

156

THE
HISTORY OF
THE
CITY OF
LONDON

015, 1x
BP

1733

Pandurang Paraba,
Kashinatha.

raṭṭa-
am.

015, 12
BP

1733

[illegible]

1738

012, 1x
B 9

1738
1738

६७७९०

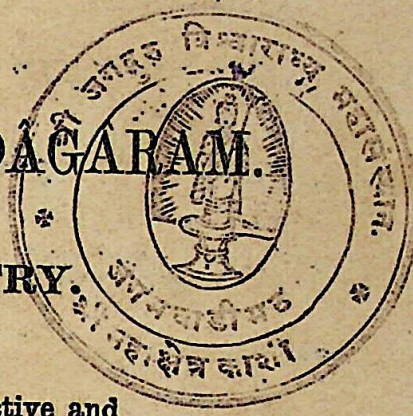
SUBHÂSHITA-RATNA-BHÂNDÂGARAM.

OR

GEMS OF SANSKRIT POETRY.

BEING

A Collection of Witty, Epigrammatic, Instructive and Descriptive Verses.

SELECTED AND ARRANGED

BY

KÂS'ÎNÂTHA PÂNDURANGA PARABA.

Blessings be with them, and eternal praise,
Who gave us nobler loves, and nobler cares,
The Poets, who on earth have made us heirs
Of truth and pure delight by heavenly lays !

WORDSWORTH-*Personal Talk.*

I have gathered a posie of other men's flowers, and nothing but the thread that binds them is mine own—MONTAIGUE.

PRINTED AND PUBLISHED

BY

JÂVAJÎ DÂDÂJÎ

AND

JANÂRDANA MAHÂDEVA GURJARA.

AT

THE NIRNAYA-SÂGARA PRESS.

BOMBAY.

17th December 1880.

Price 3½ Rupees.

॥ श्री ॥

॥ श्रीमद्भाज्याधिपतिराजगुरुगुरुमंडलाचार्यश्री
॥ भगवद्गीताधीनित्याय श्रीमद्दीनचौधरी
॥ स्वामीनाचार्यपद्वर्तिनार्यश्रीविश्वेश्वर
॥ पादपद्माराधकमाहात्म्यविधाचार्य
॥ करकमलसंज्ञातश्रीदेवकावार्तिनिंदा
॥ सनाथीश्वरजगद्गुरुमाहात्म्य ॥ १ ॥

(Registered for Copy-right under Act XXV of 1867.)

(All Rights reserved by the Publishers.)

अथ

श्रीसुभाषितरत्नभाण्डागारम् ।

नाम

विविधकाव्यनाटकसुभाषितग्रन्थादिभ्यः

परबोपाङ्गपाण्डुरङ्गात्मजकाशिनाथशर्मणा

समुद्धृतः

सहृदयहृदयाह्लादकः

सूक्तिसंग्रहः ।

—०००—

कथमिह मनुष्यजन्मा संप्रविशति सदसि विबुधगमितायाम् ।
येन न सुभाषितामृतमाह्लादि निपीतमातृप्तेः ॥ चाणक्य ॥

—॥००॥—

अयं ग्रन्थः

सुम्बय्याम्

शाके १८०२ वत्सरे मार्गशीर्षकृष्णप्रतिपदि

जावजी दादाजी । जनार्दन महादेव गुर्जर

इत्येताभ्यां प्रकाशितः ।

निर्णयसागरयन्त्रालये मुद्रितः ।

मूल्यं सार्धं रूप्यकत्रयम् ।

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

015, 1x

BP

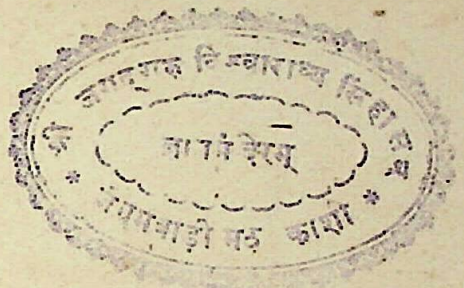
1106

SRI JAGADGURU VISHWARADHYA
JNANA SIMHASAN JNANAMANDIR
LIBRARY.

Jangamwadi Math. VARANASI,

Acc. No. 1193 1733

नागार्होत्सव

सूचना.

—००—

पूर्वी प्रसिद्ध केलेल्या जाहिरातीमध्ये “सुभाषितरत्नभाण्डागारा”चे मान ४०० पृष्ठांचे लिहिले होते. परंतु छापण्यास आरंभ केल्यानंतर कित्येक उदार मित्रांकडून इतका नवीन संग्रह आला, व अजूनही येत आहे कीं, अशा दाट छापणीचीं ४५० पृष्ठे भरलीं, तरी अद्यापि आणखी इतकाच ग्रंथ वाढेल असा अजमास आहे. याकरिता हा भाग येथेच पुरा करणे प्राप्त झाले. बाकी राहिलेल्या ग्रंथाचा संग्रह दुसऱ्या भागामध्ये आम्ही करणार आहो. तथापि या प्रथम भागामध्ये आलेले कोणतेही प्रकरण अपुर्ण राहिले आहे असे समजू नये. प्रत्येक प्रकरण पूर्ण आहे आणि राहिलेलीं प्रकरणे भिन्न विषयांचीं असल्यामुळे या भागाला कोणत्याही प्रकारे तुटकपणा येत नाही.

दुसऱ्या भागामध्ये, यांतलीं राहिलेलीं, आणि प्राचीन प्राचीन अतिदुर्मिळ अशीं वंग (बंगाल) इत्यादि देशांतून कित्येक मोठ्या विद्वान् गृहस्थांच्या खटपटीने आणविलेलीं सुभाषिते येतील.

अशा मोठ्या ग्रंथाच्या अवलोकनाला कांहीं विशेष सोई असली पाहिजे, हणून दोन्ही भागांमध्ये आलेल्या पद्यांची सूची, आणि तीत जेथच्या तेथे सुमारे ९०० कवींचीं नांवे दिलीं जातील.

संस्कृत भाषेच्या विद्यार्थ्यांस अत्युपयोगी आणि अत्यावश्यक असा त्यांत एक निबंधही येईल. त्यांत संस्कृत कवी, त्यांचे ग्रंथ व काल इत्यादिकांविषयीं आलीकडील शोधांवरून लिहिलेली माहिती आढळेल.

या ग्रंथाच्या छपाईविषयीं इतके सांगणे जरूर आहे कीं हा भाग रा० बाबाजी काशिनाथजी यांच्या मुंबई येथील कारखान्यांत बनविलेल्या देशी कागदांवर छापला आहे. दक्षिणेमध्ये देशी कागदांवर छापलेला ग्रंथ असा हा पहिलाच. हा कागद विलायती कागदापेक्षा किंचित् महाग आहे पण चिबट असून दिसण्यामध्येही सुरेख आहे. विशेष उत्तेजन मिळाल्यास याहून गुळगुळीत व सफाईदार कागद या कारखान्यांत बनवितां येतील अशी आमची खात्री आहे.

जावजी दादाजी.

जनार्दन महादेव गुर्जर.

विज्ञप्तिः ।

—००—

शास्त्राब्धि सकलं विलोड्य नितरां ग्रन्थः कृतोऽयं मया

लोकानन्दकरः समस्तसुकलासंतानजैवातृकः ।

अस्यास्वाद्य सुभाषितामृतरसानानन्दपूर्णान्तरा

इत्थं संप्रति नाकवासनिरतान्देवान्हसन्तु ध्रुवम् ॥ शार्ङ्गधरस्य ॥

ते सज्जनाः सुकविशाखिकवित्वपुष्पाण्यादाय गुम्फितवतः सुगुणैर्ममैतत् ।

संधारयन्तु कुसुमोज्ज्वलहाररूपं कण्ठे सुभाषितमपास्तसमस्तदोषम् ॥ शार्ङ्गधरस्य ॥

दृष्टं किमपि लोकेऽस्मिन्नि निर्दोषं न निर्गुणम् ।

आवृणुध्वमतो दोषान्विवृणुध्वं गुणान्बुधाः ॥ चण्डकौशिके ॥

विषयानुक्रमः ।

प्रकरणम् १- मङ्गलाचरणम् ।

विषयाः ।	पृष्ठानि	श्लोकाः ।	विषयाः ।	पृष्ठानि	श्लोकाः ।
परब्रह्म	१	१-७	ब्रह्मा	२०	१-२
गणेशः	२-३	१-२७	दशावताराः	२०-३३	१-४
सरस्वती	३-४	१-१३	मत्स्यः	२१	५-१४
शिवः	४-१२	१-६९	कूर्मः	२१-२२	१५-१९
जटाजूटः	९	७०-७२	वराहः	२२-२३	२०-३१
गङ्गा	९-१०	७३-८१	नृसिंहः	२३-२४	३२-४५
शशिलेखा	१०	८२-८४	वामनः	२४-२५	४६-५१
लोचनम्	१०-११	८५-८८	परशुरामः	२५	५२-५६
कण्ठः	११	८९-९१	रामचन्द्रः	२५-२६	५७-६८
शिरोमालिका	११	९२	(सीता)	२६	६९
गङ्गाः	११	९३	(हनुमान्)	२६	७०
नन्दी	११	९४	(रामकृष्णौ)	२६	७१-७२
ताण्डवम्	११-१२	९५-१०३	कृष्णः	२६-३२	७३-१४२
अर्धनारीश्वरः	१२	१०४-१०८	(रुक्मिणी)	३२	१४३
पार्वती	१२-१५	१-३५	(राधा)	३२	१४४-१४५
षण्मुखः	१५	१	(नन्दकः)	३२	१४६
हरिहरौ	१६	१-९	सुद्धः	३२	१४७-१५१
त्रिमूर्तयः	१७	१-४	कल्किः	३२-३३	१५२-१५३
विष्णुः	१७-१९	१-३१	सूर्यः	३३-३४	१-१२
गरुडः	१९	३२	चन्द्रः	३४	१-२
लक्ष्मीः	१९-२०	१-१२	पृथिवी	३४	१

प्रकरणम् २- सामान्यप्रकरणम् ।

सुभाषितप्रशंसा	३५-३६	१-१९	सुबन्धुः	४४	२७
विद्याप्रशंसा	३६	१-१२	मुरारिः	४४	२८-३०
काव्यप्रशंसा	३६-३९	१-४३	बिह्वणः	४४	३१
सामान्यकविप्रशंसा	३९-४२	१-५२	जयदेवः	४४	३२
विशिष्टकविप्रशंसा	४२-४६	१-६३	जगन्नाथपण्डितः	४४	३३-३६
वाल्मीकिः	४२-४३	१-८	भट्टारहरिचन्द्रः	४४	३७
व्यासः	४३	९-११	सातवाहनः	४४	३८
गुणाढ्यः	४३	१२-१३	प्रवरसेनः	४४	३९
कालिदासः	४३	१४-१८	भासः	४४-४५	४०
भवभूतिः	४३	१९-२०	मयूरः	४५	४१
बाणः	४३	२१-२४	गोविन्दराजः	४५	४२
दण्डी	४३-४४	२५-२६	रत्नखेटदीक्षितः	४५	४३

सुभाषितरत्नभाण्डागारम् ।

विषयाः ।	पृष्ठानि ।	श्लोकाः ।	विषयाः ।	पृष्ठानि ।	श्लोकाः ।
धनदः	४५	४४	धीरप्रशंसा	९७-९८	१-१३
सुदर्शनः	४५	४५	वीरप्रशंसा	९८	१-५
गणेश्वरः	४५	४६	तेजस्विप्रशंसा	९८-९९	१-२०
नरहरिः	४५	४७	मनस्विप्रशंसा	९९-१०१	१-३५
ज्योतिरीशः	४५	४८	अपौरुषत्वनिन्दा	१०१	१-२
शाकलमल्लः	४५	४९	गुणप्रशंसा	१०२-१०३	१-४०
राजशेखरः	४५	५०-५१	उद्यमप्रशंसा	१०३-१०४	१-१८
विज्जका	४५	५२	संहतिप्रशंसा	१०४	१-३
विजया	४५	५३	क्षमाप्रशंसा	१०४-१०५	१-३
कविवृन्दम्	४५-४६	५४-६३	विनयप्रशंसा	१०५	१
कुक्कविनिन्दा	४६-४७	१-२३	सत्यप्रशंसा	१०५	१
पण्डितप्रशंसा	४८-४९	१-२९	असत्यनिन्दा	१०५	१-४
कुपण्डितनिन्दा	४९-५२	१-५२	आत्मश्लाघानिन्दा	१०५	१-४
छान्दसप्रशंसा	५२	१	स्वभाववर्णनम्	१०६	१-१२
छान्दसनिन्दा	५३	१	वाग्वर्णनम्	१०६-१०८	१-१८
वैयाकरणप्रशंसा	५३	१-८	वाग्मिप्रशंसा	१०८-१०९	१-१५
वैयाकरणनिन्दा	५३-५४	१-३	मौनम्	१०९	१-३
नैयायिकप्रशंसा	५४	१-५	स्थानमाहात्म्यम्	१०९-११०	१-१२
नैयायिकनिन्दा	५४-५५	१-८	सत्संगतिप्रशंसा	११०-१११	१-३४
मीमांसकप्रशंसा	५५	१-५	असत्संगतिनिन्दा	१११-११२	१-१५
मीमांसकनिन्दा	५५	१-२	सुमित्रप्रशंसा	११२-११३	१-२१
वैद्यप्रशंसा	५५-५६	१-५	कुमित्रनिन्दा	११३	१-२
कुवैद्यनिन्दा	५६	१-९	संसारः	११३-११४	१-५
गणकप्रशंसा	५६-५७	१-७	गृहस्थाश्रमप्रशंसा	११४	१-६
कुगणकनिन्दा	५७	१-४	गृहस्थाश्रमदूषणम्	११४-११५	१-४
सज्जनप्रशंसा	५७-६९	१-१९९	पुत्रप्रशंसा	११५	१-१२
दुर्जननिन्दा	६९-७७	१-१६६	सत्पुत्रप्रशंसा	११५-११६	१-१४
लक्ष्मीस्वभावः	७८-८०	१-३८	कुपुत्रनिन्दा	११६-११७	१-१२
धनप्रशंसा	८०-८१	१-१८	दैवाख्यानम्	११७-१२३	१-१११
धननिन्दा	८१-८२	१-१९	जरावर्णनम्	१२३-१२५	१-१८
धनिप्रशंसा	८२-८३	१-१३	क्षुधा	१२५	१-३
दरिद्रनिन्दा	८३-८६	१-४९	मिक्षुकः	१२५	१-४
दानप्रशंसा	८६-८७	१-२६	परगृहवासः	१२५-१२६	१-४
लोमनिन्दा	८७-८८	१-१२	उदरपूरणदूषणम्	१२६	१-१२
उदारप्रशंसा	८८	१-१४	जीवितसाफल्यम्	१२७	१-९
कृपणनिन्दा	८९-९०	१-३९	ऋणम्	१२७	१-५
याचकनिन्दा	९०-९३	१-३९	प्रवासः	१२७-१२८	१-६
परोपकारप्रशंसा	९३	१-१२	व्यापारिणः	१२८	१-३
कृतघ्ननिन्दा	९३-९४	१-५	कलिमहिमा	१२८-१३०	१-३२
संतोषप्रशंसा	९४	१-१८	मद्यपानगर्हणम्	१३१	१-६
दृष्टानिन्दा	९५-९७	१-३९	तमाखुः	१३१	१-७

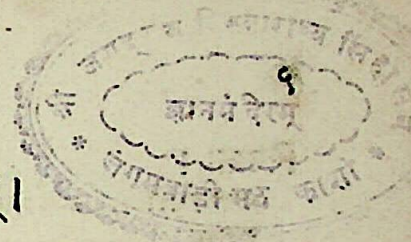
प्रकरणम् ३- राजप्रकरणम् ।

विषयाः ।	पृष्ठानि ।	श्लोकाः ।	विषयाः ।	पृष्ठानि ।	श्लोकाः ।
राजसभावर्णनम्	१३२	१-८	गुर्जराधीशः	१५९	१४६
सामान्यराजप्रशंसा	१३२-१४७	१-२१७	कलिङ्गेश्वरः	१५९-१६०	१४७
विशिष्टराजप्रशंसा	१४७-१६०	१-१५१	चोलेन्द्रः	१६०	१४८
दशरथः	१४७-१४८	१-३	बाङ्गालक्षोणिपालः	१६०	१४९
जनकः	१४८	४	बङ्गालिदासः	१६०	१५०
रामचन्द्रः	१४८-१५२	५-४३	मालवाखण्डलः	१६०	१५१
कृष्णः	१५२	४४-४५	गजप्रशंसा	१६०	१-४
विक्रमार्कः	१५२	४६-४८	तुरगप्रशंसा	१६०-१६१	१-७
भोजः	१५२-१५४	४९-७३	खङ्गप्रशंसा	१६१-१६२	१-१०
पृथ्वीराजः	१५४	७४	राजयात्रावर्णनम्	१६२-१६३	१-१६
वीरराट्	१५४	७५	रणसामग्री	१६३-१६४	१-५
विप्रहराजः	१५४	७६	रणवर्णनम्	१६४-१६६	१-४९
हम्मीरः	१५४	७७-७८	अरिपलायनम्	१६६-१६८	१-३४
अनङ्गभीमः	१५४	७९	प्रतापवर्णनम्	१६९-१७०	१-१५
जगद्देवः	१५४	८०	कीर्तिवर्णनम्	१७०-१७५	१-६७
श्रीकर्णः	१५४-१५५	८१-८२	कीर्तिप्रतापौ	१७५	१-७
पाण्ड्यः	१५५	८३-८५	राज्याधिकारगर्हणम्	१७५-१७६	१-५
नृसिंहः	१५५-१५६	८६-१००	राजसेवकः	१७६	१-१०
वीरवरः	१५६	१०१	सेवकनिन्दा	१७६-१७७	१-१८
वीरभानुः	१५६	१०२	रथवेगवर्णनम्	१७७-१७८	१-६
वीरसिंहः	१५६	१०३-१०४	समुद्रवर्णनम्	१७८	१-४
रूपनारायणः	१५६	१०५	पर्वतवर्णनम्	१७८	१-४
रामजामः	१५६	१०६	वनश्रोवर्णनम्	१७८-१७९	१-६
श्रीवीरः	१५६-१५७	१०७-१२०	मृगयावर्णनम्	१७९-१८०	१-८
बल्लालः	१५७-१५८	१२१	मृगयानिवृत्तिः	१८०	१
मणिपालः	१५८	१२२	ऋष्याश्रमवर्णनम्	१८०-१८१	१-१२
मुकुन्ददेवः	१५८	१२३	राजनोतिः	१८१-१९६	१-३६५
रुद्रः	१५८	१२४-१२६	राजा	१८१	१-१२
भार्गवः	१५८	१२७	सभासदः	१८१	१३-१४
भीमः	१५८	१२८	पुरोहितः	१८१	१५
मानसिंहः	१५८	१२९	धर्माध्यक्षः	१८१-१८२	१६
मल्लशाहः	१५८	१३०-१३२	वैद्यः	१८२	१७
निजामशाहः	१५८-१५९	१३३-१३८	मन्त्री	१८२	१८-२९
राजबहादुरः	१५९	१३९	सेनापतिः	१८२	३०-३१
नाना	१५९	१४०	गजाः	१८२-१८३	३२-४५
अकबरः	१५९	१४१	तुरगाः	१८३	४६-५१
शाहजहाँदीन्द्रः	१५९	१४२	खङ्गः	१८३	५२
सिन्धुराधीश्वरः	१५९	१४३	सैन्यम्	१८३	५३-५५
दिल्लीन्द्रचूडामणिः	१५९	१४४	दुर्गाः	१८३-१८४	५६-६१
पारसीकक्षितीशः	१५९	१४५	दूतः	१८४	६२-६५

विषयाः ।	पृष्ठानि ।	श्लोकाः ।	विषयाः ।	पृष्ठानि ।	श्लोकाः ।
भाण्डागारी.....	१८४	६६	शब्दधारणम्	१८५	९८
लेखकः	१८४	६७	छत्रधारणम्	१८५	९९
प्रतीहारी	१८४	६८	चामरम्	१८५	१००
सूपकारः	१८४	६९	सिंहासनम्	१८५	१००
चाराः	१८४	७०	मालाधारणम्	१८५	१०१
अन्तःपुरवर्गाः	१८४	७१	चन्दनलेपः	१८५	१०१
स्त्रियः	१८४	७२-७३	मृगया	१८५	१०२
महिषी	१८४	७४	कटकप्रयाणम्	१८५	१०३
भृत्याः	१८४-१८५	७५-९५	नीतिः	१८५-१९६	१०४-३६
ज्ञानम्	१८५	९६	सामान्यनीतिः	१९६-२३४	१-८७०
ताम्बूलम्	१८५	९७			

प्रकरणम् ४- चित्रप्रकरणम् ।

समस्याख्यानम्.....	२३५-२४०	१-७०	अन्तरालापाः.....	२६०-२६३	१-४५
प्रहेलिकाः	२४०-२४२	१-३८	बहिरालापाः.....	२६३-२७५	१-१२४
अपहृतयः	२४३	१-१५	प्रश्नोत्तराणि	२७५	१-९
कूटानि	२४३-२५५	१-१०५	चित्रम्.....	२७६-२७७	१-१२
क्रियागुप्तद्वयः.....	२५५-२५८	१-५३	भाषाचित्रम्..	२७७-२७८	१-३
क्रियागुप्तम्.....	२५५-२५६	१-१७	जातिः.....	२७८-२८०	१-३४
कर्तृगुप्तम्	२५६	१८-२५	मयूरः	२७८	१
कर्मगुप्तम्	२५६-२५७	२६-२८	पारावतः.....	२७८	२
करणगुप्तम्	२५७	२९-३०	बकः	२७८	३-४
संप्रदानगुप्तम्	२५७	३१-३२	कुक्कुटः.....	२७८	५-६
अपादानगुप्तम्	२५७	३३-३४	सर्पः.....	२७८	७
संबन्धगुप्तम्.....	२५७	३५-३७	बालाः	२७८	८-१०
अधिकरणगुप्तम्	२५७	३८-३९	शूरः.....	२७८	११
आमन्त्रितगुप्तम्	२५७	४०-४३	पथिकः	२७८-२७९	१२-१४
कर्तृक्रियागुप्तम्	२५७	४४	कलमकण्ठनीगीतयः	२७९	१५
कर्तृकर्मक्रियागुप्तम्.....	२५७-२५८	४५-४६	हयः.....	२७९	१६-१९
संधिगुप्तम्	२५८	४७	रासभः.....	२७९	२०
समासगुप्तम्	२५८	४८-४९	अजः	२७९	२१
लिङ्गगुप्तम्	२५८	५०-५१	मेषः.....	२७९	२२
सुवचनगुप्तम्	२५८	५२	कृकलासः	२७९	२३
तिवचनगुप्तम्.....	२५८	५३	पुलिन्दः	२७९	२४
मात्राच्युतकादयः	२५८-२५९	१-१४	सिंहः	२७९-२८०	२५-२८
मात्राच्युतकम्	२५८	१-२	करिणः.....	२८०	२९
बिन्दुच्युतकम्	२५८-२५९	३-४	भल्लः	२८०	३०
विसर्गच्युतकम्	२५९	५-६	कपिः	२८०	३१
अक्षरच्युतकम्	२५९	७-८	महोक्षाः	२८०	३२
स्थानच्युतकम्	२५९	९-१०	धेनुः	२८०	३३
व्यञ्जनच्युतकम्	२५९	११-१२	चातकः.....	२८०	३४
च्युतदत्ताक्षरम्.....	२५९	१३-१४			

प्रकरणम् ५- अन्योक्तिप्रकरणम् ।

विषयाः ।	पृष्ठानि ।	श्लोकाः ।
सूर्यान्योक्तयः	२८१-२८२	१-१७
चन्द्रान्योक्तयः	२८२-२८४	१-३४
मेघान्योक्तयः	२८४-२८८	१-७६
वाय्वन्योक्तयः	२८९	१-११
पर्वतान्योक्तयः	२८९-२९०	१
हिमाचलः	२८९	२-३
मेरुः	२८९-२९०	४
विन्ध्यः	२९०	५
मलयः	२९०	६
मन्दरः	२९०	७
मैनाकः	२९०	८-९
लोकालोकः	२९०	१०
रोहणः	२९०	११-१३
(पर्वतदरी)	२९०	१४
(गिरिनिर्झरः)	२९०	१५-१६
समुद्रान्योक्तयः	२९०-२९५	१-३४
क्षीरसागरः	२९३	३५-३६
अगस्त्यः	२९३	३७-३९
रत्नानि	२९३-२९४	४०-५३
(वज्रमणिः)	२९४	५४
(कौस्तुभमणिः)	२९४	५५
(सोमकान्तसूर्यकान्तौ)	२९४	५६
(चन्द्रकान्तः)	२९४	५७
(स्फटिकः)	२९४	५८
(मरकतः)	२९४	५९-६१
(माणिक्यम्)	२९४	६२
काचः	२९४	६३
शङ्खः	२९४-२९५	६४-७०
(पाञ्चजन्यः)	२९५	७१-७२
नद्यन्योक्तयः	२९५	१-६
गङ्गा	२९५	७
शोणः	२९५	८
तडागान्योक्तयः	२९६-२९७	१-१७
कूपान्योक्तयः	२९७	१-१०
मरुस्थलान्योक्तयः	२९७-२९८	१-६
दावानलान्योक्तयः	२९८	१-६
वाडवानलः	२९८	७
व्योमचरान्योक्तयः	२९८-३१०	१-१९६
गरुडः	२९८	१-२

विषयाः ।	पृष्ठानि ।	श्लोकाः ।
हंसः	२९८-३०१	३-३६
मधुकरः	३०१-३०४	३७-८७
कोकिलः	३०४-३०५	८८-११२
चातकः	३०५-३०६	११३-१२९
मयूरः	३०६-३०७	१३०-१३९
चक्रवाकः	३०७	१४०-१४१
शुकः	३०७-३०८	१४२-१६२
काकः	३०८-३१०	१६३-१८४
वकः	३१०	१८५-१९२
खद्योतः	३१०	१९३-१९६
स्थलचरान्योक्तयः	३११-३२०	१-१४३
सिंहः	३११-३१३	१-५०
गजः	३१३-३१६	५१-८५
मृगः	३१६-३१७	८६-१०५
करमः	३१७-३१८	१०६-११७
रासभः	३१८	११८
वृषभः	३१८-३१९	११९-१२७
कपिः	३१९	१२८-१२९
वराहः	३१९	१३०-१३१
(आदिवराहः)	३१९	१३२
श्वः	३१९	१३३
वृश्चिकः	३१९	१३४
भेकः	३१९	१३५-१३६
जम्बुकः	३१९	१३७
सर्पः	३१९	१३८-१४०
(शेषः)	३१९-३२०	१४१-१४३
जलचरान्योक्तयः	३२०	१-३
राघवमत्स्यः	३२०	१
कूर्मः	३२०	२-३
वृक्षान्योक्तयः	३२१-३३३	१-२६
कल्पद्रुमः	३२२	२७-३०
पारिजातः	३२२	३१
चन्दनः	३२२-३२३	३२-५०
अगुरुः	३२३	५१-५२
चम्पकः	३२३-३२४	५३-५७
बकुलः	३२४	५८-५९
अशोकः	३२४	६०-६३
मालती	३२४	६४-७०
मङ्गिका	३२४	७१

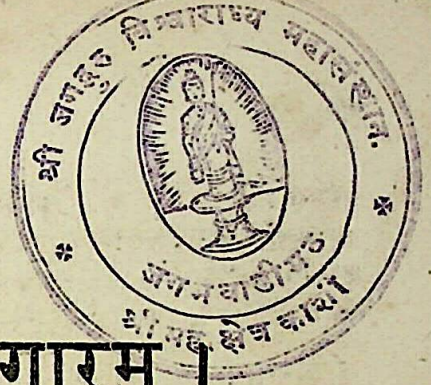
विषयाः ।	पृष्ठानि ।	श्लोकाः ।	विषयाः ।	पृष्ठानि ।	श्लोकाः ।
केतकी	३२४-३२५	७२-७४	इन्द्रः	३३३	८
पाटला	३२५	७५	स्मरः	३३३-३३४	९
सहकारः	३२५-३२७	७६-१०४	आकाशम्	३३४	१०
पनसः	३२७	१०५	पृथ्वी	३३४	११
कदली	३२७	१०६	जलम्	३३४	१२-१३
द्राक्षा	३२७	१०७-१०८	मृगदक्षिणा	३३४	१४
दाडिमः	३२७	१०९-११०	सुवर्णम्	३३४	१५
नालिकेरः	३२७	१११	मौक्तिकम्	३३४	१६-१७
तालः	३२७	११२-११३	सुवर्णकारः	३३४	१८
मूर्जः	३२७	११४-११५	हारः	३३४	१९-२०
अश्वत्थः	३२७	११६	कुण्डलम्	३३४	२१
न्यग्रोधः	३२७	११७-११८	नासाभूषणम्	३३४	२२
मधूकः	३२७-३२८	११९-१२०	वीणादण्डः	३३४	२३
शालमलिः	३२८	१२१-१२४	कुविन्दः	३३४-३३५	२४
निम्बः	३२८	१२५-१२९	कस्तूरिका	३३५	२५-२९
बव्वुलः	३२८	१३०-१३२	दीपः	३३५	३०-३३
खदिरः	३२८-३२९	१३३-१३४	तुला	३३५	३४-३५
किशुकः	३२९	१३५-१३६	कुम्भः	३३५	३६-३७
शाखोटः	३२९	१३७-१३८	कलशः	३३५	३८
पीलुः	३२९	१३९	मुरली	३३५	३९-४०
करीरः	३२९	१४०-१४१	लाङ्गलिकः	३३५-३३६	४१
विल्वः	३२९	१४२	कर्णधारः	३३६	४२
शालः	३२९	१४३	शैलूषः	३३६	४३
कुटजः	३२९	१४४	कुशीलवाः	३३६	४४
पलाशः	३२९	१४५	तैलिकः	३३६	४५
इक्षुः	३२९-३३०	१४६-१४८	बाला	३३६	४६
लवङ्गः	३३०	१४९	पान्थः	३३६	४७
कार्पसः	३३०	१५०-१५२	दुग्धम्	३३६	४८
शणः	३३०	१५३	बडिशदण्डाः	३३६	४९
कण्टकारिका	३३०	१५४	पञ्जरलावकः	३३६	५०
घत्तूरः	३३०	१५५-१५८	व्याधः	३३६	५१-५२
पलाण्डुः	३३०	१५९	शरः	३३६	५३
तणानि	३३०	१६०-१६१	लम्पाकः	३३६	५४
*कलमाः	३३०-३३१	१६२-१६३	विषमन्त्री	३३६	५५
ताम्बूलम्	३३१	१६४-१६५	कण्टकः	३३६-३३७	५६
तुम्बी	३३१	१६६	काङ्कटम्	३३७	५७
वंशः	३३१	१६७	जिज्ञा	३३७	५८
कुन्दम्	३३१	१६८-१६९	मालाकारः	३३७	५९
कमलानि	३३१-३३३	१७०-२००	नन्दनवनम्	३३७	६०
संकीर्णान्योक्तयः	३३३-३३८	१-७५	वसन्तः	३३७	६१
शिवः	३३३	१-४	खलः	३३७	६२
परशुरामः	३३३	५	मुसलः	३३७	६३
रामचन्द्रः	३३३	६	संकीर्णाः	३३७-३३८	६४-७५
सीता	३३३	७			

प्रकरणम् ६- नवरसप्रकरणम्

विषयाः ।	पृष्ठानि ।	श्लोकाः ।	विषयाः ।	पृष्ठानि ।	श्लोकाः ।
मनसिजप्रशंसा	३३९-३४०	१-१९	जघनम्	३६३	३३१-३३४
स्त्रीप्रशंसा	३४०-३४२	१-४४	मदनमन्दिरम्	३६३	३३५-३३६
बालावर्णनम्	३४२-३४४	१-३७	ऊरू	३६३-३६४	३३७-३४७
वयःसंधिवर्णनम्	३४४-३४७	१-५०	जङ्घे	३६४	३४८-३५१
तरुणीपृथगवयववर्णनम्	३४७-३६५	१-३७४	चरणौ	३६४	३५२-३६४
केशपाशः	३४७-३४९	१-२४	गुल्फौ	३६४	३६५
(अभ्यङ्गारम्भः)	३४९	२५-२९	पादाङ्गुल्यः	३६४	३६६
(सीमन्तरचनम्)	३४९	३०-३५	नखाः	३६४-३६५	३६७-३६९
(तिलकः)	३४९-३५०	३६-४४	(गमनम्)	३६५	३७०-३७२
भुवौ	३५०	४५-५२	(कान्तिः)	३६५	३७३-३७४
नेत्रे	३५०-३५१	५३-८५	समग्रस्त्रीस्वरूपवर्णनम्	३६५-३६९	१-६६
(कटाक्षः)	३५१-३५२	८६-१००	नायकदर्शनम्	३६९	१-४
नासा	३५२	१०१-१०४	नायिकादर्शनम्	३६९-३७१	१-२३
(नासाभूषणम्)	३५२	१०५-१०८	वियोगिनोऽवस्थावर्णनम्	३७१	१-६
कर्णौ	३५२-३५३	१०९-११६	वियोगिन्या अवस्थाव-		
(कर्णभूषणम्)	३५३	११७-११८	र्णनम्	३७१-३७४	१-४६
कपोलौ	३५३	११९-१२०	वियोगिनो विप्रलापाः	३७४-३७९	१-७३
अधरः	३५३-३५४	१२१-१३७	मदनं प्रति उक्तयः	३७९	७४-८४
दन्ताः	३५४	१३८-१४१	चन्द्रं प्रति उक्तयः	३७९-३८०	८५-८७
चिबुकः	३५४	१४२	पवनं प्रति उक्तयः	३८०	८८-८९
मुखम्	३५४-३५६	१४३-१८१	मेघं प्रति उक्तयः	३८०	९०-९१
(स्मितम्)	३५६	१८२-१८५	अशोकं प्रति उक्तयः	३८०	९२
कण्ठः	३५६-३५७	१८६-१९१	वियोगिन्या विप्रलापाः	३८०-३८२	१-३०
(वाणी)	३५७	१९२-१९७	मदनं प्रति उक्तिः	३८२	३१-३२
बाहू	३५७	१९८-२०३	चन्द्रं प्रति उक्तयः	३८२	३३-३४
करौ	३५७	२०४-२०८	रोहिणीं प्रति उक्तिः	३८२	३५
(कङ्कणम्)	३५७-३५८	२०९-२१५	नायिकां प्रति सखीवचनम्	३८२-३८४	१-२२
(हस्तरेखा)	३५८	२१६	नायकं प्रति दूतीप्रेषणम्	३८४	१-७
अङ्गुल्यः	३५८	२१७-२१८	नायकस्याग्रे दूत्युक्तयः	३८४-३८८	१-६१
(मुद्रिका)	३५८	२१९	नायकं प्रति नायिकासंदेशः	३८८-३८९	१-२
स्तनौ	३५८-३६०	२२०-२६४	नायिकां प्रति नायकसंदेशः	३८९-३९०	१-२८
(कञ्चुकी)	३६०	२६५	दूतीं प्रति नायिकाप्रश्नाः	३९१	१-३
(हारः)	३६०	२६६-२७४	दूत्युपहासप्रश्नाः	३९१	१-१०
मध्यदेशः	३६०-३६१	२७५-२७९	नायिकां प्रति नायकाव-		
नाभिः	३६१	२८०-२८३	स्थाकथनम्	३९१-२	१-३
वलित्रयम्	३६१	२८४-२९४	नायिकां प्रति दूत्युपदेशः	३९२	१-२
रोमावलिः	३६१-३६२	२९५-३१८	सूर्यास्तमनसमयवर्णनम्	३९२-३९४	१-४२
पृष्ठभागः	३६२	३१९	चक्रवाकावस्थाख्यानम्	३९४-३९५	१-८
नितम्बः	३६२-३६३	३२०-३२८	रजनिवर्णनम्	३९५	१-७
(काञ्ची)	३६३	३२९-३३०	तमोवर्णनम्	३९६-३९७	१-२२

विषयाः ।	पृष्ठानि ।	श्लोकाः ।	विषयाः ।	पृष्ठानि ।	श्लोकाः ।
अभिसारिकासंचारकथनम्...	३९७-३९८	१-१९	मध्यरात्रक्रीडा	४२६	१-५
नक्षत्रोदयवर्णनम्	३९८	१-२	प्रभातवर्णनम्	४२७-४३०	१-५३
चन्द्रोदयवर्णनम्	३९८-४०३	१-८१	प्रभातवायुवर्णनम्	४३०-४३२	१-३१
ज्योत्स्नावर्णनम्	४०३-४	८२-९५	सूर्योदयवर्णनम्	४३२-४३३	१-१६
सकलङ्कचन्द्रवर्णनम् ...	४०४-४०६	९६-१२३	संभोगविष्करणम्	४३३-४३४	१-१७
नायकागमनवर्णनम्	४०६	१-३	प्रियप्रस्थानावस्थाकथनम्	४३४-४३५	१-१६
नायकातिथ्यवर्णनम्	४०६	१-३	सखीं प्रति नायिकावाक्यम्	४३५-४३६	१-२
नायकस्य नायिकां प्रश्नः ...	४०६	१-२	नायकं प्रति नायिकोक्तयः	४३६	१-६
प्रणयकलहे नायिकानुनयः...	४०६-४१०	१-५८	नायकं प्रति सखीवाक्यम्	४३६	१-४
सख्यनुनयः	४१०-४११	१-१५	सखायं प्रति नायिकोक्तिः	४३७	१
कलहान्तरिताप्रलापाख्यानम्	४११-४१२	१-१३	नायिकां प्रति सखीवाक्यम्	४३७	१
नायकानुनयः	४१२	१-५	देशान्तरोपगतो नायकः	४३७	१-३
नायकयोरुक्तिप्रत्युक्तयः ...	४१२-४१३	१-११	स्त्रीस्वभावनिन्दा	४३७-४४०	१-६०
नायकशिक्षा	४१३-४१४	१-६	सतीवर्णनम्	४४०-४४१	१-२७
नायिकाप्रसादः	४१४	१-३	असतीचरितम्	४४१-४४५	१-६१
परस्परप्रसादः	४१४-४१५	१-१६	पान्थसंकेतः	४४५-४४६	६२-७६
प्रियचाटुक्तयः	४१५-१८	१-५०	वैश्यागर्हणम्	४४६-४४७	१-११
पानगोष्ठ्यवर्णनम्	४१८	१-७	अष्टनायिकाः	४४७-४५०	१-५३
द्युतक्रीडावर्णनम्	४१९	१-४	स्वाधीनपतिका ...	४४७	१-२
सुरतप्रशंसा	४१९	१-७	खण्डिता	४४७	३-७
नववधूसंगमे सखीवाक्यम्...	४१९-४२०	१-३	अभिसारिका	४४७-४४८	८-२०
नववधूसंगमः	४२०-४२१	१-१७	कलहान्तरिता	४४८-४४९	२०-३५
सुरतकेलिकथनम्	४२१-४२३	१-२९	विप्रलब्धा	४४९-४५०	३६-४२
विपरीतरतक्रिया	४२३-४२४	१-१८	प्रोषितभर्तृका	४५०	४३-४६
सुरतनिवृत्तिः	४२४-४२६	१-२६	वासकसज्जा	४५०	४७-५०
चन्द्रास्तसमयवर्णनम्	४२६	१-८	उत्का	४५०	५१-५३

॥ श्रीः ॥

सुभाषितरत्नभाण्डागारम् ।

प्रकरणम् १ ।

परब्रह्म ।

अथ स्वस्थाय देवाय नित्याय हतपाप्मने । त्यक्तकर्मविभागाय चैतन्यज्योतिषे नमः ॥ १ ॥
 दिक्कालाद्यनवच्छिन्नानन्तचिन्मात्रमूर्तये । स्वानुभूत्येकमनाय नमः शान्ताय तेजसे ॥ २ ॥
 मध्याह्नार्कमरीचिकैस्विव पयःपुरो यदज्ञानतः खं वायुर्ज्वलनो जलं क्षितिरिति त्रैलोक्य-
 मुन्मीलति । यत्तत्त्वं विदुषां निमीलति पुनः स्वभोगिभोगोपमं सान्द्रानन्दमुपास्महे तदमलं
 स्वात्मविवोधं मेहः ॥ ३ ॥ यस्माद्विश्वमुदेति यत्र रमते यस्मिन्पुनर्लीयते भासा यस्य जग-
 द्विभाति सहजानन्दोज्ज्वलं यन्महः । शान्तं शाश्वतमैक्यं यमपुनर्भावाय भूतेश्वरं द्वैतध्वा-
 न्तमपास्य यान्ति कृतिनः प्रस्तौमि तं पुरुषम् ॥ ४ ॥ यः सृष्टिस्थितिसंहतीर्वितनुते
 ब्रह्मादिमूर्तित्रिकैर्यस्याधीनतया स्थितानि सदसत्कर्माण्यपि प्राणिनाम् । नित्येच्छाकृति-
 बुद्धिमानथ परो जीवात्परात्मा स्वयं सोऽयं वो विदधातु पूर्णमचिराच्चेतोगतं यद्ववेत् ॥ ५ ॥
 शक्यं यन्न विशेषतो निमादितुं प्रेम्णैव यच्चिन्तितं मृद्वङ्गीवदनेन्दुमण्डलमिव स्वान्ते विधत्ते
 भुर्दम् । यन्मुग्धानयनान्तचेष्टितमिवाध्यक्षेऽपि नो लक्षितं तत्तेजो विनयादर्भन्दद्दयानन्दा-
 य वन्दामहे ॥ ६ ॥ विश्वेशो वः स पायात्त्रिगुणैश्चिवतां योऽवलम्ब्यानुर्वारं विश्वेद्वीची-
 नसृष्टिस्थितिविलयमजः स्वेच्छया निर्मिमीते । यस्येयं तामतीत्य प्रभवति महिमा कोऽपि
 लोकैर्व्यतीतस्त्यक्तो यश्चक्षुराद्यैरपि निपुणतमैर्वीक्षणादिक्रियासु ॥ ७ ॥

१. नाशितकिल्बिषाय. २. विधिः. ३. अविषयीकृता. ४. प्रमाणम्. ५. आकाशे दृश्यमानगलज्जलाय-
 मानरश्मिसमूहः. मृगतृष्णेति यावत्. ६. ब्रह्मभिन्नतया तत्त्वेन भ्रमविषयीभवति. ७. स्ववाग्यादिरूपतद्भिन्न-
 त्वेन भ्रमाविषयीभवति. ८. अमेण गृहीतो मालायां सर्पकाय इव. ९. निविडानन्दस्वरूपम्. १०. ब्रह्मात्मक-
 ज्ञानस्वरूपम्. ११. तेजः. १२. निश्चलम्. १३. पुनरुत्पत्त्यभावाय. १४. आनन्दम्. १५. समीपस्थेऽपि.
 १६. बहु. १७. सत्त्वरजस्तमःसहायताम्. १८. वारंवारम्. १९. चराचरनिष्ठम्. २०. सीमाम्. २१. सकल-
 लोकातीतः.

गणेशः ।

वन्दे वन्दारुमन्दारमिन्दुभूषणनन्दनम् । अमन्दानन्दसंदोहबैन्धुरं सिन्धुराननम् ॥ १ ॥
 आलम्बे जगदालम्बे हेरम्बचरणाम्बुजे । शुष्यन्ति यद्रजःस्पर्शात्सद्यः प्रत्यहैवार्चयः ॥ २ ॥
 गजाननाय महसे प्रत्यूहतिमिरच्छिदे । अपारकरुणापूरतरङ्गितदशे नमः ॥ ३ ॥ नमस्त
 गणेशाय यत्कण्ठः पुष्करायते । मदाभोगवैन्दवानो नीलकण्ठस्य ताण्डवे ॥ ४ ॥ अर्गज
 ननपद्मार्कं गजाननमहर्निशम् । अनेकैदं तं भक्तानामेकैदन्तमुपास्महे ॥ ५ ॥ चलत्कर्णानिले
 दूतसिन्दूरारुणिताम्बरः । जयत्यकाले विसृजन्संध्यामिव गजाननः ॥ ६ ॥ एकदन्तवृ
 सितः शंभोः सूनुः श्रियेऽस्तु वः । विद्याकन्द इवोद्भिन्ननवाङ्कुरमनोहरः ॥ ७ ॥ अवि
 लविगलन्मदजलकपोलपालीनिलीनमधुपकुलः । उद्भिन्ननवश्मश्रुश्रेणिरिव द्विपमुखो जय
 ति ॥ ८ ॥ एकरद द्वैर्मातुर निस्त्रिगुण चतुर्भुजापि पञ्चैकर । जय षण्मुखनुत सप्तच्छद
 न्धिमर्दाष्टतनुतनय ॥ ९ ॥ मङ्गलकलशद्वयमयकुम्भमदम्भेन भजत गजवदनम् । यद्दाने
 यतरलैस्तिलतुलनालम्बि रोल्लम्बैः ॥ १० ॥ शिवयोः सुधाहरिद्रादीप्तिमतोः सारभृज्जगति
 त्रयोः । त्रिभुवनविघ्नध्वंसी करिकर्णः कश्चिदरुणिमा जयति ॥ ११ ॥ युगपत्स्वगण्डचुम्ब
 लोलौ^{१०} पितरौ निरीक्ष्य हेरम्बः । तन्मुखमेलेनकुतुकी स्वाननमपनीय परिहसन्पायात् ॥ १२ ॥
 अर्न्तरीयतिमिरोपशान्तये शान्तपावनमचिन्त्यवैभवम् । तं नरं वपुषि कुक्षरं मुखे मन्महे ति
 मपि तुन्दिलं महः ॥ १३ ॥ अशेषविघ्नप्रतिषेधदक्षमन्त्राक्षतानामिव दिङ्मुखेषु । विक्षेपली
 करशीकराणां करोतु वः प्रीतिमिभाननस्य ॥ १४ ॥ दन्ताग्रनिर्भिन्नहिमाचलोर्वीरन्ध्रोत्ति
 हीरमणिप्रभौघे । नागाननस्तर्भधिया कपोलौ घर्षन्पितृभ्यां हसितः पुनातु ॥ १५ ॥ दन्त
 श्लेन धरणीतलमुन्नमय्य पातालकेलिषु धृतादिवराहलीलम् । उल्लाघैर्नोत्फणफणाधरणी
 मानक्रीडैर्वेदानमिभराजमुखं नमामः ॥ १६ ॥ आनन्दमात्रमकरन्दमनन्तगन्धं योगीन्द्र
 स्थिरमिलिन्दमपास्तवन्धम् । वेदान्तसूर्यकिरणैकविकासशीलं हेरम्बपादशरदम्बुजमान्त
 ऽस्मि ॥ १७ ॥ गण्डस्थलीगलदमन्दमदप्रवाहमाद्यद्विरेफमधुरस्वरदत्तकर्णः । हर्षादिवालस
 मीलितनेत्रयुग्मो विघ्नच्छिदे भवतु भूतपतिर्गणेशः ॥ १८ ॥ लक्ष्मीं तनोतु सुतरामितरानपे
 मङ्घ्रिद्वयं निगमशाखिशिखाप्रवालम् । हैरम्बमम्बुरुहडम्बरचौर्यनिघ्नं^{२३} विघ्नाद्विभेदशतैर्धार
 रंघरं नः ॥ १९ ॥ विघ्नध्वान्तनिवारणैकतरणिर्विघ्नाटवीहर्ष्यैवाङ्घ्रिघ्नव्यालकुलाभिमानग
 विघ्नेभ्यश्चाननः । विघ्नोत्तुङ्गगिरिप्रभेदनपविर्विघ्नाम्बुधौ वाडवो विघ्नाघौघघनप्रचण्डपवनो

१. भक्तजनकल्पवृक्षम्. २. सुन्दरम्. ३. गजाननम्. ४. जगदाधारभूते. ५. विघ्नसमुद्राः. ६. सुदृ
 दाचरति. ७. निविडध्वनिः. ८. पार्वती. ९. मोक्षाद्यनेकवस्तुदातारम्. १०. गणेशम्. ११. पार्वतीगङ्गा
 तद्वयवत्वादित्यर्थः. १२. शुण्डामादाय पञ्चकारत्वमित्यर्थः. १३. महादेवः. १४. भ्रमरैः. १५. चूर्णम्. १६.
 स्ततुल्यः. १७. लुब्धौ. १८. विघ्नः. १९. शुण्डा. २०. दन्ताग्रेण. २१. हर्षित. २२. कृतक्रीडः. २३.
 धीनम्. २४. वज्रम्. २५. अग्निः.

द्वेश्वरः पातु वः ॥ २० ॥ उच्चैर्ब्रह्माण्डपिण्डद्वितयसहचरं कुम्भयुग्मं दधानः प्रेङ्खन्नागौरि-
 पक्षप्रतिर्भटविकटश्रोत्रतालाभिरामः । देवः शंभोरपत्यं भुजगपतितनुस्पर्धिर्वधिष्णुहस्तैस्त्रैलो-
 क्यार्थ्यमूर्तिः स जयति जगतामीश्वरः कुञ्जरास्यः ॥ २१ ॥ दौर्द्योतदन्तखण्डः सकलसुरग-
 णाडम्बरेषु प्रचण्डः सिन्दूराकीर्णगण्डः प्रकटितविलसच्चारुचान्द्रीयखण्डः । गण्डस्थानन्त-
 घण्डः स्मरहरतनयः कुण्डलीभूतशुण्डो विघ्नानां कालदण्डः स भवतु भवतां भूतये वक्रतु-
 ण्डः ॥ २२ ॥ विघ्नेशो वः स पायाद्विद्वतिषु जलधीन्पुष्कराग्रेण पीत्वा तस्मिन्नुद्धृत्य हस्तं
 वमति तदखिलं दृश्यते व्योम्नि देवैः । काप्यम्भः कापि विष्णुः कचन कमलभूः कार्प्यनन्तः
 क च श्रीः कार्प्यौर्वः कापि शैलाः कचन मणिगणाः कापि नक्रादिसत्त्वाः ॥ २३ ॥ उच्चैरुत्ता-
 लगण्डस्थलबहुलगलद्धानपानप्रमत्तस्फीतांलिर्ब्रातगीतिश्रुतिविधृतिकलोन्मीलितार्धाक्षिपक्ष्मा ।
 भक्तप्रत्यूहपृथ्वीरुहेनिवहसमुन्मूलनोच्चैरुदञ्चच्छुण्डादण्डाग्र उग्रार्भक इभवदनो वः स पाया-
 दपायात् ॥ २४ ॥ कल्याणं वो विधत्तां कैरटमर्द्धुनीलोलकछोलमालाखेलछोलम्बकोला-
 हलमुखरितदिक्चक्रवालान्तरालम् । प्रेतं वेतण्डरैर्न सततपरिचलत्कर्णतालप्ररोहद्वाताङ्कुरा-
 जिहीर्षादरैर्विद्वत्फणार्शुङ्गभूषाभुजंगम् ॥ २५ ॥ यः सिन्धौ फेनराशिर्भुवि कुमुदवनं व्योम्नि
 नक्षत्रलक्ष्मीरब्धौ मुक्तासमूहस्तरुषु सुमनसो मानसे हंससंघः । श्रीकण्ठे भूतिलेशः शिख-
 रिषु मणयो दिक्षु नीर्हारपानः पाण्डुः शुण्डाग्रजन्मा जयति गणपतेः शीकराणां विलासः
 ॥ २६ ॥ सानन्दं नन्दिहस्ताहतभुरंजरवाहूतकीमारैर्वर्हित्रोसान्नासाग्ररन्ध्रं विशति फणिपतौ
 भोगैर्संकोचभाजि । गण्डोडीनालिमालामुखरितककुभस्ताण्डवे शूलपाणैर्वैनायक्यश्रिरं वो वदन-
 विधुर्तयः पान्तु चीत्कारक्तयः ॥ २७ ॥

सरस्वती ।

धातुश्रतुर्मुखीकण्ठशृङ्गाटकविहारिणीम् । नित्यं प्रगल्भवाचालामुपतस्थे सरस्वतीम् ॥ १ ॥
 सूक्ष्माय शुचये तस्मै नमो वाक्तचवतन्तवे । विचित्रो यस्य विन्यासो विदधाति जगत्पटम्
 ॥ २ ॥ तद्विव्यमव्ययं धाम सारस्वतमुपास्महे । यत्प्रसादात्प्रलीयन्ते मोहान्धतमसैर्छटाः
 ॥ ३ ॥ पातु वो निकर्षेऽग्रावा मतिहेभ्रः सरस्वती । प्राज्ञेर्तेरपरिच्छेदं वचसैव करोति या ॥ ४ ॥
 शारदा शारदाम्भोजवदना वदनाम्बुजे । सर्वदा सर्वदास्माकं संनिधिं सन्निधिं क्रियात् ॥ ५ ॥
 करवदरसदृशमखिलं भुवनतलं यत्प्रसादतः कवयः । पश्यन्ति सूक्ष्ममर्तयः सा जयति सर-

१. तुल्यम्. २. आधुन्वन्. ३. गरुडः. ४. प्रतिस्पर्धि. ५. शुण्डादण्डः. ६. भ्रमरः. ७. शुण्डाग्रेण.
 ८. शेषः. ९. वाडवः. १०. वहु. ११. भ्रमरसमुदायः. १२. पर्वतः. १३. गण्डस्थलम्. १४. मदोदकसरित्.
 १५. पुरातनम्. १६. गजश्रेष्ठः. १७. ईषत्. १८. अग्रभागः. १९. हिमम्. २०. मृदङ्गः. २१. मयूरः.
 २२. भयात्. २३. फणा. २४. चालनम्. २५. चतुष्पथम्. २६. समूहः. २७. स्वर्णादिपरीक्षणशिला.
 २८. अज्ञानम्. २९. सर्वदात्री. ३०. उत्तमनिधिम्. ३१. कुशाग्रभुजयः.

स्वती देवी ॥ ६ ॥ शरणं करवाणि शर्मदं ते चरणं वाणि चराचरोपजीव्यम् । करुणार्मसृणैः
कटाक्षपातैः कुरु मामम्ब कृतार्थसार्थवाहम् ॥ ७ ॥ आशासु राशीभवदङ्गवल्लीभासैव दासी-
कृतदुग्धसिन्धुम् । मन्दस्मितैर्निन्दितशारदेन्दुं वन्देऽरविन्दासनसुन्दरि त्वाम् ॥ ८ ॥ वचांसि
वाचस्पतिमत्सरेण साराणि लब्धुं ग्रहमण्डलीव । मुक्ताक्षसूत्रत्वमुपैति यस्याः सा सप्रसादात्
सरस्वती वः ॥ ९ ॥ ज्योतिस्तमोहरमलोचनगोचरं तज्जिह्वादुरासदरसं मधुनः प्रवाहम् ।
दूरे त्वचः पुलकबन्धि परं प्रपद्ये सारस्वतं किमपि कामदुग्धं रहस्यम् ॥ १० ॥ तव करक-
मलस्थां स्फटिकीमक्षमौलां नखकिरणविभिन्नां दाडिमीबीजबुद्ध्या । प्रतिकैलमनुकर्षयेन
कीरो निषिद्धः स भवतु मम भूत्यै वाणि ते मन्दहासः ॥ ११ ॥ तमोगणविनाशिनी सक-
लकालमुद्द्योतिनी धरातलविहारिणी जैडसमाजविद्वेषिणी । कर्लानिधिसहायिनी लसदलो-
लसौदामिनी मदन्तरवलम्बिनी भवतु कापि कैदम्बिनी ॥ १२ ॥ या कुन्देन्दुतुषारहार-
वला या शुभ्रवस्त्रावृता या वीणावरदण्डमण्डितकरा या श्वेतपद्मासना । या ब्रह्माच्युतशं-
कर्मभृतिभिर्देवैः सदा वन्दिता सा मां पातु सरस्वती भगवती निःशेषजाड्यापहा ॥ १३ ॥

शिवः ।

नमस्तुङ्गशिरश्चन्द्रविम्बचामरचारवे । त्रैलोक्यनगरारम्भमूलस्तम्भाय शंभवे ॥ १ ॥
वामाङ्गीकृतवार्माङ्गि कुण्डलीकृतकुण्डलि । आविरस्तु पुरो वस्तु भूतिभूत्यम्बराम्बरम् ॥ २ ॥
निरुपादानसंभारमभित्तावेव तन्वते । जगच्चित्रं^{१५} नमस्तस्मै कलाश्चाध्याय शूलिने ॥ ३ ॥ पि-
नाकफणिवालेन्दुभस्ममन्दाकिनीयुता । पवर्गरचिता मूर्तिरैषवर्गप्रदायिनी ॥ ४ ॥ स जयति
हिमकरलेखा चकास्ति यस्योमयोत्सुकान्निहिता । नयनप्रदीपकज्जलजिघृक्षया रजतशुक्ति-
रिव ॥ ५ ॥ पर्षणिग्रहे पुलकितं वपुरैशं^{१६} भूतिभूषितं जयति । अङ्कुरित इव मनोभूर्यस्मिन्-
स्मावशेषोऽपि ॥ ६ ॥ मा वम संवृणु विषमिदमिति सातङ्गं पितामहेनोक्तः । प्रातर्जयति सल-
ज्जः कज्जलमलिनाधरः शंभुः ॥ ७ ॥ जयति प्रियापदान्ते गरलग्रैवेयकैः स्मरारातिः ।
विषमविशिखे विशन्निव शरणं गलवद्धकरवालः ॥ ८ ॥ संध्यासलिलाञ्जलिमपि कङ्कण-
णिपीयमानमविजानन् । गौरीमुखार्पितमना विजयाहसितः शिवो जयति ॥ ९ ॥ प्रणयकुपि-
तप्रियापदलक्षासंध्यानुवन्धमधुरेन्दुः । तद्वलयकनकनिकषग्रावग्रीवः शिवो जयति ॥ १० ॥
जयति जटाकिञ्जल्कं^{१७} गङ्गामधु मुण्डवलयबीजमयम् । गलगरलपङ्कसंभवमम्भोरुहमाननं शंभो-

१. स्निग्धम्. २. स्फटिकमयीम्. ३. जपमालाम्. ४. मिश्राम्. ५. प्रतिक्षणम्. ६. अज्ञानम्; (पक्षे) अन्धकारः. ७. मन्दबुद्धिः; (पक्षे) ढल्योः सावर्ण्यात् जलम्. ८. विद्वज्जनः; (पक्षे) चन्द्रः. ९. मेघमाला
१०. स्त्री. ११. सर्पः. १२. दिगम्बरम्. १३. उपकरणम्; (पक्षे) तुलिकादिकम्. १४. संपत्तिः; (पक्षे) क
मूः. १५. नानाकारम्; (पक्षे) आलेख्यम्. १६. चन्द्रकला; (पक्षे) आलेख्यक्रियाकौशलम्. १७. मोक्ष-
१८. परिणये. १९. भस्म. २०. कण्ठभूषा. २१. मदने. २२. आरम्भः. २३. केसरः.

॥ ११ ॥ प्रतिविम्बितगौरीमुखविलोकनोत्कम्पशिथिलकरगलितः । स्वेदभरपूर्यमाणः शंभोः
 सलिलाञ्जलिर्जयति ॥ १२ ॥ आदाय चापमचलं कृत्वाहीनं गुणं विषमदृष्टिः । यश्चि-
 त्रमच्युतशरो लक्ष्यमभाङ्गीन्नमस्तस्मै ॥ १३ ॥ उपहरणं विभवानां संहरणं सकलदुरितजा-
 लस्य । उद्धरणं संसाराच्चरणं वः श्रेयसेऽस्तु विश्वपतेः ॥ १४ ॥ पार्श्वस्थष्टध्वीधरराजक-
 न्याप्रकोपविस्फूर्जथुकातरस्य । नमोऽस्तु ते मातरिति प्रणामाः शिवस्य संध्याविषया जय-
 न्ति ॥ १५ ॥ क्व तिष्ठतस्ते पितरौ ममेवेत्यर्पणयोक्ते परिहासपूर्वम् । क्व वा ममेव श्वशुरौ
 तवेति तामीरयत्सस्मितमीश्वरोऽव्यात् ॥ १६ ॥ वक्त्राणि पञ्च कुचयोः प्रतिविम्बितानि दृष्ट्वा
 दशाननसमागमनभ्रमेण । भूयोऽपि शैलपरिवृत्तिभयेन गाढमालिङ्गितो गिरिजया गिरिशः
 पुनातु ॥ १७ ॥ पौलस्त्यपीनभुजसंपदुदस्यमानकैलाससंभ्रमविलोलदृशः प्रियायाः । श्रेयांसि
 वो दिशतु निहृतकोपचिह्नमालिङ्गनोत्पुलकमासितमिन्दुमौलेः ॥ १८ ॥ संध्यान्तौ नरपुरं-
 ध्रितनोः सरोषमुत्सारिते गिरिजया निजपाणिपद्मे । उत्सर्पिकङ्कणफणीन्द्रफणार्पणेन
 पूर्णाञ्जलिर्जयति बालमृगाङ्गमौलेः ॥ १९ ॥ रचयति सहसा यच्चित्रमेतत्प्रपञ्चं प्रशमयति च
 तद्वत्केनचित्कौतुकेन । अविदितमपरैस्तच्चण्डमुण्डादिनानादनुजदलनदक्षं शर्वसर्वस्वमव्यात्
 ॥ २० ॥ च्युतामिन्दोर्लेखां रतिकलहभग्नं च वलयं समं वक्रीकृत्य प्रहसितमुखी शैलत-
 नया । अवोचद्यं पश्येत्यवतु गिरिशः सा च गिरिजा स च क्रीडाचन्द्रो दशनकिरणैः पूरि-
 ततनुः ॥ २१ ॥ अरुणनयनं सभ्रभङ्गं दरस्फुरिताधरं सुतनु शशिनः क्लिष्टां कान्तिं करोतु
 तवाननम् । कृतमनुनयैः कोपोऽयं ते मनस्विनि वर्धतामिति गदितयाश्चिष्टो देव्या शिवाय
 शिवोऽस्तु वः ॥ २२ ॥ प्रणयकुपितां दृष्ट्वा देवीं ससंभ्रमविस्मितस्त्रिभुवनगुरुर्भोत्या सद्यः
 प्रणामपरोऽभवत् । नमितशिरसो गङ्गालोके तया चरणाहतावतु भवतरुयक्षस्यैतद्विलक्षम-
 वस्थितम् ॥ २३ ॥ कस्त्वं शूली मृगय भिषेजं नीलकर्णः प्रियेऽहं केकामेकां कुरु पशुप-
 तिनैव दृष्टे विषाणे । स्थाणुर्मुग्धे न वदति तरुर्जीवितेशः शिवाया गच्छारण्यं प्रतिवचनजडः
 पातु वश्रन्द्रचूडः ॥ २४ ॥ वन्दे देवं जलंधिशरार्धिं देवतासार्वभौमं र्यासप्रष्टा भुवनवि-
 दिता यस्य वार्हाधिवाहाः । भूषापेटी भुवनर्मर्धरं पुष्करं पुष्पवाटी शाटीपार्लीः शतमखमु-
 खाश्चर्न्दनहर्मनोभूः ॥ २५ ॥ नमस्तुभ्यं देवासुरमुकुटमाणिक्यकिरणप्रणालीसंभेदस्तपितचर-

१. त्रिलोचनो हिमाचलं धनुः, वासुकिं ज्याम्, विष्णुं शरं च विधाय त्रिपुरासुरं जघानेति प्रकृतोऽर्थः.
 चलनशून्यं धनुः, अहीनो धनुर्दण्डादन्यूना गुणः, विषमा लक्ष्यादन्यत्र निहिता दृष्टिः, न च्युतः शरो यस्य
 तथाविधः, तथापि लक्ष्यभङ्ग इति विरोधाभासः. २. दातारम्. ३. वज्रनिर्घोषः. ४. त्रिशूली; (पक्षे) शूलरोग-
 वान्. ५. वैद्यम्. ६. शिवः; (पक्षे) मयूरः. ७. शृङ्गे. ८. शिवः; (पक्षे) छिन्नवृक्षप्रकाण्डम्. ९. पार्वत्याः;
 (पक्षे) क्रोष्टृणाः. १०. त्रिपुरसंहारे शरीकृतस्य विष्णोर्विश्रान्तिस्थानत्वात्. ११. व्यासप्रमुखाः. १२. वाहनानां
 वेदानामित्यर्थः. अधिवाहा-वाहनाधिकृताः. १३. सर्पभूषणत्वादित्यर्थः. १४. पातालम्. १५. पुष्पस्थानी-
 यचन्द्रोद्गमाधारत्वात्. १६. दिग्गम्यत्वेन दिशामेव शाटीरूपत्वात्. १७. इन्द्रादयो दिक्पाला इत्यर्थः.
 १८. चन्दनस्थानीयभस्मसंबन्धितत्वात्. मदनभस्मना शिवेनाज्ञानामनुलेपनस्य प्रसिद्धेः. १९. ओघः.

णाय स्मरजिते । महाकल्पस्वाहाकृतभुवनचक्रोऽपि नयने निरोद्धं भूयस्तत्प्रसरमिव कां
 हुतवते ॥ २६ ॥ मौनादस्तमितैव चाटुभणितिः स्रस्तैकहस्ताद्वतं दूरेऽप्यञ्जलिबन्धनं प्रणमनं
 स्तब्धार्धमूर्धः कुतः । इत्थं संघटितैकविग्रहतया व्यग्रो गिरिश्रामणीर्जायां जातरुषं जयत्य-
 नुनयन्देवस्त्रिलोकीगुरुः ॥ २७ ॥ यस्मिन्बुद्बुदसंकरा इव बहु ब्रह्माण्डखण्डाः कचिद्वा-
 न्ति कापि च शीकरा इव विरिञ्चाद्याः स्फुरन्ति भ्रमात् । चिद्रूपा लहरीव विश्वजननी शक्तिः
 कचिद्द्योतते स्वानन्दामृतनिर्भरं शिवमहापाथोनिधिं तं नुमः ॥ २८ ॥ कल्पान्ते शमित-
 त्रिविक्रममहाकङ्कालवद्धस्फुरच्छेषस्यूतनृसिंहेपाणिनखरप्रोत्क्षिप्तकोलामिषः । विश्वैकार्ण-
 वताविशेषमुदितौ तौ मत्स्यकूर्मावुभौ कर्षन्धीवरतां गतस्य तु सतां मोहे महाभैरवः
 ॥ २९ ॥ भीतिर्नास्ति भुजंगपुंगवविषात्प्रीतिर्न चन्द्रामृतान्नाशौचं हि कपालदामलुलना-
 च्छौचं न गङ्गाजलात् । नोद्वेगश्चितिभस्मना न च सुखं गौरीस्तनालिङ्गनादात्मारामतया
 हिताहितसमः स्वस्थो हरः पातु वः ॥ ३० ॥ वेदान्तेषु यमाहुरेकपुरुषं व्याप्य स्थितं
 रोदसी यस्मिन्नीश्वर इत्यनन्यविषयः शब्दो यथार्थाक्षरः । अन्तर्यश्च मुमुक्षुभिर्नियमितप्राणा-
 दिभिर्मृग्यते स स्थाणुः स्थिरभक्तियोगसुलभो निःश्रेयसायास्तु वः ॥ ३१ ॥ आनन्दशुद्धि-
 ताः समाधिषु मुखे गौर्या विलासोल्लासाः संभ्रान्ताः क्षणमुद्रताः क्षणमथ स्मेरा निजे वैकृते ।
 क्रूराः कृष्टशरासने मनसिजे दग्धे घृणाकूणितास्तत्कान्तरुदितेऽश्रुपूरतरलाः शंभोर्दश-
 पान्तु वः ॥ ३२ ॥ स्वर्भानुः सुरवर्भनानुसरन्ति ग्रासाभिलाषादसाविन्दोरिन्दुमुखि असेत कि-
 मुत भ्रान्त्या भवत्या मुखम् । इत्थं नाथगिरा नभोर्पितदृशो वक्त्रे भवान्या भृशं मानिन्याः
 कृतचुम्बनस्त्रिनयनः स्तादिष्टसिद्धयै सताम् ॥ ३३ ॥ विष्णोश्चागमनं निशम्य सहसा कृत्वा
 फणीन्द्रं गुणं कौपीनं परिधाय चर्म करिणः शंभुः पुरो धावति । दृष्ट्वा विर्णुरथं सकम्प-
 हृदयः सपोऽपतद्भूतले कृत्तिर्विस्वलिता ह्रियानतमुखो नग्नो हरः पातु वः ॥ ३४ ॥ भस्मा-
 न्धोरगफूत्कृतिस्फुटभवद्भालस्थवैश्वानरज्वालास्विन्नमुधांशुमण्डलगलत्पीयूषधारारसैः । संजी-
 वद्रजचर्मगर्जितभयभ्राम्यदृषाकर्षणव्यासक्तः सहसाद्रिजोपहसितो नग्नो हरः पातु वः ॥ ३५ ॥
 एकोऽन्ते द्विसमस्त्रिलोचन इति ख्यातश्चतुर्भिः स्तुतो वेदैः पञ्चमुखः षडाननपिता सप्तर्षि-
 भिर्वन्दितः । अष्टाङ्गो नवतुल्य आमरगणे वासो दशाशा दधत्स्वश्रैकादश सोऽवतान्न विजितो
 यो द्वादशात्मांशुभिः ॥ ३६ ॥ लीलाद्युतजितां कलाधरकलां मौलौ दृढं कीलितां स्वीकर्तुं
 गयैमुन्नमय्य भुजयोर्विश्लेषयन्त्यास्तदा । पार्वत्याः कुचकुम्भपार्श्वयुगले सप्रेमदत्तक्षणाः काल-
 क्षेपणमिन्दुमोचनविधौ देवः स नो रक्षतु ॥ ३७ ॥ भूत्यालेपनभूषितः प्रविलसन्नेत्राग्निदी-
 पाङ्कुरः कण्ठे पन्नगपुष्पदामसुभगो गङ्गाजलैः पूरितः । ईषत्ताम्रजटाग्रपल्लवयुतो न्यस्तो जग-

१. कलहः. २. आकुलः. ३. वामनः. ४. अस्थिपञ्जरः. ५. वराहः. ६. द्यावापृथिव्यौ. ७. विकारः.
 ८. दयासंकोचिताः. ९. राहुः. १०. सूत्रम्. ११. गरुडम्. १२. गजचर्म. १३. मन्दिनम्.

न्मण्डपे शंभुर्मङ्गलकुम्भतामुपगतो भूयात्सतां श्रेयसे ॥३८॥ मल्लीमाल्यधिया सुधाकरकलां
 कण्ठश्रियं कज्जलभ्रान्त्या भालविलोचनानलशिखां सिन्दूरपूराशया । कैलासे प्रतिविम्बि-
 तात्स्ववपुषो गृह्णहसन्त्या मुहुः पार्वत्या प्रतिकर्मकर्मणि चिरं मुग्धो हरः पातु वः ॥३९॥ दा-
 स्येऽहं परिरम्भणानि कितव्यं द्यूते जितानित्वया धैर्यं धेहि यतः कृतः शतमहोरात्राणि तत्रावधिः ।
 इत्युक्तः शिवया निशादिवसकृज्ज्योतिर्मयाक्षिद्वयद्रागुन्मेषनिमेषकोटिघटनाव्यग्रो हरः पातु
 वः ॥ ४० ॥ मौलौ किं नु महेश मानिनि जलं किं वक्त्रमम्भोरुहं किं नीलालकवेणिका मधु-
 करी किं भ्रूलता वीचिका । किं नेत्रे शफरी किमु स्तनयुगं प्रेङ्खद्रथौङ्गद्वयं साशङ्कामिति वञ्च-
 यन्गिरिसुतां गङ्गाधरः पातु वः ॥ ४१ ॥ देव्याः प्राक्परिरम्भणे किल करौ द्वौ द्वौ पुन-
 स्तत्करौ रोद्धुं तन्मुखमुन्मुखं रचयितुं द्वौ चाधरास्वादने । द्वौ नेत्रान्तपलालकोपनयने मोक्तुं
 च नीर्वी दृढां द्वावित्थं सफलीकृताखिलकरः पायात्स वः शंकरः ॥ ४२ ॥ न क्रोधः क्रि-
 यतां प्रिये स तु भवन्मौलिस्थगङ्गोदरे मुग्धे मानसपूजितं त्यज कृतं युष्मन्नियोगद्वयम् ।
 वक्त्रे श्लेषममुं निराकुरु कदाश्चिष्टोऽसि वक्त्रो मया वामाङ्गयेति हतोत्तरः स्मरहरः स्मेराननः
 पातु वः ॥ ४३ ॥ अङ्गं येन रथीकृतं नयनयोर्युग्मं रथाङ्गीकृतं पात्रं स्वं रथकर्मसारथिकृतं
 श्वासास्तुरंगीकृताः । कोदण्डीकृतमात्मवीर्यमचिरान्मौर्वीकृतं भूषणं वामाङ्गं विशिखीकृतं
 दिशतु नः क्षेमं स धन्वी पुमान् ॥ ४४ ॥ नृत्यारम्भरसत्रसद्विरिसुतारिक्तार्धसंपूर्तये निर्व्यू-
 ढभ्रमिविभ्रमाय जगतामीशाय तुभ्यं नमः । यच्चूडाभुजगेश्वरप्रभृतिभिस्तादृग्भ्रमन्तीर्दिशः प-
 श्यद्विर्धनघूर्णमानवदनैः शान्तोऽपि न श्रद्धधे ॥ ४५ ॥ उद्धामभ्रमिवेगविस्तृतजटावल्लीप्रणौ-
 लीपतत्स्वर्गङ्गाजलदण्डिकावलयितं निर्माय तत्पञ्जरम् । संभ्राम्यद्भुजदण्डपक्षपटलद्वन्द्वेन हंसा-
 यितस्त्रैलोक्यव्ययनाटिकानयनटः स्वामी जगत्त्रायताम् ॥ ४६ ॥ यन्नाट्यभ्रमिघूर्णमानवसुधा-
 चक्राधिरूढे भृशं मेरी पार्श्वनिवासिवासरनिशाचित्रे परिभ्राम्यति । तैजस्यस्तडितो भवन्तु श-
 तशो दृष्टा हि तास्ताः कथं तामस्योऽपि स वः पुनातु जगतामन्येष्टियज्वा विभुः ॥ ४७ ॥
 तत्कालारंभटीविजृम्भणपरित्रासादिव भ्रश्यता वामार्धेन तदेकशेषकरणं विभ्रद्वपुर्भैरवम् । तुल्यं
 चाब्धिभुजंगभूषणमसौ भोगीन्द्रकङ्कालकैर्विभ्राणः परमेश्वरो विजयते कल्पान्तकर्मान्तिकः
 ॥ ४८ ॥ चञ्चच्चन्द्रिकचन्द्रचारुकुसुमो माद्यज्जटापल्लवो दृष्यद्दारुणदन्दैश्शूकमाणिमांस्तत्पञ्च-
 शाखालयः । स्थाणुर्मे फलदो भवत्वतितरां गौरीमुखेन्दुद्रवत्पीयूषद्रवदोहदादिव दधद्देवद्रुमत्वं
 सदा ॥ ४९ ॥ वक्त्राम्भोरुहि विस्मिताः स्तवकिता वक्षोरुहि स्फारिताः श्रोणीसीमनि गु-
 म्फिताश्चरणयोरक्ष्णोः पुनर्विस्तृताः । पार्वत्याः प्रतिगात्रचित्रगतयस्तन्वन्तु भद्राणि वो वि-
 द्दस्यान्तिकपुष्पसायकशरैरीशस्य दृग्भङ्गयः ॥ ५० ॥ शैलेन्द्रप्रतिपद्यमानगिरिजाहस्तोपगूढो-

१. अक्षधूर्त. २. चक्रवाकः. ३. आलिङ्गने. ४. सर्पः. ५. समाप्त. ६. भ्रमणम्. ७. जलस्य निर्गमनमार्गं
 मकरमुखादिरूपा. ८. माला. ९. कर्तुरवर्णः. १०. रात्रिः. ११. नाट्यभेदः. १२. सर्पः. १३. संप्रदानम्.

छसद्गोमाद्यादिविसंगुलाखिलविधिव्यासङ्गभङ्गाकुलः । आः शैत्यं तुहिनाचलस्य करयोरित्यूषि
वान्सस्मितं शैलान्तःपुरमातृमण्डलगणैर्दृष्टोऽवताद्वः शिवः ॥ ५१ ॥ दिक्कालात्मसमैव यस्य वि
भुता येस्तत्र विद्योतते यैत्रामुष्य सुधीभवन्ति किरणा राशेः सै धासामभूत् । यस्तर्पित्तमुषः
सु^१ योऽस्य हविषे यैस्तस्यै जीवातवे वोढा यैर्दुणमेष^२ मन्मथरिपोस्ताः पान्तु नो मूर्तयः ॥ ५२ ॥
जीर्णेऽप्युत्कटकालकूटगरले छुष्टे तथा मन्मथे नीते भासुरभालनेत्रतनुतां कल्पान्तदावानले
यः शक्त्या समलंकृतोऽपि राशिनं शैलात्मजां स्वर्धुनीं धत्ते कौतुकराजनीतिनिपुणः पायात्स व
शंकरः ॥ ५३ ॥ किं गोत्रं किमु जीवनं किमु धनं का जन्मभूः किं वयः किं चारित्र्यममुष्य वे
सहचराः के वंशजाः प्राक्तनाः । का माता जनकः शिवस्य क इति^३ प्रद्वेण पृथ्वीभृता पृष्ठाः स
स्मितनम्रमूकवदनाः सप्तर्षयः पान्तु वः ॥ ५४ ॥ तातं तत्ताततातं कथय हरकुलेऽलंकृते स
प्रदाने तच्छ्रुत्वा चन्द्रमौलिनर्तवदनकजो जातलज्जो बभूव । ब्रह्मावादीत्तदानीं शृणुत हरकु
वेदकण्ठोग्रकण्ठौ श्रीकण्ठात्रीलकण्ठः प्रहसितवदनः पातु वश्चन्द्रचूडः ॥ ५५ ॥ यौ सृष्टि
स्वपुत्राद्या वहति विधिहुतं र्या हविर्या^४ च होत्री ये^५ द्वे कालं विधत्तः श्रुतिविषयगुणा यै
स्थिता व्याप्य विश्वम् । यौमाहुः सर्वबीजप्रकृतिरिति ययौ प्राणिनः प्राणवन्तः प्रत्यक्षा
भिः प्रपन्नस्तनुभिरवतु वस्ताभिरष्टाभिरीशः ॥ ५६ ॥ एकैश्वर्यस्थितोऽपि प्रणतबहुफलं
यः स्वयं कृत्तिवासाः कान्तासंमिश्रदेहोऽप्यविषयमनसां यः पुरस्ताद्यतीनाम् । अष्ट
भिर्यस्य कृत्स्नं जगदपि तनुभिर्बिभ्रतो नाभिमानः सन्मार्गलोकनाय व्यपनयतु स नस्ताभ
सौ वृत्तिमीशः ॥ ५७ ॥ कैलासाद्वागुर्देस्ते परिचलति गणेषूच्छसत्कौतुकेषु क्रोडं^६ मातुः कु
मारे विशति विषैर्मुचि प्रेक्ष्यमाणे सरोषम् । पादावष्टम्भसीदद्वपुषि दशमुखे याति पाताल
मूलं क्रुद्धोऽप्याश्लिष्टमूर्तिर्भयैर्धनमुमया पातु हृष्टः शिवो नः ॥ ५८ ॥ क्रोधेर्द्धैर्दृष्टिपति
स्त्रिभिरुपशमिता वह्नयोऽमी त्रैयोऽपि त्रासार्त्ता ऋत्विजोऽधश्चपलगणहृतोष्णीषपट्टाः पत
न्ति । दक्षः सौत्यस्य पत्नी विलपति कैपणं विद्वतं चापि देवैः शंसन्नित्यादृहासो मखम
धनविधौ पातु देव्यै शिवो वः ॥ ५९ ॥ आसीने पूष्णि तूष्णीं व्यसनिनि शशिनि व्योमि
कृष्णे सतृष्णे दैत्येन्द्रे जातनिद्रे द्रवति मधवति क्लान्तकान्तौ कृतान्ते । अब्रह्मण्यं ब्रुवापि
कैमलपुटकुटीश्रोत्रिये शान्त्युपाये पायाद्वः कालकूटं झटिति कवल्यैल्लीलया नीलकण्ठः
॥ ६० ॥ केयं मूर्धन्यकैरे तिमिरमिह कुतः सुभ्रु कान्तेन्दुयुक्ते कान्ताप्यत्रास्ति कानि
त्रनु भवतु मया पृष्टमेतावदेव । नाहं द्वन्द्वं करोमीत्यपनय शिरसस्तूर्णमेनामिदानीमितं

१. आकाशस्य. २. सूर्यः. ३. चन्द्रे. ४. सूर्यस्य. ५. चन्द्रः. ६. अपाम्. ७. अग्निः. ८. अपाम्.
९. शुचिरुदकम्. १०. यजमानः. ११. अग्नेः. १२. वायुः. १३. यजमानस्य. १४. पृथिव्याः. १५. वायुः.
१६. नग्नेण. १७. उदकरूपा. १८. अग्निरूपा. १९. यजमानरूपा. २०. सूर्यचन्द्ररूपे. २१. आकाशरूपा.
२२. पृथ्वीरूपा. २३. वायुरूपा. २४. ऊर्ध्वास्ताचले. २५. भुजान्तरे. २६. सपे. २७. भयागारम्. २८. ६
क्षिणगार्हपत्याहवनीयाख्याः. २९. दीनस्वरेण. ३०. सूर्यः. ३१. ब्रह्मणे. ३२. अन्धकरिपोः (पक्षे) तमसि

प्रोक्तो भवान्या प्रतिवचनजितः पातु वश्चन्द्रचूडः ॥ ६१ ॥ धन्या केयं स्थिता ते शिरसि
 शशिकला किं नु नामैतदस्या नामैवास्यास्तदेतत्परिचितमपि ते विस्मृतं कस्य हेतोः । नारीं
 लच्छामि नेन्दुं कथयतु विजया न प्रमाणं यदीन्दुर्देव्या निहोतुमिच्छोरिति सुरसरितं शाव्य-
 मव्याद्विभोर्वः ॥ ६२ ॥ हर्षादम्भोजर्जन्मप्रभृतिदिविषदां संसदि प्रीतिमत्या श्वश्वा मौलौ पु-
 रारेर्दुहितृपरिणये साक्षतं चुम्ब्यमाने । तद्वक्त्रं मौलिवक्त्रे मिलितमिति भृशं वीक्ष्य चन्द्रः
 सहासो दृष्ट्वा तद्वृत्तमाशु स्मितमुभगमुखः पातु वः पञ्चवक्त्रः ॥ ६३ ॥ कल्पान्तकूरकेलिः
 क्रतुकदनकरः कुन्दकर्पूरकान्तिः क्रीडन्कैलासकूटे कलितकुमुदिनीकामुकः कान्तकायः ।
 कङ्कालक्रीडनोत्कः कलितकलकलः कालकालीकलत्रः कालिन्दीकालकण्ठः कलयतु कु-
 शलं कोऽपि कापालिको नः ॥ ६४ ॥ दृष्टः सप्रेम देव्या किमिदमिति भयात्संभ्रमाच्चासु-
 रीभिः शान्तान्तस्तत्त्वसारैः सकरुणमृषिभिर्विष्णुना सस्मितेन । आदायास्त्रं सगर्वैरुपशमितव-
 धूसंभ्रमैर्दैत्यवीरैः सानन्दं देवताभिर्मयपुरदहने धूर्जटिः पातु युष्मान् ॥ ६५ ॥ क्षिप्तो
 हस्तावलग्नः प्रसभमभिहतोऽप्याददानोऽशुकान्तं गृह्णन्केशेष्वपास्तश्ररणनिपतितो नेक्षितः
 संभ्रमेण । आलिङ्ग्योऽवधूतस्त्रिपुरयुवतिभिः साश्रुनेत्रोत्पलाभिः क्रामीवाद्रापराधः स द-
 हतु दुरितं शाम्भवो वः शराग्निः ॥ ६६ ॥ कल्याणं वः क्रियासुर्मिलदैतनियुग-
 स्थास्नुगीर्वाणभोगिस्त्रैणव्यत्यस्तकल्पद्रुमनवसुमनोनागहारावलीनि । नैलीकाश्छिष्टलक्ष्मी-
 फरचलनलिनोद्धीतमौध्वीकधारातिम्यत्फालेक्षणानि त्रिपुरहरधनुर्ज्यालताकर्षणानि ॥ ६७ ॥
 कल्पान्ते क्रोधनस्य त्रिपुरविजयिनः क्रीडया संचरिष्णोः कृत्वापि प्राणिजातैर्निजमुखकुहरा-
 तिथ्यमप्राप्ततृप्तेः । दिग्भिन्नीः प्रेक्ष्य शून्याः प्रलयजलनिधिं प्रेक्षितात्मीयमूर्तिग्रासव्यासक्त-
 मोघश्रमजनितरुषः पान्तु वो गर्जितानि ॥ ६८ ॥ पर्यङ्कग्रन्थिर्वन्धद्विगुणितभुजगाश्छेषसंवीर्तजा-
 नोरन्तःप्राणावरोधव्युपरंतसकलज्ञानरुद्धेन्द्रियस्य । आत्मन्यात्मानमेव व्यपगतकर्णं पश्यत-
 स्तत्त्वदृष्ट्या शंभोर्वः पातु शून्येक्षणघटितलैयब्रह्मलग्नः समाधिः ॥ ६९ ॥ जटाजूटः ॥
 स धूर्जटिजटाजूटो जायतां विजयाय वः । यत्रैकपलितं भ्रान्तिं करोत्यद्यापि जाह्नवी ॥ ७० ॥
 चूडापीडैकैपालसंकुलगलन्मन्दाकिनीवारयो विद्युत्प्रायललाटलोचनपुटज्योतिर्विमिश्रत्विषः ।
 पान्तु त्वामकठोरकेतकशिखासंदिग्धमुग्धेन्दवो भूतेशस्य भुजंगवल्लिवलयस्त्रङ्गजूटा जटाः
 ॥ ७१ ॥ गङ्गावारिभिरुक्षिताः फणिफणैरुत्पल्लवास्तच्छिखारत्नैः कोरकिताः शितांशुकलया
 स्मेरैकपुष्पश्रियः । आनन्दाश्रुपरिष्कृताक्षिहृतभुग्धूमैर्मिलद्बोहला नालपं कल्पलताः फलं ददतु
 वोऽभीष्टं जटा धूर्जटेः ॥ ७२ ॥ गङ्गा ॥ चूडाशीतकरस्तनधयसुधानीरर्ध्रगन्धस्पृशः क्रीडाकङ्कणप-

१. ब्रह्मा. २. धनुष्कोटिः. ३. स्थिरतरम्. ४. विष्णुरूपः शरः. ५. पुष्परसः. ६. वन्ध्यात्मकं तृतीयलो-
 चनम्. ७. योगशास्त्रप्रसिद्धासनविशेषः. ८. संधिः. ९. आवृत. १०. निवृत्त. ११. चक्षुरादीन्येकादशेन्द्रि-
 याणि बुद्धिरहंकारश्चेति त्रयोदशविधम्. १२. प्रपञ्चाभावः. १३. चित्तैकाग्रता. १४. केशादौ जरसा यच्छौक्यं
 तत्. १५. तिर्यङ्गमाला. १६. निविड.

ब्रह्मेश्वरफणापीतावशिष्टा मुहुः । अङ्गासीनगिरीन्द्रजास्तनतटीहारावलीलोलनाः संतापं शमयन्तु
 वो हरजटागङ्गातरंगानिलाः ॥ ७३ ॥ वायुर्वति यदङ्गसंगमवशाच्छीशंभुरूपप्रदे गौरी रूप्यति तु-
 प्यति त्वहिपतिर्विन्ध्याटवी शोचते । चन्द्रस्त्रस्यति कुप्यते हरिरपि ब्रह्मा परं शङ्कते सा गङ्गा
 निखिलं कलङ्कनिचयं भङ्गं तरंगैर्नयेत् ॥ ७४ ॥ शार्ङ्गी ब्रह्मकमण्डलोरधिगतैर्यैः प्रापि तीर्थ-
 ङ्कितां यैर्मृत्युंजयतामनायि गरलग्रस्तो जटाजूटगैः । येभ्योऽशिक्षत माधुरी मृदुजटाजूटे मठे
 चन्द्रमास्तानीमानि पयांसि गौतमि तव श्रेयांसि यच्छन्तु नः ॥ ७५ ॥ यन्नाम्रः प्रथमाक्षरं
 विजयते भानौ द्वितीयाक्षरं नित्यं नृत्यति सत्कवीन्द्रवदने भूत्वान्तवर्णद्वयम् । रामो रावणमा-
 जघान समरे शंभोः शिरःशालिनी सा सर्वाक्षरमालिनी भवतु मे भाग्याय भागीरथी ॥ ७६ ॥ सु-
 क्ताभा नृकपालशुक्तिषु जटावल्लीषु मल्लीनिभा वह्नौ लाजनिभा दशोर्मणिनिभा भोगोत्करो भोमि-
 नाम् । नृत्यावर्तविवर्तनेरितपयः समूर्च्छितोच्छालिताः खेलन्तो हरमूर्ध्नि पान्तु भवतो गङ्गाप्रयो-
 विन्दवः ॥ ७७ ॥ एषा धर्मपताकिनी तटतरुच्छायावसन्नाकिनी शुष्यत्पातकिनी भगीरथतपः-
 साफल्यसंदायिनी । प्रेमारूढपिनाकिनी गिरिसुतासौकेकरालोकिनी पापाडम्बरडाकिनी त्रि-
 भुवनानन्दाय मन्दाकिनी ॥ ७८ ॥ स्वच्छन्दोच्छलदच्छकच्छकुहरच्छतेतैराम्बुच्छटामूर्च्छ-
 न्मोहमर्हर्षिहर्षविहितस्नानाद्विकाहाय वः । भिन्द्यादुद्यदुदारदर्दुरदरीदीर्घा दरिद्रद्रुमद्रोहोद्रेक-
 महोर्मिर्दुरमदा मन्दाकिनी मन्दताम् ॥ ७९ ॥ शैवालश्रेणिशोभां दधति हरजटावच्छभो हन्त
 यस्यास्तद्धासोल्लासवेलद्वरशफरतुलां यत्र धत्ते कलावान् । उन्मीलद्रोणिभोगावलिमुभग-
 सिताम्भोजसंभाविताम्भा गङ्गानङ्गारिसङ्गा महति तव विधौ मङ्गलान्यातनोतु ॥ ८० ॥
 दृष्टाः संकष्टदाहाः श्रवणपथगताः पुण्यपुञ्जावगाहाः स्पृष्टाः संसारपाथोनिधिपतितधरो-
 द्धारधुर्या वराहाः । पीतास्तापोपशान्तिप्रजननपटवस्ते सुधावारिवाहाः कल्याणं कल्पयन्तां
 कलिकलुषहरा विष्णुपद्याः प्रवाहाः ॥ ८१ ॥ शशिलेखा ॥ पूर्णनखेन्दुद्विगुणितम-
 क्षीरा प्रेमशृङ्खला जयति । हरशशिलेखा गौरीचरणाङ्गुलिमध्यगुल्फेषु ॥ ८२ ॥ जयति
 परिमुषितलक्ष्मा भयादनुपसर्पतेव हरिणेन । इह केसरिकरजाङ्कुरकुटिला हरमौलिवि-
 धुलेखा ॥ ८३ ॥ श्रीकण्ठस्य कर्पेर्दबन्धनपरिश्रान्तोरगग्रामणीसंदष्टां मुकुटावतंसकलिकां
 वन्दे कलामैन्दवीम् । या विम्बप्रतिपूरणाय परितो निष्पीड्य संदर्शिकायन्त्रेणेव ललाटलो-
 चनशिखिज्वालाभिरावर्त्यते ॥ ८४ ॥ लोचनम् ॥ जयति ललाटकटाक्षः शशिमौलेः पद्मलः
 प्रियाप्रणतौ । धनुषि स्मरेण निहितः सकण्ठकः केतकेषुरिव ॥ ८५ ॥ अन्तर्नाडीनियमित-
 मरुच्छङ्कितब्रह्मरन्ध्रं स्वान्ते शान्तिप्रणयिनि समुन्मीलदानन्दसोन्द्रम् । प्रत्येगज्योतिर्जयति
 यमिनः स्पष्टलालाटनेत्रव्याजव्यक्तीकृतमिव जगद्व्यापि चन्द्रार्धमौलेः ॥ ८६ ॥ एकं

१. साकूतम्. २. अनुपसदृशः कश्चिन्नवादेरुपान्तदेशः. ३. बलवान्. ४. सान्द्रस्निग्धः. ५. जटाजूटः.
 ६. कर्तारिका. ७. शान्तिमति. ८. व्याप्तम्. ९. अधोगामि.

ध्याननिमीलनान्मुकुलितं चक्षुर्द्वितीयं पुनः पार्वत्या वदनाम्बुजस्तनतटे शृङ्गारभारालसम् ।
 अन्यदूरविकृष्टचापमदनक्रोधानलोद्दीपितं शंभोर्भिन्नरसं समाधिसमये नेत्रत्रयं पातु वः
 ॥ ८७ ॥ पद्मालीपिङ्गलिप्तः कण इव तडितां यस्य कृत्स्नः समूहो यस्मिन्ब्रह्माण्डमीषद्वि-
 घटितमुकुले कालयज्वा जुहाव । अर्चिर्निःशेषचूडाशशिगलितसुधाघोरहंकारि कोणं तार्तीयं
 यत्पुरारेस्तदवतु मदनछोषणं लोचनं वः ॥ ८८ ॥ कण्ठः ॥ पातु वो नीलकण्ठस्य कण्ठः श्यामा-
 म्बुदोपमः । गौरीभुजलता यत्र विद्युच्छेखेव राजते ॥ ८९ ॥ कस्तूरीतिलकन्ति मालफलके
 देव्या मुखाम्भोरुहे रोलम्बन्ति तमालवालमुकुलोत्तंसन्ति मौलिं प्रति । याः कर्णे विकचो-
 त्पलन्ति कुचयोरंसे च कालागरुस्थासन्ति प्रथयन्तु तास्तव शिवं श्रीकण्ठकण्ठत्विषः
 ॥ ९० ॥ कस्तूरीयन्ति भाले तदनु नयनयोः कज्जलीयन्ति कर्णप्रान्ते नीलोत्पलीयन्त्युरसि
 मरकतालंकृतीयन्ति देव्याः । रोमालीयन्ति नाभेरुपरि हरिमणीमेखलीयन्ति मध्ये कल्याणं
 कुर्युरेते त्रिजगति पुरजित्कण्ठभासां विलासाः ॥ ९१ ॥ शिरोमालिका ॥ पित्रोः पादाब्जसेवाग-
 तगिरितनयापुत्रपत्रातिभीतक्षुभ्यद्भूषाभुजंगश्वसनगुरुमरुदीप्तनेत्राग्नितापात् । स्विद्यन्मौलीन्दुख-
 ण्डल्लुतबहुलसुधासेकसंजातजीवा पूर्वाधीतं पठन्ती ह्यवतु विधिशिरोमालिका शूलिनो वः ॥ ९२ ॥
 गणाः ॥ संध्याताण्डवडम्बरप्रणयिनो देवस्य चण्डीपतेर्भ्रष्टाः पाण्डुविशीर्णमुण्डचयनव्यग्रा
 गणाः पान्तु वः । यैरौत्सुक्यवशीकृतैर्ब्रह्मगणाद्वाहौ गृहीते जवात्सूर्याचन्द्रमसोर्मिथः स्मितव-
 तोर्जातं करास्फालनम् ॥ ९३ ॥ जन्दी ॥ कण्ठालंकारघण्टाघणघणरणिताध्मातरोर्देः कटाहः कण्ठे-
 कालाधिरोहोचितघनसुभगं भावुकस्निग्धपृष्ठः । साक्षाद्धर्मो वपुष्मान्धवलककुदनिर्धूतकैलास-
 कूटः कूटस्थो वः ककुद्भान्निविडतरतमः स्तोमर्तृण्यां विर्तृण्यात् ॥ ९४ ॥ ताण्डवम् ॥ देवा दि-
 कपतयः प्रयात परतः खं मुञ्चताम्भोमुचः पातालं ब्रज मेदिनीमविशत क्षोणीतलं भूधराः । ब्रह्मन्नु-
 त्रय दूरमात्मभुवनं नाथस्य नो नृत्यतः शंभोः संकटमेतदित्यवतु वः प्रोत्सारणं नन्दिनः ॥ ९५ ॥
 दोर्दण्डद्वयलीलया चलगिरिभ्राम्यत्तदुच्चैरवध्वानोद्गीतजगद्भ्रमत्पदभरालोलत्फणाग्रयोरगेम् ।
 भृङ्गापिङ्गजटाटवीपरिसरोद्भ्रजोर्मिमालाचलच्चन्द्रं चारु महेश्वरस्य भवतां स्वश्रेयसे ताण्डवम्
 ॥ ९६ ॥ संध्याताण्डवडम्बरव्यसनिनो भर्गस्य चण्डभ्रमित्यानृत्यदुजदण्डमण्डलभुवो झ-
 व्झानिलाः पान्तु वः । येषामुद्धतताण्डवेन झटिति व्यूहेषु भूमिभृतामुडीनेषु विडौर्जसा पुन-
 रसौ दम्भोलिरालोकितः ॥ ९७ ॥ पादस्याविर्भवन्तीमवनतिर्भवेने रक्षतः स्वैरपतैः संको-
 चेनैव दोष्णां मुहुरभिनयतः सर्वलोकातिगानाम् । दृष्टिं लक्ष्येषु नोग्रां ज्वलनकणमुचं व-
 धतो दाहभीतेरित्यार्धारानुरोधात्त्रिपुरविजयिनः पातु वो दुःखनृत्यम् ॥ ९८ ॥ मूर्धव्याधूय-

१. षडाननः. २. वाहनम्. मयूर इत्यर्थः. ३. पूरित. ४. द्यावापृथिव्यौ. ५. शंकरः. ६. सुभगं भवतीति
 तत्. ७. परिभूत. ८. निश्चलः. निर्विकारतया चिरजीवीत्यर्थः. ९. अज्ञाननिवहः. १०. दण्डसमूहः. ११. खा-
 दतु. १२. इन्द्रेण. १३. वज्रम्. १४. पृथिव्याः. १५. यथेष्टं क्षेपणैः. १६. अतिक्रान्तचतुर्दशभुवनानाम्.
 १७. आधारस्य पृथिव्यादेरनुरोधादनुसारात्.

मानध्वनदमरधुनीलोलकछोलजालोद्धूताम्भःक्षोर्ददम्भात्प्रसभमभिनभः क्षिप्तनक्षत्रलक्षम् । ऊ-
र्ध्वन्यस्ताङ्गिदण्डभ्रमिभवरभसोद्यन्नभस्वत्प्रवेशभ्रान्तब्रह्माण्डखण्डं प्रवितरतु शिवं शाम्भवं
ताण्डवं वः ॥ ९९ ॥ शैर्वाणीपाणितालैश्चलवल्लयझणत्कारिभिः श्लाघ्यमानं स्थाने संभा-
व्यमानं पुलकितवपुषा शंभुना प्रेक्षेकेण । खेलत्पिच्छौलि केकाकलकलकलितं क्रौञ्चभिद्व-
हियूनो हेरम्बार्काण्डवंह्रौतरलितर्मनसस्ताण्डवं त्वां धिनोतु ॥ १०० ॥ पायादायासखेदक्षु-
भितफणिफणारत्ननिर्यत्ननिर्यच्छायामायापतङ्गद्युतिमुदितविर्यद्वाहिनीचक्रवाकम् । अभ्रान्ता-
भ्रान्तचूडातुहिनकरकरानीकर्नालीकनालच्छेदामोदानुधावद्गुधिरमिव खगे धूर्जटेस्ताण्डवं नः
॥ १०१ ॥ उच्चैरुत्तालखेलद्वुजवनपवनोद्धूतशैलौघपातस्फारोदञ्चत्पयोधिप्रकटितमुकुटस्व-
र्धुनीसंगमानि । जीयासुस्ताण्डवानि स्फुटविकटजटाकोटिसंघट्टिभूरिभ्राम्यन्नक्षत्रचक्रव्यव-
सितसुमनोदृष्टिपातानि शंभोः ॥ १०२ ॥ देवस्रैगुण्यभेदात्सृजति वितनुते संहरत्येष लोकान-
स्यैव व्यापिनीभिस्तनुभिरपि जगद्व्याप्तमष्टाभिरेव । वन्द्यो नास्येति पश्यन्निव चरणगतः पातु
पुष्पाञ्जलिर्वः शंभोर्नृत्तावतारे वलयमणिफणाफूत्कृतैर्विप्रकीर्णः ॥ १०३ ॥ अर्धनारीश्वरः ॥
एकः स्तनस्तुङ्गतरः परस्य वार्तामिव प्रष्टुमगन्तुखाग्रम् । यस्याः प्रियार्धस्थितिमुद्वहन्त्याः सा
पातु वः पर्वतराजपुत्री ॥ १०४ ॥ यस्योपवीतगुण एव फणादृतैकवक्षोरुहः कुंचपटीयति वाम-
भागे । तस्मै ममास्तु तमसामवसानसाम्नि चन्द्रार्धमौलिशिरसे महसे नमस्या ॥ १०५ ॥ स्वे-
दार्द्रवामकुचमण्डनपत्रभङ्गसंशोषिदक्षिणकराङ्गुलिभस्मरेणुः । स्त्रीपुंनपुंसकपदव्यतिलङ्घिनी वः
शंभोस्तनुः सुखयतु प्रकृतिश्रुतुर्यी ॥ १०६ ॥ संभोगानतिरिच्यमानविभवो यद्विप्रलम्भो रस-
स्तद्विव्यं मिथुनं परस्परपरिण्यूतं नमस्कुर्महे । एकस्याः प्रतिबिम्बसंभृतविपर्यासे मुहुर्दर्पणे
सव्याङ्गस्थितिकौतुकं शमयति स्वामी स यत्रापरः ॥ १०७ ॥ स्वच्छन्दैकस्तनश्रीरुभयमत-
मिलन्मौलिचन्द्रः फणीन्द्रप्राचीर्नैवीतवाही सुखयतु भगवानर्धनारीश्वरो वः । यस्यार्धं
विश्वदाहव्यसनविसृर्मरज्योतिरर्धं कृपोद्यद्वाणं चान्योन्यवेगग्रहतिसिमसिमाकारि चक्षुस्तु-
तीयम् ॥ १०८ ॥

पार्वती ।

हरकण्ठग्रहानन्दमीलिताक्षी नमाम्युमाम् । कालकूटस्य संस्पर्शाज्जातमूर्च्छागमामिव
॥ १ ॥ पार्वतीमोषधीमेकामपि मृगयामहे । शूली हालाहलं पतिवा यया मृत्युंजयोऽभ-

१. कणाः. २. पार्वती. ३. उचितम्. ४. बर्हपङ्कजः. ५. षडाननः. ६. अकालेभवम्. ७. गर्जितम्.
८. क्षुब्धचेतसः. मेघनिर्घोषभ्रान्त्येति भावः. ९. प्रक्षेपः. १०. सुरसरित्. ११. बाणः. १२. कञ्जुकीभवति.
१३. यज्ञोपवीतम्. १४. प्रसारी. १५. पर्वतसंबन्धिनीम्; (पक्षे) पर्वतपुत्रीम्. १६. पर्णरहिताम्; (पक्षे)
एतन्नाम्नी पार्वतीम्. १७. शूलरोगवान्; (पक्षे) त्रिशूलधारी. १८. मृत्युनाशकः; (पक्षे) एतन्नाम्ना श-
सिद्धः शिवः.

वत् ॥ २ ॥ चण्डीजङ्घाकाण्डः शिरसा चरणस्पृशि प्रिये जयति । शंकरपर्यन्ताजितो वीर-
स्तम्भः स्मरस्येव ॥ ३ ॥ उन्नालनाभिपङ्केरुह इव येनावभाति शंभुरपि । जयति पुरुषा-
यितायास्तदाननं शैलकन्यायाः ॥ ४ ॥ अङ्कनिलीनगजाननशङ्काकुलबाहुलेयद्वतवसनौ ।
सस्मितहरकरकलितौ हिमगिरितनयास्तनौ जयतः ॥ ५ ॥ कैण्ठोचितोऽपि हुंहुंतिमात्रनि-
रस्तः पदान्तिके पतितः । यस्याश्चन्द्रशिखः स्मरभल्लनिभो जयति सा चण्डी ॥ ६ ॥
तद्वः प्रमार्ष्टु विपदः प्रणतार्तिहन्त्र्या न्यस्तं पदं महिषमूर्धनि चण्डिकायाः । वैरी यदीयन-
खरांशुपरीतशृङ्गः शक्रायुधाङ्कितनवाम्बुधरप्रभोऽभूत् ॥ ७ ॥ दृष्ट्वा षडाननजनुमुदितान्त-
रेण पञ्चाननेन सहसा चतुराननाय । शार्दूलचर्म भुजगाभरणं सभस्म दत्तं निशम्य गिरिजा-
हसितं पुनातु ॥ ८ ॥ पुरारितनुहारिणी दुरितसंघसंहारिणी भजन्मतिविवर्धिनी प्रबलदान-
वान्मीदनी । तुषारगिरिनन्दिनी मुनिद्वन्द्वन्तरालम्बिनी कुमारमुखचुम्बिनी हरनितम्बिनी पातु
वः ॥ ९ ॥ औत्सुक्येन कृतत्वरा सहभुवा व्यावर्तमाना द्विया तैस्तैर्वन्धुवधूजनस्य वच-
नैर्नीताभिमुख्यं पुनः । दृष्ट्वाग्रे वरमात्तसाध्वसरसा गौरी नवे संगमे संरोहत्पुलका हरेण ह-
सता श्लिष्टा शिवायास्तु वः ॥ १० ॥ आदौ प्रेमकषायिता हरमुखव्यापारलोला शनैर्ब्रीडा-
भारविधूर्णिता मुकुलिता धूमोद्गमव्याजतः । पत्युः संमिलिता दशा सरभसव्यावर्तनव्या-
कुला पार्वत्याः परिणीतिमंगलविधौ दृष्टिः शिवायास्तु वः ॥ ११ ॥ प्रेत्यासन्नविवाह-
मङ्गलविधौ देवार्चनव्यग्रया दृष्ट्वाग्रे 'परिणेतुरेव लिखितां गङ्गाधरस्याकृतिम् । उन्मादस्मि-
तरोषलज्जितधिया गौर्या कथंचिच्चिराद्दृष्ट्वास्त्रीवचनात्प्रिये विनिहितः पुष्पाञ्जलिः पातु वः
॥ १२ ॥ रात्रौ चाद्य मेदिनीं धनैपतेर्वीजं बल्लोच्छाङ्गलं प्रेतेशोन्महिषं तवास्ति वृषभः
फलं त्रिशूलं तव । शक्ताहं तव चान्नदानकरणे स्कन्दोऽस्ति गोरक्षणे खिन्नाहं हर भि-
क्षया कुरु कृषिं गौरीवचः पातु वः ॥ १३ ॥ भो हेरम्ब किमम्ब रोदिषि कथं कर्णो लुठ-
त्यंग्रिभूः किं ते स्कन्द विचेष्टितं मम पुरा संख्या कृता चक्षुषाम् । नैतत्तेऽप्युचितं गजास्य
चरितं नासां मिमीतेऽम्ब मे तावैवं सहसा विलोक्य हसती पायादपायादुमा ॥ १४ ॥ मा-
तस्तातजटासु किं सुरसरिर्त्किं शेखरे चन्द्रमाः किं भाले हुतभुग्लुठत्युरसि किं नागाधिपः
किं कटौ । कृत्तिः किं जघनद्वयान्तरगतं यद्दीर्घमालम्बते श्रुत्वा पुत्रवचोऽम्बिका स्मित-
मुखी लज्जावती पातु वः ॥ १५ ॥ धूमव्याकुलदृष्टिरिन्दुकिरणैराह्लादिताक्षी पुनः पश्य-

१. स्वतः सुखविशेषजनकतया तुच्छविषयपराङ्मुखस्याप्येतादृश्यवस्थासंपादनादिति भावः. २. स्तनयोः कु-
म्भिकुम्भसाम्यादिति भावः. ३. कथं मां विहायैनमेव संगोप्य बहुकालं स्तन्यं प्रयच्छतीति धियेति भावः.
४. कार्तिकेयः. ५. गजानननिर्णयार्थमिति भावः. ६. आलिङ्गनाहोऽपि; (पक्षे) अर्धचन्द्राकारतया कण्ठल-
क्ष्ययोग्योऽपि. ७. न तु करतर्जनादिना; (पक्षे) बाणादिना. ८. प्रणामार्थमिति भावः; (पक्षे) वेगवशादि-
ति भावः. ९. समीपवती. १०. भर्तुः. ११. चित्तविभ्रमः. १२. परशुरामात्. १३. कुबेरात्. १४. बलभ-
द्रात्. १५. यमात्. १६. कृषकः. १७. स्कन्दः.

न्तीव समुत्सुका नतमुखी भूयो ह्रिया ब्रह्मणः । सेष्या पादनखेन्दुदर्पणगते गङ्गां दधाने
हरे स्पर्शादुत्पुलका करग्रहविधौ गौरी शिवायास्तु वः ॥ १६ ॥ गौनासाय नियो-
जितागदरजा सर्पाय बद्धौषधिः कण्ठस्थाय विषाय वीर्यमहतः पाणौ मणीन्विभ्रती । भू-
भूतगणाय गोत्रजैरतीनिर्दिष्टमन्त्राक्षरा रक्षत्वद्विमुता विवाहसमये प्रीता च भीता च वः
॥ १७ ॥ स्वेदस्यन्दितसान्द्रचन्दनचयं दोर्वल्लिबन्धश्रमादूर्ध्वश्वासपरिस्खलत्स्मरकथं संदष्ट-
दन्तच्छदम् । सीत्कारार्ञ्चितलोचनं सपुलकं भ्रान्तभ्रु नृत्यत्करं पार्वत्यां सुरतं मुदे रसवता-
मास्तां मृडानीपतेः ॥ १८ ॥ स्वेदस्ते कथमीदृशः प्रियतमे त्वन्नेत्रवद्देविभो कस्माद्वेपित-
मेतादिन्दुवदने भोगीन्द्रभीतेस्तव । रोमाञ्चः कथमेष देवि भगवन्गङ्गाम्भसां सीकरैरित्य-
भर्तारि भौवगोपनपरा गौरी चिरं पातु वः ॥ १९ ॥ शम्याकस्य रजः प्रमृज्य चरणे दत्तो
मया र्यावको निर्मृज्य स्तनकुङ्गले च भंसितं पत्राङ्कुरो निर्मितः । स्वच्छन्दं विहरेति ज-
ल्पितगिरं साकूतमालीजनं दृष्ट्या केवलमाघ्रती कुटिलया दाक्षायणी पातु वः ॥ २० ॥
वक्त्रं शीतकरोऽधरो धनैरसः कामप्रदो विग्रहः श्वासो गन्धवहः सरोरुहसुहृत्पाणिः स्नि-
ताभी शुचिः । वक्षः पीनपयोधरौर्ध्वरेणं पृथ्वी नितम्बस्थलीत्यष्टौ धूर्जटिमूर्तयः स्मरभया-
हुर्गाश्रिताः पान्तु वः ॥ २१ ॥ पादाग्रस्थितया मुहुः स्तनभरेणानीतया नम्रतां शंभोः
सस्पृहलोचनत्रयपथं यान्त्या तंदाराधने । द्वीमत्या शिरसीहितैः सपुलकस्वेदोद्गमोत्कम्पया
विशिष्ट्यन्कुमुमाञ्जलिर्गिरिजया क्षिप्तोऽन्तरे पातु वः ॥ २२ ॥ कैलासालयभाललोचनरुचा
निर्वर्तितालक्तकव्यक्तिः पादनखद्युतिर्गिरिभुवः सा वः सदा त्रायताम् । स्पर्धाबन्धसमृ-
द्धयेव मुदं रूढा यया नेत्रयोः कान्तिः कोकैन्दानुकारसरसा सद्यः समुत्सार्यते ॥ २३ ॥
लग्नः केलिकचग्रहश्चजटालम्बेन निद्रान्तरे मुद्राङ्कः शितिकन्धरेन्दुशकलेनान्तःकपोल-
स्थलम् । पार्वत्या नखलक्ष्मशङ्कितसखीनर्मस्मितब्रीडया प्रोन्मृष्टः करपल्लवेन कुटिला ताम्र-
च्छविः पातु वः ॥ २४ ॥ सव्रीडा दयितानने सकरुणा मातङ्गचर्माम्बरे सत्रासा भुजगे स-
विस्मयरसा चन्द्रेऽमृतस्यन्दिनि । सेष्या जह्नुसुतावलोकनविधौ दीना कपालोदरे पार्वत्या
नवसंगमप्रणयिनी दृष्टिः शिवायास्तु वः ॥ २५ ॥ भिक्षुः क्वास्ति बलेर्मखे पशुपतिः किं
नास्त्यसौ गोकुले मुग्धे पन्नगभूषणः सखि सदा शैते च तस्योपरि । आर्ये मुञ्च विषाद-
माशु कमले नाहं प्रकृत्या चला चेत्यं वै गिरिजासमुद्रसुतयोः संभाषणं पातु वः ॥ २६ ॥

१. गोनासातिरिक्तसर्पभयनिवृत्तये इत्यर्थः. गोनासः सर्पजातिविशेषः. २. वृद्धा. ३. यावज्जीवनकृततपसः
फलान्मुखत्वं समीक्ष्येत्यर्थः. ४. भूतगणादिसाहित्यमालोक्येत्यर्थः. ५. चुम्बितावित्यर्थः. ६. निमीलित-
सूर्य इत्यर्थः; पाणिपक्षे सरोरुहानां सदृशा कान्तिर्यस्य. १३. तेजस्. १४. स्तनौ; (पक्षे) मेघाः. १५. स्था-
नम्. आकाशं मेघानां स्थानमिति प्रसिद्धम्. १६. इष्टः. १७. रक्तोत्पलम्. १८. खेदम्; (पक्षे) विषमतीति
विषादस्तं शिवम्. १९. चञ्चला; (पक्षे) लक्ष्मीः.

हे गङ्गाधरपति चक्रिवधु किं कुत्रास्त्यसौ नर्तको वृन्दारण्यभुवि क सर्पकुतुकी स्यात्कालि-
यस्य हृदे । भिक्षुः कुत्र गतोऽस्ति यज्ञसदने कासौ विषादी वकीक्रोडे स्यादिति पद्मजा-
गिरिजयोर्वाग्भङ्गयः पान्तु वः ॥ २७ ॥ भिक्षार्थी स क यातः सुतनु वलिमखे ताण्डवं
काद्य भद्रे मन्ये वृन्दावनान्ते क नु स मृगशिशुर्नैव जाने वराहम् । बाले कश्चिन्न दृष्टो
जरठवृषपतिर्गोप एवास्य वेत्ता लीलासंलाप इत्थं जलनिधिहिमवत्कन्ययोस्त्रायतां नः ॥ २८ ॥
द्वीपक्षुद्वेगयोगाद्वदनलहलहलम्बजिह्वाग्रलीढब्रह्मब्रह्माण्डविन्दुप्रबलतरभवज्जाठराग्निस्फुलि-
ङ्गाम् । कालीं कङ्कालशेषामतुलगलचलन्मुण्डमालाकरालां गुञ्जासंवादिनेत्रामजिननिवासिनां
नौमि पाशासिहस्ताम् ॥ २९ ॥ उद्वाहारोपितार्द्राक्षतनिजपदयोः संगतामिन्दुमौलावानभ्रेयां
सुधांशोर्व्यधित किल कलां तूर्णमेवान्नपूर्णाम् । सक्तानामक्षतानाममृतद्वगनलोपाधितः पक्व-
भावान्नानार्थैरन्नपूर्णप्रणतजनततेः पूर्णतामातनोतु ॥ ३० ॥ जङ्घाकाण्डोरुनालो नखकिरण-
लसत्केसरालीकरालः प्रत्यग्रालक्तकाभाप्रसरकिसलयो मञ्जुमञ्जीरभृङ्गः । भर्तुर्नृत्तानुकारे ज-
यति निजतनुस्वच्छलावण्यवापीसंभूताम्भोजशोभां विदधदभिनवो दण्डपादो भवान्याः ॥ ३१ ॥
विद्राणे रुद्रवृन्दे सवितरि तरले वज्रिणि ध्वस्तवजे जाताशङ्के शशाङ्के विरमति मरुति
त्यक्तवैरे कुवेरे । वैकुण्ठे कुण्ठितास्त्रे महिषमतिरुषं पौरुषोपघ्ननिघ्नं निर्विघ्नं निघ्नती वः
शमयतु दुरितं भूरिभावा भवानी ॥ ३२ ॥ वक्षःपीठे निरीक्ष्य स्फटिकमणिशिलामण्डलं
स्वच्छभासि स्वां छायां साभ्यसूया त्वमियमिति मुहुः सत्यमाश्वासितापि । वामे मे दक्षिणे-
ऽस्याः श्रवसि कुवलयं नाहमित्यालपन्ती दत्ताश्लेषा सहासं मदनविजयिना पार्वती वः
पुनातु ॥ ३३ ॥ रामार्चिताङ्घ्रिभिरामाकृतिः कृतविरामा सैर्पर्वविपदां कामार्तिहृत्सफलकामा
निदेशरतकामादिनिर्जरवधूः । भार्मी हरस्य नुतभार्मी जपासदृशभा माननीयचरिता सा मा-
मवत्वखिलसामादृतस्तुतिरसामान्यमुक्तिसुखदा ॥ ३४ ॥ वॉलीयुतश्रवणपालीयुगा ललितचूली-
विराजिबकुला केलीगतानुगमरालीकुला मधुरमौलीभिरादृतकथा । नौलीकद्वकुसुमनौलीकपा-
गिरिह कौलीयशासिसहजा तालीदलभतनुमाली सदा भवतु काली शुभाय मम सा ॥ ३५ ॥

षण्मुखः ।

अर्चिष्मन्ति विदार्य वक्त्रकुहराण्यासृक्कतो वासुकेरङ्गुल्या विषकर्बुरान्गणयतः संस्पृश्य द-
न्ताङ्कुरान् । एकं त्रीणि च सप्त पञ्च षडिति प्रध्वस्तसंख्याक्रमा वाचः क्रौञ्चरिपोः शिशु-
त्वविकलाः श्रेयांसि पुष्पन्तु वः ॥ १ ॥

१. पलायिते. २. पौरुषोपघ्नानां पराक्रमिणां निघ्न आयत्तस्तम्. ३. प्रभूतप्रभावा. ४. कण्ठे. ५. दैत्यकृत-
देवविपत्तीनाम्. ६. स्त्री. ७. क्रोधः. असुरवधकालोत्पन्न इत्यर्थः. ८. अरुणेत्यर्थः. ९. केशगुच्छः. १०. क-
र्णमूलम्. ११. सखीभिः. १२. अमोघदर्शनैत्यर्थः. १३. क्रमलम्. १४. कालीयः सर्पस्तं शास्तीति सः कृष्ण-
स्तत्सहजा भगिनी, यशोदोदेर दुर्गाप्रादुर्भावस्य भागवते प्रसिद्धत्वात्.

हरिहरौ ।

अबलाढ्यविग्रहश्रीरमैर्त्यनतिरक्षमालयोपेतः । पञ्चक्रमोदितमुखः पायात्पैरमेश्वरो मुहु-
रनादिः ॥ १ ॥ पञ्चगधारिकराग्रो गङ्गार्था लक्षितोऽङ्गदोऽग्रभुजः । शंशिखण्डशेखर उमा-
पारग्रहो मुहुरनादिरवतु त्वाम् ॥ २ ॥ गवीशपत्रो नैगजार्तिहारी कुमारतातः शंशिखण्ड-
मौलिः । लङ्केशसंपूजितपादपद्मः पायादनादिः परमेश्वरो नः ॥ ३ ॥ पायात्कुमारजनका-
ख्य उमाविलासः शङ्खप्रभश्च निधनेर्गवीशैर्योनैः । गङ्गां च पन्नगधरश्च पिनाकसक्त आ-
द्याक्षरेण सहितो रहितो भवन्तम् ॥ ४ ॥ स्फटिकमरकतश्रीहारिणोः प्रीतियोगात्तदवतु
वपुरेकं कामकंसद्विषोर्वः । भवति गिरिसुतायाः सार्धमम्भोधिपुत्र्या सदृशमहसि कण्ठे यत्र
सीमाविवादः ॥ ५ ॥ संप्राप्तं मेकैरध्वजेन मेयनं त्वत्तो मदर्थे पुरा तद्युक्तं वेहुमार्गगां मम
पुरो निर्लज्ज वोढुस्तव । तामेवानुनयस्व भावकुटिलां हे कृष्णकण्ठग्रहं मुञ्चेत्याह रुपा
यमद्रितनया लक्ष्मीश्च पायात्स वः ॥ ६ ॥ यौ तौ शङ्खकपालभूषितकरौ मालास्थिमाला-
धरौ देवौ द्वारवतीशमशाननिलयौ नागारिगोवाहनौ । द्वित्र्यक्षौ बलिदक्षयज्ञमथनौ श्रीशै-
लजावल्लभौ पापं वो हरतां सदा हरिहरौ श्रीवत्सगङ्गाधरौ ॥ ७ ॥ लोले ब्रूहि कपालि-
कमिनि पिता कस्ते पतिः पाथसां कः प्रत्येति जलादपत्यजननं प्रत्येति यः प्रैस्तरात् ।
इत्यपर्वतसिन्धुराजसुतयोराकर्ण्य वाक्चातुरीं संस्मेरस्य हरेर्हरस्य च मुदो निघ्नन्तु विघ्नं तु
वः ॥ ८ ॥ यस्मादासीत्कुमारः कुवल्यदलवल्लीलयावाह गङ्गां वीमा यस्याङ्गसङ्गा पिहित-
जनचयो यो गवीशध्वजोऽपि । लङ्केशाद्येकनाथो हिमैकररुचिभृङ्गविशेषाश्रमोऽसौ वर्णस्या-
द्यस्य लोपादपहरतु हरिः पातकं वः स्मरारिः ॥ ९ ॥

१. पार्वती. अर्धाङ्गीकरणात्; (पक्षे) बलाढ्यो बलिष्ठः. २. देवसंपूजितः; (पक्षे) मृत्युलोकसंपूजितः.
तस्य रक्षणात्. ३. अक्षमाला जपमाला; (पक्षे) क्षमालयं पृथ्वी. ४. पञ्चाननः; (पक्षे) चक्रेण मोदितं मुखं
यस्य सः. ५. परमेश्वरः शिवः; रमेश्वरो विष्णुः. ६. न विद्यते आदिर्यस्य सः; (पक्षे) आद्यवर्णरहितः.
७. सर्पभूषणः; (पक्षे) पर्वतधारी. गोवर्धनोद्धारणात्. ८. भागीरथ्याः; (पक्षे) गाया एतन्नामकच्छन्दो-
विशेषस्य. ९. अङ्गदभूषणाङ्गः; (पक्षे) गदाभूषितः. १०. चन्द्रमौलिः; (पक्षे) मयूरपिच्छैर्भूषितः. ११. उमा
पार्वती; मा लक्ष्मीः. १२. गवीशो वृषो वाहनं यस्य; (पक्षे) आद्याक्षरस्य लोपात्. वीशो गरुडो वाहनं यस्य.
१३. पार्वतीदुःखनाशकः; (पक्षे) गजेन्द्रपीडाहारकः. १४. कार्तिकेयपिता; (पक्षे) मदनपिता. १५. च-
न्द्रः शिरसि यस्य; (पक्षे) मयूरपिच्छानि शिरसि यस्य. १६. रावणपूजितचरणकमलः; (पक्षे) को ब्रह्मा,
ईशः शिवः, एताभ्यां पूजितपादपद्मः. १७. शङ्खस्य कान्तिरिव कान्तिर्यस्य सः; (पक्षे) खप्रभ आकाशतुल्यः.
सर्वव्यापकत्वात्. १८. यमः; (पक्षे) कुबेरः. १९. गवीशो नन्दी; (पक्षे) वीशो गरुडः. २०. यमकुबेरायै
शत्रुं प्रति विजिगीषोर्गमनम्; नन्दीगरुडार्थे वाहनम्. २१. पिनाक आयुधविशेषः; (पक्षे) नाकः स्वर्गः.
२२. शिवपक्षे मदेनेन; विष्णुपक्षे समुद्रेण. २३. विनाशः; (पक्षे) विलोडनम्. २४. नदीम्. गङ्गामित्यर्थः;
(पक्षे) वेश्याम्. कंसस्य कुञ्जादासीमित्यर्थः. २५. कृष्णकण्ठ नीलकण्ठ ग्रहं निर्बन्धं मुञ्च; (पक्षे) कृष्ण
कण्ठग्रहं मत्कण्ठग्रहं मुञ्च. २६. पाषाणात्. पार्वत्याः पर्वतगर्भसंजननत्वात्. २७. स्त्री; (पक्षे) मा लक्ष्मीः.
२८. चन्द्रः; (पक्षे) मीनः.

त्रिमूर्तयः ।

नमस्त्रिमूर्तये तुभ्यं प्राक्सृष्टेः केवलात्मने । गुणत्रयविभागाय पश्चाद्भेदमुपेयुषे ॥ १ ॥
 नमो विश्वसृजे पूर्वं विश्वं तदनु विभ्रते । अथ विश्वस्य संहर्त्रे तुभ्यं त्रेधास्थितात्मने ॥ २ ॥
 रजोजुषे जन्मानि सत्त्ववृत्तये स्थितौ प्रजानां प्रलये तमःस्पृशे । अजाय सर्गस्थितिनाशहेतवे
 त्रयीमयाय त्रिगुणात्मने नमः ॥ ३ ॥ श्यामश्वेतारुणाङ्गा जलधरणिधरोत्फुल्लपङ्केरुहस्था मो-
 मासावित्र्युपेता रथचरणपिनाकोग्रहङ्कारशस्त्राः । देवा द्वित्र्यष्टनेत्रा जगदवनसमुच्छेदनोत्प-
 त्तिदक्षाः प्रीता वः पान्तु नित्यं हरिहरविधयस्तार्क्ष्यगोहंसपत्राः ॥ ४ ॥

विष्णुः ।

आदिमध्यान्तरहितं दैशाहीनं पुरातनम् । अद्वितीयमहं वन्दे मद्भस्त्रसदृशं हरिम् ॥ १ ॥
 जयति स भगवान्कृष्णः शेते यः शेषभोगशय्यायाम् । मध्येपयः पयोधेरपर इवाम्भोनिधिः
 कृष्णः ॥ २ ॥ अतिविपुलं कुचयुगलं रहसि करैरामृशन्मुहुर्लक्ष्म्याः । तदपहृतं निजहृदयं
 जयति हरिर्मृगयमाण इव ॥ ३ ॥ जयति स नाभिर्जगतां स्वनाभिरन्ध्रोद्भवज्जगद्वीजः ।
 दामोदरो निजोदरगङ्गरनिर्विष्टजगदण्डः ॥ ४ ॥ श्रीकरपिहितं चक्षुः सुखयतु वः पुण्ड-
 रीकनयनस्य । जघनमिवेक्षितुमाङ्गतमब्जनिभं नाभिर्मुषिरेण ॥ ५ ॥ श्यामं श्रीकुचकुङ्कुम-
 पिञ्जरितमुरो मुरद्विषो जयति । दिनमुखनभ इव कौस्तुभविभाकरो यद्विभूषयति ॥ ६ ॥ प्र-
 तिविम्बितप्रियातनु सकौस्तुभं जयति मधुभिदो वक्षः । पुरुषायितमभ्यस्यति लक्ष्मीर्यद्वीक्ष्य
 मुकुंरमिव ॥ ७ ॥ केलिचलाङ्गुलिर्लम्बितलक्ष्मीनाभिर्मुरद्विषश्चरणः । स जयति येन कृता
 श्रीरनुरूपं पद्मनाभस्य ॥ ८ ॥ रोमावली मुरारेः श्रीवत्सनिवेशिताग्रभागा वः । उन्नाल-
 नाभिनलिनच्छायेवोत्तर्पमपहरतु ॥ ९ ॥ श्रीधाम्नि दुग्धोदधिपुण्डरीके यश्चर्चरीकद्युतिमा-
 तनोति । नीलोत्पलश्यामलदेहकान्तिः स वोऽस्तु भूत्यै भगवान्मुकुन्दः ॥ १० ॥ वक्षः-
 स्थली रक्षतु सा जगन्ति जगत्प्रमूर्तेर्गरुडध्वजस्य । श्रियोऽङ्गरागेण विभाव्यते या सौभा-
 ग्यहेम्नः कर्षपट्टिकेव ॥ ११ ॥ जयत्युपेन्द्रः स चकार दूरतो विभित्सया यः क्षणलब्धल-
 क्ष्मया । दृशैव कोपारुणया रिपोरुरः स्वयं भयाद्भिन्नमिवास्त्रपाटलम् ॥ १२ ॥ नमामि

१. मा लक्ष्मीः; उमा पार्वती. २. चक्रम्. ३. गरुडः. ४. वल्लस्य प्रान्तभागस्थाः सूत्रवर्तिकाः. ५. लक्ष्मीः.
 ६. रतरीतिवसनविहीनतया लज्जावशादिति भावः. ७. पिहितेऽपि चक्षुर्गोलकेऽन्यमार्गेण पुण्डरीकनयनमु-
 त्पादयित्वा जघनविलोकनं कृतमित्यर्थः. ८. रन्ध्रम्. ९. रक्तीकृतम्. द्वालिङ्गनादिति भावः. १०. प्रा-
 तःकालीननभसः स्वतो नीलिमवत्त्वात्. ११. कौस्तुभमणिरेव सूर्यो यस्मिन्. १२. विपरीतरतम्. १३. दर्प-
 णम्. १४. स्पृष्टः. १५. चरणरूपपद्मनाभित्वेनेति भावः. १६. रोमावल्यां नालच्छायोत्प्रेक्षा. श्रीवत्से च नलि-
 नच्छायोत्प्रेक्षा. १७. महासंतापम्. १८. भृङ्गः. १९. निकषप्रावा.

भर्वोश्चरणाम्बुजद्वयं सशेखरैर्मौखरिभिः कृतार्चनम् । समस्तसामन्तकिरीटवेदिकाविटङ्कपीठो-
 ल्लुठितारुणङ्गुलि ॥ १३ ॥ पद्मापयोधरतटीपरिरम्भलग्नकाश्मीरमुद्रितमुरो मधुसूदनस्य । व्यक्ता-
 नुरागमिव खेलदन्नखेदेस्वेदाम्बुपूरमनुपूरयतु प्रियं वः ॥ १४ ॥ कचकुचचुबुकाग्रे पाणिषु
 व्याघ्रतेषु प्रथमजलधिपुत्रीसंगमेऽनङ्गधाम्नि । ग्रथितनिविडनीवीवन्धानिमोक्षणार्थं चतुरधिक-
 कराशः पातु वश्चक्रपाणिः ॥ १५ ॥ विरमति महाकल्पे नाभीपथैकनिकेतनस्त्रिभुवनपुरः
 शिल्पी यस्य प्रतिक्षणमात्मभूः । किमधिकरणा कीदृक्स्य व्यवस्थितिरित्यसावुदरमविशद्गु-
 तस्मै जगन्निधये नमः ॥ १६ ॥ लक्ष्मीपाणिद्वयविरचितं मूलमूर्धं श्रुतीनां व्यक्तं वन्दे च-
 णकमलद्वन्द्वमाद्यस्य पुंसः । यत्रैकस्य व्यथितवलिना पाद्यतोयैर्वितीर्णैरार्द्रस्यैव प्रणतितरलः
 क्षालनं पद्मयोनिः ॥ १७ ॥ दृक्पातः कमलासनेऽस्तु भवतु ज्ञानं मनाङ्गूरुते श्रीकण्ठोऽयमितः
 सुरानिति नतांस्तार्क्ष्येण विज्ञापितः । प्रेयस्याः क्व तदासनं क्व च रुतं कण्ठः क्व चेत्युल्लसद्-
 क्ष्म्यावासितमानसो विजयते सुप्तप्रबुद्धो हरिः ॥ १८ ॥ निर्मग्रेण मयाम्भसि स्मरभरार्दा-
 लिः समालिङ्गिता केनालीकमिदं तवाद्य कथितं राधे मुधा तस्म्यसि । इत्युत्स्वप्नपरंपरासु
 शयने श्रुत्वा वचः शार्ङ्गिणः सव्याजं शिथिलीकृतः कमलया कण्ठग्रहः पातु वः ॥ १९ ॥
 यं शैवाः समुपासते शिव इति ब्रह्मेति वेदान्तिनो बौद्धा बुद्ध इति प्रमाणपटवः कर्तेति
 नैयायिकाः । अहन्नित्यथ जैनशासनरताः कर्मेति मीमांसकाः सोऽयं वो विदधातु वाञ्छित-
 फलं त्रैलोक्यनाथो हरिः ॥ २० ॥ येनोत्थाप्य समूलमन्दरगिरिश्छत्रीकृतो गोकुले राहुर्येन
 महाबलो सुररिपुः कार्यादशेषीकृतः । कृत्वा त्रीणि पदानि येन वसुधा बद्धो बलिर्लीलया
 सोऽयं पातु युगे युगे युगपतिस्त्रैलोक्यनाथो हरिः ॥ २१ ॥ मुग्धे मुञ्च विषादमत्र बलंभि-
 त्कम्पो गुरुस्त्यज्यतां सङ्गावं भज पुण्डरीकैनयने मान्यानिमान्मानय । इत्थं शिक्षयतः स्व-
 यंवरविधौ धन्वन्तरेर्वाक्छलादन्यत्र प्रतिषेधमात्मानि विधिं शृण्वन्हरिः पातु वः ॥ २२ ॥
 नाभीपद्मवसच्चतुर्मुखमुखोद्गीतस्तवाकर्णनप्रोन्मीलत्कमनीयलोचनकलाखेलन्मुखेन्दुद्युतिः । स-
 क्रोधं मधुकैटमौ सकरुणस्नेहं सुतामम्बुधेः सोत्प्रासप्रणयं सरोजवसतिं पश्यन्हरिः पातु वः
 ॥ २३ ॥ निष्प्रत्यूहमुपास्महे भगवतः कौमोदकीलक्ष्मणः कोकप्रीतिचकोरपारणपटुज्योति-
 प्मती लोचने । याभ्यामर्धविबोधमुग्धमधुरश्रीरर्धनिद्रायितो नाभीपल्वलपुण्डरीकमुकुलः क-
 म्बोः सपत्नीकृतः ॥ २४ ॥ भक्तिप्रवहविलोकनप्रणयिनी नीलोत्पलस्पर्धिनी ध्यानालम्बन-
 तां समाधिनिरतैर्नीति हितप्राप्तये । लावण्यैकमहानिधी रसिकतां लक्ष्मीदृशोस्तन्वती गुण्मा-

१. विष्णोः. २. सुरतायासः. ३. ब्रह्मणि; (पक्षे) लक्ष्म्या आसने. ४. वायौ; (पक्षे) लक्ष्म्या रुदने.
 ५. शिवः; (पक्षे) लक्ष्म्याः कण्ठः. ६. सखी. लक्ष्मीरित्यर्थः. ७. असत्यम्. ८. कुप्यसि. ९. खेदम्; (पक्षे)
 शिवम्. १०. बलं भिनत्तीति तम्; (पक्षे) इन्द्रम्. ११. बहु; (पक्षे) बृहस्पतिः. १२. सुष्ठुभावम्; (पक्षे)
 सद्भावेन. १३. कमललोचने; (पक्षे) विष्णौ. १४. गङ्गस्य. १५. भक्तिप्रवहदि विशेषणानि नेत्रपक्षे तनुपक्षे
 च योज्यानि.

कं कुरुतां भवार्तिशमनं नेत्रे तनुर्वा हरेः ॥ २३ ॥ चत्वारः प्रथयन्तु विद्रुमलतारक्ताङ्गुलि-
 श्रेणयः श्रेयः शोणसरोजकोरकरुचस्ते शार्ङ्गिणः पाणयः । भालेष्वञ्जभुवो लिखन्ति युग-
 पद्ये पुण्यवर्णावलीः कस्तूरीमकरीः पयोधरयुगे गण्डद्वये च श्रियः ॥ २६ ॥ आकल्पं
 मुरजिन्मुखेन्दुमधुरोन्मीलन्मरुन्माधुरीधीरोदात्तमनोहरः सुखयतु त्वां पाञ्चजन्यध्वनिः । ली-
 लाङ्गितमेघनादविभवो यः कुम्भकर्णव्यथादायी दानवदन्तिनां दशमुखं दिक्चक्रमाक्रमति
 ॥ २७ ॥ भ्राम्यन्मन्दरकन्दरोदरदरीव्यावृत्तिभिर्वारिधेः कल्लोलैरलमाकुलं कलयतो लक्ष्म्या
 मुखाम्भोरुहम् । औत्सुक्यात्तरलाः स्मराद्विकसिता भीर्त्या समाकुञ्चिताः क्रोधेनाज्वलिता
 मदान्मुकुलिताः शौरेर्दृशः पान्तु वः ॥ २८ ॥ पर्यङ्गीकृतनागनायकफणाश्रेणीमणीनां गणे
 संक्रान्तप्रतिबिम्बसंवलनया बिभ्रद्वर्षिक्रियाम् । पादाम्भोरुहधारिवारिधिसुतामक्ष्णां दिदृक्षुः
 शतैः कायव्यूहमिवाचरन्नुपचिताकूतो हरिः पातु वः ॥ २९ ॥ प्रत्यग्रोन्मेषजिह्वा क्षणमन-
 भिमुखी रत्नदीपप्रभाणामात्मव्यापारगुर्वी जनितजललवा जृम्भितैः साङ्गभङ्गैः । नागाङ्कं
 मोक्तुमिच्छोः शयनमुरुं फणाचर्कवालोपधानं निद्राच्छेदाभिताम्रा चिरमवतु हरेर्दृष्टिराकेर्करा
 वः ॥ ३० ॥ श्रीराजीवाक्षवक्षःस्थलनिलयरमाहस्तवास्तव्यलोलछीलाब्जान्निःसरन्ती मधुर-
 मधुझरी नाभिपद्मे मुरारेः । अस्तोकं लोकमात्रा द्विर्युगमुखशिशोराननेष्वर्प्यमाणं शङ्खप्रान्ते-
 न दिव्यं पय इति विबुधैः शङ्ख्यमाना पुनातु ॥ ३१ ॥ गरुडः ॥ सौवर्णाङ्कितपर्णमारुततट-
 ताहिवातकान्ताकुचस्फूर्जन्मौक्तिकभूषणः खगपतिः पूर्णेन्दुबिम्बाननः । पद्माधीश्वरपादपद्मयु-
 गलक्ष्मणमलाङ्गानतः पायाद्वो विनतासुतो हरिकृपालोकैकपत्रीकृतः ॥ ३२ ॥

लक्ष्मीः ।

जयन्ति जगतां मातुः स्तनकुङ्कुमविन्दवः । मुकुन्दाश्लेषसंक्रान्तकौस्तुभश्रीविडम्बिनः
 ॥ १ ॥ पायात्पयोधिदुहितुः कपोलामलचन्द्रमाः । यत्र संक्रान्तबिम्बेन हरिणा हरेरिणा-
 यितम् ॥ २ ॥ देवेऽर्पितचरणसृजि बहुमार्ये वहति कैटभीरूपम् । जयति सुरासुरहसिता
 लज्जाजिह्वेक्षणा लक्ष्मीः ॥ ३ ॥ तल्लीकृताहिरगणितगरुडो हाराभिहतविधिर्जयति । फ-
 णशतपीतश्वासो रागान्वायाः श्रियः केलिः ॥ ४ ॥ स्मेराननेन हरिणा सस्पृहमाकारवेदि-
 नाकलितम् । जयति पुरुषायितायाः कमलायाः कैटभीध्यानम् ॥ ५ ॥ कमलासनकमलेक्षण-
 कमलारिकिरीटकमलभृद्वाहैः । नुतपदकमला कमला करधृतकमला करोतु मे कमलम् ॥ ६ ॥
 दन्तैः कोरकिता स्मितैर्विकसिता भ्रूविभ्रमैः पत्रिता दोर्म्या पल्लविता नखैः कुसुमिता ली-

१. पश्यतः. २. अदत्तपरपुत्रिकाप्रार्थकत्वेन. ३. संबद्ध. ४. बहुशरीरताम्. ५. समृद्धकामभावः. ६. उ-
 न्मीलनम्. ७. पुटविदारणम्. ८. शेषशिरःस्थानामित्यर्थः. ९. शेषनागक्रोहरूपम्. १०. बृहत्. ११. मण्डल-
 १२. ईषत्संकुचिता. १३. बहु. १४. ब्रह्मणः. १५. हरिण इवाचरितम्.

लाभिरुद्वेलिता । उत्तुङ्गस्तनमण्डलेन फलिता भक्ताभिलाषे हिता काचित्कल्पलता सुरासुर-
नुता पायात्सुधाब्धेः सुता ॥ ७ ॥ उत्तुङ्गस्तनमण्डलोपरिलसत्प्रालम्बमुक्तामणेरन्तर्विभि-
तमिन्द्रनीलनिकरच्छायानुकारी द्युतिः । लज्जाव्याजमुपेत्य नम्रवचना स्पष्टं मुरारेर्वपुः प-
श्यन्ती मुदिता मुदेऽस्तु भवतां लक्ष्मीर्विवाहोत्सवे ॥ ८ ॥ आख्याते हसितं पितामह इति
त्रस्तं कपालीति च व्यावृत्तं गुरुरित्ययं दहन इत्याविष्कृता भीरुता । पौलोमीपतिरित्यसू-
यितमथ व्रीडाविनम्रश्रिया पायाद्वः पुरुषोत्तमोऽयमिति यो न्यस्तः स पुष्पाञ्जलिः ॥ ९ ॥
क्रीडाभिन्नहिरण्यशुक्तिकुहरे रक्तात्मनावस्थितान्हारं हारमुदारकुङ्कुमरसानव्याजभव्यान्नखैः ।
वीरश्रीकुचकुम्भसीम्नि लिखतो वीरस्य पत्रावलीस्तत्कालोचितभावबन्धमधुरं मन्दस्मितं
पातु वः ॥ १० ॥ यादृग्जानासि जाम्बूनदगिरिशिखरे कान्तिरिन्दोः कलानामित्यौत्सुक्येन प-
त्यौ स्मितमधुरमुखाम्भोरुहं भूषमाणे । लीलादोलायमानश्रुतिकमलमिलद्रुङ्गसंगीतसाक्षीं पाया-
दम्भोधिजायाः कुसुमशरकलानाद्यनान्दीनकारः ॥ ११ ॥ उत्तिष्ठन्त्या रतान्ते भरमुरगपतौ पा-
णिनैकेन कृत्वा धृत्वा चान्येन वासो विगलितकबरीभारमंसे वहन्त्याः । भूयस्तत्कालकान्तिद्वि-
गुणितसुरतप्रीतिना शौरिणा वः शय्यामालिङ्ग्य नीतं वपुरलसलसद्बाहु लक्ष्म्याः पुनातु ॥ १२ ॥

ब्रह्मा ।

तं वन्दे पद्मसद्मानमुपवीतच्छटाच्छलात् । गङ्गास्रोतस्त्रयेणैव यः सदैव निषेव्यते ॥ १ ॥
कृतकान्तकेलिकुतुकश्रीशीतश्वाससेकनिद्राणः । घोरितविततालिरुतो नाभिसरोजे विषि-
र्जयति ॥ २ ॥

दशावताराः ।

वेदानुद्धरते जगन्निवहते भूलोकमुद्विभ्रते दैत्यं दारयते बलिं छलयते क्षत्रक्षयं कुर्वते ।
पौलस्त्यं जयते हूलं कलैयते कारुण्यमातन्वते स्लेच्छान्मूर्छयते दशाकृतिकृते कृष्णाय
तुभ्यं नमः ॥ १ ॥ यस्यालीयत शल्कैसीम्नि जलधिः पृष्ठे जगन्मण्डलं दंष्ट्रायां धरणी नखे
दितिसुताधीशः पदे रोदसी । क्रोधे क्षत्रगणः शरे दशमुखः पाणौ प्रलम्बासुरो ध्याने वि-
श्वमसौवधार्मिककुलं कस्मैचिदस्मै नमः ॥ २ ॥ पौठीनः कमठः किटिर्नरहरिः खर्वाकृति-
र्भर्गवो रामः कंसनिषूदनो दशबलः कल्की च नारायणः । युष्माकं स विभूतयेऽस्तु भा-
वान्सेतुर्भवाम्भोनिधायुत्ताराय युगे युगे युगपतिस्त्रैलोक्यनाथो हरिः ॥ ३ ॥ वेदा येन समु-
द्धृता वसुमती पृष्ठे धृताप्युद्धता दैत्येशो नखरैर्हतः फणिपतेर्लोकं बलिः प्रापितः । क्षमाक्षत्रा-
जगती दशास्यरहिता माता कृता रोहिणी हिंसा दोषवती धराप्ययवना पायात्स नारायणः

१. लाङ्गलम्. २. धारयते. ३. त्वक्. ४. प्राणे. ५. मत्स्यः. ६. वराहः. ७. बुद्धः.

॥ ४ ॥ मत्स्यः ॥ मग्रे मेरौ पतति तपने तोयविन्दाविवेन्दावन्तर्लीने जलधिसलिले व्याकुले देवलोकै । मात्स्यं रूपं मुखपुटतटाकृष्टनिर्मुक्तवार्धि श्रीकान्तस्य स्थलजलगतं वेत्यलक्ष्यं पुनातु ॥ ५ ॥ वियत्पुच्छातुच्छोच्छलितजलगर्भं निधिरपामपां नाथः पार्थः पृथुललवर्दुःस्थो वियदभूत् । "निधिर्भासामौर्वो" दिनैपतिरभूदौर्वदहनश्चलत्काये यस्मिन्स जयति हरिर्मीनवपुषा ॥ ६ ॥ जीयासुः शंकलाकृतेर्भगवतः पुच्छच्छटाछोटनौदुद्यन्तः शतचन्द्रिताम्बरतलं ते विन्दवः सैन्धवाः । यैर्व्यावृत्य पतद्भिरोर्विशिखिनस्तेजो जटौलं वपुः पानार्धमौनवशादरोचकैरुजां चक्रे चिरायार्सपदम् ॥ ७ ॥ दिश्याद्भः शकलाकृतिः स भगवान्नैः श्रेयसो संपदं यस्य स्फूर्जदतुच्छपुच्छशिखरप्रेङ्खोलैर्नैः क्रीडनैः । क्षुभ्यद्गार्धिसमुच्छलज्जलभरैर्मन्दाकिनीसंगतैर्गङ्गासागरसंगमप्रणयिनी जाता विहायः स्थली ॥ ८ ॥ मायामीनतनोस्तनोतु भवतां पुण्यानि पङ्कस्थितिः पुच्छाच्छोटसंमुच्छलज्जलगुरुप्राग्भाररिक्तोदधेः । पातालावर्धमध्यसंकटतया पर्याप्तकष्टस्थितेर्वेदोद्धारपरायणस्य सततं नारायणस्य प्रभोः ॥ ९ ॥ जृम्भाविस्तृतवक्रपङ्कजविधेर्हत्वा श्रुंतीः सागरे लीनं त्रस्तसमस्तनक्रनिकरं शङ्खं जघानौजिरे । पुच्छोत्क्षिप्तजलोत्करैः प्रतिदिशं संतर्प्य यो वै धरां पायाद्भः स मृणालकोमलतनुर्मीनाभिधानो हरिः ॥ १० ॥ हंहो मीनतनो हरे किमुदधे किं वेपसे शैत्यतः स्विन्नः किं वडवानलात्पुलकितः कस्मात्स्वभावादहम् । इत्थं सागरकन्यकामुखशशिव्यालोकनेनाधिकप्रोद्यत्कामजचिह्ननिर्हृतिपरः शौरिः शिवायास्तु वः ॥ ११ ॥ चन्द्रादित्योरुर्नैः कमलभैर्वभवस्फारपृष्ठप्रतिष्ठो भास्वत्कालाग्निजिह्वः पृथुलगलगुहादृष्टनिःशेषविश्वः । अङ्गिः पुच्छोत्थिताभिश्चकितसुरवधूनेत्रसंसूचिर्ताभिर्मत्स्यश्छिन्नाब्धिबेलं गगनतलमलं क्षालयन्वः पुनातु ॥ १२ ॥ यं दृष्ट्वा मीनरूपं स्फुरदनलशिखायुक्तसंरक्तनेत्रं लोलद्विस्तीर्णकर्णक्षुभितजलनिधिं नीलजीमूतवर्णम् । श्वासोच्छ्वासानिलौघैः प्रचलितगगनं पतिवारिं मुरारिं दिङ्मूढोऽभूत्स शङ्खः स भवतु भवतां भूतये मीनरूपः ॥ १३ ॥ दिङ्मूढं तं मुरारिं किल शितैर्दशनैः पीड्यमानं रटन्तं हत्वा तीरे पयोधेः करतलकलितं पूरयामास शङ्खम् । नादेनाक्ष्योभ्य विश्वं प्रमुदितविबुधं त्रस्तदैत्यं सदेवैर्दत्तार्धः पद्मयोनेः प्रहसितवदनः पातु वो दत्तवेदः ॥ १४ ॥ कूर्मः ॥ निर-

१. बहु. २. उदकम्. ३. विपुलः. ४. दरिद्रः. ५. सूर्यः. ६. वडवानलः. यदा पानीयं मीनाकृत्या भगवता स्वपुच्छेनोच्छालितं तदा सर्वमपि सामुद्रं जलं वियति गतम्. तत्र च रविवर्तत एव. स वडवानलाकृत्यादृश्यतेत्यर्थः. ७. समुद्रे पानीयाभावात्समुद्रस्याकाशकल्पना. तत्र च वाडवान्नैः सूर्योपमेति भावः. ८. मत्स्याकृतेः. ९. इतस्तत आलोडनम्. १०. ऊर्ध्वं गच्छन्तः. ११. तेजोव्याप्तम्. १२. अभिसंयोगाभावः. १३. अरुचिरोगाणाम्. १४. यो निदाघज्वरादिरुगाक्रान्तो बहुपानीयं पिबति तस्य पश्चात्पानीयस्यारुचिर्जायते तथैतस्य वाडवान्नैरपीति भावः. १५. दोला. १६. आकाशस्थली. यतः सागरजलं मत्स्यपुच्छेनोच्छालितं सुरनद्याः सङ्गमवाप ततो गङ्गासागरसंगमतीर्थं नमस्यपि जज्ञ इति भावः. १७. उल्लोलनम्. १८. भूर्न्ध्रम्. १९. संकीर्णतया. २०. वेदान्. २१. रणाङ्गणे. २२. भृत्वा. २३. अपलपनम्. २४. गरिष्ठे. २५. ब्रह्मणो जातम्. ब्रह्माण्डमित्यर्थः. २६. सविस्मयं दृष्टाभिः. २७. व्याकुलः. २८. तीक्ष्णदन्तैः. २९. वादयामास.

वधि च निराश्रयं च यस्य स्थितमनिवर्तितकौतुकप्रपञ्चम् । प्रथम इह भवान्स कूर्ममूर्तिर्न-
यति चतुर्दशलोकवल्किनन्दः ॥ १५ ॥ नमस्कर्मः कूर्म नमदमरकोटीरौनिकरप्रसर्पन्माणि-
क्यच्छविमिलितमौञ्जिष्ठवपुषम् । जरीजृम्भडिम्भैद्युमणिरमणीयांशुलहरीपरीरम्भस्फूर्जद्वलभि-
दुपलाद्रिप्रतिभटम् ॥ १६ ॥ निष्प्रत्य्यूहमनल्पकल्पचरितस्त्रैलोक्यरक्षागुरुः क्रीडाकूर्मकलेवरः
स भगवान्दिश्यादमन्दां मुदम् । कल्पान्तोदधिमध्यमज्जनवशाद्व्यासर्पतः संलुठत्पृष्ठे यस्य
वभूव सैकतकणच्छायं धरित्रीतलम् ॥ १७ ॥ पृष्ठभ्राम्यदमन्दमन्दरगिरिग्रावाग्रकण्डूयनै-
र्निद्रालोः कमठाकृतेर्भगवतः श्वासानिलाः पान्तु वः । यत्संस्कारकलानुवर्तनवशाद्वेलाछले
नाम्भसां यातायातमतन्द्रितं जलनिधेर्नाद्यापि विश्राम्यति ॥ १८ ॥ यो धत्ते शेषनागं त-
र्दनुं वसुमतीं स्वर्गपातालयुक्तां युक्तां सर्वैः समुद्रैर्हिमगिरिकनकप्रस्थमुख्यैर्नगेन्द्रैः । एतद्ब्र-
ह्माण्डमस्यामृतघटसदृशं भाति वेशे' मुरारेः पायाद्वः कूर्मदेहः प्रकटितमहिमा माधवः
कामरूपी ॥ १९ ॥ वराहः ॥ हरेर्लीलावराहस्य दंष्ट्रादण्डः स पातु वः । हेमाद्रिकल-
सा यत्र धात्री छत्राश्रयं दधौ ॥ २० ॥ स जयति महावराहो जलनिधिजठरे चिरं निम-
ग्नोऽपि । येनान्त्रैरिव सह फणिगणैर्बलादुद्धता धरणी ॥ २१ ॥ पातु वः कपटकोलकेशवो
यस्य निश्चसितमारुतोद्धता । उच्छ्रितिप्रपतनैरचीर्कृपत्केलिकन्दुर्केतुलामिला मुहुः ॥ २२ ॥
न पङ्कैरालेपं कलयति धरित्रीव्ययभयान्न मुस्तामादत्तेऽप्युरगनगरभ्रंशभयतः । न धत्ते ब्र-
ह्माण्डस्फुटनसघृणो घर्घररवं महाक्रोडः पायादिति सकलसंकोचितमुखः ॥ २३ ॥ पातु
त्रीणि जगन्ति संततमकूर्परात्समभ्युद्धरन्धात्रीं कोलकलेवरः स भगवान्यस्यैकदंष्ट्राङ्कुरे ।
कूर्मः कन्दति नालंति द्विरसनः पत्रन्ति दिग्दन्तिनो मेरुः कोशंति मेदिनी जलजंति व्यो-
मापि रोलेम्बति ॥ २४ ॥ पातु श्रीस्तनपत्रभङ्गिमकरीमुद्राङ्कितोरःस्थलो देवो वः स जग-
त्पतिर्मधुवधूवक्राब्जचन्द्रोदयैः । क्रीडाक्रोडतनोर्नवेन्दुविशदे दंष्ट्राङ्कुरे यस्य भूर्भाति स
प्रलयाब्धिपल्लवतलोत्खातैकमुस्ताकृतिः ॥ २५ ॥ दृष्यद्वैत्यनितम्बिनीजनमनःसंतोषसंको-
चनः कुर्याद्विश्वमनश्चरं स भगवान्क्रोडावतारो हरिः । यदंष्ट्राङ्कुरकोटिकौटैरैकुटीको-
णान्तरस्थेयसी पृथ्वी भात्यवदातैकेतकदलालीनेव भृङ्गाङ्गना ॥ २६ ॥ अष्टौ यस्य दिशो
दलानि विपुलः कोशः सुवर्णाचलः कान्तं केसरजालकर्मकिरणा भृङ्गाः पयोदावली । नालं

१. अवस्थानम्. २. मुकुटः. ३. लोहितम्. ४. अतिशयेन विकसन्. ५. तरुणः. ६. सूर्यः. ७. इन्द्राल-
गिरिः. पूर्वाचल इत्यर्थः. ८. आकुञ्चनप्रसारणादि. ९. पृष्ठ इति शेषः. १०. तदुपरि. ११. पृष्ठे. १२. वराहः
१३. अकरोत्. १४. यथा कन्दुकः क्रीडया शिशुभिरुत्क्षिप्यतेऽपक्षिप्यते च तथेयं भूरपि श्वासवायुप्रेरितो-
ध्वाध. पतनैः कन्दुकतुलां तुलयतीति भावः. १५. समुद्रात्. १६. कन्द इवाचरति. १७. नालमिवाचरति.
१८. पत्राणीवाचरति. १९. कौरक इवाचरति. २०. कमल इवाचरति. २१. भ्रमर इवाचरति. २२. यथा
चन्द्रोदयेऽञ्जानि संकोचमाप्नुवन्ति तथा हरेरुदयान्मधुवधूवक्राब्जमोरुहाणि निःश्रीकाण्यभवाञ्जिति भावः.
२३. अप्रम्. २४. निष्कुहमवनम्. २५. उज्ज्वलम्.

शेषमहोरगः प्रविततं वारांनिधेर्लीलया तद्वः पातु समुद्धरन्कुवलयं क्रोडाकृतिः केशवः
 ॥२७॥ विभ्राणोऽभिनवेन्दुकोटिकुटिलं दंष्ट्राङ्कुरं लीलया क्रोडाकारधरो हरिः स भगवान्भू-
 याद्विभूतिप्रदः । यस्योत्क्षिप्तवतः क्षमाकमलिनीमालम्बमानः क्षणं लोलद्वालमृणालनालतु-
 लनां भेजे भुजङ्गेश्वरः ॥ २८ ॥ मुक्तैर्यास्यति कुत्रचिद्वसुमती दंष्ट्राङ्कुरस्थेयसी कुक्षौ क्षोभ-
 मवाप्स्यति त्रिभुवनं रुद्धैरमीभिः क्रमात् । इत्यस्वल्पविकल्पमीलितमतेः कण्ठे लुठन्तो मुहुः
 क्रोडाकारधरस्य कैटभजितः श्वासानिलाः पान्तु वः ॥ २९ ॥ लीने श्रोत्रैकदेशे नभसि
 नयनयोस्तेजसि क्वापि नष्टे श्वासग्रासोपभुक्ते मरुति जलनिधौ पादरन्ध्रार्धपीते । पोत्रप्रान्तै-
 करोमान्तरविवरगतां मार्गतश्चक्रपाणेः क्रोडाकारस्य पृथ्वीमकलितविभवं वैभवं वः पुनातु
 ॥३०॥ सिन्धुष्वङ्गावगाहः खुरविवरविशत्तुच्छतोयेषु नाप्तः प्राप्ताः पातालपङ्के न लुठितरुचयः
 पोत्रमात्रोपयोगात् । दंष्ट्राविष्टेषु नाप्तः शिखरिषु च पुनः स्कन्धकण्डूविनोदो येनोद्दारे ध-
 रित्र्याः स जयति विभुताविघ्नितेच्छो वराहः ॥ ३१ ॥ नृसिंहः ॥ शत्रोः प्राणानिलाः पञ्च
 वयं दश जयोऽत्र कः । इति कोपादिवाताम्राः पान्तु वो नृहरेर्नखाः ॥३२॥ प्रोज्ज्वलज्ज्व-
 लनज्वालाविकटोरुसटाछटः । श्वासक्षिप्तकुलक्ष्माभृत्पातु वो नरकेसरी ॥ ३३ ॥ व्याधूतकेस-
 रसटाविकरालवक्रं हस्ताग्रविस्फुरितशङ्खगदासिचक्रम् । आविष्कृतं सपदि येन नृसिंहरूपं
 नारायणं तमपि विश्वसृजं नमामि ॥ ३४ ॥ वपुर्दलेनसंभ्रमात्स्वनखरं प्रविष्टे रिपौ क यात
 इति विस्मयात्प्रहितलोचनः सर्वतः । वृथेति करताडनान्निपतितं पुरो दानवं निरीक्ष्य भुवि
 रेणुवज्जयति जातहासो हरिः ॥३५॥ चटच्चटिति चर्मणि च्छमिति चोच्छलच्छोणिते धगङ्ग-
 गिति मेदसि स्फुटरवोऽस्थिनि घ्रागिति । पुनातु भवतो हरेरमरवैरिवीरोरासि कणत्कैरजपञ्जर-
 क्रकैचघर्षजन्मानलः ॥ ३६ ॥ ससत्वरमितस्ततस्तर्तविहस्तहस्ताटवीनिकृत्तसुरशत्रुदत्क्षर्तज-
 सिक्तवक्षःस्थलः । स्फुरद्वरगभस्तिभिः स्थंगितसर्पसंसिद्युतिः समस्तनिर्गमस्तुतो नृहरिरस्तु नः
 स्वस्तये ॥ ३७ ॥ चञ्चण्डनखाग्रभेदैर्विगलद्वैत्येन्द्रवक्षःक्षरद्वक्ताभ्यस्तसुपाटलोद्भटसटासंभ्रा-
 न्तभीमाननः । तिर्यक्कण्ठकठोरघोषघटनासर्वाङ्गखर्वीभवद्विभ्रातङ्गनिरीक्षितो विजयते वैकुण्ठक-
 ण्ठीरवः ॥३८॥ दंष्ट्रासंकटवक्रकन्दरललज्जिह्वस्य हव्याशनज्वालाभासुरभूरिकेसरसटाभारस्य
 दैत्यद्रुहः । व्यावल्गद्वलवद्विरण्यकशिपुक्रोडस्थलास्फालनस्फारप्रस्फुटदस्थपङ्कजरवक्रूरा
 नखाः पान्तु वः ॥ ३९ ॥ सोमार्धायितनिष्पिधानदशनः संध्यायितान्तर्मुखो बालार्कयित-
 लोचनः सुरधनुर्लेखायितभ्रूलतः । अन्तर्नादिनिरोधपीवरगलर्च्वक्ूपनिर्यत्तडित्सारस्फारसटाव-
 रुद्धगगनः पायातृसिंहः स वः ॥ ४० ॥ विद्युच्चक्रकरालकेसरसटाभारस्य दैत्यद्रुहः शोणै-

१. वराहमुखाग्रे. २. विदारणम्. ३. भयात्. ४. नखाः. ५. करपत्रकम्. ६. विस्तीर्णौ. ७. व्याकुलौ.
 ८. रुधिरम्. ९. आच्छादिता. १०. सूर्यः. ११. वेदाः. १२. विदारणम्. १३. सिक्ताः. १४. संकीर्णः.
 १५. उत्सङ्गस्थलम्. १६. रोमकृपाः. १७. रक्तीभवन्.

नेत्रहुताशडम्बरभृतः सिंहाकृतेः शार्ङ्गिणः । विस्फूर्जद्रलगर्जितजितककुम्मातङ्गदपोदयाः ।
 रम्भाः सुखयन्तु वः खरनखक्षुण्णद्विषद्वक्षसः ॥ ४१ ॥ दैत्यानामधिपे नखाङ्कुरकुटीकोणप
 विष्ठात्मनि स्फारीभूतकरालकेसरसटासंघातघोराकृतेः । सक्रोधं च सविस्मयं च सगुरुर्भूत
 च सान्तःस्मितं क्रीडाकेसरिणो हरेर्विजयते तत्कालमालोकितम् ॥ ४२ ॥ किं किं सिं
 स्ततः किं नरसदृशवपुर्देव चित्रं गृहीतो नैतादृक्कापि जीवोऽद्भुतमुपनय मे देव संप्रा
 एषः । चापं चापं न चापीत्यहहहहहा कर्कशत्वं नखानामित्थं दैत्येन्द्रवक्षः खरनखमुखै
 र्जघ्निवान्यः स वोऽव्यात् ॥ ४३ ॥ भूयः कण्ठावधूतिव्यतिकरतरलोत्तंसैनक्षत्रमालावाले
 न्दुक्षुद्रघण्टारणितदशदिशादन्तिचीत्कारकारी । अव्याहो दैत्यराजप्रथमयमपुरीयानघण्टाभि
 नादो नादो दिग्भित्तिभेदप्रसरसरभसः कूटकण्ठीरवस्य ॥ ४४ ॥ अन्तःक्रोधोज्ज्वलान्ज
 लनभवशिखाकारजिह्वावलीढप्रौढब्रह्माण्डभाण्डः पृथुभुवनगुहागर्भगम्भीरनादः । दृप्यत्पासी
 न्द्रं मूर्तिर्मुर्जिदवतु वः सुप्रभामण्डलीभिः कुर्वन्निर्धूमधूमध्वजनिचितैर्मिव व्योम रोमच्छय
 नाम् ॥ ४५ ॥ वामनः ॥ अङ्घ्रिदण्डो हरेरूर्ध्वमुखिस्तो बलिनिग्रहे । विधिविष्टरपद्मस
 नालदण्डो मुदेऽस्तु नः ॥ ४६ ॥ खर्वग्रन्थिविमुक्तसंधिविलसद्वक्षःस्फुरत्कौस्तुभं निर्यन्त्रा
 भिसरोजकुड्मलपुटीगम्भीरसामध्वनि । पात्रावाप्तिसमुत्सुकेन बलिना सानन्दमालोकितं पायाद्व
 क्रमवर्धमानमहिमाश्चर्यं मुरारेर्वपुः ॥ ४७ ॥ हस्ते शस्त्रकिणाङ्कितोऽरुणविभाकिर्मीरितोरः
 स्थलो नाभिप्रेङ्खंदलिर्विलोचनयुगप्रोद्भूतशीतातपः । बाहूभिश्चितवह्निरेष तदिति व्याक्षिप्य
 वाक्यं 'केवेस्तारैरध्ययनैर्हरन्बलिमनः पायाज्जगद्दामनः ॥ ४८ ॥ ब्रह्माण्डच्छत्रदण्डः शैत
 धृतिभवनाम्भोरुहोनालदण्डः क्षोणीनौकूपदण्डः क्षरदमरसरित्पट्टिकाकेतुदण्डः । ज्योतिश्चक्रा
 क्षदण्डस्त्रिभुवनविजयस्तम्भदण्डोऽङ्घ्रिदण्डः श्रेयस्त्रैविक्रमस्ते वितरतु विबुधद्वेषिणां काल
 दण्डः ॥ ४९ ॥ यस्मादाक्रामतो द्यां गरुडमणिशिलोर्केतुदण्डायमानादाद्योर्तन्त्यावभासे
 सुरसरिदमला वैजयन्तीव कान्ता । भूमिष्ठो यस्तथान्यो भुवनगृहमहास्तम्भशोभां दधानः
 पातामेतौ पयोजोदरललिततलौ पङ्कजाक्षस्य पादौ ॥ ५० ॥ कस्त्वं ब्रह्मन्नपूर्वः क्व च तव
 वसतिर्याखिला ब्रह्मसृष्टिः कस्ते त्राता ह्यनाथः क्व च तव जनको नैव तातं स्मरामि । किं
 तेऽभीष्टं ददामि त्रिपदपरिमिता भूमिरल्पं किमेतन्नैलोक्यं भावगर्भं बलिमिदमवदद्दामनो वः

१. हिरण्यकशिपोस्तदनुचरस्य चोक्तिप्रत्युक्तयः. २. किं भयमित्यर्थः. ३. उच्चैःस्थायिनी. ४. उत्पन्न
 मानः. ५. सिंहः. ६. अग्निः. ७. व्यासम्. ८. आसनम्. ९. यतो हरेर्भगवतो हृदये कौस्तुभमणिर्लोहितच्छ
 विरस्त्यतस्तत्रभाभिः कर्तुरितत्वं वक्षःस्थलस्यापीति भावः. १०. यतो हरेर्नाभौ कमलं वर्ततेऽतस्तत्र तत्पु
 भिगन्धलोद्गुपतया भ्रमरागमनं घटत एवेति भावः. ११. लहरी. १२. शुक्रस्य. १३. ब्रह्मा. १४. गुणवृक्षः
 १५. नामिक्षेप्यदारुदण्डः. १६. त्रिषु लोकेषु पादन्यासो यस्य तस्य. १७. ज्योतिःशास्त्रप्रसिद्धो गगनं प्र
 त्यक्षदृश्य उत्पातरूपो मणिकेतुः. १८. गच्छन्ती. १९. पताका. २०. आरक्ततलाविति भावः.

स पायात् ॥ ५१ ॥ परशुरामः ॥ कुलाचला यस्य महीं द्विजेभ्यः प्रयच्छतः सीमदृषत्त्व-
मापुः । बभूवुरुत्सर्गजलं समुद्राः स रैणुकेयः श्रियमातनोतु ॥ ५२ ॥ किं दोभ्यां किमु
कार्मुकोपनिषदा भर्गप्रसादेन किं किं वेदाधिगेमेन भास्वति भृगोर्वशे च किं जन्मना । किं
वानेन ममाद्भुतेन तपसा पीडां कृतान्तोऽपि चेद्विप्राणां कुरुते किमप्यनुशयो रामस्य पु-
ष्णातु वः ॥ ५३ ॥ नाशिष्यः किमभूद्वः किमभवन्नापुत्रिणी रेणुका नाभूद्विश्वमकार्मुकं
किमिति वः प्रीणातु रामत्रपा । विप्राणां प्रतिमन्दिरं मणिगणोन्मिश्राणि दण्डाहतो नाब्धीनां
स मया यमोऽपि महिषेणाम्भांसि नोद्वाहितः ॥ ५४ ॥ पायाद्वो जमदग्निवंशतिलको वी-
रव्रतालंकृतो रामो नाम मुनीश्वरो नृपवधे भास्वत्कुठारायुधः । येनाशेषहताहिताङ्गरुधिरैः सं-
तर्पिताः पूर्वजा भक्त्या चाश्वमखे समुद्रवसना भूर्हन्तकौरीकृता ॥ ५५ ॥ द्वारे कल्पतरु-
र्गृहे सुरगवी चिन्तामणीरङ्गदे पीयूषं सरसीषु विप्रवदने विद्याश्रतस्तो दश । एवं कर्तुमयं
तपस्यति भृगोर्वशावतंसो मुनिः पायाद्वोऽखिलराजकक्षयकरो भूदेवभूषामणिः ॥ ५६ ॥
रामचन्द्रः ॥ वन्दामहे महेशानचण्डकोदण्डखण्डनम् । जानकीहृदयानन्दचन्दनं रघु-
नन्दनम् ॥ ५७ ॥ स्वर्णैणाजिनशयनो योजितनयनो दशास्यदिग्भागे । मुहुरवलोकितचापः
कोऽपि दुरापः स नीलिमा शरणः ॥ ५८ ॥ कनकनिकषभासा सीतयालिङ्गिताङ्गो नवकु-
वलयदामश्यामवर्णाभिरामः । अभिनव इव विद्युन्मण्डितो मेघखण्डः शमयतु मम तापं सर्वतो
रामचन्द्रः ॥ ५९ ॥ उत्फुल्लामलकोमलोत्पलदलश्यामाय रामामनःकामाय प्रथमाननिर्मल-
गुणग्रामाय रामात्मने । योगारूढमुनीन्द्रमानससरोहंसाय संसारविध्वंसाय स्फुरदोजसे र-
घुकुलोत्तंसाय पुंसे नमः ॥ ६० ॥ यो रामो न जघान वक्षसि रणे तं रावणं सायकैर्ह-
द्यस्य प्रतिवासरं वसति सा तस्या ह्यहं राघवः । मध्यास्ते भुवनावली परिच्यता द्वीपैः
समं सप्तभिः स श्रेयो विदधातु नस्त्रिभुवनत्राणैकचिन्तापरः ॥ ६१ ॥ राज्यं येन
पटान्तलग्नतृणकं त्यक्तं गुरोराज्ञया पाथेयं परिगृह्य कार्मुकवरं घोरं वनं प्रस्थितः । स्वाधीनः
शशिमौलिचापविषये प्राप्तो न वै विक्रियां पायाद्वः स बिभीषणाग्रजनिहा रामाभिधानो
हरिः ॥ ६२ ॥ कारुण्यामृतनीरमाश्रितजनश्रीचातकानन्ददं शार्ङ्गाखण्डलचापमम्बुजभ-
वाग्नीन्द्रादिबर्हीष्टदम् । चारुस्मेरमुखोल्लसज्जनकजासौदामिनीशोभितं श्रीरामाम्बुदमाश्रये-

१. यदा ब्राह्मणेभ्यो भूर्दत्ता तदा तेषां स्वस्वभूमिसीमार्थं कुलपर्वता एवासन्निति भावः. २. यदा याच-
केभ्यो दानं दीयते तदा दानात्प्राग्दातृभिरुत्सर्गजलं दीयते. अतस्तेनैतावद्दानं दत्तं येन समुद्रा उत्सर्गजलतया-
भूवन्निति भावः. ३. धनुर्वेदविद्याज्ञानरहस्येन. ४. यतो महतामनुग्रहस्तदा सफलः स्याद्यद्युपकारः कस्य-
चित्कर्तुं शक्येत. परं मया तत्पीडापि निवारिता न भवत्यतः शंभुप्रसादेन किमित्यर्थः. ५. यतस्तपसासाध्यमपि
साध्यते. परं यदि मया तत्कृत्यं नासाधि तदानेन तपसा किमिति भावः. ६. शत्रवः. ७. ब्राह्मणेभ्यो देयत्वेन
विहितेत्यर्थः. “प्रासप्रमाणं भिक्षा स्यादग्रं प्रासचतुष्टयम् । अग्रं चतुर्गुणं प्राहुर्हन्तकारं द्विजोत्तमाः” इत्यु-
क्तत्वात्. ८. समूहः. ९. सीता. १०. बिभीषणस्याग्रजन्मा रावणस्तं हन्तीति सः.

ऽखिलजगत्संसारतापापहम् ॥ ६३ ॥ कूर्मो मूलवदालवालवदपांराशिलतावदिशो मेघा
 पल्लववत्प्रसूनफलवत्तक्षत्रसूर्येन्दवः । स्वामिन्व्योमतरुः क्रमो मम कियाञ्श्रुत्वेति गां माले
 सीतान्वेषणमादिशन्दिशतु वो रामः सलज्जश्रियः ॥ ६४ ॥ एतौ द्वौ दशकण्ठकण्ठ
 कदलीकान्तारकान्तिच्छिदौ वैदेहीकुचकुम्भकुङ्कुमरजःसान्द्रारुणाङ्गाङ्कितौ । लोकत्राण
 विधानसाधुसवनप्रारम्भयूपौ भुजौ देयास्तामुरुविक्रमौ रघुपतेः श्रेयांसि भूयांसि
 ॥ ६५ ॥ कल्याणानां निधानं कलिमलमथनं पावनं पावनानां पाथेयं यन्मुमुक्षोः सपदि
 रपदप्राप्तये प्रस्थितस्य । विश्रामस्थानमेकं कविवरवचसां जीवनं सज्जनानां बीजं धर्मद्वारम्
 प्रभवतु भवतां भूतये रामनाम ॥ ६६ ॥ कल्याणोल्लाससीमा कलयतु कुशलं कालमेघाभि
 रामा काचित्साकेतधामा भवगहनगतिच्छान्तिहारिप्रणामा । सौन्दर्यहीणकामा धृतजनक
 तासादरापाङ्गधामा दिक्षु प्रख्यातभूमा दिविषदमिनुता देवता रामनामा ॥ ६७ ॥ योऽहं
 योद्धावधीत्तान्सपदि पल्लभेजः संपराये परा ये येनार्थेनाश्रितानां स्तुतिरवनमितेशानचापे
 चापे । लङ्कालंकारहर्ता ककुभि ककुभि यः कान्तया सीतयासीदूनो दूनोऽथ हृष्टः स कि
 भुरवतु वः स्वःसंभार्यः संभार्यः ॥ ६८ ॥ (सीता) ॥ उन्मृष्टं कुचसीमि यत्र मकरं दृष्ट्वा ह
 ठालिङ्गनात्कोपो मास्तु पुनर्लिखाम्यमुमिति स्मेरे रघूणां वरे । कोपेनारुणितास्तुपातदलित
 प्रेम्णा च विस्तारितो दत्तो मैथिलकन्यया दिशतु नः क्षेमं कटाक्षाङ्कुरः ॥ ६९ ॥ (हनूमा
 न्) ॥ कृतक्रोधे यस्मिन्नमरनगरीमङ्गलरवा नर्वातङ्का लङ्का समजनि वृनं वृश्चति सति
 सदा सीताकान्तप्रणतिमतिविख्यातमहिमा हनूमानव्याघ्रः कपिकुलशिरोमण्डनविधि
 ॥ ७० ॥ (रामकृष्णौ) ॥ मर्दितरावणकंसौ शरयूयमुनाविहारिणौ देवौ । अर्पितविप्रकुमा
 रौ हरिपतिहरिकेतनेप्रियौ वन्दे ॥ ७१ ॥ यः पूतनामारणलब्धकीर्तिः काकोदरो येन वि
 नीतदर्पः । यशोदैयालंकृतमूर्तिरव्यात्पतिर्यदूनामथवा रघूणाम् ॥ ७२ ॥ कृष्णः ॥ इ
 न्दीवरदलश्याममिन्दिरानन्दकन्दलम् । वन्दारुजनमन्दारं वन्देऽहं यदुनन्दनम् ॥ ७३ ॥
 देवः पायादपायान्नः स्मेरेन्दीवरलोचनः । संसारध्वान्तविध्वंसहंसः कंसनिषूदनः ॥ ७४ ॥
 पान्तु वो जलदश्यामाः शार्ङ्गज्याघातकर्कशाः । त्रैलोक्यमण्डपस्तम्भाश्चत्वारो हरिबाहव
 ॥ ७५ ॥ दर्पणार्पितमालोक्य मायास्त्रीरूपमात्मनः । आत्मन्येवानुरक्तो वः शिवं दिशतु
 केशवः ॥ ७६ ॥ हृदयं कौस्तुभोद्भासि हरेः पुष्पातु वः श्रियम् । राधाप्रवेशरोधाय दत्त
 मुद्रमिव श्रिया ॥ ७७ ॥ अवलोकितमनुमोदितमालिङ्गितमङ्गनाभिरनुरागैः । अधिद्वन्दाव

१. वाचम्. २. निश्चितम्. ३. राक्षसान्. ४. युद्धे. ५. दर्पिष्ठाः. ६. भाग्येन. ७. प्राप्तवान्. ८. दुःस्मि
 तमनाः. ९. देवसमास्वामी. १०. मकरम्. ११. नवसाहसा. १२. अर्जुनः. १३. पूतनाया मारणे लब्धा की
 र्तिर्येन; (पक्षे) पवित्रनामा रणे लब्धा कीर्तिश्च येन. १४. काकोदरनामा राक्षसः; (पक्षे) धृष्टः काक
 १५. यशोदया मात्रालंकृतो देहो यस्य; (पक्षे) यशसा दयया चालंकृतो देहो यस्य.

नकुञ्जं मरकतपुञ्जं नमस्यामः ॥ ७८ ॥ मकरीविरचनभङ्ग्या राधाकुचकलशपीडनव्य-
सनी । ऋजुमपि रेखां लुम्पन्वच्छवेषो हरिर्जयति ॥ ७९ ॥ कठिनतरदामवेष्टनलेखासंदे-
हदायिनो यस्य । राजन्ति वलिविभङ्गाः स पातु दामोदरो भवतः ॥ ८० ॥ खिन्नोऽसि
मुञ्च शैलं विभ्रमो वयमिति वदत्सु शिथिलभुजः । भरभुग्नवितथबाहुषु गोपेषु हसन्हरिर्जय-
ति ॥ ८१ ॥ नीतं नवनवनीतं कियदिति पृष्ठो यशोदया कृष्णः । इयदिति गुरुजनसंसादि
करधृतराधापयोधरः पातु ॥ ८२ ॥ स्तनंधयं तं जननीमुखाब्जं विलोक्य मन्दस्मितमुज्ज्वला-
ङ्गम् । स्पृशन्तमन्यं स्तनमङ्गुलीभिर्वन्दे यशोदाङ्गगतं मुकुन्दम् ॥ ८३ ॥ भुजप्रभादण्ड इवोर्ध्व-
गामी स पातु वः कंसरिपोः कृपाणः । यः पाञ्चजन्यप्रतिविम्बभङ्ग्या धाराम्भसः फेनमिव
व्यनक्ति ॥ ८४ ॥ विहाय पीयूषरसं मुनीश्वरा ममाङ्घ्रिराजीवरसं पिबन्ति किम् । इति
स्वपादाम्बुजपानकौतुकी स गोपवालः श्रियमातनोतु वः ॥ ८५ ॥ विलिख्य सत्याकुचकु-
म्भसीम्नि पत्रावलिन्यासमिषेण राधाम् । लीलारविन्देन तया सरोषं पायाद्विटः कोऽप्यभिह-
न्यमानः ॥ ८६ ॥ कुञ्चिताधरपुटेन पूरयन्वंशिकाप्रचलदङ्गुलिपङ्क्तिः । मोहयन्निखिलवामलोचनाः
पातु कोऽपि नवनीरदच्छविः ॥ ८७ ॥ अतसीकुसुमोपमेयकान्तिर्यमुनातीरकदम्बमूल-
वर्ती । नवगोपवधूविनोदशाली वनमाली वितनोतु मङ्गलं वः ॥ ८८ ॥ पुञ्जीभूतं प्रेम गो-
पाङ्गनानां मूर्तीभूतं भागधेयं यदूनाम् । एकीभूतं गुप्तवित्तं श्रुतीनां श्यामीभूतं ब्रह्म मे संनि-
धत्ताम् ॥ ८९ ॥ आनन्दमादधतमायतलोचनानामानीलमावलितकन्धरमात्तवंशम् । आपा-
दमामुकुटमाकलितामृतौघमाकारमाकलयताममुमान्तरं नः ॥ ९० ॥ सकलभुवनबन्धोर्वैरमि-
न्दोः सरोजैरनुचितमिति मत्वा यः स्वपादारविन्दे । घटयितुमिव मायीं योजयत्याननेन्दौ
वटदलपुटशायी मङ्गलं नः कृषीष्टाम् ॥ ९१ ॥ अभिनवनवनीतस्निग्धमाप्रीतदुग्धं दधिकण-
परिदिग्धं मुग्धमङ्गं मुरारेः । दिशतु भुवनकृच्छ्रच्छेदितापिच्छगुच्छच्छवि नवशिखिपिच्छा-
लाञ्छितं वाञ्छितं वः ॥ ९२ ॥ कनककलशस्वच्छे राधापयोधरमण्डले नवजलधरश्यामा-
माद्यद्द्युतिं प्रतिविम्बिताम् । असितसिर्चयप्रान्तभ्रान्त्या मुहुर्मुहुरुक्षिपञ्जयति जनितव्रीडाहास-
प्रियाहसितो हरिः ॥ ९३ ॥ ललितगमना नैर्यो रौजन्मनोजनितान्तभाः सूरतिसदृशस्ताः
सन्मुख्यो भवानपि तद्भुवे । वनभुवमितो गेहादेको न गच्छतु मां विनेत्यसकृदुदितः पुत्रः
पित्रा जयत्यनघो हरिः ॥ ९४ ॥ देवः पायात्पयसि विमैले यामुने रज्ज्वतीनां याचन्तीना-

१. दुकूलम्. २. गोपीपक्षे ललितं गमनं यासां ताः; कृष्णपक्षे ललिते गे गाने मनो यस्य सः. ३. स्त्रियः;
(पक्षे) नास्त्यार्यः श्रेष्ठो यस्मात्सः. ४. राजता मनोजेन मदननेन नितान्तात्यन्ता भाः कान्तिर्यासां ताः; (पक्षे)
राजन्मनोजनिः शोभमानमदनस्तान्तो म्लानो यस्यास्तादृशी भा यस्य सः. ५. शोभायमानया रत्या काम-
पत्न्या सदृशः; (पक्षे) सुष्ठु रतौ रमणे योग्यः. ६. सन्ति शोभनानि मुखान्याननानि यासां ताः; (पक्षे) स-
त्सु प्रशस्तेषु केलिचतुरेषु मुख्यः. ७. स्वच्छे. ८. स्नानं कुर्वन्तीनाम्.

मनुनयपदैर्वञ्चितान्यंशुकानि । लज्जालोलैरलसवलितैरुन्मिषत्पञ्चबाणैर्गोपस्त्रीणां नयन-
 सुमैरञ्चितः केशवो नः ॥ ९५ ॥ शिरश्छायां कृष्णः क्षणमकृत राधाचरणयोर्भुजाव-
 च्छायामियमपि तदीयप्रतिकृतौ । इति क्रीडाकोपे निभृतमुभयोरप्यनुनयप्रसादौ जीया-
 मपि गुरुसमक्षं स्थितवतोः ॥ ९६ ॥ अवैमव्यापाराकलनमतुरीस्पर्शमचिरादनुन्मीलितानु-
 करघटनायासमसकृत् । विषीदत्पाञ्चालीविपदपनयैकप्रणयिनः पटानां निर्माणं पैतृगपि-
 केतोरवतु नः ॥ ९७ ॥ कपोले पत्रालीं पुलकिनि विधातुं व्यवसितः स्वयं श्रीराधायाः क-
 रकलितवर्तिर्मधुरिपुः । अभूद्वक्त्रेन्दौ यन्निहितनयनः कम्पितभुजस्तदेतत्सामर्थ्यं तदभिन-
 रूपस्य जयति ॥ ९८ ॥ जयश्रीविन्यस्तैर्महितं इव मन्दारकुसुमैः स्वयं सिन्धू-
 द्विपरणमुदा मुद्रित इव । भुजापीडक्रीडाहतकुवल्यापीडकरिणः प्रकीर्णसृग्विन्दुर्ज-
 भुजदण्डो मुरजितः ॥ ९९ ॥ क यासि खलु चौरिके प्रमुषितं स्फुटं दृश्यते द्वितीय-
 मामकं वहति कन्दुकं कञ्चुके । त्यजेति नवगोपिकाकुचयुगं प्रमथनन्बलाल्लसत्पु-
 पञ्जरो जयति गोकुले केशवः ॥ १०० ॥ मेघैर्मैदुरमम्बरं वनभुवः श्यामास्तमालद्रुमैर्न-
 भीरुरयं त्वमेव तदिमं राधे गृहं प्रापय । इत्थं नन्दनिदेशतश्चलितयोः प्रत्यध्वकुञ्ज-
 राधामाधवयोर्यजन्ति यमुनाकूले रंहःकेलयः ॥ १०१ ॥ कौन्तेर्यस्य सहायतां करुण-
 गत्वा विनीतात्मनो येनोच्छ्वितसत्पथः कुरुपतिश्चक्रे कृतान्तातिथिः । त्रैलोक्यस्थिति-
 धारतिलको देवः स वः संपदे साधूनामसुराधिनाथमथनः स्ताद्देवकीनन्दनः ॥ १०२ ॥
 आताम्रे नयने स्फुरत्कुचभरः श्वासो न विश्राम्यति स्वेदाम्भःकणदन्तुसं तव मुखं हेतुस्तु-
 लक्ष्यते । धिक्को वेद मनः स्त्रिया इति गिरा रुष्टां प्रियां भीषयंस्तस्यास्तत्क्षणकातरेक्ष-
 रिस्पृष्टो हरिः पातु वः ॥ १०३ ॥ संसक्तानिव पातुमौपनिषदव्याहारमाध्वीरसानुन्मा-
 ब्रजसुन्दरीकुचतटीपाटीररेणूनिव । उन्मीलन्मुरलीनिनादबहुलामोदोपसीदद्गवीजिह्वालीढम-
 कवल्लवशिरोः पादाम्बुजं पातु वः ॥ १०४ ॥ कृष्णो गोरसचौर्यमम्ब कुरुते किं कृ-
 मातः सुरापानं न प्रकरोमि राम किमिदं नाहं परस्त्रीरतः । किं गोविन्द वदत्यसौ हल-
 मिथ्येति तां व्याहरन्गोपीगोपकदम्बकं विहसयन्मुग्धो मुकुन्दोऽवतु ॥ १०५ ॥ मातस्त-
 करक्षणाय यमुनाकच्छं न गच्छाम्यहं कस्माद्वत्स पिनष्टि पीवरकुचद्वन्द्वेन गोपीजनः ।
 संज्ञाविनिवारितोऽपि बहुशो जल्पन्यशोदाग्रतो गोपीपाणिसरोजमुद्रितमुखो गोपीपतिः
 वः ॥ १०६ ॥ कासि त्वं वद चौर्यकारिणि कुतः कस्त्वं पुरोर्यामिकः किं ब्रूषे मुषितौ-
 वर्णकलशौ भूपस्य केन त्वया । कुत्र स्तः प्रकटौ तवाञ्चलतटे कुत्रेति तत्पश्यतामित्युक्ते-

१. वेमा वल्लव्युतिदण्डस्तद्व्यापाररहितम्. २. कृष्णस्य. ३. विक्षिप्तैः. ४. पूजितः. ५. चित्रितः. ६. त-
 विन्दुः. ७. व्याप्तमित्यर्थः. ८. राज्ञौ. ९. एकान्तक्रीडाः. १०. युधिष्ठिरस्य. ११. मारितः. १२. दृष्यते
 १३. नगररक्षकः.

तवच्छवीकुचयुगस्त्वां पातु पीताम्बरः ॥ १०७ ॥ कृष्ण त्वं पठ किं पठामि ननु रे शास्त्रं
 किमु ज्ञायते तत्त्वं कस्य विभोः स कस्त्रिभुवनाधीशश्च तेनापि किम् । ज्ञानं भक्तिरथो वि-
 रक्तिरनया किं मुक्तिरेवास्तु ते दध्यादीनि भजामि मातुरुदितं वाक्यं हरेः पातु वः ॥ १०८ ॥
 कृष्ण त्वं नवयौवनोऽसि चपलाः प्रायेण गोपाङ्गनाः कंसो भूपतिरब्जनालमृदुलग्रीवा वयं
 गोदुहः । तद्याचेऽञ्जलिना भवन्तमधुना वृन्दावनं मद्विना मा यासीरिति गोपनन्दवचसा
 नम्रो हरिः पातु वः ॥ १०९ ॥ कस्त्वं कृष्णमवेहि मां किमिह ते मन्मन्दिराशङ्कया युक्तं
 तन्नवनीतभाजनपुटे न्यस्तः किमर्थं करः । कर्तुं तत्र पिपीलिकापनयनं सुप्ताः किमुद्वोषिता
 बाला वत्सगतिं विवेक्तुमिति संजल्पन्हरिः पातु वः ॥ ११० ॥ स्वामी मुग्धतरो वनं घन-
 मिदं बालाहमेकाकिनी क्षोणीमावृणुते तमालमलिनच्छाया तमःसंहतिः । तन्मे सुन्दर कृ-
 ष्ण मुञ्च सहसा वर्मेति गोप्या गिरः श्रुत्वा तां परिरम्य मन्मथकलासक्तो हरिः पातु वः
 ॥ १११ ॥ मातः किं यदुनाथ देहि चर्षकं किं तेन पातुं पयस्तन्नास्त्यद्य कदास्ति तन्निशि
 निशा का वान्धकारोदये । आमील्याक्षियुगं निशाप्युपगता देहीति मातुः पुनर्वक्षोजाम्बरकर्ष-
 णोद्यतकरः कृष्णः स पुष्पातु नः ॥ ११२ ॥ अधोन्मीलितलोचनस्य पिबतः पर्याप्तमेकं
 स्तनं सद्यः प्रस्रुतदुग्धदिग्धमपरं हस्तेन संमार्जितः । मात्रा चाङ्गुलिलालितस्य चुबुके स्मेराय-
 माने मुखे विष्णोः क्षीरकणाम्बुधामधवला दन्तद्युतिः पातु वः ॥ ११३ ॥ गच्छाम्यच्युत दर्शनेन
 भवतः किं तृप्तिरुत्पद्यते किं त्वेवं विजनस्थयोर्हतजनः संभावयत्यन्यथा । इत्यामन्त्रणभङ्गिसू-
 चितवृथाप्रस्थानखेदालसामाश्लिष्यन्पुलकोत्कराञ्चितवपुर्गोपी हरिः पातु वः ॥ ११४ ॥ रामो
 नाम बभूव हुं तदवला सीतेति हुं तौ पितुर्वाचा पञ्चवटीजने निवसतस्तामाहरद्वावणः । कृष्णे-
 नेति पुरातनीं निजकथामाकर्ण्य मात्रेरितां सौमित्रे क्व धनुर्धनुर्धनुरिति प्रोक्ता गिरः पान्तु
 वः ॥ ११५ ॥ कोऽयं द्वारि हैरिः प्रयाह्युपवनं शाखामृगस्यात्र किं कृष्णोऽहं दयिते
 बिभेमि सुतरां कृष्णादहं वानरात् । राधेऽहं मधुसूदनो ब्रज लतां तामेव तन्वीमलमित्थं नि-
 र्वचनीकृतो दयितया ह्रीणो हरिः पातु वः ॥ ११६ ॥ पीठे पीठनिषण्णबालकगले तिष्ठन्स-
 गोपालको यैन्नान्तःस्थितदुग्धभाण्डमवभिद्याच्छाद्य घण्टारवम् । वक्रोपान्तकृताञ्जलिः कृत-
 शिरःकम्पं पिबन्यः पयः पायादागतगोपिकात्तयनयोगर्ण्डूषफूत्कारकृत् ॥ ११७ ॥ पद्मे
 त्वन्नयने स्मरामि सततं भावो भवत्कुन्तले नीले मुह्यति किं करोमि महितैः क्रीतोऽस्मि ते
 विभ्रमैः । इत्युत्स्वप्रवचो निशम्य सरुषा निर्भीत्सितो राधया कृष्णस्तत्परमेव तद्वचपदिश-
 न्क्रीडाविटः पातु वः ॥ ११८ ॥ दृष्ट्या केशव गोपैरागद्वतया किंचिर्न दृष्टं मया ते-

१. पानपात्रम्. २. वानरः; (पक्षे) कृष्णः. ३. कृष्णवर्णः; (पक्षे) कृष्णनामा. ४. भ्रमरः; (पक्षे)
 मधुसूदननामा. ५. आलम्ब्यमानो रज्जुपञ्जरः. शिष्य इति प्रसिद्धः. ६. हे रमे; (पक्षे) पद्मरूपे. ७. गोपे त्वयि
 यो राग आसक्तिस्तद्वतयापहतया; (पक्षे) गवां परागैर्धूलिभिर्व्याप्तया. ८. युक्तायुक्तम्; (पक्षे) समविषमम्.

नात्र स्वलितास्मि नाथ पतितां किं नाम नालम्बसे । एकस्त्वं विषमेषु खिन्नमनसां सर्वाङ्गै-
 नां गतिर्गोप्यैवं गदितः सलेशमवताद्गोष्ठे^१ हरिर्विश्रमम् ॥ ११९ ॥ केयं भाग्यवती तवो-
 रसि मणी ब्रूषेऽग्रवर्णं विना कृत्वास्याः प्रथमं विना क्व सहजो वर्णो मणेस्तादृशः । स्त्री-
 रूपं कथमस्य लिङ्गनियमात्पृच्छामि वध्वाकृतिं मुग्धे त्वत्प्रतिबिम्बमित्यपलपन्नाधां हारि-
 पातु वः ॥ १२० ॥ यां दृष्ट्वा यमुनातरंगिणिनिभं व्यूहो गवां गाहते विद्युत्त्वानिति नी-
 लकण्ठनिवहो यां द्रष्टुमुत्कण्ठते । उत्तंसाय तमालपल्लवमिति छन्दन्ति यां गोपिकाः का-
 न्तिः कालियशासनस्य वपुषः सा पावनी पातु वः ॥ १२१ ॥ श्रीमद्रूपवधूस्वयंग्रह-
 परिष्वङ्गेषु तुङ्गस्तनव्यामर्दाद्गलितेऽपि चन्दनरजस्यङ्गे वहन्सौरभम् । कश्चिज्जागरजातर-
 गनयनद्वन्द्वः प्रभाते श्रियं विभ्रत्कामपि वेणुनादरसिको जाराग्रणीः पातु वः ॥ १२२ ॥
 कण्ठालिङ्गनमङ्गलं घनकुचाभोगोपभोगोत्सवं श्रोणीसंगमसौभगं च सततं मत्प्रेयसीनां पुरः-
 प्राप्तुं कोऽयमितीर्ष्येव यमुनाकूले बलाद्यः स्वयं गोपीनामहरद्भुकूलनिचयं कृष्णः स पु-
 ष्णातु नः ॥ १२३ ॥ कृष्णेनाम्ब गतेन रन्तुमनसा मृद्वक्षिता स्वेच्छया सत्यं कृष्ण कि-
 मेव आह मुसली मिथ्याम्ब पश्याननम् । व्यादेहीति विकासिते च वदने दृष्ट्वा समस्तं न-
 गन्माता यस्य जगाम विस्मयपदं पायात्स वः श्रीपतिः ॥ १२४ ॥ अम्ब श्राम्यसि तिष्ठ-
 गोरसमहं मथ्नामि मन्थानकं प्रालम्ब्य स्थितमीश्वरं सरभसं दीनाननो वासुकिः । सासू-
 कमलालया सुरगणैः सानन्दमुद्यद्भयं रौहुः प्रैक्षत यं स वोऽस्तु शिवदो गोपालबालो हारि-
 ॥ १२५ ॥ कालिन्ध्याः पुलिनेषु केलिकुपितामुत्सृज्य रासे रसं^{१३} गच्छन्तीमनुगच्छतो-
 ऽश्रुकलुषां कंसद्विषो राधिकाम् । तत्पादप्रतिमानिवेशितपदस्योद्भूतरोमोद्भूतेरक्षुण्णोऽनु-
 नयः प्रसन्नदयितादृष्टस्य पुष्पातु वः ॥ १२६ ॥ कंसं ध्वंसयते मुरं तिरयते हं-
 तथा हिंसते बाणं क्षीणयते बकं लघयते पौण्ड्रं तथा लुम्पते । भौमं क्षामयते बलाद्-
 लभिदोर्दर्पं पराकुर्वते क्लिष्टं शिष्टगणं प्रणम्रमवते कृष्णाय तुभ्यं नमः ॥ १२७ ॥
 रासोच्छासभरेण विभ्रमभृतामौभीरवामभ्रुवामभ्र्यणैः परिरभ्य निर्भरमुरः प्रेमान्धया राधया ।
 साधु त्वद्वदनं सुधामयमिति व्याहृत्य गीतस्तुतिव्याजादुद्भूतचुम्बितस्मितमनोहारी हारि-
 पातु वः ॥ १२८ ॥ साकूतस्मितमाकुलकुलगलद्भस्मिच्छुर्मुखासितभ्रूवल्लीकमलीकैर्दर्शितभुजा-
 मूलार्धदृष्टस्तनम् । गोपीनां निर्भृतं निरीक्ष्य ललितं काञ्चिच्चिरं चिन्तयन्नन्तर्मुग्धमनोहो

१. पतिता ताम्; (पक्षे) पतनं प्राप्ताम्. २. विषमेषु: पञ्चशरस्तेन खिन्नमनसाम्; (पक्षे) विषमेषु संकटेषु
 खिन्नमनसाम्. ३. स्त्रीणाम्; (पक्षे) बलरहितानाम्. ४. ससूचनम्. ५. गोस्थानम्. ६. रमणीत्यर्थः. ७. बलभरः.
 ८. विकासय. ९. समुद्रमथने रज्जुकृतस्य मम पुनरपि स एव भयंकरः प्रसङ्ग आगत इति त्रासेन. १०. मम
 सपत्नी काचिदुद्भविष्यतीत्यसूयया. ११. अमृतप्राप्तिर्भविष्यतीति धिया. १२. शिरश्छेदो भविष्यतीति बुद्ध्या.
 १३. रागम्. १४. सफलः. १५. गोपिकानाम्. १६. समीपम्. १७. प्रकटम्. १८. उच्चैःकृता. १९. जृम्भ-
 णादिछलेनेत्यर्थः. २०. गोप्यभावात्.

हरतु वः क्लेशं नैवः केशवः ॥ १२९ ॥ तिर्यक्कण्ठविलोलमौलितरलोत्तंसस्य वंशोच्चरद्गीत-
स्थानकृतावधानललनालक्षैर्न संलक्षिताः । संमृगं मधुसूदनस्य मधुरे राधामुखेन्दौ मृदु स्पन्दं
पल्लविताश्चिरं ददतु वः क्षेमं कटाक्षोर्मयः ॥ १३० ॥ दृष्टिव्याकुलगोकुलावनैरसाद्बुद्धृत्य
गोवर्धनं विभ्रत्वल्लववल्लभाभिरधिकानन्दाच्चिरं चुम्बितः । कंदर्पेण तदर्पिताधरतटीसिन्दूरमुद्रा-
ङ्कितो बाहुगोपतनोस्तनोतु भवतां श्रेयांसि कंसद्विषः ॥ १३१ ॥ राधामुग्धमुखारविन्दमधुपै-
त्रैलोक्यमौलिस्थलीनेर्पथ्योचितनीलरत्नमवनीभारावतारक्षमः । स्वच्छन्दव्रजसुन्दरीजनमन-
स्तोषप्रदोषाश्चिरं कंसध्वंसनधूमकेतुरवतु त्वां देवकीनन्दनः ॥ १३२ ॥ किं विभ्राम्यसि
कृष्णभोगिभवने भाण्डीरभूमिरुहि धातर्यासि न दृष्टिगोचरमितः सानन्दनन्दास्पदम् । रा-
धाया वचनं तदध्वगमुखान्नन्दान्तिके गोपतौ गोविन्दस्य जयन्ति सायमतिथिप्राशस्त्यगर्भा
गिरः ॥ १३३ ॥ सान्द्रानन्दपुरंदरादिविषद्वन्दैरमन्दादरादानम्रैर्मुकुटेन्द्रनीलमणिभिः ^{१५}सं-
दर्शितेन्दीवरम् । स्वच्छन्दं मकरन्दसुन्दरगलन्मन्दाकिनीमेदुरं श्रीगोविन्दपदारविन्दम-
शुभस्कन्दौय वन्दामहे ॥ १३४ ॥ प्रातर्नीलनिचोलैर्मच्युतमुरःसंवीतपैतांशुकं राधा-
याश्चकितं विलोक्य हसति स्वैरं सखीमण्डले । ब्रीडाचञ्चलमञ्जलं नयनयोराधाय राधाने
स्वादुस्मेरमुखोऽयमस्तु जगदानन्दाय नन्दात्मजः ॥ १३५ ॥ प्रीतिं वस्तनुतां हरिः कुवल-
यापीडेन सार्धं रणे राधापीनपयोधरस्मरणकृत्कुम्भेन संभेदवान् । ^{१६}पत्रे विभ्यति मीलति^{१७}
क्षणमपि क्षिप्रं तदालोकनाद्व्यामोहेन जितं जितं जितमभूद्व्यालोलकोलाहलः ॥ १३६ ॥
त्वामप्राप्य मयि स्वयंवरपरां क्षीरोदतीरोदरे शङ्के सुन्दरि कालकूटमपिवन्मूढो मृडानीपतिः ।
इत्थं पूर्वकथाभिरन्यमनसो विक्षिप्य वामाञ्चलं राधायाः स्तनकोरकोपरि लसन्नेत्रो हरिः पातु
वः ॥ १३७ ॥ वामांसस्थलचुम्बिकुण्डलरुचा जातोत्तरीयच्छविं वंशीगीतिभवात्रिभङ्गवपुषं भ्रूला-
स्यलीलापरम् । किञ्चित्स्वस्तशिखण्डशेखरमतिस्निग्धालिनीलालकं राधादिप्रमदाशतादृतमहं
वन्दे किशोराकृतिम् ॥ १३८ ॥ अन्तर्मोहनमौलि^{१८}धूर्णनैवलन्मन्दारविस्त्रंसनः स्तब्धार्कषणदृ-
ष्टिहर्षणमहामन्त्रः कुरंगीदृशाम् । दृप्यद्धानवदूयमानदिविषद्वर्षादुःखापदां भ्रंशः कंसरिपो-
र्व्यपोहयतु वोऽश्रेयांसि वंशीरवः ॥ १३९ ॥ अस्मिन्कुञ्जे विनापि प्रचलितपवनाद्वर्तते कोऽपि
नूनं पश्यामः किं न गत्वेत्यनुसरति गणे भीतभीतेऽर्भकाणाम् । तस्मिन्राधासखो वः सुखयतु
विलसल्लीलया कैटभारिव्यातन्वानो मृगारिप्रबलधुरधुरारावरौद्राग्निनादान् ॥ १४० ॥ अङ्गुल्या

१. तरुणः. २. अव्यक्तम्. ३. किञ्चिच्चलनं यथा स्यात्तथा. ४. इन्दुदर्शनात्तरंगा अतीभवन्तीति कटाक्षाणां
तरंगसाम्यमिति भावः. ५. रक्षणम्. ६. अनुरागः. ७. नीलत्वादधरपानकर्तृत्वाच्च. ८. वृन्दादवीत्यर्थः.
९. अलंकारः. १०. रात्रिमुखे हि नार्यस्तुष्यन्तीति भावः. ११. कृष्णश्चासौ भोगी सर्पश्च तस्य भवने; (पक्षे)
कृष्णस्य भोगिनः शृङ्गारिणो विलासगृहे. १२. भाण्डीरनाम्नि वटवृक्षे. १३. संगोपनं कुर्वतः. १४. संदर्शित
इन्दीवरभ्रमो यत्र. १५. नाशाय. १६. वल्लम्. १७. परिधानीकृत. १८. कटाक्षः. १९. वाहने. २०. मृते
सति. २१. चञ्चलः. २२. साधु साध्विति शिरःकम्पनम्. २३. गुम्फितम्. २४. अनिच्छोरित्यर्थः.

कः कपाटं प्रहरति कुटिले मौधवः किं वसन्तो नो चक्री किं कुलालोः नहि धरणिधरः ।
 द्विजिह्वः फणीन्द्रः । नाहं घोरौहिमदीं किमुत खगपतिर्नो हरिः किं कपीन्द्र इत्येवं सत्यम्
 माप्रतिवचनजितः पातु वश्चक्रपाणिः ॥ १४१ ॥ वृन्दारण्ये चरन्ती विभुरपि सततं भूर्भुवः
 सृजन्ती नन्दोद्भूताप्यनादिः शिशुरपि निगमैर्लक्षिता वीक्षितापि । विद्युल्लेखावनद्धोन्नम
 लमहाम्बोदसच्छायकाया माया पायादपायादविहितमहिमा कापि पैताम्बरी वः ॥ १४२ ॥
 (रुक्मिणी) ॥ श्लाघ्याशेषतनुं सुदर्शनकरः सर्वाङ्गलीलाजितत्रैलोक्यां चरणारविन्दललि
 नाक्रान्तलोको हरिः । बिभ्राणां मुखमिन्दुसुन्दररुचं चन्द्रात्मचक्षुर्दधत्स्थाने यां स्वतनोरप
 दधिकां सा रुक्मिणी वोऽवतात् ॥ १४३ ॥ (राधा) ॥ राधा पुनातु जगदच्युतदत्तचित्ता मन्य
 माकलयती दधिरिक्तपात्रे । यस्याः स्तनस्तवकचूचुकलोलदृष्टिर्देवोऽपि दोहनधिया वृषभः
 दोह ॥ १४४ ॥ सुधाधाम्नः कान्तिस्तव वदनपङ्केरुहगुणैर्जितेव म्लानत्वं व्रजति सहसा प्रा
 दयिते । वदत्येवं कान्ते दिवसविरहातङ्कचकिता तदङ्गे संलग्ना तव दिशतु राधा प्रिय
 तम् ॥ १४५ ॥ (नन्दकः) ॥ सान्द्रां मुदं यच्छतु नन्दको वः सोल्लासलक्ष्मीप्रतिविम्बगर्भ
 कुर्वन्नजस्रं यमुनाप्रवाहसलीलराधास्मरणं मुरारेः ॥ १४६ ॥ बुद्धः ॥ षट्चक्रे क्रमभावेन
 रिगतं हृत्पद्ममध्यस्थितं संपश्यन्निश्वरूपिणं लयवशादात्मानमध्याश्रितैः । गुष्माकं मधु
 दनो बुधवपुर्धारी स भूयान्मुदे यस्तिष्ठेत्कर्मलासने कर्तैरुचिर्वुद्धैकलिङ्गोक्तः ॥ १४७ ॥
 रेतोरक्तमयान्यमूनि भूविनां विष्मूत्रपूर्णोदराण्यालोक्येव कलेवराणि विगलत्तोयार्द्रान्ना
 यः । मायाजालनिर्यन्त्रितानि घृणया नोन्मीलयत्यक्षिणी निर्व्याजप्रणिर्धाननिश्चलमति
 स बुद्धोऽस्तु वः ॥ १४८ ॥ ध्यानव्याजमुपेत्य चिन्तयसि कामुन्मील्य चक्षुः क्षणं पश्य
 ज्ञशरातुरं जनमिमं त्रातापि नो रक्षसि । मिथ्याकारुणिकोऽसि निर्घृणतरस्त्वत्तः कुतोऽ
 पुमांश्श्वन्मारवधूभिरित्यभिहितो बुद्धो जिनः पातु वः ॥ १४९ ॥ बध्वा पद्मासनं यो
 यनयुगमिदं न्यस्य नासाग्रदेशे धृत्वा भूर्तौ च शान्तौ शमरसमिलितौ चन्द्रसूर्याख्यवतौ
 पश्यन्नन्तर्विशुद्धं किमपि च परमं ज्योतिराकारहीनं सौख्याम्बोधौ निमग्नः स दिशतु
 ज्ञानबोधं बुधोऽयम् ॥ १५० ॥ कामेनाकृष्य चापं हतपटुपटहं वल्गुभिर्मरवीरैर्भूमज्जो
 पजृम्भास्मितललितदृशा दिव्यनारीजनेन । सिद्धैः प्रहोत्तमाङ्गैः पुलकितवपुषा विस्मया
 सेवेन ध्यायन्त्यो योगपीठादचलित इति वः पातु दृष्टो मुनीन्द्रः ॥ १५१ ॥ कलिक

१. द्वारम्. २. लक्ष्मीपतिः; (पक्षे) वसन्तः. ३. चक्रधारी; (पक्षे) कुलालः. ४. विष्णुः; (पक्षे)
 शेषः. ५. कृष्णपक्षे अहिः कालियः; गरुडपक्षे अहिः सर्पः. ६. विष्णुः; (पक्षे) वानरः. ७. आधारचक्रं
 पूरचक्रमधिष्ठानचक्रमाज्ञाचक्रं बिन्दुचक्रं लयचक्रं चेति षट्चक्राणि. ८. परिपाटी. ९. वासना. १०. व्या
 ११. चित्तैकाग्र्यवशात्. १२. स्थितः. १३. “ जङ्घाया मध्यभागे तु संश्लेषो यत्र जङ्घया । पद्मासनं
 प्रोक्तं तदासनविचक्षणैः ॥ ” १४. ज्ञानी. १५. ज्ञानम्. १६. संसारिणाम्. १७. बद्धानि. १८. चेतः

उद्यतकरकरवालः शक्तिमिरध्वंसने महानिपुणः । कल्किहरिर्वः पायादपायतः कलिनिशान्तोत्थः ॥ १९२ ॥ प्रेङ्खद्वाजितरंगमुन्मदगजग्राहप्रगल्भं भटव्यावल्गत्स्फुटपुण्डरीकनिलयं शिङ्खरीरपिण्डावलिम् । ग्लेच्छानीकमहार्णवं सुविपुलं सङ्ग्रामकल्पावधौ यश्चौर्वाग्निरिवाभवद्वर्चेतु स वः कल्कानि कल्की हरिः ॥ १९३ ॥

सूर्यः ।

खण्डितानेत्रकंजोलिमञ्जुरञ्जनपण्डिताः । मण्डिताखिलदिक्प्रान्ताश्चण्डांशोः पान्तु भानवः ॥ १ ॥ शुकतुण्डच्छविसवितुश्चण्डरुचः पुण्डरीकवनबन्धोः । मण्डलमुदितं वन्दे कुण्डलमाखण्डलाशयाः ॥ २ ॥ अतिविततगगनसंरणिप्रसरणपरिमुक्तविश्रमानन्दः । मरुदुल्लासितसौरभकमलाकरहासकृद्रविर्जयति ॥ ३ ॥ कटुभिरपि कठोरचक्रवाकोत्तरविरहज्वरशान्तिशीतवीर्यैः । तिमिरहतमयं महोभिरञ्जयति जगन्त्रयनौघमुष्णभानुः ॥ ४ ॥ यद्विम्बमम्बरमणिर्यदपां प्रसूतिर्नक्तं निषिञ्चति यदग्निरिखासु भासः । ज्योत्स्ना निशासु हिमधाम्नि च यन्मयूखाः पूषा पुराणपुरुषः स नमोऽस्तु तस्मै ॥ ५ ॥ यो रक्तताम्रतितरामतुलो दधानो दिक्प्रौढदारनृहमोहनवासवासः । योषिद्वयीपतिविडम्बनभृत्स शश्वत्पायादपायसमुदायहरो रविर्नः ॥ ६ ॥ सिन्दूरस्पृहया स्पृशन्ति करिणां कुम्भस्थमाधोरणा भिङ्गीपल्लवशङ्कया विचिनुते सान्द्रद्रुमद्रोणिषु । कान्ताकुङ्कुमकाङ्क्षया करतलं मन्द्रं च लग्नं च यत्तत्तेजः प्रथमोद्भवं भ्रमकरं सौरं चिरं पातु वः ॥ ७ ॥ जम्भौरातीभकुम्भोद्भवमिव दधतः सान्द्रसिन्दूररेणुं रक्तैः सिक्ता इवौषैरुदयगिरितटीधातुधाराद्रवस्य । आयान्त्या तुल्यकालं कमलवनरुचेश्चारुणा वो विभूत्यै भूयासुर्भासयन्तो भुवनमभिनवा भानवो भानवीयाः ॥ ८ ॥ भक्तिप्रह्वाय दातुं मुकुलपुटपुटीकोटरक्रोडलीनां लक्ष्मीमाक्रष्टुकामा इव कमलवनोद्घाटनं कुर्वते ये । कालाकारान्धकाराननपतितजगत्साध्वसध्वंसकल्पाः कल्याणं वः क्रियासुः किसलयरुचयस्ते करा भास्करस्य ॥ ९ ॥ साटोपव्योमर्हद्वोषितरजनिवणिङ्गायकोन्मुक्ततारा मुक्ताहारापहारात्तरलसगरवप्रोत्थिता कीर्तिशान्त्यै । कर्षन्नम्भोजकुम्भोदरकुहरबहिर्निःसरत्षट्पदालीकालव्यालीं करेणाकलयतु दिनकृत्कल्मषोलमूलनं वः ॥ १० ॥ चक्री चक्रारंपङ्क्तिं हरिरपि च हरीन्धूर्जटिर्धुर्ध्वजान्तांक्षं नक्षत्रनाथोऽरुणमपि वरुणः कूर्बेराग्रं कुबेरः । रंहैः सङ्घः सुराणां जगदुपकृतये नित्ययुक्तस्य यस्य स्तौति प्रीतिप्रसन्नोऽन्वहमहिमरुचेः सोऽवतात्स्यन्दनो वः ॥ ११ ॥ किं छत्रं किं नु रैनं तिलकमुत तथा कुण्डलं कौस्तुभो वा चक्रं वा वीरिजं वेत्यमरयुव-

१. फेनपिण्डः. २. खण्डयतु. ३. पापानि. ४. नायिकाविशेषा. ५. कमलम्. ६. पूर्वदिशः. ७. इन्द्रः. ८. क्रयविक्रयस्थानम्. ९. विष्णुः. १०. कोलक. ११. इन्द्रः. १२. अध्वान्. १३. यानमुख. १४. चक्र. १५. युगंधर. १६. वेगः. १७. चङ्गारतनम्. १८. यतो विष्णोर्नाभिदेशे कमलं वर्तते.

तिभिर्यद्वल्लिङ्गेषिदेहे' । ऊर्ध्वं मौलौ ललाटे श्रवसि हृदि करे नाभिदेशे च दृष्टं पायात्
ह्योऽर्कविम्बं स च दनुजरिपुर्वर्धमानः क्रमेण ॥ १२ ॥

चन्द्रः ।

रविमावसते सतां क्रियायै सुधया तर्पयते मुरान्पितृंश्च । तमसां निशि मूर्च्छतां विह्वलं
हरचूडानिहितात्मने नमस्ते ॥ १ ॥ स्वर्भानुप्रतिवारपारणमिलदन्तौघयन्त्रोद्भवश्वभ्रांलीपतैश्च
लुदीधितिसुधासारस्तुषारद्युतिः । पुष्पैर्वासनतत्प्रियापारिणयानन्दाभिषेकोत्सवे देवः प्राप्स्य
हस्तधारकलशश्रीरस्तु नस्तुष्टये ॥ २ ॥

पृथिवी ।

स्वर्गौकोभिरदोनिवासिपुरुषारब्धातिशुद्धाध्वरस्वाहाकारवषट्क्रियोत्थममृतं स्वादीय आ
दीयते । आम्रायप्रवणैरलंकृतिजुषेऽमुष्मै मनुष्यैः शुभैर्दिव्यक्षेत्रसरित्पवित्रवपुषे देव्यै षष्टि
व्यै नमः ॥ १ ॥

इति श्रीसुभाषितरत्नभाण्डागारे प्रथमं प्रकरणं समाप्तम् ।

१. वामनाकृत्या. २. गिलनम्. ३. छिद्रकरणसाधनम्. ४. दन्तदशनकृतविवरपरंपरा. ५. घतनशील
६. मदनः. ७. विवाहः. ८. देवैः.

~~~~~

प्रकरणम् २ ।

सुभाषितप्रशंसा ।

भाषासु मुख्या मधुरा दिव्या गीर्वाणभारती । तस्माद्धि काव्यं मधुरं तस्मादपि सुभाषि-
तम् ॥ १ ॥ सुभाषितेन गीतेन युवतीनां च लीलया । मनो न भिद्यते यस्य स योगी ह्यथ-
वा पशुः ॥ २ ॥ सुभाषितमयद्रव्यसंग्रहं न करोति यः । प्रस्तावयज्ञे संप्राप्ते कां प्रदा-
स्यति दक्षिणाम् ॥ ३ ॥ संसारकटुदृक्षस्य द्वे फले ह्यमृतोपमे । सुभाषितरसास्वादः संगतिः
सुजने जने ॥ ४ ॥ सुभाषितरसास्वादजातरोमाञ्चकञ्चुकाः । विनापि कामिनीसङ्गं कवयः
सुखमेधते ॥ ५ ॥ पृथिव्यां त्रीणि रत्नानि जलमन्नं सुभाषितम् । मूढैः पाषाणखण्डेषु रत्न-
संज्ञा विधीयते ॥ ६ ॥ धर्मो यशो नयो दाक्ष्यं मनोहारि सुभाषितम् । इत्यादिगुणरत्नानां
संग्रही नावर्त्सीदति ॥ ७ ॥ संगीतमपि साहित्यं सरस्वत्याः स्तनद्वयम् । एकमापातमधुर-
मन्यदालोचनामृतम् ॥ ८ ॥ शिशुर्वेत्ति पशुर्वेत्ति वेत्ति गानरसं फणी । साहित्यरसमाधुर्यं
शंकरो वेत्ति वा न वा ॥ ९ ॥ द्राक्षाम्लानमुखी जाता शर्करा चाश्मतां गता । सुभाषितर-
सस्याग्रे सुधा भीता दिवं गता ॥ १० ॥ संसदि तदेव भूषणमुपकारकमवसरे धनं मुख्यम् ।
सूक्तं दधति सुवर्णं कल्याणमनर्घ्यमिह धन्याः ॥ ११ ॥ कथमिह मनुष्यजन्मा संप्रविशति
सदसि विबुधगमितायाम् । येन न सुभाषितामृतमाह्लादि निपीतमातृप्तेः ॥ १२ ॥ अकलित-
शब्दालंकारितरुं कूला स्खलितपदनिवेशापि । अभिसारिकेव कथयति सूक्तिः सौर्त्कर्षशृङ्ग-
रा ॥ १३ ॥ आस्वादितदयिताधरसुधारसस्यैव सूक्तयो मधुराः । अकलितरसालमुकुलो न
कोकिलः कलमुदञ्चयति ॥ १४ ॥ यस्य वक्त्रकुहरे सुभाषितं नास्ति नाप्यवसरे प्रजल्पति ।
आगतः सदसि धीमतामसौ लेप्यनिर्मित इवावभासते ॥ १५ ॥ सुभाषितं हारि विशत्य-
धोगलान्न दुर्जनस्योर्कारिपोरिवामृतम् । तदेव धत्ते हृदयेन सज्जनो हरिर्महारत्नमिवातिनि-
र्मलम् ॥ १६ ॥ नायं प्रयाति विह्वलं निरसो न यः स्यान्न क्षीयते बहुजनैर्नितरां निपीतः ।
जोष्यं निहन्ति रुचिमेति करोति तृप्तिं नूनं सुभाषितरसोऽन्यरसांतिशायी ॥ १७ ॥ किं

१. प्रसङ्गः. २. नश्यति. ३. पाषाणताम्. ४. काञ्चनम्; (पक्षे) सुष्ठु पदैर्युक्तम्. ५. पण्डितपूर्णायाम्.
६. न कलिता शब्दस्यालंकारित्यया. अनुप्रासादिशब्दालंकारितिशून्येत्यर्थः; (पक्षे) अकलितः शब्दो ययैतादृश्य-
लंकारितभूषणं यस्याः. सशब्दभूषणवत्त्वेऽन्यस्य ज्ञानं भविष्यतीति धियेति भावः. ७. द्रुतं रसप्रत्यायिका; (पक्षे)
नायकचित्तानुकूल्यवती. ८. कोमलं सुसिद्धपदानां ग्रथनं यत्र; (पक्षे) स्थानादन्यत्र पतनं यथा स्यात्तथा
चरणविन्यासो यस्याः. ९. सुभाषितम्; (पक्षे) शोभनोक्तिमती. १०. उत्कृष्टशालिशृङ्गाररसवती; (पक्षे)
अहमस्यायं ममेति रतिपरिपोषवती. ११. मधुरम्. १२. वदति. १३. विले. १४. पङ्क. १५. राहोः. १६. कौ-
स्तुभमणिः. १७. त्रिकारम्. १८. मान्यम्. १९. अन्यरसानतिक्रम्य वर्तते इत्यर्थः.

हारैः किमु कङ्कणैः किमसमैः कर्णावतंसैरलं केयूरैर्मणिकुण्डलैरलमलं साडम्बरैरम्बरैः ।
 पुंसामेकमखण्डितं पुनरिदं मन्यामहे मण्डनं यन्निष्पीडितपर्वणामृतकरैस्पर्धोपमाः सूक्त-
 यः ॥ १८ ॥ खिन्नं चापि सुभाषितेन रमते स्वीयं मनः सर्वदा श्रुत्वान्यस्य सुभाषितं खलु
 मनः श्रोतुं पुनर्वाञ्छति । अज्ञाञ्ज्ञानवतोऽप्यनेन हि वशीकर्तुं समर्थो भवेत्कर्तव्यो हि
 सुभाषितस्य मनुजैरावश्यकः संग्रहः ॥ १९ ॥

विद्याप्रशंसा ।

अपूर्वः कोऽपि कोषोऽयं विद्यते तव भारति । व्ययतो वृद्धिमायाति क्षयमायाति संघ-
 यात् ॥ १ ॥ अनेकसंशयोच्छेदि परोक्षार्थस्य दर्शकम् । सर्वस्य लोचनं शास्त्रं यस्य ना-
 स्त्यन्ध एव सः ॥ २ ॥ सर्वद्रव्येषु विद्यैव द्रव्यमाहुरनुत्तमम् । अहार्यत्वादनर्घ्यत्वादक्षय-
 त्वाच्च सर्वदा ॥ ३ ॥ हर्तुर्न गोचरं याति दत्ता भवति विस्तृता । कल्पान्तेऽपि न या नश्येत्किम-
 न्यद्विद्यया समम् ॥ ४ ॥ ज्ञातिभिर्वञ्च्यते नैव चौरैणापि न नीयते । दाने नैव क्षयं याति
 विद्यारत्नं महाधनम् ॥ ५ ॥ संयोजयति विद्यैव नीचगापि नरं सरित् । समुद्रमिव दुर्धर्षं
 नृपं भाग्यमतः परम् ॥ ६ ॥ विद्या शस्त्रं च शास्त्रं च द्वे विद्ये प्रतिपत्तये । आद्या हा-
 स्याय वृद्धत्वे द्वितीयाद्वियते सदा ॥ ७ ॥ शुनः पुच्छमिव व्यर्थं जीवितं विद्यया विना ।
 न गुह्यगोपने शक्तं न च दर्शनिवारणे ॥ ८ ॥ सद्विद्या यदि का चिन्ता वर्राकोदरपूरणे ।
 शुकोऽप्यशनमाप्नोति हरे राम इति ब्रुवन् ॥ ९ ॥ न चोरहार्यं न च राजहार्यं न भ्रातृ-
 भाज्यं न च भारकारि । व्यये कृते वर्धत एव नित्यं विद्याधनं सर्वधनप्रधानम् ॥ १० ॥
 मातेव रक्षति पितेव हिते नियुङ्क्ते कान्तेव चापि रमयत्यपनीय खेदम् । लक्ष्मीं तनोति वि-
 नोति च दिक्षु कीर्तिं किं किं न साधयति कल्पलतेव विद्या ॥ ११ ॥ विद्या नाम नरस्य
 रूपमधिकं प्रच्छन्नगुप्तं धनं विद्या भोगकरी यशःसुखकरी विद्या गुरूणां गुरुः । विद्या बन्धु-
 जनो विदेशगमने विद्या परं दैवतं विद्या राजसु पूज्यते न हि धनं विद्याविहीनः पशुः ॥ १२ ॥

काव्यप्रशंसा ।

कान्दच्छामः सुराः स्वर्गे निवसामो वयं भुवि । किं वा काव्यरसः स्वादुः किं वा स्वा-
 दीयसी सुधा ॥ १ ॥ निरवैद्यानि पद्यानि यद्यनार्यस्य का क्षतिः । भिक्षुकक्षे विनिक्षिप्तः किमि-
 क्षुर्नरिसो भवेत् ॥ २ ॥ याता यान्ति च यातारो लोकाः शोकाधिका भुवि । काव्यसं-
 न्धिनी कीर्तिः स्थायिनी निरपायिनी ॥ ३ ॥ नवोक्तिर्जातिरग्रास्या श्लेषोऽल्लिष्टः स्फुटो

१. कर्णभूषणैः. २. वस्त्रादिभिः. ३. पूर्णः. ४. किरणाः. ५. नास्त्युत्तमं यस्मात्. ६. ज्ञानाय. ७. भ-
 क्षिका. ८. क्षुल्लकम्. ९. नियोजयति. १०. अन्ताहितम्. ११. उत्कृष्टानि.

रसः । विकटाक्षरसंबन्धः कृत्स्नमेकत्र दुष्करम् ॥ ४ ॥ सङ्ग्रिभावे हिते काव्ये वृथा
 दुर्जनगर्जनम् । चण्डीशाङ्गीकृते चन्द्रेऽरुतुदः किं विधुतुदः ॥ ५ ॥ त एव पदविन्यासास्ता
 एवार्थविभूतयः । तथापि नव्यं भवति काव्यं ग्रथनकौशलात् ॥ ६ ॥ सरसापि कवेर्वा-
 णी हरिनामाङ्किता यदि । सादरं गृह्यते तज्ज्ञैः शुक्तिर्भुक्तान्विता यथा ॥ ७ ॥ काव्यस्या-
 म्रफलस्यापि कोमलस्येतरस्य च । बन्धच्छायाविशेषेण रसोऽप्यन्यादृशो भवेत् ॥ ८ ॥
 शब्दशक्त्यैव कुर्वाणा सर्वदानवैर्निर्दृतिम् । काव्यविद्या श्रुतिगता स्यान्मृतस्यापि जी-
 वनी ॥ ९ ॥ श्लिष्टा सैमङ्गा सद्गुण्या निर्दोषा सद्गुणा मृदुः । नानाभङ्गीविलासा
 चेत्कृतिर्विकृतिरन्यथा ॥ १० ॥ किं तेन किल काव्येन मृद्यमानस्य यस्य ताः । उदधे-
 रिव नायान्ति रसामृतपरंपराः ॥ ११ ॥ अञ्चनि पदग्रहपरं मदयति हृदयं न वा न वा
 श्रवणम् । काव्यमभिज्ञसभायां मञ्जीरं केलिवेलायाम् ॥ १२ ॥ अविदितगुणापि सुक-
 वेर्भणितिः कर्णेषु किंरति मधुधाराम् । अनधिगतपरिमलापि हि हरति दृशं मालतीमा-
 ला ॥ १३ ॥ ख्यातिं गमयति सुजनः सुकविर्विदधाति केवलं काव्यम् । पुष्पाति कमल-
 मम्भो लक्ष्म्या तु रविर्नियोजयति ॥ १४ ॥ कृतमन्दपद्विन्यासा विक्चश्रीश्रीरुशब्दभङ्ग-
 वती । कस्य न कम्पयते कं जरेव जीर्णस्य सत्कवेर्वाणी ॥ १५ ॥ सरसा सालंकारा
 सुपद्विन्यासा सुवर्णमयमूर्तिः । आर्या तथैव भार्या न लभ्यते पुण्यहीनेन ॥ १६ ॥ सा कविता
 सां वनिता यस्याः श्रवणेन दर्शनेनापि । कविहृदयं विटहृदयं सरलं तरलं च सत्वरं भवति
 ॥ १७ ॥ अमरहिता सा कचवत्स्त्रीणां कुचवच्च सरसहिता । लसदक्षरपीयूषाधरवत्कविता महा-
 त्मनां जीयात् ॥ १८ ॥ सत्पात्रोपेनयोचितसत्प्रतिविम्बाभिनववस्तु । कस्य न जनयति हर्षं स-
 त्काव्यं मधुरवचनं च ॥ १९ ॥ सत्सूत्रसंविधानं सदलंकारं सुवृत्तमच्छिद्रम् । को धारयति न कण्ठे
 सत्काव्यं माल्यमर्घं च ॥ २० ॥ यदसेवनीयमसताममृतप्रौढं सुवर्णविन्यासम् । सुरैरसार्थ-
 मयं काव्यं त्रिविष्टपं वा समं विद्वान् ॥ २१ ॥ सत्कविरसनाशूरी निस्तुषेतरशब्दशालिपा-

१. मर्मस्पृक्. २. कठिनस्येत्यर्थः. ३. सर्वकालं नवसौख्यम्; (पक्षे) सर्वेषां रक्षसामानन्दम्. ४. कविता;
 (पक्षे) काव्यस्य शुक्रस्य विद्या. संजीविनीत्यर्थः. ५. नानार्थशब्दयुक्ता. ६. पदच्छेदवैचित्र्यादने-
 कार्थपदवती. ७. कविता. ८. रोगः. दुःखदत्वात्. ९. व्यङ्ग्यार्थशून्यं यन्तु ध्वनिरुत्तमं काव्यं तद्विभ्र-
 मित्यर्थः; (पक्षे) शिञ्जितशून्यम्. १०. अनुप्रासमात्रार्थं पदग्रहः परमुत्कृष्टो यत्र; (पक्षे) अत्यन्तचरणसं-
 लम्भम्. ११. उक्तिः. १२. वर्षति. १३. सुप्तिङन्तादिः; (पक्षे) चरणः. १४. प्रफुल्लशोभा; (पक्षे)
 विगता कचश्रीः केशशोभा यस्याः. १५. चारवो ये शब्दभङ्गा रचनाविशेषास्तद्वती; (पक्षे) स्थलितश-
 ब्दवती. १६. शिरः. १७. अमरेभ्यो भृङ्गेभ्यो हिता; (पक्षे) अमेण भ्रान्त्या रहिता. १८. सरैर्मालाभिः
 सहिता; (पक्षे) सरसेभ्यो हिता. १९. लसच्छोभायमानमक्षरमविनाशि पीयूषं तद्वन्माधुर्यं यस्मिन्; (पक्षे)
 लसन्त्यक्षराणि वर्णा एव पीयूषं यस्याम्. २०. स्थापनम्. २१. सम्यग्बोधः. २२. सहृदयभिन्नानाम्; (पक्षे)
 पापवताम्. २३. अमृततुल्यम्; (पक्षे) अमृतबहुलम्. २४. शोभनाक्षराणां विन्यासो ग्रथनं यत्र; (पक्षे)
 सुवर्णमयम्. २५. शोभनरसार्थप्रचुरम्; (पक्षे) देवसमृद्बहुलम्. २६. प्रस्फोटनम्. २७. निर्दोषः.

केन । तृप्तो दयिताधरमपि नाद्रियते का सुधा दासी ॥२२॥ काव्यस्याक्षरमैत्रीभाजो न
 च कर्कशौ न च ग्राम्यौः । शब्दा अपि पुरुषा अपि सौधव एवार्थबोधाय ॥२३॥ अन्तर्गूढा-
 नर्थानव्यञ्जयतः प्रसादरहितस्य । संदर्भस्य नदस्य च न रसः प्रीत्यै रसज्ञानाम् ॥२४॥
 आन्तरमिवापि बहिरिव व्यञ्जयितुं रसमशेषतः सततम् । असती सुकवीसूक्तिः काचघटीति
 त्रयं वेद ॥२५॥ न ब्रह्मविद्या न च राज्यलक्ष्मीस्तथा यथेयं कविता कवीनाम् । लोको-
 त्तरे पुंसि निवेश्यमाना पुत्रीव हर्ष हृदये करोति ॥२६॥ अनभ्रवृष्टिः श्रवणामृतस्य सर-
 स्वतीविभ्रमजन्मभूमिः । वैदर्भरीतिः कृतिनामुदेति सौभाग्यलाभप्रतिभूः पदानाम् ॥२७॥
 सहोदराः कुङ्कुमकेसराणां भवन्ति नूनं कविताविलासाः । न शारदादेशमपास्य दृष्टस्तेषां
 यदन्यत्र मया प्ररोहः ॥२८॥ अर्थो गिरामपिहितः पिहितश्च कश्चित्सौभाग्यमेति मरह-
 ट्वधूकुचाभः । नाङ्गीपयोधर इवातितरां प्रकाशो नो गुर्जरीस्तन इवातितरां निगूढः ॥२९॥
 रे रे खलाः शृणुत मद्भचनं समस्ताः स्वर्गे सुधास्ति सुलभा न तु सा भवद्भिः । कुर्मस्तद्वत्
 भवतामुपकारकारि काव्यामृतं पिबत तत्परमादरेण ॥३०॥ वाणी ममैव सरसा यदि रञ्ज-
 यित्री न प्रार्थये रसविदामवधानदानम् । सायंतनीषु मकरन्दवतीषु भृङ्गाः किं मल्लिकासु
 परमन्त्रणमारभन्ते ॥३१॥ सरसपरिषत्कर्णश्राव्यं कवित्वरसायनं विरसमनसां नेतुं नेहामहे
 श्रवणाङ्कितम् । मृगमदरसं विम्बौष्ठीनां कठोरकुचोचितं जघननिकटे छिन्नं लिम्पेज्जरन्-
 हिषस्य कः ॥३२॥ अमृतजलधेः पायं पायं पयांसि पयोधरः किरति करकास्ताराकारा
 यदि स्फटिकावनौ । तदिह तुलनामानीयन्ते क्षणं कठिनाः पुनः सततममृतस्यन्दोद्वारा गिरः
 प्रतिभावताम् ॥३३॥ समुच्छ्रोसो वाचां सरसमधुनिष्यन्दलहरी समुन्मेषद्वेषी सकलरसपो-
 षोपजनकः । न केषामाधत्ते मनसि परितोषं नवनवैर्विलासैरुन्मीलद्विकचित्तमधूलीपरिमलः
 ॥३४॥ यथा यूनस्तद्वत्परमरमणीयापि रमणी कुमारानामन्तःकरणहरणं कैव कुस्ते ।
 मदुक्तिश्चेदन्तर्मदयति सुधीभूय सुधियां किमस्या नाम स्यादरसपुरुषानादरभरैः ॥३५॥
 परिच्छिन्नस्वादोऽमृतगुडमधुक्षौद्रपयसां कदाचिच्चाभ्यासाद्भजति ननु वैरस्यमधिकम् । मि-
 याविम्बौष्ठे वा रुचिरकविवाक्येऽप्यनवधिर्नवानन्दः कोऽपि स्फुरति तु रसोऽसौ निरुपमः
 ॥३६॥ प्रसत्तेर्यः पात्रं तिलकयति यं सूक्तिरचना य आद्यः स्वादूनां श्रुतिचुलुकलेखेन
 मधुना । यदात्मानो विद्याः परिणमति यश्चार्थवपुषा स गुम्फो वाणीनां कविवृषनिषेव्यो
 विजयते ॥३७॥ नैव व्याकरणज्ञमेति पितरं न भ्रातरं तार्किकं दूरात्संकुचितैव गच्छति पुनश्चा-

१. निर्दोषकाव्यास्वादेनेत्यर्थः. २. एकवर्गपठितत्वादिरूपम्. ३. श्रुतिकटवः; (पक्षे) क्रूरमतयः. ४. अ-
 विदग्धप्रयुक्ताः; (पक्षे) ग्राममात्रवासिनः. ५. व्याकरणसिद्धाः; (पक्षे) निर्मलमतयः. ६. अभ्यन्तरे गूढस्थि-
 तान्; (पक्षे) अभ्यन्तरे निलीनान्. ७. प्रतिपाद्यविषयान्; (पक्षे) पदार्थान्. ८. व्यञ्जनाविषयानकुर्वतः;
 (पक्षे) अप्रकटयतः. ९. प्रसादेन काव्यगुणेन रहितस्य; (पक्षे) निर्मलतया रहितस्य. १०. काव्यस्य.
 ११. शृङ्गारादिः; (पक्षे) जलम्. १२. विदुषाम्. १३. मूरवल्ली. १४. आनन्दस्य.

ण्डालवच्छान्दसाम् । मीमांसानिपुणं नपुंसकमिति ज्ञात्वा निरस्तादरा काव्यालंकरणज्ञमेत्य
 कविताकान्ता वृणीते स्वयम् ॥ ३८ ॥ रम्यार्थोक्तितनूज्ज्वला रसमयप्राणा गुणोच्छासिनी चेतो-
 रञ्जकरीतिवृत्तिकवितापाकं वयो बिभ्रती । भावालंकरणोचितागमवती सर्वत्र निर्दोषता शय्या-
 मश्नति कामिनीव कविता कस्यापि पुण्यात्मनः ॥ ३९ ॥ निर्द्वादः क्रकचः क्षतैः किरिति किं
 कर्णमृतं वल्लकी किंवा मुञ्चति मालती परिमलं पाषाणनिष्पेषणैः । इत्थं तारसर्कशां धियमसौ
 जल्पैर्विकल्पाकुलैराकूटं कमनीयकान्तिदमितं कार्यं कथं स्यन्दते ॥ ४० ॥ यन्त्राकृष्टसुवर्णसूत्र-
 मिव यत्पद्यं सुमेरोस्तटादुन्मीलत्कुरुविन्दकन्दल इव स्वच्छः पदार्थोदयः । तत्राप्युल्लसदंशु-
 कान्तविलसत्कान्ताकुचान्तोपमं व्यङ्ग्यं यत्र तदेव काव्यमितरद्वाग्देवतोपलवः ॥ ४१ ॥
 प्रातः पङ्कजकुङ्कुलं द्युतिपरं तत्केसरोच्छासवानर्थोऽप्यन्तरसौरभप्रतिनिभं व्यङ्ग्यं चमत्कारि
 यत् । द्वित्रैयद्रसिकैश्चिरं सहृदयैर्भुङ्क्तेरिवास्वाद्यते तत्काव्यं न पुनः प्रमत्तकुक्कुर्येति किंचिदुज्ज-
 लितम् ॥ ४२ ॥ निन्द्यन्ते यदि नाम मन्दमतिभिर्वक्राः कवीनां गिरः स्तूयन्ते न च नीर-
 सैर्मृगदृशां वक्राः कटाक्षच्छटाः । तद्वैदग्ध्यविदां सतामपि मनः किं नेहते वक्रतां धत्ते किं
 न हरः किरीटशिखरे वक्रां कलामैन्दवीम् ॥ ४३ ॥

सामान्यकविप्रशंसा ।

जयन्ति ते सुकृतिनो रससिद्धाः कवीश्वराः । नास्ति येषां यशःकौये जरामरणं भय-
 म् ॥ १ ॥ प्रस्तावे हेतुयुक्तानि यः पठत्यविशङ्कितः । स कविस्तानि काव्यानि काव्ये तस्य
 परिश्रमः ॥ २ ॥ सुकवेः शब्दसौभाग्यं सुकविर्वेत्ति नापरः । कलौदवन्न जानाति परः कङ्क-
 णचित्रताम् ॥ ३ ॥ सन्ति श्वान इवासङ्ख्या जातिभाजो गृहे गृहे । उत्पादका न बहवः
 कवयः शरभा इव ॥ ४ ॥ कवयः परितुष्यन्ति नेतरे कविसूक्तिभिः । न ह्यकूपारवत्कूपा
 वर्धन्ते विधुकान्तिभिः ॥ ५ ॥ क्षमी दाता गुणग्राही स्वामी पुण्येन लभ्यते । अनुकूलः शु-
 चिर्दक्षः कविर्विद्वान्सुदुर्लभः ॥ ६ ॥ कवीनां मानसं नौमि तरन्ति प्रतिभाम्भसि । यत्र हंस-
 वयांसीव भुवनानि चतुर्दश ॥ ७ ॥ अपूर्वो भाति भारत्याः काव्यामृतफले रसः । चर्वणे
 सर्वसामान्ये स्वादुवित्केवलं कविः ॥ ८ ॥ उत्फुल्लगल्लैरालापाः क्रियन्ते दुर्मुखैः सुखम् ।
 जानाति हि पुनः सम्यक्कविरेव कवेः श्रमम् ॥ ९ ॥ ते धन्यास्ते महात्मानो तेषां लोके स्थिरं
 यशः । यैर्निबद्धानि काव्यानि ये च काव्येषु कीर्तिताः ॥ १० ॥ अमृतोत्प्रेक्षणे रागं कुर्वन्त्युरग-
 वज्जनाः । कविर्गुरुडवन्मान्यमिन्द्रवज्रादि वृत्रकृत् ॥ ११ ॥ काव्यमय्यो गिरो यावच्चरन्ति
 विशदा भुवि । तावत्सारस्वतां स्थानं कविरासाद्य तिष्ठति ॥ १२ ॥ अन्तपदविन्यासरचना

१. गच्छति. २. कीर्तिशरीरे. ३. स्वर्णकारः. ४. समुद्रः. ५. अनेकपदानि; (पक्षे) विष्णुपदम्. आ-
 काशमित्यर्थः.

सरसा कवेः । बुधो यदि समीपस्थो न कुंजन्मा पुरो यदि ॥ १३ ॥ कविः करोति पद्यानि
लालयत्युत्तमो जनः । तरुः प्रसूते पुष्पाणि मरुद्ब्रह्मति सौरभम् ॥ १४ ॥ कविः पिता पो-
षयति पालको रसिकः पतिः । कवितायुवतेर्नूनं सोदरास्तु विवेकिनः ॥ १५ ॥ तत्त्वं कि-
मपि काव्यानां जानाति विरलो भुवि । मार्मिकः को मरन्दानामन्तरेण मधुव्रतम् ॥ १६ ॥
कतिपयनिमेषवर्तिनि जन्मजरामरणविह्वले जगति । कल्पान्तकोटिबन्धुः स्फुरति कवीनां
यशःप्रसरः ॥ १७ ॥ कविवाक्यामृततीर्थस्नानैः पूता भृशं यशोदेहाः । येषां त एव भूष-
जीवन्ति गतास्तथैवान्ये ॥ १८ ॥ काव्यप्रपञ्चचञ्चू रचयति काव्यं न सारविद्भवति । तरु-
फलानि सुवते विन्दति सारं मतङ्गसमुदायः ॥ १९ ॥ विगुणोऽपि काव्यबन्धः साधूनामा-
नं गतः स्वदते । फूत्कारोऽपि सुवंशैरनूद्यमानः श्रुतिं हरति ॥ २० ॥ विद्वत्कवयः कवयः
केवलकवयस्तु केवलं कंषयः । कुलजा या सा जाया केवलजाया तु केवलं माया ॥ २१ ॥
अहमपि परेऽपि कवयस्तथापि परमन्तरं परिज्ञेयम् । ऐक्यं रलयोरपि यदि तर्कि करभा-
यते कलभः ॥ २२ ॥ दिवमप्युपयातानामाकल्पमनल्पगुणगणा येषाम् । रमयन्ति जगनि-
गिरः कथमिव कवयो न ते वन्द्याः ॥ २३ ॥ शीलाविज्जामारुलामोरिकाद्याः काव्यं क-
सन्तु विज्ञाः स्त्रियोऽपि । विद्यां वेत्तुं वादिज्ञो निर्विजेतुं दातुं वक्तुं यः प्रवीणः स वन्द्यः
॥ २४ ॥ लङ्कापतेः संकुचितं यशो यद्यत्कीर्तिपात्रं रघुराजपुत्रः । स सर्व एवादिर्कवेः प्र-
तापो न कोपनीयाः कवयः क्षितीन्द्रैः ॥ २५ ॥ जयन्ति ते पञ्चमनादमित्रचित्रोक्तिंसं-
र्भविभूषणेषु । सरस्वती यद्वदनेषु नित्यमाभाति वीणामिव वादयन्ती ॥ २६ ॥ कुण्डलमा-
याति गुणः कवीनां साहित्यविद्याश्रमवर्जितेषु । कुर्यादनाद्रेषु किमङ्गनानां केशेषु कृष्णागुरु-
धूपवासः ॥ २७ ॥ महीपतेः सन्ति न यस्य पार्श्वे कवीविरास्तस्य कुतो यशांसि । भूपाः कि-
यन्तो न बभूवुरुर्व्या नाम्नापि जानाति न कोऽपि येषाम् ॥ २८ ॥ किं चारुचारित्रविलास-
शून्याः कुर्वन्ति भूपाः कविसंग्रहेण । किं जातु गुञ्जाफलभूषणानां सुवर्णकारेण वनेचराणां
॥ २९ ॥ तर्केषु कर्कशतराः स्युरथापि पुंसां काले भवन्ति मृदवः कवितासु वाचः । दैत्ये-
न्द्रशैलकुलिशं दयिताकपोले नाथस्य कोमलमुदाहरणं नखं नः ॥ ३० ॥ अपि मुदमुप-
यान्तो वाग्विलासैः स्वकीयैः परभणितिषु तृप्तिं यान्ति सन्तः कियन्तः । निजघनमकरन्द-
स्पन्दपूर्णालवालः कनककलशसेकं नेहते किं रसालः ॥ ३१ ॥ पदव्यक्तिव्यक्तीकृतसह-
यानन्दसरणौ कवीनां काव्येन स्फुरति बुधमात्रस्य धिषणा । नवक्रीडावेशव्यसनपिशुनो-
यः कुलवधूकटाक्षाणां पन्थाः स खलु गणिकानामविषयः ॥ ३२ ॥ अयं मे वाग्गुम्फो वि-
शदपदवैदग्ध्यमधुरः स्फुरद्वन्धो वन्ध्यो जडहृदि कृतार्थः कविहृदि । कटाक्षो वामाक्ष्या दरद-

१. कवयितुः; (पक्षे) शुक्रस्य. २ पण्डितः; (पक्षे) बुधग्रहः. ३. नीचः; (पक्षे) कुः पृथ्वी तस्य
जन्म यस्य. मङ्गल इत्यर्थः. ४. सौगन्ध्यम्. ५. कीर्तिप्रकाशः. ६. वित्तः. ७. वाल्मीकेः.

लितनेत्रान्तगलितः किशोरे निःसारः स तु किमपि यूनः स्थगयति ॥ ३३ ॥ भुजतरुवनच्छायां
 येषां निषेव्य महौजसां जलधिरशना मेदिन्यासीदसावकुतोभया । स्मृतिमपि न ते यान्ति क्षमापा
 विना यदनुग्रहं प्रकृतिमहते कुर्मस्तस्मै नमः कविकर्मणे ॥ ३४ ॥ यदि प्रभुरुदारधीः सुर-
 सकाव्यकौतूहलस्तथैव च सभासदः सदसि तदुग्राहिणः । सुवर्णसदलंकृतिर्भवति तत्र नृत्यो-
 द्यता मदीयरसनानटी रसघटीयमानन्दभूः ॥ ३५ ॥ वदन्तु कैतिचिद्धटाखफछटेति वर्णच्छटा-
 न्वटः पट इतीतरे पटु रटन्तु वाक्पाटवात् । वयं वकुलमञ्जरीगलदलीनमाध्वीझरीधुरीणपद-
 रीतिभिर्भणितिभिः प्रमोदामहे ॥ ३६ ॥ हे राजानस्त्यजत सुकविप्रेमबन्धे विरोधं शुद्धा कीर्तिः
 स्फुरति भवतां नूनमेतत्प्रसादात् । तुष्टैर्बद्धं तदलघु रघुस्वामिनः सच्चरित्रं क्रुद्धैर्नीतस्त्रिभुवन-
 जयी हास्यमार्गं दशास्यः ॥ ३७ ॥ अर्थान्केचिदुपासते कृपणवत्केचित्त्वलंकुर्वते वेश्यावत्खलु
 धातुवादिन इवोद्धन्ति केचिद्रसान् । अर्थालंकरणैस्त्रैस्तद्वचमुचां वाचां प्रशस्तिस्पृशां कर्तारः
 कवयो भवन्ति कतिचित्पुण्यैरगण्यैरिह ॥ ३८ ॥ मन्दं निक्षिपते पदानि परितः शब्दं समुद्गीक्षते
 नानार्थाहरणं च काङ्क्षति मुदालंकारमाकर्षति । आदत्ते सकलं सुवर्णनिचयं धत्ते रसान्तर्गतं
 दोषान्वेषणतत्परो विजयते चोरोपमः सत्कविः ॥ ३९ ॥ स्वेच्छामङ्गुरभाग्यमेघतडितः शक्या न
 रोद्धुं श्रियः प्राणानां सततं प्रयाणपटहश्रद्धा न विश्राम्यति । त्राणं येऽत्र यशोमये वपुषि वः
 कुर्वन्ति काव्यामृतैस्तानाराध्य गुरुन्विधत्त सुकवीन्निर्गर्वमुर्वीश्वराः ॥ ४० ॥ कल्याणं भग-
 वत्कथाकथनतः काव्यं विधातुः कवेस्तस्यैवाङ्गतया कचिद्रचयतः शृङ्गारवीरादिकम् । को
 दोषो भविता यदत्र कविताशीलैः समाश्रीयते पन्था व्यासवसुधरौ श्रुतिभवग्रन्थादिषु प्रे-
 क्षितः ॥ ४१ ॥ ते भूमीपतयो जयन्ति नतयो येषां द्विषद्भूतां ते वन्द्या यतयो विशन्ति
 मतयो येषां परे ब्रह्मणि । ते श्लाघ्याः कवयो वयोमदभरव्याजृम्भमाणाङ्गनाट्यपाता इव
 तोषयन्ति हृदयं येषां गिरां संचयः ॥ ४२ ॥ भूतावेशनिवेशिताशय इव श्लोकं करोत्याशु
 यः श्लाघन्ते कविरद्भुतोऽयमिति तं मिथ्या जना विस्मिताः । द्वित्राण्येव पुरः पदानि
 रचयन्पश्चात्समालोचयन्दूरं यः कवितां निनीषति कविः कामीव स स्तूयताम् ॥ ४३ ॥
 सत्यं सन्ति गृहे गृहेऽपि कवयो येषां वचश्चातुरी स्वे हर्म्ये कुलकन्यकेव लभते स्वल्पैर्गु-
 णैर्गौरवम् । दुष्प्रापः स तु कोऽपि कोविदमतिर्यद्वाग्रसग्राहिणी पण्यस्त्रीव कलाकलाप-

१. शोभनान्यक्षराणि; (पक्षे) हेम. २. काव्यरसः; (पक्षे) उदकम्. ३. वैयाकरणाः. ४. नैयायिकाः.
 ५. द्रव्यम्; (पक्षे) काव्यार्थान्. ६. भूषणानि; (पक्षे) काव्यालंकरणानि. ७. पारदः; (पक्षे) काव्यरसः.
 ८. सुसिद्धन्तादीनि; (पक्षे) पादविक्षेपे चरणान्. ९. शब्दः शुद्धो वापशब्दो वेति सम्यग्विचारयति; (पक्षे)
 ध्वनिमाकर्णयति. १०. श्लेषेण ध्वनिना वानेकार्थानां संपादनम्; (पक्षे) सुवर्णरूप्यादीनां हरणम्. ११. उप-
 माचलंकारम्; (पक्षे) कङ्कणादिभूषणम्. १२. सुष्ठु वर्णानां संचयम्; (पक्षे) हेमसंचयम्. १३. शृङ्गारा-
 दिरसमिश्रम्; (पक्षे) रसा पृथ्वी तदन्तर्गतम्. १४. काव्यदोषाणां गवेषणे तत्परः; (पक्षे) दोषा
 रात्रिस्तस्यामन्वेषण आसक्तः. १५. वसुधरा पृथ्वी तस्या श्रुतिर्लक्षणया वल्मीकं तत्र भवो वाल्मीकिः.

कुशला चेतांसि हर्तु क्षमा ॥४४॥ धन्यास्ते कवयो यदीयरसना रूक्षाध्वसंचारिणी धावन्ती
सरस्वती द्रुतपदन्यासेन निष्क्रामति । अस्माकं रसपिच्छिले पथि गिरां देवी नवीनोदयत्पि
नोत्तुङ्गपयोधरेव युवतिर्मन्यर्थमालम्बते ॥ ४५ ॥ साहित्ये सुकुमारवस्तुनि दृढन्यासग्रहण-
न्यिले तर्के वा मयि संविधातरि समं लीलायते भारती । शय्या वास्तु मृदूत्तरच्छदप-
दर्भाङ्कुरैरास्तृता भूमिर्वा हृदयंगमो यदि पतिस्तुल्या रतिर्योषिताम् ॥ ४६ ॥ येषां कोम-
लकाव्यकौशलकलालीलावती भारती तेषां कर्कशतर्कवक्रवचनोद्गारेऽपि किं हीयते । ये
कान्ताकुचमण्डले कररुहाः सानन्दमारोपितास्तैः किं मत्तकरीन्द्रकुम्भाशिखरे नारोपणीया-
शराः ॥ ४७ ॥ तर्के कर्कशवक्रवाक्यगहने या निष्ठुरा भारती सा काव्ये मृदुलोक्तिसार-
सुरभौ स्यादेव मे कोमला । या प्रायः प्रियविप्रयुक्तवनिताहृत्कानने कर्तरी प्रेयोलालि-
तयौवने न मृदुला सा किं प्रसूनावली ॥ ४८ ॥ मातङ्गीमिव माधुरीं ध्वनिविदो नै-
स्पृशन्त्युत्तमां व्युत्पत्तिं कुलकन्यकामिव रसोन्मत्ता न पश्यन्त्यमी । कस्तूरीघनसारसौ-
रभसुहृद्युत्पत्तिमाधुर्ययोर्योगः कर्णरसायनं सुकृतिनः कस्यापि संजायते ॥ ४९ ॥ यत्सा-
रस्वतवैभवं गुरुकृपापीयूषपाकोद्भवं तल्लभ्यं कविनैव नैव हठतः पाठप्रतिष्ठाजुषाम् । क-
सारे दिवसं वसन्नपि पयःपूरं परं पङ्क्तिं कुर्वाणः कमलाकरस्य लभते किं सौरभं सैरि-
॥ ५० ॥ मौलौ मन्दारदामभ्रमदलिपटलीकावलीं श्रोणिबिम्बे कूजत्काञ्चीकलापं चरणक-
मलयोर्मञ्जुमञ्जीरसिञ्जान् । उत्सङ्गे कीरगीतिं स्तनभुवि मसृणं वल्लकीपञ्चमं वा यत्कावे-
दत्तकर्णा शिव शिव मनुते भारतीं भारमेव ॥ ५१ ॥ कस्यांचिद्वाचि कैश्चिन्ननु यदि वि-
हितं दूषणं दुर्दुरूढैश्छिन्नं किं नस्तदा स्यात्प्रथितगुणवतां काव्यकोटीश्वराणाम् । बाह्यश्रे-
द्रन्धवाहाधिकविहितजवाः पञ्चशश्र्वान्धखञ्जाः का हानिः शीरशाहक्षितिपकुलमणेरश्वको-
टीश्वरस्य ॥ ५२ ॥

विशिष्टकविप्रशंसा ।

वाल्मीकिः ॥ कवीन्दुं नौमि वाल्मीकिं यस्य रामायणीं कथाम् । चन्द्रिकामिव तन्व-
न्ति चकोरा इव साधवः ॥ १ ॥ सदूषणापि निर्दोषा सखैरापि सुकोमला । नमस्तस्मै कृता-
येन रम्या रामायणी कथा ॥ २ ॥ योगीन्द्रश्छन्दसां स्वष्टा रामायणमहाकविः । वाल्मी-
कजन्मा जयति प्राच्यः प्राचेतसो मुनिः ॥ ३ ॥ लौकिकानां हि साधूनामर्थं वागनुवर्तते ।
ऋषीणां पुनर्योधानां वाचमर्थोऽनुधावति ॥ ४ ॥ आदिकवीचतुरास्यौ कमलजवल्मीकौ
वन्दे । लोकश्लोकविधात्रोर्ययोर्भिदा लेशमात्रेण ॥ ५ ॥ तमृषिं मनुष्यलोकप्रवेशविश्राप-

१. महिषः. २. दूषणो राक्षसविशेषः; (पक्षे) काव्यदोषाः. ३. खरो राक्षसविशेषः; (पक्षे) कर्कशत्वम्.
४. वाल्मीक्यादीनाम्.

शाखिनं वाचाम् । सुरलोकादवतारप्रान्तरखेदच्छिदं वन्दे ॥ ६ ॥ विहितघनालंकारं विचित्र-
वर्णवलीमयस्फुरणम् । शक्रायुधमिव वैक्रं वल्मीकेभुवं मुनिं नौमि ॥ ७ ॥ सति काकुत्स्थकुलो-
न्नतिकारिणि रामायणेऽपि किं काव्यम् । रोहति कुल्या गङ्गापूरे किं बहुरसे वहति ॥ ८ ॥
व्यासः ॥ नमः सर्वविदे तस्मै व्यासाय कविवेधसे । चक्रे सृष्टिं सरस्वत्या यो वर्षमिव
भारतम् ॥ ९ ॥ श्रवणाञ्जलिपुटपेयं विरचितवान्भारताख्यममृतं यः । तमहमरागमतृष्णं
कृष्णद्वैपायनं वन्दे ॥ १० ॥ व्यासगिरां निर्यासं सारं विश्वस्य भारतं वन्दे । भूषणतयैव
संज्ञां यैदङ्कितां भारती वहति ॥ ११ ॥ गुणाढ्यः ॥ समुद्दीपितकंदर्पा कृतगौरीप्रसाधना ।
हरलीलेव लोकस्य विस्मयाय बृहत्कथा ॥ १२ ॥ अतिदीर्घजीविदोषाद्व्यासेन यशोऽप-
हारितं हन्त । कैर्नोच्येत गुणाढ्यः स एव जन्मान्तरापन्नः ॥ १३ ॥ कालिदासः ॥
कवयः कालिदासाद्याः कवयो वयमप्यमी । पर्वतौ परमाणौ च पदार्थत्वं प्रतिष्ठितम् ॥ १४ ॥
निर्गतामलवाक्यस्य कालिदासस्य सूक्तिषु । प्रीतिर्मधुरसार्द्रासु मञ्जरीष्विव जायते ॥ १५ ॥
कविरमरः कविरचलः कविरभिनन्दश्च कालिदासश्च । अन्ये कवयः कपयश्चापलमात्रं परं
दधते ॥ १६ ॥ साकूतर्मधुरकोर्मलविलासिनीकण्ठकूजितप्राये । शिक्षासमयेऽपि मुदे रतली-
लाकालिदासोक्ती ॥ १७ ॥ पुरा कवीनां गणनाप्रसङ्गे कनिष्ठिकाधिष्ठितकालिदासा ।
अद्यापि तत्तुल्यकवेरभावादनामिका सार्थवती बभूव ॥ १८ ॥ भवभूतिः ॥ सुकविद्वितयं
मन्ये निखिलेऽपि महीतले । भवभूतिः शुकश्चायं वाल्मीकिस्तु तृतीयकः ॥ १९ ॥ भवभूतेः
संवन्धाद्धैरभूरेव भारती भाति । एतत्कृतकारुण्ये किमन्यथा रोदिति ग्रावा ॥ २० ॥
बाणः ॥ हृदि लग्नेन बाणेन यन्मन्दोऽपि पदक्रमः । भवेत्कविकुरंगणां चापलं तत्र कारणम्
॥ २१ ॥ शब्दार्थयोः समो गुम्फः पाञ्चाली रीतिरुच्यते । शीला भट्टारिका वाचि बाणो-
क्तिषु च सा यदि ॥ २२ ॥ जाता शिखण्डिनी प्राग्यथा शिखण्डी तथावगच्छामि । प्राग-
ल्भ्यमाधिकमाप्तुं वाणी बाणो बभूवेति ॥ २३ ॥ श्लेषे केचन शब्दगुम्फविषये केचिद्रसे
चापरेऽलंकारे कतिचित्सदर्थविषये चान्ये कथावर्णके । आसर्वत्र गभीरधीरकविताविन्ध्याट-
वीचातुरीसंचारे कविकुम्भिकुम्भभिदुरो बाणस्तु पञ्चाननः ॥ २४ ॥ दण्डी ॥ जाते जगति

१. विहिता घना बहवोऽलंकारा उपमादयो येन तम्; (पक्षे) विहितं घना मेघा एवालंकरणं येन तम्.
२. विचित्रा वर्णानामक्षराणां यावली पङ्क्तिस्तत्प्रचुरं स्फुरणं स्फूर्तिर्यस्य तम्; (पक्षे) वर्णा नीलपीतादय-
स्तत्पङ्क्तिविकारः स्फुरणमुत्पत्तिर्यस्य तम्.
३. वक्रोत्तिकुशलम्; (पक्षे) यथाश्रुतम्.
४. वाल्मीकिम्; (पक्षे)
वल्मीकाज्जातम्. इन्द्रधनुषोऽपि तत् एवोत्पत्तिरिति लौकिकम्.
५. भारतचिह्निताम्.
६. कामोद्दीपका;
(पक्षे) भस्मीकृतमदनः.
७. वाणितगौरीमाहात्म्या; (पक्षे) अलंकृता पार्वती यया.
८. जीवित्वम्.
९. साभिप्रायम्.
१०. रसोत्कर्षधायकरसनिष्ठगुणवत्.
११. शब्दगुणशालि.
१२. अन्वयार्था.
१३. शिवैश्वर्यस्य.
१४. नगेन्द्रकन्या.
१५. सरस्वती.
१६. भवभूतिकृतकरुणारसप्रधाने नाटके. उत्तररामचरित इत्यर्थः.
१७. "अपि ग्रावा रोदित्यपि दलति वज्रस्य हृदयम्" इति पद्ये. १८. द्रुपदपुत्री.

वाल्मीकौ कविरित्यभिधाभवत् । कवी इति ततो व्यासे कवयस्त्वायि दण्डिनि ॥ २५ ॥
 त्रयोऽग्रयस्त्रयो वेदास्त्रयो देवास्त्रयो गुणाः । त्रयो दण्डिप्रबन्धाश्च त्रिषु लोकेषु विश्रुताः
 ॥ २६ ॥ सुबन्धुः ॥ कवीनामगलद्वर्पो नूनं वासवदत्तया । शक्त्येव पाण्डुपुत्राणां गतया
 कैर्णगोचरम् ॥ २७ ॥ मुरारिः ॥ भवभूतिमनादृत्य निर्वाणमतिना मया । मुरारिपदचिन्ताया-
 मिदमाधीयते मनः ॥ २८ ॥ मुरारिपदभक्तिश्चेत्तदा माधे रतिं कुरु । मुरारिपदभक्तिश्चेत्तदा
 माधे रतिं कुरु ॥ २९ ॥ देवीं वाचमुपासते हि बहवः सारं तु सारस्वतं जानीते नितराममा
 गुरुकुलच्छिष्टो मुरारिः कविः । अब्धिर्लङ्घित एव वानरभटैः किं त्वस्य गम्भीरतामापाताल-
 निमग्नपीवरतनुर्जानाति मन्थाचलः ॥ ३० ॥ विह्वलः ॥ विह्वलद्वन्दतरंगिताग्रसरणिः कर्तुं
 शिरोविन्दुकं कर्मेति प्रतिबोधितान्वयविदो ये येऽपि तेभ्यो नमः । ये तु ग्रन्थसहस्रशाप-
 कपणत्रुव्यत्कलङ्कैर्गिरामुल्लेखैः कवयन्ति विह्वलकविस्तेष्वेव संनह्यति ॥ ३१ ॥ जयदेवः ।
 साध्वी माध्वीक चिन्ता न भवति भवतः शर्करे कर्कशासि द्राक्षे द्रक्ष्यन्ति के त्वाममृ-
 मृतमसि क्षीर नीरं रसस्ते । माकन्द क्रन्द कान्ताधर धराणितलं गच्छ यच्छन्ति भावं य-
 वच्छङ्कारसारस्वतमिह जयदेवस्य विष्वङ्गवाचांसि ॥ ३२ ॥ जगन्नाथपण्डितः ॥ कवय-
 ण्डितराजे कवयन्त्यन्येऽपि विद्वांसः । नृत्यति पिनाकपाणौ नृत्यन्त्यन्येऽपि भूतवेताला
 ॥ ३३ ॥ माधुर्यैरपि धुर्यैर्द्राक्षाक्षीरेक्षुमाक्षिकादीनाम् । वन्ध्यैव माधुरीयं पण्डितराजस्त-
 कवितायाः ॥ ३४ ॥ गिरां देवीं वीणागुणरणनहीनादरकरा यदीयानां वाचाममृतमयमाचापि-
 रसम् । वचस्तस्याकर्ण्य श्रवणसुभगं पण्डितपतेरधुन्वन्मूर्धानं नृपशुरथवायं पशुपतिः ॥ ३५ ॥
 मधु द्राक्षा साक्षादमृतमथ वामाधरसुधा कदाचित्केषांचित्स्वलु हि विदधीरन्नपि मदम् । धु-
 ते जीवन्तोऽप्यहह मृतका मन्दमतयो न येषामानन्दं जनयति जगन्नाथभणितिः ॥ ३६ ॥
 भट्टारहरिचन्द्रः ॥ पदेबन्धोज्ज्वलो हारी कृतवर्णक्रमस्थितिः । भट्टारहरिचन्द्रस्य पद्य-
 न्यो नृपायते ॥ ३७ ॥ सातवाहनः ॥ अविनाशिनमग्राभ्यमकरोत्सातवाहनः । विशुद्ध-
 तिभिः कोशं^{१०} रत्नैरिव सुभाषितैः ॥ ३८ ॥ प्रवरसेनः ॥ कीर्तिः प्रवरसेनस्य प्रयाता कु-
 दोर्ज्ज्वला । सागरस्य परं पीरं कपिसेनेव सेतुना ॥ ३९ ॥ भासः ॥ सूत्रधारकृतारम्भेर्न

१. दशकुमारचरितं मल्लिकामारुतं काव्यादर्शश्च. २. एतन्नाम्ना प्रबन्धेन; (पक्षे) इन्द्रदत्तया. ३. इन्द्र-
 विशेषम्; (पक्षे) कुरुसेनानायकः. ४. शिवैश्वर्यम्; (पक्षे) एतन्नामानं कविम्. ५. विष्णुः; (पक्षे) क-
 विविशेषः. ६. माघकाव्ये. ७. अथ पातके मा प्रीतिं कुर्वित्यर्थः. ८. हे मधो. ९. आक्रोशं कुरु. १०. सर्व-
 ११. शवाः. १२. सुप्तिदन्ताद्यक्षरसमूहः; (पक्षे) चरणः. १३. मनोहरः; (पक्षे) मुक्ताहारैर्युक्तः. १४. अ-
 क्षराणि; (पक्षे) ब्राह्मणक्षत्रियादिः. १५. चिरस्थायिनम्; (पक्षे) नाशं न गच्छन्तम्. १६. मात्राछन्दसि-
 (पक्षे) मूल्यवन्तम्. १७. ग्रन्थविशेषः; (पक्षे) भाण्डागारम्. १८. कुमुदवच्छुभ्रा; (पक्षे) कुमुदो वा
 कपिः शोभते यत्र. १९. दिगन्तरे; (पक्षे) समुद्रमुल्लङ्घ्य लङ्कादेशे. २०. काव्यविशेषः; (पक्षे) सेतुवन्-
 २१. नाटकाचार्यः; (पक्षे) वास्तुविद्याज्ञाता.

टकैर्वहुंभूमिकैः । सैपताकैर्यशो लेभे भासो देवकुलैरिव ॥ ४० ॥ मयूरः ॥ तावत्कविविहंग-
गानां ध्वनिलोकेषु शस्यते । यावन्नो विशते श्रोत्रे मयूरमधुरध्वनिः ॥ ४१ ॥ गोविन्द-
राजः ॥ इन्दुप्रभारसविदं विहगं विहाय कीरानने स्फुरसि भारति का रतिस्ते । आद्यं यदि
श्रयसि जल्पतु कौमुदीनां गोविन्दराजवचसां च विशेष एषः ॥ ४२ ॥ रत्नखेटदी-
क्षितः ॥ विपश्चितौमपश्चिमे विवादकेलिनिश्चले सपत्नजित्ययत्नतस्तु रत्नखेटदीक्षिते । बृह-
स्पतिः क्व जल्पति प्रसर्पति क्व सर्पराट् संमुखस्तु षण्मुखः सुदुर्मुखश्चतुर्मुखः ॥ ४३ ॥
धनदः ॥ यथेयं वाग्देवी सुकविमुखवासव्यसनिनी कुहूकण्ठी कण्ठे विलसति तथा चेदन-
वधि । तदा भूमीभागे निरुपमतमः किञ्चिदिव वा समाधत्ते साम्यं धनदभणितीनां मधुरिमा
॥ ४४ ॥ सुदर्शनः ॥ न मुग्धदयिताधरे न विषभाजि रत्नाकरे न राहुमुखकोटरे न किल
तार्क्ष्यपक्षान्तरे । सुदर्शनकवीश्वरे रसिकचक्रचूडामणौ गुणौकसि सुधा बुधास्त्यजत सान्द्र-
चन्द्रभ्रमम् ॥ ४५ ॥ गणेश्वरः ॥ गणेश्वरकवेर्वचोविरचनैकवाचस्पतेः प्रसन्नगिरिनन्दिनीचर-
णपल्लवं ध्यायतः । तथा जयति भारती भगवती यथा सा सुधीः सुधीभवति सुभ्रुवामधरमा-
धुरी म्लायति ॥ ४६ ॥ नरहरिः ॥ यशोधननिधेर्यदा नरहरेर्वचो वर्ण्यते तदा गतमदा
मदालसमरालबालारवाः । न विभ्रमचरीकरीभवति चाधरी माधुरी सुधाकरसुधाङ्गरी मधुक-
था वृथा जायते ॥ ४७ ॥ ज्योतिरीशः ॥ यश्चत्वारि शतानि बन्धघटनालंकारभाञ्जि द्रुतं
श्लोकानां विदधाति कौतुकवशादेकाहमात्रे कविः । ख्यातः क्षमातलमण्डलेष्वपि चतुःषष्ठे
कलानां निधिः संगीतागमनागरो विजयते श्रीज्योतिरीशः कृती ॥ ४८ ॥ शाकल्लमल्लः ॥
एकौऽभूत्पुलिनात्ततस्तु नैलिनाच्चान्योऽपि नाँकोरभूत्प्राढ्यास्ते त्रय एव दिव्यकवयो दी-
व्यन्तु देव्या गिरा । अर्वाचो यदि गद्यपद्यरचनाचातुर्यवागुद्धतास्तान्सर्वानतिशय्य खेलति-
तरां शाकल्लमल्लः कविः ॥ ४९ ॥ राजशेखरः ॥ बभूव वल्मीकभवः कविः पुरा ततः प्र-
पेदे भुवि भर्तृमेढुताम् । स्थितः पुनर्यो भवभूतिरेखया स वर्तते संप्रति राजशेखरः ॥ ५० ॥
पातुं श्रोत्ररसायनं रचयितुं वाचः सतां संमता व्युत्पत्तिं परमामवाप्नुमवधिं लब्धुं रसस्त्रो-
तसः । भोक्तुं स्वादु फलं च जीविततरोर्यद्यस्ति ते कौतुकं तद्भातः शृणु राजशेखरकवेः
सूक्तीः सुधास्यन्दिनीः ॥ ५१ ॥ विज्जका ॥ नीलोत्पलदलश्यामां विज्जकां मामजानता ।
वृथैव दण्डिना प्रोक्तं सर्वशृङ्गा सरस्वती ॥ ५२ ॥ विजया ॥ सरस्वतीव कर्णाटीं विजयां
का जयत्यसौ । या वैदर्भीगिरां वासः कालिदासादनन्तरम् ॥ ५३ ॥ कविवृन्दम् ॥ अहो
प्रभावो वाग्देव्या यन्मातङ्गदिवाकरौ । श्रीहर्षश्चाभवत्साम्यः समो बाणमयूरयोः ॥ ५४ ॥
सरस्वतीपवित्राणां जातिस्तत्र न देहिनाम् । व्यासस्पर्धी कुलालोऽभूद्यद्वोणो भारते कविः

१. प्रस्तावना; (पक्षे) अट्टालादि गृहावयवविशेषः. २. नाटकावयवविशेषः; (पक्षे) ध्वजः. ३. पूर्व
इत्यर्थः. ४. वासुकिः. ५. व्यासः. ६. ब्रह्मदेवः. ७. वाल्मीकिः.

॥ ५५ ॥ उपमा कालिदासस्य भारवेरर्थगौरवम् । दण्डिनः पदलालित्यं माघे सन्ति त्रयो
 गुणाः ॥ ५६ ॥ माघेन विघ्नितोत्साहा नोत्सहन्ते पदक्रमे । स्मरतो भारवेरेव कवयः कपयो
 यथा ॥ ५७ ॥ श्रीरामायणभारतबृहत्कथानां कवीन्मस्कुर्मः । त्रिस्तोता इव सरसा सर-
 स्वती स्फुरति यैर्मित्रा ॥ ५८ ॥ प्राचेतसव्यासपराशराद्याः प्राञ्चः कवीन्द्रा जगदक्षि-
 तास्ते । गोष्ठी नवीनापि महाकवीनां पूज्या गुणज्ञैर्भुवनोपकर्त्री ॥ ५९ ॥ यस्याश्चोरश्चिकुर-
 निकरः कर्णपूरो मयूरो भासो हासः कविकुलगुरुः कालिदासो विलासः । हर्षो हर्षो हृदय-
 वसतिः पञ्चबाणस्तु बाणः केषां नैषा कथय कविताकामिनी कौतुकाय ॥ ६० ॥ भासो
 रामिलसोमिलौ वररुचिः श्रीसाहसङ्कः कविर्मत्स्यो भारविकालिदासतरलाः स्कन्दः सु-
 न्धुश्च यः । दण्डी बाणदिवाकरौ गणपतिः कान्तश्च रत्नाकरः सिद्धा यस्य सरस्वती भग-
 वती के तस्य सर्वेऽपि ते ॥ ६१ ॥ वाचः पल्लवयत्युमापतिधरः संदर्भशुद्धिं गिरां जानीति
 जयदेव एव शरणः श्लाघ्यो दुरूहद्वृतेः । शृङ्गारोत्तरसत्प्रमेयरचनैराचार्यगोवर्धनः स्पर्धां
 कोऽपि न विश्रुतः श्रुतिधरो धोईकविक्षमापतिः ॥ ६२ ॥ माघश्चोरो मयूरो मुररिपुरपो
 भारविः सारविद्यः श्रीहर्षः कालिदासः कविरथ भवभूत्याह्वयो भोजराजः । श्रीदण्डी डि-
 ण्डिमाख्यः श्रुतिमुकुटगुरुर्भल्लटो भट्टबाणः ख्याताश्चान्ये सुबन्धवादय इह कृतिभिर्विश्व-
 माह्लादयन्ति ॥ ६३ ॥

कुकविनिन्दा ।

अप्रगल्भाः पैदन्यासे जर्नेनीरागहेतवः । सन्त्येके बहुलालापाः कवयो बालका इव
 ॥ १ ॥ कविभिर्नृपसेवासु चित्तालंकारहारिणी । वाणी वेश्येव लोभेन परोपकरिणी कृता
 ॥ २ ॥ अन्यवर्णपरावृत्त्या बन्धचिह्ननिगूहैर्नैः । अनाख्यातः सतां मध्ये कविश्चोरो विभा-
 व्यते ॥ ३ ॥ प्रायः कुकवयो लोके रीगाधिष्ठितदृष्टयः । कोकिला इव जायन्ते वाचालाः
 कामकारिणः ॥ ४ ॥ किं कवेस्तस्य काव्येन सर्ववृत्तान्तगामिनी । कथेव भारती यस्य
 न प्राप्नोति दिगन्तरम् ॥ ५ ॥ किं कवेस्तस्य काव्येन किं काण्डेन धनुष्मतः । परस्य
 हृदये लग्नं न धूर्णयति यच्छिरः ॥ ६ ॥ मुखमात्रेण काव्यस्य करोत्यहृदयो जनः । छा-
 यामच्छामपि श्यामां राहुस्तारापतेरिव ॥ ७ ॥ श्लोकार्थस्वादकाले तु शब्दोत्पत्तिविचिन्ता-
 काः । नीवीविमोक्षवेलायां वस्त्रमौल्यविचिन्तकाः ॥ ८ ॥ गणयन्ति नापशब्दं न वृत्तमङ्गं

१. कविविशेषः. २. विषमग्रन्थस्य शीघ्रोच्चारतः. ३. सुसिद्धन्तादिः (पक्षे) अङ्घ्रिः. ४. जनानां नीरागो
 विरसता तस्य हेतवः; (पक्षे) जनन्या मातुः रागहेतवः प्रीतिहेतुभूताः. ५. बहुला आलापा येषाम्; (पक्षे)
 बह्वी या लाला तां पिबन्ति ते. ६. वर्णान्तरपरिवर्तने. ७. गोपनैः. ८. रक्ततया; (पक्षे) कोपेन. ९. दुःशब्दम्.
 १०. इन्द्रवज्रादि; (पक्षे) शीलम्.

क्षयं न चार्थस्य । रसिकत्वेनाकुलिता वेश्योपतयः कुकवयश्च ॥ ९ ॥ बालाकटाक्षसूत्रित-
मसतीनेत्रत्रिभागकृतभाष्यम् । कविमाणवका दूती व्याख्यातमधीयते भावम् ॥ १० ॥ स्वय-
मपि भूरिच्छिद्रश्चापैलमपि सर्वतोमुखं तन्वन् । तितउस्तुषस्य पिशुनो दोषस्य विवे-
चनेऽधिकृतः ॥ ११ ॥ दुर्जनहुताशदग्धं काव्यसुवर्णं विशुद्धिमुपयाति । दर्शयितव्यं
तस्मान्मत्सरिमनसः प्रयत्नेन ॥ १२ ॥ कविरनुहरति च्छायामर्थं कुकविपदचोरः । सकलप्र-
बन्धहर्त्रे साहसकर्त्रे नमस्तुभ्यम् ॥ १३ ॥ विपुलहृदयाभियोग्ये सिद्ध्यति काव्ये जडो न मौख्ये
स्वे । निन्दति कञ्चुकिकारं प्रायः शुष्कस्तनी नारी ॥ १४ ॥ अतिरमणीये काव्ये पिशुनो-
ऽन्वेषयति दूषणान्येव । अतिरमणीये वपुषि व्रणमिव हि मक्षिकानिकरः ॥ १५ ॥ द्राघी-
र्यसा धाष्ट्यगुणेन युक्ताः कैः कैरपूर्वैः परकाव्यखण्डैः । आर्द्धम्बरं ये वचसां वहन्ति ते
केचिदार्याः कवयो जयन्ति ॥ १६ ॥ कर्णामृतं सूक्तिरसं विमुच्य दोषेषु यत्नः सुमहान्ख-
लस्य । अवक्षते केलिवनं प्रविष्टः क्रमेलकैः कण्टकजालमेव ॥ १७ ॥ काव्यं करोषि
किमु ते सुहृदो न सन्ति ये त्वामुदीर्णपवनं न निवारयन्ति । गव्यं घृतं पिव निवातगृहं
प्रविश्य वाताधिका हि पुरुषाः कवयो भवन्ति ॥ १८ ॥ हठादाकृष्टानां कतिपयपदानां
रचयिता जनः स्पर्धालुश्चेदहह कविता वश्यवचसा । भवेदद्य श्वो वा किमिह बहुना पापि-
नि कलौ घटानां निर्मातुस्त्रिभुवनविधातुश्च कलहः ॥ १९ ॥ स्तुवद्भवनिवर्तके सति हरौ
कविः सूक्तिभिः करोति वरवर्णिनीचरितवर्णनं गर्हितम् । अनीतिरवनीपतिर्वत शुनीतनुं मौ-
क्तिकैर्विभूषयति देवतामुकुटभागयोग्यैर्यथा ॥ २० ॥ श्रीनाथस्तवनानुरूपकवनां वाणीं
मनोहारिणीं कष्टं हा कवयः कदर्यकुटिलक्ष्मार्पैलसात्कुर्वते । दूरोपाहृतसारसैन्धवपयो
देवाभिषेकोचितं संसेके विनियुञ्जते सुमतयः शाखालवालस्य किम् ॥ २१ ॥ लीलालुण्ठ-
तशारदापुरमहासंपद्गराणां पुरो विद्यासद्मविनिर्गलत्कणमुषो वल्गन्ति चेत्पामराः । अद्य
श्वः फणिनां शकुन्तशिशवो दन्तावलानां वृकाः सिंहानां च सुखेन मूर्धसु पदं धास्यन्ति
शालावृकाः ॥ २२ ॥ स्वाधीनो रसनाञ्जलः परिचिताः शब्दाः कियन्तः क्वचित्क्षोणीन्द्रो
न नियामकः परिषदः शान्ताः स्वतन्त्रं जगत् । तद्युयं कवयो वयो वयमिति प्रस्तावना-
हंरुतिः स्वच्छन्दं प्रतिसद्व गजत वयं मौनव्रतालम्बिनः ॥ २३ ॥

१. वाच्यस्य; (पक्षे) द्रव्यस्य. २. जाराः. ३. एवमतितीक्ष्णमतिभिः सूत्रेण, ततोऽल्पमतिभिर्भाष्येन,
ततोऽप्यल्पमतिभिर्व्याख्यानेन यथावबुध्यते ग्रन्थादि, तथा तीक्ष्णमतिभिः कैश्चित्कविभिः स्वल्पव्यवहारज्ञानेन,
ततोऽल्पमतिभिरधिकतज्ज्ञानेन, ततोऽल्पमतिभिरधिकतरतज्ज्ञानेन काव्यं क्रियत इति न व्यवहारज्ञानं कुत्रा-
पि व्यभिचरतीति भावः. ४. बहुवाच्यः; (पक्षे) बहुरन्ध्रः. ५. मौख्यम्; (पक्षे) चापत्यम्. ६. सकलजन-
समक्षम्; (पक्षे) सर्वदिग्विषयम्. ७. चालनी. ८. निर्णये; (पक्षे) स्वीकारे. ९. अतिदीर्घेण. १०. प्रागल्भ्यम्.
११. उद्भूः. १२. राजवर्णनपराम्.

पण्डितप्रशंसा ।

पण्डिते हि गुणाः सर्वे मूर्खे दोषाश्च केवलाः । तस्मान्मूर्खसहस्रेषु प्राज्ञ एको न लभ्यते ॥ १ ॥ गीतशास्त्रविनोदेन कालो गच्छति धीमताम् । व्यसनेन तु मूर्खाणां निद्रा कलहेन वा ॥ २ ॥ यत्र विद्वज्जनो नास्ति श्लाघ्यस्तत्राल्पधीरपि । निरस्तपादपेक्षेण एरण्डोऽपि द्रुमायते ॥ ३ ॥ किं कुलेन विशालेन विद्याहीनस्य देहिनः । अकुलीनोऽपि विद्यावान्देवैरपि स पूज्यते ॥ ४ ॥ रोहणं सूक्तिरत्नानां वन्दे वृन्दं विपश्चिताम् । यन्मध्यपतितो नीचः काचोऽप्युच्चैर्महीर्यते ॥ ५ ॥ विद्वानेव विजानाति विद्वज्जनपरिश्रमम् । हि वन्ध्या विजानाति गुर्वी प्रसववेदनाम् ॥ ६ ॥ प्राज्ञो हि जल्पतां पुंसां श्रुत्वा वाचः शुभाशुभाः । गुणवद्वाक्यमादत्ते हंसः क्षीरमिवाश्वभसः ॥ ७ ॥ विद्वत्त्वं च नृपत्वं च नैव तुल्यं कदाचन स्वदेशे पूज्यते राजा विद्वान्सर्वत्र पूज्यते ॥ ८ ॥ अलंकरोति यः श्लोकं शुक एव न मध्यमः । अलं करोति यः श्लोकं शुक एव न मध्यमः ॥ ९ ॥ सदोषमपि निर्दोषं भवत्यग्रे विपश्चितः । रामस्यैर्वार्जुनवपुः कवेश्वर सरसं वचः ॥ १० ॥ गुणदोषौ बुधो गृह्णन्निन्दुष्वेव विवेकशिरसा श्लाघते पूर्वं परं कण्ठे नियच्छति ॥ ११ ॥ स्थिरा शैली^१ गुणकलखलबुद्ध्या न बाधते । रत्नदीपस्य हि शिखा वात्ययापि न नश्यते ॥ १२ ॥ वेश्यानामिव विद्यानां मुखं कैः कैर्न चुम्बितम् । हृदयग्राहिणस्तासां द्वित्राः सन्ति न सन्ति वा ॥ १३ ॥ विदुषां वदनाद्वाचः सहसा यान्ति नो बहिः । याताश्चेन्न पटाञ्चन्ति द्विरदानां रदा इव ॥ १४ ॥ अर्थाहरणकौशल्यं किं स्तुमः शास्त्रवादिनाम् । अव्ययेभ्योऽपि ये चार्थान्निष्कर्षन्ति सहस्रशः ॥ १५ ॥ विद्याविनयोपेतो हरति न चेतांसि कस्य मनुजस्य । काञ्चनमणिसंयोगो नो जनयति कस्य लोचनानन्दम् ॥ १६ ॥ सत्यं तपो ज्ञानमहिंसा च विद्वत्प्रणामं च सुशीलता च । एतानि यो धारयते स विद्वान्न केवलं यः पठते विद्वान् ॥ १७ ॥ कवीश्वराणां वचसां विनोदैर्नन्दन्ति विद्यानिधयो न चान्ये । चन्द्रोपल एव करैर्हिमांशोर्मध्ये शिलानां सरसा भवन्ति ॥ १८ ॥ गीर्भिर्गुरूणां परुषाक्षराभिस्तिरस्कृता यान्ति नरा महत्त्वम् । अलब्धशाणोत्कषणा नृपाणां न जातु मौलौ मणयो वसन्ति ॥ १९ ॥ शास्त्राण्यधीत्यापि भवन्ति मूर्खा यस्तु क्रियावान्पुरुषः स एव । सुचिन्तितं चौषधमातुराणां न नाममात्रेण करोत्यरोगम् ॥ २० ॥ न पण्डिताः साहसिका भवन्ति श्रुत्वापि ते संतुल्यन्ति तत्त्वम् । तत्त्वं समादाय समाचरन्ति स्वार्थं प्रकुर्वन्ति परस्य चार्थम् ॥ २१ ॥

१. वृक्षवदाचरति. २. पूज्यते. ३. महतीम्. ४. पर्याप्तं करोति. तिरस्करोतीत्यर्थः. ५. न मध्यमः बुद्धि-
नकारो मध्ये यस्यैवविधः शुनकः. आ इति भावः. ६. दोषसहितम्; (पक्षे) दोषा हस्तस्तत्सहितम्. ७. पर-
शुरामस्य. ८. सहस्रार्जुनशरीरम्. ९. गरलम्. १०. रीतिः. ११. अव्ययेभ्यः. अव्ययानामनेकार्थत्वात्; (पक्षे)
व्ययरहितेभ्यः. कृपणेभ्य इति यावत्. १२. उच्चारितः.

दीरितोऽर्थः पशुनापि गृह्यते हयाश्च नागाश्च वहन्ति नोदिताः । अनुक्तमप्युहति पण्डितो
 जनः परेङ्गितज्ञानफला हि बुद्धयः ॥ २२ ॥ इमतुरगशतैः प्रयान्तु मूढा धनरहिता विबु-
 धाः प्रयान्तु पद्मचाम् । गिरिशिखरगतापि काकपङ्क्तिः पुलिनगतैर्न समा हि राजहंसैः ॥ २३ ॥
 शिशुरपि निपुणो गुरोर्गरीयान्न तु वपुषैव महान्महत्प्रतिष्ठः । मणिरणुरपि भूषणाय पुंसां
 न तु पृथुलैव शिला विलासहेतुः ॥ २४ ॥ सन्तश्चेदिह गुणविन्दवो बुधस्तान्संतुष्टः कवलयति
 स्फुटेऽपि दोषे । संयुक्तानपि पयसः कणान्विचिन्वन्नम्भस्तो ग्रसति हि मङ्गु मल्लिकाक्षः ॥ २५ ॥
 अन्या जर्गद्धितमयी मनसः प्रवृत्तिरन्यैव कापि रचना वचनावलीनाम् । लोकोत्तरा च कृति-
 राकृतिरङ्गद्वया विद्यावतां सकलमेव गिरां दंवीयः ॥ २६ ॥ अधिगतपरमार्थान्पण्डिता-
 न्मावमंस्थास्तृणमिव लघुलक्ष्मीर्नैव तान्संरुणाद्धि । मदमिलितमिलिन्दश्यामगण्डस्थलानां न भ-
 वति बिसतन्तुर्वारणं वारणानाम् ॥ २७ ॥ शौख्योपस्कृतशब्दसुन्दरगिरः शिष्यप्रदेयागमा वि-
 रुधाताः कवयो वसन्ति विषये^१ यस्य प्रभोर्निर्धनाः । तज्ज्वा^२ वसुधाधिपस्य कवयो
 ह्यर्थं विनापीश्वराः कुत्स्याः स्युः कुपरीक्षका न मणयो यैरर्घतः^३ पातिताः ॥ २८ ॥ हर्तु-
 र्याति न गोचरं किमपि^४ शं^५ पुष्पाति सर्वात्मना ह्यर्थिभ्यः प्रतिपाद्यमानमनिशं प्राप्नोति
 वृद्धिं पराम् । कल्पान्तेष्वपि न प्रयाति निधनं विद्याख्यमेतद्धनं येषां तान्प्रति मानमुज्जत
 नृपाः कस्तैः सह सैर्धते ॥ २९ ॥

कुपण्डितनिन्दा ।

यस्य नास्ति स्वयं प्रज्ञा शास्त्रं तस्य करोति किम् । लोचनाभ्यां विहीनस्य दर्पणः किं
 करिष्यति ॥ १ ॥ मूर्खचिह्नानि षडिति गर्वो दुर्वचनं मुखे । विरोधी विषवादी च कृत्या-
 कृत्यं न मन्यते ॥ २ ॥ मूर्खो हि जल्पतां पुंसां श्रुत्वा वाचः शुभाशुभाः । अशुभं वा-
 क्यमादत्ते पुंरीषमिव सूकरः ॥ ३ ॥ उपदेशो हि मूर्खाणां प्रकोपाय न शान्तये । पयः-
 पानं भुजंगानां केवलं विषवर्धनम् ॥ ४ ॥ वरं पर्वतदुर्गेषु भ्रान्तं वनचरैः सह । न मूर्खज-
 नसंपर्कः सुरेन्द्रैर्भवनेष्वपि ॥ ५ ॥ मूर्खोऽपि मूर्खं दृष्ट्वा च चन्दनादतिशीतलः । यदि
 पश्यति विद्वांसं मन्यते पितृघातकम् ॥ ६ ॥ अन्तःसारविहीनस्य सहायः किं करिष्यति ।
 मलयेऽपि स्थितो वेणुर्वेणुरेव न चन्दनः ॥ ७ ॥ यस्य नास्ति विवेकस्तु केवलं यो बहु-

१. प्रेरिताः. २. तर्कयति. ३. अभिप्रायः. ४. सैकतगतैः. ५. शास्त्रवेत्ता. ६. श्रेष्ठः. ७. राजहंसः. ८. लो-
 कहितप्रचुरा. ९. अतिदूरम्. १०. अवमानं मा कुरु. ११. रोधं न कुरुते. १२. गजानाम्. १३. शास्त्रसं-
 स्कारेण शुद्धा ये शब्दास्तैः सुन्दरा गिरो येषां ते. १४. पण्डिताः. १५. देशे. १६. मौल्यम्. १७. मूल्यतः.
 १८. अचिन्त्यम्. १९. सुखम्. २०. दीयमानम्. २१. निरन्तरम्. २२. त्यजत. २३. स्पर्धो करोति.
 २४. विष्ठा. २५. सुरेन्द्राणां भवनेषु. स्वर्गादिलोकेष्वपीति भावः. २६. मज्जास्थिरांशो बलं वा.

श्रुतः । न स जानाति शास्त्रार्थान्दर्वी पाकरसानिव ॥ ८ ॥ रूपयौवनसंपन्ना विशालकुल
संभवाः । विद्याहीनां न शोभन्ते निर्गन्धाः किंशुका इव ॥ ९ ॥ विद्याविधिविहीनानि
कुलीनेन देहिनाम् । अकुलीनोऽपि यो विद्वान्दैवतैरपि पूज्यते ॥ १० ॥ मदोपशम
शास्त्रं खलानां कुरुते मदम् । चक्षुःप्रकाशकं तेज उलूकानामिवान्धताम् ॥ ११ ॥ ज्ञानवि
द्याविहीनस्य विद्याजालं निरर्थकम् । कण्ठसूत्रं विना नारी अनेकाभरणैर्युता ॥ १२ ॥ मूर्ख
स्वल्पव्ययत्रासात्सर्वनाशं करोति ह । कः सुधीः संत्यजेद्वाण्डं शूलकस्यैवातिसाध्वसात् ॥ १३ ॥
माता शत्रुः पिता वैरी येन बालो न पाठितः । न शोभते सभामध्ये हंसमध्ये बको यथा ॥ १४ ॥ पुस्तकेषु च नाधीतं नाधीतं गुरुसंनिधौ । न शोभन्ते सभामध्ये जारगर्भा इव
स्त्रियः ॥ १५ ॥ बोद्धारो मत्सरग्रस्ताः प्रभवः स्मयदूषिताः । अबोधोपहताश्चान्ये जीवन्मृत्यु
मङ्ग्रे सुभाषितम् ॥ १६ ॥ अज्ञः सुखमाराध्यः सुखतरमाराध्यते विशेषज्ञः । ज्ञानलवङ्गैर्नि
दग्धं ब्रह्मापि नरं न रञ्जयति ॥ १७ ॥ गुणिगणगणनारम्भे न पतति कैठिनी सुसंभ्रम
द्यस्य । तेनाम्बा यदि सुतिनी वद वन्ध्या कीदृशी भवति ॥ १८ ॥ निर्गुण इति मृत इति
च द्वावेकार्थाभिधायिनौ विद्धि । पश्य धनुर्गुणशून्यं निर्जीवं यदिह शंसन्ति ॥ १९ ॥ सु
हीतमलिनपक्षा लघवः परमेदिनस्तीक्ष्णाः । पुरुषा अपि विशिखा अपि गुणच्युता कस्य न
मयाय ॥ २० ॥ अन्तर्भूतो निवसति जडे^१ जडः शिशिरमहासि हरिण इव । अजडे शरीरं
तपने स तु प्रविष्टोऽपि निःसरति ॥ २१ ॥ साहित्यसंगीतकलाविहीनः साक्षात्पशुः पुच्छविही
णहीनः । तृणं न खादन्नपि जीवमानस्तद्वाग्धेयं परमं पशूनाम् ॥ २२ ॥ जडेषु जातप्रतिभाभि
मानाः खलाः कवीन्द्रोक्तिषु के वराकाः । प्राप्ताग्निनिर्वापणगर्वमन्वु रत्नाङ्कुरज्योतिषि किं करो
ति ॥ २३ ॥ येषां न विद्या न तपो न दानं ज्ञानं न शीलं न गुणो न धर्मः । ते मृत्युलोके सुवि
भारभूता मनुष्यरूपेण मृगाश्चरन्ति ॥ २४ ॥ मुक्ताफलैः किं मृगपक्षिणां च मिष्टान्नपानं किं
गर्दभाणाम् । अन्धस्य दीपो बधिरस्य गीतं मूर्खस्य किं धर्मकथाप्रसङ्गः ॥ २५ ॥ अज्ञात
पाण्डित्यरहस्यमुद्रा ये काव्यमार्गे दधतेऽभिमानम् । ते गारुडीयाननधीत्य मन्त्रान्हालाह
लास्वादनमारभन्ते ॥ २६ ॥ अवद्यर्जम्बालगवेषणाय कृतोद्यमानां खलसैरिभाणाम् । कवी
न्द्रवाङ्मिर्जरनिर्झरिण्यां संजायते व्यर्थमनोरथत्वम् ॥ २७ ॥ वरं दरिद्रः श्रुतिशास्त्रपारगो व
चापि मूर्खो बहुरत्नसंयुतः । सुलोचना जीर्णपटापि शोभते न नेत्रहीना कनकैरलंकृता ॥ २८ ॥
विविनक्ति न बुद्धिर्दुर्विधः स्वयमेव स्वहितं प्रैथेज्जनः । यदुदीरितमप्यदः परैर्न विजानाति

१. नेतव्यानेतव्यवस्तसंबन्धी राजग्राह्यो भागः. २. विकृतिभावं गतम्. ३. रञ्जयितुमसमर्थो भवति.
४. कनिष्ठिकाङ्गुलिः. ५. पुत्रिणी. ६. परैः शिष्याज्ञावमान इत्यर्थः. ७. मूर्खः (पक्षे) जलरूपत्वात्. ८. मूर्खः
(पक्षे) पशुत्वात्. ९. साहित्यशास्त्रम्. १०. गायनम्. ११. शृङ्गम्. १२. दैवम्. १३. कर्दमः. १४. बुद्धिः
शून्यः. १५. पामरजनः.

तदद्भुतं महत् ॥ २९ ॥ विदुरेर्ष्यदपायमात्मना परतः श्रद्धधतेऽथ वा बुधाः । न परोपहितं
 न च स्वतः प्रेमिमीतेऽनुभवाद्वतेऽल्पधीः ॥ ३० ॥ अथ वाभिनिविष्टबुद्धिषु व्रजति व्यर्थ-
 कतां सुमाषितम् । रविरागिषु शीतरोचिषः करजालं कमलाकरेण्विव ॥ ३१ ॥ इतरकर्म-
 फलानि यद्वच्छया विलिख तानि सहे चतुरानन । अरसिकेषु कवित्वनिवेदनं शिरसि मा
 लिख मा लिख मा लिख ॥ ३२ ॥ कतिचिदुद्धतनिर्भरमत्सराः कतिचिदात्मवचःस्तुतिशालिनः ।
 अहह केऽपि निरक्षरकुक्षयस्तादिह संप्रति कं प्रति मे श्रमः ॥ ३३ ॥ ये के विचित्ररसशा-
 लिषु सत्कवीनां सूक्तेषु कर्णपथगामिषु नाद्रियन्ते । ते मालतीपरिमलेष्वपि कन्दलत्सु नासापुटं
 करतलेन पिदध्युरेव ॥ ३४ ॥ मद्वाणि मा कुरु विषादमनादरेण मात्सर्यमग्रमनसां सहसा
 खलानाम् । काव्यारविन्दमकरन्दमधुव्रतांस्त्वमास्येषु धास्यसितमां कियतो विशालान् ॥ ३५ ॥
 अरण्यरुदितं कृतं शैवशरीरमुद्धतितं स्थलेऽञ्जमवरोपितं सुचिरमूखरे वर्धितम् । श्वपुच्छमव-
 नामितं बधिरकैर्णजापः कृतो धृतोऽन्धमुखदर्पणो यदबुधो जनः सेवितः ॥ ३६ ॥ प्रसह्य
 मणिमुद्धरेन्मकरवक्रदंष्ट्राङ्कुरात्समुद्रमपि संतरेत्प्रचलदुर्मिमालाकुलम् । भुजंगमपि कोपितं शि-
 रसि पुष्पवद्धारयेन्न तु प्रतिनिविष्टमूर्खजनचित्तमाराधयेत् ॥ ३७ ॥ लभेत सिकतासु तैलम-
 पि यत्नतः पीडयन्पिबेच्च मृगतृष्णिकासु सलिलं पिपासार्दितः । कदाचिदपि पर्यटञ्जशशि-
 षाणमासादयेन्न तु प्रतिनिविष्टमूर्खजनचित्तमाराधयेत् ॥ ३८ ॥ यदा किञ्चिज्ज्ञोऽहं द्विषं
 इव मदान्धः समभवं तदा सर्वज्ञोऽस्मीत्यभवद्वैलिप्तं मम मनः । यदा किञ्चित्किञ्चिद्बुधज-
 नसकाशादवगतं तदा मूर्खोऽस्मीति ऊर्वर इव मदो मे व्यपगतः ॥ ३९ ॥ शिरः शैव
 स्वर्गात्पशुपतिशिरस्तः क्षितिधरं महीध्रादुत्तुङ्गादवनिमवनेश्चापि जलधिम् । अधोऽधो गङ्गेयं
 पदमुपगता स्तोकमधुना विवेकभ्रष्टानां भवति विनिपातः शतमुखः ॥ ४० ॥ वितरति गुरुः
 प्राज्ञे विद्यां यथैव तथा जडे न तु खलु तयोर्ज्ञाने शक्तिं करोत्युपैहन्ति वा । भवति च पुन-
 र्भूयोन्मेदः फलं प्रति तद्यथा प्रभवति रुचां बिम्बोर्द्द्वैहे मणिर्न मृदां चयः ॥ ४१ ॥ अवि-
 नयमुवामज्ञानानां शमाय भवन्नपि प्रकृतिकुटिलाद्विद्याभ्यासः खलत्वविवृद्धये । फणिभय-
 भृतां मस्तूच्छेदक्षमस्तमसामसौ विषधरफणारत्नालोको भयं तु भृशायते ॥ ४२ ॥ व्यासा-
 दीन्कैविपुंगवानैर्नूचितैर्वाक्यैः सलीलं हसन्नुच्चैर्जल्प निमील्य लोचनयुगं श्लोकान्सगर्वं पठ ।
 काव्यं धिक्कुरु यत्परैर्विरचितं स्पर्धस्व सार्धं बुधैर्यद्यभ्यर्थयसे श्रुतेन रहितः पाण्डित्यमाहुं
 बलात् ॥ ४३ ॥ ये संसत्सु विवादिनः परयशःशल्येन शूलाकुलाः कुर्वन्ति स्वगुणस्तवेन

१. आगामिनम्. २. जानाति. ३. दुराग्रहप्रस्तचिन्हेषु. ४. शीतमानोः. ५. स्वेच्छया. ६. प्रेतशरीरम्.
 ७. उद्धर्तनेन सुगन्धितम्. ८. पाषाणादिप्रचुरप्रदेशे. ९. कर्णमन्त्रः. १०. बलात्कारं कृत्वा. ११. ज्ञानले-
 शशून्यत्वेन विपरीतार्थग्राही. १२. बालुकासु. १३. मरीचिकासु. १४. गजः. १५. सगर्वम्. १६. ज्वरे यथा
 मदो गच्छति तथेत्यर्थः. १७. सर्वसंबन्धि. १८. मस्तकात्. १९. ददाति. २०. मूर्खे. २१. नाशयति.
 २२. महान्. २३. बिम्बग्रहणे. २४. मृतिपण्डः. २५. कविश्रेष्ठान्. २६. अयोग्यैः.

SRI JAGADGURU VISHWARADHYA

JANAK SIMHASAN JANANAMANDIR

LIBRARY

Jangamwadi Math, Varanasi

गुणिनां यत्नाद्गुणाच्छादनम् । तेषां रोषकषायितोदरदृशां कोपोष्णानिःश्वासिनां दीप-
रत्नशिखेव कृष्णफणिनां विद्या जनोद्वेगिनी^३ ॥ ४४ ॥ ग्रीवास्तम्भभृतः परोन्नतिकथा-
मात्रे शिरः शूलिनः सोद्वेगभ्रमणप्रलापविपुलक्षोभाभिभूतस्थितेः । अन्तर्द्वेषविषप्रवेशविष-
क्रोधोष्णानिःश्वासिनः कष्टा नूनमपिण्डितस्य विह्वंतिर्भीर्मज्जरारम्भभूः ॥ ४५ ॥ मूर्खत्वं
सखे ममातिरुचिरं यस्मिंस्त्वदष्टौ गुणा निश्चिन्तो बहुभोजकोऽतिमुखरो रात्रिं दिवा सुष-
ति । कार्याकार्यविचारणान्धबधिरो मानापमाने समः प्रायेणामर्यवर्जितो दृढवपुर्मूर्खः सुखं
जीवति ॥ ४६ ॥ व्यंजालं बालमृणालतन्तुभिरसौ रोद्धुं समुज्जृम्भते छेतुं वर्जमणीर्विशि-
षकुसुमप्रान्तेन संनह्यते । माधुर्यं मधुबिन्दुना रचयितुं क्षाराम्बुधेरीहते^{१५} नेतुं वाञ्छति य-
खलान्पथि सतां सूक्तैः सुधींस्यन्दिभिः ॥ ४७ ॥ शक्यो वारयितुं जलेन हुतमुच्छत्रे
सूर्यातपो नागेन्द्रो निशिताङ्कुरेण समदो दण्डेन गोगर्दभौ । व्याधिर्भेषजसंग्रहैश्च विविधै-
न्क्षप्रयोगैर्विषं सर्वस्यौषधमस्ति शास्त्रविहितं मूर्खस्य नास्त्यौषधम् ॥ ४८ ॥ काव्ये भव्य-
मेऽपि विज्ञनिवहैरास्वाद्यमाने मुहुर्दोषान्वेषणमेव मत्सरजुषां नैसर्गिको दुर्ग्रहः । कासारोऽ-
विकाशिपङ्कजचये खेलन्मराले पुनः क्रौञ्चश्चक्षुपुटेन कुञ्चितवपुः शम्बूकमन्वेषते ॥ ४९ ॥
विद्ये हृद्यतरासि किं नु कृपणं संभावनैलज्जसे सन्त्यन्ये तव तोषणे हितधियो धन्या व-
न्या भुवि । कान्तानां कुचकुम्भकौशलरुचां नो हानिरेतावता षण्ढानां हृदयेऽपि यत्प्रण-
तेर्नानङ्गरागोदयः ॥ ५० ॥ पेटी चीवर पट्टवस्त्रपटल श्वेतातपत्र च्छग शाटीहारक घो-
स्फुटघटाटोपाय तुभ्यं नमः । येनानक्षरकुक्षयोऽपि जगतः कुर्वन्ति सर्वज्ञताभ्रान्तिं येन वि-
तु हास्यपदवीं सन्तोऽपि कष्टं गताः ॥ ५१ ॥ प्रौढुष्यात्पण्डितानां कविवचंसि कथं प्र-
नूतनत्वचिन्ता विद्येरन्यद्यद्यन्यभिजहति तथा गृह्यते स्युर्गुणाश्चेत् । अन्यस्त्वन्यप्रमा-
परमवतनुते छिद्यते तावता किं नायं रत्नस्य दोषो दृषदिति यदिदं क्षिप्रम-
क्षिपन्ति ॥ ५२ ॥

छान्दसप्रशंसा ।

नाध्यापयिष्यन्निर्गमोऽश्रमेणोपाध्यायलोका यदि शिष्यवर्गान् । निर्वेदवादं किल निर्-
तानमुर्वीतलं हन्त तदाभविष्यत् ॥ १ ॥

१. रोषेण कषायितं ताम्रमुदरं गर्भो यस्या एवंविधा दृश्येषाम्. २. कृष्णसर्पाणाम्. ३. त्रासदात्री. ४. वास्तम्भं धारयतः. ५. परोत्कर्षः. ६. मूर्खस्य. ७. विकारः. ८. दारुणज्वरारम्भकंभूमिः. ९. रोगवर्जितम्. १०. सर्पम्. ११. विसम्. १२. हीरकादीन्. १३. सर्पपुष्पम्. १४. संनद्धो भवति. १५. इच्छति. १६. मृतस्राविभिः. १७. तीक्ष्ण. १८. प्रादुर्भवेत्. १९. काव्ये. २०. दोषाः. २१. वेदान्.

छान्दसनिन्दा ।

आः कष्टमप्रहृष्टा शिष्टा अपि वित्तचापलाविष्टाः । अध्यापयन्ति वेदानादाय चिराय मासि मासि भृति^१ ॥ १ ॥

वैयाकरणप्रशंसा ।

वैयाकरणकिरोतादपशब्दमृगाः क्व यान्ति संत्रस्तौः । ज्योतिर्नटविट्गायकभिषगानन-
गंहराणि यदि न स्युः ॥ १ ॥ यद्यपि बहु नाधीषे तथापि पठ पुत्र व्याकरणम् । स्वजनः
श्वजनो मा भूत्सकलं शकलं सकृच्छकृत् ॥ २ ॥ कृतदुरितनिराकरणं व्याकरणं चतुरधी-
रधीयानः । बुधगणगणनावसरे कनिष्ठिकायां परं जयति ॥ ३ ॥ सूत्रं पाणिनिर्विद्धं कलर्य-
न्पुरुषः संमुद्रहति सुदृशम् । वर्णादीनां धर्मान्बुध्वो विधिर्वर्तयुक्तेऽसौ ॥ ४ ॥ पतितं जले
विष्णुपदापगायाः पतितञ्जले चापि नयेऽवगोहम् । आचक्षते शुद्धिदमा प्रसूतेरा च क्षते
रागमधोक्षजे च ॥ ५ ॥ नृणामनभ्यस्तफणाभृदीर्शगिरां दुर्गपा बुधराजगोष्ठी । अबुद्धेचाप-
श्रुतिपद्धतीनां युद्धक्षमेवोद्धृतयोद्धृत्सार्था ॥ ६ ॥ नाङ्गीकृतव्याकरणौषधानामपाटवं वाचि
सुगाढमास्ते । कस्मिंश्चिदुक्ते तु पदे कथंचित्स्वैरं वपुः स्विद्यति वेपते च ॥ ७ ॥ शब्दशा-
स्त्रमनधीत्य यः पुमान्वक्तुमिच्छति वचः समान्तरे । बद्धमिच्छति वने मदोत्कटं हस्तिनं क-
मलनालतन्तुना ॥ ८ ॥

वैयाकरणनिन्दा ।

टिङ्गाणञ्द्वयसञ्चुडसिङ्सोस्तिप्तस्झिसिप्थस्थमिब्वस्मस्ताहशिचष्टुनाष्टुरतइञ्शश्चो-
ऽन्त्यादिटि । लोपोव्योर्वलिट्छिरेचियचिभंदाधाध्वदाष्ठेचटेरित्यब्दानखिलान्नयन्ति कति-
चिच्छब्दान्पठन्तः कैटून् ॥ १ ॥ सूत्रैः पाणिनिनिर्मितैर्बहुतरैर्निष्पाद्य शब्दावालं वैकुण्ठस्त-

१. वेतनम्. २. भिल्लः. ३. भीताः. ४. गणकाः. ५. नाट्यकाराः. ६. जाराः. ७. गुहाः. ८. विष्टा.
९. व्याकरणसूत्रम् ; (पक्षे) कङ्कणम्. १०. पाणिनिना बद्धं रचितम् ; (पक्षे) पाणौ हस्ते निबद्धम्. वि-
वाहकाले सूत्रनिर्मिते कङ्कणे वधूवरयोर्हस्तयोर्बध्नन्तीति प्रसिद्धिः. ११. अर्थज्ञानपूर्वकं विचारयन् ; (पक्षे)
धारयन्. १२. सम्यग्धारयति ; (पक्षे) सम्यगुद्धहति. पाणिग्रहणपूर्वकं स्वीकरोतीत्यर्थः. १३. शोभनां दृ-
ष्टिम्. शुद्धाशुद्धविवेचनशक्तिमित्यर्थः ; (पक्षे) शोभना दृश्यस्या एतादृशीं स्त्रियम्. १४. अकारप्रभृतिवर्णा-
दीनाम् ; (पक्षे) ब्राह्मणवर्णादीनाम्. १५. ज्ञात्वा. १६. यथाशास्त्रम्. १७. प्रयोगं करोति ; (पक्षे) योजयति.
१८. पतनम्. १९. गङ्गायाः. २०. पतञ्जलिनिर्मिते. २१. व्याकरणशास्त्रे. २२. मज्जनम् ; (पक्षे) अभ्यासम्.
२३. वदन्ति. २४. जननादारभ्य. २५. मरणान्तं च. २६. माहेश्वरसूत्राणाम्. २७. दुष्प्रापा. २८. पण्डित-
राजसभा. २९. अज्ञातधनुर्वेदमार्गाणाम्. ३०. वर्षाणि. ३१. यापयन्ति. ३२. कर्णकठोरान्. ३३. विष्णुस्तवम्.

वमक्षमा रचयितुं मिथ्याश्रमाः शाब्दिकाः । पक्वान्नं विविधं श्रमेण विविधापूपाग्र्यसूपान्नि-
तं मन्दाग्निनुरुन्धते मितबलानाघ्रातुमप्यक्षमान् ॥ २ ॥ कुप्वोऽकृष्टपौचशेषोव्यसस्विसस-
षोरुर्विरामोऽवसानं शश्चोऽटीत्यादिशब्दैः सदसि यदि शठैः शाब्दिकाः पण्डिताः स्युः
तेषां को वापराधः कथयत सततं ये पठन्तीह थोन्तत्ताथय्याथय्यथय्याधिगधिगधिगधिग-
थय्यथ्येति शब्दान् ॥ ३ ॥

नैयायिकप्रशंसा ।

अद्भुतस्तर्कपाथोधिरगाधो यस्य वर्धकः । अक्षर्पादोऽतमः सृष्टस्त्वकलङ्कः कर्लानिधिः
॥ १ ॥ अपरीक्षितलक्षणप्रमाणैरपरामृष्टपदार्थसार्थतत्त्वैः । अवशीकृतजैत्रयुक्तिजालैरलमेतै-
नधीततर्कविद्यैः ॥ २ ॥ मोहं^१ रूणं^२ विमलीकुरुते च बुद्धिं^३ सूते च संस्कृतपदव्यवहारश-
क्तिम् । शास्त्रान्तराभ्यसनयोग्यतया युनक्ति तर्कश्रमो न तनुते किमिहोपकारम् ॥ ३ ॥
ज्ञानाब्धिरक्षिचरणः कर्णभक्षकश्च श्रीपक्षिलोऽप्युदयनः स च वर्धमानः । गङ्गेश्वरः शश-
धरो बहवश्च नव्या ग्रन्थैर्व्यरुन्ध्यत इमे हृदयान्धकारम् ॥ ४ ॥ प्रायः काव्यैर्गमितवयसः
पाणिनीयाम्बुराशेः सारज्ञस्याप्यपरिकलितन्यायशास्त्रस्य पुंसः । वादारम्भे वदितुमनसो वा-
क्यमेकं सभायां प्रह्वं जिह्वा भवति कियतीं पश्य कष्टामवस्थाम् ॥ ५ ॥

नैयायिकनिन्दा ।

परामृशन्ति लिङ्गानि व्यभिचारविचारकाः । तार्किका यदि विद्वांसो विटैः किमपरा-
ध्यते ॥ १ ॥ कर्कशतर्कविचारव्यग्रः किं वेत्ति काव्यहृदयानि । ग्राम्य इव कृषिविल-
ग्रश्चलनयनावचोरहस्यानि ॥ २ ॥ नैयायिकानां नलिनाम्बराणां अनुर्गतं रासमचिन्त-
यैव । तथापि वेश्यास्तनसंनिवेशस्तोतुः कवेः कोऽपि विशेष एव ॥ ३ ॥ न जिघ्रत्याम्रं^४
सृष्टति न तदङ्गं^५न्यपि सकृत्पुराणं नादत्ते न गणयति किं च स्मृतिगणम् । पठन्^६शुष्कं
तर्कं परपरिभवार्योक्तिभिरसौ नयत्यायुः सर्वं निहतपरलोकार्थयतनः ॥ ४ ॥ प्रयत्नैरस्तो-
कैः^७ परिचितकुतर्कप्रकरणाः परं वाचो वश्यान्कतिपयपदौघान्विदधतः । सभायां वाचा-
दाः श्रुतिकटु रटन्तो घटपटान्न लज्जन्ते मेन्दाः स्वयमपि तु जिह्रेति^८ विबुधः ॥ ५ ॥

१. कृत्वेति शेषः. २. अनुकुर्वन्ति. ३. धूर्ताः. ४. गायकानां तालशब्दानुकरणमेतत्. ५. तर्कसमुद्रः.
६. गौतमः; (पक्षे) क्षपां ददातीति क्षपादः स न भवतीति तथाविधः. चन्द्र इत्यर्थः. ७. अज्ञानेन; (पक्षे)
राहुणा. ८. कलानां निधिः; (पक्षे) चन्द्रः. ९. अज्ञातपदार्थसमूहतत्त्वैः. १०. जययुक्ति. ११. अज्ञानम्.
१२. रोधयति. नाशयतीत्यर्थः. १३. उत्पादयति. १४. योजयति. १५. गौतमः. १६. कणादः. १७. बुद्धेरज्ञा-
नम्. १८. अनभ्यस्त. १९. वक्ता. २०. वेदम्. २१. वेदाङ्गानि. २२. नीरसम्. २३. बहुभिः. २४. मूर्खाः.
२५. लज्जां प्राप्नोति.

कर्मब्रह्मविचारणां विजहतो भोगापवर्गप्रदां घोषं कंचन कण्ठशोषफलकं कुर्वन्त्यमी तार्कि-
काः । प्रत्यक्षं न पुनाति नापहरते पापानि पीलुच्छेदाव्याप्तिर्नावति नैव पात्यनुमितिर्नो पक्ष-
ता रक्षति ॥ ६ ॥ हेतुः कोऽपि विशिष्टधीरनुमितौ न ज्ञानयुग्मं मरुत्वाचो नेति च मोघ-
वादमुत्तरा नैयायिकाश्चेद्बुधाः । मेषस्याण्डमियत्पलं बलिभुजो दन्ताः कियन्तस्तथेत्येवं सं-
ततचिन्तनैः श्रमजुषो न स्युः कथं पण्डिताः ॥ ७ ॥ साधु व्याकरणं हिताय विशदं काव्यं
पिकीगीतवन्मीमांसा श्रुतितत्परा तदनुगं साङ्ख्यं सपातञ्जलम् । त्वं तु न्यायविशुद्धवैदिकवि-
धिव्याकोपबौद्धागमव्याघाताय निगूढतर्कग्रहण क्रामोदमाघास्यसि ॥ ८ ॥

मीमांसकप्रशंसा ।

भगवदनभ्युपगमनं दैवतचैतन्यनिर्ह्वयश्रैषाम् । कर्मश्रद्धावर्धकं तत्प्राधान्यप्रदर्शनायैव
॥ १ ॥ आगमरूपविचारिण्यधिकरणसहस्रशिक्षितविपक्षे । स्वामिनि जैमिनिगोविन्दपर-
ज्जति हृदयमस्मदीयमिदम् ॥ २ ॥ शबरकुमारिलगुरवो मण्डनभवदेवपार्थसारथयः । अन्ये
च विश्वमान्या जयन्ति संत्रायमाणतन्त्रास्ते ॥ ३ ॥ नैयायिका वा ननु शाब्दिका वा
त्रयीशिरःसु श्रमशालिनो वा । वांदाहवे विभ्रति जैमिनीयन्यायोपरोधे सति मौनमुद्राम्
॥ ४ ॥ आदौ धर्मे प्रमाणं विविधविधिभिदाशेषतां च प्रयुक्तिं पौर्वापर्याधिकारौ तदनु
बहुविधं चातिदेशं तथोहम् । बाधं तन्त्रं प्रसङ्गं नयमनयशतैः सम्यगालोचयद्ब्रह्मो भिन्ना
मीमांसकेभ्यो विदधति भुवि के सादरं वेदरक्षाम् ॥ ५ ॥

मीमांसकनिन्दा ।

ते मीमांसाशास्त्रलोकप्रसिद्धाः सर्वर्षीणां सेहिरे नैव सत्ताम् । चैतन्यस्यापैह्वं देवतानां
चक्रुर्विश्वं नश्वरं मन्यमानाः ॥ १ ॥ मीमांसकाः कतिचिदत्र मिलन्ति वेदप्रामाण्यसाधन-
कृतोऽपि न तेऽभिवन्द्याः । उद्धोषितोऽप्युपनिषद्भिरशेषशेषी^१ ब्रह्मैव^२ नाम्युपगतः पुरुषो-
त्तमो यैः ॥ २ ॥

वैद्यप्रशंसा ।

गुरोरधीताखिलवैद्यविद्यः पीर्यूर्ध्वपाणिः कुशलः क्रियासु । गतस्पृहो धैर्यधरः कृपालुः
शुद्धोऽधिकारी भिषगीदृशः स्यात् ॥ १ ॥ रागादिरोगान्सततानुषक्तानशेषकायप्रसृतानशे-

१. कर्मचिन्तनं ब्रह्मचिन्तनं च. २. परमाणुसमुदायः. ३. व्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मताज्ञानविशिष्टः. ४. पूर्वो-
क्तगतांशद्वयम्. ५. त्वगिन्द्रियप्रत्यक्षः. ६. जल्पकाः. ७. काकाः. ८. लोपम्. ९. कृष्णः. १०. वेदत्रयी.
११. वादयुद्धे. १२. न्यायरूपे प्रतिबन्धके. १३. लोपम्. १४. प्रतीतपदार्थैः सहाविचाल्यः. १५. स एव
ब्रह्मेति. १६. अमृतं पाणौ यस्य सः. अमृतवदवश्यमारोग्यद इत्यर्थः.

षान् । औत्सुक्यमोहारैतिदाञ्जधान योऽपूर्ववैद्याय नमोऽस्तु तस्मै ॥ २ ॥ माबोधि वैद्यकमया
महामयेषु प्राप्तेषु यो भिषगिति प्रथितस्तमेव । आकारयत्यखिल एव विशेषदर्शी लोके
ऽपि तेन भिषगेषु न दूषणीयः ॥ ३ ॥ मैस्ते दुःसहवेदनाकवलिते मग्ने स्वरेऽन्तर्गलं तस्य
यां ज्वरपावकेन च तनौ तान्ते हृषीकव्रजे । दूने बन्धुजने कृतप्रलपने धैर्यं विधातुं पुनः
कः शक्तः कलितामयप्रशमनो वैद्यात्परो विद्यते ॥ ४ ॥ आन्ता वेदान्तिनः किं पठथ श-
ठतयाद्यापि चाद्वैतविद्यां पृथ्वीतन्त्रे लुठन्तो विमृशथ सततं कर्कशास्तार्किकाः किम् । वे-
र्नानागमैः किं ग्लपयथ हृदयं श्रोत्रियाः श्रोत्रं शूलैर्वैद्यं सर्वान्वद्यं विचिनुत शरणं प्राप-
संप्रीणनाय ॥ ५ ॥

कुवैद्यनिन्दा ।

वैद्यराज नमस्तुभ्यं यमराजसहोदर । यमस्तु हरति प्राणान्वैद्यः प्राणान्धनानि
॥ १ ॥ वैद्यराज नमस्तुभ्यं क्षपिताशेषमानव । त्वयि विन्यस्तभारोऽयं कृतान्तः सुखमेव
॥ २ ॥ चितां प्रज्वलितां दृष्ट्वा वैद्यो विस्मयमागतः । नाहं गतो न मे आता कस्येदं
स्तलाघवम् ॥ ३ ॥ कषायैरुपवासैश्च कृतामुर्द्धोघनां नृणाम् । निजौषधकृतां वैद्यो निवे-
हरते धनम् ॥ ४ ॥ अज्ञातशास्त्रसद्भावैश्चाज्ञातमात्रपरायणान् । त्यजेद्दूराद्विषं केषाशास्त्र-
शान्वैवस्वैतानिव ॥ ५ ॥ मिथ्यौषधैर्हन्त मृषाकषायैरसह्यैरयथार्थतैलैः । वैद्या इ-
वञ्चितरुग्णवर्गाः पिचण्डभाण्डं परिपूरयन्ति ॥ ६ ॥ नटोऽपि दद्याद्गणकोऽपि दद्यात्सं-
र्थितो पाशुपतोऽपि दद्यात् । वैद्यः कथं दास्यति याचमानो यो मर्तुकामादपि हर्षुका-
॥ ७ ॥ न र्धतोर्विज्ञानं न च परिचयो वैद्यकनये न रोगाणां तत्त्वावगतिरपि नो वस्तु-
णधीः । तथाप्येते वैद्या इति तरल्यन्तो जडजनानेसून्मृत्योर्भृत्या इव वैसु हरन्ते गदजै-
म् ॥ ८ ॥ सत्कोणं लोलनेत्रं कुलयुवतिमुखं दृश्यते सानुकम्प्यै रण्डानामार्धलज्जाञ्चित-
धिपुलकं स्पृश्यते पीनमङ्गम् । स्त्रीबानां खाद्यतेऽन्तश्चिरनिहितधनं काष्ठमूलाग्नितोयैः पू-
सिद्धां कलानां सकलगुणानिधिवैद्यविद्याभिवन्द्या ॥ ९ ॥

गणकप्रशंसा ।

चतुरङ्गबलो राजा जगतीं वशमानयेत् । अहं पञ्चाङ्गबलवानाकाशं वशमानये ॥ १ ॥

१. अविचार्यकार्यप्रवृत्तिः. २. विचाराशक्तिः. ३. असंतोषः. ४. आह्वयति. ५. मस्तके. ६. म्लाने. ७. इति-
यसमूहे. ८. खिन्ने. ९. वेदाध्यायिनः. १०. कर्णकटुभिः. ११. सर्वेषां मध्ये निर्दोषम्. १२. नीरोगताम्.
१३. वास्तवानर्थान्. १४. कुत्सिता भिषजो भिषकपाशास्तान्. १५. यमसंबन्धिनः. १६. रोगिसमूहः. १७.
उदरभाण्डम्. १८. पारदादेः. १९. आमयन्तः. २०. प्राणान्. २१. यमस्य. २२. द्रव्यम्. २३. रोगिणाम्.

एकासनस्था जलवायुभक्षा मुमुक्ष्वस्त्यक्तपरिग्रहाश्च । पृच्छन्ति तेऽप्यम्बरचौरिचारं दैवज्ञ-
मन्ये किमुतार्थचित्ताः ॥ २ ॥ न दैवं न पित्र्यं च कर्मावसिद्धयेन्न यत्रास्ति देशे ननु ज्यो-
तिषज्ञः । न तारा न चारा नवानां ग्रहाणां न तिथ्यादयो वा यतस्तत्र बुद्धाः ॥ ३ ॥
दूतो न संचरति खे न चलेच्च वार्ता पूर्वं न जल्पितमिदं न च संगमोऽस्ति । व्योम्नि स्थितं
रविशशिग्रहणं प्रशस्तं जानाति यो द्विजवरः स कथं न विद्वान् ॥ ४ ॥ असुखमथ सुखं
वा कर्मणां पैक्तिवेलास्वहह नियतमेते भुञ्जते देहभाजः । तदिह पुरत एव प्राह मौहूर्ति-
कश्चेत्कथय फलममीषामन्ततः किं ततः स्यात् ॥ ५ ॥ दृष्टिद्वासासौ कुमुदसुहृदः पुष्पवन्तो
परागः शुक्रादीनामुदयविलयावित्यमी सर्वदृष्टाः । आविष्कुर्वन्त्यखिलवचनेष्वत्र कुम्भीपुला-
कन्यायाज्ज्योतिर्नयगतिविदां निश्चलं मानभावम् ॥ ६ ॥ भानोः शीतकरस्य वापि भुजग-
ग्रासे पुरो निश्चिते तीर्थानामटनं जनस्य घटते तापत्रयोच्चाटनम् । इष्टे प्रागवधारिते सति
धृतेस्तुष्टेश्च लाभो भवेदृष्टे तु व्यसनेऽत्र तत्परिहृतिः कर्तुं जपाद्यैः क्षमा ॥ ७ ॥

कुगणकनिन्दा ।

गणिकागणकौ समानधर्मौ निजपञ्चाङ्गनिदर्शकावुभौ । जनमानसमोहकारिणौ तौ विधि-
ना वित्तरौ विनिर्मितौ ॥ १ ॥ विलिखति सदसद्वा जन्मपत्रं जनानां फलति यदि तदानीं
दर्शयत्यात्मदाक्ष्यम् । न फलति यदि लग्नं द्रष्टुरेवाह मोहं हरति धनमिहैवं हन्त दैवज्ञपौ-
शः ॥ २ ॥ भ्रमोदे खेदे वाप्युपनमति पुंसो विधिवशान्मयैवं प्रागेवाभिहितमिति मिथ्या क-
थयति । जनानिष्टानिष्टाकलनपरिहारैकनिरतानसौ मेषादीनां परिगणनयैव भ्रमयति ॥ ३ ॥
ज्योतिःशास्त्रमहोदधौ बहुतरोत्सर्गापवादात्माभिः कल्लोलैर्निबिडे कणान्कतिपयांल्लब्ध्वा कृ-
तार्था इव । दीर्घायुः सुतसंपदादिकथनैर्दैवज्ञपाशा इमे गेहं गेहमनुप्रविश्य धनिनां मोहं मुहुः
कुर्वते ॥ ४ ॥

सज्जनप्रशंसा ।

अहो किमपि चित्राणि चरित्राणि महात्मनाम् । लक्ष्मीं तृणाय मन्यन्ते तद्द्वारेण नम-
न्यपि ॥ १ ॥ नाल्पीयसि निबध्नन्ति पदमुन्नतचेतसः । येषां भुवनलामेऽपि निःसीमानो
मनोरथाः ॥ २ ॥ अञ्जलिस्थानि पुष्पाणि वासयन्ति करद्वयम् । अहो सुमनसां प्रीतिर्वाम-
दक्षिणयोः समा ॥ ३ ॥ वज्रादपि कठोराणि मृदूनि कुसुमादपि । लोकोत्तराणां चेतांसि

१. मोक्षेच्छवः. २. त्यक्तः परिग्रहः कलत्रं यैस्ते. ३. आकाशसंचारिग्रहगतिम्. ४. परिपाककालेषु.
५. क्षयवृद्धी. ६. चन्द्रस्य. ७. सूर्याचन्द्रमसोः. ८. ग्रहणम्. ९. स्थालीपुलाकन्यायेन. १०. ग्रहणे. ११. दुःखे.
१२. परिहारः. १३. स्वचातुर्यम्. १४. कुदैवज्ञः. १५. हर्षे. १६. भ्रमं करोति. १७. लक्ष्मीभारेण. १८. उ-
दारचेतसः.

को हि विज्ञातुमर्हति ॥ ४ ॥ गवादीनां पयोऽन्येद्युः सद्यो वा जायते दधि । क्षीरोदधे
 नाद्यापि महतां विकृतिः कुतः ॥ ५ ॥ गङ्गा पापं शशी तापं दैन्यं कल्पतरुस्तथा ।
 तापं च दैन्यं च हन्ति सन्तो महात्मनः ॥ ६ ॥ छायावन्तो गतव्यालाः स्वारोहोः फल
 दायिनः । मार्गद्रुमा महान्तश्च परेषामेव भूतये ॥ ७ ॥ संपदो महतामेव महतामेव चापदः
 वर्धते क्षीयते चन्द्रो न तु तारागणः क्वचित् ॥ ८ ॥ अपकुर्वन्नपि प्रायः प्राप्नोति महतः फलम्
 और्वं दधतमेवाग्निं समर्पयति सागरः ॥ ९ ॥ महतां प्रार्थनेनैव विपत्तिरपि शोभते
 दन्तभङ्गो हि नागानां श्लाघ्यो गिरिविदारणे ॥ १० ॥ गुणग्रामाभिसंवादि नामापि हि महा
 त्मनाम् । यथा सुवर्णश्रीखण्डरत्नाकरसुधाकराः ॥ ११ ॥ वहन्ति शोकशङ्कुं च कुर्वन्ति च यथे
 चितम् । कोऽप्येष महतां हन्त गाम्भीर्यानुगुणो गुणः ॥ १२ ॥ श्लाघ्यः स एव गुणवान्ना
 द्वेषबहिष्कृतः । भूतार्थकथने यस्य स्थेयस्येव सरस्वती ॥ १३ ॥ नागुणी गुणिनं के
 गुणी गुणिषु मत्सरी । गुणी च गुणरागी च विरलः सरलो जनः ॥ १४ ॥ महात्मानो
 ऽनुगृह्णन्ति भजमानान्निपूनपि । सपत्नीः प्रापयन्त्यब्धिं सिन्धवो नगनिम्नगाः ॥ १५ ॥
 मुखेन नोद्गिरत्यूर्ध्वं हृदयेन न यात्यधः । जैरयत्यन्तरे साधुर्दोषं विषमिवेश्वरः ॥ १६ ॥
 विकृतिं नैव गच्छन्ति सङ्गदोषेण साधवः । आवेष्टितं महासर्पैश्चन्दनं न विषायते ॥ १७ ॥
 मान्या एव हि मान्यानां मानं कुर्वन्ति नेतरे । शंभुर्बिभर्ति मूर्ध्नेन्दुं स्वर्भानुस्तं जिघृक्ष
 ॥ १८ ॥ सुजनं व्यजनं मन्ये चारुवंशसमुद्भवम् । आत्मानं च परिभ्राम्य परतापनिवार
 म् ॥ १९ ॥ उदये सविता रक्तो रक्तश्चास्तमने तथा । संपत्तौ च विपत्तौ च महतामेव
 रूपता ॥ २० ॥ आरम्भन्तेऽल्पमेवाज्ञाः कामं व्यग्रा भवन्ति च । महारम्भाः कृतमि
 स्तिष्ठन्ति च निराकुलाः ॥ २१ ॥ सद्भिस्तु लीलया प्रोक्तं शिलालिखितमक्षरम् । स
 सद्भिः शपथेनापि जले लिखितमक्षरम् ॥ २२ ॥ हैरेः पदार्हतिः श्लाघ्या न श्लाघ्यं स
 रोहणम् । स्पर्धापि विदुषा युक्ता न युक्ता मूर्खमित्रता ॥ २३ ॥ साधोः प्रकोपितस्या
 मनो नायाति विक्रियाम् । न हि तापयितुं शक्यं सागराम्भस्तृणोल्कया ॥ २४ ॥ ना
 केलसमाकारा दृश्यन्तेऽपि हि सज्जनाः । अन्ये बदरिकाकारा बहिरेव मनोहराः ॥ २५ ॥
 स्नेहच्छेदेऽपि साधूनां गुणा नायान्ति विक्रियाम् । भङ्गेनापि मृणालानामनुर्बन्धन्ति तत्त
 ॥ २६ ॥ परोपदेशे पाण्डित्यं सर्वेषां सुकरं नृणाम् । धर्मे स्वीयमनुष्ठानं कस्यचित्सुमह
 त्मनः ॥ २७ ॥ संपत्सु महतां चित्तं भवत्युत्पलकोमलम् । आपत्सु च महाशैलशिला
 र्थातर्ककेशम् ॥ २८ ॥ पतति व्यसने दैवादारुणे दारुणात्मनि । संवर्मयति वज्रेण धैर्यं
 महतां मनः ॥ २९ ॥ सन्तः स्वतः प्रकाशन्ते गुणा न परतो नृणाम् । आमोदो नहि कर्त

१. अन्यस्मिन्निवसे. २. विकारः. ३. जीर्णं करोति. ४. राहुः. ५. ग्रहीतुमिच्छति. ६. वेणुः; (पक्षे)
 कुलम्. ७. सिंहस्य. ८. पादताडनम्. ९. विकारम्. १०. संबन्धं कुर्वन्ति. ११. काठिन्यम्.

र्याः शपथेन विभाव्यते ॥ ३० ॥ पातितोऽपि कराघातैरुत्पतत्येव कन्दुकः । प्रायेण साधु-
वृत्तानामस्थायिन्यो विपत्तयः ॥ ३१ ॥ सकृत्कन्दुकपातेनोत्पतत्यार्यः पतन्नपि । तथा त्वना-
र्यः पतति मृत्पिण्डपतनं यथा ॥ ३२ ॥ दन्तीदन्तसमानं हि निःसृतं महतां वचः । कूर्मग्री-
वेव नीचानां पुनरायाति याति च ॥ ३३ ॥ श्लोकस्तु श्लोकतां याति यत्र तिष्ठन्ति साधवः ।
लङ्कारो लुप्यते तत्र यत्र तिष्ठन्त्यसाधवः ॥ ३४ ॥ किमत्र चित्रं यत्सन्तः परानुग्रहतत्पराः ।
न हि स्वदेहशैत्याय जायन्ते चन्दनद्रुमाः ॥ ३५ ॥ काकैः सह प्रवृद्धस्य कोकिलस्य
कलौ गिरः । खलसङ्गेऽपि नैष्ठुर्यं कल्याणप्रकृतेः कुतः ॥ ३६ ॥ यथा चित्तं तथा वाचो
यथा वाचस्तथा क्रियाः । चित्ते वाचि क्रियायां च साधूनामेकरूपता ॥ ३७ ॥ विवेकः सह
संयत्या विनयो विद्यया सह । प्रभुत्वं प्रश्रयोपेतं चिह्नमेतन्महात्मनाम् ॥ ३८ ॥ उपकर्तुं
प्रियं वक्तुं कर्तुं स्नेहमर्कत्रिमम् । सुजनानां स्वभावोऽयं केनेन्दुः शिशिरीकृतः ॥ ३९ ॥
निर्गुणेष्वपि सत्त्वेषु दयां कुर्वन्ति साधवः । न हि संहरते ज्योत्स्नां चन्द्रश्चाण्डालवैश्वानि
॥ ४० ॥ उपकारिषु यः साधुः साधुत्वे तस्य को गुणः । अपकारिषु यः साधुः स साधुः
सद्गिरुच्यते ॥ ४१ ॥ हृदयानि सतामेव कठिनानीति मे मतिः । खलवाग्विशिखैस्तीक्ष्णैर्भि-
द्यन्ते न मनोगतः ॥ ४२ ॥ अपेक्षन्ते न च स्नेहं^१ न पात्रं न दर्शान्तरम् । सदा लोकैर्हि-
तासक्ता रत्नदीपा इवोत्तमाः ॥ ४३ ॥ ब्रूतेऽन्यस्यासतोऽप्यायौ गुणान्दोषांश्च दुर्जनः ।
तुल्येऽप्यसत्त्वे किं त्वेको गच्छेदूर्ध्वमधोऽपरः ॥ ४४ ॥ सन्तो मनसि कृत्वैव प्रवृत्ताः कृ-
त्यवस्तुनि । कस्य प्रतिशृणोति स्म कमलेभ्यः श्रियं रविः ॥ ४५ ॥ आमरणान्ताः प्रणयाः
कोपास्तत्क्षणभङ्गुराः । परित्यागाश्च निःसङ्गा भवन्ति हि महात्मनाम् ॥ ४६ ॥ सन्त एव
सतां नित्यमापदुद्धरणक्षमाः । गजानां पङ्कमग्रानां गजा एव धुरंधराः ॥ ४७ ॥ नूनं दुग्धा-
ब्धिमन्योत्थाविमौ सुजनदुर्जनौ । किं त्विन्दोः सोदरः पूर्वः कालकूटस्य चेतः ॥ ४८ ॥
^२गोत्रस्थितिं न मुञ्चन्ति सदा सन्नैतिमाश्रिताः । उदन्वन्तश्च सन्तश्च महासत्त्वतया तथा
॥ ४९ ॥ अपूर्वः कोऽपि कोपाग्निः सज्जनस्यैतस्य च । एकस्य शाम्यति स्नेहाद्वर्धते-
ऽन्यस्य वारितः ॥ ५० ॥ विगृहीतः पदाक्रान्तो भूयोभूयश्च खण्डितः । माधुर्यमेवावहति
सुश्लोक इव सज्जनः ॥ ५१ ॥ प्रकृतिप्रत्ययोपेतः सद्वृत्तः साधुसंमतः । अर्थार्पणसमर्थश्च
सुश्लोक इव सज्जनः ॥ ५२ ॥ आपत्स्वेव हि महतां शक्तिरभिव्यज्यते न संपत्सु । अगु-

१. क्षणिकाः. २. लकारलोपाच्छोक एवावतिष्ठते. ३. अव्यक्तमधुराः. ४. विनयः. ५. निष्कपटम्.
६. प्राणिषु. ७. चन्द्रकान्तिम्. ८. चाण्डालगृहे. ९. किंचिदपि. १०. मैत्रीम्; (पक्षे) घृतादिम्. ११. यो-
ग्यताम्; (पक्षे) भाण्डम्. १२. अवस्थान्तरम्; (पक्षे) सूत्रवर्तिम्. १३. लोकानां हितं तस्मिन्नासक्ताः;
(पक्षे) आलोकः प्रकाशस्तदेव हितं तस्मिन्नासक्ताः. १४. कुलमर्यादाम्; (पक्षे) पर्वतस्थितिम्; १५. स-
न्नमनम्. १६. समुद्राः. १७. प्राणिनः; (पक्षे) धैर्यम्. १८. खलस्य. १९. व्यक्ता भवति.

रोस्तथा न गन्धः प्रागस्ति यथाग्निपतितस्य ॥ ५३ ॥ शून्येऽपि च गुणवत्तामातन्वा
 स्वकीयगुणजालैः । विवराणि मुद्गयन्द्रागूर्णायुखि सज्जनो जयति ॥ ५४ ॥ तरुमूलानि
 निहितं जलमाविर्भवति पल्लवाग्रेषु । निभृतं यदुपक्रियते तदपि महान्तो वहन्त्युच्चैः ॥ ५५ ॥
 संपदि यस्य न हर्षो विपदि विषादो रणे च धीरत्वम् । तं भुवनत्रयतिलकं जनयति जन-
 सुतं विरलम् ॥ ५६ ॥ दुर्जनवचनाङ्गारैर्दग्धोऽपि न विप्रियं वदत्यार्यः । अगुरुरपि द-
 मानः स्वभावगन्धं परित्यजति किं नु ॥ ५७ ॥ अप्रियवचनदरिद्रैः प्रियवचनाढ्यैः स्व-
 रपरितुष्टैः । परपरिवोदानिवृत्तैः क्वचित्क्वचिन्मण्डितो वसुधा ॥ ५८ ॥ पतितोऽपि राहुव-
 तर्षणिर्बोधयति पद्मखण्डानि । भवति विपद्यपि महतामङ्गीकृतवस्तुनिर्वाहः ॥ ५९ ॥ हि-
 न्नोऽपि रोहति तरुश्चन्द्रः क्षीणोऽपि वर्धते लोके । इति विमृशन्तः सन्तः संतप्यन्ते
 लोकेऽस्मिन् ॥ ६० ॥ वासरगम्यमनूरोरम्बरमवनी च वामनैकपदा । जलधिरपि पोतल-
 सतां मनः केन तुलयायाम् ॥ ६१ ॥ गौरीपतेर्गरीयो गरलं गत्वा गले जीर्णम् । जीर्ण-
 कर्णे महतां दुर्वादो नाल्पमपि विशति ॥ ६२ ॥ निजपदगतिगुणरञ्जितजगतां करिणां
 सत्कवीनां च । वहतामपि महिमानं शोभायै सज्जना एव ॥ ६३ ॥ बीणं हरिरिव कु-
 सुजनो बहुदोषैर्मप्यदोषमिव । यौवदोषं जाग्रति मल्लिखला इव पुनः पिशुनाः ॥ ६४ ॥
 मेहेतोः सुवृत्तयोः सखि हृदयग्रहयोग्ययोः समस्थितयोः । सज्जनयोः स्तनयोरपि निर-
 संगतं भवति ॥ ६५ ॥ मेहेतोऽपि हि विश्वासान्महाशयौ दधति नाल्पमपि लेशवः । सं-
 पुतेऽद्वीनुदधिनिदाघनद्यो न भेकमपि ॥ ६६ ॥ वैगुण्येऽपि हि महतां विनिर्मितं भव-
 कर्म शोभायै । दुर्वहनितम्बमन्थरमपि हरति नितम्बिनीनृत्यम् ॥ ६७ ॥ सज्जन एव
 विद्या शोभायै भवति दुर्जने मोघा । न विदूरदर्शनतया कैश्चिदुपादीयते गृध्रः ॥ ६८ ॥
 भवति सुभगत्वमधिकं विस्तारितपरगुणस्य सुजनस्य । वहति विकासितकुमुदो द्विगुण-
 हिमकरोद्दयोतः ॥ ६९ ॥ वदनं प्रसादसदनं सदयं हृदयं सुधामुचो वाचः । करणं परो-
 पकरणं येषां केषां न ते वन्द्याः ॥ ७० ॥ उपकारमेव तनुते विपद्गतः सद्गुणो महताम् ।
 मूर्च्छां गतो मृतो वा निदर्शनं पारदोऽत्र रसः ॥ ७१ ॥ गिरयो गुरवस्तेभ्योऽप्युर्वी गुर-
 ततोऽपि जगदण्डम् । तस्मादप्यतिगुरवः प्रलयेऽप्यचला महात्मानः ॥ ७२ ॥ अनवरत-

१. लूता. २. एकान्ते. ३. अनिष्टम्. ४. दूषणम्. ५. शोभिता. ६. सूर्यः. ७. विकासयति. ८. संकटकाले.
 ९. अरुणस्य. १०. नौका. ११. चरणाः; (पक्षे) सुसिद्धन्तज्ञानम्. १२. महत्परिमाणम्; (पक्षे) प्रतिष्ठा.
 १३. बाणासुरम्. १४. गुणभिन्नो दोषः; (पक्षे) बहुतरबाहुशालिनम्. १५. दोषशून्यम्; (पक्षे) बाहुबलम्.
 १६. समग्रदोषम्; (पक्षे) यावद्वात्रिम्. १७. तद्विषयकगवेषणावन्तो भवन्ति; (पक्षे) निद्राभाववन्तो भवन्ति.
 १८. तत्कराः. १९. श्रेष्ठयोः; (पक्षे) महापरिमाणशालिनोः. २०. सुचरितयोः; (पक्षे) सुवर्तुल्योः.
 २१. आलिङ्गनयोग्ययोः; (पक्षे) वक्षःस्थितिशालिनोः. २२. श्रेष्ठानपि; (पक्षे) महापरिमाणानपि. २३. श्रेष्ठः
 (पक्षे) गभीराः. २४. नीचाः; (पक्षे) स्वल्पपरिमाणशालिनः.

रोपकरणव्यग्रीभवदमलचेतसां महताम् । आपातकाटवानि स्फुरन्ति वचनानि भेषजानीव ॥ ७३ ॥ न भवति स भवति न चिरं भवति चिरं चेत्फले विसंवादी । कोपः सत्पुरुषाणां तुल्यः स्नेहेन नीचानाम् ॥ ७४ ॥ इक्षोरग्रात्क्रमशः पर्वणि पर्वणि यथा रसविशेषः । तद्वत्सज्जनमैत्री विपरीतानां च विपरीता ॥ ७५ ॥ परिचरितव्याः सन्तो यद्यपि कथयन्ति नो सदुपदेशम् । यास्तेषां स्वैरकथास्ता एव भवन्ति शास्त्राणि ॥ ७६ ॥ सुजनो न याति वैरं परहितनिरतो विनाशकालेऽपि । छेदेऽपि चन्दनतरुः सुरभयति मुखं कुठारस्य ॥ ७७ ॥ अतिकुपिता अपि सुजना योगेन मृदूभवन्ति न तु नीचाः । हेमः कठिनस्यापि द्रवणोपायोऽस्ति न तृणानाम् ॥ ७८ ॥ अनुकुरुतः खलसुजनावग्रिमपाश्रात्यभागयोः सूच्याः । विद्धेधाति रन्ध्रमेको गुणवानैन्यस्तु पिद्धाति ॥ ७९ ॥ आस्तामन्यत्सुजनाः परोपकारैककरणदुर्ललिताः । संतापितपिशुनेषु स्वगुणेष्वपि हन्त खिद्यन्ते ॥ ८० ॥ शरदि न वर्षति गर्जति वर्षति वर्षासु निःस्वनो मेघः । नीचो वदति न कुरुते न वदति सुजनः करोत्येव ॥ ८१ ॥ यदमी दशन्ति दशना रसना तत्स्वादु सौख्यमनुभवति । प्रकृतिरियं विमलानां क्लिश्यन्ति यदन्यकार्येषु ॥ ८२ ॥ तदपकृतं विधिनार्थिषु यत्सन्तः स्वरूपसंपदो विहिताः । तुच्छे पयसि घनानां सीदत्यतीव जीवलोकोऽयम् ॥ ८३ ॥ अमृतं किर्तिरिति हिमांशुर्विषमेव फणी समुद्भिरिति । गुणमेव वक्ति साधुर्दोषमसाधुः प्रकाशयति ॥ ८४ ॥ गुणिनामपि निजरूपप्रतिपत्तिः परत एव संभवति । स्वमहिमदर्शनमक्षोर्मुकुरतले जायते यस्मात् ॥ ८५ ॥ उत्कर्षवान्निजगुणो यथा यथा याति कर्णमन्यस्य । धनुरिव सुवर्शजन्मा तथा तथा सज्जनो नमति ॥ ८६ ॥ दुर्जनवदनविनिर्गतवचनभुजंगेन सज्जनो दष्टः । तद्विषनाशनिमित्तं साधुः संतोषमौषधं पिबति ॥ ८७ ॥ कमठकुलाचलदिग्गजफणिपतिविधृतापि चलति वसुधेयम् । प्रतिपन्नममलमनसां न फलति पुंसां युगान्तेऽपि ॥ ८८ ॥ अन्तःकटुरपि लघुरपि सदृत्तं यः पुमान्न संत्यजति । स भवति सद्यो वन्द्यः सर्षप इव सर्वलोकस्य ॥ ८९ ॥ अद्यापि दुर्निवारं स्तुतिकर्त्रेभ्यो भजति कौमारैर्म । सद्गोचो न रोचते सासन्तोऽप्यस्यै न रोचन्ते ॥ ९० ॥ मूकः परापवादे परदारनिरीक्षणेऽप्यन्धः । पङ्कः परधनहरणे स जयति लोकत्रये पुरुषः ॥ ९१ ॥ पेशलैर्मपि खलवचनं दहतितरां मानसं सुतत्त्वविदाम् । परुषमपि सुजनवाक्यं मलयजरसवत्प्रमोदयति ॥ ९२ ॥ भक्तिर्भवे न विभवे व्यसनं शास्त्रे न युवतिकामास्त्रे । चिन्ता यशासि न वपुषि प्रायः परिदृश्यते महताम् ॥ ९३ ॥ उपरि कैरेवालधाराकाराः क्रूरा भुजंगमपुंगवाः । अन्तः साक्षाद्वाक्षादी-

१. सुगन्धयति. २. परशोः. ३. अनुकरणं कुरुतः. ४. करोति. ५. सूत्रयुक्तः; (पक्षे) विद्याविनयादिगुणयुक्तः. ६. आच्छादयति. ७. शब्दरहितः. ८. वर्षति. ९. रज्जुः; (पक्षे) विनयादिः. १०. कर्णप्रदेशे; (पक्षे) श्रवणतायाम्. ११. वेणुः; (पक्षे) कुलम्. १२. स्तुतिरेव कन्या. १३. कुमारिकात्वम्. १४. कोमलम्. १५. खड्गम्.

क्षागुरवो जयन्ति केऽपि जनाः ॥ ९४ ॥ स्वस्थानादपि विचलति मज्जति जलधौ च नो
मपि भजते । निजपक्षरक्षणमनाः सुजनो मैनाकशैल इव ॥ ९५ ॥ दुर्जनसहवासात्
शीलोत्कर्षं न सज्जनस्त्यजति । प्रतिपर्व तपनवासी निःसृतमात्रः शशी शीतः ॥ ९६ ॥
विप्रियमप्याकर्ण्य ब्रूते प्रियमेव सर्वदा सुजनः । क्षारं पिबति पयोधेर्वर्षत्यम्भोधरो मधुस
म्भः ॥ ९७ ॥ खलसख्यं प्राङ्मधुरं वयोऽन्तराले निदाघदिनमन्ते । एकादिमध्यपरिणति
मणीया साधुजनमैत्री ॥ ९८ ॥ किं मधुना किं विधुना किं सुधया किं च वसुधया कि
या । यदि हृदयहारिचरितः पुरुषः पुनरेति नयनयोरनयनम् ॥ ९९ ॥ किमपेक्ष्य फलं
पयोधरान्ध्वनैतः प्रार्थयते मृगाधिपः । प्रकृतिः खलु सा महीयसः सहेते नान्यसंयुक्ता
यया ॥ १०० ॥ वचनैरसतां महीयसो न खलु व्येति गुरुत्वमुद्धतैः । किमपैति रजोभि
र्वरैर्वकीर्णस्य मणेर्महार्घता ॥ १०१ ॥ प्रकटान्यपि नैपुणं महत्परवाच्यानि चिरा
गोपितुम् । विवरीतुमथात्मनो गुणान्भृशमाकौशलमार्यचेतसाम् ॥ १०२ ॥ किमिवाखिल
ककीर्तितं कथयत्यात्मगुणं महामनाः । वदितां न लघीयसोऽपरः स्वगुणं तेन वदत्य
स्वयम् ॥ १०३ ॥ विसृजन्त्यविकल्पिनः परे विषमाशीविष्वक्तराः क्रुधम् । दधतोऽनी
साररूपतां ध्वनिसाराः पटहा इवेतरे ॥ १०४ ॥ जितरोषरया महाधियः सपदि क्रो
जितो लघुर्जनः । विजितेन जितस्य दुर्मतेर्मतिमग्निः सह कैर्विरुध्यते ॥ १०५ ॥ इयमुक्त
तसत्त्वशालिनां महतां कापि कठोरचित्तता । उपकृत्य भवन्ति दूरतः परतः प्रत्युपकार
ङ्कया ॥ १०६ ॥ आदिमध्यनिधनेषु सौहृदं सज्जने भवति नेतरे जने । छेदतापननिर्ष
ताडनैर्नान्यभावमुपयाति काञ्चनम् ॥ १०७ ॥ चातकस्त्रिचतुरानपयः कणान्याचते जल
धरं पिपासया । सोऽपि पूरयति विश्वमम्भसा हन्त हन्त महतामुदारता ॥ १०८ ॥ दो
जातमवधीर्य मानसे धारयन्ति गुणमेव सज्जनाः । क्षारभावमपनीय गृह्णते वारिधेः सलिल
मेव वारिदाः ॥ १०९ ॥ सज्जनस्य हृदयं नवनीतं यद्वदन्ति कवयस्तदलीकम् । अन
देहविलसत्परितापात्सज्जनो द्रवति नो नवनीतम् ॥ ११० ॥ तुङ्गात्मनां तुङ्गतराः सम
मनोरथान्पूरयितुं न नीचाः । धाराधरा एव धराधराणां निदाघदाहं शमितुं न न
॥ १११ ॥ प्रकाममभ्यस्यतु नाम विद्या सौजन्यमभ्यासवशादलभ्यम् । कर्णौ सपत्न्यः प्र
विशालयेयुर्विशालयेदक्षियुगं न कोऽपि ॥ ११२ ॥ सन्तोऽपि सन्तः क्व किरन्तु ते
क्व नु ज्वलन्तु क्व तनुं प्रथन्ताम् । विधाय रुद्धा न तु वेधसैव ब्रह्माण्डकोणे घटदीपकत्वा
॥ ११३ ॥ वनेऽपि सिंहा मृगमांसमक्षिणो बुभुक्षिता नैव तृणे चरन्ति । एवं कुलीना

१. स्थानम्. २. शब्दान्कुर्वतः. ३. स्वभावः. ४. उत्कर्षम्. ५. निष्ठुरैः. ६. भौमैः. ७. छत्रस्य. ८. कै
शलम्. ९. परदूषणानि. १०. वक्ता. ११. अनात्मश्लाघिनः. १२. क्रूरसर्ववत्. १३. अभ्यन्त
१४. विकृतिम्.

सनाभिभूता न नीचकर्माणि समाचरन्ति ॥ ११४ ॥ अहो महत्त्वं महतामपूर्वं विपत्तिकालेऽपि परोपकारः । यथास्यैमध्ये पतितोऽपि राहोः कलानिधिः पुण्यचैयं ददाति ॥ ११५ ॥ पिवन्ति नद्यः स्वयमेव नाम्भः स्वयं न खादन्ति फलानि वृक्षाः । नादन्ति सैस्यं खलु वारिर्वाहाः परोपकाराय सतां विभूतयः ॥ ११६ ॥ रत्नाकरः किं कुरुते स्वरत्नैर्विन्ध्याचलः किं करिभिः करोति । श्रीखण्डखण्डैर्मलयाचलः किं परोपकाराय सतां विभूतयः ॥ ११७ ॥ श्लाघ्यः स एको भुवि मानवानां स उत्तमः सत्पुरुषः स धन्यः । यस्यार्थिनो वा शरणागता वा नाशाभिभङ्गा विमुखाः प्रयान्ति ॥ ११८ ॥ सन्तस्तृणोत्सारणमुत्तर्माङ्गात्सुवर्णकोट्यर्पणमामनन्ति । प्राणव्यये वापि कृतोपकाराः खलाः परे वैरमिवोद्वहन्ति ॥ ११९ ॥ कटु कणन्तो मलदायकाः खलास्तुदन्यलं बन्धनशृङ्खला इव । मनस्तु साधुध्वनिभिः पदे पदे हरन्ति सन्तो मणिनूपुरा इव ॥ १२० ॥ क्षारं जलं वारिमुचः पिवन्ति तदेव कृत्वा मधुरं वमन्ति । सन्तस्तथा दुर्जनदुर्वचांसि पीत्वा च मुक्तानि समुद्गिरन्ति ॥ १२१ ॥ अयं स्वभावः स्वत एव यत्परश्रमापनोदप्रवणं महात्मनाम् । सुधां सुरेशः स्वयमर्ककर्कशप्रभाभितप्तामवति क्षितिं किल ॥ १२२ ॥ कर्णे जडानां वचनप्रपञ्चान्महात्मनः कापि न दूषयन्ति । भुजंगमानां गरलप्रसङ्गान्नापेयतां यान्ति महत्सरांसि ॥ १२३ ॥ अपानिधिं वारिभिरर्चयन्ति दीपेन सूर्यं प्रतिबोधयन्ति । ताभ्यां तयोः किं परिपूर्णता स्याद्भक्त्या हि तुष्यन्ति महानुभावाः ॥ १२४ ॥ दानाय लक्ष्मीः सुकृताय विद्या चिन्ता परब्रह्मविनिश्चयाय । परोपकाराय वचांसि यस्य बन्धस्त्रिलोकीतिलकः स एव ॥ १२५ ॥ न दुर्जनानामिह कोऽपि दोषस्तेषां स्वभावो हि गुणासहिष्णुः । द्वेष्येव केषामपि चन्द्रखण्डविपाण्डुरा पुण्ड्रकशर्करापि ॥ १२६ ॥ अर्थः सुखं कीर्तिरपीह मा भूदनर्थ एवास्तु तथापि धीराः । निजप्रतिज्ञामनुरुध्यमाना महोद्यमाः कर्म समारम्भन्ते ॥ १२७ ॥ विपदि धैर्यमथार्भ्युदये क्षमा सदसि वाक्पटुता युधि विक्रमः । यशसि चाभिरुचिर्व्यसनं श्रुतौ प्रकृतिसिद्धमिदं हि महात्मनाम् ॥ १२८ ॥ अविरतं परकार्यकृतां सतां मधुरिमातिशयेन वचोऽमृतम् । अपि च मानसमम्बुनिधिर्यशो विमलशारदपार्वणचन्द्रिका ॥ १२९ ॥ आपद्गतः खलु महाशयचक्रवर्ती विस्तारयत्यकृतपूर्वमुदारभावम् । कालागुरुर्दहनमध्यगतः समन्ताल्लोकोत्तरं परिमलं प्रकटीकरोति ॥ १३० ॥ यः प्रीणयेत्सुचरितैः पितरं स पुत्रो यद्भर्तुरेव हितमिच्छति तत्कलत्रम् । तन्मित्रमापदि सुखे च समक्रियं यदेतन्नयं जगति पुण्यकृतो लभन्ते ॥ १३१ ॥ प्रेमैव मास्तु यदि चेत्पथि केन सार्धं तेनापि चेद्गुणवता न संमं कदाचित् । तेनापि चेद्भ-

१. संकटव्यासाः. २. अलौकिकम्. ३. मुखमध्ये. ४. वृद्धिम्. ५. धान्यम्. ६. मेघः. ७. ऐश्वर्याणि. ८. शिरसः. ९. त्रिलोक्यां तिलको भूषणभूतः. १०. उदयकाले. ११. वक्त्रत्वशक्तिः. १२. स्वभावसिद्धम्. १३. सह.

वतु मास्तु कदापि भङ्गो भङ्गोऽपि चेद्भवतु वश्यमवश्यमायुः ॥ १३२ ॥ चन्द्रः क्षयी भवेति
 तिवक्रतनुर्जडौत्मा दोषार्करः स्फुरति मित्रविपत्तिकाले । मूर्ध्ना तथापि विधृतः परमेश्वर
 नैवाश्रितेषु महतां गुणदोषशङ्का ॥ १३३ ॥ लज्जागुणौघजननीं जननीमिव स्वामत्यन्ता
 ब्रह्मदयामनुवर्तमानाम् । तेजस्विनः सुखमसूनपि संत्यजन्ति सत्यव्रतव्यसनिनो न पुनः प्रतिष्ठा
 ॥ १३४ ॥ अब्धौ विधौ वधुमुखे फणिनां निवासे स्वर्गे सुधा वसति वै विबुधा वदन्ति । क
 क्षयी पतिमृतं गरलं पतन्तं कण्ठे सुधा वसति वै खलु सज्जनानाम् ॥ १३५ ॥ सत्पुरुषः स
 हिताचरणैरमन्दमानन्दयत्यखिललोकमनुक्त एव । आराधितः कथय केन करैरुदारैरिन्दु
 काशयति कैरविणीकुलानि ॥ १३६ ॥ दाता न दापयति दापयिता न दत्ते यो दान
 पनपरो मधुरं न वक्ति । दानं च दापनमथो मधुरा च वाणी त्रीण्यप्यमूनि खलु सत्पु
 वसन्ति ॥ १३७ ॥ केनाञ्जितानि नयनानि मृगाङ्गनानां को वा करोति रुचिराङ्गूरुहान्म
 रान् । कश्चोत्पलेषु दलसंनिचयं करोति को वा करोति विनयं कुलजेषु पुंसु ॥ १३८
 अद्यापि नोज्झति हरः किल कालकूटं कूर्मो बिभर्ति धरणीं खलु पृष्ठभागे । अम्भोनिधि
 हति दुःसहकाडवाग्निमङ्गीकृतं सुकृतिनः परिपालयन्ति ॥ १३९ ॥ विश्वाभिर्रामगुणगौर
 गुम्फितानां रोषोऽपि निर्मलधियां रमणीय एव । लोकप्रियैः परिमलैः परिपूरितस्य काश
 रंजस्य कटुतापि नितान्तरम्या ॥ १४० ॥ किं जन्मना च महता पितृपौरुषेण शक्त्या
 याति निजया पुरुषः प्रतिष्ठाम् । कुम्भा न कूपमपि शोषयितुं समर्थाः कुम्भोद्भवेन मुनिना
 धिरेव पीतः ॥ १४१ ॥ आरभ्यते न खलु विघ्नभयेन नीचैः प्रारभ्य विघ्नविहता विरमि
 मध्याः । विघ्नैः पुनः पुनरपि प्रतिहन्यमानाः प्रारभ्य चोत्तमजना न परित्यजन्ति ॥ १४२ ॥
 सौजन्यधन्यजनपुः पुरुषाः परेषां दोषानपास्य गुणमेव गवेषयन्ति । त्यक्त्वा भुजंगमविषा
 पटीरगर्भात्सौरम्यमेव पवना परिशीलयन्ति ॥ १४३ ॥ उदधिरेव धिरुर्व्यास्तं हनूमास्त
 निरवधि गगनं चेत्काण्डकोशे विलीनम् । इति परिमितिमन्तो भान्ति सर्वेऽपि भावाः स
 निरवधिरेकः सज्जनानां विवेकः ॥ १४४ ॥ न हि भवति वियोगः स्नेहविच्छेदहेतुर्ज
 गुणनिधीनां सज्जनानां कदाचित् । धनैतिमिरनिबद्धो दूरसंस्थोऽपि चन्द्रः किमु कुमुदव
 नां प्रेममङ्गं करोति ॥ १४५ ॥ धवलयति समग्रं चन्द्रमाजीवलोकां किमिति निजक
 नात्मसंस्थं प्रमोदति । भवति विदितमेतत्प्रायशः सज्जनानां परहितनिरतानामादरो नात्मका
 ॥ १४६ ॥ प्रथमवयसि पीतं तोयमल्पं स्मरन्तः शिरसि निहितभारा नालिकेरा नराणा
 उदकममृतकैलपं दद्युराजीवितान्तं न हि कृतमुपकारं साधवो विस्मरन्ति ॥ १४७ ॥ मति

१. विघातः. २. प्रकृत्या स्वभावेन वक्रा तनुर्यस्य. ३. जडस्वभावः; (पक्षे) डलयोः सावर्ण्याज्जल
 जलरूपः. ४. दोषा रात्रिस्तस्याः करः; (पक्षे) दोषाणामाकरः. खनिरिति यावत्. ५. मित्रः सूर्यस्तस्य मि
 त्तिकालोऽस्तकालस्तस्मिन्; (पक्षे) मित्रं सुहृत्तद्विपत्तिकालः. ६. केशान्. ७. न त्यजति. ८. सुन्दर. ९. के
 शरस्य. १०. अगस्त्येन. ११. मर्यादा. १२. तीर्णवान्. १३. गाढान्धकारः. १४. नाशयतीत्यर्थः. १५. अमृतपुष्पम्.

वचसि काये पुण्यपीयूषपूर्णास्त्रिभुवनमुपकारश्रेणिभिः प्रीणयन्तः । परगुणपरमाणून्पर्वती-
कृत्य नित्यं निजहृदि विकसन्तः सन्ति सन्तः कियन्तः ॥ १४८ ॥ उदयति यदि भानुः-
पश्चिमे दिग्विभागे प्रचलति यदि मेरुः शीततां याति वह्निः । विकसति यदि पद्मं पर्वताग्रे
शिलायां न भवति पुनरुक्तं भाषितं सज्जनानाम् ॥ १४९ ॥ व्यतिकरितादिगन्ताः श्वेतमा-
नैर्यशोभिः सुकृतविलसितानां स्थानमूर्जस्वलानाम् । अकलितमहिमानः केतनं मङ्गलानां क-
थमपि भुवनेऽस्मिन्तादृशाः संभवन्ति ॥ १५० ॥ वपुरविहितसिद्धा एव लक्ष्मीविलासाः
प्रतिजनकमनीयं कान्तिमत्केतयन्ति । अमलिनमिव रत्नं रश्मयस्ते मनोज्ञा विकसितमिव
पद्मं बिन्दवो माकरन्दाः ॥ १५१ ॥ वहति भुवनश्रेणीं शेषः फणाफणकस्थितां कमठपति-
ना मध्येष्टं सदा स च धार्यते । तमपि कुरुते क्रोडाधीनं पयोनिधिरादरादहह महतां
निःसीमानश्चरित्रविभूतयः ॥ १५२ ॥ घृष्टं घृष्टं पुनरपि पुनश्चन्दनं चारुगन्धं छिन्नं छिन्नं
पुनरपि पुनः स्वादु, चैवेक्षुकाण्डम् । दग्धं दग्धं पुनरपि पुनः काञ्चनं कान्तवर्णं न प्राणान्ते
प्रकृतिविकृतिर्जायते चोत्तमानाम् ॥ १५३ ॥ केनादिष्टौ कमलकुमुदोन्मीलने पुष्पवन्तौ
विश्वं तोयैः स्नपयितुमसौ केन वा वारिवाहः । विश्वानन्दोपचयचतुरो दुर्जनानां दुरापः
श्लाघ्यो लोके जयति महतामुज्ज्वलोऽयं निसर्गः ॥ १५४ ॥ उदन्वच्छन्ना भूः स च निधिरपां
योजनशतं सदा पान्थः पूषा गगनपरिमाणं गणयति । इति प्रायो भावाः स्फुरदवधिमुद्रामुकुलि-
ताः सतां प्रज्ञोन्मेषः पुनरयमसीमा विजयते ॥ १५५ ॥ यदेतन्नेत्राम्भस्तदपि च समासाद्य तरुणीं
कपोले व्यासक्तं कुचकलशमस्याः कलयति । ततः श्रोणीबिम्बं व्यवसितविलासं तदुचितं
स्वभावस्वच्छानां पतनमपि भाग्यं तरयति ॥ १५६ ॥ यदिन्दोरन्वेति व्यसनमुदयं वा
निधिरपामुपाधिस्तत्रायं जयति जनिकर्तुः प्रकृतिता । अयं कः संबन्धो यदनुहरते तस्य
कुमुदं विशुद्धाः शुद्धानां वमनमभिसंधिप्रणयिनः ॥ १५७ ॥ गुणायन्ते दोषाः सुजनवदने
दुर्जनमुखे गुणा दोषायन्ते तदिदमपि नो विस्मयपदम् । महामेषः क्षारं पिबति कुरुते वारि
मधुरं फेणी क्षीरं पीत्वा वमति गरलं दुःसहतरम् ॥ १५८ ॥ प्रियेप्राया वृत्तिर्विनयमधुरो
वाचि नियमः प्रकृत्या कल्याणी मतिरनवगीतः परिचयः । पुरो वा पश्चाद्वा तदिदमविप-
र्यासितरसं रहस्यं साधूनामनुपधि विशुद्धं विजयते ॥ १५९ ॥ असाधुः साधुर्वा भवति
खलु जात्यैव पुरुषो न सङ्गाद्दौर्जन्यं न हि सुजनता कस्यचिदपि । प्ररूढे संसर्गे मणिभुज-
गयोर्जन्मजनिते मणिर्नाहेदोषान्स्पृशति न हि सर्पो मणिगुणान् ॥ १६० ॥ असाधुः कुत्रापि
व्रजति खलु दोषं न गुणता खलानां संसर्गेरपि कृतनिवासोऽपि निपुणः । यथा पक्षिव्यालैरपि-
हिततनुश्चन्दनतरुर्न वैकृत्यं याति क्षपयति च तापं सुमनसाम् ॥ १६१ ॥ करे श्लाघ्य-

१. अमृतम्. २. पङ्क्तिभिः. ३. आश्चर्यस्थानम्. ४. सर्पः. ५. आनन्दात्मिका. ६. संबन्धे. ७. सर्पस्य.

स्त्यांगः शिरसि गुरुपादप्रणयिता मुखे सत्या वाणी विजयिभुजयोर्वीर्यमैतुलम् । हति
 स्वस्था वृत्तिः श्रुतमधिगतैकव्रतफलं विनाप्यैश्वर्येण प्रकृतिमहतां मण्डनमिदम् ॥ १६२ ॥
 अचिन्त्याः पन्थानः किमपि महतामन्धैकरिपोर्यदक्ष्णोऽभूतेजस्तदैकत कथाशेषमदनम् ।
 मुनेर्नेत्रादत्रैर्यदजानि पुनर्ज्योतिरहह प्रतेने तेनेऽं मदनमयमेव त्रिभुवनम् ॥ १६३ ॥ इह
 नेके सन्तः सततमुपकारिण्युपकृतिं कृतज्ञाः कुर्वन्तो जगति निवसन्तोऽपि सुधियः । किय
 न्तस्ते सन्तः सुकृतपरिपाकप्रणयिनो विना स्वार्थं येषां भवति परकृत्यव्यसनिता ॥ १६४ ॥
 अभेदेनोपास्ते कुमुदमुदरे वा स्थितवतो विपक्षादम्भोजाडुपगतवतो वा मधुलिहः । अप
 र्याप्तः कोऽपि स्वपरपरिचर्यापरिचयप्रबन्धः साधूनामयमनभिसंधानमधुरः ॥ १६५ ॥ तृषा
 तैः सारङ्गैः प्रति जलधरं भूरि विरुतं घनैर्मुक्ता धारा सपदि पयसस्तान्प्रति मुहुः । स्वगान्
 के मेघाः क इह विहगा वा जलमुचामयाच्यो नार्तानामनुपकरणीयो न महताम् ॥ १६६ ॥
 शिला बाला जाता चरणरजसा यत्कुलशिशोः स एवायं सूर्यः सपदि निजपादैर्गिरिशि
 लाम् । स्पृशन्भूयो भूयो न खलु कुरुते कामपि वधूं कुले कश्चिद्धन्यः प्रभवति नरः श्लाघ्य
 महिमा ॥ १६७ ॥ बहिः सर्वाकारप्रगुणरमणीयं व्यवहरन्पराभ्यूहस्थानान्यपि तनुतराणि स्थम
 यति । जनं विद्वानेकः सकलमभिसंधाय कपटैस्तटस्थः स्वानर्थान्घटयति च मौनं च भजते
 ॥ १६८ ॥ परार्थव्यासङ्गाडुपजहदपि स्वार्थपरतामभेदैकत्वं यो वहति गुरु भूतेषु सततम् । स्वभा
 वादस्यान्तः स्फुरति ललितोदात्तमहिमा समर्थो यो नित्यं स जयतितरां कोऽपि पुरुषः
 ॥ १६९ ॥ परीवादस्तथ्यो भवति वितथो वापि महतामतथ्यस्तथ्यो वा हरति महिमानं जनरवः ।
 तुलोत्तीर्णस्यापि प्रकटितहताशेषतमसो रवेस्तादृक्तेजो न हि भवति कन्यां गतवतः ॥ १७० ॥
 तमांसि ध्वंसन्ते परिणमति भूयानुपशयः सकृत्संवादेऽपि प्रथत इह चामुत्र च शुभम् । अथ
 प्रत्यासङ्गः कमपि महिमानं वितरति प्रसन्नानां वाचः फलमपरिमेयं प्रसुवते ॥ १७१ ॥ प्रिया
 न्याय्या दृष्टिर्मलिन्मसुर्भङ्गेऽप्यसुकरं त्वसन्तो नार्भ्यर्थ्याः सुहृदपि न याच्यः कृशधनः ।
 विपद्युच्चैः स्थेयं पदमनैविधेयं च महतां सतां केनोद्दिष्टं विषममसिधाराव्रतमिदम् ॥ १७२ ॥
 प्रदानं प्रच्छन्नं गृहमुपगते संभ्रमविधिः प्रियं कृत्वा मौनं सदसि कथनं नाप्युपकृतेः । अनु
 त्सेको लक्ष्म्यां निरभिभवसाराः परकथाः सतां केनोद्दिष्टं विषममसिधाराव्रतमिदम् ॥ १७३ ॥
 विजेतव्या लङ्का चरणतरणीयो जलनिधिर्विपक्षः पौलस्त्यो रणभुवि सहायाश्च कपयः ।
 तथाप्येको रामः सकलमवधीद्राक्षसकुलं क्रियांसिद्धिः सत्त्वे भवति महतां नोपकर्षी

१. दानम्. २. निस्तुलम्. ३. भूषणम्. ४. शंकरस्य. ५. अकरोत्. ६. वार्तावशिष्टो. मदनो यस्मिन्स
 तथाविधम्. ७. न्यायानुसारिणी. ८. वर्तनम्. ९. पातकम्. १०. प्राणव्यये. ११. न याचयितव्याः.
 १२. क्षीणधनः. १३. अनुसर्तव्यम्. १४. उपदिष्टम्. १५. अतिकठिनम्. १६. खड्गधाराताण्डवम्. १७. शु
 तम्. १८. उपकारस्य. १९. रावणः. २०. कार्यसिद्धिः. २१. बले. २२. सामग्र्याम्.

॥ १७४ ॥ रथस्यैकं चक्रं भुजगयमिताः सप्त तुरगा निरालम्बो मार्गश्र्वरर्णरहितः सौरथि-
रपि । रविर्यात्येवान्तं प्रतिदिनमपारस्य नभसः क्रियासिद्धिः सत्त्वे भवति महतां नोपकरणे
॥ १७५ ॥ धनुः पौष्पं^३ मौर्वी^४ मधुकैरमयी चञ्चलदृशां दृशां कोणो बाणः सुहृदपि
जडात्मा हिमकरः । तथाप्येकोऽनङ्गस्त्रिभुवनमपि व्याकुलयाति क्रियासिद्धिः सत्त्वे भवति
महतां नोपकरणे ॥ १७६ ॥ विपक्षः श्रीकण्ठो जडतनुरमात्यः शशधरो वसन्तः सामन्तः
कुसुममिषवः सैन्यमबलाः । तथापि त्रैलोक्यं जयति मदनो देहैरहितः क्रियासिद्धिः सत्त्वे
भवति महतां नोपकरणे ॥ १७७ ॥ घटो जन्मस्थानं मृगपरिजनो भूर्जवसनं वने वासः
कन्दैरशनमपि दुःस्थं वपुरिदम् । अगस्तिः पांथोधिं यदकृतं कराम्भोजकुहरे क्रियासिद्धिः
सत्त्वे भवति महतां नोपकरणे ॥ १७८ ॥ दक्षिण्यं स्वजने दया परजने शौक्यं सदा दुर्ज-
ने प्रीतिः साधुजने नैयो नृपजने विद्वज्जनेष्वार्जवम् । शौर्यं शत्रुजने क्षमा गुरुजने नारी-
जने धूर्तता ये चैवं पुरुषाः कलासु कुशलास्तेष्वेव लोकस्थितिः ॥ १७९ ॥ ये जाते व्यस-
ने निर्ऋतकुलधियः संपत्सु नाभ्युन्नताः प्राप्ते नैव पराङ्मुखाः प्रणयिनि प्राणप्रयोगैरपि । ह्री-
मन्तैः स्वगुणप्रकाशनविधान्यस्तुतौ पण्डितास्ते भूमण्डलमण्डनैकतिलकाः सन्तः कियन्तो
जनाः ॥ १८० ॥ क्षुद्राः सन्ति सहस्रशः स्वभरणव्यापारमात्रोद्यताः स्वार्थो यस्य परार्थ
एव स पुमानेकः सतामर्ग्रणीः । दुःपूरोदरपूरणाय पिबति स्रोतःपतिं वैडवो जीमूतैस्तु
निर्दोषसंभृतजगत्संतापविच्छिन्नये ॥ १८१ ॥ मज्जन्तोऽपि विपैर्यथोधिगहने निःशङ्कधै-
र्यादृताः कुर्वन्त्येव परोपकारमनिशं सन्तो यथाशक्ति वै । राहोरुग्रकरालैर्वक्रकुहरग्रासाभि-
भूतोऽप्यलं चन्द्रः किं न जनं करोति सुखिनं ग्रासावशेषैः^५ कैरैः ॥ १८२ ॥ वाञ्छा स-
ज्जनसंगमे परगुणे प्रीतिगुरौ नम्रता विद्यायां व्यसनं स्वयोषिति रतिर्लोकापवादाद्भयम् ।
भक्तिः शूलिनि शक्तिरात्मद्वैभने संसर्गमुक्तिः खलेष्वेते येषु वसन्ति निर्मलगुणास्तेभ्यो नरे-
भ्यो नमः ॥ १८३ ॥ दृश्यन्ते भुवि भूरिनिम्बतरवः कुत्रापि ते चन्दनाः पाषाणैः परिपू-
रिता वसुमती वैज्रो मणिदुर्लभः । श्रूयन्ते करैर्दारवाश्च सततं चैत्रे कुहूँजितं तन्मन्ये खल-
संकुलं जगदिदं द्वित्राः क्षितौ सज्जनाः ॥ १८४ ॥ धर्मात् न तथा सुशीतलजलैः स्नानं
न मुक्तावलिर्न श्रीखण्डविलेपनं सुखयति प्रत्यङ्गमप्यर्पितम् । प्रीत्यै सज्जनभाषितं प्रभवति
प्रायो यथा चेतासि सद्युक्त्या च पुरस्कृतं सुकृतिनामाकृष्टिमन्त्रोपमम् ॥ १८५ ॥ धर्मे

१. अनूहः. २. अरुणः. ३. पुष्पमयम्. ४. ज्या. ५. अमररूपा. ६. बुद्धिरहितः; (पक्षे डलयोः
सावर्ण्यात्) जलात्मा जलरूपः. ७. अनङ्गः. ८. उत्पत्तिस्थानम्. ९. मृगा एव परिजनः. १०. समुद्रम्.
११. अकरोत्. १२. सरलभावः. १३. शठत्वम्. १४. नीतिः. १५. संकटे. १६. अव्यग्रमनसः. १७. ल-
ज्जावन्तः. १८. नीचाः. १९. अग्रेसरः. २०. समुद्रम्. २१. वाडवाभिः. २२. मेघः. २३. ग्रीष्मः.
२४. विपदेव यथोधिः समुद्रः. २५. भयंकरम्. २६. किरणैः. २७. स्वस्त्रियाम्. २८. शंकरे. २९. मनोजये.
३०. हीरकमणिः. ३१. काकशब्दाः. ३२. कोकिलशब्दाः. ३३. मुक्तासरः.

तत्परता मुखे मधुरता दाने समुत्साहिता मित्रेऽवञ्चकता गुरौ विनयिता चित्तेऽतिगम्भीरा
 ता । आचारे शुचिता गुणे रसिकता शास्त्रेऽतिविज्ञानिता रूपे सुन्दरता हरौ भजनित
 सत्त्वेव संदृश्यते ॥ १८६ ॥ सौजन्यामृतसिन्धवः परहितप्रारब्धवीरव्रता वाचालाः पर-
 वर्णने निजगुणालापे च मौनव्रताः । आप्तस्वप्यविलुप्तवीर्यानिचयाः संपत्स्वनुत्सेकिनो
 भूवन्खलवक्त्रनिर्गतविषज्वालातैताः सज्जनाः ॥ १८७ ॥ ये दीनेषु दयालवः स्पृशति य-
 नल्पोऽपि न श्रीमदो व्यग्रा ये च परोपकारकरणे हृष्यन्ति ये याचिताः । स्वस्थाः सन्ति
 च यौवनोन्मदमहाव्याधिप्रकोपेऽपि ये तैः स्तम्भैरिव सुस्थिरैः किल भरङ्गान्ता धैरा धारयन्ति
 ॥ १८८ ॥ क्षारो वारिनिधिः कलङ्ककलुषश्चन्द्रो रविस्तापकृत्पर्जन्यश्चैपलाश्रयोऽभ्रपटल-
 दृश्यः सुवर्णाचलः । शून्यं व्योम रसा द्विजिह्वविधृता स्वर्धामधेनुः पशुः काष्ठं कल्प-
 रुट्षत्सुरमणिस्तत्केन साम्यं सताम् ॥ १८९ ॥ कस्मादिन्दुरसौ धिनोति जगतीं पीयूषणै-
 करैः कस्माद्वा जलधारयैव धराणि धाराधरः सिञ्चति । भ्रामं भ्राममयं च नन्दयति वा क-
 स्मात्त्रिलोकीं रविः साधूनां हि परोपकारकरणे नोपाध्यपेक्षं मनः ॥ १९० ॥ अद्वैतं सुखदु-
 खयोरनुगतं सर्वास्ववस्थासु यद्विश्रामो हृदयस्य यत्र जरसा यस्मिन्नहार्यो रसः । कालेन
 वरणात्ययात्परिणतं यत्स्नेहसारे स्थितं भद्रं तस्य सुमानुषस्य कथमप्येकं हि तत्प्रार्थ-
 ॥ १९१ ॥ गर्वं नोद्वहते न निन्दति परान्नो भाषते निष्ठुरं प्रोक्तं केनचिदप्रियं च सह-
 क्रोधं च नालम्बते । श्रुत्वा काव्यमलक्षणं परकृतं संतिष्ठते मूकवद्दोषांश्छादयते स्वयं
 कुरुते ह्येतत्सतां लक्षणम् ॥ १९२ ॥ किं कूर्मस्य भ्रव्यथा न वपुषि क्ष्मां न क्षिपते
 यत्किं वा नास्ति परिश्रमो दिनपतेरास्ते न यन्निश्चलः । किं चाङ्गीकृतमुत्सृजन्न मनसा क्ष-
 द्यो जनो लज्जते निर्वाहः प्रतिपन्नवस्तुषु सतामेताद्धि गोत्रव्रतम् ॥ १९३ ॥ सेतूपक्रम-
 तुकाहृतगिरिप्रक्षेपवेगोच्छलत्रिःशेषाम्बुपरिस्फुटोदरदरीगम्भीरिमा सागरः । चक्रे गोष्पद-
 द्विलङ्घितवतोऽप्यन्तर्भवं मारुतेः पूर्णत्वादतिरिच्यते हि महतस्तुच्छस्य दुर्लङ्घ्यता ॥ १९४ ॥
 दीनानां कल्पवृक्षः सगुणफलनतः सज्जनानां कुटुम्बी आदर्शः शिक्षितानां सुचरितनिका-
 शीलवेलासमुद्रः । सत्कर्ता नावमन्ता पुरुषगुणनिधिर्दक्षिणोदारसत्त्वो ह्येकः श्लाघ्यः स ज-
 वत्यधिकगुणतया चोच्छ्वसन्तीव चान्यैः ॥ १९५ ॥ नम्रत्वेनोन्नमन्तः परगुणकथनैः स्वानु-
 णान्ख्यापयन्तः स्वार्थान्संपादयन्तो विततबहुतरारम्भयत्नाः परार्थे । क्षान्त्यैवाक्षेपरूपास्त-
 मुखरमुखान्दुर्मुखान्दूषयन्तः सन्तश्चाश्चर्यचर्या जगति बहुमताः कस्य नाम्यर्थनीयाः ॥ १९६ ॥
 जातः कूर्मः स एकः पृथुभुवनभरायार्पितं येन पृष्ठं श्लाघ्यं जन्म ध्रुवस्य भ्रमति नियमि-
 यत्र तेजस्विचक्रम् । संजातव्यर्थपक्षाः परहितकरणे नोपरिष्ठान्न बाधो ब्रह्माण्डोदुम्बरान्त-

१. सुजनतामृतसमुद्राः. २. विपत्तिकालेषु. ३. गर्वरहिताः. ४. व्यासाः. ५. हर्षयुक्ता भवन्ति. ६. पृथ-
 ७. विद्युत्. ८. पृथ्वी. ९. प्रकटयन्तः.

शकवदपरे जन्तवो जातनष्टाः ॥ १९७ ॥ हे पक्षिन्नागतस्त्वं कुत इह सरसस्तत्क्रियद्भो विशालं किं मद्भाम्नोऽपि बाढं ददति विपुलतां पाप मा ब्रूहि मिथ्या । इत्थं कूपोदकस्थः शपति तटगतं ददुरो राजहंसं नीचः प्रायः शठार्थो भवति हि विषमो नापराधेन दृष्टः ॥ १९८ ॥ वक्त्रे वल्गाप्रकर्षः समरभुवि तव प्राणरक्षापि दैवात्स्वेच्छाचारो न चास्ते न हि भवति तथा भारवाहो नितान्तम् । इत्युक्तोऽश्वः खरेण प्रहसितवदनो मूक एवावतस्थे तस्माज्जात्या महान्तोऽधमजनविषये मौनमेवाश्रयन्ते ॥ १९९ ॥

दुर्जननिन्दा ।

खलः सर्षपमात्राणि परच्छिद्राणि पश्यति । आत्मनो बिल्बमात्राणि पश्यन्नपि न पश्यति ॥ १ ॥ न विना परवादेन रमते दुर्जनो जनः । काकः सर्वरसान्भुङ्क्ते विनामेध्यं न तृप्यति ॥ २ ॥ विशिखैर्व्यालयोरन्त्यवर्णाभ्यां यो विनिर्मितः । परस्य हरति प्राणान्नैतच्चित्रं कुलोचितम् ॥ ३ ॥ विषमा मलिनैर्मानो द्विजिह्वा जिह्वाङ्गा इव । जगत्प्राणहरा नित्यं कस्य नोद्वेजकाः खलाः ॥ ४ ॥ दुर्जनः परिहर्तव्यो विद्यालङ्कृतोऽपि सन् । मणिना भूषितः सर्पः किमसौ न भयंकरः ॥ ५ ॥ खलानां कण्टकानां च द्विविधैव प्रतिक्रिया । उपानन्मुखभङ्गो वा दूरतो वापि वर्जनम् ॥ ६ ॥ अपूर्वः कोऽपि कोपाग्निः सज्जनस्य खलस्य च । एकस्य शाम्यति स्नेहाद्वर्धतेऽन्यस्य वारितः ॥ ७ ॥ ऊर्जितं सज्जनं दृष्ट्वा द्वेष्टि नीचः पुनः पुनः । कवलीकुरुते खस्थं विधुं दिवि विधुतुदः ॥ ८ ॥ दुर्जनः स्वस्वभावेन परकार्यं विनश्यति । नोदरतृप्तिमायाति मूषको वस्त्रभक्षकः ॥ ९ ॥ क्वचित्सर्पोऽपि मित्रत्वमीयान्नैव खलः क्वचित् । न शेषशायिनोऽप्यस्य वशे दुर्योधनो हरेः ॥ १० ॥ उपकारोऽपि नीचानामपकारोऽपि जायते । पयःपानं भुजंगानां केवलं विषवर्धनम् ॥ ११ ॥ अलकाश्च खलाश्चैव मूर्ध्नि भीरुजनैर्धृताः । उपर्युपरि संस्कारेऽप्याविष्कुर्वन्ति वक्रताम् ॥ १२ ॥ खलानां धनुषां चामि सद्गंजनुषामपि । गुणलाभो भवेदाशु परहृद्भेदकारकः ॥ १३ ॥ बहुनिष्कपटद्रोही बहुधान्योपघातकः । रन्ध्रान्वेषी च सर्वत्र दूषको मूषको यथा ॥ १४ ॥ नौश्च दुर्जनजिह्वा च प्रतिकूलविसर्पिणी । परैर्प्रतारणायैव दारुणा केन निर्मिता ॥ १५ ॥ यस्मिन्वंशे^१ समुत्पन्नस्तमेव निर्जचेष्टितैः । दूषयत्यचिरेणैव धुण्कीट इवाधमः ॥ १६ ॥ स्वभावकठिण-

१. विष्ठाद्यशुचि. २. बाणः. ३. सर्पः. ४. अन्त्यवर्णो खल इति. ५. वक्राः. ६. दुष्टस्वभावाः. ७. सर्पाः. ८. प्रतिकारः. ९. उपानहा पादस्थचर्मणा मुखभङ्गः. १०. कुलम्; (पक्षे) वेणुः. ११. विनयादिः (पक्षे) रज्जुः. १२. बहु-निष्कपट-द्रोही; (पक्षे) बहु-निष्क-पट-द्रोही इति पदच्छेदः. १३. बहुधा-अन्योपघातकः; (पक्षे) बहु-धान्य-उपघातकः इति पदच्छेदः. १४. दूषणान्वेषी; (पक्षे) छिद्रान्वेषी. १५. प्रतितीरम्; (पक्षे) विरुद्धम्. १६. परेषां प्रकर्षेण तारणाय; (पक्षे) परेषां वञ्चनाय. १७. भयंकरा; (पक्षे) काष्ठेन. १८. वेणौ; (पक्षे) कुले. १९. स्वकर्मभिः. २०. काष्ठवेधकः कृमिः.

स्यास्य कृत्रिमां बिभ्रतो नैतिम् । गुणोऽपि परहिंसायै चापस्य च खलस्य च ॥ १७ ॥
 अयःपिण्ड इवोत्तप्ते खलानां हृदये क्षणात् । पतिता एव नश्यन्ति गुणास्तोयकणा इव ॥ १८ ॥
 वर्जनीयो मतिमता दुर्जनः सख्यवैरयोः । श्वा भवत्यपकाराय लिहन्नपि दशन्नपि ॥ १९ ॥
 वक्रतां बिभ्रतो यस्य गुह्यमेव प्रकाशते । कथं न च समानः स्यात्पुच्छेन पिशुनः ॥ २० ॥
 स्नेहेन भूतिदानेन कृतस्वच्छोऽपि दुर्जनः । दर्पणश्चान्तिके तिष्ठन्करोत्येकं
 द्विधा ॥ २१ ॥ आजन्मसिद्धं कौटिल्यं खलस्य च हँलस्य च । सोढुं तयोर्मुखाक्षेपमलमेव
 सा क्षर्मा ॥ २२ ॥ यथा यथैव स्नेहेन भूयिष्ठमुपचर्यते । धत्ते तथा तथा तापं महावैश्वान
 खलः ॥ २३ ॥ स्तोकेनोन्नतिमायाति स्तोकेनायात्यधोगतिम् । अहो नु सदृशी वृत्तिस्तु
 कोटेः खलस्य च ॥ २४ ॥ दुर्जनः कृतशिक्षोऽपि सज्जनो नैव जायते । अपि गङ्गाज
 स्नानादधः केशः कुशायते ॥ २५ ॥ दह्यमानाः सुतीक्ष्णेन नीचाः परयशोऽग्निना । अ
 क्तास्तत्पदं गन्तुं ततो निन्दां प्रकुर्वते ॥ २६ ॥ खलः सत्क्रियमाणोऽपि ददाति कलहं
 ताम् । दुग्धधौतोऽपि किं याति वायसः कलहं सताम् ॥ २७ ॥ दुर्जनस्य विशिष्टत्वं पा
 पद्वक्कारिणम् । व्याघ्रस्य चोपवासेन पारणं पशुमारणम् ॥ २८ ॥ संत्यज्य शूर्पवद्दोषा
 णान्गृह्णाति पण्डितः । दोषग्राही गुणत्यागी पँड्डौलीव हि दुर्जनः ॥ २९ ॥ खलो न साधु
 याति सद्भिः संबोधितोऽपि सन् । सरित्पूरप्रपूर्णोऽपि क्षारो न मधुरायते ॥ ३० ॥ सर्पदुर्ज
 योर्मध्ये वरं सर्पो न दुर्जनः । सर्पो दशति कालेन दुर्जनस्तु पदेपदे ॥ ३१ ॥ अकस्मात्
 कुप्यन्ति प्रसीदन्त्यनिमित्ततः । शीलमेतदसाधूनामभ्रं पँरिष्ठवं यथा ॥ ३२ ॥ अशक्त
 शक्तिमात्मीयां श्लाघयन्ते च दुर्जनाः । ते भवन्त्युपहासाय महतामेव संनिधौ ॥ ३३ ॥ स
 क्रूरः खलः क्रूरः सर्पात्क्रूरतरः खलः । मन्त्रेण शाम्यते सर्पो न खलः शाम्यते कदा ॥ ३४ ॥
 दुर्जनं प्रथमं वन्दे सज्जनं तदनन्तरम् । मुखप्रक्षालनात्पूर्वं गुदप्रक्षालनं यथा ॥ ३५ ॥ दुर्
 नः सुजनो न स्यादुपायानां शतैरपि । अपानं मृत्सहस्रेण धौतं चास्यं कथं भवेत् ॥ ३६ ॥
 खलास्तु कुशलाः साधुहितप्रत्यूहकर्मणि । निपुणाः फणिनः प्राणानपहर्तुं निरङ्गिसाम् ॥ ३७ ॥
 अहो वत महत्कष्टं विपरीतमिदं जगत् । येनापत्रपते साधुरसाधुस्तेन तुष्यति ॥ ३८ ॥
 तक्षकस्य विषं दन्ते मक्षिकाया विषं शिरः । वृश्चिकस्य विषं पुच्छं सर्वाङ्गे दुर्जनो विष
 ॥ ३९ ॥ दुर्जनो नार्जवं याति सेव्यमानोऽपि नित्यशः । स्वेदनाभ्यञ्जनोपायैः श्वपुच्छमि
 नामितम् ॥ ४० ॥ वर्धयन्वाथ संमानं खलानां प्रीतये कुतः । फलन्त्यमृतसेकेऽपि न पथ्या
 विपद्भूमाः ॥ ४१ ॥ दुर्जनैरुच्यमानानि संमतानि प्रियाण्यपि । अकालकुसुमानीव भयं सं

१. क्रियया निवृत्ताम्; (पक्षे) कपटयुक्ताम्. २. नम्रत्वम्. ३. मौर्वी; (पक्षे) विनयादिः. ४. धनुः
 ५. तैलेन; (पक्षे) ममताया. ६. भस्म; (पक्षे) वैभवम्. ७. लाङ्गलम्. ८. पृथ्वी; (पक्षे) शान्तिः
 ९. बाहुल्येन. १०. पूज्यते. ११. तुलायष्टेः. १२. राजहंसत्वम्. १३. चालिनी. १४. चञ्चलम्. १५. वि
 पराधताम्. १६. लज्जां प्राप्नोति.

नयन्ति ह ॥ ४२ ॥ शतं दद्यान्न विवदेदिति विज्ञस्य संमतम् । विना हेतुमपि द्वन्द्वमेतन्मू-
 र्खस्य लक्षणम् ॥ ४३ ॥ अहो खलभुजंगस्य विपरीतो वधक्रमः । अन्यस्य दशति प्राणम-
 न्यः श्रोत्रैर्वियुज्यते ॥ ४४ ॥ न यत्नकोटिशतकैरपि दुष्टः सुधीर्भवेत् । किं मर्दितोऽपि
 कस्तूर्यां लशुनो याति सौरभम् ॥ ४५ ॥ पाषाणो भिद्यते टङ्कैर्वज्रं वज्रेण भिद्यते । सर्पो-
 ऽपि भिद्यते मन्त्रैर्दुष्टात्मा नैव भिद्यते ॥ ४६ ॥ दुर्जनो दोषमादत्ते दुर्गन्धिमिव सूकरः ।
 सज्जनश्च गुणग्राही हंसः क्षीरमिवाम्भसः ॥ ४७ ॥ अपूर्वरसना व्योलाः खलाननविले-
 शयाः । कर्णमूले स्पृशन्त्यन्यं हरन्त्यन्यस्य जीवितम् ॥ ४८ ॥ दुर्जनेन समं सख्यं प्रीतिं
 चापि न कारयेत् । उष्णो दहति चाङ्गारः शीतः कृष्णायते करम् ॥ ४९ ॥ दुर्जनः प्रिय-
 वादी च नैतद्विश्वासकारणम् । मधु तिष्ठति जिह्वाग्रे हृदि हालाहलं विषम् ॥ ५० ॥ मन-
 स्यन्यद्वचस्यन्यत्कार्ये चान्यदुरात्मनाम् । मनस्येकं वचस्येकं कर्मण्येकं महात्मनाम् ॥ ५१ ॥
 जीवैनग्रहणे नम्रा गृहीत्वा पुनरुन्नताः । किं कनिष्ठाः किमु ज्येष्ठा घटीयन्त्रस्य दुर्जनाः
 ॥ ५२ ॥ बिभ्राणा गरलं कण्ठे भुजंगपरिवेष्टिता । शाम्भवीव तनुः कस्य न वन्द्या दौर्जनी-
 सभा ॥ ५३ ॥ अक्षमालापट्टित्तिज्ञा कुशासनपरिग्रहा । ब्राह्मीव दौर्जनी संसद्बन्धनीया समे-
 खला ॥ ५४ ॥ खलः करोति दुर्वृत्तं नूनं फलति साधुषु । दशाननोऽहरत्सीतां बन्धनं च
 महोदधेः ॥ ५५ ॥ करोति स्वमुखेनैव बहुधान्यस्य खण्डनम् । नमः पतनशीलाय मुस-
 लाय खलाय च ॥ ५६ ॥ अपवादादभीतस्य समस्य गुणदोषयोः । असद्वृत्तेरहो वृत्तं दुर्विभावं
 विधेरिव ॥ ५७ ॥ न देवाय न धर्माय न सिन्धुभ्यो न चार्थिने । दुर्जनस्यार्जितं वित्तं भु-
 ज्यते राजतस्करैः ॥ ५८ ॥ मुखं पद्मदलाकारं वाचा चन्दनशीतला । हृदयं क्रोधसंयुक्तं
 त्रिविधं धूर्तलक्षणम् ॥ ५९ ॥ निष्णातोऽपि च वेदान्ते साधुत्वं नैति दुर्जनः । चिरं जल-
 निधौ मग्नो मैनाक इव मार्दवम् ॥ ६० ॥ खलः सज्जनकार्पासधक्षेणैकहुताशनः । परदुः-
 खाग्निधमनमारुतः केन वर्ण्यताम् ॥ ६१ ॥ यशःसौरभ्यलशुनः शान्तिशैत्यहुताशनः ।
 १३ कौरुण्यकुसुमाकाशः खलः सज्जनदुःखदः ॥ ६२ ॥ अन्तर्मलिनदेहेन बहिराह्लादकारिणा ।
 १४ महाकालफलेनेव के खलेन न वञ्चिताः ॥ ६३ ॥ अहो प्रकृतिसादृश्यं श्लेष्मणो दुर्जनस्य

१. जिह्वा. २. सर्पाः. ३. उदकम्; (पक्षे) प्राणः. ४. सर्पाः; (पक्षे) जाराः. ५. दुर्जनसंबन्धिनी. ६. अ-
 क्षमाला य आलापास्तेषां वृत्तिज्ञा; (पक्षे) अक्षमाला जपमाला तस्या अपवृत्तिभ्रमणं जानातीति सा. ७. कुत्सितं
 यच्छासनं शिक्षा तस्य परिग्रहोऽवलम्बो यस्याः सा; (पक्षे) कुशासनं दर्भासनं तत्परिग्रहः स्वीकारो यस्याः
 सा. ८. समे साधौ खला; (पक्षे) मेखलया सहिता. ९. बहुधा अन्यस्य परस्य खण्डनम्; (पक्षे) पुष्कल-
 धान्यस्य खण्डनं चूर्णम्. १०. दहनम्. ११. कीर्तिरेव सौगन्ध्यं तन्नाशकत्वाच्छुन इव. लशुनो हि कस्तू-
 र्योदेः सौगन्ध्यं नाशयतीति प्रसिद्धिः. १२. शान्तिरेव शैत्यं तन्नाशकत्वादभिरिव. १३. कारुण्यमेव कुसुमं
 तस्याकाशः. आकाशस्य यथा पुष्पं कदापि नोपलभ्यते तद्वत्खले कारुण्यं कदापि नोपलभ्यत इत्यर्थः.
 १४. तालफलेन. १५. स्वभावसाम्यम्. १६. कफस्य.

च । मधुरैः कोपमायाति कटुकेनैव शाम्यति ॥ ६४ ॥ ईषल्लब्धप्रवेशोऽपि स्नेहविच्छे-
कारकः । कृतक्षोभो नैरीनर्ति खलो मन्थनदण्डवत् ॥ ६५ ॥ विवृण्वती पुरस्तैक्ष्ण्यं प्र-
तः कुर्वती गुणम् । कर्णान्विध्यति लोकस्य सूचीवत्सूचकस्य वाक् ॥ ६६ ॥ सर्वथा व्य-
हर्तव्यं कुतो ह्यवचनीयता । यथा स्त्रीणां तथा वाचां साधुत्वे दुर्जनो जनः ॥ ६७ ॥ कापू-
कुक्कुरश्च भोजनैकपरायणः । लालितः पार्श्वमायाति वारितो न च गच्छति ॥ ६८ ॥ नैवाक-
विनाशं गणयति पिशुनः परव्यसनहृष्टः । प्राप्य सहस्रविनाशं समरे नृत्यति कबन्ध इव ॥ ६९ ॥
रविरपि न दहति तादृग्यादृग्दहति वालुकानिकैरः । अन्यस्माल्लब्धपदो नीचः प्रायेण दुः-
हो भवति ॥ ७० ॥ त्यक्त्वापि निजप्राणान्परहितविघ्नं खलः करोत्येव । कवले पतिता स-
वैमयति मक्षिकान्नभोक्तारम् ॥ ७१ ॥ कृतमपि महोपकारं पय इव पीत्वा निर्रातङ्ग-
प्रत्युत हन्तुं यतते काकोदरसोदरः खलो जगति ॥ ७२ ॥ नलिकागतमपि कुटिलं न भवति स-
शुनः पुच्छम् । तद्वत्खलजनहृदयं बोधितमपि नैव याति माधुर्यम् ॥ ७३ ॥ एते स्निग्ध-
इति मा मा क्षुद्रेषु यात विश्वासम् । सिद्धार्थानामेषां 'स्नेहोऽप्यश्रूणि पातयति ॥ ७४ ॥
गुणिनां गुणेषु सत्स्वपि पिशुनजनो दोषमात्रमादत्ते । पुष्पे फले विरागी क्रमेर्लोकैः कष्ट-
घमिव ॥ ७५ ॥ सुजनानामपि हृदयं पिशुनपरिष्वङ्गलिप्तमिह भवति । पधनः परागवा-
रथ्यासु वहन्नर्जस्वलो भवति ॥ ७६ ॥ परिपूर्णोऽपि तटाके काकः कुम्भोदकं पिबति ।
नुकूलेऽपि कलत्रे नीचः परदारलम्पटो भवति ॥ ७७ ॥ दुर्जनदूषितमनसां पुंसां सुजे-
नास्ति विश्वासः । पाणौ पयसा दग्धे तत्रे फूँकृत्य पामरः पिबति ॥ ७८ ॥ विषघृतोऽ-
तिविषमः खल इति न मृषा वदन्ति विद्वांसः । यदहिर्नकुलद्वेषी स्वकुलद्वेषी पुनः पि-
॥ ७९ ॥ अतिमलिने कर्तव्ये भवति खलानामतीव निरुपणा धीः । 'तिमिरे हि कौशिके-
नां रूपं प्रतिपद्यते दृष्टिः ॥ ८० ॥ लब्धोत्साहो नीचः प्रथममेव स्वामिनं पराभवा-
भूमिरजो रथ्यादावुत्थापकमेव संचणुते ॥ ८१ ॥ उपकृतमनेन सुतरामित्यसतामस्ति न-
चिदपेक्षा । हेतुः स्वहस्तमाश्रितमुद्धूतोऽग्निर्दहत्येव ॥ ८२ ॥ परवादे दशवदनः परर-
रीक्षणे सहस्राक्षः । सदृत्तवित्तहरणे बाहुसहस्रार्जुनः पिशुनः ॥ ८३ ॥ परिशुद्धामपि
समाश्रितो दुर्जनः परान्वैर्यते । पूर्वनाशिनोऽपि भुजगाः परपरितापं न मुञ्चन्ति ॥ ८४ ॥
प्रेरयति परमनार्यः शक्तिविहीनोऽपि जगदभिद्रोहे । तेजयति शस्त्रधारां स्वयमसमर्थः कि-
ञ्चेत्तुम् ॥ ८५ ॥ शिरसि निहितोऽपि नित्यं यत्नादपि सेवितो बहूस्तेहैः । तरुणीकच-

१. साधुद्रव्यैः; (पक्षे) सुवचनैः. २. पुनः पुनर्नृत्यति. ३. अशिरस्कं कलेवरम्. ४. समूहः. ५. व-
करोति. ६. निःशङ्कम्. ७. वैपरीत्ये. ८. सर्पबन्धुः. ९. शिरीषाणाम्; (पक्षे) सिद्धोऽर्थः कार्यं वे-
१०. तैलम्; (पक्षे) स्नेहभावः. ११. नेत्रोदकम्. १२. उष्ट्रः. १३. वीथीषु. १४. रजोयुक्तः. १५. पू-
कृत्वा. १६. नकुल-द्वेषी; (पक्षे) न कुल-द्वेषी. १७. अत्यन्तमलदूषिते. १८. पूर्णा. १९. तमसि. २०. धूक-
२१. व्यथां करोति. २२. वायुमक्षकाः. २३. बहुप्रकारैः स्नेहैः सुगन्धतैलादिभिः; (पक्षे) बहुधा

नीचः कौटिल्यं नैव विजहाति ॥ ८६ ॥ व्योम्नि स वासं कुरुते चित्रं निर्माति सुन्दरं पवने ।
 रचयति रेखाः सलिले चरति खले यस्तु सत्कारम् ॥ ८७ ॥ अतिपेलवमतिपरिमितवर्णं ल-
 घुतरमुदाहरति शठः । परमार्थतः स हृदयं वहति पुनः कालकूटघटितमिव ॥ ८८ ॥ मृद-
 त्वत्सुखभेद्यो दुःसंधानश्च दुर्जनो भवति । सुजनस्तु कनकघटवद्भेद्यश्चाशु संवेद्यः ॥ ८९ ॥
 मृगमीनसज्जनानां तृणजलसंतोषविहितवृत्तीनाम् । लुब्धकैर्धीवरपिशुना निष्कारणवैरिणो ज-
 गति ॥ ९० ॥ रे खल तव खलु चरितं विदुषामग्रे विविच्य वक्ष्यामि । अथवालं पापात्म-
 न्कृतया कथयापि ते हतया ॥ ९१ ॥ विध्वंस्तपरगुणानां भवति खलानामतीव मलिनत्वम् ।
 अन्तरितशशिरुचामपि सलिलमुचां मलिननिमाभ्यधिकः ॥ ९२ ॥ परगुह्यगुप्तिनिपुणं गुर्ण-
 मयमखिलैः समीहितं नितराम् । ललिताम्बरमिव सज्जनमाखव इव दूषयन्ति खलाः ॥ ९३ ॥
 दूरस्थापितहृदयो गुंढरहस्यो निकामसारङ्गः । आश्लेषो बालानां भवति खलानां च संभेदः
 ॥ ९४ ॥ धर्मारम्भेऽप्यसतां परहिंसैव प्रयोजिका भवति । काकानामभिषेकेऽकारणतां वृष्टि-
 रनुभवति ॥ ९५ ॥ यद्वीक्ष्यते खलानां माहात्म्यं कापि दैवयोगेन । काकानामिव शौक्ल्यं
 तदपि हि न चिरादनर्थाय ॥ ९६ ॥ यत्खलु खलमुखहुतवहविनिहितमपि शुद्धिमेव पर-
 मेति । तदनलशौचमिवांशुकमिह लोके दुर्लभं प्रेम ॥ ९७ ॥ वंशौवलम्बनं यद्यो विस्तारो
 गुर्णस्य या च नतिः । तज्जालस्य खलस्य च निर्जङ्गसुप्तप्रणाशाय ॥ ९८ ॥ सुगृहीतमलि-
 नपक्षा लघवः परंभेदिनस्तीक्ष्णः । पुरुषा अपि बाणा अपि गुणच्युता कस्य न भयाय
 ॥ ९९ ॥ स्वैकपोलेन प्रकटीकृतं प्रमत्तत्वकारणं किमपि । द्विरदस्य दुर्जनस्य च मदं चकारैव
 दानमपि ॥ १०० ॥ संतापमोहकम्पान्संपादयितुं निहन्तुमपि जन्तून् । सखि दुर्जनस्य भूतिः
 प्रसरति दूरं ज्वरस्येव ॥ १०१ ॥ अर्थग्रहणे न तथा व्यथयति कटुकूजितैर्यथा पिशुनः ।
 रुधिरादानादधिकं दुनोति कर्णे कणन्मशकः ॥ १०२ ॥ क्षुद्रोद्भवस्य कैटुतां प्रकटयतो वि-
 दधतश्च मेदमुच्चैः । मधुनोऽधमपुरुषस्य च गरिमा लघिमा च भेदाय ॥ १०३ ॥ त्यजति च

१. दुःखेन संधातुमशक्यः. २. व्याधः. ३. निष्कारणशत्रवः. ४. नाशिताः. ५. मेघानाम्. ६. मालिन्यम्.
 ७. गुह्यगोपने निपुणम्. ८. तन्तुप्रचुरम्; (पक्षे) दयादाक्षिण्यादिप्रचुरम्. ९. दूरे स्थापितं हृदयं येन; (पक्षे)
 दूरे स्थापितमन्तःकरणं येन. १०. अन्तःकरणविषयीभूतम्; (पक्षे) मन्त्रादि. ११. भीतिः; (पक्षे) विश्वा-
 साभावः. १२. काकैः स्नाने कृते वृष्टिर्भवतीति वृद्धव्यवहारः. १३. कुलस्य; (पक्षे) वेणोः. १४. जन्मत्वम्;
 (पक्षे) आश्रितत्वम्. १५. आधिक्यम्; (पक्षे) दैर्घ्यम्. १६. पाण्डित्यशौर्यादेः; (पक्षे) रज्जोः. १७. वि-
 श्वस्तनाशयेत्यर्थः. १८. सम्यगगृहीतो दुष्टानां पक्षोऽङ्गीकारो यैः; (पक्षे) झटिति निष्कासनानर्हाः श्या-
 मपक्षवन्त इत्यर्थः. १९. नीचाः; (पक्षे) अल्पपरिमाणवन्तः. २०. परान्भेदन्ति ते. अन्येषां परस्पर-
 भेदजननेन कलहप्रवर्तका इत्यर्थः; (पक्षे) इतरच्छेदकारकाः. २१. क्रूरकर्माणः; (पक्षे) यथाश्रुतम्.
 २२. साधुत्वादिगुणहीनाः; (पक्षे) ज्यायाश्च्युताः. २३. स्वस्य गण्डस्थलेन प्रकटीकृतम्. दानस्य तत उत्पत्ते-
 रिति भावः; (पक्षे) स्वमुखेनाभिहितम्. एवं मया दानं कृतमिति. २४. मधुमक्षिका; (पक्षे) नीचः.
 २५. रुक्षताम्; (पक्षे) कटुभाषिताम्. २६. उन्मादम्; (पक्षे) गर्वम्.

गुणान्सुदूरं तनुमपि दोषं निरीक्ष्य गृह्णाति । मुक्तालंकृतकेशान्यूकामिव वानरः पिशुनः ॥ १०४ ॥
 दोषालोकननिपुणाः परुषगिरो दुर्जनाश्च घूकाश्च । दर्शनमपि भयजननं येषामनिमित्तपिशु-
 नानाम् ॥ १०५ ॥ पिशुनत्वमेव विद्या परदूषणमेव भूषणं येषाम् । परदुःखमेव सौख्यं शिव-
 शिव ते केन वेधसा सृष्टाः ॥ १०६ ॥ हस्त इव भूतिमलिनो लङ्घयति यथा यथा स्व-
 सुजनम् । दर्पणमिव तं कुरुते तथा तथा निर्मलच्छायम् ॥ १०७ ॥ अन्यस्य लगति क-
 जीवितमन्यस्य हरति वाण इव । हृदयं दुनोति पिशुनः कण्टक इव पादलग्नोऽपि ॥ १०८ ॥
 तस्मिन्गताद्गर्भावे वीतरसे शुण्ठिशकल इव पुरुषे । अपि भूतिभाजि मलिने नागरशब्दो वि-
 डम्बाय ॥ १०९ ॥ स्वरसेन वधतां करमादाने कण्टकोत्करैस्तुदताम् । पिशुनानां पनसा-
 कोशाभोगोऽप्यविश्वासः ॥ ११० ॥ वंशे घुण इव न विशति दोषो रसभाविते सतां म-
 सि । रसमपि तु न प्रयच्छति बहुदोषः संनिपातीव ॥ १११ ॥ परपरितापनकुतुकी गणयति
 नाल्पीयमपि तापम् । परहतिहेतोः पिशुनः संदंश इव स्वपीडनं सहते ॥ ११२ ॥ समुप-
 पि हन्त विगुणा भवति खलास्याद्विचित्रवर्णापि । आम्बुमुखादिव शाटी पदपरिपाटी क-
 कापि ॥ ११३ ॥ परितोषयिता न कश्चन स्वगतो यस्य गुणोऽस्ति देहिनः । परदोषक-
 मिरूपकैः स्वजनं तोषयितुं किलेच्छति ॥ ११४ ॥ सहजौन्धदृशः स्वैर्दुर्नये परदोषेभ्य-
 दिव्यचक्षुषः । स्वैर्गुणोच्चगिरो मुनिव्रताः परवैर्णग्रहणेष्वसाधवः ॥ ११५ ॥ सुकुमारग-
 लधीयसां हृदयं तद्रतमप्रियं यतः । सहसैव समुद्गिरन्त्यमी क्षपयन्त्येव हि तन्मनीषि-
 ॥ ११६ ॥ उपकारपरः स्वभावतः सततं सर्वजनस्य सज्जनः । असतामनिशं तथाप्य-
 गुरुहृद्रोगकरी तदुन्नतिः ॥ ११७ ॥ परितप्यत एव नोत्तमः परितप्तोऽप्यपरः सुसंघतिः
 परवृद्धिभिराहितव्यथः स्फुटनिर्भिन्नदुराशयोऽधमः ॥ ११८ ॥ अनिराकृततापसंपदं फल-
 नां सुमनोभिरुज्जिताम् । खलतां खलतामिवांसतीं प्रतिपद्येत कथं बुधो जनः ॥ ११९ ॥
 अपि वेत्ति षडक्षराणि चेदुपदेष्टुं शितिकण्ठमिच्छति । वसनाशनमात्रमस्ति चेद्वै नैवादप्यति-
 रिच्यते खलः ॥ १२० ॥ अहमेव गुरुः सुदारुणानामिति हालाहल मा स्म तात हृदय-
 ननु सन्ति भवादृशानि भूयो भुवनेऽस्मिन्वचनानि दुर्जनानाम् ॥ १२१ ॥ वदने विनिवेशि-
 ता भुजंगी पिशुनानां रसनामिषेण धात्रा । अनया कथमन्यथावलीढा नहि जीवन्ति ज-

१. दूषणानि; (पक्षे) रात्रिः. २. तुच्छः. ३. स्वाभाविकी अन्धा अपश्यन्ती दृश्येषां ते. ४. स्वतो-
 ५. आत्मप्रशंसायां प्रगल्भवाच इत्यर्थः. ६. मौनव्रतिनः. ७. परस्तुतिवचनेषु. ८. शोभना संघतिः परिता-
 गोपनं यस्य सः. ९. उत्पादितसंतापः. १०. स्फुटं निर्भिन्नः प्रकाशितो दुराशयः परशुभद्वेषलक्षणो दुरा-
 यो यस्य सः. ११. अनिराकृतानिवारिता तापसंपत्तापातिशयो यथा ताम्; (पक्षे) संतापजननैकस्वभावा-
 दपरत्रासतश्छायाविरहात्. १२. इहामुत्र चोपकारशून्याम्; (पक्षे) सर्वार्थरहिताम्. १३. बुधैरुज्जिता-
 (पक्षे) पुष्पैर्वर्जिताम्. १४. खल्य लताम्. गगनलतिकामित्यर्थः. १५. दुष्टा; (पक्षे) निरुपाह्वान-
 १६. शिवम्. १७. कुबेरात्. १८. गर्वोद्धतो मा भव.

मनागमन्त्राः ॥ १२२ ॥ वहति विषधरान्पटीरेजन्मा शिरसि मषीपटलं दधाति दीपः । वि-
धुरपि भजतेतरां कलङ्कं पिशुनजनं खलु विभ्रति क्षितीन्द्राः ॥ १२३ ॥ मधुरिमरुचिरं वचः
खलानाममृतमहो प्रथमं पृथु व्यनक्ति । अथ कथयति मोहहेतुमन्तर्गतमिव हालहलं विषं
तदेव ॥ १२४ ॥ अन्तर्वाणि मन्यमानः खलोऽयं पौरोभाग्यं सूक्तिमुक्तासु धत्ते । सर्वानन्दि-
न्यङ्गके कामिनीनामीर्म मार्गत्येष वै बम्भरांलिः ॥ १२५ ॥ बोधितोऽपि बहुसूक्तिविस्तरैः
किं खलो जगति सज्जनो भवेत् । स्नापितोऽपि बहुशो नदीजलैर्गर्दभः किमु हयो भवेत्क-
चित् ॥ १२६ ॥ विद्यया विमलयाप्यलंकृतो दुर्जनः सैदंति मास्तु कश्चन । साक्षरा हि
विपरीततां गताः केवलं जगति तेऽपि राक्षसाः ॥ १२७ ॥ दोषोषमभियाति परं यो वा-
धमेति बहुसज्जनयोगात् । संमतौ विमतिमात्रसहायो दुर्जनो भ्रम इवातिचकास्ति ॥ १२८ ॥
उन्नतं पदमवाप्य यो लघुर्हेलयैव स पतेदिति ब्रुवन् । शैलशेखरगतः पृषद्वणश्चारुमारुतधृतः
पतत्यधः ॥ १२९ ॥ भ्रूकुम्भशकलेन वै मलं बालकस्य जननी व्यपोहति । तद्वदोष्ठवदनेन
दुर्जनो मातृतः शतगुणाधिको भवेत् ॥ १३० ॥ अकरुणत्वमकुरैरणविग्रहः परधने परयोषि-
ति च स्पृहा । सुजनबन्धुजनेर्ष्वसहिष्णुता प्रकृतिसिद्धमिदं हि दुरात्मनाम् ॥ १३१ ॥ नि-
मित्तमुद्दिश्य हि यः प्रकुप्यति ध्रुवं स तस्यापगमे प्रसीदति । अकारणद्वेषि मनोऽस्ति यस्य
वै कथं जनस्तं परितोषयिष्यति ॥ १३२ ॥ अकारणाविष्कृतवैरदारुणादसज्जनात्कस्य भयं
न जायते । विषं महाहेरिव यस्य दुर्वचः सुदुःसहं संनिहितं सदा मुखे ॥ १३३ ॥ न दुर्ज-
नः सज्जनतामुपैति बहुप्रकारैरपि सेव्यमानः । भूयोऽपि सिक्तः पयसा घृतेन न निम्बवृक्षो
मधुरत्वमेति ॥ १३४ ॥ विद्या विवादाय धनं मदाय शक्तिः परेषां परिपीडनाय । खलस्य
साधोर्विपरीतमेतज्ज्ञानाय दानाय च रक्षणाय ॥ १३५ ॥ सद्दर्शनं गुणकोटिभुक्तं धनुः
कथं पार्थिववामहस्ते । शरः परप्राणविहारदक्षः सपक्षपातोऽप्यधमो गरीयान् ॥ १३६ ॥
एकः खलोऽपि यदि नाम भवेत्सभायां मोहीकरोति विदुषां निखिलप्रयासम् । एकापि पूर्ण-
मुदरं मधुरैः पदार्थैरालोभ्य रेचयति हन्त न मक्षिका किम् ॥ १३७ ॥ हालाहलं खलु पि-
पासति कौतुकेन कालानलं परिचुचुस्विषति प्रकामम् । व्यालाधिपं च यतते परिरब्धुमद्धा
यो दुर्जनं वशयितुं कुरुते मनीषाम् ॥ १३८ ॥ ते दृष्टिमात्रपतिता अपि कस्य नात्र क्षोभाय
पक्ष्मलदृशामलकाः खलाश्च । नीचाः सदैव सविलासमलीकलग्रा ये कालतां कुटिलतामपि
न त्यजन्ति ॥ १३९ ॥ प्राक्पादयोः पतति खादति पृष्ठमांसं कर्णे कलं किमपि रौति^{२१} श-

१. सर्पान्. २. चन्दनः. ३. शास्त्रवित्. ४. दोषैकदृक्त्वम्. ५. सूक्त्य एव मुक्ताफलानि तासु. ६. स-
र्वेषामाल्लाहदके. ७. व्रणम्. ८. शोधयति. ९. मक्षिका. १०. सभायाम्. ११. अम्बुकणसमुदायः. १२. क-
म्पितः. १३. भिन्नशरावखण्डेन. १४. निरर्थकविरोधः. १५. इच्छा. १६. असहनशीलता. १७. स्वभाव-
सिद्धम्. १८. वेणुः; (पक्षे) कुलम्. १९. मौर्वी; (पक्षे) विद्याविनयादिः. २०. अग्रम्; (पक्षे) संख्या-
विशेषः. २१. शब्दं करोति.

नैर्विचित्रम् । छिद्रं निरूप्य सहसा प्रविशत्यशङ्कः सर्वं खलस्य चरितं मशकः करोति ॥ १४० ॥
 हित्वा मदं सममसज्जनसज्जनौ तौ वन्दे नितान्तकुटिलप्रगुणस्वभावौ । एकं भिया निरभिप्रेतं
 तवैरिभावं प्रीत्या परं परमनिर्वृतिपात्रभूतम् ॥ १४१ ॥ पादाहतोऽपि दृढदण्डसमाहतोऽपि क
 ष्ट्या स्पृशति तं किल हन्ति सर्पः । हर्षादिवैष पिशुनोऽत्र मनुष्यधर्मा कर्णे परं स्पृशति हन्यपरा
 मूलम् ॥ १४२ ॥ उद्भासिताखिलखलस्य विशृङ्खलस्य प्राग्जातविस्मृतनिजाधमकर्मवृत्तेः । दैव
 वाप्तविभवस्य गुणद्विषोऽस्य नीचस्य गोचरगतैः सुखमाप्यते कैः ॥ १४३ ॥ संवर्धितोऽपि भुज
 पयसा न वश्यस्तत्पालकानपि निहन्ति बलेन सिंहः । दुष्टः परैरुपकृतस्तदनिष्टकारी विष
 सलेश इह नैव बुधैर्विधेयः ॥ १४४ ॥ दुर्वृत्तसंगतिरनर्थपरंपराया हेतुः सतां म
 किं वचनीयमेतत् । लङ्केश्वरो हरति दाशरथेः कलत्रं प्राप्नोति बन्धमथ दक्षिणसिन्धुप
 ॥ १४५ ॥ कस्तूरिकां तृणभुजामैटवीश्वराणां निक्षिप्य नाभिषु चकार च तान्वधाहर्त
 मूढो विधिः सकलदुर्जनलोलजिह्वामूले स्म निक्षिपति चेत्सकलोपकारः ॥ १४६ ॥ विम
 लमशनाय स्वादु पानाय तोयं शयनमवनिष्टे वल्कले वाससी च । नवधनमधुपानभ्रान्त
 सर्वेन्द्रियाणामविनयमनुमन्तुं नोत्सहे दुर्जनानाम् ॥ १४७ ॥ मलयभुवि विरूढश्रन्देन
 भिष्टो न भजति किल वेणुः सौरभं चन्दनस्य । तदिह नहि विचित्रं सर्वदोषाका
 नहि भवति खलानां साधुतागन्धलेशः ॥ १४८ ॥ दिगन्ते खेलन्ती सरसहृदयानन्दज
 मया नीता दुष्टप्रचुरनगरीं कापि कविता । अकस्मादुन्मीलितखलवदनवल्मीकरसनाभुजं
 दष्टाङ्गी शिवशिव समाप्तिं गतवती ॥ १४९ ॥ अभूदम्भोराशेः सह वसतिरासीत्कमल
 गुणानामाधारो नयनफलमिन्दुः प्रथयति । कथं सिंहीसूनुस्तमपि तुदति प्रौढदशनैर्गुणाना
 स्वादं पिशुनरसना किं रसयति ॥ १५० ॥ न विषममृतं कर्तुं शक्यं प्रयत्नशतैरपि त
 ति कटुतां न स्वां निम्बः स्थितोऽपि पयोद्भेदे । गुणपरिचितामार्या वाणीं न जल्पति दुर्
 चिरमपि बलाध्माते लोहे कुतः कनकाकृतिः ॥ १५१ ॥ जिह्वो लोकः कथयति पुरा
 हित्वा गुणौघानम्भःक्षारं गुणगणनिधेस्तस्य रत्नाकरस्य । विश्वे छिद्रानुसरणसमारूढसर्वे
 याणां दोषे दृष्टिः पिशुनमनसा नानुरागो गुणेषु ॥ १५२ ॥ सन्तः सच्चरितोदयव्यसि
 प्रादुर्भवद्यन्त्रणाः सर्वत्रैव जनापवादचकिता जीवन्ति दुःखं सदा । अव्युत्पन्नमतिः क
 न सता नैवासता व्याकुलो युक्तयुक्तविवेकशून्यहृदयो धन्यो जनः प्राकृतः ॥ १५३ ॥
 या लोभात्सर्वविधे खलस्य सुरसा वाणी बुधैर्नीयते नो जानाति सतामचेतनतया सैव स
 लीयति । भर्तुः स्नेहचयात्प्रविश्य दहने भस्मीभवत्यङ्गना गाढालिङ्गनतत्परेण मनसा प्रेतो
 वेत्ति प्रियाम् ॥ १५४ ॥ नागच्छन्नुपहूयते न वचनोत्थानासनैः पूज्यते नो पृच्छन्नुभा
 ते न च दृशा सान्द्रादरं वीक्ष्यते । ईर्ष्यावेशकषायिते हृदि घृणालेशोऽपि न स्पृश्यते

१. आविष्कृतसकलदुष्टस्य. २. अमर्यादस्य. ३. वनम्. ४. कुटिलः. ५. अन्तिकः.

[प्र० २]

त्वेकः प्रवदन्समञ्जसमपि प्राज्ञः शठैर्हस्यते ॥ १५५ ॥ दूरादुच्छ्रितपाणिरार्द्रनयनः प्रोत्सा-
रितार्धासनो गाढालिङ्गनतत्परः प्रियकथाप्रश्नेषु दत्तादरः । अन्तर्भूतविषो बहिर्भुमयश्चा-
तीव मायापटुः को नामायमपूर्वनाटकविधिर्यः शिक्षितो दुर्जनैः ॥ १५६ ॥ जाज्यं ह्रीमैति
गण्यते ब्रैतरुचौ दम्भः शुचौ कैतवं शूरे निर्घृणतो मुनौ विमतिता दैन्यं प्रियालापिनि ।
तेजस्विन्यर्वलिप्तता मुखरता वक्तव्यशक्तिः स्थिरे तत्को नाम गुणो भवेत्सुगुणिनां यो दुर्जनै-
र्नाङ्कितः ॥ १५७ ॥ पोतो^१ दुस्तरवारिराशितरणे दीपोऽन्धकारागमे निर्वाते व्यजनं म-
दान्धकरिणां दर्पोपशान्त्यै^२ सृणिः । इत्येतद्भुवि नास्ति यस्य विधिना नोपायचिन्ता कृता
मन्ये दुर्जनचित्तवृत्तिहरणे धातापि भ्रमोद्यमः ॥ १५८ ॥ धातस्तात तवैव दूषणमिदं यन्ना-
म कस्तूरिका कौन्तारान्तरचारिणां तृणभुजां यन्नाभिमूले कृता । यद्येवं पिशुनस्य हन्त
सैन्यामूलेऽकरिष्यस्तदा प्रीयासेन विनाभविष्यदतुला कीर्तिश्च निर्दोषता ॥ १५९ ॥ ते वै
सत्पुरुषाः परार्थघटकाः स्वार्थं परित्यज्य ये सामान्यास्तु परोपकारनिरताः स्वार्थाविरोधेन
ये । तेऽमी मानुषराक्षसाः परहितं स्वार्थाय निघ्नन्ति ये ये तु घ्नन्ति निरर्थकं परहितं ते के
न जानीमहे ॥ १६० ॥ नारीणां वचनेन कर्म कुरुते दीनं वचो भाषते नालस्यं विजहाति
तिग्मकिरणे प्रौढे समुत्तिष्ठति । किञ्चित्कापि न साहसं वितनुते देहे चिरं दूयते नो वा
विन्दति पौरुषं कुपुरुषः कोऽप्येष निर्णीयताम् ॥ १६१ ॥ पक्षद्वन्द्वविराजितोऽहममलं
मीनान्प्रसेवे सदा पुष्टाङ्गः सकलादिभिः परिवृतश्चन्द्रः समं किं मम । सर्वस्थाणुशिरोगतो-
ऽहममलं चन्द्रं बको हासते मात्सर्येण दुरात्मकोऽपि सुजनं दृष्ट्वा सुदा हासते ॥ १६२ ॥
कस्त्वं भद्र खलेश्वरोऽहमिह किं घोरे वने स्थीयते शार्दूलादिभिरेव हिंस्रपशुभिः स्वाद्यो-
ऽहमित्याशया । कस्मात्कष्टमिदं त्वया व्यवसितं मद्देहमांसाशिनः प्रत्युत्पन्ननृमांसभक्षणधि-
यस्ते घ्नन्तु सर्वान्नरान् ॥ १६३ ॥ भिक्षो मांसनिषेवणं किमुचितं किं तेन मद्यं विना मद्ये-
चापि परिश्रमो हि भवतां वाराङ्गनाभिः सह । वारस्त्रीषु रतः कुतस्तव धनं द्यूतेन चौर्येण
वा चौर्यद्यूतपरायणस्य भवतो भ्रष्टस्य का वा गतिः ॥ १६४ ॥ भिक्षो कन्था श्रुत्या ते
नहि शफरिवधे जालमश्नासि मत्स्यांस्ते वै मद्योपदंशाः पिबसि मधु समं वेश्यया यासि
वेश्याम् । दत्वाङ्गि मूर्ध्यरीणां तव किमु रिपवो भित्तिभेत्तास्मि येषां चोरोऽसि द्यूतहेतो-
स्त्वयि सकलमिदं नास्ति नष्टे विचारः ॥ १६५ ॥ दैवादप्युत्तमानामपहरति यदा दुर्जनो
वा कथंचिन्मानं नाप्नोति तेषामनुजनितगुणानेव कुत्राधिकत्वम् । स्वर्मानुर्भानवीयान्हरति यदि
पुनः शीतरश्मेर्मरीचीन्ब्रह्माण्डस्येह खण्डे तदपि नरपते किं ग्रहेशत्वमेति ॥ १६६ ॥

१. कपटपटुः. २. लज्जावति. ३. व्रतेषु रुचिः प्रीतिर्यस्य तस्मिन्. ४. शाठ्यम्. ५. निर्दयता. ६. मन-
नशीले. ७. दीनत्वम्. ८. सगर्वता. ९. वाचालत्वम्. १०. नौका. ११. अंकुशः. १२. भग्नप्रयत्नः.
१३. दुर्गममार्गसंचारिणाम्. १४. सूचकस्य. १५. जिह्वामूले. १६. प्रकृष्टेन यत्नेन. १७. खलराजः.
१८. व्याघ्रादिभिः. १९. घातकपशुभिः. २०. भक्षणीयः.

लक्ष्मीस्वभावः ।

या स्वसद्वानि पद्मेऽपि संध्यावधि विजृम्भते । इन्दिरौ मन्दिरेऽन्येषां कथं स्यात्पुनः
 निश्चला ॥ १ ॥ गुणिनं जनमालोक्य निजबन्धनशङ्कया । राजञ्छक्ष्मीः कुरङ्गीव दूरं दू-
 पलायते ॥ २ ॥ शूरं त्यजामि वैधव्यादुदारं लज्जया पुनः । सापत्न्यात्पण्डितमपि तस्मिन्
 तृपणमाश्रये ॥ ३ ॥ गोभिः क्रीडितवान्कृष्ण इति गोसमबुद्धिभिः । क्रीडत्यद्यापि
 लक्ष्मीरहो देवी पतिव्रता ॥ ४ ॥ अत्यार्यमतिदातारमतिशूरमतिव्रतम् । प्रज्ञाभिमानिनं कै-
 श्रीर्भयान्नोपसर्पति ॥ ५ ॥ समायाति यदा लक्ष्मीर्नारिकेलफलाम्बुवत् । विनिर्याति यदा
 लक्ष्मीर्गजभुक्तकपित्थवत् ॥ ६ ॥ लक्ष्मीर्धादोनिधेर्यादो नार्दो वादोचितं वचः । विभेति धी-
 रैरेभ्यो या जडेष्वेव निमज्जति ॥ ७ ॥ कुटिला लक्ष्मीर्यत्र प्रभवति न सरस्वती वसति
 तत्र । प्रायः श्वश्रूस्तुषयोर्न दृश्यते सौहृदं लोके ॥ ८ ॥ अव्यवसायिनमलसं दैवपेरं सा-
 साञ्च परिहीनम् । प्रमदा पतिमिव दृढं नेच्छति लक्ष्मीरुपस्थातुम् ॥ ९ ॥ गुणवद्भिः स-
 संगममुच्चैः पदमाप्तुमुत्सुका लक्ष्मीः । वीरकरवालवसतिर्ध्रुवमसिधाराव्रतं चरति ॥ १० ॥ श्रो-
 रिचयाज्जडा अपि भवन्त्यभिज्ञा विदग्धचरितानाम् । उपदिशति कामिनीनां यौवनमद-
 ललितानि ॥ ११ ॥ वाक्चक्षुःश्रोत्रलयं लक्ष्मीः कुरुते नरस्य को दोषः । गरलसहोदा-
 जाता न मारयति यच्च तच्चित्रम् ॥ १२ ॥ अनुभवत ददत वित्तं मान्यान्मानयत सज्जन-
 न्भजत । अतिपरुषपवनविलुलितदीपशिखाचञ्चला लक्ष्मीः ॥ १३ ॥ अपि दोर्म्यां परिक-
 बद्धापि गुणैरनेकधा निपुणैः । निर्गच्छति क्षणादिव जलधिजलोत्पत्तिपिच्छला लक्ष्मी-
 ॥ १४ ॥ हरिमामिनि सिन्धुसंभवे कमले किं कथयामि ते गुणान् । अनुरज्यसि हा क-
 जने गुणगौरि पुरुषे विरज्यसि ॥ १५ ॥ वीक्षितानि तव वारिधिकन्ये यत्र पालितजग-
 लगन्ति । चित्रमत्र च परत्र च देही देहि शब्दमपहाय चकास्ति ॥ १६ ॥ यद्वदन्ति
 चपलेत्यपवादं नैव दूषणमिदं कमलायाः । दूषणं जलनिधेर्हि भवेत्तद्यत्पुराणपुरुषाय द-
 ताम् ॥ १७ ॥ चाञ्चल्यमुच्चैः श्रवसस्तुरंगात्कौटिल्यमिन्दोर्विषतो विमोहः । इति श्रियाधि-
 क्षि सहोदरेभ्यो न वेद्मि कस्माद्गुणवद्विरोधः ॥ १८ ॥ श्वश्रूं विना वृत्तिरिह स्वतन्त्र-
 प्रायः स्तुषाणामपवादहेतुः । यद्वाणि लोके रमया विहीनां सतीमपि त्वामसतीं वद-
 ॥ १९ ॥ उत्साहसंपन्नमदीर्घसूत्रं क्रियाविधिज्ञं व्यसनेष्वसक्तम् । शूरं कृतज्ञं दृढसौहृदं
 लक्ष्मीः स्वयं याति निवासहेतोः ॥ २० ॥ हालाहलो नैव विषं विषं रमा जनाः परं
 त्ययमत्र मन्यते । निपीय जागर्ति सुखेन तं शिवः स्पृशन्निमां मुह्यति निद्रया हृति-

१. संध्याकालपर्यन्तम्. २. विराजते. ३. लक्ष्मीः. ४. स्थिरा. ५. मृगीव. ६. समुद्रस्य. ७. जलजम्.
 ८. अदो वचो वादोचितं न. ९. कैवर्तेभ्यः; (पक्षे) बुद्धिश्रेष्ठेभ्यः. १०. मूर्खेषु; (पक्षे) बलियोः सावधानो.
 उदकेषु. ११. अनुयोगिनम्. १२. नियतिपरम्. १३. तरुणस्त्री. १४. खड्गम्. १५. विपरीतभावम्.

[प्र० १]

॥ २१ ॥ तापापहे सुहृदये रुचिरे प्रबुद्धे मित्रानुरागनिरते धृतसद्गुणौघे । स्वाङ्गप्रदानपरि-
 पूरितषट्पदौघे युक्तं तवेह कमले कमले स्थितिर्यत् ॥ २२ ॥ रत्नाकरस्तव पिता कमले नि-
 वासो भ्राता सुधामयतनुः पतिरौदिदेवः । केनापरेण कमले बत शिक्षितानि सारङ्गशृङ्गकु-
 टिलानि विचेष्टितानि ॥ २३ ॥ लक्ष्मि क्षमस्व वचनीयमिदं दुरुक्तमन्धीभवन्ति पुरुषास्त्व-
 दुपासनेन । नो चेत्कथं कमलपत्रविशालनेत्रो नारायणः स्वपिति पैङ्गवभोगैर्गतहृत् ॥ २४ ॥
 असौभाग्यं धत्ते परमसुखभोगास्पदमयं विचित्रं तद्वेहं भवति पृथुकार्तस्वरमयम् । निविष्टः
 पत्न्यङ्गे कलयति सर्कान्तारतरणं प्रसादं कोपं वा जननि भवती यत्र तनुते ॥ २५ ॥ समुद्रस्याप-
 त्यं प्रथितमहिमामुद्रितभुवः स्वसा प्रालेयांशोस्त्रिनयनशिरोधामवसतेः । मुरार्योषित्सा सर-
 सिरुहकिञ्चलनिलया तथापि श्री स्त्रीत्वात्प्रकृतिचपलालिङ्गति खलान् ॥ २६ ॥ तीक्ष्णादुद्विजते
 मृदौ परिभवत्रासान्न संतिष्ठते मूर्खान्द्वेष्टि न गच्छति प्रणयितामत्यन्तविद्वत्स्वपि । शूरेभ्यो-
 ऽप्यधिकं विभेत्युपहसत्येकान्तभीरूनपि श्रीर्लब्धप्रसरेव वेशवनिता दुःखोपचर्या भृशम् ॥ २७ ॥
 कस्मैचित्कपटाय कैटभरिपूरःपीठदीर्घालयां देवि त्वामभिवाद्य कुप्यसि न चेत्तार्त्तिकचिदाच-
 क्षमेहे । यत्ते मन्दिरमम्बुजन्म किमिदं विद्यागृहं यच्च ते नीचाङ्गीचतरोपसर्पणमपामेतत्कि-
 माचार्यकम् ॥ २८ ॥ पद्मे मूढजने ददासि द्रविणं विद्वत्सु किं मत्सरो नाहं मत्सरिणी न
 चापि चपला नैवास्ति मूर्खे रतिः । मूर्खेभ्यो द्रविणं ददामि नितरां तत्कारणं श्रूयतां वि-
 द्वांसर्वगुणेषु पूजिततनुर्मूर्खस्य नान्या गतिः ॥ २९ ॥ तिर्यक्त्वं भजतु प्रतारयतु वा
 धर्मक्रियाकोविदं हन्तु स्वां जननीं पिबत्वपि सुरां शुद्धां वधूमुज्जतु । वेदान्निन्दतु वा हि-
 नस्तु जनतां किं वानया चिन्तया लक्ष्मीर्यस्य गृहे स एव भवति प्रायो जगद्वन्द्यताम् ॥ ३० ॥
 आलस्यं स्थिरतामुपैति भजते चापल्यमुद्योगितां मूकत्वं मितभाषितां वितनुते मौढ्यं भवे-
 दर्जवम् । पात्रापात्रविचारणाविरहिता यच्छत्युदारात्मतां मातर्लक्ष्मि तव प्रसादवशतो दोषा
 अमी स्युर्गुणाः ॥ ३१ ॥ हे लक्ष्मि क्षणिके स्वभावचपले मूढे च पापेऽधमे न त्वं चोत्तमपा-
 त्रमिच्छसि खले प्रायेण दुश्चारिणि । ये देवार्चनसत्यशौचनिरता ये चापि धर्मे रतास्तेभ्यो
 लज्जसि निर्दये गतमतिर्नीचो जनो वल्लभः ॥ ३२ ॥ नाहं दुश्चारिणी न चापि चपला मूर्खो
 न मे रोचते नो शूरो न च पण्डितो न च शठो हीनाक्षरो नैव च । पूर्वस्मिन्कृतपुण्ययोग-
 विभवो भुक्तं स मे सत्फलं लोकानां किमसह्यता सखि पुनर्दृष्ट्वा परां संपदम् ॥ ३३ ॥ ह-

१. चन्द्रः. २. नारायणः. ३. सर्पः. ४. शरीरम्. ५. शय्यायाम्. ६. हे जननि भवती यत्र यस्मिन्पुरुषे
 प्रसादं तनुते करोत्यसौ पुरुषो भाग्यमैश्वर्यं धत्ते. यत्र कोपं तनुते सोऽसौभाग्यं सौभाग्याभावं धत्ते. अयं
 प्रसादविषयः परमसुखभोगानामास्पदम्. अयं कोपविषयः परमत्यन्तमसुखभोगास्पदम्. भवतीति शेषः.
 ७. तस्य पूर्वोक्तस्य पुरुषस्य गेहं विविधचित्रयुक्तं तथा पृथु महत्कार्तस्वरं स्वर्णं तन्मयं भवति; (पक्षे)
 चित्ररहितं तथा पृथुकानां बालानामन्नाद्यभावप्रयुक्तेनार्तस्वरेण प्रचुरम्. ८. स पूर्वोक्तः पुरुषः कान्ताया
 रतं रमणं तस्य रणयुद्धम्; (पक्षे) कान्तारं दुर्गमारण्यं तत्तरणं कलयति. ९. चन्द्रस्य.

न्तुर्वन्धुजनान्धनार्थमेनघान्गन्तुः परस्त्रीशतं रन्तुर्जन्तुविहिंसकैः सह जनैः संतुष्यतो वञ्चनैः
 वक्तुस्तीक्ष्णमयुक्तमेव वचनं पॅक्तुर्मितं चौदनं नित्यं नृत्यसि मन्दिरेषु कमले कैत्यं तवैतन्म
 तम् ॥ ३४ ॥ यत्राभ्यागतदानमानचरणप्रक्षालनं भोजनं सत्सेवा पितृदेवतार्चनविधिः सत्त
 गवां पालनम् । धान्यानामपि संग्रहो न कलहश्चित्तानुरूपा प्रिया हृष्टा प्राह हरिं वसाति
 कमला तस्मिन्गृहे निश्चला ॥ ३५ ॥ येषामन्यकलत्रदर्शनकलाव्युत्पत्तिशून्ये दृशौ मूढं हृ
 परार्थचिन्तनविधौ मिथ्यानभिज्ञं मुखम् । अप्रज्ञातपशुन्बुभुक्षितशिशून्भ्रोदकैस्ताम्यतलो
 लक्ष्मि गृहान्दृशापि भयभीतेवेह नो वीक्षसे ॥ ३६ ॥ नो जानाति कुलीनमुत्तमगुणं सत्त्वा
 न्वितं धार्मिकं नाचारप्रवणं न कार्यकुशलं न प्रज्ञयालंकृतम् । नीचं क्रूरमपेतसत्त्वमदयं त
 स्मादियं सेवते तद्वंशानुगुणं पयोधिसुतया लक्ष्म्या प्रमाणीकृतम् ॥ ३७ ॥ पीतोऽगस्त्ये
 तातश्चरणतलहतो वल्लभोऽन्येन रोषादाबाल्याद्विप्रवर्यैः स्ववदनविवरे धारिता वैरिणी मे
 गेहं मे छेदयन्ति प्रतिदिवसमुमाकान्तपूजानिमित्तं तस्मात्खिन्ना सदाहं द्विजकुलसदनं ना
 नित्यं त्यजामि ॥ ३८ ॥

धनप्रशंसा ।

अहो कनकमाहात्म्यं वक्तुं केनापि शक्यते । नामसाभ्यादहो चित्रं धत्तूरोऽपि मदप्र
 ॥ १ ॥ न वित्तं दर्शयेत्प्राज्ञः कस्यचित्स्वल्पमप्यहो । मुनेरपि यतस्तस्य दर्शनाच्चलते म
 ॥ २ ॥ धनमर्जय काकुत्स्थ धनमूलमिदं जगत् । अन्तरं नैव पश्यामि निर्धनस्य मृतस्य च
 ॥ ३ ॥ ब्रह्मघ्नोऽपि नरः पूज्यो यस्यास्ति विपुलं धनम् । शशिना तुल्यवंशोऽपि निर्ध
 परिभूयते ॥ ४ ॥ विभवो हि यथा लोके न शरीराणि देहिनाम् । चाण्डालोऽपि नरः पूज्य
 यस्यास्ति विपुलं धनम् ॥ ५ ॥ कुत आगत्य घटते विधव्यं क्व नु याति च । न लक्ष्यते गति
 सम्यग्धनस्य च धनस्य च ॥ ६ ॥ स्त्रीरूपं मोहकं पुंसो यून एव भवेत्क्षणम् । कनकं स्त्री
 बालवृद्धषण्डानामपि सर्वदा ॥ ७ ॥ संपदा सुस्थितमन्यो भवति स्वल्पयापि यः । कृतक
 त्यो विधिर्मन्ये न वर्धयति तस्य ताम् ॥ ८ ॥ न नरस्य नरो दासो दासश्चार्थस्य भूपते
 गौरवं लाघवं वापि धनाधननिबन्धनम् ॥ ९ ॥ यस्यास्ति वित्तं स नरः कुलीनः स पण्डित
 स श्रुतवाङ्गुणज्ञः । स एव वक्ता स च दर्शनीयः सर्वे गुणाः काञ्चनमाश्रयन्ते ॥ १० ॥
 त्यजन्ति मित्राणि धनैर्विहीनं पुत्राश्च दाराश्च सुहृज्जनाश्च । तमर्थवन्तं पुनराश्रयन्ति ह्य
 हि लोके पुरुषस्य बन्धुः ॥ ११ ॥ बुभुक्षितैर्व्याकरणं न भुज्यते पिपासितैः काव्यरसो
 पीयते । न च्छन्दसा केनचिदुद्धृतं कुलं हिरण्यमेवार्जय निष्फला गुणाः ॥ १२ ॥ धनैर्न

१. निष्पापान्. २. प्राणिविघातकैः. ३. अयोग्यम्. ४. मितपचम्. दरिद्रमिति भावः. ५. किंप्रकारम्.
 ६. समुद्रः. ७. भृगुणा. ८. सरस्वतो. ९. कमलम्. १०. शास्त्रज्ञः. ११. प्रेक्षणीयः.

[प्र० २]

कुलीनाः कुलीना भवन्ति धनैरापदं मानवा निस्तरन्ति । धनेभ्यः परो बान्धवो नास्ति लोके
धनान्यर्जयध्वं धनान्यर्जयध्वम् ॥ १३ ॥ दुन्दुभिस्तु सुतरामचेतनस्तन्मुखादपि धनं धनं ध-
नम् । इत्थमेव निन्दः प्रवर्तते किं पुनर्यदि जनः सचेतनः ॥ १४ ॥ त्यक्त्वा युवा स्वयुवति
सुविलासयोग्यां दूरं विदेशवसतौ निवसन्धनार्थी । रात्र्यागमे स्मरति तां न समेति तस्मात्का-
न्ताभ्रमादपि वरः कनकभ्रमोऽयम् ॥ १५ ॥ जातिर्यातु रसातलं गुणगणस्तस्याप्यधो मज्ज-
तां शीलं शैलतटात्पतत्वभिजनः संदह्यतां वह्निना । शौर्ये वैरिणि वज्रमाशु निपतत्वर्थोऽस्तु
न केवलं येनैकेन विना गुणास्तृणलवप्रायाः समस्ता इमे ॥ १६ ॥ निर्द्रव्याः पुरुषाः सदा
च विकलाः सर्वत्र मन्दादराः पुत्रभ्रातृनिरापराधकुपितं दृष्टं न संभाषणम् । भार्या रूपवती
सुमन्दमनसा स्नेहेन नालिङ्गते तस्माद्द्रव्यमुपार्जय शृणु सखे द्रव्येण सर्वे वशाः ॥ १७ ॥
माता निन्दति नाभिनन्दति पिता भ्राता न संभाषते भृत्यः कुप्यति नानुगच्छति सुतः कान्ता
च नालिङ्गते । अर्थप्रार्थनशङ्कया न कुरुते संभाषणं वै सुहृत्तस्माद्द्रव्यमुपार्जय शृणु सखे
द्रव्येण सर्वे वशाः ॥ १८ ॥

धननिन्दा ।

अर्थार्थी जीवलोकोऽयं श्मशानमपि सेवते । जनितारमपि त्यक्त्वा निःस्वं गच्छति दूरतः
॥ १ ॥ लक्ष्मीवन्तो न जानन्ति प्रायेण परवेदनाम् । शेषे धराभरच्छान्ते शेते नारायणः सु-
खम् ॥ २ ॥ वरं^१ हालाहलं पीतं सद्यःप्राणहरं विषम् । न द्रष्टव्यं धनाद्वचस्य भ्रूभङ्ग-
कुटिलं मुखम् ॥ ३ ॥ भक्तद्वेषो जडप्रीतिः सुरुचिर्गुरुलङ्घने । मुखे कटुकता नूनं धनिनां
ज्वरिणामिव ॥ ४ ॥ आलिङ्गिताः परैर्यान्ति प्रस्खलन्ति सैमे पथि । अव्यक्तानि च भाषन्ते
धनिनो मद्यपा इव ॥ ५ ॥ आजन्मानुगतेऽप्यस्मिन्नाले विमुखमम्बुजम् । प्रायेण गुणपूर्णेषु
रीतिर्लक्ष्मीवतामियम् ॥ ६ ॥ धनं तावदसुलभं लब्धं कृच्छ्रेण रक्षति । लब्धनाशो यथा
मृत्युस्तस्मादेतन्न चिन्तयेत् ॥ ७ ॥ जनयन्त्यर्जने दुःखं तापयन्ति विपत्तिषु । मोहयन्ति च
संपत्तौ कथमर्थाः सुखावहाः ॥ ८ ॥ यथा ह्यामिषमाकाशे पक्षिभिः श्वापदैर्भुवि । भक्ष्यते
सलिले नक्रैस्तथा सर्वत्र वित्तवान् ॥ ९ ॥ राजतः सलिलादग्नेश्चो रतः कुजनादपि । भयम-
र्थवतां नित्यं मृत्योः प्राणभृतामिव ॥ १० ॥ बधिरयति कर्णविवरं वाचं मूकयति नयनमन्धयति ।
विकृतयति गात्रयष्टिं संपद्रोगोऽयमद्भुतो राजन् ॥ ११ ॥ लक्ष्म्या परिपूर्णोऽहं न भयं मेऽस्तीति
मोहनिद्रैषा । परिपूर्णस्यैवेन्दोर्भवति भयं सिंहिकासूनोः ॥ १२ ॥ निरक्षरे वीक्ष्य महाधनत्वं विद्या-

१. मनाक्प्रियम्. २. भ्रुकुटिमोटनेन वक्रम्. ३. भक्ताः सेवकास्तेषां द्वेषः; (पक्षे) भक्तमन्नं तद्वेषः.
४. जडेषु मूर्खेषु प्रीतिः; (पक्षे) डलयोः सावर्ण्यात् जले रुचिः. ५. गुरुणां पित्रादीनामुल्लङ्घने; (पक्षे) गुरु
यल्लङ्घनमुपवासस्तस्मिन्. ६. कटुभाषित्वम्; (पक्षे) कटुत्वम्. ७. अविषमे. ८. राहोः.
११

नवद्या विदुषा च हेया । रत्नावतंसां कुलटां समीक्ष्य किमार्यनार्यः कुलटा भवन्ति ॥ १३ ॥
 र्जुनीयति यदर्जने जनो वर्जनीयजनैर्जनादिभिः । मर्जु नश्यति चिराय संचिता वञ्चिता
 गति के न संपदा ॥ १४ ॥ वरमसिंधारा तरुतलवासो वरमिह भिक्षा वरमुपवासः । वरमपि
 नरके पतनं न च धनगर्वितबान्धवशरणम् ॥ १५ ॥ तानीन्द्रियाण्यविकलानि मनस्तदेव
 बुद्धिरप्रैतिहता वचनं तदेव । अर्थोष्मणा विरहितः पुरुषः स एव ह्यन्यः क्षणेन भवतीति
 विचित्रमेतत् ॥ १६ ॥ आपद्रुतं हससि किं द्रविणान्ध मूढ लक्ष्मीः स्थिरा न भवतीति किम्
 चित्रम् । एतान्प्रपश्यसि घटाञ्जलयन्त्रचक्रे रिक्ता भवन्ति भरिता भरिताश्च रिक्ताः ॥ १७ ॥
 लभेद्यदयुतं धनं तदधनं धनं यद्यपि लभेत निर्युतं धनं निधनमेव तज्जायते । तथा धनं
 रार्धकं तदपि भावहीनात्मकं यदक्षरपदद्वयान्तरगतं धनं तद्धनम् ॥ १८ ॥ दायादाः
 हयन्ति तत्स्करगणा मुञ्चन्ति भूमीभुजो दूरेण छलमाकलय्य हुतं भुग्भस्मीकरोति क्षणात्
 अम्भः छावयते क्षितौ विनिहितं यक्षा हरन्ति ध्रुवं दुर्दृष्टौस्तनया नयन्ति निर्धनं
 गिग्धधनं तद्वहु ॥ १९ ॥

धनिप्रशंसा ।

धनवान्वलवांछोके सर्वः सर्वत्र सर्वदा । प्रभुत्वं धनमूलं हि राज्ञामप्युपजायते ॥ १ ॥
 वयोवृद्धास्तपोवृद्धा ये च वृद्धा बहुश्रुताः । सर्वे ते धनवृद्धानां द्वारि तिष्ठन्ति
 किंकराः ॥ २ ॥ न सा विद्या न तच्छीलं न दानं न च सा कला । अर्थार्थिभिः
 तच्छौर्यं धनिनां यन्न कीर्त्यते ॥ ३ ॥ पतन्ति खड्गधारासु विशन्ति मैकैरालयम्
 किं न कुर्वन्ति सुभगे कष्टमर्थार्थिनो नराः ॥ ४ ॥ एहि गच्छ पतोत्तिष्ठ वद
 समाचर । एवमाशाग्रहग्रस्तैः क्रीडन्ति धनिनोऽर्थिभिः ॥ ५ ॥ यस्यार्थस्तस्य
 त्राणि यस्यार्थस्तस्य बान्धवाः । यस्यार्थाः स पुमांछोके यस्यार्थाः स च पण्डितः ॥ ६ ॥
 को नाम नानुवृत्तिं सुमहानपि धनवतः कुरुते । चित्तेशभवनभित्तेः समीपमुपसेवते शत्रु
 ॥ ७ ॥ हेतुप्रमाणयुक्तं वाक्यं न श्रूयते दरिद्रस्य । अप्यतिपरुषमसत्यं पूज्यं वाक्यं
 समृद्धस्य ॥ ८ ॥ वाणी दरिद्रस्य शुभा हितापि ह्यर्थेन शब्देन च संप्रयुक्ता । न शो

१. धवलीभवति. २. भयत्रासादिभिः. ३. झटिति. ४. वैकल्यरहितानि. ५. अखण्डितः.
 ६. द्रव्यरूपोष्णतया. ७. विपद्रुस्तम्. ८. दशसहस्रम्; (पक्षे) अकारेण युतं धनम्. अधनमित्यर्थः. ९. सर्वं
 संख्याकम्; (पक्षे) निशब्देन युक्तं धनम्. निधनमित्यर्थः. १०. धनस्य परार्धं संख्याविशेषः; (पक्षे)
 धनशब्दसंबन्धि परमर्थं न इति तच्च भावहीनात्मकम्. अभावबोधकमित्यर्थः. ११. अक्षरः परमाणु
 तत्त्वरूपद्वयान्तरे गतं प्राप्तं यद्धनं मोक्षरूपं धनं तदेव धनम्; (पक्षे) अक्षराणां मध्ये प्रकारद्वय
 रात्मकद्वयमध्यवर्ति धन इत्येतदक्षरद्वयरूपम्. धनमित्यर्थः. १२. हरन्ति. १३. कपटम्. १४. अग्निः. १५.
 दुष्टाचरणाः १६. नाशम्. १७. समुद्रम्. १८. अतिकठोरम्.

भते वित्तवतः समीपे भेरीनिनादोपहतेव वीणा ॥ ९ ॥ न विद्यया नैव कुलेन गौरवं ज-
नानुरागो धनिकेषु सर्वदा । कपालिना मौलिधृतापि जाह्नवी प्रयाति रत्नाकरमेव सत्वरम्
॥ १० ॥ गङ्गां च धारयति मूर्ध्नि सदा कपाली सा तस्य चुम्बति मुखं न कदाचिदेव । र-
त्नाकरं प्रति चुचुम्ब सहस्रवक्त्रैर्गङ्गादयो युवतयः सधनानुकूलाः ॥ ११ ॥ धिगस्त्वेतां वि-
द्यां धिगपि कवितां धिक्सुजनतां वयोरूपं धिग्धिग्धिगपि च यशो निर्धनवतः । असौ
जीयोदेकः सकलगुणहीनोऽपि धनवान्वहिर्यस्य द्वारे तृणलवनिभाः सन्ति गुणिनः ॥ १२ ॥
परिक्षीणः कश्चित्स्पृहयति यवानां प्रसृतये स पश्चात्संपूर्णः कलयति धरित्रीं तृणसमाम् ।
अतश्चानैकान्त्याद्गुरुलघुतयार्थेषु धनिनामवस्था वस्तूनि प्रथयति च संकोचयति च ॥ १३ ॥

दरिद्रनिन्दा ।

उत्थाय हृदि लीयन्ते दरिद्राणां मनोरथाः । बालवैधव्यदग्धानां कुलस्त्रीणां कुचाविव
॥ १ ॥ हे दारिद्र्य नमस्तुभ्यं सिद्धोऽहं त्वत्प्रसादतः । पश्याम्यहं जगत्सर्वं न मां पश्यति
कश्चन ॥ २ ॥ इह लोकेऽपि धनिनां परोऽपि स्वजनायते । स्वजनोऽपि दरिद्राणां तत्क्ष-
णाद्गुर्जनायते ॥ ३ ॥ परीक्ष्य सत्कुलं विद्यां शीलं शौर्यं सुरूपताम् । विधिर्ददाति नि-
पुणः कन्यामिव दरिद्रताम् ॥ ४ ॥ दारिद्र्यान्लसंतप्तः शान्तः संतोषवारिणा । याचका-
शाविघातान्तर्दाहः केनोपशाम्यति ॥ ५ ॥ येनैवाम्बरखण्डेन संवीतो निशि चन्द्रमाः । तेनैव
च दिवा भानुरहो दौर्गत्यमेतयोः ॥ ६ ॥ चाण्डालश्च दरिद्रश्च द्वावेतौ सदृशाविह । चा-
ण्डालोऽपि दरिद्रोऽपि सर्वकर्मसु निन्दितः ॥ ७ ॥ अर्थेन तु विहीनस्य पुरुषस्याल्पमेधसः ।
क्रियाः सर्वा विनश्यन्ति ग्रीष्मे कुसरितो यथा ॥ ८ ॥ द्वाविमावम्भसि क्षेप्यौ गाढं बध्वा
गले शिलाम् । धनिनं चाप्रदातारं दरिद्रं चातपस्विनम् ॥ ९ ॥ अत्यन्तविमुखे दैवे व्यर्थे यत्ने
च पौरुषे । मनस्विनो दरिद्रस्य वनादन्यत्कुतः सुखम् ॥ १० ॥ दूये कान्ताकरं वीक्ष्य मैणि-
कङ्कणवर्जितम् । अतःपरं परं दूये मैणिकं कर्णवर्जितम् ॥ ११ ॥ रात्रौ जानुर्दिवा भानुः
केशानुः संध्योर्द्वयोः । पश्य शीतं मया नीतं जानुभानुकशानुभिः ॥ १२ ॥ किं करोमि
क्व गच्छामि कमुपैमि दुरात्मना । दुर्भेरेणोदरेणाहं प्राणैरपि विडम्बितः ॥ १३ ॥ दुःखं दुः-
खमिति ब्रूयान्मानवो नरकं प्रति । दारिद्र्यादधिकं दुःखं न भूतं न भविष्यति ॥ १४ ॥ शून्य-
मपुत्रस्य गृहं चिरशून्यं नास्ति यस्य सन्मित्रम् । मूर्खस्य दिशः शून्याः सर्वं शून्यं दारि-
द्रस्य ॥ १५ ॥ पक्षविकलश्च पक्षी शुष्कश्च तरुः सरश्च जलहीनम् । सर्पश्चोद्धृतदंष्ट्रस्तुल्यं
लोके दरिद्रश्च ॥ १६ ॥ रोगी चिरप्रवासी परान्नभोजी परावसथशायी । यज्जीवति तन्मर-

१. दुन्दुभिध्वनिलुप्तेव. २. प्राणान्धारयतु. ३. आकाशम्; (पक्षे) वल्लम्. ४. खेदं प्राप्नोमि. ५. म-
णियुक्तं यत्कङ्कणं तेन वर्जितम्. ६. अत्यन्तम्. ७. मृण्मयपात्रम्. ८. धान्यकणरहितम्. ९. अग्निः.

णं यन्मरणं सोऽस्य विश्रामः ॥ १७ ॥ अस्त्वा तुप्यति न मया न स्नुषया सापि नास्म्य
 न मया । अहमपि न तया न तया वद राजन्कस्य दोषोऽयम् ॥ १८ ॥ पृथुकार्तस्वर
 त्रं भूषितनिःशेषपरिजनं देव । विलसत्करेणुगहनं संप्रति सममावयोः सदनम् ॥ १९ ॥
 दारिद्र्यान्मरणाद्वा मरणं संरोचते न दारिद्र्यम् । अल्पक्लेशं मरणं दारिद्र्यमनन्तकं दुःखम्
 ॥ २० ॥ दारिद्र्य भो त्वं परमं विवेकिं^१ गुणाधिके पुंसि सदानुरक्तम् । विद्याविहीने
 गुणवर्जिते च मुहूर्तमात्रं न रतिं^२ करोषि ॥ २१ ॥ दारिद्र्य शोचामि भवन्तमेवमस्मच्छ-
 रीरे सुहृदित्युषित्वा^३ । विपन्नदेहे मयि मन्दभाग्ये ममेति चिन्ता क्व गमिष्यसि त्वम् ॥ २२ ॥
 एको हि दोषो गुणसंनिपाते निमज्जतीन्दोरिति यो^४ बभाषे । न तेन दृष्टं कविता स-
 स्तं दारिद्र्यमेकं गुणकोटिहारि ॥ २३ ॥ धनैर्विमुक्तस्य नरस्य लोके किं जीवितेनास्ति
 एव तावत् । यस्य प्रतीकारनिरर्थकत्वात्कोपप्रसादा विफलीभवन्ति ॥ २४ ॥ अहो नुक-
 सततं प्रवासस्ततोऽतिकष्टः परगेहवासः । कष्टाधिका नीचजनस्य सेवा ततोऽतिकष्टा धन-
 हीनता च ॥ २५ ॥ वरं वनं व्याघ्रगजेन्द्रसेवितं द्रुमालयं पत्रफलाम्बुभोजनम् । तृणादि-
 शय्या वसनं च वल्कलं न बन्धुमध्ये धनहीनजीवनम् ॥ २६ ॥ यदा तु भाग्यक्षयपीडितो
 दशां नरः कृतान्तोपहितां प्रपद्यते । तदास्य मित्राण्यपि यान्त्यमित्रतां चिरानुरक्तोऽपि
 विरज्यते जनः ॥ २७ ॥ अयं^५ पेटो मे पितुरङ्गभूषणं पितामहाद्यैरुपभुक्तयौवनः । अलंकी-
 र्ण्यत्यथ पुत्रपौत्रकान्मयाधुना पुष्पवदेव धार्यते ॥ २८ ॥ अर्था न सन्ति न च मुञ्चति मां
 दुराशा त्यागे रतिं वहति दुर्ललितं मनो मे । याच्ञा हि लौघवकरी स्ववधे च पापं प्राणाः
 स्वयं व्रजत किं प्रविलम्बितेन ॥ २९ ॥ धनं यदि गतं गतं चरणयुग्मरेणूपमं धरा यदि
 गता गता कथय मे किमेतावता । इदं पुनररुतुदं धनिगणैरिदानीतनैर्दरिद्रगणनाविधौ यदहं
 मङ्गपाते धृतः ॥ ३० ॥ निवासश्चिन्तायाः परपरिभवो^६ वैरमपरं जुगुप्सा मित्राणां स्वजनज-
 विद्वेषकरणम् । वनं गन्तुं बुद्धिर्भवति च कलत्रात्परिभवो हृदिस्थः शोकाग्निर्न च दहति तं
 तापयति च ॥ ३१ ॥ अये लाजानुच्चैः पथि वचनमाकर्ण्य गृहिणी शिशोः कर्णौ यत्नात्सुपिहितवै-
 दीनवदना । मयि क्षीणोपाये यदकृत दशावश्रुशबले तदन्तःशल्यं मे त्वमिव पुनरुद्धर्तुमुचित-
 ॥ ३२ ॥ मी रोदीश्चिरमेहि वस्त्ररहितान्दृष्ट्वाद्य बालानिमानायातस्तव वत्स दास्यति पिता

१. पृथुनि कार्तस्वरस्य सुवर्णस्य पात्राणि यस्मिस्तत्; (पक्षे) पृथुकानां बालानामार्तस्वरां ददित-
 दास्तेषां पात्रं भाजनम्. २. भूषिता अलंकृता निःशेषाः परिजना यस्मिन्; (पक्षे) भुवि उषिता निःशेष-
 परिजना यस्मिन्. ३. विलसन्त्यः शोभमानाः करेणवो हस्तिन्यस्ताभिर्गहनं निबिडम्; (पक्षे) वन-
 सावर्ण्यात्) विले सन्त एव सत्का विलवन्ति नो ये रेणवो धूलयस्तैर्गहनं व्यासम्. ४. विचारशीलम्. ५. प्रीति-
 ६. स्थित्वा. ७. विनष्टशरीरे. ८. हतभाग्ये. ९. गुणसमुदाये. १०. कालिदासः “ एको हि दोषो गुणसंनि-
 पाते निमज्जतीन्दोः किरणेष्विवाङ्कः ” इति कुमारसंभवस्थे पद्ये. ११. कोटिगुणनाशकमिति भावः. १२. क-
 लम्. १३. लघुत्वकारिणी. १४. कालदैर्घ्येणेति यावत्. १५. छदितवती. १६. रोदनं मा कुरु.

[प्र० २]

त्रैवेयकं वाससी । श्रुत्वैवं गृहिणीवचांसि निकटे कुञ्जस्य निष्किर्चनो निःश्वस्याश्रुजल-
 ड्रुतमुतमुखः पान्थः पुनः प्रस्थितः ॥ ३३ ॥ कन्थाखण्डमिदं प्रयच्छ यदि वा स्वाङ्गे गृहा-
 णार्मकं रिक्तं भूतलमत्र नाथ भवतः पृष्ठे पैलालोच्चयः । दंपत्योरिति जल्पतेर्निशि यदा
 चोरः प्रविष्टस्तदा लब्धं कर्पटमन्यतस्तदुपरि क्षिप्त्वा रुदन्निर्गतः ॥ ३४ ॥ दृढोऽन्धः प-
 त्तिरेप मैश्चकगतः स्थूणावशेषं गृहं कालोऽभ्यर्णजलागमः कुशलिनी वत्सस्य वार्तापि नो ।
 यत्नात्संचिततैलविन्दुघटिका भग्नति पर्याकुला दृष्ट्वा गर्भभरालसां निर्जवधूं श्वश्रूश्चिरं रोदि-
 ति ॥ ३५ ॥ नो सेवा विहिता गुरोरपि मनाङ्गो वा कृतं पूजनं देवानां विधिवन्न वा शिव
 शिव स्निग्धादयः सेविताः । किं तु त्वच्चरणौ सरस्वति रसादा जन्मनः सेवितौ तस्मान्मां
 विजहाति सा भगवती शङ्के संपत्नी तव ॥ ३६ ॥ क्षुत्क्षामाः शिशवः शवा इव भृशं म-
 न्दाशया बान्धवा लिप्ता जर्जरकैकरी जेतुलवैर्नो मां तथा बाधते । गेहिन्या त्रुटितांशुकं घट-
 यितुं कृत्वा सैकाकु स्मितं कुप्यन्ती प्रतिवेशिलोकगृहिणी सूचीं यथा याचिता ॥ ३७ ॥
 दग्धं खाण्डवमर्जुनेन बलिना दिव्यैर्दुर्मैः सेवितं दग्धा वायुसुतेन रावणपुरी लङ्का पुनः स्व-
 र्णभूः । दग्धः पृश्निशरः पिनाकपतिना तेनाप्ययुक्तं कृतं दरिद्र्यं जनतापकारकमिदं केनापि
 दग्धं न हि ॥ ३८ ॥ उत्तिष्ठ क्षणमेकमुद्रं सखे दारिद्र्यभारं मम श्रान्तस्तावदहं चिरा-
 न्मरणजं सेवे त्वदीयं सुखम् । इत्युक्तं धनवर्जितस्य वचनं श्रुत्वा श्मशाने शवो दारिद्र्या-
 न्मरणं वरं वरमिति ज्ञात्वैव तूष्णीं स्थितः ॥ ३९ ॥ भद्रे वाणि ममानने कुरु दयां वर्णा-
 नुपूर्व्यां चिरं चेतः स्वास्थ्यमुपैहि याहि करुणे प्रज्ञे स्थिरत्वं व्रज । लज्जे तिष्ठ पराङ्मुखी
 क्षणमहो तृप्णे पुरः स्थायतां पापो यावदहं ब्रवीमि धनिनां देहीति दीनं वचः ॥ ४० ॥
 यो गङ्गामतरत्तथैव यमुनां यो नर्मदां र्मदां का वार्ता सरिदम्बुलङ्घनविधौ यश्चार्णवांस्तीर्णवान् ।
 सोऽस्माकं चिरमास्थितोऽपि सहसा दारिद्र्यनामा सखा त्वद्दानाम्बुसरित्प्रवाहलहरीमग्नो न
 संभाव्यते ॥ ४१ ॥ दारिद्र्याद्धिर्मैति ह्रीपरिर्गतः सत्त्वात्परिभ्रश्यते निःसत्त्वः परिभूयते प-
 रिभवान्निर्वेदेमापद्यते । निर्विण्णः शुचमेति शोकनिहतो बुद्ध्या परित्यज्यते निर्वुद्धिः क्ष-
 यमेत्यहो निधनता सर्वापदामास्पदम् ॥ ४२ ॥ शीतेनाध्युषितस्य माघजलवच्चिन्तार्णवे म-
 ज्जतः शान्ताग्नेः स्फुरिताधरस्य धमतः क्षुत्क्षामकुक्षेर्मम । निद्रा क्वाप्यवमानितेव दयिता सं-
 त्यज्य दूरं गता तत्पात्रप्रतिपादितेव कमला नो हीयते शर्वरी ॥ ४३ ॥ दारिद्र्यात्पुरुषस्य
 बान्धवजनो वाक्ये न संतिष्ठते सुस्निग्धा विमुखीभवन्ति सुहृदः स्फारीभवन्त्यापदः । सत्त्वं

१. कण्ठभूषणम्. २. वस्त्रे. ३. भित्तेः. ४. दरिद्रः. ५. तुषसंचयः. ६. जीर्णवस्त्रखण्डम्. ७. शय्या.
 ८. गृहस्तम्भः. ९. समीपः. १०. व्याकुला. ११. स्नुषाम्. १२. लक्ष्मीरित्यर्थः. १३. चालनीसदृशः
 सच्छिद्रः कुम्भः. १४. लाक्षाखण्डः. १५. स्तवसहितं स्मितम्. १६. मदनः. १७. धारय. १८. सुख-
 दात्रीम्. १९. न दृश्यते. २०. लज्जां प्राप्नोति. २१. पराजितः. २२. खेदम्. २३. स्थानम्.

ह्रासमुपैति शीलशशिनः कान्तिः परिम्लायते पापं कर्म च यत्परैरपि कृतं तत्तस्य संभाष्यते ॥ ४४ ॥ सङ्गं नैव हि कश्चिदस्य कुरुते संभाष्यते नादरात्संप्राप्तो गृहमुत्सवेषु धनिनां वज्रमालोक्यते । दूरादेव महाजनस्य विरहत्यल्पच्छदो लज्जया मन्ये निर्धनता प्रकाशयति ॥ ४५ ॥ पौरैर्मन्यो न भयं न दण्डपतनं त्रासो न वा भूपतेर्निःसङ्गं शयनं निशासु गमनं दुर्गेषु मार्गेषु च । दारिद्र्यं सुखमेव केवलमहो दोषद्वयं वर्तते जाया निन्दते अङ्गभोगसमये मुञ्चन्ति वै याचकाः ॥ ४६ ॥ वासश्चर्म विभूषणं शवशिरो भस्माङ्गणे सदा त्योको गौः स च लाङ्गलाद्यकुशलः संपत्तिरेतादृशी । इत्यालोच्य विमुच्य शंकरमप्यद्रव्नाकरं जाह्नवी कष्टं निर्धनिकस्य जीवितमहो दारैरपि त्यज्यते ॥ ४७ ॥ मद्देहे मशकौ मूषकवधूर्मूषीव मार्जारिका मार्जारीव शुनी शुनीव गृहिणी वाच्यः किमन्यो जनः । मूच्छं पन्नशिश्नसून्विजहतो दृष्ट्वा तु झिङ्गीरवा लूता तन्तुवितानसंवृतमुखी चुङ्गी चिरं रोति ॥ ४८ ॥ पीठाः कच्छपवत्तरन्ति सलिले संमार्जनी मीनवद्वर्षा सर्पविचेष्टितानि कुरुते त्रासयन्ती शिशून् । शूर्पाधीवृतमस्तका च गृहिणी भित्तिप्रपातोन्मुखी रात्रौ पूर्णतडागं निभमभूद्राजन्मदीयं गृहम् ॥ ४९ ॥

दानप्रशंसा ।

अनुकूले विधौ देयं यतः पूरयिता हरिः । प्रतिकूले विधौ देयं यतः सर्वं हरिष्यति ॥ १ ॥ यदाति यदश्नाति तदेव धनिनो धनम् । अन्ये मृतस्य क्रीडन्ति दारैरपि धनैरपि ॥ २ ॥ यद्वदति विशिष्टेभ्यो यच्चाश्नासि दिने दिने । तत्ते वित्तमहं मन्ये शेषमन्यस्य रक्षसि ॥ ३ ॥ त्यक्त एको गुणश्चाद्यः किमन्यैर्गुणराशिभिः । त्यागाज्जगति पूज्यन्ते पशुपाषाणपादपाः ॥ ४ ॥ भवन्ति नरकाः पापात्पापं दारिद्र्यसंभवम् । दारिद्र्यमप्रदानेन तस्माद्दानपरो भवेत् ॥ ५ ॥ ग्रासादपि तदर्धं च कस्मान्नो दीयतेऽर्थिषु । इच्छानुरूपो विभवः कदा कस्य भविष्यति ॥ ६ ॥ गौरवं प्राप्यते दानान्न तु वित्तस्य संचयात् । स्थितिरुच्चैः पयोदानां पयोधीनामधः स्थितिः ॥ ७ ॥ दारिद्र्यान्मर कौन्तेय मा प्रयच्छेश्वरे धनम् । व्याधितस्यौषधं पथ्यं नीरुजस्य किमौषधम् ॥ ८ ॥ दातव्यमिति यद्दानं दीयतेऽनुपकारिणे । देशे काले च पात्रे च तद्दानं सात्त्विकं विदुः ॥ ९ ॥ उपार्जितानां वित्तानां त्याग एव हि रक्षणम् । तडागोदरसंस्थानां परीवाह इव म्मसाम् ॥ १० ॥ दानोपभोगवन्ध्या या सुहृद्भिर्या न भुज्यते । पुंसां समाहिता लक्ष्मीः क्रमशो भवेत् ॥ ११ ॥ किं तथा क्रियते लक्ष्म्या या वधूरिव केवला । या न ददति श्येव सौमान्या पथिकैरुपभुज्यते ॥ १२ ॥ दानं भोगो नाशस्तिस्त्रो गतयो भवन्ति विवक्ष्यते । यो न ददाति न भुङ्क्ते तस्य तृतीयौ गतिर्भवति ॥ १३ ॥ यो न ददाति न भुङ्क्ते

१. आसनानि. २. दैवे. ३. पूरणकर्ता. ४. अनेकोपभोग्या. ५. नाश इत्यर्थः.

[प्र० २]

विभवे नैव तस्य तद्व्ययम् । तृणमयकृत्रिमपुरुषो रक्षति सस्यं परस्यार्थे ॥ १४ ॥ दातव्यं भोक्तव्यं सति विभवे संग्रहो न कर्तव्यः । पश्यामि मधुकरीणां संचितमर्थं हरन्त्यन्ये ॥ १५ ॥ मीयतां कथमभीप्सितमेषां दीयतां द्रुतमयाचितमेव । तं धिगस्तु कलयन्नपि वाञ्छामर्थिवा-
गवसरं सहते यः ॥ १६ ॥ प्रापितेन चटुकाकुविडम्बं लम्बितेन बहुयाचनलज्जाम् । अर्थिना यदधमर्जति दाता तन्न लुम्पति विलम्ब्य ददानः ॥ १७ ॥ यत्प्रदेयमुपनीय वदान्यैर्दीयते सलिलमर्थिजनाय । याचनोक्तिविफलत्वविशङ्कात्रासमूर्च्छनचिकित्सितमेतत् ॥ १८ ॥ अर्थिने न तृणवद्धनमात्रं किंतु जीवनमपि प्रतिपाद्यम् । एवमाह कुशवज्जलदायी द्रव्यदानविधिरु-
क्तिविदग्धः ॥ १९ ॥ पङ्कसंकरविगर्हितमर्हं न श्रियः कमलमाश्रयणाय । अर्थिपाणिकमलं विमलं तद्वासवेश्म विदधीत सुधीस्तत् ॥ २० ॥ दानपात्रमधमर्णमिहैकग्राहि कोटिगुणितं दिवि दायि । साधुरेति सुकृतैर्यदि कर्तुं पारलौकिककुसीदमसीदत् ॥ २१ ॥ अर्थो विनैवार्थनयोपसीद-
न्नालोऽपि धीरैरवधीरणीयः । मान्येन मन्ये विधिना वितीर्णः स प्रीतिदायो बहुमन्तुमर्हः ॥ २२ ॥ तुरगशतसहस्रं गोगजानां च लक्षं कनकरजतपात्रं मेदिनी सागरान्तम् । विमलकुलवधूनां कोटिकन्याश्च दद्यान्नहि नहि सममेतैरन्नदानं प्रदानम् ॥ २३ ॥ कामं वाचः कतिचिदफलाः सन्तु लोके कवीनां सन्त्येवान्या मधुरिपुकथा संस्तवात्कामदोग्ध्यः । वित्तं कामं भवतु विफलं दत्तमश्रोत्रियेभ्यः पात्रे दत्तैर्भवति हि धनैर्धन्यता भूरिदातुः ॥ २४ ॥ मेरुर्दूरगतो महा-
न्निमगिरिः प्रालेयमात्रोऽभवच्चन्द्रः श्रीसहितोऽपि याचकभयात्क्षीणत्वमालम्बते । कौपीनं धृतवान्हरोऽपि सहसा विष्णुर्जले संस्थितो वारां राशिरपेयतामुपगतः को नाम दातुं क्षमः ॥ २५ ॥ देयं भो अधने धनं सुकृतिभिर्नो संचितं सर्वदा श्रीकर्णस्य वलेश्च विक्रमपतेरद्यापि कीर्तिः स्थिता । आश्चर्यं मधु दानभोगरहितं नष्टं चिरात्संचितं निर्वाणादपि पाणिपादयुगलं वर्षन्त्यहो मक्षिकाः ॥ २६ ॥

लोभनिन्दा ।

लोभः प्रतिष्ठा पापस्य प्रसूतिर्लोभ एव च । द्वेषक्रोधादिजनको लोभः पापस्य कारणम् ॥ १ ॥ लोभात्क्रोधः प्रभवति लोभात्कामः प्रजायते । लोभान्मोहश्च नाशश्च लोभः पापस्य कारणम् ॥ २ ॥ लोभात्क्रोधः प्रभवति क्रोधाद्मोहः प्रवर्तते । द्वेहेण नरकं याति शास्त्रज्ञोऽपि विचक्षणः ॥ ३ ॥ मातरं पितरं पुत्रं भ्रातरं वा सुहृत्तमम् । लोभाविष्टो नरो हन्ति स्वामिनं वा सहोदरम् ॥ ४ ॥ लोभेन बुद्धिश्चलति लोभो जनयते तृषाम् । तृषार्तो दुःखमामोति परत्रेह च मानवः ॥ ५ ॥ लोभाविष्टो नरो वित्तं वीक्षते न स चा-

१. तृणकृतकपटपुरुषः. सस्यरक्षणार्थमुच्चप्रदेशे श्वापदभयहेतुस्तृणादिभिः पुरुषः क्रियत इति प्रसिद्धम्.
२. ऐश्वर्यं. ३. भ्रमरीणाम्. ४. हास्यत्वम्. ५. तिष्ठतीति शेषः.

पदम् । दुग्धं पश्यति मार्जारो यथा न लगुडाहतिम् ॥ ६ ॥ प्रायेण धनिनामेव धनलो-
निरन्तरम् । पश्य कोटिद्वयोपेतं लक्षाय प्रणतं धनुः ॥ ७ ॥ नात्यर्थमर्थार्थितया लुब्ध-
जयेज्जनम् । अब्धिर्दत्त्वाश्वरत्नं स्त्रीर्मिथ्यमानोऽसृजद्विषम् ॥ ८ ॥ लोभः सदा विचिन्त-
लुब्धेभ्यः सर्वतो भयं दृष्टम् । कार्याकार्यविचारो लोभविमूढस्य नास्त्येव ॥ ९ ॥ सत-
प्रशमतपोभिः शस्त्रधनैः शास्त्रवेदिभिर्विजितः । लोभो बत प्रविष्टः कुटिलं हृदयं किरा-
नाम् ॥ १० ॥ स्नेहोपपन्न इति पूर्णदशाविशेषशाली स्वमात्मनि वसुप्रकरं निधाय । लो-
दये तमथ गृह्णाति पद्मबन्धौ दीपा भवन्ति कलुषा बलवान्हि लोभः ॥ ११ ॥ यद्गुणमिदं
मटन्ति विकटं क्रामन्ति देशान्तरं गाहन्ते गहनं समुद्रमथनं क्लेशं कृषिं कुर्वते । सेन-
कृपणं पतिं गजघटासंघट्टदुःसंचरं सर्पन्ति प्रैधनं धनान्वितधियस्तच्छोभविस्फूर्जितम् ॥ १२ ॥

उदारप्रशंसा ।

शतेषु जायते शूरः सहस्रेषु च पण्डितः । वक्ता दशसहस्रेषु दाता भवति वा न
॥ १ ॥ दातारं कृपणं मन्ये मृतोऽप्यर्थं न मुञ्चति । अदाता हि धनत्यागी धनं हित्वा
गच्छति ॥ २ ॥ रक्षन्ति कृपणाः पाणौ द्रव्यं कैव्यमिवात्मनः । तदेव सन्तः सततमुत्सृ-
न्ति यथा मलम् ॥ ३ ॥ याचितो यः प्रहृष्येत दत्त्वा च प्रीतिमान्भवेत् । तं दृष्ट्वाप्यस्य
श्रुत्वा नरः स्वर्गमवाप्नुयात् ॥ ४ ॥ आकारमात्रे विज्ञाते संपादितमनोरथाः । ते धन्या ये
शृण्वन्ति दीनाः कामार्थिनां गिरः ॥ ५ ॥ कर्णलङ्घिगुणोत्कर्षास्त्यागिनो धन्विनस्तथा । नि-
ष्फलान्न विमुञ्चन्ति मार्गणान्संमुखे स्थितान् ॥ ६ ॥ देहि देहीति जल्पन्ति त्यागिनोऽप्यर्थ-
नोऽपि च । आलोकयन्ति भारः स्यादस्ति नास्तीति न क्वचित् ॥ ७ ॥ युध्यन्ते पक्षिप-
पठन्ति शुकसारिकाः । दातुं शक्नोति यो वित्तं स शूरः स च पण्डितः ॥ ८ ॥ अयं नि-
परो वेति गणना लघुचेतसाम् । उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम् ॥ ९ ॥ अर्थिनां कृ-
पणा दृष्टिस्त्वन्मुखे पतिता सकृत् । तदवस्था पुनर्देवान्नान्यस्य मुखमीक्षते ॥ १० ॥ लक्ष्मी-
पयोधरोत्सङ्गकुङ्कुमारुणितो हरेः । धन्यो बलिः स येनास्य भिक्षापात्रीकृतः करः ॥ ११ ॥
कर्णस्त्वचं शिबिर्मांसं जीवं जीमूतवाहनः । ददौ दधीचिरस्थीनि नास्त्यदेयं महात्मनाम् ॥ १२ ॥
दाता नीचोऽपि सेव्यः स्यान्निष्फलो न महानपि । जलार्थी वारिधिं त्यक्त्वा पश्य कूपं ति-
षेवते ॥ १३ ॥ सैव परं न विनश्यति तैनुरपि या श्रीर्निवेशिता सत्सु । अवशिष्यते हिमांशो
सैव कला या स्थिरा शंभौ ॥ १४ ॥

१. गहनाम्. २. अरण्यम्. ३. युद्धम्. ४. विलासः. ५. मांसम्. ६. बाणान्; (पक्षे) याचकान्.
७. स्वकीयः. ८. समुद्रम्. ९. अल्पा.

कृपणेन समो दाता न भूतो न भविष्यति । अस्पृशन्नेव वित्तानि यः परेभ्यः प्रयच्छति
 ॥ १ ॥ यदुर्ज्यते परिक्लेशैरर्जितं यन्न भुज्यते । विभज्यते यदेन्तेऽन्यैः कस्यचिन्मास्तु तद्ध-
 नम् ॥ २ ॥ यत्करोत्यैरतिं क्लेशं तृष्णां मोहं प्रजागरम् । न तद्धनं कर्दय्याणां हृदये व्याधि-
 रेव सः ॥ ३ ॥ मृत्युः शरीरगोष्ठारं धनरक्षं वसुंधरा । दुश्चारिणीव हसति स्वपतिं पुत्रवत्स-
 लम् ॥ ४ ॥ त्यागभोगविहीनेन धनेन धनिनो यदि । भवामः किं नु तेनैव धनेन धनिनो व-
 यम् ॥ ५ ॥ दानोपभोगरहिता दिवसा यस्य यान्ति वै । स कर्मकारभस्त्रेव श्वसन्नपि न जी-
 वति ॥ ६ ॥ अत्रुधैरर्थलाभाय पण्यस्त्रीभिरिव स्वयम् । आत्मा संस्कृत्य संस्कृत्य परोपकर-
 णीकृतः ॥ ७ ॥ कृपणेन शवेनैव मृतेनापि न दीयते । मांसं वर्धयता तेन काकस्योपकृतिः
 कृता ॥ ८ ॥ बोधयन्ति न याचन्ते भिक्षाद्वारा गृहे गृहे । दीयतां दीयतां नित्यमदातुः
 फलमीदृशम् ॥ ९ ॥ द्वारं द्वारं रटन्तीह भिक्षुकाः पात्रपाणयः । दर्शयन्त्येव लोकानाम-
 दातुः फलमीदृशम् ॥ १० ॥ न दातुं नोपभोक्तुं च शक्नोति कृपणः श्रियम् । किं तु स्पृश-
 ति हस्तेन नपुंसक इव स्त्रियम् ॥ ११ ॥ किंशुके किं शुक्रः कुर्यात्फलितेऽपि बुभुक्षितः ।
 अदातारि समृद्धेऽपि किं कुर्युरुपजीविनः ॥ १२ ॥ वरं विभवहीनेन प्राणैः संतर्पितोऽनलः ।
 नोपचारपरिभ्रष्टः कृपणः प्रार्थितो जनः ॥ १३ ॥ उदारचरितस्त्वागी याचितः कृपणोऽधि-
 कः । एको धनं ततः प्राणानन्यः प्राणांस्ततो धनम् ॥ १४ ॥ नोपभोक्तुमपि क्लीबो जाना-
 त्युपचितां श्रियम् । ग्राम्यो विरागयत्येव रमयन्नपि कामिनीम् ॥ १५ ॥ कृपणः स्ववधूसङ्गं
 न करोति भयादिव । भविता यदि मे पुत्रः स मे वित्तं हरोदिति ॥ १६ ॥ यदधोऽधः क्षितौ
 वित्तं निचखान मितंपचः । तदधो निर्लयं गन्तुं चक्रे पन्थानमग्रतः ॥ १७ ॥ निजसौख्यं निरु-
 न्थानो यो धनार्जनमिच्छति । परार्थं भारवाहीव क्लेशस्थैव हि भाजनम् ॥ १८ ॥ असंभोगे-
 न सामान्यं कृपणस्य धनं परैः । अस्येदमिति संबन्धो हानौ दुःखेन गम्यते ॥ १९ ॥ सति
 द्राक्षाफले क्षीरे मृदामास्वादने मुदः । अहो मातुरियं रीतिः कृपणे गर्भवर्तिनि ॥ २० ॥ अदा-
 तुर्मानसं कापि न स्पृशन्ति कवेर्गिरः । दोषायैवातिवृद्धस्य विलासास्तरुणीकृताः ॥ २१ ॥
 शरणं किं प्रपन्नानि विषवन्मारयन्ति वा । न त्यजन्ते न भुज्यन्ते कृपणेन धनानि यत्
 ॥ २२ ॥ दैववशादुत्पन्ने सति विभवे यस्य नास्ति भोगेच्छा । न च परलोकसमीहा स
 भवति धनपालको मूर्खः ॥ २३ ॥ उपभोगकातराणां पुरुषाणामर्थसंचयपराणाम् । कन्या-
 मणिरिव सद्ने तिष्ठत्यर्थः परस्यार्थे ॥ २४ ॥ यदि भवति धनेन धनी क्षितितर्लनिहितेन

१. संपाद्यते. २. अवसाने. ३. अस्वस्थत्वम्. ४. विचाराशक्तिम्. ५. कृपणानाम्. ६. पीडैव. ७. कस्य
 का उपकृतिरुपकारः कृता अपि तु न कस्यापि कापोत्यर्थः; (पक्षे) काकस्य पक्षिणः. ८. त्यजतीति शेषः.
 ९. आरोपयामास. १०. पातालम्. ११. इच्छा. १२. भूम्यन्तर्गतेन.

भोगरहितेन । तस्माद्वयमपि धनिनस्तिष्ठति नः काञ्चनो मेरुः ॥ २५ ॥ नन्दनरेन्द्र
 पैर्दुष्कृतं हि किमपि विहितमतिघोरम् । वसुधातलोष्मपाको विरमति नाद्यापि यत्ने
 ॥ २६ ॥ दृढतरनिबद्धमुष्टेः कोशनिषण्णस्य सहजमलिनस्य । कृपणस्य कृपाणस्य च
 वलमाकारतो भेदः ॥ २७ ॥ कृपणस्य समृद्धीनां भोक्तारः सन्ति केचिदतिनिपुणाः ।
 संपदोऽम्बुराशेर्यान्ति वशं शश्वदौर्वाग्रेः ॥ २८ ॥ प्राप्तानपि नो लभते भोगान्भोक्तुं
 कर्मभिः कृपणः । भूखपाकः किल भवति द्राक्षापाके बलिभुजां हि ॥ २९ ॥ अतिसाह
 मतिदुष्करमत्याश्चर्यं च दानमर्थानाम् । योऽपि ददाति शरीरं न ददाति स वित्तलेश
 ॥ ३० ॥ केचित्स्वभावलुब्धास्तीव्रतरां यातनामपि सहन्ते । न तु संत्यजन्ति वित्तं मात्सर्य
 मिवाधमाः सततम् ॥ ३१ ॥ मेघा इवातिलुब्धा भवन्ति धनलवणवारिबहुतृष्णाः । तृणलवण
 निजदेहं त्यजन्ति लेशं न वित्तस्य ॥ ३२ ॥ अर्थिनि कवयति कवयति पठति च कव
 स्तवोद्यतं स्तौति । पश्चादमीत्युक्ते कृपणः प्रणतोऽर्जुनं कुरुते ॥ ३३ ॥ याचमानज
 मानसदृष्टेः पूरणाय वत जन्म न यस्य । तेन भूमिरतिभारवतीयं न ह्रुमैर्न गिरिभिर्न सपु
 ॥ ३४ ॥ मा धनानि कृपणः खलु जीवंस्तृष्णयार्पयतु जातु परस्मै । तत्र नैष कुरुते
 चित्रं यत्तु नार्पयति तानि मृतोऽपि ॥ ३५ ॥ लोक एष परलोकमुपेता हा विधाय वित्तं
 धनमेकः । इत्यमुं खलु तदस्य निनीषत्यर्थिबन्धुरुद्वेद्यद्वयचित्तः ॥ ३६ ॥ फलं स्वेच्छा
 भ्यं प्रतिवनमखेदं क्षितिरुहां पयः स्थाने स्थाने शिशिरमधुरं पुण्यसरिताम् । मृदुष
 शय्या सुललितलता पल्लवमयी सहन्ते संतापं तदपि धनिनां द्वारि कृपणाः ॥ ३७ ॥
 हाति सहसासनं झटिति पृच्छति स्वागतं नमस्यति मुहुर्मुहुः श्रुतिमनोहरं भाषते । दश
 कुसुमं फलं शिथिलयत्यभीष्टां क्रियामहो न परिचीयते कृपणवञ्चना चातुरी ॥ ३८ ॥
 अयश्चणकचर्वणं फणिफणामणेः कर्षणं करेण गिरितोलनं जलनिधेः पदा लङ्घनम् । प्रसु
 रिबोधनं निशितखङ्गसंस्पर्शनं कदाचिदखिलं भवेन्न च शठाद्धनस्यार्जनम् ॥ ३९ ॥

याचकनिन्दा ।

वेपथुर्मलिनं वक्रं दीना वाग्गद्गदः स्वरः । मरणे यानि चिह्नानि तानि चिह्नानि याच
 ॥ १ ॥ विद्यावतः कुलीनस्य धनं याचितुमिच्छतः । कण्ठे पारावतस्येव वाक्करोति गता

१. उपभोगहीनेन. २. दृढतरमतिनिबिडं निबद्धा मुष्टियेन; (पक्षे) दृढतरं निबद्धा मुष्टिस्तर्यस्य. ३. शागारे निषण्णस्य स्थितस्य; (पक्षे) कोशे खड्गपिधाने स्थितस्य. ४. आकारत आकृत्या भेदः; (पक्षे) कृपणशब्देऽकारो वर्तते, कृपाणशब्द आकारो वर्तते, एतावतैव भेदभिन्नत्वम्. कृपाणः खङ्गः. ५. समुत्पन्नः. ६. वाडवाग्नेः. ७. मुखरोगः. ८. काकानाम्. ९. याचके. १०. कवितां करोति. ११. नम्रः. १२. उद्यत्. १३. वित्तं यस्य. १४. क्लेशरहितम्. १५. दृक्षाणाम्. १६. सत्वरम्. १७. कर्णमधुरम्. १८. लोहम्. १९. सिंहात्पापनम्. २०. तीक्ष्णः. २०. कम्पः.

[प्र० २]

तम् ॥ २ ॥ दक्षिणांशाप्रवृत्तस्य प्रसारितकरस्य च । तेजस्तेजस्विनोऽर्कस्य ह्रीयैतेऽन्य-
स्य का कथा ॥ ३ ॥ साधुरेवार्थिभिर्याच्यः क्षीणवित्तोऽपि सर्वदा । शुष्केऽपि हि नदी
मार्गे खन्यते सलिलार्थिभिः ॥ ४ ॥ तृणादपि लघुस्तूलस्तूलादपि च याचकः । वायुना किं
न नीतोऽसौ मामयं याचयेदिति ॥ ५ ॥ देहीति वचनं श्रुत्वा हृदिस्थाः पञ्चदेवताः । मुखा-
न्निर्गत्य गच्छन्ति श्रीह्रीधीधृतिकीर्तयः ॥ ६ ॥ नवीनदीनभावस्य याचकस्यातिमानिनः ।
वचोजीवितयोरासीत्पुरोनिःसरणे रणः ॥ ७ ॥ अदृष्टमुखभङ्गस्य युक्तमन्धस्य याचितुम् ।
अहो वत महत्कष्टं चक्षुष्मानपि याचते ॥ ८ ॥ गतेर्भङ्गः स्वरो हीनो गात्रे खेदो महद्ग-
यम् । मरणे यानि चिह्नानि तानि चिह्नानि याचके ॥ ९ ॥ दारिद्र्यानलसंतापः शान्तः सं-
तोषवारिणा । याचकाशाविघातान्तर्दाहः केनोपशाम्यते ॥ १० ॥ दरिद्रस्य परा मूर्तिर्या-
च्चा न द्रविणाल्पता । अपि कौपीनवाञ्छांभुस्तथापि परमेश्वरः ॥ ११ ॥ वदनाच्च बहि-
र्यान्ति प्राणा याच्चाक्षरैः सह । इदामीत्यक्षरैर्दातुः पुनः कर्णाद्विशान्ति हि ॥ १२ ॥ देही-
ति वक्तुकामस्य यद्दुःखमुपजायते । दाता चेत्तद्विजानीयाद्दद्यात्स्वपिशितान्यपि ॥ १३ ॥
काक आह्वयते काकान्याचको न तु याचकान् । काकयाचकयोर्मध्ये वरं काको न याच-
कः ॥ १४ ॥ तीक्ष्णधारेण खड्गेन वरं जिह्वा द्विधा कृता । न तु मानं परित्यज्य देहि दे-
हीति भाषितम् ॥ १५ ॥ पुरतः प्रेरयत्याशा लज्जा पृष्ठावलम्बिनी । ततो लज्जाशयोर्मध्ये
दोलायत्यर्थिनां मनः ॥ १६ ॥ कैरान्प्रसार्य रविणा दक्षिणाशावलम्बिना । न केवलमने-
नात्मा दिवसोऽपि लघूकृतः ॥ १७ ॥ एकेन तिष्ठताधस्तादन्येनोपरि तिष्ठता । दातृयाचक-
योर्भेदः कराभ्यामेव सूचितः ॥ १८ ॥ हृदि लज्जोदरे वह्निः स्वभावादग्निरुच्छिखः । तेन
मे दग्धलज्जस्य पुनरागमनं नृप ॥ १९ ॥ सेवेव मानमखिलं ज्योत्स्नेर्वै तमो जरेव लावण्यम् ।
हरिहरकथेव दुरितं गुणशतमर्थ्यर्थिता हरति ॥ २० ॥ याचकवीरो धन्यः कैरान्दानग्राहकः
स्वदातृभ्यः । कुरुते पराङ्मुखं वा ह्यतिनम्रं वा हरत्यसौ पुण्यम् ॥ २१ ॥ तावन्महतां महती
यावत्किमपि हि न याच्यते लोकम् । बलिमनुयाचनसमये श्रीपतिरपि वैमनो जातः ॥ २२ ॥
अनुसरति करिकपोलं भ्रमरः श्रवणेन ताड्यमानोऽपि । गणयति न तिरस्कारं दानान्धवि-
लोचनो नीचः ॥ २३ ॥ कतरत्पुरहरपरुषं हालाहलकवल्याचनावचसोः । एकैव तव रसज्ञा
तदुभयरसतारतम्यज्ञा ॥ २४ ॥ गुरुतामुपयाति यन्मृतः पुरुषस्तद्विदितं मयाधुना । ननु
लाघवहेतुरर्थिता न मृते तिष्ठति सा मर्नागपि ॥ २५ ॥ याचना हि पुरुषस्य महत्त्वं नाश-

१. दक्षिणदिशायां प्रवर्तमानस्य; (पक्षे) दक्षिणाया आशा तथा प्रवृत्तस्य. २. प्रसारिता विस्तारिताः कराः
किरणा येन; (पक्षे) प्रसारितः करो हस्तो येन. ३. ह्रासं प्राप्नोति. ४. कार्पासः. ५. अहमहमिकया अग्रतो
निःसरणे. ६. मांसानि. ७. किरणान्; (पक्षे) हस्तान्. ८. दक्षिणदिक्; (पक्षे) दक्षिणाया आशा स्पृहा.
९. चन्द्रकान्तिः. १०. याचकत्वम्. ११. कराद्धस्तादानस्य ग्राहकः; (पक्षे) करो राजग्राहो दण्डस्तस्य
दानं समर्पणं तादृहकः. १२. लक्ष्मीपतिरपि. १३. द्रुस्वः; (पक्षे) लघुः. १४. किञ्चिदपि.

यत्नखिलमेव तथा हि । सद्य एव भगवानपि विष्णुर्वामनो भवति याचितुमिच्छन् ॥ २६ ॥
 उत्तमर्णधनदानशङ्कया पावकोत्थशिखया हृदिस्थया । देव दग्धवसना सरस्वती नात्प
 बहिरुपैति लज्जया ॥ २७ ॥ नाक्षराणि पठता किमपाठि पाठितोऽपि किमु विस्मृत ए
 इत्थमर्थिजनसंशयदोलाखेलनां खलु चकार नकारः ॥ २८ ॥ संतापितानां मधुरैर्वचोभि
 ध्योपचारैश्च वशीकृतानाम् । आशावतां श्रद्धावतां च लोके किमर्थिनां वञ्चयितव्यमपि
 ॥ २९ ॥ स्वार्थं धनानि धनिकात्प्रतिगृह्णतो यदास्यं भजेन्मलिनतां किमिदं विचित्रम्
 गृह्णन्परार्थमपि वारिनिधेः पयोऽपि मेघोऽयमेति सकलोऽपि च कालिमानम् ॥ ३० ॥
 जनस्थाने भ्रान्तं कैनकमृगतृष्णाकुलतया वचो वैदेहीति प्रतिपदमुदश्रु प्रलपितम् । कृतार्थ
 कामर्तुर्वदनपरिपाटीषु रचना मयाप्तं रामत्वं कुशलवसुता न त्वधिगता ॥ ३१ ॥ भ्रातृ
 तरशेषयाचकजने वैरायसे सर्वथा यस्माद्विक्रमशालिवाहनमहीभृन्मुञ्जभोजादयः । अल्प
 चिरजीविनो न विहितास्ते विश्वजीवातवो मार्कण्डिध्रुवलमशप्रभृतयः सृष्टाः प्रभूतापु
 ॥ ३२ ॥ उड्डीना गुणपत्रिणः सुखफलान्यारौद्रिकीर्णान्यधः पर्यस्ताः परितो यशःस्तवकि
 संप्लुताप्लुताः । प्रागेवापसृतप्रमोदहरिणच्छायाकथान्तं गता दैन्यारण्यमतंगजेन सह
 भग्नेऽभिमानद्वुमे ॥ ३३ ॥ शूराः केऽपि पुरःस्थिता रिपुनरश्रेणिं सहन्ते सुखं धीराः के
 न पञ्चबाणसदृशं कान्तादृगन्ताहतिम् । केचित्कूररवांश्च पञ्चवदनान्दन्तीचपेटान्भटा नै
 र्थिप्रकरं प्रसारितकरं कश्चिद्विसोढुं क्षमः ॥ ३४ ॥ आदर्शाय शशाङ्कमण्डलमिदं हार्प
 हेमाचलं दीपाय द्युमणिर्महीमिव कथं नो भिक्षवे दत्तवान् । दित्सापल्लवितप्रमोदसलिलव
 कीर्णमन्त्राम्बुजो जानीमो भृगुनन्दनस्तदखिलं न प्रायशो दृष्टवान् ॥ ३५ ॥ दौर्गत्येन समी
 रिता हृदयतः कण्ठं समालम्बते कण्ठात्कष्टतरं कथं कथमपि प्राप्नोति जिह्वाञ्चलम् । लज्ज
 कीलककीलितेव निविडं तस्मान्न निर्यात्यहो वाचा प्राणपरीक्षणेऽपि महतां देहीति नास्ती
 ति च ॥ ३६ ॥ वक्रादुद्वस मे हठादधिवस त्वं वाणि वक्रं मनागीशानां तदनु क्रुधा भव
 मां लक्ष्मीरिमानुद्भुत । पश्चात्तेषु पठत्सु मां प्रति यशोगाथावलीस्तृष्णया वक्रं मय्यथ वक्र
 त्यनुभवन्त्वेतेऽपि तद्यातनाम् ॥ ३७ ॥ तावत्सर्वगुणालयः पटुमतिः साधुः सतां वल्ल
 शूरः सच्चरितः कलङ्करहितो मानी कृतज्ञः कविः । दक्षो धर्मरतः सुशीलगुणवांस्तावन्मति
 ष्ठान्वितो यावन्निष्ठुरवज्रपातसदृशं देहीति नो भाषते ॥ ३८ ॥ द्वारे द्वारे परेषामविरलम्

१. जनानां स्थानानि नगरपत्तनादीनि तेषु भ्रमणं कृतम्; (पक्षे) जनस्थाने नासिकाख्यजनपदे पति
 मणं कृतम्. २. कनकं द्रव्यमेव मृगाः; (पक्षे) कनकस्य मृगाः. ३. वै इति पदच्छेदः. देहीति प्रलपितः
 (पक्षे) वैदेही जानकीति प्रलपितम्. ४. कामर्तुः कुत्सितस्वामिनो वदनपरिपाटीषु रचना अलमर्थे कृता
 (पक्षे) लंकाभर्तु रावणस्य वदनपरिपाट्यामिषुरचना बाणरचना कृता. ५. कुशलं यदसु द्रव्यं तद्वचो
 संपादितः; (पक्षे) कुशलवौ सुतौ यस्याः सा वैदेही न प्राप्ता. ६. गुणा एव पक्षिणः. ७. समीपे. ८. दैत्य
 मेवारण्यजः. ९. कान्ताकटाक्षवेधम्. १०. सिंहान्.

[५० २

एति द्वारपालैः कैरालैर्दृष्टो योऽप्याहतः सन्नरणाति गणयति स्वापमानं तु नैव । क्षन्तुं शक्नोति नान्यं स्वसदृशमितरागारमप्याश्रयन्तं श्राम्यत्यात्मोदरार्थं कथमहह शुना नो समो याचकः स्यात् ॥ ३९ ॥

परोपकारप्रशंसा ।

परोपकारः कर्तव्यः प्राणैरपि धनैरपि । परोपकारजं पुण्यं न स्यात्क्रतुशतैरपि ॥ १ ॥
घनानि जीवितं चैव परार्थे प्राज्ञ उत्सृजेत् । तन्निमित्तो वरं त्यागो विनाशो नियते सति ॥ २ ॥
रविश्चन्द्रो घना वृक्षा नदी गावश्च सज्जनाः । एते परोपकाराय युगे दैवेन निर्मिताः ॥ ३ ॥
तृणं चाहं वरं मन्ये नरादनुपकारिणः । घासो भूत्वा पशून्पाति भीरून्पाति रणाङ्गणे ॥ ४ ॥
परोपकृतिकैर्वल्ये तोलयित्वा जनार्दनः । गुर्वीमुपकृतिं मत्वा ह्यवतारान्दशार्ग्रहीत् ॥ ५ ॥
रागिणि नलिनीलक्ष्मीं दिवसो निदधाति दिनकरप्रभवाम् । अनपेक्षितगुणदोषः परोपकारः सतां व्यसनम् ॥ ६ ॥
कृच्छ्रानुवृत्तयोऽपि हि परोपकारं त्यजन्ति न महान्तः । तृणमात्रजीवना अपि करिणो दानद्रवार्द्रकराः ॥ ७ ॥
परोपकाराय फलन्ति वृक्षाः परोपकाराय वहन्ति नद्यः । परोपकाराय दुहन्ति गावः परोपकारार्थमिदं शरीरम् ॥ ८ ॥
भवन्ति नम्रास्तरवः फलोद्गमैर्नवाम्बुभिर्भूरि विलम्बिनो घनाः । अनुद्धताः सत्पुरुषाः समृद्धिभिः स्वभाव एवैष परोपकारिणाम् ॥ ९ ॥
श्रोत्रं श्रुतेनैव न कुण्डलेन दानेन पाणिर्न तु कङ्कणेन । विभाति कायः खलु सज्जनानां परोपकारैर्न तु चन्दनेन ॥ १० ॥
पद्माकरं दिनकरो विकचं करोति चन्द्रो विकासयति कैरवचक्रवालम् । नाभ्यर्थितो जलधरोऽपि जलं ददाति सन्तः स्वयं परहितेषु कृतातियोगाः ॥ ११ ॥
दातुः परोपकृतिनिर्भरचित्तवृत्तेरासन्नदूरगणना न हि संश्रितेषु । भानुर्विकासयति हन्त सरोजखण्डं पाणिस्थपङ्कजसमं भुवनान्तरेषु ॥ १२ ॥

कृतघ्ननिन्दा ।

परोपकारशून्यस्य धिक्छानुष्यस्य जीवितम् । यावन्तः पशवस्तेषां चर्माप्युपकरिष्यति ॥ १ ॥
यथा वृष्टिः समुद्रेषु भुक्तस्योपरि भोजनम् । एवं प्रीतिः खलैः सार्धमुत्पन्नाप्यवसीदति ॥ २ ॥
उपकारिणि विश्रब्धे शुद्धमतौ यः समाचरति पापम् । तं जनमसत्यसंधं भगवति वसुधे कथं वहसि ॥ ३ ॥
व्योमं निशं वा कुरुते चित्रं निर्माति यत्नतः सलिले । स्रपयति पवनं सलि-

१. विकरालैः. २. भीतान्. ३. परोपकारः. ४. मोक्षः. ५. उभयोस्तुलनां कृत्वा. ६. भारवतीम्. ७. मत्स्यादीन्. ८. जग्राह. ९. कर्णः. १०. शास्त्रेण. ११. कासारम्. १२. कुमुदमण्डलम्. १३. असत्यप्रतिज्ञम्. १४. सुखम्. १५. आलेख्यम्.

लैर्यस्तु खले चरति सत्कारम् ॥ ४ ॥ शोकं मा कुरु कुक्कुर सत्त्वेष्वहमधम इति मुधै साधो
कष्टादपि कष्टतरं दृष्ट्वा श्वानं कृतघ्ननामानम् ॥ ५ ॥

संतोषप्रशंसा ।

संतोषामृततृप्तानां यत्सुखं शान्तचेतसाम् । कुतस्तद्धनलुब्धानामितश्चेतश्च धावताम् ॥ १ ॥
अकृत्वा परसंतापमगत्वा खलनम्रताम् । अनुत्सृज्य सतां वर्त्म यत्स्वलपमपि तद्वद् ॥ २ ॥
आगमिष्यन्ति ते भावा ये भावा मयि भाविताः । अहं तैरनुगन्तव्यो न तेषामन्यतो गतिः ॥ ३ ॥
यो मे गर्भगतस्यापि दृष्टिं कल्पितवान्प्रभुः । शेषवृत्तिविधानाय स किं सुप्तोऽप्यमृतः ॥ ४ ॥
अप्रार्थितानि दुःखानि यथैवायान्ति देहिनाम् । सुखान्यपि तथायान्ति दैन्यमत्रातिरिच्यते ॥ ५ ॥
पञ्चमेऽहनि षष्ठे वा शाकं पचति स्वे गृहे । अनृणी चाप्रवासी स वारिचरमोदते ॥ ६ ॥
आत्माधीनशरीराणां स्वपतां निद्रया स्वया । कदन्नमपि मर्त्यानाममृतत्वाय कल्पते ॥ ७ ॥
सर्वत्र संपदस्तस्य संतुष्टं यस्य मानसम् । उपांनद्रूपपादस्य च चर्मवृत्तैव भूः ॥ ८ ॥
ते धन्याः पुण्यभाजस्ते तैस्तीर्णः क्लेशसागरः । जगत्संमोहजननीं राशौशीविषीं जिता ॥ ९ ॥
अकिंचनस्य दान्तस्य शान्तस्य समचेतसः । सदा संतुष्टमनः सर्वाः सुखमया दिशः ॥ १० ॥
न योजनशतं दूरं बाध्यमानस्य तृष्णया । संतुष्टं यत्नं प्राप्तेऽप्यर्थं भवति नादरः ॥ ११ ॥
आरोग्यं विद्वत्ता सज्जनमैत्री महाकुले जन्म । स्वार्थं नता च पुंसां महदैश्वर्यं विनाप्यर्थैः ॥ १२ ॥
अर्थी करोति दैन्यं लब्धार्थो गर्वपरितोषः । नष्टधनश्च सशोकः सुखमास्ते निःस्पृहः पुरुषः ॥ १३ ॥
तन्मूलं गुरुतायास्तत्सौख्यं तदर्थं स्तदौर्जित्यम् । तत्सौभाग्यं पुंसां यदेतदर्थार्थनं नाम ॥ १४ ॥
सर्पाः पिबन्ति पवनं न दुर्बलास्ते शुष्कैस्तृणैर्वनगजा बलिनो भवन्ति । कन्दैः फलैर्मुनिवराः क्षपयन्ति कालं संतोष एव पुरुषस्य परं निधानम् ॥ १५ ॥
चीराणि किं पथि न सन्ति दिशन्ति भिक्षां नैवाङ्घ्रिफलभृतः सरितोऽप्यशुष्यन् । रुद्धा गुहाः किमजितोऽवति नोपपन्नान्कस्माद्गजन्ति क्वचन धनदुर्मदान्धान् ॥ १६ ॥
वयमिह परितुष्टा वल्कलैस्त्वं च लक्ष्म्या सम इह परितोषो विविशोषो विशेषः । स हि भवति दरिद्रो यस्य तृष्णा विशाला मनसि च परितुष्टे कोऽर्थको दरिद्रः ॥ १७ ॥
गन्धाढ्यां नवमल्लिकां मधुकरस्त्यक्त्वा गतो यूथिकां तां दृष्ट्वाशु स चन्दनवनं पश्चात्सरोजं गतः । बद्धस्तत्र निशाकरेण सहसा रोदित्यसौ मन्दघीः संतोषेण विना पराभवपदं प्राप्नोति सर्वो जनः ॥ १८ ॥

१. पूजाम्. २. भषक. ३. व्यर्थम्. ४. मार्गम्. ५. जीवनोपायम्. ६. विशिष्यते. ७. कुत्सितमन्त्रम्. ८. पानद्रवां गूदौ पिहितौ पादौ यस्य. ९. संपिणी. १०. गौरवस्य. ११. उत्साहशीलत्वम्. १२. अयाचनम्.

तृष्णानिन्दा ।

तृष्णे देवि नमस्तुभ्यं धैर्यविप्लवकारिणि । विष्णुस्त्रैलोक्यपूज्योऽपि यत्त्वया वामनीकृतः
 ॥ १ ॥ तृष्णे कृष्णेऽपि ते शक्तिर्दृष्टा मर्त्येषु का कथा । त्रैलोक्यव्यापि यद्रूपं तद्रूपं
 वामनीकृतम् ॥ २ ॥ तृष्णां चेह परित्यज्य को दरिद्रः क ईश्वरः । तस्याश्चेत्प्रसरो दत्तो
 दास्यं च शिरसि स्थितम् ॥ ३ ॥ वलिभिर्मुखमाक्रान्तं पलितैरङ्कितं शिरः । गात्राणि शिथि-
 लायन्ते तृष्णैका तरुणायते ॥ ४ ॥ नास्त्यन्या तृष्णया तुल्या कचिदेव नितैम्बिनी । या
 प्राणानपि मुँष्णन्ती भवत्येवाधिकं प्रिया ॥ ५ ॥ च्युता दन्ताः सिताः केशा दृङ्गिरोधः पदे
 पदे । पातसज्जमिमं देहं तृष्णा साध्वी न मुञ्चति ॥ ६ ॥ तृष्णे त्वमपि तृष्णान्धा त्रिषु
 स्थानेषु वर्तसे । व्याधितेष्वनपत्येषु जरापरिणतेषु च ॥ ७ ॥ धनेषु जीवितव्येषु स्त्रीषु
 पुत्राशनेष्वपि । अतृप्ता मानवाः सर्वे याता यास्यन्ति यान्ति च ॥ ८ ॥ तृष्णे देवि नम-
 स्तुभ्यं या त्वं सर्वस्य सर्वदा । उत्पादयस्ययत्नेन गोष्पदे सागरभ्रमम् ॥ ९ ॥ अपि मेरू-
 पमं प्राज्ञमपि शूरमपि स्थिरम् । तृणीकरोति तृष्णैका निमेषेण नरोत्तमम् ॥ १० ॥ आशा
 नाम मनुष्याणां काचिदाश्चर्यशृङ्खला । यया बद्धाः प्रधावन्ति मुक्तास्तिष्ठन्ति पङ्गवत्
 ॥ ११ ॥ तेनाधीतं श्रुतं तेन तेन सर्वमनुष्ठितम् । येनाशाः पृष्ठतः कृत्वा नैराश्वमवल-
 म्बितम् ॥ १२ ॥ गिरिर्महान्गिरेरब्धिर्महानब्धेर्नभो महत् । नभसोऽपि महद्ब्रह्म ततो-
 ऽप्याशा गरीयसी ॥ १३ ॥ आशैव राक्षसी पुंसामाशैव विषमञ्जरी । आशैव जीर्णमदिरा
 धिगाशा सर्वदोषभूः ॥ १४ ॥ क्षुत्तृडाशाः कुटुम्बिन्यो मयि जीवति नान्यगाः । तासामाशा
 महासाध्वी कदाचिन्मां न मुञ्चति ॥ १५ ॥ यौवनं जरया अस्तमारोग्यं व्याधिभिर्हतम् ।
 जीवितं मृत्युरभ्येति तृष्णैका निरुपद्रवा ॥ १६ ॥ आशाया ये दासास्ते दासाः सर्वलोक-
 स्य । आशा येषां दासी तेषां दासायते लोकः ॥ १७ ॥ दन्ता विश्लथदन्ताः केशाः का-
 शप्रसूनसंकाशाः । नयनं तमसामयनं तथापि चित्तं धनाङ्गनायत्तम् ॥ १८ ॥ त्वामुदर
 साधु मन्ये शाकैरपि यदासि लब्धपरितोषम् । हतहृदयं ह्यधिकाधिकवाञ्छाशतदुर्भरं न
 पुनः ॥ १९ ॥ अङ्गं गलितं पलितं मुँण्डं दर्शनविहीनं जातं तुण्डम् । वृद्धो याति गृही-
 त्वा दण्डं तदपि न मुञ्चत्याशा पिण्डम् ॥ २० ॥ आशावैलम्बोपचिता न कस्य तृष्णाल-
 तानर्थफलं प्रसूते । दिने दिने लब्धरुचिर्विर्वैस्वान्मीनं^१ च^२ मेघं च^३ वृषं च भुङ्क्ते ॥ २१ ॥
 गदोदन्ता दन्ताः पलितकलितः कुन्तलभरः तमःक्षेत्रे नेत्रेऽविषयपटुनी नः श्रुतिपुटे । अ-
 भूदङ्गं रङ्गद्वलिवलयवल्लीविलुलितं तथाप्येतच्चेतस्तरुण इव धावत्यनुदिनम् ॥ २२ ॥ गतं

१. विलयम्. २. ह्रस्वीकृतः. ३. स्त्री. ४. हरन्ती. ५. तृणवल्गूकरोति. ६. शिरः. ७. दन्तः. ८. मुखम्.
 ९. आश्रयः. १०. सूर्यः. ११. मत्स्यः; (पक्षे) मीनराशिः. १२. एडकः; (पक्षे) मेघराशिः. १३. वृषभः;
 (पक्षे) वृषभराशिः.

तत्तारुण्यं तरुणिहृदयानन्दजनकं विशीर्णा दन्तालिर्निजगतिरहो यष्टिशरणा । जडो
दृष्टिः श्रवणरहितं कर्णयुगलं मनो मे निर्लज्जं तदपि विषयेभ्यः स्पृहयति ॥ २३ ॥
वपुः कुब्जीभूतं गतिरपि तथा यष्टिशरणा विशीर्णा दन्तालिः श्रवणविकलं श्रोत्रयुगलम्
शिरः शुक्लं चक्षुस्तिमिरपटलैरावृतमहो मनो मे निर्लज्जं तदपि विषयेभ्यः स्पृहयति
॥ २४ ॥ खलोच्छापाः सोढाः कथमपि तदाराधनतया निगृह्यान्तर्बाष्पं हसितमपि शून्ये
मनसा । कृतश्चित्तस्तम्भः प्रतिहतधियामञ्जलिरपि त्वमाशे मोघाशे किमु परमितो नर्तक
माम् ॥ २५ ॥ निवृत्ता भोगेच्छा बहुपुरुषमानो विगलितः समानाः स्वर्गताः सपदि सु
दो जीवितसमाः । शनैर्यष्ट्युत्थानं घनतिमिररुद्धे च नयने अहो दुष्टः कायस्तदपि मारु
पायचकितः ॥ २६ ॥ अमीषां प्राणानां तुलितबिसिनीपत्रपयसां कृते किं नास्माभिर्कि
लितविवेकैर्व्यवसितम् । यदौढ्यानामग्रे द्रविणमदनिःसंज्ञमनसां कृतं स्नानब्रीडैर्निजगु
कथापातकमपि ॥ २७ ॥ समारम्भा भग्नाः कति कति न वारांस्तव पशो पिपासोस्तुच्छेऽपि
न्द्रविणमृगतृष्णार्णवजले । तथापि प्रत्याशा विरमति न ते मूढ शतधा न दीर्णं यच्चेतो वि
यतर्मेऽनिग्रावघटितम् ॥ २८ ॥ विवेकव्याकोशे विकसति शमे शास्यति तृषा परिष
तुङ्गे प्रसरतितरां सा परिणतिः । जरा जीर्णैश्चर्यग्रसनगहनाक्षेपकृपणस्तृषापात्रं यत्
भवति मरुतामप्यधिपतिः ॥ २९ ॥ उत्खातं^१ निविशङ्क्या क्षितितलं ध्माता गिरेर्धातवो वि
स्तीर्णः सरितां पतिर्नृपतयो यत्नेन संतोषिताः । मन्त्राराधनतत्परेण मनसा नीताः श्मशान
निशाः प्राप्तः काण्वराटकोऽपि न मया तृष्णेऽधुना मुञ्च माम् ॥ ३० ॥ निःस्वोऽप्येक
शती दशशतं सोऽपीह लक्षं शतं लक्षेशः क्षितिराजतां क्षितिपतिश्चक्रेशतां वाञ्छति
चक्रेशः सुरराजतां सुरपतिर्ब्रह्मास्पदं वाञ्छति ब्रह्मा विष्णुपदं हरिः शिवपदं
ष्णावधिं को गतः ॥ ३१ ॥ आशा नाम नदी मनोरथजला तृष्णातरंगि
रागर्ग्राहवती वितर्कविहगा धैर्यद्रुमध्वंसिनी । मोहार्वंतसुदुस्तरातिगहना प्रोष
चिन्तातटी तस्याः पारगता विशुद्धमनसा नन्दन्ति योगीश्वराः ॥ ३२ ॥ माने नेच्छ
वारयत्युपशमे क्षमामालिखन्त्यां ह्रियां स्वातन्त्र्ये परिकृत्य तिष्ठति करौ व्याधूय धैर्यं नो
तृष्णे त्वामर्नुबध्नाता फलमियत्प्राप्तं जनेनामुना यः स्पृष्टो न पदा स एव चरणौ स्पृष्टं न क
न्यते ॥ ३३ ॥ दन्तैरुच्चलितं धिया तरलितं पाण्यङ्घ्रिणा कम्पितं दृग्भ्यां कुङ्कुलितं वे
गलितं रूपश्रिया प्रोषितम् । प्राप्तायां यमभूपतेरिह महाधाव्यां धरायामियं तृष्णा केवल
किंकैव सुमटी धीरा पुरो नृत्यति ॥ ३४ ॥ भ्रान्तं याचनतत्परेण मनसा देहीति वाक्त्र
ता भुक्तं मानविवर्जितं परगृहे साशङ्क्या काकवत् । साक्षेपं भृकुटीकटाक्षकुटिलं दृष्टं तत्

१. यष्ट्यधीना. २. धनिकानाम्. ३. शून्यमनसाम्. ४. वज्रपाषाणघटितम्. ५. इन्द्रः. ६. निर्वि
७. सच्छिद्रकपदिका. ८. नक्रः. ९. अम्भसां भ्रमः. १०. पृथ्वी. ११. तवानुबन्धं कुर्वतेत्यर्थः. १२. सु
लितम्.

नां मुखं तृष्णे देवि यदन्यदिच्छसि पुनस्तत्रापि सज्जा वयम् ॥३५॥ भ्रान्तं देशमनेकदुर्ग-
विषमं प्राप्तं न किञ्चित्फलं त्यक्त्वा जातिकुलाभिमानमुचितं सेवा कृता निष्फला । भुक्तं
मानविवर्जितं परगृहेष्वाशङ्कया काकवत्तृष्णे जृम्भासि पापकर्मनिरते नाद्यापि संतुष्यसि ॥३६॥
शान्तेर्मातुर्विवेकात्पितुरपि कृपणं मैङ्गु कृत्वा पृथङ्गामाशा योषा स्वतन्त्रा व्रजति परगृहान्स-
र्वदा वीतलज्जा । संधत्ते मत्कृशत्वं मम यमनियमौ भ्रातरौ भर्त्सयन्ती पुष्टा चैवात्मबन्धूस्त-
दपि पुनरहो हन्त बन्ध्यां श्रयामः ॥ ३७ ॥ आशानिष्ठाप्रतिष्ठाः किल मम मैहिलास्तासु
सौख्यं कदाचिद्या प्रान्त्या सा प्रदद्यादिहै किमपि तथा मध्यर्मा सा पैरत्र । आद्या सा
नोभयत्राप्यहह तदपि किं सक्ततां यामि तस्यां यां प्रौढ्यादप्रगल्भे प्रतिदिवसंभुंभे ते कर्द-
र्धकरोति ॥ ३८ ॥ लज्जे त्वं मज्ज सिन्धौ गिरिवरशिखरे त्वं च तिष्ठ प्रतिष्ठे शान्ते प्रान्ते
दिशान्ते कुरु वसतिमहो गर्व खर्वो भवाशु । तेजः पातालमूलं भज भुवि भगवन्मान मा
नाम तेऽस्तु प्रेम्णैकामाश्रयन्तीं सततमहमिमां तूर्णमाशां श्रयिष्ये ॥ ३९ ॥

धीरप्रशंसा ।

स एव धन्यो विपदि स्वरूपं न विमुञ्चति । त्यजत्यर्ककरैस्तप्तं हिमं देहं न शीतताम् ॥१॥
चलन्ति गिरयः कामं युगान्तपवनाहताः । कृच्छ्रेऽपि न चलत्येव धीराणां निश्चलं मनः
॥ २ ॥ कृतं पुरुषशब्देन जातिमात्रावलम्बिना । योऽङ्गीकृतगुणैः श्लाघ्यः सविस्मयमुदा-
हृतः ॥ ३ ॥ असमानमिवौजांसि सहसा गौरवेरितम् । नाम यस्याभिनन्दन्ति द्विषोऽपि स
मतः पुमान् ॥ ४ ॥ सह परिजनेन विलसति धीरो गहर्नानि तरति पुनरेकः । विषमेकेन
निपीतं त्रिपुरैरजिता सह सुरैरमृतम् ॥ ५ ॥ श्लाघ्या महतामुन्नतिरद्भुतमर्घ्यैर्वसितं च धीरा-
णाम् । कनकगिरिरनभिलङ्घ्यो रविरनिशमनुज्झितारम्भः ॥ ६ ॥ अङ्गनैवेदी वसुधा कुल्या
जलधिः स्थली च पातालम् । वल्मीकश्च सुमेरुः कृतप्रतिज्ञस्य धीरस्य ॥७॥ कर्दार्धितस्या-
पि हि धैर्यवृत्तेर्न शक्यते धैर्यगुणः प्रमार्ष्टुम् । अधोमुखस्यापि कृतस्य बह्वर्नाधः शिखा या-
ति कदाचिदेव ॥ ८ ॥ अर्थः सुखं कीर्तिरपीह मा भूदनर्थ एवास्तु तथापि धीराः । निज-
प्रतिज्ञामविरूढमाना महोद्यमाः कर्म समारभन्ते ॥ ९ ॥ रत्नैर्महाहैस्तुतुषुर्न देवा न भेजि-
रे भीमविषेण भीतिम् । सुधां विना न प्रययुर्विरामं न निश्चितार्थाद्विरमन्ति धीराः ॥ १० ॥
निन्दन्तु नीतिनिपुणा यदि वा स्तुवन्तु लक्ष्मीः समाविशतु गच्छतु वा यथेष्टम् । अद्यैव वा
मरणमस्तु युगान्तरे वा न्यार्थ्यात्पर्थैः प्रविचलन्ति पदं न धीराः ॥ ११ ॥ कान्ताकटाक्षवि-

१. शीघ्रम्. २. गतलज्जा. निर्लज्जेत्यर्थः. ३. स्त्रियः. ४. प्रतिष्ठा. ५. अस्मिन्लोके. ६. निष्ठा. ७. परलोके.
८. आशा. ९. इहलोके परलोके च. १०. निष्ठाप्रतिष्ठे. ११. पीडयति. १२. दुस्तराणि. १३. शंकरेण.
१४. व्यापारः. १५. अजिरम्. १६. कृत्रिमसरित्. १७. दरिद्रस्य. १८. शोधयितुम्. १९. न्यायादनपेतात्.
२०. मार्गात्. २१. कटाक्षा एव विशिखा बाणाः.

शिखा न लुनन्ति यस्य चित्तं न निर्देहति कोपकृशानुतापः । कर्षन्ति भूरि विषयांश्च न ले-
भपाशा लोकत्रयं जयति कृत्स्नमिदं स धीरः ॥ १२ ॥ विरम विरसायासादस्माद्गुरध्यवसा-
यतो विपादि महतां धैर्यध्वंसं यदीक्षितुमीहसे । अपि जडमते कल्पापाये व्यपेतनिजक्र-
कुलशिखरिणः क्षुद्रा नैते न वा जलराशयः ॥ १३ ॥

वीरप्रशंसा ।

एकेनापि हि शूरेण पदाक्रान्तं महीतलम् । क्रियते भास्करस्येव स्फारस्फुरितेजस-
॥ १ ॥ पल्लवतः कल्पतरोरेष विशेषः करस्य ते वीर । भूषयति कैर्णमेकः परस्तु कैर्ण ति-
स्फुरते ॥ २ ॥ स्पृहयति भुजयोरन्तरमायतकरवालकररुहविदीर्णम् । विजयश्रीवीर-
व्युत्पन्नप्रौढवनितेव ॥ ३ ॥ विनाप्यथैर्वीरः स्पृशति बहुमानोन्नतिपदं समायुक्तोऽप्य-
पैरिभवपदं याति कृपणः । स्वभावादुद्धृतां गुणसमुदयावाप्तिविषयां द्युतिं सैर्ही किं
धृतकर्णकमालोऽपि लभते ॥ ४ ॥ को वीरस्य मनस्विनः स्वविषयः को वा विदेशीस्तथा
देशं श्रयते तमेव कुरुते बाहुप्रतापार्जितम् । यद्वर्णनैखलाङ्गुलप्रहरणः सिंहो वनं गच्छति
तास्मिन्नेव हताद्विपेन्द्ररुधिरैस्तृष्णां छिनत्त्यात्मनः ॥ ५ ॥

तेजस्विप्रशंसा ।

बालस्यापि रवेः पादौः पतन्त्युपरि भूर्भुतौ ॥ तेजसा सह जातानां वयः कुत्रोपयुज्यते
॥ १ ॥ एकः स एव तेजस्वी सैहिकैर्यैः सुरद्विषाम् । शिरोमात्रावशेषेण जीयन्ते येन
त्रवः ॥ २ ॥ मौनी पादप्रहारेऽपि न क्षमी नीच एव सः । आकृष्टशस्त्रो मित्रेऽपि न तेज-
स्वी खलो हि सः ॥ ३ ॥ तुल्येऽपराधे स्वर्भानुभर्तुर्मनन्तं चिरेण यत् । हिमांशुमाशु
तन्म्रदिभ्रैः स्फुटं फलम् ॥ ४ ॥ स्वयं प्रणमतेऽल्पेऽपि परवायावुपेयुषि । निर्देशनमै-
राणां लघुर्वहुर्तृणं नरः ॥ ५ ॥ तेजस्विमध्ये तेजस्वी देवीयानपि गण्यते । पञ्चमः पञ्चत-
स्तपन्ते जातवेदसाम् ॥ ६ ॥ अकृत्वा हेलया पादमुच्चैर्मूर्धसु विद्विषाम् । कैथंकारमनै-
स्वा कीर्तिर्द्यामधिरोहति ॥ ७ ॥ अङ्गाधिरोपितमृगश्चन्द्रमा मृगलाञ्छनः । केसरी निष्ठुर-
सैर्मृगयूथो मृगाधिपः ॥ ८ ॥ तेजस्विनि क्षमासारे नातिकार्कश्यमाचरेत् । अतिनिर्मयमा-

१. न छिन्दन्ति. २. कोपः क्रोधः स एव कृशानुरमिस्तत्तापः. ३. संपूर्णम्. ४. किसलयात्. ५. भोक्त-
६. अङ्गराजम्. ७. पराजयस्थानम्. ८. कान्तिम्. ९. सिंहसंबन्धिनीम्. १०. धृता कनकस्य सुवर्णस्य
येन. ११. परदेशः. १२. दंष्ट्रा नखः पुच्छं तान्येव प्रहरणान्यायुधानि यस्य सः. १३. प्रविशति. १४. किरण-
(पक्षे) चरणाः. १५. पर्वतानाम्; (पक्षे) राज्ञाम्. १६. विधुतुदः. १७. राहुः. १८. सूर्यम्. १९. चन्द्र-
२०. मार्दवस्य. २१. दृष्टान्तः. २२. दुर्बलानाम्. २३. निष्पौरुषः. २४. तृणकल्पमित्यर्थः. २५. दूरस्थोऽपि
२६. पञ्चामिसाध्यं तपो यस्य. २७. कथमित्यर्थः. २८. निराधारा. २९. हतः.

[प्र० १]

प्रिश्रन्दनादपि जायते ॥ ९ ॥ तेजोहीने महीपाले स्वे परे च विकुर्वते । निःशङ्को हि जनो
धत्ते पदं भस्मन्यनूष्मणि ॥ १० ॥ एकचक्रो रथो यन्ता विकूलो विषमा हयैः । आक्रम-
त्येव तेजस्वी तथाप्यर्को नभस्तलम् ॥ ११ ॥ सिंहः शिशुरपि निपतति मदमलिनकपोल-
भित्तिषु गजेषु । प्रकृतिरियं सत्त्ववतां न खलु वयस्तेजसो हेतुः ॥ १२ ॥ यदचेतनोऽपि
पादैः स्पृष्टः प्रज्वलति सवितुरिनकान्तः । तत्तेजस्वी पुरुषः परकृतविकृतिं कथं सहते
॥ १३ ॥ दर्शिततापोच्छ्रयैस्तेजोवद्भिः सुगोत्रसंजातैः । हीरैरपि स्व धीरैरपि त्वपि गम्यते
नाथः ॥ १४ ॥ दीप्यन्तां ये दीप्त्यै घटिता मणयश्च वीरपुरुषाश्च । तेजः स्वविनाशाय तु
भवति तृणानामिव लघूनाम् ॥ १५ ॥ तीव्रोष्णदुर्विषयवीर्यभृतः परेषां तेजस्विनो न गणय-
न्ति वपुर्महत्त्वम् । यत्पद्मरागशकलाकृतिरद्वितुङ्गं कात्स्न्येन भस्मयति काष्ठचयं स्फुलिङ्गः
॥ १६ ॥ न तेजस्तेजस्वी प्रसृतेमपरेषां प्रसहते स तस्य स्वो भावः प्रकृतिनियतत्वादकृतैर्कैः ।
मयूखैरश्रान्तं तपति यदि देवो दिनकरः किमाग्नेयश्रीर्वा निकृते इव तेजांसि वमति ॥ १७ ॥
हस्ती स्थूलतनुः स चाङ्कुशवशः किं हस्तिमात्रोऽङ्कुशो वज्रेणाभिहताः पतन्ति गिरयः किं
शैलमात्रं पविः^१ । दीपः प्रज्वलितो विनश्यति तमः किं दीपमात्रं तमस्तेजो यस्य विराजते
स बलवान्स्थूलेषु कः प्रत्ययैः ॥ १८ ॥ स्वल्पस्त्रायुवसावशेषमलिनं निर्मासमप्यस्थिगोः
श्वा लब्ध्वा परितोषमेति न तु तत्तस्य क्षुधः शान्तये । सिंहो जम्बुकमङ्गमागतमपि त्यक्त्वा
निहन्ति द्विपं सर्वः कृच्छ्रगतोऽपि वाञ्छति जनः सत्त्वानुरूपं फलम् ॥ १९ ॥ शमयति
गजानन्यान्गन्धद्विपः कलभोऽपि सन्भवति सुतरां वेगोदग्रं भुजंगशिशोर्विषम् । भुवमधिपति-
र्वालावस्थोऽप्यलं परिरक्षितुं न खलु वयसा जात्यैवायं स्वकार्यसहो भरः ॥ २० ॥

मनस्विप्रशंसा ।

कौमं प्रियानपि प्राणान्विमुञ्चन्ति मनस्विनः । इच्छन्ति न त्वमित्रेभ्यो महतीमपि सत्क्रि-
याम् ॥ १ ॥ ब्रूत नूतनकूष्माण्डफलानां के भवन्त्यमी । अङ्गुलीदर्शनादेव विलीयन्ते मनस्विनः
॥ २ ॥ ब्रह्माण्डमण्डलीमात्रं किं लोभाय मनस्विनः । शफैरीस्फुरितेनाब्धेः क्षुब्धता जातु जाय-
ते ॥ ३ ॥ कुसुमस्तैवकस्येव द्वे वृत्ती स्तो मनस्विनः । मूर्ध्नि वा सर्वलोकस्य विशीर्येत वने-
ऽथवा ॥ ४ ॥ पादाहतं यदुत्थाय मूर्धानमधिरोहति । स्वस्थादेवापमानेऽपि देहिर्नैस्तद्वरं रजः

१. ऊष्मारहिते. २. सारथिः. ३. अनूरुः. ४. तुरंगाः. ५. प्रशस्तकपोलेषु. ६. बलवताम्. ७. सूर्यकान्तः.
८. विकारः. ९. कान्तिः; (पक्षे) प्रतापः. १०. कान्त्याधिक्यम्; (पक्षे) धनुष औन्नत्यम्. ११. प्रकाशकत्वम्;
(पक्षे) सामर्थ्यम्. १२. पर्वतः; (पक्षे) कुलम्. १३. विधातृनिष्पादिताः. १४. विस्तृतम्. १५. स्वभावाधी-
नत्वात्. १६. अकृत्रिमः. १७. किरणैः. १८. सततम्. १९. सूर्यकान्तः. २०. धिक्कृत इव. २१. वज्रम्. २२.
विश्रासः. २३. बलानुरूपम्. २४. यथेच्छम्. २५. मत्सीस्फुरणेन. २६. कदाचित्. २७. गुच्छस्य. २८.
संगुष्टात्. २९. चेतनात्.

॥५॥ समूलघातमर्घन्तः परोद्भोद्यन्ति मानिनः । प्रध्वंसितान्धतैमसस्तत्रोदाहरणं रविः ।
 स पुमानर्थवज्जन्मो यस्य नाम्नि पुरःस्थिते । नान्यामङ्गुलिमभ्येति संख्योयामुद्यताङ्गुलिः ।
 स्थित्यतिर्क्रान्तिभीरूणि स्वच्छान्याकुलितान्यपि । तोयानि तोयराशीनां मनांसि च मनस्विः ।
 ॥८॥ शक्तिवैकल्यनर्घस्य निःसारत्वाच्छघोर्यसः । जैन्मिनो मानहीनस्य तृणस्य च समा ।
 ॥ ९ ॥ अलङ्घ्यं तत्तदुद्दीक्ष्य यद्यदुच्चैर्महीभृताम् । प्रियतां ज्यायसीं मा गान्महतां केन तु
 ता ॥१०॥ तावदाश्रीयते लक्ष्म्या तावदस्य स्थिरं यशः । पुरुषस्तावदेवासौ यावन्मानात्त
 यते ॥११॥ दुरासदवनज्यायान्गम्यस्तुङ्गोऽपि भूधरः । न जहाति महौजैस्कं मानप्रांशुमलङ्घ
 ॥ १२ ॥ गुरून्कुर्वन्ति ते वंश्यानन्वर्था तैर्वसुंधरा । येषां यशांसि शुभ्राणि ह्येपयन्तीन्
 ण्डलम् ॥ १३ ॥ उदाहरणमाशीःषु प्रथमे ते मनस्विनाम् । शुष्केऽशनिरिवामर्षो यै
 तिषु पात्यते ॥ १४ ॥ तुङ्गत्वमितैरा नाद्रौ नेदं^६ सिन्धावगाधता । अलङ्घनीयताहेतु
 तन्मनस्विनि ॥ १५ ॥ न क्वचिच्च बहिर्यान्ति मानिनां प्रार्थनागिरः । यदि निर्यातुमि
 न्ति तदा प्राणपुरःसराः ॥ १६ ॥ असेवितेश्वरद्वारमदृष्टविरहव्यथम् । अनुक्तछीवचनं
 न्यं कस्यापि जीवितम् ॥ १७ ॥ मानिनो हतमानस्य मानोऽपि न सुखप्रदः । जीवं
 नमूलं हि माने म्लाने कुतः सुखम् ॥ १८ ॥ मनस्वी भ्रियते कामं कार्पण्यं न तु ग
 ति । अपि निर्वाणमायाति नानलो याति शीतताम् ॥ १९ ॥ कामं वनेषु हरिणात्
 जीवन्त्ययत्नसुलभेन । धनिषु न दैन्यं विदधति ते किल पशवो वयं सुधियः ॥ २० ॥
 प्रत्युपकुर्वन्बह्वपि न भवति पूर्वोपकारिणा तुल्यः । एकोऽनुर्करोति कृतं निष्कारणमेव
 त्परः कुरुते ॥ २१ ॥ पुरो वा पश्चाद्वा वयमुपविशामः क्षितिभुजां ततः किं नश्छिन्नं क
 नरचनाक्रीतजगताम् । अगारे कान्तारे कुचकलशभारे मृगदृशां मणेस्तुल्यं मूल्यं सहजमुप
 स्य द्युतिमतः ॥ २२ ॥ अभुक्तायां यस्यां क्षणमपि न यातं नृपशतैर्भुवस्तस्या लाभे क
 बहुमानः क्षितिभुजाम् । तदंशस्याप्यंशे तदवयववेशेऽपि पतयो विषादे कर्तव्ये विदध
 जडाः प्रत्युत मुदम् ॥ २३ ॥ क्वचिद्रूमौ शय्या क्वचिदपि च पर्यङ्कशयनं क्वचिच्छाखा
 क्वचिदपि च शाल्योदनरुचिः । क्वचित्कन्याधारी क्वचिदपि च दिव्याम्बरधरो मनस्वी क
 र्यार्थी न गणयति दुःखं न च सुखम् ॥ २४ ॥ स जातः कोऽप्यासीन्मदनरिपुणा
 धवलं कपालं यस्योच्चैर्विनिहितमलंकारविधये । नृभिः प्राणत्राणप्रवणमातिभिः कैश्चिद
 नमद्भिः कः पुंसामयमतुलदर्पज्वरंभरः ॥ २५ ॥ विपुलहृदयैर्धन्यैः कैश्चिज्जगज्जनितं

१. अनुन्मूलयन्तः. २. शत्रून्. ३. गाढं तमः. ४. सार्धकजन्मा. ५. पुरुषगणनाप्रस्तावे. ६. मर्षो
 लङ्घनाद्धेतोभीरूणि. ७. संक्षोभितानि. ८. उत्साहादिशक्तिवैधुर्येण; (पक्षे) अवष्टम्भसामर्थ्यविरहेण. ९. प्र
 भूतस्य; (पक्षे) विधेयभूतस्य. १०. दुर्बलत्वात्; (पक्षे) स्थिरांशरहितत्वात्. ११. गौरवहीनस्य; (पक्षे)
 सस्य. १२. जन्तोः. १३. प्रतापसंपन्नम्. १४. मानोन्नतपुरुषम्. १५. अगाधता. १६. तुङ्गत्वम्. १७.
 प्रत्युपकारं कुर्वन्. १८. अनुकरणं करोति.

विधृतमपरैर्दत्तं चान्यैर्विजित्य तृणं यथा । इह हि भुवनान्यन्ये धीराश्चतुर्दश भुञ्जते कति-
 प्यपुरस्वाम्ये पुंसां क एष मदज्वरः ॥ २६ ॥ वरमहिमुखे क्रोधाध्माते करो विनिवेशितो
 विषमपि वरं पीत्वा सुप्तं कृतान्तनिवेशने । गिरिवरतटीमुक्तश्चात्मा वरं शतधा कृतो न तु
 खलजनावाप्तैरर्थैः कृतं हितमात्मनः ॥ २७ ॥ मृत्पिण्डो जलरेखया वलयितः सर्वोऽप्ययं
 नन्वनुरङ्गीकृत्य स एव संयुगशतै राज्ञां गणैर्भुज्यते । तद्वद्वददतेऽथवा न किमपि क्षुद्रा द-
 रिद्रा भृशं धिग्धक्तान्पुरुषाधमान्वनकणं वाञ्छन्ति तेभ्योऽपि ये ॥ २८ ॥ त्वं चेन्नीचजना-
 नुरागरभसादस्मासु मन्दादरः का नो मानद मानहानिरियती भूः किं त्वमेकः प्रभुः । गुञ्जा-
 पुञ्जपरंपरापरिचयाद्भिच्छीजनैरुज्झितं मुक्तादाम न धारयन्ति किमहो कण्ठे कुरङ्गीदृशः ॥ २९ ॥
 त्वं राजा वयमप्युपासितगुरुप्रज्ञाभिमानोन्नताः ख्यातस्त्वं विभवैर्यशांसि कवयो दिक्षु प्रत-
 न्वन्ति नः । इत्थं मानद नातिदूरमुभयोरप्यावयोरन्तरं यद्यस्मासु पराङ्मुखोऽसि वयमप्ये-
 कान्ततो निःस्पृहाः ॥ ३० ॥ ब्रह्माण्डं कियदस्तु तत्र वसुधापिण्डं किमाचक्ष्महे तत्राप्येक-
 तरं तु खण्डममितास्तस्मिन्नृपाः केचन । तेभ्यो दैन्यशतोपनीतविभवा दृष्टानुकम्पास्तु ते धि-
 द्भूढाः स्पृहयन्ति हन्त किमपि स्वार्थो न तेभ्योऽपि ये ॥ ३१ ॥ पातालान्न विमोचितो वत
 वली नीतो न मृत्युः क्षयं नोन्मृष्टं शशिलाञ्छनं सुमलिनं नोन्मूलिता व्याधयः । शेषस्यापि
 भरं विधृत्य न कृतो भारावतारः क्षणं चेतः सत्पुरुषाभिमानमनिशं मिथ्या वहन्निवद्यसे
 ॥ ३२ ॥ पुण्ये ग्रामे वने वा महति सितपटच्छन्नपालीं कपोलीमादाय न्यायगर्भद्विजवरहुत-
 मुधूभ्रधूमोपकण्ठम् । द्वारं द्वारं प्रवृत्तो वरमुदरदरीपूरणाय क्षुधातीं मानी प्राणी स्वदेशे न
 पुनरनुदिनं तुल्यकुल्येषु दीनः ॥ ३३ ॥ अर्थानामीशिषे त्वं वयमपि च गिरामीश्वहे याव-
 दित्थं शूरस्त्वं वादिदर्पज्वरशमनविधावक्षयं पाटवं नः । सेवन्ते त्वां धनाढ्या मतिमलहतये
 मामपि श्रोतुकामा मध्यप्यास्था न चेत्तन्वयि मम सुतरामेष राजन्गतोऽस्मि ॥ ३४ ॥ श्रे-
 यस्वी यत्र मानं व्रजति दुरितकृच्चापमानं मनुष्यैरज्ञेयं यत्र दूतैः प्रभुमनु मनुजो नीयते चा-
 नपेक्षः । मृत्योर्गेहं वरं तन्न तु कुधनवतां यत्र सर्वापमानो लोकैर्विज्ञायमानः स्वयमतिथि-
 तया यत्र चार्थी प्रयाति ॥ ३५ ॥

अपौरुषत्वनिन्दा ।

मा जीवन्यः परावज्ञादुःखदग्धोऽपि जीवति । तस्याजर्ननिरेवास्तु जननीक्लेशकारिणः ॥ १ ॥
 असंपादयतः कंचिदर्थं जातिक्रियागुणैः । यदृच्छाशब्दवत्पुंसः संज्ञायै जन्म केवलम् ॥ २ ॥

१. सर्पमुखे. २. क्रोधपूर्ण. ३. कालगृहे. ४. शुभ्रवस्त्रेण विहिता पाली यस्याः. ५. भिक्षापात्रम्. ६. जन-
 नम्. ७. ब्राह्मणत्वादिः. ८. इज्याध्ययनादिः. ९. शौर्यादिः.

SRI JAGADGURU VISHWARADHYA
 JNANA SIMHASAN JNANAMANDIR

गुणप्रशंसा ।

गुणाः कुर्वन्ति दूतत्वं दूरेऽपि वसतां सताम् । केतकीगन्धमाघ्राय स्वयं गच्छन्ति पश्यन्ति ॥ १ ॥ गुणवज्जनसंसर्गाद्याति सर्वोऽपि गौरवम् । पुष्पमालाप्रसङ्गेन सूत्रं शिरसि धारयति ॥ २ ॥ कलौवतः सैव कला ययाधैःक्रियते भवैः । बह्वीमिश्च कलाभिः किं याभिरङ्गैः ॥ ३ ॥ न पुत्रत्वेन पूज्यन्ते गुणैरासाद्यते पदम् । रवेर्व्यापारमादत्ते प्रदीपः पुनः शशी ॥ ४ ॥ किं कुलेन विशालेन शीलमेवात्र कारणम् । कृमयः किं न जायते कुसुमेषु सुगन्धिषु ॥ ५ ॥ गुणाः सर्वत्र पूज्यन्ते पितृवंशो निरर्थकः । वसुदेवं परित्यज्य वसुदेवं नमेज्जनः ॥ ६ ॥ यदि सन्ति गुणाः पुंसां विकसन्त्येव ते स्वयम् । न हि कस्तुदिकामोदः शपथेन निवार्यते ॥ ७ ॥ नहि जन्मानि ज्येष्ठत्वं ज्येष्ठत्वं गुण उच्यते । गुणदुरुत्वमायाति दधि दुग्धं घृतं यथा ॥ ८ ॥ किमाढ्यत्वगुरुत्वाभ्यां चरमोऽपि गुणैर्गुरुः केतकीकुसुमे पश्य लघुपत्रेऽतिगौरवम् ॥ ९ ॥ केतकीकुसुमं भृङ्गः खण्ड्यमानोऽपि सेवेत दोषाः किं नाम कुर्वन्ति गुणांपहृतचेतसः ॥ १० ॥ शरीरस्य गुणानां च दूरमत्यन्तमन्तरा शरीरं क्षणविध्वंसि कल्पान्तस्थायिनो गुणाः ॥ ११ ॥ गुणेष्वेव हि कर्तव्यः प्रयत्नः कुरुष्वैः सदा । गुणयुक्तो हरिद्रोऽपि नेश्वरैरगुणैः समः ॥ १२ ॥ गुणैः सर्वज्ञकल्पोऽपि सिद्धत्येको निराश्रयः । अर्न्धर्ममपि माणिक्यं हेमाश्रयमपेक्षते ॥ १३ ॥ गुणेषु क्रियतां यत्किमांशोऽपि प्रयोजनम् । विक्रीयन्ते न घण्टाभिर्गावः क्षीरविवर्जिताः ॥ १४ ॥ गुणैर्गौरवमायाति न महत्यापि संपदा । पूर्णेन्दुर्न तथा वन्द्यो निष्कलङ्को यथा कृशः ॥ १५ ॥ स्वयं स्वगुणविस्तारादूर्णनाभः पतत्यधः । तमेव संहरन्भूयः पदमुच्चैर्विगाह्यते ॥ १६ ॥ गुणो दूषणतां याति दूषणं गुणतां क्वचित् । यथा हि नम्रता दोषः स्तनयोः स्तब्धता गुणः ॥ १७ ॥ गुणैर्गौरवमायाति नोच्चैरासनमास्थितः । प्रसादशिखरस्थोऽपि काकः किं गरुडायते ॥ १८ ॥ अहो गुणानां प्राप्स्यर्थं यतन्ति बहुधा नराः । मुक्ता यदर्थं भग्न्यास्या इतरेषां च का कथा ॥ १९ ॥ गुणेन स्पृहणीयः स्यान्न रूपेण युतो जनः । सौगन्ध्यवर्ज्यं नर्दयिषुष्यं कान्तमपि स्वयम् ॥ २० ॥ प्रभुभिः पूज्यते लोके कलैव न कुलीनता । कलावान्मन्यते मूर्ध्नि सत्सु देवेषु शंभुना ॥ २१ ॥ गुणयुक्तोऽपि पूर्णोऽपि कुम्भः कूपे निमज्जति । तस्य भारसहो नास्ति गुणकग्राहको यदि ॥ २२ ॥ अहो वैचित्र्यमेतस्य संसारस्य किमुच्यते । गुणोऽपि क्लेशहेतुः स्याद्विश्रान्तः कण्ठकन्दले ॥ २३ ॥ जात्युत्कृष्टस्य हि मणेर्नोचितं शापवर्षणम् । आदर्शं चित्रकारैः किं लिख्यते प्रतिबिम्बितम् ॥ २४ ॥ गुणयुक्तोऽप्यधो याति

१. भ्रमराः. २. चन्द्रस्य; (पक्षे) विदुषः. ३. अधोभागे क्रियते; (पक्षे) तिरस्क्रियते. ४. शिवः; (पक्षे) संसारः. ५. कलङ्कः; (पक्षे) दोषः. ६. गुणाकृष्टान्तःकरणस्य. ७. शिवतुल्यः. ८. दुःखं प्राप्नोति. ९. अमृतम्. १०. आढ्यवरैः. ११. राजभवनम्. १२. रज्जुयुक्तः; (पक्षे) विनयादिगुणसंपन्नः.

रिक्तः कूपे यथा घटः । निर्गुणोऽपि भूतः पश्य जनैः शिरसि धार्यते ॥ २५ ॥ गुणिनो-
 ऽपि हि सीदन्ति गुणग्राही न चेदिह । सगुणः पूर्णकुम्भोऽपि कूप एव निमज्जति ॥ २६ ॥
 गुण आकर्षणयोग्यो धनुष इवैकोऽपि लक्षलामाय । लूता तन्तुभिरिव किं गुणैर्विर्मर्दासहैर्ब-
 हूभिः ॥ २७ ॥ अनवसरे गुणवानपि हृदयादवतार्यते स्त्रिया हारः । पश्य शलाकावसरे
 तृणाय भूपैः प्रसार्यते स्वकरः ॥ २८ ॥ गुणवन्तः क्लिश्यन्ते प्रायेण भवन्ति निर्गुणाः
 सुखिनः । बन्धनमायान्ति शुका यथेष्टसंचारिणः काकाः ॥ २९ ॥ गुणिनि गुणज्ञो रमते ना-
 गुणशीलस्य गुणिनि परितोषः । अलिरेति वनात्पद्मं न दैर्दुरस्त्वेकवासोऽपि ॥ ३० ॥
 अवलम्बितविष्णुपदः कर्णितजनचक्षुरतुलगतिः । पत्रमयोऽपि पदार्थः पतङ्गतामेति गुणयो-
 गात् ॥ ३१ ॥ अमितगुणोऽपि पदार्थो दोषेणैकेन निन्दितो भवति । निखिलरसायनर्महि-
 तो गन्धेनोग्रेण लशुन इव ॥ ३२ ॥ दोषमपि गुणवति जने दृष्ट्वा गुणरागिणो न खिद्य-
 न्ते । प्रीत्यैव शशिनि पतितं पश्यति लोकः कलङ्कमपि ॥ ३३ ॥ अन्तर्गतैर्गुणैः किं द्वित्रा
 अपि यत्र साक्षिणो विरलाः । सगुणो गीतेर्यदसौ वनेचरं हरिणमपि हरति ॥ ३४ ॥
 गुणा गुणज्ञेषु गुणीभवन्ति ते निर्गुणं प्राप्य भवन्ति दोषाः । सुस्वादुतोयाः प्रभवन्ति
 नद्यः समुद्रमासाद्य भवन्त्यपेयाः ॥ ३५ ॥ गुणेषु यत्नः पुरुषेण कार्यो न किञ्चिदप्राप्यतमं
 गुणानाम् । गुणप्रकर्षादुडुपेन शंभोरलङ्घ्यमुल्लङ्घितमुत्तमाङ्गम् ॥ ३६ ॥ निष्कलङ्ककल्यापि
 जनो यः संयुतः स खलु पूज्यते जनैः । भद्रं पश्य जडजोऽपि धार्यते शंकरेण शिरसा नि-
 शाकरः ॥ ३७ ॥ वक्रोऽपि पङ्क्तिरुहोऽपि दुरासदोऽपि व्यालाश्रितोऽपि विफलोऽपि
 सकण्टकोऽपि । गन्धेन बन्धुरसि केतक पुष्पजेन हेको गुणः खलु मिहन्ति समस्तदोषान्
 ॥ ३८ ॥ गुणानामज्ञाता प्रचुरंधनदातापि न मुदे मुदे विद्याज्ञाता भवति मितदातापि गु-
 णिनाम् । दशौ ग्राम्या दत्ते न पुनरवधत्ते च चतुरो दशः प्रान्तं दत्त्वा वशयति नितान्तं
 पुरवधूः ॥ ३९ ॥ कौशेयं कृमिजं सुवर्णमुपलादिन्दीवरं गोमयात्पेङ्गात्तार्मरसं शशाङ्क
 उदधेर्गोपित्ततो रोचनम् । काष्ठादग्निरहेः फणादपि मणिर्दूर्वापि गोरोमतः प्राकाश्यं स्वगु-
 णोदयेन गुणिनो यास्यन्ति किं जन्मना ॥ ४० ॥

उद्यमप्रशंसा ।

उद्योगः खलु कर्तव्यः फलं मार्जारवद्भवेत् । जन्मप्रभृति गौर्नास्ति पयः पिबति नित्यशः
 ॥ १ ॥ उद्यमः साहसं धैर्यं बुद्धिः शक्तिः पराक्रमः । षडेते यत्र वर्तन्ते तत्र देवः सहाय-

१. रिक्तः; (पक्षे) निर्द्रव्यः. २. विचारक्षमः; (पक्षे) यथाश्रुतम्. ३. लक्षसंख्याकधनलामाय; (पक्षे) वेध्य-
 लामाय. ४. विचारासहैः; (पक्षे) आकर्षणासहैः. ५. क्लेशं प्राप्नुवन्ति. ६. अमरः. ७. मेकः. ८. पूज्यः.
 ९. निर्मलविद्यया. १०. पाषाणात्. ११. कमलम्. १२. कर्दमात्. १३. रक्तकमलम्. १४. गोरोचनम्.

कृत् ॥ २ ॥ उद्यमेन हि सिध्यन्ति कार्याणि न मनोरथैः । न हि सिंहस्य सुप्तस्य
 शन्ति मुखे गजाः ॥ ३ ॥ न दैवमिति संचिन्त्य त्यजेदुद्योगमात्मनः । अनुद्यमेन क
 तिलेभ्यः प्राप्तुमर्हति ॥ ४ ॥ विहाय पौरुषं यो हि दैवमेवार्वलम्बते । प्रासादसिंहक
 मूर्ध्नि तिष्ठन्ति वायसाः ॥ ५ ॥ पूर्वजन्मकृतं कर्म तदैवमिति कथ्यते । तस्मात्पुरुष
 विना दैवं न सिध्यति ॥ ६ ॥ यथा ह्येकेन चक्रेण न रथस्य गतिर्भवेत् । एवं पुरुष
 विना दैवं न सिध्यति ॥ ७ ॥ यथा मृत्पिण्डतः कर्ता कुरुते यद्यदिच्छति । एवमात्मा
 कर्म मानवः प्रतिपद्यते ॥ ८ ॥ निपानमिव मण्डूकाः सरः पूर्णमिवाण्डजाः । सोद्योगं न
 यान्ति विवशाः सर्वसंपदः ॥ ९ ॥ दैवं पुरुषकारेण साध्यसिद्धिनिबन्धनम् । योजित
 मितुमिच्छेत स लोके नावसीदति ॥ १० ॥ योजनानां सहस्रं तु शनैर्गच्छेत्पिपीलि
 अगच्छन्वैनर्तेयोऽपि पदमेकं न गच्छति ॥ ११ ॥ कामपि श्रियमासाद्य यस्तद्वद्बो
 धेते । तस्यैयतिषु न श्रेयो^१ बीजभोजिकुटुम्बवत् ॥ १२ ॥ असंपादयतः कंचिदर्थं जा
 क्रियागुणैः । यदृच्छाशब्दवत्पुंसः संज्ञायै जन्म केवलम् ॥ १३ ॥ उद्योगिनः कार
 करोति कमलालया । अनुद्योगिकरालम्बं करोति कमलाग्रजा ॥ १४ ॥ कार्कतालीयक
 दृष्ट्वापि निधिमग्रतः । न स्वयं दैवमादत्ते पुरुषार्थमपेक्षते ॥ १५ ॥ आलस्यं हि मनुष्या
 शरीरस्थो महान्निपुः । नास्त्युद्यमसमो बन्धुः कृत्वायं नावसीदति ॥ १६ ॥ पूर्वजन्मक
 पुराविदः कर्म दैवमिति संप्रचक्षते । उद्यमेन तदुपार्जितं चिरादैवमुद्यमवशं न तत्कथम् ॥ १७ ॥
 उद्योगिनं पुरुषसिंहमुपैति लक्ष्मीर्दैवं प्रधानमिति कर्तुं पुरुषा वदन्ति । दैवं विहाय कुरु
 रूपमात्मशक्त्या यत्ने कृते यदि न सिध्यति कोऽत्र दोषः ॥ १८ ॥

संहतिप्रशंसा ।

संहतिः^{१४} श्रेयसी पुंसां स्वकुलैरल्पकैरपि । तृणेषां परित्यक्ता न प्ररोहति
 तण्डुलाः ॥ १ ॥ अल्पानामपि वस्तूनां संहतिः कार्यसाधिका । तृणैर्गुणैर्विषमैर्विषमै
 मत्तदन्तिनः ॥ २ ॥ बहूनामल्पसाराणां समवायो दुरत्ययः । तृणैर्विधीयते रज्जुर्विषम
 तेन दन्तिनः ॥ ३ ॥

क्षमाप्रशंसा ।

क्षमाशस्त्रं करे यस्य दुर्जनः किं करिष्यति । अतृणे पतितो वह्निः स्वयमेवोपशम्यति ॥ १ ॥

१. आश्रयति. २. प्रासादे देवालयशिखरे यः सिंहस्तद्वत्. ३. साध्यसिद्धयधीनं तदायत्तमित्यर्थः. ४. उद्योग
 यितुम्. ५. व्यापारं न करोति. ६. उत्तरकालेषु. ७. कल्याणम्. ८. लक्ष्मीः. ९. अलक्ष्मीः. १०. काम
 मनमिव तालपतनमिव काकतालीयं तद्वत्. अवितर्कितम्. अकस्मादिति यावत्. ११. खिन्नो न भवति. १२
 पुरुषश्रेष्ठम्. १३. कुत्सितपुरुषाः. १४. संघातः. १५. धान्यत्वक्. १६. रज्जुत्वम्.

नरस्याभरणं रूपं रूपस्याभरणं गुणः । गुणस्याभरणं ज्ञानं ज्ञानस्याभरणं क्षमा ॥ २ ॥
क्षमा बलमशक्तानां शक्तानां भूषणं क्षमा । क्षमा वशीकृतिर्लोके क्षमया किं न सिध्यति ॥ ३ ॥

विनयप्रशंसा ।

तिष्ठतां तपसि पुण्यमौसृजन्संपदोऽनुगुणैर्यन्मुखैषिणाम् । योगिनां परिणमन्विमुक्तये केन
नास्तु विनयः सतां प्रियः ॥ १ ॥

सत्यप्रशंसा ।

सूनुतं सर्वशास्त्रार्थनिश्चितज्ञानशोभितम् । भूषणं सर्ववचसां लज्जेव कुलयोषिताम् ॥ १ ॥

असत्यनिन्दा ।

नासत्यवादिनः सख्यं न पुण्यं न यशो भुवि । दृश्यते नापि कल्याणं कालिकूटमिवा-
श्रतः ॥ १ ॥ असत्यमप्रत्ययमूलकारणं कुवासनासन्नसमृद्धिवारणम् । विपन्निदानं परव-
चनोर्जितं कृतापराधं कृतिभिर्विवर्जितम् ॥ २ ॥ यशो यस्माद्गस्मीभवति वनवद्देरिव वनं
निर्दानं दुःखानां यदवनिर्हृहाणामिव जलम् । न यत्र स्याच्छायातप इव तपःसंयमकथा
कथंचित्तन्मिथ्यावचनमभिधत्ते न मतिमान् ॥ ३ ॥ जिह्वैकेव सतामुभे फणवतां स्रष्टुश्चत-
स्रश्च तास्ताः सप्तैव विभौवसोर्नियमिताः षट्कार्तिकेयस्य च । पौलस्त्यस्य दशाभवन्फणिप-
तेर्जिह्वासहस्रद्वयं जिह्वालक्षशतैककोटिनियमो नो दुर्जनानां मुखे ॥ ४ ॥

आत्मश्लाघानिन्दा ।

परैः प्रोक्ता गुणा यस्य निर्गुणोऽपि गुणी भवेत् । इन्द्रोऽपि लघुतां याति स्वयं प्रख्या-
पितैर्गुणैः ॥ १ ॥ न सुखं न च सौभाग्यं स्वयं स्वगुणवर्णने । यथैव च पुरंध्रीणां स्वहस्त-
कुचमर्दनम् ॥ २ ॥ न सौख्यसौभाग्यकरा गुणा नृणां स्वयं गृहीताः सुदृशां स्तना इव ।
परैर्गृहीता द्वितयं वितन्वते न तेन गृह्णन्ति निजं गुणं बुधाः ॥ ३ ॥ निजगुणगरिमा सुखा-
करः स्यात्स्वयमनुवर्णयतां सतां न तावत् । निजकरकमलेन कामिनीनां कुचकलशाकलनेन
को विनोदः ॥ ४ ॥

१. तपोनिष्ठानाम्. २. संपादयन्. ३. अनुकूलयन्. ४. संपद्यमानः. ५. अपवर्गाय. ६. विषम्. ७. भक्ष-
यतः. ८. अविश्वासः. ९. विपत्तेः कारणम्. १०. कुशलैः. ११. दावाभेः. १२. आदिकारणम्. १३. वृक्षा-
णाम्. १४. वक्ति. १५. सर्पाणाम्. १६. ब्रह्मणः. १७. अग्नेः. १८. रावणस्य. १९. शेषस्य.

स्वभाववर्णनम् ।

सर्वस्य हि परीक्ष्यन्ते स्वभावा नेतरे गुणाः । अतीत्य हि गुणान्सर्वान्स्वभावो गुणितः
 ते ॥ १ ॥ किं कुलेनोपदिष्टेन शीलमेवात्र कारणम् । भवन्ति सुतरां स्फीताः सुक्षेत्रे
 किद्विमाः ॥ २ ॥ यः स्वभावो हि यस्यास्ते स नित्यं दुरतिक्रमः । श्वा यदि क्रियते
 तर्हि नाश्वात्युपानहम् ॥ ३ ॥ परोपदेशकुशला दृश्यन्ते बहवो जनाः । स्वभावमनु
 सहस्रेष्वपि दुर्लभाः ॥ ४ ॥ रक्तत्वं कमलानां सत्पुरुषाणां परोपकारित्वम् । असतां च
 र्दयत्वं स्वभावसिद्धं त्रिषु त्रितयम् ॥ ५ ॥ वचो हि सत्यं परमं विभूषणं गजाङ्गनायाः
 शता कटौ तथा । द्विजस्य विद्यैव पुनस्तथा क्षमा शीलं हि सर्वस्य नरस्य भूषणम् ॥ ६ ॥
 न धर्मशास्त्रं पठतीति कारणं न चापि वेदाध्ययनं दुरात्मनः । स्वभाव एवात्र तथातीति
 यथा प्रकृत्या मधुरं गवां पयः ॥ ७ ॥ निम्नोन्नतं वक्ष्यति को जलानां विचित्रभावं
 क्षिणां च । माधुर्यमिक्षौ कर्तुतां मरीचि स्वभावतः सर्वमिदं हि सिद्धम् ॥ ८ ॥ वहि
 जलायते जलनिधिः कुल्यायते तत्क्षणान्मेरुः स्वल्पशिलायते मृगपतेः संघः कुरंग
 व्यूलो माल्यगुणायते विषरसः पीर्यूषवर्षायते यस्याङ्गेऽखिललोकवल्बभूतमं शीलं समु
 ति ॥ ९ ॥ ऐश्वर्यस्य विभूषणं सुजनता शौर्यस्य वाक्संयमो ज्ञानस्योपशमः कुलस्य वि
 वित्तस्य पात्रे व्ययः । अक्रोधस्तपसः क्षमा बलवतां धर्मस्य निर्व्याजिता सर्वेषामपि सर्व
 रणमिदं शीलं परं भूषणम् ॥ १० ॥ काकः पद्मवने सति न कुरुते हंसो न कूर्मो
 मूर्खः पण्डितसंगमे न रमते दासो न सिंहासने । कुस्त्री सज्जनसंगमे न रमते नीचं जनं
 या यस्य प्रकृतिः स्वभावजनिता केनापि न त्यज्यते ॥ ११ ॥ व्याघ्रः सेवति काननं
 हनं सिंहो गुहां सेवते हंसः सेवति पद्मिनीं कुसुमितां गृध्रः श्मशानस्थलिम् । साधुः
 साधुमेव सततं नीचोऽपि नीचं जनं या यस्य प्रकृतिः स्वभावजनिता केनापि न त्यज्यते ॥ १२ ॥

वाग्वर्णनम् ।

तास्तु वाचः सभायोग्या याश्चित्ताकर्षणक्षमाः । स्वेषां परेषां विदुषां द्विषामविदुषां
 ॥ १ ॥ गौणाब्धेस्तु परं पारं नोपेयं सरस्वती । अतो निमज्जनभयार्तुर्बो वहति व
 ॥ २ ॥ प्रसन्नाः कान्तिहारिण्यो नानाश्लेषविचक्षणाः । भवन्ति कस्यचित्पुण्यैर्मुसैर्वा
 गृहे स्त्रियः ॥ ३ ॥ वर्णैः कतिपयैरेव ग्रथितस्य स्वरैरिव । अनन्ता वाङ्मयस्याहो जयते

१. अतिक्रम्य. २. अतिक्रम्य वर्तते. ३. नीचोच्चम्. ४. तीक्ष्णताम्. ५. कृत्रिमसरिदिवाचरति. ६. क
 ७. माला. ८. अमृतम्. ९. विजृम्भते. १०. वाङ्मयमनम्. ११. शान्तिः. १२. निष्कपटत्वम्. १३. कु
 भावः. १४. गानसमुद्रस्य. १५. न प्राप्तवती. १६. इक्ष्वाकुफलम्. जलतरणार्थं तुम्ब्याः संग्रहं लोकाः
 न्तीति प्रसिद्धम्. १७. प्रसन्नवदनाः; (पक्षे) उत्तानार्थाः. १८. कान्त्या शोभया मनोहारिण्यः;
 भाषणगुणेन मनोहारिण्यः. १९. आलिङ्गनम्; (पक्षे) श्लेषः. २०. परिमितैः. २१. निषादादिभिः.

[प्र० २

विचित्रता ॥ ४ ॥ बह्वपि स्वेच्छया कैमं प्रैकीर्णमभिधीयते । अनुज्झितार्थसंबन्धः प्रबन्धो
 दुरुदाहैरः ॥ ५ ॥ अदीयसीमपि घनमनल्पगुणैकलिप्ताम् । प्रसारयन्ति कुशलाश्चित्रां वाचं
 पंटीमिव ॥ ६ ॥ सर्वालंकारयुक्तापि न श्लिष्टा वनितेव सा । वाणी मनोज्ञातिसुखं प्रौढानां
 न तनोति हि ॥ ७ ॥ मृदुलं शीतलं मिष्टं निर्झरीकृतपर्वतम् । यथा वारि तथा वाणी किं
 न साध्यं धनंजय ॥ ८ ॥ या कर्षति निजयोगादन्तर्गतजीवनानि सैरसानाम् । वाणी सैव
 गुणवती घटीव यद्वा वर्धूटीव ॥ ९ ॥ रतरीतिवीतवसना प्रियेव शुद्धापि वाङ्मुदे सैरसा ।
 अलसां सौलंकृतिरपि न रोचते शैलभञ्जीव ॥ १० ॥ सुखयतितरां न रक्षति परिचयलेशं
 गैण्डानेव श्रीः । कुलकामिनीव नोज्झति वाग्देवी जन्मजन्मापि ॥ ११ ॥ वाङ्माधुर्यान्नान्य-
 दस्ति प्रियत्वं वाक्पारुण्याच्चोपकारोऽपि नष्टः । किं तद्व्यं कोकिलेनोपनीतं को वा लोके
 गर्दभस्यापराधः ॥ १२ ॥ कौमान्दुग्धे विप्रकर्षत्यलैर्मी कीर्तिं सूते दुष्कृतं या हिनस्ति ।
 तां चाप्येतां मातरं मङ्गलानां धेनुं धीराः सैनृतां वाचमाहुः ॥ १३ ॥ विविक्तवर्णाभरणा
 सुलैश्रुतिः प्रसादयन्ती हृदयान्यपि द्विषाम् । प्रवर्तते नाकृतपुण्यकर्मणां प्रसन्नगम्भीरपदा
 सरस्वती ॥ १४ ॥ केयूरा न विभूषयन्ति पुरुषं हारा न चन्द्रोज्ज्वला न स्नानं न विले-
 पनं न कुसुमं नौलंकृता भूधजाः । वाण्येका सैर्मलंकरोति पुरुषं या संस्कृता धार्यते क्षीयन्ते
 खलु भूषणानि सततं वाग्भूषणं भूषणम् ॥ १५ ॥ अस्त्यद्यापि चतुःसमुद्रपरिखापर्यन्तमुर्वी-
 तलं वर्तन्तेऽपि च तत्र तत्र रसिका गोष्ठीषु सक्ता नृपाः । एकस्तत्र निरादरो भवति चेद-
 न्यो भवेत्सादरो वाग्देवी वदनाम्बुजे वसति चेत्को नाम दीनो जनः ॥ १६ ॥ ये सूक्तीन्दु-
 कलकलङ्कजनका ये गाढगर्वज्वरा ये वा केवलतर्ककर्कशाधियः साक्षाच्च ये श्रोत्रियाः । ये
 वा द्वेषमपीमलीमसाधियस्तान्प्राज्ञगोष्ठीरसप्रौढप्रावृडवग्रहान्परिहरन्वाचां प्रसारं कुरु ॥ १७ ॥

१. स्वप्रतिभानुसारेण. २. यथेष्टम्. ३. असंगतम्. ४. दुर्वचः. ५. अतिसुकुमाराक्षराम्; (पक्षे) श्लक्ष्ण-
 ताराम्. ६. अर्थगुर्वीम्; (पक्षे) सान्द्राम्. कदलीदलकल्पामित्यर्थः. ७. श्लेषादिभिः; (पक्षे) तन्तुभिः.
 ८. रचिताम्; (पक्षे) निर्मिताम्. ९. शब्दादिविचित्राम्; (पक्षे) विचित्ररूपाम्. १०. शाटीमिव. ११.
 उपमादिभिः; (पक्षे) कङ्कणादिभिः. १२. श्लेषरहिता; (पक्षे) आलिङ्गनरहिता. १३. मनः प्रति जातं
 यत्सुखं तत्; (पक्षे) कामहर्षम्. १४. चतुराणाम्; (पक्षे) प्रकर्षेण विधिपूर्वकं विवाहितानाम्. १५. हृदयानि
 जीवनानि; (पक्षे) उदकानि. १६. रसिकानाम्; (पक्षे) कूपादीनाम्. १७. प्रागल्भ्यादिगुणयुक्ता; (पक्षे)
 रज्जुयुक्ता. १८. जीव. १९. अनुप्रासोपमाद्यलंकाररहितापि. २०. शृङ्गारादिमती; (पक्षे) शृङ्गाररसवती.
 २१. आलस्ययुक्ता; (पक्षे) रलयोः सावर्ण्यात् अरसा रसशून्या. २२. अलंकृतियुतापि; (पक्षे) कटककु-
 ण्डलयुतापि. २३. प्रतिमेव. २४. वेश्येव. २५. मनोरथान्. २६. प्रपूरयति. २७. अवलक्ष्मीम्. २८. सत्याम्.
 २९. विविक्ताः संयोगादिनाश्लिष्टाः स्फुटोच्चारिता वर्णा अक्षराण्येवाभरणानि यस्याः सा; (पक्षे) विविक्तानि
 शुद्धानि वर्णरूपमाभरणानि यस्याः सा. ३०. सुखा श्रुतिः श्रवणं यस्याः सा. श्राव्येत्यर्थः; (पक्षे) श्रूयत
 इति श्रुतिर्वाक्सा सुखा यस्याः सा. मञ्जुभाषिणीत्यर्थः. ३१. प्रसन्नानि वाचकानि गम्भीराण्यर्थगुरुणि च पदा-
 नि सुसिद्धन्तरूपाणि यस्याः सा; (पक्षे) प्रसन्ना विमला गम्भीरपदालसचरणा. ३२. बाहुभूषणानि. ३३. च-
 न्द्रवदुज्ज्वलाः. ३४. सुगन्धतैलादिना संस्कृताः. ३५. केशाः. ३६. सम्यगलंकरोति.

तथ्यं पंथ्यं सहेतु प्रियमितमृदुलं सारवदैन्यहीनं साभिप्रायं दुरापं सविनयमशठं चित्रप्र
क्षरं च । बह्वर्थं कोपशून्यं स्मितयुतघनदाक्षिण्यसंदेहहीनं वाक्यं ब्रूयाद्भुसङ्गः परिषदि स
सप्रमेयाप्रमत्तम् ॥ १८ ॥

वाग्मिप्रशंसा ।

विरोधिवचसो मूकान्वागीशानपि कुर्वते । जडानप्यनुलोमार्थान्प्रवाचः कृतिनां गिरः ॥
तीक्ष्णा नारुतुदा बुद्धिः कर्म शान्तं प्रतापवत् । नोपतापि मनः सोऽप्येव वागेका वाग्मिनः ॥ २ ॥
॥ २ ॥ प्रसादरम्यमोर्जास्वि गौरीयो लघवान्वितम् । सांकाङ्क्षमनुपस्कारं विष्वङ्गतिं निर्म
लम् ॥ ३ ॥ न्यायनिर्णीतसारत्वान्निरेपेक्षमिवागमे । अंप्रकस्यतयान्येषामाग्रायवचनोप
॥ ४ ॥ अलङ्कृत्वाज्जनैरन्यैः क्षुभितोदन्वदूर्जितम् । औदार्यार्थसंपत्तेः शान्तं चित्तमृ
॥ ५ ॥ इदमीदृग्गुणोपेतं लब्धावसरसाधनम् । व्यैकुर्त्यात्कः प्रियं वाक्यं यो वक्ता नेह
शयः ॥ ६ ॥ श्रुतिसिद्धान्तशूरस्य तद्विरुद्धान्निरुन्धतः । वल्लितं वैवदूकस्य कृतिनः
न शोभते ॥ ७ ॥ अल्पाक्षररमणीयं यः कथयति निश्चितं स खलु वाग्मी । बहुवचनप्र
सारं यः कथयति विप्रलापी सः ॥ ८ ॥ शुद्धकांस्यरचितापि लालिता जिह्वया यदि
योजिता भवेत् । किं तया करणमस्ति घण्टया जिह्वया ध्वनिमतां हि पूजयया ॥ ९ ॥
वन्ति ते सैम्यतमा विपश्चिता^{२०} मनोगतं वाचि निवेशयन्ति ये । नयन्ति तेष्वप्युपपन्नै
गभीरमर्थं कतिचित्प्रकाशताम् ॥ १० ॥ स्तुवन्ति गुर्वीमभिधेयैसंपदं^{३३} विशुद्धिमुक्तेरपे
पश्चितः । इति स्थितायां प्रतिपूरुषं रुचौ सुदुर्लभाः सर्वमनोरमा गिरः ॥ ११ ॥ पिकै
वत्कृष्णः परमरूपिण्या पश्यति दृशा परापत्यद्वेषी स्वसुतमपि नो पालयति यः । तथ
षोडशीषां सकलजगतां वल्लभतमो न दोषा गण्यन्ते खलु मधुरवाचां क्वचिदपि ॥ १२ ॥
आस्वाद्यैष कषायमङ्कुरमुत्प्रेमानुवद्धाशयो माकन्दस्य यशांसि कोकिलयुवा निर्माति विमि
त्तिषु । माध्वीकानि निपीय तस्य मधुपात्तत्रैव गुञ्जन्त्यमी को ब्रूतामसतां सतां च वक्

१. अनुकूलवादिनः. २. प्रगल्भवाचः. ३. कुशलानाम्. ४. अभिमानोष्णम्. ५. प्रसादः प्रसिद्धिर्वा
तेन रम्यम्. ६. समासभूयिष्ठम्. ७. अर्थभूयस्त्वपरिगतम्. न तु शब्दादम्बरमात्रमित्यर्थः. ८. विस्तारदोष
तम्. ९. आकाङ्क्षावत्पदकदम्बात्मकम्. न तु दशदाडिमादिवाक्यवदनाकाङ्क्षितमित्यर्थः. १०. अध्याहार
परहितम्. ११. कृत्स्नार्थप्रतिपादकम्. न तु सावशेषार्थमित्यर्थः. १२. असंकीर्णार्थम्. १३. न्यायेन
निश्चितार्थत्वात्. १४. स्वतन्त्रमिव. १५. शास्त्रे. १६. अनुमानादिभिरबाध्यत्वादप्रत्याख्याततया. १७.
वाक्यतुल्यमित्यर्थः. १८. अनुलङ्घनीयत्वात्. १९. उद्वेलाभ्योधिगम्भीरम्. २०. अग्राम्यार्थत्वात्; (क्ते
त्यागित्वात्. २१. प्रयोजनसंपत्तेः; (पक्षे) अणिमादिसमृद्धेः. २२. लब्धे प्राप्ते अवसरसाधने कालोपाय
तत्. २३. व्याहरेत्. २४. वक्तु. २५. घण्टाजिह्वा. २६. सभायां साधुतमा निपुणतमाः. २७. विदुषां.
वाचोद्गिरन्तीत्यर्थः. २९. वक्त्रेषु. ३०. संभावितकौशलाः. ३१. निगूढम्. ३२. अर्थसंपत्तिम्. ३३. साम
३४. शब्दस्य. ३५. कोकिलः. ३६. आरक्त्या.

वर्त्मातिगं चेष्टितम् ॥ १३ ॥ श्रोतृन्मूकयति ब्रुवन्स्थिरतमं कुर्वन्नमीषां मनो निर्वाप्यः पर-
 बाष्पकृत्परदृशमेकाश्रयो नान्यदृक् । यस्त्यक्ताङ्गविकम्पनः प्रचलयन्नित्यं सतां मस्तकं क्षीरं
 श्रोतृषु मुख्यमात्मनि गुणं धत्ते स वक्तोत्तमः ॥ १४ ॥ तद्वक्ता सदसि ब्रवीतु वचनं यच्छृ-
 ष्वतां चेतसः प्रोह्यैषं रसैर्पूरणं श्रवणयोरङ्गोर्विकासश्रियम् । क्षुन्निद्राश्रमदुःखकालगति-
 हृत्कार्यान्तरप्रस्मृतिं प्रोत्कण्ठामनिशं श्रुतौ वितनुते शोकं विरामादपि ॥ १५ ॥

मौनम् ।

आत्मनो मुखदोषेण बध्यन्ते शुकसारिकाः । बकास्तत्र न बध्यन्ते मौनं सर्वार्थसाध-
 नम् ॥ १ ॥ स्वायत्तमेकान्तगुणं विधात्रा विनिर्मितं छाँदनमज्ञातायाः । विशेषतः सर्वविदां
 समाजे विभूषणं मौनमपण्डितानाम् ॥ २ ॥ कोलाहले काककुलस्य जाते विराजते कोकिल-
 कूजितं किम् । परस्परं संवदतां खलानां मौनं विधेयं सततं सुधीभिः ॥ ३ ॥

स्थानमाहात्म्यम् ।

नक्रः स्वस्थानमासाद्य गजेन्द्रमपि कर्षति । स एव प्रच्युतः स्थानाच्छुनापि परिभूयते
 ॥ १ ॥ किञ्चिदाश्रयसंयोगाद्धत्ते शोभामसाध्वपि । कान्ताविलोचने न्यस्तं मलीमसमि-
 वाञ्जनम् ॥ २ ॥ कुस्थानस्य प्रवेशेन गुणवानपि पीड्यते । वैश्वानरोऽपि लोहस्थः कैारुक्कै-
 रमिहन्यते ॥ ३ ॥ पदस्थितस्य पद्मस्य मित्रे वरुणभास्करो । पदच्युतस्य तस्यैव क्लेश-
 दाहकरावुभौ ॥ ४ ॥ राजा कुलवधूर्विप्रा मन्त्रिणश्च पयोधराः । स्थानभ्रष्टा न शोभन्ते
 दन्ताः केशा नरा नखाः ॥ ५ ॥ पात्रविशेषे न्यस्तं गुणान्तरं व्रजति शिल्पिमाधातुः । जल-
 मिव समुद्रशुक्तौ मुक्ताफलतां पयोदस्यै ॥ ६ ॥ अतिमात्रभास्वरत्वं पुप्यति भानोः परिग्र-
 हादनलः । अधिगच्छति महिमानं चन्द्रोऽपि निशापरिगृहीतः ॥ ७ ॥ प्रायो यत्किञ्चिदपि
 प्राप्नोत्यौत्कर्षमाश्रयान्महतः । मत्तेभकुम्भतटगतमेति शृङ्गारतां भस्म ॥ ८ ॥ अश्वः शस्त्रं
 शास्त्रं वीणा वाणी नरश्च नारी च । पुरुषविशेषं प्राप्ता भवन्ति योग्या अयोग्याश्च ॥ ९ ॥
 आश्रयवशेन सततं गुरुता लघुता च जायते पुंसाम् । विन्ध्ये विन्ध्यसमानाः करिणो बत
 दर्पणे लघवः ॥ १० ॥ जानामि नागेन्द्र तव प्रभावं कण्ठे स्थितो गर्जसि शंकरस्य ।
 स्थानं प्रधानं न बलं प्रधानं स्थाने स्थितः कापुरुषोऽपि शूरः ॥ ११ ॥ सिंहक्षुण्णकरी-
 न्द्रकुम्भगलितं रक्ताक्तमुक्ताफलं कान्तारे बदरीधिया द्रुतमगाद्भिच्छस्य पत्नी मुदा ।

१. मूकान्करोति. २. अचलम्. तटस्थमिति यावत्. ३. प्रकर्षेणोल्हासं विकासम्. ४. रसानां शृङ्गारादीनां
 पूरणम्. ५. अन्यकार्यविस्मृतिम्. ६. स्वस्याधीनम्. ७. पिधानम्. ८. मूर्खतायाः. ९. समायाम्. १०. लो-
 हकारैः. ११. कौशलम्. १२. मौक्तिकत्वम्. १३. मेघस्य. १४. विन्ध्यपर्वते.

पाणिभ्यामवगुह्य शुक्लकठिनं तद्वीक्ष्य दूरे जहावस्थाने पततामतीव महतामेताह
स्याद्गतिः ॥ १२ ॥

सत्संगातिप्रशंसा ।

महानुभावसंसर्गः कस्य नोन्नतिकारकः । रथ्याम्बु जाह्नवीसङ्गाच्चिदंशैरपि वन्द्यते ॥ १ ॥
महाजनस्य संसर्गः कस्य नोन्नतिकारकः । पद्मपत्रस्थितं वारि धत्ते मुक्ताफलश्रियम् ॥ २ ॥
महानुभावसंसर्गः कस्य नोन्नतिकारकः । हरिहस्तगतः शङ्खः पवित्रः प्रथितो भुवि ॥ ३ ॥
मलयाचलगन्धेन त्विन्धनं चन्दनायते । तथा सज्जनसङ्गेन दुर्जनः सज्जनायते ॥ ४ ॥
द्रवत्वात्सर्वलोहानां ममत्वान्मृगपक्षिणाम् । भयाल्लोभाच्च मूर्खाणां दर्शनात्संगतं सताम् ॥ ५ ॥
वीणावंशाश्रया तुम्बी चुम्बत्युच्चैः कुचौ स्त्रियः । पिबत्यनार्यसंयोगाद्भक्तं नक्तंचरो यः ॥ ६ ॥
चन्दनं शीतलं लोके चन्दनादपि चन्द्रमाः । चन्द्रचन्दनयोर्मध्ये शीतला साधु-
संगतिः ॥ ७ ॥ साधूनां दर्शनं पुण्यं तीर्थभूता हि साधवः । कालेन फलते तीर्थं सत्स-
साधुसमागमः ॥ ८ ॥ करोति निर्मलाधारस्तुच्छस्यापि महर्घताम् । अम्बुनो विन्दुरप्यो-
शुक्तौ मुक्ताफलं भवेत् ॥ ९ ॥ हीयते हि मतिस्तात हीनैः सह समागमात् । समैश्च स-
तामेति विशिष्टैश्च विशिष्टवान् ॥ १० ॥ मन्दोऽप्यमन्दतामेति संसर्गेण विपश्चितः । प-
च्छिदः फलस्येव निकषेणाविलं पयः ॥ ११ ॥ कीटोऽपि सुमनःसङ्गादारोहति सतां शिर-
अंश्मापि याति देवत्वं महद्भिः सुप्रतिष्ठितः ॥ १२ ॥ काचः काञ्चनसंसर्गाद्धत्ते मारकती-
र्द्युती । तथा सत्संनिधानेन मूर्खो याति प्रवीणताम् ॥ १३ ॥ यथोदयगिरौ द्रव्यं संति-
र्क्षेण दीप्यते । तथा सत्संनिधानेन हीनवर्णोऽपि दीप्यते ॥ १४ ॥ भुक्तिमुक्तिरुदेकान्त-
समादेशानतत्परः । कस्य नानन्दनिस्यन्दं विदधाति सदागमः ॥ १५ ॥ यदि सत्सङ्गवितो-
भविष्यसि भविष्यसि । तदा सज्जनगोष्ठीषु पतिष्यसि पतिष्यसि ॥ १६ ॥ सज्जनसं-
मा भूद्यदि सङ्गो मास्तु ते पुनः स्नेहः । स्नेहो यदि मा विरहो यदि विरहो मास्तु जीवि-
तस्याशा ॥ १७ ॥ वंशभवो गुणवानपि सङ्गविशेषेण पूज्यते पुरुषः । न हि तुम्बीफल-
कलो वीणादण्डः प्रयाति महिमानम् ॥ १८ ॥ गुरुरपि लघूपनीतो न निमज्जति नियत-
शये निहितः । वानरकरोपनीतः शैलो मकरालयस्यैव ॥ १९ ॥ गैवाशनानां स शृणोति
वाक्यमहं हि राजन्वचनं मुनीनाम् । न चास्य दोषो न च मद्गुणो वा संसर्गजा दोष-
णा भवन्ति ॥ २० ॥ कल्पद्रुमः कल्पितमेव सूते सा कर्मधुक्कामितमेव दोग्धि । चिन्ता-
णिश्चिन्तितमेव दत्ते सतां हि सङ्गः सकलं प्रसूते ॥ २१ ॥ असज्जनः सज्जनसङ्गिपक्षे

१. देवैः. २. पापाणः. ३. उदयपर्वते. ४. सूर्यसंनिधानेन. ५. प्रकाशितो भवति. ६. अन्तःकाले
(पक्षे) मध्ये. ७. यवनगृहस्थितं सहोदरं शुक्रमुद्दिश्य मुनिगृहस्थितस्य शुक्रस्योक्तिरियम्. ८. कामवृत्ते

करोति दुःसाध्यमपीह साध्यम् । पुष्पाश्रयाच्छंभुशिरोऽधिरूढा पिपीलिका चुम्बति चन्द्र-
विम्बम् ॥ २२ ॥ सत्सङ्गाद्भवति हि साधुता खलानां साधूनां न हि खलसंगमात्खलत्वम् ।
आमोदं कुसुमभवं मृदेव धत्ते मृद्वन्धं न हि कुसुमानि धारयन्ति ॥ २३ ॥ किंवापरेण बहु-
ना परिजल्पितेन संसर्ग एव महतां महते फलाय । अम्भोनिधेस्तटरुहास्तरवोऽपि येन
वेलाजलोच्छलितरत्नकृतालवालाः ॥ २४ ॥ जाञ्जं धियो हरति सिञ्चति वाचि सत्यं
मानोन्नतिं दिशति पापमर्पाकरोति । चेतः प्रसादयति दिक्षु तैनोति कीर्तिं सत्संगतिः कथय
किं न करोति पुंसाम् ॥ २५ ॥ दूरीकरोति कुमतिं विमलीकरोति चेतश्चिरंतनमघं चुलुकी-
करोति । भूतेषु किं च करुणां बहुलीकरोति सङ्गः सतां किमु न मङ्गलमातनोति ॥ २६ ॥
कान्तारभूमिरुहमौलिनिवासशीलाः प्रायः पलायनपरा जनवीक्षणेन । कूजन्ति तेऽपि हि
शुकाः खलु रामनाम सङ्गः स्वभावविपरीतविधौ निदानम् ॥ २७ ॥ दोषाकरोऽपि कुटिलो-
ऽपि कलङ्कितोऽपि मित्रावसानसमये विहितोदयोऽपि । चन्द्रस्तथापि हर्षवृद्धभतामुपैति नैवा-
श्रितेषु महतां गुणदोषशङ्का ॥ २८ ॥ एके केचिद्यतिकरगताः पात्रसंज्ञां लभन्ते गाय-
न्यन्ये सरसमधुरं वीणया संप्रयुक्ताः । एके तेषां सहगतिवशाद्दुस्तरं तारयन्ति केचित्तेषां
ज्वलितहृदया रक्तमेवापिबन्ति ॥ २९ ॥ संतर्पयसि संस्थितस्य पयसो नामापि न श्रूयते
मुक्ताकारतया तदेव नलिनीपत्रस्थितं राजते । स्वात्यां सागरशुक्तिसंपुटगतं तज्जायते मौक्ति-
कं प्रायेणाधममध्यमोत्तमगुणः संसर्गतो जायते ॥ ३० ॥ गङ्गेवाघविनाशिनी जनमनःसं-
तोषसच्चन्द्रिका तीक्ष्णांशोरपि सत्प्रभेव जगदज्ञानान्धकारापहा । छायेवाखिलतापनाशन-
करी स्वर्धेनुवत्कामदा पुण्यैरेव हि लभ्यते सुकृतिभिः सत्संगतिर्दुर्लभा ॥ ३१ ॥ कीर्तिर्नृ-
त्यति नर्तकीव भुवने विद्वद्योतते साधुता ज्योत्स्नेव प्रतिभा सभासु सरसा गङ्गेव संमीलति ।
चित्तं रञ्जयति प्रियेव सततं संपत्प्रसादोचिता संगत्या न भवेत्सतां किल भवेत्किं किं न
लोकोत्तरम् ॥ ३२ ॥ बुद्धिं वर्धयति श्रियं वितनुते वैदग्ध्यमामुञ्चति श्रेयः पल्लवयत्यघा-
नि दलयत्युन्मीलयत्युन्नतिम् । विज्ञानं परिशोधयत्युपचिनोत्युच्चैः कलाकौशलं किं किं
नारभते हरेरिव कथाजयं सतां संगतम् ॥ ३३ ॥ पुण्यः पुण्यजलेषु बिन्दुपतितं शुक्तासु
मुक्ताजलं कर्पूरं कदलीदलेषु गरलं व्याले स्थले कर्दमः । दैत्यं पात्रसुरा च देवपतितं पा-
त्रामृतं जायते स्वातिश्चैव परोपकारकरणं पात्रानुसारं फलम् ॥ ३४ ॥

असत्संगतिनिन्दा ।

अहो दुर्जनसंसर्गान्मानहानिः पदे पदे । पावको लोहसङ्गेन मुद्गरैरभिहन्यते ॥ १ ॥

१. सुगन्धम्. २. मान्यम्. ३. ददाति. ४. निराकरोति. ५. विस्तारयति. ६. दोषा रात्रिस्तस्याः करः;
(पक्षे) दोषाणामाकरः. खनिरित्यर्थः. ७. सूर्यास्तसमये; (पक्षे) मित्रव्यसनकाले. ८. शिवप्रियताम्.
९. तुम्बीत्यर्थः. १०. लोहे.

न स्थातव्यं न गन्तव्यं क्षणमप्यधमैः सह । पयोऽपि शौण्डिकीहस्ते मैदिरां मन्यते ॥ २ ॥ अन्तर्मलिनसंसर्गाच्छ्रुतवानपि दुष्यति । यच्चक्षुःसंनिकर्षेण कर्णोऽभूत्कुटिलाग्र ॥ ३ ॥ दुष्टतां दुष्टसंसर्गाददुष्टमपि गच्छति । सुराबिन्दुनिपातेन पञ्चगव्यघटी यथा ॥ ४ ॥ अणुरप्यसतां सङ्गो सद्गुणं हन्ति विस्तृतम् । गुणरूपान्तरं याति तत्क्रयोगाद्यथा पयः ॥ ५ ॥ बहुभिर्मूर्खसंघातैरन्योन्यपशुवृत्तिभिः । प्रच्छाद्यन्ते गुणाः सर्वे मेघैरिव दिवाकरः ॥ ६ ॥ दुर्वृत्तः क्रियते धूर्तैः श्रीमानात्मविवृद्धये । किं नाम खलसंसर्गः कुरुते नाश्रयाशक्तम् ॥ ७ ॥ औनन्दमृगदावाग्निः शीलंशाखिमदद्विपः । ज्ञानदीपमहावायुरयं खलसमागमः ॥ ८ ॥ त्रैमपात्रीकुरुते दहति गुणं स्नेहमाशु नाशयति । अमले मैलं नियच्छति दीपज्वालेव ॥ ९ ॥ दुर्जनजनसंसर्गात्सज्जनपुरुषोऽत्र दोषमायाति । रावणकृतापराधाज्जलधेः बन्धनं प्राप्तम् ॥ १० ॥ सुघनोऽपि सुवृत्तवानपि बलिमूर्धाधिकृतास्पदोऽपि सन् । बालिशवक्रसंगमो निपतत्येव वधूकुचाविव ॥ ११ ॥ संगतिं स्वविपरीतगुणैस्त्वं मा कृण्वस्व खलु सखे समयेऽस्मिन् । पश्य पूर्वमपि कृष्णरूपतामर्जुनोऽपि समवायनिश्चितम् ॥ १२ ॥ शाखोटकैश्चन्दनसंगतोऽपि वक्षोजयोः क्रीडितमायताक्ष्याः । पयोऽपि मद्यं श्वपचे हि मन्यते संसर्गजा दोषगुणा भवन्ति ॥ १३ ॥ दुर्वृत्तसंगतिरनर्थपरंपराया हेतुः सतां भवति किं तन्न नीयमत्र । लङ्केश्वरो हरति दाशरथेः कलत्रं प्राप्नोति बन्धनमसौ किल सिन्धुराजः ॥ १४ ॥ हंसोऽध्वगश्रममपोहयितुं दिनान्ते कारण्डकाकवकश्येनकुलं प्रविष्टः । मूकोऽयमित्युक्तं सन्ति लुनन्ति पक्षान्नीचाश्रयो हि महतामपमानहेतुः ॥ १५ ॥

सुमित्रप्रशंसा ।

कराविव शरीरस्य नेत्रयोरिव पक्ष्मणी । अविचार्य प्रियं कुर्यात्तन्मित्रं मित्रमुच्यते ॥ १ ॥ यस्य मित्रेण संभाषा यस्य मित्रेण संस्थितिः । मित्रेण सह यो भुङ्क्ते ततो नास्तीह पुनरुद्वेगवान् ॥ २ ॥ शुचित्वं त्यागिता शौर्यं सामान्यं सुखदुःखयोः । दौक्षिण्यं चार्तुरक्तिश्च सत्यता च सुहृद्गुणाः ॥ ३ ॥ अन्यथैव हि सौहार्दं भवेत्स्वच्छान्तरात्मनः । प्रवर्ततेऽन्यथा वाणी शाब्दोपहतचेतसः ॥ ४ ॥ उत्सवे व्यसने चैव दुर्भिक्षे राष्ट्रविप्लवे । राजद्वारे श्मशानेऽपि यस्तिष्ठति स बान्धवः ॥ ५ ॥ स बन्धुर्यो विपन्नानामापदुद्धरणे क्षमः । न तु भीतपण्डितोऽप्यवस्तूपालम्भपण्डितः ॥ ६ ॥ आपदामापतन्तीनां हितोऽप्यायाति हेतुताम् । मातृजुषां

१. मद्यविक्रयकर्त्री. २. मद्यम्. ३. आनन्द एव मृगस्तस्य दावाग्निरिव. दाहकत्वात्. ४. शीलमेव तस्य वृक्षस्तस्य मदद्विप इव. उन्मूलकत्वात्. ५. ज्ञानमेव दीपस्तस्य महावात इव. निर्वाणकरणत्वात्. ६. अयोध्या. ७. सूत्रम्; (पक्षे) विनयादिः. ८. तैलम्; (पक्षे) प्रीतिः. ९. मधीम्; (पक्षे) दोषम्. १०. मिथो भाषणम्. ११. तस्मात्पुरुषात्. १२. निर्मलचित्तत्वम्. १३. दानशीलत्वम्. १४. समानस्य भावः सामान्यम्. १५. सारल्यम्. १६. प्रीतिः.

वत्सस्य स्तम्भीभवति बन्धने ॥ ७ ॥ औरसं कृतसंबन्धं तथा वंशक्रमागतम् । रक्षितं व्यस-
नेभ्यश्च मित्रं ज्ञेयं चतुर्विधम् ॥ ८ ॥ याचते कार्यकाले यः स किं भृत्यः स किं सुहृत् ।
अकार्यकार्यकर्ता यस्त्वनादिष्टोऽप्यसौ सुहृत् ॥ ९ ॥ तदेवास्य परं मित्रं यत्र संक्रामति
द्वयम् । दृष्टे सुखं च दुःखं च प्रतिच्छायेव दर्पणे ॥ १० ॥ व्याधितस्यार्थहीनस्य देशा-
न्तरगतस्य च । नरस्य शोकदग्धस्य सुहृद्दर्शनमौषधम् ॥ ११ ॥ दर्शने स्पर्शने वापि
श्रवणे भाषणेऽपि वा । यत्र द्रवत्यन्तरङ्गं स स्नेह इति कथ्यते ॥ १२ ॥ स्वाभाविकं तु
यन्मित्रं भाग्येनैवाभिजायते । तदकृत्रिमसौहार्दमापत्स्वपि न मुञ्चति ॥ १३ ॥ न मातरि
न दारेषु न सोदर्ये न चात्मनि । विश्वासस्तादृशः पुंसां यावान्मित्रे स्वभावजे ॥ १४ ॥
शोकारोतिभयत्राणं प्रीतिविश्रम्भभाजनम् । केन रत्नमिदं सृष्टं मित्रमित्यक्षरद्वयम् ॥ १५ ॥
उदयन्नेव सविता पद्मेष्वर्पयति श्रियम् । विभावयन्समृद्धीनां फलं सुहृदनुग्रहम् ॥ १६ ॥
नहि बुद्धिगुणेनैव सुहृदामर्थदर्शनम् । कार्यसिद्धिपथः सूक्ष्मः स्नेहेनाप्युपलभ्यते ॥ १७ ॥
प्राणैरपि हिता वृत्तिरद्रोहो व्याजवर्जनम् । आत्मनीव प्रियाधानमेतन्मैत्रीमहाव्रतम् ॥ १८ ॥
पापान्निवारयति योजयते हिताय गुह्यानि गूहति गुणान्प्रकटीकरोति । आपद्रतं च न जहाति
ददाति काले सन्मित्रलक्षणमिदं प्रवदन्ति सन्तः ॥ १९ ॥ मित्रं प्रीतिरसायनं नयनयोरा-
नन्दनं चेतसः पात्रं यत्सुखदुःखयोः सह भवेन्मित्रेण तद्गुल्लभम् । ये चान्ये सुहृदः समृ-
द्धिसमये द्रव्याभिलाषाकुलास्ते सर्वत्र मिलन्ति तत्त्वनिकषग्रावा तु तेषां विपत् ॥ २० ॥
क्षीरेणात्मगतोदकाय हि गुणा दत्ताः पुरा तेऽखिलाः क्षीरे तापमवेक्ष्य तेन पयसा ह्यात्मा
कैशानौ हुतः । गन्तुं पावकमुन्मनस्तदभवद्दृष्ट्वा तु मित्रौपदं युक्तं तेन जलेन शाम्यति
सतां मैत्री पुनस्तु वीदृशी ॥ २१ ॥

कुमित्रनिन्दा ।

परोक्षे कार्यहन्तारं प्रत्यक्षे प्रियवादिनम् । वर्जयेत्तादृशं मित्रं विषकुम्भं पयोमुखम्
॥ १ ॥ रहस्यभेदो याच्ञा च नैष्ठुर्यं चलचित्तता । क्रोधो निःसत्यता द्यूतमेतन्मित्रस्य
दूषणम् ॥ २ ॥

संसारः ।

संसार तव निःसार पदवी न दंवीयसी । अन्तरा दुस्तरा न स्युर्यदि रे मदरेक्षणाः ॥ १ ॥
गतेसारेऽत्र संसारे सुखभ्रान्तिः शरीरिणाम् । लालापानमिवाङ्गुष्ठे बालानां स्तन्यविभ्रमः

१. अकपटमित्रता. २. शत्रुः. ३. विश्वासः. ४. सुहृत्स्वनुग्रहः प्रसादस्तम्. ५. प्रीति रसायनमिव रसाय-
नम्. प्रीतिवर्धकमित्यर्थः. ६. अमौ. ७. मित्रविपत्तिम्. ८. गुप्तप्रकाशनम्. ९. मार्गः. १०. अतिदूरा. ११
मध्ये. १२. निःसारे.

॥ २ ॥ दुःखाङ्गारकतीव्रः संसारोऽयं मर्हानसो गहनः । इह विषयामृतलालस मानसमा
मा निपत ॥ ३ ॥ क्वचिद्विद्वद्गोष्ठी क्वचिदपि सुरामत्तकलहः क्वचिद्वीणावादः क्वचिदपि
हाहेति रुदितम् । क्वचिद्रम्या रामा क्वचिदपि जराजर्जरतनुर्न जाने संसारः किममृतमप्य
विषमयः ॥ ४ ॥ कृच्छ्रेणामेध्यमध्ये नियमिततनुभिः स्थीयते गर्भगते कान्ताविच्छेद
व्यतिकरविषमे यौवने विप्रयोगः । नारीणामप्यैवज्ञा विलसति नियतं वृद्धभावेऽप्यसाधु
सारे रे मनुष्या वदत यदि सुखं स्तोर्कमप्यस्ति किञ्चित् ॥ ५ ॥

गृहस्थाश्रमप्रशंसा ।

न्यायार्जितधनस्तत्त्वज्ञाननिष्ठोऽतिथिप्रियः । शास्त्रवित्सत्यवादी च गृहस्थोऽपि विमुक्तः
॥ १ ॥ यदि रामा यदि च रमा यदि तनयो विनयधीगुणोपेतः । तनये तनयोत्पत्तिः
वरनगरे किमाधिक्यम् ॥ २ ॥ सविप्रपादोदककर्दमानि सवेदशास्त्रध्वनिगर्जितानि । स
स्वधाकारनिरन्तराणि स्वानन्दतुल्यानि गृहाणि तानि ॥ ३ ॥ सानन्दं सैदनं सुताश्च सुवि
कान्ता न दुर्भाषिणी सन्मित्रं सधनं स्वयोषिति रतिश्चाज्ञापराः सेवकाः । आतिथ्यं वि
जनं प्रतिदिनं मिष्टान्नपानं गृहे साधोः सङ्गमुपासते हि सततं धन्यो गृहस्थाश्रमः ॥ ४ ॥
मानुष्यं वैवंशजन्म विर्भावो दीर्घायुरारोग्यता सन्मित्रं सुसुतः सती प्रियतमा भक्तिश्च
यणे । विद्वत्त्वं सुजनत्वमिन्द्रियजयः सत्पात्रदाने रतिस्ते पुण्येन विना त्रयोदशगुणाः
रिणां दुर्लभाः ॥ ५ ॥ वंशो विर्भावतंसो जनुरनुपहतं सर्वान्तमौन्नत्यकान्तं लीला शी
कूला क्षपितकलिमला कापि विद्यानवैद्या । वाणी वेणी गुणानां समधिकयशसां सा
साधिका श्रीः श्रीमद्गौरीमयूरीमुदिर पुरंहर त्वत्कृपाया विर्पाकः ॥ ६ ॥

गृहस्थाश्रमदूषणम् ।

यत्र नास्ति दधिमन्थनघोषो यत्र नो लघुलघूनि शिशूनि । यत्र नास्ति गुरुगौरव
तानि किं वत गृहाणि वनानि ॥ १ ॥ न विप्रपादोदकपङ्क्तिलानि न वेदशास्त्रध्वनिगर्ज
नि । स्वाहास्वधाकारविवर्जितानि श्मशानतुल्यानि गृहाणि तानि ॥ २ ॥ क्रोशन्तः सि
सैवारि सदनं पङ्कावृतं चाङ्गणं शय्या दंशैवती च रक्षमशनं धूमेन पूर्णं गृहम् । भार्या
दुर्भाषिणी प्रभुरपि क्रोधेन पूर्णः सदा स्नानं शीतलवारिणा हि सततं धिग्धिग्गृहस्थाश्रम

१. पाकगृहम्. २. अशुचिमलादि तन्मध्ये. ३. जरायुणा बद्धशरीरैः. ४. गर्भाशये. ५. अवमान
अल्पम्. ७. न्यायेन संपादितं धनं येन. ८. मुक्तो भवति. ९. स्त्री. १०. लक्ष्मीः. ११. ब्राह्मणचर
नोदकेन पङ्क्तिलानि. १२. गृहम्. १३. उत्तमकुल उत्पत्तिः. १४. ऐश्वर्यम्. १५. विश्वभूषणम्. १६.
१७. निर्दोषा. १८. प्रवाहः. १९. साधयित्री. २०. गौर्यैव मयूरी तस्या मुदिरो मेघः. २१. हे त्रिपुरक
२२. परिणामः. फलमित्यर्थः. २३. उदकपूर्णम्. २४. मञ्जुकपर्णा. २५. अस्त्रिधम्. २६. कठोरभाषिणी.

॥ ३ ॥ तावद्विद्यानवद्या गुणगणमहिमा रूपसंपत्तिशौर्यं स्वस्थाने सर्वशोभा परगुणकथने वाक्पटुस्तावदेव । यावत्पाकाकुलाभिः स्वगृहयुवतिभिः प्रेषितापत्यवक्राद्धे बाबा नास्ति तैलं न च लवणमपीत्यादिवाचां प्रचारः ॥ ४ ॥

पुत्रप्रशंसा ।

इदं तत्स्नेहसर्वस्वं सममाढ्यदरिद्रयोः । अचन्दनमनौशीरं हृदयस्यानुलेपनम् ॥ १ ॥
 गृहे जौनुचरः केल्यां मुग्धस्मितमुखाम्बुजः । पुत्रः पुण्यवतामेव पात्रीभवति नेत्रयोः ॥ २ ॥
 स्वर्गर्भशुक्तिनिर्मिद्धं सुवृत्तं सुतमौक्तिकम् । वंशश्रीतिलकीभूतं मन्दभाग्यस्य दुर्लभम् ॥ ३ ॥
 वर्धते न चिरं लोके वंशलक्ष्मीरैस्तततिः । स्वल्पावशेषितस्नेहवर्तिमालेव दीपिका ॥ ४ ॥
 अन्तःकरणतत्त्वस्य दंपत्योः स्नेहसंश्रयात् । आनन्दग्रन्थिरेकोऽयमपत्यमिति बध्यते ॥ ५ ॥
 दिव्यासंसंगतव्रीडं जटिलं धूलिधूसरम् । पुण्याधिकां हि पश्यन्ति गङ्गाधरमिवात्मजम् ॥ ६ ॥
 निन्द्यन्ते पितृभिस्तसैर्निरपत्यधनः पुमान् । अध्वेनीनैरतिश्रान्तैरैवकेशीव पादपः ॥ ७ ॥
 उरोरुहादुद्रमितैः पयोभिरापूर्यकेल्या निजमास्यगर्भम् । फूत्कृत्य मातुर्वदने हसन्तं तनूभवं पश्यति कोऽपि धन्यः ॥ ८ ॥
 कृतचङ्क्रमणं गणेषु किञ्चित्कणवत्किञ्चिणिरिङ्गदङ्घ्रिपद्मम् । यदि सन्महितं सुतं श्रितं स्यात्तदिदं सद्म हितं भवेत्तदानीम् ॥ ९ ॥
 अहं किमस्मा किमभीष्टतापदे तवेति मातुर्धुरि तातष्टच्छया । प्रलोभतुल्यं प्रवदन्तमर्भकं मुदा हसन्निर्गतिं मूर्ध्नि पुण्यमाक् ॥ १० ॥
 आलक्ष्यदन्तमुकुलाननिमित्तहासैरव्यक्तवर्णरमणीयवचःप्रवृत्तीन् । अङ्काश्रयप्रणयिनस्तनयान्वहन्तो धन्यास्तदङ्गरजसा मलिनीभवन्ति ॥ ११ ॥
 आनन्दस्तुतिरात्मनो नयनयोरन्तःसुधाभ्यञ्जनं प्रस्तारः प्रणयस्य मन्मथतरोः पुष्पं प्रसादो रतेः । औलानं हृदयद्विपस्य विषयारण्येषु संचारिणोर्दंपत्योरिह लभ्यते सुकृततः संसारसारः सुतः ॥ १२ ॥

सत्पुत्रप्रशंसा ।

एकोऽपि गुणवान्पुत्रो निर्गुणैः किं शतेन तैः । एकश्चन्द्रो जगच्चक्षुर्नक्षत्रैः किं प्रयोजनम् ॥ १ ॥
 एकेन हि सुवृक्षेण पुष्पितेन सुगन्धिना । वासितं तद्वनं सर्वं सुपुत्रेण कुलं यथा ॥ २ ॥
 प्रज्ञया वा विसैरिण्या यो बलेन धनेन वा । धूरं वहति गोत्रस्य जननी तेन पुत्रिणी ॥ ३ ॥
 एकेनापि सुपुत्रेण विद्यायुक्तेन भासते । कुलं पुंरुषसिंहेन चन्द्रेणेव हि

१. इदं तु पितृलौकिकं संबोधनम्. २. जानुभ्यां चरतीति सः. रिङ्गमाण इत्यर्थः. ३. संततिरहिता. ४. नम्रम्. ५. पान्यैः. ६. वन्ध्यः. ७. स्तनात्. ८. माता. ९. इष्टस्थाने. १०. प्रलोभ्यस्य प्रलोभनार्थं दशितस्य वस्तुनोऽनुरूपम्. ११. अवघ्राणं करोति. १२. गजबन्धनस्तम्भः. १३. प्रसरणशीलया. १४. कार्यभारम्. १५. पुत्रप्रेषणेन.

शर्वरी ॥ ४ ॥ को धन्यो बहुभिः पुत्रैः कुशूलापूरणाढकैः । वरमेकः कुलालम्बी
विश्रूयते पिता ॥ ५ ॥ पुण्यतीर्थे कृतं येन तपः काप्यतिदुष्करम् । तस्य पुत्रो भवेद्भक्तः
समृद्धो धार्मिकः सुधीः ॥ ६ ॥ वरमेको गुणी पुत्रो न च मूर्खशतैरपि । एकश्चन्द्रः
हन्ति न च तारागणैरपि ॥ ७ ॥ एकेनापि सुपुत्रेण सिंही स्वपिति निर्भयम् । सहैव
भिः पुत्रैर्भारं वहति रासभी ॥ ८ ॥ एकेनापि सुपुत्रेण जायमानेन सत्कुलम् । रात्रि
चैव गगनं सर्वदैवोज्ज्वलीकृतम् ॥ ९ ॥ किं जातैर्बहुभिः पुत्रैः शोकसंतापकारकैः । क
कः कुलालम्बी यत्र विश्राम्यते कुलम् ॥ १० ॥ किं मृष्टं सुतवचनं पुनरपि मृष्टं
सुतवचनम् । मृष्टान्मृष्टतरं किं श्रुतिपरिपक्वं तदेव सुतवचनम् ॥ ११ ॥ कुम्भः परिपि
म्भः पिबत्यसौ कुम्भसंभवोऽम्भोधिम् । अतिरिच्यते सुजन्मा कश्चिज्जनकं निजेन
तेन ॥ १२ ॥ विद्याविहीना बहवोऽपि पुत्राः कल्पायुषः सन्तु पितुः किमेतैः । क
ष्णुना वापि कलावता वा तस्य प्रमोदः शशिनेव सिन्धोः ॥ १३ ॥ पात्रं न ताप
नैव मलं प्रसूते स्नेहं न संहरति नैव गुणान्क्षिणोति । द्रव्यावसानसमये चलतां न
सत्पुत्र एव कुलसद्धानि कोऽपि दीपः ॥ १४ ॥

कुपुत्रनिन्दा ।

किं तेन जातुं जातेन मातृयौवनहारिणा । आरोहति न यः स्वस्य वंशस्याग्रे क
यथा ॥ १ ॥ किं तया क्रियते धेन्वा या न'दोग्ध्री न गर्भिणी । कोऽर्थः पुत्रेण क
यो न विद्वान्न धार्मिकः ॥ २ ॥ एकेन शुष्कवृक्षेण दह्यमानेन वह्निना । दहते तद्वन्
दुष्पुत्रेण कुलं तथा ॥ ३ ॥ कोटरान्तःस्थितो वह्निस्तरुमेकं दहेत्खलु । कुपुत्रस्तु कुले
स्वकुलं नाशयत्यहो ॥ ४ ॥ अजातमृतमूर्खाणां वरमाद्यौ न चान्तिमः । सकृदुःसक
द्यावन्तिमस्तु पदे पदे ॥ ५ ॥ अजातमृतमूर्खेभ्यो मृताजातौ सुतौ वरौ । यतस्तावत्पु
य यावज्जीवं जडो दहेत् ॥ ६ ॥ यस्य पुत्रो न वै विद्वान्न शूरो न च धार्मिकः ।
काशं कुलं तस्य नष्टचन्द्रेव शर्वरी ॥ ७ ॥ अविनीतः सुतो जातः कथं न दहनात्क
विनीतस्तु सुतो जातः कथं न पुरुषोत्तमः ॥ ८ ॥ दाने तपसि शौर्ये च यस्य न प्र
यशः । विद्यायामर्थलाभे च मातुरुच्चार एव सः ॥ ९ ॥ निरुत्साहं निरानन्दं निर्बो
नन्दनम् । मा स्म सीमन्तिनी काचिज्जनयेत्पुत्रमीदृशम् ॥ १० ॥ वरं गर्भस्त्रावो व
च नैवाभिगमनं वरं जातप्रेतो, वरमपि च कन्यैव जनिता । वरं वन्ध्या भार्या वरमा
गर्भेषु वसतिर्न चाविद्वान् रूपद्रविणगुणयुक्तोऽपि तनयः ॥ ११ ॥ पित्रोर्नैव वचः शु

१. रात्रिः. २. मधुरम्. ३. अगस्त्यः. ४. अधिको भवति. ५. आचरणेन. ६. क्षयशीलेन. ७. क
णेन. ८. चन्द्रेण. ९. कुलमेव सद्य गृहं तस्मिन्. १०. कदाचित्. ११. यौवननाशकेन. १२. दोह
१३. प्रकाशरहितम्.

दिवसत्यागे व्रजत्यालयं यान्तीभिर्युवतीभिरध्वनि मुहुः कौतूहलं विन्दति । बन्धूनामुपदेश-
वाचि वदति क्रोधैकतानं वचः साधून्निन्दति दुर्जनं च मनुते मित्रं कुपुत्रो जनः ॥ १२ ॥

दैवाख्यानम् ।

दैवमुच्छ्रय यत्कार्यं क्रियते फलवन्न तत् । सरोम्भश्चातकेनात्तं गलरन्ध्रेण गच्छति
॥ १ ॥ भाग्यवन्तं प्रसूयेथा मा शूरं मा च पण्डितम् । शूराश्च कृतविद्याश्च वने सीदन्ति
पाण्डवाः ॥ २ ॥ न केवलं मनुष्येषु दैवं देवेष्वपि प्रभुः । सति मित्रे धनाध्यक्षे चर्मप्रा-
वरणो हरः ॥ ३ ॥ सच्छिद्रो मध्यकुटिलः कर्णः स्वर्णस्य भाजनम् । धिग्दैवं निर्मलं चक्षुः
पात्रं कज्जलभस्मनः ॥ ४ ॥ भगवन्तौ जगन्नेत्रे सूर्याचन्द्रमसावपि । पश्य गच्छत एवास्तं
निर्यतिः केन लङ्घ्यते ॥ ५ ॥ किं करोति नरः प्राज्ञः शूरो वाप्यथ पण्डितः । दैवं यस्य
फलान्वेषि करोति विफलाः क्रियाः ॥ ६ ॥ दैवे विमुखतां याते न कोऽप्यस्ति सहायवा-
न् । पिता माता तथा भार्या भ्राता वाथ सहोदरः ॥ ७ ॥ पिबन्ति मधु पद्मेषु मृङ्गाः के-
सरधूसराः । हंसाः शैवालमश्नन्ति धिग्दैवमसमञ्जसम् ॥ ८ ॥ करोतु नाम नीतिज्ञो व्यव-
सायमुदारधीः । फलं पुनस्तदेवास्य यद्विधेर्मनसि स्थितम् ॥ ९ ॥ दैवं फलति सर्वत्र न
विद्या न च पौरुषम् । समुद्रमथनाच्छेभे हरिर्लक्ष्मीं हरो विषम् ॥ १० ॥ दैवं फलति सर्व-
त्र न विद्या न च पौरुषम् । पाषाणस्य कुतो विद्या येन देवत्वमागतः ॥ ११ ॥ यथा
धेनुसहस्रेषु वत्सो विन्दति मातरम् । तथा पूर्वकृतं कर्म कर्तारमनुगच्छति ॥ १२ ॥ रोगशो-
कपरीतापबन्धनव्यसनानि च । आत्मापराधवृक्षाणां फलान्येतानि देहिनाम् ॥ १३ ॥ अ-
चोद्यमानानि यथा पुष्पाणि च फलानि च । स्वं कालं नातिवर्तन्ते तथा कर्म पुरा कृतम्
॥ १४ ॥ विपत्तौ किं विषादेन संपत्तौ हर्षणेन किम् । भवितव्यं भवत्येव कर्मणा-
मीदृशी गतिः ॥ १५ ॥ हरिणापि हरेणापि ब्रह्मणा त्रिदशैरपि । ललाटलिखिता रेखा
न शक्या परिमार्जितुम् ॥ १६ ॥ सुहृदो ज्ञातयः पुत्रा भ्रातरः पितरावपि । नानुस्मरन्ति
स्वजनं यस्य दैवमदक्षिणम् ॥ १७ ॥ अचिन्तितानि दुःखानि यथैवायान्ति देहिनाम् ।
सुखान्यपि तथा मन्ये दैवमत्रातिरिच्यते ॥ १८ ॥ अयाचितः सुखं दत्ते याचितश्च न
यच्छति । सर्वस्वं चापि हरते विधिरुच्छृङ्खलो नृणाम् ॥ १९ ॥ मनोरथान्करोत्युच्चैर्जनो
दैवहतानपि । सिद्धयसिद्धयोः समं कुर्यादैवं हि फलसाधनम् ॥ २० ॥ पिता रत्नाकरो
यस्य लक्ष्मीर्यस्य सहोदरी । शङ्खो भिक्षाटनं कुर्यात्फलं भाग्यानुसारतः ॥ २१ ॥ तादृशी
जायते बुद्धिर्व्यवसायोऽपि तादृशः । सहायास्तादृशाश्चैव यादृशी भवितव्यता ॥ २२ ॥
भवितव्यं भवत्येव नारीकेलफलाम्बुवत् । गन्तव्यं गतमित्याहुर्गजभुक्तकापित्ववत् ॥ २३ ॥

१. दैवम्. २. पराक्रमः. ३. प्राप्नोति. ४. अप्रेर्यमाणानि. ५. खेदेन. ६. दैवैः.

महतामाश्रयः पुंसां फलं भाग्यानुसारतः । ईशस्य कण्ठलग्नोऽपि वासुकिर्वायुमक्षकः ॥ २३ ॥
कर्मायत्तं फलं पुंसां बुद्धिः कर्मानुसारिणी । तथापि सुधिया भाव्यं सुविचार्यैव कुर्वता ॥ २४ ॥
कर्मणा बाध्यते बुद्धिर्न बुद्ध्या कर्म बाध्यते । सुबुद्धिरपि यद्रामो हैमं हरिणमन्वगा ॥ २५ ॥
॥ २६ ॥ अघटितघटितं घटयति सुघटितघटितानि दुर्घटीकुरुते । विधिरेव तानि घटयति
यानि पुमान्नैव चिन्तयति ॥ २७ ॥ विकटाटव्यामटनं शिलाधिरोहणमपांनिधेस्तरणम्
निगडं गुहाप्रवेशो विधिपरिपाकः कथं न संतार्यः ॥ २८ ॥ स्ववशः करोति कर्म प्रमादः
तस्तु परवशो भवति । स्ववशो रोहति वृक्षं निपतत्यवशस्ततः पुरुषः ॥ २९ ॥ किं त्वं
वेत्सि जगति प्रख्यातं लाभकारणे मूलम् । विधिलिखिताक्षरमालं फलति कपालं न भूषणम्
॥ ३० ॥ द्वीपादन्यस्मादपि मध्यादपि जलनिधेर्दिशोऽप्यन्तात् । आनीय झटिति घटयति
विधिरभिमतमभिमुखीभूतः ॥ ३१ ॥ अनुकूले सति धातरि भवत्यनिष्टादपीष्टमविलम्बम्
पीत्वा विषमपि शंभुर्मृत्युं जयतामवाप तत्कालम् ॥ ३२ ॥ अनुचितमेवाचरितं पशुपतिरपि
यद्विधेः शिरश्छिन्नम् । छिन्नो न चास्य हस्तो येनायं दुर्लभं लिखति ॥ ३३ ॥ यन्मन्त्रो
रथशतैरगोचरं न स्पृशन्ति कवयोऽपि गिरा यत् । स्वप्रवृत्तिरपि यत्र दुर्लभा लीलयाैव ति
दधाति तद्विधिः ॥ ३४ ॥ अरक्षितं तिष्ठति दैवरक्षितं सुररक्षितं दैवहतं विनश्यति । जीव
त्यनाथो विपिनेऽप्यरक्षितः कृतप्रयत्नोऽपि गृहे विनश्यति ॥ ३५ ॥ दाता बलिः प्रार्थयति
ता च विष्णुर्दानं भुवो वाँजिमखस्य कालः । नमोऽस्तु तस्यै भवितव्यतायै यस्याः फलं
वन्धनमेव जातम् ॥ ३६ ॥ प्राप्तव्यमर्थं लभते मनुष्यो देवोऽपि तं लङ्घयितुं न शक्नोति
तस्मान्न शोचामि न विस्मयो मे यदस्मदीयं न हि तत्परेषाम् ॥ ३७ ॥ मा धाव मा धाव
विनैव दैवं नो धावनं साधनमस्ति लक्ष्म्याः । चेद्धावनं साधनमस्ति लक्ष्म्याः श्वा धावमानो
ऽपि लभेत लक्ष्मीम् ॥ ३८ ॥ ईशः करस्थीकृतकाञ्चनाद्रिः कुबेरमित्रं रजताचलम् ॥ ३९ ॥
तथापि भिक्षाटनमस्य जातं विधौ शिरःस्थे कुण्डिले कुतः श्रीः ॥ ३९ ॥ स्वयं महेश्वरः
श्वशुरो नगेशः सखा धनेशस्तनयो गणेशः । तथापि भिक्षाटनमेव शंभोर्बलीयसी केवलं
श्वरेच्छा ॥ ४० ॥ असंभवं हेममृगस्य जन्म तथापि रामो लुलुभे मृगाय । प्राप
समासन्नविपत्तिकाले धियोऽपि पुंसां मलिनीभवन्ति ॥ ४१ ॥ न भूतपूर्वो न च केन दृष्टो
हेमः कुरंगो न कदापि वार्ता । तथापि तृष्णा रघुनन्दनस्य विनाशकाले विपरीतबुद्धिः
॥ ४२ ॥ धनानि भूमौ पशवश्च गोष्ठे भार्या गृहद्वारि जनः श्मशाने । देहश्चितायां प
लोकमार्गे कर्मानुगो गच्छति जीव एकः ॥ ४३ ॥ वने जने शत्रुजलाग्रिमध्ये महार्णवे प
तमस्तके वा । सुप्तं प्रमत्तं विषमस्थितं वा रक्षन्ति पुण्यानि पुरा कृतानि ॥ ४४ ॥ सुख
दुःखस्य न कोऽपि दाता परो ददातीति कुबुद्धिरेषा । अहं करोमीति वृथाभिमानः स्वकर्मा

सूत्रप्रथितो हि लोकः ॥ ४५ ॥ यः सुन्दरस्तद्वनिता कुरूपा या सुन्दरी सा पतिरूपही-
ना । यत्रोभयं तत्र दरिद्रता च विधेर्विचित्राणि विचेष्टितानि ॥ ४६ ॥ भ्रमन्वनान्ते नव-
मञ्जरीषु न षट्पदो गन्धफलीमजिघ्रत् । सा किं न रम्या स च किं न रन्ता बलीयसी के-
वलमीश्वरेच्छा ॥ ४७ ॥ विधौ विरुद्धे न पयः पयोनिधौ सुधौघसिन्धौ न सुधा सुधाकरे ।
न वाञ्छितं सिध्यति कल्पपादपे न हेम हेमप्रभवे गिरावपि ॥ ४८ ॥ ललाटपट्टे लिखिता
विरिञ्चिना वर्णावली या किल तां प्रमार्ष्टुम् । न कोऽपि शक्तोऽत्र यथा जलाशया न चात-
कतृशमना भवन्ति ॥ ४९ ॥ निपतति किल दुर्बलेषु दैवं तदवितथं ननु येन कारणेन ।
बलवति न तथा यथाबलानां प्रभवति कृष्टशरांसनो मनोभूः ॥ ५० ॥ हरशिरसि शिरांसि
यानि रेजुः शिवशिव तानि लुठन्ति गृध्रपादे । अयि खलु विषमः पुराकृतानां भवति हि ज-
न्तुषु कर्मणां विपाकः ॥ ५१ ॥ क्व च ननु जनकाधिराजपुत्री क्व च दशकन्धरमन्दिरे निवासः ।
अयि खलु विषमः पुराकृतानां भवति हि जन्तुषु कर्मणां विपाकः ॥ ५२ ॥ क्व नु कुलम-
कलङ्कमायताक्ष्याः क्व नु रजनीचरसंगमापवादः । अयि खलु विषमः पुराकृतानां भवति
हि जन्तुषु कर्मणां विपाकः ॥ ५३ ॥ सृजति तावदशेषगुणाकरं पुरुषरत्नमलंकरणं भुवः ।
तदपि तत्क्षणभङ्गि करोति चेदहह कष्टमर्पण्डितता विधेः ॥ ५४ ॥ गजभुजंगमयोरपि बन्धनं
शशिदिवाकरयोर्ग्रहपीडनम् । मतिमतां च समीक्ष्य दरिद्रतां विधिरहो बलवानिति मे मतिः
॥ ५५ ॥ प्रतिकूलतामुपगते हि विधौ विफलत्वमेति बहुसाधनता । अवलम्बनाय दिनभर्तुरभून्न
पतिष्यतः करसहस्रमपि ॥ ५६ ॥ यस्माच्च येन च यथा च यदा च यच्च यावच्च यत्र च शुभाशुभमा-
त्मकर्म । तस्माच्च तेन च तथा च तदा च तच्च तावच्च तत्र च विधातृवशादुपैति ॥ ५७ ॥ नैवाकृतिः
फलति नैव कुलं न शीलं विद्यापि नैव न च यत्नकृतापि सेवा । भाग्यानि पूर्वतपसा किल संचितानि
काले फलन्ति पुरुषस्य यथैव वृक्षाः ॥ ५८ ॥ आकाशमुत्पततु गच्छतु वा दिगन्तमम्भो-
निधिं विशतु तिष्ठतु वा यथेच्छम् । जन्मान्तरार्जितशुभाशुभकृत्तराणां छायेव न त्यजति कर्म-
फलानुबन्धः ॥ ५९ ॥ भीमं वनं भवति तस्य पुरं प्रधानं सर्वो जनः सुजनतामुपयाति तस्य ।
कृत्स्ना च भूर्भवति सन्निधिरत्नपूर्णा यस्यास्ति पूर्वसुकृतं विपुलं नरस्य ॥ ६० ॥ कैवर्तकर्क-
शकरग्रहणच्युतोऽपि जालान्तरे निपतितः शफरो वराकः । दैवात्ततो विगलितो गिलितो
वकेन वक्रे विधौ वद कथं व्यवसायसिद्धिः ॥ ६१ ॥ दैवे समर्प्य चिरसंचितकर्मजालं
सुस्थाः सुखं वसत किं परयाचनाभिः । मेरुं प्रदक्षिणयतोऽपि दिवाकरस्य ते तस्य सप्त
तुरगा न कदाचिदष्टौ ॥ ६२ ॥ येनाञ्चलेन सरसीरुहलोचनायास्त्रातः प्रभूतपवनादुदये
प्रदीपः । तेनैव सोऽस्तसमयेऽस्तमयं विनीतः क्रुद्धे विधौ भजति मित्रममित्रभावम् ॥ ६३ ॥
आधोरणाङ्गशभयात्करिकुम्भयुगं जातं पयोधरयुगं हृदयेऽङ्गनानाम् । तत्रापि वल्लभनखक्ष-

तभेदभिन्नं नैवान्यथा भवति यल्लिखितं विधात्रा ॥ ६४ ॥ संजातसान्द्रमकरन्दरसां
पातुं गतश्च कलिकां कमलस्य भृङ्गः । दग्धा निपत्य सहसैव हिमं नवैषा वामे विधौ
फलन्त्यश्वाञ्छितानि ॥ ६५ ॥ सैदसि विदुरभीष्मद्रोणशारद्वतानां पतिभिरमरैकल्पैः
भिः पालितापि । अहह परिभवस्य द्रौपदी पात्रमासीद्वलवति सति दैवे बन्धुभिः किं
यम् ॥ ६६ ॥ गुणवदगुणवद्वा कुर्वता कार्यमादौ परिणतिरवधार्या यत्नतः पण्डितेन ।
रभसकृतानां कर्मणामा विपत्तेर्भवति हृदयदाही शल्यतुल्यो विपाकः ॥ ६७ ॥ स हि
नविहारी कलमषध्वंसकारी दशशतकरधारी ज्योतिषां मध्यचारी । विधुरपि विधियोगाद्भू
ते राहुणासौ लिखितमपि ललाटे प्रोज्झितुं कः समर्थः ॥ ६८ ॥ अयममृतनिधानं नास
ड्योषधीनां शतभिषगनुयातः शंभुमूर्धोऽवतंसः । विरहयति न चैनं राजयक्ष्मा शशाङ्क
विधिपरिपाकः केन वा लङ्घनीयः ॥ ६९ ॥ प्रियसखिविपद्दण्डप्रान्तप्रपातपरंपरापरिचय
चिन्तां चक्रे निधाय विधिः खलः । मृदमिव बलात्पिण्डीकृत्य प्रगल्भकुलालवद्भ्रमयति
नो जानीमः किमत्र करिष्यति ॥ ७० ॥ क्वचित्पाणिप्राप्तं घटितमपि कार्यं विघटयत्यश
केनापि क्वचिदघटमानं घटयति । तदेवं सर्वेषामुपरि परितो जाग्रति विधावुपालम्भः को
जनतनुधनोपार्जनविधौ ॥ ७१ ॥ नमस्यामो देवान्ननु हतधियस्तेऽपि वशगा विधिर्
सोऽपि प्रतिनियतकर्मैकफलदः । फलं कर्मायत्तं यदि किममरैः किं च विधिना नमस्त
भ्यो विधिरपि न येभ्यः प्रभवति ॥ ७२ ॥ त्रिलोकेशः शार्ङ्गो शैबरशरलक्ष्यत्वमगमि
ता लोकानामलभत शिरैः क्लृप्तनविधिम् । प्रयातौ तौ राहोर्दिनकरशशाङ्कौ केवलतां प्रमु
शंभुः शिरसि लिखितं लङ्घयति कः ॥ ७३ ॥ सुधांशुर्जतेयं कथमपि कलङ्कस्य क
विधातुर्दोषोऽयं न च गुणनिधेस्तस्य किमपि । स किं नात्रेः पुत्रो न किमु हरचूडार्चन
वा हन्ति ध्वान्तं जगदुपरि किं वा न वसति ॥ ७४ ॥ लुलाये गोमार्थौ मृगपरिषदि
दकुले करिष्यन्कार्पण्यं किमिह महिमानं गमयसि । निमग्नः पङ्केऽस्मिन्ननुभव करि
दशामभद्रं भद्रं वा विधिलिखितमुन्मूलयति कः ॥ ७५ ॥ धुनोति ध्वान्तानि व्यप
नीहारपटलं कुलं राजीवानां दलयति रथाङ्गं रमयति । जगद्व्यापी देवः सुखयति ज
च नयनं न याति स्थेमानं यदि तदिह दैवं जयतु कः ॥ ७६ ॥ त एवामी बाणास्त
हरलब्धं धनुरिदं स एवाहं पार्थः प्रमथितसुरारातिनिचयः । इमास्तास्ता गोप्यो हरिचर

१. सभायाम्. २. देवकल्पैः. ३. पराभवस्य. ४. परिणामः. ५. निश्चेतव्या. ६. अतित्वरया. ७. अ
शसंचारी. ८. अन्धकारनाशकर्ता. ९. नक्षत्राणाम्. १०. समर्थो भवति. ११. कृष्णः. १२. शबरो ज्ञा
भिः. प्रभासे परस्परं कलहेनाखिलयादवोपसंहारानन्तरमश्वत्थस्याधस्ताद्द्वामोरौ दक्षिणं पादं विधातु
भगवति जरानाम्ना मिलेन दूरतो भगवच्चरणं दृष्ट्वा मृगमुखभ्रमाद्भगवत्पादो बाणेन विद्ध इति भागवते
ब्रह्मा. १४. शिरःकर्तनम्. १५. प्रासताम्. १६. महिषे. १७. मृगधर्तके.

सैकशरणा द्वियन्ते गोपालैर्विधिरपि बलीयान्न तु नरः ॥ ७७ ॥ पत्रं नैव यदा करीरविट्पे
 दोषो वसन्तस्य किं नोलूकेन विलोक्यते यदि दिवा सूर्यस्य किं दूषणम् । धारा नैव पतन्ति
 चातकमुखे मेघस्य किं दूषणं यद्वात्रा निजभालपट्टलिखितं तन्मूर्जितुं कः क्षमः ॥ ७८ ॥
 या साधूश्च खलान्करोति विदुषो मूर्खान्हितान्द्वेषिणः प्रत्यक्षं कुरुते परोक्षममृतं हालाहलं
 तत्क्षणात् । तामाराधय सत्क्रियां भगवतीं भोक्तुं फलं वाञ्छितं हे साधो व्यसनैर्गुणेषु विपु-
 लेष्वास्थां वृथा मा कृथाः ॥ ७९ ॥ ब्रह्मा येन कुल्लालवन्नियमितो ब्रह्माण्डभाण्डोदरे वि-
 ण्णुर्येन दशावतारगहने क्षिप्तः सदा संकटे । रुद्रो येन कपालपाणिपुटके भिक्षाटनं कारितः
 सूर्यो भ्राम्यति नित्यमेव गगने तस्मै नमः कर्मणे ॥ ८० ॥ यद्वात्रा निजभालपट्टलिखितं
 स्तोत्रं महद्वा धनं तत्प्राप्नोति मरुस्थलेऽपि नितरां भेरौ ततो नाधिकम् । तद्धीरो भव वित्त-
 वत्सु कृपणां वृत्तिं वृथा मा कृथाः कूपे पश्य पयोनिधावपि घटो गृह्णाति तुल्यं जलम् ॥ ८१ ॥
 नेता यस्य बृहस्पतिः प्रहरैणं वज्रं सुराः सैनिकाः स्वर्गो दुर्गमनुग्रहः किल हरेरैरावतो
 वारणः । इत्याश्चर्यबलान्वितोऽपि बलिभिर्भग्नः परैः संगरे तद्युक्तं वरमेव दैवशरणं धिग्धि-
 ग्धृथा पौरुषम् ॥ ८२ ॥ रामो येन विडम्बितो मृदुमयश्चन्द्रः कलङ्कीकृतः क्षाराम्बुः सरितां
 पतिश्च नहुषः सर्पः कपाली हरः । माण्डव्यो मुनिः शूलपीडिततनुर्भिक्षाभुजः पाण्डवाः नीतो
 येन रसातलं बलिरसौ तस्मै नमः कर्मणे ॥ ८३ ॥ जातः सूर्यकुले पिता दशरथः क्षोणी-
 भुजामग्रणीः सीता सत्यपरायणा प्रणयिनी यस्यानुजो लक्ष्मणः । दोर्दण्डेन समो न चास्ति
 भुवने प्रत्यक्षविष्णुः स्वयं रामो येन विडम्बितोऽपि विधिना चान्ये जने का कथा ॥ ८४ ॥
 जामाता पुरुषोत्तमो भगवती लक्ष्मीः स्वयं कन्यका दूतो यस्य बभूव कौशिकमुनिर्यज्वा
 वासिष्ठः स्वयम् । दाता श्रीजनकः प्रदानसमये चैकादशस्था ग्रहाः किं ब्रूमो भवितव्यतां
 हतविधे रामोऽपि यातो वनम् ॥ ८५ ॥ आसाद्यापि महोदधिं न वितृषो जातो जलैर्वाडवो
 मेघं प्राप्य न चातकोऽपि चरणौ भानुं न लेभेऽरुणः । चन्द्रः शंकरशेखरेऽपि निवसन्पक्ष-
 क्षये क्षीयते प्रायः सज्जनसंगतौ हि लभते दैवानुरूपं फलम् ॥ ८६ ॥ यावद्भाग्यमहोद-
 यो नहि भवेत्तावन्निरर्था गुणा विद्यावेदविनोदशास्त्रकविताचातुर्यशूरादयः । भाग्ये
 तिष्ठति निर्गुणोऽपि गुणिनामग्रेसरो जायते मान्याः सर्वगुणा गुणाग्रणि भवेद्भाग्याय तस्मै
 नमः ॥ ८७ ॥ आहारे शुचिता ध्वनौ मधुरता वाचालता माधवे बन्धौ निर्ममता जनेषु
 निरता नीडे पराधीनता । एतैरेव गुणैर्युताः परंभृतो त्यक्त्वा किमेते जना वन्दन्ते खलु
 खज्जनं कृमिभुजं चित्रा गतिः कर्मणाम् ॥ ८८ ॥ गीतं कोकिल ते मुदा रसविदः शृण्वन्ति
 कर्णामृतं नो किञ्चिद्वितरन्ति ते तरुदलैरेव स्वयं जीवसि । कर्णायुर्हरमुद्गिरन्ति विरुतं काका-

१. दिवाभीतेन. २. शोधयितुम्. ३. समर्थः. ४. कुम्भकारः. ५. आयुधम्. ६. वसन्ते. ७. कुलाये. ८. कोकिलाः.

स्तु तेभ्यो बलिं प्रज्ञा एव दिशन्ति हन्त धिगिदं वक्रं विधेः क्रीडितम् ॥ ८९ ॥
 पाशमपास्य कूटरचनां भङ्क्त्वा बलाद्वागुरां पर्यन्ताग्निशिखाकलापजटिलान्निःसृत्य दूरं वक्रा-
 व्याधानां शरगोचरादतिजवेनोत्प्लुत्य धावन्मृगः कूपान्तः पतितः करोति विमुखे किंवा वि-
 पौरुषम् ॥ ९० ॥ लब्धं जन्म सह श्रिया स्वयमपि त्रैलोक्यभूषाकरः स्थित्यर्थं परमेष्ठ-
 भ्युपगतस्तेनापि मूर्ध्ना धृतः । वृद्धिं शीतकरस्तथापि न गतः क्षीणः परं प्रत्युत प्रायः प्रा-
 नमेव कर्म बलवत्कः कस्य कर्तुं क्षमः ॥ ९१ ॥ रामे प्रव्रजनं बलेर्नियमनं पाण्डोः सुतानां
 वृष्णीनां निधनं नलस्य नृपते राज्यात्परिभ्रंशनम् । कारागारनिषेवणं च मरणं सक्ति-
 लङ्केश्वरे सर्वः कालवशेन नश्यति नरः को वा परित्रायते ॥ ९२ ॥ भग्नाशस्य कारण-
 डिततनोम्लानेन्द्रियस्य क्षुधा कृत्वाखुर्विवरं स्वयं निपतितो नक्तं मुखे भोगिनः । तृप्तस्त-
 शितेन सत्वरमसौ तेनैव यातः पथा लोकाः पश्यत दैवमेव हि नृणां वृद्धौ क्षये कारणम्
 ९३ ॥ माता यस्य धरौधरेन्द्रदुहिता तातो महेशस्तथा भ्राता विघ्नकुलान्तकः पितृसखो
 धनानां पतिः । ख्यातः क्रौञ्चविदारणे सुरपतेः सेनाग्रगः षण्मुखस्तद्दुर्दैवबलेन कुत्र
 नाद्यापि पाणिग्रहः ॥ ९४ ॥ कांश्चित्तुच्छयति प्रपूरयति वा कांश्चिन्नयत्युन्नतिं कांश्चि-
 तविधौ करोति च पुनः कांश्चिन्नयत्याकुलान् । अन्योन्यं प्रतिपक्षसंहतिमिमां लोकी-
 बोधयन्नेष क्रीडति कूपयन्त्रघटिकान्यायप्रसक्तो विधिः ॥ ९५ ॥ तुल्यं भूभृति जन्म तु-
 मुभयोर्मूल्यं च तुल्यं वपुस्तुल्यं दर्ढार्चमुदग्रटङ्कदलनं तुल्यं च पाषाणयोः । एकस्याखिल-
 नाय विधिना देवत्वमारोपितं तद्गुरोरे विहिता परस्य तु पदाघातास्पदं देहली ॥ ९६ ॥
 यद्भग्नं धनुरीश्वरस्य समरे यज्जामदभ्यो जितस्त्यक्ता येन गुरोर्गिरा वसुमती सेतुः प-
 कृतः । एकैकं दशकन्धरक्षयकृतो रामस्य किं वर्ण्यते दैवं वर्णय येन सोऽपि सहसा
 कथाशेषताम् ॥ ९७ ॥ खल्वाटो दिवसेश्वरस्य किरणैः संतापितो मस्तके वाञ्छन्देश-
 पं तु विधिना तालस्य मूलं गतः । तत्राप्यस्य महाफलेन पतता भग्नं सशब्दं शिरः
 गच्छति यत्र भाग्यरहितस्तत्रापदां भाजनम् ॥ ९८ ॥ भूयिष्ठं^१ द्विणात्मजं ज-
 लिप्सावता चेतसा नार्यः पञ्च मया क्रमेण कुलजाः काले संमुद्राहिताः । सद्विद्या क-
 विदेशवसतिः सेवा तथाभ्यर्थना दैवेन प्रतिबन्धकेन युगपद्वैद्याः समस्ताः कृताः ॥ ९९ ॥
 मज्जत्वम्भसि यातु मेरुशिखरं शत्रूञ्जयत्वाहैवे वाणिज्यं कृषिसेवनादि सकला विद्याः
 शिक्षतु । आकाशं सकलं प्रयातु खगवत्कृत्वा प्रयत्नं परं नो भाव्यं भवतीह कर्म-
 भाव्यस्य नाशः कुतः ॥ १०० ॥ लक्ष्मीकौस्तुभपारिजातसहजः सूनुः सुधास्मोनिषेधेन
 यप्रसादविधिना मूर्ध्ना धृतः शंभुना । अद्याप्युज्जति नैव दैवविहितं क्षैण्यं क्षपावच्छभः

१. मृगबन्धिनी. २. उड्डीय. ३. पार्वती. ४. गजाननः. ५. कुबेरः. ६. विवाहः. ७. पर्वते. ८. दृढता.
 उदग्रा ये टङ्कास्तैर्दलतम्. ११. तद्विधाः प्रयत्नं तदेवभाजनं पुनस्तम्. १२. निष्फलाः. १३.

[प्र० २]

न्येन विलङ्घ्यते विधिगतिः पाषाणरेखासखी ॥ १०१ ॥ अम्भोधिः स्थलतां स्थलं जलधि-
तां धूलिलवः शैलतां मेरुर्मृत्कणतां तृणं कुलिशतां वज्रं तृणप्रायताम् । वन्हिः शीतलतां
हिमं दहनतामायाति यस्येच्छया लीलादुर्ललिताद्भुतव्यसनिने दैवाय तस्मै नमः ॥ १०२ ॥
जन्म ब्रह्मकुलेऽग्रजो धनपतिर्यः कुम्भकर्णाग्रजः सूनूर्वासवजित्स्वयं दशशिरा दोर्दण्डका
विंशतिः । अस्त्रं कामगमं विमानमजयं मध्येसमुद्रं पुरी सर्वं निष्फलमेतदेव नियतं दैवं परं
दुर्जयम् ॥ १०३ ॥ यत्रास्त्रेण्डलदैन्तिदन्तमुसलान्याखण्डितान्याहवे धारा यत्र पिनाकैपाणि-
परशोराकुण्ठितामागताः । तन्मे तावदुरो नृसिंहकरजैर्व्यादीर्यते सांप्रतं दैवे दुर्बलतां गते तृण-
मपि प्रायेण वज्रायते ॥ १०४ ॥ दोःसंदोहवशंवदत्रिभुवनश्रीगर्वसर्वकषः कैलासोद्धरण-
प्रचण्डचरितो वीरः कुबेरानुजः । यत्रायं स्वयमस्ति सेयममरावत्यापि वन्द्या पुरी नीता मर्क-
टकेन कामपि दशां धिगदैवमावश्यकम् ॥ १०५ ॥ येनाकारि मृणालपत्रमशनं क्रीडा करि-
ष्या सह स्वच्छन्दं भ्रमणं च कन्दरगणे पीतं पयोनिर्झरम् । सोऽयं वन्यकरी नरेषु पतितः
पुष्पाति देहं तृणैर्यदैवेन ललाटपत्रलिखितं तत्प्रोज्झितुं कः क्षमः ॥ १०६ ॥ दैवेन
प्रमुणा स्वयं जगति यद्यस्य प्रमाणीकृतं तत्तस्योपनमेन्मनागपि महान्नैवाश्रयः कारणम् ।
सर्वाशापरिपूरके जलधरे वर्षत्यपि प्रत्यहं सूक्ष्मा एव पतन्ति चातकमुखे द्वित्राः पयोबि-
न्दवः ॥ १०७ ॥ कान्तं वक्ति कपोतिकाकुलतया नाथान्तकालोऽधुना व्याधोऽधो धृतचाप-
सज्जितशरः श्येनः परिभ्रामति । इत्थं सत्यहिना स दष्ट इषुणा श्येनोऽपि तेनाहतस्तूर्ण
तौ तु यमालयं प्रति गतौ दैवा विचित्रा गतिः ॥ १०८ ॥ स्थाल्यां वैदूर्यमय्यां पचति तिल-
कणांश्चन्दनैरिन्धनाद्यैः सौवर्णैर्लाङ्गलाद्यैर्निखनति वसुधां कर्ममूलस्य हेतोः । छित्त्वा कर्पूर-
खण्डान् वृत्तिमिह कुरुते कोद्रवाणां समन्तात्प्राप्येमां कर्मभूमिं न चरति मनुजो यस्तपोमन्द-
भाग्यः ॥ १०९ ॥ पञ्चैते पाण्डुपुत्राः क्षितिपतितनया धर्मभीमार्जुनाद्याः शूराः सत्यप्रतिज्ञा
दृढतरवपुषः केशवेनापि गूढाः । ते वीराः पाणिपात्रे कृपणजनगृहे भिक्षुचर्यां प्रवृत्ताः को
वा कार्ये समर्थो भवति विधिवशाद्भाविनी कर्मरेषा ॥ ११० ॥ यत्र श्यामाकबीजान्यपि
चटकवधूचक्षुकोटिच्युतानि प्रोडीयन्ते स्ववेश्मन्यशनविरहिते निर्धने श्रोत्रियाणाम् । दैवे
दातर्यकस्माच्चटुलशिशुकराकृष्टहारावलीतो भ्रष्टास्तत्रैव दृष्टा युवतिभिरलसं घूर्णिता
मौक्तिकौघाः ॥ १११ ॥

जरावर्णनम् ।

अलंकरोति हि जरा राजामात्यभिषग्यतीन् । विडम्बयति पण्यस्त्रीमल्लगायकसेव-
कान् ॥ १ ॥ क्षणात्प्रबोधमायाति लङ्घ्यते तमसा पुनः । निर्वास्यतः प्रदीपस्य शिखेव जर-

१. वज्रताम्. २. इन्द्रः. ३. ऐरावतः. ४. शिवः. ५. रत्नविशेषः. ६. प्राचीरम्.

तो मतिः ॥ २ ॥ शशिनीव हिमार्तानां धर्मार्तानां यथा रवौ । मनो न रमते स्त्रीणां
पीतेन्द्रिये पतौ ॥ ३ ॥ मलिनैरैलकैरैतैः शुक्लत्वं प्रकटीकृतम् । तद्रोषादिव नि
वदनाद्रदनावलिः ॥ ४ ॥ वृद्धत्वानलदग्धस्य सारयौवनवस्तुनः । दृश्यते देहगेहेषु
पलितच्छलात् ॥ ५ ॥ वीक्ष्यते पलितश्रेणिर्नैव वृद्धस्य मूर्धनि । मृषैव जातं जन्मेति हि
भस्म विधिन्यर्धात् ॥ ६ ॥ इयत्यामपि सामग्र्यां सुकृतं न कृतं त्वया । इतीव कुण्ठितः
न्तानन्तकः पातयत्यलम् ॥ ७ ॥ यममिव करधृतदण्डं हरिमिव सैगदं शशाङ्कमिव वक्र
शिवमिव च विरूपाक्षं जरा करोत्यकृतपुण्यमपि ॥ ८ ॥ वदनं दर्शनविहीनं वाचो न
स्फुटा गता शक्तिः । अव्यक्तेन्द्रियशक्तिः पुनरपि बाल्यं कृतं जरया ॥ ९ ॥ पुरा
पलितदूतो मस्तकमासाद्य सर्वलोकस्य । परिभवति जरा मरणं कुरु धर्म विरम पापे
॥ १० ॥ शैतमन्युं दण्डधरं कुवेरमपि शूलिनं तथा गैदिनम् । कुरुते जरा न सा
कुर्यान्निरूपनामकं मनुजम् ॥ ११ ॥ कृष्णवर्त्मनि गुणान्गणयन्ती जीवनेऽपि जनक
नुरागम् । आगता बत जरेव हिमानी सेव्यतां सुरैतरंगवतीयम् ॥ १२ ॥ कृतान्तस्य
जरा कर्णमूले समागत्य वक्तीति लोकाः शृणुध्वम् । परस्त्रीपरद्रव्यवाञ्छां त्यजध्वं
रमानाथपादारविन्दम् ॥ १३ ॥ वर्णं सितं शिरसि वीक्ष्य शिरोरुहाणां स्थानं जरा पी
वस्य यदेव पुंसाम् । औरोपितास्थिशकलं परिहृत्य यान्ति चाण्डालकूपमिव दूरतः
रुण्यः ॥ १४ ॥ श्रुतिः शिथिलतां गता स्मृतिरपि प्रनष्टाधुना गतिर्विपथमागता विमो
द्विर्जानां ततिः । गैवामपि च संहतिः समुचितक्रियातश्च्युता कृता नु जरया तथा कति
गस्य सौधर्म्यता ॥ १५ ॥ गात्रं संकुचितं गतिर्विगलिता भ्रष्टा च दन्तावलिर्दृष्टिर्न
वर्धते बधिरता वक्रं च लालायते । वाक्यं नाद्रियते च बान्धवजनैर्भार्या न शुश्रूषते
कष्टं पुरुषस्य जीर्णवयसः पुत्रोऽप्यभित्रीयते ॥ १६ ॥ स्थूलप्रावरणोऽतिवृत्तकथकः
साश्रुलालाविलो भग्नोरःकटिष्ठजानुजघनो मुग्धोऽतिथीन्वारयन् । शृण्वन्मृष्टवधूवधूव
धनुषा संत्रासयन्वायसानाशापाशानिबद्धजीवविभवो वृद्धो गृहे ग्लैयति ॥ १७ ॥

१. जरया पीतानि प्रस्तानीन्द्रियाणि यस्य तस्मिन्. २. कैशैः. ३. दन्तपङ्क्तिः. ४. वार्धक्यं तदेवाकर्तव्यं. ५. पलितमिवेण. ६. पङ्क्तिः. ७. व्यर्थमेव. ८. निक्षिप्तवान्. ९. पुण्यम्. १०. यमः. ११. संहतिः सहितम्; (पक्षे) गदेन रोगेण सहितम्. १२. विकृताक्षम्. १३. दन्तरहितम्. १४. पलितमेव दूतः. १५. इन्द्रम्; (पक्षे) कोपनम्. १६. यमम्; (पक्षे) यष्टिधरम्. १७. धनाधिपम्; (पक्षे) कुत्सितवर्ति. १८. शिवम्; (पक्षे) शूलयुक्तम्. १९. विष्णुम्; (पक्षे) गदयुक्तम्. २०. अग्नौ; (पक्षे) कृष्णस्य. २१. उदके; (पक्षे) प्राणे. २२. हिमसंहतिः. २३. सुरते रङ्गवती; (पक्षे) सुराणां. २४. कैशानाम्. २५. आरोपितमस्थनः शकलं खण्डं यस्मिन्. २६. अस्पृश्यत्वादिति. २७. कर्णेन्द्रियम्; (पक्षे) वेदः. २८. स्मरणम्; (पक्षे) मन्वादिवाक्यम्. २९. दन्तानाम्; (पक्षे) दन्तानाम्. ३०. इन्द्रियाणाम्; (पक्षे) धेनूनाम्. ३१. समानधर्मत्वम्. ३२. शत्रुवदाचरति. ३३. क्रान्तानि वृत्तानि कथयतीति. ३४. धार्ष्ट्ययुक्तजीवचनानि. ३५. खेदं प्राप्नोति.

संस्तम्भयन्ती मुखमपि नमयन्त्यङ्गमाकुञ्चयन्ती हस्तावुत्कम्पयन्ती प्रणयिजनवचो न श्रुतीः
श्रावयन्ती । रत्यामुद्वेजयन्ती ^१वलिततनुमती नूतनोढा जरा वा तुल्या पूर्वा तु पुंसस्त्र्यंसाति
वत परा ^२भीतिहेतुर्नरस्य ॥ १८ ॥

क्षुधा ।

नास्ति क्षुधासमं दुःखं नास्ति रोगः क्षुधासमः । नास्त्याहारसमं सौख्यं नास्ति क्रोध-
समो रिपुः ॥ १ ॥ शय्या वस्त्रं चन्दनं चारुं हास्यं वीणा वाणी दृश्यते या च नारी । न
प्राजन्ते क्षुत्पिपासातुराणां सर्वारम्भास्तण्डुलाः प्रस्थमूलाः ॥ २ ॥ आदौ रूपविनाशिनी
कृशकरी कामाङ्कुरच्छेदिनी पुत्रामित्रैर्कलत्रैर्भेदनकरी गर्वाङ्कुरच्छेदिनी । कामं मन्दकरी
तपःक्षयकरी धर्मस्य निर्मूलनी सा मां संप्रति सर्वरोगजननी प्राणापहन्त्री क्षुधा ॥ ३ ॥

भिक्षुकः ।

प्रतिदिनमयत्नसुलभे भिक्षुकजननि साधुजनकल्पलते । नृपनमननरकतारिणि भगवति
भिक्षे नमस्तुभ्यम् ॥ १ ॥ अङ्ग्यो भुक्तिर्मतां प्रयोगसमये मन्त्रेषु पृष्ठं गतः पाकागारगतस्तु
पाचकमनस्तोषाय वाचस्पतिः । उर्ध्वाङ्घ्र्यां निरतो रतोऽर्भकगणे पिण्डेषु दत्तादरो नानाश्राद्ध-
गणैकचालितमना भट्टोत्तमो राजते ॥ २ ॥ उच्चैरध्ययनं पुरातनकथा स्त्रीभिः सहालापनं
तासामर्भकलालनं पतिनुतिस्तत्पाकमिथ्यास्तुतिः । आदेशस्य करावलम्बनविधिः पाण्डित्य-
लेखक्रिया होरैर्गारुडमन्त्रतन्त्रकविधिर्भिक्षोर्गुणा द्वादश ॥ ३ ॥ प्रातः क्षालितलोचनाः
करतले चञ्चत्पवित्राङ्कुरास्तत्तत्स्थाननिवेशितोर्ध्वतिलकाश्चैलान्तबद्धाक्षताः । को जातश्च
मृतोऽथवा मृततिथिः कस्यालये वर्तते चेत्थं हर्षशतैर्युताः प्रतिदिनं धावन्त्यहो भिक्षुकाः ॥ ४ ॥

परगृहवासः ।

शिरसा धार्यमाणोऽपि सोमः सौम्येन शंभुना । तथापि कृशतां धत्ते कष्टः खलु परा-
श्रयः ॥ १ ॥ विना कार्येण ये मूढा गच्छन्ति परमन्दिरम् । अवश्यं लघुतां यान्ति कृष्ण-
पक्षे यथा शशी ॥ २ ॥ कष्टं खलु मूर्खत्वं कष्टं खलु यौवनेषु दारिद्र्यम् । कष्टादपि कष्ट-
तरं परगृहवासः परान्नं च ॥ ३ ॥ उद्भुगणपरिवारो नायकोऽप्योषधीर्नाममृतमयशरीरः

१. पादयोः स्तम्भनं कुर्वती. २. उद्वेगं कुर्वती. ३. वलयः संजाता यस्याः सा वलिता सा चासौ तनुश्च
तद्वती; (पक्षे) वलितं वलनं तद्युक्ता या तद्वती. ४. नवीनविवाहिता स्त्री. ५. नूतनोढा. ६. पुरुषात्.
७. उद्वेगं प्राप्नोति. ८. जरा. ९. भयकारणम्. १०. सुन्दरम्. ११. शत्रुः. १२. कुटुम्बम्. १३. अग्रगण्यः.
१४. भोक्तृणाम्. १५. बृहस्पतिः. १६. दक्षिणायाम्. अयं तु वैदिकानां सांकेतिकः शब्दः. १७. पठनम्. १८.
विशुः. १९. स्तुतिः. २०. प्रश्नक्रयनम्. २१. वृत्तान्ते. २२. नक्षत्रसमूहः परिवारा यस्य. २३. वनस्पतीनाम्.

कान्तियुक्तोऽपि चन्द्रः । भवति विगतरश्मिर्मण्डलं प्राप्य भानोः परैसदननिविष्टः को
धुत्वं न याति ॥ ४ ॥

उदरपूरणदूषणम् ।

अस्य दग्धोदरस्यार्थे किं न कुर्वन्ति पण्डिताः । वानरीमिव वाग्देवीं नर्तयन्ति
गृहे ॥ १ ॥ किमकारि न कार्पण्यं कस्यालङ्घि न देहली । अस्य पापोदरस्यार्थे किम
न नाटकम् ॥ २ ॥ एकः स एव जीवति हृदयविहीनोऽपि सहृदयो राहुः । यः स
धिमकारणमुदरं न विभार्ति दुःपूरम् ॥ ३ ॥ कन्धरां समपहाय 'कं धरां प्राप्य
ति' जहास कस्यचित् । मां किलानमयतः स्वपूर्तये दुर्भरात्किमुदराद्वियोगतः ॥ ४ ॥
अहितहितविचारशून्यबुद्धेः श्रुतिसमयैर्बहुभिस्तिरस्कृतस्य । उदरभरणमात्रकेवलच्छोः
षपशोश्च पशोश्च को विशेषः ॥ ५ ॥ गङ्गातरंगकणशीर्करशीतलानि विद्याधराध्युषितचा
लातलानि । स्थानानि किं हिमवतः प्रलयं गतानि यत्सावमानपरपिण्डरतो मनुष्यः ॥ ६ ॥
अभिमतमहामानग्रन्थिप्रभेदपटीयसी^१ गुरुतरगुणग्रामाम्भोजस्फुटोज्ज्वलचन्द्रिका । वि
विलसच्छज्जावल्लीवितानकुठारिका जठरपिठरी दूष्पूरेयं करोति विडम्बनम् ॥ ७ ॥ ये
धनपतिपुरःप्रार्थनादुःखभाजो ये चाल्पत्वं दधति विषयैश्चेपपर्यस्तबुद्धेः । तेपामन
रितहसितं वासराणां स्मरेयं ध्यानच्छेदे शिखरि कुहरग्रावशय्यानिषण्णः ॥ ८ ॥
नर्ततः परमनुचितं यत्खलानां पुरस्तादस्ताशङ्कं जठरपिठरीपूरणे नर्तितासि । तस्मिन्
सहजसदये वत्सले वाणि कुर्या प्रायश्चित्तं गुणगणनया गोपवेशस्थं विष्णोः ॥ ९ ॥
दीनमुखैस्तथैव शिशुकैराकृष्टजीर्णाम्बरा क्रोशद्भिः क्षुधितैर्निरन्नविधुरा दृश्येत चेद्रेहि
याच्चाभङ्गभयेन गद्गदगलत्तुव्यद्विलीनाक्षरं को देहीति वदेत्स्वदग्धजठरस्यार्थे
जनः ॥ १० ॥ हिंसाशून्यप्रयत्नलभ्यमशनं धात्रा मरुत्कल्पितं व्यालानां पशवस्तृण
भुजः सृष्टाः स्थलीशायिनाम् । संसारार्णवलङ्घनक्षमाधियां वृत्तिः कृता सा नृणां यत्
पयतां प्रयान्ति सततं सर्वे समाप्तिं गुणाः ॥ ११ ॥ किं कन्दाः केन्दरेभ्यः प्रलयपु
निर्झरा वा गिरिभ्यः प्रध्वस्ता वा तरुभ्यः सरसफलभृतो वल्कलिन्यश्च शाखाः । वीर
यन्मुखानि प्रसभमपैतप्रश्रयाणां खलानां दुःखोपात्ताल्पवित्तस्मैयपवनवशान्नतिव
तानि ॥ १२ ॥

१. निस्तेजाः. २. सूर्यस्य. ३. परगृहम्. ४. नीचताम्. ५. लघुत्वकारणम्. ६. न धारयति. ७. ८. ९. १०. ११. १२. १३. १४. १५. १६. १७. १८. १९. २०. २१. २२. २३. २४. २५. २६. २७. २८. २९. ३०. ३१. ३२. ३३. ३४. ३५. ३६. ३७. ३८. ३९. ४०. ४१. ४२. ४३. ४४. ४५. ४६. ४७. ४८. ४९. ५०. ५१. ५२. ५३. ५४. ५५. ५६. ५७. ५८. ५९. ६०. ६१. ६२. ६३. ६४. ६५. ६६. ६७. ६८. ६९. ७०. ७१. ७२. ७३. ७४. ७५. ७६. ७७. ७८. ७९. ८०. ८१. ८२. ८३. ८४. ८५. ८६. ८७. ८८. ८९. ९०. ९१. ९२. ९३. ९४. ९५. ९६. ९७. ९८. ९९. १००. १०१. १०२. १०३. १०४. १०५. १०६. १०७. १०८. १०९. ११०. १११. ११२. ११३. ११४. ११५. ११६. ११७. ११८. ११९. १२०. १२१. १२२. १२३. १२४. १२५. १२६. १२७. १२८. १२९. १३०. १३१. १३२. १३३. १३४. १३५. १३६. १३७. १३८. १३९. १४०. १४१. १४२. १४३. १४४. १४५. १४६. १४७. १४८. १४९. १५०. १५१. १५२. १५३. १५४. १५५. १५६. १५७. १५८. १५९. १६०. १६१. १६२. १६३. १६४. १६५. १६६. १६७. १६८. १६९. १७०. १७१. १७२. १७३. १७४. १७५. १७६. १७७. १७८. १७९. १८०. १८१. १८२. १८३. १८४. १८५. १८६. १८७. १८८. १८९. १९०. १९१. १९२. १९३. १९४. १९५. १९६. १९७. १९८. १९९. २००. २०१. २०२. २०३. २०४. २०५. २०६. २०७. २०८. २०९. २१०. २११. २१२. २१३. २१४. २१५. २१६. २१७. २१८. २१९. २२०. २२१. २२२. २२३. २२४. २२५. २२६. २२७. २२८. २२९. २३०. २३१. २३२. २३३. २३४. २३५. २३६. २३७. २३८. २३९. २४०. २४१. २४२. २४३. २४४. २४५. २४६. २४७. २४८. २४९. २५०. २५१. २५२. २५३. २५४. २५५. २५६. २५७. २५८. २५९. २६०. २६१. २६२. २६३. २६४. २६५. २६६. २६७. २६८. २६९. २७०. २७१. २७२. २७३. २७४. २७५. २७६. २७७. २७८. २७९. २८०. २८१. २८२. २८३. २८४. २८५. २८६. २८७. २८८. २८९. २९०. २९१. २९२. २९३. २९४. २९५. २९६. २९७. २९८. २९९. ३००. ३०१. ३०२. ३०३. ३०४. ३०५. ३०६. ३०७. ३०८. ३०९. ३१०. ३११. ३१२. ३१३. ३१४. ३१५. ३१६. ३१७. ३१८. ३१९. ३२०. ३२१. ३२२. ३२३. ३२४. ३२५. ३२६. ३२७. ३२८. ३२९. ३३०. ३३१. ३३२. ३३३. ३३४. ३३५. ३३६. ३३७. ३३८. ३३९. ३४०. ३४१. ३४२. ३४३. ३४४. ३४५. ३४६. ३४७. ३४८. ३४९. ३५०. ३५१. ३५२. ३५३. ३५४. ३५५. ३५६. ३५७. ३५८. ३५९. ३६०. ३६१. ३६२. ३६३. ३६४. ३६५. ३६६. ३६७. ३६८. ३६९. ३७०. ३७१. ३७२. ३७३. ३७४. ३७५. ३७६. ३७७. ३७८. ३७९. ३८०. ३८१. ३८२. ३८३. ३८४. ३८५. ३८६. ३८७. ३८८. ३८९. ३९०. ३९१. ३९२. ३९३. ३९४. ३९५. ३९६. ३९७. ३९८. ३९९. ४००. ४०१. ४०२. ४०३. ४०४. ४०५. ४०६. ४०७. ४०८. ४०९. ४१०. ४११. ४१२. ४१३. ४१४. ४१५. ४१६. ४१७. ४१८. ४१९. ४२०. ४२१. ४२२. ४२३. ४२४. ४२५. ४२६. ४२७. ४२८. ४२९. ४३०. ४३१. ४३२. ४३३. ४३४. ४३५. ४३६. ४३७. ४३८. ४३९. ४४०. ४४१. ४४२. ४४३. ४४४. ४४५. ४४६. ४४७. ४४८. ४४९. ४५०. ४५१. ४५२. ४५३. ४५४. ४५५. ४५६. ४५७. ४५८. ४५९. ४६०. ४६१. ४६२. ४६३. ४६४. ४६५. ४६६. ४६७. ४६८. ४६९. ४७०. ४७१. ४७२. ४७३. ४७४. ४७५. ४७६. ४७७. ४७८. ४७९. ४८०. ४८१. ४८२. ४८३. ४८४. ४८५. ४८६. ४८७. ४८८. ४८९. ४९०. ४९१. ४९२. ४९३. ४९४. ४९५. ४९६. ४९७. ४९८. ४९९. ५००. ५०१. ५०२. ५०३. ५०४. ५०५. ५०६. ५०७. ५०८. ५०९. ५१०. ५११. ५१२. ५१३. ५१४. ५१५. ५१६. ५१७. ५१८. ५१९. ५२०. ५२१. ५२२. ५२३. ५२४. ५२५. ५२६. ५२७. ५२८. ५२९. ५३०. ५३१. ५३२. ५३३. ५३४. ५३५. ५३६. ५३७. ५३८. ५३९. ५४०. ५४१. ५४२. ५४३. ५४४. ५४५. ५४६. ५४७. ५४८. ५४९. ५५०. ५५१. ५५२. ५५३. ५५४. ५५५. ५५६. ५५७. ५५८. ५५९. ५६०. ५६१. ५६२. ५६३. ५६४. ५६५. ५६६. ५६७. ५६८. ५६९. ५७०. ५७१. ५७२. ५७३. ५७४. ५७५. ५७६. ५७७. ५७८. ५७९. ५८०. ५८१. ५८२. ५८३. ५८४. ५८५. ५८६. ५८७. ५८८. ५८९. ५९०. ५९१. ५९२. ५९३. ५९४. ५९५. ५९६. ५९७. ५९८. ५९९. ६००. ६०१. ६०२. ६०३. ६०४. ६०५. ६०६. ६०७. ६०८. ६०९. ६१०. ६११. ६१२. ६१३. ६१४. ६१५. ६१६. ६१७. ६१८. ६१९. ६२०. ६२१. ६२२. ६२३. ६२४. ६२५. ६२६. ६२७. ६२८. ६२९. ६३०. ६३१. ६३२. ६३३. ६३४. ६३५. ६३६. ६३७. ६३८. ६३९. ६४०. ६४१. ६४२. ६४३. ६४४. ६४५. ६४६. ६४७. ६४८. ६४९. ६५०. ६५१. ६५२. ६५३. ६५४. ६५५. ६५६. ६५७. ६५८. ६५९. ६६०. ६६१. ६६२. ६६३. ६६४. ६६५. ६६६. ६६७. ६६८. ६६९. ६७०. ६७१. ६७२. ६७३. ६७४. ६७५. ६७६. ६७७. ६७८. ६७९. ६८०. ६८१. ६८२. ६८३. ६८४. ६८५. ६८६. ६८७. ६८८. ६८९. ६९०. ६९१. ६९२. ६९३. ६९४. ६९५. ६९६. ६९७. ६९८. ६९९. ७००. ७०१. ७०२. ७०३. ७०४. ७०५. ७०६. ७०७. ७०८. ७०९. ७१०. ७११. ७१२. ७१३. ७१४. ७१५. ७१६. ७१७. ७१८. ७१९. ७२०. ७२१. ७२२. ७२३. ७२४. ७२५. ७२६. ७२७. ७२८. ७२९. ७३०. ७३१. ७३२. ७३३. ७३४. ७३५. ७३६. ७३७. ७३८. ७३९. ७४०. ७४१. ७४२. ७४३. ७४४. ७४५. ७४६. ७४७. ७४८. ७४९. ७५०. ७५१. ७५२. ७५३. ७५४. ७५५. ७५६. ७५७. ७५८. ७५९. ७६०. ७६१. ७६२. ७६३. ७६४. ७६५. ७६६. ७६७. ७६८. ७६९. ७७०. ७७१. ७७२. ७७३. ७७४. ७७५. ७७६. ७७७. ७७८. ७७९. ७८०. ७८१. ७८२. ७८३. ७८४. ७८५. ७८६. ७८७. ७८८. ७८९. ७९०. ७९१. ७९२. ७९३. ७९४. ७९५. ७९६. ७९७. ७९८. ७९९. ८००. ८०१. ८०२. ८०३. ८०४. ८०५. ८०६. ८०७. ८०८. ८०९. ८१०. ८११. ८१२. ८१३. ८१४. ८१५. ८१६. ८१७. ८१८. ८१९. ८२०. ८२१. ८२२. ८२३. ८२४. ८२५. ८२६. ८२७. ८२८. ८२९. ८३०. ८३१. ८३२. ८३३. ८३४. ८३५. ८३६. ८३७. ८३८. ८३९. ८४०. ८४१. ८४२. ८४३. ८४४. ८४५. ८४६. ८४७. ८४८. ८४९. ८५०. ८५१. ८५२. ८५३. ८५४. ८५५. ८५६. ८५७. ८५८. ८५९. ८६०. ८६१. ८६२. ८६३. ८६४. ८६५. ८६६. ८६७. ८६८. ८६९. ८७०. ८७१. ८७२. ८७३. ८७४. ८७५. ८७६. ८७७. ८७८. ८७९. ८८०. ८८१. ८८२. ८८३. ८८४. ८८५. ८८६. ८८७. ८८८. ८८९. ८९०. ८९१. ८९२. ८९३. ८९४. ८९५. ८९६. ८९७. ८९८. ८९९. ९००. ९०१. ९०२. ९०३. ९०४. ९०५. ९०६. ९०७. ९०८. ९०९. ९१०. ९११. ९१२. ९१३. ९१४. ९१५. ९१६. ९१७. ९१८. ९१९. ९२०. ९२१. ९२२. ९२३. ९२४. ९२५. ९२६. ९२७. ९२८. ९२९. ९३०. ९३१. ९३२. ९३३. ९३४. ९३५. ९३६. ९३७. ९३८. ९३९. ९४०. ९४१. ९४२. ९४३. ९४४. ९४५. ९४६. ९४७. ९४८. ९४९. ९५०. ९५१. ९५२. ९५३. ९५४. ९५५. ९५६. ९५७. ९५८. ९५९. ९६०. ९६१. ९६२. ९६३. ९६४. ९६५. ९६६. ९६७. ९६८. ९६९. ९७०. ९७१. ९७२. ९७३. ९७४. ९७५. ९७६. ९७७. ९७८. ९७९. ९८०. ९८१. ९८२. ९८३. ९८४. ९८५. ९८६. ९८७. ९८८. ९८९. ९९०. ९९१. ९९२. ९९३. ९९४. ९९५. ९९६. ९९७. ९९८. ९९९. १०००.

जीवितसाफल्यम् ।

यस्य जीवन्ति धर्मेण पुत्रमित्राणि बान्धवाः । सफलं जीवितं तस्य नात्मार्यं को हि जीवति ॥ १ ॥ वाणी रसवती यस्य भार्या पुत्रवती सती । लक्ष्मीर्दानवती यस्य सफलं तस्य जीवितम् ॥ २ ॥ स जीवति यशो यस्य कीर्तिर्यस्य स जीवति । अयशोऽकीर्तिसंयुक्तो जीवन्नपि मृतोपमः ॥ ३ ॥ चलं वित्तं चलं वित्तं चले जीवितयौवने । चलाचलमिदं सर्वं कीर्तिर्यस्य स जीवति ॥ ४ ॥ यस्मिंजीवति जीवन्ति बहवः सं तु जीवति । काकोऽपि किं न कुरुते चञ्चवा स्वोदरपूरणम् ॥ ५ ॥ स जातो येन जातेन याति वंशः समुन्नतिम् । परिवर्तिनि संसारे मृतः को वा न जायते ॥ ६ ॥ अञ्जलिरकारि लोकैर्गर्लानिमैनासैव रञ्जिता जगती । संध्याया इव वसतिः स्वल्पापि सखे सुखायैव ॥ ७ ॥ यज्जीवति क्षणमपि प्रथितं मनुष्यैर्विज्ञानविक्रमयशोभिरभज्यमानम् । तन्नाम जीवितमिह प्रवदन्ति तज्ज्ञाः काकोऽपि जीवति चिराय बलिं च भुङ्क्ते ॥ ८ ॥ यो नात्मजे न च गुरौ न च भृत्यवर्गे दीने दयां न कुरुते न च बन्धुवर्गे । किं तस्य जीवितफलं हि मनुष्यलोके काकोऽपि जीवति चिराय बलिं च भुङ्क्ते ॥ ९ ॥

ऋणम् ।

न विषं विषमित्याहुर्ब्रह्मस्वं विषमुच्यते । विषमेकाकिनं हन्ति ब्रह्मस्वं पुत्रपौत्रिकम् ॥ १ ॥ पापं कर्तुमृणं कर्तुं मन्यन्ते मानवाः सुखम् । परिणामोऽतिगहनो महतामपि नाशकृत् ॥ २ ॥ जातसूतिर्मृतासूतिर्दशरात्रान्निवर्तते । ब्रह्मस्वी च सदा सूतिर्हव्यं कव्यं विनश्यति ॥ ३ ॥ ब्रह्मस्वं ब्रह्महत्या चोभयतो नरकार्णवः । कल्पान्ते ब्रह्महाशुद्धिर्ब्रह्मस्वी नैव शुद्ध्यति ॥ ४ ॥ लोकद्वयप्रतिभयैकनिर्दानमेतद्धिक्प्राणिनामृणमहो परिणामघोरम् । एकः स एव हि पुमान्परमस्त्रिलोके क्रुद्धस्य येन धनिकस्य मुखं न दृष्टम् ॥ ५ ॥

प्रवासः ।

यो न संचरते देशान्यो न सेवेत पण्डितान् । तस्य संकुचिता बुद्धिर्धृतविन्दुरिवाम्भसि ॥ १ ॥ यस्तु संचरते देशान्यस्तु सेवेत पण्डितान् । तस्य विस्तारिता बुद्धिस्तैलविन्दुरिवाम्भसि ॥ २ ॥ व्यापारान्तरमुत्सृज्य वीक्षमाणो बधूमुखम् । यो गृहेष्वेव निद्राति दरिद्राति स दुर्मतिः ॥ ३ ॥ देशे देशे किमपि कुतुकादद्भुतं लोकमानाः संपा-

१. भ्रमणशीले. २. अर्घदानार्थमिति भावः; (पक्षे) अञ्जलिकरणेन लोके आज्ञाकारित्वं ध्वन्यते. ३. निस्तेजस्कत्वम्; (पक्षे) असामर्थ्यम्. ४. आरक्ततां नीता; (पक्षे) अनुरागवती कृता. ५. प्रख्यातम्. ६. ऋणम्. ७. कारणम्. ८. परिणामे भयंकरम्. ९. दरिद्रो भवति. १०. आश्चर्यम्. ११. वीक्ष्यमाणाः.

दैव द्रविणमैतुलं सदैव भूयोऽप्यवाप्य । संयुज्यन्ते सुचिरविरहोत्कण्ठिताभिः सतीति
 सौख्यं धन्याः किमपि दधते सर्वसंपत्समृद्धाः ॥ ४ ॥ अकिंचन्यादतिपरिचयाज्जगत्
 योपेक्ष्यमाणो भूपालानामननुसरणाद्विभ्यदेवाखिलेभ्यः । गेहे तिष्ठन्कुमतिरलसः
 कूर्मैः सधर्मा किं जानीते भुवनचरितं किं सुखं चोपभुङ्क्ते ॥ ५ ॥ तीर्थानामवलोकनं
 रिचयः सर्वत्र वित्तार्जनं नानाश्चर्यनिरीक्षणं चतुरता बुद्धेः प्रशस्ता गिरः । एते सति
 गुणाः प्रवासविषये दोषोऽस्ति चैको महान्यन्मुग्धामधुराधराधरसुधापानं विना स्थीयते ॥

व्यापारिणः ।

आसीत्सत्ययुगे बलिस्तदनु च त्रेतायुगे भार्गवो रामः सत्यपराक्रमोऽथ भगवान्धर्मसत्
 द्वापरे । दाता कोऽपि न चास्ति संप्रति कलौ जीवन्ति केनार्थिन इत्येवं कृतनिश्चयेन नि
 धिना व्यापारिणो निर्मिताः ॥ १ ॥ शक्रोद्याननिवासितामधिगतो दाता स कल्प
 पातालं किल कामधेनुरपि सा कामप्रसूरन्वगात् । इत्थं विश्वसृजा विचिन्त्य यवनागा
 धिकारार्थिनः सद्विद्यानिधिरक्षणार्थमधुना व्यापारिणो निर्मिताः ॥ २ ॥ कौपीनं
 वान्हरोपि भगवान्विष्णुः प्रविष्टो जलं वारां राशिरपेयतामुपगतः । को नाम दातुं क्षमः ।
 विश्वसृजा विचिन्त्य यवनागाराधिकारार्थिनः सद्विद्यानिधिजीवनार्थमधुना व्यापारि
 निर्मिताः ॥ ३ ॥

कलिमाहिमा ।

यवनैरवनिः क्रान्ता हिन्दवो विन्ध्यमाविशन् । बलिना वेदमार्गोऽयं कलिना कृतः
 कृतः ॥ १ ॥ सीदन्ति चाग्निहोत्राणि गुरुपूजा प्रणश्यति । कुमार्यश्च प्रसूयन्ते प्राप्ते कति
 युगे सदा ॥ २ ॥ परात्नेन मुखं दग्धं हस्तौ दग्धौ प्रतिग्रहात् । परस्त्रीभिर्मनो दग्धं
 शापः कलौ युगे ॥ ३ ॥ राक्षसाः कलिमाश्रित्य जायन्ते ब्रह्मयोनिषु । ब्राह्मणानेव बाध
 तत्रापि श्रोत्रियान्कृशान् ॥ ४ ॥ कुशलाः शब्दवार्तायां वृत्तिहीनासु रागिणः । कलौ वे
 न्तिनो भान्ति फाल्गुने बालका इव ॥ ५ ॥ वागुच्चारोत्सवं मात्रं तत्क्रियां कर्तुमसम
 कलौ वेदान्तिनो भान्ति फाल्गुने बालका इव ॥ ६ ॥ मद्युगमध्योत्पन्नाः कृतयुगधर्म
 रिणः किमिति । इति रोषादिव कलिना पीड्यन्ते साधवो जगति ॥ ७ ॥ नैर्धीतेऽत्र
 यदि कश्चिदधीते शते सहस्रे वा । दुस्तर्केषु श्राम्यति दूरीकुरुते श्रुतिस्मृतिमुत्कर्त्तुम्
 सीदन्ति सन्तो विलसन्त्यसन्तः पुत्रा म्रियन्ते जनकश्चिरायुः । परेषु मैत्री स्वजनेषु

१. द्रव्यम्. २. बहुलम्. ३. गृहम्. ४. पुनः. ५. दारिद्र्यात्. ६. अवमानितः. ७. सदृशः. ८. ध्ययनं न करोति.

[प्र० ३]

पश्यन्तु लोकाः कलिकौतुकानि ॥ ९ ॥ एतादृशे कलियुगेऽपि शतेषु कश्चिज्जातादरो जग-
 ति यः श्रुतिमार्ग एव । यत्किंचिदाचरति पात्रमसौ स्तुतीनां श्लाघ्यं मितापमपि किं न भरो
 सरश्चेत् ॥ १० ॥ उपनयनविवाहावुत्सवैकप्रधानौ कलिविभवत एषां कालभेदानभिज्ञाः ।
 विजहति न कदाचिद्वेदपाठैकयोग्ये वयसि च यवनानीवाचनाभ्यासमेते ॥ ११ ॥ न देवे
 देवत्वं कपटपटवस्तापसजना जनो मिथ्यावादी विरलतरवृष्टिर्जलधरः । मसङ्गो नीचानामैव-
 निपतयो दुष्टमनसो जना भ्रष्टा नष्टा अहह कलिकालः प्रभवति ॥ १२ ॥ गता गीता नाशं
 क्वचिदपि पुराणं व्यपगतं विलीनाः स्मृत्यर्था निगमनिचयो दूरमगमत् । इदानीं रैदासप्र-
 भृतिवचनैर्मोक्षपदवी तदेवं जानीमो कलियुग तवैवेष महिमा ॥ १३ ॥ अपारैर्व्यापारैरहरिह
 नयन्तोऽशनदशास्वथ स्नाताः संध्यां विदधति न जातु स्वसमये । त्यजन्तः स्वां दृष्टिं द्विज-
 कुलभवां ग्रामगणकीभवन्तो हन्तामी कथमपि च जीवन्ति बहवः ॥ १४ ॥ कुक्षेः पूर्त्यै
 यवनविततेर्भृत्यकृत्यानि कर्तुं विक्रीणीते वपुरपि निजं वेतनैरेतदास्ताम् । विप्रो भूत्वाप्यहह
 गणनानैपुणैर्वञ्चित्वा स्वर्णस्तेयं रचयति जनः स्वामिनां पोषकाणाम् ॥ १५ ॥ वेदव्यासः
 स नवदश यो वेद वेदाक्षराणि श्लोकं त्वेकं परिपठति यः स स्वयं जीवै एव । आपस्तम्बः
 स इह कलयेत्सम्यगौपासनं यः कष्टं शिष्टक्षितिकृति कलौ काश्यपमृच्छन्ति विद्याः ॥ १६ ॥
 ये कायस्थजनाश्च ये नृपसुता ये च द्विजाः शास्त्रिणस्ते यत्नादनुसृत्य निर्दयतया शुष्कां-
 स्तरुष्काधिपान् । देवान्भूमिसुरांश्च पान्ति कृतिनस्ते चेन्मुधोदासैते ब्राह्मण्याय जलाञ्जलिः
 किल भुवि प्राज्ञैः प्रदेयो भवेत् ॥ १७ ॥ आक्रान्तासु वसुंधरासु यवनैरासेतुहेमाचलं विद्राणे
 क्षितिभृद्वणे विकरुणे निद्राति नारायणे । निर्विघ्नप्रसरे कलावपि बलान्निष्कण्टकं वैदिकं
 पन्थानं किल तत्र तत्र परिपात्ये को हि लोकोत्तरः ॥ १८ ॥ अज्ञानामविरामलौकिकवचो-
 भाजाममीषां पुनर्मन्त्रोच्चारण एव पर्यवसितं मौनव्रतं कर्मसु । ग्रामाय व्ययलेखनेन नयतां
 कालानशेषानहो पारंपर्यत ईदृशामिह नृणां ब्राह्मण्यमन्यादृशम् ॥ १९ ॥ ये मुष्णन्ति
 निशि प्रविश्य भवनं ये वा बलात्काननं नैते स्वामिधनं हरन्ति ननु तान्निन्दन्ति चोरा इति । सद्यो
 हन्त हरन्ति पोषकधनं संख्यां विपर्यस्य ये कष्टं तानपि वञ्चकानिह पुरस्कुर्वन्ति सर्वे जनाः ॥ २० ॥
 सौहार्दं शशशृङ्गवत्सुजनता वन्ध्या सुतस्पर्धिनी किं ब्रूमो गुणिनां गुणग्रहिलता व्योमप्रसू-
 नोपमा । दृष्टिः शीलसुधाहलाहलमयी राज्ञां सुधामण्डले लोके संप्रति यत्कले स जयति
 त्वदृष्टिलीलारसः ॥ २१ ॥ निर्वीर्या पृथिवी निरोषधिरसा नीचा महत्त्वं गता भूपाला
 निजकर्मधर्मरहिता विप्राः कुमार्ये रताः । भार्या भर्तृविरोधिनी पररता पुत्राः पितुर्द्वेषिणो हा
 कष्टं खलु वर्तते कलियुगे धन्या नराः सज्जनाः ॥ २२ ॥ दूरादर्धिनमाकलय्य भजते सद्यो

१. स्वल्पजलम्. २. मरुदेशे. ३. राजानः. ४. बृहस्पतिः. ५. स्मार्ताग्निम्. ६. प्राप्नुवन्ति. ७. उदासीना भवेयुः. ८. नष्टे.

विरूपाक्षतां सङ्गे किं च विरोचनत्वमथ संस्थाने नृसिंहाकृतिम् । पाण्डित्योक्तिषु वक्तव्यं
 रचनां दाने त्वैपर्णात्मतामेकः पञ्चसुरात्मकः प्रभुरहो भाग्यैः कलौ लभ्यते ॥ २३ ॥
 प्रव्रजितस्तपः प्रचलितं सत्यं च दूरे गतं पृथ्वी मन्दफला नराः कपटिनो चित्तं च राक्ष
 जितम् । राजानोऽर्थपरा न रक्षणपराः पुत्राः पितुर्द्वेषिणः साधुः सीदति दुर्जनः प्रभ
 प्राप्ते कलौ दुर्युगे ॥ २४ ॥ सन्तः क्वापि न सन्ति सन्ति यदि वा दुःखेन जीवन्ति ते हि
 द्वांसोऽपि न सन्ति सन्ति यदि वा मात्सर्ययुक्ताश्च ते । राजानोऽपि न सन्ति सन्ति क
 वा तृष्णाधनग्राहिणो दातारोऽपि न सन्ति सन्ति यदि वा सेवानुकूलाः कलौ ॥ २५ ॥ ह
 स्थानमधर्मकर्मविततेर्दुर्मानभर्मासनं शास्तस्तोमललाटभूलिपिलयः शान्तिः सैवानामपि । स
 म्रायवचःसमापनदिनं संस्था सदर्चाविधेरर्थाशाजनिभूरभूदिह महानर्थावहोऽयं क
 ॥ २६ ॥ प्रातर्हन्त कृतार्कवोऽपि रजकस्पष्टाञ्जडो रासमै रूढान्धारयते पटाननुदिनं कृ
 वहिर्गच्छति । गत्वा म्लेच्छमुखाशुचीन्स्पृशति च स्पृष्ट्वापि न स्नात्यहो न स्नातोऽप
 मुहु एव चपलो भुङ्क्तापि न व्रीडति ॥ २७ ॥ शस्त्रैर्जीविति शास्त्रमुज्जति परं शूद्राहो
 म्बुभिः स्नात्वाचामति देवताः स्तपयति स्वैरं पचत्योदनम् । उच्छिष्टान्न विभेति या
 यवनैरुच्चावचैः संगतिं मार्तङ्गान्निकटं गतानगणयन्मार्गान्मुहुर्गृहीते ॥ २८ ॥ नीचैर्दु
 वनैः शुनीभिरपि वा निःशङ्कमालोकितं मुक्ते पङ्क्तिर्विदूषकैः सह नरैरज्ञातवेदाक्षरैः । म
 स्वादनमत्तचित्तजनतामोहाय भीहानितः कर्माण्यारभते श्रुतिस्मृतिवचो दूराण्यसारो
 ॥ २९ ॥ विद्वत्ता वसुधातले विगलिता पाण्डित्यधर्मो गतः श्रोतॄणां हृदयेष्वनुदिरिति
 ज्ञानं गतं चरणे । गाथागीतविनोदवाक्यरचनायुक्त्या जगद्रञ्जितं ज्योतिर्वैद्यकशास्त्रा
 खिलं क्षुब्धेषु जातं कलौ ॥ ३० ॥ धिक्कारे कलिकाल याहि विलयं केयं विपर्यस्ता
 कष्टं श्रुतिशालिनां व्यवहृतिस्मल्लेच्छोचिता दृश्यते । एकैर्वाङ्मयदेवता भगवती विभ्रेतुमा
 यते निःशङ्कैरपरैः परीक्षणविधौ सर्वाङ्ग उत्पद्यते ॥ ३१ ॥ कन्यां कामप्यदूह्य प्रविजिह्व
 दैर्द्यौवनमज्ञ एनां द्रव्याशापाशकृष्टो भ्रमति चिरतरं हन्त देशान्तरेषु । अन्योन्या
 षवाञ्छाविगलितवयसोरात्तमालिन्यमत्योर्दपत्योर्व्याकृतं वै हतविधिरुभयोर्लोकयोः शो
 योगम् ॥ ३२ ॥

१. विकृतनेत्रत्वम्; (पक्षे) शिवताम्. २. रुचिराहित्यम्; (पक्षे) बलिपितृत्वम्. ३. वृसिंह इव नृ
 माकृतिम्; (पक्षे) वृसिंहस्याकृतिम्. ४. वक्रा या तुण्डस्य रचना ताम्. मुखवक्रत्वमित्यर्थः; (पक्षे)
 तुण्डस्य गणपतेरिव या रचना ताम्. गणेशरूपत्वमित्यर्थः. ५. न विद्यन्ते पर्णान्यपि यस्य ताम्. अकिञ्च
 मित्यर्थः; (पक्षे) अपर्णा पार्वती तद्रूपताम्. ६. यज्ञानाम्. ७. वेदवचसाम्. ८. ज्ञानम्. ९. गर्दभैः
 न लज्जते. ११. अन्नम्. १२. उच्चनीचैरनेकभेदभिन्नैः. १३. चाण्डालः. १४. प्रविशति. १५. दुष्कर्त
 १६. पङ्क्तिबाह्यैः. १७. निष्फलानि. १८. नटादौ. १९. नीचेषु. २०. संजातयौवनानाम्.

मद्यपानगर्हणम् ।

वैकल्यं धरणीपातमैयथोचितजल्पनम् । संनिपातस्य चिह्नानि मद्यं सर्वाणि दर्शयेत् ॥ १ ॥
एकतश्चतुरो वेदा ब्रह्मचर्यं तथैकतः । एकतः सर्वपापाणि मद्यपानं तथैकतः ॥ २ ॥ मद्य-
पस्य कुतः सत्यं दया मांसाशिनः कुतः । कामिनश्च कुतो विद्या निर्धनस्य कुतः सुखम्
॥ ३ ॥ अयुक्तं बहु भाषन्ते यत्र कुत्रापि शेरते । नम्रो विक्षिप्य गात्राणि स जाल्म इव
मद्यपः ॥ ४ ॥ मत्तो हिर्नस्ति सर्व मिथ्या प्रलपति हि विकलया बुद्ध्या । मातरमपि
कर्मयते सावज्ञं मद्यपानमत्तः सन् ॥ ५ ॥ चित्ते भ्रान्तिर्जायते मद्यपानाद्भ्रान्ते चित्ते पाप-
चर्यमुपैति । पापं कृत्वा दुर्गतिं यान्ति मूढास्तस्मान्मद्यं नैव पेयं न पेयम् ॥ ६ ॥

तमाखुः ।

तमाखुपत्रं राजेन्द्र भज मांज्ञानदायकम् । तमाखुपत्रं राजेन्द्र भज माज्ञानदायकम्
॥ १ ॥ दारिद्र्यशीलोऽपि नरस्तमाखुं नैव मुञ्चति । निवारितोऽपि मार्जारस्तमाखुं नैव मु-
ञ्चति ॥ २ ॥ विडौर्जाः पुरा पृष्टवान्पद्मयोर्नि धरित्रीतले सारभूतं किमस्ति । चतुर्भिर्मुखै-
रित्यवेचद्विरिञ्चिस्तमाखुस्तमाखुस्तमाखुस्तमाखुः ॥ ३ ॥ न स्वादु नौषधमिदं न च वा सुगन्धि
नाक्षिप्रियं किमपि शुष्कतमाखुचूर्णम् । किं चाक्षिरोगजनकं च तदस्य भोगे बीजं नृणां नहि नहि
व्यसनं विनान्यत् ॥ ४ ॥ सुपूष्पपरिसेवितस्तदनु साधुपूगान्वितो द्विर्जावनमहापटुस्तदनु सारसंधान-
भाक् । सदैव सुधैर्याशनं भवति यस्य विष्णोः समस्तमाखुरिति सेव्यतां भवति वै यतो रागिता ॥ ५ ॥
श्रीकृष्णः पूतनायाः स्तनमलमपि बत्कालकूटेन पूर्णं प्रस्कन्नं भूप्रदेशे किमपि च पिबतो यत्तदा
तस्य वक्त्रात् । तस्मादेषा तमाखुः सुरवरपरमोच्छिष्टमेतद्वुरापं स्तुत्वा नत्वा मिलित्वा ह्यनि-
शमतिमुदा सेव्यते वैष्णवाग्र्यैः ॥ ६ ॥ भ्रातः कस्त्वं तमाखुर्गमनमिह कुतो वारिधेः पूर्वपा-
रात्कस्य त्वं दण्डधारी नहि तव विदितं श्रीकलेरेव राज्ञः । चातुर्वर्ण्यं विधात्रा विविधविर-
चितं ब्रह्मणा धर्महेतोरेकीकर्तुं बलात्तन्निखिलजगति रे शासनादागतोऽस्मि ॥ ७ ॥

इति श्रीसुभाषितरत्नभाण्डागारे द्वितीयं प्रकरणं समाप्तम् ।

१. विकलत्वम्. २. अयुक्तप्रलापः. ३. त्रिदोषस्य. ४. लक्षणानि. ५. नाशयति. ६. इच्छति. ७. पापाचरणम्
८. नरकम्. ९. आखुर्मुखिकः पत्रं वाहनं यस्य. १०. मा लक्ष्मीः. ११. अज्ञानदायकं तमाखुपत्रं मा भजेति.
१२. इन्द्रः. १३. ब्रह्मदेवम्. १४. सुपूष्णेन गरुडेन सेवितः; (पक्षे) सुपूष्णेन नागवल्लीदलेन सह परिसेवितः.
१५. साधूनां पूगैः संधैरन्वितः; (पक्षे) साधुः सम्यक्पूगः क्रमुकस्तेनान्वितः. १६. द्विजा द्विजन्मानो
ब्राह्मणादयस्तेषामवनं रक्षणं तस्मिन्महासमर्थः; (पक्षे) द्विजा दन्ताः. १७. सारं श्रेष्ठवस्तु मोक्षादि तस्य
संधानं संधि भजति; (पक्षे) सारः खदिरसारः तेन संधानं सम्यक्कृतं भजति. १८. सुधयामृतेन यस्य
भोजनं भवति; (पक्षे) सुधया चूर्णेन सहैव यस्य भक्षणं भवति. १९. यतो विष्णोररागिता विषयेषु प्रीतिर्जा-
यते; (पक्षे) यतस्तमाखोस्तमाखुपत्राद्रागिता मुखरक्तिमा जायते.

प्रकरणम् ३ ।

राजसभावर्णनम् ।

समाकल्पतरुं वन्दे वेदशाखोपशोभितम् । शास्त्रपुष्पसमाकीर्णं विद्वद्भ्रमरमण्डितम् ॥
विद्वांसः कवयो भट्टगायकाः परिहासकाः । इतिहासपुराणज्ञाः सभा सप्ताङ्गसंयुता ॥ १ ॥
गुरुकः कैविरैकः सदसि मैघोनः कैलाधरोऽप्येकः । अद्भुतमत्र सभायां गुरवः कलाधराः सर्वे ॥ ३ ॥
अनेकविद्वज्जनरत्नपूर्णं वेदोदकन्यायतरंगरम्यम् । अलङ्घनीयं तीर्थमेकं सभासमुद्रं शिरसा नमामि ॥ ४ ॥
सारस्वते स्रोतसि दूरमग्नैः सुधीवरैरुद्धतरिते । न तत्किमप्युर्वरितं यदेषामुपायनीकृत्य पुरो भवेयम् ॥ ५ ॥
साग्रयोऽपि किल शीलशीला विश्रुता अपि बहु श्रुतवन्तः । पण्डिता अपि जडाः परवादे श्रोत्रिया इह निवसन्ति ॥ ६ ॥
नाहूतापि पुरः पदं रचयति प्राप्तोपकण्ठं हठात्पृष्टा न प्रतिवक्ति मयते स्तम्भं समालम्बते । वैवर्ण्यं स्वरमङ्गमञ्चति बलान्मन्दाक्षमन्दानना कष्टं भोः भावतोऽप्यभिसम् वाणी नवोढायते ॥ ७ ॥
चिन्तासक्तनिमग्नमन्त्रिसलिलं दूतोर्मिशङ्कितपर्यन्तस्थितचारैरनक्रमकरं नागाश्वहिंस्ताश्रयम् । नानार्वाशककङ्कपक्षिरुचिरं कायस्थसर्गातीतीतिक्षणतटं च राजकरैर्ण हिंस्रैः समुद्रायते ॥ ८ ॥

सामान्यराजप्रशंसा ।

राजस्त्वद्दर्शनेनैव गलन्ति त्रीणि तत्क्षणात् । रिपोः शस्त्रं कवेर्देन्यं नीवीबन्धो मृगं शाम् ॥ १ ॥
चिराद्यत्कौतुकाविष्टं कल्पवृक्षमुदीक्षितुम् । तन्मे सफलमद्यासीन्नेत्रं लोकिते ॥ २ ॥
सर्वदा सर्वदोऽसीति मिथ्या संस्तूयसे जनैः । नार्यो लेभिरे पृष्ठं न परयोपितः ॥ ३ ॥
त्वया वीर गुणाकृष्टा ऋतुदृष्ट्या विलोकिताः । लक्षं लब्ध्वैव मन्ति मार्गिणा इव मार्गिणाः ॥ ४ ॥
कल्पद्रुमो न जानाति न ददाति बृहस्पतिः । जगतीजानिर्जानाति च ददाति च ॥ ५ ॥
रविः करैरसहस्रेण दशार्शपरिपूरकः । करेणैव सहस्राशाप्रपूरकः ॥ ६ ॥
बलिः पातालनिलयोऽधः कृतश्चित्रमत्र किम् । कृतो दिविस्थोऽपि चित्रं कल्पद्रुमस्त्वया ॥ ७ ॥
आर्तानामिह जन्तूनामार्तिच्छेदकः । यः । शङ्खचक्रगदाहीनो द्विभुजः परमेश्वरः ॥ ८ ॥
बहुधा राज्यलाभेन यस्तोषस्तव भूयः ।

१. बृहस्पतिः. २. शुक्रः. ३. इन्द्रस्य. ४. चन्द्रः. ५. गुप्तचराः. ६. शब्दं कुर्वाणाः. पिशुना इत्यर्थः. ७. राशोऽधिकरणम्. ८. वैरिणः. ९. उरःस्थलम्. १०. ज्या; (पक्षे) विनयादिः. ११. शरव्यम्. १२. लक्षद्रव्यम्. १३. पान्थस्थाः. १४. बाणाः. १५. पृथिवीपतिः. १६. किरणानि. १७. दिशः.

[प्र० ३]

बहुधाराज्यलाभेन स तोपो मम भूपदे ॥ ९ ॥ भुजंगभोगैसंक्रान्ता कलत्रं तव मेदिनी ।
अहंकारः परां कोटिमारोहति कुतस्तव ॥ १० ॥ तुलामारुह्य रविणा दृष्टिके निहितं पद-
म् । भवता शिरसि न्यस्तमयत्नेनैव भोगिनैम् ॥ ११ ॥ किं कृतेन न यत्र त्वं यत्र त्वं
किमसौ कलिः । कलौ चेद्भवतो जन्म कलिरस्तु कृतेन किम् ॥ १२ ॥ असिधारापथे नाथ
शत्रुशोणितपिच्छले । आजगाम कथं लक्ष्मीर्निर्जगाम कथं यशः ॥ १३ ॥ कोऽप्यन्यः क-
ल्पवृक्षोऽयमेकोऽस्ति क्षितिमण्डले । यत्पाणिपल्लवोऽप्येकः कुरुतेऽधः सुरद्रुमम् ॥ १४ ॥
अपूर्वेयं धनुर्विद्या भवता शिक्षिता कुतः । मार्गणौघः समायाति गुणो याति दिगन्तरम्
॥ १५ ॥ युधि छिरोऽसि भीमोऽसि चरितैरर्जुनो भवान् । प्रज्ञया सह देवोऽसि वाच्यता
न कुलस्य ते ॥ १६ ॥ बलिकर्णदधीचाद्याः पुरा पञ्चत्वमागताः । पञ्चत्वं न गताश्चित्रं
त्वयि जीवति पञ्चमे ॥ १७ ॥ एक एव महान्दोषो भवतां विमले कुले । लुम्पन्ति पूर्वजां
कीर्तिं जाता जाता गुणाधिकाः ॥ १८ ॥ भग्रासु रिपुसेनासु नरेन्द्र त्वं महामहाः । खड्गा-
न्तर्निजमेवैकमद्राक्षीः संमुखं मुखम् ॥ १९ ॥ किं वर्ण्यतां कुचद्वन्द्वमस्याः कमलचक्षुषः ।
आसमुद्रकरग्राही भवान्यत्र करप्रदः ॥ २० ॥ वेधा वेदनयाश्छिष्टो गोविन्दोऽपि गर्दा-
न्वितः । शंभुः शूलो विषादी च देव केनोपमीयसे ॥ २१ ॥ तृष्णापहारी विमलो
द्विर्जीवासो जनप्रियः । ह्रदः पद्माकरः किं तु बुर्धस्त्वं स जलश्रयः ॥ २२ ॥ सदाहंसा-
लसं विभ्रन्मानसं प्रचलज्जलम् । भूमृन्नाथोऽपि नायाति यस्य साम्यं हिमालयः ॥ २३ ॥
मीमांसको महीपोऽयमन्यथा शक्तिमान्कथम् । नैयायिकोऽपि स्यादेव परशक्तेस्तु खण्डनात्
॥ २४ ॥ राजन्दौवारिकादेव प्राप्तवानस्मि वैरणम् । मैदवारणमिच्छामि त्वत्तोऽहं
जगतीपते ॥ २५ ॥ राजन्कनकधाराभिस्त्वयि सर्वत्र वर्षति । अभाग्यछत्रसंछन्ने मयि
नायान्ति बिन्दवः ॥ २६ ॥ सर्वज्ञ इति लोकोऽयं भवन्तं भाषते मृषा । परमेकं न जाना-
सि वक्तुं नास्तीति याचके ॥ २७ ॥ आश्वासस्त्रेहभक्तीनामेकमालम्बनं महत् । प्रकृष्टस्येव
धर्मस्य प्रसादो मूर्तिसंचयः ॥ २८ ॥ सैत्यभामासमाश्लिष्टः सौधुवृन्दावने रतः । यैशोदया-

१. बहुधारा गलन्ति यस्य तदाज्यं घृतम्. २. शेषः; (पक्षे) जारः. ३. फणा; (पक्षे) उपभोगः. ४. भार्या. ५. तुलाराशिम्. ६. दृष्टिकराश्याम्. ७. सर्पाणाम्; (पक्षे) कामिनाम्. ८. कृतयुगेन. ९. याचकाः; (पक्षे) बाणाः. १०. विनयादिः; (पक्षे) ज्या. ११. वेदनया दुःखेनाश्लिष्टः; (पक्षे) वेदेन नयेन चाश्लिष्टः. १२. गदेन रुजान्वितः; (पक्षे) गदया सहितः. १३. शूलेन युक्तः; (पक्षे) त्रिशूलेन युक्तः. १४. दुःखी; (पक्षे) विषमक्षीति सः. १५. तृषा; (पक्षे) आशा. १६. पक्षिणः; (पक्षे) ब्राह्मणाः. १७. कमलम्; (पक्षे) लक्ष्मीः. १८. बुधग्रहः; (पक्षे) विबुधः. १९. उदकाश्रयः; (पक्षे) डलयोः सावर्ण्यात्) जडाश्रयो मूर्त्ताश्रयः. २०. गजम्; (पक्षे) निवारणम्. २१. मदेन युक्तं वारणम्; (पक्षे) मत्-अवारणम्. २२. सत्यभामयालिङ्गितः; (पक्षे) सत्यं भा कान्तिर्मा लक्ष्मीरेतैर्युक्तः. २३. साधु यद्वृन्दावनं तस्मिन्नरतः; (पक्षे) साधूनां वृन्दं समूहस्तस्यावनं रक्षणं तस्मिन्नासक्तः. २४. यशोदया नन्दपत्न्या युक्तः; (पक्षे) यशः कीर्तिर्दया कारुण्यं ताभ्यां युक्तः.

समायुक्तस्त्वां पायात्वाद्दशो हरिः ॥ २९ ॥ भवान्हि भगवानेव गतो भेदः परस्पर
 मेहत्यागदयायुक्तः सत्यभामासमाश्रितः ॥ ३० ॥ एकमेव गुणं प्राप्य नम्रतामगमद्भु
 तवाशेषगुणा राज्ञः स्तब्धतेति सुविस्मयः ॥ ३१ ॥ भूषणाद्युपभोगेन प्रभुर्न भवति प्रभु
 परैरपरिभूताज्ञस्त्वमिव प्रभुरुच्यते ॥ ३२ ॥ कस्ते शौर्यमदो योद्धुं त्वद्येकं सैत्तिमासि
 सैत्तसप्तिसमारूढा भवन्ति परिरिपन्थिनः ॥ ३३ ॥ हुतमिष्टं च तप्तं च धर्मश्चायं कुलस्य ते
 गृहात्प्रतिनिवर्तन्ते पूर्णकामा यदर्थिनः ॥ ३४ ॥ फणीन्द्रस्ते गुणान्वक्तुं लिखितुं हैहयैषि
 द्रष्टुमाखण्डलः शक्तः काहमेव क्व ते गुणाः ॥ ३५ ॥ अमितः समितः प्राप्तैरुक्तैर्द
 प्रभो । अहितः सहितः साधुयशोभिरसतामसि ॥ ३६ ॥ स्वप्नेऽपि समरेषु त्वां विजयं
 मुञ्चति । प्रभावप्रभवं कान्तं स्वाधीनपतिका यथा ॥ ३७ ॥ पश्यन्त्यसंख्यपथगां त्वद्द
 लवाहिनीम् । देव त्रिपथगात्मानं गोपयत्युग्रमूर्धनि ॥ ३८ ॥ यद्वीर्यं कूर्मराजस्य यश्च शेष
 विक्रमः । पृथिव्या रक्षणे राजन्नेकत्र त्वयि तत्स्थितम् ॥ ३९ ॥ त्वद्वाजिराजिनिर्धूतभू
 पटलपङ्क्तिनाम् । न धत्ते शिरसा गङ्गां भूरिभारभिया हरः ॥ ४० ॥ त्वयि संगरसंग
 धनुषासादिताः शराः । शरैररिशिरस्तेन भूस्तया त्वं त्वया यशः ॥ ४१ ॥ ययोरो
 पितस्तारो हारस्तेऽरिवधूजनैः । निधीयन्ते तयोः स्थूलाः स्तनयोरश्रुबिन्दवः ॥ ४२ ॥
 मधुपानप्रवृत्तास्ते सुहृद्भिः सह वैरिणः । श्रुत्वा कुतोऽपि त्वन्नाम लेभिरे विषमां द
 ॥ ४३ ॥ यस्य चेतासि निर्व्याजद्वन्द्वं तृणगणायते । क्रोधे विरोधिनां सैन्यं प्रसादे क
 काचलः ॥ ४४ ॥ देव त्वद्दानपाथोद्यौ दारिद्र्यस्य निमज्जतः । न कोऽपि हि कराल
 दत्ते मत्तेभदायकः ॥ ४५ ॥ राजचन्द्रं समालोक्य त्वां तु भूतलमागतम् । रत्नश्रेणिभि
 न्मन्ये नक्षत्राण्यभ्युपागमन् ॥ ४६ ॥ धारयित्वा त्वयात्मानं महात्यागधनाधुना । मोकि
 बलिकर्णाद्याः स्वयशोगुप्तकर्मणः ॥ ४७ ॥ क्षणमप्यनुगृह्णाति यं दृष्टिस्तेऽनुरागिणी
 ईर्ष्ययेव त्यजत्याशु तं नेरेन्द्र दरिद्रता ॥ ४८ ॥ उद्दण्डे भुजदण्डे तव कोदण्डे परिस्फु
 अरिमण्डलरविमण्डलरम्भाकुचमण्डलानि वेपन्ते ॥ ४९ ॥ भवतामहमिव बहवो मम
 भवानिव भवानेव । कुमुदिन्यः कति न विधोर्विधुरिव विधुरेव कुमुदिन्याः ॥ ५० ॥ लक्ष्
 र्धचन्द्र ईशः कृतकंसभयं च पौरुषं विष्णोः । ब्रह्मापि नाभिजातः केनोपमिमिमहे नृप भव
 ॥ ५१ ॥ सरलमियंगुणाढ्यं लम्बितमालं विचित्रैतिलकं च । वनमिव वपुस्तवैतत्कथम

१. गकारेण ; (पक्षे) नष्टः. २. महती या गदा तया युक्तः ; (पक्षे) मह उत्सवस्त्यागो दानं दश क
 एतैर्युक्तः. ३. सत्यभामया समन्वितः ; (पक्षे) सत्यं सूनृतं भा कान्तिर्मा लक्ष्मीराभिः सम्यग्युक्तः.
 अश्वम्. ५. सूर्यमण्डलमेदिन इत्यर्थः. ६. शत्रवः. ७. चित्रगुप्तः. ८. युद्धात्. ९. शिवमस्तके. १०. स
 वृक्षविशेषाः प्रियंगवश्चैतेषां समाहारस्तेनाढ्यं पूर्णम् ; (पक्षे) सरलं च तत्प्रियं हृद्यं च गुणैर्गौरवपूर्ण
 भिर्युक्तम्. १२. लम्बिनस्तमाला यस्मिस्तत् ; पक्षे लम्बिता माला माल्यं यस्य. ३. विचित्रा नानाविधास्तिल
 वृक्षविशेषा यस्मिस्तत् ; (पक्षे) विचित्रो विचित्रवर्णस्तिलकः कस्तूरीकुङ्कुमादिकृतो यस्मिस्तत्.

[प्र० ३]

नृप जनस्यास्य ॥ ५२ ॥ बाणकरवीरदमनकशतपत्रकवन्धुजीवकुसुमानि । नृप विविधवि-
टपिरूपस्तथापि विटपः कथं नासि ॥ ५३ ॥ स्तनयुगमश्रुस्नातं समीपतरवर्ति हृदयशो-
काग्रेः । चरति विमुक्ताहारं व्रतमिव भवतो रिपुस्त्रीणाम् ॥ ५४ ॥ कल्पतरुकामदोग्री-
चिन्तामणिधनदशङ्कानाम् । राचितो रजोभरपयस्तेजःश्वासान्तराम्बरैरेपः ॥ ५५ ॥ तिग्मरु-
चिरप्रतापो विधुरनिशाकृद्विभो मधुरलीलः । मैतिमानतच्चवृत्तिः प्रतिपदपक्षाग्रणीर्विभाति
भवान् ॥ ५६ ॥ शौनिरशानिश्च तमुच्चैर्निहन्ति कुप्यासि नरेन्द्र यस्यै त्वम् । यत्र प्रसीदसि
पुनः स भार्युदारोऽर्जुदारश्च ॥ ५७ ॥ क्षणदासावक्षणदा वनमवनं व्यसनमव्यसनम् । वत
वीर तव द्विषतां पराङ्मुखे त्वयि पराङ्मुखं सर्वम् ॥ ५८ ॥ प्रधानध्वनि धीरधनुर्वनिभृति
विधुरैर्योधि तव दिवसम् । दिवसेन तु नरप भवानयुद्ध विधिसिद्धसाधुवादपदम् ॥ ५९ ॥
गिरयोऽप्यनुन्नतियुजो मरुदप्यचलोऽब्धयोऽप्यगम्भीराः । विश्वंभराप्यातिलघुनरनाथ तवा-
न्तिके नियतम् ॥ ६० ॥ समदमतंगजमदजलनिस्स्यन्दतरंगिणीपरिष्वङ्गात् । क्षितितिलक
त्वयि तटजुषि शंकरचूडापगापि कालिन्दी ॥ ६१ ॥ विदलितसकलारिकुलं तव बलमिद-
मभवदाशु विमलं च । प्रखलमुखानि नराधिप मलिनानि च तानि जातानि ॥ ६२ ॥
यद्वचतीर्यत धनं सुरवृक्षैः पञ्चभिः सह वनीपकवृन्दे । तावदेव च करोत्यभुजोऽन्तः प्राहि-
णोद्विधृतपञ्चसुशाखः ॥ ६३ ॥ गाढकान्तदशनक्षतव्यथासंकटादरिवधूजनस्य यः । ओष्ठ-
विद्वमदलान्यमोचयन्निर्देशन्युधि रुषा निजाधरम् ॥ ६४ ॥ विकृतिष्वपि कार्यमासजन्ते न
मजन्ते परमाश्रयं कदापि । दधते बहुकर्मभेदबुद्धिं फलवन्तोऽपि गुणा विचित्रमेतत् ॥ ६५ ॥
निखिलेषु गुणेषु चित्रता ते मनसो वैभवमद्भुतं तवैव । न च ते परतः प्रमाणभावस्तदपि
न्यायनिविष्टतातिचित्रम् ॥ ६६ ॥ स्फुरदद्भुतरूपमुत्प्रतापज्वलनं त्वां सृजतानवद्यविद्यम् ।
विधिना ससृजे नवो मनोभूर्भुवि सत्यं सविता बृहस्पतिश्च ॥ ६७ ॥ कलुषं च तवाहिते-
ष्वकस्मात्सितपङ्केरुहसोदरश्चि चक्षुः । पतितं च महीपतीन्द्र तेषां वपुषि प्रस्फुटमापदां क-
टाक्षैः ॥ ६८ ॥ नानन्वयस्ते न च ते विरोधोऽलंकारकोटौ तव नोपमापि । क्षितीश नो
ते विषमं न किञ्चित्साहित्यसौहित्यनिधिस्तथापि ॥ ६९ ॥ अविरलकरवालकस्पनैर्भ्रुकुटी-
तर्जनगर्जनैर्मुहुः । ददृशे तव वैरिणां मदः स गतः क्वापि तवेक्षणे क्षणात् ॥ ७० ॥ तवाहवे
साहसकर्मशर्मणः करं कृपाणान्तिकमानिनीषतः । भटाः परेषां विशाररुतामगुर्दधत्यवाते
स्थिरतां हि पांशवः ॥ ७१ ॥ विशांपते विस्तरतो न वक्तुं जानामि जानन्नपि ते गुणौघान् ।
यस्यैव योऽसि प्रथमानकीर्ते स एव तद्धानिति निर्निरूढि ॥ ७२ ॥ यशोदयामण्डितका-

१. विटान्पालयतीति सः. २. विधुराणां शत्रूणां निशेव निशा मरणं तत्कर्ता. ३. मतिर्वस्तुतत्त्वावधारण-
क्षमा बुद्धिः मानं प्रमाणं ताभ्यां तत्त्वे याथार्थ्यं वृत्तिरनुसरणं यस्य सः. ४. प्रतिपदं प्रतिस्थानं पक्षाणामात्सी-
यानामग्रणीप्रसरः. ५. अनिग्रहः. ६. वज्रम्. ७. महान्. ८. अनुगता दारा वनिता यस्य. वशीकृतवनिता इत्यर्थः.

न्तदेहो वास्येऽपि गोपालजनस्य नेता । गोमण्डलं पासि बलेन युक्तः कथं न राजन्नु-
 त्तमोऽसि ॥ ७३ ॥ नक्षत्रभूः क्षत्रकुलप्रसूतेर्युक्तो न मोगैः खलु भोगभाजः । सुजातकृ-
 न याति यस्य समानतां कांचन काञ्चनाद्रिः ॥ ७४ ॥ अखण्डिता शक्तिरयोपपा-
 स्वीकृतं न छलरीतिरस्ति । अस्पृष्टसंदेहविपर्ययस्य कोऽयं तव न्यायनये निवेशः ॥ ७५ ॥
 स्वतः प्रकाशो मनसो महत्वं धर्मेषु शक्तिर्न तथान्यथा धीः । भूपाल गोपालपदैकमके-
 नैयायिकता तवेयम् ॥ ७६ ॥ यस्येषवः संयुगयामिनीषु प्रोतप्रतिष्ठापतिमौलिल-
 गृहीतदीपा इव भिन्दते स्म खङ्गान्धकारे रिपुचक्रवालम् ॥ ७७ ॥ लब्ध्वा य-
 पुरसुन्दरीणां लावण्यनिष्यन्दमुपान्तभाजाम् । गृहीतसारस्त्रिदशैः पयोधिः पेयूपसंदर्श-
 ख्यमाप ॥ ७८ ॥ यदि त्रिलोकी गणनापरा स्यात्तस्याः समाप्तिर्यदि नायुषः स्यात् ।
 रे परार्थं गणितं यदि स्याद्गण्येयनिःशेषगुणोऽपि स स्यात् ॥ ७९ ॥ एतद्यशःशी-
 गाहि पतत्यगाधे वचनं कवीनाम् । एतद्गुणानां गणनाङ्कपातः प्रत्यर्थिकीर्तीः खटिका-
 णोति ॥ ८० ॥ देवाधिपो वा भुजगाधिपो वा नराधिपो वा यदि हैहयः स्यात् । सं-
 ते गुणकीर्तनं ते सेवाञ्जलिं ते तदहं विदध्याम् ॥ ८१ ॥ कमलभूतनया वदनाम्बुजे व-
 कमला करपल्लवे । वपुषि ते रमतां कमलाङ्गजः प्रतिदिनं हृदये कमलापतिः ॥ ८२ ॥
 उदेति पूर्वं कुसुमं ततः फलं घनोदयः प्राक्तदनन्तरं पयः । निमित्तनैमित्तिकयोरयं विधि-
 प्रसादस्य पुरस्तु संपदः ॥ ८३ ॥ अनेन सर्वार्थिकृतार्थताकृताहृतार्थिनौ कामगवीसुरदुमौ ।
 पयःसेचनपल्लवाशने प्रदाय दानव्यसनं समामुतः ॥ ८४ ॥ मायि स्थितिर्नम्रतयैव ल-
 दिगेव तु स्तब्धतया विलङ्घ्यते । इतीव चापं दधदाशुगं क्षिपन्नयं नयं सम्यगुपादि-
 षाम् ॥ ८५ ॥ नृपः कराभ्यामुदतोलयन्निजे नृपानयं यान्पततः पदद्वये । तदीयचूड-
 विन्दरश्मिभिः स्फुटेयमेतत्करपादरञ्जना ॥ ८६ ॥ इदं नृपप्रार्थिभिरुज्जितोऽर्थिर्मणिप्रो-
 विवृध्य रोहणः । कियद्दिनैरम्बरमावरिष्यते मुधा मुनिर्विन्ध्यमरुद्ध भूधरम् ॥ ८७ ॥ रा-
 धुक्षासि यदि क्षितिधेनुमेतां तेनाद्य वत्समिव लोकममुं पुषाण । तस्मिंश्च सम्यगनिशं परितु-
 नानाफलैः फलति कल्पलतेव भूमिः ॥ ८८ ॥ अभ्युद्धता वसुमती दलितारिपूरः क्रो-
 बलवता बलिराजलक्ष्मीः । एकत्र जन्मनि कृतं यदनेन राज्ञा जन्मत्रये तदकरोत्पुरुषा-
 ॥ ८९ ॥ एकस्त्रिधा वससि चेतसि चित्रमत्र देव द्विषां च विदुषां च मृगीदृशां च ।
 च संमदरसं च रतिं च पुष्पञ्शौर्योष्मणा च विनयेन च लीलया च ॥ ९० ॥ रा-
 प्रमापयति वीर तवोपमानं प्रामाण्यमाप्तवचनेषु परैव जातिः । जातौ गुणा गुणगणा-
 विशेषा वैशेषिकं किमपि दर्शनमद्भुतं ते ॥ ९१ ॥ किं कारणं सुकविराज मृगा यदेत-
 मोत्पतन्ति विलिखन्ति भुवं वराहाः । देव त्वदस्त्रचकिताः श्रयितुं स्वजातिमेके मृगा-

१. दोहनं कर्तुमिच्छसि. २. पोषणं कुरु.

मादिवराहमन्ये ॥ ९२ ॥ संभाव्यमिष्टभुवनाभयदानपुण्यसंभारमस्य वपुरत्र हि विस्फुरन्ति ।
लक्ष्मीश्च सात्विकगुणज्वलितं च तेजो धर्मश्च मानविजयौ च पराक्रमश्च ॥ ९३ ॥ प्रत्यक्ष-
रस्तुतमुधारसनिर्विषाभिराशीभिरभ्यधिकभूषितभोगभाजः । गायन्ति कञ्चुकविनिहृतरोमहर्ष-
स्वेदोर्मयस्तव गुणानुरगेन्द्रकन्याः ॥ ९४ ॥ उच्चैर्गजैरटनमर्थयमान एव त्वामाश्रयन्निह
चिरादुषितोऽस्मि राजन् । उच्चाटनं त्वमपि लम्भयसे तदैव मामद्य नैव विफला महतां हि
सेवा ॥ ९५ ॥ भद्रात्मनो दुरधिरोहतनोर्विशालवंशोन्नतेः कृतशिलीमुखसंग्रहस्य । यस्या-
नुपप्लुतगतेः परवारणस्य दानाम्बुसेकमुभगः सततं करोऽभूत् ॥ ९६ ॥ साकं कुरंगकदृशा
मधुपानलीलां कर्तुं सुहृद्विरपि वौरिणि ते प्रवृत्ते । अन्याभिधायि तव नाम विमो गृहीतं
केनापि तत्र विषमामकरोदवस्थाम् ॥ ९७ ॥ हिमशिशिरवसन्तग्रीष्मवर्षाशरत्सु स्तनतपनव-
नाम्मोहर्म्यगोक्षीरपानैः । सुखमनुभव राजंस्त्वद्विषो यान्तु नाशं दिवसकमललज्जाशर्व-
रीरेणुपङ्काः ॥ ९८ ॥ इह निवसति मेरुः शेखरो भूधराणामिह हि निहितभाराः सागराः
सप्त चैव । इदमतुलमनन्तं भूतलं भूरिभूतोद्भवधरणसमर्थं स्थानमस्मद्विधानाम् ॥ ९९ ॥
राजन्विभान्ति भवतश्चरितानि तानि इन्दोर्द्युतिं दधति यानि रसातलेऽन्तः । धीदोर्वले
अतितते उचितानुवृत्ती आतन्वती विजयसंपदमेत्य भातः ॥ १०० ॥ पौरं सुतीयति जनं
समरान्तरेऽसावन्तःपुरीयति विचित्रचरित्रचञ्चुः । नारीयते समरसीमि कृपाणपाणेरा लोक्य
तस्य चरितानि सपत्नसेना ॥ १०१ ॥ दोर्म्या त्रितीर्षति तरंगवतीमुजंगमादातुमिच्छति करे
हरिणाङ्गबिम्बम् । मेरुं लिलङ्घयिषति ध्रुवमेष देव यस्ते गुणान्गादितुमुद्यममादधाति
॥ १०२ ॥ कवीनां संतापो भ्रमणमभितो दुर्गतिरिति त्रयाणां पञ्चत्वं रचयासि न तच्चित्र-
मधिकम् । चतुर्णां वेदानां व्यरचितवता वीर भवता द्विषत्सेनालीनामयुतमपि लक्षं त्वम-
कृथाः ॥ १०३ ॥ समाजे सम्राजां सदसि विदुषां धाम्नि धनिनां निकाये नीचानामपि च
तरुणीनां परिषदि । वयं यत्रैव स्मः क्षणमतिथयस्तत्र शृणुमः स्फुरद्भोमोद्भेदाः सुभग भव-
तः पौरुषकथाः ॥ १०४ ॥ न लोपो वर्णानां न खलु परतः प्रत्ययविधिर्निपातो नास्त्येव
कचिदपि न मग्नाः प्रकृतयः । गुणो वा वृद्धिर्वा सततमुपकाराय जगतां मुनेर्दाक्षीपुत्रादपि
तव समर्थः पदविधिः ॥ १०५ ॥ न मिथ्यावादस्ते न च विगुणचर्चास्वभिरतिर्न वा
वाच्यं किञ्चिच्चसि न मनाङ्गायिनि मतिः । तथाप्येतच्चित्रं यदसि जगतीजातिरधुना त्वमेवैको
लोके निगमपरभागार्थनिपुणः ॥ १०६ ॥ चकोराणां चन्द्रः कुसुमसमयः काननमुवां सरो-
जानां भानुः कुवलयकदम्बं मधुलिहाम् । मयूराणां मेघः प्रथयति यथा चेतसि सुखं तथा-
स्माकं प्रीतिं जनयति तवालोकनमिदम् ॥ १०७ ॥ अदातारं दातृप्रवरमनयं विश्वविनयं

१. राजपक्षे भद्रशिलीमुखवारणदानकरशब्दा यथाक्रमं शोभनवाणनिवारकवितरणहस्तबोधकाः. हस्ति-
पक्षे तु भद्रजातिभ्रमरहस्तिमदजलशुण्डादण्डबोधकाः. २. लक्षसंख्याकम्; (पक्षे) शरव्यम्. ३. पाणिनेः.

विरूपं रूपाढ्यं विगतजयिनं विश्वजयिनम् । अकुल्यं कुल्यं त्वामहमवदमाशापरवशान्
 वादेत्युक्तस्त्वयि खलु मृषावादिनि मयि ॥ १०८ ॥ यशःस्तोमानुच्चैरुपचिनु चकोरप्रणवि
 रसज्ञा पाण्डित्यच्छिदुरशशिधामभ्रमकरान् । अपि त्वत्तेजोभिस्तमसि शमिते रक्षति दिशा
 यात्रामैत्रीं नमसि नितरामम्बरमणिः ॥ १०९ ॥ सुराणां पातासौ स पुनरतिपुण्यैकदन्त
 ग्रहस्तस्यास्थाने गुरुरुचितमार्गे स निरतः । करस्तस्यात्यर्थं वहति शतकोटिप्रणयिता
 सर्वस्वं दाता तृणमिव सुरेशं विजयते ॥ ११० ॥ मनोभूर्मुग्धासु क्षिपति यदि वाणावलम्बि
 कथं ताभिः क्षिप्तास्त्वयि नयनविक्षेपविशिखाः । अथ ज्ञातं ब्रूमः शृणु सुमग शृङ्गाकाले
 नीवनक्रीडाहंसं स्मरमिव विदुस्त्वां मृगद्वयः ॥ १११ ॥ यशश्चन्द्रैरुद्यत्सुत्कृतनरकल
 मकरैः परं लक्ष्मीगर्भैर्द्विरदहयरत्नादिफलदैः । निजैर्दानाम्भोभिर्नियततुलितक्षीरजलधिभि
 जीयाज्जीयादधिधराणि सोऽयं नरपतिः ॥ ११२ ॥ अयं मार्तण्डः किं स खलु तुरगैः
 भिरितः कृशानुः किं सर्वाः प्रसरति दिशो नैष नियतम् । कृतान्तः किं साक्षान्माहिष
 नोऽसाविति चिरं समालोक्याजौ त्वां विदधति विकल्पान्प्रतिभटाः ॥ ११३ ॥ यदेत
 न्द्रान्तर्जलदलवलीलां वितनुते तदाचष्टे लोकः शशक इति नो मां प्रति तथा । अहं किं
 मन्ये त्वदरिविरहाक्रान्तरुणीकटाक्षोल्कापातव्रणकिणकलङ्काङ्किततनुम् ॥ ११४ ॥ तुल्य
 धाता वहति वसुधा शूर्पपदवीं फणीशः स्यात्सूत्रं कनकशिखरी मानपलिका । तुल्य
 सत्यं यदि भवति दामोदरगदा तथाप्येषोऽशक्यस्तव गुणसमूहस्तुल्यितुम् ॥ ११५ ॥
 न तूणादुद्धारे न गुणघटनेनाश्रुतिशिखं समाकृष्टौ दृष्टिर्न वियति न लक्ष्ये न च भूरी
 मृणां पश्यत्यस्य क्व च न विशिखान्किन्तु पतितद्विषद्वक्षःश्वैर्भ्रानुमितिरमून्गोचर
 ॥ ११६ ॥ अमुष्योर्वीर्भर्तुः प्रसृमरचमूस्निधुरमवैरवैमि प्रारब्धे वमैशुभिरवश्यायसमये
 कम्पन्तामन्तः प्रतिनृपमटा म्लायतु न तद्वधूवक्राम्भोजं भवतु न स तेषां कुर्वि
 ॥ ११७ ॥ स्वसुखनिरभिलाषः सिद्यसे लोकहेतोः प्रतिदिनमथवा ते दृष्टिरेवंविधैव ।
 भवति हि मूर्धा पादपस्तीव्रमुष्णं शमयति परितापं छायाया संश्रितानाम् ॥ ११८ ॥ किं
 मयासि कुमार्गप्रस्थितानात्तदण्डः प्रशमयासि विवादं कल्पसे रक्षणाय । अतनुषु विप्र
 ज्ञातयः सन्तु नाम त्वयि तु परिसमाप्तं बन्धुकृत्यं प्रजानाम् ॥ ११९ ॥ अभिमतफलदा
 त्वं च कल्पद्रुमश्च प्रकटमिह विशेषं कंचनोदाहरामः । कथमिव मधुरोक्तिप्रेमसंभाषि
 तुलयति सुरशाखी देव दानं त्वदीयम् ॥ १२० ॥ अकाण्डधृतमानसव्यवसितोत्सवैः स
 सैरकाण्डपटुताण्डवैरपि शिखाण्डिनां मण्डलैः । दिशः समवलोकिताः सरसनिर्भरप्रोद्यमान
 स्थवुररूथिनी रजनिभूरजश्यामलाः ॥ १२१ ॥ सहस्रकरपूरणान्निखिलजन्तुवक्राम्बुजप्रकाश

१. परिमाणपात्रताम्. २. परिमाणपाषाणः. ३. संधानेन. ४. आकर्णान्तम्. ५. रन्ध्रैः. ६. प्रस्तावि
 ७. करशीकरैः. ८. नीहारकाले.

रणादथ प्रबलवैरितेजोवधात् । दरिद्रतिमिरोद्धृतेरखिलभूपचूडामणिर्जगन्मणिरहर्मणिर्जगदिदं च
 वक्तुः समम् ॥ १२२ ॥ आलोकान्तप्रतिहततमोद्यत्तिरासां प्रजानां तुल्योद्योगस्तव च सवितुश्चा-
 धिकारो मतो नः । तिष्ठत्येकः क्षणमधिपतिज्योतिषां व्योममध्ये षष्ठे काले त्वमपि लभसे देव वि-
 श्रान्तिमहः ॥ १२३ ॥ शूली जातः कदशनवशाद्भैक्ष्ययोगात्कपाली वस्त्राभावाद्गगनवसनः स्नेह-
 शून्याज्जटावान् । इत्थं राजंस्तव परिचयादीश्वरत्वं मयाप्तं तस्मान्मह्यं किमिति कृपया ना-
 र्धचन्द्रं ददासि ॥ १२४ ॥ अध्याक्रान्ता वसतिरमुनाप्याश्रमे सर्वभोग्ये रक्षायोगादयमपि तपः
 प्रत्यहं संचिनोति । अस्यापि द्यां स्पृशति वशिनश्चारणद्वन्द्वगीतः पुण्यः शब्दो मुनिरिति
 मुहुः केवलं राजपूर्वः ॥ १२५ ॥ नैतच्चित्रं यदयमुदधिस्थामसीमां धरित्रीमेकः कृत्स्नो न-
 गरपरिघप्रांशुवाहुर्भुनक्ति । आशंसन्ते समितिषु सुराः सक्तवैरा हि दैत्यैरस्याधिज्ये धनुषि
 विजये पौरुहूते च वज्रे ॥ १२६ ॥ त्रातुं लोकानिव परिणतः कायवानस्त्रवेदः क्षात्रो धर्मः
 श्रित इव तनुं ब्रह्मकोशस्य गुप्त्यै । सामर्थ्यानामिव समुदयः संचयो वा गुणनामाविर्भूय
 स्थित इव जगत्पुण्यनिर्माणराशिः ॥ १२७ ॥ हेषन्ते यज्जितजलधरध्वानमेते तुरंगा भूमि
 पादैर्यदपि च मुहुर्दक्षिणैरालिखन्ति । यानौत्सुक्यं यदपि चलनाद्दालधेर्व्यञ्जयन्ति त्वद्दोर्द-
 ण्डद्वितयवशगा तत्समग्रा जयश्रीः ॥ १२८ ॥ यदि परगुणा न क्षम्यन्ते यतस्व गुणार्जने
 नहि परयशो निन्दाव्याजैरलं परिमार्जितुम् । विरमसि न चेदिच्छाद्वेषप्रसक्तमनोरथो दिन-
 करकरान्पाणिच्छत्रैर्नुदञ्चममेप्यसि ॥ १२९ ॥ यत्कीर्त्या धवलीकृतं त्रिभुवनं मूर्त्या जग-
 न्मोहितं भक्त्येशः परितोषितः सुचरितैरानन्दिताः सज्जनाः । पूर्णाशा बहवः कृता वितर-
 णैर्येन त्वया याचकास्तस्मै सर्वगुणाश्रयाय भवते दीर्घायुराशास्महे ॥ १३० ॥ दाने कल्प-
 तरुण्ये सुरगुरुः काव्ये कविस्तेजसि प्रौढग्रीष्मरविर्धने धनपतिः सत्ये दयार्या शिविः ।
 गाम्भीर्ये सरितांपतिर्निरुपमे शौर्ये सुभद्रापतिः श्रीमान्धर्मरतिर्महीपतिरयं जीयात्सहस्रं समाः
 ॥ १३१ ॥ विद्वन्मानसहंस वैरिकमलासंकोचचन्द्रद्युते दुर्गामारणनीललोहित समित्स्वीका-
 रवैधानर । सत्यप्रीतिविधानदक्ष विजयप्राग्भावभीम प्रभो साम्राज्यं वरवीर वत्सरशतं वैरि-
 श्रमुच्चैः क्रियाः ॥ १३२ ॥ भास्वत्सारथिबन्धुवाहनसैखी गेहे तनौ तत्सुतो नाभ्युद्भूतजजा
 तवास्तु वदने सूर्येन्द्रवाहौ बहिः । अङ्के सूनूतनूजतत्सुतसुतः शय्यागृहे सुन्दरी विद्वान्संसदि
 वाचि कृष्णचरितं ध्यानं हरेर्मानसे ॥ १३३ ॥ हस्तन्यस्तकुशोदके त्वयि न भूः सर्वसहा
 वेपते देवागारतया स काञ्चनगिरिश्चित्ते न घत्ते भयम् । अज्ञातद्विपक्षिभिक्षुककुलावस्था

१. लोकालोकपर्वतपर्यन्तम्. २. दिवसस्य. ३. ऐन्द्रे. ४. साक्षात्. ५. केशसमूहयुक्तः पुच्छाग्रभागः. ६.
 भास्वानसूर्यस्तत्सारथिरुणस्तद्वन्धुर्गुरुः स वाहनं यस्येति विष्णुस्तत्सखी भार्या. लक्ष्मीरित्यर्थः. ७. मदनः.
 ८. नाभ्युद्भूतो ब्रह्मा तत्पुत्री सरस्वती. ९. सूर्यवाहनमश्वः. इन्द्रवाहनं हस्ती.

न दुःस्थाशया वेपन्ते मददन्तिनः परममी भूमीपते तावकाः ॥ १३४ ॥ अर्थिप्रशङ्क
 त्फलभरव्याजेन कुब्जयितः सत्यस्मिन्नतिदानैर्भाजि कथमप्यास्तां स कल्पद्रुमः । अति
 व्ययरत्नसंपदुदयोदग्रः कथं याचकश्रेणीवर्जनदुर्यशोनिबिडितव्रीडस्तु रत्नाचलः ॥ १३५ ॥
 देव त्वत्करनीरदे दिशिदिशि प्रारब्धपुण्योन्नतौ चञ्चत्कङ्कणरत्नकान्तितडिति स्वर्णार्थितं
 ति । स्त्रीता कीर्तितरंगिणी समभवत्तृप्ता गुणग्रामभूः पूर्णं चार्थिसरः शशाम विदुषां द
 ब्रदावानलः ॥ १३६ ॥ देव त्वामसमानदाननिहितैरर्थैः कृतार्थीकृतत्रैलोक्यं फलभास
 रशिराः कल्पद्रुमो निर्दन्ति । टङ्कच्छेदनवेदनाविरमणात्संजातसौख्यस्थितिः प्राचीनव्र
 ङ्गरोहणतर्था श्रीरोहणैः स्तौति च ॥ १३७ ॥ गण्डौ पाण्डिमसात्तनूस्तनिमसात्तनू
 वाप्पसात्कीरः पञ्जरसान्मनोऽपि हरसात्कण्ठोऽपि वैकल्यसात् । आसन्देव चैव
 भवतः प्रत्यर्थिवामभ्रुवां कोदण्डे परिवेषभाजि विजयश्रीसाधने र्थाधने ॥ १३८ ॥
 त्वं मलयाचलोऽसि भवतः श्रीर्खण्डशाखी भुजस्तस्मिन्कालभुजंगमो निवसति स्फूर्ज
 च्छलात् । एष स्वाङ्गमर्नगलं रिपुतरुस्कन्धेषु संघट्टयन्दीर्घव्योमविसारि निर्मलयशोनि
 न्मुञ्चति ॥ १३९ ॥ कर्पूरप्रतिपन्थिनो हिमगिरिग्रावाग्रसंघर्षिणः क्षीराम्भोनिधिमध्यग
 यिनो गङ्गाधसर्वकषाः । स्वच्छन्दं हरिचन्दनद्युतितुदः कुन्देन्दुसंवादिनस्तस्यासन्नरवि
 न्दरुचयोऽनेके गुणाः केचन ॥ १४० ॥ मन्ये स्पर्शमणिं तवैनमतुलं पाणिं द्विजाम्भ
 दुर्वर्णान्यपि भिक्षुमालफलकान्यासन्सुवर्णानि यत् । तच्चित्रं परमत्र मित्र भवता दत्ता
 हस्तादिमा दुर्वर्णा न सुवर्णतामुपगताः क्षुद्रास्तु मुद्रां कथम् ॥ १४१ ॥ संतप्तश्रमहारि
 तलतले पुण्याश्रमालंकृताबुद्ध्यद्वैवदानलेन कलिते विद्वत्तरूणां चये । सद्यो वर्ष सुवर्ण
 रिद विभो स्वर्णाम्बुधारास्ततो विश्वव्यापियशाः शिरोखनिभृतामाक्रम्य नन्दानिशा ॥ १४२ ॥
 इन्दुस्त्वद्यशसा जितोऽवनिपते भासांनिधिस्तेजसा कन्दर्पो वपुषा सुधाजलनिधिर्वाची
 सेन च । तथ्यं ते जयशीलमेतदधुना त्वद्दानमदैन्ययोर्मध्येतुं न विजेय्यतीति विषये दे
 यते मे मनः ॥ १४३ ॥ यः पृष्ठं युधि दर्शयत्यरिभटश्रेणीषु यो वक्रतामस्मिन्नेव नि

१. असंभवेन. २. व्ययाभावादुपचीयमानस्य. ३. लज्जयैवेति भावः. ४. दानशौण्डे. ५. लज्जयैवेति भावः. ६. पानीयम्. ७. जलभरैर्वृद्धिं प्राप्ता. ८. गुणसमूहभूमिः. ९. अनुपमदानात्. १०. यतस्त्वया दानेन सर्वे याचकाः सफलीकृता अतस्तत्फलानां गृह्यालवः केऽति नासन्निति भावः. ११. खनित्रैः १२. निर्व्रणतया. १३. पर्वतः. १४. यतस्तथैव सर्वेषां सरलतया तथ्योऽभावात् कैश्चिदपि विदार्यत इति भावः. १५. सेनाप्रधान. १६. परिवेषो मण्डलीकरणं भुजं भजते सेवतेऽसौ परिवेषभाक्तस्मिञ्जाते सति. कर्णानामाकर्षणेन कुण्डलानां प्राप्ते सतीत्यर्थः. १७. चन्दनवृक्षः. १८. खड्गम्. २०. यथेच्छम्. २१. रिपुमस्तकेष्विति यावत्. २२. कञ्चुकम्. २३. कश्चन सर्पस्तरुस्कन्धे संघट्टनं कुर्वन्स्व कञ्चुकं परित्यजति तथा त्वत्कृपाणाहिः शत्रुतरुस्कन्धेषु यशःकञ्चुकं मुञ्चतीति भावः.

यश्च किरति क्रूरध्वनिं निष्ठुरः । दोषं तस्य तथाविधस्य भजतश्चापस्य गृह्णन्गुणं विख्यातः
परमेष्ठ एव नृपतिः सीमा गुणग्राहिणाम् ॥ १४४ ॥ देव त्वं जय यस्य राजति महाराष्ट्री-
कुचोच्चं कुलं लाटीवाङ्मुदु नर्म चेदिवनितानाभीगभीरं मनः । आभीरीकटिविस्तृता मतिर-
सिर्गौडीकचश्यामला कर्णाटीरतिनिष्ठुरो रणरसः कीरीमुखोत्थं यशः ॥ १४५ ॥ ते कौपी-
नधनास्तु एव हि परं धौत्रीफलं भुञ्जते तेषां द्वारि नदन्तिवाजिनिवहास्तैरेव लब्धा क्षितिः ।
तैरेतत्समलंकृतं निजकुलं किंवा बहु ब्रूमहे ये दृष्टाः परमेश्वरेण भवता रुष्टेन तुष्टेन वा
॥ १४६ ॥ साशङ्कस्य समाकुलीकृतमतेरत्यन्तनिस्तेजसश्छिन्नाङ्गस्य विकम्पमानहृदयस्या-
रूढमन्योर्भृशम् । लज्जां संत्यजतः क्रमं विमृशतो विघ्नान्वहून्पश्यतः क्लेशो योऽर्थिजनस्य
वक्तुमनसो मा भूत्स ते विद्विषाम् ॥ १४७ ॥ नो कामः प्रतिहन्यते प्रणयिषु स्वप्नेऽपि नाथ
त्वया नैवाधः कुरुषे विषं द्विरसनव्याला न ते वल्लभाः । नो बद्धचस्तव मूर्तयो न च तनु-
नित्यं जडानुग्रहव्यग्रा नो विषमा च दृक्त्वमथ च ख्यातः क्षितावीश्वरः ॥ १४८ ॥ सं-
ग्राह्यमाणमागतेन भवता चापे समारोपिते देवाकर्णय येन येन सहसा यद्यत्समासादितम् ।
कोदण्डेन शराः शरैररिशिरस्तेनापि भूमण्डलं तेन त्वं भवता च कीर्तिरतुला कीर्त्या च
लोकत्रयम् ॥ १४९ ॥ हारानाहर देव चन्द्रधवलान्नो चेत्पयोधेस्तटीं संप्राप्ते त्वयि सैन्य-
वारणगणैर्मज्जद्विरक्षोभितम् । सिन्दूरारुणमम्बु मेघपटलीपीतोऽज्झितं शुक्तिषु स्वरूपैरेव दिनैः
करिष्यसि महीमाताम्रमुक्ताफलाम् ॥ १५० ॥ कृष्णत्वं घनमण्डलस्य गलितं लग्नं मुखे
त्वद्विषां विद्युद्दाम जगाम तावकमर्ति गर्जिर्भवद्बुन्दुभिम् । दृष्टिस्तत्परिपान्थिपार्थिववधूनेत्रेषु
चक्रे स्थितिं चापं ते वसुधाधिनाथ बलभित्कोदण्डकान्तिः श्रिता ॥ १५१ ॥ नालिङ्गन्ति
कुचद्वयं भवदिमप्रोत्तुङ्गकुम्भद्वयत्रासाद्वेणिलतासु नैव दधति प्रीतिं तवासिभ्रमात् । भ्रूमङ्गा-
न्भवदीयदुर्धरधनुभ्रान्त्या भजन्ते न ते वैरिक्षोणिभुजो निजाम्बुजदृशां भूमण्डलाखण्डलम्
॥ १५२ ॥ अस्य क्षोणिपतेः परार्धपरया लक्ष्मीकृताः संख्यया प्रैज्ञाचक्षुरवेक्ष्यमाणवधि-
रश्राव्याः किलाकीर्तयः । गीयन्ते स्वरमष्टमं कलयता जातेन वन्ध्योदरान्मूकानां प्रकरेण
कूर्मरमणीदुग्धोदधे रोधसि ॥ १५३ ॥ द्वारं खड्गिभिरावृतं बहिरपि प्रस्विन्नगण्डैर्गजैरन्तः-
कैश्चुकिभिः स्फुरन्मणिधरैरध्यासिता भूमयः । आक्रान्तं महिषीभिरेव शयनं त्वद्विद्विषां
मन्दिरे राजन्सैव चिरंतनप्रणयिनी शून्येऽपि राज्यस्थितिः ॥ १५४ ॥ शौर्यं केसरिणा
परोपकरणं कल्पद्रुमेणार्पितं लावण्यं मकरध्वजेन च शरच्चन्द्रेण शूभ्रं यशः । धैर्यं ते क-

१. कौपीनमेव धनं येषाम्; (पक्षे) कौ पृथिव्यां पीनधनाः पुष्टधनाः. २. आमलकीफलम्; (पक्षे)
पृथ्वीफलम्. राज्यमित्यर्थः. ३. न इति पदच्छेदः. गजाश्चसमूहः; (पक्षे) वाजिनिवहा अश्वसमूहा नदन्ति
हेपितं कुर्वन्तीत्यर्थः. ४. समलं सदोषं कृतम्; (पक्षे) सम्यगलंकृतम्. ५. अन्धः. अस्य राज्ञोऽकीर्तिरेव
नास्तीति भावः. ६. खड्गधारिभिः; (पक्षे) गण्डकैः. ७. द्वारपालैः; (पक्षे) सपैः. ८. पद्मभिषिक्तस्त्रीभिः.

मठाधिपेन विपुलं गाम्भीर्यमम्भोधिना सौभाग्यं तु तवैव केवलमिदं तत्केन नो किं
 ॥ १५५ ॥ कर्णस्ते न तुलां कथं कथमपि प्राप्तुं क्षमो नो यतस्ते दुःशासनके न नृपतौ
 नृपतौ दुर्योधने वा न वा । नो दुष्टे शकुनौ सदा वितरणस्वीयत्वबुद्धिर्मनागास्ते धर्मो
 र्मतिर्नरहरौ न देष्टृता बन्धुषु ॥ १५६ ॥ कामं कामसमस्त्वमत्र जगति ख्यातोऽसि क
 र्वदा रूपेणैव महीपते तव धनुःपाण्डित्यमन्यादृशम् । त्वं यस्मिन्विशिखं विमुञ्चसि त्वे
 दिश्य मुक्तत्रपं नृव्यकञ्चुकमुद्रतस्पृहमहो धावन्ति देवाङ्गनाः ॥ १५७ ॥ सर्वं लुण्ठित
 टैस्तव भटैस्तेन द्विषत्सुभ्रुवस्त्राणाय त्वयि योजिताञ्जलिपुटं काकूक्तिमातन्वते । त्राणं दूत
 तिष्ठतु मनस्तासां त्वया लुण्ठितं तद्रम्भीर वदामि कुप्यसि न चेत्साधोरयं कः क्रमः ॥ १५८ ॥
 कोदण्डस्तव हस्तगो हृदि बलव्यतिस्तव द्वेषिणां त्वं दाता रभसेन मार्गणगणस्तानेव क
 वते । देव त्वं तु जयस्यमित्रमनिशं ते यान्ति वैकुण्ठतां संग्रामे तव भूपते महदिदं कि
 समालोक्यते ॥ १५९ ॥ मेदिन्यां विषमेषुरित्यनुदिनं शृङ्गारवीरोद्गटाचार्यः श्रीजगदीश
 कमलदृक्कैर्नाम नो गीयते । शय्यायां चरणाङ्गणे च पतिताः सीदन्ति निश्चेतनाः कामि
 नश्च विरोधिनश्च शतशो येनामुना खण्डिताः ॥ १६० ॥ दोर्दण्डद्वयकुण्डलीकृतलसक्ते
 ण्डचण्डाशुगध्वस्तोदण्डविपक्षमण्डलमथ त्वां वीक्ष्य मध्येरणम् । वल्गुद्राण्डिवमुक्तका
 लयज्वालावलीताण्डवभ्रश्यत्खाण्डवरुष्टपाण्डवमहो को न क्षितीशः स्मरेत् ॥ १६१ ॥ द
 ण्डं न ददाति देव भवते कोदण्डमातन्वते को नारातिमुपैति पारमुदधेः कोनारुणे ले
 ने । का कुक्षान्तरमेत्य वैरितरुणी काकुं न वा भाषते राजन्गर्जति वारणे तव पुरः को
 रणे वर्तताम् ॥ १६२ ॥ दृष्ट्वा मण्डलमध्यलग्नमधुलिङ्घेतण्डलक्षस्फुरत्तत्कोदण्डलसङ्के
 लहरीः को न क्षमाखण्डल । स्वारात्ताण्डवभागकाण्डवनभुग्धाराज्वलद्वाण्डवकुध्यताण्ड
 काण्डवर्षमतुलं ब्रह्माण्डवर्त्म स्मरेत् ॥ १६३ ॥ आलानं जयकुञ्जरस्य दृषदां सेतुविष
 रिधेः पूर्वोद्विः करवालचण्डमहसो लीलोपैधानं श्रियः । संग्रामामृतसागरप्रमथनक्रीडाकि
 मन्दरो राजन्राजति वैरिराजवनितावैधव्यदस्ते भुजः ॥ १६४ ॥ लावण्यौकसि सप्रताप
 रिमण्यग्रेसरे त्यागिनां देव त्वय्यवनीभिरक्षमभुजे निष्पादिते वेधसा । ईन्दुः किं घटि
 किमेष विहितः पूषा किमुत्पादितं चिन्तारत्नमहो मुधैव किममी सृष्टाः कुलैस्माभू
 ॥ १६५ ॥ नानाभूषणभूषितः प्रतिप्रभापात्रं प्रभूता स्थितिर्भारासक्तकरो भवाधिकरुचिर्भूति

१. बन्धनस्तम्भः. २. अनेनास्य सेतोरविनश्चरत्वं सूचितम्. ३. उदयाचलः. ४. सूर्यः. ५. उज्ज्वलः. ६. विलोडनलीला. ७. यथा क्षीराब्धिमन्थने मन्दराचलस्तथा संग्रामामृतसागरविलोडने त्वद्भुजः. ८. यथा तत्राभूतमुत्पन्नं तथात्र यश इति भावः. ९. यतस्त्वमेव विमलसकललावण्यगृहमतस्त्वत्पुरः सकलङ्गस्य बलस्य लावण्यमयत्वेन घटनं व्यर्थमेवेति भावः. १०. यतः पूषा त्वत्प्रतापपरिमालक्षांशमपि नाप्नोतीति भावः. ११. यतश्चिन्तारत्नस्यायं प्रभावो यथाचकयाचितार्थानां सद्य एव पूर्णं भवति तच्च त्वत्त एव भवतीति. अतः यतः पृथ्वीभारस्त्वया भुजाभ्यामेव धारितोऽतस्तदुत्पत्तिर्व्यर्थेति भावः. १२. यतः पृथ्वीभारस्त्वया भुजाभ्यामेव धारितोऽतस्तदुत्पत्तिर्व्यर्थेति भावः.

कृताश्चद्विपः । शश्वत्संगतभासमानमुकुटो भिक्षुप्रवृद्धादरस्त्वं राजेन्द्र रिपुस्तवापि नितरां
भेदः परं भेदकृत् ॥ १६६ ॥ प्रत्यावासकसज्जतां प्रथमतस्त्वां योद्धुमुत्काण्ठिता योधास्ते-
ऽभिसृता मनागारिचमूः स्वाधीननाथा स्थिता । भीत्या प्रोषितभर्तृका समभवच्चत्सायकैः ख-
ण्डिता दूरादन्तरिता विधाय कलहं हा विप्रलब्धा विधे ॥ १६७ ॥ प्रामाण्यं स्वत एव
नैव परतो विज्ञायते मानता शब्दस्यापि यथार्थता स्तुतिवचोरारोर्मनोवृत्तयः । विश्वव्याप-
कतां गतो न च महानन्यो भ्रमः क्वापि ते नास्त्ये देव मतं किमस्ति भवतः शास्त्रेषु न
ज्ञायते ॥ १६८ ॥ प्रामाण्यं परतः स्वतोऽपि भवतो विज्ञायते सन्मते भूमीन्द्र प्रचुरक्ष-
णस्थिरतया वर्णाश्रिरं स्थापिताः । सर्वज्ञैकसदीश्वरोऽपि न परं ब्रूते भवानीश्वरं तन्नैयायि-
कनायकस्य भवतो मीमांसकत्वं कुतः ॥ १६९ ॥ एकं वस्तु यदस्ति विश्वजनतानन्दप्रमो-
दात्मकं सत्यं तत्त्वमसीति वाक्यमखिलं त्वय्येव विश्राम्यति । त्वामाकर्ण्य न किञ्चिदन्य-
दवनीशृङ्गार भो मन्यते त्वय्याप्ते जनकादिकीर्तिजनके किं ज्ञानमीमांसया ॥ १७० ॥
त्वद्वाणेषु यमो जयेषु नियमो पाते स्थिरं चासनं भ्रान्तौ श्वासविनिग्रहो गुणगणे प्रत्याहृतिः
श्रीमतः । ध्यानं शूलिनि धारणा च धरणेर्धर्मे समाधिर्यतस्तन्निर्विण्णहृदः किमीश्वरपरे
वाञ्छन्ति पातंजले ॥ १७१ ॥ दृष्टान्तो न तवास्ति वाचि न च ते संदेहलेशः क्वचि-
द्व्याजोक्तिर्न कदापि शास्त्रकलने नैवानुमाने रुचिः । सामान्यं च विशेषवन्न मनुषे नाक्षे-
पबुद्धिर्मनागव्याघातोऽपि न वा मुखेऽप्यथ कथं साहित्यतर्कज्ञता ॥ १७२ ॥ मेघो भाति
जलेन गौस्तु पयसा विद्वन्मुखं भाषयाः तारुण्येन च कामिनी मधुरया वाण्या पिकः खं ज-
लात् । मालिन्यान्नयनं श्रिया च सदनं ताम्बूलरागान्मुखं ब्रह्माण्डं सकलं त्वया नरपते
भाति स्म चित्रं महत् ॥ १७३ ॥ दारिद्र्योपहतो यथा घनघनं चान्द्री चकोरः प्रभां का-
भार्तस्तरुणीं क्षुधापरिगतः सद्ब्रजजनं भोजनम् । सच्छिष्यः स्वगुरुं वियोगविधुरो वत्सो यथा
भातरं तद्वद्वः सततं स्मरामि मनसा मद्ब्रत्सलाञ्छ्रीमतः ॥ १७४ ॥ लक्ष्मीस्ते सदने सदा
विहरतां वित्ते च चिन्तामणिः स्वर्धेनुस्तव गोकुले सुरतरुश्रारामभूमौ तव । वाणी ते वदने
दया नयनयोर्दानं करे चान्वहं विष्णुश्चेतसि ते मतिश्च वसतां कीर्तिश्च लोकत्रये ॥ १७५ ॥
त्वामुर्वीधर चित्रकाव्यकरणे सेनागणो भाषणे त्राणे व्याकरणे रणे वितरणे विश्वंभराभू-
षणे । सत्यं सत्यवतीभवे शैरभवे वैगीशवे विष्णवे दक्षीकुक्षिभवे पृथोदरभवे देवद्वे
मेरवे ॥ १७६ ॥ गङ्गायत्यसितापगा फणिगणः शेषीयति श्रीपतिः श्रीकण्ठीयति कैरवीय-
ति कुलं नीलोत्पलानां च वै । कर्पूरीयति कज्जलं पिककुलं लीलामरालीयति स्वःकुम्भीयति
कुम्भिनामपि घटा त्वत्कीर्तिसंघट्टतः ॥ १७७ ॥ लक्ष्मीस्ते हृदि भारती च वदने मौलौ सदा
केशवश्चण्डी ते भुजदण्डयोर्गुणनिधे गेहे कुबेरस्थितिः । चित्तं नाथ तवास्तु धर्मसदने दा-

१. व्यासाय. २. षडाननाय. ३. बृहस्पतये. ४. पाणिनये. ५. अर्जुनाय.

नप्रसंगः करे सर्वास्ते विपदः प्रयान्तु विपिने त्वं दीर्घजीवी भव ॥ १७८ ॥ आयुते
वीर वर्धतु सदा हेमन्तरात्रिर्यथा लोकानां प्रियवर्धनो भव सदा हेमन्तसूर्यो यथा ॥
भयवर्धनो भव सदा हेमन्ततोयं यथा नाशं यान्तु तवारयोऽपि सततं हेमन्तपथः
॥ १७९ ॥ इन्द्रं कैरविणीव काकपटलीवाम्भोजिनीवच्छमं मेघं चातकमण्डलीव
णीव पङ्केरुहम् । माकन्दं पिकसुन्दरीव सरसीं हंसीव विद्वत्प्रभो चेतोवृत्तिरियं मणीः
त्वां द्रष्टुमुत्कण्ठते ॥ १८० ॥ सत्यासक्तमनाः प्रवृद्धनरकच्छेदी द्विजेन्द्राश्रयो युक्तो
खोद्गवास्पदमलं श्रीर्यत्र संराजते । यो गङ्गां च विभर्ति यश्च सशिवो यः कामदेव
सङ्घः साम्यमयं प्रयातु भवतां कृष्णेन रुद्रेण वा ॥ १८१ ॥ यद्वाहू वहतः पराक्रम
प्रत्यर्थिसीमन्तिनीचक्षुःकज्जलकालिकामिव धनुर्मौर्वीकिणश्यामिकाम् । यदोर्दुर्मदकर्मका
गुणप्रोत्तालकोलाहलैर्वैरिस्त्रीकलमेखलाकलकलाः पीता इवास्तं गताः ॥ १८२ ॥ स
मदनादपि प्रथयति प्रौढिप्रकर्षं पुरा भेत्तारं मदनारिमप्यधरयत्युद्दामदोःक्रीडितम् ।
त्वं मदनारिमौलिशशिनोऽप्युत्कर्षमालम्बते मूर्तेस्तत्किमसौ रसैर्विरचितः शृङ्गारवीर्य
॥ १८३ ॥ आदाय प्रतिपक्षकीर्तिनिवहान्ब्रह्माण्डभूषान्तरे निर्विघ्नं धमता नितान्त
स्वैरेव तेजोऽग्निभिः । तत्तादृक्पुटपाकशोधितमिव प्राप्तं गुणोत्कर्षिणा पिण्डस्थं च महत्
भवता निःक्षारतारं यशः ॥ १८४ ॥ व्यास्यं नैकतयास्थितं श्रुतिगणं जैन्मी न क्ली
नामौ नौभवमच्युतस्य सुमहद्भाष्यं च नाभौषिषम् । चित्रार्थं न बृहत्कथामर्चकं पुन
नासं गुरुदेवं त्वद्गुणवृन्दवर्णनमहं कर्तुं कथं शक्नुयाम् ॥ १८५ ॥ एकामूत्कुसुमायुधे
प्रव्यक्तपुङ्खावली जेतुर्मङ्गलपालिकेव पुलकैरन्या कपोलस्थली । लोलाक्षी क्षणमात्र
रहक्लेशासहां पश्यतो द्रागाकर्णयतश्च वीर भवतः प्रौढाहवाडम्बरम् ॥ १८६ ॥ येषां
लमेव दुर्बलतया ते संमतास्तैरपि प्रायः केवलनीतिरीतिशरणैः कार्यं किमुर्वीश्वरैः । वे
शक्र पुनः पराक्रमनयस्वीकारकान्तक्रमास्ते स्युर्नैव भवादृशास्त्रिजगति द्वित्राः प
परम् ॥ १८७ ॥ अंत्युच्चाः परितः स्फुरन्ति गिरयः स्फारास्तथाम्भोधयस्तानेतानपि कि
किमपि न छान्तासि तुभ्यं नमः । आश्रयेण मुहुर्मुहुः स्तुतिमिति प्रस्तौमि यावदुवस्ता
अदिमां स्मृतस्तव मुजो वाचस्ततो मुद्रिताः ॥ १८८ ॥ येषां कण्ठपरिग्रहप्रणयितां सं
धाराधरस्तीक्ष्णः सोऽप्यनुरज्यते च कमपि स्नेहं परामोति च । तेषां संगररत्नसक
राज्ञां त्वया भूपते पांशूनां पटलैः प्रसाधनविधिनिर्वर्त्यते कौतुकम् ॥ १८९ ॥ द्वेप्या
कलिन्दशैलसुतया नद्यास्य यदोर्द्वयीकीर्तिश्रेणिमयी समागममगाद्गङ्गा रणप्राङ्गणे । त

१. अनेकशाखारूपेण न विस्तारितवान्. तत्कर्ता व्यासो न भवामीत्यर्थः. २. वेदसमूहम्. ३. ना
लीकिरित्यर्थः. ४. नाहं चतुर्मुख इत्यर्थः. ५. नाहं सहस्रजिह्व इत्यर्थः. ६. नाहं गुणाढ्य इत्यर्थः. ७.
८. नाहं वाचस्पतिरित्यर्थः. ९. खड्गम्. १०. तैलादिः (पक्षे) मित्रत्वम्. ११. यमुनया.

निनिमज्य बाहुजमटैरारम्भे रम्भापरिरम्भानन्दनिकेतनन्दनवनक्रीडादराडम्बरः ॥ १९० ॥
 अस्मिन्दिग्विजयोद्यते पतिरयं मे स्तादिति ध्यायति कैम्पं सात्विकभावमश्नति रिपुक्षोणी-
 न्द्रदारा घरा । अस्यैवाभिमुखं निपत्य समरे यास्यद्विरुद्धं निजः पन्था भौस्वति दृश्यते
 विलमयः प्रत्यर्थिभिः पार्थिवैः ॥ १९१ ॥ विद्राणे रणचर्त्वरदरिगणे त्रस्ते समस्ते पुनः
 कोपात्कोऽपि निवर्तते यदि भटः कीर्त्या जगत्युद्धटः । आगच्छन्नपि संमुखं विमुंखतामेवा-
 धिगच्छत्यसौ द्रागेतच्छुरिकारयेण ^१ ठणिति च्छिन्नापसर्पच्छिराः ॥ १९२ ॥ हित्वा दैर्घ्य-
 रिपोरुरः स्वभवनं शून्यैवदोषस्फुटासीदन्मर्कटकोटकृत्रिमसितच्छत्रीभवत्कौस्तुभम् । उज्झि-
 त्वा निजसद्व पद्ममपि तद्व्यक्तावर्नोद्धीकृतं लूतातन्तुभिरन्तरद्य भुजयोः ^२ श्रीरस्य विश्रा-
 म्यति ॥ १९३ ॥ सिन्धोजैत्रैर्मयं पवित्रमसृजत्तत्कीर्तिपूर्ताद्भुतं यत्र स्नान्ति जगन्ति सन्ति
 कवयः के वा न वाचंयमाः । यद्विन्दुश्रियमिन्दुरञ्चति जलं चाविश्य दृश्येतरो यस्या-
 सौ ^३ जलदेवतास्फटिकभूर्जागतिं यागेश्वरः ॥ १९४ ॥ युध्वा चाभिमुखं रणस्य चरणस्यैवादसी-
 र्यस्य वा बुध्वान्तः स्वपरान्तरं निपततामुन्मुच्य बाणावलीः । छिन्नं वावर्नैतीभवन्निजभियः
 खिन्नं भरेणैथवा राज्ञानेन हठाद्विलोठितैर्मेभूद्भूमावरीणां शिरः ॥ १९५ ॥ राज्ञामस्य शतेन
 किं कलयतो हेति ^४ शतघ्नीं कृतं लक्षैर्लक्षभिदो दृशैव जयतः पैक्षानि पैक्षैरैलम् । कर्तुं
 सर्वैरैरिच्छिदः किमपि नो शक्यं पैरार्धेन वा तत्संख्यैपगमं विनास्ति न गतिः काचिद्वैत-
 द्विषाम् ॥ १९६ ॥ क्षीरोदन्वदपः प्रैमैथ्य ^५ मेथितैर्देशेऽपरैर्निमिते ^६ स्वीक्रम्यं सृजतस्तद-
 स्य यशसः क्षीरोदसिहासनम् । केषां नाजनि वा जनेन जगतामेतत्कवित्वामृतस्रोतः प्रोतै-
 पिपासुकर्णकलसीभाजाभिषेकोत्सवः ॥ १९७ ॥ निर्विस्त्रिशत्रुटितारिवारणघटाकुम्भास्थिकूटो-
 र्वैटस्यानस्थैर्युक्तमौक्तिकोत्कर्षकरिः कैरस्य नायं करः । उन्नीतैश्चतुरङ्गसैन्यसमरत्वङ्गैस्तुरंग-
 शुरक्षुण्णैः सिद्धिषु क्षिपन्निर्व यशःक्षोणीजैर्जीजव्रजम् ॥ १९८ ॥ यत्कस्यामपि भौनु-

१. क्षत्रियभटैः. २. एतद्विरोधिनां मरणमेव शरणमिति भावः. ३. औत्पातिके भूकम्पे सात्विकोत्प्रेक्षा. ४. प्राप्नो-
 ति. ५. उर्ध्वलोकम्. ६. आसन्नमृत्योरादित्यमण्डलं सच्छिद्रमिव दृश्यते. ७. सूर्यमण्डले. ८. रणाङ्गणात्. ९.
 प्रसिद्धः. १०. पराब्धुखत्वम्; (पक्षे) विगतमुखत्वम्. ११. ठणिति कश्चिदनुकरणशब्दः. १२. विष्णोः.
 १३. रिक्तातादोषः. १४. तन्तुवायकीटाः. १५. बद्धम्. १६. लक्ष्मीः. १७. जेतृजयशीलम्. ततोऽप्यधिक-
 मित्यर्थः. १८. स्नातम्. १९. सर्वेऽपि कवयो मौनिनो भवन्ति. वर्णयितुमशक्यत्वादिति भावः. २०. सावर्ण्या-
 दिदृश्या. २१. इन्दुः. २२. अमुष्य. २३. नम्रीभवत्. २४. भारेण. २५. परिवर्तितम्. २६. आयुधम्. २७.
 अलम्. २८. लक्षसंख्या; (पक्षे) शरव्यम्. २९. पद्मसंख्या; (पक्षे) अवजानि. ३०. पद्मसंख्याभिः. ३१.
 शत्रुच्छिदः. ३२. परार्धसंख्या; (पक्षे) परेषामरीणामर्धेन. ३३. एकत्वादिः; (पक्षे) युद्धम्. ३४. विलो-
 द्य. ३५. मयनोद्धूतो निर्जलो दधिक्षीरविकारः. ३६. रूपान्तरे. ३७. रूपान्तरापादानेन क्षीराब्धावभावं
 गमिते सतीत्यर्थः. ३८. स्वैनाक्रमणार्थम्. ३९. पूरिते. ४०. खड्गः. ४१. संघातः. ४२. गतप्रदेशः. ४३.
 स्थायिनः. ४४. समूहः. ४५. उत्प्रेक्षितः. ४६. संचरत्. ४७. कृष्टासु. ४८. वपन्निव. ४९. वृक्षः. ५०. सूर्यः.

मान्न ककुभि स्थैमानमालम्बते जातं यद्वनकाननैकशरणप्राप्तेन दावाग्निना । एषैतद्वनो
 विजितयोस्तावत्तयोरौचित्यं धिक्त्वं वाडवमम्मसि द्विषिभिर्न्या येन प्रविष्टं पुनः ॥ १९९ ॥
 आत्मन्यस्य सम्बुद्धितीकृतगुणस्याहोतरामौचित्यं यद्वात्रान्तरवर्जनादज्ञेययद्वनो
 द्विषाम् । भूयोऽहंक्रियते स्म येन च हृदा स्कन्धो न यश्चानमत्तन्मर्मणि दैलंदलं
 लंकर्मीणवाणव्रजः ॥ २०० ॥ यद्भर्तुः कुरुतेऽभिषेर्णनमयं शक्रो भुवः सा ध्रुवं दिव्यं
 वं भस्मभिर्मघवता सृष्टैर्धृतोद्धूलना । शंभोर्मा बत सांध्यवेलनटनं भाजि व्रतं द्रागिति
 नृत्यति मूर्तिरष्टवपुषोऽसृष्टष्टिसंध्याधिया ॥ २०१ ॥ प्रागेतद्वपुरामुखेन्दु सृजतः
 समग्रस्त्विषां कोशः शोषमगादगाधजगतीशिल्पेऽप्यनल्पायितः । निःशेषद्युतिमण्डल
 शादीर्षंभैरेष वा शेषः केशमयः किमन्धतमसस्तोमैस्ततो निर्मितः ॥ २०२ ॥ अस्म
 प्रकरः शरश्च नृपतेः संख्ये पतन्तावुभौ सीत्कारं च न संमुखौ रचयतः कैम्पं च न
 तः । तद्युक्तं न पुनर्निर्वृत्तिरुभयोर्यागतिं यन्मुक्तयोरेकस्तत्र भिनत्ति मित्रमपरश्चापि
 त्यद्भुतम् ॥ २०३ ॥ एतस्योन्नतसर्वकर्मकृतिनस्त्रैलोक्यचूडामणेः शंभुब्रह्मपुरंदरप्र
 स्तुत्यै न शक्ता यदि । देवः पन्नगनायको भगवती वाणी स्वयं चेज्जडा सौन्दर्यस्य नि
 पणे वद कथं शक्तो भवेन्मानवः ॥ २०४ ॥ अर्धं दानववैरिणा गिरिजयाप्यर्धं हारस्य
 देवेत्यं भुवनत्रये स्मरहराभावे समुन्मीलति । गङ्गा सागरमम्बरं शशिकला शेषश्च
 तलं सर्वज्ञत्वमधीश्वरत्वमगमत्त्वां मां च भिक्षाटनम् ॥ २०५ ॥ चिन्तागम्भीरकृपादल
 तचलद्भूरिशोकारघट्टव्याकृष्टं निश्चसन्त्यः पृथुनयनघटीयन्त्रनिर्मुक्तधारम् । नासा
 णालीविषमपथपतद्वाष्पपानीयमेता देव त्वद्वैरिनार्यः कुचकलशयुगेनान्वहं संवहन्ति ॥ २०६ ॥
 त्वत्प्रारब्धप्रचण्डैर्धननिर्धनितारातिवीरातिरेकक्रीडत्कीर्लांकुल्यावैलिभिरलमत स्पन्द
 न्दमुर्वी । दैम्भोलिस्तम्भभास्वद्भुज भुजगजगद्भर्तुराभर्तुरेनां तेनायं मूर्ध्नि रत्नद्युतितमि
 शोभते शोर्णेभावः ॥ २०७ ॥ आसीदासीमभूमीवलयमलयजालेपनेपथ्यकीर्तिः
 यैरपारीसदनजनैर्धनोद्गीतचापप्रतापः । वीरादस्मात्परः कः पदयुगयुगपत्पातिभूपाति
 डारत्नोडुपत्नीकैरपरिचरणामन्दनन्दन्नखेन्दुः ॥ २०८ ॥ एतेनोत्कृष्टकण्ठप्रतिमु
 वधनात्वाद्भुतानां कष्टं द्रष्टैव नाभूद्वि सैमरसमालोकिलोकास्पदेऽपि । अश्वैरस्वैरि

१. स्थिरत्वम्. २. औचित्यम्. ३. अग्नेर्जलं सहजद्वेषि तस्मिन्. ४. समाहृतगुणस्य. ५. दण्डक
 दित्यर्थः. ६. दलयित्वा. ७. अमोघवाण इत्यर्थः. ८. सेनयाभियानम्. ९. धृतभस्मानुलेपना. १०. दु
 ११. युगपत्. १२. दुःखाभावात्; (पक्षे) निर्गत्यभावात्. १३. भयाभावात्; (पक्षे) दुःखयोगात्
 १४. अगमादिति भावः; (पक्षे) प्रत्यक्षादिति भावः. १५. संसारादित्यर्थः; (पक्षे) चाषादित्यर्थः
 सूर्यम्; (पक्षे) यथाश्रुतम्. १७. जलमार्गः. १८. संग्रामः. १९. विनाशं प्राप्ताः. २०. रुधिरवद्. २१
 णयः. २२. क्षरणम्. २३. वज्रम्. २४. शेषस्य. २५. रक्तता. २६. समुद्रपरतीराणाम्. २७. निरन्तरं
 अंशवः; (पक्षे) हस्ताः. २८. छिन्नकण्ठैः. २९. नर्तकः. ३०. युद्धप्रेक्षकजनालयेऽपि. ३१. अमन

[प्र० ३]

कृतचुरं चुरलीमङ्गुसंक्षुभ्यमानक्ष्माष्टोत्तिष्ठदन्धं करणरणधुरारेणुधारान्धकारात् ॥ २०९ ॥
 मन्दोद्धूतैः शिरोभिर्मणिभरगुरुभिः प्रौढरोमाश्च दण्डस्फायन्निर्मोकसंधिप्रसरदविगलत्समदस्वे-
 दपूराः । जिह्वायुग्माभिपूर्णनविषमसमुद्गीर्णवर्णाभिरामं वेलाशैलाङ्गभाजो भुजगयुवतयस्त्व-
 द्गुणानुद्गुणन्ति ॥ २१० ॥ आ शैलेन्द्राच्छिलान्तःस्वलितसुरधुनीशीकरासारशीतादा तीरान्नै-
 करगस्फुरितमणिरुचो दक्षिणस्यार्णवस्य । आगत्यागत्य भीतिप्रणतनृपशतैः राश्वदेव क्रि-
 यन्तां चूडारत्नांशुगर्भास्तव चरणयुगस्याङ्गुलीरन्ध्रभागाः ॥ २११ ॥ श्रावंश्रावं त्वदीयं
 गुणगणमखिलं सर्वदा याचकेभ्यस्त्वत्प्राप्यामीप्सितेभ्यः सकलविषयजं भूपवर्गं विहाय ।
 त्वत्तोऽहं प्राप्तुमिच्छुर्विबुधतिलकतां त्वत्समीपेऽतिदूरादायातस्त्वं शतायुर्भव कुरु च तथा
 येन नान्यं भजेऽहम् ॥ २१२ ॥ विद्यावन्तो विनीताः प्रसभमभिसमं वाक्प्रपञ्चेषु जीवाः
 कैवानैवारमन्ते त्रिजगति विततां कीर्तिवल्लीमतल्लीम् । तेषामाधारभावं भुवनपरभृतो विभ्रतो
 ये लसन्ते ते तु त्रैलोक्यतुङ्गा विमलफलजुषः स्वःपतिं स्वरूपयन्ति ॥ २१३ ॥ वक्त्रात्मोजे
 सर्वस्वतयधिवसति सदा शोणै एवाधरस्ते बाहुः काकुत्स्थवीर्यस्मृतिकरणपटुर्दक्षिणस्ते सैमुद्रः ।
 बाँहिन्यः पार्श्वमेताः क्षणमपि भवतो नैव मुञ्चन्त्यभीक्ष्णं स्वच्छेऽन्तर्मानसेऽस्मिन्कथमव-
 निपते तेऽम्बुपानाभिलाषः ॥ २१४ ॥ केचिद्दृष्ट्वाः सहेलं निजभवनगता मोचिताः केऽपि
 केचिद्देहाद्देहान्तराणि क्षणमपि गमिताः केऽपि नीता निबन्धम् । हत्वा हत्वा च केचित्प्र-
 तिपदमदयं प्रापिता व्यर्थभावं क्षोणीनाथस्य तस्योन्नतभुजपरिवेनारयः सारयश्च ॥ २१५ ॥
 उच्चैः कल्याणवाही करजितवसुधः सर्वदा पूर्णकामो विख्यातः कर्णवृत्त्या न च वचसि
 कटुश्चित्रपाकानुभावी । कोशापेक्षी परस्मादुचितवहुकथस्तत्परः पुण्यलोके चित्रं राजाधि-
 राज त्वमिव तव रिपुस्तत्र कम्पं प्रतीमः ॥ २१६ ॥ उत्पत्त्युत्पन्नशिष्टा विविधगुणगणा यत्र
 यान्ति प्रतिष्ठां बाधेन प्राक्तनानां न च नियमविधिर्नापि संख्यार्थदाने । ऊहः सर्वत्र
 यस्य स्फुरति च सकलः सत्य एवार्थवादो मीमांसाभावमश्चत्यभिनवमधुना मूर्तिरेषा
 त्वदीया ॥ २१७ ॥

विशिष्टराजप्रशंसा ।

दशरथः ॥ चिरादक्ष्णोर्जाज्जं शमयति समस्तासुरवधूकचाकृष्टिक्रीडाप्रसभसुभगंभावुक-
 भुजः । त्रिलोकी जङ्घालोज्ज्वलसहजतेजा मनुकुलप्रसूतिः सूत्राङ्गो विजयसहकृत्वा दशरथः
 ॥ १ ॥ यस्योद्यद्भुजदण्डचण्डिमवलत्कोदण्डलीलायितैर्निष्पीते दनुजेन्द्रचन्द्रवदनाभ्रवल्ली-
 विभ्रमे । लक्ष्मीमस्त्रविपाटलक्षतमयीमालम्बते केवलं पौलोमीकरजाङ्कुरव्यतिकरादाखण्डलीयं

१. चुरसंचारैः. २ सपदि. ३. संचूर्ण्यमानात्. ४. वाणी; (पक्षे) नदीविशेषः. ५. आरक्तः; (पक्षे)
 नदिविशेषः. ६. मुद्राभिः सहितः; (पक्षे) अन्धिः. ७. सेना; (पक्षे) नद्यः. ८. इन्द्रस्य.

वपुः ॥ २ ॥ यस्येन्द्रारिजयश्रिया सह झटित्याकृष्य मौर्वीलतां साकं भूवलयेन चाप-
 दोर्मण्डले बिभ्रति । पौलोमीकुचकुम्भसीमनि रहः पश्यन्नखाङ्कं नवं धत्ते चेतसि केवलं न
 करे कोदण्डमाखण्डलः ॥ ३ ॥ जनकः ॥ ज्याघातः कार्मुकस्य श्रयति करतलं कण्ठ-
 कारनादस्तेजो भाति प्रतापाभिधमवनितले ज्योतिरात्मीयमन्तः । राज्यं सिंहासनश्रीः
 मपि परमं वक्ति पद्मासनश्रीर्येषां ते यूयमेते निमिकुलकुमुदानन्दचन्द्रा नरेन्द्राः ॥ ४ ॥
 रामचन्द्रः ॥ एकादशरुद्राणामेका गौरीत्यनौचिता मत्वा । राघव नृप तव यशसा द-
 पि गौरीकृता हरितः ॥ ५ ॥ त्वद्वैरिभवनलिखितां सीतामाहर्तुमुद्धृत्य । कोणकपिमण्ड-
 शिवशिव भूयो भवन्ति संरम्भाः ॥ ६ ॥ गायन्तु किंनरगणाः सह किंनरीभिः श्री-
 चन्द्र शिखरेषु हिमाचलस्य । शेषेन्दुकुन्ददलबालमृणालनालनीहारहारहरहाससितं य-
 ॥ ७ ॥ नालीकमङ्गलदतीव नदीनैबन्धुनैर्क्षेत्रपो नवसुधाविभवैकहेतुः । राजा किमि-
 नौर्यभिमानहारी राजा परं जयति राघवसार्वभौमः ॥ ८ ॥ नृपतिमुकुटरत्न त्वत्प्रयाणप्र-
 छवगपदनमङ्गुलीभराक्रान्तभोगैः । लिखति दशनटङ्कैरुन्नमद्भिर्नमद्भिर्जरठकमठभर्तुः
 सर्परार्जः ॥ ९ ॥ अधाक्षीन्नो लङ्कामयमयमुदन्वन्तमतरद्विशल्यं सौमित्रेरयमुपनिनायौषि-
 नम् । इति स्मारंस्मारं त्वदारिनगरीभित्तिलिखितं हनूमन्तं दन्तैर्दशति कुपितो राक्षस-
 ॥ १० ॥ लज्जा कीर्तिर्जनकतनया शैवकोदण्डभङ्गे तिस्रः कन्या निरुपमतया भोजि-
 चन्द्रम् । अन्त्यापाणिग्रहणसमये ज्यायसी जातकोपा भूपैः सार्धं खलु गतवती मय्य-
 दिगन्तान् ॥ ११ ॥ अहो रघुशिरोमणेरभिनरप्रतापावलिप्रचण्डकिरणप्रथमसरसावध-
 श्रयम् । सुराधिपतिरम्बुदान्कमलमिन्दिरा सेवते हिमांशुरपि चन्द्रमाः सततमम्बुधौ व-
 ॥ १२ ॥ कीर्तिः श्रीरघुवंशरत्न भवतः स्वर्वाहिनीगाहिनी दिक्पालानखिलान्परीत्य द-
 पाण्योः प्रतापानलम् । सप्ताम्भोनिधिमण्डलान्यधिगता त्वय्येकपत्नीव्रतख्यात्यै विष्णु-
 सृष्टशत्यनुदिनं शेषस्य शीषार्ण्यपि ॥ १३ ॥ कीर्तौ व्याप्तिमेवेत्य वैरिवनितावाण्येति
 साधनादुत्तुङ्गे पृथिवीभुजां परिवृढे शश्वद्विपक्षे स्थितम् । सर्वक्षमापतिमौलिमण्ड-
 श्रीरामचन्द्र प्रभो चित्रं पश्य तव प्रतापदहनं जानन्ति सत्तार्किकाः ॥ १४ ॥
 श्रीराम त्वदनेकचित्रचरितप्रोद्दामकीर्तिश्रुतिप्रह्लादादर्वधूतमूर्ध्नि सकलत्रैलोक्यलोकेऽपि

१. अलीकमङ्गलदतीव; (पक्षे) कमलविकासकृत्. २. अनाथबन्धुः; (पक्षे) नदीनः समुद्रस्तद्वन्धु-
 क्षत्रियश्रेष्ठः; (पक्षे) नक्षत्रनायकः. ४. वसुधैश्वर्यस्य कारणम्; (पक्षे) नवीनायाः सुधाया यो विभक्त-
 मुख्यकारणम्. ५. शत्रुमानहारी; (पक्षे) नारीणां मानहारकः. ६. शरीरम्. ७. कपाले. ८. श्रेष्ठः.
 स्वसतीत्वव्रतज्ञापनाय दिव्यकरणं युक्तमेव. अत्रायं भावः. या हि स्त्री दिव्यं कर्तुमिच्छति सा पूर्व-
 गाहते; अपरं देवताः प्रदक्षिणीकृत्य पाण्योरनलं दधती सप्तमण्डलान्यतिक्रामति; ततो विष्णुपदं स्पर्श-
 तथा सर्पं कर्षति. तद्वदियं त्वत्कीर्तिरपि जलाम्भिराजपदविष्णुपदसर्पस्पर्शनाख्यानि पञ्चदिव्यानि त-
 त्वनिर्वाहाय विधत्त इति. १०. उत्कटा. ११. कम्पितः.

अश्रोत्राः फणिनस्तदेतदुचितं नो चेदहिस्वामिना व्याधूते शिरसि क भूः क गिरयः
 कामी दिशामीश्वराः ॥ १५ ॥ भ्रान्त्वा भूवल्यं दशास्यदमन त्वत्कीर्तिहंसी दिवं याता
 ब्रह्मैरालसंगमवशात्सा तत्र गर्भिण्यभूत् । पश्य स्वर्गतारंगिणीपरिसरे कुन्दावैदातं तथा मुक्तं
 भाति विशालमण्डकमिदं शीतद्युतेर्मण्डलम् ॥ १६ ॥ ज्ञाते तत्पुरुषे तु तत्पुरुषति त्वन्नाम्नि
 शैवाग्रणीरल्पः कोऽपि समाश्रयन्निह बहुव्रीहिं बहुव्रीहिभाक् । श्रीरामेश्वर कर्म धारय इति
 कुर्वन्कविर्भास्करस्तस्मादण्वपि कर्म धारयतु न द्वन्द्वे तु निर्द्वन्द्वति ॥ १७ ॥ अब्दैर्वारिजि-
 वृक्षयार्णवगतैः साकं व्रजन्ती मुहुः संसर्गाद्वडवानलस्य समभूदापन्नसत्त्वा तडित् । मन्ये राम
 तथा क्रमेण जनितो युष्मत्प्रतापानलो येनारातिवधूविलोचनजलैः सिकोऽपि संवर्धते ॥ १८ ॥
 ये मज्जन्ति निमज्जयन्ति च परांस्ते प्रस्तरा दुस्तरे वार्धौ वीर तरन्ति वानरभटान्संतारय-
 न्तेऽपि च । नैते ग्रावगुणा न वारिधिगुणा नो वानराणां गुणाः श्रीमद्दाशरथेः प्रतापम-
 हिमा सोऽयं समुज्जृम्भते ॥ १९ ॥ कीर्तिः श्रीरघुवंशदीप भवतो दूती मुरारेः प्रियैः यस्मा-
 तुम्यमदात्तदादि गिरिशोऽभूदधर्नारीश्वरः । ब्रह्माभूच्चतुराननः सुरपतिश्चक्षुःसहस्रं दधौ
 स्कन्दो मन्दमतिश्चकार न करस्पर्शं स्त्रियाः शङ्कितः ॥ २० ॥ एकं काञ्चनभूधरं सुवल्यं
 वासः सुर्धवैरिधिं तैरं तारकराजमण्डलमिदं संप्राप्य सत्कुण्डलम् । दूरस्थापि च तेन तेन
 सदृशं त्वां भूषणं चापरं स्त्रीमानं ग्रहिलेव र्याचतितरां श्रीराम कीर्तिस्तव ॥ २१ ॥ संग्रामो
 दिवसायते तव भुजः पूर्वाचलेन्द्रायते त्वत्क्रोधोऽप्यरुणायते तव लसच्छौर्यं प्रकाशायते ।

१. शेषशिरोवधूने भूमेः पात एव स्यात्ततस्तेषां गिर्यादिवस्तूनां क्वावस्थानं भवेद्यतस्तेषां भूम्याश्रितत्वात्-
 स्याश्च शेषाश्रितत्वादित्यर्थः. २. हंसः. ३. तीरे. ४. कुन्दवदुज्ज्वलम्. ५. लक्ष्मीम्. ६. तदाप्रभृति. ७.
 महेश्वरेणेत्यं तर्कितम्, यद्यहमुमां स्वपार्श्वे न स्थापयिष्यामि तदेयं कीर्तिदूती लक्ष्मीमिवापहृत्य मम कामिनीं
 गौरीमपि रामाय प्रदास्यतीति भिया स्वाङ्ग एव गौरी स्थापिता तत्प्रभृत्यधर्नारीश्वरो इति हरख्यातिः. ८. ब्रह्म-
 णा स्वपत्नीरक्षणार्थं चतसृष्वपि दिक्षु मुखानि निर्मितानीति भावः. ९. यतो बहूनि चक्षूषि मम चेद्भविष्यन्ति
 तदा स्वाप्सरसः प्रलोभ्यापहर्तुमागच्छन्तीं कीर्तिदूतीमवलोकयिष्यामीति भावः. १०. मन्दा विवाहेऽलसा
 मतिर्यस्य सः. ११. यतश्चेदहं कुच्छ्रेण प्राक्छिद्यं परिणेष्यामि तथापि तदपहरणे मम तस्या वियोग एव भावी,
 ततः किमनेन परिणयनारम्भेणेति विचारादिति भावः. १२. ममैकः काञ्चनगिरिर्दक्षिणकरे कटकोऽस्ति वामे
 तु न किमपीत्येकनेत्राञ्जनवन्न शोभेते पाणी, अतोऽपरं तादृशं वलयाख्यं भूषणं मह्यं देहीति प्रार्थयते. १३.
 यतो न ह्येकं वास उपर्यधश्चाङ्गे परिधातुं शक्यते. १४. उज्ज्वलम्. १५. इदमेकं तारकाणां राजा चन्द्रस्त-
 स्य मण्डलं सत्कुण्डलमेकस्मिन्वर्णे संप्राप्य तत्सममपरकुण्डलं द्वितीयकर्णार्थं याचति. १६. दिक्पर्यन्तं प्रासापि.
 १७. स्त्रिया यो मानः स्वपतिसौभाग्यसुरूपत्वादिगर्वस्तेन ग्रहिला ग्रहयहीता. १८. अन्यापि या मानिनी
 मानग्रहयहीता भवेत्सा विदेशस्थापि पतिं प्रभविष्युं तत्तद्वस्तु याचते यद्भूमण्डलेऽपि नाप्यते तथेयं कीर्तिरप्य-
 परं भूषणं याचत इत्यर्थः. १९. यथा दिवसे सूर्यः प्रभाप्रगल्भतामुपैति तथा त्वत्खङ्गभानुरपि सङ्ग्रामे स्वस्प-
 र्शतां प्रकटयतीत्यर्थः. २०. यथा भानुरुदयाचले भासते तथा चासौ त्वद्भुजे भासत इत्यर्थः. २१. यथारुणो
 रक्तवर्णोऽग्रे प्रादुर्भवति तथा क्रोधोऽपि रक्तमुखनेत्रादिना प्रादुर्भवतीत्यर्थः. २२. यथा सूर्यस्योदये सर्वत्र
 प्रकाशः प्रसरति तथा त्वत्खङ्गभानोरुदये तव शौर्यं स्पष्टमुदेतीत्यर्थः.

त्वद्वैरी तिर्मिरायते तदबलाहत्सूर्यकान्तायते त्वत्कीर्तिः कमलैयते रघुपते त्वत्खड्गचर्मणम् ॥ २२ ॥ अस्माकं परमन्दिरस्य चरितं यद्यप्यवाच्यं भवेत्स्वामी त्वं कथयामि तेन क्व किञ्चित्प्रियादूषणम् । श्रीमद्राम नृप त्वया रणमुखे पाणिग्रहः सादरं यस्याः सासिलता स्य हृदये दृष्टा लुण्ठन्ती मया ॥ २३ ॥ सत्यं सा बहुरूपिणी समभवत्सिद्धिस्वरूपा त्वकीर्तिः श्रीरघुवंशरत्न विमला जागर्ति विश्वोदरे । क्षमापारे रिपुमन्दिरे नृपपुरे रत्नाकरे र्ज्ञेरे कान्तारे गिरिशेखरे विषधरागारे तथैवाम्बरे ॥ २४ ॥ गर्वावेशविशालरावणभुजप्रोक्षितापापलज्वालार्जलेनवाग्बुद्धः कथमसौ सीतापतिर्वर्ण्यते । यस्यारातिनृपाः कृपाणैर्मन्त्राः पुरो गौरवादत्युच्चैर्गतयो भवन्ति च पुनर्भित्त्वा रवेर्मण्डलम् ॥ २५ ॥ भीमं यत्कर्म धिं जवेन हनुमानुल्लङ्घ्य लङ्कां गतो यच्चाशोकमहावनं दलितवानक्षं च यत्क्षुण्णैर्वान् । सीतापायनमौलिरत्नसहितः प्राप्तश्च यस्त्वामसौ तत्राप्येष भवत्प्रतापमहिमा निर्यन्त्रैः कारुण्यैः ॥ २६ ॥ धत्ते नायक राम तावकयशो रामे शशाङ्के मरुद्बाहे स्वर्गगणे हरे प्राणिनां वाण्यां वृषे भे^{२१} रुचिम् । अन्येषां तु तदैम्बरे तदैहिते तद्व्यञ्जने तन्मदे तत्कण्ठे च तत्क्षणे तदलके तत्प्रोथके तत्पथे ॥ २७ ॥ श्रीमन्नायक रामभद्र भवतः पाणौ कृपाणौ दृष्ट्वा यद्यदभूदरिक्षितिभुजां तत्तत्समाकर्णय । अङ्गे वेपथुरन्धता नयनयोर्वक्त्रे तृणभूमीतिश्चेतसि वाचि संस्तुतिकथा हस्तद्वयं मेस्तके ॥ २८ ॥ आकृष्टे कवचादहीन्द्राक्षरैर्कल्पे कृपाणे त्वया श्रीमन्नायक रामचन्द्र भवतः प्रत्यर्थिनां वेश्मसु । गौहन्ते सहस्रां लयाचैर्मरीचां दूलशां स्वाचरीयक्षोरक्षशृगालकोलैर्शलैर्मृङ्गैर्लूकेभिश्चादयः ॥ २९ ॥ रेफ

१. यथा सूर्योदये तमांसि नाशमायान्ति तथा त्वत्खड्गभानूदये तव वैरिणो दिगन्तगामिनो भवन्तीति भावः. २. यथा भानोरुदये सूर्यकान्तमणिषु महास्तापः संजायते तथा चैतदुदये सति वैरिस्त्रीहृदयेषु महान्पथाः भवतीत्यर्थः. ३. यथा भानोरुदये कमलानि विकस्वराणि भवन्ति तथा त्वत्खड्गभानोरुदये त्वत्कीर्तिर्विकसिता भवतीत्यर्थः. ४. तिग्मांशुत्वात्खड्गस्य सर्वथा सूर्योपमत्वमस्तीति शेषः. ५. परस्त्रियाः. ६. यतो भक्ताः तत्तत्प्रियमिनः कथमपि हानिं सोढुमक्षमाः. स्त्रीदुर्लक्षणं तु परमपमानकारणमतो ब्रवीमीत्यर्थः. ७. यथा कान्तिरिण्टहीती परपुरुषस्य हृदये विलासं कुर्यात्तदा तस्या असतीत्वलक्षणेन पुरुषस्य महदूषणं लभं भवेत्तद्वद्वेषणं नानारूपत्वेन विश्वव्यापिन्यभूदिति भावः. ८. अणिमाद्यष्टसिद्धिमती. ९. यथा योगिनी सिद्धा विरिण्डा स्वकामचारिणी भवेत्तथा त्वत्कीर्तिरपीति भावः. १०. देदीप्यमानाः. ११. समूहः. १२. अन्योऽप्येव. १३. अन्धुदेन शाम्यते यथा तथा तत्प्रतापान्निरपि रामेण शामित इति भावः. १४. कृष्णाम्भवात्. १५. यथिनी भवन्ति. अन्यो हि यो जलधौ निमग्नो भवति स च नीचैर्गतिरेव भवतीति प्रसिद्धम्. १६. तवान्. १७. अस्खलितः. १८. षलभद्रे. १९. उच्चैःश्रवसि. २०. ऐरावते. २१. नक्षत्रे. २२. नक्षत्रे. २३. नक्षत्रे. २४. नक्षत्रे. २५. नक्षत्रे. २६. येषां मुखे दृणं दृश्यते ते शूरा अपि गोवदवध्या इति भावः. २७. शिरसि कदम्बे तन्नामार्थं कृतवन्त इत्यर्थः. २८. सदृशे. २९. तन्मन्दिराणां शून्यत्वेन वनचरतिरश्वां तत्र प्रवेशयतीति भावः. ३०. वनगावः. ३१. व्याघ्राः. ३२. वानर्यः. ३३. शूकराः. ३४. शल्यकाः. ३५. शल्यकाः.

अनराजता तव तवाकार प्रकर्षः स्वरेष्वन्त्यस्यापि मकार विस्फुरति ते वर्गक्षरेष्वादिमा ।
 येः संभूय निगद्यते रघुकुलालंकारहीराङ्कुरो देवः क्षोणिमुतापयोधरतटीशृङ्गारहारो हरिः
 ॥ ३० ॥ स्वेदाम्भःकणमण्डलानि खुरलीखेलोद्भवान्यन्वहं त्वद्वाहो रसैयन्महाबल इति
 स्याति गतो मौरुतः । तं चास्वाद्य मुहुः सहस्रफणताशाली बलीयानिर्हिर्घत्ते कोमलकोम-
 लैरपि फणैः श्रीरामचन्द्र स्थिराम् ॥ ३१ ॥ श्रीरामे मृगयां गतेऽपि धनुषा बाणे समारो-
 पितेऽप्याकर्णान्तगतेऽथ मुष्टिगलितेऽप्येणाङ्गिलग्रेऽपि च । न त्रस्तं न पलायितं न चकि-
 तं नोत्कम्पितं न द्रुतं मृग्या मद्भशगं करोति दयितं कामोऽयमित्याशया ॥ ३२ ॥ गा-
 म्भीर्येण महोदयेन शरणत्राणेन मर्यादया सर्वाशापरिपूरणेन महता स्थैर्येण धैर्येण च । रा-
 मत्वामनुकर्तुमिच्छतितरां वारांनिधिः किं त्वसौ पीतो वानरलङ्घितः प्रमथितो बद्धः श्रियात्या-
 जितः ॥ ३३ ॥ देव श्रीनृप रामचन्द्र भवतो दिग्जैत्रयात्रोत्सवे धावद्भीरुरंगचञ्चलखुरक्षुण्णक्ष-
 मामण्डलात् । वातोद्धूतरजोमिलत्सुरनदीसंजातपङ्कस्थलीदूर्वाचुम्बनचुञ्चवो हरिहयास्तेनैव
 वृद्धं दिनैः ॥ ३४ ॥ साधर्म्येण कथं गृणन्तु यमुनावेणीं कृपाणीं च ते श्रीमद्राम चमूवरेण्य
 भवतो वाग्ब्रह्मासिद्धान्तिनः । नाकृष्टां हलिना न कालियवशात्क्रूरां न धाराजडां न च्छाया-
 जनितां न वक्रैवहुलां न प्राप्तमैङ्गां क्वचित् ॥ ३५ ॥ आबाल्यं पतिरेष मे जगदिदं जा-
 नाति तत्त्वं पुनर्भू मध्ये समुपागता तदपि ते विख्यायते यः पतिः । वृद्धा नास्य गृहे
 वसामि सुचिरं तिष्ठं स्थिरात्रेति तन्मात्सर्यादिव राम भूप भवतः कीर्तिर्दिगन्तं गता
 ॥ ३६ ॥ का शृङ्गारकथा कुतूहलकथा गीतादिकानां कथा माद्यदन्तिकथा तुरंगमकथा
 कोदण्डदीक्षाकथा । एकैवास्ति परं पलायनकथा त्वद्भीरुभूमिभुजां देव श्रीरघुनाथ नाथ
 जगति स्वप्नेऽपि नान्या कथा ॥ ३७ ॥ त्वं चेत्कल्पतरुर्वयं सुमनसस्त्वं चेत्सुधा-
 त्मा कलाः संपूर्णा वयमीश्वरो यदि भवान्स्वच्छा विभूतिर्वयम् । संपूर्णः कमलाकरो यदि
 भवान्श्रीराजहंसा वयं स्वामिस्त्वं शृणु रामचन्द्र नृपते किं किं न तेऽङ्गं वयम् ॥ ३८ ॥
 पाताले मञ्जु मूलं फणिपतिरभितः कीर्तिवच्छेस्तवैषा स्थूणा कैलासशैलो गगनमिह महाम-
 ण्डपः पण्डुदण्डाः । दन्तीन्द्रस्थूलदन्ता दलिततिरतुला शारदाभ्राणि सारास्ताराः पुष्पाणि
 चन्द्रः फलमिदममलं राम राजेन्द्र मन्ये ॥ ३९ ॥ कूर्मः पद्मोऽस्य यष्टिर्भुजगपतिरसौ
 भोजनं भूतधात्री तैलापूर्वाः समुद्राः कनकगिरिरयं वृत्तैर्वर्तिप्ररोहः । ज्योतिश्चण्डांशुरोचिर्ग-

१. व्यञ्जनेषु श्रेष्ठत्वम्. २. कखगादिषु. ३. श्रमः. ४. आस्वादयन्. ५. यदा त्वया वैरिणो हतास्तदा त्वद्भुजयोः परिश्रमजः स्वेद उत्पन्नस्तच्छोषणाद्वायुर्महाबलोऽभूदिति भावः. ६. शेषः. ७. पृथ्वीम्. ८. दूर्वा-
 ङ्कुरमक्षणे रता अरुणेन प्रेरिता अपि न तूर्णं प्रयान्ति किं तु शनैरेव. अत एव ग्रीष्मतौ महान्तो दिवसा जायन्ते इति भावः. ९. कथयन्तु. १०. छाया सूर्यभार्या. ११. पानीयवाहाः. १२. पर्वतादिविषमस्थल इत्यर्थः. १३. मनोहरम्. १४. स्तम्भः. १५. श्वेतयष्टिका. १६. पर्णसंततिः. १७. प्रसृताः. १८. अवष्टम्भहेतुः. १९. दीपदण्डः. २०. दीपाधारपात्रम्. २१. तैलपूर्णाः. २२. मध्यवर्तितत्वाद्भर्तुलदशाङ्कुरः.

गनमलिनिमा कज्जलं दह्यमाना शत्रुश्रेणी पतङ्गा ज्वलति रघुपते त्वत्प्रतापप्रदीपः ॥ ४० ॥
 शक्तिः सर्वातिरिक्ता विलसति न च ते पीलुपाकप्रियत्वं वाक्यं धर्मे प्रमाणं स्वयमपि वि-
 नान्य ईशोऽस्ति कश्चित् । नो वायं भेद आस्ते कचिदपि विषये नैव मिथ्या प्रवाह्य-
 पाण्डित्यमेतद्ब्रह्मसि रघुपते गौतमाद्यैरतर्क्यम् ॥ ४१ ॥ पूर्वत्रासिद्धबुद्धिर्द्विगुणितकरमेव
 स्ति तेऽल्पप्रयत्नो यः कश्चिन्नैव लोपं भजति बहुतराप्येक्षिणोऽप्यन्तरङ्गाः । नो वा-
 परेण कचिदपि विषये नापवादो गुणानां दृढीनां वर्णमात्रं सदनमिति नवो राम साधुत्वं
 ॥ ४२ ॥ प्रौढिं धत्तां कलासु प्रथयतु कुमुदं सत्पथे संचरेद्वा नेत्रानन्दं विधत्तामसौ
 विबुधानस्तु राजा तथापि । दोषान्वेषी कलङ्की सहजजडतनुः संक्षयः पक्षपाती नक्षत्रेशः
 वा तुल्यतु तुलनां रामचन्द्रेण चन्द्रः ॥ ४३ ॥ कृष्णः ॥ श्रीकृष्ण त्वत्प्रतापेन प्रताप-
 दिग्गङ्गाः । दिग्गजा वीजयन्त्येव कर्णतालैः पुनः पुनः ॥ ४४ ॥ क्षीरक्षालितापाङ्ग-
 किरणश्रीगर्वसर्वकषाः श्रीकृष्णार्जुनसारथेऽसुररिपो त्वत्कीर्तिविस्फूर्तयः । कैलासनि हि-
 चलन्ति विकसत्कुन्दन्ति कन्दन्ति च क्षीरोदन्ति हलायुधन्ति विबुधाहारन्ति हीरानि
 ॥ ४५ ॥ विक्रमार्कः ॥ तत्कृतं यन्न केनापि तद्वत्तं यन्न केनचित् । तत्साधितमसाध-
 द्विक्रमार्केण भूमुजा ॥ ४६ ॥ हस्ती वन्यः स्फटिकघटिते भित्तिभागे स्वविम्बं दृष्ट्वा
 प्रतिगज इति त्वद्विषां मन्दिरेषु । दन्ताघाताद्दलितदशनस्तं पुनर्वीक्ष्य सद्यो मन्दं मन्दं
 शति करिणीशङ्कया विक्रमार्क ॥ ४७ ॥ कीर्तिस्ते दयिता तदीयजठरे लोकत्रयं
 तस्माच्च जगतः पिता पितृधनं येनार्थिनां त्वद्धनम् । वीर श्रीवर विक्रमार्क भवतस्त्वं
 मन्यामहे कस्त्यागः स्वकुटुम्बपोषणविधायार्थव्ययं कुर्वतः ॥ ४८ ॥ भोजः ॥ त्वच्चित्तं
 निर्यातं द्रव्यं तृणकणायते । क्रोधे विरोधिनां सैन्यं प्रसादे कनकोच्चयः ॥ ४९ ॥
 त्वद्दानपाथोद्यौ दरिद्रस्य निमज्जतः । न कोऽपि हि भुजालम्बं दत्ते मेऽभयदायकम् ॥ ५० ॥

१. (चन्द्रपक्षे) तथा कलास्वशेषेषु प्रौढिं प्रागल्भ्यं धत्तां विभर्तुः; (रामपक्षे) यथा कलासु विबुधानां
 धत्ते. २. (चन्द्रपक्षे) तथा कुमुदं प्रकाशं प्रथयतु विस्तारयतु; (रामपक्षे) यथा कौ पृथिव्यां मुदं ह्रीं प्र-
 ति. ३. (चन्द्रपक्षे) तथा सतां देवानां पन्थाः सत्पथ आकाशस्तस्मिन्संचरेत्; (रामपक्षे) यथा सत्पथ-
 योग्ये मार्गे संचरति. ४. (चन्द्रपक्षे) तथा नेत्राणां लोचनानामानन्दं विधत्तां कुरुताम्; (रामपक्षे) यथा हि-
 णां रक्षकाणामानन्दं जनयति. ५. (चन्द्रपक्षे) तथा विबुधान्देवानवतु रक्षतु; (रामपक्षे) यथा हि-
 न्पण्डितानवति. ६. (चन्द्रपक्षे) तथा च राजा शोभितोऽस्तु; (रामपक्षे) यथा नात्रा क्रियते
 राजा. ७. (चन्द्रपक्षे) दोषा रात्रिस्तामन्वेषते तच्छीलः; (रामपक्षे) न दोषमन्वेषते किंतु गुण-
 (चन्द्रपक्षे) कलङ्कवान्; (रामपक्षे) कलङ्की न. ९. (चन्द्रपक्षे) सहजतो जलमयी तनुर्वसः सः
 पक्षे) निसर्गतो मूर्च्छितस्वभावो न. १०. (चन्द्रपक्षे) कृष्णपक्षः एकैककलाक्षयात्सक्षयः; (रामपक्षे)
 कदाचन तस्य क्षयः किंतु सर्वदा-वृद्धिरेव. ११. (चन्द्रपक्षे) पक्षेऽतीतेमायां पतनशीलः; (रामपक्षे)
 पाती न. १२. (चन्द्रपक्षे) नक्षत्राणां तारकाणामीशः स्वामी; (रामपक्षे) न च न क्षत्रेशः किंतु
 क्षत्राणामीशः.

निजानपि गजान्भोजं ददानं प्रेक्ष्य पार्वती । गजेन्द्रवदनं पुत्रं रक्षत्यथ पुनः पुनः ॥ ५१ ॥
 प्रतापभीत्या भोजस्य तपनो मित्रतामगात् । और्वो वाडवतां धत्ते तडित्क्षणिकतां श्रिता
 ॥ ५२ ॥ भोज त्वत्कीर्तिकान्ताया नभोभालस्थितं महत् । कस्तूरीतिलकं राजन्गुणागारं
 विराजते ॥ ५३ ॥ अस्य श्रीभोजराजस्य द्वयमेव सुदुर्लभम् । शत्रूणां शृङ्खलैर्लोहं ताम्रं
 शासनपत्रकैः ॥ ५४ ॥ धारेश त्वत्प्रतापेन पराभूतस्त्रिषां पतिः । सुवर्णपात्रव्याजेन देव
 त्वामेव सेवते ॥ ५५ ॥ त्वद्यशोजलधौ भोज निमज्जनमयादिव । सूर्येन्दुबिम्बमिषतो धत्ते
 कुम्भद्वयं नमः ॥ ५६ ॥ शुक्तिद्वयपुटे भोज यशोब्धौ तव रोदसी । मन्ये तदुद्भवं मुक्ता-
 फलं शीतांशुमण्डलम् ॥ ५७ ॥ अद्य धारा सदाधारा सदालम्बा सरस्वती । पण्डिता
 मण्डिताः सर्वे भोजराजे भुवं गते ॥ ५८ ॥ सुरताय नमस्तस्मै जगदानन्दहेतवे । आनुषङ्गि
 फलं यस्य भोजराज भवादृशाः ॥ ५९ ॥ श्रीभोज साम्यं तव कल्पवृक्षः सदा वदान्योऽपि
 कथं प्रयाति । यतो भवद्दानसुपुष्टविप्रहव्येन कुक्षिमरिरस्य भर्ता ॥ ६० ॥ भोजप्रतापं तु
 विधाय धात्रा शेषैर्निरस्तैः परमाणुभिः किम् । हरेः करेऽभूत्पविरम्बरे च भानुः पयोधेरुदरे
 रुशानुः ॥ ६१ ॥ भोजप्रतापाग्निरपूर्वं एष जागर्ति भूभृत्कटकस्थलीषु । यस्मिन्प्रविष्टे रिपु-
 पार्थिवानां तृणानि रोहन्ति गृहाङ्गणेषु ॥ ६२ ॥ यथा यथा भोजयशो विवर्धते सितां त्रि-
 लोकीमिव कर्तुमुद्यतम् । तथा तथा मे हृदयं विदूयते प्रियालकालीधवलत्वशङ्कया ॥ ६३ ॥
 पन्थाः संहर दीर्घतां त्यज निजं तेजः कठोरं रवे श्रीमृन्विन्ध्यगिरे प्रसीद सदयं सद्यः
 समीपे भव । इत्थं दूरपलायनश्रमवतीं दृष्ट्वा निजप्रेयसीं श्रीमद्भोज तव द्विषः प्रतिदिनं
 जल्पन्ति मूर्च्छन्ति च ॥ ६४ ॥ धाराधीश धरामहेन्द्रगणनाकौतूहलीयानयं वेधास्त्वद्गणने
 चकार खेटिकाखण्डेन रेखां दिवि । सैवेयं त्रिदशापगा समभवच्चतुल्यभूमीधराभावाच्चु त्य-
 जति स्म सोऽयमवनीष्टे तुषाराचलः ॥ ६५ ॥ राजन्मुञ्जकुलप्रदीप सकलक्षमापालचूडामणे
 युक्तं संचरणं तवाद्भुतमणिच्छत्रेण रात्रावपि । मा भूच्चद्वदनावलोकनवशाद्भीडाभिनम्रः शशी
 मा भूच्चैयमरुंधती भगवती दुःशीलताभाजनम् ॥ ६६ ॥ छन्नं सैन्यरजोभरेण भवतः श्रीभो-
 जदेव क्षमारक्षादक्षिणदक्षिणक्षितिपतिः प्रेक्ष्यान्तरिक्षं क्षणात् । निःशङ्को निरपत्रपो निरनुगो
 निर्बान्धवो निःसुहृन्निःस्त्रीको निरपत्यको निरनुजो निर्हाटको निर्गतः ॥ ६७ ॥ मुक्ताः
 केलिविसूत्रहारगलिताः संमार्जनीभिर्हृताः प्रातः प्राङ्गणसीमि मन्थरचलाद्दालाङ्गिलाक्षारुणाः ।
 दूराद्दडिमबीजशङ्कितधियः कर्षन्ति केलीशुका यद्विद्वद्भवनेषु भोजनृपतेस्तत्त्यागलीलायितम्
 ॥ ६८ ॥ स्पष्टाकृष्टासिपिष्टोत्कटकरटिघटाकुम्भकूटावटान्तर्निष्ठचूतासूक्तान्यास्तदनिकट-
 टकोणपादादृहासः । भोजेन्द्र त्वद्गणक्षमाक्षतभटविकटोरः स्थलत्रोटकुप्यद्गौघत्रोटकोटिप्रक-
 टचटचटाशब्दरौद्रोऽभवद्वाक् ॥ ६९ ॥ भो भो श्रीभोजदेव श्रयत विनयतः शत्रवः क्षत्रि-

१. सूर्यः. २. इन्द्रः. ३. कुतूहलविशिष्टः. ४. खटिनीशकलेन.

वर्गाः प्राणत्राणाय नौका न भवति भवतां क्वाप्यरण्यं शरण्यम् । मत्वा मातङ्गकुम्भमिति पुरा क्रूरवृत्तिर्भिनत्ति क्रुद्धः शुद्धान्तकान्ताकुचकलशायुगं रंहसा सिंहशावः ॥ ७० ॥ नीरक्षीरे गृहीत्वा सकलखगपतीन्याति नालैर्कजन्मा चक्रं धृत्वा कराब्जे सकलजलनिर्वाहकपाणिर्मुकुन्दः । सर्वानुद्धृत्य शैलान्दहति पशुपतिर्भालनेत्रेण पश्यन्व्याप्ता त्वत्कीर्तिरस्य सकलवसुमतीं भोजराज क्षितीन्द्र ॥ ७१ ॥ स्वर्गाद्गोपाल कुत्र ब्रजासि सुरमुने भूतले धेनोर्वत्सस्यानेतुकामस्तृणचयमधुना मुग्धदुग्धं न तस्याः । श्रुत्वा श्रीभोजराजप्रचुरातिब्रीडशुष्कस्तनी सा व्यथो हि स्यात्प्रयासस्तदपि तदरिभिश्चर्वितं सर्वमुर्व्याम् ॥ ७२ ॥ पातालगङ्गापयसि विहरतां तत्तटीरूढमुस्तामादत्तामादिपोत्री शिथिलयतु फणामण्डलं लीन्द्रः । दिङ्मातङ्गा मृणालीकवलनकलनां कुर्वतां पर्वतेन्द्राः सर्वे स्वैरं चरन्तु त्वयि विभो भोज देवीं धरित्रीम् ॥ ७३ ॥ पृथ्वीराजः ॥ मन्दश्चन्द्रकिरीटपूजनरसे तृणकृष्णार्चने स्तम्भः शंभुनितम्बिनीप्रणतिषु व्यग्रो न धातुर्गृहे । अस्माकं परमर्दनेऽस्ति न्यस्तेन संरक्षितः पृथ्वीराजनरेश्वरादिति नृणां तत्पत्तने पूज्यते ॥ ७४ ॥ वीरराट् विन्ध्यादा हिमाद्रेर्विरचितविजयस्तीर्थयात्राप्रसङ्गादुद्धीवेषु प्रहर्षान्नृपतिषु विनम्रकृतप्रपन्नः । आर्यावर्तं यथार्थं पुनरपि कृतवान्म्लेच्छविच्छेदनाभिर्देवः शाकंभरीन्द्रो विजयते वीरराट् क्षोणिपालः ॥ ७५ ॥ विश्वहराजः ॥ ब्रूते संप्रतिं चाहुवाणतिलकः भरीभूपतिः श्रीमान्विग्रहराज एष विजयी संतानजातात्मजः । अस्माभिः करदं व्यसि हिमवद्विन्ध्यान्तरालं भुवः शेषस्वीकरणाय मास्तु भवतामुद्योगशून्यं मनः ॥ ७६ ॥ हम्मीरमुञ्चति मुञ्चति कौशं भजति च भजति प्रैकम्पमरिवर्गः । हम्मीरवीरखड्गे त्यजति त्वं क्षेमामाशु ॥ ७७ ॥ मा चक्र चक्रिविरहज्वरकातरो भूः संकोचमम्बुज न याहि न नीयम् । हम्मीरभूपहयपादविदीर्णभूमिरेणूत्करैरयमकारि दिवान्धकारः ॥ ७८ ॥ भीमः ॥ पृथ्वी श्रीमदनङ्गभीम महती तद्वेष्टनं वारिधिः पीतोऽसौ कलशोद्धवेन मुनिव्योम्नि खद्योतवत् । तद्विष्णोर्दनुजाधिनाथजयिनः पूर्णं पदं नाभवद्देवश्चेतसि वर्तते तव त्वत्तो महान्नापरः ॥ ७९ ॥ जगद्देवः ॥ शक्रः पप्रच्छ पान्थं कथय मम सखे नातिक्वापि देशो वस्तुं नो यत्र रात्रिर्भवति भुवि खगायेति संप्रत्युवाच । नीते मेरौ समारिषं नकवितरणैः श्रीजगद्देवनाम्ना सूर्येणान्तर्हितेऽस्मिन्कतिपयदिवसैर्वासराद्वैतसृष्टिः ॥ ८० ॥ श्रीकर्णः ॥ मुखे हारावाप्तिर्नयनयुगले कङ्कणभरो नितम्बे पत्राली सतिलकमभूत्पाणिषु लम् । अरण्ये श्रीकर्ण त्वदरियुवतीनां विधिवशादपूर्वोऽयं भूपाविधिरहह जातः किमु ॥ ८१ ॥ त्वं द्वित्राणि पदानि गच्छसि महीमुल्लङ्घ्य यान्ति द्विषस्त्वं बाणान्दशपञ्च मुखं

१. ब्रह्मा. २. पिधानम्; (पक्षे) भाण्डागारम्. ३. उल्लासनम्; (पक्षे) प्रकृष्टं कम्पम्. ४. क्षुब्धम्. (पक्षे) पृथ्वीम्.

परे सर्वाणि शस्त्राण्यपि । ते देवीपतयस्त्वदस्त्रनिहतास्त्वं मानुषीणां पतिर्निन्दा तेषु कथं
 स्तुतिस्तव कथं श्रीकर्ण निर्णीयताम् ॥ ८२ ॥ पाण्ड्यः ॥ तवाङ्गणे सुन्दर वीर पाण्ड्य
 मंतगजाः शृङ्खलिनो विभान्ति । आवासदानादरिभूपतीनामाशान्तशैला इव सापराधाः ॥ ८३ ॥
 विन्ध्याद्रिः करिसाधनीनिरुपमो रत्नाकरः कोशभृत्सौगन्धी मलयाचलः परिचराः सर्वेऽपि
 विद्याधराः । विश्वाशापरिपूरणं वितरणं देशोऽप्यहो दक्षिणः पाण्ड्याखण्डल वीर पाण्ड्य
 भवतः किं किं न लोकोत्तरम् ॥ ८४ ॥ एतद्वन्तिवलैर्विलोक्य निखिलामालिङ्गिताङ्गीं भुवं
 संग्रामाङ्गणसीमि जंगमगिरिस्तोमभ्रमाधायिभिः । पृथ्वीन्द्रः पृथुरेतदुग्रसमरप्रेक्षोपनैत्रामरश्रे-
 णीमध्यचरः पुनः क्षितिधरक्षेपाय धत्ते धियम् ॥ ८५ ॥ नृसिंहः ॥ कौमुदीव तुहिनांशुम-
 ण्डलं जाह्नवीव शशिखण्डमण्डनम् । पश्य कीर्तिरनुरूपमाश्रिता त्वां विभाति नरांसिहभूपते
 ॥ ८६ ॥ गण्डाभोगे विरहति मदैः पिच्छिले दिग्गजानां वैरिस्त्रीणां नयनकमलेष्वञ्जनानि
 प्रमाष्टि । यद्यप्येषा हिमकरकराद्वैतसौवैस्तिकी ते कीर्तिर्दिक्षु स्फुरति तदपि श्रीनृसिंह
 क्षितिन्द्र ॥ ८७ ॥ विद्यारत्नं सरसकविता यानरत्नं तुरंगो वाञ्छारत्नं परमपदवी भोग-
 रत्नं मृगाक्षी । स्रोतोरत्नं विबुधतटिनी मासरत्नं वसन्तो भूमृद्वत्नं कनकशिखरी भूपरत्नं
 नृसिंहः ॥ ८८ ॥ निशारत्नं चन्द्रः शयनतलरत्नं शशिमुखी सभारत्नं विद्वाञ्श्रवणपुटरत्नं
 हरिकथा । कलारत्नं गानं दिविगमनरत्नं दिनकरो महीरत्नं मन्ये सपदि नरांसिंहः क्षिति-
 पतिः ॥ ८९ ॥ श्रीलक्ष्मीनरसिंहसान्द्रजलदे चञ्चलखालीतडिद्धाम्नि च्छन्नरिपुप्रतापतपने
 कोपावलिं वर्षति । पूर्णा शोणितवाहिनी सुरमनःसंतापदावानलः शान्तोऽभूद्विरराम वैरि-
 नितासीमन्तमार्गोदयः ॥ ९० ॥ निर्यच्छोणितपूरताम्रवपुषः स्वैरं रुदन्तो मुहुर्देव श्रीनर-
 सिंह ते रिपुजना दिग्वाससो निस्त्रपाः । उद्गच्छज्जठरान्त्रनालसहितास्ते नूनमासन्पुनर्ज-
 न्मानो रणभूमिमातुरुदरात्तत्कालमेव च्युताः ॥ ९१ ॥ देव त्वत्तरुणप्रतापशिखिनो निःशे-
 पमर्धायते शत्रूणां पटलं तदीयमयशो जानामि धूमायते । मार्तण्डांशुलसन्नखावलिरसौ ज्वा-
 लालपायते दुःखानां निकरस्तथा सुमनसां संघः पतङ्गायते ॥ ९२ ॥ किं मध्याह्नदिवा-
 करोऽयमपरः किं वायमौर्वानलः किं वासौ चपलाचयः पशुपतेः किं भालेनत्रानलः । किं वासौ
 प्रलयानलः किमथवा सर्वोऽपि भौमानलः श्रीमर्तिसिंह भवत्प्रतापमहिमा नोदेति केषां मतिः ॥ ९३ ॥
 काठिण्यं कुचकुम्भयोर्नयनयोश्चाञ्चल्यमेतद्वयं भो ब्रह्मन्भवता कथं न पदयोरस्माकमासादितम् ।
 इत्थं श्रीविरसिंह ते त्रिभुवनाधीशस्य धाटीभिया कान्तारेषु मिथः पलायनपरा जल्पन्ति वैरि-
 स्त्रियः ॥ ९४ ॥ एताः संग्रति गर्भगौरवभराद्वाज्ञोऽवरोधाङ्गनाः कान्तारेषु पलायितुं वत
 कथं पद्भ्यां भवेयुः क्षमाः । इत्थं चेतसि संविभाव्य सदयं वैकुण्ठकण्ठीरव त्वन्नादावलिभिः
 सखीभिरिव किं तद्गर्भपातः कृतः ॥ ९५ ॥ स्नातस्त्वद्रिपुरक्तपाथसि यशोधौताम्बरं धारयं-

१. देवाहनास्वामिनः. २. उपगतानाम्. ३. स्वस्तीत्याहेत्यर्थे.

छक्ष्मीश त्वदरातिवक्रकमलैर्भूदेवतां पूजयन् । जुह्वच्चैतदसून्प्रकोपदहने युष्मत्प्रतापोदयः ॥
 च्छत्रधरार्थदर्पयशसां प्राणाहुतीराददे ॥ ९६ ॥ कीर्तिः श्रीनरसिंह ते त्रिपथगा को
 दितं कैरवं चान्द्रं मण्डलमत्र नीलमिव यत्तद्भृङ्गवृन्दं किमु । यद्वा त्वदलितारिन्द्वलक
 चित्तेन्धनाग्नेः स्थलं चन्द्रस्तत्र विभाति नीलमिव यद्धूमः स मन्यामहे ॥ ९७ ॥ क
 विष्णोस्त्रिलोकी निवसति फणिनामीश्वरे सोऽपि शेते सिन्धोः सोऽप्येकदेशे तमपि
 कयां कुम्भयोनिश्चकार । धत्ते खद्योतलीलामयमपि नभासि श्रीनृसिंह क्षितीन्द्र त्व
 कर्णनीलोत्पलमिदमपि च प्रेक्षणीयं विभाति ॥ ९८ ॥ नृत्यङ्गर्गाट्टहासप्रचरसहचरैस्ता
 नैर्यशोभिर्धावल्यं नीयमाने त्रिजगति परितः श्रीनृसिंह क्षितीन्द्र । नेदृग्यद्येप नामीक
 परिमलप्रौढिमासादयिष्यद्देवानां नाभविष्यत्कथमपि कमलाकामुकस्यावबोधः ॥ ९९ ॥
 श्रीमद्वैकुण्ठकण्ठीरव तव निनदाकर्णनत्रासधावच्छक्रेभोद्विन्नगण्डस्थलविगलदतिस्वच्छगु
 मणीनाम् । माला तारावलीयं विलसति च पतद्दानपाथःपयोधिर्नो चेत्कत्या नु तारा
 रथ लवणः सागरोऽसौ कुतस्त्यः ॥ १०० ॥ वीरवरः ॥ कामो वामदृशां निर्धिवन्
 कालानलो विद्विषां स्वःशाखी विदुषां गुरुर्गुणवतां पार्थो धनुर्धारिणाम् । लीलावा
 कलाकुलजुषां कर्णः सुवर्णार्थिनां श्रीमान्वीरवरः क्षितीश्वरवरो वर्वर्ति सर्वोपरि ॥ १०१ ॥
 वीरभानुः ॥ लङ्काधामनि वीरभानुनृपतेः प्रेक्ष्य प्रतापोदयं प्रत्यागारमधीरनीरजदृशो
 हुताशभ्रमात् । क्षुभ्यद्वाणिविधूतपाणिविगैलन्मुक्तामणिप्रस्वलद्वाष्पश्रेणिविलोलवेणिवि
 कण्ठस्थले बिभ्रति ॥ १०२ ॥ वीरसिंहः ॥ वीरसिंहारिनारीणामञ्जनाक्ताश्रुविन्द
 उरोजे पतिता रेजुः सरोजे मधुपा इव ॥ १०३ ॥ यस्योच्छिन्ना न वेदा मनसि सत्त्वा
 दूषणानामभावो दक्षो दूरेऽणुदृष्ट्या जहति कठिणतां दानशक्तिर्गरिष्ठा । आधत्ते य
 कुन्दं शिरसि दरवतां यश्च दूरीकृतार्तिः स श्रीमान्वीरसिंह त्वमिव तव रिपुस्तत्र द
 प्रतीमः ॥ १०४ ॥ रूपनारायणः ॥ अये यदि समीहसे परपुरावरोधं सदा समाक
 मद्वचः किमपि रूपनारायण । प्रतीपनृपनागरीनयननीरकल्लोलिनीसमुत्तरणचातुरीं तुर
 जमध्यापय ॥ १०५ ॥ रामजामः ॥ क्षुभ्यत्प्रत्यर्थिष्टध्वीपतिहृदयसरस्तोपशोपं दक्ष
 त्वदोष्णां सुप्रतापे तपति बहुगुणा रामजाम क्षितीन्द्र । सूर्यो मित्रत्वमायात्समजनि दक्ष
 कृष्णवर्त्मा निमज्जन्पारावाराम्बुपुरे निवसति बडवावह्निरन्यत्किमु द्याम् ॥ १०६ ॥ श्री
 वीरः ॥ मन्येऽरण्ये कुलगिरिगुहाङ्गद्वरे पर्यटन्ती विद्धा दर्भैः किमपि चरणे वीरवर्त्मा
 कीर्तिः । इन्दौ कुन्दे कुमुदमुकुले चामरे चन्दने वा दत्त्वा दत्त्वा मृदुनि पुरतः पादमेषा म
 ति ॥ १०७ ॥ दृष्टः साक्षादसुरविजयी नाकिनां चक्रवर्ती मात्स्यो न्यायः कथयति य
 वारुणीदण्डनीतेः । पातालेन्द्रादहिमयमथास्त्येव नित्यानुषक्तं तन्नः पुण्यैरजनि भवता

[प्र० ३]

राजन्वती भूः ॥ १०८ ॥ ऐश्वर्यं नहुषस्य शंभुविषयश्रद्धा दशास्यस्य सा शौर्यं श्रीरघु-
नायकस्य सहजं गाम्भीर्यमम्भोनिधेः । दातृत्वं बलिकर्णयोरिह जगत्येकत्र चेत्स्यात्तदा
श्रीवीरक्षितिपालमौलिनृपतेः साम्यं कथंचिद्भवेत् ॥ १०९ ॥ मिश्रद्वारि सदानवारिमधुपश्रे-
णीमिमान्द्रुभ्रमान्वत्ते यन्तृवधूर्वधूकरतलं शोणाम्बुजाशङ्कया । सैवान्वेति पलायितेति चकि-
ता हस्ताग्रमाधुन्वती मुग्धा वीरमहीपते तदखिलं त्वद्दानलीलायितम् ॥ ११० ॥ श्रीवीर
क्षितिपाल ते सुललितं दानोद्यमे यद्वचः क्वास्ते सर्वहिरण्यमित्युदभवत्तत्कालमाकर्ण्य तत् ।
तापः प्राप हिरण्यरेतसि जर्निं जाज्यं हिरण्याचले स्वेदाम्भोऽपि हिरण्यगर्भवपुषि, स्वापाय
संत्रासतः ॥ १११ ॥ राजानः शशिभास्करान्वयभुवः के के न संजज्ञिरे भर्तारं पुनरेक-
मेव हि भुवस्त्वां वीर मन्यामहे । येनाङ्गं परिमृद्य कुन्तलमथाकृष्य व्युदस्यायतं चोलं प्राप्य
च मध्यदेशमसकृत्काञ्च्यां करः प्रापितः ॥ ११२ ॥ स्वान्ते वैभवमस्ति नैव परतः प्रामा-
ण्यनिर्धारणं नैवातद्वति तत्प्रकारकमतिनैवोपमानं तव । त्वद्देशेषु विभाति न च्छलकथा नो
वा क्वचित्संशयः श्रीवीर प्रथिता कथं पुनरियं नैयायिकत्वप्रथा ॥ ११३ ॥ कीर्तिस्ते धनि-
काधनं मधुरिमा तस्याधमर्णा सुधा शीतांशुः प्रतिभूस्तदर्थनकृते सैषा दिवं धावति । सा-
लीना तव वाचि वीरनृपते चन्द्रो निरङ्घ्रिध्वनिः शङ्कातङ्कभृदंशुकावृततनुर्नक्तं परिभ्राम्यति
॥ ११४ ॥ वीरक्षीरसमुद्रसान्द्रलहरीलावण्यलक्ष्मीमुषस्त्वत्कीर्तेस्तुलनां मृगाङ्गमलिनो धत्तां
कथं चन्द्रमाः । स्यादेतच्चदरातिसौधशिखरप्रोद्धूतदूर्वाङ्कुरग्रासव्यग्रमतिः पतेद्यदि पुनस्त-
स्याङ्कशायी मृगः ॥ ११५ ॥ श्रीमद्वीर महीमहेन्द्र भवतः प्रस्थानकालोद्भवद्वादित्रध्वनिभीत-
भानुहरयो द्रागम्बरं प्रागमन् । तस्मिन्नेवमुपद्रवे किल विपर्यस्तं समस्तं रवेर्युग्याः सप्तरथाङ्ग-
मेकमपदं सूतश्चिरादुद्धमः ॥ ११६ ॥ गर्वग्रन्थिलगुर्जरज्वरकरः कर्णाटकर्णाटवीदावाभिर्द्रवि-
णेन्द्रवीर्यदलनो गौडेन्द्रनिद्राहरः । हम्मीरप्रमदामदालसलसद्भूतनस्तम्भनः प्रस्थाने तव
वीर डिण्डिमचमत्कारः समुज्जृम्भते ॥ ११७ ॥ श्रीकण्ठासक्तहस्तोऽधिगतमाणिगणः शैश-
वाभ्यस्तविद्यो लावण्यध्वस्तकामो कविजनमिलितो यौवनाप्रस्रकामः । आदत्तक्षोणिदण्डो
द्विजवशकृतधीः कङ्कणाहारयुक्तः स श्रीमान्वीर वीर त्वमिव तव रिपुस्तत्र मुक्तादिवर्णः
॥ ११८ ॥ लोकानां मानमात्रं मनुजजनरतिः स्कंससूटाङ्घ्रिरक्षो राज्ञामासत्त्वदक्षः कृतस-
मयमरामण्डितो वीरवर्गे । कायत्विष्णीनकेतुः करकलितयवा कोषमानैर्विहीनः श्रीमद्वी-
राधिराज त्वमिव तव रिपुस्तत्र मन्दं प्रतीमः ॥ ११९ ॥ वादानाशानुयुक्तो नगरकृतमति-
यौवनाक्रान्तदेहः संग्रामप्राप्तधैर्यो न विदलितरुची राजलक्ष्म्यातिहीनः । नित्यं दारासभस्थः
प्रसरतनुनिभो यः सुभिक्षानुवर्तो श्रीमद्वीराधिराज त्वमिव तव रिपुस्तत्र मुक्तादिवर्णः ॥ १२० ॥
बल्लालः ॥ बल्लाल क्षोणिपाल त्वदहितनगरे संचरन्ती किराती कीर्णान्यालोक्य रत्नान्युरु-

१. अश्वाः.

तरखदिराङ्गारशङ्काकुलाङ्गी । मुक्तां श्रीखण्डखण्डं तदुपरि मुकुलीभूतनेत्रा धमन्ती
 सामोदानुयातैर्मधुकरनिकरैर्धूमशङ्कां विभर्ति ॥ १२१ ॥ मणिपालः ॥ प्रामाण्यं पते
 शक्तिगणना सादृश्यलोपः सदा कार्यं चेश्वरकर्तृ नन्वनुमितौ ज्ञानं विशिष्टात्मकम् ।
 न्यायनयानुसारिविवुधे चैतन्यनाशोपमान्नश्येत्तन्मणिपाल भूप भवतो नैयायिकत्वं
 ॥ १२२ ॥ मुकुन्ददेवः ॥ करवारिरुहेण संधुनाने तरवारिं नृपतौ मुकुन्ददेवे । वरक
 मरावतीतरुण्यः प्रथमं काञ्चनपारिजातमालाः ॥ १२३ ॥ रुद्रः ॥ कतिपयदिवसैः
 घयायात्कनकगिरिः कृतवासरावसानः । इति मुदमुपयाति चक्रवाकी वितरणशालिनि
 रुद्रदेवे ॥ १२४ ॥ कवीन्द्राणामासन्प्रथमतरेमेवाङ्गणभुवश्चलद्भृङ्गासङ्गाकुलकरिमदाम्बु
 धुराः । अमी पश्चात्तेषामुपरि पतिता रुद्रनृपतेः कटाक्षाः क्षीरोदप्रसरदुरुवीचीसङ्घा
 ॥ १२५ ॥ चन्द्रोऽनेन कलङ्कितो वत वने रामोऽमुना वञ्चितः किं चानेन कुलाङ्गना
 नयोर्लवण्यलक्ष्मीर्हता । शस्यानामभिलापकस्य भवतः श्रीरुद्र चन्द्र प्रभो तन्मन्ये हृदि
 हन्त हननायाखेटकोपक्रमः ॥ १२६ ॥ भार्गवः ॥ तन्वन्ती तिमिरद्युतिं कृतवती प्र
 चक्रव्यथामेषा भार्गव तावकी विजयते निस्त्रिंशधारा निशा । युद्धक्रुद्धविपक्षपक्षविक्र
 म्भीन्द्रकुम्भस्थलभ्रश्यन्मौक्तिककैतवेन परितस्तारावलीं वर्षति ॥ १२७ ॥ भीमः ॥ मु
 द्दोर्दण्डमण्डपवनमितरणच्चण्डकोदण्डदण्डोन्मुक्तेषूच्छिन्नमूर्च्छत्प्रतिनृपतिभुजाखण्डमुण्ड
 कीर्णा । गायत्रृत्यत्प्रवल्गुद्रजनिचरवधूदत्ततालैः करालैर्वेतालैरुह्रासप्रकटितदशनैर्बुध
 ति भीम ॥ १२८ ॥ मानसिंहः ॥ काञ्ची काञ्ची न धत्ते कलयति न दशा केरि
 कलिङ्गी सिन्दूरं दूर एव क्षिपति करतलन्यस्तमाङ्गी पुरंध्री । सौराष्ट्री माष्टि भूयः कि
 नयनयो रक्तता रक्तिमानं कार्णाटी कर्णिकायां मलिनयति मनो मानसिंहप्रयाणे ॥ १२९ ॥
 मल्लशाहः ॥ मृगः प्रमीललोचनः पिकः कृतोक्तिमोचनः श्रितानतिः कृताततिर्मरिचि
 स्खलद्रतिः । निरीक्ष्यते लसन्मते सुमल्लशाह भूपते तवारिकामिनी वृथाडुतं हुताव्य
 ॥ १३० ॥ पलायिता तवारिवामलोचना यदा यदा पुलिन्दनायकैः सुलिप्तकालकूटसाकं
 विहाय नासिकासु मौक्तिकं स्रजं च मौक्तिकीं विलुण्ठिताः पुमर्थपञ्चमेह मल्लभूपते ॥ १३१ ॥
 आदायादाय मुक्तास्तदनु शिखिधियादाय माणिक्यसर्वं धूमभ्रान्ति वहन्यः स्ववदनक
 मोदलुब्धालिवृन्दे । पक्तुं भिच्छयः प्रवृत्ताः सरभसमसकृद्यद्विषत्पत्तनेषु ब्रूमः किं कीर्ति
 धवलितवसुधं मल्लशाहस्य तस्य ॥ १३२ ॥ निजामशाहः ॥ धरणिधर निजामशाह
 तकरकरवालकरालकालसर्पः । द्विषदमुपवनं निपीय पीनो दिशि दिशि मुञ्चति क
 यशस्ते ॥ १३३ ॥ अटकटकघोटकप्रकटपाटङ्कारवच्चटच्चटदिति स्फुटं स्फुटति क
 खर्परम् । निजामधरणीपतौ वलति कौतुकाडम्बरादिदं भुवनमण्डलं दरदरीदरीदर्यहो ॥ १३४ ॥
 क्षोणीकाम निजामशाह भवतः प्रौढैः प्रतापानलैर्द्रागेव द्रवरूपतामुपगते चामीकराणां क

अश्वद्वासवधामधौराणि मुहुर्मज्जद्ब्रह्मग्रामणि त्रस्यत्कामिनि निःपतद्वनितलं मेरोः समुन्मील-
ति ॥ १३५ ॥ क्षोणीकाम निजाम तावकभुजं लब्ध्वा भुजंगीश्वरं जानीमः करवालकालभु-
जगी किं नाम गर्भिण्यभूत् । मत्तेभेन्द्रविभिन्नकुम्भविदलन्मुक्ताकलापच्छलादच्छामण्डपरंप-
रामधिरणं सूते स्फुरन्ती मुहुः ॥ १३६ ॥ विद्वद्रोष्ठीगरिष्ठप्रतिभटदमन श्रीनिजाम प्रतीमः
कृत्वा त्वत्कीर्तिगाथां वहति गणविधिं पद्मयोनिः कठिन्या । वक्रालेखा गुरूणाममृतकर-
कलां कञ्चुमल्लीमरालाः शुद्धा लेखा मधूनां विसभुजगनभीनिम्रगा दन्तिदन्ताः ॥ १३७ ॥
अङ्गासंजातभङ्गाद्यनवनवसतिप्राप्तरङ्गाः कलिङ्गास्तैलङ्गाः स्वर्गगङ्गाभिषवणमतयः शीर्यदङ्गाश्च
वङ्गाः । लाटाः स्विद्यललाटाः पदगमनदृढाः श्वासलोलाश्च चोला जायन्ते श्रीनिजाम पृथु-
रण भवतः प्रौढनिःसाणनादात् ॥ १३८ ॥ राजवहादुरः ॥ नित्यं वृद्धिमुपैषि संकल-
यसे सर्वाः कलाः सर्वदा सानन्दं कुमुदाकरं वितनुषे नास्ते कलङ्कस्तव । सर्वाशाः परिपूर-
यन्समुदयं धत्सेऽनिशं सर्वतो न श्रीराजवहादुरेन्द्र नृपते चन्द्राधिकस्त्वं कथम् ॥ १३९ ॥
नाना ॥ जयश्रियः कृपाणीयं वेणी नानाख्यभूपतेः । अस्यां करग्रहीतायामसावभिमुखी तव
॥ १४० ॥ अकबरः ॥ हस्ताम्भोजालिमाला नखशशिरुचिरश्यामलच्छायवीचिस्तेजोऽग्ने-
र्धूमधारा वितरणकरिणो गण्डदानप्रणाली । वैरिश्रीवेणिदण्डो लवणिमसरसी वालशैवाल-
वल्ली वेष्टत्यम्भोधरश्रीरकवरधरणीपालपाणौ कृपाणः ॥ १४१ ॥ शाहतल्लालदीन्द्रः (?) ॥
कर्णाटं देहि कर्णाधिकविधिविहितत्यागलाटं ललाटप्रोत्तुङ्गद्राविडं वा प्रचलभुजचलप्रौढिमा-
गाढराढम् । प्रस्फुर्जद्गुर्जरं वा दलितरिपुवधूगर्भवैदर्थकं वा गाती राजीवदष्टे कुशशतमथवा
शाहतल्लालदीन्द्रः ॥ १४२ ॥ सिन्धुराधीश्वरः ॥ अशर्मदहनज्वलत्कटुकटाक्षरूक्षेक्षण-
क्षणक्षपितशात्रवे जयति सिन्धुराधीश्वरे । वयं न बहु मन्महे निजभुजानमद्राण्डिवच्युतास्त्र-
शिखिताण्डवज्वलितखाण्डवं पाण्डवम् ॥ १४३ ॥ दिल्लीन्द्रचूडामणिः ॥ राजेति क्षणदा-
करं विजयते दानोरुलक्ष्मीरिति स्वर्नागं बहुवाहिनीपतिरिति क्षीरोदमास्कन्दति । दुर्गाधीश
इति स्फुटं पुररिपुं विद्वेष्टि भोगोद्भटश्रीरित्यर्हति वासुकिं स्वयशसा दिङ्मोन्द्रचूडामणिः
॥ १४४ ॥ पारसीकक्षितीशः ॥ यदपि कटकयात्रारोधि पाथोधिना ते दिशि दिशि मम
यत्नात्पारसीकक्षितीश । तदपि कुरु मुधा नो जीवितान्तं नितान्तं कथयति बहुभार्य नैक-
नारीवियोगः ॥ १४५ ॥ गुर्जराधीशः ॥ कालिन्दि ब्रूहि कुम्भोद्भवजलधिरहं नाम गृह्णा-
सि कस्माच्छत्रोर्मे नर्मदाहं त्वमपि चटुकथं मत्स्यपत्न्याश्च नाम । मालिन्यं ब्रूहि किं ते
प्रविरलविगलत्कण्डलैर्मालवीनां नेत्राम्भोभिः किमासां समजनि कुपितो गुर्जराणामधीशः
॥ १४६ ॥ कलिङ्गेश्वरः ॥ आयुर्दानमहोत्सवस्य विनतक्षोणीभृतां मूर्तिमान्विश्वासो नय-
नोत्सवो मृगदृशां कीर्तेः प्रकाशः परः । आनन्दः कलिताकृतिः सुमनसां वीरश्रियो जीवितं

१. गजशिविकादिवाहनम्.

धर्मस्यैष निकेतनं विजयते वीरः कलिङ्गेश्वरः ॥ १४७ ॥ चोलेन्द्रः ॥ त्वत्स्वङ्गखण्डितम-
त्नविलासिनीनां भूषा भवन्त्यभिनवा भुवनैकवीर । नेत्रेषु कङ्कणमथोरुषु पत्रवल्ली चोलेन्द्र-
सिंह तिलकं करपङ्खेषु ॥ १४८ ॥ बाङ्गालक्षोणिपालः ॥ आग्नेयास्त्रप्रवीणप्रबलमृगय-
शत्रुसंक्षोभदक्षा यस्य प्रौढप्रतापानलबहलशिखास्विन्धनत्वं प्रयाति । सोऽयं प्राचीपयोधि-
प्रहितकरततीतूर्णसंपूर्णकोपो बाङ्गालक्षोणिपालस्त्रिभुवनजनतागीतकीर्तिप्ररोहः ॥ १४९ ॥
बङ्गालिदासः ॥ बङ्गालिदास भक्तः शुभनामवर्णाः पञ्चेषुपञ्चविशिखानि नितम्बिनीषु ।
प्राणान्ति बन्धुषु विरोधिषु पाण्डवन्ति देवद्वुमन्ति कविपण्डितमण्डलीषु ॥ १५० ॥ माल-
वाखण्डलः ॥ पर्यङ्के राजलक्ष्म्या हरितमणिमयः पौरुषाब्धेस्तरंगः सङ्ग्रामत्रासताम्यन्तुल-
पतियशोहंसनीलाम्बुवाहः । भग्नप्रत्यर्थिवंशोल्बणविजयकरिस्तानदानाम्बुपट्टः सङ्गः स्म-
सौविदलः समिति विजयते मालवाखण्डलस्य ॥ १५१ ॥

गजप्रशंसा ।

नीता कुम्भस्थलकठिणता कामिनीनामुरोजैः स्तेयं धृत्वा धृतमणिगणैः कञ्चुकैरावृतेषु ।
इत्याख्यातं नरपतिगृहद्वारि कुम्भेन्द्रडिम्भाः शुण्डादण्डैर्वपुषि बहुलां धूलिमुद्धलयन्ति ॥ १ ॥
सिन्दूरद्युतिमुग्धमूर्धनि धृतस्कन्धावधिश्यामिके व्योमान्तःस्पृशि सिन्धुरेऽस्य समरारम्भोद्धो-
धावति । जानीमो नु यदि प्रदोषतिमिरव्यामिश्रसंख्याधियेवास्तं यान्ति समस्तबौद्धजमुना-
तेजःसहस्रांशवः ॥ २ ॥ एतद्रन्ध्रगजस्तृषाम्भवि भृशं कण्ठान्तमज्जत्तनुः फेनैः पाण्डुरित-
स्वदिक्करिजयक्रीडायशःस्पर्धिभिः । दन्तद्वन्द्वजलानुविम्बनचतुर्दन्तः कराम्भोर्वैमिव्याज-
दभ्रमुर्वैलभेन विरहं निर्वापयत्यम्बुधेः ॥ ३ ॥ स्वीयोद्दानप्रगन्धप्रकुपितहृदयोत्तारितोद्दे-
ण्डशुण्डैरुद्रच्छत्पुच्छगुच्छप्रतिकरटिधिया सिन्धुरैर्धाविमानैः । तत्पादन्यासनम्रीभवदचलभो-
द्भ्रान्तिधारावधूर्णत्पारावाराम्बुपूर्णा धराणिरतितरां शङ्कमाना चकम्पे ॥ ४ ॥

तुरगप्रशंसा ।

मेखलीयति मेदिन्याः ककुभः कङ्कणीयति । मण्डली तुरगः कुर्वञ्जगतः कुण्डलीयति ॥ १ ॥
अनूनवेगादयमद्वितीयश्छायातुरंगादपि लज्जमानः । खुरोद्धतैर्वीर तुरंगमस्ते रजोभिरङ्गा-
तिमावृणोति ॥ २ ॥ किमङ्गारवद्वां खुरैः स्पर्शयन्तः कुरंगा इवाङ्गानि संकोचयन्तः । अल-
न्तो नटन्तो भटं तोषयन्तस्तुरंगाः सुरङ्गाः पुरं गाहयन्ति ॥ ३ ॥ अलक्षितगतागतैः कुल-
वधूकटाक्षैरिव क्षणानुनयशीतलैः प्रणयकेलिकोपैरिव । सुवृत्तमसृणोन्नतैर्मृगदृशामुरोजैर्वि-

१. अङ्गकपे. २. अनर्गल इत्यर्थः. ३. क्षत्रिय. ४. सूर्यः. ५. प्रतिबिम्बेन. ६. करशीकर इत्यर्थः.
७. ऐरावतेन.

त्वदीयतुरगैरिदं धराणिचक्रमाक्रम्यते ॥ ४ ॥ निर्मासं मुखमण्डले परिमितं मध्ये लघुं कर्णयोः
स्फुटं बन्धुरमप्रमाणमुरसि स्निग्धं च रोमोद्गमे । पीनं पश्चिमपार्श्वयोः पृथुतरं पृष्ठे प्रधानं
जवे राजा वाजिनमारुरोह सकलैर्युक्तं प्रशस्तैर्गुणैः ॥ ५ ॥ धूलीभिर्दिवमन्धयन्बधिरयन्ना-
शां खुराणां रैवैर्वातं संप्रति खञ्जयञ्जयैः स्तोतृन्गुणैर्मूकयन् । धर्मारोधनसंनियुक्तज-
गता राज्ञामुनाधिष्ठितः सौन्द्रोत्फालमिषाद्विगाहति पदा स्पष्टं तुरंगोऽपि गाम् ॥ ६ ॥
वातं स्थावरयन्त्रभः पुटकयन्स्त्रोतस्वतीं सूत्रयन्सिन्धुं पल्लवयन्वनं विटपयन्भूमण्डलं लोष्ट-
यन् । शैलं सर्षपयन्दिशं चपलयन्छोकत्रयं क्रोडयन्हेलारब्धरयो हयस्तव कथंकारो गिरां
गोचरः ॥ ७ ॥

खड्गप्रशंसा ।

वर्णयामि विमलत्वमम्भसः किं त्वदीयकरवालवर्तिनः । एति यत्प्रभवमैन्दवीं द्युति वि-
श्वशुक्तिपुटमौक्तिकं यशः ॥ १ ॥ खड्गवारि भवतः किमुच्यते लोलशैवलमिवारिकुन्तलैः ।
तत्र राजति निवेशितं त्वया राजहंसनिवहोपमं यशः ॥ २ ॥ न पक्षवृत्तिर्न सपक्षवृत्तिर्वि-
पक्षवृत्तिः करवालधूमः । तथापि ते भूमिपते जगत्यां प्रतापवह्निप्रमितिं करोति ॥ ३ ॥
दर्पान्धगन्धगजकुम्भकपाटकूटसंक्रान्तनिघ्नघनशोणितशोणशोचिः । वीरैर्व्यलोकि युधि को-
पकायकान्तिः कालीकटाक्ष इव यस्य करे कृपाणः ॥ ४ ॥ धाराधरस्त्वदसिरेष नरेन्द्र
चित्रं वर्षन्ति वैरिवनिताजनलोचनानि । कोशेन संततमसंगतिराहवेऽस्य दारिद्र्यमभ्युदयति
प्रतिपार्थिवानाम् ॥ ५ ॥ कुरंगाक्ष्या वेणीं सुभगविपरीते रतिविधावधिस्कन्धं दृष्ट्वा किमपि
निपतन्तीमरिभटः । अधिग्रीवं युष्मत्प्रचलकरवालव्यतिकरं स्मरन्नेव स्तब्धो विरमति परीर-
म्भमसात् ॥ ६ ॥ राजन्वीर विपक्षलक्षसुवधूवैधव्यदीक्षागुरुः संग्रामाध्वरकर्ममर्मकुशलः
प्रत्यर्पिष्ठधीभुजाम् । प्राणानर्घ्यमणेरमयापहरणं नाकारि किंतु प्रभो भ्रूमङ्गेन तवेति दिव्य-
मभवत्कोशं स खड्गः परः ॥ ७ ॥ अस्यासिर्भुजगः स्वकोशविवराकृष्टः स्फुरत्कृष्णिमा
कम्पोन्मीलदराललीलवर्लनस्तेषां भिये भूभुजाम् । सङ्ग्रामेषु निजाङ्गुलीमयमहासिद्धौषधी-
वीरुधः पर्वस्ये विनिवेश्य जङ्गुलिकता यैर्नाम नालम्बिता ॥ ८ ॥ सिक्तायां वीरकण्ठस्थ-
लवहलगलद्रक्तधारास्तुवर्षैर्माद्यन्मातङ्गकुम्भोदलनविलुलितैर्मौक्तिकैः पुष्पितायाम् । सङ्ग्रामोद्या-
नभूमौ तुरगखुरपुटोत्खातकृष्टस्थलायां जातं ते खड्गवल्ल्याः फलमतुलरसास्वादहृद्यं जय-

१. अन्तरिक्षचारिणां दृष्टीः प्रतिबध्नन्नित्यर्थः. २. तत्रत्यान्प्राणिन इत्यर्थः. ३. जायोरप्यधिकवेग इत्यर्थः.
४. जगतो धर्मैकसाधनकारिणा. ५. वेगातिशयत्वाग्निरन्तरमूर्धचरणनिक्षेपद्वयाजात्. ६. भुवम्; (पक्षे)
धेनुम्. " गोत्राङ्गणानलान्भूमिं गोच्छिष्टं न पदा स्पृशेत् " इति निषेधादिति भावः. ७. वक्रविलासाः. ८.
पङ्कटकुलातिरित्यर्थः. ९. ग्रन्थिम्. १०. विषवैद्यता.

श्रीः ॥ ९ ॥ सर्पिवेषा कृपाणी तव भुजभुजगासंगतः संगरादौ सद्यःकृतारिखण्डच्युत
धिररजोयोगमम्यावहन्ती । दृप्यद्दानाम्बुपूरोत्कटकरीघटनागण्डशैलेषु लीना सूते सद्यः कि
ल्लण्डान्यतिविमलगलदूरि मुक्ताच्छलेन ॥ १० ॥

राजयात्रावर्णनम् ।

प्रयाणे तव राजेन्द्र मुक्ता वैरिमृगीदृशाम् । राजहंसगतिः पद्मचामाननेन शशिचूति
॥ १ ॥ यात्रासु यस्य ध्वजिनीभरेण दोलायमाना सकला धरित्री । आर्द्रव्रणाधिष्ठित
पीठमकर्मठं कूर्मपतिं चकार ॥ २ ॥ त्वयि प्रचलति प्रभो तुरगवल्गनासु स्फुरद्भरावल्ग
धूलिभिः सकलमेव कीर्णं नमः । दिवाकरहयावली निरवलम्बसंचारतः श्रमापनयनाय कि
वसुमतीषमूर्ध्वं गता ॥ ३ ॥ चोली चोलीं न तु कलयते गुर्जरा जर्जराङ्गी भूर्जराङ्गी
विशति विपिनं मालवी मालवीथीम् । नो संगीतं रचयति मनागङ्गवङ्गी कृशाङ्गी नाङ्गी रा
रहसि तनुते भूपते त्वत्प्रयाणे ॥ ४ ॥ देव त्वद्विजयप्रयाणविलसत्सद्वाजिराजव्रजक्षुण्ण
तललीनपांशुपटलव्याप्तो निमेषेक्षणः । सुत्रामा बहु मन्यते फणिपतिं पातालमूलस्थितं मे
ऽप्युद्दामकरीन्द्रदुर्धरभरच्छान्तः सहस्रेक्षणम् ॥ ५ ॥ देवे दिग्विजयोद्यते धृतधनुःप्रेत्यधिपी
मन्तिनीवैधव्यव्रतदायिनि प्रतिदिशं क्रुद्धे परिभ्राम्यति । आस्तामन्यनितम्बिनी रतिपी
प्रायो न पौष्पं करे भर्तुर्धृतुमैदान्मदान्धमधुपी नीलीनिचोलं धनुः ॥ ६ ॥ देव त्वद्विजयो
द्यमे हरिखुरव्रातक्षतक्ष्मातलात्प्रोद्धूते रजसः परागपटले दिक्चक्रमाक्रामति । अक्षणां पीडि
तानि निन्दति निजं हस्तद्वयं निन्दति स्वां निन्दत्यनिमेषतां परिपतद्वाष्पाम्बुधारो हरि
॥ ७ ॥ युष्मद्वातिजिताजिराजि चरणक्षेपक्षतैर्मोहिनीं मङ्गु क्षोणिमवेक्ष्य सिञ्चति घनैर्भा
नदीनां जलैः । आशामण्डलमुत्कटध्वजपटैर्वीतं तनोति द्रुतं चञ्चलरेणुराश्विनमिषा
शीघ्रं दिवं गच्छति ॥ ८ ॥ धूर्ताधोरणदेववासवकरी पङ्केन लिप्तः कथं नीतः स्वर्गतरंगि
णीजलमसौ तत्रास्ति पङ्कः कुतः । सर्वाशाविजयोत्सवं प्रति कृतोद्योगे धराधीश्वरे स्फायने
करिकर्णतालपवनोद्भूताश्च भूरेणवः ॥ ९ ॥ दृप्यद्द्वैरिकरीन्द्रसिंह शरदि त्वज्जैत्रयात्रोद्योगे
मेधात्प्रार्थितमिन्द्रचापमहसा विद्युद्गुचा गर्जिते । श्यामत्वेन च दृष्टिभिर्धनुषिते सङ्गे च

१. इन्द्रः. २. शत्रवः. ३. यदि मम भर्ता कामो धनुर्धारयिष्यति तदायं राजा मद्भर्तारं धनुर्धरत्वादपि
प्यतीति भयात्त्वभर्त्रा धनुर्नाप्राहयदिति भावः. ४. अश्वः. ५. समूहः. ६. दशशतानि. ७. यतश्चैतावद्भजः. ८.
मुच्चलितं येन तस्य सहस्रेनेत्राणि तिरोहितानि बभूवुस्तेन यदि मम नेत्रसहस्रं नाभविष्यत्तदा
करस्तत्र नापतिष्यदतो नेत्रसहस्रं मम किमर्थमभवदिति. ८. सत्यपि नेत्रसहस्रे तत्तिरोधानाय यदि हस्तसहस्र
प्यभविष्यत्तदा हस्तैः सर्वनेत्राच्छादनं कर्तुमशक्यमतो मम पाणिद्वयं व्यर्थमेवेति. ९. यतो मया देवत्वादन्वि
षता पक्ष्मपाताभावः किमिति प्राप्तः यस्माच्चक्षुषां रजःपटलाक्रान्तत्वमभूद्यदि च मे नयनेष्वनिमेषता नाभवि
ष्यत्तदा रजःपातोऽपि नाभविष्यदतः स्वामनिमेषतां निन्दतीति भावः. १०. सर्वनेत्रेषु रजःकणसंख्याति
रिपतन्ती निर्गच्छन्ती नेत्रेभ्यो बाष्पांम्बुधारा अश्रुजलप्रवाहो यस्य सः. ११. इन्द्रः.

भर्या रिपोर्वक्त्रे तल्ललनादशोः स्थितमतीत्याश्चर्यमाकर्ण्यताम् ॥ १० ॥ प्रौढाहंकृतिशालिनः
कुतुकिनो यस्य प्रयाणोत्सवे ढक्कादुन्दुभिनादनादिकतती सोल्लासकोलाहलैः । दिक्चक्रे
परिपूरिते सचकितं स्तम्बेरमाः शूकराः शार्दूला महिषा दिशासु सहसा धावन्ति सर्वास्वपि
॥ ११ ॥ देवे दिग्विजयोद्यते परिपतत्काम्बोजवाहवैलीवीङ्गोष्ठैर्विसर्पिणि क्षितिर्जःपुञ्जे
वियच्चुम्बति । भानोर्वाजिभिरङ्गभूषणरसानन्दः समासादितो लब्धः किं च नमः स्थलामरैर्धु-
नीपेङ्करैर्हरन्वयः ॥ १२ ॥ देव त्वद्गजवाजिपत्रपटलग्रोद्धूतधूलिभरैराकाशं वसुधायते स्वरकरः
सोमायते निष्प्रभः । किं चाधो भरकुञ्चितः फणवतां नाथः स कूर्मायते कूर्मो भोगपतीयते
किमपरं रात्रीयते वासरः ॥ १३ ॥ एतद्वत्तासिघातस्त्रवदसृगसुहृदंशसाद्रेन्धनैतद्दोरुद्दाम-
प्रतापज्वलदनलमिलद्धूमभूमभ्रमाय । एतद्दिग्नैत्रयात्रासमसमरभरं पश्यतः कस्य नासीदेत-
त्तंसीरवाजिप्रजखुरजरजोराजिराजिस्थलीषु ॥ १४ ॥ तत्तद्दिग्नैत्रयात्रोद्धुरेतुरगखुरागोद्ध-
तैरन्धकारं निर्वाणारिप्रतापानलजमिव सृजत्येष राजा रजोभिः । भूगोलछायमयामय-
गणितैर्विदुन्नेयकायो भियाभूदेतत्कीर्तिप्रतानैर्विधूभिरिव युधे राहुसह्यमानः ॥ १५ ॥
गान्धारा गुप्तदारास्त्वयि चलति गलद्वाष्पधारा विहारा रागस्तासान्वगाराः क्षितिपकुलमणे-
गुर्जरा जर्जराशाः । तैलङ्गास्त्यक्तलिङ्गास्त्रिभुवनतिलकस्त्रिदङ्गाः कलिङ्गा मोरङ्गा मुक्तरङ्गा
सपदि समभवन्वीरगङ्गा विहंगाः ॥ १६ ॥

रणसामग्री ।

तूणीरबन्धपरिणद्धभुजान्तरालमाकर्णलम्बिशिखिपिच्छकलापधारि । कोदण्डपाणि निनद-
त्यतिरोधकानामापातदुष्प्रसहमाविरभूदनीकम् ॥ १ ॥ आदावेव गजेन्द्रमौलिविलसद्दण्डा-
पताकावली पश्चाद्धारणराजधोरणिरतिप्रोद्दामयोधाश्रिता । उद्दण्डदुजलान्छिताप्यथ घनी-
भूता रथानां तती तत्पश्चात्तुरगावली विजयते योधैः समं सर्वतः ॥ २ ॥ योधैरेव वशीकृताः कथम-
पि प्रोद्दामरोषान्धिता गाढध्वान्तधराधरा इव रणक्षौणीं समालम्बिताः । ईषन्मीलितधूर्णितं
प्रतिदिशं प्रक्षिप्तेनत्रार्णवो मन्दान्दोलितमौलयो मदजलैराभान्ति दन्तावलाः ॥ ३ ॥ आरू-
ढक्षितिपालभालविगलत्स्वेदाम्बुसेकोद्धता भेरीभाङ्गतिचापटंकृतिचमत्कारोद्धसन्मानसा । क्षु-
भ्यत्सोणितलं स्फुरत्खुरपुटं चञ्चलत्केशरं मन्दभ्रान्तविलोचनं प्रतिदिशं नृत्यन्ति वाजि-
व्रजाः ॥ ४ ॥ हेषाघोषैर्हरीणां जितघननिनदैर्बृहत्तैः कुञ्जराणां ज्याघातोत्थैर्निनादैः पटु-

१. गच्छन्तः. २. गतिः. ३. उद्गमः. वाजिनां हेषणादिकरणमित्यर्थः. ४. अङ्गे भूषणमिव भूषणं भूमिविलु-
ण्ठनलक्षणं तस्य यो रसस्तस्यानन्द आह्लादः. यतो वाजिनां भूमौ विलुण्ठनं परमं भूषणं सुखावहं चातो रजः-
संक्षेपे सूर्याश्चैर्भूमिविलुण्ठनसुखं लब्धमिति भावः. ५. गङ्गा. ६. वंशः. ७. वाहनम्. ८. चण्डांशुः. ९. वेणवः.
१०. सेनामुखम्. ११. रणभूमिषु. १२. उच्छृङ्खलः. १३. कपटम्. १४. गणितशास्त्रैकवेद्यः. ज्योतिःशास्त्र-
प्रमाणकं यद्वाहोर्भूच्छायात्मकं तदेतत्कीर्तिचन्द्रभियेत्युत्प्रेक्षा.

पटहरवैर्मर्दलोद्दामशब्दैः । प्राप्तेः कर्णोपकण्ठं मदगजनिवहस्कन्धघण्टाप्रणादैः शृङ्गार
त्वरन्ते त्रिदशमृगदृशो वीरवर्गानुरक्ताः ॥ ५ ॥

रणवर्णनम् ।

तनुत्राणं तनुत्राणं शस्त्रं शस्त्रं रथो रथः । इति शुश्रुविरे विष्वग्गुह्यटाः सुभटोक्तयः ॥ १ ॥
पत्तिः पत्तिमभीयाय रणाय रथिनं रथी । तुरंगस्थं तुरंगस्थो दन्तिस्थं दन्तिनि स्थितः ॥ २ ॥
संग्रामानन्दवर्धिष्णौ विग्रहे पुलकाङ्किते । आसीत्कवचविच्छेदो वीराणां मिलतां पितृ
॥ ३ ॥ निर्दयं खड्गभिन्नेभ्यः कवचेभ्यः समुच्छ्रितैः । आसन्व्योमदिशस्तूलैः पलितैति
पाण्डुराः ॥ ४ ॥ खड्गा रुधिरसंलिप्ताश्चण्डांशुकरभासुराः । इतस्ततोऽपि वीराणां वैकुण्ठ
वैभवं दधुः ॥ ५ ॥ गृहीताः पाणिभिर्वीरैर्विकोशाः खड्गराजयः । कान्तिजालच्छलान्वा
व्यहसन्समदा इव ॥ ६ ॥ खड्गाः शोणितसंदिग्धा नृत्यन्तो वीरपाणिषु । रजोधने रणेऽप्ये
विद्युतां विभ्रमं दधुः ॥ ७ ॥ शस्त्रभिन्नेभकुम्भेभ्यो मौक्तिकानि च्युतान्यधुः । आहवक्ष्ये
म्युत्तकीर्तिवीजोत्करश्रियम् ॥ ८ ॥ वीराणां विषमैर्घोषैर्विद्वृता वारणा रणे । शास्यमाना औ
त्रासाङ्गेजुर्धूताङ्कुशा दिशः ॥ ९ ॥ रणे बाणगणैर्भिन्ना भ्रमन्तो भिन्नयोधिनः । निममज्जुर्गलद्रुक्ति
मग्नाः सुमहागजाः ॥ १० ॥ खड्गनिर्लूनमूर्धानो निपतन्तोऽपि वाजिनः । प्रथमं पातयामासुरासि
दारितानरीन् ॥ ११ ॥ वीराणां शस्त्रभिन्नानां शिरांसि निपतन्त्यपि । अधावन्दन्तदष्टौषभीषणान्
रिषु क्रुधा ॥ १२ ॥ शिरांसि वरयोधानामर्धचन्द्रहृतान्यपि । आददाना भृशं पादैः श्येना व्या
शिरे दिशः ॥ १३ ॥ उत्क्षिप्ता अपि हस्तीन्द्रैः कोपनैः पत्तयः करैः । ते रिपूनहनन्खड्गपा
स्वस्य पुरः प्रभोः ॥ १४ ॥ उत्क्षिप्य करिभिर्दूरं मुक्तानां योधिनां दिवि । प्रापि जीवात्
भिर्दिव्याङ्गनाकण्ठपरिग्रहः ॥ १५ ॥ क्रुद्धस्य दन्तिनः पत्तिर्जिघृक्षोरसिना करम् । निर्दि
दन्तमुसलान्यारुरोह जिघृक्षया ॥ १६ ॥ खड्गेनामूलतो हत्वा दन्तिनोऽङ्घ्रिचतुष्टयम् । प्रपि
ष्णोः प्रविष्टोऽपि पदातिर्निरगाद्भुतम् ॥ १७ ॥ करेण करिणा वीरः सुगृहीतोऽपि कोपिना
असिनासूक्ष्महाराशु तस्यैव स्वयमक्षतः ॥ १८ ॥ तुरंगी तुरगारूढं प्रोसेनाहत्य वक्षति ।
पततस्तस्य नाज्ञासीत्प्रासघातं स्वके हृदि ॥ १९ ॥ तुरंगसादिनं शस्त्रहतप्राणं गतं भुवि ।
अन्त्राढ्योऽपि महाबाजी नात्रस्तनयनोऽत्यजत् ॥ २० ॥ द्विषा प्रासहतप्राणो वाजिष्ठ
दृढासनः । हस्तोद्धृतमहाप्रासो भटो जीवन्निवाभ्रमत् ॥ २१ ॥ खड्गेन शितधारेण भिन्नोऽपि
रिपुणाश्वगः । नामूर्च्छितकोपतो हन्तुमियेष च पतन्नपि ॥ २२ ॥ रथिनो रथिभिर्वाजिष्ठ
णा दृढासनाः । कृतकार्मुकसंधाना सप्राणा इव मेनिरे ॥ २३ ॥ मिथोऽर्धचन्द्रनिर्लूनमूर्धान
रुपितौ रुपा । खचरैर्भुवि नृत्यन्तौ स्वकबन्धावपश्यताम् ॥ २४ ॥ पत्तिः पदातिं रथिनं ले

१. परितः. २. कुन्तेन.

शस्तुरंगसादी तुरगाधिरूढम् । यन्ता गजस्याभ्यपतद्रजस्थं तुल्यप्रतिद्वन्द्वि वभूव युद्धम् ॥ २५ ॥ उत्थापितः संयति रेणुरश्वैः सान्द्रीकृतः स्यन्दनवंशचक्रैः । विस्तारितः कुञ्जर-
 कर्णतालैर्नैत्रक्रमेणोपरुरोध सूर्यम् ॥ २६ ॥ रथो रथाङ्गध्वनिना विजज्ञे विलोलघण्टाकणि-
 तेन नागः । स्वभर्तृनामग्रहणाद्बभूव सान्द्रे रजस्यात्मपरावबोधः ॥ २७ ॥ आवृण्वतो लोच-
 नमार्गमाजौ रजोऽन्धकारस्य विजृम्भितस्य । शस्त्रक्षताश्वद्विपवीरजन्मा बालारुणोऽभूद्बुधि-
 रप्रवाहः ॥ २८ ॥ स च्छिन्नमूलः क्षतजेन रेणुस्तस्योपरिष्ठात्पवनावधूतः । अङ्गारशेषस्य
 हृताशनस्य पूर्वोत्थितो धूम इवावभासे ॥ २९ ॥ आघोरणानां गजसंनिपाते शिरांसि चक्रै-
 निशितैः क्षुराग्रैः । हृतान्यपि श्येननखाग्रकोटिव्यासक्तकेशानि चिरेण पेतुः ॥ ३० ॥
 तनुत्यजां वर्मभृतां विकोशैर्वृहत्सु दन्तेष्वसिभिः पतद्भिः । उद्यन्तमग्निं शमयांबभूवुर्गजा वि-
 विग्नाः करशीकरेण ॥ ३१ ॥ शिलीमुखोत्कृत्तशिरःफलाढ्या च्युतैः शिरस्त्रैश्चषकोत्तरेव ।
 रणक्षितिः शोणितमद्यकुल्या रराज मृत्योरिव पानभूमिः ॥ ३२ ॥ केचिद्भदाः केऽपि सचा-
 पबाणानन्ये कृपाणीमपरे च शूलम् । शक्त्यष्टिमन्ये मुशलं परे च प्रोत्तानहस्ताः परिनर्त-
 यन्ति ॥ ३३ ॥ सरोषयुद्धाङ्गनमध्यधावन्मत्तद्विपानामधिकोत्सुकानाम् । पादाभिघाताभिहताः
 पतन्ति रथाश्च योधाश्च तुरंगमाश्च ॥ ३४ ॥ रम्भातरूनुद्धतवातपूरा यथा यथा वारणयूथ-
 नाथाः । संग्रामभूमौ विनिपातयन्ति रथांश्च योधांश्च तुरंगमांश्च ॥ ३५ ॥ त्वत्पत्रमुक्तविशि-
 खैरशनिप्रकाशैरामूललूननवकेतककान्तदन्ताः । त्रासावसन्नमदधारकपोलभागाः संपादयन्ति
 करिणः करिणीभ्रमं नः ॥ ३६ ॥ कोऽप्येष खण्डितशिरा विकसन्मुखश्रीः प्रारब्धताण्डव-
 विधिः सुरकामिनीभिः । आलोक्यते निजकराभिनयानुरूपव्यापारितेक्षणनिवेदितसत्त्वसारः
 ॥ ३७ ॥ भवत्तुरगनिष्ठुरक्षुरद्वद्वतेराचिता क्षणात्समरविच्युतप्रतिनृपालचेलाञ्जिता । इयं
 रणधरा भवद्विरददानधाराजलैः किमुत्रणतलेऽपि तं वसनपट्टया सिञ्चति ॥ ३८ ॥ कृपाण-
 करिणानलं रुधिरनीरपूरच्छटाजटाव्रततिसंकुलं भटतिमिङ्गिलैराकुलम् । प्रमथ्य समरार्णवं वर-
 मर्कषिं लक्ष्मीस्त्वया विधाय मदमन्थरं मथनमन्दरं सिन्धुरम् ॥ ३९ ॥ झणज्झणितकङ्कणक-
 णितकिङ्किणीकं धनुर्ध्वनद्गुरुगुणाटनीकृतकरालकोलाहलम् । वितत्य किरतोः शरानविरत-
 स्फुरच्चूडयोर्विचित्रमभिवर्धते भुवनभीममायोधनम् ॥ ४० ॥ प्रतीक्ष्यन्ते वीराः प्रतिमुखमुरो-
 पिः सरमसं विपक्षाणां हेतीः प्रतिनियतधैर्यानुभवतः । विदीर्णत्वग्भारादलितपिशिताच्छिन्न-
 धमनिप्रकाण्डास्थिस्नायुस्फुटतरविलक्ष्यान्त्रनिवहाः ॥ ४१ ॥ शितैर्वाणैरेके मृधभुवि परे
 तीक्ष्णनखरैः क्रियासातत्येनाप्यहमहमिकाक्रान्तमनसः । मिथो विध्यन्ति स्म प्रबलतमसंमर्द-
 विदलक्षितिक्षोदःपिष्ठातकसुरभिवक्षस्तटभृतः ॥ ४२ ॥ मुञ्चद्भिर्मदवारि वारणगणैर्मैघाधि-
 तं कार्मुकैरैतैः शक्रशरासनायितमधश्चत्रैः शिलीन्ध्रायितम् । खद्योतायितमस्त्रघटनसमुद्भूत-
 स्फुल्लैः स्फुरन्नाराचैरशनायितं रणभुवा सैन्यैर्नभस्यायितम् ॥ ४३ ॥ भुग्नभ्रूयुगलैः क्रुधा

समधिकस्फारारुणाक्षैः क्षणात्स्वेदाम्भःपटलप्रमृष्टतिलकैर्दष्टाधरोष्ठैरपि । दृष्टश्मश्रुभित्त-
तद्भिरभितः संकीर्णमालक्ष्यते त्वद्धस्तास्त्रनिकृत्तवैरिसुभटश्रेणीशिरोभिर्वियत् ॥ ४४ ॥ ह्ये-
भिः ककुभः पृष्त्वनिकरैर्व्योमं द्विधाखण्डितैर्देहैर्विद्विषतां धरातलमपि प्रच्छादयन्तौ चिरम् ।
कुर्वतेऽश्रुजलविलेक्षणपथान्येतावकाण्डोच्चरद्रोमाञ्चाणि सवेपथून्यपि मुहुर्वर्ष्माणि नः पस-
ताम् ॥ ४५ ॥ आगुञ्जद्विरिकुञ्जकुक्षरघटाविस्तीर्णकर्णज्वरं ज्यानिर्घोषममन्ददुन्दुभिरवै-
ध्मातमुज्जृम्भयन् । वेष्ट्यैरवभूरिण्डनिकरैर्वीरो विधत्ते भुवस्तृप्यत्कालकरालवक्रविष-
व्याकीर्यमाणा इव ॥ ४६ ॥ वीराणां रुण्डतुण्डप्रविघटनपटुस्फारदोर्दण्डखण्डव्यापार-
प्यमाणप्रतिभटविकटाटोपवर्म्मप्ररूढः । कूटः कोऽप्येष युद्धाजिरभुवि जरठश्चित्रकूटानुका-
लीयन्ते यत्र शत्रुप्रपतनविवशाः कोटिशः शूरकीटाः ॥ ४७ ॥ प्रासप्रोतप्रवीरोल्वणरु-
रपरामृष्टबुक्ताजिघत्साधावद्रुध्राधिराजाप्रतिमतनुरुहच्छायया वारितोष्णाः । विश्राम्यन्ति
क्षणार्धं प्रधनपरिसरेष्वेव मुक्ताभियोगा वीराः शस्त्रप्रहारव्रणभररुधिराद्गद्गदखिलाङ्गाः
॥ ४८ ॥ जीवाकृष्टिं स चक्रे मृधभुवि धनुषः शत्रुरासीद्रतासुर्लक्षासिर्मार्गणानामभवदरिक्ते
तद्यशस्तेन लब्धम् । मुक्ता तेन क्षमेति त्वरितमरिगणैरुत्तमाङ्गैः प्रतिष्ठा पञ्चत्वं द्वेषिसैन्ये स्थि-
तमवनिपतिर्नाप संख्यान्तरं सः ॥ ४९ ॥

अरिपलायनम् ।

सौलकाननयुक्तापि सौलकाननवर्जिता । हारावरुद्धकण्ठापि विहाराविवधूस्तव ॥ १ ॥
विचरन्ति विलासिन्यो यत्र श्रोणिभरालसाः । दृक्काकशिवास्तत्र धावन्त्यरिपुरे त-
॥ २ ॥ स्वकान्तदवकान्तारो यद्वैरिसुदृशमभूत् । जघनस्तनमुच्चैर्यो व्यलिखत्कण्ट-
नखैः ॥ ३ ॥ वीर त्वद्विपुरमणी परिधातुं पल्लवानि संस्पृश्य । न हरति वनभुवि निजका-
रुहरुचिरवचितानि पाण्डुपत्रधिया ॥ ४ ॥ त्वद्वैरिणो वीर पलायितस्य प्रकाशयन्नक्तमा-
प्यमार्गान् । कशानुरासीदभिनन्दनीयस्तुङ्गेषु लभ्यो रिपुमन्दिरेषु ॥ ५ ॥ राजन्दिषत्ते भ-
विद्वृतस्य भालस्थलं कण्टकिनो वनान्ताः । अद्यापि किं वानुभविष्यतीति व्यपाटयन्द्रष्टु-
वाक्षराणि ॥ ६ ॥ अलसभुजलताभिर्नादतो नागरीभिर्भवनदमनकानां नातिथिर्वा बभूव ।
त्वदरिनगरमध्ये संचरञ्चैत्रजन्मा जरदजगरपीतः क्षीयते गन्धवाहः ॥ ७ ॥ त्वदरिगृपति-
माशावाससं धूलिधाराधवलमहह भिक्षुं वीक्ष्य भर्गभ्रमेण । सुरभिरुदधिवेलाकाननं गाहयतो
दिशति कुसुमबाणं दूरतो निर्गमाय ॥ ८ ॥ कुरुवक कराघातक्रीडासुखेन वियुज्यसे वकुल-
विटपिन्स्मर्तव्यं ते मुखासवसेचनम् । चरणघटनावन्ध्यो यास्यस्यशोक सशोकतामिति नि-
पुरत्यागे यस्य द्विषां जगदुः स्त्रियः ॥ ९ ॥ अनारतपरिस्वलन्नयनवारिधाराशतप्रवृद्धप-

१. वृक्षयुक्तमरण्यम्. २. अलकेन युक्तमाननं यस्याः. ३. पद्धतां गतिर्यस्याः.

निम्नगासलिलरुद्धयानोद्यमा । त्वदीयरिपुकामिनी बहुविदेशमानैषिणी विनिन्दति बलं दृशा
 गुरुपाश्र्वं प्रावृषम् ॥ १० ॥ इतश्चेतश्चाद्विर्विधटिततटः सेतुरुदरे धरित्री दुर्लङ्घ्या बहुल-
 हिमपङ्को गिरिरयम् । इदानीं निर्वृत्ते करितुरगनीराजनविधौ न जाने यातारस्तव च रिपवः
 केन च पथा ॥ ११ ॥ क्षणं कान्तागारप्रसरविलसन्मानसरतिः क्षणं शैलोत्सङ्गे द्विजकु-
 लरवाकृष्टहृदयः । क्षणं पत्रध्वानश्रुतिपुलकितो यद्भयभराद्धसन्प्राप्तोऽरण्ये रिपुरवानिपाल-
 स्थितिमिव ॥ १२ ॥ अये मातस्तातः क्व गत इति यद्वैरिशिशुना दरीगेहे लीना निभृत-
 मिह पृष्ठा स्वजननी । करेणास्यं तस्य द्रुतमथ निरुध्याश्रुसृतया विनिश्चस्य स्फारं शिव
 शिव दृशैवोत्तरयति ॥ १३ ॥ अपण्यं भूभृद्वनमटति वल्काम्बरधरा जटालो दिग्वासाः
 शिखरिणि शिशोऽयं निवसति । इति भ्रान्त्यान्योन्यं क्षणमिलितयोः क्षोणितिलक द्विषदं-
 पयोस्ते शिवशिवशिवन्ति प्रणतयः ॥ १४ ॥ पश्येत्कश्चिच्चल चपल रे का त्वराहं कुमारी
 हस्तालम्बं वितर हहहा व्युत्क्रमः क्वासि यासि । इत्थं पृथ्वीपरिवृढ भवद्विद्विषोऽरण्य-
 वृत्तेः कन्या कंचित्फलकिसलयान्याददानाभिधत्ते ॥ १५ ॥ राजनराजसुता न पाठयति मां
 देव्योऽपि तूष्णीं स्थिताः कुब्जे भोजय मां कुमारसचिवैर्नाद्यापि किं भुज्यते । इत्थं नाथ
 शुक्लस्तवारिमवने मुक्तोऽध्वगैः पञ्चराच्चित्रस्थानवलोक्य शून्यवलभावैकैकमाभाषते ॥ १६ ॥
 क्रामन्त्यः क्षतकोमलाङ्गुलिगलद्रक्तैः सदर्भाः स्थलीः पादैः पातितयावकैरिव गलद्वाष्पाम्बु-
 धौताननाः । भीता भर्तृकरावलम्बितकरास्त्वद्वैरिनार्योऽधुना दावाग्निं परितो भ्रमन्ति पुनरप्युद्य-
 द्दिवाहा इव ॥ १७ ॥ तन्वीमुज्झितभूषणां कलगिरं रोमोद्गमं बिभ्रतीं वेपन्तीं व्रणिताधरां
 विवसनां सीत्कारमातन्वतीम् । दोभ्यां चण्डतुषारपातसभयामालिङ्ग्य कण्ठे भृशं स्वां मूर्तिं
 दयितामिवातिरसिकां त्वद्विद्विषः शेरते ॥ १८ ॥ भूसंपर्करजोनिपातमलिनाः स्वस्माद्गृहा-
 त्प्रच्युताः सामान्यैरपि जन्तुभिः करतलैर्निःशङ्कमालिङ्गिताः । संलग्ना क्वचिदेकतामुपगताः
 कापि प्रबुद्धाः क्वचित्सुप्ताः कापि च सारवत्प्रतिगृहं भ्रान्तास्तवारिस्त्रियः ॥ १९ ॥ कर्ष-
 ङ्गिः सिचमांचलान्यतिरसात्कुर्वद्भिरालिङ्गनं गृह्णानैः कचमालिहङ्गिरधरं विभ्रामयङ्गिः
 करौ । प्रत्यक्षेऽपि भवद्विरोधिनृपतेरन्तःपुराणामहो धिक्कष्टं विटपैर्विटैरिव वने किं नाम
 नो चेष्टितम् ॥ २० ॥ स्नाताः प्रावृषि वारिवाहपटलैः प्रोद्धूतदूर्वाङ्कुरव्याजेनात्तकुशाः प्रणा-
 लसलिलैर्देत्वा निवापाञ्जलीन् । प्रासादास्तव विद्विषां परिपतत्कुज्यस्थपिण्डछलात्कुर्वन्ति
 प्रतिवासरं निजपतिप्रेताय पिण्डक्रियाः ॥ २१ ॥ मौलिं मानविधिं विना नमयितुं हारं
 त्वयं गुम्फितुं निर्यातुं दयितस्य पाणिकमलच्छायां विना वर्त्मनि । निद्रातुं च विनाङ्कपालि-
 शयनं द्रष्टुं च शून्या दिशः सख्या त्वत्प्रतिवीर नीरजमुखी साकूतमध्याप्यते ॥ २२ ॥
 प्रातं तालफलाशया स्तनतटं बिम्बभ्रमेणाधरो दष्टः पाकविदीर्णदाडिमधिया लोढाः स्फुर-

१. लाक्षारसः.

न्तो रदाः । आभ्यन्ती भ्रमनिस्पृहानुविपिनं त्वद्वैरिसीमन्तिनी निद्राणा मुहुराहता मुहुरपि क्षिप्ता च शाखामृगैः ॥ २३ ॥ त्वत्प्रत्यर्थिवसुंधरेशतरुणीः संत्रासतः सत्वरं यान्तीति विलुण्ठितुं सरभसं याताः किरातावने । तिष्ठन्ति स्तिमिताः प्ररूढपुलकास्ते विस्मृतोष्णमास्तासामुत्तरलैः स्तनैरतितरां लोलैरपाङ्गैरपि ॥ २४ ॥ एतस्मिन्विजने वनेऽर्तनुतरुच्छावकाशे सुखं तिष्ठामीति तव द्विषामधिपतिर्यावद्विधत्ते मतिम् । तावत्तत्र निपातितं भूभवन्नामाङ्गसेछोहतं दृष्ट्वा केसरिणः करङ्गैर्मर्मत्रासो मुहुर्मूर्च्छति ॥ २५ ॥ का त्वं पुनरेन्द्र लुब्धकवधूर्हस्ते किमेतत्पलं क्षामं किं सहजं ब्रवीमि नृपते यद्यस्ति ते कौतुकम् । गायन्ति त्वदरिप्रियाश्रुताटिनीतीरेषु सिद्धाङ्गना गीतान्धा न तृणं चरन्ति हरिणास्तेनापि दुर्बलम् ॥ २६ ॥ आगच्छागच्छ सज्जं कुरु वरतुरगं संनिधेहि द्रुतं मे खड्गः कासौ कृष्णोमुपनय धनुषा किं किमङ्गप्रविष्टम् । संरम्भोन्निद्रितानां क्षितिभृति गहनेऽन्योन्ये प्रतीच्छन्वादः स्वप्नाभिदष्टे त्वयि चकितदृशां विद्विषामाविरासीत् ॥ २७ ॥ यातोऽपान्थ पन्था व्रजति ननु कथं स्थावरं वर्त्म मुग्धे मार्गं पृच्छामि पृच्छ स्थितमिदमिह ते स्मितं वीक्ष्य नेत्रे । अध्वानं ब्रूयपेतध्वनि भवतिवचश्चित्रमुद्दामनेत्रा दृश्यन्ते दावमूढाः पथिकविटैस्त्वद्विषां नाथ नार्यः ॥ २८ ॥ आस्ते सीमन्तरत्ने मरकतिनि हृते हेमताटङ्गमे लुप्तायां मेखलायां कनकमणितुलाकोटियुग्मे गृहीते । शोणं बिम्बौष्ठकान्या त्वदरिमृगदृशामित्वरीणामरण्ये राजन्गुञ्जफलानां खज इति शबरा नैव हारं हरन्ति ॥ २९ ॥ सिञ्चैर्मञ्जरीति स्तनकलशयुगं चुम्बितं चञ्चरीकैस्तत्रासोच्छासलोलाः किसलयमनसा पापयः कीरदृष्टाः । तल्लोपायालपन्त्यः पिकनिनदधिया ताडिताः काकलोकैरित्थं रागेन्द्रसिंहं त्वदरिमृगदृशां नाप्यरण्यं शरण्यम् ॥ ३० ॥ प्राप्तास्त्रासात्पिपासातिशयमुपगताः पातुमारण्यमम्भो-युष्मद्विद्वेषियोषाः श्वसितसमुदयैस्तत्तदीयैरशोषि । एतत्संवीक्ष्य मूर्च्छन्निपातिततनवो नैव जीवेयुरेताश्चिन्तोपेताः शबर्यो निजनयनजलैः पल्वलं पूरयेयुः ॥ ३१ ॥ वीर त्वद्वैरिदारा गहनगिरिगुहागह्वरान्तस्तमिस्त्रं त्वत्रासाद्बुधवासा दरकलितद्वदो यद्येव प्रपन्नाः । तत्तज्ज्योत्स्नायमानं धरणिपरिवृढं प्रेक्ष्य युष्मद्यशोभिः सद्यो मोहान्धकारासु सरणशरणा वासरान्वाहयन्ति ॥ ३२ ॥ कीर्त्या पारं प्रयान्त्या वरममचरमं लम्बितप्रतापादधीनां शोषवार्ता स्वसदसि निभृतं केनचित्कापि लीलाम् । लक्ष्म्या कोरो हि नासौ वरमसि सुधया कामधेन्वा कटाक्षे कोपे क्ष्वेडेन शश्वद्यशसि च शशिना वारिणाहारेनेत्रे ॥ ३३ ॥ एतद्वीतारिनारी गिरिबिलविगलद्वासरा निःसरन्ती स्वक्रीडाहंसमेव हिलशिशुभृशप्रार्थितोन्निद्रचन्द्रा । आक्रन्ददूरि यत्तन्नयनजलमिलच्चन्द्रहंसानुबिम्बप्रत्यासक्तिप्रहृष्यत्तनयविहसितैराश्वसीद्वयश्वसीच्च ॥ ३४ ॥

१. महद्भिः. २. शब्दविशेषः. ३. अस्थिपङ्कजम्. ४. अतुलत्रासः. ५. मोंसम्. ६. अमरः.

प्रतापवर्णनम् ।

चित्रं तपति राजेन्द्र प्रतापस्तपनस्तव । अनातपत्रमुत्सृज्य सातपत्रं द्विपद्रुणम् ॥ १ ॥
 त्वत्प्रतापस्य भानोश्च अन्तरे महदन्तरम् । सच्छत्रान्वाधते पूर्वो विच्छत्रान्वाधतेऽपरः ॥ २ ॥
 राजन्सप्ताप्यकूपारात्स्वत्प्रतापाग्निशोषिताः । पुनस्त्वद्वैरिवनितावाप्पपूरेण पूरिताः ॥ ३ ॥
 दीपयन्रोदसीरन्ध्रमेष ज्वलति सर्वतः । प्रतापस्तव राजेन्द्र वैरिवंशदवानलः ॥ ४ ॥ तवारि-
 नारीनयनाम्बुपूरं निपीय राजन्भुमतिप्रतापः । रिङ्गत्तरंगावलिनीयतुङ्गं यथा समुद्रं वडवाहु-
 ताशः ॥ ५ ॥ प्रत्यर्थिवामनयनानयनाम्बुपूरैः सद्यः स्वलद्ब्रह्मलज्जलजालनीलैः । युष्म-
 त्प्रतापतपनस्तपनाद्यवीयानारभ्यते यदमुना यमुनासहस्रम् ॥ ६ ॥ मार्तिण्डमण्डलसमं भवतः
 प्रतापं ये वर्णयन्ति नहि ते कवयः प्रवीणाः । अम्भोनिधौ विलयमेति परं पतङ्गः पारं प्रया-
 ति जलधेस्तु तव प्रतापः ॥ ७ ॥ उच्छास्य कालकरवालमहाम्बुवाहं देवेन येन जरठोजित-
 गर्जितेन । निर्वापितः सकल एव रणे रिपूणां धाराजलैस्त्रिजगति ज्वलितः प्रतापः ॥ ८ ॥
 अत्युक्तौ यदि न प्रकुप्यसि मृषावादं न चेन्मन्यसे तद्भूमोऽद्भुतदर्शनेन रसना केषां न क-
 ण्डूयते । देव त्वत्तरुणप्रतापदहनज्वालावलीशोषिताः सर्वे वारिधयस्तवारिविनितानेत्राम्बुभिः
 पूरिताः ॥ ९ ॥ देव त्वत्तरुणप्रतापतपनत्रासादिव त्र्यम्बको नो गङ्गां विजहाति निःसरति
 न क्षीराम्बुधेर्मधवः । ताम्यंस्तामरसान्तरालवसतिर्देवः स्वयंभूरभूपातालावधिपङ्कलग्रवपुष-
 स्तिष्ठन्ति कूर्मादयः ॥ १० ॥ अब्दैर्वारिजिवृक्षयार्णवगतैः साकं व्रजन्ती मुहुः संसर्गाद्ब्रह्म-
 वानलस्य समभूदापन्नसत्त्वा तडित् । मन्ये देव तया क्रमेण जनितो युष्मत्प्रतापानलो येना-
 रातिवधूविलोचनजलैः सिक्तोऽपि संवर्धते ॥ ११ ॥ देव त्वदुजदण्डदर्पगरिमोद्रीर्णप्रतापा-
 नलज्वालावक्रिमकीर्तिपारदघटीविस्फारिता बिन्दवः । शेषाहिः कति तारकाः कति कति
 क्षीरोदधिः कत्यपि प्रालेयाचलशङ्खशुक्तिकरकाः कर्पूरकुन्देन्दवः ॥ १२ ॥ भङ्गाकीर्तिम-
 पीमलीमसतया प्रत्यर्थिसेनाभटश्रेणीतिन्दुकैकाननेषु विलसत्यस्य प्रतापानलः । अस्मादु-
 त्पतितोः स्फुरन्ति जगदुत्सङ्गे स्फुलिङ्गाः स्फुटं भालोद्धूतभवौक्षिभानुहुतभुग्जम्भारिर्दम्भोलयः
 ॥ १३ ॥ तादृग्दीर्घविरिञ्चिवीसरविधौ जानामि यत्कर्तृतां शङ्के यत्प्रतिविम्बमम्बुधिपयः-
 पूरोदरे वाडवः । व्योमव्यापिविपक्षराजकयशस्ताराः पराभावुकः कासामस्य न स प्रतापत-
 पनः पारं गिरां गाहते ॥ १४ ॥ श्रीमद्वीराधिवीर पृथुतरमहसस्त्वत्प्रतापाग्निकीर्लाच्छ्रुत्वा-

१. अत्रायं भावः. वैरिस्त्रियः स्वभर्तृमरणाद्यथायथाधिकं रुदन्ति तथातथाधिकं तन्नेत्राम्बुभिस्त्वत्प्रतापाग्निः संवर्धते. त्वत्प्रतापोऽधिको भवतीति यावत्. यतः स प्रतापाग्निरिववानलात्पितुस्तडितश्च मातुः समुत्पन्नस्तौ च पितरौ पानीययोगादेवोज्जृम्भेतेऽतस्तत्पुत्रोऽपि त्वत्प्रतापो भवद्वैरिमणीनेत्राम्बुभिः सिच्यमानो वृद्धिमाप्नोतीत्येतदुचितमेवेति. २. पराजयः. ३. कालस्कन्दवनेषु. ४. तिन्दुककाष्ठेभ्यो दह्यमानेभ्यो महान्तः स्फुलिङ्गावतिष्ठन्तीति वृद्धव्यवहारः. ५. हरनिटिलनेत्रम्. ६. कुलिशम्. ७. "चतुर्युगसहस्रं तु ब्रह्मणो दिनमुच्यते" इति. ८. अचिः.

ब्धेः शोषवार्ता शरणमनुगतः कुत्रचित्कश्चिदेव । चन्द्रः कीर्त्या सुधास्ये त्रिदशतल्प
पाणिपद्मे च कोशे लक्ष्मीः क्ष्वेडं च कोपे जलधरकुसुमं वैरिकान्तादृगन्ते ॥ १९ ॥

कीर्तिवर्णनम् ।

राजंस्त्वकीर्तिचन्द्रेण तिथयः पूर्णिमाः कृताः । मद्देहान्न बहिर्याति तिथिरेकादशी
यात् ॥ १ ॥ अस्थिवदधिवच्चैव कुष्ठवत्पिष्टवत्तथा । राजंस्तव यशो भाति शरच्चन्द्रम
चिवत् ॥ २ ॥ सरस्वती स्थिता वक्त्रे लक्ष्मीर्वेश्मनि ते स्थिता । कीर्तिः किं कुपिता राज
न-देशान्तरं गता ॥ ३ ॥ यद्वृणैर्ग्रथितैः शुद्धैरमितैर्ब्रह्मगोलकः । विधत्ते कीर्तिकन्यायाः क
डाकन्दुककौशलम् ॥ ४ ॥ सित्तं स्फटिककुम्भान्तः स्थितिः श्वेतीकृतैर्जलैः । मौक्तिकं चे
तां सूते तत्पुष्पैस्ते समं यशः ॥ ५ ॥ त्वत्कीर्तिराजहंस्या वैरिवधूवदनभाजनस्थमपि । क
हासक्षीरं व्यक्तीकृतमश्रु नीरं च ॥ ६ ॥ कुचकलशेष्वबलानामलकायामथ पयोनिधेः पु
ने । क्षितिपाल कीर्तयस्ते हारन्ति हरन्ति हीरन्ति ॥ ७ ॥ रजनीषु विमलभानोः क
लेन प्रकाशितं वीर । धवलयति भुवनमण्डलमाखिलं तव कीर्तिसंततिः सततम् ॥ ८ ॥ क
ऽपि श्रुत्वा भवदीयकीर्तिः कर्णौ हि तृप्तौ न च चक्षुषी मे । तयोर्विवादं परिहर्तुकाभः स
गतोऽहं तव दर्शनाय ॥ ९ ॥ आकर्ण्य भूपाल यशस्त्वदीयं विधूनेयन्तीह न के शिरांसि ।
विश्वंभैरामङ्गभयेन धात्रा नाकारि कर्णौ भुजगेश्वरस्य ॥ १० ॥ यस्याञ्जनश्यामलखड्गपट
तानि जाने धवलत्वमापुः । अरातिनारीशरकाण्डपाण्डुगण्डस्थलीनिर्लुठनाद्यशांसि ॥ ११ ॥
यः कोटिहोमानलधूमजालैर्मलीमसीकृत्य दिशां मुखानि । तत्कीर्तिभिः क्षालयति स्म श
दखण्डतारापतिपाण्डुराभिः ॥ १२ ॥ इदं यशांसि द्विषतः सुधारुचः किमङ्गमेतद्विषतः कि
माननम् । यशोभिरस्याखिललोकाविभिर्विभीषिता धावति तामसी मसी ॥ १३ ॥ अदः स
त्संमुखवीरयौवतैस्तुट्टुजाकैर्भुमृणालहारिणी । द्विषद्गणस्त्रैणदृग्भुनिर्गरे यशोमरालव
रस्य खेलति ॥ १४ ॥ करवालकरालवारिधारा यमुना दिव्यतरंगिणी च कीर्तिः । त
कामद तीर्थराज दूरादनुवधासि सरस्वती कवीनाम् ॥ १५ ॥ त्रिजगदङ्गनलङ्घनजाद्विक्रान्त
यशोभिरतीव पवित्रिताः । प्रथमपार्थिवपुंगवकीर्तयो विबुधसिन्धुजलैरिव सिन्धवः ॥ १६ ॥
त्वत्कीर्तिमौक्तिकफलानि गुणैस्त्वदीयैः संदर्भितुं विबुधवामदृशः प्रवृत्ताः । नान्तो गुणेपु
च कीर्तिषु रन्ध्रलेशो हारो न जात इति ताश्च मिथो हसन्ति ॥ १७ ॥ पृथ्वीपते शुभ
भवतो भवस्य ब्रूओ वयं सुयशसा कियदन्तरं वा । गौरीचकार गिरिशो निजमर्धमङ्गं गौ
कृतं च भवता भुवनं समस्तम् ॥ १८ ॥ कीर्तिस्तव क्षितिप याति भुजङ्गगेहं धातङ्गसंग

१. गरलम्. २. कम्पयन्ति. ३. पृथ्वी. ४. शेषस्य. ५. युवतीसमूहः. ६. शङ्खवलयाणि. ७. नागलोचन.
(पक्षे) गणिकापतिनेहम्. ८. ऐरावतादीनामष्टदिग्गजानां समागमकरी; (पक्षे) चण्डालसंगमकारिणी.

करी च दिग्गन्तकेषु । त्यक्त्वा म्भ्वरं भजति नन्दनैमप्यर्गस्य किं किं करोति न निरैर्गलतां गता
स्त्री ॥ १९ ॥ निर्मुक्तशेषधवलैरचलेन्द्रमन्थसंक्षुब्धदुग्धमयसागरगर्भगौरैः । राजन्निदं बहुल-
पक्षदलनृगाङ्गच्छेदोज्ज्वलैस्तव यशोभिरशोभि विश्वम् ॥ २० ॥ प्रतिनगरमटन्ती प्रत्यगारं
व्रजन्ती प्रतिनरपतिवक्षःकण्ठपीठे लुठन्ती । गिरिगिरिमनितं वा छादने सावधाना तदपि च
तव कीर्तिर्निर्मलैवेति चित्रम् ॥ २१ ॥ अनुक्षणमनुक्षणं क्षितिप रक्ष्यमाणा त्वया प्रयाति
विदिशो दश प्रबलकीर्तिरेकाकिनी । इयं नियतमर्थिषु प्रतिदिनं वितीर्णा रसा जहाति न
तवान्तिकं द्वितयमेतदत्यद्भुतम् ॥ २२ ॥ समुन्नतधनस्तनस्तवकचुम्बितुम्बीफलकणन्मधुरवी-
णया विबुधलोकावामध्रुवा । त्वदीयमुपगीयते हरकिरीटकोटिस्फुरत्तुषारकरकन्दलीकिरणपूर-
गौरं यशः ॥ २३ ॥ वनेषु वनदेवता दिवि दिवौकसां वल्लभा भुजंगकुलकन्यका भुजगलो-
कलीलावने । यशः समरसंचितं नरमृगेन्द्र गायन्ति ते प्रभाविजितकौमुदीकुमुदपाण्डुताडम्बः
स्य ॥ २४ ॥ अपायि मुनिना पुरा पुनरर्मायि मर्यादया अंतारि कपिना पुरा पुनरदाहि
लङ्कारिणा । अमन्थि मुरवैरिणा पुनरर्बन्धि लङ्कारिणा क नाम वसुधापते तव यशोऽम्बुधिः
काम्बुधिः ॥ २५ ॥ महाराज श्रीमज्जगति यशसा ते धवलिते पयःपरावारं परैरपुरुषोऽयं
मृगयते । कैपदी कैलासं सुरपतिरपि स्वं कैरिवरं कैलानाथं राहुः कैमलभवनो हंसमधुना
॥ २६ ॥ कुविन्दस्त्वं तावत्पटयसि गुणग्राममभितो यशो गायन्त्येते दिशि दिशि च लग्ना-
स्तव विभो । शरज्ज्योत्स्नागौरस्फुटविकटसर्वाङ्गसुभगा तथापि त्वत्कीर्तिर्भ्रमति विगताच्छाद-
नमिह ॥ २७ ॥ पतत्येतत्तेजोहृतभुजि कदाचिद्यदि तदा पतङ्गः स्यादङ्गीकृततमपतङ्गापदु-
दयः । यशोऽमुष्येवोपार्जयितुमसमर्थेन विधिना कथंचित्क्षीराम्भोनिधिरपि कृतस्तत्प्रतिनिधिः
॥ २८ ॥ इन्दोर्लक्ष्मै त्रिपुरजयिनः कण्ठमूलं मुरारिर्दिङ्मृगानां मदजलमधीभाञ्जि गण्डस्थ-
लानि । अद्याप्युर्वीवलयतिलक श्यामलिम्बानुलिप्तान्याभासन्ते वद धवलितं किं यशोभिस्त्व-
दीयैः ॥ २९ ॥ किं वृत्तान्तैः परगृहगतैः किंतु नाहं समर्थस्तूष्णीं स्थातुं प्रकृतिमुखरो दा-
क्षिणात्यस्वभावः । गेहे गेहे विपणिषु तथा चत्वरे पानगोष्ठ्यामुन्मत्तेव भ्रमति भवतो वल्लभा
देव कीर्तिः ॥ ३० ॥ कैलासस्य प्रथमशिखरे वेणुसमूर्च्छनाभिः श्रुत्वा कीर्तिं विबुधरमणी-
गीयमानां यदीयाम् । स्वस्तापाङ्गाः सरसबिसिनीकाण्डसंजातशङ्का दिङ्मातङ्गाः श्रवणपुलिने
हस्तमावर्तयन्ति ॥ ३१ ॥ अध्याहारः स्मरहरशिरश्चन्द्रशेषस्य शेषस्याहेर्भूयःफणसमुचितः

१. दिक्पर्यन्तेषु; (पक्षे) विजनप्रदेशेषु. २. व्योम; (पक्षे) वक्षम्. ३. सुरालयवनम्; (पक्षे)
पुत्रम्. ४. गन्तुमशक्यम्; (पक्षे) गमनानर्हम्. ५. निष्प्रतिबन्धत्वम्. ६. पीतः. ७. अगस्तिना.
८. मितः. ९. तोर्णः. १०. हनुमता. ११. मथितः. १२. बद्धः. १३. क्षीरसमुद्रम्. १४. विष्णुः. १५. शिवः.
१६. इन्द्रः. १७. ऐरावतम्. १८. चन्द्रम्. १९. विधिः. २०. यतः सर्वेषां समुद्राणां पर्वतानां गजानां सर्व-
भक्ष्याणां पक्षिणां च त्वच्छेतकीर्त्या श्वेतत्वात्क्षीराब्ध्यादोनामनवगमस्तेषामतस्ते तान्सर्वत्रावलोकयन्तीति
भावः. २१. तन्तुवायः. २२. कलङ्कः. २३. दिग्गजानाम्. २४. नीलिम्बा. २५. शेषपूरकः.

काययष्टीनिकायः । दुग्धाम्भोधेर्मुनिचुलुकनत्रासनाशाभ्युपायः कायव्यूहः क जगति-
जागर्त्यदः कीर्तिपूरः ॥ ३२ ॥ कथमवनिप दर्पो यन्निशातासिधारादलनगलितमूर्धो निदि-
स्वीकृता श्रीः । ननु तव निहतारेरप्यसौ किं न नीता त्रिदिवमपगताङ्गैर्वल्लभा कीर्तिरिति
॥ ३३ ॥ समिति पतिनिपाताकर्णनद्रागैर्दीर्णप्रतिनृपतिमृगाक्षीलक्षवक्षःशिलासु । लिपि-
लिपिरिवोरस्ताडनव्यस्तहस्तप्रखरनखरटङ्कैरस्य कीर्तिप्रशस्तिः ॥ ३४ ॥ सुसितवसनालं-
रायां कदाचन कौमुदीमहसि सुदृशि स्वैरं यान्त्यां गतोऽस्तमभूद्विधुः । तदनु भवतः कीर्ति-
केनाप्यगीयत येन सा प्रियगृहमगान्मुक्ताशङ्का क नासि शुभप्रदः ॥ ३५ ॥ देव त्वद्यत्ति-
प्रसर्पति जगल्लक्ष्मीसुधोच्चैःश्रवाश्रन्दैरावणकौस्तुभाः स्थितिमिवामन्यन्त दुग्धाम्भुधौ । वि-
त्वेकः पुनरस्ति दूषणकणो यन्नोपयाति भ्रमात्कृष्णं श्रीः शितिकण्ठमद्वितनया नैल्य-
रोहिणी ॥ ३६ ॥ इन्दुं निन्दति चन्दनं न सहते मल्लीस्वजं नेशते हारं द्वेष्टि सिताब्ज-
ज्जति विसस्तोमं विगृह्णाति च । श्रीभूपाल महीधरेषु विपिनेष्वम्भोधितीरेषु च त्वत्कीर्ति-
दरिप्रिया च विलसत्युच्चैः स्फुरत्पाण्डिमा ॥ ३७ ॥ इन्दुं निन्दति चन्दनं न सहते विद्वे-
पङ्केरुहं हारं भारमवैति नैव कुरुते कर्पूरपूरे मनः । स्वर्गङ्गामवगाहते हिमगिरिं गाढं स-
लिङ्गते त्वत्कीर्तिर्विरहातुरे वनमनागेकत्र विश्राम्यति ॥ ३८ ॥ यस्य क्षोणिपतेर्विहाय-
यशोराशौ चमत्कुर्वति द्राक्कर्पूररजोभ्रमेण वणिजो वीथीमुपस्कुर्वते । चञ्चुं चञ्चलयन्ति न-
किरणभ्रान्त्या चकोराः पयोनुद्धया व्योम्नि नियोजयन्ति कलशीमानीय वामभ्रुवः ॥ ३९ ॥
कर्पूरादपि केतकादपि दलत्कुन्दादपि स्वर्णदीकल्लोलादपि कैरवादपि चलत्कान्तादपि
दपि । दूरोन्मुक्तकलङ्कशंकरशिरःशीतांशुखण्डादपि श्वेताभिस्तव कीर्तिभिर्धवलिता सग-
मेदिनी ॥ ४० ॥ देव त्वद्यशसा सदा सुमहसा गीर्वाणदृन्देऽखिले शंभोर्भावमवापि ते
सहसा यत्कौतुकं तच्छृणु । साकूताः सकुतूहलाः सचकिताः सोत्कण्ठिताः साद्रुताः सा-
ङ्गाश्च मुहुर्मुहुर्मधुरिपौ लक्ष्म्या दृशः पातिताः ॥ ४१ ॥ किं शीतांशुमरीचयः किमु सुखं
तस्विनीवीचयः किंवा केतकसूचयः किमथवा चन्द्रोपलानां चयः । इत्थं जातकुतूहलाभि-
भितः सानन्दमालोकिताः कान्ताभिस्त्रिदिवौकसां दिशि दिशि क्रीडन्ति यत्कीर्तयः ॥ ४२ ॥
श्रीमद्राजशिखामणे तुलयितुं धाता त्वदीयं यशः कैलासं च निरीक्ष्य तत्र लघुतां निदि-
वान्पूर्तये । उक्षाणं तदुपर्युमासहचरं तन्मूर्ध्नि गङ्गाजलं तस्याग्रे फणिपुंगवं तदुपरि स-
सुधादीधितिम् ॥ ४३ ॥ भारत्या वदनं श्रिया च सदनं श्रीकण्ठभक्त्या मनो धर्मेण श्र-
परैश्च चरणौ शौर्येण बाहुद्वयम् । दानेनापि करौ समीक्ष्य सकलं यस्याज्ञया भूतलं त-
चानवकाशतां कथयितुं कीर्तिस्तु दूरं गता ॥ ४४ ॥ अस्योर्वीरमणस्य पवित्र-

१. समूहः. यावत्फलं कार्यैर्भवितव्यमिति भावः. २. कायसंघातः. ३. अभिन्ना. अक्षरविन्यासयोग्या
यावत्. ४. बलमद्रम्.

प० ३
जगति
विदि
कीर्ति
लिखि
सना
तः की
त्वचा
धुवो
नीलो
सेता
कीर्ति
ते वि
गाढ
विहा
नि क
॥ ४९
नाद
सप
पि वे
ः सा
मु सु
ह्ला
ः ॥ ४९
निदि
रि स
ण श्र
तल
पर्व

धुवैराज्यसंज्जं यशः सर्वाङ्गोज्ज्वलशर्वपर्वतसितश्रीगर्वनिर्वासि यत् । तत्कम्बुप्रति-
विम्बितं किमु शरत्पर्जन्यराजिश्रियः पर्यायैः किमु दुग्धसिन्धुपयसां सर्वानुवादः
किमु ॥ ४९ ॥ कर्पूरान्ति सुधाद्रवन्ति कमलाहासन्ति हंसन्ति च प्रालेयन्ति हिमालयन्ति
करकासारान्ति हारन्ति च । त्रैलोक्याङ्गनरङ्गलङ्घिमगतिप्रागल्भ्यसंभाविताः शीतांशोः
किरणच्छटा इव जयन्त्येतर्हि तत्कीर्तयः ॥ ४६ ॥ किं चित्रं भुवनानि पावयति यद्यच्चा-
हितानां यशोहंसान्मज्जयति प्रतापदहनं निर्वापयत्याशु यत् । आश्चर्यं नृपनायकस्य भवतो
यत्कीर्तिमन्दाकिनी तानारोहति भूधराञ्जलिनीधुल्लङ्घ्य गच्छत्यपि ॥ ४७ ॥ अर्धाङ्गा-
हितपौर्वकीर्तिवनितादीव्यत्सितांशुप्रभं कैलासीकृतदिक्करीन्द्रशिरसि न्यस्तस्वपादाम्बुजम् ।
विश्वव्याप्यविनाशि शंकरपदं पायात्त्वदीयं यशो न स्यादस्य यदि क्षितीश भवतो दाना-
दिकेभ्यो जनिः ॥ ४८ ॥ कृत्वा मेरुमूलखलं प्रहसता वृन्देन दिग्योषितां स्वर्गङ्गामुशलेन
शालय इव त्वत्कीर्तयः कण्डिताः । तासां राशिरसौ तुषारशिखरी तारागणास्तत्कणाः किं
चान्यच्छशिखण्डशूर्पविसरज्ज्योत्स्नाश्च तत्पांशवः ॥ ४९ ॥ वीर क्षीरसमुद्रसान्द्रलहरीला-
वण्यलङ्घनीमुषस्त्वत्कीर्तेस्तुलनां कलङ्कमलिनो धत्ते कथं चन्द्रमाः । स्यादेवं त्वदरातिसौधशि-
खरप्रोद्भूतसस्याङ्कुरग्रासव्यग्रमनाः पतेद्यादि पुनस्तस्याङ्कशायी मृगः ॥ ५० ॥ कैलासीयति
कैरवीयति लसत्कर्पूरपुञ्जीयति क्षीरोदीयति मौक्तिकीयति नभोगङ्गातरंगीयति । हंसोद्दीयति
मानसीयति शरन्मेघीयति क्षोणिभिन्नार्थीयत्यभृतीयति क्षितितले देव त्वदीयं यशः ॥ ५१ ॥
गङ्गीयत्यसितापगां फणिगणं शेषीयति श्रीपतिं श्रीकण्ठीयति कैरवीयति कुलं नीलोत्पला-
नां वने । कर्पूरीयति कज्जलं पिककुलं लीलामरालीयति र्वःकुम्भीयति कुम्भिनामपि घटां
त्वत्कीर्तिसंघट्टतः ॥ ५२ ॥ पूर्णेन्दुः करकन्दुको हिमगिरिः क्रीडाविहारस्थली क्षीराब्धि-
गृहदीर्घिका प्रियसखी वाचां पतिर्देवता । शय्या दिग्गजराजदन्तवलभी त्वत्कीर्तिकन्याकृते
पञ्चालीमिथुनं व्यधायि विधिना गौरीगिरीशावपि ॥ ५३ ॥ शत्रुक्षेत्रकलत्रनेत्रसलिलैर्ज-
म्बालजालस्पृशि भ्रान्त्वा भूपतिभालभूषण भवत्कीर्तिर्भुवो मण्डले । यद्यान्ती विबुधालयं
प्रति सुधाकुण्डे सुधांशोर्व्यधादङ्घ्रिर्क्षौलनमित्ययं किल मलस्तस्मिन्गतः स्मेरताम् ॥ ५४ ॥
एतत्कीर्तिर्विर्वैतधौतनिखिलत्रैलोक्यनिर्वसितैर्विश्रान्तिः कलिता कथासु र्जतां श्यामैः
समग्रैरपि । जज्ञे कीर्तिमयादहो भयभरैरस्मादकीर्तिः पुनः सा यज्ञास्य कथापथेऽपि मलि-

१. संनद्धम्. द्वितीयमाणमित्यर्थः. २. कैलासस्य. ३. कैलासशुभ्रादधिकमित्यर्थः. ४. रूपान्तरम्. ५. सर्वस्यापि पुनरुक्तिः. ६. सर्वोऽपि जन इत्यध्याहारः. ७. जले. ८. ऐरावण इवाचरति. ९. हस्तिनाम्. १०. सरस्वती. ११. त्वत्कीर्तिरेव कन्या तदर्थम्. १२. पुत्रिकायुगलम्. १३. वैरिराजः. १४. कर्दमः. १५. अत्रायं भावः. यच्चन्द्रान्तः कालुष्यमवलोक्यते तत्पङ्किलभूत्रमणेन कर्दमाङ्कितचरणया त्वत्कीर्त्या चन्द्रामृतकुण्डे स्वमलिनपादक्षालनतो जनितमिति. अन्योऽपि हि यो देवतालं याति स जलपूर्णकुण्डे चरणौ प्रक्षाल्य याति तथेयमपीति. १६. विलासैः. १७. निष्कासितैः. १८. वृद्धानाम्. १९. श्यामवस्तुभिः.

नच्छाया वन्य स्थितिम् ॥ ५५ ॥ धम्मिच्छे नवमल्लिकासमुदयो हस्ते सिताम्भोरुहं हस्त
कण्ठतटे पयोधरयुगे श्रीखङ्गलेपो घनः । एकोऽपि त्रिकलिङ्गभूमितिलक त्वत्कीर्तिराशिर्वि
नानामण्डनतां पुरंदरपुरीवामभ्रुवां विग्रहे ॥ ५६ ॥ क्षीरोदीयन्ति सद्यः सकलजलके
वामुकीयन्ति नागाः कैलासीयन्ति शैला दिवि च दिविषदः शंकरीयन्ति सर्वे । यौग
काणि समन्तात्प्रचलति धवले चारुकीर्तिप्रताने यद्योषा काचभूषाः किमिति न सहसा कै
क्तिकीयन्ति देव ॥ ५७ ॥ उद्यद्वालाङ्कुरश्रीर्दिशि दिशि दशनैरेभिराशागजानां रोहन्मूलपु
गौरैरुरगपतिफणैरत्र पातालकुक्षौ । अस्मिन्नाकाशदेशे विकसितकुसुमा राशिभिस्तारव्रज
नाथ त्वत्कीर्तिवल्ली फलति फलमिदं बिम्बमिन्दोः सुधाब्धिम् ॥ ५८ ॥ चन्द्रं चन्द्रार्धं
चतुरुदधिचयं चन्द्रिकां चन्द्रकान्तं चार्वाङ्गीलोचनान्तं चमरसहचरीबालभारोज्ञयं च । सर्व
कुर्वन्ति दर्वीकिरितिलकमपि ध्वस्तगुर्वीति भाति स्वर्वीथिप्रस्थितारे दलयति गृहिणी त्वद्य
स्तोमसोमाः ॥ ५९ ॥ वापी पातालमूलं जलमुरगनदीकच्छपः स्वच्छकन्दः शेषो नालं दल
नां विततिरपि फणाः कर्णिका शैवशैलः । तारास्तारापरागा मधु च मधुमती केसरा दनि
दन्तास्तास्मिन्स्त्वत्कीर्तिपद्मे भ्रमति मधुकरः शर्वरीसार्वभौमः ॥ ६० ॥ नेपालीनां मराले ति
चयति कचे केतकीपत्रकृत्यं कण्ठे मुक्ताकलापान्द्रिगुणयति सितान्पाण्ड्यसीमन्तिनीनाम्
कर्णे कर्णाटकानां प्रकटयति तमां दन्तताटङ्गलक्ष्मीं कार्पूरी पत्रवल्ली भवति तव यशो गण
योः केरलीनाम् ॥ ६१ ॥ लग्नं रागावृताङ्गचा सुदृढमिह ययैवासि यष्टचारिकण्डे यान
ङ्गानामपीहोपरि परपुरुषैर्या च दृष्टा पतन्ती । तत्सक्तोऽयं न किञ्चिद्गणयति विदितं तेऽपि
तेनास्मि दत्ता मृत्युम्यः श्रीनियोगाद्गदितुमिति गतेवाम्बुधिं यस्य कीर्तिः ॥ ६२ ॥ शक्ति
निर्लिख्यशनेयं तव भुजयुगले नाथ दोषाकरश्रीर्वक्त्रे पार्श्वे तथैषा प्रतिवसति महाकुट्टिनी लक्ष
यष्टिः । आज्ञेयं सर्वगा ते विलसति च पुनः किं मया वृद्धया ते प्रोच्येवेत्यं प्रकोषा
च्छशिकरसितया यस्य कीर्त्या प्रयातम् ॥ ६३ ॥ अन्तः संतोषवाण्यैः स्थगयति न दृष्ट
स्ताभिराकर्णयिष्यन्नङ्गेनानैस्तिलोमा रचयति पुलकश्रेणिमानन्दकन्दाम् । न क्षोणीभङ्गभीति
कलयति च शिरःकम्पनं तन्न विद्वः शृण्वन्नेतस्य कीर्तिः कथमुरगपतिः प्रीतिमाविक्रो
ति ॥ ६४ ॥ यावत्पौलस्त्यैवास्तूभवदुभयैहरिच्छोमरेखोत्तरीये सेतुप्रालेयशैलौ चरति नरपते
स्तावदेतस्य कीर्तिः । यावत्प्राकप्रत्यगाशापरिवृढनगरारम्भणस्तम्भमुद्रावद्री संख्यापताकार
चिरचितशिखाशोणशोभावुभौ च ॥ ६५ ॥ आस्ते दामोर्दरीयामियमुदरदरीं याधिशय्य नि
लोकी संमातुं शक्तिमन्ति प्रथिमभरवशादत्र नैतद्यशांसि । तामेतां पूरयित्वा निरगुरिव मु

१. आच्छादयति. २. हरिभः. ३. अविद्यमानलोमा. ४. विभीषणवैश्रवणयोः. ५. दक्षिणोत्तरदेशयो
त्यर्थः. ६. प्रभू. इन्द्रवरुणावित्यर्थः. ७. उदयास्तशैलावित्यर्थः. ८. वैष्णवीम्. ९. महिमातिशयवशात्
१०. विष्णोः.

ध्वंसिनः पाण्डुपद्मच्छद्मापन्नानि तानि द्विपदशनसनाभीनि नाभीपथेन ॥६६॥ देव ब्रह्माण्ड-
भाण्डे सदसि विकसितन्यायनान्दीनिनादैर्भूतेशप्रीतिहेतोर्भुवनधवलनं नाटकं नाटयन्त्याः ।
त्वकीर्तेर्भूतयोऽमी कुमुदकुमुदिनीकान्तकपूरकुन्दक्षीराब्धिक्षीरमुक्तामणिविबुधसरित्त्वारकाशे-
पशङ्काः ॥ ६७ ॥

कीर्तिप्रतापौ ।

मलिनयितुं खलवदनं विमलयति जगन्ति देव कीर्तिस्ते । मित्राह्लादं कर्तुं मित्राय द्रुह्यति
प्रतापोऽपि ॥ १ ॥ सिन्दूरं सीमन्तात्स्मितं मुखाद्वैरिराजवनितानाम् । यस्य प्रतापयशसी
हरतः स्म सद्वगुणासहने ॥ २ ॥ कीर्त्यास्य चन्द्रकरकोमलयातिशुभ्रं शोणं नवार्ककिरण-
प्रतिमप्रतापैः । श्यामद्युतिद्विषदकीर्तिमयीभिरित्थं चित्रं तदास्मरमराजत दिग्बधूनाम् ॥ ३ ॥
क्षितिप किमपि चित्रं जागरूकेऽपि युष्मद्यशसि राशिवदस्वे त्वत्प्रतापेऽर्कविम्बे ।
नयनकुवलयानि त्वद्विषत्कामिनीनामपि च वदनपद्मान्याशु यत्संकुचन्ति ॥ ४ ॥
गुणागारे गौरे यशसि परिपूर्णे विलसति प्रतापो वा भिन्नान्दहति तव भूमीन्द्रतिलकं ।
नवैव द्रव्याणीत्यकथयदहो मूढतमधीश्चतुर्धा तेजोऽपि व्यभजत कणादः कथमसौ ॥ ५ ॥
कीर्तिस्वर्गतरंगिणीभिरभितो वैकुण्ठमाप्लावितं क्षोणीनाथ तव प्रतापतपनैः संतापितः क्षीरधिः ।
इत्येवं दयितायुगेन हरिणा त्वं याचितः स्वाश्रयं हृत्पद्मं हरये श्रिये स्वभवनं कण्ठं गिरे
दत्तवान् ॥ ६ ॥ भूशक्रस्य यशांसि विक्रमभरेणोपार्जितानि क्रमादेतस्य स्तुमहे महेमदशन-
सर्पानि कैरसरैः । लिम्पद्भिः कृतैकं कृतोऽपि रजतं राज्ञां यशःपारदैरस्य स्वर्णगिरिः प्र-
तापदेहनैः स्वर्णं पुनर्निर्भितः ॥ ७ ॥

राज्याधिकारगर्हणम् ।

परैः संभुज्यते राज्यं स्वयं पापस्य भाजनम् । धर्मातिक्रमतो राजा सिंहो हस्तिवधादिव
॥ १ ॥ औत्सुक्यमात्रमवसादयति प्रैतिष्ठा छिश्नाति लब्धपरिपालनवृत्तिरेव । ना-
तिश्रमापनयनाय यथा श्रमाय राज्यं स्वहस्तधृतदण्डमिवातपत्रम् ॥ २ ॥ परार्थानुष्ठाने जडयति
नृपं स्वार्थपरता परित्यक्तस्वार्थो नियतमयथार्थः क्षितिपतिः । परार्थश्चेत्स्वार्थादभिमततरो हन्त
परवान्परायत्तः प्रीतेः कथमिव रसं वेत्तु पुरुषः ॥ ३ ॥ मयं तावत्सेव्यादभिनविशते सेव-
कजनं ततः प्रत्यासर्त्तद्भवति हृदयेष्वेव निहितम् । अतोऽध्याखण्डानां पदमसुजनद्वेषजननं

१. नाभिपुण्डरीकव्याजापन्नानि. २. सूर्याय. ३. रञ्जद्भिः. ४. कृत्रिमम्. ५. रसलससुवर्णं रजतसुवर्णं
भवति तत्पुनरभिदाहात्प्रकृतिस्थं भवतीति प्रसिद्धमेव. ६. नाशयति. ७. गुरुता. ८. निकटस्थायिजनात्. ९.
अतिशयप्राप्तमहिमाम्. १०. दुर्जनस्य.

मतिः सोच्छ्रायाणां पतनमनुकूलं कलयति ॥ ४ ॥ छैनं कार्यमुपक्षिपन्ति पुँरुषा न्योने
दूरीकृतं स्वान्दोषान्कथयन्ति नाधिकरणे रागाभिभूताः स्वयम् । तैः पक्षापरपक्षवर्धितकर्मै
पैर्नृपः स्पृश्यते संक्षेपादपवाद एव सुलभो द्रष्टृगुणो दूरतः ॥ ५ ॥

राजसेवकः ।

राजसेवा मनुष्याणामसिद्धौ रावलेहंनम् । व्याघ्रीगात्रपरिष्वङ्गो व्यालीवदनचुम्बनम् ॥ १ ॥
संपत्तयः पराधीनाः सदा चित्तमनिर्वृतम् । स्वजीवितेऽप्यविश्वासस्तेषां ये राजसेवकाः
॥ २ ॥ अन्तःपुराणां विहितव्यवस्थां पदे पदेऽहं स्वखलितानि रक्षन् । जरातुरः संप्रति
ण्डनीत्या सर्वं नृपस्यानुकरोमि वृत्तम् ॥ ३ ॥ राज्ञो विपद्वन्धुवियोगदुःखं देशच्युतिर्दुर्गमकर्म
खेदः । आस्त्राद्यतेऽस्याः कटुनिष्फलायाः फलं मयैतच्चिरजीवितायाः ॥ ४ ॥ अशुभपुपि कल्प
प्यप्रमत्ताः स्वधर्मादनुदिनमुपकारा नाचरन्ते बुधानाम् । बहुजनपरिपुष्टा बद्धदीक्षास्त
तनुमुखमपि हिला तन्वते राजसेवाम् ॥ ५ ॥ नैषां संध्याविधिरविकलो नाच्युतार्चापि
न स्वे काले हवननियमो नापि वेदार्थचिन्ता । न क्षुद्वेलानियतमशनं नापि निद्रावकाशो
द्वौ लोकावपि तनुभृतां राजसेवापराणाम् ॥ ६ ॥ सर्वः कल्पे वयसि यतते लब्धुमर्थान्कृतुं
पश्चात्पुत्रैरुपहितभरः कल्पते विश्रमाय । अस्माकं तु प्रतिदिनमियं सादयन्ती प्रतिष्ठा
वाकाकुः परिणतिरभूत्स्त्रीषु कष्टोऽधिकारः ॥ ७ ॥ नोच्चैः सत्यपि चक्षुषीक्षितुमलं श्रुत
पि नार्कणितं शक्तेनाप्यधिकार इत्यधिकृता यष्टिः समालम्ब्यते । सर्वत्र स्वखलितेषु दत्त
नसा यातं मया नोद्धतं सेवास्वीकृतजीवितस्य जरसा किं नाम यन्मे कृतम् ॥ ८ ॥ मे
व्यं नृपतेस्ततः सचिवतो राज्ञस्ततो बल्लभादन्येभ्यश्च भवन्ति यस्य भवने लब्धप्रसाद
विटाः । दैन्यादनुमुखदर्शनापलपनैः पिण्डार्थमापत्स्यतः सेवां लाघवकारिणीं कृतमि
स्थाने श्ववृत्तिं विदुः ॥ ९ ॥ अप्राज्ञेन च कातरेण च गुणः स्याद्राक्तियुक्तेन कः प्रज्ञ
विक्रमशालिनोऽपि हि भवेत्किं भक्तिहीनात्फलम् । प्रज्ञाविक्रमभक्तयः समुदिता येषां गुण
भूतये ते भृत्या नृपतेः कलत्रमितरे संपत्सु चापत्सु च ॥ १० ॥

सेवकनिन्दा ।

स्वामिप्रायपरोक्षस्य परचित्तानुवर्तिनः । स्वयं विक्रीतदेहस्य सेवकस्य कुतः सुखम् ॥ १ ॥
चलेषु स्वामिचित्तेषु सुलभे पिशुने जने । यदि जीवन्त्यहो चित्रं क्षणमप्युर्ध्वजीविनः ॥ २ ॥
सेवा श्ववृत्तिर्यैरुक्ता न तैः सम्यगुदाहृतम् । स्वच्छन्दकारी कुत्र श्वा विक्रीतोऽसुः कः सेवकः ॥ ३ ॥

१. उन्नतानाम्. २. नियतम्. ३. सत्यमप्यसत्येनासत्यमपि सत्येन चावृतम्. ४. अधिप्रत्यर्थिप्रभृतयः. ५. खड्गधारा. ६. सपिणी. ७. सूचके. ८. सेवकाः. ९. विक्रीता असवः प्राणा येन सः.

॥ ३ ॥ सेवया धनमिच्छद्भिः सेवकैः पश्य यत्कृतम् । स्वातन्त्र्यं यच्छरीरस्य मूढैस्तदपि
 हारितम् ॥ ४ ॥ वरं वनं वरं भैक्ष्यं वरं भारोपजीवनम् । पुंसां विवेकहीनानां सेवया न ध-
 नार्जनम् ॥ ५ ॥ या प्रकृत्यैव चपला निपतत्यशुचावपि । स्वामिनो बहु मन्यन्ते दृष्टिं ताम-
 पि सेवकाः ॥ ६ ॥ मनुष्यजातौ तुल्यायां भृत्यत्वमतिगर्हितम् । प्रथमो यो न तत्रापि स किं
 जीवत्सु गण्यते ॥ ७ ॥ तावज्जन्मातिदुःखाय ततो दुर्गतता सदा । तत्रापि सेवया दृष्टिरहो
 दुःखपरंपरा ॥ ८ ॥ नाश्नाति सेवयौत्सुक्याद्विनिद्रो न प्रबुध्यते । न निःशङ्कं वचो ब्रूते
 सेवकोऽप्यत्र जीवति ॥ ९ ॥ भूशय्या ब्रह्मचर्यं च कृशत्वं लघु भोजनम् । सेवकस्य यतेर्य-
 द्द्विशेषः पापधर्मजः ॥ १० ॥ शीतातपादिकष्टानि सहते यानि सेवकः । धनाय तानि
 चाल्पानि यदि धर्मान्न मुच्यते ॥ ११ ॥ मृदुनातिसुदृत्तेन मुमृष्टेनातिहारिणा । मोदकेनापि
 किं तेन निष्पत्तिर्यस्य सेवया ॥ १२ ॥ स्वयं जहाति सेवकः सुखं च मानमेव च । यदर्थ-
 मर्थमीहते तदेव तस्य हीयते ॥ १३ ॥ प्रणमत्युन्नतिहेतोर्जीवितहेतोर्विमुञ्चति प्राणान् ।
 दुःखीयति सुखहेतोः को मूढः सेवकादन्यः ॥ १४ ॥ मौनान्मूकः प्रवचनपटुर्वातलो जैल्पको
 वा धृष्टः पार्श्वे वसति च सदा दूरतस्त्वप्रगल्भः । क्षान्त्या भीरुर्यदि न सहते प्रायशो
 नाभिजातः सेवादधर्मः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः ॥ १५ ॥ विज्ञैः स्निग्धैरुपकृतमपि द्वेष्य-
 तामेति कश्चित्साक्षादन्यैरपकृतमपि प्रीतिमेवोपयाति । चित्रं चित्रं किमथ चरितं नैकभावा-
 श्रयाणां सेवादधर्मः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः ॥ १६ ॥ भक्तानामुपकारिणां परहित-
 व्यापारयुक्तात्मनां सेवासंव्यवहारतत्त्वविदुषां द्रोहच्युतानामपि । व्यापत्तिः स्वखलितान्तरेषु
 नियता सिद्धिर्भवेद्वा न वा तस्मादम्बुपतेरिवावनिपतेः सेवा सदाशङ्किनी ॥ १७ ॥ आहारे
 बडवानलश्च रायने यः कुम्भकर्णायते संदेशे बधिरः पलायनविधौ सिंहः शृगालो रणे ।
 अन्धो वस्तुनिरीक्षणेऽथ गमने खञ्जः पटुः क्रन्दने भाग्येनैव हि लभ्यते पुनरसौ सर्वोत्तमः
 सेवकः ॥ १८ ॥

रथवेगवर्णनम् ।

आलिङ्गन्तो वसुधां निजखुरदलितामिवानुनेतुममी । वदनविगतचरणा इव संलक्ष्यन्ते
 जवादध्वाः ॥ १ ॥ उद्धूतपांशुपटलानुमितप्रबन्धधावत्खुराग्रचयचुम्बितभूमिभागाः । निर्मथ्य-
 मानजलधिध्वनिघोरघोषमेते रथं गगनसीमि वहन्ति वाहाः ॥ २ ॥ मुक्तेषु रश्मिषु निराय-
 तपूर्वकार्या निष्कम्पचामरशिखानिभृतोर्ध्वकर्णाः । वातोद्धूतैरपि रजोभिरलङ्घनीया धावन्त्य-
 मी मृगजवाक्षमयेव रथ्याः ॥ ३ ॥ यदालोके सूक्ष्मं व्रजति सहसा तद्विपुलतां यदन्तर्वि-

१. नाशितम्. २. भिक्षा. ३. भारवाहकत्वेनोपजीवनम्. ४. इच्छति. ५. बहुभाषकः. ६. असमंजसः.
 ७. भयशीलः. ८. वार्ताहरणे. ९. पादत्रिकलः. १०. रोदने.

च्छिन्नं भवति कृतसंधानमिव तत् । प्रकृत्या यद्वक्रं तदपि समरेखं नयनयोर्न मे दूरे किञ्चि-
त्क्षणमपि न पार्श्वे रथजवात् ॥ ४ ॥ विच्छिन्ना रथचक्रपद्धतिरियं हेलालुतैर्वाजिनामप-
न्तीव ज्वेन संमुखममी मार्गस्थिताः शाखिनः । खेदं पादतलाहतेरिव पुरो गन्तुं गतो न्हो
पादानामनुकूलमारुतमरोद्धूतोऽपि धूलिव्रजः ॥ ५ ॥ अग्रे यान्ति रथस्य रेणुवदमी चूर्ण-
भवन्तो घनाश्चक्रभ्रान्तिररान्तरेषु जनयत्यन्यामिवारावलिम् । चित्रन्यस्तमिवाचलं हयपि-
रस्यायामवच्चामरं यष्ट्यग्रे च समं स्थितो ध्वजपटः प्रान्ते च वेगानिलात् ॥ ६ ॥

समुद्रवर्णनम् ।

साक्षात्किलाष्टमूर्तेस्तस्यैषा मूर्तिरम्मयी प्रथमा । गीतः सागर इति नृभिरपरिच्छे-
त्तगाम्भीर्यः ॥ १ ॥ लक्ष्मीरस्य हि यादः कृष्णोरःस्थापि सुभटभुजवसतिः । इन्दुः स च
मृदचूडामणिरपि जगतामलंकारः ॥ २ ॥ स्यादेव तोयममृतप्रकृतिर्यदि स्यान्नैकान्तमदु-
मिदं पुनरद्भुतं नः । लक्ष्मीतुषारकरकौस्तुभपारिजातधन्वन्तरिप्रभृतयो यदपां विवर्तः ॥ ३ ॥
आकण्ठदृष्टशिरसाप्यभिभाव्यष्टष्टपार्श्वोदरेण चिरमृग्भिरुपास्यमानः । नाभीसरोरुहजुषा क-
राननेन शेते किलात्र भगवानरविन्दनाभः ॥ ४ ॥

पर्वतवर्णनम् ।

अयमभिनवमेघश्यामलोत्तुङ्गसानुर्मदमुखरमयूरीमुक्तसंसक्तकेकः । राकुनिशर्वेलनीडोर्गे-
हस्तिगवर्ष्मा वितरति बृहदश्मां पर्वतः प्रीतिमक्ष्णोः ॥ १ ॥ दधति कुह्रैरभाजामत्र भू-
यूनमैतुरसितगुरूणि स्तूर्यानमम्बूकृतानि । शिशिरकटुकषायः स्तूर्ययते सङ्कीर्णानिमिषानि
तविकीर्णग्रन्थिनियन्दगन्धः ॥ २ ॥ इह समदशकुन्ताक्रान्तर्वानीरवीरुर्ध्रसवभुषि-
शीतस्वच्छतोया वहन्ति । फलभरपरिणीमश्यामजम्बूनिकुअस्खलनमुखरभूरिस्त्रोतसो वि-
रिण्यः ॥ ३ ॥ एते ते गिरिकूटसंघटशिलासंघटशीर्णाम्भसः प्रेङ्खच्चामरचारुसीकरकणसे-
दरीनिर्झराः । यत्पातेषु निकुअकुअरमुखभ्रश्यन्मृणालाङ्कुरग्रासोद्ग्रन्थितटं रटन्ति पति-
कण्ठीरवा भैरवम् ॥ ४ ॥

वनश्रीवर्णनम् ।

नीपस्कन्धे निवसति लसद्बर्हभारो मयूरो दीर्घपाङ्गश्चरति च तृणं शाद्वलेयं कुण्ड-

१. मिलिताः. २. कर्बुरैः. ३. पक्षिवासवृक्षाः. ४. शरीरम्. ५. विपुलशिलः. ६. गुहावासिनाम्. ७. त्रि-
रेण स्थूलानि. ८. घनताम्. ९. सङ्क्षेपमकधूत्कारध्वनयः. १०. निविडोभवति. ११. वृक्षभेदानाम्. १२.
खण्डित. १३. विस्तीर्ण. १४. संधिपर्व. १५. वेतसलतानाम्. १६. पुष्पैः. १७. परिपाकेन.

[प्र० ३]

कुम्भेनोच्चैः सृष्टाति विटपे सल्लकीं कुञ्जरोऽसौ कस्मै नायं कमलनयने रोचतेऽरण्यभागः
॥ १ ॥ वानीरप्रसवैर्निकुञ्जरिताम्रासक्तवासं पयः पर्यन्तेषु च यूथिकासुमनसामुज्जृम्भितं
जालकैः । उन्मीलत्कुटजप्रहासिषु गिरेरालम्ब्य सानूनिनः प्राग्गारेषु शिखण्डिताण्डवविधौ
भेदैर्वितानायते ॥ २ ॥ जैम्भाजैर्जरडिम्बैर्बर्धनश्रीमत्कदम्बद्रुमाः शैलभोगमुवो भव-
न्ति ककुभः कादम्बिनीश्यामलाः । उद्यत्कन्दलकान्तकेतकभृतः कञ्छाः सरित्स्रोतसामा-
विर्भूतशिलीन्ध्रलोभ्रकुसुमस्मेरा वनानां ततिः ॥ ३ ॥ निर्झूजस्तिमिताः क्वचित्क्वचिदपि प्रो-
क्ष्ण्डसर्वस्वनाः स्वेच्छासुप्तगभीरभोगभुजगश्वासप्रदीप्ताग्रयः । सीमानः प्रदोदोदरेषु विल-
सत्स्वल्पात्मसो यास्वयं तृप्यद्भिः प्रतिर्सूर्यकैरजगरस्वेदद्रवः पीयते ॥ ४ ॥ वृत्तैः शुद्धप्र-
वालस्थगितमिव तलं भाति शेफालिकानां गन्धः सप्तच्छदानां सपदि गजमदामोदमोहं करो-
ति । एते चोन्निद्रपद्मच्युतबहलरजःकाणपिङ्गाङ्गरागा गायन्त्यत्राप्यवाचः किमपि मधुलि-
हो वारुणीपानमत्ताः ॥ ५ ॥ श्रोत्रं हंसस्वनोऽयं सुखयति दयितानूपुराह्लादकारी दृष्टिं
प्रीतिं विधत्ते तटतरुविवरालक्षिता सौधमाला । गन्धेनाम्भोरुहाणां परिमलपटुना जायते
प्राणसौख्यं गात्राणां ह्लादमेते विदधति मरुतो वारिसंपर्कशीताः ॥ ६ ॥

मृगयावर्णनम् ।

हिरण्यहरिणग्राममाचक्राम ह्रताशनः । इन्दोः क्रोडमृगं धर्तुमिव धूमो नमो ययौ ॥ १ ॥
निहत निहत तूर्णं धत्त धत्त त्वराभिर्मिलत मिलत के के कुत्र कुत्र प्रयान्ति । इत इत इत
एते यान्ति यान्तीत्यरण्यादतुलकलकलश्रीः सर्वतः प्रादुरासीत् ॥ २ ॥ अनवरतधनुर्ज्या-
स्फालनक्रूरकर्मा रविकिरणसहिष्णुः स्वेदलेशैरभिन्नः । अपचितमपि गात्रं व्यायतत्वादल-
स्यं गिरिचर इव नागः प्राणसारं बिभर्ति ॥ ३ ॥ मार्गं देहि पदं निधेहि निभृतं तं शब्द-
माकर्ण्य श्वानं वारय कन्दलात्कलकलः कोऽयं सखे तावकः । इत्यन्योन्यमनेकधा मृग-
वधव्यापारपारंगमैर्व्याधैः कोऽप्यधिको रसः प्रतिपदं जल्पद्भिरुत्पाद्यते ॥ ४ ॥ क्ष्वेलातर्जित-
सिंहगर्जितमयभ्राम्यद्रजग्रामणीभीटारद्रवदक्षदर्शनकृतभ्रूमङ्गशाखांमृगम् । कुन्तक्षुण्णतरक्षुव-
क्रगलितक्षोणीनिषण्णार्कघ्राणं व्याघ्रतरोहिताहितबहूकारं वनाभ्यन्तरम् ॥ ५ ॥ एष क्षुभ्रा-
ति पङ्कं दलति कमलिनीमत्ति गुन्द्राप्ररोहानारान्मुस्तास्थलानि स्थंपुटयति जलान्युत्कंसेतूनि
याति । प्राप्तः प्राप्तः प्रविष्टो वनगहनमयं याति यातीति सैन्यैः पश्चादन्विष्यमाणः प्रवि-

१. लमसौरभम्. २. शिखरेषु. ३. विकासेन. ४. पृथग्भूतः. ५. गोलकः. ६. आरम्भेण. ७. मेघमाला-
श्यामाः. ८. विकसितैः. ९. नवाङ्कुरैः. १०. कूलानि. ११. निःशब्दतया गम्भीराः. १२. भीषणाः. १३. व-
नजन्तूनाम्. १४. भूविदारमध्येषु. १५. कृकलासैः. १६. सूर्यमण्डलम्. १७. विलोडयति. १८. विमर्दयति.
१९. मुस्ताप्ररोहान्. २०. विषमोक्तानि करोति. २१. उक्ताः संशयमारुढाः सेतवो येषां तानि.

शति विषमान्काननान्तान्वराहः ॥ ६ ॥ आस्तीर्यन्तामुपान्ते वनवृत्तिनिपुणैर्जालिकैर्जालकम्
मुच्यन्तां शृङ्खलाभ्यः श्वगणिभिरटवीगह्वरे सारमेयाः । आकीर्यन्तां स्थलानि श्रमशिक्षि-
हयैः सादिभिः पाशहस्तैर्व्याधूयन्तां कृतान्तैरिव महिषचरैर्दण्डिभिः काननानि ॥ ७ ॥
शङ्खव्याकीर्णरङ्गुतनिशितशरक्षुण्णदिव्यन्तरक्षुत्याघोषक्षुब्धकण्ठीरवरवचकितव्यस्तमातृ-
थम् । खड्गव्यालूनकण्ठं तुमुलकलकलमान्तकूजच्छकुन्तं भल्लध्वस्ताच्छभल्लं वनभुवि मृग-
कर्म तेन प्रतेने ॥ ८ ॥

मृगयानिवृत्तिः ।

गाहन्तां महिषा निपानसलिलं शृङ्गैर्मुहुस्ताडितं छायाबद्धकदम्बकं मृगकुलं रोमन्म-
भ्यस्यतु । विश्रब्धैः क्रियतां वराहपतिभिर्मुस्ताक्षतिः पल्वले विश्रान्ति लभतामिदं च शिभि-
लज्याबन्धमस्मद्धनुः ॥ १ ॥

ऋष्याश्रमवर्णनम् ।

विज्वक्तपोवनकुमारसमर्प्यमाणश्यामाकतण्डुलहृतां च पिपीलिकानाम् । श्रेणीभिराश्र-
पथाः प्रथमानचित्रपत्रावलीवलयिनो मुदमुद्रहन्ति ॥ १ ॥ मधुरमिव वदन्ति स्वागतं मृ-
नादैर्नतिमिव फलनम्रैः कुर्वतोऽमी शिरोभिः । ननु ददत इवार्घ्यं पुष्पवर्षि किरनः कप-
तिथिसपर्यां शिशिताः शाखिनोऽपि ॥ २ ॥ नीपस्कन्धे कुहरिणि शुकाः स्वागतं व्याहरि-
घ्राणग्राही हरति हृदयं हव्यगन्धः समीरः । एता मृग्यः सलिलपुलिनोपान्तसंसक्त-
पश्यन्त्योऽस्मान्सचकितदृशो निर्झराम्भः पिबन्ति ॥ ३ ॥ कुल्याम्भोभिः पवनचपलैः शाखि-
नो धौतमूला भिन्नो रागः किसलयरुचामाज्यधूमोद्गमेन । एते चार्वागुपवनभुवि च्छिन्नद-
ङ्कुरायां नष्टातङ्का हरिणशिशवो मन्दमन्दं चरन्ति ॥ ४ ॥ रसालानामन्तर्मदकलरज्जुको-
लकुलं समन्तादुन्मीलद्वकुलमुकुलामोदभरितम् । घनस्निग्धच्छायां क्रमुककदलीशीतलतलं मृ-
प्रीतिं धत्ते नवमिदमृषेराश्रमपदम् ॥ ५ ॥ नीवाराः शुकोटरार्मकमुखभ्रष्टास्तरुणाप-
प्रस्निग्धाः कचिदिङ्कुदीफलभिदः सूच्यन्त एवोपलाः । विश्वासोपगमादभिन्नगतयः शन-
सहन्ते मृगास्तोयाधारपथाश्च वल्कलशिखानिष्यन्दरेखाङ्किताः ॥ ६ ॥ तत्तादृक्तृणपूज-
पनयनक्लेशाच्चिरद्वेषिभिर्मध्या वत्सतरी विहस्य बटुभिः सोल्लुण्ठमालभ्यते । अप्येष प्रत-
वत्यतिथिभिः सोच्छ्वासनासापुटेरापीतो मधुपर्कपाकसुरभिः प्राग्वंशजन्मानिलः ॥ ७ ॥ प्र-
सन्नतुषारदीधितिकरक्लिश्यत्तमोवच्छरीकल्पाभिर्मखधूमवह्निभिरमी संमीलितव्यञ्जनाः ।
संचीवरयिष्यमाणबटुकव्याधौतशुष्यच्चवो निद्राणातिथयस्तपोवनगृहाः कुर्वन्ति नः ॥ ८ ॥
नीवारीदनमण्डमुष्णमधुरं सद्यःप्रसूताप्रियापीतादप्यधिकं तपोवनमृगः

१. आरप्यवेष्टनपटुभिः २. अप्रसमम्

भाचामति । गन्धेन स्फुरता मनागनुसृतो भक्तस्य सौर्षिष्मतः कर्कन्धूफलमिश्रशाकपचनामोदः
परिस्तीर्यते ॥ ९ ॥ आमूलं कचिदुद्धृता कचिदपि छिन्ना स्थली बर्हिणामानम्रा-कुसुमोच्च-
याच्च सदयाकृष्टाग्रशाखा लता । एते पूर्वविलूनवल्कलतया रूढव्रणाः शाखिनः-सद्यश्छेद-
ममी वदन्ति समिधां प्रस्यन्दिनः पादपाः ॥ १० ॥ वासोर्थं दययैव नातिप्रथवः कृत्तास्त-
रूणां त्वचो भग्नानेकजरत्कमण्डलनभः स्वच्छं पयोर्नैर्झरम् । दृश्यन्ते दृष्टितोज्झिताश्च वटु-
भिर्भौञ्ज्यः कचिन्मेखला नित्याकर्णनया शुकेन च पदं साम्नामिदं गीयते ॥ ११ ॥ पक्वा-
नि प्रच्यवन्ते क्रमुकविटपिनामुच्छ्रितानां फलानि स्पन्दन्ते राजरम्भाः फलभरनमिता वाति
मन्दानिलोऽपि । संदृश्यन्ते विपाकच्युतमधुरफलव्याप्तमूला रसाला भारेणामी फलानां युव-
तिकुचभरस्पर्धिनो नालिकेराः ॥ १२ ॥

राजनीतिः ।

राजा ॥ राजास्य जगतो वृद्धेर्हेतुर्वृद्धाभिसंगतः । नयनानन्दजननः शशाङ्क इव वारिधेः
॥ १ ॥ राजानं प्रथमं विन्देत्ततो भार्या ततो धनम् । राजन्यसति लोकेऽस्मिन्कुतो भार्या
कुतो धनम् ॥ २ ॥ धार्मिकं पालनपरं सम्यक्परपुरंजयम् । राजानमभिमन्यन्ते प्रजापतिमिव
प्रजाः ॥ ३ ॥ पर्जन्य-इव-भूतानामाधारः पृथिवीपतिः । विकलेऽपि हि पर्जन्ये जीव्यते न
तु भूपतौ ॥ ४ ॥ सदानुरक्तप्रकृतिः प्रजापालनतत्परः । विनीतात्मा हि नृपतिर्भूयसीं श्रिय-
मश्नुते ॥ ५ ॥ सर्वदेवमयो राजा मनुना संप्रकीर्तितः । तस्मात्तमेव सेवेत न व्यलीकेन क-
र्हिचित् ॥ ६ ॥ सर्वदेवमयस्यापि विशेषो भूपतेरयम् । शुभाशुभफलं सद्यो नृपाद्देवाद्भवान्ते
॥ ७ ॥ बालोऽपि नावमन्तव्यो मनुष्य इति भूमिपः । महती देवता ह्येषा नररूपेण
तिष्ठति ॥ ८ ॥ यस्य प्रसादे पद्मास्ते विजयश्च पराक्रमे । मृत्युश्च वसति क्रोधे सर्वतेजो-
मयो हि सः ॥ ९ ॥ पात्रे त्यागी गुणे रागी भोगी परिजनैः सह । भावबोद्धा रणे योद्धा
प्रभुः पञ्चगुणो भवेत् ॥ १० ॥ इन्द्रात्प्रभुत्वं ज्वलनात्प्रतापं क्रोधो यमाद्वैश्रवणात्सुवि-
त्तम् । पराक्रमं रामजनार्दनम्यामादाय राज्ञः क्रियते शरीरम् ॥ ११ ॥ उत्खातान्प्रतिरो-
पयन्कुसुमितांश्चिन्वंछधून्वर्धयन्नत्युच्चान्नमयन्नतान्समुदयन्विश्लेषयन्संहतान् । क्षुद्रान्कण्टकिनो
बर्हिणियमयन्मलान्पुनः सेचयन्मालाकार इव प्रयोगनिपुणो राजा चिरं जीवति ॥ १२ ॥
सभासदः ॥ धर्मशास्त्रार्थकुशलाः कुलीनाः सत्यवादिनः । समाः शत्रौ च मित्रे च नृपतेः
स्युः सभासदः ॥ १३ ॥ श्रुत्यध्ययनसंपन्ना धर्मज्ञाः सत्यवादिनः । राज्ञा सभासदः कार्यार्थ-
रिपौ मित्रे च ये समाः ॥ १४ ॥ पुरोहितः ॥ वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञो जपहोमपरायणः ।
आशीर्वादपरो नित्यमेव राजपुरोहितः ॥ १५ ॥ धर्माध्यक्षः ॥ कुलशीलगुणोपेतः सर्वधर्म-

१. पिबति. २. अजस्य. ३. सघृतस्य.

परायणः । प्रवीणः प्रेषणाध्यक्षो धर्माध्यक्षो विधीयते ॥ १६ ॥ वैद्यः ॥ आयुर्वेदकृतान्तर-
सः सर्वेषां प्रियदर्शनः । आर्यशीलगुणोपेत एष वैद्यो विधीयते ॥ १७ ॥ मन्त्री ॥ मन्त्र-
तन्त्रार्पितप्रीतिर्देशकालोचितस्थितिः । यश्च राज्ञि भवेद्भक्तः सोऽमात्यः पृथिवीपतेः ॥ १८ ॥
स ह्यमात्यः सदा श्रेयान्काकिनीं यः प्रवर्धयेत् । कोषः कोषवतः प्राणाः प्राणाः प्राणाः
भूपतेः ॥ १९ ॥ कण्डलूपमोऽमात्यस्तनुत्यागो बहुग्रहः । नृपतेः किंक्षणो मूर्खो दक्षि-
किंवराटकः ॥ २० ॥ प्राप्तार्थग्रहणं द्रव्यपरिवर्तोऽनुरोधनम् । उपेक्षा बुद्धिहीनत्वं भोगोऽमा-
त्यस्य दूषणम् ॥ २१ ॥ स्वदेशजं कुलाचारं विशुद्धमथवा शुचिम् । मन्त्रज्ञमव्यसि-
व्यभिचारविवर्जितम् ॥ २२ ॥ अधीतव्यवहारज्ञं मौलं ख्यातं विपश्चितम् । अर्थस्योत्पाद-
कैव विदध्यान्मन्त्रिणं नृपः ॥ २३ ॥ अन्तःसारैरकुटिलैरच्छिद्रैः सुपरीक्षितैः । मन्त्रिभि-
र्यते राज्यं सुस्तम्भैरिव मन्दिरम् ॥ २४ ॥ संग्रहं नाकुलीनस्य सर्पस्येव करोति यः । न
एव श्लाघ्यते मन्त्री सम्यङ्गारुडिको यथा ॥ २५ ॥ पृष्ठो ब्रूते न सत्यं यः परिणामे सुखा-
वहम् । मन्त्री चेत्प्रियवक्ता स्यात्केवलं स रिपुः स्मृतः ॥ २६ ॥ मूर्खं व्यसनिनं लुब्ध-
प्रगल्भं मयाकुलम् । क्रूरमन्यायकर्तारं नाधिपत्ये नियोजयेत् ॥ २७ ॥ दूरार्थं घटयति
नवं दूरतश्चापशब्दं त्यक्त्वा भूयो भवति निरतः सत्सभारजनेषु । मन्दं मन्दं रचयति पदं
लोकचित्तानुवृत्त्या कामं मन्त्री कविरिव सदा खेदभारैरमुक्तः ॥ २८ ॥ शास्त्रज्ञः कथ-
नुसारकुशलो वक्ता न च क्रोधनस्तुल्यो मित्रपरस्वकेषु चरितं दृष्ट्वैव दत्तोत्तरः । स्त्रीवाग्मा-
लयिता शठान्वयथयिता धर्म्येऽतिलोभान्वितो द्वाभीवे परतत्त्वबद्धहृदयो राज्ञश्च कोपाप-
॥ २९ ॥ सेनापतिः ॥ समस्तनीतिशास्त्रज्ञो वाहने पूजितश्रमः । शौर्यवीर्यगुणोपेतः सेना-
ध्यक्षो विधीयते ॥ ३० ॥ शूरोऽर्थशास्त्रनिपुणः कृतशास्त्रकर्मा सङ्ग्रामकेलिचतुरश्रतुल्य-
युक्तः । भर्तुर्निदेशवशगोऽभिमतश्च तन्त्रे सेनापतिर्नरपतेर्विजयागमाय ॥ ३१ ॥ गजाः ॥
यतः सत्यं ततो धर्मो यतो धर्मस्ततो धनम् । यतो रूपं ततः शीलं यतो नागास्ततो जयः
॥ ३२ ॥ यद्वद्वनमसिंहं च यद्वद्राष्ट्रमपार्थिवम् । यद्वच्छौर्यमशस्त्रं तु तद्वत्सैन्यमकुञ्ज-
॥ ३३ ॥ प्राकारगोपुराट्टालकपाटोद्घाटनादिषु । भञ्जने मर्दने चैव नागा वज्रोपमाः स्मृताः
॥ ३४ ॥ शरजालाञ्चितमुखः कोऽन्यः शक्तः परं गजात् । हन्तुं प्राकारमुन्मथ्य रथांश्च न-
कुञ्जरान् ॥ ३५ ॥ एकशक्तिप्रहारेण भ्रियतेऽश्वो नरोऽपि च । सहेच्छतं प्रहाराणां महा-
युद्धेषु वारणः ॥ ३६ ॥ क्रीडासु च नरेन्द्राणां जले पुष्पितपङ्कजे । स्नपयन्ति गजा हस्तै-
र्लम्पुष्करपुष्करैः ॥ ३७ ॥ स्त्रियोऽवतारयन्त्येते मृणमया इव निश्चलाः । नास्ति हस्ति-
बन्धुर्नास्ति हस्ति-समः सखा ॥ ३८ ॥ चलन्ति येषां न शतं गजेन्द्राः पुरः प्रयागे वा
शीलतुल्याः । वाञ्छन्ति नैवं विजयं कथं ते राजेति शब्दं च कथं लभन्ते ॥ ३९ ॥ रत्न-
१. न अकुलीनस्य; (पक्षे) नाकुर्वन्मीकं तत्र लीनस्य.

पक्षं मुदिताः स्वकीयं मथन्ति सैन्यं कुपिताः परेषाम् । प्राणैस्पीच्छन्ति हितं प्रभूणां गजैः
 समानं क्व बलं बलीयः ॥ ४० ॥ सैन्योत्तारणतो धुनीषु सततं यो वारिवन्धायते यो मथन-
 न्वरितः परोद्धृतबलं युद्धेषु योधायते । यः स्वीयक्षितिनाथरक्षणविधौ प्रोचैकदुर्गायते स
 प्राज्ञैर्विजिगीषुभिर्गजगणः कैः पार्थिवैर्नोऽश्न्यते ॥ ४१ ॥ मातङ्गैरथ यैर्महेन्द्रभवनं पुण्याधिकं
 जन्यते यैः श्यामैरपि सर्वलोकसहिता कीर्तिः सितातन्यते । यैर्मत्तैरपि संगरे रिपुमदः शेषं
 समानीयते तेऽमी भाग्यवतः प्रयान्ति पुरतः स्तम्बेरमा भूपतेः ॥ ४२ ॥ चीत्कारैर्नाशयन्तः
 स्वपतिभटमनो मोदयन्तो मद्भाढ्याः प्रौढाः सङ्ग्रामसीमिन्नि स्वबलबलहतां बाढमाढौकमानाः ।
 शुण्डादण्डप्रहारैः परममपि बलं कम्पयन्तः परेषां येषां सर्वे गजेन्द्रा भुवि विजयविधौ ते
 मता भूमिपालाः ॥ ४३ ॥ सेतुं संभेदयन्तो बलविकटभटप्रोन्नतिं त्रोटयन्तः प्राकारं दारय-
 न्तः परमनसि परां भीतिमुत्पादयन्तः । व्यूहं विद्रावयन्तः सुघनमपि वनं हेलयोत्पाटयन्तो
 येषामाजौ गजेन्द्राः खलु धरणिभुजां तज्जयः सिद्ध एव ॥ ४४ ॥ तावद्गर्जन्ति वीर्यात्पर-
 निधनविधौ युद्धमध्येऽपि धीरास्तावद्धावन्ति वेगं परमपि दधतः संमुखीनास्तुरंगाः । शूराहू-
 दः सुसज्जो मदमुदितमना मानिमानं विधुन्वन्त्यावन्नायाति कोपात्कृतविविधरवाटोप एकोऽपि
 नागः ॥ ४५ ॥ तुरगाः ॥ अश्वा यस्य जयस्तस्य यस्याश्वास्तस्य मेदिनी । अश्वा यस्य यशस्त-
 स्य यस्याश्वास्तस्य काञ्चनम् ॥ ४६ ॥ निपत्य युधि वेगेन मिषतां सर्वधन्विनाम् । रात्रिं
 निहत्य यात्येकः शूरो वाजिप्रभावतः ॥ ४७ ॥ शस्त्रास्त्रैर्भिन्नदेहोऽपि श्रान्तोऽपि गुरुभा-
 रतः । न भुञ्जति रणे नाथमतः कोऽन्यो हयात्सुहृत् ॥ ४८ ॥ दूरस्थोऽपि बली शत्रुर्न
 रोते रजनीष्वपि । तस्य भीत्या गृहे यस्य हरयो वेगवत्तराः ॥ ४९ ॥ न गजैर्न नरैः कार्य-
 सिद्धिमभ्येति भूभृताम् । तथा निमेषमात्रेण यथा बाहैः सुसाधितैः ॥ ५० ॥ पादाः कन्दुक-
 वस्थितिश्च गिरिवद्धेषारवो मेघवन्नेत्रे नीरजवज्जवः पवनवच्चास्फालनं सिंहवत् । विन्यासो
 नटवन्मुखं कुलवधूवक्नेन्दुवद्वाजिनो यस्य क्षोणिभुजो विशस्तदितरे साम्राज्यमुर्वीतले ॥ ५१ ॥
 खड्गः ॥ खड्गाद्धक्ष्मीस्तथा राज्यं यशः खड्गादवाप्यते । खड्गाद्वैरिविनाशं च यत्नात्तमभिद-
 ध्महे ॥ ५२ ॥ सैन्यम् ॥ प्रथमं युद्धकारित्वं समस्तबलपालनम् । दिङ्मार्गयोधशोधित्वं पत्ति-
 कर्म प्रचक्षते ॥ ५३ ॥ स्वभावशूरमस्त्रज्ञमविरक्तं जितश्रमम् । प्रसिद्धक्षत्रियप्रायं बलं श्रेष्ठ-
 तमं विदुः ॥ ५४ ॥ वरमल्पबलं सारं न बद्धी मुण्डमालिका । कुर्यादसारभङ्गो हि सारभङ्ग-
 मपि स्फुटम् ॥ ५५ ॥ दुर्गाः ॥ न गजानां सहस्रेण न लक्षेण च वाजिनाम् । तथा सिध्य-
 न्ति कार्याणि यथा दुर्गप्रभावतः ॥ ५६ ॥ अदुर्गो विषयः कस्य नारेः परिभवास्पदम् ।
 अदुर्गोऽनाश्रयो राजा पोतच्युतमनुष्यवत् ॥ ५७ ॥ विषहीनो यथा नागो मदहीनो यथा
 गजः । सर्वेषां वश्यतां याति दुर्गहीनस्तथा नृपः ॥ ५८ ॥ शतमेकोऽपि संधत्ते प्राकारस्थो
 धनुर्धरः । तस्माद्दुर्गं प्रशंसन्ति नीतिशास्त्रविदो जनाः ॥ ५९ ॥ एकः शतं योधयते प्राका-

रस्थो धनुर्धरः । शतं सहस्राणि तथा सहस्रं लक्षमेव च ॥ ६० ॥ दुर्गाणि राज्ञा कार्याणि
सजलानि दृढानि च । द्रव्यमन्नं च तेष्वेव स्थापनीयं प्रयत्नतः ॥ ६१ ॥ दूतः ॥ येन
वाक्पटुः प्राज्ञः परचित्तोपलक्षकः । धीरो यथोक्तवादी च एष दूतो विधीयते ॥ ६२ ॥
उद्यतेष्वपि शस्त्रेषु दूतो वदति नान्यथा । सदैवावध्यभावेन यथार्थस्य हि वाचकः ॥ ६३ ॥
भक्तो गुणी शुचिर्दक्षः प्रगल्भोऽव्यसनी क्षमी । ब्राह्मणः परमर्मज्ञो दूतः स्यात्प्रतिपन्न-
वान् ॥ ६४ ॥ साकारो निःस्पृहो वाग्मी नानाशास्त्रविचक्षणः । परचित्तावगन्ता च राज्ञे-
दूतः स इष्यते ॥ ६५ ॥ भाण्डागारी ॥ प्रवीणो वाक्पटुर्धोमान्स्वामिभक्तश्च नित्यशः ।
अलुब्धः सत्यवादी च भाण्डागारी स इष्यते ॥ ६६ ॥ लेखकः ॥ स्रष्टुक्तगृहीतार्थो व्य-
हस्तो जितेन्द्रियः । शब्दशास्त्रपरिज्ञाता एष लेखक इष्यते ॥ ६७ ॥ प्रतीहारी ॥ रक्षि-
ताकारतत्त्वज्ञो बलवान्प्रियदर्शनः । समयज्ञः स्वामिभक्तः प्रतीहारी स इष्यते ॥ ६८ ॥
सूपकारः ॥ पुत्रपौत्रगुणोपेतः शास्त्रज्ञो मिष्टपाचकः । शूरश्च कठिनश्चैव सूपकारः स
इष्यते ॥ ६९ ॥ चाराः ॥ भवेत्स्वपरराष्ट्राणां कार्याकार्यावलोकने । चारचक्षुर्मुहीभुविस्त-
नास्त्यन्ध एव सः ॥ ७० ॥ अन्तःपुरवर्गाः ॥ काणाः कुब्जाश्च घण्टाश्च तथा वृद्धाश्च
पङ्क्तवः । एते चान्तःपुरे नित्यं नियोक्तव्याः क्षमाभृता ॥ ७१ ॥ स्त्रियः ॥ पक्वान्निव रो-
न्द्र सर्वसाधारणाः स्त्रियः । परोक्षे च समक्षे च रक्षितव्याः प्रयत्नतः ॥ ७२ ॥ सूक्ष्मेन्द्रो
प्रसङ्गेभ्यो रक्ष्या नायों हि सर्वदा । द्वयोर्हि कुलयोः शोकमावहेयुररक्षिताः ॥ ७३ ॥
महिषी ॥ महिष्या हृष्टया भाव्यं गृहकार्येषु दक्षया । सुसंस्कृतोपस्करया व्यये चाशु-
हस्तया ॥ ७४ ॥ भृत्याः ॥ बहूनामप्यसाराणां समुदायो हि दारुणः । राज्ञा भृत्याः प्र-
तव्यास्ते हि सर्वक्रियाक्षमाः ॥ ७५ ॥ तृणैरावेष्ट्यते रज्जुस्तया नागो हि बध्यते । ए-
ज्ञात्वा नरेन्द्रेण भृत्याः कार्या विचक्षणाः ॥ ७६ ॥ कुलीनाः शौर्यसंपन्ना भक्ताः शास्त्रग-
हताः । महादृष्टि समुदिता तृणराशिर्व्यपोहति ॥ ७७ ॥ न विना पार्थिवो मृत्युर्न भृत्याः
पार्थिवं विना । तेषां च व्यवहारोऽयं परस्परनिबन्धनः ॥ ७८ ॥ मृत्यैर्विना स्वयं राजा
लोकानुग्रहकार्यपि । मयूखैरिव दीप्तांशुस्तेजस्व्यपि न शोभते ॥ ७९ ॥ अरैः संघार्यते न
भिर्नाभौ चाराः प्रतिष्ठिताः । स्वामिसेवकयोरेवं वृत्तिचक्रं प्रवर्तते ॥ ८० ॥ शिरसा विभु-
नित्यं तथा स्नेहेन पालिताः । केशा अपि विरज्यन्ते निःस्नेहाः किं न सेवकाः ॥ ८१ ॥
ताडितोऽपि दुरुक्तोऽपि दण्डितोऽपि महीभुजा । न चिन्तयति यः पापं स भृत्योऽहो मही-
भुजाम् ॥ ८२ ॥ योऽनाहूतः समभ्येति द्वारे तिष्ठति सर्वदा । पृष्ठः सत्यं मितं ब्रू-
भृत्योऽहो महीभुजाम् ॥ ८३ ॥ अनादिष्टोऽपि भूपस्य दृष्ट्वा हानिकरं च यः । यतते त-
नाशाय स भृत्योऽहो महीभुजाम् ॥ ८४ ॥ न क्षुधा पीड्यते यस्तु निद्रया न कदाचन ।
च शीतातपाद्यैश्च स भृत्योऽहो महीभुजाम् ॥ ८५ ॥ श्रुत्वा सांग्रामिकीं वार्तां भविष्य-

[प्र० ३]

स्वामिनं प्रति । प्रसन्नास्यो भवेद्यस्तु स भृत्योऽर्हो महीभुजाम् ॥ ८६ ॥ सीमावृद्धिं समा-
याति शुक्लपक्ष इवोदुराट् । नियोगसंस्थिते यस्मिन्स भृत्योऽर्हो महीभुजाम् ॥ ८७ ॥ सीमा-
संकोचमायाति वह्नौ चर्म इवाहितम् । स्थिते यस्मिन्स तु त्याज्यो भृत्यो राज्यं समीहता
॥ ८८ ॥ स्वाम्यादिष्टस्तु यो भृत्यः समं विषममेव च । मन्यते न स संघार्यो भूभुजा भूति-
मिच्छता ॥ ८९ ॥ स्वाम्यादेशात्सुभृत्यस्य न भीः संजायते क्वचित् । प्रविशेन्मुखमाहेयं दुस्तरं
वा महार्णवम् ॥ ९० ॥ सालसं मुखरं क्रूरं स्तब्धं व्यसनिनं शठम् । असंतुष्टमभक्तं च
त्यजेद्वृत्यं नराधिपः ॥ ९१ ॥ स्वाम्युक्ते यो न यतते स भृत्यो भृत्यपाशकः । तज्जीवन-
मपि व्यर्थमजागलकुचाविव ॥ ९२ ॥ द्विजा अपि न गच्छन्ति यां गतिं नैव योगिनः ।
स्वाम्यर्थं संत्यजेत्प्राणांस्तां गतिं याति सेवकः ॥ ९३ ॥ राजा तुष्टोऽपि भृत्यानां मानमात्रं
प्रयच्छति । तेऽपि संमानमात्रेण प्राणैः प्रत्युपकुर्वते ॥ ९४ ॥ सारासारपरिच्छेत्ता स्वामी
भृत्यस्य दुर्लभः । अनुकूलः शुचिर्दक्षः प्रभोर्भृत्यो हि दुर्लभः ॥ ९५ ॥ स्नानम् ॥ स्नानं
नाम मनःप्रसादजननं दुःस्वप्नविध्वंसनं शौचस्यायतनं मलापहरणं संवर्धनं तेजसः । रूपो-
द्द्योतकरं गदप्रशमनं कामाग्निसंदीपनं नारीणां च मनोहरं श्रमहरं स्नाने दशैते गुणाः
॥ ९६ ॥ ताम्बूलम् ॥ ताम्बूलं मुखरोगनाशि निपुणं संवर्धनं तेजसो नित्यं जाठरवद्विद्व-
द्विजननं दुर्गन्धदोषापहम् । वक्त्रालंकरणं प्रहर्षजननं विद्वन्नृपाग्रे रणे कामस्यायतनं समुद्र-
वकरं लक्ष्म्याः सुखस्यास्पदम् ॥ ९७ ॥ शस्त्रधारणम् ॥ दुष्टाविनीतशत्रूणां भयकृद्वन्धुसं-
निभम् । शस्त्रधारणमौजस्यं रक्षोविद्युद्गहापहम् ॥ ९८ ॥ छत्रधारणम् ॥ वर्षानिलरजो-
वर्षहिमादीनां निवारणम् । राज्यलक्ष्म्या गृहं धन्यं चक्षुष्यं छत्रधारणम् ॥ ९९ ॥ चाम-
रम् ॥ चामरं श्रीकरं दिव्यं राज्यशोभाकरं परम् । सिंहासनम् ॥ सिंहासनं सुखैश्वर्यकरं
लोकानुरञ्जनम् ॥ १०० ॥ मालाधारणम् ॥ सुमनोवररत्नानां धारणं दिव्यरूपकत् ।
चन्दनलेपः ॥ पापलक्ष्मीप्रशमनं चन्दनाद्यनुलेपनम् ॥ १०१ ॥ मृगया ॥ मैदश्छेदकशोदरं
लघु भवत्युत्थानयोग्यं वपुः सत्त्वानामपि लक्ष्यते विकृतिमच्चित्तं भयक्रोधयोः । उत्कर्षः स
च धन्विनां यदिषवः सिध्यन्ति लक्ष्ये चले मिथ्यैव व्यसनं वदन्ति मृगयामीदृग्विनोदः
कुतः ॥ १०२ ॥ कटकप्रयाणम् ॥ वाजी चारुगतिः शशाङ्कधवलं छत्रं प्रिया दृष्टतः प्रो-
नुत्तस्तनमण्डलाविजयिनो भृत्याः पुरः पञ्चशः । ताम्बूलं मधुरं सखा सुचतुरः संपद्यते
चेत्यथि प्राहुस्तत्कटकप्रयाणमितरत्प्राणप्रयाणं बुधाः ॥ १०३ ॥ नीतिः ॥ सुलभाः पुरुषा
राजन्सततं प्रियवादिनः । अप्रियस्य च पश्यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभः ॥ १०४ ॥ यः कुला-
भिजनाचारैरतिशुद्धः प्रतापवान् । धार्मिको नीतिकुशलः स स्वामी युज्यते भुवि ॥ १०५ ॥
प्रजां संरक्षति नृपः सा वर्धयति पार्थिवम् । वर्धनाद्रक्षणं श्रेयस्तन्नाशेऽन्यत्सद-

१. हितस्य.

२४.

प्यसत् ॥ १०६ ॥ आत्मानं प्रथमं राजा विनयेनोपपादयेत् । ततोऽमात्यांस्ततोः भृत्या-
स्ततः पुत्रांस्ततः प्रजाः ॥ १०७ ॥ राज्ञि धर्मिणि धर्मिष्ठाः पापे पापाः समे समाः । ज्ञे-
कास्तमुपवर्तन्ते यथा राजा तथा प्रजाः ॥ १०८ ॥ नृपाणां च नराणां च केवलं तुल्य-
र्तिता । आधिक्यं तु क्षमा धैर्यमाज्ञा दानं पराक्रमः ॥ १०९ ॥ प्रजां न रञ्जयेद्यस्तु राजा
रक्षादिभिर्गुणैः । अजागलस्तनस्येव तस्य जन्म निरर्थकम् ॥ ११० ॥ अजामिव प्रजां हन्या-
द्यो मोहात्पृथिवीपतिः । तस्यैका जायते तृप्तिर्द्वितीया न कथंचन ॥ १११ ॥ प्रजापीडनं
तापात्समुद्भूतो हुताशनः । राज्ञः कुलं श्रियं प्राणानादग्ध्वा विनिवर्तते ॥ ११२ ॥ यथा
बीजाङ्कुरः सूक्ष्मः प्रयत्नेनाभिवर्धितः । फलप्रदो भवेत्काले तद्वज्जोकाः सुरक्षिताः ॥ ११३ ॥
निजवर्षा इति स्नेहा बहुभक्तजनान्विताः । सुकाला इव जायन्ते प्रजाः पुण्येन भूमृतः ॥ ११४ ॥
यदि न स्यान्नरपतिः सम्यङ्ज्ञेता ततः प्रजा । अकर्णधारा जलधौ विष्ठवेतेह नौरिव ॥ ११५ ॥
प्रकृतिः स्वामिनं त्यक्त्वा समृद्धापि न जीवति । अपि धन्वन्तरिवैद्यः किं करोति गताशुषि
॥ ११६ ॥ नरेशे जीवलोकोऽयं न मलिति निमीलति । उदेत्युदीयमाने च रवाविव सरो-
हम् ॥ ११७ ॥ हिरण्यधान्यरत्नानि गजेन्द्राश्चापि वाजिनः । तथान्यदपि यत्किञ्चित्प्रजाभ्यः
स्यान्महीपतेः ॥ ११८ ॥ मा तात साहसं कार्षीर्विमवैर्गर्वमागतः । स्वगात्राण्यपि भाराय
भवन्ति हि विपर्यये ॥ ११९ ॥ मा त्वं तात बले स्थित्वा बाधिष्ठा दुर्बलं जनम् । न हि
दुर्बलदग्धानां काले किञ्चित्प्ररोहति ॥ १२० ॥ यानि मिथ्याभिभूतानां पतन्त्यश्रूणि रोद-
ताम् । तानि संतापकान्घ्नन्ति सपुत्रपशुबान्धवान् ॥ १२१ ॥ मा तात संपदामग्रमारुढो-
ऽस्मीति विश्वसीः । दुरारोहपरिभ्रंशविनिपातो हि दारुणः ॥ १२२ ॥ कितवा यं प्रशंसन्ति
यं प्रशंसन्ति चारणाः । यं प्रशंसन्ति बन्धक्यः स पार्थ पुरुषाधमः ॥ १२३ ॥ राजानो यं
प्रशंसन्ति यं प्रशंसन्ति वै द्विजाः । साधवो यं प्रशंसन्ति स पार्थ पुरुषोत्तमः ॥ १२४ ॥
प्रज्ञागुप्तशरीरस्य किं करिष्यन्ति संहताः । गृहीतहस्तच्छत्रस्य वारिधारा इवारयः ॥ १२५ ॥
कोऽत्रेत्यहमिति ब्रूयात्सम्यग्देशयेति च । आज्ञामवितथां कुर्याद्यथाशक्ति महीपतेः ॥ १२६ ॥
अल्पेच्छुर्धृतिमान्प्राज्ञश्छायेवानुगतः सदा । आदिष्टो न विकल्पेत् स राजवसतौ वसेत्
॥ १२७ ॥ अप्राप्तकालवचनं बृहस्पतिरपि ब्रुवन् । प्राप्नुयाद्बुद्धचवज्ञानमपमानं च शाश्वतम्
॥ १२८ ॥ आपद्युन्मार्गगमने कार्यकालात्ययेषु च । अष्टष्टेनापि वक्तव्यं भृत्येन हितमि-
च्छता ॥ १२९ ॥ किं भक्तेनासमर्थेन किं शक्तेनापकारिणा । भक्तं शक्तं च मा राजन्नवज्ञा-
त्वमर्हसि ॥ १३० ॥ जनं जनपदा नित्यमर्चयन्ति नृपार्चितम् । नृपेणावमतो यस्तु स सर्व-
रवमन्यते ॥ १३१ ॥ नानिवेद्य प्रकुर्वीत भर्तुः किञ्चिदपि स्वयम् । कार्यमापत्प्रतीकाराद-
न्यत्र जगतीपतेः ॥ १३२ ॥ अतिव्ययोऽनपेक्षा च तथार्जनमधर्मतः । मोक्षणं दूरसंस्थानं
कोषव्यसनमुच्यते ॥ १३३ ॥ क्षिप्रमायमनालोच्य व्ययानश्च स्ववाञ्छया । परिक्षीयत

एवासौ धनी वैश्रवणोपमः ॥ १३४ ॥ यो यत्र कुशलः कार्ये तं तत्र विनियोजयेत् ।
 कर्मस्वदृष्टकर्मायः शास्त्रज्ञोऽपि विमुह्यति ॥ १३५ ॥ एकं हन्यान्न वा हन्यादिषुर्मुक्तो धनुष्मता ।
 बुद्धिर्बुद्धिमता युक्ता हन्ति राष्ट्रं सनायकम् ॥ १३६ ॥ न तच्छस्त्रैर्न नागेन्द्रैर्न हयैर्न च पक्षिभिः ।
 कार्यं संसिद्धिमभ्येति यथा बुद्ध्या प्रसाधितम् ॥ १३७ ॥ दुर्योधनः समर्थोऽपि दुर्मेन्त्री-
 प्रलयं गतः । राज्यमेकं चकारोच्चैः सुमन्त्री चन्द्रगुप्तकः ॥ १३८ ॥ अशृण्वन्नपि बोद्धव्यो
 मन्त्रिभिः पृथिवीपतिः । यथा स्वदोषनाशाय विदुरेणाश्विकासुतः ॥ १३९ ॥ सभा वा न
 प्रवेष्टव्या वक्तव्यं नासमञ्जसम् । अब्रुवन्विब्रुवन्वापि नरो भवति किल्बिषी ॥ १४० ॥
 तस्मात्सम्यः सभां गत्वा रागद्वेषविवर्जितः । वचस्तथाविधं ब्रूयाद्यथा न नरकं व्रजेत्
 ॥ १४१ ॥ माता पिता गुरुभ्राता भार्या पुत्रः पुरोहितः । नादण्ड्यो नाम राज्ञोऽस्ति स्वधर्मे
 यो न तिष्ठति ॥ १४२ ॥ विशोधय महीपाल मन्त्रिशालां विशेषतः । अयुक्तो नार्हसि
 स्थातुमस्यां मन्त्ररहस्यवित् ॥ १४३ ॥ षट्कर्णो भिद्यते मन्त्रेश्वरतुःकर्णः स्थिरो भवेत् । द्वि-
 कर्णस्य तु मन्त्रस्य ब्रह्माप्यन्तं न गच्छति ॥ १४४ ॥ त्रिविधाः पुरुषा राजन्तुत्तमाधमम-
 द्यमाः । नियोजयेत्तथैवैतांस्त्रिविधेष्वपि कर्मसु ॥ १४५ ॥ तुल्यार्थं तुल्यसामर्थ्यं सर्वज्ञं व्यव-
 सायिनम् । अर्धराज्यहरं भृत्यं यो न हन्यात्स हन्यते ॥ १४६ ॥ निर्विशेषो यदा राजा
 समं भृत्येषु तिष्ठति । तत्रोद्यमसमर्थानामुत्साहः परिहीयते ॥ १४७ ॥ प्रसादो निष्फलो
 यस्य यस्य क्रोधो निरर्थकः । न तं राजानमिच्छन्ति षण्ढं पतिमिवाङ्गनाः ॥ १४८ ॥ त्यजे-
 त्स्वामिनमत्युग्रमत्युग्रात्कृपणं त्यजेत् । कृपणादविशेषज्ञं तस्माच्च कृतनाशनम् ॥ १४९ ॥
 अविवेकिनि भूपाले नश्यन्ति गुणिनां गुणाः । प्रवासरसिके कान्ते यथा साध्व्याः स्तनोन्न-
 तिः ॥ १५० ॥ न कश्चिच्चण्डकोपानामात्मीयो नाम भूभृताम् । होतारमपि जुह्वन्तं दहत्येव
 हुताशनः ॥ १५१ ॥ चक्रं सेव्यं नृपः सेव्यो न सेव्यः केवलो नृपः । पश्य चक्रस्य मा-
 हात्म्यं मृत्पिण्डः पात्रतां गतः ॥ १५२ ॥ यस्मिन्नेवाधिकं चक्षुरारोपयति पार्थिवः । कुली-
 नो वाकुलीनो वा स श्रियो भाजनं भवेत् ॥ १५३ ॥ राज्ञि मातरि देव्यां च कुमारे मुख्य-
 मन्त्रिणि । पुरोहिते प्रतीहारे समं वर्तेत राजवत् ॥ १५४ ॥ पानमक्षास्तथा नार्यो मृगया
 गीतवादिता । एतानि युक्त्या सेवेत प्रसङ्गो ह्यत्र दोषवान् ॥ १५५ ॥ आयाच्चतुर्थभागेन
 व्ययकर्म प्रवर्तयेत् । प्रभूततैलदीपो हि चिरं भद्राणि पश्यति ॥ १५६ ॥ अर्थानामर्जनं कार्यं
 वर्षेन रक्षणं तथा । भक्ष्यमाणो निरादायः सुमेरुरपि हीयते ॥ १५७ ॥ कर्मणा मनसा वाचा
 चक्षुषापि चतुर्विधम् । प्रसाधयति लोकं यस्तं लोको नु प्रसीदति ॥ १५८ ॥ संभोजनं संक-
 यनं संप्रश्नोऽय समागमः । ज्ञातिभिः सह कार्याणि न विरोधः कदाचन ॥ १५९ ॥ संग-
 तिः श्रेयसी राजन्विगुणेष्वपि बन्धुषु । तुषैरपि परित्यक्ता न प्ररोहन्ति तण्डुलाः ॥ १६० ॥

१. भेदं प्राप्नोति. सर्वेषां ज्ञानविषयो भवतीति भावः. २. विज्ञातः. ३. परामु. ४. होमकर्तारम्.

मृदोः परिभवो नित्यं वैरं तीक्ष्णस्य नित्यशः । उत्सृज्य तद्व्ययं तस्मान्मध्यां वृत्तिं समाश्रयेत् ॥ १६१ ॥ अबुद्धिमाश्रितानां च क्षन्तव्यमपराधिनाम् । नहि सर्वत्र पाण्डित्यं पुष्पं पुरुषे क्वचित् ॥ १६२ ॥ किमप्यसाध्यं महतां सिद्धिमेति लघ्वीयसाम् । प्रदीपो भूमिगोऽन्तर्धानं हन्ति न भानुमान् ॥ १६३ ॥ अरावप्युचितं कार्यमातिथ्यं गृहमागते । चेत्प्यागते छायां नोपसंहरते द्रुमः ॥ १६४ ॥ हन्तुमेषोऽपसरति मृगेन्द्रः संकुचत्यति । बुद्धिमन्तः सहन्ते च निधाय हृदि कंचन ॥ १६५ ॥ अगाधहृदया भूपाः कूपा इव दुःखसदाः । घटका गुणिनो नो चेत्कथं लभ्येत जीवन्म् ॥ १६६ ॥ कथं नाम न सेव्यन्ते क्लृप्ततः परमेश्वराः । अचिरेणैव ये तुष्टाः पूरयन्ति मनोरथान् ॥ १६७ ॥ भोगिनः कञ्चुकाः सक्ताः क्रूराः कुटिलगामिनः । सुदुष्टा मन्त्रसाध्याश्च राजानः पन्नगा इव ॥ १६८ ॥ अस्माद्वेष्टि यो भर्त्तमानन्मपरिसेवितम् । नैव्यजने रुचिर्यस्य त्याज्यो नृप इवातुरं ॥ १६९ ॥ सुगन्धं केतकीपुष्पं कण्टकैः परिवेष्टितम् । यथा पुष्पं तथा राजा दुर्जनैः परिवेष्टितः ॥ १७० ॥ असत्प्रलापः पारुष्यं पैशून्यमनृतं तथा । चत्वारि वाचा राजेन्द्र न जलेनैव चिन्तयेत् ॥ १७१ ॥ प्राज्ञे नियोज्यमाने तु सन्ति राज्ञस्त्रयो गुणाः । यशः स्वर्गनिवासश्च विपुलश्च धनागमः ॥ १७२ ॥ मूर्खे नियोज्यमाने तु त्रयो दोषा महीपतेः । अयशश्चार्थनाशश्च नरके गमनं तथा ॥ १७३ ॥ इदमेव नरेन्द्राणां स्वर्गद्वारमनर्गलम् । यदात्मनः प्रतिज्ञा च प्रजा च परिपाल्यते ॥ १७४ ॥ मन्त्रो यो ध इवाधीरः सर्वाङ्गैः संचतैरपि चिरं न सहते स्थातुं परेभ्यो भेदशङ्कया ॥ १७५ ॥ आत्मोदयः परग्लानिर्द्वयं नीतिरितीयती । तदूरीकृत्य कृतिभिर्वाचस्पत्यं प्रतीयते ॥ १७६ ॥ तृप्तियोगः परेणापि महिम्ना न महात्मनाम् । पूर्णश्चन्द्रोदयाकाङ्क्षी दृष्टान्तोऽत्र महार्णवः ॥ १७७ ॥ संपदमुत्थिरं मन्यो भवति स्वरूपयापि यः । कृतकृत्यो विधिर्मन्ये न वर्धयति तस्य ताम् ॥ १७८ ॥ बुद्धिशस्त्रः प्रकृत्यङ्गो घनसंचतिकञ्चुकः । चारेक्षणो दूतमुखः पुरुषः कोऽपि पार्थिवः ॥ १७९ ॥ तेजः क्षमा वा नैकान्तं कालज्ञस्य महीपतेः । नैकमोजः प्रसादो वा रसभावविदः कवेः ॥ १८० ॥ कृतापचारोऽपि परैरनाविष्कृतविक्रियः । असाध्यः कुरुते कोपं प्राप्ते काले गदो यथा ॥ १८१ ॥ मृदुव्यवहितं तेजो भोक्तुमर्थान्प्रकल्पते । प्रदीपः स्नेहमादत्ते दशयाम्यन्तरस्थया ॥ १८२ ॥ नालम्बते दैष्टिकतां न निषीदति पौरुषे । शब्दार्थौ सत्कविरेव द्वयं विद्वानपेक्षते ॥ १८३ ॥ स्थायिनोऽर्थे प्रवर्तन्ते भावाः संचारिणो यथा । रसस्यैकस्य भूयांसस्तथा नेतुर्महीभृतः ॥ १८४ ॥ तन्त्रावापविदा योगैर्मण्डलान्यधितिष्ठता । मुनिग्रहा नरेन्द्रेण फणीन्द्रा इव शत्रवः ॥ १८५ ॥ करप्रचेयामुत्तुङ्गः प्रभुशक्तिं प्रयच्छति

१. कार्यसाधकाः; (पक्षे) कुम्भाः २. गुणवन्तः; (पक्षे) रज्जुयुक्ताः ३. जीवोपायभूतं द्रव्यम्; (पक्षे) उदकम् ४. विलासिनः; (पक्षे) भोगवतः ५. कवचम्; (पक्षे) सर्पकञ्चुकम् ६. विचारः; (पक्षे) शाखादिः ७. सर्पाः ८. सेवकम्; (पक्षे) सेवकम् ९. नवीनम्; (पक्षे) तैमने न. १०. तेनैव

[प्र० ३]

प्र० ३]

समाश्र-
यं सुखं
भूमिमे-
छेयु-
वत्यति ।
इव दुः-
यन्ते व-
कञ्चु-
॥ अ-
॥ १९१ ॥
वेष्टि-
जलेष्वेव
वासश्च
राश्रा-
दात्मनः
तैरपि ।
नीति-
रेणापि
संपदा
७८ ॥
पार्थिवः
पभाव-
प्राप्ते
मादेवे
सत्क-
रस-
प्रता ।
पार्थिव-
द्वयः
चाः
तेन ।

सीम् । प्रज्ञाबलवृहन्मूलः फलत्युत्साहपादपः ॥ १८६ ॥ स दोषः सचिवस्यैव यदस-
त्कृस्ते नृपः । याति यन्तुः प्रमादेन गजो व्यालत्ववाच्यताम् ॥ १८७ ॥ न सर्पस्य मुखे
रक्तं न दष्टस्य कलेवरे । न प्रजासु न भूपाले धनं दुरधिकारिणि ॥ १८८ ॥ यद्यपि
सितिपालानामाज्ञा सर्वत्रगा स्वयम् । तथापि शास्त्रदीपेन चरत्येव मतिः सताम् ॥ १८९ ॥
असाध्यमन्यथा दोषं परिच्छिद्य शरीरिणाम् । यथा वैद्यस्तथा राजा शास्त्रपाणिर्विषहति
॥ १९० ॥ जातमात्रं न यः शत्रुं व्याधि वा प्रशमं नयेत् । अतिपुष्टाङ्गयुक्तोऽपि स पश्चा-
त्तेन हन्यते ॥ १९१ ॥ पातकानां समस्तानां द्वे परे तात पातके । एकं दुःसचिवो राजा
द्वितीयं च तदाश्रयः ॥ १९२ ॥ राजा संपत्तिहीनोऽपि सेव्यः सेव्यगुणाश्रयः । भवत्याजीवनं
तस्मात्फलं कालान्तरादपि ॥ १९३ ॥ स जयी वरमातङ्गा यस्य तस्यास्ति मेदिनी ।
कोशो यस्य सुदुर्धर्षो दुर्गस्तस्य सुदुर्जयः ॥ १९४ ॥ सुवर्णैः पट्टचैलैश्च शोभा स्याद्धार-
योषिताम् । पराक्रमेण दानेन राजन्ते राजनन्दनाः ॥ १९५ ॥ यं यं नृपोऽनुरागेण संमा-
नयति संसदि । तस्य तस्योत्सारणाय यतन्ते राजवल्लभाः ॥ १९६ ॥ ब्राह्मणः क्षत्रियो
बन्धुर्नाधिकारे प्रशस्यते । ब्राह्मणः सिद्धमप्यर्थं कृच्छ्रेणापि न यच्छति ॥ १९७ ॥ नियु-
क्तः क्षत्रियो द्रव्ये खड्गं दर्शयते ध्रुवम् । सर्वस्वं असते बन्धुराक्रम्य ज्ञातिभावतः ॥ १९८ ॥
अपराधेऽपि निःशङ्को नियोगी चिरसेवकः । स स्वामिनमवज्ञाय चरेच्च निरवग्रहः ॥ १९९ ॥
उपकर्ताधिकारस्थः स्वापराधं न मन्यते । उपकारं ध्वजीकृत्य सर्वमेवावलुम्पति ॥ २०० ॥
आज्ञाभङ्गकरानराजा न क्षाम्येत्स्वसुतानपि । विशेषः कोऽनुरागस्य राजचित्तगतस्य च
॥ २०१ ॥ तस्करेभ्यो नियुक्तेभ्यः शत्रुभ्यो नृपवल्लभात् । नृपतिर्निजलोभाच्च प्रजा रक्षे-
त्पितेव हि ॥ २०२ ॥ भोगस्य भाजनं राजा न राजा कार्यभाजनम् । राजकार्यपरिध्वंसान्मन्त्री दो-
षेण लिप्यते ॥ २०३ ॥ वरं प्राणपरित्यागः शिरसो वापि कर्तनम् । न तु स्वामिपदावा-
सिपातकेच्छोरूपेक्षणम् ॥ २०४ ॥ विषदिग्धस्य भक्तस्य दन्तस्य चलितस्य च । अमा-
त्यस्य च दुष्टस्य मूलादुद्धरणं सुखम् ॥ २०५ ॥ यः कुर्यात्सचिवायत्तां श्रियं तद्वचसने
सति । सोऽन्धवज्जगतीपालः सीदेत्संचारकैर्विना ॥ २०६ ॥ सदामात्यो न सिद्धः स्यात्स-
मृदः सर्व एव हि । सिद्धानामयमादेश ऋद्धिश्चित्तविकारिणी ॥ २०७ ॥ मूलभृत्यान्परि-
त्यज्य नागन्तून्प्रतिमानयेत् । नातः पुरतरो दोषो राज्यभेदकरो यतः ॥ २०८ ॥ मन्त्रवी-
जमिदं गुप्तं रक्षणीयं यथा तथा । मनागपि न भिद्येत तद्विघ्नं न प्ररोहति ॥ २०९ ॥
मन्त्रिणा पृथिवीपालचित्तं विघटितं क्वचित् । वलयं स्फटिकस्येव को हि संघातुमीश्वरः ॥ २१० ॥
क्वचं च राजतेजश्च द्वयमेवातिभीषणम् । एकमेकत्र पतति पतत्यन्यत्समन्ततः ॥ २११ ॥
मृतः प्राप्नोति वा स्वर्गं शत्रुं हत्वा सुखानि वा । उभावपि हि शूराणां गुणावेतौ सुदुर्लभौ
॥ २१२ ॥ यत्रायुद्धे ध्रुवं मृत्युर्युद्धे जीवितसंशयः । तमेव कालं युद्धस्य प्रवदन्ति मनी-

विणः ॥ २१३ ॥ अयुद्धे हि यदा पश्यन् किञ्चिद्धितमात्मनः । युध्यमानस्तादा
 म्रियते रिपुणा सह ॥ २१४ ॥ जये च लभते लक्ष्मीं मृते चापि सुराङ्गनाम् । क्षणिक
 सिनः कायाः का चिन्ता मरणे रणे ॥ २१५ ॥ पिता वा यदि वा भ्राता पुत्रो वा
 वा सुहृत् । प्राणच्छेदकरा राज्ञा हन्तव्या भूतिमिच्छता ॥ २१६ ॥ राज्यलोभादहं
 रादिच्छतः स्वामिनः पदम् । प्रायश्चित्तं तु तस्यैकं जीवोत्सर्गो न चापरम् ॥ २१७ ॥ आत्म
 श्र परेषां च यः समीक्ष्य बलावलम् । अन्तरं नैव जानाति स तिरस्क्रियतेऽरिभिः ॥ २१८ ॥
 राज्ञा मत्तः शिशुश्चैव प्रमादी धनगर्वितः । अप्राप्यमपि वाञ्छन्ति किं पुनर्लभ्यतेऽपि
 ॥ २१९ ॥ वर्णाकारप्रतिध्वानैर्नेत्रवक्रविकारतः । अप्यूहन्ति मनो धीरास्तस्माद्ब्रह्मसिद्धिं
 ॥ २२० ॥ आकारैरिङ्गितैर्गत्या चेष्टया भाषणेन च । नेत्रवक्रविकाराम्यां ज्ञायतेऽन्तर्गतं
 ॥ २२१ ॥ षट्पङ्क्तौ भिद्यते मन्त्रस्तथा प्राप्तश्च वार्तया । इत्यात्मना द्वितीयेन मन्त्रः कार्यो महो
 ॥ २२२ ॥ मन्त्रभेदेऽपि ये दोषा भवन्ति पृथिवीपतेः । न शक्यास्ते समाधातुमिति नीतिवि
 मतम् ॥ २२३ ॥ न तथोत्थाप्यते ग्रावा प्राणिभिर्दारुणा यथा । अल्पोपायान्महासिद्धिरेतन्मन्त्र
 फलं महत् ॥ २२४ ॥ विजेतुं प्रयतेतारीक्ष युद्धेन कदाचन । अनित्यो विजयो यस्माद्दृष्ट
 ते युध्यमानयोः ॥ २२५ ॥ साम्रा दानेन भेदेन समस्तैरथवा पृथक् । साधितुं प्रयतेतारी
 युद्धेन कदाचन ॥ २२६ ॥ बलिना सह योद्धव्यमिति नास्ति निदर्शनम् । तद्युद्धं हस्ति
 सार्धं नराणां मृत्युमावहेत् ॥ २२७ ॥ स मूर्खः कालमप्राप्य योऽपकर्तरि वर्तते । कलिर्
 वता सार्धं कीटपक्षोद्गमो यथा ॥ २२८ ॥ महत्यल्पेऽप्युपायज्ञः सममेव भवेत्क्षमः । सु
 न्मूलयितुं वृक्षांस्तृणानीव नदीरयः ॥ २२९ ॥ धान्यानां संग्रहो राजन्नुत्तमः सर्वसंग्रहः
 निक्षिप्तं हि मुखे रत्नं न कुर्यात्प्राणधारणम् ॥ २३० ॥ यथा प्रभुक्तान्मानाद्युध्मने पु
 मानवाः । न तथा बहुभिर्दत्तैर्विणैरपि भूयते ॥ २३१ ॥ अविद्वानपि भूपालो विद्याबो
 पसेवया । परां श्रियमवाप्नोति जलासन्नतरुर्यथा ॥ २३२ ॥ पानं स्त्री मृगया द्यूतमर्ष
 णमेव च । वाग्दण्डयोश्च पारुष्यं व्यसनानि महीभुजाम् ॥ २३३ ॥ शिष्टैरप्यविशेष
 उग्रश्च कृतनायकः । त्यज्यते किं पुनर्नान्यैर्यश्चाप्यात्मभरिर्नरः ॥ २३४ ॥ सत्यं शौर्यं द
 त्यागो नृपस्यैते महागुणाः । एभिर्मुक्तो महीपालः प्राप्नोति खलु वाच्यताम् ॥ २३५ ॥
 यो येन प्रतिबुद्धः स्यात्सह तेनोदयी व्ययी । स विश्वस्तो नियोक्तव्यः प्राणेषु च भवे
 च ॥ २३६ ॥ धूर्तः स्त्री वा शिशुर्यस्य मन्त्रिणः स्युर्महीपतेः । अनीतिपवनक्षिप्तः क
 ब्धौ स निमज्जति ॥ २३७ ॥ हर्षक्रोधौ समौ यस्य शास्त्रार्थे प्रत्ययः सदा । नित्यं मृ
 नपेक्षा च तस्य स्याद्धनदा धरा ॥ २३८ ॥ दाता क्षमी गुणग्राही स्वामी दुःखेन लम्बो
 शुचिर्दसोऽनुरक्तश्च जाने मृत्योऽपि दुर्लभः ॥ २३९ ॥ आहवेषु च ये शूराः स्वामि
 त्यक्तजीविताः । भर्तृभक्ताः कृतज्ञाश्च ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ २४० ॥ कृतकृत्यता

मृत्युस्य कृतं नैव प्रणाशयेत् । फलेन मनसा वाचा दृष्ट्या चैनं प्रहर्षयेत् ॥ २४१ ॥
 कोपप्रसादवस्तुनि ये विचिन्वन्ति सेवकाः । आरोहन्ति शनैः पश्चाद्भुन्वन्तमपि पार्थिवम्
 ॥ २४२ ॥ विद्यावतां महेच्छानां शिल्पविक्रमशालिनाम् । सेवावृत्तिविदां चैव नाश्रयः
 पार्थिवं विना ॥ २४३ ॥ ये जात्यादिमहोत्साहान्नरेन्द्राच्चोपयान्ति च । तेषामामरणं भिक्षा
 प्रायश्चित्तं विनिर्मितम् ॥ २४४ ॥ ये च प्राहुर्दुरात्मानो दुराराध्या महीभुजः । प्रमादाल-
 स्याज्ज्यानि ख्यापितानि निजानि तैः ॥ २४५ ॥ सर्पान्वयाघ्राङ्गजान्सिंहान्दृष्ट्वोपायैर्वशी-
 कृतान् । राजेति कियती मात्रा धीमतामप्रमादिनाम् ॥ २४६ ॥ राजानमेव संश्रित्य वि-
 द्यायाति परां गतिम् । विना मलयमन्यत्र चन्दनं न प्ररोहति ॥ २४७ ॥ धवलान्यातप-
 त्राणि वाजिनश्च मनोरमाः । सदा मत्ताश्च नागेन्द्राः प्रसन्ने सति भूपतौ ॥ २४८ ॥ सुवर्णपुष्पितां
 पृथ्वीं विचिन्वन्ति त्रयो जनाः । शूरश्च कृतविद्यश्च यश्च जानाति सेवितुम् ॥ २४९ ॥
 सा सेवा या प्रमुहिता ग्राह्या वाक्यविशेषतः । आश्रयेत्पार्थिवं विद्वांस्तद्वारेणैव नान्यथा
 ॥ २५० ॥ यो न वेत्ति गुणान्यस्य न तं सेवेत पण्डितः । न हि तस्मात्फलं तस्य सुकृ-
 टादूषरादिव ॥ २५१ ॥ द्रव्यप्रकृतिहीनोऽपि सेव्यः सेव्यगुणान्वितः । भवत्याजीवनं
 तस्मात्फलं कालान्तरादपि ॥ २५२ ॥ अपि स्थाणुवदासीनः शुष्यन्परिगतः क्षुधा ।
 न खेवानात्मसंपन्नादृत्तिमीहेत पण्डितः ॥ २५३ ॥ सेवकः स्वामिनं द्वेष्टि कृपणं परुषा-
 सरम् । आत्मानं किं स न द्वेष्टि सेव्यासेव्यं न वेत्ति यः ॥ २५४ ॥ यमाश्रित्य न वि-
 श्रामं क्षुधार्ता यान्ति सेवकाः । सोऽर्कवन्नृपतिस्त्याज्यः सदा पुष्पफलोऽपि सन् ॥ २५५ ॥
 जीवेति प्रब्रुवन्प्रोक्तः कृत्यं कृत्यविचक्षणः । करोति निर्विकल्पं यः स भवेद्राजवल्लभः
 ॥ २५६ ॥ प्रमुप्रसादजं वित्तं सुपात्रे यो नियोजयेत् । वस्त्राद्यं विदधात्यङ्गे स भवेद्राज-
 वल्लभः ॥ २५७ ॥ अन्तःपुरचरैः सार्धं यो मन्त्रं न समाचरेत् । न कलत्रैर्नरेन्द्रस्य स
 भवेद्राजवल्लभः ॥ २५८ ॥ संमतोऽहं प्रभोर्नित्यमिति मत्वा व्यतिक्रमेत् । कृच्छ्रेष्वपि न
 भर्षादां स भवेद्राजवल्लभः ॥ २५९ ॥ द्वेषिद्वेषपरो नित्यमिष्टानामिष्टकर्मकृत् । यो नरो
 नरनाथस्य स भवेद्राजवल्लभः ॥ २६० ॥ द्यूतं यो यमदूतामं हालां हालाहलोपमाम् ।
 स्येद्वारान्दयाकारान्स भवेद्राजवल्लभः ॥ २६१ ॥ युद्धकालेऽग्रगो यः स्यात्सदा पृष्ठानु-
 गः पुरे । प्रभोर्द्वाराश्रितो हर्म्ये स भवेद्राजवल्लभः ॥ २६२ ॥ अप्राप्तकालं वचनं बृहस्प-
 तिरपि ब्रुवन् । लभते बुद्धयवज्ञानमपमानं च पुष्कलम् ॥ २६३ ॥ दुराराध्या हि राजा-
 नः पर्वता इव सर्वदा । व्यालाकीर्णाः सुविषमाः कठिना दुःखसेविताः ॥ २६४ ॥ भोगि-
 नः कञ्चुकाविष्टाः कुटिलाः क्रूरचेष्टिताः । सुदुष्टा मन्त्रसाध्याश्च राजानः पन्नगा इव
 ॥ २६५ ॥ दुरारोहं पदं राज्ञां सर्वलोकनमस्कृतम् । स्वल्पेनाप्यपकारेण ब्राह्मण्यमिव
 दुष्यति ॥ २६६ ॥ दुराराध्याः श्रियो राज्ञां दुरापा दुष्परिग्रहाः । तिष्ठन्त्याप इवाधारे

चिरमात्मानि संस्थिताः ॥ २६७ ॥ अनभिज्ञो गुणानां यो न भृत्यैरनुगम्यते । घनाहं
 ऽपि कुलीनोऽपि क्रमायातोऽपि भूपतिः ॥ २६८ ॥ सव्यदक्षिणयोर्यत्र विशेषो नोपपन्नः
 ते । कस्तत्र क्षणमप्यार्यो विद्यमानगतिर्वसेत् ॥ २६९ ॥ काचे मणिर्मणौ काचो येषां बुद्धिः
 प्रवर्तते । न तेषां संनिधौ भृत्यो नाममात्रोऽपि तिष्ठति ॥ २७० ॥ यत्र स्वामी निर्विकल्पः
 समं भृत्येषु वर्तते । तत्रोद्यमसमर्थानामुत्साहः परिहीयते ॥ २७१ ॥ यस्मिन्कृत्यं कर्म
 वेश्य निर्विशङ्केन चेतसा । आस्यते सेवकः स स्यात्कलत्रमिव चापरम् ॥ २७२ ॥
 कृत्वा मुक्तं राज्ञो दुष्करं हितमुत्तमम् । लज्जया वक्ति नो किंचित्तेन राजा सहायः
 ॥ २७३ ॥ कुतः सेवाविहीनानां चामरोद्धृतसंपदः । उद्वण्डधवलच्छत्रवाजिवारणवाह
 नी ॥ २७४ ॥ अपि स्वल्पमसत्यं यः पुरो वदति भूभुजाम् । देवानां च विनश्येत् स ह
 सुमहानपि ॥ २७५ ॥ अकुलीनोऽपि मूर्खोऽपि भूपालं योऽत्र सेवते । अपि संमानहीनः
 ऽपि स सर्वत्रापि पूज्यते ॥ २७६ ॥ अपि कापुरुषो भीरुः स्याच्चेन्नृपतिसेवकः । यदापि
 फलं लोकात्तस्यांशमपि नो गुणी ॥ २७७ ॥ यत्सकाशान्न लाभः स्यात्केवलाः स्युः
 त्तयः । स स्वामी दूरतस्त्याज्यो विशेषादनुजीविभिः ॥ २७८ ॥ फलहीनं नृपं भृत्याः कुले
 नमपि चोन्नतम् । संत्यज्यान्यत्र गच्छन्ति शुष्कं वृक्षमिवाण्डजाः ॥ २७९ ॥ नृपः स
 इवाभाति नर्मज्जनसुखावहः । ददाति गुणैः संबन्धाद्यथामात्रानुरूपतः ॥ २८० ॥ अपि सं
 नसंयुक्ताः कुलीना भक्तितत्पराः । वृत्तिभङ्गान्महीपालं त्यक्त्वा यान्ति सुसेवकाः ॥ २८१ ॥
 कालातिक्रमणं वृत्तेर्यो न कुर्वीत भूपतिः । कदाचित्तं न मुञ्चन्ति मर्त्तिता अपि सेवकाः
 ॥ २८२ ॥ देशानामुपरि क्षमापा आतुराणां चिकित्सकाः । वाणिजो ग्राहकाणां च मूर्ख
 णामपि पण्डिताः ॥ २८३ ॥ प्रमादिनां तथा चौरा भिक्षुका गृहमेधिनाम् । गणिका कम्प
 कानां च सर्वलोकस्य शिल्पिनः ॥ २८४ ॥ सामादिसाज्जितैः पाशैः प्रतीक्षन्ते दिवा
 शम् । भुञ्जते च यथाशक्ति जलजाञ्जलजा यथा ॥ २८५ ॥ शनैः शनैश्च यो राज्यमु
 भुङ्क्ते यथाबलम् । रसायनमिव प्राज्ञः स पुष्टिं परमां व्रजेत् ॥ २८६ ॥ विधिना मन्त्र
 केन रूक्षापि मथितापि च । प्रयच्छति फलं भूमिररणीव हुताशनम् ॥ २८७ ॥ प्रजानां
 पालनं सस्यं स्वर्गकोशस्य वर्धनम् । पीडनं धर्मनाशाय पापायायशसे स्थितम् ॥ २८८ ॥
 गोपालेन प्रजाधेनोर्वित्तदुग्धं शनैः शनैः । पालनात्पोषणाद्ग्राह्यं न्याय्यां वृत्तिं समापते
 ॥ २८९ ॥ फलार्थी नृपतिर्लोकान्पालयेद्यत्नमास्थितः । दानमानादितोयेन मरलाकारो
 ऽङ्कुरानिव ॥ २९० ॥ नृपदीपो धनस्नेहं प्रजाम्यः संहरन्नपि । अन्तरस्थैर्गुणैः शुभ्रैर्लप्यते
 नैव केनचित् ॥ २९१ ॥ यथा गौर्दुह्यते काले पाल्यते च तथा प्रजाः । सिच्यते च विद्व
 १. नमन्तो नम्रा ये जनास्तेषां सुखावहः; (पक्षे) मज्जने सुखावहो न भवतीति न मज्जनसुखावा
 विद्याविनयादिः; (पक्षे) रज्जवः.

नैव लता पुष्पफलप्रदा ॥ २९२ ॥ लोकानुग्रहकर्तारः प्रवर्धन्ते नरेश्वराः । लोकानां संक्ष-
याच्चैव क्षयं यान्ति न संशयः ॥ २९३ ॥ उत्तिष्ठमानस्तु परो नोपेक्ष्यः पथ्यमिच्छता ।
समौ हि शिष्टैराम्रातौ वत्स्यन्तावाप्तयः स च ॥ २९४ ॥ मृतानां स्वामिनः कार्ये भृत्या-
नामनुवर्तिनाम् । भवेत्स्वर्गेऽक्षयो वासः कीर्तिश्च धरणीतले ॥ २९५ ॥ न यज्वानोऽपि
गच्छन्ति तां गतिं नैव योगिनः । यां यान्ति प्रोज्झितप्राणाः स्वाम्यर्थे सेवकोत्तमाः
॥ २९६ ॥ चाटतस्करदुर्वृत्तैस्तथा साहसिकादिभिः । पीड्यमानाः प्रजा रक्षयाः कूटच्छद्मा-
दिभिस्तथा ॥ २९७ ॥ प्रजानां धर्मषड्भूगो राज्ञो भवति रक्षितुः । अधर्मादपि षड्भूगो जायते
यो न रक्षति ॥ २९८ ॥ राजा बन्धुरबन्धूनां राजा चक्षुरचक्षुषाम् । राजा पिता च माता च
सर्वेषां न्यायवर्तिनाम् ॥ २९९ ॥ गुणालयोऽप्यसन्मन्त्री नृपतिर्नाधिगम्यते । प्रसन्नस्वा-
दुसलिलो दुष्टग्राहो यथा ह्रदः ॥ ३०० ॥ चित्रास्वादकथैर्भृत्यैरनायासितकार्मुकैः । ये
रमन्ते नृपास्तेषां रमन्ते रिपवः श्रिया ॥ ३०१ ॥ यः संमानं समाधत्ते भृत्यानां क्षितिपो-
धिकम् । वित्ताभावेऽपि तं दृष्ट्वा ते त्यजन्ति न कर्हिचित् ॥ ३०२ ॥ विश्वासः संपदां
मूलं तेन यूथपतिर्गजः । सिंहो मृगाधिपत्येऽपि न मृगैरुपयुज्यते ॥ ३०३ ॥ कारुण्यं सं-
विभागश्च यस्य भृत्येषु सर्वदा । संभवेत्स महीपालश्चैलोक्यस्यापि रक्षणे ॥ ३०४ ॥
अष्टष्टस्तु नरः किञ्चिद्यो ब्रूते राजसंसदि । न केवलमसंमानं लभते च विडम्बनम् ॥ ३०५ ॥
अजन्मा पुरुषस्तावद्रतासुस्तृणमेव वा । यावन्नेषुभिरादत्ते विलुप्तमरिभिर्भयः ॥ ३०६ ॥
विपाकदारुणो राज्ञां रिपुरल्पोऽप्यरुतुदः । उद्वेजयति सूक्ष्मोऽपि चरणं कण्टकाङ्कुरः ॥ ३०७ ॥
रिक्ताः कर्मणि पटवस्तृप्तास्त्वलसा भवन्ति भृत्या ये । तेषां जलौकसामिव पूर्णानां रिक्ताता
कार्या ॥ ३०८ ॥ गन्तव्या राजसभा द्रष्टव्या राजपूजिता लोकाः । यद्यपि न भवन्त्य
र्था त्थाप्यनर्था विनश्यन्ति ॥ ३०९ ॥ अतितेजस्व्यपि राजा पानासक्तो न साधयत्य-
र्थान् । तृणमपि दग्धुमशक्तो वडवाग्निः संपिबन्नब्धिम् ॥ ३१० ॥ अचिराधिष्ठितराज्यः शत्रुः
प्रकृतिष्वरूढमूलत्वात् । नवसंरोपणशिथिलस्तरुरिव सुकरः समुद्धर्तुम् ॥ ३११ ॥ सप्रतिब-
न्धं कार्यं प्रभुरधिगन्तुं सहायवानेव । दृश्यं तमासि न पश्यति दीपेन विना सचक्षुरपि
॥ ३१२ ॥ अभिमुखनिहतस्य सतस्तिष्ठतु तावज्जयोऽथवा स्वर्गः । उभयबलसाधुवादः
श्रवणमुखस्यैव तात्पर्यम् ॥ ३१३ ॥ स्पृहयति भुजयोरन्तरमायतकरवालकररुहविदीर्णम्
विजयश्रीवीराणां व्युत्पन्नप्रौढवनितेव ॥ ३१४ ॥ अविवेकमतिर्नृपतिर्मन्त्रिषु गुणवत्सु वक्त्रि-
तरीवः । यत्र खलाश्च प्रबलास्तत्र कथं सज्जनावसरः ॥ ३१५ ॥ अतिगम्भीरे भूपे कूप इव
जनस्य दुरवतारस्य । दधति समीहितसिद्धिं गुणवन्तः पार्थिवा घटकाः ॥ ३१६ ॥ सदवनम-
सदनुशासनमाश्रितभरणं च राजचिह्नानि । अभिषेकः पटबन्धो बालव्यजनं व्रणस्यापि ॥ ३१७ ॥
यदि तव हृदयं विद्वन्सुनयं स्वप्नेऽपि मा स्म सेविष्याः । सचिवजितं षण्ढजितं युवतिजितं

चैव राजानम् ॥ ३१८ ॥ आश्रयितव्यो नरपतिरार्जयितव्यानि भूरि वित्तानि । आरब्धं
वितरणमानेतव्यं यशो दशापि दिशः ॥ ३१९ ॥ असमैः समीयमानः समैश्च परिही-
माणसत्कारः । धुरि यो न गुज्यमानस्त्रिभिरर्थपतिं त्यजति भृत्यः ॥ ३२० ॥ न सा सप्त
यत्र न सन्ति वृद्धा वृद्धा न ते ये न विदन्ति धर्मम् । धर्मः स नो यत्र न सत्यमस्ति सत्यं
न तद्यच्छलमभ्युपैति ॥ ३२१ ॥ स क्षत्रियस्त्राणसहः सतां यस्तत्कार्मुकं कर्मसु यस्त
शक्तिः । वहन्द्वयीं यद्यफलेऽर्थजाते करोत्यसंस्कारहतामिवोक्तिम् ॥ ३२२ ॥ क्षतात्किञ्च
त्रायत इत्युदग्रः क्षत्रस्य शब्दो भुवनेषु रूढः । राज्येन किं तद्विपरीतवृत्तेः प्राणैरपक्वे
शमलीमसैर्वा ॥ ३२३ ॥ अत्युच्छिन्ने मन्त्रिणि पार्थिवे च विष्टभ्य पादावुपतिष्ठते श्रीः ।
सा स्त्रीस्वभावादसहा भरस्य तयोर्द्वयोरेकतरं जहाति ॥ ३२४ ॥ यः काकिनीमप्यपश्य-
पन्नां समुद्धरेन्निष्कसहस्रतुल्याम् । कालेषु कोटिष्वपि मुक्तहस्तस्तं राजसिंहं न जहाति
लक्ष्मीः ॥ ३२५ ॥ उपेक्षितः क्षीणबलोऽपि शत्रुः प्रमाददोषात्पुरुषैर्मदान्धैः । साध्योऽपी
भूत्वा प्रथमं ततोऽसावसाध्यतां व्याधिरिव प्रयाति ॥ ३२६ ॥ मित्राणि शत्रुत्वमिवानयन्ती
मित्रत्वमप्यर्थवशाच्च शत्रून् । नीतिर्नमत्यस्मृतपूर्ववृत्तं जन्मान्तरं जीवत एव पुंसः ॥ ३२७ ॥
सन्मन्त्रिणा वर्धयते नृपाणां लक्ष्मीमहीधर्मयशःसमूहः । दुर्मन्त्रिणा नाशयते तथैव लक्ष्मी-
महीधर्मयशःसमूहः ॥ ३२८ ॥ नियुक्तहस्तार्पितराज्यभारास्तिष्ठन्ति ये सौधविहारसाराः ।
विडालवृन्दार्पितदुग्धपूराः स्वपन्ति ते मूढधियः क्षितीन्द्राः ॥ ३२९ ॥ सुहृदामुपकारकारणा-
द्विषतामप्युपकारकारणात् । नृपसंश्रय इष्यते बुधैर्जठरं को न विभर्ति केवलम् ॥ ३३० ॥
नयनाद्वितथप्रमाथिनः समुपेक्षेत समुन्नतिं द्विषः । सुंजयं खलुतागतान्तरे विपदन्ता हवि-
वृत्तसंपदः ॥ ३३१ ॥ विषमोऽपि विगर्ह्यते नयः कृततीर्थः पयसामिवाशयः । स तु खलु
विशेषदुर्लभः सैदुपन्यस्यति कृत्यवर्त्म यैः ॥ ३३२ ॥ द्विषतामुदयः सुमेधसा गुरुरस्वन्ततां
सुमर्षणः । न महानपि भूतिमिच्छता फलसंपत्प्रवणः परिक्षयः ॥ ३३३ ॥ अचिरेण परस्य
भूयसीं विपरीतां विगणय्य चात्मनः । क्षययुक्तिमुपेक्षते कृती कुरुते तत्प्रतिकारमन्यथा
॥ ३३४ ॥ अनुपालयतामुदेज्यतीं प्रभुशक्तिं द्विषतामनीहया । अपयान्त्यचिरान्महीभुजं
जननिर्वादभयादिव श्रियः ॥ ३३५ ॥ क्षययुक्तमपि स्वभावजं दधतं धाम शिवं समुद्धरे ।
प्रणमन्त्यनपायमुत्थितं प्रतिपच्चन्द्रमिव प्रजा नृपम् ॥ ३३६ ॥ प्रभवः खलु कोऽर्शदण्डेशोः

१. दुर्वाधोऽपि; (पक्षे) दुःप्रवेशोऽपि. २. विगृह्यते; (पक्षे) प्रविश्यते. ३. कृताभ्यासाद्यपायः सः
(पक्षे) कृतजलावतारः सन्. ४. देशकालाद्यविरुद्धम्. यथार्थमित्यर्थः; (पक्षे) गर्तग्राहपाषाणदिरहितम्.
५. संधिविग्रहादिकार्यम्; (पक्षे) स्नानादिकम्. ६. यथा केचित्कृततीर्थे पयसि गम्भीरेऽपि प्रवेष्टारः सन्ति
तीर्थकारस्तु विरलस्तद्वनीतावपि निगूढमपि तत्त्वं सति वक्तरि बोद्धारः सन्ति वक्ता तु न सुलभ इत्यर्थः.
७. अत्यन्तदुरन्तः. क्षयोन्मुख इत्यर्थः. ८. फलसिद्धयुन्मुखः. ९. अनुत्साहेन. १०. क्षात्रं तेजः; (पक्षे) प्रका-
शम्. ११. अर्थराशिः. १२. तुरंगमैर्नयम्.

[प्र० ३

कृतपञ्चाङ्गविनिर्णयो नयः । स विधेयपदेषु दक्षतां नियतिं लोक इवानुरुध्यते ॥ ३३७ ॥
 अभिमानवतो मनस्विनः प्रियमुच्चैः पदमारुरुक्षतः । विनिपातनिवर्तनक्षमं तममालम्बनमात्म-
 पौरुषम् ॥ ३३८ ॥ विपदोऽभिभवन्त्यविक्रमं रहयत्यापदुपेतमायतिः । नियता लघुता नि-
 रायतेरगरीयान्न पदं नृपश्रियः ॥ ३३९ ॥ चञ्चलं वसु नितान्तमुन्नता मेदिनीमपि हरन्त्य-
 रातयः । भूधरास्थिरमुपेयमागतं मावमंस्त सुहृदं महीपतिम् ॥ ३४० ॥ आज्ञा कीर्तिः पा-
 लनं ब्राह्मणानां दानं भोगो मित्रसंरक्षणं च । येषामेते पङ्गुणा न प्रवृत्ताः कोऽर्थस्तेषां पा-
 र्थिवोपाश्रयेण ॥ ३४१ ॥ स किं सखा साधु न शास्ति योऽधिपं हितान्न यः संशृणुते
 स किंप्रभुः । सदानुकूलेषु हि कुर्वते रतिं नृपेष्वमात्येषु च सर्वसंपदः ॥ ३४२ ॥
 नराधिपा नीचजनानुवर्तिनो बुधोपादिष्टेन न यान्ति ये पथा । विशन्त्यतो दुर्गममार्गनिर्गमं सम-
 स्तसंवाधमनर्थपञ्जरम् ॥ ३४३ ॥ नृपोऽपकृष्टः सचिवात्तदर्पणस्तनंधयोऽत्यन्तशिशुः स्तना-
 दिव । अदृष्टलोकव्यवहारमूढधीर्मुहूर्तमप्युत्सहते न वर्तितुम् ॥ ३४४ ॥ व्रजन्ति ते मूढ-
 धियः पराभवं भवन्ति मायाविषु ये न मायिनः । प्रविश्य हि घ्नन्ति शठास्तथाविधा न
 संवृताङ्गान्निशिता इवेषवः ॥ ३४५ ॥ क्रतौ विवाहे व्यसने रिपुक्षये यशस्करे कर्मणि
 मित्रसंग्रहे । प्रियासु नारीष्वधनेषु बन्धुषु धनव्ययस्तेषु न गण्यते बुधैः ॥ ३४६ ॥ परं
 विनीतत्वमुपैति सेवया महीपतीनां विनयो हि भूषणम् । प्रवृत्तदानो मृदु संचरत्करः करीव
 भद्रो विनयेन शोभते ॥ ३४७ ॥ यदि समरमपास्य नास्ति मृत्योर्भयमिति युक्तमितोऽन्य-
 तः प्रयातुम् । अथ मरणमवश्यमेव जन्तोः किमिति मुधा मलिनं यशः क्रियेत ॥ ३४८ ॥
 आसन्नमेव नृपतिर्भजते मनुष्यं विद्याविहीनमकुलीनमसंगतं वा । प्रायेण भूमिपतयः प्रमदा
 लताश्च यः पार्श्वतो भवति तं परिवेष्टयन्ति ॥ ३४९ ॥ सत्यानृता च परुषा प्रियवादिनी
 च हिंस्रौ दयालुरपि चार्थपरा वदौन्या । नित्यव्यया प्रचुरनित्यधनागमा च वेश्याङ्गनेव
 नृपनीतिरनेकरूपा ॥ ३५० ॥ सिध्यन्ति कर्मसु महत्त्वपि यन्नियोज्याः संभावनागुणमवे-
 हितमीश्वराणाम् । किं प्राभविष्यदरूणस्तमसां वधाय तं चेत्सहस्रकिरणो धुरि नाकारिष्यत्
 ॥ ३५१ ॥ तातार्यमन्त्रिसुतसोदरपण्डितानां नित्यं भजन्ति विभजीकृतभव्यभोगान् ।
 तस्मात्कदाचन रहस्यपि तद्विधानामाज्ञा विभज्य न दिशन्ति महीं महीशाः ॥ ३५२ ॥
 नरपतिहितकर्ता द्वेष्यतां याति लोके जनपदहितकर्ता त्यज्यते पार्थिवेन । इति महति विरोधे
 विद्यमाने समाने नृपतिजनपदानां दुर्लभः कार्यकर्ता ॥ ३५३ ॥ नियतविषयवर्ती प्रायशो द-
 ण्डयोगाज्जगति परवशोऽस्मिन्दुर्लभः साधुवृत्तः । कृशमपि विकलं वा व्याधितं वाधनं वा
 पतिभिर्व कुलनारी दण्डभीत्याभ्युपैति ॥ ३५४ ॥ नृपः कामासक्तो गणयति न कार्यं न च

१ "सहायाः साधनोपाया विभागो देशकालयोः । विनिपातप्रतीकारः सिद्धिः पञ्चाङ्ग इष्यते" इति.
 २. कर्कशा. ३. घातुका. ४. दानशौण्ड. ५. भृत्याः. ६. राज्ञाम्. ७. सूर्यसारथिः. ८. सूर्यः.

हितं यथेच्छं स्वच्छन्दश्चरति किल मत्तो गज इव । ततो मानध्मातः पतति तु यदा शोकगहे
तदा भृत्ये दोषान्क्षिपति न निजं वेत्त्यविनयम् ॥ ३९५ ॥ अवज्ञानात्प्राज्ञो भवति मतिहीनः
परिजनस्ततस्तत्प्रामाण्याद्भवति न समीपे बुधजनः । बुधैस्त्यक्ते राज्ये न हि भवति नीतिः
णवती विपन्नायां नीतौ सकलमवशं सीदति जगत् ॥ ३९६ ॥ अयुक्तं युक्तं वा यदीदृशं
तमज्ञेन विभुना स्तुयादेतन्नित्यं जडमपि गुरुं तस्य विनयेनात् । विवत्सुर्नैस्यैह्यं कथमपि सम्प-
यामभिनयेत्स्वकार्यं संतुष्टे क्षितिभृति रहस्येव कथयेत् ॥ ३९७ ॥ मुहुर्लक्ष्योद्देशा मुहुर्भा-
गमाभावगहना मुहुः संपूर्णाङ्गी मुहुरतिक्रशा कार्यवशतः । मुहुर्भ्रश्यद्वीजा मुहुरपि बहु-
पितफलेत्यहो चित्राकारा नियतिरिव नीतिर्नयविदः ॥ ३९८ ॥ इच्छेद्यस्तु मु-
निवस्तुर्मवनौ गच्छेत्स राज्ञः सभां कल्याणीं गिरमेव संसदि वदेत्कार्यं विदध्यात्कृतौ ।
अक्लेशाद्धनमर्जयेदधिपतेरावर्जयेद्वल्लभान्कुर्वीतोपकृतिं जनस्य जनयेत्कस्यापि नापक्रिय-
॥ ३९९ ॥ अज्ञो वा यदि वा विपर्ययगते ज्ञानेऽथ संदेहभृद्दृष्टादृष्टविरोधि कर्म कुलं
यस्तस्य गोप्ता गुरुः । निःसंदेहविपर्यये सति पुनर्ज्ञाने विरुद्धक्रियं राजा चेत्पुरुषं न शान्ति-
तदयं प्राप्तः प्रजाविश्वः ॥ ३६० ॥ सूचीमात्रविभेदसंभ्रमगुणः क्षोणीशवामभ्रवामुत्तम-
ण्डलेषु लभते लीलारतिं कञ्चुकः । नाराचैर्निबिडैर्विभिन्नवपुषां पुंसां महायोधने स्वर्ग-
कुचकुम्भसंभ्रमपरीरम्भः कथं दुर्लभः ॥ ३६१ ॥ एकं भूमिपतिः करोति सचिवं राजे-
प्रमाणं यदा तं मोहाच्छ्रयते मदः स च मदालस्येन निर्भिद्यते । निर्भिन्नस्य पदं करोति
हृदये तस्य स्वतन्त्रस्पृहा स्वातन्त्र्यस्पृहया ततः स नृपतेः प्राणान्तिकं द्रुहति ॥ ३६२ ॥
ऐश्वर्यादनपेतभीश्वरमयं लोकोऽर्थतः सेवते तं गच्छन्त्यनु ये विपत्तिषु पुनस्ते तत्प्रतिष्ठा-
या । भर्तुर्ये प्रलयेऽपि पूर्वसुकृतासङ्गेन निःसङ्गया भक्त्या कार्यधुरां वहन्ति कृतिनसे दुर्ग-
भास्तादृशाः ॥ ३६३ ॥ धर्मः प्रागेव चिन्त्यः सचिवमतिगतिर्भावनीया सदैव ज्ञेया लोकानु-
त्तिर्वरचरनयनैर्मण्डलं वीक्षणीयम् । प्रच्छाद्यौ रागरोषौ मृदुपरुषयुतौ वर्जनीयौ च क्लेश-
स्वात्मा यत्नेन रक्ष्यो रणशिरसि पुनः सोऽपि नापेक्षणीयः ॥ ३६४ ॥ कोऽहं कौ देव-
कालौ समविषमगुणाः केऽरयः के सहायाः का शक्तिः कोऽभ्युपायः फलमिह च कि-
त्कीदृशी दैवसंपत् । संपत्तौ को निबन्धः प्रविदितवचनस्योत्तरं किं नु मे स्यादित्येवं कार्य-
सिद्धाववहितमनसो हस्तगाः संपदः स्युः ॥ ३६५ ॥

सामान्यनीतिः ।

अनुगन्तुं सतां वर्त्म कृत्स्नं यदि न शक्यते । स्वल्पमप्यनुगन्तव्यं मार्गस्थो नावसीति ।

१. उक्तम्. २. तद्गुरोः स्तवनं कुर्यात्. ३. निरुपहृताम्. ४. अभिनयपूर्वकं दर्शयेत्. ५. एकान्ते. ६. शिष्याम्. ७. मनोब्राम्. ८. सहायाम्. ९. अपकारम्.

[प्र० ३.]

॥ १ ॥ प्रत्यहं प्रत्यवेक्षेत नरश्चरितमात्मनः । किं नु मे पशुभिस्तुल्यं किं नु सत्पुरुषैरिति
 ॥ २ ॥ सद्भिरेव सहासीत सद्भिः कुर्वीत संगतिम् । सद्भिर्विवादं मैत्रीं च नासद्भिः किंचिदा-
 चरेत् ॥ ३ ॥ न द्विषन्ति न याचन्ते परनिन्दां न कुर्वते । अनाहूता न चायान्ति तेनाश्मा-
 नोऽपि देवताः ॥ ४ ॥ पठतो नास्ति मूर्खत्वं जपतो नास्ति पातकम् । मौनिनः कलहो नास्ति
 न भयं चास्ति जाग्रतः ॥ ५ ॥ गतेऽपि वयसि ग्राह्या विद्या सर्वात्मना बुधैः । यद्यपि
 स्यान्न फलदा सुलभा सान्यजन्मनि ॥ ६ ॥ यस्य चाप्रियमन्विच्छेत्तस्य कुर्यात्सदा प्रियम् ।
 व्याधा मृगवधं कर्तुं सम्यग्गायन्ति सुस्वरम् ॥ ७ ॥ प्रहरिष्यन्प्रियं ब्रूयात्प्रहृत्यापि प्रियो-
 त्तम् । अपि चास्य शिरश्छित्त्वा रुद्याच्छोचेत्तथापि च ॥ ८ ॥ सुमन्त्रिते सुविक्रान्ते सुकृतौ
 सुविचारिते । प्रारम्भे कृतबुद्धीनां सिद्धिरव्यभिचारिणी ॥ ९ ॥ नालसाः प्राप्नुवन्त्यर्थान्न
 शठा न च मायिनः । न च लोकरवाङ्मतीता न च संपत्प्रतीक्षिणः ॥ १० ॥ नोदन्वानर्थिता-
 मेति सदाभ्योभिः प्रपूर्यते । आत्मानुपात्रतां नेयः पात्रमायान्ति संपदः ॥ ११ ॥ काकता-
 लीययोगेन यदनात्मवती क्षणम् । करोति प्रणयं लक्ष्मीस्तदस्याः स्त्रीत्वचापलम् ॥ १२ ॥
 यो यमर्थं प्रार्थयते यदर्थं घटतेऽपि च । अवश्यं तदवाप्नोति न चेच्छान्तो निवर्तते ॥ १३ ॥
 केचिदज्ञानतो नष्टाः केचिन्नष्टाः प्रमादतः । केचिज्ज्ञानावलेपेन केचिन्नष्टैस्तु नाशिताः
 ॥ १४ ॥ मित्रस्वजनबन्धूनां बुद्धेर्धैर्यस्य चात्मनः । आपन्निकषपाषाणे नरो जानाति सार-
 ताम् ॥ १५ ॥ दुःस्थैरपि निजैरेव प्रावृत्तं सर्वमुत्तमम् । वृत्तं जीर्णाम्बरे वापि हृष्टे कर्पट-
 मर्हति ॥ १६ ॥ चिन्तनीया हि विपदामादावेव प्रतिक्रियाः । न कूपखननं युक्तं प्रदीप्ते
 वह्निना गृहे ॥ १७ ॥ वरं दारिद्र्यमन्यायप्रभवाद्विभवादिह । कृशताभिमता देहे पीनता न
 तु शोभते ॥ १८ ॥ अपरीक्ष्य न कर्तव्यं कर्तव्यं सुपरीक्षितम् । पश्चाद्भवति संतापो ब्राह्मणी
 नकुले यथा ॥ १९ ॥ स्त्री विनश्यति रूपेण ब्राह्मणो राजसेवया । गावो दूरप्रचारेण हिर-
 ण्यं लोभलिप्सया ॥ २० ॥ अतिदानाद्वलिर्बद्धो ह्यतिमानात्सुयोधनः । विनष्टो रावणो
 लौल्यादति सर्वत्र वर्जयेत् ॥ २१ ॥ धनमस्तीति वाणिज्यं किंचिदस्तीति कर्षणम् । सेवा न
 किंचिदस्तीति भिक्षा नैव च नैव च ॥ २२ ॥ स्पृशन्नपि गजो हन्ति जिघ्रन्नपि मुजंगमः ।
 हसन्नपि नृपो हन्ति मानयन्नपि दुर्जनः ॥ २३ ॥ जानन्ति पशवो गन्धाद्वेदाज्जानन्ति
 पण्डिताः । चाराज्जानन्ति राजानश्चक्षुर्भ्यामितरे जनाः ॥ २४ ॥ युक्तियुक्तं प्रगृहीयाद्बाला-
 दपि विचक्षणः । रवेरविषये वस्तुं किं न दीपः प्रकाशयेत् ॥ २५ ॥ वृथा वृष्टिः समुद्रेषु
 वृथा वृत्तस्य भोजनम् । वृथा दानं समर्थस्य वृथा दीपो दिवापि च ॥ २६ ॥ अजायुद्धमृ-
 पिश्राब्दं प्रमाते मेघडम्बरम् । दंपत्योः कलहश्चैव परिणामे न किंचन ॥ २७ ॥ अर्थनाशं
 मनस्तापं गृहे दुश्चरितानि च । वञ्चनं चापमानं च मतिमान्न प्रकाशयेत् ॥ २८ ॥ अदृष्टिकं

१. वृद्धत्वेऽपि.

त्यजेद्देशं दृष्टिं सोपद्रवां त्यजेत् । त्यजेन्मायाविनं मित्रं धनं प्राणहरं त्यजेत् ॥ १९ ॥
 सौहृदेन परित्यक्तं निःस्नेहं खलवच्यजेत् । सोदरं भ्रातरमपि किमुतान्यं वृथाजनम् ॥ २० ॥
 यन्निमित्तं भवेच्छोको दुःखं वा त्रास एव च । आयासो वा यतः शूलस्तदेकाङ्गमपि त्यजेत् ॥ २१ ॥
 त्यजेदेकं कुलस्यार्थं ग्रामस्यार्थं कुलं त्यजेत् । ग्रामं जनपदस्यार्थं ह्यात्मार्थं त्यजेत् ॥ २२ ॥
 न गणस्याग्रतो गच्छेत्सिद्धे कार्ये समं फलम् । यदि कार्यविपत्तिः स्यात् खरस्तत्र हन्यते ॥ २३ ॥
 धनिकः श्रोत्रियो राजा नदी वैद्यस्तु पञ्चमः । पञ्च यत्र विद्यन्ते न तत्र दिवसं वसेत् ॥ २४ ॥
 चलत्येकेन पादेन तिष्ठत्येकेन पण्डितः । नासमीक्ष्य परं स्थानं पूर्वमायतनं त्यजेत् ॥ २५ ॥
 अनायके न वस्तव्यं न वसेद्बहुनायके । स्त्रीनाम् न वस्तव्यं न वसेद्बालनायके ॥ २६ ॥
 सर्वथा संत्यजेद्वादं न किञ्चिन्मर्मणि स्थेत् । सन्परित्यजेदर्थांस्त्वाध्यायस्य विरोधतः ॥ २७ ॥
 अनभिद्यां परस्वेषु सर्वसत्त्वेषु सौहृदम् । कर्मणां फलमस्तीति मनसा त्रितयं चरेत् ॥ २८ ॥
 प्राणातिपातः स्तैन्यं च परदारभिक्षणम् । त्रीणि पापानि कायेन नित्यशः परिवर्जयेत् ॥ २९ ॥
 न कश्चिदपि जानाति किं कश्चिदर्थो भविष्यति । अतः श्वः करणीयानि कुर्यादद्यैव बुद्धिमान् ॥ ३० ॥
 अनेन मर्त्यलोके यच्छोकद्वयशर्मदम् । विचिन्त्य तदनुष्ठेयं कर्म हेयं ततोऽन्यथा ॥ ३१ ॥
 उपकारः परमः धर्मः परार्थं कर्म नैपुणम् । पात्रे दानं परः कामः परो मोक्षो वितृष्णता ॥ ३२ ॥
 अक्षयं क्षयं दृष्ट्वा वल्मीकस्य तु संचयम् । अवन्ध्यं दिवसं कुर्याद्दानाध्ययनकर्मसु ॥ ३३ ॥
 दाता न गन्तव्याः सर्ववर्णेषु कर्हिचित् । न हीदृशमनायुष्यं त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ ३४ ॥
 मात्रा स्वस्रा दुहित्रा वा नैकशय्यासनो भवेत् । बलवानिन्द्रियग्रामो विद्वांसमपि कर्षति ॥ ३५ ॥
 परदारपरद्रव्यपरद्रोहपराङ्मुखः । गङ्गा ब्रूते कदागत्य मामयं पावयिष्यति ॥ ३६ ॥
 ब्रह्महत्यासुरापानं स्तेयं च गुरुतरुपगः । महान्ति पातकान्याहुस्तत्संस्पर्शं च पञ्चमः ॥ ३७ ॥
 स्त्रीबालस्वामिमित्रघ्नो गोघ्नो विश्वासघातकः । सुरापो ब्रह्महा चोत्तमान्येते सर्वनारकान् ॥ ३८ ॥
 अकृतज्ञमकार्यं च दीर्घरोषमनार्जवम् । चतुर्विधा हि चाण्डाला जन्मना सह पञ्चमः ॥ ३९ ॥
 कूटसाक्षी मृषावादी यश्चासदनुशास्ति वै । ते मोहयन्त्यवः सर्वे तथा ये वेदनिन्दकाः ॥ ४० ॥
 सर्वे यत्र विनेतारः सर्वे पण्डितमानिनः । महत्त्वमिच्छन्ति तद्गुणमवसीदति ॥ ४१ ॥
 घटं भिन्द्यात्पटं छिन्द्यात्कुर्याद्वासरोहणम् । केन प्रकारेण प्रसिद्धः पुरुषो भवेत् ॥ ४२ ॥
 न हीदृशं संवलनं त्रिषु लोकेषु विद्यते । दयामैत्री च भूतेषु दानं च मधुरा च वाक् ॥ ४३ ॥
 विवादो धनसंबन्धो याचनं स्त्रीषु संगतिः । आदानमग्रतः स्थायि मैत्रीमङ्गलस्य हेतवः ॥ ४४ ॥
 दर्शितानि कलत्राणि गृहे भुक्तमशङ्कितम् । कथितानि रहस्यानि सौहृदं किमतः परम् ॥ ४५ ॥
 दुःखेन श्लिष्यते भिन्नं श्लिष्टं दुःखेन विद्यते । भिन्नश्छिष्टा तु या प्रीतिः सा दुःखैक्यप्रदायिनी ॥ ४६ ॥
 ययोरेव समं वित्तं ययोरेव समं

कुलम् । तयोर्मैत्री विवाहश्च न तु पुष्टविपुष्टयोः ॥ ५७ ॥ दाने तपसि शौच्ये च यस्य न
 प्रथितं यशः । विद्यायामर्थलाभे वा तस्य जन्म निरर्थकम् ॥ ५८ ॥ उत्तमा आत्मना
 ख्याताः पितुः ख्याताश्च मध्यमाः । अधमा मातुलात्ख्याताः श्वशुराच्चाधमाधमाः ॥ ५९ ॥
 ऋणशेषश्चाग्निशेषः शत्रुशेषस्तथैव च । पुनः पुनः प्रवर्तन्ते तस्माच्छेषं न रक्षयेत् ॥ ६० ॥
 कुमोक्षेन दिनं नष्टं कुकलत्रेण शर्वरी । कुपुत्रेण कुलं नष्टं तन्नष्टं यन्न दीयते ॥ ६१ ॥
 कर्षश्च तपस्वी स्याच्छूरश्चाप्यकृतव्रणः । मद्यपा स्त्री सती राजन्निति न श्रद्धामहे ॥ ६२ ॥
 नाग्निस्तृप्यति काष्ठानां नापगानां महोदधिः । नान्तकः सर्वभूतानां न पुंसां वामलोचनाः
 ॥ ६३ ॥ सा भार्या या प्रियं ब्रूते स पुत्रो यत्र निवृत्तिः । तन्मित्रं यत्र विश्वासः स
 देशो यत्र जीव्यते ॥ ६४ ॥ व्रजत्यधः प्रयात्युच्चैर्नरः स्वैरेव चेष्टितैः । अधः कूपस्य
 खनक ऊर्ध्वं प्रासादकारकः ॥ ६५ ॥ कुर्यान्न परदारेच्छां विश्वासं स्त्रीषु वर्जयेत् । हतो
 दशास्यः सीतार्थी-हतः पत्न्या विदूरथः ॥ ६६ ॥ न मद्यव्यसने क्षीर्बः कुर्याद्दार्ताविपल्लव-
 म् । वृष्णयो हि ययुः क्षीवास्तृणैः प्रहरणैः क्षयम् ॥ ६७ ॥ दानं सत्त्वाश्रितं कुर्यान्न
 पश्चात्तापवान्भवेत् । बलिनात्मार्यतो बन्धे दानशेषस्य शुद्ध्ये ॥ ६८ ॥ न स्त्रीजितः प्रमू-
 षः स्याद्वाढरागवशीकृतः । पुत्रशोकाद्दशरथो जीवं जायाजितोऽत्यजत् ॥ ६९ ॥ क्षिपेद्वाक्य-
 शरान्धोरान्न पारुष्यविषल्लुतान् । वाक्पारुष्यरुषा चक्रे भीमः कुरुकुलक्षयम् ॥ ७० ॥
 ॥ ७१ ॥ कुर्यान्नीचिजनाभ्यस्तां न याच्ञां मानहारिणीम् । बलिप्रार्थनया प्राप लघुतां पुरु-
 षोत्तमः ॥ ७२ ॥ वक्रैः क्रूरतरैर्लुब्धैर्न कुर्यात्प्रीतिसंगतिम् । वसिष्ठस्याहरद्धेनुं विश्वामि-
 त्रो निमन्त्रितः ॥ ७३ ॥ तीव्रे तपसि लीनानामिन्द्रियाणां न विश्वसेत् । विश्वामित्रोऽपि
 मोत्कण्ठं कण्ठे जग्राह मेनकाम् ॥ ७४ ॥ भक्तं रक्तं सदासक्तं मिदोषं न परित्यजेत् ।
 रामस्त्यक्त्वा सतीं सीतां शोकशल्याकुलोऽभवत् ॥ ७५ ॥ वर्जयेदिन्द्रियजयैर्निर्जने जननी-
 मपि । पुत्रीकृतोऽपि प्रद्युम्नः कामितः शम्बरस्त्रिया ॥ ७६ ॥ प्रभुप्रसादे विश्वासं न कुर्या-
 त्प्रमत्तनिभे । नन्देन मन्त्री निक्षिप्तः शकटारोपिवन्धने ॥ ७७ ॥ अप्युन्नतपदारूढः
 ग्यान्नैवापमानयेत् । नहुषः शक्रतां प्राप्य च्युतोऽगस्त्यावमाननात् ॥ ७८ ॥ हितोपदेशं
 शृणुयात्कुर्वीत च यथोदितम् । विदुरोक्तमकृत्वाभूत्कौरवः शोकशल्यभाक् ॥ ७९ ॥ न
 पुत्रायत्तमैश्वर्यं कुर्यादार्यः । कथंचन । पुत्रार्पितप्रभुत्वोऽभूद्धतराष्ट्रस्तृणोपमः ॥ ८० ॥ श्रुति-
 मृत्युक्तमाचारं न त्यजेत्साधुसेवितम् । दैत्यानां श्रीवियोगोऽभूत्सत्यधर्मक्रियामुचाम् ॥ ८१ ॥
 ॥ ८२ ॥ न कुर्यादभिचारोग्रवश्यादिकुहकक्रियाम् । लक्ष्मणेनेन्द्रजित्कृत्याभिचारसमये

१. मत्तः.

हृतः ॥८३॥ व्याकुलोऽपि विपत्पातैः स्मरोद्विष्टं सदा हृदि । शरतरूपगतो भीष्मः सत्स-
 गरुडध्वजम् ॥ ८४ ॥ चिन्ता जरा मनुष्याणामनध्वा वाजिनां जरा । असंभोगो जरा क-
 णां वस्त्राणामातपो जरा ॥ ८५ ॥ प्रियवाक्यप्रदानेन सर्वे तुष्यन्ति जन्तवः । तस्मात्त-
 वक्तव्यं वचने का दरिद्रता ॥ ८६ ॥ पञ्चभिः सह गन्तव्यं स्थातव्यं पञ्चभिः सह
 पञ्चभिः सह वक्तव्यं न दुःखं पञ्चभिः सह ॥ ८७ ॥ यान्ति न्यायप्रवृत्तस्य विवेक-
 ऽपि सहायताम् । अपन्यानं तु गच्छन्तं सोदरोऽपि विमुञ्चति ॥ ८८ ॥ विद्याभ्यासो विचार-
 समयोरेव शोभते । विवाहश्च विवादश्च समयोरेव शोभते ॥ ८९ ॥ लक्ष्मीर्वसति जिह्वाग्रे नि-
 ह्वाग्रे मित्रबान्धवाः । जिह्वाग्रे बन्धनं प्राप्तं जिह्वाग्रे मरणं ध्रुवम् ॥ ९० ॥ यस्मिन्देहे न सं-
 नो न प्रीतिर्न च बान्धवाः । न च विद्यागमः कश्चिन्न तत्र दिवसं वसेत् ॥ ९१ ॥ के-
 दमित्रं स्कन्धेन यावत्कालविपर्ययः । अथैवमागते काले भिन्द्याद्वटमिवाश्मनि ॥ ९२ ॥
 सर्वनाशे समुत्पन्ने ह्यर्थं त्यजति पण्डितः । अर्थेन कुरुते कार्यं सर्वनाशो न जायते ॥ ९३ ॥
 मूर्खशिष्योपदेशेन दुष्टस्त्रीभरणेन च । द्विषतां संप्रयोगेण पण्डितोऽप्यवसीदति ॥ ९४ ॥
 मित्रद्रुहः कृतघ्नस्य स्त्रीघ्नस्य पिशुनस्य च । चतुर्णामपि चैतेषां निकृतिर्नैव विश्रुता ॥ ९५ ॥
 गतश्रीर्गणकान्द्वेष्टि गतायुश्च चिकित्सकान् । गतश्रीश्च गतायुश्च ब्राह्मणान्द्वेष्टि भारता ॥ ९६ ॥
 आत्मबुद्धिः सुखायैव गुरुबुद्धिर्विशेषतः । परबुद्धिर्विनाशाय स्त्रीबुद्धिः प्रलयावहा ॥ ९७ ॥
 विस्मयः सर्वथा हेयैः प्रेत्यूहः सर्वकर्मणाम् । तस्माद्विस्मयमुत्सृज्य साध्यसिद्धिर्विशील-
 ॥ ९८ ॥ विषादप्यमृतं ग्राह्यममेध्यादपि काञ्चनम् । नीचादप्युत्तमां विद्यां स्त्रीरत्नं दुष्-
 लादपि ॥ ९९ ॥ लुब्धमर्थेन गृह्णीयात्क्रुद्धमञ्जलिकर्मणा । मूर्खं छन्दानुवृत्त्या च तत्त्व-
 च पण्डितम् ॥ १०० ॥ जानीयात्संगरे भृत्यान्बान्धवान्वयसनागमे । आपत्कालेषु मित्र-
 णि भार्या च विमवक्षये ॥ १०१ ॥ खरं श्वार्नं गजं मत्तं रण्डां च बहुभाषिणीम् । रान-
 पुत्रं कुमित्रं च दूरतः परिवर्जयेत् ॥ १०२ ॥ दूरस्थं जलमध्यस्थं धावन्तं धनमविवक्ष-
 क्रोधवन्तं मदोन्मत्तं नमस्कारोऽपि वर्जयेत् ॥ १०३ ॥ पिपीलिकार्जितं धान्यं मसिकार्ज-
 चितं मधु । लुब्धेन संचितं द्रव्यं समूलं च विनश्यति ॥ १०४ ॥ न सारणीया धौ-
 रसना नीरसे जने । को नाम कुरुते फेरौ नायकः सायकक्षतिम् ॥ १०५ ॥ धातुवन्त-
 वित्ताशा मोक्षाशा कौलिके मते । जामातरि च पुत्राशा त्रयमेतन्निरर्थकम् ॥ १०६ ॥
 द्वाविमौ पुरुषौ लोके सुखिनौ न कदाचन । यश्चाधनः कामयते यश्च कुप्यत्यनीमन् ॥ १०७ ॥
 ॥ १०७ ॥ द्वाविमौ पुरुषौ लोके परप्रत्ययकारकौ । स्त्रियः कामितकामिन्यो लो-
 पूजितपूजकः ॥ १०८ ॥ द्वाविमौ पुरुषौ लोके सूर्यमण्डलभेदिनौ । परित्राज्योगयुक्तश्च लो-
 चाभिमुखो हतः ॥ १०९ ॥ द्वाविमौ पुरुषौ लोके स्वर्गस्योपरि तिष्ठतः । प्रभुश्च क्षमया यु-
 १. न्यायमार्गानुसारिणः २. तिर्यक्तादीनाः ३. पञ्चव इत्यर्थः ४. विघ्नरूपः

दरिद्रश्च प्रदानवान् ॥ ११० ॥ द्वाविमौ पुरुषौ लोके न भूतौ न भविष्यतः । प्रार्थितं यश्च
 कुरुते यश्च नार्थयते परम् ॥ १११ ॥ द्वाविमौ पुरुषौ लोके शिरःशूलकरावुभौ । गृहस्थश्च
 निरारम्भो यतिश्च सपरिग्रहः ॥ ११२ ॥ शत्रुर्दहति संयोगे वियोगे मित्रमप्यहो । उभ-
 योर्दुःखदायित्वं को भेदः शत्रुमित्रयोः ॥ ११३ ॥ दुष्टा भार्या शठं मित्रं मृत्युश्चोत्तरदा-
 यकः । ससर्पे च गृहे वासो मृत्युरेव न संशयः ॥ ११४ ॥ ददतो युध्यमानस्य पठतः
 पुलकौ न चेत् । आत्मनश्च परेषां च धिक्त्यागं पौरुषं श्रुतम् ॥ ११५ ॥ न तदुक्तं न
 तत्पीतं न तत्सुप्तं न तद्गतम् । यन्मांसमाहिषक्षीरललनावाजिवर्जितम् ॥ ११६ ॥ निःसारस्य
 पदार्थस्य प्रायेणाडम्बरो महान् । न सुवर्णे ध्वनिस्तादृग्यादृक्कांस्ये प्रजायते ॥ ११७ ॥
 मासि मासि समा ज्योत्स्ना पक्षयोरुभयोरपि । तत्रैकः शुक्लपक्षोऽभूद्यशः पुण्यैरवाप्यते
 ॥ ११८ ॥ मत्स्यादयोऽपि जानन्ति नीरक्षीरविवेचनम् । प्रसिद्धिरेव हंसस्य यशः पुण्यैरवा-
 प्यते ॥ ११९ ॥ पञ्चभिः कामिता कुन्ती तद्वधूरथ पञ्चभिः । सर्ता वदति लोकोऽयं यशः
 पुण्यैरवाप्यते ॥ १२० ॥ सौभाग्यं विरलस्य स्यात्समकर्णगुणेष्वपि । षड्विंशदायुधा पृथ्वी खड्गाय-
 तेव दृश्यते ॥ १२१ ॥ हस्तादपि न दातव्यं गृहादपि न दीयते । परोपकरणार्थाय वच-
 ने किं दरिद्रता ॥ १२२ ॥ वनानि दहतो वहेः सखा भवति मारुतः । स एव दीपना-
 शाय कृशे कस्यास्ति सौहृदम् ॥ १२३ ॥ भोज्यं भोजनशक्तिश्च रतिशक्तिर्वरस्त्रियः ।
 विषयो दानशक्तिश्च नाल्पस्य तपसः फलम् ॥ १२४ ॥ जानन्ति हि गुणान्वक्तुं तद्विधा
 एव तादृशाम् । वेत्ति विश्वंभरा भारं गिरीणां गरिमाश्रयम् ॥ १२५ ॥ जीवन्तोऽपि
 मृताः पञ्च व्यासेन परिकीर्तिताः । दरिद्रो व्याधितो मूर्खः प्रवासी नित्यसेवकः ॥ १२६ ॥
 अत्यासन्ना विनाशाय दूरतश्च फलप्रदाः । मध्यभावेन सेव्यन्ते राजा वह्निर्गुरुः स्त्रियः
 ॥ १२७ ॥ अमृतं दुर्लभं नृणां देवानामुदकं तथा । पितृणां दुर्लभः पुत्रस्तत्रं शक्रस्य दुर्ल-
 भम् ॥ १२८ ॥ शनैः पन्थाः शनैः कन्था शनैः पर्वतमस्तके । शनैर्विद्या शनैर्वित्तं पञ्चै-
 तानि शनैः शनैः ॥ १२९ ॥ अन्वैयागतविद्यानामन्वयागतसंपदाम् । विदुषां च प्रभूणां
 च हृदयं नार्वल्लिप्यते ॥ १३० ॥ मक्षिका मशको वेश्या मूषिको याचकस्तथा । ग्रामणी-
 र्गणकश्चैव सप्तैते परमक्षकाः ॥ १३१ ॥ अकृतोपद्रवः कश्चिन्महानपि न पूज्यते । अर्च-
 यन्ति नरा नागं न ताक्ष्यं न गजादिकम् ॥ १३२ ॥ शोभन्ते विद्यया विप्राः क्षत्रिया
 विजयश्रिया । श्रियोऽनुकूलदानेन लज्जया च कुर्लाङ्गनाः ॥ १३३ ॥ ब्राह्मणा गणका
 वेश्याः सारमेर्याश्च कुक्कुटाः । दृष्टेऽप्यन्येषु कुप्यन्ति न जाने तस्य कारणम् ॥ १३४ ॥

१. मित्रभावः. २. पञ्चसु वाक्येषु अतिवाह्यते सिध्यति आरोहति प्राप्यते वर्धते इति पञ्चक्रियाध्याहारः.
 ३. मार्गतिवाहनादीनि. ४. एतानि त्वरया न भवन्तीत्यर्थः. ५. वंशपरंपरागतविद्यानाम्. ६. सगर्वं न भवति.
 ७. कुलस्त्रियः. ८. श्वानः.
 २६

पुत्रपौत्रवधूमृत्यैः संपूर्णमपि सर्वदा । भार्याहीनगृहस्थस्य शून्यमेव गृहं मतम् ॥ १३५ ॥
 एकं दृष्ट्वा शतं दृष्ट्वा दृष्ट्वा पञ्चशतान्यपि । अतिलोभो न कर्तव्यश्चक्रं भ्रमति मत्तः
 ॥ १३६ ॥ अक्षरद्वयमभ्यस्तं नास्ति नास्तीति यत्पुरा । तदिदं देहि देहीति विपरीतम्
 पस्थितम् ॥ १३७ ॥ नवे वयसि यः शान्तः स शान्त इति मे मतिः । धातुषु क्षीयमाणेषु
 शान्तिः कस्य न जायते ॥ १३८ ॥ घिगृहं गृहिणीशून्यं धिक्कलत्रमपुत्रकम् । धिक्पुत्रभि-
 नीतं च घिज्योतिषमजातकम् ॥ १३९ ॥ अश्वं नैव गजं नैव व्याघ्रं नैव च नवै च । अजापुत्रं
 बलिं दद्याद्देवो दुर्वलघातकः ॥ १४० ॥ दुर्मन्त्री राज्यनाशाय ग्रामनाशाय कुञ्जरः । श्यालको
 गृहनाशाय सर्वनाशाय मातुलः ॥ १४१ ॥ जले तैलं खले गुह्यं पात्रे दानं मनागपि । शस्त्रे
 शास्त्रं स्वयं याति विस्तारं वस्तुशक्तिः ॥ १४२ ॥ उद्योगः कलहः कण्डूचूतं मद्यं पा-
 स्त्रियः । आहारो मैथुनं निद्रा सेवनान्तु विवर्धते ॥ १४३ ॥ कृतार्थः स्वामिनं द्रोष्टे
 कृतदारस्तु मातरम् । जातापत्या पतिं द्रोष्टि गतरोगश्चिकित्सकम् ॥ १४४ ॥ चक्षुःशून्य-
 न्यसेत्पादं वस्त्रपूतं जलं पिबेत् । सत्यपूतं वदेद्वाणीं मनःपूतं समाचरेत् ॥ १४५ ॥ नास्ति
 यज्ञं स्त्रियः किञ्चिन्न व्रतं नोपवासकम् । या तु भर्तारि शुश्रूषा तया स्वर्गं जयत्यसौ
 ॥ १४६ ॥ शुचिर्भूमिगतं तोयं शुचिर्नारी पतिव्रता । शुचिः क्षेमकरो राजा संतोषी ब्राह्म-
 णः शुचिः ॥ १४७ ॥ नित्यमास्यं शुचि स्त्रीणां शकुनिः फलपातने । वत्सोऽपि सतप-
 ने स्याच्छ्वा मृगग्रहणे शुचिः ॥ १४८ ॥ भर्ता देवो गुरुर्भर्ता धर्मतीर्थव्रतानि च । तस्मात्सर्व-
 त्सर्वं परित्यज्य पतिमेकं भजेत्सती ॥ १४९ ॥ असारे खलु संसारे सारमेतच्चतुष्टयम् ।
 काश्यां वासः सतां सङ्गो गङ्गाम्भः शंभुसेवनम् ॥ १५० ॥ उदारस्य तृणं वित्तं शूरस्य
 मरणं तृणम् । विरक्तस्य तृणं भार्या निःस्पृहस्य तृणं जगत् ॥ १५१ ॥ क्षीयन्ति तुल्यं तो-
 नास्ति न तोषात्परमं सुखम् । नास्ति तृण्णापरो व्याधिर्न च धर्मो दयापरः ॥ १५२ ॥
 सप्तैतानि न पूर्यन्ते पूर्यमाणान्यनेकशः । ब्राह्मणोऽग्निर्यमो राजा पयोधिरुदरं गृहम्
 ॥ १५३ ॥ कल्पान्तवातसंक्षोभलङ्घिताशेषभूतः । स्थैर्यप्रसादमर्यादास्ता एव हि महो-
 दधेः ॥ १५४ ॥ संपत्सरस्वती सत्यं संतानं सदनुग्रहः । सत्ता सुकृतसंभारः सकाराः सत-
 दुर्लभाः ॥ १५५ ॥ अभ्रच्छाया खलप्रीतिर्नवसस्यानि योषितः । किञ्चित्कालोपभोग्यानि
 यौवनानि धनानि च ॥ १५६ ॥ परोऽपि हितवान्बन्धुर्वन्धुरप्यहितः परः । अहितो देह-
 जो व्याधिर्हितमारण्यमौषधम् ॥ १५७ ॥ जलविन्दुनिपातेन क्रमशः पूर्यते घटः । स ह्येव
 सर्वविद्यानां धर्मस्य च धनस्य च ॥ १५८ ॥ सौवर्णानि सरोजानि निर्मातुं सन्ति शिल्पि-
 नः । तत्र सौरभनिर्माणे चतुरश्रतुराननः ॥ १५९ ॥ साक्षरं पुरुषं दृष्ट्वा यो नरो नाभि-
 मन्यते । बलीवर्दसमो लोके खुरशृङ्गविवर्जितः ॥ १६० ॥ को न याति वशं लोके पुत्रे

पिण्डेन पूरितः । मृदङ्गो मुखलेपेन करोति मधुरध्वनिम् ॥ १६१ ॥ लुब्धानां याचकः
 शत्रुश्रोत्राणां चन्द्रमा रिपुः । जारस्त्रीणां पतिः शत्रुमूर्खाणां बोधको रिपुः ॥ १६२ ॥
 अमन्त्रमक्षरं नास्ति नास्ति मूलमनौषधम् । अयोग्यः पुरुषो नास्ति योजकस्तत्र दुर्लभः
 ॥ १६३ ॥ परोपदेशवेलायां शिष्टाः सर्वे भवन्ति वै । विस्मरन्तीह शिष्टत्वं स्वकार्ये समु-
 पस्थिते ॥ १६४ ॥ गुणिनां निर्गुणानां च दृश्यते महदन्तरम् । हारः कण्ठगतः स्त्रीणां
 तूपुराणि च पादयोः ॥ १६५ ॥ अलभ्यं लब्धुकामस्य जनस्य गतिरीदृशी । अलभ्येषु मन-
 स्तापः संचितार्थो विनश्यति ॥ १६६ ॥ शत्रुवाक्यामृतं श्रुत्वा तेन सौहार्दमार्जवम् । न
 हि धीरेण कर्तव्यमात्मनः शुभमिच्छता ॥ १६७ ॥ शूरश्च कृतविद्यश्च रूपवत्यश्च योषितः ।
 यत्र यत्र गमिष्यन्ति तत्र तत्र कृतादराः ॥ १६८ ॥ चत्वारो धनदायादा धर्माग्निपत-
 स्कराः । तेषां ज्येष्ठावमानेन त्रयः कुप्यन्ति बान्धवाः ॥ १६९ ॥ शीलभारवती कान्ता
 पुष्पभारवती लता । अर्थभारवती वाणी भजते कामपि श्रियम् ॥ १७० ॥ पुरोत्पीडे तडा-
 गस्य परीवहः प्रतिक्रिया । शोकक्षोभे च हृदयं प्रलापैरेव धार्यते ॥ १७१ ॥ उपभोक्तुं
 न जानाति श्रियं प्राप्यापि मानवः । आकण्ठजलमग्नोऽपि श्वा लिहत्येव जिह्वया ॥ १७२ ॥
 आर्ता देवान्नमस्यन्ति तपः कुर्वन्ति रोगिणः । निर्धना दानमिच्छन्ति वृद्धा नारी पतिव्रता
 ॥ १७३ ॥ जामाता जठरं जाया जातवेदा जलाशयः । पूरिता नैव पूर्यन्ते जकाराः पञ्च
 दुर्मराः ॥ १७४ ॥ जननी जन्मभूमिश्च जाह्नवी च जनार्दनः । जनकः पञ्चमश्चैव जकाराः
 पञ्च दुर्लभाः ॥ १७५ ॥ सा श्रीर्या न मदं कुर्यात्स सुखी तृष्णयोज्जितः । तन्मित्रं यस्य
 विश्वासः पुरुषः स जितेन्द्रियः ॥ १७६ ॥ सुलभं वस्तु सर्वस्य न यात्यादरणीयताम् ।
 स्वदारपरिहारेण परदारार्थिनो जनाः ॥ १७७ ॥ एकस्य कर्म संवीक्ष्य करोत्यन्योऽपि
 गहितम् । गतानुगतिको लोको न लोकः पारमार्थिकः ॥ १७८ ॥ क्वचिद्दुष्टः क्वचि-
 द्दुष्टो रुष्टस्तुष्टः क्षणे क्षणे । अव्यवस्थितचित्तस्य प्रसादोऽपि भयंकरः ॥ १७९ ॥
 गुरुपत्न्यां निशाधीशो ब्राह्मण्यां पाकशासनः । गतः पञ्चैषुलक्ष्यत्वं का कथान्यस्य देहिनः
 ॥ १८० ॥ यस्मिन् रुष्टे भयं नास्ति तुष्टे चैव घनागमः । निग्रहानुग्रहौ न स्तः स रुष्टः
 किं करिष्यति ॥ १८१ ॥ आलस्योपहता विद्या परहस्तगताः स्त्रियः । अल्पबीजं हतं
 सेत्रं हतं सैन्यमनायकम् ॥ १८२ ॥ निर्विषेणापि सर्पेण कर्तव्या महती फणा । विषमस्तु
 न चाप्यस्तु खटाटोपो भयंकरः ॥ १८३ ॥ एक एव पदार्थस्तु त्रिधा भवति वीक्षितः ।
 कृष्णं कामिनी मांसं योगिभिः कामिभिः श्वभिः ॥ १८४ ॥ नारी परमुखद्वष्ट्री कविरव्य-
 वहारवित् । अपथ्यसेवी रोगी च कियद्विर्नोपहस्यते ॥ १८५ ॥ अन्यदा भूषणं पुंसां क्षमा
 लज्जेव योषिताम् । पराक्रमः परिभवे वैयात्यं सुरतेष्विव ॥ १८६ ॥ सांसारिकसुखासक्तं

१. भविष्यम्. २. शोभाम्. ३. प्रवहणम्. ४. उपायः.

ब्रह्मज्ञोऽस्मीति वादिनम् । कर्मब्रह्मोभयभ्रष्टं तं त्यजेदन्त्यजं यथा ॥ १८७ ॥ शैले शैले
माणिक्यं मौक्तिकं न गजे गजे । साधवो नहि सर्वत्र चन्दनं न वने वने ॥ १८८ ॥ मे-
तिर्लक्ष्मीर्व्ययः क्लेशः सा किं सा किं स किं स किम् । या लोभाद्या परद्रोहात्पराधे क-
परार्थकृत् ॥ १८९ ॥ मनो मधुकरो मेघो मानिनी मदनो मरुत् । मामदो मर्कटो मत्स्यो
मकारा दश चञ्चलाः ॥ १९० ॥ सुवर्णपुष्पितां पृथ्वीं चिन्वन्ति पुरुषास्त्रयः । शूद्र-
कृतविद्यश्च यश्च जानाति सेवितुम् ॥ १९१ ॥ यावज्जीवं सुखं जीवेदृणं कृत्वा घृतं पिबेत् ।
भस्मीभूतस्य जीवस्य पुनरागमनं कुतः ॥ १९२ ॥ असार एष संसारः सारं सारंगलोचनाः ।
तदर्थं धनमिच्छन्ति न त्यागेन धनेन किम् ॥ १९३ ॥ सत्यानुसारिणी लक्ष्मीः कौं-
स्त्यागानुसारिणी । अभ्याससारिणी विद्या बुद्धिः कर्मानुसारिणी ॥ १९४ ॥ उपाध्यायश्च
वैद्यश्च ऋतुकाले वरस्त्रियः । सूतिका दूतिका नौका कार्यान्ते ते च शप्पवत् ॥ १९५ ॥
विशाखान्ता गता मेघाः प्रसूतान्तं च यौवनम् । प्रणामान्तः सतां कोपो याचनान्तं हि गै-
रवम् ॥ १९६ ॥ कृतान्तपाशवद्धानां दैवोपहतचेतसाम् । बुद्ध्यः कुब्जगामिन्यो भवन्ति
महतामपि ॥ १९७ ॥ सदयं हृदयं यस्य भाषितं सत्यभूषितम् । कायः परहितो यस्य क-
लिस्तस्य करोति किम् ॥ १९८ ॥ अपत्यदर्शनस्यार्थे दारानपि च या त्यजेत् । त्यजन्ति
तामपि क्रूरा मातरं दारहेतवे ॥ १९९ ॥ पुत्रसूः पाककुशला पवित्रा च पतिव्रता । पद्मां
पञ्चपैर्नारी भुवि संयाति गौरवम् ॥ २०० ॥ दातुरुन्नतवित्तस्य गुणयुक्तस्य चार्थिनः । दुर्क-
मः खलु संयोगः सद्बीजक्षेत्रयोरिव ॥ २०१ ॥ आज्ञामात्रफलं राज्यं ब्रह्मचर्यफलं तपः ।
परिज्ञानफलं विद्या दत्तभुक्तफलं धनम् ॥ २०२ ॥ आयुर्वित्तं गृहच्छिद्रं मन्त्रमौषधमैश्वर्यं
दानं मानापमानौ च नव गोप्यानि कारयेत् ॥ २०३ ॥ अग्नौ दग्धं जले मग्नं हृतं तस्मात्
पार्थिवैः । तत्सर्वं दानमित्याहुर्द्यदि क्लृप्तं न भाषते ॥ २०४ ॥ पात्रे त्यागी गुणे रागो
भोगी परिजनैः सह । शास्त्रे बोद्धा रणे योद्धा पुरुषः पञ्चलक्षणः ॥ २०५ ॥ संश्रयः
स्नेहमाख्याति वपुराख्याति भोजनम् । विनयो वंशमाख्याति देशमाख्याति भाषितम् ॥ २०६ ॥
किं विद्यया किं तपसा किं योगेन श्रुतेन च । किं विविक्तेन मौनेन स्त्रीभिर्यस्य मनो ह्रस्वम्
॥ २०७ ॥ यश्च मूढतमो लोके यश्च बुद्धेः परं गतः । तावुभौ सुखमेधेते क्लिश्यत्यन्तर्नि-
जनः ॥ २०८ ॥ त्यजेत्स्वामिनमत्युग्रमत्युग्रात्कृपणं त्यजेत् । कृपणादविशेषज्ञं तस्मात्
कृशानाशनम् ॥ २०९ ॥ पात्रापात्रविवेकोऽस्ति धेनुपन्नगयोरिव । तृणात्संजायते क्षीरं क्षीरा-
त्संजायते विषम् ॥ २१० ॥ शनैर्विद्यां शनैरर्थानारोहेत्पर्वतं शनैः । शनैरध्वसु वर्तेत यो-
नान्न परं ब्रजेत् ॥ २११ ॥ योजनानां सहस्राणि शनैर्याति पिपीलिका । अगच्छन्त्येव
योऽपि पदमेकं न गच्छति ॥ २१२ ॥ द्यूतं पुस्तकवाद्ये च नाटकेषु च सकिता । क्षि-
स्तन्द्री च निद्रा च विद्याविघ्नकराणि षट् ॥ २१३ ॥ अतिथिर्बालकश्चैव जननी जनक-

[प्र० ३]

स्तथा । पञ्चैते गृहिणः पोष्या इतरे च स्वशक्तितः ॥ २१४ ॥ गाढं गुणवती विद्या न
मुदे विनयं विना । मुखतापि मुदे भूयान्महत्सु विनयान्विता ॥ २१५ ॥ अहो साहजिकं
प्रेम दूरादपि विराजते । चकोरनयनद्वन्द्वमाल्हादयति चन्द्रमाः ॥ २१६ ॥ साक्षरा विप-
रीताश्चेद्भाक्षसा एव केवलम् । सरसो विपरीतश्चेत्सरसत्वं न मुञ्चति ॥ २१७ ॥ यदीच्छ-
ति वशीकर्तुं जगदेकेन कर्मणा । परापवादसस्येभ्यो गां चरन्तीं निवारय ॥ २१८ ॥ एक-
स्तपो द्विरध्यायी त्रिभिर्गीतं चतुः पथम् । सप्त पञ्च कृपीणां च संग्रामो बहुभिर्जनैः
॥ २१९ ॥ काकः पक्षिषु चाण्डालः स्मृतः सर्वेषु निन्दकः । नराणां कोऽपि चाण्डालः
स्मृतः सर्वेषु निन्दकः ॥ २२० ॥ दातृत्वं प्रियवक्तृत्वं धीरत्वमुचितज्ञता । अभ्यासेन न
लभ्येयुश्चत्वारः सहजा गुणाः ॥ २२१ ॥ लोभमूलानि पापानि रसमूलानि व्याधयः ।
इष्टमूलानि शोकानि त्रीणि त्यक्त्वा सुखी भव ॥ २२२ ॥ प्रदोषे दीपकश्चन्द्रः प्रभाते
दीपको रविः । त्रैलोक्ये दीपको धर्मः सुपुत्रः कुलदीपकः ॥ २२३ ॥ सुखार्थी त्यजते
विद्यां विद्यार्थी त्यजते सुखम् । सुखार्थिनः कुतो विद्या विद्यार्थिनः कुतः सुखम् ॥ २२४ ॥
अन्नं दानात्परं दानं विद्यादानमतः परम् । अन्नेन क्षणिका तृप्तिर्यावज्जीवन्ति विद्यया
॥ २२५ ॥ दूरस्थाः पर्वता रम्या वेश्या च मुखमण्डने । युद्धस्य वार्ता रम्या च त्रीणि
रम्याणि दूरतः ॥ २२६ ॥ माता यदि विषं दद्याद्विक्रीणाति पिता सुतम् । राजा हरति
सर्वस्वं तत्र का परिदेवता ॥ २२७ ॥ अहेरिव गुणाद्भूतः परान्नाच्च विषादिव । राक्षसीभ्य
इव स्त्रीभ्यः स विद्यामधिगच्छति ॥ २२८ ॥ अवज्ञात्रुटितं प्रेम न विकर्तुं क ईश्वरः ।
साधं न याति स्फुटितं लाक्षालेपेन मौक्तिकम् ॥ २२९ ॥ संनिकर्षोऽत्र मर्त्यानामनादरण-
कारणम् । गाङ्गं हित्वा यथान्याम्भस्तत्रत्यो याति शुद्धये ॥ २३० ॥ लेखनी पुस्तकं रामा
परहस्ते गता गता । कदाचित्पुनरायाता भ्रष्टा मुष्टा च चुम्बिता ॥ २३१ ॥ पूर्वदत्तेषु या
विद्या पूर्वदत्तेषु यद्धनम् । पूर्वदत्तेषु या भार्या अग्रे धावति धावति ॥ २३२ ॥ क्षमातुल्यं
तपो नास्ति संतोषान्न परं सुखम् । न दयासदृशं ज्ञानं नास्ति प्राणसमं भयम् ॥ २३३ ॥
श्रुत्वा धर्मं विजानाति श्रुत्वा त्यजति दुर्मतिम् । श्रुत्वा ज्ञानमवाप्नोति श्रुत्वा मोक्षं च वि-
न्दति ॥ २३४ ॥ मनो धावति सर्वत्र मदोन्मत्तगजेन्द्रवत् । ज्ञानाङ्कुशसमा बुद्धिस्तस्य नि-
श्रल्लते मनः ॥ २३५ ॥ इच्छेच्चैद्विपुलां मैत्रीं त्रीणि तत्र न कारयेत् । वाग्वादमर्थसंबन्धं
तत्पत्नीपरिभाषणम् ॥ २३६ ॥ अयुक्तं स्वामिनो युक्तं युक्तं नीचस्य दूषणम् । अमृतं राहवे
मृत्युर्विषं रुद्रस्य भूषणम् ॥ २३७ ॥ पाण्डिते चैव मूर्खे च बलवत्यपि दुर्जने । ईश्वरे च
दरिद्रे च मृत्योः सर्वत्र तुल्यता ॥ २३८ ॥ संग्रामे सुभटेन्द्राणां कवीनां कविमण्डले ।
दीप्तिर्वा दीप्तिहानिर्वा मूहूर्तादेव जायते ॥ २३९ ॥ विषस्य विषयाणां हि दृश्यते
महदन्तरम् । उपभुक्तं विषं हन्ति विषयः स्मरणादपि ॥ २४० ॥ पुराणान्ते श्मशा-

नान्ते मैथुनान्ते च या मतिः । सा मतिः सर्वदा चेत्स्यात्को न मुच्येत बन्धनात् ॥ २४१ ॥
 आकोरेणैव चतुरास्तर्कयन्ति परेङ्गितम् । गर्भस्थं केतकीपुष्पमामोदेनैव षट्पदाः ॥ २४२ ॥
 न ज्ञातुं नाप्यनुज्ञातुं नेक्षितुं नाप्युपेक्षितुम् । स्वजनः स्वजने जातं विपत्पातं समीहते ॥ २४३ ॥
 प्रायो दुरन्तपर्यन्ताः संपदोऽपि दुरात्मनाम् । भवन्ति हि सुखोदका विपदोऽपि महात्मनाम् ॥ २४४ ॥
 उदर्कभूतिमिच्छद्भिः सद्भिः खलु न दृश्यते । चतुर्थीचन्द्रलेखेव परस्त्रीभालपट्टिका ॥ २४५ ॥
 अकाण्डपातजातानामाद्राणां मर्मभेदिनाम् । गाढशोकप्रहाराणामचिन्तितमहौषधम् ॥ २४६ ॥
 अनिलोडितकार्यस्य वाग्जालं वाग्मिनो वृथा । निमित्तादपराद्धेषोर्गो-
 न्मुक्तस्येव वल्लितम् ॥ २४७ ॥ शंभुः श्वेतार्कपुष्पेण चन्द्रमा वस्त्रतन्तुना । अच्युतः स्मृति-
 मात्रेण साधवः करसंपुटैः ॥ २४८ ॥ अकृत्वा पौरुषं या श्रीर्विकासिन्यपि हि
 तथा । जरद्भवोऽपि चाश्नाति दैवादुपगतं तृणम् ॥ २४९ ॥ मन्दाकिनीपयःपानं मन्दा-
 क्षीमुखचुम्बनम् । मन्दरोपवनक्रीडा मन्दानुष्ठानतः कुतः ॥ २५० ॥ दीपो भक्षयते ध्वानं
 कज्जलं च प्रसूयते । यदन्नं भक्षयेन्नित्यं जायते तादृशी प्रजा ॥ २५१ ॥ मौनं कालविलम्ब-
 श्च प्रयाणं भूमिदर्शनम् । श्रुकुट्यन्यमुखी वार्ता नकारः षड्विधः स्मृतः ॥ २५२ ॥ अक्षराणि
 परीक्ष्यन्तामम्बराडम्बरेण किम् । शंभुरम्बरहीनोऽपि सर्वज्ञः किं न जायते ॥ २५३ ॥
 दोषोऽपि गुणतां याति प्रभोर्भवति चेच्छपा । अङ्गहीनोऽपि सूर्येण सारथ्ये योजितोऽरुम्भ-
 ॥ २५४ ॥ उत्तमं प्रणिपातेन शूरं भेदेन योजयेत् । नीचमल्पप्रदानेन इष्टं धर्मेण योज-
 येत् ॥ २५५ ॥ अकुले पतितो राजा मूर्खपुत्रो हि पण्डितः । निर्धनस्य धनप्राप्तिस्तृण-
 न्मन्यते जगत् ॥ २५६ ॥ लोकेषु निर्धनो दुःखी ऋणग्रस्तस्ततोऽधिकम् । ताम्यां तोष-
 युतो दुःखी तेभ्यो दुःखी कुमार्यकः ॥ २५७ ॥ आज्ञाभङ्गो नरेन्द्राणां विप्राणां मानस-
 षण्डनम् । पृथक्शय्या च नारीणामशस्त्रवध उच्यते ॥ २५८ ॥ प्रस्तावसदृशं वाक्यं सद्भाष-
 सदृशं प्रियम् । आत्मशक्तिसमं कोपं कुर्वाणो न विनश्यति ॥ २५९ ॥ पठकः पाठकश्चै-
 ये चान्ये शास्त्रपाठकाः । सर्वे व्यसनिनो ज्ञेया यः क्रियावान्स पण्डितः ॥ २६० ॥
 पण्डितैः सहसागत्यं पण्डितैः सह संकथाः । पण्डितैः सह मित्रत्वं कुर्वाणो नाव-
 सीदति ॥ २६१ ॥ शीलं शैलमनालस्यं पाण्डित्यं मित्रसंग्रहम् । अचोरहरणीयानि पञ्चै-
 तानि क्षयोनिधि ॥ २६२ ॥ मातृवत्परदाराणि परद्रव्याणि लोष्टवत् । आत्मत्सर्वभूतानि
 यः पश्यति स पश्यति ॥ २६३ ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणां यस्यैकोऽपि न विद्यते । अनाम-
 लस्तनस्येव तस्य जन्म निरर्थकम् ॥ २६४ ॥ स जीवति गुणा यस्य धर्मो यस्य स जीव-
 ति । गुणधर्मविहीनो यो निष्फलं तस्य जीवितम् ॥ २६५ ॥ गुरुशुश्रूषया विद्या पुष्क-
 लेन धनेन वा । अथवा विद्यया विद्या चतुर्थं नोपलभ्यते ॥ २६६ ॥ षट्पदः पुष्पमध्यस्थो
 यथा सारं समुद्धरेत् । तथा सर्वेषु शास्त्रेषु सारं गृह्णन्ति पण्डिताः ॥ २६७ ॥ गुणान्भूयते ह्ये-

[प्र० ३]

शूलं भूषयते कुलम् । सिद्धिर्भूषयते विद्यां भोगो भूषयते धनम् ॥ २६८ ॥ अगुणस्य
 हतं रूपमरीलस्य हतं कुलम् । असिद्धेस्तु हता विद्या अभोगस्य हतं धनम्
 ॥ २६९ ॥ दिवा पश्यति नोलूको काको नक्तं न पश्यति । अपूर्वः कोऽपि कामान्धो
 दिवा नक्तं न पश्यति ॥ २७० ॥ यौवनं धनसंपत्तिः प्रभुत्वमविवेकिता । एकैक-
 मप्यनर्थाय किमु तत्र चतुष्टयम् ॥ २७१ ॥ मुख्यमेकं पुरस्कृत्य शून्यात्मानोऽपि
 साधकाः । भवन्ति तं विना नैव यथा संख्याङ्गविन्दवः ॥ २७२ ॥ वचस्तत्रैव वक्तव्यं
 यत्रोक्तं सफलं भवेत् । स्थायीभवति चात्यन्तं रङ्गः शुक्लपटे यथा ॥ २७३ ॥ पिण्डे पिण्डे
 गतिर्भिन्ना कुण्डे कुण्डे नवं पयः । जातौ जातौ नवाचारा नवा वाणी मुखे मुखे ॥ २७४ ॥ गा-
 न्धर्वगन्धसंयुक्तं ताम्बूलं भारती कथा । इष्टा भार्या प्रियं मित्रमपूर्वाणि दिने दिने ॥ २७५ ॥
 विद्या सह मर्तव्यं कुशिष्याय न दापयेत् । तथापि दीयते विद्या पश्चात्संजायते रिपुः
 ॥ २७६ ॥ मर्कटस्य सुरापानं तस्य दृश्चिकदंशनम् । तन्मध्ये भूतसंचारो यद्वा तद्वा भवि-
 ष्यति ॥ २७७ ॥ पुस्तकेषु च या विद्या परहस्तेषु यद्धनम् । संग्रामे च गृहे सैन्यं त्रयः
 पुंसां विडम्बनम् ॥ २७८ ॥ असावधाने पाण्डित्यं क्रयविक्रयमैथुनम् । भोजनं च पराधीनं
 त्रयः पुंसां विडम्बनम् ॥ २७९ ॥ पादेन क्रम्यते पन्था मानहीनं च भोजनम् । अविवेकि-
 प्रभोः सेवा पातकं किमतः परम् ॥ २८० ॥ तुष्यन्ति भोजनैर्विप्रा मयूरा घनगर्जितैः ।
 साधवः परसंतोषैः खलाः परविपत्तिषु ॥ २८१ ॥ प्रत्यक्षे गुरवः स्तुत्याः परोक्षे मित्रवा-
 न्धवाः । कर्मान्ते दासभृत्याश्च पुत्रा नैव तथा स्त्रियः ॥ २८२ ॥ विनयं राजपुत्रेभ्यः पण्डि-
 तेभ्यः सुभाषितम् । अनृतं द्यूतकारेभ्यः स्त्रीभ्यः शिक्षितकैतवम् ॥ २८३ ॥ धनधान्यप्रयो-
 गेषु विद्यासंग्रहणेषु च । आहारे व्यवहारे च त्यक्तलज्जः सुखी भवेत् ॥ २८४ ॥ मुहूर्त-
 मपि जीवेत नरः शुक्लेन कर्मणा । न कल्पमपि कृष्णेन लोकद्वयविरोधिना ॥ २८५ ॥
 मते शोको न कर्तव्यो भविष्यं नैव चिन्तयेत् । वर्तमानेन कालेन वर्तयन्ति विचक्षणाः
 ॥ २८६ ॥ स्वभावेन हि तुष्यन्ति देवाः सत्पुरुषाः पिता । ज्ञातयः खानपानेन वाक्प्रदाने-
 न पण्डिताः ॥ २८७ ॥ नराणां नापितो धूर्तः पक्षिणां चैव वायसः । चतुःपदां शृगालस्तु
 विच्छाचारी तपस्विनाम् ॥ २८८ ॥ चाण्डालः पक्षिणां काकः पशूनां चैव कुक्कुटः । कापौ
 पुनीनां चाण्डालः सर्वचाण्डालनिन्दकः ॥ २८९ ॥ भ्रमन्संपूज्यते चक्रं भ्रमन्संपूज्यते द्विजः ।
 भ्रमन्संपूज्यते राजा स्त्री भ्रमन्ती विनश्यति ॥ २९० ॥ न पश्यति च जन्मान्धः कामान्धो
 नैव पश्यति । न पश्यति मदोन्मत्तो ह्यर्थी दोषं न पश्यति ॥ २९१ ॥ स्वयं कर्म करोत्या-
 त्या स्वयं तत्फलमश्नुते । स्वयं भ्रमति संसारे स्वयं तस्माद्भिमुच्यते ॥ २९२ ॥ खड्गमूलं
 पद्मेन्द्राज्यमस्त्रीमूलं स्थिरं भवेत् । प्रजामूलं भवेदर्थी वैरमूलं विनश्यति ॥ २९३ ॥ ऋणकर्ता
 पिता शत्रुर्माता दुश्चारिणी रिपुः । अविनीता रिपुर्भार्या पुत्रः शत्रुरपण्डितः ॥ २९४ ॥

नास्ति कामसमो व्याधिर्नास्ति मोहसमो रिपुः । नास्ति क्रोधसमो वहिर्नास्ति ज्ञान-
 त्परं सुखम् ॥ २९५ ॥ विद्या मित्रं प्रवासेषु भार्या मित्रं गृहेषु च । व्याधितस्यैव
 मित्रं धर्मो मित्रं मृतस्य च ॥ २९६ ॥ नास्ति मेघसमं तोयं नास्ति चात्मसमं वस्त्रम् ।
 नास्ति चक्षुःसमं तेजो नास्ति धान्यसमं प्रियम् ॥ २९७ ॥ अधना धनमिच्छन्ति वाच-
 म्छन्ति गर्विताः । मानवाः स्वर्गमिच्छन्ति मोक्षमिच्छन्ति देवताः ॥ २९८ ॥ सत्येन
 धार्यते पृथ्वी सत्येन तपते रविः । सत्येन वायवो वान्ति सर्वं सत्ये प्रतिष्ठितम् ॥ २९९ ॥
 हस्तस्य भूषणं दानं सत्यं कण्ठस्य भूषणम् । श्रोत्रस्य भूषणं शास्त्रं भूषणे किं प्रयोजनम्
 ॥ ३०० ॥ युक्तमुक्तं पुराविद्धिः चिन्ता मूर्तिः सुदारुणा । न भेषजैर्लङ्घ्यैर्वा न चान्य-
 रूपशाम्यति ॥ ३०१ ॥ आवासः क्रियतां गाङ्गे पापहारिणि वारिणि । स्तनमध्ये तरुण्य
 वा मनोहारिणि हारिणि ॥ ३०२ ॥ अगाधजलसंचारी न गर्वं याति रोहितः । अङ्गुष्ठो-
 दकमात्रेण शफरी फर्फरायते ॥ ३०३ ॥ सुभाषितरसास्वादं प्रौढस्त्रीसंगमं तथा । सेव-
 विवेकिनो राज्ञो दुःखनिर्मूलनं त्रयम् ॥ ३०४ ॥ ईर्ष्या घृणी त्वसंतुष्टः क्रोधनो निवृत्त-
 क्लितः । परमाग्योपजीवी च षडेते दुःखभागिनः ॥ ३०५ ॥ नवं वस्त्रं नवं छत्रं नव-
 स्त्री नूतनं गृहम् । सर्वत्र नूतनं शस्तं सेवकाश्च पुरातने ॥ ३०६ ॥ वृद्धस्य व्यसनं श्राव-
 मापत्काले ह्युपस्थिते । सर्वत्रैवं विचारेण नाहारे न च मैथुने ॥ ३०७ ॥ अतिदूरपथश्रान्त-
 श्छायां यान्ति च शीतलम् । शीतलाश्च पुनर्यान्ति का कस्य परिदेवना ॥ ३०८ ॥ अ-
 मानं पुरस्कृत्य मानं कृत्वा च प्रसङ्गे । स्वकार्यमुद्धरेत्प्राज्ञः कार्यध्वंसे हि मूर्खता ॥ ३०९ ॥
 कृतस्य करणं नास्ति मृतस्य मरणं तथा । गतस्य शोचनं नास्ति ह्येतद्वेदविदां मतम्
 ॥ ३१० ॥ नाकाले म्रियते जन्तुर्विद्धः शरशतैरपि । कुशकण्टकविद्धोऽपि प्राप्तकाले न
 जीवति ॥ ३११ ॥ निमग्नस्य पयोराशौ पर्वतात्पतितस्य च । तक्षकेनापि दष्टस्य अपि
 र्ममाणि रक्षति ॥ ३१२ ॥ ना ऋषिः कुरुते काव्यं ना रुद्रः क्रमपाठकः । ना देवांते
 ददात्यन्नं ना विष्णुः पृथिवीपतिः ॥ ३१३ ॥ कवयः किं न पश्यन्ति किं न मत्स्यन्ति
 वायसाः । मद्यपाः किं न जल्पन्ति किं न कुर्वन्ति योषितः ॥ ३१४ ॥ वह्निज्वालेव गृहि-
 णी रक्षणीया प्रयत्नतः । वृद्धिक्षयविकाराभ्यां स्वाश्रयक्षेममिच्छता ॥ ३१५ ॥
 ददाति प्रतिगृह्णाति गुह्यमाख्याति पृच्छति । भुङ्क्ते भोजयते चैव षड्विधं प्रीतिलक्षणा-
 ॥ ३१६ ॥ अस्थिरं जीवितं लोके अस्थिरं धनयौवने । अस्थिराः पुत्रदाराश्च धर्मः कीर्ति-
 र्व्यं स्थिरम् ॥ ३१७ ॥ लालयेत्पञ्चवर्षाणि दशवर्षाणि ताडयेत् । प्राप्ते षोडशवर्षाणि पुत्रे
 मित्रवदाचरेत् ॥ ३१८ ॥ गणेशः स्तौति मार्जारं स्ववाहस्याभिरक्षणे । महानपि प्रसङ्गेन नहि
 सेवितुमिच्छति ॥ ३१९ ॥ श्यामा मन्थरगामिन्यः पीनोन्नतपयोधराः । महिष्यश्च महि-
 ष्यश्च सन्ति पुण्यवतां गृहे ॥ ३२० ॥ पदे पदे च रत्नानि योजने रसकूपिका । भाष-

[प्र० ३]

हीना न पश्यन्ति बहुरत्ना वसुंवरा ॥ ३२१ ॥ राजा वेश्या यमो वह्निः प्राघूर्णो बालया-
 बकौ । परदुःखं न जानाति ह्यष्टमो ग्रामकण्टकः ॥ ३२२ ॥ क्रोधो मूलमनर्थानां क्रोधः
 संसारबन्धनम् । धर्मक्षयकरः क्रोधस्तस्मात्क्रोधं विवर्जयेत् ॥ ३२३ ॥ प्रेम सत्यं तयोरेव
 ययोर्योगवियोगयोः । वत्सरा वासरीयन्ति वासरीयन्ति वत्सराः ॥ ३२४ ॥ यावतः कुरुते
 जन्तुः संवन्धान्मनसः प्रियान् । तावतोऽस्य निखन्यन्ते हृदये शोकशङ्कवः ॥ ३२५ ॥
 किं धनेन कुबेरस्य सुभाषितगुणेन किम् । वाचस्पतेश्च दीपेन रवेः सिन्धोश्च विन्दुना
 ॥ ३२६ ॥ वचस्तत्रैव वक्तव्यं यत्रोक्तं सफलं भवेत् । स्थायीभवति चात्यन्तं रङ्गः शुद्ध-
 पटे यथा ॥ ३२७ ॥ मधुना सिञ्चितो निम्बः किं निम्बो मधु जायते । जातिस्वभावदोषो-
 ऽयं कटुकत्वं न मुञ्चति ॥ ३२८ ॥ शक्यते येन केनापि जीवनेनैव जीवितुम् । किंतु कौल-
 ब्रतोद्भूतप्रसङ्गः परदुःसहः ॥ ३२९ ॥ कर्तव्यमेव कर्तव्यं प्राणैः कण्ठगतैरपि । अकर्तव्यं
 न कर्तव्यं प्राणैः कण्ठगतैरपि ॥ ३३० ॥ अग्निहोत्रं गृहं क्षेत्रं सखाभार्यासुतं शिशुम् ।
 त्रिपाणिर्न पश्येत राजानं देवतां गुरुम् ॥ ३३१ ॥ उत्तमं स्वार्जितं भुक्तं मध्यमं पितुर-
 र्जितम् । कनिष्ठं भ्रातृवित्तं च स्त्रीवित्तमधमाधमम् ॥ ३३२ ॥ अलसस्य कुतो विद्या अवि-
 दस्य कुतो धनम् । अधनस्य कुतो मित्रममित्रस्य कुतः सुखम् ॥ ३३३ ॥ अनर्घ्यमपि
 माणिक्यं हेमाश्रयमपेक्षते । अनाश्रया न शोभन्ते पण्डिता वनिता लताः ॥ ३३४ ॥ विप्रा-
 र्थेषु धनं क्षीणं स्वदारागतयौवनम् । स्वामिकार्ये हतप्राणमन्ते तिष्ठति माधवम् ॥ ३३५ ॥
 न विश्वसेदमित्रस्य मित्रस्यापि न विश्वसेत् । कदाचित्कुपिते मित्रे सर्वं गुह्यं प्रकाशयति
 ॥ ३३६ ॥ चापल्यं लोलुपं कोपं मिथ्या पैशून्यतत्परम् । द्वेषं परगृहे वासं त्यजेदतानि
 बुद्धिमान् ॥ ३३७ ॥ अभ्रच्छाया तृणाग्निश्च खले प्रीतिः स्थले जलम् । वेश्यासक्तिः कुमि-
 त्रं च पडेते बुद्धदोषमाः ॥ ३३८ ॥ प्रमदा मदिरा लक्ष्मीर्विज्ञेया त्रिविधा सुरा । दृष्ट्वो-
 न्मादयत्येका पीता चान्यातिसंचयात् ॥ ३३९ ॥ राजपत्नी गुरोः पत्नी भ्रातृपत्नी तथैव
 च । पत्नीमाता स्वमाता च पञ्चैते मातरः स्मृताः ॥ ३४० ॥ अल्पोदकचलत्कुम्भि अल्प-
 शौरगवान्बुधिः । अल्पविद्या महागर्वी कुरूपी बहुचेष्टिकः ॥ ३४१ ॥ पुनर्गेहं पुनः
 राज्यं यौवनं न पुनः पुनः । पुनर्दाराः पुनर्वित्तं न शरीरं पुनः पुनः ॥ ३४२ ॥ इक्षुदण्डा-
 स्तिलाः शूद्राः कामिनी हेम मेदिनी । दधिचन्दनताम्बूलमर्दनं गुणवर्धनम् ॥ ३४३ ॥ परा-
 धिनं वृथा जन्म परस्त्रीषु वृथा सुखम् । परगृहे वृथा लक्ष्मीर्विद्या या पुस्तके वृथा ॥ ३४४ ॥
 सत्यं जनविरोधाय असत्यं जनरञ्जने । सुरासने विक्रीणानि दधि क्षीरं गृहे गृहे ॥ ३४५ ॥
 असंमाने तपोवृद्धिः संमानाच्च तपक्षपः । पूजया पुण्यहानिः स्यान्निन्दया सद्गतिर्भवेत् ॥ ३४६ ॥
 ध्यानशस्त्रं वकानां च वेश्यानां मोहशस्त्रकम् । साधुत्वशस्त्रं मैन्दानां परप्राणार्थहारकम्
 ॥ ३४७ ॥ कृतेऽभिगम्यते दानं त्रेतामाहूय दीयते । द्वापरे याचितादानं सेवादानं कलौ

युगे ॥ ३४८ ॥ मक्षिका मारुतो योगी धेनुरभिर्महानदी । पन्था नावा धनं धान्यं विप्रस
सदा शुचिः ॥ ३४९ ॥ ललितान्तानि गीतानि प्रसूतान्तं च यौवनम् । विशालान्तानि मे
धानि तक्रान्तं खलु भोजनम् ॥ ३५० ॥ घातुः परीक्षा दुर्मिक्षे स्त्रीपरीक्षा च निर्धने । पू
शूरपरीक्षा च मृत्योरत्यन्तमापदि ॥ ३५१ ॥ अन्यमाश्रयते लक्ष्मीस्त्वन्यमन्यं च मेदिनी । पू
अनन्यगामिनी पुंसां कीर्तिरेका पतिव्रता ॥ ३५२ ॥ न कालः खड्गमुद्यम्य शिरः कृते
कस्यचित् । कालस्य बलमेतावद्विपरीतार्थदर्शनम् ॥ ३५३ ॥ जानन्नपि जनो दैवात्प्रक्रोधि
विगर्हितम् । न कर्म गर्हितं लोके कस्यचिद्रोचते कृतम् ॥ ३५४ ॥ सद्भावेन जयेन्नि
सद्भावेन च बान्धवान् । स्त्रीभृत्यान्दानमानास्यां दाक्षिण्येनेतरं जनम् ॥ ३५५ ॥ सौ
षस्त्रिषु कर्तव्यः स्वदारे भोजने धने । त्रिषु चैव न कर्तव्यो दाने तपसि पाठने ॥ ३५६ ॥
न पुत्रात्परमो लाभो न भार्यायाः परं सुखम् । न धर्मात्परमं मित्रं नानृतात्पातकं परम् ॥ ३५७ ॥
॥ ३५७ ॥ ज्यायांसमपि शीलेन विहीनं नैव पूजयेत् । अपि शूद्रं च धर्मेजं सदृत्तमपि
जयेत् ॥ ३५८ ॥ शत्रोरपि गुणा वाच्या दोषा वाच्या गुरोरपि । सर्वदा सर्वयत्नेन पू
शिष्यवदाचरेत् ॥ ३५९ ॥ सुकुले योजयेत्कन्यां पुत्रं विद्यासु योजयेत् । व्यसने योक्ते
च्छत्रमिष्टं धर्मेण योजयेत् ॥ ३६० ॥ नक्षत्रभूषणं चन्द्रो नारीणां भूषणं पतिः । धर्म
भूषणं राजा विद्या सर्वस्य भूषणम् ॥ ३६१ ॥ लालने बहवो दोषास्ताडने बहवो गुणाः ।
तस्मात्पुत्रं च शिष्यं च ताडयेन्न तु लालयेत् ॥ ३६२ ॥ दूरतः शोभते मूर्खो लम्बशास्त्र
टाडतः । तावच्च शोभते मूर्खो यावत्किञ्चिन्न भाषते ॥ ३६३ ॥ सक्लृष्टं च मित्रं यः पु
संघातुमिच्छति । स मृत्युमुपगृह्णाति गर्भमश्वतरी यथा ॥ ३६४ ॥ जानीयात्प्रेषणे मृत्यु
न्वान्धवान्व्यसनागमे । मित्रं चापदि काले च भार्या च विभक्तये ॥ ३६५ ॥ न कश्चित्
स्यचिन्मित्रं न कश्चित्कस्यचिद्रिपुः । कारणेन हि जानाति मित्राणि च रिपूंस्तथा ॥ ३६६ ॥
हस्ती हस्तसहस्रेण शतहस्तेन वाजिनः । शृङ्गिणो दशहस्तेन स्थानत्यागेन दुर्जनः ॥ ३६७ ॥
आपदर्थं धनं रक्षेद्द्वारान् रक्षेद्नैरपि । आत्मानं सततं रक्षेद्द्वारैरपि धनैरपि ॥ ३६८ ॥ परदा
परद्रव्यं परीवादं परस्य च । परिहासं गुरोः स्थाने चापल्यं च विवर्जयेत् ॥ ३६९ ॥
अप्रगल्भस्य या विद्या कृपणस्य च यद्धनम् । यच्च बाहुबलं भीरोर्व्यर्थमेतत्तत्र यत् ॥ ३७० ॥
॥ ३७० ॥ शरीरनिरपेक्षस्य दक्षस्य व्यवसायिनः । बुद्धिप्रारब्धकार्यस्य नास्ति किञ्च
दुष्करम् ॥ ३७१ ॥ असूयया हतेनैव पूर्वोपायोद्यमैरपि । कर्तृणां गृह्यते संपत्सु हृदिमिति
मिस्तथा ॥ ३७२ ॥ अतिदाक्षिण्ययुक्तानां शङ्कितानां पदे पदे । परापवादभीरूणां दूत
यान्ति संपदः ॥ ३७३ ॥ आदानस्य प्रदानस्य कर्तव्यस्य च कर्मणः । क्षिप्रमक्रियन्त
णस्य कालः पिबति संपदः ॥ ३७४ ॥ अवमानं पुरस्कृत्य मानं कृत्वा च पृष्ठतः । तस्मात्

[प्र० ३]

समुद्धरोत्प्राज्ञः स्वार्थभ्रंशो हि मूर्खता ॥ ३७५ ॥ न स्वल्पस्य कृते भूरि नाशयेन्मतिमान्नरः ।
 दृढदेवातिपाण्डित्यं यत्स्वल्पाद्भूरिनाशनम् ॥ ३७६ ॥ अफलानि दुरन्तानि समव्ययफला-
 नि च । अशक्यानि च वस्तूनि नारभेत विचक्षणः ॥ ३७७ ॥ किं नु मे स्यादिदं कृत्वा
 किं नु मे स्यादकुर्वतः । इति संचिन्त्य मनसा प्राज्ञः कुर्वीत वा न वा ॥ ३७८ ॥ देहे पा-
 तित्ति का रक्षा यशो रक्ष्यमपातवत् । नरः पतितकायोऽपि यशःकायेन जीवति ॥ ३७९ ॥
 निमेषमात्रमपि ते वयो गच्छन्न तिष्ठति । तस्माद्देहेष्वनित्येषु कीर्तिमेकामुपार्जयेत् ॥ ३८० ॥
 बुधमे न गुणान्ब्रूयात्साधु वेत्ति यतः स्वयम् । मूर्खाग्रेऽपि च न ब्रूयाद्बुधप्रोक्तं न वेत्ति सः
 ॥ ३८१ ॥ यावत्स्वस्थमिदं देहं यावन्मृत्युश्च दूरतः । तावदात्महितं कुर्यात्प्राणान्ते किं
 करिष्यसि ॥ ३८२ ॥ यः करोति वधोदका निःश्रेयसकरीः क्रियाः । ग्लानिदोषच्छिदः
 स्वच्छाः स मूढः पङ्कयत्यपः ॥ ३८३ ॥ मूलं दोषस्य हिंसादेरर्थकामौ स्म मा मुपः । तौ
 हि तत्त्वावबोधस्य दुरुच्छेदावुपप्लवौ ॥ ३८४ ॥ अभिद्रोहेण भूतानामर्जयन्गल्बरीः श्रियः ।
 उदन्वानिव सिन्धूनामापदामेति पात्रताम् ॥ ३८५ ॥ यागम्याः सत्सहायानां यासु खेदो-
 मयं यतः । तासां किं यन्न दुःखाय विपदामिव संपदाम् ॥ ३८६ ॥ दुरासदानरीनुग्रान्धृ-
 तैर्विश्वासजन्मनः । भोगान्भोगानिवाहेयानध्यास्यापन्न दुर्लभाः ॥ ३८७ ॥ नान्तरज्ञाः श्रियो
 जातु प्रियैरासां न भूयते । आसक्तास्तास्वमी मूढा वामशीला हि जन्तवः ॥ ३८८ ॥
 कोऽपवादः स्तुतिपदे यदशीलेषु चञ्चलाः । साधुवृत्तानपि क्षुद्रा विक्षिपन्त्येव संपदः
 ॥ ३८९ ॥ कृतवानन्यदेहेषु कर्ता च विधुरं मनः । अप्रियैरेव संयोगो विप्रयोगः प्रियैः
 सह ॥ ३९० ॥ शून्यमाकीर्णतामेपि तुल्यं व्यसनमुत्सवैः । विप्रलम्भोऽपि लाभाय सति
 प्रियसमागमे ॥ ३९१ ॥ तदा रम्याण्यरम्याणि प्रियाः शल्यं तदासवः । तदैकाकी
 सन्धुः सन्निष्टेन रहितो यदा ॥ ३९२ ॥ युक्तः प्रमाद्यसि हितादपेतः परितप्यसे ।
 यदि नेष्टात्मनः पीडा मासञ्जि भवता जन ॥ ३९३ ॥ जन्मिनोऽस्य स्थितिं विद्वां-
 छन्मीमिव चलाचलाम् । भवान्मा स्म वधीन्मयायं न्यायाधारा हि साधवः ॥ ३९४ ॥
 अविज्ञातप्रबन्धस्य वचो वाचस्पतेरिव । ब्रजत्यफलतामेव नयद्बुह इवेहितम् ॥ ३९५ ॥
 कर्मायत्तं फलं पुंसां बुद्धिः कर्मानुसारिणी । तथापि सुधिया भाव्यं सुविचार्यैव कुर्वता
 ॥ ३९६ ॥ मनसा चिन्तितं कर्म वचसा न प्रकाशयेत् । अन्यलक्षितकार्यस्य यतः सिद्धि-
 र्वा जायते ॥ ३९७ ॥ कुदेशं च कुवृत्तिं च कुभार्यां कुनर्दीं तथा । कुद्रव्यं च कुभोज्यं च
 वर्जयेत्तु विचक्षणः ॥ ३९८ ॥ अस्ति पुत्रो वशे यस्य भृत्यो भार्या तथैव च । अमावे
 सति संतोषः स्वर्गस्थोऽसौ महीतले ॥ ३९९ ॥ माता यस्य गृहे नास्ति भार्या चाप्रियवा-
 दिनी । अरण्यं तेन गन्तव्यं यथारण्यं तथा गृहम् ॥ ४०० ॥ कोकिलानां स्वरो रूपं नारी-
 रूपं पतिव्रता । विद्या रूपं कुरूपाणां क्षमारूपं तपस्विनाम् ॥ ४०१ ॥ अविद्याजीवनं शून्यं

दिक्शून्या चेदबान्धवा । पुत्रहीनं गृहं शून्यं सर्वशून्या दरिद्रता ॥ ४०२ ॥ अन्या
वंशदोषेण कर्मदोषादरिद्रता । उन्मादो मातृदोषेण पितृदोषेण मूर्खता ॥ ४०३ ॥ अवि-
द्वेषे हता लङ्का अतिमाने च कौरवाः । अतिदाने बलिर्बद्धः सर्वमत्यन्तगर्हितम् ॥ ४०४ ॥
वस्त्रहीनस्त्वलंकारो घृतहीनं च भोजनम् । स्तनहीना च या नारी विद्याहीनं च जीवनम्
॥ ४०५ ॥ पुत्रप्रयोजना दाराः पुत्रः पिण्डप्रयोजनः । हितप्रयोजनं मित्रं धनं सर्वप्रयो-
जनम् ॥ ४०६ ॥ दुर्लभं प्राकृतं वाक्यं दुर्लभः क्षेमकृत्सुतः । दुर्लभा सदृशी मार्गा दुर्ल-
भः स्वजनः प्रियः ॥ ४०७ ॥ अशोच्यो निर्धनः प्राज्ञोऽशोच्यः पण्डितवान्धवः । अशो-
च्या विधवा नारी पुत्रपौत्रप्रतिष्ठिता ॥ ४०८ ॥ अविद्यः पुरुषः शोच्यः शोच्यं मैथुन-
मप्रजम् । निराहाराः प्रजाः शोच्याः शोच्यं राज्यमराजकम् ॥ ४०९ ॥ कुलीनैः सह सं-
कं पण्डितैः सह मित्रताम् । ज्ञातिभिश्च समं मेलं कुर्वाणो न विनश्यति ॥ ४१० ॥ कष्ट-
वृत्तिः पराधीना कष्टो वासो निराश्रयः । निर्धनो व्यवसायश्च सर्वकष्टा दरिद्रता ॥ ४११ ॥
तत्करस्य कुतो धर्मो दुर्जनस्य कुतः क्षमा । वेश्यानां च कुतः स्नेहः कुतः सत्यं च कामिनाम्
॥ ४१२ ॥ प्रेषितस्य कुतो मानं कोपनस्य कुतः सुखम् । स्त्रीणां कुतः सतीत्वं च कुतो मैत्र-
सलस्य च ॥ ४१३ ॥ दुर्बलस्य बलं राजा बालानां रोदनं बलम् । बलं मूर्खस्य मौनित्वं चोराणा-
मनृतं बलम् ॥ ४१४ ॥ यो ध्रुवाणि परित्यज्य अध्रुवं परिषेवते । ध्रुवाणि तस्य नश्यन्ति
अध्रुवं नष्टमेव च ॥ ४१५ ॥ शुष्कं मांसं स्त्रियो वृद्धा बालार्कस्तरुणं दधि । प्रभो-
मैथुनं निद्रा सद्यः प्राणहराणि षट् ॥ ४१६ ॥ सद्यो मांसं नवान्नं च बाला स्त्री सौभाग्य-
जनम् । घृतमुष्णोदकं चैव सद्यः प्राणकराणि षट् ॥ ४१७ ॥ सिंहादेकं वकादेकं पटु-
स्त्रीणि गर्दभात् । वायसाच्च पञ्चः शिक्षेच्चत्वारि कुक्कुटादपि ॥ ४१८ ॥ प्रभूतमल्पमर्थं
वा यो नरः कर्तुमिच्छति । सर्वारम्भेण तत्कुर्यात्सिंहादेकं प्रकीर्तितम् ॥ ४१९ ॥ सर्वेन्द्रि-
याणि संयम्य ब्रह्मवत्पतितो जनः । कालदेशोपपन्नानि सर्वकार्याणि साधयेत् ॥ ४२० ॥
बद्धाशी स्वल्पसंतुष्टः सुनिद्रः शीघ्रचेतनः । प्रभुभक्तश्च शूरश्च ज्ञातव्याः पटुनो गुणाः
॥ ४२१ ॥ अविश्रामं बहेद्भारं शीतोष्णं च न विन्दति । ससंतोषस्तथा नित्यं त्रीणि शिक्षे-
गर्दभात् ॥ ४२२ ॥ गूढमैथुनधाष्टर्चे च काले चालयसंग्रहम् । अप्रमादमनालसं पञ्च
शिक्षेत वायसात् ॥ ४२३ ॥ युद्धं च प्रातरुत्थानं भोजनं सह बन्धुभिः । स्त्रियमापन्नं
रक्षेत्शत्रुः शिक्षेत कुक्कुटात् ॥ ४२४ ॥ कोऽतिभारः समर्थानां किं दूरं व्यवसायिनाम् ।
को विदेशः सविद्यानां कः परः प्रियवादिनाम् ॥ ४२५ ॥ आपदां कथितः पन्था इन्द्रि-
याणामसंयमः । तज्जयः संपदां मार्गो येनेष्टं तेन गम्यताम् ॥ ४२६ ॥ न च विद्यासमो
बन्धुर्न च व्याघ्रिसमो रिपुः । न चापत्यसमः स्नेहो न च दैवात्परं बलम् ॥ ४२७ ॥ सप्त-
द्रावरणा भूमिः प्राकारावरणं गृहम् । नरेन्द्रावरणा देशाश्चरित्रावरणाः स्त्रियः ॥ ४२८ ॥

वृत्कुम्भसमा नारी तप्ताङ्गारसमः पुमान् । तस्मादृतं च वह्निं च नैकत्र स्थापयेद्बुधः ॥ ४२९ ॥
 आहारो द्विगुणः स्त्रीणां बुद्धिस्तासां चतुर्गुणा । षड्गुणो व्यवसायश्च कामश्चाष्टगुणः स्मृतः
 ॥ ४३० ॥ जीर्णमन्नं प्रशंसीयाद्भार्या च गतयौवनाम् । रणात्प्रत्यागतं शूरं सस्यं च गृह-
 मागतम् ॥ ४३१ ॥ असंतुष्टा द्विजा नष्टाः संतुष्टाश्च महीभुजः । सलज्जा गणिका नष्टा
 निर्लज्जाश्च कुलस्त्रियः ॥ ४३२ ॥ अवंशपतितो राजा मूर्खपुत्रश्च पण्डितः । अधनेन धनं
 प्राप्य तृणवन्मन्यते जगत् ॥ ४३३ ॥ पुस्तकस्था तु या विद्या परहस्तगतं धनम् । कार्यकाले
 समुत्पन्ने न सा विद्या न तद्धनम् ॥ ४३४ ॥ पादपानां भयं वातात्पद्मानां शिशिराद्भयम् ।
 पर्वतानां भयं वज्रात्साधूनां दुर्जनाद्भयम् ॥ ४३५ ॥ यस्य क्षेत्रं नदीतीरे भार्या वापि पर-
 प्रिया । पुत्रस्य विनयो नास्ति मृत्युरेव न संशयः ॥ ४३६ ॥ असंभाव्यं न वक्तव्यं
 प्रत्यक्षमपि दृश्यते । शिला तरति पानीयं गीतं गायति वानरः ॥ ४३७ ॥ सुभिक्षं कृषके
 नित्यं नित्यं सुखमरोगिणि । भार्या भर्तुः प्रिया यस्य तस्य नित्योत्सवं गृहम् ॥ ४३८ ॥
 हेला स्यात्कार्यनाशाय बुद्धिनाशाय निर्धनम् । याचना माननाशाय कुलनाशाय भोजनम्
 ॥ ४३९ ॥ सेवितव्यो महावृक्षः फलच्छायासमन्वितः । यदि दैवात्फलं नास्ति छाया
 केन निवार्यते ॥ ४४० ॥ प्रथमे नार्जिता विद्या द्वितीये नार्जितं धनम् । तृतीये नार्जितं पुण्यं
 चतुर्थे किं करिष्यति ॥ ४४१ ॥ नदीकूले च ये वृक्षाः परहस्तगतं धनम् । कार्यं स्त्रीगोचरो
 यस्यात्सर्वं तद्विफलं भवेत् ॥ ४४२ ॥ कूपोदकं वटच्छाया श्यामा स्त्री चेष्टकालयम् ।
 शीतकाले भवेदुष्णं ग्रीष्मकाले च शीतलम् ॥ ४४३ ॥ विषं चङ्क्रमणं रात्रौ विषं
 राज्ञोऽनुकूलता । विषं स्त्रियोऽप्यन्यद्बुद्धौ विषं व्याधिरवीक्षितः ॥ ४४४ ॥ दुरधीता विषं
 विद्या अजीर्णं भोजनं विषम् । विषं गोष्ठी दरिद्रस्य वृद्धस्य तरुणी विषम् ॥ ४४५ ॥
 प्रदोषे निहतः पन्थाः पतिता निहताः स्त्रियः । अल्पबीजं हतं क्षेत्रं भृत्यदोषाद्धतः प्रभुः
 ॥ ४४६ ॥ हतमश्रोत्रियं श्राद्धं हतो यज्ञस्त्वदक्षिणः । हता रूपवती वन्द्या हतं सैन्यम-
 नायकम् ॥ ४४७ ॥ किं करिष्यन्ति वक्तारः श्रोता यत्र न विद्यते । नम्रक्षपणके देशे
 राजकः किं करिष्यति ॥ ४४८ ॥ अजरामरवत्प्राज्ञो विद्यामर्थं च चिन्तयेत् । गृहीत इव
 केशेषु मृत्युना धर्ममाचरेत् ॥ ४४९ ॥ यौवनं धनसंपत्तिः प्रभुत्वमविवेकता । एकैकमप्य-
 नर्थाय किमु यत्र चतुष्टयम् ॥ ४५० ॥ आयुः कर्म च वित्तं च विद्या निधनमेव च ।
 पञ्चैतान्यपि सृज्यन्ते गर्भस्थस्यैव देहिनः ॥ ४५१ ॥ यदभावि न तद्भावि भावि चेन्न
 तदन्यथा । इति चिन्ताविषमोऽयमगदः किं न पीयते ॥ ४५२ ॥ नाद्रव्ये निहिता का-
 चिक्रिया फलवती भवेत् । न व्यापारशतेनापि शुकवत्पाठ्यते वकः ॥ ४५३ ॥ शोकस्था-
 नसहस्राणि भयस्थानशतानि च । दिवसे दिवसे मूढमाविशान्ति न पण्डितम् ॥ ४५४ ॥
 उत्थायोत्थाय बोद्धव्यं महद्भयमुपस्थितम् । मरणव्याधिशोकानां किमद्य निपतिष्यति

॥ ४५५ ॥ अनिष्टादिष्टलाभेऽपि न गतिर्जायते शुभा । यत्रास्ते विषसंसर्गोऽमृतं तन्मि-
मृत्यवे ॥ ४५६ ॥ न संशयमनारुह्य नरो भद्राणि पश्यति । संशयं पुनरारुह्य यदि जौ-
ति पश्यति ॥ ४५७ ॥ गतानुगतिको लोकः कुट्टिनीमुपदेशिनीम् । प्रमाणयति नो धर्मं यथा
गोघ्नमपि द्विजम् ॥ ४५८ ॥ प्राणा यथात्मनोऽभीष्टा भूतानामपि ते तथा । आत्मौपम्येन
भूतेषु दयां कुर्वन्ति साधवः ॥ ४५९ ॥ प्रत्याख्याने च दाने च सुखदुःखे प्रियाप्रिये ।
आत्मौपम्येन पुरुषः प्रमाणमधिगच्छति ॥ ४६० ॥ अवशेन्द्रियचित्तानां हास्तिस्नानमि-
क्रिया । दुर्भगाभरणप्रायो ज्ञानं भारः क्रियां विना ॥ ४६१ ॥ शङ्काभिः सर्वमाक्रान्तमन्त्रं
पानं च भूतले । प्रवृत्तिः कुत्र कर्तव्या जीवितव्यं कथं नु वा ॥ ४६२ ॥ सुमहान्त्यपि
शास्त्राणि धारयन्तो बहुश्रुताः । छेत्तारः संशयानां च क्लिश्यन्ते लोभमोहिताः ॥ ४६३ ॥
षड्वीषाः पुरुषेणेह हातव्या भूतिमिच्छता । निद्रा तन्द्रा भयं क्रोध आलस्यं दीर्घ-
सूत्रता ॥ ४६४ ॥ माता मित्रं पिता चेति स्वभावान्नित्यं हितम् । कार्यकारणतश्चा-
न्ये भवन्ति हितबुद्धयः ॥ ४६५ ॥ जातिमात्रेण किं कश्चिद्धन्यते पूज्यते क्वचित् । व्यव-
हारं परिज्ञाय वध्यः पूज्योऽथवा भवेत् ॥ ४६६ ॥ तृणानि भूमिरुदकं वाक्चतुर्थी च सूनुता ।
एतान्यपि सतां गेहे नोच्छिद्यन्ते कदाचन ॥ ४६७ ॥ न कश्चित्कस्यचिन्मित्रं न कश्चि-
त्कस्यचिद्रिपुः । व्यवहारेण मित्राणि जायन्ते रिपवस्तथा ॥ ४६८ ॥ आपत्सु मित्रं जानी-
याद्युद्धे शूरमृणे शुचिम् । भार्या क्षीणेषु वित्तेषु व्यसनेषु च बान्धवान् ॥ ४६९ ॥ सुहृदां
हितकामानां यः शृणोति न भाषितम् । विपत्संनिहिता तस्य स नरः शत्रुनन्दनः ॥ ४७० ॥
अपराधो न मेऽस्तीति नैतद्विश्वासकारणम् । विद्यते हि नृशंसेभ्यो भयं गुणवतामपि ॥ ४७१ ॥
दीपनिर्वाणगन्धं च सुहृद्वाक्यमरुंधतीम् । न जिघ्रन्ति न शृण्वन्ति न पश्यन्ति गतायुषः
॥ ४७२ ॥ मार्जारो महिषो मेषः काकः कापुरुषस्तथा । विश्वासात्प्रभवन्त्येते विश्वास-
स्तत्र नो हितः ॥ ४७३ ॥ यदशक्यं न तच्छक्यं यच्छक्यं शक्यमेव तत् । नोदके शकटं
याति न च नौर्गच्छति स्थले ॥ ४७४ ॥ द्रवत्वात्सर्वलोहानां निमित्तान्मृगपक्षिणाम् । भया-
ल्लोभाच्च मूर्खाणां संगतं दर्शनात्सताम् ॥ ४७५ ॥ पटुत्वं सत्यवादित्वं कथायोगेन बुध्यते ।
अस्तव्यत्वमचापल्यं प्रत्यक्षेणावगम्यते ॥ ४७६ ॥ लोकयात्रा भयं लज्जा दाक्षिण्यं त्याग-
शीलता । पञ्च यत्र न विद्यन्ते न कुर्यात्तत्र संस्थितिम् ॥ ४७७ ॥ अपुत्रस्य गृहं शून्यं
सन्मित्ररहितस्य च । मूर्खस्य च दिशः शून्याः सर्वशून्या दरिद्रता ॥ ४७८ ॥ परिच्छेदो
हि पाण्डित्यं यदापन्ना विपत्तयः । अपरिच्छेदकर्तृणां विपदः स्युः पदे पदे ॥ ४७९ ॥
पानीयं वा निरायासं स्वाद्वन्नं वा भयोत्तरम् । विचार्य खलु पश्यामि तत्सुखं यत्र निर्द्वि-
॥ ४८० ॥ जलमग्निर्विषं शस्त्रं क्षुद्रचाधिः पतनं गिरेः । निमित्तं किञ्चिदासाद्य देही प्राणा-
न्विमुञ्चति ॥ ४८१ ॥ नाप्राप्यमभिवाञ्छन्ति नष्टं नेच्छन्ति शोचितुम् । आपत्त्वपि न

[प्र० ३]

मुह्यन्ति नराः पण्डितबुद्धयः ॥ ४८२ ॥ सुखमापतितं सेव्यं दुःखमापतितं तथा । चक्रव-
त्परिवर्तन्ते दुःखानि च सुखानि च ॥ ४८३ ॥ वृत्त्यर्थं नातिचेष्टेत सा हि धात्रैव निर्मिता ।
गर्मादुत्पत्तिं जन्तौ मातुः प्रस्रवतः स्तनौ ॥ ४८४ ॥ येन शुद्धीकृता हंसाः शुकाश्च
हरितीकृताः । मयूराश्चित्रिता येन स ते वृत्तिं विधास्यति ॥ ४८५ ॥ धर्मार्थं यस्य वित्ते-
हा वरं तस्य निरीहता । प्रक्षालनाद्धि पङ्कस्य दूरादस्पर्शनं वरम् ॥ ४८६ ॥ जन्मनि
क्लेशबहुले किं नु दुःखमतः परम् । इच्छासंपद्यतो नास्ति यच्चेच्छा न निवर्तते ॥ ४८७ ॥
यद्यदेव हि वाञ्छेत ततो वाञ्छा प्रवर्तते । प्राप्त एवार्थतः सोऽर्थो यतो वाञ्छा निवर्तते ॥ ४८८ ॥
अम्मांसि जलजन्तूनां दुर्गं दुर्गनिवासिनाम् । स्वभूमिः श्वापदादीनां राज्ञां मन्त्री परं वलम्
॥ ४८९ ॥ कायः संनिहितापायः संपदः पदमापदाम् । समागमाः सापगमाः सर्वमुत्पादि भङ्गुरम्
॥ ४९० ॥ अधोऽधः पश्यतः कस्य महिमा नोपचीयते । उपर्युपरि पश्यन्तः सर्व एव दरिद्रति
॥ ४९१ ॥ अलब्धं चैव लिप्सेत लब्धं रक्षेद्वेक्षया । रक्षितं वर्धयेत्सम्यग्बुद्धं तीर्थेषु निक्षिपेत्
॥ ४९२ ॥ शीतवातातपक्लेशान्सहन्ते यान्पराश्रिताः । तदंशेनापि मेधावी तपस्त्यक्ता सुखी भवेत्
॥ ४९३ ॥ एतावज्जन्मसाफल्यं यदनायत्तवृत्तिता । ये पराधीनतां यातास्ते वै जीवन्ति के
भृताः ॥ ४९४ ॥ आश्रितानां भृतौ स्वामिसेवायां धर्मसेवने । पुत्रस्योत्पादने चैव न सन्ति
प्रतिहस्तकाः ॥ ४९५ ॥ पृष्ठतः सेवयेदर्कं जठरेण हुताशनम् । स्वामिनं सर्वभावेन पर-
लोकममायया ॥ ४९६ ॥ पञ्चभिर्याति दासत्वं पुराणैः कोऽपि मानवः । कोऽपि लक्षैः
कृती कोऽपि लक्षैरपि न लभ्यते ॥ ४९७ ॥ वाजिवारणलोहानां काष्ठपाषाणवाससाम् ।
नारीपुरुषतोयानामन्तरं महदन्तरम् ॥ ४९८ ॥ आरोप्यते शिला शैले यत्नेन महता यथा ।
निपात्यते क्षणेनाधस्तथात्मा गुणदोषयोः ॥ ४९९ ॥ प्रस्तावसदृशं वाक्यं सद्भावस-
दृशं प्रियम् । आत्मशक्तिसमं कोऽपि जानाति स पण्डितः ॥ ५०० ॥ अनाहूतो विशेष-
द्यत्तु अष्टौ बहु भाषते । आत्मानं मन्यते प्रीतं भूपालस्य स दुर्मतिः ॥ ५०१ ॥ किमप्यस्ति
स्वभावेन सुन्दरं वाप्यसुन्दरम् । यदेव रोचते यस्मै भवेत्तत्तस्य सुन्दरम् ॥ ५०२ ॥ यस्य
यस्य हि यो भावस्तेन तेन हि तं नरम् । अनुप्रविष्य मेधावी क्षिप्रमात्मवशं नयेत् ॥ ५०३ ॥
दोषभीतिरनारम्भस्तत्कापुरुषलक्षणम् । कैरजीर्णभयाद्भ्रातर्भोजनं परिहीयते ॥ ५०४ ॥
स्थान एव नियोज्यन्ते भृत्याश्चाभरणानि च । न हि चूडामणिः पादे नूपुरं मूर्ध्नि धार्यते
॥ ५०५ ॥ मुकुटे रोपितः काचश्चरणाभरणे मणिः । न हि दोषो मणेरस्ति किंतु साधो-
रविज्ञता ॥ ५०६ ॥ बालादपि गृहीतव्यं युक्तमुक्तं मनीषिभिः । रवेरविषये किं न प्रदी-
पस्य प्रकाशनम् ॥ ५०७ ॥ बन्धुस्त्रीभृत्यवर्गस्य बुद्धेः सत्त्वस्य चात्मनः । आपन्निकषपाषा-
णे नरो जानाति सारताम् ॥ ५०८ ॥ आज्ञाभङ्गो नरेन्द्राणां ब्राह्मणानामनादरः । पृथ-
क्ताया च नारीणां शस्त्रविहितो वधः ॥ ५०९ ॥ आपद्युन्मार्गगमने कार्यकालात्ययेषु च ।

कल्याणवचनं ब्रूयादष्टोऽपि हितो नरः ॥ ५१० ॥ कुर्वन्नपि व्यलीकानि यः प्रियः प्रिय
 एव सः । अनेकदोषदुष्टोऽपि कायः कस्य न वल्लभः ॥ ५११ ॥ अप्रियाण्यपि कुर्वणो यः
 प्रियः प्रिय एव सः । दग्धमन्दिरसारेऽपि कस्य बह्नावनादरः ॥ ५१२ ॥ अप्रियस्यापि
 वश्यस्य परिणामः सुखावहः । वक्ता श्रोता च यत्रास्ति रमन्ते तत्र संपदः ॥ ५१३ ॥
 न परस्यापराधेन परेषां दण्डमाचरेत् । आत्मनावगतं कृत्वा बध्नीयात्पूजयेच्च वा ॥ ५१४ ॥
 गुणदोषावनिश्चित्य विधिर्न ग्रहनिग्रहे । स्वनाशाय यथा न्यस्तो दर्पात्सर्पमुखे कः
 ॥ ५१५ ॥ पराम्रवं परिच्छेतुं योग्यायोग्यं न वेत्ति यः । अस्तीह यस्य विज्ञानं स कृच्छ्रे
 ऽपि न सीदति ॥ ५१६ ॥ द्वयोरेव समं वित्तं द्वयोरेव समं बलम् । तयोर्विवादो मन्त्रव्यो
 नोत्तमाधमयोः क्वचित् ॥ ५१७ ॥ बलवानपि निस्तेजाः कस्य नाभिभवास्पदम् । निःशङ्क
 दीयते लोकैः पश्य भस्मचये पदम् ॥ ५१८ ॥ बन्धुः को नाम दुष्टानां कुप्येत्को नाति
 याचितः । को न तृप्यति वित्तेन कुकृत्ये को न पण्डितः ॥ ५१९ ॥ धर्मार्थकामतत्त्वज्ञो
 नैकान्तकरुणो भवेत् । न हि हस्तस्थमप्यन्नं क्षमावान्भक्षितुं क्षमः ॥ ५२० ॥ क्षमा राज्ञो
 च मित्रे च यतीनामेव भूषणम् । अपराधिषु सत्त्वेषु नृपाणां सैव दूषणम् ५२१ ॥ सेवि
 व्यो महावृक्षः फलच्छायासमन्वितः । यदि दैवात्फलं नास्ति छाया केन निवार्यते ॥ ५२२ ॥
 हीनसेवा न कर्तव्या कर्तव्यो महदाश्रयः । पयोऽपि शौण्डिकीहस्ते वारुणीत्यभिधीयते
 ॥ ५२३ ॥ महानप्यल्पतां याति निर्गुणे गुणविस्तरः । आधाराधेयभावेन गजेन्द्र इव दर्श
 ने ॥ ५२४ ॥ सृष्टन्नपि गजो हन्ति जिघ्रन्नपि भुजंगमः । पलायन्नपि भूपालः प्रहसन्नापि
 दुर्जनः ॥ ५२५ ॥ वैद्यानामातुरः श्रेयान्व्यसनीशो वियोगिनाम् । विदुषां जीवनं शूद्रैः
 सद्गुणो जीवनं सताम् ॥ ५२६ ॥ तावद्भयाद्विभेतव्यं यावद्भयमनागतम् । आगतं तु भयं
 वीक्ष्य प्रहर्तव्यमभीतवत् ॥ ५२७ ॥ सुपूरा स्यात्कुनदिका सुपूरो मूषिकाञ्जलिः । सुसंतुष्टः
 कापुरुषः स्वरूपकेनापि तुप्यति ॥ ५२८ ॥ यस्य यस्य हि यो भावस्तस्य तस्य हितं
 नरः । अनुप्रविश्य मेधावी क्षिप्रमात्मवशं नयेत् ॥ ५२९ ॥ अस्मसा भिद्यते सेतुस्तथा
 मन्त्रोऽप्यरक्षितः । पैशून्याद्विद्यते स्नेहो वाचा भिद्येत कातरः ॥ ५३० ॥ अन्यप्रताप
 मासाद्य यो दृढत्वं न गच्छति । जतुजाभरणस्येव रूपेणापि हि तस्य किम् ॥ ५३१ ॥
 मये वा यदि वा हर्षे संप्राप्ते यो विमर्शयेत् । कृत्यं न कुरुते वेगान्न स संतापमाप्नुयात्
 ॥ ५३२ ॥ न वध्यन्ते ह्यविश्वस्ता बलिभिर्दुर्बला अपि । विश्वस्तास्त्वेव वध्यन्ते बलिभि
 दुर्बलैरपि ॥ ५३३ ॥ महामतिरपि प्राज्ञो न विश्वासं ब्रजेद्विपौ । विश्वासाच्चिदशेन्द्रेण
 दितैर्गर्भो विदारितः ॥ ५३४ ॥ न तच्छस्त्रैर्न नागेन्द्रैर्न हयैर्न पदातिभिः । कार्यं संनि
 द्धिभ्येति यथा बुद्ध्या प्रसाधितम् ॥ ५३५ ॥ मन्त्रिणां भिन्नसंवाने भिषजां सतिषा
 तिके । कर्मणि व्यज्यते प्रज्ञा स्वस्ये को वा न पण्डितः ॥ ५३६ ॥ अमृतं शिशिरे वाहि

प्र० १)
यः प्रिय
वीणो यः
मयस्यापि
११३-४
॥११४
खे काः
कच्छे-
मन्तव्यो
निःशङ्क
नाति-
तत्त्वज्ञो
मा शत्रौ
सेवि-
॥१२१॥
भिषीक्रे
इव दर्प-
हसन्नी
नं मूर्खः
तु स्वं
सुपुंखः
य हि तं
नेतुस्य
यप्रताप-
१३१॥
मायुषा-
बलिने
शेन्द्रेण
संभि-
तानि-
रे वरि-

रमृतं प्रियदर्शनम् । अमृतं राजसंमानममृतं क्षीरभोजनम् ॥ १३७ ॥ नाग्निस्तृप्यति-
काष्ठानां नापगानां महोदधिः । नान्तकः सर्वभूतानां न पुंसां वामलोचनाः ॥ १३८ ॥
सर्पणां च खलानां च परद्रव्यापहारिणाम् । अभिप्राया न सिध्यन्ति तेनैदं वर्तते जगत्
॥ १३९ ॥ नाविदग्धः प्रियं ब्रूयात्स्फुटवक्ता न वञ्चकः । निःस्पृहो नाधिकारी स्यान्नाका-
मी मण्डनप्रियः ॥ १४० ॥ औषधार्थमुमन्त्राणां बुद्धेश्चैव महात्मनाम् । असाध्यं नास्ति
लोकेऽत्र यद्ब्रह्माण्डस्य मध्यगम् ॥ १४१ ॥ न यस्य चेष्टितं विद्यान् कुलं न पराक्रमम् ।
न तस्य विश्वसेत्प्राज्ञो यदीच्छेच्छ्रियमात्मनः ॥ १४२ ॥ नष्टं मृतमतिक्रान्तं नानुशोचन्ति
पण्डिताः । पण्डितानां च मूर्खाणां विशेषोऽयं यतः स्मृतः ॥ १४३ ॥ अशौच्यानीह
भूतानि यो मूढस्तानि शोचति । स दुःखे लभते दुःखं द्वावनर्यो निषेवते ॥ १४४ ॥ स
सुहृद्वचसने यः स्यात्स पुत्रो यस्तु भक्तिमान् । स भृत्यो यो विधेयज्ञः सा भार्या यत्र
वर्धति ॥ १४५ ॥ यत्र देशेऽथवा स्थाने भोगान्मुक्ता स्ववीर्यतः । तस्मिन्निभवहीनो यो
वसेत्स पुरुषाधमः ॥ १४६ ॥ येनाहंकारयुक्तेन चिरं विलसितं पुरा । दीनं वदति तत्रैव
यः परेषां स निन्दितः ॥ १४७ ॥ मूर्खाणां पण्डिता द्वेष्या निर्धनानां महाधनाः । व्रतिनः
पापशीलानामसतीनां कुलस्त्रियः ॥ १४८ ॥ मित्रद्रोही कृतघ्नश्च तथा विश्वासघातकः ।
ते नरा नरकं यान्ति यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥ १४९ ॥ जिह्वालौल्यप्रसक्तानां जलमध्यनिवा-
सिनाम् । अचिन्तितो वधोऽज्ञानां मीनानामिव जायते ॥ १५० ॥ कृतान्तपाशवद्भानां
दैवोपहतचेतसाम् । बुद्धयः कुब्जगामिन्यो भवन्ति महतामपि ॥ १५१ ॥ व्यसनेष्वेव
सर्वेषु यस्य बुद्धिर्न हीयते । स तेषां पारमर्थ्येति तत्प्रभावादसंशयम् ॥ १५२ ॥ मित्रवा-
न्साधयत्यर्थान्दुःसाध्यानापि वै यतः । तस्मान्मित्राणि कुर्वीत समानान्यैव चात्मनः ॥ १५३ ॥
अपि संपूर्णतायुक्तैः कर्तव्या सुहृदो बुधैः । नदीशः परिपूर्णोऽपि चन्द्रोदयमपेक्षते ॥ १५४ ॥
यो मित्रं कुरुते मूढ आत्मनोऽसदृशं कुधीः । हीनं वाप्यधिकं वापि हास्यतां यात्यसौ जनः
॥ १५५ ॥ कारणान्मित्रतां याति कारणाद्याति शत्रुताम् । तस्मान्मित्रत्वमेवात्र योज्यं
वै न धीमता ॥ १५६ ॥ उपकाराच्च लोकानां निमित्तान्मृगपक्षिणाम् । भयाद्धोभाच्च
मूर्खाणां मैत्री स्याद्दर्शनात्सताम् ॥ १५७ ॥ ददाति प्रतिगृह्णाति गुह्यमाख्याति पृच्छति ।
मुक्ते भोजयते चैव षड्विधं प्रीतिलक्षणम् ॥ १५८ ॥ यस्य न ज्ञायते वीर्यं न कुलं न विचे-
ष्टितम् । न तेन संगतिं कुर्यादित्युवाच बृहस्पतिः ॥ १५९ ॥ शनैः शनैश्च भोक्तव्यं
तयं वित्तमुपाजितम् । रसायनमिव प्राज्ञैर्हेलया न कदाचन ॥ १६० ॥ मृतो दरिद्रः
पुरुषो मृतं मैथुनमप्रजम् । मृतमश्रोत्रियं श्राद्धं मृतो यज्ञस्त्वदक्षिणः ॥ १६१ ॥ गुरोः
पुत्रा मित्रमार्या स्वामिसेवकगेहिनीम् । यो गच्छति पुमांश्चोके तमाहुर्ब्रह्मघातिनम् ॥ १६२ ॥
अयशः प्राप्यते येन येन चापगतिर्भवेत् । स्वर्गाच्च भ्रश्यते येन तत्कर्म न समाचरेत्

॥ ५६३ ॥ यः स्तोकेनापि संतोषं कुरुते मन्दधीर्जनः । तस्य भाग्यविहीनस्य दत्ता श्रीर-
 पि मार्ज्यते ॥ ५६४ ॥ कृतनिश्चयिनो वन्द्यास्तुङ्गिमा नोपभुज्यते । चातकः को वराकोज-
 यस्येन्द्रो वारिवाहकः ॥ ५६५ ॥ तावत्स्यात्सर्वकृत्येषु पुरुषोऽत्र स्वयं प्रभुः । स्त्रीवाक्य-
 कुशविक्षुण्णो यावन्नो ध्रियते बलात् ॥ ५६६ ॥ अकृत्यं मन्यते कृत्यमगम्यं मन्यते सुगम् ।
 अभक्ष्यं मन्यते भक्ष्यं स्त्रीवाक्यप्रेरितो नरः ॥ ५६७ ॥ अग्निहोत्रफला वेदाः शीलैरुत्तमै-
 श्रुतम् । रतिपुत्रफला दारा दत्तमुक्तफलं धनम् ॥ ५६८ ॥ आपन्नाशाय विवुधैः कतव्याः
 सुहृदोऽमलाः । न तरत्यापदं काश्चिद्योऽत्र मित्रविवर्जितः ॥ ५६९ ॥ व्यसनं प्राप्य यो
 मोहात्केवलं परिदेवयेत् । क्रन्दनं वर्धयत्येव तस्यान्नं नाधिगच्छति ॥ ५७० ॥ केवलं व्यस-
 नस्योक्तं भेषजं नयपण्डितैः । तस्योच्छेदसमारम्भो विषादपरिवर्जनम् ॥ ५७१ ॥ नदीनां
 च कुलानां च मुनीनां च महात्मनाम् । परीक्षा न प्रकर्तव्या स्त्रीणां दुश्चरितस्य च
 ॥ ५७२ ॥ सद्भिः संबोध्यमानोऽपि दुरात्मा पापपौरुषः । घृष्यमाण इवाङ्गारो निर्मलत्वं न
 गच्छति ॥ ५७३ ॥ जनिता चोपनेतौ च यश्च विद्यां प्रयच्छति । अन्नदाता भयत्राता
 पञ्चैते पितरः स्मृताः ॥ ५७४ ॥ वरं वरयते कन्या माता वित्तं पिता श्रुतम् । बान्धवाः
 कुलमिच्छन्ति मिष्टान्नमितरे जनाः ॥ ५७५ ॥ यः पृष्ट्वा कुरुते कार्यं प्रष्टव्यान्स्वान्ति-
 न्गुरून् । न तस्य जायते विघ्नः कस्मिंश्चिदपि कर्मणि ॥ ५७६ ॥ कलहान्तानि हर्षाणि
 कुवाक्यान्तं च सौहृदम् । कुराजान्तानि राष्ट्राणि कुकर्मान्तं यशो नृणाम् ॥ ५७७ ॥ कृते
 प्रतिकृतिं कुर्याद्विसितं प्रतिहिंसितम् । न तत्र दोषं पश्यामि दुष्टे दुष्टं समाचरेत् ॥ ५७८ ॥
 न विश्वसेदविश्वस्ते विश्वस्ते नापि विश्वसेत् । विश्वासाद्भयमुत्पन्नं मूलादपि निकृन्तति
 ॥ ५७९ ॥ सर्वहिंसानिवृत्ता ये नराः सर्वसहाश्च ये । सर्वस्याश्रयभूताश्च ते नराः सर्व-
 गामिनः ॥ ५८० ॥ योऽस्ति यस्य यदा मांसमुभयोः पश्यतान्तरम् । एकस्य शणिष्ठा
 प्रीतिरन्यः प्राणैर्विमुच्यते ॥ ५८१ ॥ मर्तव्यमिति यद्दुःखं पुरुषस्योपजायते । राक्षसे
 नानुमानेन परेण परिवर्णितम् ॥ ५८२ ॥ स्वच्छन्दवनजातेन शाकेनापि प्रपूर्यते । अस-
 दग्धोदरस्यार्थे कः कुर्यात्पातकं महत् ॥ ५८३ ॥ विद्यया विनयावाप्तिः सा चेदविनयावहा ।
 किं कुर्मः कं प्रति ब्रूमो गरदायां स्वमातरि ॥ ५८४ ॥ वीणैव श्रोत्रहीनस्य लोलासीव वि-
 चक्षुषः । व्यसोः कुसुममालेव विद्या स्तब्धस्य निष्फला ॥ ५८५ ॥ विधा द्वेषा भ्रमं चक्रे कान्ता-
 कनकेषु च । तासु तेष्वप्यनासक्तः साक्षाद्भर्गो नराकृतिः ॥ ५८६ ॥ भूमिपतावर्धयतौ बाले द्वे
 तपोनिधौ विदुषि । योषिति मूर्खे गुरुषु च विदुषा नैवोत्तरं देयम् ॥ ५८७ ॥ कटुकं वा मधु-
 वा प्रस्तुतवाक्यं मनोहारि । वामे गर्दभनादश्चित्तप्रीत्यै प्रयाणेषु ॥ ५८८ ॥ अतिपरिचया-
 वज्ञा संततगमनादनादरो भवति । लोकः प्रयागवासी कूपे स्थानं समाचरति ॥ ५८९ ॥

अतिपरिचयादवज्ञा संततगमनादनादरो भवति । मूलये भिल्लपुरं ग्री चन्दनतरुकाष्ठमिन्धनं कुरुते ॥ ५९० ॥ अतिपरिचयादवज्ञा इति यद्वाक्यं मृषैव तद्वाति । अतिपरिचितेऽप्यनादौ संसारेऽस्मिन्न जायतेऽवज्ञा ॥ ५९१ ॥ अविधेयो भृत्यजनः शठानि मित्राण्यदायुः स्वामी । अविनयवती च भार्या मस्तकशूलानि चत्वारि ॥ ५९२ ॥ वैद्यस्तर्कविहीनो निर्लज्जा कुलवधूर्यतिमूर्खः । कटके च प्राहुणिको मस्तकशूलानि चत्वारि ॥ ५९३ ॥ शक्तिरहितोऽपि कुप्यति सेवासक्तोऽपि मानमुद्रहति । अधनोऽपि हि कामयते जानाति विधिविदम्बयितुम् ॥ ५९४ ॥ त्यजति भयमकृतपापं सुमित्रमयशः प्रमादिनं विद्या । द्वीः कामिनमलसं श्रीः क्रूरं स्त्री दुर्जनं लोकः ॥ ५९५ ॥ अनुचितकर्मारम्भः स्वजनविरोधो बैलीयसि स्पर्धी । प्रमदाजनविश्वासो मृत्युद्वाराणि चत्वारि ॥ ५९६ ॥ अन्यमुखे दुर्वादो यः प्रियवचने स एव परिहासः । इतरेन्धनजन्मा यो धूमः सोऽगुरुभवो धूपः ॥ ५९७ ॥ अशठमलोर्ममजिह्वं त्याग्निमनुरागिणं विशेषज्ञम् । यदि नाश्रयति नरं श्रीः श्रीरेव हि वञ्चिता तस्य ॥ ५९८ ॥ व्यययतितरामुपेतः स्वस्थप्रकृतीनवद्यलेशोऽपि । भृशमुद्विजते चक्षुः सक्तेन रजःकणेनापि ॥ ५९९ ॥ शरदि समग्रनिशाकरकरशतहतातिमिरसंचया रजनी । जलदान्तरितार्कामपि दिवसच्छायां न पूरयति ॥ ६०० ॥ यत्र न फलितास्तरवो विकसितसरसीरुहाः सरस्यो वा । न च सज्जनाः स देशो गच्छतु निधनं श्मशानसमः ॥ ६०१ ॥ गुणमधिगतमपि धनवानचिरान्नाशयति रक्षति दरिद्रः । मज्जयति रज्जुमम्भसि पूर्णः कुम्भः सखि न खलु तुच्छः ॥ ६०२ ॥ अनुधा अजंगमा अपि कयापि गत्या परं पदमवाप्ताः । मन्त्रिण इति कीर्त्यन्ते न यवलगुटिका इव जनेन ॥ ६०३ ॥ स्वल्पा अपि रामवलैर्ये न्यस्ताः नाशये पयोराशेः । ते शैलाः स्थितिमन्तो हन्त लघिन्नैव बहुमानः ॥ ६०४ ॥ यत्रार्जवेन लघिमा गरिमाणं वक्रता तनुते । छन्दःशास्त्र इवास्मिच्छोके सरलः सखे किमसि ॥ ६०५ ॥ सुहृदि निरन्तरचित्ते गुणवति भृत्ये प्रियासु नारीषु । स्वामिनि शक्तिसमेते निवेद्य दुःखं जनः सुखी भवति ॥ ६०६ ॥ प्राप्य चलानधिकाराब्शत्रुषु मित्रेषु बन्धुवर्गेषु । नापकृतं नोपकृतं न सत्कृतं किं कृतं तेन ॥ ६०७ ॥ वित्तं परिमितमधिकव्ययशीलं पुरुषमाकुलीकुरुते । ऊनांशुकमिव पीनस्तनजघनायाः कुलीनायाः ॥ ६०८ ॥ अप्रैतिबुद्धे श्रोतरि वक्तुर्वाक्यं प्रयाति वैफल्यम् । नयनविहीने भर्तरि लावण्यमिवेह खञ्जनाक्षीणाम् ॥ ६०९ ॥ बहुर्तैरहिते रसातल उत्तिष्ठन्ते हि सुमनसस्तपसि । कान्तारैर्जनवेगं विषय सद्र-

१. मलयपर्वते. २. भिल्लह्वी. ३. आगन्तुकः. ४. बलवद्विषये. ५. विग्रहः. ६. स्त्रीषु विश्वासः. ७. दुष्टमायम्. ८. काष्ठम्. ९. सरलम्. १०. दानशीलम्. ११. अल्पं वज्रम्. १२. मूर्खः. १३. खड्गरीटनयनानाम्. १४. तरहिते रसातले. आभ्रवृक्षे इत्यर्थः. १५. पुष्पाणि; (पक्षे) शोमनमनसः. मुनय इत्यर्थः. १६. माघमासे; (पक्षे) तपश्चर्यायाम्. १७. कान्तारमरण्यम्. दुर्गममार्ग इति यावत्. तत्संबन्धि एजनवेगं कंपनवेगं विषय

संफलास्तु विरलाः स्युः ॥ ६१० ॥ प्रतिगृहकोणं गुणिनो लूताकीटा इव स्फुरन्ति शतम् ।
तद्भासकः स्वगोभिः को वा रविरिव गुणज्ञोऽस्ति ॥ ६११ ॥ रमणीयः स हि पुरुषो रम-
णी यत्रैव रज्यति विदग्धा । श्लोकः स एव सुभगश्चित्तं सक्तं हि यत्र रसिकस्य ॥ ६१२ ॥
आपरितोषाद्विदुषां न साधु मन्ये प्रयोगविज्ञानम् । बलवदपि शिक्षितानामात्मन्यर्थं यत्
चेतः ॥ ६१३ ॥ अबला यत्र प्रबला शिशुरवनीशो निरक्षरो मन्त्री । नहि नहि तव
धनाशा जीवित आशापि दुर्लभा भवति ॥ ६१४ ॥ ज्वलति चलितेन्धनोऽग्निर्विप्रकृतः
यत्नगः फणं कुरुते । प्रायः स्वं महिमानं क्षोभात्प्रतिपद्यते जन्तुः ॥ ६१५ ॥ राजनि नि-
दुषां मध्ये वरसुरतानां समागमे स्त्रीणाम् । सौध्वसदूषितहृदयो वाक्पटुरपि कातरो भवति
॥ ६१६ ॥ अलिरनुसरति परिमलं लक्ष्मीरनुसरति नयगुणसमृद्धिम् । निम्नमनुसरति सलिलं
विधिलिखितं बुद्धिरनुसरति ॥ ६१७ ॥ स्वाधीनेऽपि कलत्रे नीचः परदारलम्पटो भवति ।
संपूर्णेऽपि तडागे काकः कुम्भोदकं पिबति ॥ ६१८ ॥ किं क्रूरं फणिहृदयं पुनरपि किं
क्रूरमङ्गनाहृदयम् । क्रूरात्क्रूरतरं किं पतिमुतधनहीनमङ्गनाहृदयम् ॥ ६१९ ॥ अनुकूलं
विमलाङ्गीं कुलजां कुशलां सुशीलसंपन्नाम् । पञ्चलकारां भार्या पुरुषः पुण्योदयाद्यधो
॥ ६२० ॥ अरसिकजनभाषणतो रसिकजनैः सह वरं कलहः । लम्बकुचालिङ्गनतो लिङ्ग-
चकुचापादताडनं श्रेयः ॥ ६२१ ॥ आपदि मित्रपरीक्षा शूरपरीक्षा रणाङ्गणे भाति ।
विनये वंशपरीक्षा स्त्रियः परीक्षा तु निर्धने पुंसि ॥ ६२२ ॥ अनवसरे च यदुक्तं सुभाषितं
तच्च भवति हास्याय । रहसि प्रौढवधूनां रतिसमये वेदपाठ इव ॥ ६२३ ॥ मूर्खोऽपि न
द्रष्टव्यो द्रष्टव्यश्चेन्न तेन सह तिष्ठेत् । यदि तिष्ठेन्न तु कथयेद्यदि कथयेन्मूर्खवत्कथयेत्
॥ ६२४ ॥ आरोग्यं विद्वत्ता सज्जनमैत्री महाकुले जन्म । स्वाधीनता च पुंसां महदैश्वर्यं
विनाप्यर्थैः ॥ ६२५ ॥ अवसरपठिता वाणी गुणगणरहितापि शोभते पुंसाम् । रतिसमये
युवतीनां भूषाहानिर्विभूषणं भवति ॥ ६२६ ॥ अव्याकरणमधीतं भिन्नद्रोण्या तरंगिणीव
णम् । भेषजमपथ्यसहितं त्रयमिदमकृतं वरं न कृतम् ॥ ६२७ ॥ यः पठति लिखति
पश्यति परिपृच्छति पण्डितानुपासयति । तस्य दिवाकरकिरणैर्नलिनीदलमिव विकासो
बुद्धिः ॥ ६२८ ॥ विरला जानन्ति गुणान्विरलाः कुर्वन्ति निर्धनस्नेहान् । विरलाः परस्पर-
र्यताः परदुःखेनापि दुःखिता विरलाः ॥ ६२९ ॥ सरलो न कुटिलसङ्गं कुरुते यदि
सहृणी भवेत्कुटिलः । कुरुते गुणोऽपि यावद्गुणो न भवेद्यथा शरो धनुषः ॥ ६३० ॥
अनवसरे याचितमपि सत्पात्रमपि कुप्यते दाता । रतिसमये च रुदन्तं प्रियमी-
पुत्राय कुप्यते माता ॥ ६३१ ॥ उद्वेजयति दरिद्रं परमुद्राया झणत्कारः । गृहपति-
सहित्वा सद्रसानि फलानि येषामेवंविधा विरलाः स्युः; (पक्षे) कान्ता स्त्री रा द्रव्यं जनवेगो जनवेगः
पुतान्मर्षयित्वा सद्रसः मोक्षरसः स एव फलं येषामेतादृशा विरलाः स्युः.
१. प्रकाशकः २. स्वेन्द्रियैः; (पक्षे) स्वकिरणैः ३. चतुरा ४. अविश्वस्तम् ५. भयम् ६. वाग्मी

रतिमिलितायाः कङ्कणनादो यथा जारम् ॥ ६३२ ॥ कोऽन्धो योऽकार्यरतः को बधिरो
यः शृणोति नैतानि । को मूको यः काले प्रियाणि वक्तुं न जानाति ॥ ६३३ ॥ कुत्र
विधेयो यत्नो विद्याभ्यासे सदैवधे दाने । अवधीरणा क कार्या खलपरयोषित्परधनेषु
॥ ६३४ ॥ कुत्र विधेयो वासः सज्जनकण्ठे यथा काश्याम् । कः परिहार्यो देशः पिशुन-
युतो लुब्धभूपश्च ॥ ६३५ ॥ दधि मधुरं मधु मधुरं द्राक्षा मधुरा सुधापि मधुरैव । तस्य
तदेव हि मधुरं यस्य मनो यत्र संलग्नम् ॥ ६३६ ॥ अविदितपरमानन्दो वदति जनो विषयमेव
रमणीयम् । तिलतैलमेव मिष्टं येन न दृष्टं घृतं क्वापि ॥ ६३७ ॥ रोगी चिरप्रवासी परा-
न्नभोजी परावसथशायी । यज्जीवति तन्मरणं यन्मरणं सोऽस्य विश्रामः ॥ ६३८ ॥ को
धर्मो भूतदया किं सौख्यं नित्यमरोगिता जगति । कः स्नेहः सद्भावः किं पाण्डित्यं परि-
च्छेदः ॥ ६३९ ॥ दानं प्रियवाक्सहितं ज्ञानमगर्व क्षमान्वितं शौर्यम् । वित्तं त्यागनियुक्तं
दुर्लभमेतच्चतुष्टयं लोके ॥ ६४० ॥ कल्पयति येन दृष्टिं येन च लोके प्रशस्यते सद्भिः ।
स गुणस्तेन च गुणिना रक्ष्यः संवर्धनीयश्च ॥ ६४१ ॥ दुर्जनगम्या नार्यः प्रायेणापात्रभृ-
द्भवति राजा । कृपणानुसारि च धनं मेघो गिरिजलंधिवर्षी च ॥ ६४२ ॥ कृतशतमसत्सु
नष्टं सुभाषितशतं च नष्टमबुधेषु । वचनशतमवचनकरे बुद्धिशतमचेतने नष्टम् ॥ ६४३ ॥
चन्दनतरुषु भुजङ्गं जलेषु कमलानि तत्र च ग्राहाः । गुणघातिनश्च खला भोगेष्वलं सुखा-
न्यविघ्नानि ॥ ६४४ ॥ दक्षः श्रियमधिगच्छति पथ्याशी कल्पतां सुखमरोगी । उद्युक्तो
विद्यान्तं धर्मार्थयशांसि च विनीतः ॥ ६४५ ॥ निरतिशयं गरिमाणं तेन जनन्याः स्मरन्ति
विद्वांसः । यत्कमपि वहति गर्भं महतामपि यो गुरुर्भवति ॥ ६४६ ॥ अप्रकटीकृतशक्तिः
शक्तोऽपि जनस्तिरस्क्रियां लभते । निवसन्नन्तर्दारीणि लङ्घ्यो वह्निर्न तु ज्वलितः ॥ ६४७ ॥
विषमस्थत्वादुफलग्रहणव्यवसायनिश्चयो येषाम् । उष्ट्राणामिव तेषां मन्येऽहं शंसितं जन्म
॥ ६४८ ॥ दुरधिगमः परभागो यावत्पुरुषेण पौरुषं न कृतम् । जयति तुलामधिरूढो भा-
स्वानपि जलदपटलानि ॥ ६४९ ॥ आपदि येनोपकृतं येन च हसितं दशामु चान्त्यासु ।
उपकृदपकृदपि च तयोर्यस्तं पुरुषं परं मन्ये ॥ ६५० ॥ असती भवति सलज्जा क्षारं नीरं
च शीतलं भवति । दम्भो भवति विवेकी प्रियवक्ता भवति धूर्तजनः ॥ ६५१ ॥ पश्यति
परस्य युवतिं सकाममपि तन्मनोरथं कुरुते । ज्ञात्वैव तदप्राप्तिं व्यर्थं मनुजो हि पापभाग-
वति ॥ ६५२ ॥ स्त्रीणां हि साहचर्याद्भवन्ति चेतांसि भर्तृसदृशानि । मधुरापि हि मूर्खयते
विषविटपिसमाश्रिता वल्ली ॥ ६५३ ॥ सकृदपि दृष्ट्वा पुरुषं विबुधा जानन्ति सारसां तस्य ।
हस्ततुल्यापि निपुणाः पलप्रमाणं विजानन्ति ॥ ६५४ ॥ कविद्वयेष्वनुसूया कस्तूरीकर्द-
मेष्वमालिन्यम् । अक्षारता पयोधाववनीपालेषु पाण्डित्यम् ॥ ६५५ ॥ वस्तुनि चिराभिल-
षिते कथमपि दैवात्प्रसक्तसंघटने । प्राक्प्राप्तान्यपि बहुशो दुःखानि परं सुखानि जायन्ते

॥ ६५६ ॥ विश्वव्यघातदोषः स्ववधाय खलस्य वीरकोपकरः । नवतरुभङ्गध्वनिरिव हरिनि-
द्रातस्करः करिणः ॥ ६५७ ॥ सत्यपि च सुकृतकर्मणि दुर्नीतिश्चेच्छ्रियं हरत्येव । तैलैः
सदोपयुक्तां दीपशिखां विदलयति हि वातालिः ॥ ६५८ ॥ उपचारः कर्तव्यो यावदनु-
न्नसौहृदाः पुरुषाः । उत्पन्नसौहृदानामुपचारः कैतवं भवति ॥ ६५९ ॥ स्नेहो हि वरम-
दितो न वरं संजातविघटितस्नेहः । हृतनयनो हि विषादी न विषादी भवति स खलु जात्यन्यः
॥ ६६० ॥ सर्वथा स्वहितमाचरणीयं किं करिष्यति जनो बहुजल्पः । विद्यते नहि स कश्चि-
दुपायः सर्वलोकपरितोषकरो यः ॥ ६६१ ॥ कस्यचित्किमपि नो हरणीयं मर्मवाक्यमपि
नोच्चरणीयम् । श्रीपतेः पदयुगं स्मरणीयं लीलया भवजलं तरणीयम् ॥ ६६२ ॥ आसु-
कुलमनादरणीयं चित्तमेतदमलीकरणीयम् । रामधाम शरणीकरणीयं लीलया भवजलं तर-
णीयम् ॥ ६६३ ॥ जीवितं तदपि जीवितमध्ये गण्यते सुकृतिभिः किमु पुंसाम् । ज्ञानविक्र-
मकलाकुललज्जात्यागभोगरहितं विफलं यत् ॥ ६६४ ॥ लोक एष गतलोचनत्रयः कस्य
वा न विवृणोति वाच्यताम् । लोचनोत्सवमशेषजीवनं यत्कलङ्कयति चन्द्रमण्डलम् ॥ ६६५ ॥
यः परस्य विषमं विचिन्तयेत्प्राप्नुयात्स कुमतिः स्वयं हि तत् । पूतना हरिवधार्थमाययौ
प्राप सैव वधमात्मनस्ततः ॥ ६६६ ॥ काके शौचं द्यूतकारे च सत्यं सर्पे शान्तिः स्त्रीषु
कामोपशान्तिः । ऋत्रे धैर्यं मद्यपे तत्त्वचिन्ता राजा मित्रं केन दृष्टं श्रुतं वा ॥ ६६७ ॥
एकी देवः केशवो वा शिवो वा एकं मित्रं भूपतिर्वा यतिर्वा । एका भार्या सुन्दरी वा दरी
वा एको वासः पट्टने वा वने वा ॥ ६६८ ॥ चित्तायत्तं धातुबद्धं शरीरं नष्टे चित्ते घातव्यो
यान्ति नाशम् । तस्माच्चित्तं सर्वदा रक्षणीयं स्वस्थे चित्ते बुद्धयः संभवन्ति ॥ ६६९ ॥
मांसं मृगाणां दशनौ गजानां मृगद्विषां चर्म फलं द्रुमाणाम् । स्त्रीणां स्वरूपं च नृणां हि-
ष्यमेते गुणा वैरकरा भवन्ति ॥ ६७० ॥ शाब्देन धर्मं कपटेन मित्रं परोपतापेन समृद्धिभा-
वम् । सुखेन विद्यां परुषेण नारीं वाञ्छन्ति ये व्यक्तमपण्डितास्ते ॥ ६७१ ॥ राजा घृणी
ब्राह्मणः सर्वभक्षी स्त्री चावशा दुष्टबुद्धिः सहायः । प्रेक्ष्यः प्रतीपोऽधिकृतः प्रमादी त्याग्जा
इमे यश्च कृतं न वेत्ति ॥ ६७२ ॥ मुखौ द्विजातिः स्थविरो गृहस्थः कामी दरिद्रो घनवा-
स्तपस्वी । वेश्या कुरूपा नृपतिः कदर्यो लोके षडेतानि विडम्बितानि ॥ ६७३ ॥ दानं
दरिद्रस्य प्रमोश्च शान्तिर्यूनां तपो ज्ञानवतां च मौनम् । इच्छानिवृत्तिश्च सुखान्वितानां दशा
च भूतेषु दिवं नयन्ति ॥ ६७४ ॥ अर्थागमो नित्यमरोगिता च प्रिया च भार्या प्रियवा-
दिनी च । वश्यश्च पुत्रोऽर्थकरी च विद्या षड्जीवलोकेषु सुखानि राजन् ॥ ६७५ ॥ आरोग्य-
मानुष्यमविप्रवासः संप्रत्यया वृत्तिरभीतिवासः । सद्भिर्मनुष्यैः सह संप्रयोगः षड्जीवलो-
केषु सुखानि राजन् ॥ ६७६ ॥ मृतस्य लिप्सा कृपणस्य दिप्सा विमार्गगायाश्च रुचि-
स्वकान्ते । सर्पस्य शान्तिः कुटिलस्य मैत्री विधातृसृष्टौ न हि दृष्टपूर्वा ॥ ६७७ ॥ आर-

स्वर्गवी क्षयिणी क्रमेण लब्धी पुरा वृद्धिमती च पश्चात् । दिनस्य पूर्वार्धपरार्धभिन्ना छायेव
 मैत्री खलसज्जनानाम् ॥ ६७८ ॥ भार्यावियोगः स्वजनापवादो ऋणस्य शेषं कृपणस्य
 सेवा । दारिद्र्यकाले प्रियदर्शनं च विनाग्निना पञ्च दहन्ति कायम् ॥ ६७९ ॥ अश्वघ्नं वा-
 सवर्गजितं च स्त्रीणां च चित्तं पुरुषस्य भाग्यम् । अवर्षणं चाप्यतिवर्षणं च देवो न जानाति
 कुतो मनुष्यः ॥ ६८० ॥ राष्ट्रस्य चित्तं कृपणस्य वित्तं मनोरथं दुर्जनमानुषाणाम् । स्त्रिय-
 श्रित्रं पुरुषस्य भाग्यं देवो न जानाति कुतो मनुष्यः ॥ ६८१ ॥ किं पौरुषं रक्षति यो न
 वार्त्तिकं वा धनं नीतिजननाय यत्स्यात् । सा किं क्रिया या न हितानुवद्धा किं जीवितं
 साधुविरोधि यद्वै ॥ ६८२ ॥ अन्यायवित्तेन कृतोऽपि धर्मः सव्याज इत्याहुरशेषलोकाः ।
 न्यायजितार्थेन स एव धर्मो निर्व्याज इत्यार्यजना वदन्ति ॥ ६८३ ॥ यशोऽधिगन्तुं सुख-
 लिप्स्या वा मनुष्यसंख्यामतिवर्तितुं वा । निरुत्सुकानामभियोगभाजां समुत्सुकेवाङ्गुपैति
 सिद्धिः ॥ ६८४ ॥ शास्त्रेषु निष्ठा सहजश्च बोधः प्रागल्भ्यमभ्यस्तगुणा च वाणी । काला-
 नुरोधः प्रतिभानुवत्त्वमेते गुणाः कामदुघाः क्रियासु ॥ ६८५ ॥ न स्वल्पमप्यध्यवसायभीरोः
 करोति विज्ञानविधिर्गुणं हि । अन्धस्य किं हस्ततलस्थितोऽपि प्रकाशयत्यर्थमिह प्रदीपः
 ॥ ६८६ ॥ न कस्यचित्कश्चिदिह स्वभावाद्भवत्युदारोऽभिमतः खलो वा । लोके गुरुत्वं वि-
 षीततां वा स्वचेष्टितान्येव नरं नयन्ति ॥ ६८७ ॥ अपायसंदर्शनजां विपत्तिमुपायसंदर्शनजां च
 सिद्धिम् । मेधाविनो नीतिविधिप्रयुक्तां पुरः स्फुरन्तीभिव दर्शयन्ति ॥ ६८८ ॥ दन्तस्य निर्घर्षण-
 केन राजन्कर्णस्य कण्डूयनकेन वापि । तृणेन कार्यं भवतीश्वराणां किमङ्गवाक्पाणिमता नरेण
 ॥ ६८९ ॥ त्यजेत्क्षुधार्तो महिलां स्वपुत्रं खादेत्क्षुधार्ता भुजगी स्वमण्डम् । बुभुक्षितः किं न करोति
 पापं क्षीणा नरा निष्करुणा भवन्ति ॥ ६९० ॥ दारेषु किंचिस्त्वजनेषु किंचिद्रोप्यं वयस्ये-
 षु सुतेषु किंचित् । युक्तं न वा युक्तमिदं विचिन्त्य वदेद्विपश्चिन्महतोऽनुरोधात् ॥ ६९१ ॥
 पूर्णा भृगैः सङ्गमनुव्रजन्ति गावश्च गोभिस्तुरगास्तुरंगैः । मूर्खाश्च मूर्खैः सुधियः सुधीभिः
 समानशीलव्यसनेषु सख्यम् ॥ ६९२ ॥ त्याज्यं न धैर्यं विधुरेऽपि काले धैर्यात्कदाचिद्-
 विनामुयात्सः । यथा समुद्रेऽपि च पोतभङ्गे सांयात्रिको वाञ्छति तर्तुमेव ॥ ६९३ ॥
 दीनेन तुल्यो विधिरस्ति नान्यो लोभाच्च नान्योऽस्ति परः पृथिव्याम् । विभूषणं शीलसमं
 न चान्यत्संतोषतुल्यं धनमस्ति नान्यत् ॥ ६९४ ॥ एकस्य दुःखस्य न यावदन्तं गच्छा-
 त्यहं पारमिवाप्यवस्य । तावद्वितीयं समुपस्थितं मे छिद्रेष्वनर्था बहुलीभवन्ति ॥ ६९५ ॥
 त्वे प्रहारा निपतन्त्यभीक्ष्णं धनक्षये वर्धति जाठराग्निः । आपत्सु वैराणि समुद्भवन्ति छिद्रे-
 ष्वनर्था बहुलीभवन्ति ॥ ६९६ ॥ अर्थातुराणां न गुरुर्न बन्धुः कामातुराणां न भयं न
 क्रमा । विद्यातुराणां न सुखं न निद्रा क्षुधातुराणां न रुचिर्न वेला ॥ ६९७ ॥ विवाह-
 काले ऋतुसंप्रयोगे प्राणात्यये सर्वधनापहारे । विप्रस्य चार्थेऽप्यनृतं वदेयुः पञ्चानृतान्या-

हुरपातकानि ॥ ६९८ ॥ यत्रास्ति लक्ष्मीर्विनयो न तत्र अभ्यागतो यत्र न तत्र लक्ष्मीः ।
उभौ च तौ यत्र न तत्र विद्या नैकत्र सर्वो गुणसंनिपातः ॥ ६९९ ॥ द्वारि प्रविष्टः सह-
सा ततः किं दृष्टः प्रभुः स्मेरमुखस्ततः किम् । कथा श्रुता श्रोत्ररमा ततः किं व्यया न
शान्ता यदि जाठरीया ॥ ७०० ॥ सुपात्रदानाच्च भवेद्धनाढ्यो धनप्रभावेण करोति पुण्य-
म् । पुण्यप्रभावात्सुरलोकवासी पुनर्धनाढ्यः पुनरेव भोगी ॥ ७०१ ॥ कुपात्रदानाच्च भवेद-
रिद्रो दारिद्र्यदोषेण करोति पापम् । पापप्रभावान्नरकं प्रयाति पुनर्दरिद्रः पुनरेव पापी
॥ ७०२ ॥ प्रभुर्विवेकी धनवांश्च दाता विद्वान्विरागी प्रमदा सुशीला । तुरंगमः शस्त्रनि-
पातधीरो भूमण्डलस्याभरणानि पञ्च ॥ ७०३ ॥ स्वदेशजातस्य नरस्य नूनं गुणाधिक-
स्यापि भवेदवज्ञा । निजाङ्गना यद्यपि रूपराशिस्तथापि लोकः परदारसक्तः ॥ ७०४ ॥
गन्धः सुवर्णं फलमिक्षुदण्डे नाकारि पुष्पं खलु चन्दनेषु । विद्वान्धनाढ्यो न तु दीर्घजीवो
धातुः पुरा कोऽपि न बुद्धिदोऽभूत् ॥ ७०५ ॥ सर्पस्य रत्ने कृपणस्य वित्ते सत्याः कुचे
केसरिणश्च केशे । मानोन्नतानां शरणागते च मृतौ भवेदन्यकरप्रचारः ॥ ७०६ ॥ श्रुतिर्विभिन्ना
स्मृतयश्च भिन्ना नैको मुनिर्यस्य वचः प्रमाणम् । धर्मस्य तत्त्वं निहितं गुहायां महाजनो येन
गतः स पुन्याः ॥ ७०७ ॥ प्रागल्भ्यहीनस्य नरस्य विद्या शस्त्रं यथा कापुरुषस्य हस्ते । न तृप्ति-
मुत्पादयते शरीरे वृद्धस्य दारा इव दर्शनीयाः ॥ ७०८ ॥ राजाश्रयस्तस्करताश्रयण्यभा-
धर्वणं चापि समुद्रयानम् । एतानि सिध्यन्ति महाफलानि विपर्यये प्राणहराणि पञ्च
॥ ७०९ ॥ स्वर्गच्युतानामिह भूमिलोके चत्वारि चिह्नानि वसन्ति देहे । दानप्रसङ्गे मृगु-
च वाणी सुरार्चनं ब्राह्मणतर्पणं च ॥ ७१० ॥ निरक्षरे वीक्ष्य महाधनत्वं विद्या न ह्येषा
विदुषा कदापि । रत्नावतंसाः कुलटाः समीक्ष्य किमार्यनार्यः कुलटा भवन्ति ॥ ७११ ॥
गीर्भिर्गुरूणां परुषाक्षराभिस्तिरस्कृता यान्ति नरा महत्त्वम् । अलब्धशाणोत्कषणा नृपाणां
न जातु मौलौ मणयो वसन्ति ॥ ७१२ ॥ किमिष्टमन्नं खरसूकराणां किं रत्नहारो मृगपक्षि-
णां च । अन्धस्य दीपो बधिरस्य गीतं मूर्खस्य किं शास्त्रकथाप्रसङ्गः ॥ ७१३ ॥ ये
शान्तदान्ताः श्रुतिपूर्णकर्णा जितेन्द्रियाः स्त्रीविषये निवृत्ताः । प्रतिग्रहे संकुचिताभिहस्तास्ते
ब्राह्मणास्तारयितुं समर्थाः ॥ ७१४ ॥ पतिव्रतायाः कुचकुम्भयुग्ममत्युग्रशार्दूलनखावलिश्च ।
वीरस्य शस्त्रं कृपणस्य वित्तं लभ्यन्ति चत्वारि तदन्तकाले ॥ ७१५ ॥ देशाटनं पण्डितमित्रता
च वाराङ्गना राजसभाप्रवेशः । अनेकशास्त्राणि विलोकितानि चातुर्यमूलानि भवन्ति पञ्च
॥ ७१६ ॥ न वेत्ति यो यस्य गुणप्रकर्षं स तं सदा निन्दति नात्र चित्रम् । यथा किराती
करिकुम्भजातां मुक्तां परित्यज्य विभर्ति गुञ्जाम् ॥ ७१७ ॥ गिरौ मयूरा गगने पयोदा
लक्षान्तरेऽर्कश्च जलेषु पद्मम् । द्विलक्षसोमात्कुमुदोत्पलानि स्नेहेषु मैत्री न कदापि दूरा
॥ ७१८ ॥ सुभाषितज्ञेन जनेन साकं संभाषणं सुप्रभुसेवनं च । आलिङ्गनं तुङ्गपयोधराणां

[प्र० ३]

प्रत्यक्षसौख्यं त्रयमेव लोके ॥ ७१९ ॥ अर्थो नराणां पतिरङ्गनानां वर्षा नदीनामृतुराद्
 तरुणाम् । स्वधर्मचारी नृपतिः प्रजानां गतं गतं यौवनमानयन्ति ॥ ७२० ॥ जितेन्द्रिय-
 त्वं विनयस्य पुंसां गुणप्रकर्षा विनयादवाप्यते । गुणाधिके पुंसि जनोऽनुरज्यते जनानुरागः
 प्रभवो हि संपदः ॥ ७२१ ॥ मनः पवित्रं सदत्वं विचित्रं स्तुत्यं कलत्रं स्मरणीयगोत्रम् । आरोग्यगात्रं
 धृक्पाविपात्रं पुत्राः पवित्राः फलमीशभक्तेः ॥ ७२२ ॥ संपूर्णकुम्भो न करोति शब्द-
 र्थो घटो घोषमुपैति नूनम् । विद्वान्कुलीनो न करोति गर्वं गुणैर्विहीना बहु जल्पयन्ति
 ॥ ७२३ ॥ अक्रोधवैराग्यजितेन्द्रियत्वं क्षमादयाशान्तिजनप्रियत्वम् । निर्लोभदाता भयशो-
 कहीनं ज्ञानस्य चिह्नं दशलक्षणानि ॥ ७२४ ॥ धिग्जीवितं शास्त्रकलोज्झितस्य धिग्जीवितं
 बोधमवर्जितस्य । धिग्जीवितं व्यर्थमनोरथस्य धिग्जीवितं ज्ञातिपराजितस्य ॥ ७२५ ॥
 रूपं जरा सर्वसुखानि तृष्णा खलेषु सेवा पुरुषाभिमानम् । याच्न्वा गुरुत्वं गुणमात्मपूजा
 चिन्ता बलं हन्यदया च लक्ष्मीम् ॥ ७२६ ॥ शुष्केन्धने वह्निरुपैति दृढि बालेषु शोक-
 श्रपलेषु कोपः । कान्तासु कामो निपुणेषु चित्तं धर्मो दयावत्सु महत्सु धैर्यम् ॥ ७२७ ॥
 निर्वाणदीपे किमु तैलदानं चौरै गते वा किमु सावधानम् । वयो गते किं वनिताविलासः
 पयोगते किं खलु सेतुबन्धः ॥ ७२८ ॥ त्रिविक्रमोऽभूदपि वामनोऽसौ स शूकरश्चेति स
 वै नृसिंहः । नीचैरनीचैरतिनीचनीचैः सर्वैरुपायैः फलमेव साध्यम् ॥ ७२९ ॥ कुग्राम-
 वासः कुजनस्य सेवा कुभोजनं क्रोधमुखी च भार्या । मूर्खश्च पुत्रो विधवा च कन्या विना-
 मिना संदहते शरीरम् ॥ ७३० ॥ अल्पीयसामेव निवासभूमिं त्यागाद्विपत्तिर्महतां न
 जातु । रत्नाकरात्सन्मणयोऽभियान्ति राज्ञां शिरः काकमुखास्तु भेकाः ॥ ७३१ ॥ अने-
 कशास्त्रं बहु वेदितव्यमल्पश्च कालो बहवश्च विघ्नाः । यत्सारभूतं तदुपासितव्यं हंसो यथा
 क्षीरमिवाम्बुमध्यात् ॥ ७३२ ॥ अनन्तपारं किल शब्दशास्त्रं स्वल्पं यथायुर्बहवश्च विघ्नाः । सारं
 ततो ग्राह्यमपास्य फल्गु हंसो यथा क्षीरमिवाम्बुमध्यात् ॥ ७३३ ॥ क्रोधो हि शत्रुः प्रथमं नरा-
 णां देहस्थितो देहविनाशनाय । यथा स्थितः काष्ठगतो हि वह्निः स एव वह्निर्दहते शरीरम्
 ॥ ७३४ ॥ यथा विहंगास्तरुमाश्रयन्ति नद्यो यथा सागरमाश्रयन्ति । यथा तरुण्यः
 पतिमाश्रयन्ति सर्वे गुणाः काञ्चनमाश्रयन्ति ॥ ७३५ ॥ यती व्रती चापि पतिव्रताश्च वीरा-
 श्च शूराश्च दयापराश्च । त्यागी च भोगी च बहुश्रुताश्च सुसङ्गमात्रेण दहन्ति पापम्
 ॥ ७३६ ॥ जवो हि संतेः परमं विभागं त्रपाङ्गनायाः कृशता तपस्विनः । द्विजस्य विद्या
 नृपतेरपि क्षमा पराक्रमः शास्त्रबलोपजीविनाम् ॥ ७३७ ॥ धनेन किं यो न ददाति याचके
 क्रेन किं यश्च रिपुं न बाधते । श्रुतेन किं यो न च धर्ममाचरेत्किमात्मना यो न जितेन्द्रि-
 यो भवेत् ॥ ७३८ ॥ श्रुतेन बुद्धिव्यसनेन मूर्खता मदेन नारी सलिलेन निम्नगा ।
 निशा शशाङ्केन धृतिः समाधिना नयेन चालंक्रियते नरेन्द्रता ॥ ७३९ ॥ प्रकीर्णकेशामनवे-

क्षयकारिणीं सदा च मर्तुः प्रतिकूलभाषिणीम् । परस्य वेश्माभिरतामपत्रपामेवेषिणां
 योषितमाशु वर्जयेत् ॥ ७४० ॥ मनीषिणः सन्ति न ते हितैषिणो हितैषिणः सन्ति न
 ते मनीषिणः । सुहृच्च विद्वानपि दुर्लभो नृणां यथौषधं स्वादु हितं च दुर्लभम् ॥ ७४१ ॥
 परोऽवजानाति यदज्ञताजडस्तदुन्नतानां न विहन्ति धीरताम् । समानवीर्यान्वयपौरु-
 षेषु यः करोत्यतिक्रान्तिमसौ तिरस्किया ॥ ७४२ ॥ यदा विगृह्णाति हतं तदा यशः
 करोति मैत्रीमथ दूषिता गुणाः । स्थितिं समीच्योभयथा परीक्षकः करोत्यवज्ञोपहतं
 पृथग्जनम् ॥ ७४३ ॥ वनेषु दोषाः प्रभवन्ति रागिणां गृहेषु पञ्चेन्द्रियनिग्रहस्तपः ।
 अकुत्सिते कर्मणि यः प्रवर्तते निवृत्तरागस्य गृहं तपोवनम् ॥ ७४४ ॥ सुजीर्णमन्नं सुवि-
 चक्षणः सुतः सुशासिता स्त्री नृपतिः सुसेवितः । सुचिन्त्य चोक्तं सुविचार्य यत्कृतं सुदी-
 र्घकालेऽपि न याति विक्रियाम् ॥ ७४५ ॥ तृणानि नोन्मूलयति प्रभञ्जनो मृदूनि नीचैः
 प्रणतानि सर्वतः । समुच्छ्रितानेव तरून्प्रबाधते महान्महत्येव करोति विक्रमम् ॥ ७४६ ॥
 निमित्तमुद्दिश्य हि यः प्रकुप्यति ध्रुवं स तस्यापगमे प्रसीदति । अकारणद्वेषि मनस्तु यस्य
 वै कथं जनस्तं परितोषयिष्यति ॥ ७४७ ॥ न साहसैकान्तरसानुवर्तिना न चाप्यपायोपह-
 तान्तरात्मना । विभूतयः शक्यमवाप्तुमूर्जिता नये च शौर्ये च वसन्ति संपदः ॥ ७४८ ॥
 मुदं विषादः शरदं हिमागमस्तमो विवस्वान्सुकृतं कृतघ्नता । प्रियोपपत्तिः शुचमापदं नयः
 श्रियः समृद्धा अपि हन्ति दुर्णयः ॥ ७४९ ॥ उदीरितोऽर्थः पशुनापि गृह्यते हयाश्च
 नागाश्च वहन्ति चोदिताः । अनुक्तमप्यूहति पण्डितो जनः परेङ्गितज्ञानफला हि बुद्धयः
 ॥ ७५० ॥ असत्यता निष्ठुरताकृतज्ञता भयं प्रमादोऽलसता विषादिता । दृथाभिमानो
 ह्यतिदीर्घसूत्रता तथाङ्गुरौक्ष्यादिवि नाशनं श्रियः ॥ ७५१ ॥ दरिद्रता धीरतया विराजते
 कुरूपता शीलतया विराजते । कुभोजनं चोष्णतया विराजते कुवस्त्रता शुभ्रतया विराजते
 ॥ ७५२ ॥ यथा चतुर्भिः कनकं परीक्ष्यते निघर्षणच्छेदनतापताडनैः । तथा चतुर्भिः पुरु-
 षः परीक्ष्यते श्रुतेन शीलेन कुलेन कर्मणा ॥ ७५३ ॥ कुदेशमासाद्य कुतोऽर्थसंचयः कुपु-
 त्रमासाद्य कुतो जलाञ्जलिः । कुगेहिनीं प्राप्य गृहे कुतः सुखं कुशिष्यमध्यापयतः कुतो यशः
 ॥ ७५४ ॥ मातासमं नास्ति शरीरपोषणं चिन्तासमं नास्ति शरीरशोषणम् । भार्यासमं
 नास्ति शरीरतोषणं विद्यासमं नास्ति शरीरभूषणम् ॥ ७५५ ॥ गुणी गुणं वेत्ति न वेत्ति
 निर्गुणो बली बलं वेत्ति न वेत्ति निर्बलः । पिको वसन्तस्य गुणं न वायसः करी च सिंहस्य
 बलं न मूषिकः ॥ ७५६ ॥ सुखं तु दुःखान्यनुभूय शोभते घनान्धकारेष्विव दीपदर्शनम् ।
 सुखाच्च यो याति नरो दरिद्रतां धृतः शरीरेण मृतः स जीवति ॥ ७५७ ॥ स दीक्षितो
 यः सकलं यदीक्षते स पण्डितो यः करणैरखण्डितः । स तापसो यः परतापकर्षणः स
 धार्मिको यः परमर्म न स्पृशेत् ॥ ७५८ ॥ प्रकटं मृदु नाम जल्पतः परुषं सूचयतोऽर्थ-

[५०३]

मन्तरा । शकुनादिव मार्गवर्तिभिः पुरुषादुद्विजितव्यमीदृशात् ॥ ७५९ ॥ सुकुलजन्म
विभूतिरनेकधा प्रियसमागमसौख्यपरंपरा । नृपकुले गुरुता विमलं यशो भवति पुण्यतरोः
फलमीदृशम् ॥ ७६० ॥ कनकभूषणसंग्रहणोचितो यदि मणिस्त्रपुणि प्रणिधीयते । न स
विरौति न चापि हि शोभते भवति योजयितुर्वचनीयता ॥ ७६१ ॥ मतिरेव बलाद्वरीयसी यदभावे
करिणामियं दशा । इति घोषयतीव ङिण्डिमः करिणो हस्तिपकाहतः कणन् ॥ ७६२ ॥
महतां यदि निन्दने रतिगुणसंख्यैव तदा विधीयताम् । असतामपि चेत्स्तवे रतिर्ननु तदूष-
णैव गण्यताम् ॥ ७६३ ॥ जरा रूपं हरति हि धैर्यमाशा मृत्युः प्राणान्धर्मचर्यामसूया ।
कामो द्वियं वृत्तमनार्यसेवा क्रोधः श्रियं सर्वमेवाभिमानः ॥ ७६४ ॥ मणिना बलयः बलयेन मणि-
र्मणिना बलयेन विभाति करः । कविना च विभुर्विभुना च कविः कविना विभुना च विभाति
समा ॥ ७६५ ॥ शशिना च निशा निशया च शशिः शशिना निशया च विभाति नभः । पयसा
कमलं कमलेन पयः पयसा कमलेन विभाति सरः ॥ ७६६ ॥ गुणवानपि नोपयाति पूजां पुरुषः
सत्पुरुषैरकथ्यमानः । न हि सौरमाणिः स्वभावकान्ति रविपादैरनधिष्ठितः करोति ॥ ७६७ ॥
सहसा विदधीत न क्रियामविवेकः परमापदां पदम् । वृणुते हि विमृश्य कारिणं गुणलु-
ब्धाः स्वयमेव संपदः ॥ ७६८ ॥ विना गोरसं को रसो भोजनानां विना गोरसं को रसो
भूषतीनाम् । विना गोरसं को रसः कामिनीनां विना गोरसं को रसः पण्डितानाम्
॥ ७६९ ॥ सकलापि कला कलावतां विकला पुण्यकलां विना खलु । सकला नयना
व्या यथा तनुभाजां हि कनीनिकां विना ॥ ७७० ॥ सहजमलिनवक्रभावभाजां भवति
भवः प्रभवात्प्रनाशहेतुः । जलधरपदवीमवाप्य धूमो ज्वलनविनाशमनुप्रयाति नाशम् ॥ ७७१ ॥
सर्वस्य नश्यति यशो विषमस्य मैत्री नष्टक्रियस्य कुलमर्थपरस्य धर्मः । विद्याफलं व्य-
सनिनः कृपणस्य सौख्यं राज्यं प्रमत्तसचिवस्य नराधिपस्य ॥ ७७२ ॥ दुर्मन्त्रिणं कमप-
यान्ति न नीतिदोषाः संतापयन्ति कमपथ्यभुजं न रोगाः । कं श्रीर्न दर्पयति कं न निह-
न्ति मृत्युः कं स्वीकृता न विषया ननु तापयन्ति ॥ ७७३ ॥ वित्तेन किं वितरणं यदि
नास्ति दीने किं सेवया यदि परोपकृतौ न यत्नः । किं संगमेन तनयो यदि नेक्षणीयः
किं यौवनेन विरहो यदि वल्लभायाः ॥ ७७४ ॥ किं भूषणं सुदृढमत्र यशो न रत्नं किं
कार्यमार्यचरितं सुकृतं न दोषः । किं चक्षुरप्रतिहतं धिषणा न नेत्रं जानाति कस्त्वदपरः
सदसद्विवेकम् ॥ ७७५ ॥ प्राप्ताः श्रियः सकलकामदुष्ठास्ततः किं दत्तं पदं शिरसि विद्वि-
षतां ततः किम् । संप्रीणिताः प्रणयिनो विभवैस्ततः किं कल्पं स्थितं तनुभृतां तनुभिस्ततः
किम् ॥ ७७६ ॥ आदौ न वा प्रणयिनां प्रणयो विधेयो दत्तोऽथवा प्रतिदिनं परिपोषणीयः ।
लक्ष्मिप्य यत्क्षिपति तत्प्रकरोति लज्जां भूमौ स्थितस्य पतनाद्भयमेव नास्ति ॥ ७७७ ॥
वाञ्छैव सूचयति पूर्वतरं भविष्यं पुंसां यदन्यतनुजं त्वशुभं शुभं वा । विज्ञायते शिशुरजा-

तकलापचिह्नः प्रत्युद्रतैरपसरन्सरसः कलापी ॥ ७७८ ॥ शास्त्रैर्हतास्तु रिपवो न हता
भवन्ति प्रज्ञाहताश्च नितरां सुहता भवन्ति । शास्त्रं निहन्ति पुरुषस्य शरीरमेकं प्रज्ञा कुलं
च विभवं च यशश्च हन्ति ॥ ७७९ ॥ स्थानेषु शिष्यनिवर्हैर्विनियुज्यमाना विद्या गुरुं हि
गुणवत्तरसातनोति । आदाय शुक्तिषु बलाहकविप्रकीर्णै रत्नाकरो भवति वारिभिरमुराशिः
॥ ७८० ॥ वार्ता च कौतुककरी विमला च विद्या लोकोत्तरः परिमलश्च कुरंगनाभः ।
तैलस्य बिन्दुरिव वारिणि दुर्निवारमेतच्चयं प्रसरति स्वयमेव भूमौ ॥ ७८१ ॥ अत्यन्त-
न्यूनकदर्धनमुत्सहन्ते मर्यादया नियमिताः किमु साधवोऽपि । लक्ष्मीसुधाकरसुधाद्युपनीष
शेषे रत्नाकरोऽपि गरलं किमु नोज्जगार ॥ ७८२ ॥ अर्था हसन्त्युचितदानविहीनलुब्धं
भूम्यो हसन्ति मम भूमिरिति ब्रुवाणम् । जारा हसन्ति तनयानुपलालयन्तं मृत्युर्हसत्यवानि-
रणरङ्गभीरुम् ॥ ७८३ ॥ वैद्या वदन्ति कफपित्तमरुद्विकाराज्योतिर्विदो ग्रहगतिं परिव-
र्तयन्ति । भूताभिषङ्ग इति भूतविदो वदन्ति प्राचीनकर्म बलवन्मुनयो वदन्ति ॥ ७८४ ॥
कस्यापि कोऽप्यतिशयोऽस्ति स तेन लोके ख्यातिं प्रयाति न हि सर्वविदस्तु सर्वे । किं
केतकी फलति किं पनसः सुपुष्पः किं नागवल्ल्यपि च पुष्पफलैरुपेता ॥ ७८५ ॥ शील-
बलम्बनमहर्निशमिष्टचिन्ता वित्तानुरूपमशनाभरणादि कार्यम् । वार्यं च दुर्जनसमान-
निजप्रशंसा हास्यादि सज्जनवचो हृदये विधेयम् ॥ ७८६ ॥ पश्यन्ति नैव कवयो निज-
काव्यदोषं भक्षन्ति नो बलिभुजो निजजातिमांसम् । जल्पन्ति नैव मधुपा निजमर्मवाक्यं
कुर्वन्ति नो युवतयः पुरुषेषु बीजम् ॥ ७८७ ॥ कीर्तिं मृणालकमनीयभुजामनिद्रचन्द्रा-
ननां स्मितसरोरुहचारुनेत्राम् । ज्योत्स्नास्मितामपहतां दयितामिव स्वां लब्धुं न कः पर-
मुपक्रममातनोति ॥ ७८८ ॥ शास्त्रं सुनिश्चलधिया परिचिन्तनीयं सेव्यो नृपोऽपि सततं परि-
सेवनीयः । अङ्गे स्थितापि युवतिः परिरक्षणीया शास्त्रे नृपे च युवतौ च कुतो वशित्वम्
॥ ७८९ ॥ हंसो विभाति नलिनीदलतालमध्ये सिंहो विभाति गिरिगह्वरकन्दरासु । जात्यो
विभाति तुरगो रणयुद्धमध्ये विद्वान्विभाति पुरुषेषु विचक्षणेषु ॥ ७९० ॥ हंसो न भाति
बलिभोजनवृन्दमध्ये गोमायुमण्डलगतो न विभाति सिंहः । जात्यो न भाति तुरगः खलु-
द्धमध्ये विद्वान् भाति पुरुषेषु निरक्षरेषु ॥ ७९१ ॥ विश्वेश्वरस्तु सुधिया गलितेऽपि
भेदे भावेन भक्तिसहितेन समर्चनीयः । प्राणेश्वरश्चतुरया मिलितेऽपि चित्ते चैलाञ्चलव्य-
वहितेन निरीक्षणीयः ॥ ७९२ ॥ किं कोकिलस्य विरुतेन गते वसन्ते किं कातरस्य
बहुशास्त्रपरिग्रहेण । मित्रेण किं व्यसनकालपराब्जुखेन किं जीवितेन पुरुषस्य नि-
रक्षरेण ॥ ७९३ ॥ हारः प्रलम्बितपयोधरमध्यवर्ती शुष्कस्तनान्तरगतो वरकञ्चुकश्च ।
क्राणेशणाञ्जनमसूक्ष्मं च पुष्पमाला दीनाश्रयो बुधजनः खलु पञ्च दुःखम् ॥ ७९४ ॥
उचितमनुचितं वा कुर्वता कार्यजातं परिणतिरवधार्या यत्नतः पण्डितेन । अतिरभस-

कृतानां कर्मणामा विपत्तेर्भवति हृदयदाही शल्यतुल्यो विपाकः ॥ ७९५ ॥ व्यति-
 ष्यति पदार्थानान्तरः कोऽपि हेतुर्न खलु बहिरुपाधीन्प्रीतयः संश्रयन्ते । विकसति हि
 पतङ्गस्योदये पुण्डरीकं द्रवति च हिमरश्मावुद्गते चन्द्रकान्तः ॥ ७९६ ॥ प्रथमदिवसचन्द्रः
 सर्वलोकैकवन्द्यः स च सकलकलाभिः पूर्णचन्द्रो न वन्द्यः । अतिपरिचयदोषात्कस्य नो
 मानहानिर्नवनवगुणरागी प्रायशः सर्वलोकः ॥ ७९७ ॥ शशिनि खलु कलङ्कः कण्टकः
 पद्मनाले जलधिजलमपेयं पण्डिते निर्धनत्वम् । दयितजनवियोगो दुर्भगत्वं स्वरूपे धनवति
 रूपणत्वं रत्नदोषी विधाता ॥ ७९८ ॥ वरं तुङ्गाच्छृङ्गादुरुशिखरिणः क्वापि पुलिने पति-
 त्वायं कायः कठिणदृषदन्तर्विदलितः । वरं न्यस्तो हस्तः फणिपतिमुखे तीव्रदर्शने वरं वह्नौ
 पातस्तदपि न कृतः शीलविलयः ॥ ७९९ ॥ विदैवज्ञं ग्रामं विबुधविधुरां भूपतिसभां मुखं
 श्रुत्या हीनं मनुजपतिशून्यं च विषयम् । अनाचारानन्दारानपहरिकयं काव्यमपि च प्रवृत्त-
 तापेनं गुरुमपि सुबुद्धिः परिहरेत् ॥ ८०० ॥ मणिः शाणोच्छीढः समरविजयी हेतिनिहतो
 मद्सीणो नागः शरदि सरितः श्यानपुलिनाः । कलाशेषश्चन्द्रः सुरतमृदिता बालवनिता
 तन्निम्ना शोभन्ते गलितविभवाश्चार्थिषु नृपाः ॥ ८०१ ॥ परिक्षीणः कश्चित्स्पृहयति यवानां
 प्रमृते स पश्चात्संपूर्णः कलयति धरित्रीं तृणसमाम् । अतश्चानैकान्त्याद्गुरुलघुतयार्थेषु धनि-
 नामवस्था वस्तूनि प्रथयति च संकोचयति च ॥ ८०२ ॥ किमासेव्यं पुंसां सविधमनवद्यं
 द्युसरितः किमेकान्ते ध्येयं चरणयुगलं कौस्तुभभृतः । किमाराध्यं पुण्यं किमभिलषणीयं च
 करुणा यदासक्त्या चेतो निरवधि विमुक्तौ प्रभवति ॥ ८०३ ॥ वरं मौनं कार्यं न च वच-
 नमुक्तं यदनृतं वरं क्लैब्यं पुंसां न च परकलत्राभिगमनम् । वरं प्राणत्यागो न च पिशुन-
 वाक्येष्वभिरुचिर्वरं भिक्षाशित्वं न च परधनास्वादनमुखम् ॥ ८०४ ॥ वरं शून्या शाला
 न च खलु वरो दुष्टदृष्टभो वरं वेश्या-पत्नी न पुनरविनीता कुलवधूः । वरं वासोऽरण्ये न
 पुनरविकाधिपपुरे वरं प्राणत्यागो न पुनरधमानामुपगमः ॥ ८०५ ॥ दृढः प्रेमा भग्नः
 सदासिखि संधिं न भजते भजेतापि प्रायः स्खलति खलु यत्नैरपि धृतः । स्खलेन्नो चेत्साम्यं
 भजति न भजेद्वा न भवति च्युताशङ्कश्चेत्स्यात्स्मृतिमुपगतस्तु व्यथयति ॥ ८०६ ॥ इयं
 शीतिर्विच्छी हृदयभुवि दैवात्समुदिता तथा यत्नाद्रक्ष्या प्रकृतिमृदुलापायबहुला । यथा नैनां
 स्त्रीतां पिशुनजनदुर्वीक्यदहनो दहत्यन्तः शोषं व्रजति न पुनः सौहृदनिधे ॥ ८०७ ॥ न
 रस्यं नारस्यं प्रकृतिगुणतो वस्तु किमपि प्रियत्वं यत्र स्यादितरदपि तद्ग्राहकवशात् । रथा-
 शानानां भवति विधुरङ्गारशकटीपटीराम्भः कुम्भः स भवति चकोरीनयनयोः ॥ ८०८ ॥
 अरण्यं सारङ्गैर्गिरिकुहरगर्भाश्च हरिभिर्दिशो दिङ्मातङ्गैः सलिलमुषितं पङ्कजवनैः । प्रियाच-
 लुष्यस्तनवदनसौन्दर्यविजितैः सतां माने म्लाने मरणमथवा दूरगमनम् ॥ ८०९ ॥ नभो-
 मूषा मूषा कमलवनभूषा मधुकरो वचोभूषा सत्यं वरविभवभूषा वितरणम् । मनोभूषा मैत्री

मधुसमयभूषा मनसिजः सदोभूषा सूक्तिः सकलगुणभूषा च विनयः ॥ ८१० ॥ कलासीमा
काव्यं सकलगुणसीमा वितरणं भये सीमा मृत्युः सकलसुखसीमा सुवदना । तपःसीमा
मुक्तिः सकलकृतिसीमाश्रुतिभृतिः प्रिये सीमाह्लादो श्रवणसुखसीमा हरिकथा ॥ ८११ ॥
शशी दिवसधूसरो गलितयौवना कामिनी सरो विगतवारिजं मुखमनक्षरं स्वाकृतेः । प्रपुष्प-
नपरायणः सततदुर्गतः सज्जनो नृपाङ्गणगतः खलो मनसि सप्त शल्यानि मे ॥ ८१२ ॥
स्वफलनिचयः शाखाभङ्गं करोति वनस्पतेर्गमनमनसं बर्हाटोपः करोति शिखण्डिनः । चतु-
गमनो जात्यो योऽश्वः स गौरिव वाह्यते गुणवति जने प्रायेणैते गुणाः खलु दूषणम् ॥ ८१३ ॥
कमिकुलचितं लालाक्लिन्नं विगन्धि जुगुप्सितं निरुपमरसप्रीत्या खादन्नरास्थि निरामिषम् । सुप-
तिमपि श्वा पार्श्वस्थं विलोक्य न शङ्क्यते नहि गणयति क्षुद्रो जन्तुः परिग्रहफल्युताम् ॥ ८१४ ॥
दद्यात्साधुर्यदि निजपदे दुर्जनाय प्रवेशं तन्नाशाय प्रभवति ततो वाञ्छमानः स्वयं सः ।
तस्माद्देवो विपुलमतिभिर्नावकाशोऽधमानां जारोऽपि स्याद्रूहपतिरिति श्रूयते वाक्यतोऽत्र
॥ ८१५ ॥ मौने मौनी गुणिनि गुणवान्पण्डिते पण्डितोऽसौ दीने दीनः सुखिनी सुखवा-
न्भोगिनि प्राप्तभोगः । मुखे मुखौ युवतिषु युवा वाग्मिषु प्रौढवाग्मी धन्यः कोऽपि त्रिभुवनजयी
योऽवधूतेऽवधूतः ॥ ८१६ ॥ विद्यातीर्थे जगति विबुधाः साधवः सत्यतीर्थे गङ्गातीर्थे मलिनमनसो
योगिनो ध्यानतीर्थे । धारातीर्थे धरणिपतयो दानतीर्थे धनाढ्या लज्जातीर्थे कुलयुवतः
पातकं क्षालयन्ति ॥ ८१७ ॥ साध्वीस्त्रीणां दयितविरहे मानिनां मानभङ्गे सख्योक्तानामपि
जनरवे निग्रहे पण्डितानाम् । अन्योद्वेगे कुटिलमनसां निर्गुणानां विदेशे भृत्याभावे भवति
मरणं किं तु संभावितानाम् ॥ ८१८ ॥ शीतेऽतीते वसनमशनं वासरान्ते निशान्ते क्रीडा-
रम्भः कुवलयदृशां यौवनान्ते विवाहः । सेतोर्वन्धः पयसि चलिते वार्धके तीर्थयात्रा विवे-
ऽतीते वितरणमार्तिं कर्तुमिच्छन्ति मूढाः ॥ ८१९ ॥ श्रेयो नूनं ब्रजति स पुमाञ्छिषया
वर्धितो यः स्वच्छन्दं यश्चरति स पराभूतिमाप्नोति काले । पूज्यो वेणुर्भवति च नर्ति प्राप्ति-
तो भूपतीनामन्यं नृत्तोचितमिति खरे नर्तकाः कल्पयन्ति ॥ ८२० ॥ बाले बाला विदुषि
विवुधा गायके गायकेशाः शूरे शूरा निगमविदि चाभ्रायलीलागृहाणि । सिद्धे सिद्धा मुनिषु
मुनयः सत्सु सन्तो महान्तः प्रौढे प्रौढाः किमिति वचसा तादृशा यादृशेषु ॥ ८२१ ॥
प्रसरति मनः कार्यारम्भे दृढीभवति स्पृहा स्वयमुपनयन्नर्थान्मन्त्रो न गच्छति विष्वक् ।
फलति सकलं कृत्यं चित्तं समुन्नतिमश्नुते भवति च रतिः श्लाघ्ये कृत्ये नरस्य भविष्यतः
॥ ८२२ ॥ सरसि बहुशस्ताराच्छाये क्षणात्परिवञ्चितः कुमुदविटपान्वेषी हंसो निशासु वि-
चक्षणः । न दशति पुनस्ताराशङ्की दिवापि सितोत्पलं कुहकचकितो लोकः सत्येऽप्यपाय-
मपेक्षते ॥ ८२३ ॥ यावत्स्वस्थमिदं शरीरमरुजं यावज्जरा दूरतो यावच्चेन्द्रियशक्तिरप्रति-
हता यावत्क्षयो नायुषः । आत्मश्रेयसि तावदेव विदुषा कार्यः प्रयत्नो महान्संदीप्ति भवे

[५०३]

बुद्धपुत्रननं प्रत्युद्यमः कीदृशः ॥ ८२४ ॥ पाथोधिं विनिधाय पाणिपुटके कुम्भोद्भवः पीतवान्वि-
न्याद्विं नमयांचकार चपणां वृद्धेर्मतिं कुण्ठवान् । नायं कुम्भगुणः कदापि घटते नो वा कुलाला-
न्यां श्रीमन्माधवपादपद्ममहिमा सोऽयं समुज्जृम्भते ॥ ८२५ ॥ निर्दत्ताध्वरकृत्य ऋत्विजमहो-
त्तीर्णपगो नाविकं युद्धान्ते सुभटं च सिद्धविजयो वोढारमाप्तस्थलः । वृद्धं वारवधूजनं च कितवो
निर्घृष्टतद्यौवनो ध्वस्तातङ्कचयश्चित्सकमपि द्वेष्टि प्रदेयार्थिनम् ॥ ८२६ ॥ मित्रं स्वच्छतया
पि नयवलैर्लुब्धं धनैरीश्वरं कार्येण द्विजमादरेण युवतिं प्रेम्णा शर्मैर्वान्धवान् । अत्युग्रं
क्षुतिभिर्गुरुं प्रणतिभिर्मूर्खं कथाभिर्बुधं विद्याभी रसिकं रसेन सकलं शीलेन कुर्याद्विशम्
॥ ८२७ ॥ दौर्मन्यान्नृपतिर्विनश्यति यतिः सङ्गात्सुतो लालनाद्विप्रोऽनध्ययनात्कुलं कुतन-
याच्छीलं खलोपासनात् । ह्रीर्मद्यादनवेक्षणादपि कृषिः स्नेहः प्रवासाश्रयान्मैत्री चाप्रणया-
त्सगृधिरनयास्यागात्प्रमादाद्धनम् ॥ ८२८ ॥ कोऽर्थान्प्राप्य न गर्वितो विषयिणः कस्या-
पदोऽस्तं गताः स्त्रीभिः कस्य न खण्डितं भुवि मनः को नाम राज्ञां प्रियः । कः कालस्य
न गोचरान्तरगतः कोऽर्थी गतो गौरवं को वा दुर्जनवागुरासु पतितः क्षेमेण यातः पुमान्
॥ ८२९ ॥ वैद्यं पानरतं नटं कुपठितं स्वाध्यायहीनं द्विजं योधं कापुरुषं हयं गतरयं मूर्खं
परिव्राजकम् । राजानं च कुमन्त्रिभिः परिवृतं देशं च सोपद्रवं भार्या यौवनगर्वितां पररतां
युञ्जन्ति ते पण्डिताः ॥ ८३० ॥ वृक्षं क्षीणफलं त्यजन्ति विहगाः शुष्कं सरः सारसाः
निर्द्रव्यं पुरुषं त्यजन्ति गणिका भ्रष्टं नृपं मन्त्रिणः । पुष्पं पर्युषितं त्यजन्ति मधुपा दग्धं
वनान्तं मृगाः सर्वं कार्यवशाज्जनोऽभिरमते तत्कस्य को वल्लभः ॥ ८३१ ॥ सन्तश्चेदमृतेन
किं यदि खलस्तत्कालकूटेन किं दातारो यदि कल्पशाखिभिरलं यद्यर्थिनः किं तृणैः । किं
कर्षालालकया यदि दृशः पन्थानमेति प्रिया संसारेऽपि सतीन्द्रजालमपरं यद्यस्ति तेनापि
किम् ॥ ८३२ ॥ लोभश्चेदगुणेन किं पिशुनता यद्यस्ति किं पातकैः सत्यं चेत्तपसा च किं
शुचि मनो यद्यस्ति तीर्थेन किम् । सौजन्यं यदि किं गुणैः स्वमहिमा यद्यस्ति किं मण्डनैः
साद्व्या यदि किं धनैरपयशो यद्यस्ति किं मृत्युना ॥ ८३३ ॥ स्वर्गः किं यदि वल्लभा
मित्रवधूः किं वा विभूषाविधिर्लावण्यं यदि किं सुधाकरकरैः शृङ्गारगर्भा गिरः । मृत्युः किं
यदि दुर्जनेष्ववनतिः किं धिग्यादि प्रार्थना प्राप्तेष्टः करिकेतनो यदि भवेत्किं कल्पभूमिरुहैः
॥ ८३४ ॥ राजा धर्मविना द्विजः शुचिविना ज्ञानं विना योगिनः कान्ता सत्यविना हयो
गतिविना भूषा च ज्योतिर्विना । योद्धा शौर्यविना तपो व्रतविना छन्दो विना गायनं भ्राता
ब्रह्मविना नरो हरिविना मुञ्चन्ति शीघ्रं बुधाः ॥ ८३५ ॥ छेदश्चन्दनचूतचम्पकवने रक्षापि
गोसोदके हिंसा हंसमयूरकोकिलकुले काकेषु नित्यादरः । मातङ्गेन खरक्रयः समतुला
शूराकार्पासयोरेषा यत्र विचारणां गुणिगणे देशाय तस्मै नमः ॥ ८३६ ॥ या राका श-

१. दुष्टता.

शिशोभना गतघना सा यामिनी यामिनी या सौन्दर्यगुणान्विता पतिरता सा कामिनी कामिनी । या गोविन्दरसप्रमोदमधुरा सा माधुरी माधुरी या लोकद्वयसाधनी तनुभृता सा चातुरी चातुरी ॥ ८३७ ॥ किं तीर्थं हरिपादपद्मभजनं किं रत्नमच्छा मतिः किं शास्त्रं श्रवणेन यस्य गलति द्वैतान्धकारोदयः । किं मित्रं सततोपकाररसिकं तच्चावबोधः सखे कः शत्रुर्वद खेददानकुशलो दुर्वासनासंचयः ॥ ८३८ ॥ क्षान्तिश्चेद्भवनेन किं किंमरिभिः क्रोधोऽस्ति चेद्देहिनां ज्ञातिश्चेदनलेन किं यदि सुहृद्विव्यौषधैः किं फलम् । किं सपैयिर्दुर्जनाः किमु धनैर्विद्यानवद्या यदि व्रीडा चेत्किमु भूषणैः सुकविता यद्यस्ति राज्येन किम् ॥ ८३९ ॥ सूनुः सच्चरितः सती प्रियतमा स्वामी प्रसादोन्मुखः स्निग्धं मित्रमवञ्चकः पतिजनो निःक्लेशलेशं मनः । आकारो रुचिरः स्थिरश्च विभवो विद्यावदातं मुखं तुष्टे विष्टपहारिणीष्टदहरौ संप्राप्यते देहिना ॥ ८४० ॥ का श्लाघ्या गुणिनां क्षमा परिभवः को यः स्वकुल्यैः कृतः किं दुःखं परसंश्रयो जगति कः श्लाघ्यो य आश्रीयते । को मृत्युर्व्यसं शुचं जहति के यैर्निर्जिताः शत्रवः कैर्विज्ञातामिदं विराटनगरे छन्नस्थितैः पाण्डवैः ॥ ८४१ ॥ स स्निग्धोऽकुशलान्निवासयति यस्तत्कर्म यन्निर्मलं सा स्त्री यानुविधायिनी स मतिमान् सद्गिरभ्यर्च्यते । सा श्रीर्या न मदं करोति स सुखी यस्तृष्णया मुच्यते तन्मित्रं यदकुत्रिणं स पुरुषो यः सिध्यते नेन्द्रियैः ॥ ८४२ ॥ प्रायेणात्र कुलान्वितं कुकुलजाः श्रीवृद्धं दुर्गगा दातारं कृपणा ऋजूनृजवो वित्तान्वितं निर्धनाः । वैरूप्योपहताश्च कान्तवपुषं धर्माश्रयं पापिनो नानाशास्त्रविचक्षणं च पुरुषं निन्दन्ति मूर्खा जनाः ॥ ८४३ ॥ पौलस्त्यः कथमन्यदारहरणे दोषं न विज्ञातवान् रामेणापि कथं न हेमहरिणस्यासंभवो लक्षितः । अक्षैश्चापि युधिष्ठिरेण सहसा प्राप्तो ह्यनर्थः कथं प्रत्यासन्नविपत्तिमूढमनसां प्रायो मतिः क्षीयते ॥ ८४४ ॥ सिंहो व्याकरणस्य कर्तुरहरत्प्राणान्प्रियान्पाणिनेर्मीमांसाकृतमुन्ममाय सहसा हस्ती मुनिं जैमिनिम् । छन्दोज्ञाननिधिं जघान मकरो वेलातटे पिङ्गलमज्ञानावृतचेतसामतिरुषां कोऽर्थस्तिरश्वां गुणैः ॥ ८४५ ॥ शक्तेनापि सता जनेन विदुषा कालान्तरप्रेक्षिणा वस्तव्यं खलु वज्रपातविषमे क्षुब्धेऽपि पापे जने । दर्वीव्यग्रकरेण धूममलिनेनायासयुक्तेन किं भीमेनातिबलेन मत्स्यभवनेऽपूपा न संघट्टिताः ॥ ८४६ ॥ सिद्धिं वाञ्छयता जनेन विदुषा तेजो निगृह्य स्वकं सत्त्वोत्साहवतापि दैवगतिषु स्थैर्यं प्रकार्यं क्रमात् । देवेन्द्रविणोपमैर्बहुगुणैरभ्यर्चितो भ्रातृभिः किं छिष्टः सुचिरं विराटभवने पूर्वं न धर्मात्मजः ॥ ८४७ ॥ रूपेणाप्रतिमेन यौवनगुणैः श्रेष्ठे कुले जन्मना गन्तव्यानि दिनानि दैववशतो भूयो धनं वाञ्छता । सैरन्ध्रीति विगर्हिता युवतिभिः साक्षेपमाज्ञाभयाद्वैपद्या किल मत्स्यराजभवने घृष्टं न किं चन्दनम् ॥ ८४८ ॥ किं चित्रं यदि राजनीतिकुशलो राजा भवेद्दार्मिकः किं

[प्र० ३]

चित्रं यदि वेदशास्त्रनिपुणो विप्रो भवेत्पण्डितः । तच्चित्रं यदि रूपयौवनवती साध्वी भवे-
कामिनी तच्चित्रं यदि निर्दयोऽपि पुरुषः पापं न कुर्यात्कचित् ॥ ८४९ ॥ वासांसि व्रज-
चारिवारिजदशां हत्वा हठादुच्चकैर्यः प्राग्भूरुहमारुरोह स पुनर्वस्त्राणि विस्तारयन् । ब्रीडाभा-
स्मपाचकार सहसा पाञ्चालजायाः स्वयं को जानाति जनो जनार्दनमनोदत्तिः कदा की-
दृशी ॥ ८५० ॥ अर्थी लाघवमुच्छ्रितो निपतनं कामातुरो लब्धं निःस्वो वञ्चनमुन्मना
विकलतां दोषाकुलः संशयम् । लुब्धोऽकीर्तिसंगरैः परिभवं दुष्टोऽन्यदोषे रतिं दुर्वर्गिप्रि-
यतां दुरोदरवशः प्राप्नोति कष्टं मुहुः ॥ ८५१ ॥ नीतिर्भूमिभुजां नतिर्गुणवतां हीरङ्गनानां
तिर्दिपत्योः शिशवो गृहस्य कविता बुद्धेः प्रसादो गिराम् । लावण्यं वपुषः श्रुतं सुमनसः
शान्तिर्द्विजस्य क्षमा शक्तस्य द्रविणं गृहाश्रमवतां स्वास्थ्यं सतां मण्डनम् ॥ ८५२ ॥
कर्षणेन यशः कुंघा गुर्णचयो दम्भेन सत्यं क्षुधा मर्यादा व्यसनैर्धनं च विपदा स्थैर्यं प्रमा-
दौर्जः । पैशून्येन कुलं मदेन विनयो दुश्चेष्टया पौरुषं दारिद्रेण जनादरो ममतया चात्म-
प्रकाशो हतः ॥ ८५३ ॥ चन्द्रे लाञ्छनता हिमं हिमगिरौ क्षारं जलं सागरे वद्धश्चन्दन-
पादपो विषधरै रत्नेषु काठिण्यता । स्त्रीरत्नेषु जरा कुक्षेषु पतनं विद्वत्सु दारिद्र्यता सर्वं
तलमुपद्रवेण सहितं निर्दोषमेकं यशः ॥ ८५४ ॥ पुण्यं स्वातिजलं सरित्सु पतितं शुक्लै
च मुक्ताफलं कर्पूरं कदलीवनेषु गरलं व्याले स्थले कर्दमः । क्षीरं क्षीरनिधौ तदम्बुपतितं
सरोदकं सागरे इच्छादानपरोपकारकरणं पात्रानुरूपं फलम् ॥ ८५५ ॥ तारुण्यं तरुणीजने
विकचता पुष्पे विधौ चन्द्रिका कासारे कुमुदं वने पिचुवनं दानं द्विजेऽनर्गले । आनृण्यं
गृहिणां गृहस्य गृहिणीपित्रोः शुभा संततिर्लावण्यं तनुते द्विजेऽतिपलिते विद्वच्चतुर्थाश्रमः
॥ ८५६ ॥ माधुर्यं प्रमदाजनेषु ललितं दाक्षिण्यमार्ये जने शौर्यं शत्रुषु नम्रता गुरुजने धर्मि-
ण्या साधुषु । मर्मज्ञेष्वनुवर्तनं बहुविधं मानं जने पण्डिते शाक्यं पापिजने नरस्य कथिताः
पर्यन्तमष्टौ गुणाः ॥ ८५७ ॥ इन्दुं निन्दति तस्करो गृहपतिं जारो सुशीलं खलः साध्वीः
पयसती कुलीनमकुलो जह्याज्जरत्वं युवाम् । विद्यावन्तमनक्षरो धनपतिं नीचश्च रूपो-
ज्जलं वैरूप्येण हतुः प्रबुद्धमबुधो कृष्टं निकृष्टो जनः ॥ ८५८ ॥ विद्वान्संसर्दि पांक्षिक-
भावशो मानी दरिद्रो गृही द्रव्याढ्यः कृपणो यतिर्वसुमना वृद्धोऽपि बाहोद्यतः । राजा
दुःसचिवप्रियः सुकुलजो मूर्खः पुमान्स्त्रीजितो^१ वेदान्ती हतसत्क्रियः किमपरं^२ ह्यस्यास्पदं
भूले ॥ ८५९ ॥ का विद्या कवितां विनार्थिनि जने त्यागं विना श्रीश्च का को धर्मः
कथया विना क्षितिपतिः को नाम नीतिं विना । कः सूनूर्विनयं विना कुलवधूः का स्वामि-
नी विना भोग्यं किं रमणीं विना क्षितितले किं जन्म कीर्तिं विना ॥ ८६० ॥ स्वाधीना

१. कलङ्कम्. २. निर्धनः. ३. अस्वस्थान्तःकरणः. ४. अदृष्टयुद्धप्रसङ्गः. ५. दुर्वचनशीलः. ६. द्यूतवशः.
७. क्रोधेन. ८. गुणसमुदायः. ९. सभायाम्. १०. पक्षधारी. ११. गृहस्थाश्रमी. १२. द्वैजः. १३. हास्यस्थानम्.
३०

दयिता सुतावधि सुतोऽसौ पोडशाब्दावधि स्यात्कन्या करपीडनावधि सुतस्त्रीस्तद्वशात्-
वधि । जामाता बहुलार्पितावधि सखा साधुप्रलापावधि शिष्यो गुह्यनिरूपणावधि परे चैते
धनत्वावधि ॥ ८६१ ॥ स्त्रीणां यौवनमर्थिनामनुगमो राज्ञां प्रतापः सतां स्वास्थ्यं स्वल्प-
धनस्य संहतिरसदृत्तेश्च वाग्दम्बरः । स्वाचारस्य सदर्चनं परिणतेर्विद्या कुलस्यैकता प्रज्ञाया
धनमुन्नेतरतिनतिः शान्तेर्विवेको बलम् ॥ ८६२ ॥ नागो भाति मदेन कं जलरुहैः पूर्ण-
न्दुना शर्वरी शीलेन प्रमदा जवेनं तुरगो नित्योत्सवैर्मन्दिरम् । वाणी व्याकरणेन हंसमि-
थुनैर्नद्यः सभा पण्डितैः सत्पुत्रेण कुलं नृपेण वसुधा लोकत्रयं विष्णुना ॥ ८६३ ॥ एहि
स्वागतमाविशासनमिदं कस्माच्चिराद्दृश्यसे का वार्ता परिरुर्बलोऽसि नितरां प्रीतोऽसि ते
दर्शनात् । इत्येवं समुपागतं द्विजवरं संभावयन्त्यादरात्तेषां युक्तमशङ्कितेन मनसा गेहेषु
गन्तुं सदा ॥ ८६४ ॥ स्यादत्यन्तनिरक्षरः क्षितिपतिः श्रीकारमात्राश्रयान्मन्त्री तत्क-
थितार्थलेखनपरस्तत्सेवको जायते । अध्येता तदगारमेव भजते विद्वांस्तु तं याचते यावा-
न्यस्य गिरा समं परिचयस्तावान्विदूरे श्रियः ॥ ८६५ ॥ को लाभो गुणिसंगमः किमसुखं
प्राज्ञैरैः संगतिः का हानिः समयच्युतिर्निपुणता का धर्मतत्त्वे रतिः । कः शूरो विजितेन्द्रियः
प्रियतमा कानुव्रता किं धनं विद्या किं सुखमप्रवासगमनं राज्यं किमाज्ञाफलम् ॥ ८६६ ॥
सस्यानि स्वयमत्ति चेद्वसुमती माता सुतं हन्ति चेद्वेलामम्बुनिधिर्विलङ्घयति चेद्वर्मिं दहेत्पा-
वकः । आकाशं जमस्तके पतति चेदन्नं विषं चेद्वेदन्त्यायं कुरुते यदि क्षितिपतिः कस्तं
निरोद्धुं क्षमः ॥ ८६७ ॥ मूर्खोऽशान्तस्तपस्वी क्षितिपतिरलसो मत्सरो धर्मशीलो दुःस्थो
मानी गृहस्थः प्रभुरतिक्रपणः शास्त्रभृद्धर्महीनः । आज्ञाहीनो नरेन्द्रः शुचिरपि सततं यः
परान्नोपभोजी वृद्धो रोगी दरिद्रः स च युवतिपतिर्धिग्विडम्बप्रकारान् ॥ ८६८ ॥ ख्यातः
शक्रो भगाङ्को विधुरपि मलिनो माधवो गोपजातो वेश्यापुत्रो वसिष्ठो रतिपतिरतनुः सर्व-
भक्षी हुताशः । व्यासो मत्स्योदरीयो लवणजलनिधिः पाण्डवा जारजाता रुद्रो प्रेताधि-
धारी त्रिभुवनविषये कस्य दोषो न चास्ति ॥ ८६९ ॥ प्राणाघातान्निवृत्तिः परधनहारे
संयमः सत्यवाक्यं काले शक्त्या प्रदानं युवतिजनकथामूकभावः परेषाम् । तृष्णास्त्रोतोवि-
भङ्गो गुरुषु च विनयः सर्वभूतानुकम्पा सामान्यः सर्वशास्त्रेष्वनुपहतविधिः श्रेयसामेष
पन्थाः ॥ ८७० ॥

इति श्रीसुभाषितरत्नभाण्डागारे तृतीयं प्रकरणं समाप्तम् ।

१. उदकम्. २. वेगेन. ३. कृशः. ४. मूर्खः. ५. स्त्रीजनवार्ता. ६. तृष्णाप्रवाहोपरोधः. ७. दया.

प्रकरणम् ४ ।

समस्याख्यानम् ।

सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् । दलितश्चकितश्छन्नस्तव सैन्ये विसर्पति ॥ १ ॥
कामं कामदुघं धुङ्क्त्र मित्राय वरुणाय च । वयं धीरेश दानेन सर्वान्कामानशीमहि ॥ २ ॥
अस्माने समानत्वं भविता कलहे मम । इति मत्वा ध्रुवं मानी मृगात्सिंहः पलायते ॥ ३ ॥
हीनहत्या दधात्येव लाघवं महतामपि । इति मत्वा द्विपद्वेषी मृगात्सिंहः पलायते ॥ ४ ॥
विद्यार्जुनाद्य संप्रामे त्वां हनिष्याम्यहं शरैः । तिष्ठामि कर्ण किं मूढ मृगात्सिंहः पलायते ॥ ५ ॥
ऋषेरस्याश्रमे पुण्ये शापसंत्रस्तमानसः । मुद्बोधतापि प्रायोऽयं मृगात्सिंहः पलायते ॥ ६ ॥
अयं मृगः समायाति त्वरितैस्त्वरितैः पदैः । ततो वेगात्पलायस्व मृगात्सिंहः पला-
यते ॥ ७ ॥ विद्यायां दुर्मदो येषां कार्पण्यं विभवे सति । तेषां दैवाभिशप्तानां सलिलादग्नि-
रुत्थितः ॥ ८ ॥ सीतासमागमोत्कण्ठाकर्णान्ताकृष्टधन्वनः । राघवस्य शैराङ्गारैः समुद्राद-
ग्निरुत्थितः ॥ ९ ॥ दामोदरकराघातविह्वलीकृतचेतसा । दृष्टं चाणूरमल्लेन शतचन्द्रं नभस्त-
लम् ॥ १० ॥ चलत्तरङ्गरङ्गायां गङ्गायां प्रतिबिम्बितम् । सचन्द्रं शोभतेऽत्यर्थं शतचन्द्रं
नभस्तलम् ॥ ११ ॥ विधे पिधेहि शीतांशुं यावन्नायाति मां प्रियः । आगते दयिते कुर्याः
शतचन्द्रं नभस्तलम् ॥ १२ ॥ सुमेरुशिखरप्रान्तस्फुरद्विव्यवधूमलैः । परितः स्फुरितैः शङ्के
शतचन्द्रं नभस्तलम् ॥ १३ ॥ भीष्मग्रीष्मर्तुसंतप्तशून्यरथ्यान्तरस्थयोः । अन्योन्यालापसु-
खिनोर्यूनोश्चन्द्रायते रविः ॥ १४ ॥ स्वस्ति क्षत्रियदेवाय जगद्देवाय भूभुजे । यद्यशःपुण्ड-
रीकान्तर्गगनं भ्रमरायते ॥ १५ ॥ स्फुरिते जठरे विष्णोर्नवनीतभुजः शिशोः । मक्षिकापाद-
घातेन कम्पितं भुवनत्रयम् ॥ १६ ॥ अतसीपुष्पसंकाशं खं वीक्ष्य जलदागमे । ये वियोगे-
षु जीवन्ति न तेषां विद्यते भयम् ॥ १७ ॥ वागर्थविव संपृक्तौ शतकोटिप्रविस्तरम् ।
गुणसाहं पुरोधाय नेमुः सर्वे सुराः शिवौ ॥ १८ ॥ आषाढी कार्तिकी माघी बचा शुण्ठी

(१) "सहस्रशीर्षापुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात्" इति समस्या. (२) "कामं कामदुघं धुङ्क्त्र मित्राय वरुणाय च" "सर्वान्कामानशीमहि" इति समस्या. (३, ४, ५, ६, ७) "मृगात्सिंहः पलायते" इति समस्या. (८) "सलिलादग्निरुत्थितः" इति समस्या. (९) "समुद्रादग्निरुत्थितः" इति समस्या. (१०, ११, १२, १३) "शतचन्द्रं नभस्तलम्" इति समस्या. (१४) "यूनोश्चन्द्रायते रविः" इति समस्या. (१५) "गगनं भ्रमरायते" इति समस्या. (१६) "मक्षिकापादघातेन कम्पितं भुवनत्रयम्" इति समस्या. (१७) "अतसीपुष्पसंकाशम्" "न तेषां विद्यते भयम्" इति समस्या. (१८) "वागर्थविव

१. शरा एवाङ्गाराः. २. दारुणः. ३. अन्योन्यभाषणेन जाताह्लादयोः. ४. इन्द्रम्. ५. पार्वतीशंकरौ. ६. आषाढी कार्तिकी माघी एकादशी पुण्या. बचा शुण्ठी हरीतकी श्लेष्महरा. गयायां पिण्डदानेनानृणी पित्रणा-
युक्त इति योजना.

हरीतकी । गयायां पिण्डदानेन पुण्या श्लेष्महरानृणी ॥ १९ ॥ जम्बूफलानि पक्वानि पत-
न्ति विमले जले । कपिकम्पितशाखाभ्यो गुलुगुगुलुगुगुलू ॥ २० ॥ विदग्धे सुमुखे रक्ते
नितम्बोपरि संस्थिते । कामिन्याश्छिष्टसुगले कूजितं रतिकूजितम् ॥ २१ ॥ प्रलयसहायक-
रा इति गोलानाचम्य सकलभूमिरुहाम् । विलसति दवदहनावलिरिह जलवाहः परं शरणम्
॥ २२ ॥ निजपतिराद्यः प्रणयी हरिर्द्वितीयः करोमि किं गोपि । शृणु सखि पाणिनिभूत्रं
विप्रतिषेधे परं कार्यम् ॥ २३ ॥ दैत्यानां मनसि दया जाता कृष्णं हि रक्षितुं कस्मात् । द्रष्टुं
देवमजस्रं दैत्यस्त्रीणामपि प्रीतिः ॥ २४ ॥ श्रीनाथ नः श्रुतमिति बहुधा भ्रमता मया
नृलोकेषु । शीलं वारवधूनां दैत्यस्त्रीणामपि प्रीतिः ॥ २५ ॥ रामाभिषेके मदविह्वलाया
हस्ताच्च्युतो हेमघटस्तरुण्याः । सोपानमासाद्य करोति शब्दं ठठंठठंठठंठठंठः ॥ २६ ॥
कर्पूरपूरच्छविवादविद्यासंवावदूकद्युतिशुक्तिताम्रे । इन्दो नृपद्वेषि तमो वितान सूर्योदये रो-
दिति चक्रवाकी ॥ २७ ॥ विलोक्य बालामुखचन्द्रबिम्बं कण्ठे च मुक्तावलहारताराः ।
पुनर्निशाया भयभीतभीता सूर्योदये रोदिति चक्रवाकी ॥ २८ ॥ सर्वस्य जन्तोर्भवति प्रयो-
दो विरोधिवर्गे परिभूयमाने । तिरोहिते लघुशसा नरेन्द्र चन्द्रोदये नृत्यति चक्रवाकी ॥ २९ ॥
न कापि रामाहितसंशयो या विना न नात्वं जनकात्मजायाः । पुरः सुराणाङ्गपुरःसराणाप-
ङ्गारपूर्णं कमलं प्रफुल्लम् ॥ ३० ॥ पुञ्जायमानारुणरत्नहारे कान्तोरसि स्वावदनङ्ग भाति ।
सिद्धचेदमुष्योपमिति र्यदि स्यादङ्गारपूर्णं कमलं प्रफुल्लम् ॥ ३१ ॥ रे पुत्र सत्सङ्गमवाशुहि
त्वमसत्प्रसङ्गं त्वरया विहाय । धन्योऽपि निन्दां लभते कुसङ्गात्सिन्दूरविन्दुविधवाललाटे
॥ ३२ ॥ सुतं पतन्तं प्रसमीक्ष्य पावके न बोधयामास पतिं पतिव्रता । तदा ह्यसौ तद्रत-
शक्तिपीडितो हुताशनश्चन्दनपङ्कशीतलः ॥ ३३ ॥ उन्नमय्य सैकचग्रहमोस्यं चुम्बति प्रिये-
तमे हठैवत्या । कूजितं भवति मानधनौया हूंहुहूंहुहुहूंहुहुहूंहुं ॥ ३४ ॥ मम करग्रहणाय
पणीकृतं न यदि राघवतोऽप्यधिरोहति । सखि तदैवमभून्मम जीवितं शशकशृङ्गमयं कठिनं

संपृक्तौ ” “ शतकोटिप्रविस्तरम् ” इति समस्या. (१९) “ पुण्या श्लेष्महरानृणी ” इति समस्या. (२०)
“ गुलुगुगुलुगुगुलू ” इति समस्या. (२१) “ कूजितं रतिकूजितम् ” इति समस्या. (२२) “ प्रलयसहा-
यकरा इति गोलानाचम्य ” इति समस्या. (२३) “ विप्रतिषेधे परं कार्यम् ” इति समस्या. (२४, २५)
“ दैत्यस्त्रीणामपि प्रीतिः ” इति समस्या. (२६) “ ठठंठठंठठंठठंठः ” इति समस्या. (२७, २८)
“ सूर्योदये रोदिति चक्रवाकी ” इति समस्या. (२९) “ चन्द्रोदये नृत्यति चक्रवाकी ” इति समस्या.
(३०, ३१) “ अङ्गारपूर्णं कमलं प्रफुल्लम् ” इति समस्या. (३२) सिन्दूरविन्दुविधवाललाटे ” इति स-
मस्या. (३३) “ हुताशनश्चन्दनपङ्कशीतलः ” इति समस्या. (३४) “ हूंहुहूंहुहुहूंहुहुहूंहुं ” इति समस्या.

१. केशग्रहसहितम्. २. मुखम्. ३. चुम्बनं कुर्वति सति. ४. कान्ते. ५. बलात्कारेण. ६. कण्ठेऽव्यक्त-
शब्दः. ७. मान एव धनं यस्याः. मानिन्या इत्यर्थः.

[प्र० ४]

धनुः ॥ ३५ ॥ नीलाब्जद्युतिनयनं नितान्तदृत्तमास्यश्रीपरिचितचन्द्रिकाविलासम् । स्नाता-
 शः सरसि विलोक्य वक्रचन्द्रं मध्याह्ने मुकुलितमम्बुजं वनान्ते ॥ ३६ ॥ कांचिदिनार्धसमये
 विरंभिततां नीलांशुकाञ्चलनिलीनमुखेन्दुविम्बाम् । तां तादृशीं समनुवीक्ष्य कविर्जगाद
 राहुर्दिवा प्रसति पर्वविना किलेन्दुम् ॥ ३७ ॥ बहलवलसमर्था मेघनादादयो मे सपदि युधि
 विशन्तः कीटहस्ते निपेतुः । इति वदति दशास्ये हस्ततालं वितत्य मशकगलकरन्ध्रे हस्ति-
 यूनं प्रविष्टम् ॥ ३८ ॥ मृगशिशुनयनाया अक्षिपक्ष्मप्रकोणे विलसति तरलाया तारका
 तारकेव । प्रतिफलित इहोष्ट्रे भ्रान्तिरास्ते जनानां तिलतुषपुटकोणे मक्षिकोष्ट्रं प्रसूता ॥ ३९ ॥
 मयौ मन्दं मन्दं मरुति शिशिरे वाति रुचिरे कुलस्त्रीभिः कृष्णे विहरति तथा वृष्णिनिकरे ।
 उषा योषा तोषाद्वदनमनिरुद्धस्य मिषतो पुरः पत्युः कामाच्छशुरमियमालिङ्गति सती ॥ ४० ॥
 स्वयं संराध्येशं पुरभिदमनल्पेन तपसा महेन्द्रं संतोष्य त्रिदशरिपुनाशादमुकरात् । समायाते
 पापं द्रुपदतनया क्लेशविकला पुरः पत्युः कामाच्छशुरमियमालिङ्गति सती ॥ ४१ ॥ कदा-
 चित्वाञ्चाली विपिनभुवि भीमेन बहुशः कृशाङ्गि श्रान्तासि क्षणमिह निषीदेति गदिता ।
 शनैः शीतच्छायं तटविटपिनं प्राप्य मुदिता पुरः पत्युः कामाच्छशुरमियमालिङ्गति सती ॥ ४२ ॥
 तपापाये गोदापरतटभुवि स्थातुमनासि प्रविष्टे तत्पूरं भगवति मुनौ कुम्भजनुषि । द्रुतं
 लोषामुद्रा स्वयमाविकलं गन्तुमुदितात्पुरं पत्युः कामाच्छशुरमियमालिङ्गति सती ॥ ४३ ॥
 सर्वस्य द्वे सुमतिकुमती संपदापत्तिहेतू एको गोत्रे प्रभवति पुमान्यः कुटुम्बं विभर्ति ।
 वृद्धो यूना सह परिचयात्त्यज्यते कामिनीभिः स्त्रीपुंवच्च प्रभवति यदा तद्धि गेहं विनष्टम्
 ॥ ४४ ॥ ये पापं शमयन्ति संग्रतिभृतां ये दानशृङ्गारिणो येषां चित्तमतीव निर्मलतरं
 येषां न भग्नं व्रतम् । ये सर्वान्मुखयन्ति हि प्रतिदिनं ते साधवो दुर्लभा गङ्गावद्गजगण्डवद्ग-
 गनवद्वाङ्मेयवद्देयवत् ॥ ४५ ॥ दासो भाति कुचद्वयं तव शुभे मध्ये वपुः सद्भवः केशा
 नासिकमौक्तिकं सुवदनं दर्पाङ्गरागो दृशः । गङ्गावद्गजगण्डवद्गगनवद्वाङ्मेयवद्देयवज्जम्बूव-
 ज्जलविन्दुवज्जलजवज्जम्बूवल्वज्जालवत् ॥ ४६ ॥ यत्कण्ठे गरलं विराजतितरां शीर्षे च

(३५) “शशकशृङ्गमयं कठिनं धनुः” इति समस्या. (३६) “मध्याह्ने मुकुलितमम्बुजं वनान्ते” इति समस्या.
 (३७) “राहुर्दिवा प्रसति पर्वविना किलेन्दुम्” इति समस्या. (३८) “मशकगलकरन्ध्रे हस्तियूनं प्रवि-
 ष्टम्” इति समस्या. (३९) “तिलतुषपुटकोणे मक्षिकोष्ट्रं प्रसूता” इति समस्या. (४०, ४१, ४२, ४३)
 “पुरः पत्युः कामाच्छशुरमियमालिङ्गति सती” इति समस्या. (४४) “सर्वस्य द्वे” “एको गोत्रे” “वृद्धो यूना”
 “स्त्रीपुंवच्च” इति चत्वारि पाणिनेः सूत्राणि समस्या. (४५) “गङ्गावद्गजगण्डवद्गगनवद्वाङ्मेयवद्देयवज्जम्बूव-
 ज्जलविन्दुवज्जलजवज्जम्बूवल्वज्जालवत्” इति समस्या. (४६) “गङ्गावद्गजगण्डवद्गगनवद्वाङ्मेयवद्देयवज्जम्बूवज्जलविन्दुवज्जलजवज्जम्बूवल्वज्जालवत्”

१. मध्याह्ने. २. सूर्यकिरणसंतप्तम्. ३. नीलवस्त्राञ्चलपिहितमुखचन्द्राम्. ४. द्रौपद्याः श्वशुरो वायुः.
 ५. लोषामुद्रायाः श्वशुरः पूरतरणसाधनं कुम्भः. ६. ये गङ्गावत्संगतिभृतां पापं शमयन्ति. ये गजगण्डवद्गगन-
 वद्गारिणः. येषां चित्तं गगनवदतीव निर्मलतरम्. येषां व्रतं गाङ्गेयवन्न भग्नम्. ये गेयवत्सर्वान्मुखयन्ति इति
 धर्मा. ७. कर्दमवत्.

मन्दाकिनी उत्सङ्गे च शिवामुखं कटितटे शार्दूलचर्माश्वरम् । माया यस्य रुणद्धि विश्व-
खिलं तस्मै नमः शंभवे जम्बूवज्जलबिन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत् ॥ ४७ ॥ ख्यात-
त्वं फलवृष्टिपुष्टिसुमनस्वाधीनजाम्बूनदः शीर्णास्ते रिपुसंपदः प्रतिदिनं मित्रोदये मोदसे ।
पान्थानां कुरुषे विलम्बनमहो दत्तान्तरस्तेजसा जम्बूवज्जलबिन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जाल-
वत् ॥ ४८ ॥ सङ्ग्रामे रिपुभूभुजां मुखरुचिर्जीवश्च देवाङ्गनाचक्षुः प्रोच्छसदत्तमांसनिवहै-
स्तन्मेदिनीमण्डलम् । त्वच्चापोद्गतवाणसंहतिरभृष्टीराम भूमीपते जम्बूवज्जलबिन्दुवज्जलज-
वज्जम्बालवज्जालवत् ॥ ४९ ॥ वैदेहीं समवाप्य दाशराथिनारब्धे प्रयागेऽग्रतो दृष्टाः
पुष्पकसंस्थितेन रभसादाकाशमारोहता । लङ्कासागरजानकीवनरणक्षौण्यश्चमत्कारिका जम्बू-
वज्जलबिन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत् ॥ ५० ॥ यो द्रोणाचलमादधौ करतले योऽन्ती-
तरत्सागरं यश्चोत्खातितवांस्तरुनुदवहत्पुच्छेन दावानलम् । यो रक्षान्समरेऽरुणत्कपिवरः
पायाद्धनूमान्नतौ जम्बूवज्जलबिन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत् ॥ ५१ ॥ कस्तूरीतिलकं
ललाटरचितं नासामणिं निस्तलं वक्रं कुञ्चितकेशपाशमनिशं दृष्टिं निसृष्टां पुरः । पुंसां
मानसमत्स्यबन्धनविधौ धत्सेऽत्र वत्से स्वयं जम्बूवज्जलबिन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत्
॥ ५२ ॥ विद्धि श्रीहृदयं सदान्तमलिनं भीमं भवाम्भोनिधिं विज्ञाने मुरतं महीशमवनं
गूढं दृढं कण्टकैः । दारागारसमागमं सुविषमं मोहं परं दुस्तरं जम्बूवज्जलबिन्दुवज्जल-
जवज्जम्बालवज्जालवत् ॥ ५३ ॥ अस्माकं जलजीविनां जलमिदं सद्भ्राजिराजिब्रजैः पात-
व्यं पररक्तमनसां तृप्तिः पतीनां क्षयः । मत्त्वैवं किल राजदेव नृपते त्वज्जैत्रयात्रोत्सवे
मत्स्यी रोदिति मक्षिका च हसति ध्यायन्ति वामभ्रुवः ॥ ५४ ॥ श्रुत्वा सागरबन्धनं दंश-
शिराः सर्वैर्मुखैरेकंदा तूर्णं प्रच्छति वार्तिकान्सचकितो भीत्या परं संभ्रमात् । वद्धः सत्य-
मपांनिधिर्जलनिधिः कीलालधिस्तोयधिः पाथोधिर्जलधिः पयोधिरुदधिर्वारानिधिर्वारिधिः
॥ ५५ ॥ पाषाणाः प्रयसि प्रबद्धवपुषस्तिष्ठन्ति सेतुं गताः श्रुत्वैवं वदतां दशाननधरा
क्रुद्धः समुद्रं प्रति । धित्वां नाम तवाम्बुधिः सलिलधिः पानीयधिस्तोयधिः पाथोधिर्ज-
लधिः पयोधिरुदधिर्वारानिधिर्वारिधिः ॥ ५६ ॥ अम्बा कुप्यति तात मूर्ध्नि विधृता गङ्गे-
यमुत्सृज्यतां विद्वग्धण्मुख का गतिर्मम चिरं मूर्ध्नि स्थिताया वद । कोर्पावेशवशादशेषै-

इति समस्या. (४७, ४८, ४९, ५०, ५१, ५२, ५३) “ जम्बूवज्जलबिन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत् ”
इति समस्या. (५४) “ मत्स्यी रोदिति मक्षिका च हसति ध्यायन्ति वामभ्रुवः ” इति समस्या. (५५)
“ अपांनिधिर्जलनिधिः कीलालधिस्तोयधिः पाथोधिर्जलधिः पयोधिरुदधिर्वारानिधिर्वारिधिः ” इति समस्या.
(५६) “ अम्बुधिः सलिलधिः पानीयधिस्तोयधिः पाथोधिर्जलधिः पयोधिरुदधिर्वारानिधिर्वारिधिः ”
इति समस्या.

१. जलैकजीवितानाम्. २. तुरंगपङ्क्तिसमूहैः. ३. विजययात्रोत्सवे. ४. सेतुबन्धम्. ५. रावणः. ६. इदिति.
७. वृत्तान्तज्ञापकान्. ८. माता. ९. मस्तके. १०. त्यज्यताम्. ११. क्रोधपरत्वेन. १२. पङ्क्तिमुखैरित्यर्थः.

[प्र० ४]

द्वैः प्रत्युत्तरं दत्तवान्पाथोधिर्जलधिः पयोधिरुदधिर्वारानिधिर्वारिधिः ॥ ५७ ॥ माध्वीके विभुमण्डले वरवधूवक्त्रे च गीतान्तरे सक्ते वक्त्रचतुष्टये दशमुखो विज्ञापितस्तच्चरैः । वद्धोऽप्राविते चेतरेभ्यवशादूचे वचःसंभ्रमात्पाथोधिर्जलधिः पयोधिरुदधिर्वारानिधिर्वारिधिः ॥ ५८ ॥ पीतस्त्वं कलशोद्भवेन मुनिना ध्वस्तोऽसि देवासुरैरावद्धोऽसि च राघवेण मृदुना शाखामृगैः लङ्घितः । नाम्नामारभती तथैव भवतो लोकैरियं घुष्यते पाथोधिर्जलधिः पयोधिरुदधिर्वारानिधिर्वारिधिः ॥ ५९ ॥ तर्तु पर्वतसंनिभेन कपिना लीवूरुतां वक्षसि क्षिप्रं वीक्ष्य निमज्जतीमथ त्वं स्पष्टास्तरन्तीः शिलाः । लोके नृत्यपरे विभीषणजने सेत्याह सेतूद्यमे तुम्बी मज्जति संतरन्ति दृषदः प्रेतो दिवा नृत्यति ॥ ६० ॥ त्वं नो गोत्रपतिस्तवेन्दुरधिपस्तस्यामृतं त्वक्ते तेन व्याधशराहतां प्रणयिनीमेनां पुनर्जीवय । इत्यूर्ध्वं गगने निशापतिमृगे कारुण्यमातन्वतः शृङ्गाग्रादपतन्मृगस्य रुदतो बाष्पाम्बु भूमण्डले ॥ ६१ ॥ उन्नादाम्बुदधिः तान्धतमसि प्रभ्रष्टदिङ्मण्डले काले यामिकजाग्रदुग्रसुभटव्याकीर्णकोलाहले । कर्णस्यासुहृदर्णवाम्बुवडवावहैर्यदन्तःपुरादाभातासि तदम्बुजाक्षि कृतकं मन्ये भयं योषितम् ॥ ६२ ॥ उग्रग्राहमुदन्वतो जलमतिक्रामत्यनालम्बने व्योम्नि भ्राम्यति दुर्गमक्षितिभृतां मूर्धानमारोहति । व्यासं याति विषाकुलैरहिकुलैः पातालैर्मकाकिनी कीर्तिस्ते मदनाभिराम कृतकं मन्ये भयं योषितम् ॥ ६३ ॥ चित्रं नर्तनमम्बरं शिखरिणौ शीतांशुविम्बे तमः संचारं जलजं क्षोतरणितं कामागमप्रक्रिया । मीनौ विद्युति तारकं विहरणं ज्योत्स्नापि कोशाम्बुजे कुर्वाणे कुलो करोति कुरुतः कुर्वत्यलंकुर्वते ॥ ६४ ॥ कश्चित्पान्थस्तृपार्तः पथि तपनऋतौ गम्यमानोऽन्यपान्थं पप्रच्छानन्दलीनो वद पथिक कुतो जह्नुकन्याप्रवाहः । तेनासौ शीघ्रवाचा प्रचलितमनसा विप्रवर्येण वाचा सूच्यग्रे कूपषट्कं तदुपरि नगरी तत्र गङ्गाप्रवाहः ॥ ६५ ॥ तत्र त्वत्कीर्तिवृक्षाद्बहुतरममलादुत्थिताः कोरका ये तन्मध्ये रुद्ररूपोऽप्यजनि खलु यशःशोकस्तस्य चाज्ये । अस्य श्रोताक्षिकूपास्तुदुपरि च शिरस्तत्र चास्ति स्ववन्ती सूच्यग्रे कूपषट्कं तदुपरि नगरी तत्र गङ्गाप्रवाहः ॥ ६६ ॥ उद्धामार्काशुदीप्याद्दिनमणिमणिभिर्भस्मिन्ने समन्ताद्वायुव्याधूयमानज्वलनकणगणाकीर्णधूलिप्रकीर्णे । कान्तारेऽस्मिन्नृपार्ते पथि पथिकमवे कापि पाथोथतेना सूच्यग्रे कूपषट्कं तदुपरि नगरी तत्र गङ्गाप्रवाहः ॥ ६७ ॥ मां पालीकृत्य मुग्धे विजयमभिलषंस्तेखयामास शंभुर्भूत्या मन्मौलिमालां सदशनवशतीमक्ष-

(५७, ५८, ५९) “ पाथोधिर्जलधिः पयोधिरुदधिर्वारानिधिर्वारिधिः ” इति समस्या. (६०) “ तुम्बी मज्जति संतरन्ति दृषदः प्रेतो दिवा नृत्यति ” इति समस्या. (६१) “ शृङ्गाग्रादपतन्मृगस्य रुदतो बाष्पाम्बु भूमण्डले ” इति समस्या. (६२, ६३) “ कृतकं मन्ये भयं योषितम् ” इति समस्या. (६४) “ कुर्वते कुरुते करोति कुरुतः कुर्वत्यलंकुर्वते ” इति समस्या. (६५, ६६, ६७) “ सूच्यग्रे कूपषट्कं तदुपरि नगरी तत्र गङ्गाप्रवाहः ” इति समस्या.

पातान्विजित्य । गौर्यप्यानैः अदृष्टीर्जितनखनवभूस्तन्वि शेषा तदित्थं शीर्षाणां सैव वन्ध्या
मम नवतिरभूच्छोचनानामशीतिः ॥ ६८ ॥ प्रत्येकं दिक्पतीशानिलतपनवसून्सन्नतस्त्वं यथा
भूरश्रीषीस्त्वं यथा च स्वरसहितलसन्मूर्च्छनागानतानात् । कृष्णन्यस्तान्यमौलीक्षणवद्-
सरे सा च सां च प्रसादाच्छीर्षाणां शेष वन्ध्या तव नवतिरभूच्छोचनानामशीतिः ॥ ६९ ॥
इन्द्राद्या लोकपाला हरिविधुतपना नागविद्याधराद्या द्वेष्ट्या सर्वेऽपि देवा प्रिय तव वरः
कोऽस्ति वन्द्यो गरीयान् । श्रुत्वा वाचं प्रियाया इति दशमुखतः प्राह वाक्यं दशास्यः
शूली शंभुः पिनाकी शिवभवपशुपाः शर्व ईशश्च भर्गः ॥ ७० ॥

प्रहेलिका ।

अपदो दूरगामी च साक्षरो न च पण्डितः । अमुखः स्फुटवक्ता च यो जानाति स
पण्डितः ॥ १ ॥ वने जाता वने त्यक्ता वने तिष्ठति नित्यशः । पण्यस्त्री न तु सा वेश्या यो
जानाति स पण्डितः ॥ २ ॥ गोपालो नैव गोपालस्त्रिशूली नैव शंकरः । चक्रपाणिः स नो
विष्णुर्यो जानाति स पण्डितः ॥ ३ ॥ उच्छिष्टं शिवनिर्माल्यं वमनं शवकर्पटम् । काकनि-
ष्ठासमुत्पन्नः पञ्चैतेऽतिपवित्रकाः ॥ ४ ॥ अनेकसुषिरं वाद्यं कान्तं च ऋषिसंज्ञितम् ।
चक्रिणा च सदाराध्यं यो जानाति स पण्डितः ॥ ५ ॥ वने वसति को वीरो योऽसि-
मांसविवर्जितः । असिवत्कुरुते कार्यं कार्यं कृत्वा वनं गतः ॥ ६ ॥ रविजा शशिकुन्दाया
तापहारी जगत्प्रिया । वर्धते वनसङ्गेन न तापी यमुनापि न ॥ ७ ॥ तैरुण्यालिङ्गितः कण्ठे
नितम्बस्थलमाश्रितः । गुरुणां संनिधानेऽपि कः कूजति मुहुर्मुहुः ॥ ८ ॥ अवलोक्य तस्यै

(६८) शीर्षाणां सैव वन्ध्या मम नवतिरभूच्छोचनानामशीतिः” इति समस्या. (६९) “शीर्षाणां सैव
वन्ध्या तव नवतिरभूच्छोचनानामशीतिः” इति समस्या. (७०) “शूली शंभुः पिनाकी शिवभवपशुपाः शर्व
ईशश्च भर्गः” इति समस्या.

(१) लेखापत्रम्. (२) नौका. (३) महोक्षा. (४) दुग्धं गङ्गा . मधु पद्माम्बरं पिप्पलक्ष. (५)
वल्मीकम्. (६) कुलालदोरकः. (७) तक्रम्. (८) कलशः.

१. सहस्रशीर्षो द्विसहस्राक्षस्य स्वभार्या प्रति गौरीगिरीशच्यूतक्रीडोपन्यासः. २. अरण्ये काष्ठरूपेणोत्पन्नः.
३. उदके. ४. मूल्यं दत्त्वा भोग्या स्त्री. गणिका यथा द्रव्यदानेन भोग्या तथेयमपीत्यर्थः. ५. धेनूनां पतिः
त्वात्पालकः. ६. तप्तत्रिशूलाङ्कितत्वात्तच्छिद्धान्. ७. बाहौ तप्तचक्राङ्कितत्वात्तच्छिद्धान्. ८. विलम्बः. ९. वधः
आद्यो यस्य. १०. ककारोऽन्ते यस्य. ११. सर्पेण. १२. कुम्भः कूपसरोवरादौ जलेन भृत्वा शिरस्यारोपणकाले
तरुण्या हस्ताभ्यामालिङ्ग्यते. भर्तापि तरुण्य सोत्कण्ठमालिङ्ग्यते. १३. कुम्भो नितम्बस्थाने गृह्यते. भर्तापि
नितम्बस्थाने गुह्यप्रदेशे तिष्ठेत्. १४. कुम्भो गुरुणां वृद्धघटानामुपर्युपविश्य कूजति बडबडायेते. भर्तापि
गुरुणां मातृपितृश्वश्रुश्वशुरजनानामग्रे स्त्रियं कामयते.

[प्र० ४]

वद्वा गुञ्जाफलविभूषितौ । निःश्वस्य रोदितुं लग्ना कुतो व्याधकुटुम्बिनी ॥ ९ ॥ आपाण्डु
पीनकठिनं वर्तुलं सुमनोहरम् । करैराकृष्यतेऽत्यर्थं किं वृद्धैरपि सस्पृहम् ॥ १० ॥ एकच-
सुर्न काकोऽयं बिलमिच्छन्न पद्मगः । क्षीयते वर्धते चैव न समुद्रो न चन्द्रमाः ॥ ११ ॥
अस्थि नास्ति शिरो नास्ति बाहुरस्ति निरङ्गुलिः । नास्ति पादद्वयं गाढमङ्गमालिङ्गति स्वयम्
॥ १२ ॥ अस्ति ग्रीवा शिरो नास्ति द्वौ भुजौ करवर्जितौ । सीताहरणसामर्थ्यो न रामो न
च रावणः ॥ १३ ॥ नरनारीसमुत्पन्ना सा स्त्री देहविर्वर्जिता । अमुखी कुरुते शब्दं जात-
मात्रा विनश्यति ॥ १४ ॥ दन्तैर्हीनः शिलाभक्षी निर्जीवो बहुभाषकः । गुणस्यूतिसमृद्धो-
ऽपि परपादेन गच्छति ॥ १५ ॥ न तस्यादिर्न तस्यान्तो मध्ये यस्तस्य तिष्ठति । तवाप्यस्ति
समाप्यस्ति यदि जानासि तद्वद ॥ १६ ॥ य एवादिः स एवान्तो मध्ये भवति मध्यमः ।
य एतन्नाभिजानीयात्तृणमात्रं न वेत्ति सः ॥ १७ ॥ पर्वताग्रे रथो याति भूमौ तिष्ठति
सारथिः । चलते वायुवेगेन पदमेकं न गच्छति ॥ १८ ॥ श्यामं च वर्तुलाकारं पुंनाम चतु-
त्तरम् । शकारादिसकारान्तं यो जानाति स पण्डितः ॥ १९ ॥ अर्धचन्द्रवदाकारं स्त्रीना-
म तृतीयाक्षरम् । नकारादि रिकारान्तं यो जानाति स पण्डितः ॥ २० ॥ अष्टपादश्रतुःकर्णो
द्विमुखी द्विमुखस्तथा । राजद्वारे पठेद्द्वोरो न च देवो न राक्षसः ॥ २१ ॥ वृक्षस्याग्रे फलं
दृष्टं फलाग्रे वृक्ष एव च । अकारादि सकारान्तं यो जानाति स पण्डितः ॥ २२ ॥ चतु-
र्मुखो न च ब्रह्मा वृषारूढो न शंकरः । निर्जीवी च निराहारी अजस्रं धान्यभक्षणम् ॥ २३ ॥
रुण्णमुखी न मार्जारी द्विजिह्वा न च सर्पिणी । पञ्चभर्ता न पाञ्चाली यो जानाति स पण्डि-
तः ॥ २४ ॥ अपूर्वोऽयं मया दृष्टो कान्ते कमललोचने । शोऽन्तरं यो विजानाति स विद्वान्-
नात्र संशयः ॥ २५ ॥ पर्वताग्रे रथारूढो भूमौ तिष्ठति सारथिः । चक्रवर्द्धमते पृथ्वी तस्याहं
कुलालिका ॥ २६ ॥ अर्धचन्द्रसमायुक्तं पुंनाम चतुरक्षरम् । ककारादि लकारान्तमिह जा-
नाति पण्डितः ॥ २७ ॥ अनुनेतुं मानिन्या दयितश्ररणे सरागचरणायाः । यावत्पतितः स
स्या तत्क्षणमवतारितः कस्मात् ॥ २८ ॥ गीत्वा किमपि व्याधः शृङ्गं जग्राह तरुणह-
रिणस्य । तमथ समीक्ष्योद्यतकरमेणीमपि लज्जिता व्याधी ॥ २९ ॥ काचिन्मृगाक्षी प्रियवि-

(९) शबरजी पुत्रजायायाः स्तनौ गुञ्जाफलालङ्कृतौ दृष्ट्वा कुतो निःश्वस्य रोदः यतो मत्पुत्र एता-
मुक्तस्तथा क्षीणतां गतो यथा गजान्विनिहत्य गजमुक्ताफलहारैः स्तनौ विभूषयितुं नालम्, अतो
निःश्वस्यसम्राट्गुञ्जाफलैर्विभूषयति. क्षीणे च सति पुत्रे तदजितनिर्वाहवृत्तेः सर्वस्यापि कुटुम्बस्य जीवितसंदेहः.
व्यो व्याधकुटुम्बिनी दुःखान्निःश्वस्य रोदितुं लग्ना. (१०) पद्मबिल्वफलं कुचयुगलं च. (११) सूचिका.
(१२, १३) कबुकः. (१४) छोटिका. (१५) उपानतः. (१६) नयनम्. (१७) यवसम्. (१८, १९,
२०, २१) ? (२२) अननस. (२३) ? (२४) लेखनी. (२५) अशोकः. (२६) कुम्भकारस्य. (२७) ?
(२८) राजस्वला यतः. (२९) व्याधः किमप्यद्भुतं गीत्वा गीतविमूर्च्छितविलीनचित्तस्य तरुणहरिणस्य

१. नासिकाचूर्णनिक्षेपणार्थं वृद्धैरपि ध्रियत इति प्रसिद्धिः. २. अङ्गुष्ठमध्यमाङ्गुली.

प्रयोगे निशीथिनीपारमपारयन्ती । आगातुमादाय करेण वीणामुद्धीवमालोक्य शनैरहापीत् ॥ ३० ॥ सदारिर्मध्यापि न वैरियुक्ता नितान्तरक्तापि सितैवे नित्यम् । यथोक्तवादिन्यपि नैव दूती का नाम कैन्तेति निवेदयाशु ॥ ३१ ॥ वृक्षाग्रवासी न च पक्षिराजस्त्रिनेत्रधारी न च शूलपाणिः । त्वग्बन्धधारी न च सिद्धयोगी जलं च बिभ्रन्न घटो न मेघः ॥ ३२ ॥ वृक्षाग्रवासी न च पक्षिजातिस्तृणं च शय्या न च राजयोगी । सुवर्णकाया न च हेमघातुः पुंसश्च नाम्ना न च राजपुत्रः ॥ ३३ ॥ नाहं मनुष्यो न च देवयक्षो न ब्राह्मणक्षत्रियवैश्य-शूद्राः । न ब्रह्मचारी न गृही वनस्थो भिक्षुर्न चाहं निजबोधरूपः ॥ ३४ ॥ चक्री त्रिशू-ली न हरो न विष्णुर्महान्बलिष्ठो न च भीमसेनः । स्वच्छन्दचारी नृपतिर्न योगी सीतावि-योगी न च रामचन्द्रः ॥ ३५ ॥ सर्वस्वापहरो न दस्युकुलजः खट्वाङ्गभृद्देश्वरो दोषानिष्ट-करो न धर्मनिरतः कीलालपो नासुरः । नृणां दृष्टपलायनो न पिशुनः शीघ्रंगमो नो ह्यः शश्वद्वात्रिचरो न राक्षसगणः कोऽयं सखि ब्रूहि मे ॥ ३६ ॥ सर्वस्वापहरो न तस्करगणो रक्षो न रक्ताशनः सर्पो नैव विलेशयोऽखिलनिशाचारी न भूतोऽपि च । अन्तर्धानपटुर्न सिद्धपुरुषो नाप्याशुगो मारुतस्तीक्ष्णास्यो न तु सायकस्तमिह ये जानन्ति ते पण्डिताः ॥ ३७ ॥ जाता शुद्धकुले जघान पितरं हत्वापि शुद्धा पुनः स्त्री चैषा वनिता पितैव सर्वं विश्वस्य या जीवनम् । सङ्गं प्राप्य पितामहेन जनकं प्रासूत या कन्यका सा सर्वैरपि वन्दि-ता क्षितितले सा नाम का नायिका ॥ ३८ ॥

शृङ्गं जग्राह. किमर्थम्. यतो मद्गीतसुखितस्त्वं याचकस्य म इदं शिरो दानं देहीति. अथ तं हरिणं शिरोदानायेद्यतकरं समीक्ष्य तज्जायां हरिणीमपि पत्युर्भक्त्या निजशिरोदानायेद्यतकरां समीक्ष्य धर्मार्थं चारिणी व्याधी लज्जिता. केन हेतुना. यतोऽयं हरिणो दाता, इयं च हरिणी पतिभक्ता दातृव्या-मत्कान्तस्तु याचकः, अहं च याचकजाया. वरमेते पशवो न वयं मनुष्याः. इत्यभिप्रेत्य लज्जितेति प्रत्ये-ऽर्थः ॥ अथवा व्याधजायायाः पूर्वपरिणीतपुरुषो मृतः. स च विद्यमानः संगृहीतो द्वितीयः पुरुषः. तं च विलोक्य चिन्तितवती. यतो निजकान्तवियोगांसहिष्णुः शिरोदानायेद्यतकरा पतिभक्ता वरमियं हरिणी. अहं च परिणीतप्रियमरणेऽपि जीविता संगृहीतमर्तका चासती मानुषी. इति लज्जितेति द्वितीयोऽर्थः ॥ अथवा इति चिन्तितं तया. यतो येन कर्णेन गीतं श्रुतं तस्य दातुः कर्णस्य पुरो याञ्चायै करो न प्रसारितो व्याधेन. नी-सकठिनकुटिलस्य शृङ्गस्य तु पुरः प्रसारित इत्यनुचितं कृतं मूढेन. कृतेऽप्यनौचित्ये स्वयं मृगयूथपतिर्नोत्स-शोऽकृतपात्रविचारः स्वभावकृपणं याचकं जानन्नजिज्जितो शिरोदानायेद्यतकरो जातः. अतो व्याधी तं चतुरं ज्ञात्वा तं च व्याधं मूर्खं ज्ञात्वैषां चैतादृशचतुरपतिपत्नीत्वेन सुभगां संभाव्य लज्जितेति तृतीयोऽर्थः. (३०) यतोऽयं गीतप्रियो मृगाङ्गे मृगो मत्प्रयुक्तं गीतमाकर्णयितुं चन्द्रादवतरेत्तदा चन्द्रो निःकलङ्कः स्यान्मन्मुखसाम्यं च लभेत. प्रियविप्रयोगे संतापकरो मे हिमांशुः. अतोऽस्य शत्रोर्मेन्मुखसाम्यं मा भूदित्याशयेन वीणामहासीति-त्यर्थः. (३१) सारिका. (३२) नारिकेरफलम्. (३३) आम्रः. (३४)? (३५) वृषभः. (३६, ३७) मत्कुणः. (३८)

१. रिकारो मध्ये यस्याः. २. सकारेणेता युक्ता. ३. ककारोऽन्ते यस्याः.

अपहृतयः ।

वदन्ती जारुत्तान्तं पत्यौ धूर्ता सखीधिया । पतिं बुद्ध्वा सखि ततः प्रबुद्धास्मीत्यपूरयत् ॥ १ ॥ रुचिरस्वरवर्णपदा रसभाववती जगन्मनो हरति । तर्कि तरुणी नहि नहि वाणी वाणस्य मधुरशीलस्य ॥ २ ॥ सीत्कारं संजनयति व्रणयत्यधरं तनोति रोमाञ्चम् । नाग-
 त्किः किं मिलितो नहि नहि सखि हैमनः पवनः ॥ ३ ॥ काले पयोधराणामपतित्रया नैव शक्यते स्थातुम् । उत्कण्ठितासि बाले नहि नहि सखि पिच्छिलः पन्थाः ॥ ४ ॥ प्रह-
 रति न पञ्चबाणः केवलमबले निमेषोऽपि । वर्षति परं न देवः क्षणदायी विप्रयोगं ते ॥ ५ ॥ मधुरस्वना धृतोर्णा मण्याभरणा सुशोभना सुदती । मत्स्कन्धोचितदण्डा भिक्षो दयितास्ति किं न मे वीणा ॥ ६ ॥ रौंगी भिनसि निद्रां तल्पं न जहाति निष्ठुरं दशति । चतुरे किं प्राणेशो नहि नहि सखि मत्कुणत्रातः ॥ ७ ॥ आदौ गृहीतपाणिः पश्चादारूढजघनकटि-
 भागा । नखमुखलालनसुखदा सा किं रामास्ति नैव भो पार्मा ॥ ८ ॥ नाथ विलोक्य मेघं नहि नहि पापं तवातिपुण्यायाः । नहि कथयामि पयोधरमपसारय कञ्चुकीमुरसः ॥ ९ ॥ पञ्चदशीरजनिसमा तारामणिभूषणापि कोकिलवाक् । चन्द्रसमा गतवसना हस्तगता ह्री न मे वीणा ॥ १० ॥ नाथ मेयूरो नृत्यति तुरगाननवक्षसः कथं नृत्यम् । नहि कथयामि कलापिनमिह सुकलापी प्रिये कोऽस्ति ॥ ११ ॥ अक्षरमैत्रीभाजः सालंकारस्य चारुवृत्तस्य । किं ब्रूमो सखि यूनो नहि नहि सखि पद्यबन्धस्य ॥ १२ ॥ इह पुरोऽनिलकम्पितवि-
 ग्रहा मिलति का न वनस्पतिना लता । स्मरसि किं सखि कान्तरतोत्सवं न हि घनागम-
 रीतिरुदाहृता ॥ १३ ॥ तन्वी चारुपयोधरा सुवदना श्यामा मनोहारिणी नीता निष्करु-
 णेन केनचिदहो देशान्तरादागता । उत्सङ्गोचितया तथा रहितया किं जीवनं प्रेक्षसे भिक्षो ते दयितास्ति किं नहि नहि प्राणप्रिया तुम्बिका ॥ १४ ॥ या पाणिग्रहलालिता सुसरला तन्वी सुवशोद्भवा गौरी स्पर्शसुखावहा गुणवती नित्यं मनोहारिणी । सा केनापि हृता तथा विरहितो गन्तुं न शक्तोऽस्म्यहं रे भिक्षो तव कामिनी नहि नहि प्राणप्रिया यष्टिका ॥ १५ ॥

कूटानि ।

१. केशवं पतितं दृष्ट्वा २. द्वोणो हर्षमुपागतः । रुदन्ति कौरवाः सर्वे हा केशव कथं गतः

१. हेमन्तसंबन्धी. २. पङ्किलः. ३. धृतोर्णादिदशा; (पक्षे) धृतोर्णावस्त्रा. ४. शोभना दन्ता यस्याः सा; (पक्षे) हस्तिदन्तनिर्मितालंकारवती. ५. अनुरक्तः; (पक्षे) रक्तवर्णः. ६. कण्डूः. ७. अम्बुदम्; (पक्षे) मेघं पापम्. ८. मेघम्; (पक्षे) स्तनम्. ९. 'मे उरः' इति पदच्छेदः. १०. समीपे स्थातुं योग्यया; (पक्षे) अङ्गुमारोढुं योग्यया. ११. विवाहः; (पक्षे) पाणौ धारणम्. १२. कुलम्; (पक्षे) वेणुः. १३. जले. १४. मृकम्. १५. कृष्णकाकः. १६. शृगालः.

॥ १ ॥ पानीयं पातुमिच्छामि त्वत्तः कमललोचने । यदि दास्यसि नेच्छामि नो दास्यसि
 पिबाम्यहम् ॥ २ ॥ विषं भुङ्क्व महाराज स्वजनैः परिवारितः । विना केन विना नाम्नां
 कृष्णोजिनमकण्ठकम् ॥ ३ ॥ अर्जुनस्य इमे बाणा नेमे बाणाः शिखण्डिनः । सीदन्ति मय
 गात्राणि माघमासे गवा इव ॥ ४ ॥ यस्य षष्ठी चतुर्थी च विहस्य च विहाय च । अहं
 कथं द्वितीया स्याद्वितीर्या स्यामहं कथम् ॥ ५ ॥ समरे हेमरेखाङ्कं बाणं मुञ्चति राषवे । अहं
 सरावणोऽपि मुमुचे मध्येरीतिधरं शरम् ॥ ६ ॥ शिर्लापितपदद्वन्द्वं नासापितकरद्वया ।
 अभूद्वचस्तनी नारी कथमेतद्विष्यति ॥ ७ ॥ सुवर्णस्य सुवर्णस्य सुवर्णस्य च जानकि ।
 प्रेषिता तव रामेण सुवर्णस्य च मुद्रिका ॥ ८ ॥ निश्चितं ससुरैः कोऽपि न कुलीनः सपि
 मतिः । सर्वथा सुरसंबद्धं कैवल्यं यो नाभिनन्दति ॥ ९ ॥ येनाकारि पराभूतिर्दिननैयकसू-
 नवे । यद्गोत्रात्मभवाकान्तं तन्मेहैः श्रेयसोऽस्तु वः ॥ १० ॥ विजितोऽत्मभवेऽपिगुरुपाद-
 हतो जनः । हिमापहामित्रधरैर्व्याप्तं व्योमाभिनन्दति ॥ ११ ॥ शंकरं पतितं दृष्ट्वा पर्व-
 ती हर्षनिर्भरा । रुरुदुः पन्नगाः सर्वे हा हा शंकर शंकर ॥ १२ ॥ हनुमन्ते हर्तारामे वानरा
 हर्षनिर्भराः । रुदन्ति राक्षसाः सर्वे हाहाराम हता हताः ॥ १३ ॥ विराजराजपुत्रार्य-
 न्नाम चतुरक्षरम् । पूर्वार्धं तव शत्रूणां परार्धं तव संगरे ॥ १४ ॥ अष्टशूला जनपदाः शिव-
 शूलाश्चतुष्पथाः । प्रमदाः केशशूलिन्यो भविष्यन्ति कलौ युगे ॥ १५ ॥ कुन्दकुञ्जमम्

१. यदि दासी असि नेच्छामि न दासी असि तदा पिबाम्यहमिति पदच्छेदः. २. विगतः प्रकारो यस्मात्. ३. ककारेण विना. ४. नकारद्वयरहितम्. ५. कृष्णाजिनम्. अत्र ककार-पकार-णकार-नकाराणां निष्कासने क आ जि अम् इति स्थिते संधौ कृते “राज्यम्”. ६. शत्रुरहितम्. ७. “माघमा कर्कटी प्रोक्ता तदपत्यानि सेगवाः” इत्युक्तेः कर्कटया अपत्यानि यथा जन्मसमये तस्या अङ्गानि विदार्य बहिर्यान्ति तद्वदिमे बाणा मया-
 ङ्गानि विदारयन्तीत्यर्थः. ८. सहधामिणी. ९. मध्यभागे रीतिः पित्तलं तद्विशिष्टम्; (पक्षे) मध्ये रीकारविशिष्टं शरम्. शरीरमित्यर्थः. १०. “अधस्ताद्धारुणि शिला.” ११. “नासा दारूपरि स्थितम्.” १२. उज्ज्वलवर्णस्य. १३. शोभना वर्णा नामाक्षराणि यत्र तस्य. १४. अशीतिरत्तिकापरिमितस्य. १५. काञ्चनस्य. १६. सुरया सहितः. मद्यप इत्यर्थः; (पक्षे) सः सुरः इति पदच्छेदे सुरो देवः. १७. सत्कुलप्रसूतः; (पक्षे) कौलीनः. १८. समे साधौ अमतिः. श्रद्धारहित इति यावत्; (पक्षे) समे विष्णौ मतिर्यस्य सः. १९. शोभनरसविशिष्टं बद्धं रचितम्; (पक्षे) असुरैः संबद्धं युक्तम्. २०. कविकृतिम्; (पक्षे) शुक्लम्. २१. पराजयः; (पक्षे) परा उत्कृष्टा भूतिरैश्वर्यम्. २२. कर्णाय सुग्रीवाय यमाय च. २३. गाञ्जायन्ते ते गोपास्तेषामात्मभवा गोपिकास्तासां कान्तं मनोहरम्. अथ च गो-
 त्रायाः पृथ्व्या आत्मभवा सीता सा कान्ता यस्य तत्. अथ च गोत्रस्य हिमालयस्यात्मभवा पार्वती सा कान्ता यस्य तत्. २४. कृष्णाख्यं रामाख्यं शिवाख्यं च. २५. विना गरुडेनामृताहरणसमये जित इन्द्रस्तदात्मभवोऽर्जु-
 नस्तद्वैधी कर्णस्तद्विरः पिता सूर्यस्तत्पादहतस्तत्किरणसंतप्तः. हिमापहोऽभिस्तदमित्रं पानीयं तद्धरो मेघः. सूर्य-
 किरणसंतप्तो जनो मेघाच्छत्रमाकाशमभिनन्दतीति तात्पर्यार्थः. २६. श्रेष्ठचन्दनम्. २७. पर्वतवासिनी बी-
 मिन्नी. २८. हते आरामे. रावणस्योद्याने दाहिते सतीत्यर्थः. २९. वयः पक्षिणस्तेषां राजा गरुडस्तद्राजा विष्णु-
 स्तत्पुत्रो मदनस्तदरिः शिवस्तस्य चतुरक्षरं नाम “मृत्युञ्जयः” इति. तत्पूर्वार्धं मृत्युरिति संगरे तव शत्रूणां. उत्तरार्धं जय इति तव. ३०. “अष्टमन्त्रं शिवो वेदो ब्राह्मणश्च चतुष्पथः । केशो भग इति प्रोक्तः शूलो विक्राय उच्यते” इति.

स्यसि
नाम्नां
त मय
अहं
षवे ।
दया ।
कि ।
'सि
कसू-
पाद-
धैवि-
नाना
रेय-
शिव-
अमं
साद-
तात्वे
त्यानि
ममा-
मिष्टं
रस्य-
हेतु-
प्राप्तौ
यक्षे)
क-
गो-
नता
उ-
यू-
नी-
पु-
मूलो

पथ सरसीरुहलोचने । अमुना कुन्दकुञ्जेन सखि मे किं प्रयोजनम् ॥ १६ ॥ राजन्कमल-
पत्रास तत्ते भवतु चाक्षयम् । आसादयति यद्रूपं करेणुः करणैर्विना ॥ १७ ॥ सैनमण्ड-
लमाश्रित्य नखस्य वरयोषिताम् । कदाकर्णयते गीतं रमया सह रङ्गराट् ॥ १८ ॥ एको-
ना विंशतिः स्त्रीणां स्नानार्थं सरयूं गता । विंशतिः पुनरायाता एको व्याघ्रेण मक्षितः
॥ १९ ॥ "त्रैलोक्ये नोपमैतस्याः सखे किमिति भाषसे । अनन्तरा सा नादिर्वा न तृती-
येति मे गतिः ॥ २० ॥ सुवर्णालंकृता कन्या हेमालंकारवर्जिता । सा कन्या विधवा जाता
गृहे रोदिति तत्पतिः ॥ २१ ॥ अहं च त्वं च राजेन्द्र लोकेनाथावुभावपि । बहुव्रीहिरहं
राजव्यष्टीतपुरुषो भवान् ॥ २२ ॥ अर्पः पिवन्नप्रपापालीमनुरक्तो विलोकयन् । अगस्त्यं
किन्त्यामास चतुरः सापि सागरान् ॥ २३ ॥ ब्रह्म नान्तमपि ह्यिव मनः सान्तं न पश्यति ।
किं चित्रं लोकजनकं वाक्कान्ता नैत्यकान्तैकम् ॥ २४ ॥ अर्धरात्रे दिनस्यार्धे अर्धचन्द्रेऽर्ध-
भास्करे । रावणेन हृता सीता कृष्णपक्षे सिताष्टमी ॥ २५ ॥ शैमीगर्भस्य यो गर्भस्तस्य
गर्भस्य यो रिपुः । रिपुगर्भस्य यो मर्ता स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥ २६ ॥ कैहमस्मि गुहा-
न्कि प्रश्नेऽमुष्मिन्किमुत्तरम् । कथमुक्तं न जानासि कदर्ययासि यत्सखि ॥ २७ ॥ विषादी
कैयमश्नाति सर्दारोगं न मुञ्चति । रुष्टेनापि त्वया वीर शंभुनारिः समः कृतः ॥ २८ ॥
'विहंगो वाहनं यस्य त्रिकंचंधरपाणयः । पासालैः सहिता देवी सदा तिष्ठतु ते गृहे ॥ २९ ॥

१. मुकाररहितेन. मुकुन्दकुञ्जेनेति यावत्. २. करेणुः करणैर्विना ककार-रेफ-णकारैर्विना यद्रूपमासादयति
प्रमेति तत्तेऽक्षयं भवत्वित्यन्वयः. उक्तव्यञ्जनत्रयरहितम् अ ए उः इति स्वरत्रयम्. तत्र अ ए इत्यत्र
छो ए उः इत्यत्र आयादेशे. "आयुः" इति सिद्धम्. ३. खस्याकाशस्य मण्डलमाश्रित्य हे कद मेघ मा
सन गजैतं मा कुच. यतो रङ्गराट्कृतायो रमया सह वरयोषितां गीतमाकर्णयत इत्यन्वयः. ४. एकोना इति
विंशतिर्विशेषणेन विरोधः. एको ना नरः इति पदच्छेदेन परिहारः. ५. कश्चिस्त्वनायिकां स्तौति. तं प्रति
कन्यः प्रतिभाषते. हे सखे एतस्याञ्जैलोक्ये उपमा नास्तीति किमिति कुतो भाषसे. यतः सा उपमैव अनन्तरा
अवर्णरहिता. उमेति यावत्. अथवा सैव उमा अनादिः आद्यवर्णरहिता. मा लक्ष्मीरिति यावत्. उपमा
व्यथामस्तीति भावः. तृतीया नास्तीति मे बुद्धिः. ६. सुषुवर्णेन कान्त्यालंकृता. ७. विविधा धवाः पतयो
रस्याः सा. जारिणीत्यर्थः. ८. (बहुव्रीहिपक्षे) लोका जना नाथाः स्वामिनो यस्यैवंविधोऽहम्. याचकत्वात्.
(धीतित्पुरुषपक्षे) लोकानां जनानां नाथ एवंविधस्त्वम्. राजत्वेन पालकत्वात्. ९. समुद्रमपि करो चुलुकयतो
गुणैः सापथ्यं मम चेत्स्यात्ताहिं झटिति तृट्शान्त्यभावाच्चिरमेनां पश्यामीति पान्थाभिप्रायः. यदि चतुरः
समाराः सन्निहिताः स्युस्तदानवरतं जलधारां विस्मजन्ती चिरमेतद्दर्शनसुखमनुभवेयमिति प्रपापाल्यभिप्रायः.
१०. न विद्यते अन्तो यस्य तत्; (पक्षे) नकारान्तम्; ११. अन्तेन सहितम्; (पक्षे) सकारान्तम्. १२. क-
रोऽन्ते यस्याः; (पक्षे) कान्ता रमणी. १३. अकस्य दुःखस्यान्तकं नाशकम्; (पक्षे) ककारान्तं न भवती-
ति तत्. सान्तं मनो नान्तं ब्रह्म न पश्यतीति युक्तमेव. परं स्वयं कान्ता वाक् अकान्तकमपि लोकजनकत्वा-
त्कान्तं ब्रह्म नैतीति चित्रमिति भावः. १४. कृष्णपक्षे या अष्टमी तस्या दिनस्यार्धे रावणेन सीता हृता. किं-
ञ्चना अष्टमी. अर्धरात्रे सिता. पु० कि०. अर्धचन्द्रे. किंभूते अर्धचन्द्रे. अर्ध भाः करोति अर्धभास्करास्त-
नम्. १५. १६. १७. चित्रः; (पक्षे) विषमत्तीति सः. १८. सदा सर्वदा रोगं व्याधिम्; (पक्षे) सदारः सखी-
रः अर्ध शैलम्. १९. विः गरुडः, हंसः, गो वृषभः. २०. त्रिशूलः, कम्बुः, चक्रम्. २१. पार्वती, सावित्री, लक्ष्मीः.

शस्त्रं न खलु कर्तव्यमिति पित्रा नियोजितः । तदेव शस्त्रं कृतवान्पितुराज्ञा न लङ्घिता ॥ ३० ॥
 कान्ते धावय मे पादाविति भर्त्रा निवेदिता । न तथा धावितौ पादौ भर्तुराज्ञा न लङ्घिता ॥ ३१ ॥
 देवैराजो मया दृष्टो वारिवारणमस्तके । भक्षयित्वा कर्पणानि विषं पीत्वा क्षयं गतः ॥ ३२ ॥
 कुमारसंभवं दृष्ट्वा रघुवंशे मनोऽदधत् । राक्षसानां कुलश्रेष्ठो रामो राजीवलोचनः ॥ ३३ ॥
 विनार्थौवनमार्गेण गच्छन्तौ लपितं मया । हरेः कृत्यं दर्शयतां पश्येन्मुक्ते न दृश्यते ॥ ३४ ॥
 विनायकपतिशत्रुस्तस्य नाम षडक्षरम् । पूर्वार्धं तव राजेन्द्र उत्तरार्धं त्वं वैरिणाम् ॥ ३५ ॥
 कोलाकृतिरपारेवो मोरोहंसो जलोदरी । कंसारिरात्तलीलो वो वाघलो भूकलोऽवतु ॥ ३६ ॥
 सुरारिरिपुभृत्यस्य तस्य तातस्य वाहनम् । अन्त्याक्षरविहीनस्य तस्य कान्ता स्थिरा भव ॥ ३७ ॥
 नागवह्निरिपोः कन्या सा कन्या यस्य वल्लभा । तस्य हाररिपुस्वामी तस्य कान्ता स्थिरा भव ॥ ३८ ॥
 केष्टमानगजायुक्ता वार्चवीश्वरगोजगाः । शं वो ददतु काजेशा वेदेलास्वर्धुनीधराः ॥ ३९ ॥
 रामे मेऽतिरामेऽतिरामे रामे मनोरमे । सहस्रनामतत्तुल्यं रामनाम वरानने ॥ ४० ॥
 बन्धनान्मोचितो येन दैत्यसुनूतनूतनः । तमनोज्ज्वलकरमहं श्रीश्रं श्ररादते भजे ॥ ४१ ॥
 अर्जुनान्ते वरारोहे भीमान्ते च वरानने ।

१. नखाङ्गुनातीति नखलु. २. नतया नम्रीभूतया. ३. हे देवर अजो मेषः. ४. सेतुः. ५. पानीयम्. ६. वासः. ७, ८, ९. ? १०. कंसारिः श्रीकृष्णो वो युष्मानवतु रक्षतु. कथंभूतः कंसारिः. कोलाकृतिः. कोलस्य सुकरस्य रूपं यस्य सः. पु० क०. अपारेवः. अपारे संसारे अवति रक्षति तथा. यद्वा अपारे समुद्रे वसतीति सः. क्षीरसमुद्रशायीत्यर्थः. पु० क०. मोरोहंसः. मायाः लक्ष्म्याः उरो वक्षस्तत्र हंस इव हंसः. पु० क०. जलोदरी. जले उदके उदरं गृहं यस्यास्तीति सः. पु० क०. आत्तलीलः. आत्ता अङ्गीकृता लीला विलासो येन सः. पु० क०. वाघलः. वा निश्चयेन अयं लुनातीति सः. पु० क०. भूकलः. भुवं कलयति उद्धरति सः. ११. सुरारी रावणस्तस्य रिपू रामस्तस्य भृत्यः सेवको हनुमांस्तस्य तातो वायुस्तस्य वाहनं हरिणस्तस्यान्त्याक्षरविहीनस्य. लुप्तणकारस्येत्यर्थः. ततश्च हरिरिति जातम्. तस्य हरेः कान्ता लक्ष्मीर्भवतो गृहे स्थिरा भवेति. १२. नागवल्ली नाम उत्तमवल्ली तद्रिपुहिमाचलस्तत्कन्या पार्वती तत्स्वामी रुद्रस्तद्धारः सप्रेस्तद्रिपुर्हस्तत्स्वामी विष्णुस्तत्कान्ता लक्ष्मीः सा भवतो गेहे स्थिरा भवेति. १३. केष्टा ब्रह्माणी च मा रमा च नगजा गिरिजा च तामिर्युक्तास्तथा. वार्चो हंसो वीश्वरो गरुडो गोजो वृषभस्तैर्गच्छन्ति तथा. वेदाश्च इला पृथ्वी च स्वर्धुनी स्वर्णदी च ता धरन्ति एवंविधाः. कश्च अजश्च ईशश्च काजेशास्ते वो युष्माकं शं सुखं ददतु. १४. हे वरानने अहं रामे अतिरामे. कथंभूते रामे. अतिरामे. अतिक्रान्ता रामा येनासौ तस्मिन्बुद्धे ब्रह्मणि. पु० क०. मनोरमे. मनो रमयतीति तस्मिन्. कथंभूतः अहम्. रामराः राम एव रा इव यस्य सः. यतः कारणान्मे मम सहस्रनामभिस्तुल्यं रामनाम अत इति कारणात् ॥ अथवा अहं रामे अतिरामे. कथंभूते रामे. वरानने वरमाननं यस्यासौ तस्मिन्. उत पार्वत्याः संबोधनं वा. कथंभूतं रामनाम. सहस्रनामतत्. सहस्रनाम तनोतीति सहस्रनामतत्. “रमन्ते योगिनो यत्र परानन्दे चिदात्मनि । अतो रामपदेनासौ परं ब्रह्माभिधीयते” इति. १५. दैत्यो हिरण्याक्षस्तस्य सूनुर्नुजो हिरण्यकशिपुस्तस्य तनूद्भवः प्रह्लादो येन वन्द्यनान्मोचितः तम्. अनः शकटं तस्याङ्गं चक्रं करो यस्य तं श्रीश्रं श्रीनारसिंहमहं भजे इत्यन्वयः. श्री इत्यत्र शकारादते विना ई अवशेषः. श्रमित्यत्र रादते रेफं विना. ततः शकारः शेषः. तेन “ईशम्” इति जातम्. १६. अर्जुनो दिवसस्तदन्ते. भीमा रात्रिस्तदन्ते च. सायंप्रातरित्यर्थः. धनंजयो वह्निः रक्षणीयः.

पुष्करः सह योद्धव्यं रक्षणीयो धनंजयः ॥ ४२ ॥ चेतनं पुष्करं कोशैः क्षुधाध्मातैः
ममन्ततः । न घृणीनामरम्याणां विवेकं यान्ति दृष्टयः ॥ ४३ ॥ शब्दस्य तुरीयभागे
पव्यान्ते राजवर्जिते । वाजं देयं प्रयत्नेन कविभ्यो वज्रनिर्मितम् ॥ ४४ ॥ बृहद्भयसहस्रा-
णि द्वारि तिष्ठन्तु भूपते । पिशंगिले सुखं यान्तु स्थिरा भूयात्पिलिप्पिला ॥ ४५ ॥
वर्षा नयति कैलासं नगं गानसरस्वती । तथा नयति कैलासं न गङ्गा न सरस्वती ॥ ४६ ॥
मोहैरामममादन्धे हयागदलनंभषः । यस्यैतानि न विद्यन्ते स याति परमां गतिम् ॥ ४७ ॥
मो तीराण्ड जनं हीनां गीर्यावच्चोदयते रविः । उदिते च दिवानाथे संगमः पुनरावयोः
॥ ४८ ॥ तातेन कथितं पुत्र लेखं लिख ममाज्ञया । न तेन लिखितो लेखः पितुराज्ञा न
लोपिता ॥ ४९ ॥ वासनावासुदेवस्य वासितं भुवनत्रयम् । सर्वभूतनिवासीनां वासुदेव
मोऽस्तु ते ॥ ५० ॥ आटवी कोटवीचीश्च गाढवीचिकवाहिनी । तव रक्षतु राजेन्द्र गाढ-
वाचा प्रजापतिः ॥ ५१ ॥ अत्रिलोचनसंभूतज्योतिरुद्रमभासिभिः^{१२} । सदृशं शोभते-

१. पुष्करमाकाशं चेतनम्. इवेति शब्दोऽध्याहार्यः. दृश्यते इति शेषः. क्षुधा निर्जलत्वेन ध्मातैः
शब्दव्यमानैः शारदत्वात्समन्ततः परितः कोशैर्मैघैरुपलक्षितम्. अतएव दृष्टयः कृषीवलानां पामरजनानां न.
घृणीनामरम्याणां विवेकं न यान्ति. वियतोऽप्राच्छन्नत्वेन किमिदानीं दिनमस्ति रात्रिर्वेति निश्चयं न प्राप्नुव-
न्तीत्यर्थः. २. शब्दोऽहः तस्य तुरीये भागे चतुर्थे भागे पव्यो मासस्तस्यान्तेऽभावस्यायां राजा
चरत्वेन वर्जिते वाजं अन्नं कविभ्यो ब्राह्मणेभ्यो वज्रेण घृतेन निर्मितं युक्तं देयम्. ३. अन्धाः. ४. अहोरात्रे.
५. लक्ष्मीः. ६. गानसरस्वती यथा कैलासं नगं नयति तथा न गङ्गा न सरस्वती प्रापयति. ७. मोहः
माया रागः मदः मलः मानं दुग्धः द्वेषः इति प्रथमार्धाक्षरानुक्रमेण ग्रहणम्. ८. हे तीराण्ड चक्रवाक जनं
नवत् हीनां गीः मा वद. शेषं स्पष्टम्. ९. नतेन नम्रीभूतेन. १०. हे वासन वासयतीति वासनस्तस्य
संबुद्धौ. त्वं भुवनत्रयं अव रक्ष पालय. कथंभूतं भुवनत्रयम्. सर्वभूतनिवासि. सर्वाणि भूतानि निवसन्त्य-
न्तेऽस्तु. हे असुदेव प्राणेश्वर इनां कामादीनां वासितं स्य अन्तं कुरु. हे वासुदेव ते तुभ्यं नमः अस्तु ॥
अस्वा अस्तुते न स्तोतीति अस्तुत् तस्मै स्तोतुमशक्याय. वसुभिर्दिव्यतीति वासुदेवः तस्य संबुद्धौ हे वासुदेव.
अस्वा वसुदेवशब्दितं शुद्धं सत्त्वं तत्रभवो वासुदेवस्तस्य संबुद्धौ ते तुभ्यं नमः अस्तु. असून्ददातीति असुदेवः.
अस्वा असूनां देवः असुदेवः. हे असुदेव ॥ गणेशपक्षे—हे सर्वभूतनिवासिनः सर्वभूतैः सह निवासकारि रुद्रः स इनः
मिश्रत्वात्स्वामी यस्येति तथोक्तस्तथा. हे अम्बासुद अम्बा पार्वती माता तस्यै सुखं ददाति तथोक्तः. हे पार्वती-
नन्दनैत्यर्थः. तथा हे इव इं महीं वाति भक्ताननुग्रहीतुं प्राप्नोतीति तत्संबुद्धौ. ते तुभ्यं नमो नतिरस्तु. त्वं भुवनत्रयं
व्यासितम्. निराश्रयमित्यर्थः. कया अवासि. वास एवाश्रय एव नौः दुःखसागरतरणाय हेतुभूता तरी तथा.
हे सुदे. शोभनप्रदे वरदानपरायणे वरदसमूहे श्रेष्ठे इति शेषः ॥ हरिपक्षे—हे इन स्वामिन्. तथा हे अम्बा-
सु अम्बावन्मातृवत् सुशोभनं ददातीति हे तथोक्त. तथा हे इव इं लक्ष्मीं वाति प्राप्नोति स इवः तत्संबुद्धौ.
अस्वा हे अम्बासुदेव इत्येकं संबोधनपदम्. अम्बा माता असुदः प्राणदाता पिता कथ्यते तथैव लक्ष्मीं वाति
प्राप्नोतीति हे तथोक्त. जगतां मातृत्वं पितृत्वं वेति संबोधनाभिप्रायः ते नमोऽस्तु. ११. गाढा या वाक्
प्रजापतिः. अटव्यां अरण्ये गच्छति सा आटवी. कोटयो वीचयो यस्याः सा. गाढाभिर्निविडाभि-
निभिः. कं जलं वहते सा गङ्गा तव त्वां रक्षतु. १२. कमलैरित्यर्थः.

इत्यर्थं भूपाल तव चेष्टितम् ॥ ५२ ॥ कति ते कबरीभारः सुमनःसङ्गात्प्रियेऽति नैल-
त्वात् । भवति च कलौपवत्त्वान्निर्जरसेव्यः कथं न स्यात् ॥ ५३ ॥ यामि विधावम्युनि-
पुनरेष्यामीति यदुदितं भवता । जानात्युदन्तमेतं नेदं तत्त्वेन मुग्धवधूः ॥ ५४ ॥ अमुं
मधुकरपतिना गिलितोऽप्यर्पकैरदंपती येन । त्रातः स पालयेत्त्वां विगैतविकारो विनायको
लक्ष्म्याः ॥ ५५ ॥ उपरिगतं हि सवर्णं हृत्वा करतो ददासि रन्तुं मे । धन्यः सरोजयु-
गलं त्यक्त्वा स्तनयुगमथास्पृशत्कृष्णः ॥ ५६ ॥ अच्युतभक्तिवशादिह समभावस्तत्प्रसङ्गेन ।
सारमतेरभ्युदयति रतिरिति नैवाद्भुतं किञ्चित् ॥ ५७ ॥ मञ्जुलघौ संभावितगुणे कचिन्नाप-
दाधारे । अयि सखि तत्रोपपतौ मम चेतो न त्वनीदृशे पत्यौ ॥ ५८ ॥ अयि सखि शस्तः
सखिवत्पतिरिति किं त्वं न जानासि । शस्तोऽतिसखिवदुपपतिरित्यालि कथं त्वयापि नाबोधि
॥ ५९ ॥ द्वन्द्वो द्विगुरपि चाहं मद्देहे नित्यमव्ययीभावः । तत्पुरुष कर्म धारय येनाहं

१. क इव ब्रह्मेव आचरति. २. पुष्पाणाम्; (पक्षे) देवानाम्. ३. अ इव विष्णुरिवाचरति. ४. भव इव वि-
इवाचरति. ५. कलापो भूषणं तद्वत्त्वात्; (पक्षे) कलापश्चन्द्रस्तद्वत्त्वात्. ६. जरारहितैस्तस्मैः सेव्यः; (पक्षे) निज-
रैर्देवैः सेव्यः. ७. दैवैः (पक्षे) चन्द्रे. ८. वृत्तान्तम्; (पक्षे) उकारान्तम्. ९. इदं तत्त्वेन सत्यत्वेन; (पक्षे) इ-
न्तत्वेन इकारान्तत्वेन. १०. अपगतो धुकारो यस्मात्तेन. ११. मधुकरपतिर्मकरपतिस्तेन. १२. पकारान्तो
दंपती. दन्तीत्यर्थः. १३. विगतो विकारो यस्मात्स विनायकः. नायक इत्यर्थः. १४. कृष्णो राधिकां पृच्छति.
उपरिगतं सवर्णं समानवर्णं सरोजयुगलं करतो हृत्वा स्वहस्तेन आहत्य मे रन्तुं ददासि. ततो राधया तां-
न्दातुं गृहीते सति उवर्णेन परिगतं युक्तं सवर्णरहितं एतादृशं सरोजयुगलं उरोजयुगलमेव इति धिया कमलमु-
त्यक्त्वा स्तनयुगलमेव कृष्णोऽस्पृशत्. १५. इह संसारे अच्युतभक्तिवशात्समभावः समत्वं शत्रुमित्रादि-
तत्प्रसङ्गेन भक्तिप्रसङ्गेन सारमतेः श्रेष्ठबुद्धेः पुंसः रतिः प्रीतिः अभ्युदयति इति न किञ्चिदद्भुतम् ॥ व्याकर-
णपक्षे—भो अच्युतम अच्युता अहीना भा प्रतिभा यस्य. क्तिवशात् क्तिप्रत्ययवशात् स प्रसिद्धो मभावः मक-
रस्याभावो लोपः. भवतीति शेषः. तत्प्रसङ्गेन क्तिप्रत्ययप्रसङ्गेन रमतेर्धातोः सा रतिः अभ्युदयतीत्यपि नाद्भुतम्.
रमु क्रीडायामित्यस्माद्धातोः क्तिनि अनुदात्तोपदेशेति मलोपे रतिरिति रूपं सिद्धयति. १६. कापि विदुषिणा
नायिका सखीं प्रति वदति. अयि सखि तत्र तस्मिन्नुपपतौ मम चेतः अस्तीति शेषः. कीदृशे. मञ्जुलघौ. मञ्जु-
सुन्दरः स चासौ लघुरिष्टश्च. पु० की०. संभावितगुणे. संभाविता गुणाः सौन्दर्यादयो यत्र. पु० की०. कचि-
त्कदाचिदपि न आपदाधारे आपद्ग्रहिते इत्यर्थः. अनीदृशे उक्तगुणरहिते पत्यौ मम चेतो नास्तीति ॥ व्याकर-
णपक्षे—उपपतौ उपपत्तिशब्दे मम मनोऽस्ति. की० मञ्जुला घिसंज्ञा यस्मिन्. संभावितः 'घोडिति' इति गुणे
यस्य. ना इति पदस्य 'आडो ना स्त्रियाम्' इति सूत्रविहितस्याधारे आश्रये. अनीदृशघिसंज्ञागुणनादृश-
हिते केवले पतिशब्दे. १७. अयि सखि पतिः सखिवत् शस्तः मित्रवद्विश्वसनीय इति त्वं किं न जानासि.
सखी प्रत्याह. हे आलि उपपतिः जारः अतिसखिवत् अतिशयितमित्रवत् शस्त इति त्वयापि कथं नाबोधि ॥
व्याकरणपक्षे—पतिशब्दः शस्तः शस इति शस्तः. पञ्चम्यन्तात्तसिः. द्वितीयाबहुवचनात्परं सखिवत्सखितुल्य-
रूपो ज्ञेयः. नादेशाभावेन कार्यैक्यात्. उपपत्तिशब्दः शस्तः द्वितीयाबहुवचनात्परं अतिसखिशब्दवत् नादेश-
भाक्. १८. यतः स्त्रीपुरुषरूपव्यक्तिद्वयात्मकः. १९. द्वौ गावौ यस्य. २०. भावो वस्तुमात्रम्. अव्ययी व्या-
भाववान्. मद्देहे कस्यापि वस्तुनो व्ययो नास्तीत्यर्थः. यद्वा अव्ययीभवनं अव्ययीभावः. २१. तत्तस्माद्दे पुरुष
येनाहं बहुव्रीहिवद्बुधान्यविशिष्टः स्यां तत्कर्म धारयेत्यन्वयः. समासषट्प्रतिपादनमत्र चित्रम्.

सां बहुव्रीहिः ॥ ६० ॥ त्वद्विरहमसहमाना निन्दति बाला दिवानिशं शंभुम् । राहुमपि
तपचन्द्रं रामानुजमपि च पन्नगारातिम् ॥ ६१ ॥ स जयति चित्रचरित्रो यस्य हि वरच-
रणपुष्करकरेणुः । महिषीमृषिसिंहस्य प्राजीजनदपि वृषोर्दये हेतुः ॥ ६२ ॥ रविसुतकृ-
त्पोकर्णः श्रुतिविषयगुणाम्बरो वनात्मधरः । नरकशिरा जगदखिलं चिरमव्यादसैमरु-
त्पाणिः ॥ ६३ ॥ वाताच्छीतिररिध्रोऽरं वो हरतान्महसुरीदयितः । व्रीडब्राज्यानौकाः
वर्वाहामो समस्तानाः ॥ ६४ ॥ लम्बोदर तव चरणावादरतो यो न पूजयति । स भवति
विधमित्रो दुर्वासा गौतमश्चेति ॥ ६५ ॥ अम्बरमम्बुनि पत्रमरातिः पीतमहीनगणस्य
द्वाह । यस्य वधूस्तनयं गृहमब्जा पातु स वो हरलोचनवह्निः ॥ ६६ ॥ वायुमित्रसुतव-
न्वाहनारातिभूषणाशिरोवलम्बिनी । तज्जवैरिभगिनीपतेः सखा पातु मां कमललोचनो
हरिः ॥ ६७ ॥ अतनुज्वरपीडितासि बाले तव सौख्याय मतो ममोर्पवासः । रसैर्मर्पय
वैद्यनाथ नाहं भवदावेदितलङ्घने समर्था ॥ ६८ ॥ अकुबेरपुरीविलोकनं न धरसिनुकरं कदा-
चन । अथ तत्प्रतिकारहेतवेऽदर्शयन्तीपतिलोचनं भज ॥ ६९ ॥ रामं सीतां लक्ष्मणं जीवि-
क्ष्ये विक्रीणीते यो नरस्तं च धिग्धिक् । अस्मिन्पद्ये योऽपशब्दान्न वेत्ति व्यर्थप्रज्ञं पण्डितं
तं च धिग्धिक् ॥ ७० ॥ गोगैजवाहनभोजनभक्षोद्धूतपमित्रसपत्नजशत्रोः । वाहनवैरि-
तामनजुष्टा मामिह पातु जगन्नयतुष्टा ॥ ७१ ॥ नदीज लङ्केशवनारिकेतुर्नगाह्वयो नाम
नगारिसूनुः । एषोऽङ्गनावेषधरः प्रमाथी जित्वा वयं नेष्यति चाद्य गावः ॥ ७२ ॥ श्रुत्वा

१. मन्मथावशेषणाच्छंभुम्, चन्द्रावशेषणाद्राहुम्, मलयावशेषणाद्रामचन्द्रम्, मन्मथजनकत्वाद्वलरामा-
हुम्, वायुमक्षिसर्पहननात्पन्नगारातिं गरुडं निन्दितवतीति भावः. २. वरः श्रेष्ठो यश्चरणकमलसंबन्धी रेणुः.
३. कृषिभ्रेष्ठस्य गौतमस्य पत्नीम्. ४. वृषः सुकृतम्. ५. उत्कृष्टचरणशुण्डाग्रो गजः सिंहस्य महिषीं जनयामास.
६. वृषस्तस्योदये हेतुरिति चित्रम्. ६. न समोऽसमो विषमः स चासौ रुक् च समरुक् शूलरोगः त्रिशूल-
विषयविशेषः स पाणौ हस्ते यस्य सः शूलपाणिः. शिव इत्यर्थः. ७. महासुरीदयित इत्यस्मात् ईदयितं
एवं विशेष्यपदगतं धृतमस्ति. ८. गर्दभः. ९. दुष्टः. १०. पशुः. ११. स कृष्णो वो युष्मान्पातु. यस्या-
न्व पीतम्. यस्य गृहमम्बुनि. यस्य पत्रं वाहनं अहीनगणस्यारातिर्गरुडः. यस्य वधूरब्जा कमला. यस्य तनयं
हरलोचनवह्निः द्वाह. १२. वायुमित्रमभिस्तत्सुतः षण्मुखस्तद्वन्धुर्गजाननस्तद्वाहनं मूषिकस्तदरातिः सर्पस्त-
त्तुः शिवस्तच्छिरोवलम्बिनी गङ्गा तज्जो भीष्मस्तद्वैरिः शिखण्डी तद्वगिनी द्रौपदी तस्याः पतिरर्जुनस्तत्स-
त्तुः कृष्णः. १३. महान्; (पक्षे) कामः. १४. लङ्घनम्; (पक्षे) समीपस्थितिः. १५. भेषजम्; (पक्षे)
मित्रम्. १६. उपवासः; (पक्षे) उल्लङ्घने. १७. अनलका. विधवेत्यर्थः. १८. मङ्गलकारकम्. १९. अनललो-
चनम् इति प्रयोगा एव साधवः. २०. जीविकार्थं चापण्ये इत्यत्र अपण्ये इत्युक्तत्वाद्भक्तिकान्विक्रीणीते इत्यत्रैव रामकं सीतकां
मम भोजनं भक्ष्यं सर्पस्तस्य भक्ष्यं वायुस्तदुद्धूतो हनूमास्तं पातीति सः तपः सुग्रीवस्तस्य मित्रं रामस्तस्य
मम रावणस्तज्ज इन्द्रजित्तस्य शत्रुरिन्द्रस्तस्य वाहनं ऐरावतस्तस्य वैरिः सिंहस्तत्रोपविष्टा अतएव सर्वोपरि
सर्वोपकारिणो मां पातु रक्षतु. २२. भो नदीज गङ्गातनय भीष्म एष दृश्यमानः अङ्गनावेषधरः स्त्रीरूपधारी लङ्के-
ना अथ वो युष्माञ्जित्वा गाश्च नेष्यतीत्यर्थः.

प्रदग्धं तनयं सशोका पुनर्निशम्याप्तशरीरभावम् । पश्यत्सु देवेषु च धावमाना रमा मुता
 शंकरमालिलिङ्ग ॥ ७३ ॥ गोकर्णराडाभरणं यदीयं यद्व्यवहव्यादजमाददाह । कुंभेन
 चूडामणिरादिगन्तात्पायादपायादुरगात्मजार्धः ॥ ७४ ॥ विलासिनी काञ्चनपट्टिकायां
 पैटीरपङ्कजैर्विरही विलिख्य । तस्याः कपोले व्यलिखत्पवर्गं तवर्गमोष्ठे चरणे टवर्गम् ॥ ७५ ॥
 कर्चाचिद्वियोगानलतप्तगात्री प्राणान्समाधारयितुं लिलेख । बाह्वोर्भुजगं हृदि राहुविम्बं नाभौ
 च कर्पूरमयं महेशम् ॥ ७६ ॥ नेतुः प्रयाणोन्मुखतां समीक्ष्य नक्षत्रमुक्तावलिमस्य कण्ठे ।
 आधारयत्सा स तु वासराणां संख्यापरोऽभूत्सखि कोऽत्र भावः ॥ ७७ ॥ गौरीक्षेपं भूष-
 रजाहिनाथो पत्रं तृतीयं दयितोपव्रीतम् । यस्याम्बरं द्वादशलोचनाख्यः काष्ठा सुतः पातु
 सदाशिवो वः ॥ ७८ ॥ पुष्पेषुमाता पुरुषायमाणा लज्जावती विश्वसृजं विलोक्य । नाभौ-
 सरोजे नयनं मुरारेर्वामेतरं वारयति स्म चित्रम् ॥ ७९ ॥ मृगेत्रयं भाति वपुष्यवेषे फलानि
 चत्वारि सुमानि पञ्च । कपोलषट्कं प्रमदालतायाः पृच्छन्ति मध्यं विदुषः कवीन्द्राः ॥ ८० ॥
 इन्दीवराक्ष्याः स्फुटविद्रुमोष्ठ्याः संकेतमुद्दिश्य वने चरन्त्याः । चौरैः समस्ताभरणानि हत्वा
 नासामणिर्नोऽपहृतः किमेतत् ॥ ८१ ॥ नृसिंहदेवे चलिते भरेण प्रत्यर्थिभूतैः क्रियते भरेण ।
 कण्ठे कुठारः कमठे ठकारः शेषे ढकारस्तपने चकारः ॥ ८२ ॥ कुंभेनसुप्रीनयनाश्रयाश-

१. श्रेष्ठचन्दनम्. २. उः शिवः कुं धरणि अपायान्नाशात्पायाद्रक्षतु. सः कः. गोकर्णाः सर्पास्तेषां राट् बाहु-
 किः यदीयं आभरणम्. ह्रूयते यद्व्यव्यम्. गोरिदं गव्यं च तद्व्यव्यं च गव्यहव्यम्. गव्यहव्यमत्तीति गव्यहव्याद्
 वह्निः यस्य शिवस्य. गव्यहव्याद्वह्निरित्यनेन त्र्यम्बकस्य तृतीयनेत्रोत्थवह्निरित्यर्थः. सः अजं अनङ्गं आददाह.
 यस्य तृतीयनेत्रोत्थो गव्यहव्याद्वह्निः मदनं भस्मीचकारेत्यर्थः. किंभूतः. भानां ऋक्षाणां इनः स्वामी चन्द्रः
 स एव चूडामणिर्मुकुटरत्नं यस्य सः. पु० क०. अगात्मजा पार्वती अर्धे अर्धे वा यस्य सः. आदिगन्ता-
 दिगन्तेभ्य आ इति दिशामन्तं मर्यादीकृत्य आदिगन्तं तस्मात्. ३. चन्दनद्रवैः. ४. गल्ले. ५. पवर्गस्य ओ-
 ष्ठस्थानीयत्वात् ओष्ठाभ्यां तव चुम्बनं करिष्यामीति सूचितम्. ६. तवर्गस्य दन्तस्थानत्वाद्दन्तैस्तवोष्ठौ स्पर्श-
 यिष्यामीति सूचितम्. ७. टवर्गस्य मूर्धस्थानत्वाच्च दि त्वं रुष्टासि तर्हि त्वां शिरसा नमामीति सूचितम्.
 ८. सर्पप्रासमीत्या प्राणाः स्वतो न निर्गमिष्यन्तीत्याशयेन बाह्वोर्भुजगं लिलेख. चन्द्रश्च स्वभागतया धृतिलिख-
 मृतानां मनो गृहीतुमागच्छेदित्याशयेन हृदि राहुं मन्मथत्रासाय शिवं च लिलेखेति भावः. ९. नक्षत्रमात्म-
 धारणेन नक्षत्रोदयवेलायामागमनं कर्तव्यमिति तया सूच्यते. वासरसंख्याकरणेन सप्तदिनमध्य एव
 मयागम्यत इति तेन सूचितम्. १०. सः सदाशिवो वो युष्मान्पातु. सः कः. यस्य गौः वृषभः पर्व रथः.
 तथा ईक्षणं तृतीयं यस्य. भूधरजा पार्वती दयिता यस्य. अहिनाथः शेषः उपवीतं यस्य. अम्बरं वस्त्रं काष्ठा.
 दिशो यस्य. द्वादशलोचनाख्यः कुमारः सुतः यस्य इति अन्वयः. ११. पुष्पेषोर्मदनस्य माता लक्ष्मीः पुरुषा-
 माणा पुरुषवदाचरन्ती. विपरीतरतं कुर्वतीत्यर्थः. विश्वसृजं भगवन्नाभीसरोजस्थं ब्रह्माणं विलोक्य लज्जावती
 सती मुरारेर्दक्षिणं नयनं वारयति स्म. यतो भगवन्नेत्रे हि. सूर्यचन्द्रात्मके. तत्र दक्षिणस्य सूर्यात्मकत्वात्तद्वारयेन
 सरोजं मुकुलितं भवेत्. ततश्च ब्रह्मापि सरोजकोशेऽन्तर्हितो भवेत्. इति मनसि कृत्वा तद्वारयामासेति भावः.
 १२. ? १३. उपरि अक्ष्णोः नीलच्छाया. अधस्तात् ओष्ठस्य रक्तवर्णच्छाया. तयोः प्रतिबिम्बितं नासामौलि-
 गुञ्जाफलमिति मनसि कृत्वा चौरनं हतम् इति अभिप्रायः. १४. ? १५. कुं पृथ्वीं धरन्ति ते कुधाः पर्वतास्ते-
 घामिनः स्वामी हिमाचलस्तस्य सः पुत्री पार्वती तां प्रीणातीति प्रीमहादेवस्तस्य नयनस्य आश्रयाशो नेत्रवह्नि-
 स्तेन दग्धो यः कामस्तेन उन्मदा उन्मत्ताः.

दुष्यन्मदा ददुरहर्षकाले । स्वजन्मभक्षप्रियभोजनाशा नृत्यन्ति भीमानुजगोजभाजः ॥ ८३ ॥
 शिरसि देवनदीं पुरवैरिणः सपदि वीक्ष्य धराधरकन्यका । निविडमानवती रमणाङ्गकं कचन
 बुभनमारमत स्म सा ॥ ८४ ॥ काचिद्विलोलनयना रमणे स्वकीये दूरं गते सति मनोभ-
 व्वाणसिन्ना । त्यक्तुं शरीरमचिरान्मल्लयाद्रिवायुं सौरभ्यशालिनमहो पिवति स्म चित्रम्
 ॥ ८५ ॥ विकसति नयनाभ्यां पङ्कजं कैरवं च श्लथयति चरणाब्जं ब्रह्मचर्यं पयोधेः ।
 उत्सिलसति यस्य श्रेयसां संप्रदायः स फणिनमधिशेते पद्मया पद्मनाभः ॥ ८६ ॥
 अहिरिपुपतिकान्तातातसंबद्धकान्ताहरतनयनिहन्तृप्राणदातृध्वजस्य । सखिसुतसुतकान्ताता-
 तसंपूज्यकान्तापितृशिरसि पतन्ती जान्हवी नः पुनातु ॥ ८७ ॥ वपुःप्रादुर्भावादनुमितमितं
 ज्ञानि पुरा पुरारे न प्रायः क्षणमपि भवन्तं प्रणतवान् । न मन्मुक्तः संप्रत्यहमतनुरग्रेऽप्य-
 नतिमान्महेश क्षन्तव्यं तदिदमपराधद्वयमपि ॥ ८८ ॥ इदं तावच्चित्रं यदवनितले पार्वण-
 शशी कलङ्कान्निर्मुक्तः किमपि च तदन्तर्विलसति । प्रवालं माणिक्यं कुवलययुगं मन्मथ-
 नुर्भोहारी वीर्णाध्वनिरिति महच्चित्रमपरम् ॥ ८९ ॥ हरिर्द्रौयां राहुः प्रसरपिहितेच्छाप-
 रिषदि प्रयुक्तालंकृत्यै वियुतगरुतां दुर्गकुरटीम् । वयं सार्कान्वेताः प्रहर इति सेनाधिपकृता-
 म्मात्येभ्यो लेखां प्रतिदिशति सिंहक्षितिपतिः ॥ ९० ॥ गर्तौ सा किं स्थानं पथि सह तथा

१. ददुराणां मण्डूकानां हर्षकालो वर्षाकालस्तस्मिन्. २. स्वस्माज्जन्म येषां तानि स्वजन्मानि स्वापत्यानि
 तानि भक्षयन्ति ते स्वजन्मभक्षाः सर्पास्त एव प्रिया भोजनस्य आशा येषां ते ईदृशाः. मयूरा इत्यर्थः. ३. सविषं
 लम्. ४. मलयस्थचन्दनेष्वनिशं सर्पनिवासात्तच्छ्वाससंपृक्तस्य वायोः सविषत्वात्तत्पानेन दृढिति मे मरणं
 लभति बुद्ध्या तं पपाविति. गूढाशयः. ५. स पद्मनाभः पद्मया सह फणिनं शेषमधिशेते. यस्य नयनाभ्यां
 चन्द्रसूर्यलक्षणाभ्यां कैरवं पङ्कजं च विकसति. यस्य चरणाब्जं गङ्गाजनकं पयोधेः ब्रह्मचर्यं श्लथयति. दूरीकरोति
 लोकोरसि श्रेयसां संप्रदायः कौस्तुभमणिर्लसति. एवंविधः पद्मनाभः फणिनमधिशेते. ६. अहिः सर्पस्तद्विपुर्ग-
 तस्तत्पतिर्विष्णुस्तत्कान्ता लक्ष्मीस्तत्तातः समुद्रः सः सम्यग्बद्धो येन सः रामस्तत्कान्ता जानकी तस्या हरो
 हर्षं रावणस्ततनय इन्द्रजित्त्रिहन्ता लक्ष्मणस्तत्प्राणदाता हनूमान्स ध्वजे यस्यैतादृशोऽर्जुनस्तस्य सखा
 कृष्णस्तत्सुतो मदनस्तत्सुतोऽनिरुद्धस्तत्कान्ता उखा तत्तातो बाणासुरस्तस्य सम्यक्पूज्यः शिवस्तत्कान्ता पार्वती
 तत्ताता हिमालयस्तच्छिरसि पतन्ती जाह्नवी. भागीरथीत्यर्थः. ७. ? ८. मुखमित्यर्थः. ९. ओष्ठ इत्यर्थः.
 १०. नासामौक्तिकमित्यर्थः. ११. नेत्रे इत्यर्थः. १२. भ्रुकुट्यौ इत्यर्थः. १३. कण्ठध्वनिरित्यर्थः. १४. सिंह-
 क्षितिपतिः सेनाधिपकृतां लेखां अमात्येभ्यो प्रधानेभ्यो प्रतिदिशति कथयति इति. लेखां प्रतीति किम्. वयं
 सर्वान्वेता अर्कशब्देन इनः लक्ष्यते सयुक्तः इनः सेनान्विता हरिद्रायां रात्रौ राहुः प्रसरपिहितेच्छापरिषदि
 राहुशब्देन तमः पिहितशब्देनाच्छादनं इच्छाशब्देन आशा दिशा परिषत्शब्देन मण्डलं प्रयुक्तो योऽलं-
 काः हारः तस्य कृत्यै प्रहारार्थं वियुतगरुतां गरुतपक्ष उच्यते विकारयुक्ता पक्षाणां विपक्षाणां दुर्गकुरटीं
 राहुशब्देन नगरी लक्ष्यते दुर्गनगरीं प्रहर इति यामलक्षित इत्यर्थः. १५. कश्चिद्राजा काचिन्नायिकां स्वगृ-
 हं गतवत्. ततश्च तद्गतीरमागतं दृष्ट्वा तां स्वगृहं प्रापयितुं दूतीमाह्वापयति स्म. सा च दूती तां स्वगृहं प्रापय्य
 तत्र राजनिघटे आगत्य स्थितवती तां प्रत्याह राजा. सा किं स्वस्थानं गता. गतवत्या तथा सह पथि मार्गे
 स्थितवती. एवं राह्वा पृष्ट्वा चतुरा दूती स्थितवती सती निजमलंकारं 'पोहौची' इति भाषाप्रसिद्धं तथा
 'भेदी' इति भाषाप्रसिद्धं शाकविशेषं चावलोक्य तावन्मात्रेणैव नरपतिं निराकाङ्क्षमुत्तरविषये आका-

का स्थितवती नृपेणेत्थं पृष्ठा सखि चतुरदूती स्थितवती । विलोक्यालंकारं निजमथ च शाकं
 नरपतिं निराकाङ्क्षं चक्रे कथय कथमेतत्प्रभवति ॥ ९१ ॥ काचिद्बाला रमणवसतिं प्रेपयन्ती
 करण्डं सा तन्मूले सभयमलिखद्बालमस्योपरिष्ठात् । गौरिनैथं पवनर्तनयं चम्पकं चाङ्ग-
 भावं पृच्छत्यार्यान्प्रति कथमिदं मञ्जिनाथः कवीन्द्रः ॥ ९२ ॥ सर्वज्ञः सन्वदसि बहुधा
 दीयते दीयते वै दाधातूनां भवति सदृशं रूपमेषां चतुर्णाम् । द्वौ दानार्थौ भवति च तथा
 पालने खण्डने वा नो जानीमः कथयति भवान्कस्य धातोः प्रयोगम् ॥ ९३ ॥ चञ्चद्दाद-
 शनीलनीरजयुतं सप्ताम्बुजोद्भासितं नित्यं षोडशशोणपद्मरुचिरं धात्रानिशं सेवितम् । क्षीरा-
 म्मोधिगृहं सहस्रदलसत्पर्यङ्कविश्रान्ति यत्पायाद्वः कमलाङ्गसङ्गिशयनं तन्नीलोर्चिर्मह-
 ॥ ९४ ॥ रीमं वानरवाहिनीं पुररिपुं राहुं रवेः सारथिं कुम्भीगर्भसमुद्भवं मुररिपुं भारस-
 मौर्वीरवम् । तन्वी नूतनपल्लवैर्विरचिते शय्यातले शायिनी सख्या वीजिततालवृत्तपवना-
 वाला मुहुर्निन्दति ॥ ९५ ॥ सत्यासक्तमनाः प्रवृद्धनरकछेदी द्विजेन्द्राश्रयो युक्तानेकमुखो-

ह्वारहितं चक्रे. एतदलंकारशाकावलोकनं कथं प्रभवति राज्ञो नैराकाङ्क्षसंपादने कथं समर्थं भवतीति कथयति
 कविप्रश्नः. अत्र प्रथमप्रश्नस्य प्राप्तेत्यर्थकं 'पोहोँची' इति भाषयोत्तरम्. द्वितीयप्रश्नस्य तु अहमासमित्यर्थकं
 'मेथी' इति भाषयोत्तरमिति तात्पर्यं बोध्यम्. १. प्रियनिवासम्. २. करण्डस्थितपुष्पसौरभं गन्धवाहो
 हरेदिति तद्भूक्षकं सर्पम्. ३. पुष्पवाणो वाणार्थं हरेदिति तद्वैरिणं शिवम्. ४. सूर्यः पुष्पं स्वकरैः शोषयेदिति
 जन्मकाले एव भक्षयिष्यद्वा हतुं प्रवृत्तं भयजननाय हनूमन्तम्. ५. तन्मकरन्दं भृङ्गो हरेदिति चम्पकमलिखदिति
 भावः. चम्पके भृङ्गा न गच्छन्तीति प्रसिद्धेः. ६. त्वं सर्वज्ञः सन् बहुधा वारंवारं दीयते दीयते इति वदसि.
 दीयते इति रूपं चतुर्णामपि दाधातूनां सदृशं भवति. तन्मध्ये द्वौ दानार्थौ. दाण् दाने. दुदाण् दाने इति.
 एकः पालने. देह रक्षणे इति. एकः खण्डने. दोऽवखण्डने इति. एतन्मध्ये भवान्कस्य धातोः प्रयोगं कृत्वा
 वदति तं न जानीमः. ७. तन्नीलोर्चिः श्यामप्रभं महस्तेजः कृष्णलक्षणं वो युष्मान्पायात्. तर्कभूतम्.
 कमलाङ्गसङ्गिशयनं लक्ष्मीसनाथम्. पु० कि०. सहस्रदलसत्पर्यङ्कविश्रान्ति सहस्रफलदिव्यशयनशेषस्थितम्.
 पु० कि०. क्षीराम्मोधिगृहं दुग्धसमुद्रनिवासम्. पु० कि०. धात्रा नाभिसरोरुहस्थेन ब्रह्मणा अनिशं सेवि-
 तमध्यासितम्. पु० कि०. षोडशशोणपद्मरुचिरं षोडशरुणकमलमनोहरम्. षोडशशोणपद्मानां विद्यति-
 विष्णोश्चत्वारो हस्ताः. द्वौ चरणौ. तावन्त एव ब्रह्मणः. द्वौ करौ द्वौ चरणौ लक्ष्म्याः. इत्येवं षोडशशोणपद्म-
 चिरम्. पु० कि०. नित्यमविनाशि. पु० कि०. सप्ताम्बुजोद्भासितं सप्तकमलशोभितम्. सप्ताम्बुजानां विद्यति-
 चत्वारि मुखानि ब्रह्मणः. एकं नाभिसरोरुहम्. एकं विष्णोर्मुखम्. एकं लक्ष्मीमुखम्. इत्येवं सप्ताम्बुजोद्भा-
 सितम्. पु० कि०. चञ्चद्दादशनीलनीरजयुतं शोभमानद्वादशनीलोत्पलयुक्तम्. द्वादशनीलनीरजानां विद्यति-
 अष्टौ नयनानि ब्रह्मणः. द्वे विष्णोः. द्वे लक्ष्म्याः. इत्येवं द्वादशनीलनीरजयुतम्. ८. कोकिलरक्षककाकावे-
 पकत्वाद्रामम्. मलयाद्रवशेषणाद्धानरवाहिनीम्. मन्मथावशेषणात्पुररिपुम्. चन्द्रावशेषणाद्वाहुम्. रवेः शीप्र-
 मस्ताद्रिप्रापणेन रात्रिसंपादनादनूरुम्. चन्द्रोत्पादकसमुद्रावशेषणादगस्त्यम्. मन्मथोत्पादनान्मुररिपुं निनिन्दति
 भावः. कोकिलादीनां कामोदीपकत्वं रसशास्त्रे प्रसिद्धम्. ९. अयं भवतां सङ्गः कृष्णेन रुद्रेण वा साम्यं प्रयत्नं
 प्राप्नोतु. किंभूतेन कृष्णेन. अर्थवशाद्विपरिणामः. किंभूतः. सत्यासक्तमनाः सत्यभामायामासक्तमनो यस्यासौ.
 नामैकदेशे नामग्रहणम्. प्रवृद्धो नरकासुरस्तं छिनत्तीति. द्विजानां पक्षिणामिन्द्रो गरुडस्तस्याश्रयः सेवा यस्य
 सः. युक्तान्येकमुखानि यस्य ब्रह्मणस्तस्य उद्भवो यस्मात्कमलात्तत् यस्यास्पदम्. अलमत्यर्थं यत्र श्रीलक्ष्मी

इवास्पदमलं श्रीर्यत्र संराजते । यो गङ्गां च विभर्ति यश्च सशिवो य कामदेहाश्रयः सङ्गः
 सायमयं प्रयातु भवतां कृष्णेन रुद्रेण वा ॥ ९६ ॥ येन ध्वस्तमनोभवेन बलिजित्कायः
 पुरा स्त्रीकृतो यो गङ्गां च दधेऽन्धकक्षयकरो यो बर्हिपत्रप्रियः । यस्याहुः शशिमच्छिरो
 हर इति स्तुत्यं च नामामराः सोऽव्यादिष्टभुजंगहारवलयस्त्वां सर्वदोमाधवः ॥ ९७ ॥ यो
 व्योमाङ्गिनगोऽहरीडुडुपगोयुग्मः कगृध्रापभीर्भीमर्भ्वर्यसुकी रमारतरसो नाभ्यबुडासीनकः ।
 योपञ्चम्बवनस्यपत्सलिलजो वार्धिस्वपोष्ठार्धदोराद्यो गद्यासि वाडवाद्मृतपाः पायात्स वः कन्द-
 राजते योऽगं गोवर्धनं गां पृथ्वीं च विभर्ति शिवेन सह वर्तमानः “विष्णोश्च हृदयं शिवः” इति वचनात् यः
 कामदेहः प्रबुधस्तस्याश्रयः ॥ किंभूतो रुद्रः सत्यामासक्तं चित्तं यस्य “उमा गौरी सती चण्डी” इत्यभिधानात् यः
 रुद्रं यन्नरस्य ब्रह्मणः कं शिरस्तस्य छेत्ता द्विजानां ब्राह्मणानामिन्द्रश्चन्द्रस्तस्याश्रयः अनेकमुखानामुद्भवो यस्य
 शक्तिर्यस्य तदास्पदम् श्रीर्यत्र संराजते निधिपतित्वात् यो गङ्गां विभर्ति यः शिवया पार्वत्या सह वर्तमानः
 कामं यति खण्डयति एवंविधा या ईहा तस्या आश्रयः ॥ किंभूतः सङ्गः सत्या सृष्टा वाक् तत्र लभं मनो
 नस सः प्रबुद्धं यन्नरकं दुःखं तस्य नाशकः द्विजेन्द्रा ब्राह्मणास्तेषामाश्रयः युक्तानि योग्यानि यानि अनेकमुखानि
 तेभ्यः उद्भवो यस्या धर्मवार्तायाः तस्या आस्पदम् यत्र श्रीः शोभा राजते यो गां वार्णां धत्ते यः कामं ददातीति
 कामदा इच्छा तदाश्रयः १. त्वां सर्वदा स उमाधवोऽव्याद्रक्षतुः सः कः येन बलिं जितवानिति बलिजिद्विष्णु-
 तस्य कायः शरीरं पुरा त्रिपुरवधकालेऽस्त्रीकृतोऽस्त्रत्वे संपादितः किंभूतेन ध्वस्तो मनोभवो मारो येन ध्वस्त-
 मन् पुं स कः यो गङ्गां दधे पुंकी० अन्धकनामा दैत्यस्तस्यान्तकरः पुंकी० यो बर्हिर्मयूर एव पत्रं
 रणो यस्य सः स्कन्दः प्रियो यस्य सः पुंकी० स्तुत्यमीड्यं नाम यस्य अमरा इति आहुः इतीति किम् हर इति
 किंभूतः शशिमच्छिरः शशिरस्ति यस्मिंस्तच्छशिमत् तादृशं शिरो यस्य सः हाराश्च वलयानि च हारवलयम्
 इत्यथ ते भुजंगाश्च इष्टभुजंगाः ते हारवलयानि यस्य सः इष्टा वल्लभा भुजंगाः सर्पा हारः कण्ठभूषणं वलयं
 कर्कं बाहुभूषणमित्यर्थः यद्वा इष्टानि भुजंगा एव हारवलयानि यस्येति ॥ हरिपक्षे—सर्वं ददातीति सर्वदः स
 मापवो लक्ष्मीपतिः मा लक्ष्मीस्तस्या धवो भर्ता माधवः त्वामध्यात् सः कः येन भवेनेत्युपपन्नमात्रेण धृत-
 निप्रेणेत्यर्थः अनो ध्वस्तं शकटाकृतिं दनुजं हतवानित्यर्थः अथवा अभवेनेति घोरसंसारसागरे प्राक्तनकर्मा-
 नुरागेण विद्यते भवो जन्म यस्य सः तेन कृष्णलीलामृतविग्रह इति पुं स कः येनामृतविभागार्थं रुद्रमो-
 क्षार्थं वा बलिजिघासौ कायश्चेति पुरा स्त्रीकृतः स्त्रीभावं प्रापितः पुंकी० यः अगं गोवर्धनं गां पृथ्वीं च दधे
 पुंकी० यः अन्धे अगाधे के जले क्षयं गृहं करोतीति विष्णुस्तु जलशायीति पुंकी० बर्हिणो मयूरस्य पत्राणि
 बर्हिणि पिच्छानि प्रियाणि वल्लभानि यस्य सः पुं की० अमरा यस्य इति स्तुत्यं नाम आहुः इतीति किम्
 शशिमच्छिरोहर इति शशिनं चन्द्रं मथ्नातीति शशिमत् राहुः तस्य शिरः हरतीति सः तथा इष्टः
 भुजंगह गुरुवो यस्य सः तथा अरं सुदर्शनं वलयं यस्य सः तथा रवे परब्रह्मणि लयो यस्य सः रवलयः
 इति २. कं जलं ददातीति कंदास्तेषां भा इव भा यस्य सः श्रीकृष्णो वो युष्मान्पायाद्रक्षतुः सः कः यः
 व्योमाङ्गिनगः व्योमाटां पक्षिणां इनो गरुडस्तेन गच्छतीति सः तथा अहः ईद अहरीद सूर्यः उडुपश्च-
 न्तौ गोयुग्मं नेत्रद्वयं यस्य सः तथा कुः पृथ्वी अगाः गिरयः तान्धरतीति तथा अपगता भीमर्यं यस्मात्स
 त्वा पुं क० भीमर्भ्वर्यसुकीः ऋभूणां देवानां अरयः ऋभ्वरयः भीमाश्च ते ऋभ्वरयश्च भीमर्भ्वरयः
 भीमर्भ्वरीणां असून् प्राणान् किरतीति सः ऋभवः अमराश्च तेषामरयो दित्या भीमाश्च ते भीमर्भ्वर्यश्च तेषाम-
 रस किरति कलेवराद्वियोजयति तथा तथा रमा लक्ष्मीः तस्या रते क्रीडायां रस आसक्तिर्यस्य सः अप्सु
 रसति इति अबुद् कमलं नाभावबुटि आसीनः कः ब्रह्मा यस्येति तथा आद्यः अनादिरित्यर्थः गदी गतं प्राः
 मोक्षं वहति मोक्षं ददाति

भाः ॥९८॥ लक्ष्मीवन्कृतकूरसू रणदहिन्दूधक्षमः पापडीलाडूढोऽकलधी वडाञ्छन वडी खा-
जाम्बुदालीरुचिः । मडाशाकरखण्डनो विविभुना क्षीरा वसातुल्य मां सासुं हालितडिन्निभाङ्गवस-
नोऽव्याः सेवकं सारवान् ॥९९॥ खोटीच्छाशिपलेहपापडवडीर्ण्यारोडभाजी गणो यद्रक्तोऽपि-
मिषीव वाकुलचणा ध्यायन्ति यां योगिनः । कालाभीलकरालभूखलमहादैत्येन्द्रमाथार्थिनी सा
सासूरसा तवाघतटये स्तात्कर्ममोटी चिरम् ॥१००॥ सुंदारा उलपाडिमेखलतटी कच्छोऽन्ना

१. लक्ष्मीवन् त्वं मां सेवकं अव्याः रक्ष. कथंभूतस्त्वम्. कृतकूः. कृतं कोः पृथिव्याः ऊः अवनं रक्षणं ये-
नासौ. पु० क०. असूः. सूयते उत्पद्यते असौ सूः. न सूः असूः. अज इत्यर्थः. पु० क०. रणं संग्रामं ददति ते रणदा-
शत्रवस्तान्दिनस्ति असौ रणदहिन्. शत्रुहा इत्यर्थः. पु० क०. दूधक्. दुवं दुःखं दहति इति दूधक्. पु० क०. क्षमः.
क्षमास्यास्तीति सः. पु० क०. पापडी. डलयोरभेदात् पापली. पापं लुनातीति सः. पु० क०. इलाद्. इलायां पृ-
थिव्यां अटतीति इलाद्. पुरा वामनादिरूपेण बलेः सकाशं प्राप्तः. उक्तं च “बहवो मां न जानन्ति ममताया विप्रो-
हिताः । सदा द्विज्रूपेणाहं विचरामि महीतले” इति भारतवचनात्. पु० क०. विविभुना उदः. वीनां पक्षिणां
विभुर्गुरुडस्तेन उदः. बाह्यमान इत्यर्थः. पु० क०. अकलधीः. अकं दुःखं लङ्घयतीति अकलधीः. पु० क०. अवलाञ्छन
अवगतं लाञ्छनं यस्य सः अवलाञ्छनस्तस्य संबुद्धौ हे अवलाञ्छन. अवाप्योरुपसर्गयोरकारलोपः. पु० क०. वडी.
ववयोः डलयोश्च सावर्ण्यात् बली. बलमस्यास्तीति सः. पु० क०. खाजाम्बुदालीरुचिः. खे आकाशे अजनि
गच्छन्ति ते खाजाः गगनचराः. ते च ते अम्बुदाश्च तेषामालिः पङ्क्तिस्तस्या रुचिरिव रुचिर्यस्यासौ. घनस्याम
इत्यर्थः. पु० क०. मडाशाकरखण्डनः. मल्लाश्चाणुरादयस्तेषामाशा वाञ्छा तस्या. आकरः समूहः तं खण्डयती-
ति सः. मल्लेच्छासमूहनाशन इत्यर्थः. पु० क०. क्षीरावसः. क्षीरे क्षीरसमुद्रे आसमन्ताद्भावेन वसतीति तस्य
संबुद्धौ हे क्षीरावस. हे अतुल्य. नास्ति तुल्यो यस्य सः तस्य संबोधने. कीदृशं माम्. सासुम्. असवः प्राणसैः
सहवर्तमानम्. पु० क०. अलितडिन्निभाङ्गवसनः. अङ्गं च वसनं च अङ्गवसने. अलिश्च तडिच्च अलितडितौ
तयोर्निभैव निभा ययोस्ते. अलितडितनिभे अङ्गवसने यस्यासौ अलितडिन्निभाङ्गवसनः. पु० क०. सारवान्.
सारो बलमस्यास्तीति सः. पालनसमर्थ इत्यर्थः. २. सा कर्णमोटी चामुण्डा तवाघतटये अघहरणाय स्तात्
अस्तु. कथंभूता सा. सासूरसा. असूया कोपस्तस्य रसः तेन सहवर्तमाना. कथंभूता सा. कालाः
कृष्णवर्णाः भीलाः भीषणाः तेभ्योऽपि करालाः. अतिरौद्रा इत्यर्थः. भुवि खलाः भूखला दुर्जनाः ते च ते
महादैत्याश्च तेषां मायो मथनं तमथयतीति एवंविधा तथा वाकुलचणाः कुलख्याताः योगिनः ध्यायन्ति
तथा. यद्रक्तो गणः यस्याः सेवको गणः यत्प्रसादेनानिमिषीव देवराज इव. वर्तते इति वाक्यशेषः. तामेव विशि-
नष्टि. खे वियत्यटतीति खाटी. इच्छया अश्नातीति इच्छाशी. पले आमिषे ईहा स्पृहा यस्येति पलेहः.
तथा डलयोरैक्यत्वात् पापं लुनातीति पापडी. ववयोस्तथैक्यत्वात् बलमस्यास्तीति बली. तथा ईर्ष्या रोते
लोलं भजते इति स चासौ स च इति कर्मेधारयः. ३. उलपानि हरिततृणानि तेषामालिः पङ्क्तिः सैव मेखला
काञ्ची यस्यास्तद्विधा तटी भृगुर्यस्याः सा. तथा कच्छे जलप्राये देशे उटजानि पर्णकुटीः विभ्रती विभ्राणा.
तथा पूता पावना. तथा रेभः शब्दः तं राति अगीकरोति इति. रेभरासशब्दा मुखरा इत्यर्थः. तथा लीनानां
एकान्तगतानां नीरजानां पङ्क्तिस्थानां हंसचक्रवाककलहंसादीनां इत्यर्थः. सभा परिषत् सभा यस्याः सा.
तथा खाधः अम्बरादधः नागीव पातालगा भोगवती इत्यर्थः. तथाजो ब्रह्मा कालियारिः हरिणव्याधो रुद्रः तैः
समं सहैव. युगपदित्यर्थः. पीडितावंगाहितेत्यर्थः. तथा मा मीयते इति मा तद्विरुद्धा. इयता शून्या इत्यर्थः. अयोध्या
नेतृणां मोक्षप्रदः ओघरवो स्रोतोध्वनिर्यस्याः सा. तथा एवंगुणविशिष्टा मन्दाकिनी सुंदारा सुतरां उदारः
वो युष्माकं इति शेषः. अघवारणपदं अघवारणस्य पदं अवस्थिति क्रियात् करोतु. यद्वा वो युष्मान् अघवार-
णपदं अघवारणसमर्थनित्यर्थः.

क्रियागुप्तादयः ।

(१) यः धनसमीहया आगतस्तस्मै सर्वे पाण्डवाः गां च सुवर्णे च विविधानि रत्नानि च 'अदुः' ददति
(२) ? (३) 'प्रातः' इति क्रिया. प्रा पूरणे. लट्. प्रथमपुरुषद्विवचनम्. (४) 'ललाट' इति. लट्
रक्षणे. लिट्. (५) 'सन्ने' इति. ण्णा शौचे. कर्मणि लिट्. (६) 'अव' इति. अव रक्षणे. 'य' इति च.
रक्षणे. (७) 'अत्रापि' इति. त्रपूष् लज्जायाम्. कर्मणि लुङ्. (८) हे दामोदर पुष्पमूलफलानि
'अनय' आनय. 'इटकटकटि' इत्यत्र प्रक्षिष्टस्य ईधातोराङ्ङ्वस्य लोटो रूपमिदम्. उपसर्गसमभिव्याहारेण
अनयनार्थकत्वम्. (९) विः पक्षी कीचकाद्वेणोः कीचकान्तरं 'आट' बभ्राम.

१. गवाक्षब्दस्येत्यर्थः. २, ३, ४ ?.

लोक्य केकिनी । अत्र क्रियापदं गुप्तं यो जानाति स पण्डितः ॥ १० ॥ अस्लानपङ्कजा
माला कण्ठे रामस्य सीतया । मुधा बुधा भ्रमन्त्यत्र प्रत्यक्षेऽपि क्रियापदे ॥ ११ ॥ नार-
सिंहाकृतिं वीक्ष्य वने मत्तमतंगजः । अत्र क्रियापदं गुप्तं यो जानाति स पण्डितः ॥ १२ ॥
संध्यावन्दनवेलायां तडागान्ते द्विजोत्तमैः । अत्र क्रियापदं गुप्तं यो जानाति स पण्डितः
॥ १३ ॥ पुंस्कोकिलकुलस्यैते नितान्तमधुरारवैः । सहकारद्वुमा रम्या वसन्ते कामपि
श्रियम् ॥ १४ ॥ विम्बाकारं सुधाधारं कान्तावदनपङ्कजम् । अत्र क्रियापदं गुप्तं मर्यादा
दशवार्षिकी ॥ १५ ॥ राघवस्य शरैर्घोरैर्घोररावणमाहवे । अत्र क्रियापदं गुप्तं मर्यादा
दशवार्षिकी ॥ १६ ॥ पामारागाभिभूतस्य श्लेष्मव्याधिनिपीडित । यदि ते जीवितस्येच्छा
तदा भो शीतलं जलम् ॥ १७ ॥ कर्तृगुप्तम् ॥ गौरीनखरसादृश्यश्रद्धया शशिनं दधौ ।
इहैव गोप्यते कर्ता वर्षेणापि न लभ्यते ॥ १८ ॥ अन्नवस्त्रसुवर्णानि रत्नानि विविधानि
च । ब्राह्मणेभ्यो नदीतीरे ददाति ब्रज सत्वरम् ॥ १९ ॥ राक्षसेभ्यः सुतां हत्वा जनकस्य
पुरीं ययौ । अत्र कर्तृपदं गुप्तं मर्यादा दशवार्षिकी ॥ २० ॥ श्यामौ तव स्तनावेतौ पिब-
न्ति सततं मुदा । अत्र कर्तृपदं गुप्तं मर्यादा दशवार्षिकी ॥ २१ ॥ व्ययवासाः पञ्च-
शिराः यरिर्वीनारिभूषणः । असिरोमा क्रियादुर्वः शङ्कालायनवीक्षणः ॥ २२ ॥ व्यामोहं
तव भिन्दन्तु छिन्दन्तु दुरितानि च । कर्तृगुप्तमिमं श्लोकं ये जानन्ति विचक्षणाः
॥ २३ ॥ न करोति नाम रोषं न वदति परुषं न हन्त्ययं शत्रून् । रञ्जयति मही-
माखिलां तथापि धीरस्य वीरस्य ॥ २४ ॥ शरदिन्दुकुन्दधवलं नगपतिनिलयं मनो-
हरं देवम् । यैः सुकृतं कृतमनिशं तेषामेव प्रसादयति ॥ २५ ॥ कर्मगुप्तम् ॥
शीकरासारसंवाहिसरोजवनमारुतः । प्रक्षोभयति पान्थस्त्रीनिःश्वासैरिव मांसलः ॥ २६ ॥
सुभग तवाननपङ्कजदर्शनसंजातनिर्भरप्रीतेः । शमयति कुर्वन्दिवसः पुण्यवतः कस्य

(१०) केकिनी मयूरी इरं मदं मेघज्योतिः. विद्युतमिति यावत्. आलोक्य 'विनानदीति.' विशेषेण पुनः पुनर्वा
शब्दं करोतीत्यर्थः. (११) 'प्रत्यक्षेपि' क्षिप्ता. (१२) गजः सिंहस्याकृतिं वीक्ष्य 'नार' न जगाम. ऋ गतौ. क-
र्तारं लिट्. (१३) हे द्विजोत्तम 'ऐः' आगच्छ. (१४) 'अधुः' दधति स्म. (१५) पूर्वोक्तं कान्तावदनं 'दश'
चुम्बस्वेति. (१६) हे राघव त्वं रावण आहवे शरैः कृत्वा 'स्य' मारय इति. (१७) भो श्लेष्मव्याधिनि-
पीडित यदि जीवितस्येच्छा तर्हि शीतलं जलं 'मा पाः' सा पिबेति. (१८) इः कामस्तं हन्तीति 'इह'
ईश्वर इति. (१९) हे ब्राह्मण 'इभ्यः' समृद्धः. (२०) राक्षसानां 'इभ्यः' स्वामी रावणः जनकस्य सुतां
सीतां हत्वा पुरीं लङ्कां ययौ. (२१) 'श्यामौतवः' कृष्णमार्जारः. (२२) 'उः' महादेवः. (२३) उः शिवः
इः ब्रह्मा अः विष्णुः इत्यनेन व्यः इति जातम्. तस्य बहुवचने 'व्याः' हरविधिहरयः तव मोहं भिन्दन्तु
दुरितानि छिन्दन्तु. ये कर्तृश्लास्ते विचक्षणाः. (२४) अयं पुरुषो रोषं न करोति. परुषं कठोरं न वदति.
शत्रून् हन्ति. नामेति प्रसिद्धम्. तथापि अस्य वीरस्य 'धीः' अखिलां महीं रञ्जयति. (२५) यैरनिशं सुकृतं
कृतं तेषामेव 'मनः' शरदिन्दुकुन्दधवलं नगपतिनिलयं देवं हरं प्रसादयति. (२६) पान्थस्त्रीनिःश्वासैरिव
मांसलः पुष्ट इवेत्युपेक्षा. शीकरासारसंवाहि जवनमारुतो वेगवान्वायुः 'सरः' प्रक्षोभयति.

[प्र० ४]

रमणीयः ॥ २७ ॥ एहि हे रमणि पश्य कौतुकं धूलिधूसरतनुं दिगम्बरम् । सापि तद्व-
द्वपङ्कजं पयौ भ्रातरुक्तमपि किं न बुद्धयते ॥ २८ ॥ करणगुप्तम् ॥ पूतिपङ्कमये-
ज्यर्थं कासारे दुःखिता अमी । दुर्वारा मानसं हंसा गमिष्यन्ति घनागमे ॥ २९ ॥ अहं
महानसायातः कल्पितो नरकस्तव । मया मांसादिकं भुक्तं भीमं जानीहि मां वक ॥ ३० ॥
संपदानगुप्तम् ॥ अम्भोरुहमये स्नात्वा वापीपयसि कामिनी । ददाति भक्तिसंपन्ना पुष्प-
सौभाग्यकाम्यया ॥ ३१ ॥ प्रशस्त्यायुक्तमार्गस्य तव संमानितां श्रिताः । स्पृहयन्ति न
के नाम गुणरत्नालय प्रभो ॥ ३२ ॥ अपादानगुप्तम् ॥ शिलीमुखैस्त्वया वीर दुर्वारैर्नि-
र्जितो रिपुः । बिभेत्यहृत्यमलिनो वनेऽपि कुसुमाकुले ॥ ३३ ॥ सरसीतोयमुद्धृत्य जनः
क्षुण्णकारकम् । पिबत्यम्भोजसुरभि स्वच्छमेकान्तशीतलम् ॥ ३४ ॥ संवन्धगुप्तम् ॥ तूणेव
नयते लक्ष्म्या सरस्वत्याथवा मता । अत्र षष्ठीपदं गुप्तं मर्यादा दशवार्षिकी ॥ ३५ ॥
श्रापमदो मधुमासः प्रबला रुक्मिप्रयतमोऽपि दूरस्थः । असती संनिहितेयं संहतशीला सखी
नियतम् ॥ ३७ ॥ अधिकरणगुप्तम् ॥ या कटाक्षच्छटापातैः पवित्रयति मानवम् । एकान्ते
रोषितप्रीतिरस्ति सा कमलालया ॥ ३८ ॥ विपद्यमानता सिद्धा सर्वस्यैव निरूपणः ।
यत्र भस्मपङ्कजां च निर्वाणं हन्त्ययं जनः ॥ ३९ ॥ आमन्त्रितगुप्तम् ॥ कमले कमले
नित्यं मधूनि पिबतस्तव । भविष्यन्ति न संदेहः कुष्ठं दोषाकरोदये ॥ ४० ॥ सर्वज्ञेन त्वय
किञ्चिन्नास्त्यविज्ञातमीदृशम् । मिथ्यावचस्तथा च त्वमसत्यं वेत्सि न क्वचित् ॥ ४१ ॥
पिबतस्ते शरावेण वारि कल्हारशीतलम् । केनेमौ दुर्विदग्धेन हृदये संनिरोपितौ ॥ ४२ ॥
कृच्छ्रो महानेष मार्गमावृत्य तिष्ठति । तावत्त्वया न गन्तव्यं यावन्नान्यत्र गच्छति ॥ ४३ ॥
कर्तृक्रियागुप्तम् ॥ घनघनाघनकान्तिघनोऽधनुदनुजपुष्पमिनात्रिजगुर्विगः । सकमलौऽपिनड-
समं क्रियामिह विलोकयितुं च सकर्तृकम् ॥ ४४ ॥ कर्तृकर्मक्रियागुप्तम् ॥ भवानिशंकरो-
(२७) दिवसः 'शं' सुखं कुर्वन् अयति गच्छति. (२८) हे रमणि एहि कौ पृथिव्यां 'तुक्तं' बालकं धूलि-
धूसरतनुं दिगम्बरं पश्य. (२९) दुष्टं वाः जलं दुर्वाः तेन 'दुर्वारा' कलुषितजलेन. (३०) महच्च तत् अनः
भक्तं च महानः तेन 'महानसा' महता शकटेन आयातः आगतः. नरको मृत्युः. (३१) अम्भोरुहमये
स्नान 'अये' इः कामः तस्मै. (३२) प्रशस्त्यायुक्तमार्गस्य इत्यत्र 'प्रशस्त्यै' कल्याणाय उक्तमार्गस्य. (३३)
'बलिनः' भ्रमरात्. (३४) 'सरसीतः' सरोवरात्. (३५) उन्निद्रमुकुला 'एः' इति भिन्ने पदे क्रियेते. इः
रूपस्तस्य एः. (३६) भा कान्तिः. 'जुः' नरस्य. (३७) 'मासः' चन्द्रस्य. (३८) 'ए' कृष्णे 'कान्ते'
सौ. (३९) विपद्यमानता इत्यत्र 'विपदि' कष्टे. निर्गतः ऊष्मा द्रव्यरूपो यस्मात्तस्य निरूपणः. अमानता
श्रापभावः. शान्तमूष्मरहितमित्यर्थः. (४०) कमले इत्यत्र कं 'अले' इति पदच्छेदः. हे 'अले' कं सुखं
अस्मात्तया पिबतस्तव. (४१) सर्वे जानातीति सर्वज्ञस्तस्य इनः स्वामी तत्संबोधनं हे 'सर्वज्ञेन' हे
पिबतश्चेष्ट. (४२) हे 'एण' मृग कल्हारशीतलं वारि उदकं पिबतः ते हृदये केन दुर्विदग्धेन इमौ शरी
रौ संनिरोपितौ इत्यन्वयः. (४३) बवयोरैक्यात् हे 'बटो' ब्राह्मण. ऋक्षः भट्टकः आहत्य रुद्धा.
(४४) घनः सान्द्रः स चासौ घनाघनः पर्जन्यश्च तस्य कान्तिस्तद्वत् घनः सुन्दरः. घनवत्सुन्दर इत्यर्थः.

मेशं प्रति पूजापरायणः । कर्तृकर्मक्रियागुप्तं यो जानाति स पण्डितः ॥ ४९ ॥ वीरमत्य-
 द्रुतं लोके किमहं वचम्यतः परम् । कर्तृकर्मक्रियागुप्तं मर्यादा ब्रह्मणो वयः ॥ ४९ ॥
 संधिगुप्तम् ॥ न मया गोरसाभिज्ञं चेतः कस्मात्प्रकुप्यसि । अस्थानरुदितैरैतैरलमालोहिते-
 क्षणे ॥ ४७ ॥ समासगुप्तम् ॥ विषादी भैक्ष्यमश्नाति सदारोगं न मुञ्चति । रुष्टेनापि त्व-
 या वीर शंभुनारिः समः कृतः ॥ ४८ ॥ नित्यमाराधिता देवैः कंसस्य द्विषतस्तनुः । मण्ड-
 लाग्रे गदाशङ्खं चक्रं जयति बिभ्रती ॥ ४९ ॥ लिङ्गगुप्तम् ॥ नितान्तस्वच्छहृदयं सखि
 प्रेयान्समागतः । त्वां चिराद्दर्शनप्रीत्या यः समालिङ्ग्य रंस्यते ॥ ५० ॥ कलिकालमियं
 यावदगस्त्यस्य मुनेरपि । मानसं खण्डयत्यत्र शशिखण्डानुकारिणी ॥ ५१ ॥ सुवचनगु-
 प्तम् ॥ प्रमोदं जनयत्येवं सदारा गृहमेधिनः । यदि धर्मश्च कामश्च भवेतां संगताविमौ ॥ ५२ ॥
 तिङ्वचनगुप्तम् ॥ कस्मात्त्वं दुर्बलासीति सख्यस्तां परिपृच्छति । त्वयि संनिहिते तासु
 दद्यात्कथय सोत्तरम् ॥ ५३ ॥

मात्राच्युतकादयः ।

मात्राच्युतकम् ॥ महाशयमतिस्वच्छं नीरं संतापशान्तये । खलवासादतिश्रान्ताः समा-
 श्रयत हे जनाः ॥ १ ॥ तुषारधवलः स्फूर्जन्महामणिधरोऽनघः । नागराजो जयत्येकः
 पृथिवीधरणक्षमः ॥ २ ॥ बिन्दुच्युतकम् ॥ सुश्यामा चन्दनवती कान्ता तिलकभूषिता ।

तथा अधनुत् अधहन्ता. इनः सूर्यः अत्रिजश्चन्द्रः तावेव गावौ नेत्रयुग्मे यस्य सः. तथा विना गरुडेन गच्छतीति
 'विगः' कमलया लक्ष्म्या सह वर्तते इति. अतः विष्णुः रामावतारे. कृष्णावतारे च दनुजपुञ्जं दैत्यनिबधं
 'अपिनट्' चूर्णितवान्. अत्र श्लोके सकर्तृकां कर्ता सह वर्तमानां क्रियां क्रियापदं विलोकयितुं अर्धवर्षं
 अर्धवर्षं ददामीति श्लोककर्ता प्रतिज्ञां करोति. (४५) हे 'कर' 'उमेशं' प्रति अनिशं पूजापरायणो 'भव'.
 (४६) ? (४७) न मे आगोरसामिज्ञमिति पदच्छेदः. मे चेतः आगोरसामिज्ञं अपराधरसामिज्ञं नेत्यर्थः.
 (४८) विषादी खिन्नः; (पक्षे) विषं कालकूटमत्तीति सः विषादी. तत्पुरुषसमासः. सदा सर्वदा रोगं व्याधि
 न मुञ्चति; (पक्षे) दारैः सहवर्तमानः सदारः सखीकः अगं शैलं न मुञ्चति. तत्पुरुषसमासः. (४९) नित्यं
 देवैः आराधिता; (पक्षे) नित्यं मा लक्ष्मीर्यस्यां सा नित्यमा देवैः राधिता. बहुव्रीहिसमासः. (५०) अयं
 नितान्तमतिशयेन स्वच्छं निर्मलं हृत् हृदयं युस्य सः नितान्तस्वच्छहृत् प्रेयान् समागतः. पुलिङ्गनिर्देशः. (५१)
 इयं अगस्त्यस्य वृक्षस्य कलिका अलमत्यन्तं मुनेर्मनः खण्डयति. स्त्रीलिङ्गनिर्देशः. (५२) सदाराः इत्यत्र
 'राः' इति प्रथमैकवचनं सुबन्तम्. गृहमेधिनः इति षष्ठी. (५३) अतिशयेन पृच्छन्तीति परिपृच्छति. 'इति'
 यद्बहुगन्ते अन्ति परतो रूपमस्ति. इदमेव रूपमेकवचनं ज्ञायते. नतु बहुवचनेन इत्यः. तिङ्वचनगुप्तम्.
 (१) एकस्मिन्नर्थे 'नीरं' जलम्. द्वितीयेऽर्थे नीरशब्दस्य ईकारस्थाने अकारः क्रियते. तदा 'नरं' पुरुषं इत्य-
 वशिष्यते. (२) एकस्मिन्नर्थे 'नागराजः' शेषः. द्वितीयेऽर्थे नागराज इत्यस्य आकारस्थाने अकारः क्रियते तदा
 'नगराजः' हिमाचलः इति स्यात्. (३) एकस्मिन्नर्थे 'अनङ्गभूः' कामस्य स्थानं ईदृशी स्त्री. द्वितीयेऽर्थे अनु-

१. यत्र पक्षे मात्राबिन्दुविसर्गाणां च्युतकेषु कृतेषु सत्सु द्वितीयोऽर्थः प्रकटो जायते तत् मात्राच्युतका-
 दिकम्. च्युतकशब्देन कुत्रचित्स्थाने नाशः. कुत्रचित् विनिमयः.

[५० ४]

नृपैषानङ्गमूः प्रीतिं भुजंगस्य करोति न ॥ ३ ॥ यथा सत्प्रसवः स्निग्धः सन्मार्गविहित-
स्थितिः । तथा सर्वाश्रयः सत्यमयं मे वकुलद्रुमः ॥ ४ ॥ विसर्गच्युतकम् ॥ महीरुहो
विहंगानामेते हृद्यैः कलापिनाम् । विरुतैः स्वागतानीव नीरवाहाय कुर्वते ॥ ५ ॥ अगस्त्य-
स्य मुनेः शापाद्ब्रह्मस्यन्दनमास्थितः । महासुः खात्परिभ्रष्टो नहुषः सर्पतां गतः ॥ ६ ॥
अक्षरच्युतकम् ॥ महानपि सुधीरोऽपि बहुरत्नयुतोऽपि सन् । विरसः कुपरीवारो नदीनः
केन सेव्यते ॥ ७ ॥ सुशीलः स्वर्णगौराङ्गः पूर्णचन्द्रनिभाननः । सुगतः कस्य न प्रीतिं तनो-
ति हृदि संस्थितः ॥ ८ ॥ स्थानच्युतकम् ॥ तनोतु ते यस्य फणी गरुत्मान्पाणौ मुरा-
दिद्विधा च शय्या । नाभौ स्फुरन्मद्रमशुभ्रदेहः पद्मागतिश्चक्रमसौ विधाता ॥ ९ ॥ हरः
स्यो तापकरः सुदेशः शान्तो हरिर्गोत्ररिपुर्विवस्वान् । चन्द्रो द्विजिह्वा श्रित इत्युपेक्ष्य
रम्या दृतः पातु विधिर्जगन्ति ॥ १० ॥ व्यञ्जनच्युतकम् ॥ भिक्षवो रुचिराः सर्वे रसाः
पर्वजनप्रियाः । क्षमायामभिसंपन्ना दृश्यन्ते मगधे परम् ॥ ११ ॥ सत्यशीलदयोपेतो दा-
ताविरमत्सरः । जिनः सर्वात्मना सेव्यः पदमुच्चैरभीप्सता ॥ १२ ॥ च्युतैर्दत्ताक्षरम् ॥
मदागतिहयोच्छ्रायस्तमसो वश्यतां गतः । अस्तमेप्यति दीपोऽयं विधुरेकः शिवे स्थितः
॥ १३ ॥ पूर्णचन्द्रमुखी रम्या कामिनी निर्मलाम्बरा । तनोति कस्य न स्वान्तमेकान्तमद-
नुरम् ॥ १४ ॥

तातो लुप्यते तदा 'नगमूः' पर्वतस्य भूमिः इत्यवशिष्यते. (४) एकस्मिन्नर्थे 'अयं मे' मम 'वकुलद्रुमः' ववयो-
क्त्वाद् द्वितीयेऽर्थे अनुस्वारत्यागेन 'अयमेव कुलद्रुमः' इति स्थितम्. अयं पुमान् कुले द्रुम इव. द्रुमो वृक्षः.
(५) एकस्मिन्नर्थे 'हृद्यैः' मनोहरैः विरुतैः शब्दैः. द्वितीयेऽर्थे विसर्गलोपे कृते 'हृद्यैकलापिनाम्' इति जातम्.
इव सुन्दरं एकं अद्वितीयं लपन्ति वदन्ति ते हृद्यैकलापिनस्तेषां विहंगानाम्. (६) एकस्मिन्नर्थे 'महासुः'
स्नानोऽसवः प्राणा यस्य सः 'खात्' आकाशात्. द्वितीयेऽर्थे विसर्गलोपे 'महासुखात्' महच्च तत्सुखं च तस्मात्
गच्छात्. (७) एकस्मिन्नर्थे नदीनां इनः स्वामी 'नदीनः' समुद्रः. द्वितीयेऽर्थे नदीनः इत्यस्मात् नकारं सस्वरं
लुप्यते तदा 'दीन' इति तिष्ठति. दीनशब्देन कृपणधनी पुमान्. (८) एकस्मिन्नर्थे 'सुगतो' बुद्धः जिनः. द्विती-
येऽर्थे सुगत इत्यस्मात् गकारः सस्वरो लुप्यते तदा 'सुत' इति स्यात्. सुतः पुत्रः. (९, १०) एषां श्लोकानां
मध्ये अर्थयोजनिकायां कृतायां सत्यां योजनिका स्थानान्तरे धृतास्ति. यो यस्य शब्दस्य अन्वयत्वेन लगति स
व्यस्तस्यार्थे धृतो नास्ति. (११) एकस्मिन्नर्थे 'भिक्षवः' श्वेताम्बराः. द्वितीयेऽर्थे भिक्षव इति पदात् भका-
द्यो लुप्यते तदा 'इक्षवः' गुडवृक्षाः. (१२) एकस्मिन्नर्थे 'जिनो' वीतरागः. द्वितीयेऽर्थे जिन इत्यस्माज्ज-
न्वो लुप्यते तदा 'इन' इति स्थितम्. इनः स्वामी राजा वा. (१३) एकस्मिन्नर्थे 'दीपः' द्वितीयेऽर्थे दीप
स्वप्न प्रकारं लुप्त्वा तत्स्थाने नकारो दीयते तदा 'दीन' इति. अयं दीनो विधुश्चन्द्रः एक एव शिवे स्थितः.
(१४) एकस्मिन्नर्थे 'कामिनी' स्त्री. द्वितीयेऽर्थे 'धामिनी' रात्रिः.

१. कर्तृकर्मक्रियापदानि स्थानान्तरे धृतत्वात् अन्वयो दुर्लभो यस्य वृत्तस्य तत् स्थानच्युतकम्. २. "स्फो-
टोऽक्षरं किञ्चित्पुनरन्यस्य दानतः । यत्रापरो भवेदर्थश्च्युतदत्ताक्षरं हि तत्" इति.

अन्तरालापाः ।

कस्तूरी जायते कस्मात्को हन्ति करिणां कुलम् । किं कुर्यात्कातरो युद्धे मृगासिंहः पलायनम् ॥ १ ॥ कः खे चरति का रम्या का जप्या किं विभूषणम् । को वन्द्यः कीदृशी लङ्का वीरमर्कटकम्पिता ॥ २ ॥ सीमन्तिनीषु का शान्ता राजा कोऽभूदुणोत्तमः । विद्विः का सदा वन्द्या अत्रैवोक्तं न बुध्यते ॥ ३ ॥ युधिष्ठिरः कस्य पुत्रो गङ्गा वहति कीदृशी हंसस्य शोभा का वास्ति धर्मस्य त्वरिता गतिः ॥ ४ ॥ भोजनान्ते च किं पेयं जयन्तः कस्य वै सुतः । कथं विष्णुपदं प्रोक्तं तक्रं शक्रस्य दुर्लभम् ॥ ५ ॥ पृथ्वीसंवोधनं कीदृक्कविना परिकीर्तितम् । केनेदं मोहितं विश्वं प्रायः केनाप्यते यशः ॥ ६ ॥ भवत इवाति-स्वच्छं कस्याभ्यन्तरमगाधमतिशिशिरम् । काव्यामृतरसमग्रस्त्वमिव सदा कः कथय सरसः ॥ ७ ॥ वीरै सरुषि रिपूणां नियतं का हृदयशायिनी भवति । नमसि प्रस्थितजलदे का राजति हन्त वद तारा ॥ ८ ॥ भ्रमरहितः कीदृक्षो भवतितरां विकसितः पद्मः । ज्योतिषिकः कीदृक्षः प्रायो भुवि पूज्यते लोकैः ॥ ९ ॥ प्रभवः को गङ्गाया नगपतिरतिमुग्ध-शृङ्गधरः । के सेव्यन्ते सेवकसार्थैरत्यर्थमर्थरतैः ॥ १० ॥ अयमुदितो हिमरश्मिर्वनितावदनस्य कीदृशः सदृशः । नीलादिकोऽपलम्भः स्फुरति प्रत्यक्षतः कस्य ॥ ११ ॥ गैरिकमनःशिलादिः प्रायेणोत्पद्यते कुतो नगतः । यः खलु न चलति पुरुषः स्थानादुक्तः स कीदृक्षः ॥ १२ ॥ कस्य मरौ दुराधिगमः कमले कः कथय विरचितावासः । कैस्तुप्यति चामुण्डा रिपवस्ते वद कुतो भ्रष्टाः ॥ १३ ॥ कं संजघान कृष्णः का शीतलवाहिनी गङ्गा । के दारपोषणरताः कं बलवन्तं न बाधते शीतम् ॥ १४ ॥ कः कौ के कं कौ कान् हसति च हसतो हसन्ति हरिणाक्ष्याः । अधरः पल्लवमङ्गी हंसौ कुन्दस्य कोरकान्दन्ताः ॥ १५ ॥ का शंभुकान्ता किमु चन्द्रकान्तं कान्तामुखं किं कुरुते भुजंगः । कः श्रीपतिः का विषमा समस्या गौरी-

(१) कस्तूरी कस्मात् जायते-मृगात्. करिणां कुलं को हन्ति-सिंहः. कातरो युद्धे किं कुर्यात्-पलायनम् इति योजना. (२) खे कः चरति-विः पक्षी. रम्या-रमा. जप्या-ऋक्. विभूषणं-कटकम्. वन्द्यः-पिता. लङ्का-वीरमर्कटैर्हनूमदादिभिः कम्पिता नाशितेत्यर्थः. (३) चरणाद्यन्ताक्षरयोर्मेलनेनोत्तरम्. यथा सीता. रामः. विद्या. (४, ५) चतुर्थपादस्य पदत्रयेण प्रश्नत्रयस्योत्तरम्. (६) 'कविना.' हे को हे पृथ्वि. इना कोमेव. कविना काव्यकर्त्राः. (७) 'सरसः'. तडागस्य. रसेन शृङ्गारादिना सहवर्तमानः. (८) 'तारा.' आरा चर्य-प्रमेदिनी शत्रूणां मनसि दुःखरूपा. तारा नक्षत्रम्. (९) 'भ्रमरहितः'. भ्रमराणां भृङ्गाणां हितो हितकृतः. अत्रेण मिथ्यामत्या रहितः शुद्धज्ञानवान्. (१०) 'प्रभवः'. उत्पत्तिस्थानम्. महान्तः ईश्वराः. (११) 'सदृशः'. समान इव दृश्यतेऽसौ. तुल्य इत्यर्थः. दृशा नेत्रेण सहवर्तमानः सदृक् तस्य सनेत्रस्य मनुष्यस्य. (१२) 'नगतः'. नगात्पर्वतात्. न गतः. स न जगामेत्यर्थः. (१३) 'कस्य'कं जलं तस्य 'कः' ब्रह्मा. 'कैः'मस्तकैः. 'कुतः'. पृथ्व्याः सकाशात्. पृथ्व्याधिकारात्पतिता इत्यर्थः. (१४) कृष्णः कं संजघान-कंसम्. शीतलवाहिनी गङ्गा का-का-शीतलवाहिनी. दारपोषणरताः के-केदारपोषणरताः. शीतं बलवन्तं कं न बाधते-कम्बलवन्तम्. (१५) हरिणाक्ष्याः कः कं हसति-अधरः पल्लवम्. कौ कौ हसतः-अङ्गी हंसौ. के कान् हसन्ति-दन्ताः कुन्दस्य कोरकान्.

मुत्तं चुम्बति वासुदेवः ॥ १६ ॥ का लोकमाता किमु देहमुख्यं रतेः किमादौ कुरुते मनुष्यः ।
 को दैत्यहन्ता वद वै क्रमेण गौरीमुखं चुम्बति वासुदेवः ॥ १७ ॥ का शैलपुत्री किमु
 वेत्रस्य शुकार्थकः किं कुरुते फलानि । मोक्षस्य दाता स्मरणेन को वा गौरीमुखं चुम्बति
 वासुदेवः ॥ १८ ॥ के भूषयन्ति स्तनमण्डलानि कीदृश्युमा चन्द्रमसः कुतः श्रीः । किमाह
 सीता दशकण्ठनीता हारामहादेवरतातमातः ॥ १९ ॥ रवेः कवेः किं समरस्य सारं कृपे-
 र्भ्यं किं किमुशन्ति भृङ्गाः । खलाद्भयं विष्णुपदं च केषां भागीरथीतीरसमाश्रितानाम्
 ॥ २० ॥ ब्रजन्ति पद्मानि कदा विकासं प्रिया गते भर्तरि किं करोति । रात्रौ च नित्यं
 विहाकुला का सूर्योदये रोदिति चक्रवाकी ॥ २१ ॥ सन्तश्च लुब्धाश्च महर्षिसंघा विप्राः
 कृषिष्ठाः खलु माननीयाः । किं किं समिच्छन्ति तथैव सर्वे नेच्छन्ति किं माधवदाघयानम्
 ॥ २२ ॥ का पाण्डुपत्नी गृहभूषणं किं को रामशत्रुः किमगस्त्यजन्म । कः सूर्यपुत्रो
 विपरीतदृष्ट्या कुन्तीसुतो रावणकुम्भकर्णः ॥ २३ ॥ करोति शोभामलके स्त्रियाः को
 दृश्या न कान्ता विधिना च कोक्ता । अङ्गे तु कस्मिन्दहनः पुरारेः सिन्दूरबिन्दुर्विधवाल-
 लाटे ॥ २४ ॥ किं भूषणं सुन्दरसुन्दरीणां किं दूषणं पान्थजनस्य नित्यम् । कस्मिन्वि-
 शत्रा लिखितं जनानां सिन्दूरबिन्दुर्विधवाललाटे ॥ २५ ॥ केनोपमेयं मुखमङ्गनानां किं
 वर्णते स्त्रीजघनेषु धीरैः । पतत्रिणः कानि वनेचराणि चन्द्रस्य विम्बे कदलीफलानि ॥ २६ ॥
 कीदृशा गिरिशतनुर्जये च धातुर्विष्णौ का विबुधजरातमस्तृतीया । मध्यार्णे सति कथमा-
 लकोऽस्ति देशः सोमाज्यं सकलकला जसातसाहा ॥ २७ ॥ विवाहे पुरंध्रीजनैर्लिप्यते
 काने के मानमायान्ति गर्वोन्नता का । घने वारिधौ रामतः कम्पते का हरिद्रा दरिद्राः
 सरिद्रावणश्रीः ॥ २८ ॥ कस्मिन्वसन्ति वद मीनगणा विकल्पं किं वापदं वदति किं कुरुते
 विवस्वान् । विद्युच्छतावलयवान्पथिकाङ्गनानामुद्वेजको भवति कः खलु वारिवाहः ॥ २९ ॥
 शब्दः प्रभूगत इति प्रचुराभिधायी कीदृग्भवेद्वदत शब्दविदो विचिन्त्य । कीदृग्वृहस्पति-
 को विदिताभियोगः प्रायः पुमान्भवति नास्तिकवर्गमध्यः ॥ ३० ॥ कः प्रार्थ्यते मदन-

(१६, १७, १८) गौरी. मुखम्. चुम्बति. वासुदेवः. गौरीमुखं चुम्बति वासुदेवः. भुजंगो जारः.
 (१९) हाराः. महादेवरता. तमातः. रात्रितः. हा राम हा देवर हा तात हा मातः. (२०) भा-
 ग्यन्ति. गोः वाणी. रथी योद्धा. ईतिः अनाष्टृष्ट्यादिः. भृङ्गा रसं उशन्ति वाञ्छन्ति. आश्रितानाम्. भागी-
 रथीतीरसमाश्रितानाम्. (२१) सूर्योदये. रोदिति. चक्रवाकी. (२२) मानम्. धनम्. वनम्. दानम्.
 २३. यानम्. माधवदाघयानं माधवे वैशाखे दाघः उष्मा तस्मिन् यानं गमनं नेच्छन्ति. (२३, २४, २५,
 २६) चतुर्थपादस्थपदैः प्रश्नस्योत्तरम्. (२७) ? (२८) चतुर्थपादस्थचतुर्भिः पदैः क्रमेण चत्वारि उत्तरा-
 ने. (२९) 'वारिवाहः.' वारि जले. वा विकल्पार्थे. अहः दिनम्. वारिवाहो मेघः. (३०) नास्ति कवर्ग-
 मध्यः न विद्यते कवर्गो गकारो मध्ये यस्य सः प्रभूगतशब्दः प्रभूतः प्रचुरवाची. नास्तिकानां अपुनर्ज-
 नानादिनां वर्गः समूहस्तस्य मध्येऽन्तर्वर्ती.

विह्वलया युवत्या भाति क पुण्ड्रकमुपैति कथं बतायुः । कानादरो भवति केन च रज्यतेऽञ्जं
 बाह्यास्थि किं फलमुदाहर नालिकेरम् ॥ ३१ ॥ क वसति लघु जन्तुः किं निदानं हि
 वान्तेर्हिति वद पशुं कं लम्बकण्ठं वदन्ति । प्रसवसमयदुःखं वेत्ति का कामिनीनां तिल-
 तुपपुटकोणे मक्षिकोष्टं प्रसूता ॥ ३२ ॥ को निर्दग्धस्त्रिपुररिपुणा कश्च कर्णस्य हन्ता नद्याः
 कूलं विघटयति कः कः परस्त्रीरतश्च । कः संनद्धो भवति समरे भूषणं किं कुचानां
 किं दुःसङ्गाद्भवति महतां मानपूजापहारः ॥ ३३ ॥ कः कान्तारमगात्पितुर्वचनतः संछि-
 प्य कण्ठस्थलीं कामी किं कुरुते च गृध्रहठतश्छिन्नं प्ररूढं च किम् । का रक्षःकुल-
 रात्रिरेव ह्यभवच्चन्द्रातपं द्वाष्टि को रामश्चुम्बति रावणस्य वदनं सीतावियोगातुरः ॥ ३४ ॥
 कृष्णे क्रीडति कानने निवसति गीः कस्य सीतापहा शीर्षे का धरणीधरस्य हरिभिः क-
 स्थीयते का स्थिरा । तस्मिन्नर्थेऽव्ययं किं कलिमलमथने कः समर्थोऽद्भुतं किं गोपीभट्टस्य
 टोपी तदुपरि नगरी तत्र गङ्गाप्रवाहः ॥ ३५ ॥ कीदृज्यत्तमतंगजः कमभिनत्पादेन नन्दा-
 त्मजः शब्दः कुत्र हि जायते युवतयः कस्मिन्सति व्याकुलाः । विक्रेतुं दधि गोकुलात्प्रच-
 लिता कृष्णेन मार्गे धृता गोपी काचन तं किमाह करुणं दानी अनोखे भये ॥ ३६ ॥
 किं कुर्वन्त्युषसि द्विजाः प्रतिदिनं के माननीयाः प्रभोः का वा साहसिकी निशासु सततं
 द्यौः कीदृशी वर्तते । कुत्रास्ते मधु नालिकेरजफले कैः स्यात्पिपासाशमः संध्यावन्दनमाच-
 रन्ति विबुधा नारीभगान्तर्जलैः ॥ ३७ ॥ लंकाभूपनिशाचरो रघुपतिं युद्धे कथं दृष्टवा-
 न्दीनं पाति पितैव यः पशुपतिः कस्तस्य वाहः प्रियः । केनापूर्वफलं नरैः सुकृतिभिः
 कस्मिन्स्थले भुज्यते जारा ये भुवि तान्प्रशास्ति कतमो ह्येषामिहैवोत्तरम् ॥ ३८ ॥ कुत्रो-
 दैत्युदयाचलस्य तरणी रम्या गतिः कस्य खे कान्त्या भान्ति च किं करोति गणको याँष्ट
 विधृत्यैति कः । कस्मिन्नाग्रति जन्तवो न च कदा सूते च का कः प्रियः शृङ्गाग्रे तुरगस्य
 भानि गणयत्यन्धोऽह्नि बन्ध्यासुतः ॥ ३९ ॥ अन्यस्त्रीस्पृहयालवो जगति के पद्मचामगम्या
 च का को धातुर्दशने समस्तमनुजैः का प्रार्थ्यतेऽहर्निशम् । दृष्ट्वैकां यवनेश्वरो निनुरे
 पद्माननां कामिनीं मित्रं प्राह किमादरेण सहसा यारानदीदंशमा ॥ ४० ॥ कस्मिन्शेते
 मुरारिः क नु खलु वसतिर्वायसी को निषेधः स्त्रीणां रागस्तु कस्मिन्क नु खलु सितिमा

(३१) 'नालिकेरम्' ना पुरुषः. अलिङ्गे भाले. अरं शीघ्रम्. रङ्गे क्षुब्धे. अलिना अमरेण. बाह्येऽस्थि
 यस्य एवंविधं नालिकेरम्. (३२) चतुर्थपादस्थपदचतुष्टयेन प्रश्नचतुष्टयस्योत्तरम्. (३३) मारः. नरः. पूरः.
 जारः. परः. हारः. मानपूजापहारः मानपूजयोरपहारो नाशः. (३४, ३५) चतुर्थपादस्थपदैरनुक्रमेण उत्तराणि.
 (३६) दानीदानमस्यास्तीति. अनः शकटम्. खे आकाशे. भये सति. दानी अनोखे भये यावनीभाषया प्रत्यु-
 त्तरम्. (३७) चतुर्थपादस्थपदैरनुक्रमेणोत्तराणि. (३८) लंका-कालं. दीनं-नंदी. केन सुखेन-नाके स्वयं.
 जाराः-राजा. (३९) चतुर्थपादस्थपदैरनुक्रमेणोत्तराणि. (४०) यारा जाराः. नदी. दंश. मा लक्ष्मीः.
 यारानदीदंशमा हे मित्र एतादृशी दीपकलिका मया कदापि न दृष्टा इत्यर्थकं यावनीभाषया उत्तरम्.

[प्र० ४]

गौरिसंबोधनं किम् । संबुद्धिः का हिमांशोर्विधिहरवयसां चापि संबुद्धयः का ब्रूते लुब्धः
 क्वं वा कुरुकुलहननं केन तत्केशवेन ॥ ४१ ॥ गच्छन्ति काजिवह्नौ हुतनिजतनवः का
 भिनति स्वकूलं किं स्याद्योज्यं विकल्पे क्रकचनिभनखैः किं नृसिंहेन भिन्नम् । कीदृ-
 दित्याः प्रसूतिः किमनलशमनं का नृपैः पालनीया को वन्द्यः कः प्रमाष्टि त्रिभुवनकलुषं
 स्वर्धुनीवारिपूरः ॥ ४२ ॥ पुंसः संबोधनं किं विदधति करिणां के रुचोऽग्नेर्द्विषात्किं का
 सून्या ते रिपूणां नरवर नरकं कोऽवधीद्वोचकं किम् । के वा वर्षासु न स्युर्विसमिव हरिणा
 किं नखाग्रैर्विभिन्नं को वा मार्गं विसर्पन्विघटयति तरून्त्रर्मदावारिपूरः ॥ ४३ ॥ किं
 कृष्णाकारि कीदृग्रथचरणमहो रौति कः काब्धिकाञ्चिः कोऽपस्मारी भुजंगे किमु कलिश-
 नं त्वार्यसंबोधनं किम् । का सुन्दर्यामपीन्दुः कथमचलभृतः का च संबुद्धिरग्नेर्वीजं किं
 शवनीनारमणमतिहरा हेमसारङ्गलीला ॥ ४४ ॥ ताराविष्णूरणत्विट्खगहृदयरमास्कन्द-
 संबुद्धयः क्व क्व स्याद्वातुत्रयं लुग्विकरणपठितं कुत्र तत्त्वावबोधः । त्रत्वारस्तद्धिताः स्युः क
 वु खलु विगतैकैकवर्णस्वरूपाः किं सूत्रं पाणिनीयं विकसति न सह सौक्तिभिर्भा-
 स्तोऽपि ॥ ४५ ॥

बहिरालापाः ।

पूजायां किं पदं प्रोक्तमस्तनं को बिभर्त्युरः । क आयुधतया ख्यातः प्रलम्बासुरविद्विषः
 ॥ १ ॥ को दुराढ्यस्य मोहाय का प्रिया सुरविद्विषः । पदं प्रश्रवितर्के किं को दन्तच्छ-
 दृग्गणम् ॥ २ ॥ पक्षिश्रेष्ठसखीबभ्रूसुरा वाच्याः कथं वद । ज्येष्ठे मासि गताः शोषं
 शोडशोऽल्पजला भुवः ॥ ३ ॥ विश्वंभराप्रलम्बघ्नव्रीहिमानुषसंयुगाः । कथं वाच्या भव-

(४१) के उदके. शवे प्रेते. न. नवे. शके यवनविशेषे. केशव. इन. क. ईश. वे. न. केशवेन. (४२) स्वः
 क्वं धुनी नदी. वा. रिपूरः रिपोर्हिरण्यकशिपोरुरःस्थलम्. स्वर्धुनी स्वः स्वर्गं धूनयति. कम्पयतीति तादृशी.
 के उदकम्. पूः पुरी. अः त्रिष्णुः. स्वर्धुनीवारिपूरः. (४३) नः. मदाः. वारि. पूः नगरी. अः विष्णुः नर्म
 रोचनम्. दावाः दावानलाः. रिपूरः हिरण्यकशिपोरुरःस्थलम्. नर्मदावारिपूरः. (४४) हेम. सारं अरामिः स-
 रणम्. मली प्रशस्तकण्ठः. इला पृथ्वी. लाली लालावान्. गरं विषम्. साम सान्त्वम्. हे. हिला लीला. मली
 न्मलः साग अगैर्दृक्षैः सहित. रम्. हेमसारङ्गलीला हेमः सुवर्णस्य सारङ्गो मृगः तस्य लीला. (४५) हे भ.
 न. अवे. भाः. वे. भाव. इ. भावे. भा दीप्तौ. वा गतिगन्धनयोः. इण् गतौ. भावे. भवस्यापत्यं भाविः
 क्तवतिः वस्य विः. अस्य इः. सश्च रश्च अश्च छाः. तेषामुक्तयः सौक्तयः. तामिः सह 'भास्वरे' इत्यस्मि-
 न् 'भावे' इत्युत्तरं स्फुरति. 'भास्वरे' इत्यत्र सकार-अकार-रेकैर्विना 'भावे' इति पाणिनिसूत्रमुद्धवतीत्यर्थः.
 (१) 'सुनासीरः.' सुः पूजायाम्. ना पुरुषः. सीरो हलम्. (२) 'रामानुरागः.' राः धनम्.
 न. नु इति वितर्कः. रागः आरक्तत्वम्. (३) 'निवरालीनकुलीराः.' विः पक्षी. वरं श्रेष्ठम्.
 न. नकुली. नकुली नकुलीन्नी. इरा मदिरा. विवरेषु छिद्रेषु आलीनाः प्रविष्टाः कुलीराः जलचरजीव-
 न्ना यान्ताः ताः.

न्येता दिनान्ते विकसन्ति काः ॥ ४ ॥ आनन्दयति कोऽत्यर्थं सज्जनानेव भूतले । प्रवे-
 धयति पद्मानि तमांसि च निहन्ति कः ॥ ५ ॥ अटवी कीदृशी प्रायो दुर्गमा भवति
 प्रिये । प्रियस्य कीदृशी कान्ता तनोति सुरतोत्सवम् ॥ ६ ॥ कीदृक्किं स्यान्न मत्स्यानां
 हितं स्वेच्छाविहारिणाम् । गुणैः परेषामत्यर्थं मोदते कीदृशः पुमान् ॥ ७ ॥ अगस्त्येन
 पयोराशेः कियत्किं पीतमुज्झितम् । त्वया वैरिकुलं वीर समरे कीदृशं कृतम् ॥ ८ ॥ के
 स्थिराः के प्रियाः स्त्रीणां कोऽप्रियो नक्तमाह्वय । नृत्यभूः कीदृशी रम्या नदी कीदृग्धना-
 गमे ॥ ९ ॥ का कृता विष्णुना कीदृग्योषितां कः प्रशस्यते । असेव्यः कीदृशः स्वामी
 को निहाता निशातमः ॥ १० ॥ लक्ष्मणेत्युत्तरं यत्र प्रश्नः स्यात्तत्र कीदृशः । ग्रीष्मे द्वि-
 दृष्ट्वाय वनाली कीदृशी हिता ॥ ११ ॥ प्रायः कार्ये न मुह्यन्ति नराः सर्वत्र कीदृशाः ।
 नाथा इति भवेच्छब्दो नौवाची वद कीदृशः ॥ १२ ॥ कामुकाः स्युः कया नीचाः सर्वः
 कस्मिन्प्रमोदते । अर्थिनः प्राप्य पुण्याहं करिष्यध्वे वसूनि किम् ॥ १३ ॥ को दुःखी
 सर्वकार्येषु किं भृशार्थस्य वाचकम् । यो यस्माद्विरतो नित्यं ततः किं स करिष्यति ॥ १४ ॥
 वारणेन्द्रो भवेत्कीदृक्प्रीतये भृङ्गसंहतेः । यद्यवश्यं तदास्मै किमकरिष्यमहं धनम् ॥ १५ ॥
 काले देशे यथायुक्तं नरः कुर्वन्नुपैति काम् । भुक्तवन्तावलप्सेतां किमन्नमकरिष्यताम् ॥ १६ ॥

(४) ' कुवलयवनराजयः ' कुः पृथ्वी. (बवयोरैक्यात्) बलो बलभद्रः. यवो धान्यभेदः. नरो
 मनुष्यः. आजिः संग्रामः. कुवलयानां कमलानां वनानां राजयः पङ्क्तयः. (५) ' मित्रोदयः ' मित्राणां सखी-
 नामुदयो वृद्धिः. मित्रस्य सूर्यस्य उदय उद्गमनम्. (६) ' मदनवती. ' मदना मदनवृक्षा विद्यन्ते यस्यां सा
 अतिगहनत्वादुर्गमा. मदनः कामो विद्यते यस्याः सा. सयौवना इत्यर्थः. (७) ' विमत्सरः ' वयः पक्षिणो
 विद्यन्ते यस्मिंस्तत् विमत् ईदृशं सरस्तडागम्. विगतो मत्सरोऽहंकारो यस्य सः. (८) ' सकलंकम्. ' सकलं सम्-
 स्तं कं पानीयं पीतं मूत्रं च. कलङ्केन लाञ्छनेन सहवर्तमानं कृतम्. (९) ' अगाधवारिपूरजनिततरंगा. '
 अगाः पर्वताः. धवाः भर्तारः. रिपुः शत्रुः. हे रजनि. ततरङ्गा ततो विस्तीर्णो रङ्गो नर्तनमण्डपो यस्यां सा.
 अगाधेन अतलस्पर्शेन वारिपूरेण जलसमूहेन जनिता उत्पादितास्तरंगा लहरीं यस्यां सा. (१०) ' कुमुद-
 वनबान्धवोदयः ' कोः पृथिव्याः मुत् कुमुत्. पृथिव्याः मध्ये प्रीतिः कृतेत्यर्थः. अवनं रक्षणं विद्यते यस्यां
 अवनवान् रक्षाकरः धवो भर्ता. नास्ति दया यस्य सः अदयः दयारहितः. कुमुदानां चन्द्रविकाशिकमलानां
 वनानां बान्धवो भ्राता चन्द्रस्तस्योदयः. (११) ' कासारसहिता. ' अत्र का सारसहिता इति प्रश्नः प्रथम-
 वारमेव. द्वितीयवारं तूत्तरम्. सारसस्य पक्षिणो हिता प्रिया का इति प्रश्नः. सारसस्य योषित् लक्षणा.
 कासारेण अस्नातसरोवरेण सहिता सहवर्तमाना. (१२) ' सावधानाः. ' सह अवधानेन समाधिना वर्तत इति.
 अव्यग्रचित्ता इत्यर्थः. सौ अथा ना स इति पदच्छेदः. अस्यार्थः. औकारेण सहवर्तमानः सौ. न धा अथा धार-
 हितः एवंविधः ना इति शब्दः. सकारस्य विसर्गः. ' नौः ' इति नौवाची भवेदिति योजना. (१३) ' दास्या-
 महे. ' दास्या वेद्यया. महे महोत्सवे. दास्यामहे दानं दास्यामः. (१४) ' प्रयास्यति. ' प्रयास आयासोऽस्या-
 स्तीति प्रयासी. अति भृशम्. प्रयास्यति प्रकर्षेण तत्स्थानं विमुच्य गमिष्यति. (१५) ' समदास्यः. ' समदं
 मदसहितं आस्यं मुखं यस्य सः समदास्यः. भ्रमरा हि गजानां मदमाग्राय हृष्यन्ति. समदास्यः त्वं दानं व्य-
 तिरिष्यः. (१६) ' अहास्यताम्. ' हास्यस्य भावो हास्यता. न हास्यता अहास्यता ताम्. युक्तक्रियां कुर्वते
 न कश्चिद्वसेदित्यर्थः. ओहाक् त्यागे. क्रियातिपत्तौ स्यप्. तदन्नं तावत्यक्ष्यतामित्यर्थः..

[प्र० ४.]

हिमानीस्थगिरौ स्यातां कीदृशौ शशिभास्करो । कः पूज्यः कः प्रमाणेभ्यो न प्रभाकरसं-
 खः ॥ १७ ॥ के प्रवीणाः कुतो हीनं जीर्णं वासोऽशुमांश्च कः । निराकरिष्णवो बाह्यं
 योगाचाराश्च कीदृशाः ॥ १८ ॥ न श्लाघते खलः कस्मै सुसिद्धन्तं किमुच्यते । लोदेशानां
 नवानां च तिङां किं नाम कथ्यताम् ॥ १९ ॥ सततं श्लाघते कस्मै नीचो भुवि किमुत्त-
 मम् । कर्तयिषि रुचादीनां धातूनां किं पदं भवेत् ॥ २० ॥ किमव्ययतया ख्यातं कस्य लोपो
 विधीयते । ब्रूत शब्दविदो ज्ञात्वा समाहारः क उच्यते ॥ २१ ॥ कौ विख्यातावहेः शत्रू-
 र्नेकं वदति किं पदम् । कोऽभीष्टोऽतिदरिद्रस्य सेव्यन्ते के च भिक्षुभिः ॥ २२ ॥ किं
 पुञ्चन्ति पयोवाहाः कीदृशी हरिवल्लभा । पूजायां किं पदं कोऽग्निः कः कृष्णेन हतो
 रिपुः ॥ २३ ॥ वद वल्लभ सर्वत्र साधुर्भवति कीदृशः । गोविन्देनानसि सिद्धे नन्दवेश्मनि
 शपवत् ॥ २४ ॥ यत्नादन्विष्य का ग्राह्या लेखकैर्मसिमाहिका । घनान्धकारनिःशङ्कं
 वेदे केन बन्धकी ॥ २५ ॥ किमनन्ततया ख्यातं पादेन व्यङ्गमाह्वय । जनानां लोचना-
 र्द के तन्वन्ति घनात्यये ॥ २६ ॥ प्रायेण नीचलोकस्य कः करोतीह गर्वताम् । आदौ
 कर्मद्वयं दत्वा ब्रूहि के वनवासिनः ॥ २७ ॥ सानुजः काननं गत्वा नैकपेयाञ्ज्वान कः ।
 क्ये वर्णत्रयं दत्वा रावणः कीदृशो वद ॥ २८ ॥ धत्ते वियोगिनीगण्डस्थलपाण्डुफ-
 लानि का । वद वर्णौ विधायान्ते सीता हृष्टा भवेत्कया ॥ २९ ॥ विष्णोः का वल्लभा
 दी लोकत्रितयपावनी । वर्णावाद्यन्तयोर्दत्वा कः शब्दस्तुल्यवाचकः ॥ ३० ॥ पुरुषः

(१७) 'अभावः' अभावो नास्ति भा दीर्घस्योस्तौ कान्तिरहितौ । अः कृष्णः । अभावः प्रमाणशास्त्रे प्रसिद्धः
 नमः पदार्थः । प्रभाकरास्तु अभावरूपं सप्तमं पदार्थं प्रमाणत्वेन न मन्यन्ते । (१८) 'विज्ञानवादिनः' । विज्ञा-
 निनेष जानन्ति ते चतुराः । नवात् नूतनात् । जीर्णं हि वस्त्रं नवात् हीनमूल्यं स्यादित्यभिप्रायः । इनः सूर्यः । वि-
 ज्ञानवादिनः विशेषेण ज्ञानस्य तत्त्वार्थज्ञानस्य वादो विद्यते येषु ते विज्ञानवादिन इति पदं तर्कशास्त्रे प्रसिद्धत्वात् ।
 (१९) 'परस्मैपदम्' । आत्मव्यतिरिक्तः परः तस्मै परस्मै अन्यस्मै न स्तौति । पदं पदसंज्ञं सुसिद्धन्तं पदम् ।
 पदसंज्ञं नवानामपि तिङां तिप् तस् शि इत्यादीनां परस्मैपदसंज्ञा । (२०) 'आत्मनेपदम्' । आत्मने स्वस्मै ।
 पदं प्रतिष्ठास्थानम् । आत्मनेपदं त आताम् झ इत्यादीनि नव वचनानि भवन्ति इति भावः । (२१) 'स्वरि-
 तः' । स्वरव्ययं स्वर्गे निपातः । इतः इत्संज्ञकस्य । स्वरितः द्वस्वादयस्त्रयः स्वराः प्रत्येकमुदात्तानुदात्तस्व-
 रः । समाहारः स्वरितः इति तात्पर्यार्थः । (२२) 'वीहाराः' । विश्व विश्व वी गृहमयूरौ । हा इति
 क्तौ । राः द्रव्यम् । वीहाराः तीर्थभूमयः । (२३) 'कंसासुरः' । कं जलम् । सा एन कृष्णेन सहवर्तमाना
 क्तौ । सुः पूजायाम् । रः अग्निः । कंसासुरः एतन्नामा दैत्यः । (२४) 'दीनरक्षी-क्षीरनदी' । दीनान्दुःस्थान्
 रक्षत इत्येवंशीलो दीनरक्षी दीनपालकः । क्षीरं दुग्धं तस्य नदी क्षीरनदी । (२५) 'नालि-
 केराजः' । नालिकेराज्जातां नालिकेरजा । नालिकेरफलं प्रसिद्धं तद्वृक्षसक्तपत्रान्तः शलाकाया
 समीचीना भवेत् । जारेण उपपतिना सह केलिः क्रीडा तथा जारकेलिना । (२६) 'खंजनाः' । खं
 जम् । शवराः भिक्षाः । (२७) 'शवराः' । शवराः भिक्षाः । (२८) 'राक्षसोत्तमः' । रामः दाशरथिः । राक्षसोत्तमः राक्षसानां मध्ये उत्तमः
 (२९) 'लवलीलया' । लवली लताविशेषः । लवलीलया लवो नाम पुत्रस्तस्य लीला क्रीडा तथा ।
 (३०) 'समानः' । मा लक्ष्मीः । समानः तुल्यः ।

कीदृशो वेत्ति प्रायेण सकलाः कलाः । मध्यवर्णद्वयं त्यक्त्वा ब्रूहि कः स्यात्सुरालयः ॥ ३१ ॥ यजमानेन कः स्वर्गहेतुः सम्यग्विधीयते । विहायाद्यन्तयोर्वर्णौ गोत्वं कुत्र स्थितं वद ॥ ३२ ॥ नीचेषु यावर्नी वाणी का कः स्याच्छुभदो जने । शंभोरावरणं किं किं भवन्ते व्याघयो जनम् ॥ ३३ ॥ कस्मिन्स्वपिति कंसारिः का वृत्तिरधमा नृणाम् । किं ब्रूते पितरं बालः किं दृष्ट्वा रमते मनः ॥ ३४ ॥ किमिच्छति नरः काश्यां भूपानां को रणे हितः । को वन्द्यः सर्वदेवानां दीयतामेकमुत्तरम् ॥ ३५ ॥ भागीरथी कथंभूता कामिनी प्राह किं प्रियम् । एकमेवोत्तरं देहि शास्त्रलौकिकभाषया ॥ ३६ ॥ बुधः कीदृग्वचो ब्रूते को रोगी कश्च नास्तिकः । कीदृक्चन्द्रं नमस्यन्ति किं सूत्रं पाणिनेर्वद ॥ ३७ ॥ राज्ञः संबोधनं किं स्यात्सुग्रीवस्य तु का प्रिया । अधनास्तु किमिच्छन्ति आतैः किं क्रियते वद ॥ ३८ ॥ किमस्ति यमुनानद्यां जारान्किं वक्ति जारिणी । आन्ध्रगीर्वाणभाषाभ्यामेकमेवोत्तरं वद ॥ ३९ ॥ का कान्ता कालियारातेः पुनरर्थे किमव्ययम् । किं वन्द्यं सर्वदेवानां फलेषु किमु सुन्दरम् ॥ ४० ॥ धनसमये शिखिषु स्यान्नृत्यं कीदृशु किं घनात्पतति । प्रादृषि कस्य न गमनं मानसगमनाय कीदृशा हंसाः ॥ ४१ ॥ चादय इति यत्र स्यादुत्तरमथ तत्र कीदृशः प्रश्नः । कथय त्वरितं के स्युर्नौकाया वाहनोपायाः ॥ ४२ ॥ वदतानुत्तमवचनं ध्वनिरुच्चैरुच्यते स कीदृक्षः । तव सुहृदो गुणनिवहै रिपुनिवहं किं नु कर्तारः ॥ ४३ ॥ विद्यन्त इति समानार्थः शब्दः कोऽचिरयति मुद्रां किम् । कथमपि यदि ते कोपः स्यात्त्वां सुजनः किं करोतु वद ॥ ४४ ॥ का माद्यति मकरन्दैस्तनयं कमसूत जनकराजसुताम् । कथय कृषीवल सस्यं पक्वं किमचीकरस्त्वमपि ॥ ४५ ॥ एच्छति पुरुषः केऽस्यां समभूवन्वज्रकृतपक्षतयः । बहुभयदेशं जिगमिषुरेकाकी वार्यते स कथम्

(३१) ' नागरिकः ' नागरिकः नगरनिवासी चतुरो वा. नाकः स्वर्गः. (३२) ' यागविधिः ' यजमानः तस्य विधिः. गविशब्दे गोत्वं वर्तते. (३३) ' अवेलाभोजनम्. ' अवे. लाभः. अजिनम्. अवैलाभोजनम्. (३४) ' शेषेसेवावापररूपम्. ' शेषे. सेवा. वा. पररूपम्. (३५) ' मृत्युंजयः. ' मृत्युजयः. (३६) ' मलापहा. ' मलापहा. मला पहा. (३७) ' अर्थवदधातुरप्रत्ययः प्रातिपदिकम्. ' अर्थवत्. अधातुः. अप्रत्ययः. प्रातिपदिकम्. अर्थवदधातुरप्रत्ययः प्रातिपदिकम्. (३८) ' देवताराधनम्. ' देवतारा. धनम्. देवताराधनम्. (३९) ? (४०) ' मातुलिङ्गम्. ' मा. तु. लिङ्गम्. मातुलिङ्गम्. (४१) ' समुत्सुकमनसः. ' समुत्सु मुदा हर्षेण सहवर्तमानाः समुदस्तेषु. कं पानीयम्. अनसः शकटस्य. समुत्सुकं उत्कण्ठायुक्तं मनो येषां ते समुत्सुकमनसः. (४२) ' केनिपाताः. ' अत्र के निपाता इति प्रश्नः प्रथमवारमेव. द्वितीयवारं तूत्तरम्. निपाताः के भवन्तीति प्रश्नः. चादयो निपातसंज्ञाः. के पानीये निपातन्ति ते केनिपाताः. (४३) ' अवमन्तारः. ' अवमं नीचार्थवाचकम्. तारः अत्युच्चैर्ध्वनिः. अवमन्तारः अवमन्त्राणि रिपूणामपमानं करिष्यन्ति इत्यर्थः. (४४) ' संत्यजतु. ' सन्ति विद्यन्ते. अजतु अलाक्षा. लाक्षाव्यतिरिक्तमन्यत्किंचिदपि मुद्रिकामणिं स्थापयितुं न च शक्नोति इति भावः. संत्यजतु स मां संत्यज्य दूतं गच्छतु. (४५) ' अलीलवम्. ' अली भ्रमरः. लवं लवनामानं पुत्रम्. अहं अलीलवं छेदनमकारयम्.

[५० ४]

॥ ४६ ॥ को नयति जगदशेषं क्षयमथ विभरां वभूव कं विष्णुः । नीचः कुत्र सगर्वः पाणि-
निपूत्रं च कीदृक्षम् ॥ ४७ ॥ किं स्याद्विशेष्यनिष्ठं का संख्या वदत पूरणी भवति । नीचः
केन सगर्वः सूत्रं चन्द्रस्य कीदृक्षम् ॥ ४८ ॥ सुकपरिविन्दः शब्दः सुब्रह्मण्यस्य वाचकः
केन । स्तनभरनमिता नारी केनोपायेन रञ्जयेत्कान्तम् ॥ ४९ ॥ कीदृग्गृहं याम्यगृहं गतस्य
कात्वाणमम्भस्तरणे जनानाम् । भूषा कथं कण्ठ न ते नु पृष्ठे मुक्ताकलापैरिति चोत्तरं किम्
॥ ५० ॥ कीदृग्वनं स्यान्न भयाय पृष्ठे यदुत्तरं तस्य च कीदृशस्य । वाच्यं भवेदीक्षण-
जातमस्य कं चाधिशेते गवि कोऽर्चनीयः ॥ ५१ ॥ दधौ हरिः कं शुचि कीदृगग्रं पृच्छ-
त्वकः किं कुरुते सशोकः । श्लोकं विधायापि किमित्युदारः कविर्न तोषं समुपैति भूयः ॥ ५२ ॥
लक्ष्मीधरः पृच्छति कीदृशः स्यान्नृपः सपत्नैरपि दुर्निवारः । अकारि किं ब्रूहि नरेण सम्य-
न्निपुत्वमारोपयितुं स्वकीयम् ॥ ५३ ॥ कीदृशं वद मरुस्थलं मतं द्वारि कुत्र सति भूषणं
मेतद् ब्रूहि कान्त सुभटः सकार्मुकः कीदृशो भवति कुत्र विद्विषाम् ॥ ५४ ॥ का प्रि-
येण रहिता वराङ्गना धाम्नि केन तनयेन नन्दिता । कीदृशेन पुरुषेण पक्षिणां बन्धनं
ममिलस्यते सदा ॥ ५५ ॥ कीदृशं हृदयहारि कूजितं कः सखा यशसि भूपतेर्मतः ।
कस्तवास्ति विपिने भयाकुलः कीदृशश्च न भवेन्निशाकरः ॥ ५६ ॥ कीदृशी निरयभूरने-

(४६) 'मानवनगाः.' हे मानव. नगाः पर्वताः. इन्द्रेण हि पर्वतानां पक्षच्छेदः कृत इति
ऐषिकी कथा. मानवन गाः हे अनवन न विद्यते अवनं रक्षणं यस्य सः अनवनः तत्संबोधनं हे अरक्षक
तं मा गाः गमनं मा कुर्याः. (४७) 'यमोगन्धने.' यमः कृतान्तः. अगं गोवर्धनम्. धने. यमो गन्धने
प्राप्तिनीयव्याकरणमध्ये इदं सूत्रमस्ति. (४८) 'विशेषणमेकार्थेन.' विशेषणम्. एका. शून्यानां संख्यापूरकं
रूपमेव भवति. एकादि अङ्को लिख्यते तदा चिन्दूनां साफल्यं स्यादन्यथा शून्यमेव. अर्थेन द्रव्येण. विशेषण-
कार्येण इदं चन्द्रव्याकरणसूत्रमस्ति. (४९) 'उपरिविहरणेन.' आवे सुकपरिविन्दशब्दे उ प रि वि ह्वये-
नां वर्णानां हरणेन निष्कासनेव स्कन्दः इति शब्दः सुब्रह्मण्यस्य षडाननस्य वाचको भवति. द्वितीये उपरि
विहारेण इत्यस्य विपरीतरतेनेत्यर्थः. (५०) 'हाराविनावः.' हारावि. हा इति खेदे. हा इति रावः शब्दो
विभो यस्मिस्तत्. नावः नौकाः. हे हाराः वो युष्मान्विना. (५१) 'अहिंसमहिमः.' अहिंसम्. न सन्ति हिंसा
शत्रुका जीवविशेषा यस्मिस्तत्. अहिमः न विद्यते हिम् अहिम् तस्य अहिमः सतः कोऽर्थः. यदा अहिंसशब्दात्
हिम् दूरीक्रियते तदा अहं इति तिष्ठेत्. अहं नेत्रजलं अश्रुपातः. अहिं शेषनागम्. अः कृष्णः पूज्यः सन् अ-
हिमे. (५२) 'अगमकमकरोदिति.' अगं गोवर्धनम्. अकं न विद्यते कं जलं यत्र तत्. हे अक न विद्यते कं
जलं यस्य सः हे दुःखिन्. रोदिति रोदनं करोति. अगमकमकरोदिति एवं श्लोकं अगम्यं अकरोत् इति विचा-
रः सः पुत्रे न भवति. (५३) 'समजनिं तनयः.' हे सम मा लक्ष्मीस्तया सहवर्तमान हे लक्ष्मीधर. जनि-
तः कृतो नयो न्यायो येन सः. समजनि तनयः तनयः पुत्रः समजनि उत्पादितः. (५४) 'अवारितोरणे.'
स्वारे न विद्यते वारि जलं यस्मिस्तत्. तोरणे बहिर्द्वारे सति. अवारितो रणे रणे संप्रामे अवारितः न वारयितुं
सक्ते सः. (५५) 'शकुन्तलाभरतेन.' शकुन्तला नाम्नी ऋषेः पुत्री भरतनाम्ना पुत्रेण. नन्दिता इत्यर्थः. श-
कुनां पक्षिणां लामो द्रव्योपार्जनं तत्र रत आसक्तस्तेन. व्याधेनेत्यर्थः. (५६) 'कलंकविरहितः.' कलं मधुरः
रसः. कविः काव्यादिकृत्. अहितः शत्रुः. कलङ्केन मृगरूपामिज्ञानेन विरहितः. न स्यात् इति भावार्थः.

कथा सेव्यते परमपापकर्मभिः । प्रेतराक्षसपिशाचसेविता कीदृशी च पितृकाननस्थली ॥ ५७ ॥
 केसरद्रुमतलेषु संस्थितः कीदृशो भवति मत्तकुञ्जरः । तत्त्वतः शिवमपेक्ष्य लक्षणैरर्जुनः
 समिति कीदृशो भवेत् ॥ ५८ ॥ निर्जितसकलारातिः पृच्छति को नैको मृत्योर्भयमृच्छति ।
 मेघात्ययकृतरुचिराशायाः किं तिमिरक्षयकारि निशायाः ॥ ५९ ॥ विहगपतिः कं हतवा-
 नहितं कीदृग्भवति पुरं जनमहितम् । किं कठिनं विदितं वद धीमन्यादः पतिरपि कीदृग्भ-
 कृत् ॥ ६० ॥ अनुकूलविधायिदैवतो विजयी स्यान्ननु कीदृशो नृपः । विरहिण्यापि
 जानकी वने निवसन्ती मुदमादधौ कुतः ॥ ६१ ॥ कुसुमं पतदेत्य नाकतो वद कस्मै स्पृहय-
 न्ति भोगिनः । अधिगम्य रतं वराङ्गना क्व नु यत्नं कुरुते सुशिक्षिता ॥ ६२ ॥ कवयो
 वद कुत्र कीदृशाः कठिनं किं विदितं समन्ततः । अधुना तव वैरियोषितां हृदि तापः
 प्रबलो विहाय काः ॥ ६३ ॥ वसति कुत्र सरोरुहसंततिर्दिनकृतो ननु के तिमिरच्छिदः ।
 पवनभक्षसपत्नरणोत्सुकं पुरुषमाह्वय को जगति प्रियः ॥ ६४ ॥ न भवति मलयस्य कीदृ-
 शी भूः क इह कुचं न विभर्ति कं गता श्रीः । भवदरिनिवहेषु कास्ति नित्यं बलमथनेन
 विपद्ध्यधायि केपाम् ॥ ६५ ॥ समयमिह वदन्ति कं निशीथं शमयति कान्वद वारिवा-
 हद्वन्दम् । वितरति जगतां मनःसु कीदृङ्मुदमतिमात्रमयं महातडागः ॥ ६६ ॥ किम-
 करवमहं हरिर्महीध्रं स्वभुजबलेन गवां हितं विधित्सुः । प्रियतमवदनेन पीयते कः परि-
 णतविम्बफलोपमः प्रियायाः ॥ ६७ ॥ परिहरति भयात्तवाहितः किं कमथ कदापि न
 विन्दतीह भीतः । कथय किमकरोरिमां धरित्रीं नृपतिगुणैर्नृपते स्वयं त्वमेकः ॥ ६८ ॥

(५७) 'नरकपालरचिता.' नरकाणां पालाः नारकजीवरक्षका यमास्तै रचिता उपस्कृता. नराणां कपालानि
 कर्पराणि तैः कृत्वा रचिता. श्मशानभूमिस्तु मनुष्यानां मुण्डैः सहिता भवति. (५८) 'दानवकुलभ्रम-
 रहितः.' दानेन मदेन वकुलानां वृक्षाणां भ्रमरेभ्यः सकाशात् हितः हितकृदित्यर्थः. दानवानां दैत्यानां कुले
 यो भ्रमो दानवा अमी युध्यन्तीति मिथ्याज्ञानं तेन रहितः. (५९) 'विधुतारातेजः.' हे विधुताराते
 विधुताः कम्पिताः अरातयः शत्रवो येन सः तत्संबोधनम्. अजः ब्रह्मा. विधुश्चन्द्रः तारा नक्षत्राणि तासां
 तेजः प्रकाशः. (६०) 'अहिमकरमयः.' अहिं सर्पम्. अकरं नास्ति करो राजदण्डो यास्मिस्तत्. अयः लोहम्.
 अहयः सर्पाः मकराः मत्स्यविशेषास्तन्मयः. (६१) 'कुशलवर्धितः.' कुशलैः शुभसूचकशकुनैर्वर्धितो वर्षापितः.
 कुशश्च लवश्च कुशलवौ नामानौ पुत्रौ तयोर्ऋद्धिः संपत्तस्मात्. (६२) 'सुरतरवे.' सुरतरवे कल्पवृक्षाय वाञ्छन्ति.
 सुरतस्य संभोगस्य रवः शब्दस्तस्मिन्. (६३) 'गिरिसारमुखाः.' गिरि वाण्यां सारं प्रधानं स्फुटोच्चारवन्मुखं
 वदनं येषां ते. गिरिसारं लोहम्. उखाः स्थालीः. (६४) 'केकिरणोत्कराः.' के पानीये. किरणानां उत्कराः
 समूहाः. हे केकिरणोत्क केका विद्यते येषां ते केकिनः तेषां मयूराणां रणे शब्दे उत्क उत्सुकः तत्संबोधनम्.
 राः द्रव्यम्. (६५) 'विपन्नगानाम्.' विगताः पन्नगाः सर्पा यस्याः सा विपन्नगा न किंतु पन्नग-
 हितवै. ना पुमान्. अं कृष्णम्. विपत्संपत्त्यभावः दरिद्रता. नगानां पर्वतानाम्. (६६) 'अरविदवान्.' अरवि
 नास्ति रविः सूर्यो यस्मिन्सः अरविस्तम्. दवान्दवानलान्. अरविन्दवान् अरविन्दानि कमलानि विद्यन्ते
 यस्मिन्सः. (६७) 'अधरः.' हे कृष्ण त्वं गोवर्धनपर्वतं अधरः हस्ते धृतवान्. अधरः ओष्ठः. (६८)
 'समरंजयम्.' समरं संग्रामम्. जयं जयवादम्. अहं समरंजयं रागिणीं पृथ्वीमकरवम्.

[१०४]

पृच्छति शिरसिरुहो मधुमथनं मधुमथनस्तं शिरसिरुहं च । कः खलु चपलतया भुवि वि-
दितः का ननु यानतया गवि गदिताः ॥ ६९ ॥ कीदृक्तोयं दुस्तरं स्यात्तितीर्थोः का
पूज्यास्मिन्खड्गमाम्बयस्व । दृष्ट्वा धूमं दूरतो मानविज्ञाः किं कर्तास्मि प्रातरेवाश्रयाशम्
॥ ७० ॥ कीदृक्प्रातर्दीपवर्तेः शिखा स्यादुष्टः पृच्छत्यामजन्ते मृगाः किम् । देवामात्ये
किं गते प्रायशोऽस्मिच्छोकः कुर्यान्नो विवाहं विविक्तः ॥ ७१ ॥ कीदृक्सेना भवति रणे
दुर्बारा वीरः कस्मै स्पृहयति लक्ष्मीमिच्छन् । का संवुद्धिर्भवति भुवः संग्रामे किं कुर्वीध्वं
मुपजना ध्रातृव्यान् ॥ ७२ ॥ कंसारातेर्वद गमनं केन स्यात्कस्मिन्दृष्टिं लभते स्वल्पेच्छुः ।
कं सर्वेषां शुभकरमूचुर्धीराः किं कुर्यास्त्वं सुजन सशोकं लोकम् ॥ ७३ ॥ कीदृक्षो सकल-
जो भवेत्सुराज्ञः कः कालो विदित इहान्धकारहेतुः । कः प्रेयान्कुमुदवनस्य को निहन्ति
ध्रातृव्यं वद शिरसा जितस्त्वया कः ॥ ७४ ॥ संग्रामे स्फुरदसिना हतास्त्वया के दुःखं के
न निरये नरस्य कुर्युः । कस्मिन्दृढवति कदापि नैव लोम ज्ञाताः के जगति महालघुत्व-
भाजः ॥ ७५ ॥ कीदृक्षं समिति बलं निहन्ति शत्रुं विष्णोः का मनसि मुदं सदा तनोति ।
कुच्छं सच्छरधिमुखं निगद्यते किं पञ्चत्वैः सममपमान एव केषु ॥ ७६ ॥ कामरिरहिता-
मिच्छति भूपः कामुद्धरयति शूकररूपः । केनाकारि हि मन्मथजननं केन विभाति च तरु-
णीवदनम् ॥ ७७ ॥ हिमांशुखण्डं कुटिलोज्ज्वलप्रभं भवेद्ब्राह्मप्रवरस्य कीदृशम् । विहाय
वर्णं पदमध्यसंस्थितं न किं करोत्येव जिनः करोति किम् ॥ ७८ ॥ वसन्तमासाद्य वनेषु
कीदृशाः पिकेन राजन्ति रसालभूरुहाः । निरस्य वर्णद्वयमत्र मध्यमं तव द्विषां कान्त्य-
त्पा तिथिश्च का ॥ ७९ ॥ उरःस्थलं कोऽत्र विना पयोधरं बिभर्ति संबोधय मारुताश-

(६९) 'केशवनौकाः' हे केश. वनौकाः वने ओको गृहं यस्यासौ वानरः. हे केशव. नौकाः नावः.
(७०) 'अनुमातासे.' अनु न विद्यते नौ यत्र तत् नौकारहितमित्यर्थः. माता जनित्री. हे असे खड्ग. अनु-
ज्जासे त्वं अनुमानं करिष्यसि. (७१) 'विभाकरभवनम्.' विभा विगता भा कान्तिर्यस्याः सा. हे करभ
वन्. विभाकरभवनं विभाकरस्य सूर्यस्य भवनं गृहं तत्. सिंहाराशिं गते जीवे लोकाः विवाहादि
सुखार्थाणि न कुर्वन्ति. सिंहस्याधिपतिः सूर्यः. (७२) 'पराजयेमहि.' परा उत्कृष्टा. उत्कृष्टा एव सेना
सिंहा गच्छेत्. उदये सति परस्योन्नतौ सत्याम्. अयं भाग्यम्. अहं तं विनोदयेयं विनोदेन युक्तं कुर्यामित्यर्थः.
(७३) 'विधुरविरहितः.' विधुरेण कष्टेन विरहितः सुखीत्यर्थः. विधुश्च रविश्च विधुरावी चन्द्रादित्यौ ताभ्यां
विदुः. विधुश्चन्द्रः. अविः ऊर्णायुः. अहितः शत्रुः. (७५) 'नरकरेणवः.' नराश्च करेणवश्च मनुष्यहस्तिनः.
(७६) 'अभिमानिषु.' अभिरूपाः वालुका इत्यर्थः. नरकरे पुरुषाणां हस्ततले. अणवः परमाणवः. (७७)
'अभिमानिषु' अभि नास्ति भीर्भयं यस्य तत्. मा लक्ष्मीः. अनिषु न विद्यन्ते इषवो वाणा यस्मिस्तत्.
(७८) 'दंष्ट्रा दाढा तद्वत् आभा शोभा यस्य तत्. द्वितीयायामुदयं प्राप्तश्चन्द्रो वक्रोज्ज्वलगुणेन सूकरदंष्ट्रया
शोभायीयते. दंष्ट्रं कपटं जिनः न करोति. भन्दं कल्याणं जिनः करोति. (७९) 'कान्तगिरा.' कान्तगिरा.
शोभा मनोहरा गीर्वाणी यस्यासौ कान्तगिरा.

नम् । वदन्ति कं पत्तनसंभवं जनाः फलं च किं गोपवधूकुचोपमम् ॥ ८० ॥ वसन्तभा-
साद्य वनेषु राजते विकासि किं वल्लभ पुष्पमुच्यताम् । विहंगमं कं च परिस्फुटाक्षरं वद-
न्ति कं पङ्कजसंभवं विदुः ॥ ८१ ॥ समुद्यते कुत्र न याति पांसुला समुद्यते कुत्र भवं भवे-
ज्जलात् । समुद्यते कुत्र तवापयात्यरिः प्रहीणसंबोधनवाचि किं पदम् ॥ ८२ ॥ तपस्विनो-
ऽत्यन्तमहासुखाशया वनेषु कस्मै स्पृहयन्ति सत्तमाः । इहापि वर्णद्वितयं निरस्य भोः
सदा स्थितं कुत्र च सत्वमुच्यताम् ॥ ८३ ॥ पदमनन्तरवाचि किमिष्यते कपिपतिर्विजयी
ननु कीदृशः । परगुणं गदितुं गतमत्सराः कुरुत किं सततं भुवि सज्जनाः ॥ ८४ ॥
वदति रामममुष्य जघन्यजो वसति कुत्र सदालसमानसः । अपि च शक्रमुतेन तिरस्क्तो
रविसुतः किमसौ विदधे त्वया ॥ ८५ ॥ मेघात्यये भवति कः समदः सुभगं च किं कमध-
रन्मुरजित् । कटुतैलमिश्रितगुडोनियतं विनिहन्ति कं त्रिगुणसप्तदिनैः ॥ ८६ ॥ वर्षासु का
भवति निर्मधु कीदृगब्जं शेषं विभर्ति वसुधासहितं क एकः । आमन्त्रयस्व धरणीधराज-
पुत्रीं को वास्ति भस्मनिचिताङ्गजनाश्रयः स्यात् ॥ ८७ ॥ कौ शंकरस्य वलयावपयोधरः
कः कीदृक्परस्य नियतं वशमेति भूपः । संबोधयोरगपतिं विजयी च कीदृग्दुर्योधनो नहि
भवेद्भद्र कीदृशश्च ॥ ८८ ॥ कामुज्जहार हरिरम्बुधिमध्यमग्रां कीदृक्श्रुतं भवति निर्मलमा-
नसानाम् । आमन्त्रयस्व वनमग्निशिखावलीढं तच्चापि को दहतिके मदयन्ति भृङ्गान् ॥ ८९ ॥
मेघात्यये भवति किं सुभगावगाहं का वा विडम्बयति वारणमल्लवेश्याः । दुर्वारवीर्यविभ-
वस्य भवेद्भ्रणे कः काः स्मेरवक्रसुभगास्तरणिप्रभाभिः ॥ ९० ॥ कल्याणवाक्त्वमिव किं
पदमत्र कान्तं सद्भूपतेस्त्वमिव कः परितोषकारी । कः सर्वदा वृषगतिस्त्वमिवातिमात्रं भूला-

(८०) ' नागरंगम्. ' ना पुमान्. हे नाग हे सर्प. नागरः नगरे भवस्तम्. नागरङ्गं नारङ्गी-
लम्. (८१) ' किंशुकम्. ' किंशुकं पलाशम्. शुकं कीरम्. कं ब्रह्माणम्. (८२) ' हिमकरे. ' हिमको
चन्द्रे उग्रते सति. मको मत्स्ये उत्पन्ने सति. करे हस्ते सायुधे उर्वीकृते सति. रे रे दास इति चामन्त्रणे.
(८३) ' तपसे. ' तपोगुणाय. से सकारभावः सकारे वर्तते. (८४) ' अनुसरामः. ' अनु पश्चाद्वाचि. रामेण
सहवर्तमानः सरामः. अनुसरामः वयं परगुणं प्रति अनुसरणं कुर्मः. (८५) ' अनुजगृहे. ' हे अनुज भ्रातः. गृहे
वसति. मया अनुजगृहे अनुगृहीतः. (८६) ' श्वासरोगम्. ' श्वा तेषु दिनेषु मैथुनेच्छो भवेत्. सरस्तडागम्. अण
गोवर्धनम्. श्वासरोगम्. (८७) ' कालिकापालिकमठः. ' कालिका श्यामता. अपगता अलयो अमरा यस्मात्त-
पालि भ्रमररहितम्. कमठः कच्छपः. हे कालि हे पार्वती. कापालिको योगी तस्य मठः. (८८) ' अहीनाक्षत-
नयः. ' अही सर्पौ. ना पुमान्. क्षतनयः क्षतः खण्डितो नयो न्यायो येन सः. अन्यायवान्. हे अहीन सर्पाणां
स्वामिन्. अक्षतनयः न क्षतो नयो न्यायो येन सः. अखण्डन्यायवान्. हीने अक्षिणी यस्यासौ हीनाक्षोऽन्ध-
स्तस्य तनयः पुत्रः. न हीनाक्षतनयो अहीनाक्षतनयः. धृतराष्ट्रो हि हीनाक्षोऽन्ध इति पौराणिकाः. तस्युजो
दुर्योधनोऽहीनाक्षतनयो न भवति किंतु अन्धपुत्र इत्यर्थः. (८९) ' कुन्दमकरन्दविन्दवः. ' कुं पृथ्वीम्.
दमकरं शमदमउपशमक्षमायुक्तं भवति इत्यर्थः. हे दविन् दवो विद्यते तस्मिंस्तत् दविस्तत्संबोधनम्. दवः
वनाभिः. कुन्दमकरन्दविन्दवः कुन्दानां पुष्पविशेषाणां मकरन्दः पुष्परसो गन्धस्तस्य विन्दवः कणाः.
(९०) ' सरोजराजयः. ' सरस्तडागम्. जरा वयोहानिः. जयः. सरोजराजयः कमलश्रेणयः.

श्रितः कथय पालितसर्वभूतः ॥ ९१ ॥ सूर्यस्य का तिमिरकुञ्जरवृन्दसिंही सत्यस्य का
मुक्तवारिधिचन्द्रलेखा । पार्थश्च कीदृगारिदावहुताशनोऽभूत्का मालतीकुसुमदाम हरस्य
शूर्प ॥ ९२ ॥ मेघात्यये भवति का सुभगावगाहा वृत्तं वसन्ततिलका कियदक्षराणाम् ।
श्रीभोः कदर्यपुरुषा विषुवद्दिने च वित्तं च वः सुबहु तत्क्रियतां किमेतत् ॥ ९३ ॥ प्राप्ते
वसन्तसमये वद किं तरूणां किं क्षीयते विरहिणामुरगः किमेति । किं कुर्वते मधुलिहो
सुगानमत्ताः कीदृग्वनं मृगगणास्त्वरितं त्यजन्ति ॥ ९४ ॥ दुर्वारवीर्यं सरुषि त्वयि का
प्रसुता श्यामा सपत्नहृदये सुपयोधरा च । तुष्टे पुनः प्रणतशत्रुसरोजसूर्ये सैवाद्यवर्णरहिता
वद नाम का स्यात् ॥ ९५ ॥ उरसि मुरभिदः का गाढमालिङ्गितास्ते सरसिजमकरन्दाभो-
दिता नन्दने का । गिरिसमलघुवर्णैरण्णवाख्यातिसंख्यैर्गुरुभिरपि कृता का छन्दसां वृत्ति-
ति ॥ ९६ ॥ समरशिरसि सैन्यं कीदृशं दुर्निवारं विगतघननिशीथे कीदृशे व्योम्नि
शोभा । कमपि विधिवशेन प्राप्य योग्याभिमानं जगदखिलमनिन्द्यं दुर्जनः किं करोति
॥ ९७ ॥ भवति गमनयोग्या कीदृशी भू रथानां किमतिमधुरमम्लं भोजनान्ते प्रदेयम् ।
प्रियतम वद नीचामन्त्रणे किं पदं स्यात्कुमतिकृतविवादाश्चक्रिरे किं समर्थैः ॥ ९८ ॥ भवति
जयिनी काजौ सेनाह्वयाधरभूषणं वहति किमहिः पुष्पं कीदृक्कुसुम्भसमुद्भवम् । महति समरे
रौ वीर त्वया वद किं कृतः कमलमुकुले भृङ्गः कीदृक्पिबन्मधु राजते ॥ ९९ ॥ आह्वानं किं
भवति हि तरोः कस्यचित्प्रश्नविज्ञाः प्रायः कार्यं किमपि न कलौ कुर्वते के परेषाम् । पूर्णं
नदं वहति ननु का पृच्छति म्लानचक्षुः केनोदन्या जनितमसमं कष्टमाप्नोति लोकः
॥ १०० ॥ का संबुद्धिः सुभट भवतो ब्रूहि पृच्छामि सम्यक्प्रातः कीदृग्भवति विपिनं

(९१) 'शंकरः' शं सुखम्, करो राजभागः. शंकरो महादेवः. (९२) 'भागीरथी.' भा कान्तिः. गीः वाणी.
रथो विद्यते यस्य सः. भागीरथी गङ्गा. (९३) 'नदीयताम्.' नदी. इयतां एतावदक्षराणाम्. न दीय-
ताम्. (९४) 'दवविकलम्.' दलम्. बलम्. बिलम्. कलं अव्यक्तमधुरम्. दवविकलं दावाभिना व्याकुलम्.
(९५) 'शब्दी.' आद्यवर्णरहिता 'ब्दी.' हे दुर्वारवीर्यं त्वयि सरुषि सति सपत्नहृदये का प्रसुता-शब्दी.
समरशत्रुसरोजसूर्ये त्वयि तुष्टे सति सपत्नहृदये प्रसुता सैवाद्यवर्णरहिता का-ब्दी. (९६) 'मालिनी.' मा
मालीः. अलिनी भ्रमरी. मालिनी नाम छन्दोवृत्तम्. (९७) 'अभिभवति.' अभि नास्ति भीर्यस्य तत्
नक्षत्रम्. भवति भानि नक्षत्राणि विद्यन्ते यस्मिन् तत् भवत् तस्मिन्नक्षत्रयुक्ते. अभिभवति पराभवति.
नक्षत्रं यदि गतो दुःखदायक एव भवेदिति भावः. (९८) 'समादधिरे.' समा अविषमा. दधि क्षीरजम्. रे
नक्षत्रं नीचसंशोधनं दीयते. समादधिरे समानत्वेन स्थापिताः. (९९) 'परागरजितः.' परा उत्कृष्टा. हे राग आर-
जित. परं गरलम्. रज्जि रज्जतीत्येवंशीलं तत्. जितः. परागरजितः परागेण केसरेण रज्जितः प्रीणितमनाः.
(१००) 'नीरापकारेण.' हे नीप वृक्षविशेष. परे अन्ये. आत्मनः कार्याणि सर्वे कुर्वन्ति परकार्यं कृत्वा विरलः. राका
वृक्षा. हे काण एकाक्ष. निरापकारेण नीरस्य जलस्य अपकारो अभावस्तेन. नीरं विना तृषा कष्टं ददाति.

१. श्यामवर्णो लोहमयत्वात्; (पक्षे) षोडशवार्षिकी. २. सुष्ठु पयः जलं धरतीति सुपयोधरा. लोहनि-
ले शब्दे पानीयं दीयते इति प्रसिद्धिः; (पक्षे) सुस्तनी.

संप्रवृद्धैर्विहंगैः । लोकः कस्मिन्प्रथयति मुदं का त्वदीया च जैत्री प्रायो लोके स्थिताभिः
 सुखं जन्तुना कीदृशेन ॥ १०१ ॥ गतच्छेशायासा विमलमनसः कुत्र मुनयः तपस्यन्ति
 स्वस्थाः सुररिपुरिपोः का च दयिता । कविप्रेयः किं स्यान्नवलघुयुतैरष्टगुरुभिर्वृषा वृत्तं वंशः
 स्फुटघटितबन्धं कथयत ॥ १०२ ॥ विभर्ति वदनेन किं क इह सत्त्वपीडाकरं कुलं भवति
 कीदृशं गलितयौवनं योषिताम् । बभार हरिर्म्बुधेरुपरि कां च केन स्तुते हतः कथय क-
 स्त्वया नगपतेर्मयं कीदृशात् ॥ १०३ ॥ हरिर्वहति कां तवास्त्यरिषु का-गता कं च का
 कमर्चयति रोगवान्धनवती पुरी कीदृशी । हरिः कमधरद्वलिप्रभृतयो धरां किं व्यधुः कया
 सदसि कस्त्वया बुध जितोऽम्बुधिः कीदृशः ॥ १०४ ॥ पवित्रमतितृप्तिकृत्किमिह किं भटा-
 मन्त्रणं ब्रवीति धरणीधरश्च किमजीर्णसंबोधनम् । हरिर्वदति को जितो मदनवैरिणा-संयुगे
 करोति ननु कः शिखण्डिकुलताण्डवाडम्बरम् ॥ १०५ ॥ को मोहाय दुरीश्वरस्य विदितः
 संबोधानीयो गुरुः को धात्र्यां विरलः कलौ नवघनः किं वन्न कीदृग्द्विजः । किं लेखावचनं
 भवेदतिशयं दुःखाय कीदृक्खलः को विघ्नाधिपतिर्मनोभवसमो मूर्त्यो पुमान्कीदृशः ॥ १०६ ॥
 कामिन्याः स्तनभारमून्धरगतेर्लीलाचलच्चक्षुषः कंदर्पैकविलासनित्यवसतेः कीदृक्पुमान्वल्लभः ।
 हेलाकृष्टकृपाणपाटितगजानीकात्कुतस्तेऽरयः श्वासायासविशुष्ककण्ठकुहरा निर्यान्ति जीवा-
 र्थिनः ॥ १०७ ॥ दैत्यारातिरसौ वराहवपुषा कामुज्जहाराम्बुधेः का रूपं विनिहन्ति को

(१०१) 'वीहारसेविना.' हे वीर. रवि रवः शब्दो विद्यते यस्मिन् तत् शब्दयुक्तम्. हासे हास्ये. सेना
 सैन्यम्. वीहारसेविना वीहार उपवनादिषु खेलनं सेवते इत्येवंशीलस्तेन. (१०२) 'शिखरिणी.' शिखराणि
 विद्यन्ते यस्मिन्नसौ शिखरी पर्वतः तस्मिन् शिखरिणि. ई लक्ष्मीः. शिखरिणी छन्दः. (१०३) 'विषमपाद-
 निकुंजगताहितः.' विषं गरलम्. अपात् सर्पः. अनि नास्ति इः कामो यस्मिन् तत् कंदर्परहितम्. कुं पृथ्वीम्.
 जगता संसारेण. अहितः शत्रुः. विषमपादनिकुञ्जगताहितः. विषमानां दुर्गमाणां पादानां प्रत्यन्तपर्वतानां
 निकुञ्जेषु गहनस्थानेषु गता अहयः सर्पा यस्मिन्सः विषमपादनिकुञ्जगताहिस्तस्मात्. यत्र पर्वते शिलाया
 अधस्तात्सर्पा निर्गच्छन्ति ततः पर्वताद्विभीयते. (१०४) 'कुंभीरमीनमकरागमदुर्गवारिः' कुं पृथ्वीम्. भीः
 भयम्. ईः लक्ष्मीः. अं विष्णुम्. इनं सूर्यम्. अकरा नास्ति करो राजदण्डो यस्यां सा. अगं गोवर्ध-
 नपर्वतम्. अदुः ददति स्म. गवा वाण्या वादेन कृत्वा. अरिः प्रतिवादी कुम्भीरमीनमकरागमदुर्गवारिः.
 कुम्भीरा नक्राश्च मीना मत्स्याश्च मकराश्च तेषां आगमौ आगमनगमने. ताभ्यां कृत्वा दुर्गे दुस्तरं वारि जलं
 यस्यासौ ईदृशः समुद्रो भवति. (१०५) 'पयोधरसमयः.' पयो जलम्. हे योध. हे धर पर्वत. हे रस
 अजीर्ण. पर्वतं प्रति अजीर्णसंबोधनम्. हे सम मा लक्ष्मीस्तया सहवर्तमान हरे. मयः मयो नामा कश्चि-
 दैत्यविशेषो हरेण हत इति भावार्थः. पयोधरसमयः पयोधरस्य मेघस्य समयः कालः. मेघागमे हि मयूरा
 विशेषेण नृत्यन्तीत्यर्थः. (१०६) 'राजीवसन्निभवदनः'. राः द्रव्यम्. हे जीव हे गुरो. सन् सज्जनः इभवत् ह-
 स्तिवत्. न विद्यते अः कृष्णोऽस्मिन्निति अनः. ब्राह्मणो हि कृष्णरहितः कदाचिन्न स्यादित्यर्थः. राजी पक्षि-
 वसन् निवासं कुर्वन्. इभवदनः इभवत् हस्तितुल्यं वदनं मुखं यस्यासौ. गणेश इत्यर्थः. राजीवेन कमलेन
 सन्निभं सदृशं वदनं मुखं यस्यासौ राजीवसन्निभवदनः. (१०७) 'समरतः'. समं तुल्यं रतं भोगक्रिया
 यस्य सः. संग्रामात्.

भुवधूवैधव्यदीक्षागुरुः । स्वच्छन्दं नवसङ्गकीकवलनैः पम्पासरोमज्जनैः के विन्ध्याद्विने
 सतन्त्यभिमतक्रीडाभिरामस्थिताः ॥ १०८ ॥ का चक्रे हरिणा धने कृपणधीः कीदृग्भुजगे-
 स्ति किं कीदृक्कुम्भसमुद्रवस्य जठरं कीदृग्ययासुर्वधूः । श्लोकः कीदृग्भीप्सितः सुकृतिनां
 कीदृग्भो निर्मलं क्षोणीमाह्वय सर्वगं किमुदितं रात्रौ सरः कीदृशम् ॥ १०९ ॥ मुण्डः
 छति किं मुरारिशयनं का हन्ति रूपं नृणां कीदृग्वीरजनश्च कोऽतिगहनः संवोधयाव-
 क्षितम् । का धात्री जगतो बृहस्पतिवधूः कीदृक्कविः क्रादृतः कोऽर्थः किं भवता कृतं रिपु-
 कुलं कीदृक्सरो वासरे ॥ ११० ॥ कस्मै यच्छति सज्जनो बहुधनं सृष्टं जगत्केन वा शंभो-
 भति च को गले युवतिभिर्वेण्यां च का धार्यते । गौरीशः कमताडयच्चरणतः का रक्षिता
 तस्यैराहोदवरोहतः कलयतामेकं द्वयोरुत्तरम् ॥ १११ ॥ कः स्यादम्बुदयाचको युव-
 तयः कं कामयन्ते पतिं लज्जा केन निवार्यते निकटके दासे कथं यावनी । भाषा दर्शय-
 ने वस्तुपु महाराष्ट्रे कदा वा भवेदाद्यन्ताक्षरयोर्हि लोपरचना चातुर्यतः पूर्यताम् ॥ ११२ ॥
 वा भेषादुपयाति कृष्णदयिता का वा सभा कीदृशी कां रक्षत्यहिहा शरद्विकचयेत्कं धैर्य-
 हन्त्री च का । कं धत्ते गणनायकः करतले का चञ्चला कथ्यतामारोहादवरोहतश्च निपु-
 पेकं द्वयोरुत्तरम् ॥ ११३ ॥ कुत्र श्रीः स्थिरतामुपैति भुवि को दुःखी किमीषत्वदं धर्मा-
 नीनिवारयन्ति पथि के पान्थस्य दीनस्य च । का संबुद्धिरिह श्रियश्च तमसः कौ नाश-
 नौ प्रोच्यतां गच्छन्तं पथिकं किमाह यवनः सङ्गाभिलाषान्वितः ॥ ११४ ॥ कः खे भाति

(१०८) 'कुंजराः'. कुं पृथ्वीम्. जरा वृद्धत्वम्. अः कृष्णः. कुञ्जरा इस्तिनः. (१०९) 'कुमुद-
 सारागंजिताम्भो विहितगमागमकोकमुग्धरेखम्'. कुमुद् पृथ्व्या हर्षोऽकारि. पृथ्वी उद्धृता इत्यर्थः. अव-
 नगा अवनं रक्षणं धनस्य गोपनं तत्र परा सावधाना. गरं विषम्. जितानि पीतानि अम्भांसि जलानि येन
 पञ्चताम्भः. विहितगमा विहितः कृतो गमो गमनं यया सा. गमकः अर्थाभिप्रायेण गम्यते प्राप्यते सः
 एकः. अकमुक् के पानीयं मुञ्चन्ति ते कमुचो मेघाः न विद्यन्ते कमुचो यस्मिन् तत् अकमुक्. मेघै
 र्गन्धमित्यर्थः. हे धरे हे पृथ्वि. खं आकाशम्. कुमुदवनपरागरजिताम्भो विहितगमागमकोकमुग्धरेखं कुमु-
 द्धनां चन्द्रविकासिकमलानां वनानि तेषां परागेण सुष्ठुगन्धेन किञ्चत्केन वा रजितं रङ्गयुक्तं कृतं
 अम्भो जलं यस्मिन् तत् ईदृशं सरः. पुनः कीदृशम्. विहितौ निष्पादितौ गमागमौ गमनागमने याभ्यां
 विहितगमागमौ तौ च तौ कोकौ च ताभ्यां कृत्वा मुग्धा सुन्दरा रेखा पङ्क्तिर्यस्मिन् तत्. यतस्तौ
 चन्द्रकीचक्रवाकौ अन्योन्यं वियुक्तौ सन्तौ रात्रौ मिलनाय तीरात्तीरं पर्यटतः तयोर्गमनागमनेन जलरे-
 खयाः भवात् रात्रौ सर ईदृशं इति भावः. (११०) 'विकचवारिजराजिसमुद्रवोच्छलितभूरिपराग-
 विजितम्.' हे विकच विगताः कचाः केशा यस्य सः तत्संबोधनम्. हे बालरहित. वारि जलम्. महाप्रलये
 तैः शेषशय्यायां समुद्रजले शेते. जरा वृद्धत्वम्. आजिसमुद् आजौ संग्रामे समुत् सहर्षः. भवः संसारः. हे
 उच्छलित हे अवञ्चित. भूः पृथ्वी. इपरा इः कामस्तेन परा उत्कृष्टा नित्ययौवनवती. गवि वाण्याम्. राः
 श्वम्. जितम्. विकचवारिजराजिसमुद्रवोच्छलितभूरिपरागविराजितं विकचानां प्रफुल्लानां वारिजानां
 अम्भानां राज्ञिः पङ्क्तिस्तस्याः समुद्रव उत्पन्न उच्छलितो यो भूरि प्रचुरः परागः सौगन्ध्यं तेन विराजितं
 विजितम्. (१११, ११२, ११३, ११४) Jagamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

हतो निशाचरपतिः केनाम्बुधौ मज्जति कः कीदृक्तरुणीविलासगमनं को नाम राज्ञां प्रियः ।
 पत्रं किं नृपतेः किमप्सु ललितं को रामरामाहरो मत्प्रश्नोत्तरमध्यमाक्षरपदं यत्तत्तवाशी-
 र्वचः ॥ ११५ ॥ किं त्राणं जगतां न पश्यति च कः के देवताविद्विषः किं दातुः करभूषणं
 निरुदरः कः किं पिधानं दृशाम् । के खे खेलनमाचरन्ति सुदृशां किं चारुताभूषणं बुद्ध्या
 ब्रूहि विचार्य सूक्ष्ममतिमंस्त्वेकं द्वयोरुत्तरम् ॥ ११६ ॥ कः कर्णारिपिता गिरीन्द्रतनया
 कस्य प्रिया कस्य तुक्को जानाति परोक्षितं विषमगुः कुत्रोदभूत्कामिनाम् । भार्या कस्य विदे-
 हजा तुदति का भौमेऽहि निन्द्यश्च कस्तत्प्रत्युत्तरमध्यमाक्षरपदं सर्वार्थसंपत्करम् ॥ ११७ ॥
 कः सौख्यं विदधाति पुष्पसमये सूर्यादिभिः पीडितं किं वा सर्वजनो निषेधसमये वाक्यं
 जगादोचितम् । ईशः संग्रामभूमा मिलषति कथं कः प्रहर्तीभकुम्भे मत्प्रश्नोत्तरपूर्ववर्णमविदुः
 सर्वे बुधा दुष्करम् ॥ ११८ ॥ लावण्यं क्व नु योषितां नभसि के संचारमातन्वते कासादु-
 च्छतरा भवन्ति निनदाः क्व क्रीडतो दंपती । केषु श्रीः प्रकटीचकार भगवान्सीतापतिः पौरुषं
 मत्प्रश्नोत्तरमध्यवर्णघटितो देवो मुदे वोऽस्तु वः ॥ ११९ ॥ कः पूज्यो सुजनत्वमेति कति-
 मः क्व स्थीयते पण्डितैः श्रीमत्या शिवया च केन भुवने युद्धं कृतं दारुणम् । किं वाञ्छन्ति
 सदा जना युवजना ध्यायन्ति किं मानसे मत्प्रश्नोत्तरमध्यमाक्षरपदं भूयात्तवाशीर्वचः ॥ १२० ॥
 क्षोणी कं सहते करोति दिवि का नृत्यं शिवायाः पतिर्भूतानां कमयुङ्क्त जीवहरणे का
 रामशत्रोः पुरी । कं रक्षन्ति च साधवः पशुपतेः किं वाहनं प्रोच्यतां आलोमप्रतिलोमशा-
 स्त्रचतुरैरेकं द्वयोरुत्तरम् ॥ १२१ ॥ के शक्ताः खलु भूतले चलसुता किं जीविनां जीवनं
 किं किं रुद्रकरे हतोऽर्णवसुतानाथेन विज्ञावहा । कः कः कोऽस्ति विपक्षकोऽमरपतेः शा-
 स्त्रेण कः कीर्तिमान्प्रश्नस्योत्तरवर्णकैर्भवतु ते आशीर्वचो मध्यगैः ॥ १२२ ॥ साकेताधीश-
 मूर्तिः क्षितिवसनभवा का च शेते युगान्ते कुत्र श्रीभववन्दितो मुररिपुर्वालप्रियाख्याक्षरम् ।
 आद्यं किं रजतैकदन्तवदना का रत्नसिंहासनेऽयोद्ध्यायां मनुजैस्त्रिभिर्हनुमता का सीतया
 सेविता ॥ १२३ ॥ त्रय्याद्याः के धनं किं भवति मृगमदे को गुणः का च माया के गाथाः

(११५) ग्रहेशः. रामेण. मैनाकः. मन्थरम्. सचिवः. सारंगः गजः. राजीवम्. रावणः. एतन्मध्यमाक्ष-
 रघटितं वाक्यं ' हे मे नाथ चिरं जीव ' इति राजानं प्रति आशीर्वचनम्. (११६) अन्धः अन्नं दृग्विहीनश्च.
 दानवाः दैत्याः दानवारि च. दानोदकमित्यर्थः. तमः राहुः अन्धकारश्च. वयः पक्षिणः तारुण्यं च. (११७)
 वासवः. हरस्य. द्रुस्वस्य. मतिमान्. मनसि. रामस्य. कुस्तुतिः. अभ्यङ्गः. एतन्मध्यमाक्षरघटितं वाक्यं
 ' सरस्वति नमस्तुभ्यम् ' इति. तुगागमो ' द्रुस्वस्य पिति कृति तुक् ' इति सूत्रेण. विषमाः पञ्चगावो वाणा
 यस्येति विषमगुः कामः. (११८, ११९, १२०) ? (१२१) भारं-रंभा. कालं-लंका. दीनं-नदी.
 (१२२, १२३) ?

किं रुषाणां जलमलघु सुखं योषितां केन दीनः । कः के देवारयः किं निमिपुरमदितिर्वृहि
देवां जनित्री द्यौः का को वैष्णवास्ये बुध वसति जपो मध्यवर्णेः पदानाम् ॥ १२४ ॥

प्रश्नोत्तराणि ।

भारतं चक्षुदण्डं च सिन्धुमिन्दुं च वर्णय । पादमेकं प्रदास्यामि प्रतिपर्वरसोदयः ॥ १ ॥
विष्णुमात्रं जलं विप्र जानुदग्धं नराधिप । तथापीयमवस्था ते न हि सर्वे भवादृशाः
॥ २ ॥ भूरिभारभराक्रान्तो बाधति स्कन्ध एष ते । न तथा बाधते स्कन्धो यथा बाधति
शस्त्रे ॥ ३ ॥ निरर्थकं जन्म गतं नलिन्या यया न दृष्टं तुहिनांशुविम्बम् । उत्पत्तिरि-
क्षोरपि निष्फलैव कृता विनिद्रा नलिनी न येन ॥ ४ ॥ अङ्गणं तदिदमुन्मदद्विपश्रेणिशो-
भितविहारिणो हरेः । उल्लसत्तरुणकेलिपल्लवां सल्लकीं त्यजति किं मतंगजः ॥ ५ ॥ इद-
मुचितमक्रमश्च पुंसां यदिह जरास्वपि नान्यथा विकाराः । इदमपि न कृतं नितम्बिनीनां
नमपतनावधि जीवितं रतं वा ॥ ६ ॥ यदेतच्चन्द्रान्तर्जलदलवलीलां वितनुते तदाचष्टे लोकः
शक इति नो मां प्रति तथा । अहं त्विन्दुं मन्ये त्वदरिविरहाक्रान्ततरुणीकटाक्षोल्का-
भ्रमणकिणकलङ्काङ्किततनुम् ॥ ७ ॥ भवित्री रम्भोरु त्रिदशवदनग्लानिरधुना स रामो मे
लता न युधि पुरतो लक्ष्मणसखः । इयं यास्यत्युच्चैर्विपदमधुना वानरचमूर्लधिष्ठेदं पष्ठाक्ष-
सखिलोपात्पठ पुनः ॥ ८ ॥ अष्टौ हाटककोटयस्त्रिनवतिर्मुक्ताफलानां तुलाः पञ्चाशन्म-
न्यपत्तमधुषाः क्रोधोद्धताः सिन्धुराः । अश्वानामयुतं प्रपञ्चचतुरं पण्याङ्गनानां शतं दण्डे
पञ्चनृपेण दौकितमिदं वैतालिकायार्पय ॥ ९ ॥

(१२४) ॐ ॐ ॐ. कनकम्. आमोदः. शांभवी. सागराः. जीवनम्. कान्तेन. प्रवासी. असुराः.
देवानाम्. वियति. एषां मध्यवर्णे प्राह्यस्ततः ॐ नमो भगवते वासुदेवाय इति मन्त्रो लक्ष्यते.

(१) पूर्वार्धं भोजराजस्योक्तिः. उत्तरार्धं तु कालिदासस्य प्रत्युक्तिः. (२) प्रथमपादं तृतीयपादं च नदी-
तीर्थयोर्मोक्षस्योक्तिः. द्वितीयपादं चतुर्थपादं च राजदर्शनार्थं छद्मना काष्ठभारवाहपण्डितस्य प्रत्युक्तिः. (३)
लघुं मृगाया गृहभागच्छतः शिविकारूढस्य भोजराजस्योक्तिः. उत्तरार्धं च राजदर्शनार्थं गच्छतः शिवि-
कास्थस्य पण्डितस्य प्रत्युक्तिः. (४) पूर्वार्धं विह्वलस्योक्तिः. उत्तरार्धं राजकन्यायाः. (५) पूर्वार्धं तच्चि-
न्तिकाया राजकन्याया उक्तिः. उत्तरार्धं तदनुरक्तस्य विह्वलस्य प्रत्युक्तिः. (६) पूर्वार्धं सारक्रीडां
क्रीडाः शीलभट्टारिकायाः. उत्तरार्धं च भोजस्य. (७) पूर्वार्धं रात्रौ चन्द्रं वर्णयतो भोजस्योक्तिः. उत्तरार्धं
राजदर्शनार्थं आगतस्य छद्मचौरपण्डितस्य. (८) प्रतिचरणसप्तमाक्षरविलोपात् द्वितीयोऽर्थ उद्भवति.
त्रिपञ्चमं रावणस्य सीतां प्रति उक्तिः. चतुर्थचरणस्तु तस्याः प्रत्युत्तरम्. (९) निखिलमपि पथं विज्ञा-
त्वे माण्डागारकस्योक्तिः. वैतालिकायार्पय इति च सप्ताक्षरानि वैतालिकगीतदत्तकर्णस्य विक्रमा-
न्तरं प्रत्युक्तिः.

चित्रम् ।

नमामि मामनोनुन्नमानं मुनिममानिनम् । नानाननममानाममोनामानमुमेनमुम् ॥ १ ॥
 तारतारतरैरैरैरुत्तरोत्तरतो रुतैः । रतार्ता तिच्चिरी रौति तीरे तीरे तरौ तरौ ॥ २ ॥ या
 माता ममता माया मा परोक्षक्षरोपमा । तारोने गगनेऽरो तामक्षगच्छगक्षम् ॥ ३ ॥ सर
 स्वतिप्रसादं मे स्थितिं चित्तसरस्वति । सरस्वति कुरु क्षेत्रकुरुक्षेत्रसरस्वति ॥ ४ ॥ ससार
 साकं दर्पेण कंदर्पेण ससारसा । शरं नवाना विभ्राणा नाविभ्राणा शरन्नवा ॥ ५ ॥ यदा-
 नतोऽयदानतो नयात्ययं न यात्ययम् । शिवे हितां शिवेहितां स्मरामितां स्मरामि ताम् ॥ ६ ॥
 आम्रायानामाहान्त्यावागीतिर्नीतिर्भीतिः प्रीतिः । भोगो रोगो मोदो मोहो ध्येयेच्छेच्छेक्षेमे
 देशे ॥ ७ ॥ नागविशेषे शेषे शेषेऽशेषेऽपि संहते जगति । हंस्यसिकालं कालं का लङ्का-
 लङ्घने स्तुतिर्भवतः ॥ ८ ॥ मधुरया मधुबोधितमाधवी मधुसमृद्धिसमेधितमेधया । मधुकराङ्ग-
 नया मुहुर्नुमदध्वनिभृता निभृताक्षरमुज्जगे ॥ ९ ॥ विनायमेनो नयतासुखादिना विना
 यमेनोनयता सुखादिना । महाजनोऽदीयत मानसादरं महाजनोदी यतमानसादरम् ॥ १० ॥

(१) नमामि नमस्करोमि. कम्. उं विष्णुम्. न केवलं तमेव अपि तु उमेनं पार्वतीनाथम्. हरमित्यर्थः.
 किंभूतम्. मामनोनुन्नमानं मा लक्ष्मीस्तस्या मनसो नुन्नोऽपहतो मानो येन स तथा तं लक्ष्मीचाञ्चल्यगर्भ-
 पहारिणम्. पु० कि०. मुनि योगीश्वरं अमानिनं मानरहितम्. पु० कि०. नानाननं नानाविधानि आनानानि
 मुखानि यस्यासौ तं दशावतारत्वादेनेकविधमुखम्. पु० कि०. अमानानं अमानमाकाशममति अतिक्रामति तम्.
 पु० कि०. ओनामानं ब्रह्मस्वरूपम्. एवंविधं उमेनं हरं उं हरिं च नमामि. (३) उ इति संशोधनम्. हे अक्ष-
 गच्छगक्षम् अक्षैरिन्द्रियैर्गच्छन्ति प्रतिपद्यन्ते ते अक्षगच्छाः तेषां छगः नाशः तत्र क्षमः समर्थः तस्य संशो-
 नम्. हे महायोगिन्. गगने आकाशे तां अर प्राप. किंभूते गगने. तारोने ताराभिः उन्नं तस्मिन् तां काम-
 या माता अर्थात् विश्वस्य माता. पु० की०. या ममता ममतास्वरूपेण वर्तते. या वैष्णवी माया. पु० की०.
 या मा लक्ष्मीः. पु० की०. या परोक्षक्षरोपमा परश्चासौ उक्षा च परोक्षा वृषभः तेन क्षरतीति गच्छति सः
 श्रीमहादेवः तेन उपमीयतेति सा. (४) स्वतिप्रसादं सुन्दरातिप्रसन्नतां सर प्राप्नुहि. चित्तसरस्वति चित्त-
 मुद्रे. क्षेत्रं शरीरमेव कुरुक्षेत्रं तत्र सरस्वत्याख्यनदीरूपे. नद्याः समुद्रस्थितेरौचित्येन मम चित्तसमुद्रे स्थितिं
 कुरु इत्यर्थः. (५) नवा शरत् कंदर्परूपेण दर्पेण साकं ससार. किंभूता. ससारसा सारसेन पक्षिविशेषेण पद्मेन
 वा सहिता. शरं काण्डं विभ्राणा पोषयन्ती. परिपाकं प्रापयन्तीत्यर्थः. नवानां नवमेनः शकटं कर्दमाभावेन पथि
 यस्यां सा. न अविभ्राणा वीनां पक्षिणां आणः शब्दः न तेन रहिता च. (६) यस्यामानतोऽयं जनः नया-
 त्ययं नीतिविश्लेषं न याति. कुतः अयदानतः अर्थात् तयैवास्य शुभावहविधिदानात्. शिवे मङ्गले हितां अनु-
 कूलाम्. शिवेन महादेवेन ईहिताम् प्रार्थनीयाम्. स्मरेण कंदर्पेण अभितां मातुमयोग्याम्. अनभिभूतामित्यर्थः.
 (७) आम्रायानां वेदानामन्त्या वाक् उपनिषद् आह अकथयत्. किम्. ईतिः नीतिः भीतिः प्रीतिः भोगः
 रोगः मोदः मोहः क्षेमे शुभे देशे स्थाने आत्मपरात्मनोः ध्येयेत् इच्छेच्च. (८) हे राम त्वया अशेषे समस्ते-
 ऽपि जगति संहते संहतवति त्वं नागविशेषे शेषनागे शेषे स्वपिषि. तथा असिवत् खड्गवत् कालं कृष्णं कालं
 हंसि मारयसि. अतो भवतस्तव लङ्काया लङ्घने पारगमने का स्तुतिः स्तवनं न किमपीत्यर्थः. (१०) अयं विना
 पक्षिस्वरूपः पुरुषः यमेन यतमानसादरं यतमानानां रक्षितुमुद्यतां सादं विषादं राति ददातीति तत् यथा स्या-
 तथा अरं शीघ्रं मानसात् मानसं चित्तमेव मानसं मानससरस्तस्मात् अदीयत अखण्डयत. अयं किंभूतः महा-

१५० ४

विषय हेतुमरैर्बहु गीयसे त्वं विश्वंभरे शिवशिवे त्रिगुणात्ममूर्ते । चिद्वचोमतोऽपि परमां
प्रपञ्चं वदन्ति त्वां योगिनः स्तुतिपराः प्रणिधानदृष्ट्या ॥ ११ ॥ पायाद्वः करणोऽरणो
रणो राणो रणोवारणो दत्ता येन रमारमारमरमा रामारमाः सा रमा । सः श्रीमानुद-
बोदयो दयदयो दायोदयोदेदयो विष्णुर्जिष्णुरभीरभीरभिरभीरांभीरभीसारभीः ॥ १२ ॥

१ ॥
या
सर
मसार
यदा-
॥६॥
त्स्लेमे
उङ्गा-
ङ्गा-
विना
१०॥
स्यर्थः,
यगर्वा-
नानि
तम्,
अक्ष-
बोध-
काम्,
की०,
ति सः
वत्तस-
स्थितिं
पन्नेन
पधि
नया-
अनु-
स्यर्थः,
भोगः
मस्ते-
कालं
विना
स्या-
महा-

उत्सङ्गकलितोरुकटारीभाजिरा उत भयंकरभालाः । सन्तु पायकगणा जय तैस्त्वं गाम-
पौराभिलव इलावी ॥ १ ॥ हरनयनहुताशज्वाल्या जो जलाया रतिनयनजलौघे खाक

अः महात्मा महाजनोंदी च महं उत्सवमजन्ति क्षिपन्ति ये दुर्जनास्तन्नोदी तदपसारकः. यमेन किंभूतेन.
स्ते विना अपराधमृते नयता स्वपुरं प्रापयता असुखादिना प्राणभक्षकेण सुखादिना अनयता च हीनं कुर्वता
इत्यर्थः. (११) अस्य वसन्ततिलकाच्छन्दसो दुर्गास्तुतिरूपस्य पद्यस्य चतुर्णामपि पादानां षष्ठसप्तमाष्टमा-
शतत्वेन इन्द्रवज्रावृत्तं शिवस्तुतिश्च जायते. (१२) सः पुराणप्रसिद्धः वैवेष्टि व्याप्नोतीति विष्णुर्भगवान्नो-
पगन्नायादित्यर्थः. वः इति बहुवचनेन सर्वसमत्वं सूचितम्. माययास्पृष्टस्य तस्य कथं रक्षकत्वं भवत्वित्यत
अहं श्रीमानिति. श्रीनित्यमस्यास्तीति श्रीमान् माया विनाभूदित्यर्थः. ननु बहूनां रक्षणपरिपन्थिनां विद्यमा-
न्नाक्तयमस्य रक्षकत्वमित्याह. जिष्णुरिति. जयनशीलः इत्यर्थः. तथा च रक्षणपरिपन्थिनोऽपि तद्वशगा
ति भावः. इदानीं वः इति बहुवचनोक्तं सर्वसमत्वं दृढयितुमवतारविशेषान्विशेषणमुखेनाह. करण इति. कं
उत्तराणि गच्छतीति करणः. मत्स्यकूर्मावतारवानित्यर्थः. पुनः अरणः न विद्यते रणः संग्रामो यस्य स तथा.
अनेन च ब्रह्मकर्ममात्रेण प्रणयी वामनावतारोक्तो भवति. यस्येति शेषः. स कः. यस्यं विष्णोः राणः रणस्यायं
रणः रणसंबन्धीत्यर्थः. रणरणः रणाच्छब्दाज्जायमानो रणः शब्दो रणरणः प्रतिशब्दः रणोवारणः रणस्य उः
व्यपं व्रणादिवहं येषां ते रणवः वीराः तान् वारयतीति रणोवारणो अभूत्. उकारस्त्वह लक्षणम्. अनेन
द्वैतवतारोक्तो भवति. कः सः. येन अरं शीघ्रं अरीणां समूहो आरं अरिवृन्दं मिनोति हिनस्तीति आरमाः
ते आरमा अरिकुलनिहन्त्रा रमा लक्ष्मीर्विप्रेभ्यो विश्राणिता दत्ता. तया रमया रमते असौ रमारमो विष्णुस्त-
न्निभमन्ते ते रमारमरमाः ब्राह्मणास्तान् आरमयति आह्लादयति सः तथा आस बभूवेत्यर्थः. अनेन क्षत्रिया-
न्वर्षाण्युरामावतारोक्तो भवति. पु० क०. उदयोदयः. याति प्राप्नोतीति यः नयः अयः अप्राप्तः उदयो येन तत्
लोदयं भूधरादि. उत् उद्धृतं अयोदयं अप्राप्तोदयं जलनिमग्नं भूधरादि येन सः तथा. अनेन आदिवराहोक्तो
भवति. पु० क०. अदयदयः अदयेषु दयते स तथा. क्रूरेष्वपि दयावानित्यर्थः अनेन बौद्धावतारोक्तो भवति.
पु० क०. दायोदयोदेदयः दायार्थं विभागार्थं उद्धृतं अयो लोहमयं शस्त्रं यैस्ते दायोदयाः धार्तराष्ट्राः तान्धति
शब्दवतीति तथाविधोऽर्जुनः तस्मिन् देयते स तथा. अनेन कृष्णावतारोक्तो भवति. पु० क०. अभीरभी-
रः पाह्णनाहरणादिभ्यो कृत्येभ्यो अभीरा निर्भयाः रावणादयस्तेषु भियै भयार्थं रमते रामस्येन वर्तते स
अनेन रामावतारोक्तो भवति. पु० क०. अभीराभीरभीसारभीः अभीराः शूराः भीराः कातराः
अभीर कोट्या लोभादिवशात् भियं सारयन्ति प्रयच्छन्ति ते दुष्टम्लेच्छास्तेषां भी यस्यात् स तथा. अनेन
अवतारोक्तो भवति.

(१). हे राजन् तव पायकगणा सेवकलोका उत्तरङ्गकलितोरुकटारीमाजिराः उत्तरङ्गा अतिमुदिताः कलि-
 सदाः सज्जितपृथुलकपोला ये अरीमाः शत्रुगजास्तेषां योऽसौ आजिः संप्रामः तं राति ददातीति ते सन्तु.
 नृणः भयंकरमालाः भृकुटीभीषणललाटाः सन्तु. तैः पायकगणैः इलावः पृथ्वीरक्षकः इलाविजितकंदर्प-
 णो अगोहरं अगोप्रहं यथा स्यात्तथैव गां पुरुषां जय परदेवतात्मीयान्कुरु.

बाकी बहाया । तदपि दहति चित्तं माक कया मैं करोंगी मदनसरसि भूयः कया बला आ-
ग लागी ॥ २ ॥ नूनं बादलशाइ शोहपसरी निःसाणशब्दः खरः शत्रुं पाडि लुटालियो
विहणिसो एवं भणन्त्युद्धटाः । रूढे गर्दभरामघालि सहसा रे कं तमेरे कहे कण्ठे पाणि-
वेशि याहि शरणं श्रीमल्लदेवं प्रभुम् ॥ ३ ॥

जातिः ।

मयूरः ॥ मण्डलीकृत्य बर्हीणि कण्ठैर्मधुरगीतिभिः । कलापिनः प्रनृत्यन्ति काले जीष्-
तमालिनि ॥ १ ॥ पारावतः ॥ कलकणितगर्भेण कण्ठेनाघूर्णितेक्षणः । पारावतः पराह-
त्य रिरंसुश्रुत्वति प्रियाम् ॥ २ ॥ वक्रः ॥ नालेनेव स्थित्वा पादेनैकेन कुञ्चितग्रीवम् ।
जनयति कुमुदभ्रान्तिं वृद्धवको बालमत्स्यानाम् ॥ ३ ॥ स्थित्वा धैर्यादुपास्मः समजठरशि-
राश्चक्रमूर्तिर्मुहूर्तं धूर्तः संत्यक्ततीरः कतिचिदपि पदान्युच्चकैः कुञ्चिताङ्घ्रिः । पश्चाद्भीति-
प्रसार्य त्वरितगतिरपां मध्यमाविश्य चञ्चवा चञ्चन्तीमूर्ध्वकण्ठः कथमपि शफरीं स्फारि-
ताक्षो वकोऽस्ति ॥ ४ ॥ कुक्कुटः ॥ न्यञ्चञ्चञ्चलचञ्चुचुम्बनचलचूडाग्रमुग्रपतच्चक्राकार-
करालकेसरसटास्फारस्फुरत्कन्धरम् । वारंवारमुदङ्घ्रिचञ्चलघनभ्रश्यन्नखक्षुण्णयोर्दृष्टा कुक्कुट-
योर्द्वयोः स्थितिरिति क्रूरक्रमं युध्यतोः ॥ ५ ॥ पक्षावुत्क्षिप्य धुन्वन्सकलतनुरुहान्भोगवि-
स्तारितात्मा प्रागेवोडीननिद्रः स्फुरदरुणकरोद्भासितं खं निरीक्ष्य । प्रातः प्रोत्थाय नीडे
स्थितचपलतनुर्ध्वरध्वानमुच्चैरुद्धीवं पूर्वकायोननतविकटसटः कुक्कुटो रारटीति ॥ ६ ॥
सर्पः ॥ आलोकत्रस्तनारीकृतसभयमहानादधावज्जनौघव्याप्तद्वारप्रदेशप्रचुरकलकलार्क-
नस्तब्धचक्षुः । काष्ठं दण्डं गृहाणेत्यतिमुखरजनैस्ताडितो लोष्ठघातैर्भीतः सर्पो गृहस्थान-
धिगतविवरः कोणतः कोणमेति ॥ ७ ॥ बालाः ॥ धूलीधूसरतनवो राज्यस्थितिरचनक-
ल्पितैकनृपाः । कृतमुखवाद्यविकाराः क्रीडन्ति सुनिर्भरं बालाः ॥ ८ ॥ अकूर्चरम्भोऽपि
प्रतिचुनुकदेशं करतलं प्रतिज्ञायां कुर्वन्त्युवतिषु दृशं स्निग्धतरलम् । कुमारोऽहंकारात्परि-
पदि समानानगणयन्भुजौ वक्षः पश्यन्नववयसि कान्तिं वितनुते ॥ ९ ॥ आयातो भवतः
पितेति सहसा मातुर्निशम्योदितं धूलीधूसरितो विहाय शिशुभिः क्रीडारसान्प्रस्तुताम् ।
दूरात्स्मेरमुखः प्रसार्य ललितं बाहुद्वयं बालको धन्यस्यास्य पुरः समेति परया प्रीत्या र-
न्धर्वरम् ॥ १० ॥ शूरः ॥ खड्गहस्तोऽरिमालोक्य हर्षामर्षसमन्वितः । शूरः पुलकितो रक्त-
नेत्रो हसति जृम्भते ॥ ११ ॥ पथिकः ॥ गायति हसति च नृत्यति हृदयेन धृतां प्रियां
विचिन्तयति । समविषमं न च विन्दति गृहगमनसमुत्सुकः पथिकः ॥ १२ ॥ मातर्वर्षपरे
दयां कुरु मयि श्रान्तेऽद्य वैदेशिके द्वारालिन्दककोणके सुनिभृतं यास्यामि सुप्त्वा निशि ।
इत्युक्ते सहसा प्रचण्डगृहिणीवाक्येन निर्भीक्ष्णः स्तब्धं न्यस्य पलालमुष्टिविभवः पान्यः

पुनः प्रस्थितः ॥ १३ ॥ भद्रं ते सदृशं यदध्वगशतैः कीर्तिस्तवालम्ब्यते स्थाने रूपमनु-
 तमं मुकुतिना दानेन कर्णो जितः । इत्यालोक्य भृशं दृशा करुणया शीतातुरेण स्तुतः
 अथैकपलालमुष्टिरुचिना गर्वायते होलिकः ॥ १४ ॥ कलमकण्डनीगीतयः ॥ विलास-
 मृणोष्ठसन्मुशालोलदोः कन्दलीपरस्परपरिस्खलद्वलयनिःश्वनोद्वन्धुराः । लसन्ति कल-
 हंलुतिप्रसभकस्पितोरुःस्थलन्नुटद्रमकसंकुलाः कलमकण्डनीगीतयः ॥ १५ ॥ हयः ॥ या-
 न्चकलितो वायुरेकीभवितुमर्हति । तावदेव तुरंगोऽयमाजगाम जगाम च ॥ १६ ॥ मण्डले
 मण्डलाकारो रेखा वाजीमयी जवे । सव्यापसव्ये द्विमुखे नकुलाधिष्ठितो हयः ॥ १७ ॥
 पुनो नुनः पश्चाद्भजति विधृतश्चोच्छ्रिततनुः समुत्पत्योत्तानः पतति पथि लोकान्प्रविशति ।
 हयः किञ्चिद्वच्छेद्यदि नयति पत्तिः क्वचिदहो कशाघाते तिष्ठत्यथ चरणघातेन खनति
 ॥ १८ ॥ आकर्षन्निव गां वसन्निव खुरौ पश्चार्धमुद्रन्निव स्वीकुर्वन्निव खं पिवन्निव
 शिपो वायून्सपुष्पान्निव । साङ्गारप्रकरां स्पृशन्निव भुवं छायाममृष्यन्निव प्रेङ्खन्नामर-
 गैर्यमानवदनः श्रीमान्हयो धावति ॥ १९ ॥ रासभः ॥ आघ्रायाघ्राय गन्धं विकटमु-
 क्तये दर्शयन्दन्तपङ्क्तिं धावत्युन्मुक्तनादो मुहुरपि च रसादंग्रया पृष्ठलग्नः । गर्दभ्याः
 अदृशतद्विगुणितसुरतप्रीतिराकृष्टशिश्नो वेगादारुह्य मुह्यन्नवतरति खरः खण्डितेच्छाश्रिरेण
 ॥ २० ॥ अजः ॥ घ्रात्वा श्रोणीमजाया विततमभिमुखं वक्रसंकोचभङ्गं स्थित्वा सूर्य
 मीदीप्य प्रविकसितसटो घट्टयन्क्षमां खुरेण । बौबोकारान्प्रकुर्वन्मणिशकलनिभं चालयन्ने-
 र्वृष्णं छागश्चादूनेकांश्चतुर इव विटो मन्मथान्धः करोति ॥ २१ ॥ मेषः ॥ पार्श्वास्फा-
 त्रप्रलेपाच्चटुलितचरणोल्लेखिताकाशदेशः संघट्टाटोपकोपप्रसरितरसनापल्लवालीढसृकः । किं-
 तिलाचीकृतास्यः स्फुरदधरपुटः स्फारिताताम्रचक्षुर्घोणाघाताभिलाषादपसरति रुषं दर्शय-
 न्ने मेषः ॥ २२ ॥ कृकलासः ॥ ग्रीष्मादित्यकरप्रतप्तसिकतामध्योपविष्टः सुखं शेते
 शैवरो मरुस्थलभुवि प्रोथं निधाय क्षितौ । गुञ्जज्जाहककण्टकाहतमरुदूतोत्पतद्भूलिभि-
 ल्लिङ्गाङ्गः कृकलासकोऽपि निभृतं मार्तण्डमुद्दीक्ष्यते ॥ २३ ॥ पुलिन्दः ॥ वामस्क-
 न्निपण्णशार्ङ्गकुटिलप्रान्तार्पिताधोमुखस्पन्दच्छोणितलम्बमानशशकान्वेणीस्खलच्चामरान् ।
 ज्ञातप्रोक्तकोपोतपोतनिपतद्रक्ताक्ततूणीरकान्सोऽपश्यत्कारिकुम्भभेदजनितास्कन्दान्पुलिन्दान्पुरः
 ॥ २४ ॥ सिंहः ॥ गर्जनहरिः साम्भसि शैलकुञ्जे प्रतिध्वनीनात्मरुतान्निशम्य । पदं
 क्रम्य क्रमितुं सरोषः प्रतर्कयन्नन्यमृगेन्द्रनादम् ॥ २५ ॥ लीढग्रस्तविपाण्डुराग्रनखयोरा-
 त्तदीर्णं मुखं विन्यस्याग्रिमयोर्युगे चरणयोः सद्वो विभिन्नाद्विपः । एतस्मिन्मदगन्धवासि-
 नः सावज्ञतिर्यक्कलत्सृकान्ताहतिधूतलोलमधुपः कुञ्जेषु शेते हरिः ॥ २६ ॥ पश्यो-
 न्दवाञ्चदञ्चितवपुः पश्चार्धपूर्वार्धभाक्स्तब्धोत्तानितपृष्ठनिष्ठितमनाग्भुग्राग्रलाङ्गूलभृत् । दं-
 त्रोदिविशङ्कटास्यकुहरः कुर्वन्सटामुत्कटामुत्कर्णः कुरुते क्रमं करिपतौ क्रूराकृतिः केसरी

॥ २७ ॥ उत्कर्णोऽयमकाण्डचण्डिमपटुः स्फारस्फुरत्केसरः कूराकारकरालवक्रविकटस्त-
ब्धोर्ध्वलाङ्गुलभृत् । चित्रेणापि न शक्यतेऽभिलिखितुं सर्वाङ्गसंकोचनाच्चीत्कुर्वद्भिरिकुञ्ज-
अरशिरःकुञ्जस्थलस्थो हरिः ॥ २८ ॥ करिणः ॥ अम्भोमुचां सलिलमुद्रमतां निशी-
तालीवनेषु निभृतं स्थिरकर्णतालाः । आकर्णयन्ति करिणोऽर्धनिमीलिताक्षा धारारवान्द-
शनकोटिनिषण्णहस्ताः ॥ २९ ॥ भल्लः ॥ नयनपथनिरोधाध्वाननिर्धूतमाला भ्रमदधि-
रलरोमस्तोमबद्धान्वकारः । कृमिकवलनलोभोत्स्वातवल्मीकरन्ध्रोत्थितफणिफणघातैरुच्छल-
त्येष भल्लः ॥ ३० ॥ कपिः ॥ यदर्काशुक्लान्तस्फुरदरुणपुण्योदरधिया प्रविष्टो ना-
सान्तः कणितमणिडिम्बः प्रकुरुते । कपिः स्थित्वा स्थित्वा तदिदमनुशृण्वन्वि-
कितो धुनोत्यास्यं रौति प्रचलति चलत्युच्छलति च ॥ ३१ ॥ महोक्षाः ॥ गर्जित्वा मेघ-
धीरं प्रथममथ शनैर्मण्डलीकृत्य देहं शृङ्गाभ्यां भीषयन्तावभिमुखमवनीं दारयन्तौ खुराग्रैः ।
मन्दं मन्दं समेत्य स्थिरनिहितपदं दन्तघातौ सरोषं युध्येते चालयन्तौ कुटिलितमसकृत्-
च्छमेतौ महोक्षौ ॥ ३२ ॥ धेनुः ॥ आहत्याहत्य मूर्ध्ना द्रुतमनुपिबतः प्रस्तुतं मातुरोषः
किञ्चित्कुञ्जैकजानोरनवरतचलच्चारुपुच्छस्य धेनुः । उत्तीर्णं तर्णकस्य प्रियतनयतया दत्त-
हुंकारमुद्रा विह्वलसत्क्षीरधारालवशबलमुखस्याङ्गमातृप्ति लेढि ॥ ३३ ॥ चातकः ॥ दम्भोलि-
स्फूर्जदम्भोधरविपुलतडिदम्भगम्भीरनादैरम्भःसंभारसंभावनकुतुकिकुलं चातकानां प्रनृत्यत ।
ऊर्ध्वं विन्यस्तचञ्चूपुटमुपरि परिभ्रास्यदुत्पातवातैरम्भोदोन्मुक्तमम्भःकणमपि न चिराल्पाय-
नम्रं मिथोऽभूत ॥ ३४ ॥

इति श्रीसुभाषितरत्नभाण्डागारे चतुर्थं प्रकरणं समाप्तम् ।

प्रकरणम् ५।

सूर्यान्योक्तयः ।

त्वेवोदयः श्लाघ्यः कोऽन्येषामुदयग्रहः । न तमांसि न तेजांसि यस्मिन्नभ्युदिते सति
 ॥ १ ॥ खद्योतो द्योतते तावद्यावन्नोदयते शशी । उदिते तु सैहस्वांशौ न खद्योतो न चन्द्र-
 ॥ २ ॥ तस्यैवाभ्युदयो भूयाद्भानोर्यस्योदये सति । विकासभाजो जायन्ते गुणिनः कम-
 ॥ ३ ॥ निमीलनाय पद्मानामुदयायाल्पतेजसाम् । तमसामवकाशाय व्रजत्यस्तमसौ
 ॥ ४ ॥ कैरस्फोटोऽर्धैरत्यागस्तेजोहानिः सरागता । वारुणीसंगतावस्था भानुनाप्यनु-
 ॥ ५ ॥ अजस्रं लसत्पद्मिनीवृन्दसङ्गं मधूनि प्रकामं पिवन्तं मिलिन्दम् । रविर्मोच्य-
 कञ्जकारागृहेभ्यो दयालुर्हि नो द्रष्टुवद्दोषदर्शी ॥ ६ ॥ एतावत्सरसिजकुङ्कुलस्य कृत्यं भि-
 ज्ञात्मः सरसि विनिर्गमो बहिर्यत् । आमोदो विकसनमिन्दिरानिवासस्तत्सर्वं दिनकरकृत्य-
 ॥ ७ ॥ देवो हरिर्वहतु वक्षसि कौस्तुभं तन्मन्ये च काचन पुनर्द्युमणेः प्रतिष्ठा ।
 द्यादसंगतिसमर्पितसौरभाणि धत्ते स एव शिरसा सरसीरुहाणि ॥ ८ ॥ उद्यन्त्वमूनि सुव-
 र्गममहान् चन्द्रोऽप्यलं भुवनमण्डलमण्डनाय । सूर्योदये न तदुदेति च अस्तमेति
 चोदितेन दिनमस्तमितेन रात्रिः ॥ ९ ॥ अधिगमनमनेकास्तारका राजमानाः प्रतिगृहमपि
 शेषाः प्राप्नुवन्ति प्रतिष्ठाम् । दिशि दिशि विकसन्तः सन्ति खद्योतपाताः सवितरि उदिते-
 श्मिन् नु लोकैरलोकि ॥ १० ॥ गते तस्मिन्भानौ त्रिभुवनसमुन्मेषविरहव्यथां चन्द्रो
 न्यत्यनुचितमितो नास्ति किमपि । इदं चेतस्तापं जनयतितरामत्र यदमी प्रदीपाः संजाता-
 निभिरहतवद्बोद्धुरशिखाः ॥ ११ ॥ क्षीपां क्षामीकृत्य प्रसममुपहृत्याम्बु सरितां प्रताप्योर्वी-
 र्यां तरुगहनमुच्छोष्य सकलम् । क्व संप्रत्युष्णांशुर्गत इति तदन्वेषणपरास्तर्द्धिदीपालोकै-
 र्दिशि दिशि चरन्तीह जलदाः ॥ १२ ॥ पातेः पूष्णो भवति महते नोपतापाय यस्मात्का-
 ज्ञास्तं क इह न गता यान्ति यास्यन्ति चान्ये । एतावच्च व्यथयति यदालोकबाह्यैस्तमो-
 मितस्मिन्नेव प्रकृतिमहति व्योम्नि लब्धोऽवकाशः ॥ १३ ॥ पततु नमसो गच्छत्वस्तं निम-
 म्बु वारिधौ व्रजतु वरुणागारद्वारं प्रभाभिरनादृतः । तदपि तरणिर्दत्वा पादं शिरःसु-
 तेषूपां दलिततिमिरव्रातः प्रातः पुनः सकृदेप्यति ॥ १४ ॥ येनोन्मथ्य तमांस्यलङ्घनघ-
 न्यर्षानि सर्वं जगच्चक्षुष्मत्परमार्थतः कृतमिदं देवेन तिग्मत्विषा । तस्मिन्नस्तमिते विवस्वति
 नैयान्कूरो जनो दुर्जनो यद्वधाति धृतिं शशाङ्कशकला लोके प्रदीपेऽथवा ॥ १५ ॥

१. व्योतिरिङ्गणः. २. सूर्ये. ३. किरणाः; (पक्षे) हस्ताः. ४. आकाशम्; (पक्षे) वस्त्रम्. ५. वरुणा
 ६. (पक्षे) मद्यविशेषः. ६. रात्रिम्. ७. कृशां कृत्वा. ८. तडिदेव दीपस्तस्यालोकः प्रकाशस्तैः.

यत्पादाः शिरसा न केन विधृताः पृथ्वीभृतां मध्यतस्तस्मिन्भासैवति राहुणा कैवलिते लोक-
त्रयीचक्षुषि । खद्योतैः स्फुरितं तमोभिरुदितं ताराभिरुज्जृम्भितं धूकैरुत्थितमाः किमत्र
करवै किं किं न कैश्चेष्टितम् ॥ १६ ॥ पूर्वाह्ने प्रतिबोध्य पङ्कजवनान्युत्सार्य नैशं तपः
कृत्वा चन्द्रमसं प्रकाशरहितं निस्तेजसं तेजसा । मध्याह्ने सरितां पयः प्रविततैरापीय दीप्तैः
करैः सायाह्ने रविरस्तमेति विवशः किं नाम शोच्यं भवेत् ॥ १७ ॥

चन्द्रान्योक्तयः ।

आलोर्किवन्तः सन्त्येव भूयांसो भास्करादयः । कलावानेव तु ग्रीवाद्वावकर्मणि कर्मठः
॥ १ ॥ दैवाद्यद्यपि तुल्योऽभूद्भूतेशस्य परिग्रहः । तथापि किं कैपालानि तुलां यान्ति कला-
निधेः ॥ २ ॥ अहो नक्षत्रराजस्य साभिमानं विचेष्टितम् । परिक्षीणस्य वक्रत्वं संपूर्णस्य
सुवृत्तता ॥ ३ ॥ व्यज्यमानकलङ्कस्य वृद्धौ सति कलानिधेः । आशास्महे वयं पूर्वा सर्व-
श्चाव्यां कृशां दशाम् ॥ ४ ॥ क्षीणः क्षीणः समीपत्वं पूर्णः पूर्णोऽतिदूरताम् । उपैति
मित्राद्यश्चन्द्रो युक्तं तन्मलिनोत्पन्नः ॥ ५ ॥ निशाचरोऽपि दीनोऽपि सकलङ्कोऽपि चन्द्रमाः ।
चकोरीनयनद्वन्द्वमानन्दयति चन्द्रमाः ॥ ६ ॥ हरमुकुटे सुरतटिनीनिकटस्थितिलाभतो द्विजेन्द्रे-
ण । अपि गरलं फणिफूत्कृतिरीक्षणीतीक्ष्णांशुशुक्षणिः क्षान्तः ॥ ७ ॥ निजकरनिकरसमृद्ध्या
धवल्य भुवनानि पार्वण शशाङ्क । सुचिरं हन्त न सहते हतविधिरिह सुस्थितं कमपि ॥ ८ ॥
यद्यपि शिरोऽधिरोहति रौद्रक्रोधेन सिंहिकातनयः । त्यजति न शरणं यातं सागरसूनुर्मृगं व-
दपि ॥ ९ ॥ प्रोषितवति रजनिकरे बन्धुतया न खलु कैरवाण्येव । म्लायन्ति किंतु सहसा भुव-
नान्यपि तमासि मज्जन्ति ॥ १० ॥ निधेः कलानामपि रीतिरेषा मर्माणि मे संस्पृशतीव भूयः ।
कुतो विशेषात्कुमुदेऽनुरागः कुतो विरागश्च कुशेशयेषु ॥ ११ ॥ निष्पीडितो यद्यपि दैव-
योगान्निशाकरश्चापि विधुंतुदेन । तथापि पीयूषविशेषवर्षी सुधाकरः कैरवकाननेषु ॥ १२ ॥
वक्रोऽस्तु बाल्ये तदनु प्रवृद्धः कलङ्कवानस्तु जडोऽस्तु चन्द्रः । महेशमौलौ च पदं दधातु
जायेत वन्द्यो विविधोपकारात् ॥ १३ ॥ तारागणाश्चन्द्रमसं भजन्ते न जातु नैथिं नलि-
नाकराणाम् । एतावता तस्य किमस्ति हानिर्ज्ञाता तयोरन्तरमेष लोकः ॥ १४ ॥ यस्यो-
दयेनैव दिशां प्रसादस्तापापनोदोऽपि जगत्रयस्य । चकोरचञ्चूपुटपारणे तु चन्द्रस्य तस्या-
स्ति कियान्प्रयासः ॥ १५ ॥ नयनमसि जनार्दनस्य शंभोर्मुकुटमणिः सुदृशां त्वमादि-
देवः । त्यजसि न मृगमात्रमेकमिन्दो चिरमिति येन कलङ्किनं वदन्ति ॥ १६ ॥ विरम

१. किरणाः; (पक्षे) चरणाः. २. शैलानाम्; (पक्षे) राज्ञाम्. ३. सूर्ये. ४. ग्रस्ते. ५. दिवान्धैः.
६. उन्निद्राणि कृत्वा. ७. निशासंबन्धि. ८. प्रकाशवन्तः. ९. बहवः. १०. पाषाणः. ११. समर्थः. १२. क-
पालास्त्रीनि. १३. सूर्योत्; (पक्षे) स्त्रिगधात्. १४. कलङ्किनः. १५. तृतीयनेत्रस्थितस्तीक्ष्णाग्निः. १६. रा-
हुणा. १७. कुमुदवनेषु. १८. सूर्यम्.

[५० ९]

विभिर साहसादमुष्माद्यदि रविरस्तमितः स्वतस्ततः किम् । कैलयसि न पुरो महोर्मिधारा-
 वृत्तिविधिरभ्युदयत्ययं शशाङ्कः ॥ १७ ॥ आस्ते विधुः परमनिर्वृत एव मौलौ शंभोरिति
 विनगतीजनचित्तवृत्तिः । अन्तर्निगूढनयनानलदाहदुःखं जानाति कः परमृते वत शीतर-
 सेः ॥ १८ ॥ एकैव सामृतमयी सुतरामनर्घ्या काप्यस्त्यसौ हिमकरस्य कला ययैव ।
 आरोपितो गुणविदा परमेश्वरेण चूडामणौ न गणितोऽस्य कलङ्कदोषः ॥ १९ ॥ श्रेयान्वि-
 ष्वेदुल्लपक्षपरिक्षयोऽपि नो पूर्णतापि जलधेरिह वर्णनीया । यद्धारि न स्पृशति हन्त
 पञ्चजनोऽपि यस्मामृतैर्मखभुजोऽपि मुदं लभन्ते ॥ २० ॥ मौरस्य मित्रमसि किं च सुधा-
 मृत्यु शंभावपि प्रेणयितां प्रकटीकरोषि । विश्वासपात्रमसि यद्विषतोस्तयोरप्येतत्तत्र प्रक-
 तिमुदतनोश्चरित्रम् ॥ २१ ॥ रत्नाकरो जनयिता सहजश्च वर्गाः किं कथ्यताममृतकौस्तु-
 षमारिजाताः । किं तैरचिन्त्यमिह तत्पुनरन्यदेव तत्त्वान्तरं कुमुदवन्धुरसौ यदिन्दुः ॥ २२ ॥
 मदन्यासं क्षितिधरगुरोर्मूर्ध्नि कृत्वा सुमेरोः क्रान्तं येन क्षपिततमसा मध्यमं धाम विष्णोः ।
 प्रोक्ष्य चन्द्रः पतति गगनादल्पशेषे मयूखे दूरारोहो भवति महतामप्यपभ्रंशहेतुः ॥ २३ ॥ यज्जा-
 त्रेषि पयोनिधौ हरजटाजूटे प्रसिद्धो च यद्विश्वस्योदरदीपकोऽसि विधिना सृष्टोऽसि यच्चा-
 रैः । आतः शीतमयूख सर्वमधुना म्लानीकृतं तत्त्वया राजीवं यदपास्य कैरवकुलं नीतं विकासा-
 तम् ॥ २४ ॥ पीयुषं वपुषोऽस्य हेतुरुदयो विश्वस्य नेत्रोत्सवः झुष्टं भानुकैरैरिदं त्रिभुवनं
 ओक्ताभरैः सिञ्चति । सर्वाशाप्रतिरोधकान्धतमसध्वंसाय बद्धोद्यमो धिग्धातारमिहापि लक्ष्म
 निक्षितुं यस्य प्रवृत्तं मनः ॥ २५ ॥ उच्चैः स्थानकृतोदयैर्बहुविधैर्ज्योतिर्मिरुद्यत्प्रभैः शुक्राद्यैः
 किमपीभिरत्र वितथां प्रौढिं दधानैरपि । यावल्लोकतमोपहेन भवता लक्ष्मीर्न विस्तार्यते ताव-
 द्बद्ध कथं प्रयाति परमां वृद्धिं स रत्नाकरः ॥ २६ ॥ जन्म क्षीरमहार्णवे सहभुवः श्री-
 प्रिजातादयो बिम्बं यस्य सुधामयं त्रिभुवनाधीशस्य मूर्ध्नि स्थितिः । इत्थं सर्वचराचरप्रि-
 क्को यस्योदये चेद्भवेत्संकोचः कमलस्य दुष्कृतिरसौ निन्द्यो न ताराधिपः ॥ २७ ॥ इन्दुं
 निन्दतु नाम वाय नलिनीं निन्दतु चक्राद्वयान्नैवानेन सुधाकरस्य सुषमा हानिर्न वा दुर्यशः ।
 तेनैव कृतार्थतास्य जनता यन्मोदमालम्बते यज्योत्स्नासु चिरं चकोरपरिषच्चञ्चूपुटं न्य-
 षति ॥ २८ ॥ लक्ष्मीकेलिगृहे कुशेशयदृशां पाणिद्युतिद्रोहिणि श्यामासूक्तिमुधासहोदर-
 पुमस्यन्दसंदोहिनि । जीवातुस्त्रिदिवौकसां त्रिजगतामप्यायनं चन्द्रमास्त्वं चेदम्बुरुहेन
 जगति गुणश्लाघा वतास्तं गता ॥ २९ ॥ यातेयं रजनी सहैव भवता भावी प्रकाशो दिशां
 प्रेणपि चिरं चकोरनिचयैः स्थैर्यं क्वचित्कानने । उद्यद्धारुणचण्डभानुजदवज्वाले जगन्मण्डले
 यो चन्द्र समर्प्य कैरवकुलं व्योमान्तमालम्बसे ॥ ३० ॥ नक्षत्राणि बहूनि सन्तिः परितः पूर्णो-
 न्यम्बरे किं तैः शान्तिमुपैति दीर्घतिमिरं किंवाधिर्जृम्भते । किं स्यादार्तचकोरपा-

१. अथवावलमारम्भात्. २. पश्यसि. ३. गुप्तः. ४. मदनस्य. ५. प्रीतिम्. ६. नक्षत्रैः. ७. समुद्रः.

रणविधिर्भ्रातः सुधादीधिते तन्नूनं भुवनैकतापशमनः श्लाघ्यस्तवैवोदयः ॥ ३१ ॥ धर्मात्
मालतलानलैः कवलिता कण्ठस्थहालाहलैरालीढाय जटोटवीविलुठितैरौशीविषाणां गणैः ।
छन्ना भस्मभिराहतास्थिपटलैः छिन्नार्द्रचर्माम्बरैः स्वीयां मुञ्चति माधुरीं हरशिरोरत्नं
किमिन्दोः कला ॥ ३२ ॥ श्रीमाहेश्वरमौलिमण्डनमणिर्वैश्वंभरं मोचनं त्वं रत्नाकरसंभवः
किमपरं भूदेवदेवो भवान् । यद्व्यालानलसङ्गदोषरभसाद्वन्द्वहसे नोग्रजा व्रातं तत्किमि-
हास्ति ते सुमनसश्चित्रं कलानां विधेः ॥ ३३ ॥ येनास्यभ्युदितेन चन्द्र गमितः क्लान्ति
रवौ तत्र ते युज्येत प्रतिकर्तुमेव न पुनस्तस्यैव पादग्रहः । क्षीणेनैतदनुष्ठितं यदि ततः किं
लज्जसे नो मनागस्त्वेवं जडधामता तु भवतो यद्वचोमि विस्फूर्जसे ॥ ३४ ॥

मेघान्योक्तयः ।

। प्रौढेष्यस्य मौलिन्यं दोषः कोऽभीष्टवर्षिणः । शारदाभ्रस्य शुभ्रत्वं वद कुत्रोपयु-
ज्यते ॥ १ ॥ चातकः स्वानुमानेन जलं प्रार्थयतेऽम्बुदात् । स स्वौदार्यतया सर्वां ज्ञावय-
त्यम्बुना महीम् ॥ २ ॥ त्वयि वर्षति पर्जन्ये सर्वे पल्लविता द्रुमाः । अस्माकमर्कवृक्षाणां
पूर्वपत्रेषु संशयः ॥ ३ ॥ आसन्यावन्ति याच्ञासु चातकाश्रूणि चाम्बुद । तावन्तोऽपि
त्वया मेघ न मुक्ता वारिबिन्दवः ॥ ४ ॥ त्वमेव चातकाधार इति केषां न गोचरः । विग-
म्भोधर तस्यापि कार्पण्योक्तिं प्रतीक्षसे ॥ ५ ॥ यदम्बुकणमादाय प्राप्तोऽसि जलदोह-
तिम् । तस्योपर्यम्बुर्धेर्जन्सलिलस्योचितैव ते ॥ ६ ॥ नोपेक्षा न च दाक्षिण्यं न प्रीतिर्न च
संगतिः । तथापि हरते तापं लोकानामुद्यतो घनः ॥ ७ ॥ समागमिष्यताम्भोद वेति कः
समयं तव । रौति नो यदि सारङ्गस्तदोज्ज्वैः खे पुरःसरः ॥ ८ ॥ आश्रयः कियतामेष तरुः
सन्मार्गमाश्रितः । पाथोद सिच्यतां काले नोपेक्ष्यो दूरभावतः ॥ ९ ॥ सन्ति कूपाः स्फुर-
द्रूपाः सागरः सरितस्तथा । तथापि चातकस्यैको फलदो जलदोदयः ॥ १० ॥ नदेभ्योऽपि
हृदेभ्योऽपि पिवन्त्यन्ये सदा पयः । चातकस्य तु जीमूत भवानेवावलम्बनम् ॥ ११ ॥
एकस्य तस्य मन्ये धन्यामभ्युन्नतिं जलधरस्य । विश्वं सशैलकाननमाननमवलोकते यस्य
॥ १२ ॥ संप्रति न कल्पतरवो न सिद्धयो नापि देवता वरदाः । जलद त्वयि विश्रा-
म्यति सृष्टिरियं भुवनलोकस्य ॥ १३ ॥ क्षणदृष्टनष्टतडितो निजसंपत्तेः पयोदनिबहेन ।
ज्ञातुं साधु यदुचितं भुवनेभ्यो वितरता वारि ॥ १४ ॥ जलधर जलभरनिकरैरपहर परि-
तापमुद्धतं जगतः । नो चेदपसर दूरं हिमकरकरदर्शनं वितर ॥ १५ ॥ अयि जलद यदि न
दास्यसि कतिचित्त्वं चातकाय जलकणिकाः । तदयमचिरेण भविता सलिलाञ्जलिदानयो-

१. तापिता. २. जटारूपा या अटवी अरण्यं तस्मिन्विलुठितैः. ३. सर्पाणाम्. ४. क्लेदयुक्ता. ५. प्रा-
ष्टकालिकस्य. ६. मलिनताम्.

[१०९]

यस्ते ॥ १६ ॥ नैताः स्वयमुपभोक्ष्यसि मोक्ष्यसि जलदोखरादिषु कापि । तर्त्तिकं तत्र न
 पुञ्चसि मुक्ता मुक्ता भवन्ति यत्रापः ॥ १७ ॥ वरतरुविघटनपटवः कटवः क्रन्दन्ति वाय-
 नो बहवः । तत्कुसुमबहुलपरिमलगुणविन्यासे कृती त्वेकः ॥ १८ ॥ धीरध्वनिभिरलं ते
 नीद मे मासिको गर्भः । उन्मैदवारणबुद्ध्या मध्ये जठरं समुच्छलति ॥ १९ ॥ अहम-
 सि नीलकण्ठस्तुष्येऽहं शब्दमात्रेण । नाहं जलद कदाचिच्चातक इव जीवनं याचे ॥ २० ॥
 जलदः समुद्रसेवामाचरति समग्रभुवनभरणाय । कुरुते तौमपि हर्तमतिरात्मभरिर्निर्गमौ-
 गिभिः ॥ २१ ॥ एतदत्र पथिकैकजीवितं पश्य शुष्यतितरां महत्सरः । धिक्कुधाम्बुधर रुद्ध-
 मतिर्विधिता किमिह तेऽद्विवाहिनी ॥ २२ ॥ मुञ्च मुञ्च सलिलं दयानिधे नास्ति नास्ति
 ममो विलम्बने । अद्य चातककुले मृते पुनर्वारि वारिधर किं करिष्यसि ॥ २३ ॥ चात-
 कस्य खलु चञ्चुसंपुटे नो पतन्ति किल वारिविन्दवः । सागरीकृतमहीतलस्य किं दोष एव
 रुद्धस्य दीयते ॥ २४ ॥ आपो विमुक्ताः क्वचिदाप एव क्वचिन्न किञ्चिद्भरलं क्वचिच्च ।
 तस्मिन्विमुक्ताः प्रभवन्ति मुक्ताः पयोद तस्मिन्विमुखः कुतस्त्वम् ॥ २५ ॥ पानीयमानीय
 परिश्रमेण पाथोद पाथोनिधिमध्यतस्त्वम् । कल्पद्रुमे सीदति सामिलापे महोपरे मुञ्चसि
 किमिति ॥ २६ ॥ गर्जितवधिरीकृतककुभा किमपि कृतं नैव घनेन । इयती चातक-
 वक्षुपदी सापि मृता नैव जलेन ॥ २७ ॥ गर्जसि मेघ न यच्छसि तोयं चातकपक्षी व्या-
 धुलितोऽहम् । दैवादिह यदि दक्षिणवातः क्व त्वं क्वाहं क्व च जलपातः ॥ २८ ॥ वितर
 वारि वारि दैवातुरे चिरपिपासितचातकपोतके । प्रचलिते मरुति क्षणमन्यथा क्व च
 सान्क पयः क्व च चातकः ॥ २९ ॥ किसलयानि कुतः कुसुमानि वा क्व च फलानि तथा
 स्वीरुधाम् । अयमकारणकारुणिको यदा न तरतीह पयांसि पयोधरः ॥ ३० ॥ पयोद हे
 वारि ददासि वा न वा त्वदेकचित्तः पुनरेष याचकः । वरं महत्या म्रियते पिपासया
 तथापि नान्यस्य करोत्युपासनाम् ॥ ३१ ॥ दीनानामिह परिहाय शुष्कसस्यान्यौदार्यं प्रक-
 र्यतो महीधरेषु । औन्नत्यं परममवाप्य दुर्मदस्य ज्ञातोऽयं जलधर तावको विवेकः ॥ ३२ ॥
 कन्योऽपि चन्दनतरोर्महनीयमूर्तेः सेकार्थमुत्सहति तद्गुणवद्धतृष्णः । शाखोटकस्य पुनरस्य
 क्लेशयोऽयमम्भोद एव शरणं यदि निर्गुणस्य ॥ ३३ ॥ आश्वास्य पर्वतकुलं तपनोष्मत्तप्तं
 कुम्भवद्विविधुराणि च काननानि । नानानदीनदशतानि च पूरयित्वा रिक्तोऽसि यज्जलद
 त्वोत्तमा श्रीः ॥ ३४ ॥ एतेषु हा तरुणमारुतधूयमानदावानलैः कवलितेषु महीरु-
 तेषु । अम्भो न चेज्जलद मुञ्चसि मा विमुञ्च वज्रं पुनः क्षिपसि निर्दय कस्य हेतोः
 ॥ ३५ ॥ शोषं गते सरसि शैवलमञ्जरीणामन्तर्स्तिर्मिलुठति तापविशीर्णदेहः । अत्रान्तरे

१. गम्भीरशब्दैः. २. मत्तहस्तिबुद्ध्या. ३. उद्भानं करोति. ४. मयूरः. ५. समुद्रसेवाम्. ६. मन्दमतिः.
 ७. शोषरूपकः. ८. अहोरात्रम्. ९. बाह्वामिः. १०. दावानलपीडिते. ११. वायौ. १२. मत्स्यविशेषः.

यदि न वारिद वारिपूरैराष्ठावयेस्तदमु किं मृतमण्डनेन ॥ ३६ ॥ शृण्वन्पुरः परुषगर्जित-
 मस्य हन्त रे पान्थ विह्वलमना न मनागपि स्याः । विश्वार्तिवारणसमर्पितजीवनोऽयं नाक-
 र्णितः किमु सखे भवताम्बुवाहः ॥ ३७ ॥ यत्तादृशेषु सरलेषु न पक्षपातो जातो वा
 स्फुटमसौ कुटजेषु रागः । विश्वैकजीवनपटोरपि वारिवाह दुर्वारवायुवशगस्य न तद्विचि-
 त्रम् ॥ ३८ ॥ यत्पल्लवः समभवत्कुसुमं यदासीत्तत्सर्वमस्य भवतः पयसः प्रसादः । यद्-
 रुहे फलविधौ न ददासि वारि प्राचीनमम्बुद यशो मलिनीकरोषि ॥ ३९ ॥ नैवालवाल-
 वलयं भरितं द्रुमाणां नार्द्रीकृतापि बत चातकपोतचञ्चुः । दावानलाकुलतरुः शमितो न
 शीघ्रं भाराय वारिधर वारिपदं तवाभूत् ॥ ४० ॥ के वा सन्ति भुवि वारिरुहावतंसा
 हंसावलीवलयिनो जलसंनिवेशाः । किं चातकः फलमपेक्ष्य च वज्रपातां पौरंदरीं कलयते
 नववारिधाराम् ॥ ४१ ॥ वातैर्विधूनय विभीषय भीमनादैः संचूर्णय त्वमथवा करकाभि-
 घातैः । त्वद्धारिविन्दुपरिपालितजीवितस्य नान्या गतिर्भवति वारिद चातकस्य ॥ ४२ ॥
 व्याजस्तुतिस्तव पयोद मयोदितेयं यज्जीवनाय जगतस्तव जीवनानि । स्तोत्रं तु ते मह-
 दिदं धनधर्मराज साहाय्यमर्जयसि यत्पथिकान्निहत्य ॥ ४३ ॥ दैवदहनजटालज्वालाजालाह-
 तानां परिगलितलतानां म्लायतां भूरुहाणाम् । अयि जलधर शैलश्रेणिशृङ्गेषु तोयं वित-
 रासि बहु कोऽयं श्रीमदस्तावकीनः ॥ ४४ ॥ नभंसि निरवलम्बे सीदता दीर्घकालं त्वद-
 भिमुखनिषण्णोत्तानचञ्चूपुटेन । जलधर जलधारा दूरतस्तावदास्तां ध्वनिरपि मधुरस्ते न
 श्रुतश्चातकेन ॥ ४५ ॥ अये हेलवेलातुलितकुलशैले जलनिधौ कुतो वारामोघं बत जलद
 मोघं वितरासि । समन्तादुत्तालज्वलदनलकीलाकवलनच्छमोपेतानेतानुपकुरु पयोभिर्विदपिनः
 ॥ ४६ ॥ अमुं कालक्षेपं त्यज जलद गम्भीरमधुरैः किमेभिर्निर्घोषैः सृज झटिति झाङ्गारि
 सलिलम् । अये पश्यावस्थामकरुणसमीरव्यतिकरज्वलद्वावज्वालावलिर्जटिलमूर्तेर्विदपिनः
 ॥ ४७ ॥ अकूपाराद्धारि प्रचुरतरमादाय जलदः स दानाध्यक्षोऽपि प्रकिरति जलं नाड्य-
 मिदम् । स मेघो धन्यो यत्परिकिरति मुक्ताफलतया यदीयासौ कीर्तिर्नटति नृपनारीकुच-
 तटे ॥ ४८ ॥ तवैव प्रावीण्यं जलद जगदानन्दकरणं यदम्भःपालीराहरसि खलसत्त्वाज्ज-
 लनिधेः । निसर्गाक्षारास्ता नयसि च कथंचिन्मधुरतामथासारैस्तासां युगपदुपकर्तासि
 जगतः ॥ ४९ ॥ विलपति तथा सारङ्गोऽयं भवानयमुन्नतो जलमपि च ते संयोगोऽयं कथं
 चिदुपस्थितः । उपकुरु कुरु प्रह्वं चेतो न वेत्ति यदग्रतो जलधर पुनः क्व त्वं क्वायं क्व ते
 जलविन्दवः ॥ ५० ॥ नीरं दूरं तदपि विरसं जंगमा नो लताद्यास्तस्मिन्दातर्यपि जलनिधौ
 को लभेताम्बुविन्दुम् । दानाध्यक्षे त्वयि जलधर क्वापि कुत्रापि शैलाः शालावन्तोऽमृत-

१. शोभया. २. दावामिः. ३. ग्लानिं प्राप्नुवताम्. ४. व्योमोत्थितैर्मधगर्जितैः. ५. शीघ्रम्. ६. व्यादे-
 हस्य. ७. वृक्षस्य.

विषजलैस्तर्पिताः सर्व एते ॥ ५१ ॥ शैलेयेषु शिलातलेषु च गिरेः शृङ्गेषु गर्तेषु च श्रीख-
न्देषु विभीतकेषु च तथा पूर्णेषु रिक्तेषु च । स्निग्धेन ध्वनिनाखिलेऽपि जगतीचक्रे समं
वर्षतो वन्दे वारिद सार्वभौम भवतो विश्वोपकारि व्रतम् ॥ ५२ ॥ नीहाराकरसारसागरस-
त्किासारनीरश्रियं त्यक्त्वा तोयद चातकेन महती सेवा समालम्बिता । तस्यैतत्फलितं
लघुञ्जसि शिलासंताडनं मस्तके गाढं गर्जसि वज्रमुज्जसि तडिछेत्वाभिसंतर्जसि ॥ ५३ ॥
आरामाभरणस्य पल्लवचयैरापीततिग्मत्विषः पाथोद प्रशमं नयागुरुतरोरेतस्य दावज्वरम् ।
भूपस्वामुपकारकातरगतप्रायाः पयःसंपदो दग्धोऽप्येष तरुर्दिशः परिमलैरापूर्य निर्वास्यति
॥ ५४ ॥ यावत्तिष्ठति चातकोऽयमसुभिः कण्ठस्थलस्थायिभिस्तावद्देहि पयः पयोद फलतु
तद्वारि कल्पद्रुमः । नो चेदस्य तृषार्तपीडिततनोः प्राणैः प्रयाणे कृते कस्मै दास्यासि को
ब्रूहीष्यति पुनस्तापस्तु ते स्थास्यति ॥ ५५ ॥ कूपे पानमधोमुखं भवति मे नद्यो वराक्यः
स्त्रियः सामान्यं वकटिद्विभैः सह सरस्येवं समालोकयन् । शुण्यत्तालुगलोऽपि कम्पिततनुः
श्रुत्वा गभीरध्वनिं धैर्यादुद्धृतकन्धरो जलधर त्वां याचते चातकः ॥ ५६ ॥ मार्गे भूरि जलं मरु-
त्फलमुवि स्वप्नेऽपि नो लभ्यते तीव्रो वाति समीरणः क्वचिदपि छायाभृतो न द्रुमाः ।
अक्षरप्रकरान्किरन्निव रविर्ग्रीष्मे तपत्यम्बरे तद्भोः पान्थहिताय पूरय धरां पाथोद पाथो-
रैः ॥ ५७ ॥ भैकैः कोटरशायिभिर्मृतमिव क्षमान्तर्गतं कच्छपैः पाठीनैः पृथुपङ्कपीठलु-
प्तेर्यस्मिन्मुहुर्मूर्च्छति । तस्मिञ्शुष्कसरस्यकालजलदेनागत्य तच्चेष्टितं यत्राकुम्भनिमग्न-
क्यकरिणां यूथैः पयः पीयते ॥ ५८ ॥ कालातिक्रमणं कुरुष्व तडितां विस्फूर्जितैस्त्रासय
स्फारैर्भीषणगर्जितैरतितरां काण्ड्यं मुखे दर्शय । अस्यानन्यगतैः पयोद मनसो जिज्ञासया
चातकस्याधेहि त्वमिहाखिलं तदपि न त्वत्तः परं याचते ॥ ५९ ॥ भूयो गर्जितमम्बुदे
मक्रटिता विद्यस्वमापूरितं दूरावग्रह तिष्ठ तिष्ठ तदलं दृष्ट्वा तवातः परम् । निर्दग्धाखिल-
गलिलाहलिकवधूसनद्धनेत्रैः परं नैराश्यादिह वर्षितव्यमधुना केदारपूरं पयः ॥ ६० ॥ गर्ज-
नम्बु ददाति तच्च कणिकारूपेण यत्र क्वचिद्वर्षाकालमपेक्ष्य दानसमये काण्ड्यं विधत्ते
पुष्टे । पश्चात्पाण्डुरतामुपैति लघुतामप्येति भूयस्ततः श्रीमद्राम नृपालशेखरविभो दाता कि-
पान्वारिदः ॥ ६१ ॥ आसक्ताः प्रतिकोटरं विषधरा भानोः करा मूर्धनि ज्वालाजालकरा-
श्रदावदहनः प्रत्यङ्गमालिङ्गति । सर्वानन्दनचारुचन्दनतरोरेतस्य जीवातवे रे जीमूत विमुञ्च
यारि बहुशो युष्मद्यशो जृम्भताम् ॥ ६२ ॥ ते ते चातकपोतका विटृषिता दावाग्निमग्नं
सं संनिर्वापितमुष्णतापितमही निर्वापिता सर्वतः । कासाराः परिपूरिताः पृथुपयोधाराभिर-
भ्योपर त्वय्येवायमहो महोर्जितमहादानावदानक्रमः ॥ ६३ ॥ तापं लुम्पसि सर्वतो वि-
शेषे मुक्ताफलं शुक्तिषु क्षेत्रं सिञ्चसि किं च पल्लवयसि श्रीखण्डमुख्यान्दुमान् । क्षारं

१. उद्यानभूषणस्य. २. कृष्णताम्.

क्षारमिदं जलं जलनिधेरादाय जीमूतं हे विश्वं जीवयसि ब्रवीतु जगति प्रौढोऽपि कस्ते गु-
णान् ॥ ६४ ॥ संतापं जगतो विलुम्पसि धरां धाराभिरासिञ्चसि क्षेत्राण्यङ्कुरयस्यमृन्मुकुल-
यस्याहाय नीपद्भुमान् । सारङ्गस्य नभोनिवेशितदृशश्चञ्चुपुटीपूरणे वैमुख्यं वहसि त्वमम्बु
यदि प्रत्येतु को नाम तत् ॥ ६५ ॥ कूपाम्भांसि पिबन्तु कूपरसिका वापीषु वापीजुषो
नादेयाश्च पतत्रिणोऽपि मुदितामास्वादयन्तामपः । सारङ्गस्य नभोनिवेशितदृशः किं तेन
यावन्महीमम्भोभिः स्तपयन्नसावुदयते न प्रावृषेण्यो घनः ॥ ६६ ॥ कर्तव्यो हृदि कर्ते
यदि तरोरस्योपकारस्तदा मा कालं गमयाम्बुवाह समये सिञ्चैनमम्भोभरैः । शीर्ष्णे पुष्प-
फले दले विगलिते मूले गते शुष्कतां कस्मै किं हितमाचरिष्यसि परीतापस्तु ते स्थास्यति
॥ ६७ ॥ नो चिन्तामणिभिर्न कल्पतरुभिर्नो कामधेन्वादिभिर्नो देवैश्च परोपकारनिरतैः
स्थूलैर्न सूक्ष्मैरपि । अम्भोदेह निरन्तरं जलभरैस्तामुर्वरां सिञ्चता धौरेयेण धुरं त्वयाद्य व-
हता मन्ये जगज्जीवितम् ॥ ६८ ॥ हे पाथोद यथोन्नतं हिमवता दिग्ग्यावृता सर्वतो मन्ये धीर
तथा करिष्यसि खलु क्षीराब्धितुल्यं सरः । किं त्वेष क्षमते न हि क्षणमपि ग्रीष्मोष्मणा
व्याकुलः पाठीनादिगणस्त्वदेकशरणस्तद्वर्षं तावत्कियत् ॥ ६९ ॥ नान्धौ स्कन्धनतिः सरः
न मनो वापीषु नापीहितं कर्णेऽप्यर्णवसंकथा न च कृता नाद्यापि नद्यां मनः । सारङ्गेण
समुत्तरङ्गरसनादण्डेन चण्डातपच्छान्तेनापि निरन्तरं जलद हे त्वय्येव दत्तं मनः ॥ ७० ॥
निःपद्मं शिशिरेण धीवरगणैर्निर्मत्स्यनिःकूर्मकं व्याधैर्निर्विहगं निरम्बु रविणा निर्नालकं
दन्तिभिः । निःशालूकमकारि शूकरगणैर्नमैकमात्रं सरो हे जीमूत परोपकारक पयोदानेन
मां पूरय ॥ ७१ ॥ कासारेषु सरित्सु सिन्धुषु तथा नीचेषु नीरग्रहं धिक्तत्रापि शिरोनतिः
किमपरं हेयं भवेन्मानिनाम् । इत्यालोच्य विमुच्य चातकयुवा तेषु स्पृहामादरादुद्धीवस्तव
वारिवाह कुरुते धाराधरालोकनम् ॥ ७२ ॥ रे धाराधर धीरनीरनिकरैरेषा रसा नीरसा
शेषा पूषकरोत्करैरतिखरैरापूरि भूरि त्वया । एकान्तेन भवन्तमन्तरगतं स्वान्तेन संचिन्तय-
न्नाश्चर्यं परिपीडितोऽभिरमते यच्चातकस्तृष्णया ॥ ७३ ॥ आरामाधिपतिर्विवेकविकलो नूनं
रसा नीरसा वात्याभिः परुषीकृता दश दिशश्चण्डातपो दुःसहः । एवं धन्वनि चम्पकस्य
सकले संहारहेतावपि त्वं सिञ्चन्नमृतेन तोयद कुतोऽप्याविष्कृतो वेधसा ॥ ७४ ॥ ग्रीष्मे
ग्रीष्मतरैः करैर्दिनकृता दग्धोऽपि यश्चातकस्त्वां ध्यायन्धन वासरान्कथमपि द्वाधीपतो
नीतवान् । दैवाल्लोचनगोचरेण भवता तस्मिन्निदानीं यदि स्वीचक्रे करकानिपातनकृपा तत्कं
प्रति ब्रूमहे ॥ ७५ ॥ हर्षे वर्षन्विधित्से चिरसमयतृषा शुष्यतां चातकानां भूमेस्तापोपशा-
न्ति वितरासि तरसा लोकशोकं धुनोषि । अम्भोदैतत्तवैकं परममनुचितं यत्पिबत्से सुधांशु
वाचामीशं कविं वा बुधमपि वहसि प्रेम खद्योतवर्गे ॥ ७६ ॥

वाचवन्त्योक्तयः ।

वायुरेव महाभूतं वदन्तु निखिला जनाः । आयुरेवैष भूतानामिति मन्यामहे वयम् ॥१॥
 त्तां पुष्पवतीं स्पृष्ट्वा सुस्नातश्च महार्णवे । पुनस्तत्स्पर्शभीत्येव वायुर्वाति शनैः शनैः ॥ २ ॥
 अलिपटलैरनुयातां स्वहृदयहृदयज्वरं विलुम्पन्तीम् । मृगमदपरिमललहरीं समीर किं पाम-
 तु रे किरसि ॥ ३ ॥ परमो मरुत्सखाग्नेस्तेजोवृद्धिं तनोतु तं जेतुम् । दीपं हरति त-
 दस्य ज्ञातं प्रतिपत्तिनिर्वहणम् ॥४॥ प्राथमिकी घनवृष्टिः प्राप्ता शिखिनो निदाघतप्तस्य ।
 आकस्मिकेन सा पुनरपनीता क्वापि पवनेन ॥ ५ ॥ अहह चण्डसमीरण दारुणं किमिद-
 म्परितं चरितं त्वया । यदिह चातकचञ्चुपुटोदरे पतति वारि तदेव निवारितम् ॥ ६ ॥
 अनिल निखिलविश्वं प्राणिति त्वत्प्रयुक्तं सपदि च विनिमीलत्याकुलं त्वद्वियोगात् । वपु-
 र्गमि परमेशस्योचितं नोचितं ते सुरभिमसुरभिं वा यत्समं स्वीकरोषि ॥ ७ ॥ ये जात्या
 श्रवः सदैव गणनां याता न ये कुत्रचित्पद्मचामेव विमर्दिताः प्रतिदिनं भूमौ विलीनाश्चि-
 त् । उत्तिप्ताश्चपलाशयेन मरुता पश्यान्तरिक्षे सखे तुङ्गानामुपरि स्थितिं क्षितिभृतां कुर्व-
 न्यमी पांसवः ॥ ८ ॥ हंहो दग्धसमीर सर्पति भवत्यस्मिन्वने शाखिनां शाखावर्षणजः स
 श्लेषि सुचिरं जज्वाल दावानलः । येनादाहि पलायमानहरिणं भस्मीभवद्गुरुहं शुष्यन्नि-
 श्चुप्यतत्खगकुलं चेष्टं भुजंगं वनम् ॥ ९ ॥ हेमाम्भोरुहपत्तने परिमलस्तेनो वसन्तानिल-
 तत्रयैरिव यौमैकैर्मधुकरैरारब्धकोलाहलः । निर्यातस्त्वरया ब्रजन्निपतितः श्रीखण्डपङ्क-
 जैर्लिप्ते केरलकामिनीकुचतटे खञ्जः शनैर्गच्छति ॥ १० ॥ कोऽयं भ्रान्तिप्रकारस्तव
 मन पदं लोकपादाहतानां तेजस्विब्रातसेव्ये नभसि नयसि यत्पांशुपुरं प्रतिष्ठाम् । अस्मि-
 न्कृत्वाप्यमाने जननयनपथोपद्रवस्तावदास्तां केनोपायेन सहो वपुषि कलुषतादोष एषस्त-
 त् ॥ ११ ॥

पर्वतान्योक्तयः ।

नाभन्यानां निवासं विदधति गिरयः शेखरीभूतचन्द्राः शृङ्गैर्ज्योत्स्नाप्रवाहं हुतमिव
 दिग्मुखेषु क्षिपन्तः । येषामुच्चैस्तरूणामविहतगतिना वायुना कम्पितानामाकाशे विप्र-
 श्रम्भः कुसुमचय इवाभाति ताराग्रहौघः ॥ १ ॥ हिमाचलः ॥ तरुकुलसुषमापहरां जनयन्तीं
 जगति जीवजातार्तिम् । केन गुणेन भवानीतात हिमानीमिमां वहसि ॥२॥ विन्ध्यमन्दरसुमेरु-
 र्भूतां यत्पतिस्तुहिनपर्वतोऽभवत् । ईश्वरश्चशुरताप्रभावतस्तद्गुवं जगति जृम्भते यशः ॥३॥
 ॥ ये संतोषसुखप्रबोधमनसस्तेषामभिन्ना मुदो येऽप्यन्ये धनलोभसंकुलधियस्तेषां तु

१. इतीति शेषः. महाभूतमिति. २. वायुरित्यत्र वाशब्दस्यैवकारार्थत्वादेव भूतानामायुरेवेति भावः.
 ३. दारुणलैः.

दूरे नृणाम् । इत्थं कस्य कृते कृतः स विधिना तादृक्पदं संपदां स्वात्मन्येव समात्तेहम-
हिमा मेरुर्न मे रोचते ॥ ४ ॥ विन्ध्यः ॥ आचक्ष्महे तव किमद्यतनीमवस्थां तस्याद्य
विन्ध्यशिखरस्य मनोहरस्य । यत्रैव सप्तमुनयस्तपसा निषेदुः सोऽयं विलासवसतिः पिथि-
ताशनानाम् ॥ ५ ॥ मलयः ॥ किं तेन हेमगिरिणा रजताद्रिणा वा यत्राश्रिता हि त-
वस्तरवस्त एव । मन्यामहे मलयमेव यदाश्रयेण शाखोटनिम्बकुटजा अपि चन्दनानि ॥ ६ ॥
मन्दरः ॥ मुरारातिर्लक्ष्मीं त्रिपुरविजयी शीतकिरणं करीन्द्रं पौलोमीपतिरपि च लेभे जल-
निधेः । त्वया किंवा लब्धं कथय मथतो मन्दरगिरे शरण्यः शैलानां यदयमदयं रत्ननि-
लयः ॥ ७ ॥ मैनाकः ॥ शक्रादरक्षि यदि पक्षयुगं तथापि मैनाक सन्ति तव नेह गता-
गतानि । निःसैत्वता च निर्देयपत्रपता च किंतु पाथोनिधौ निवसता भवतार्जितात्र ॥ ८ ॥
वं पक्षच्छेदः समदमघवन्मुक्तकुलिशप्रहारैरुद्धच्छद्महलदहनोद्धारगुरुभिः । तुषारादेः
सूनोरहह पितरि क्लेशविवशे न चासौ संपातः पयसि पयसां पत्युरुचितः ॥ ९ ॥ लोका-
लोकः ॥ एकस्यायमुदेति मूर्धनि गिरेरन्यस्य चैव क्रमादस्तं याति कलानिधिस्तदुभयोरस्तः
प्रशस्तोऽचलः । को नामोदयितं करोति न शिरोमाणिक्यमस्तं पुनर्यातं यः कुरुते भवा-
निव स दुःप्रापोऽस्ति पृथ्वीतले ॥ १० ॥ रोहणः ॥ रोहणाचलशैलेषु कस्तुलां तुलये-
त्तव । यस्य पाषाणखण्डानि मण्डनानि महीभृताम् ॥ ११ ॥ रत्नानां न किमालयो जल-
निधिः किं न स्थिरा मेदिनी किं न व्योम महत्पदं सुकृतिनां किं नाम नैवोन्नतम् । हंशो
रोहण किं न याचकचमूर्निःसंकटं काङ्क्षति क्षान्तिस्वीकरणेन गोत्रतिलकस्त्रैलोक्यवन्द्यो
भवान् ॥ १२ ॥ यामस्ते शिवमस्तु रोहणगिरे मत्तः स्थितिप्रच्युता वर्तिष्यन्ति कथं कथं
कथमपि स्वप्नेऽपि मैवं कथाः । भ्रातस्ते मणयो वयं यदि भवन्नामप्रसिद्धास्ततः किं शृङ्ग-
रपरायणाः क्षितिभुजो नाङ्गीकरिष्यन्ति नः ॥ १३ ॥ (पर्वतदरी) ॥ यस्यां स केसरि-
युवा पदमावबन्ध गन्धद्विपेन्द्ररुधिरारुणिताङ्गणायाम् । तामद्य पर्वतदरीं धृतधूम्रलोमा
गोमायुरेव वपुषा मलिनीकरोति ॥ १४ ॥ (गिरिनिर्झरः) ॥ कल्लोलसंचलदगाधजलैरलैः
कल्लोलिनीपरिवृढैः किमपेयतोयैः । जीयात्स जर्जरतनुर्गिरिनिर्झरोऽयं यद्विप्रयापि तृषिता
वितृषीभवन्ति ॥ १५ ॥ यद्वैभवाय निजवारिणि वारि सिन्धोः क्षारं विमिश्रयसि निर्झर
तद्वयैव । धिग्वैभवं तु तदभीतृषितास्तवैव नीराप हन्त मधुरा मकरं किरन्ति ॥ १६ ॥

समुद्रान्योक्तयः ।

नावैज्ञा नाप्यवैर्दग्ध्यमुदधेर्महिमैव सः । यत्तीरपङ्कमग्नानि महारत्नानि शेरते ॥ १ ॥
यद्यपि स्वच्छभावेन दर्शयत्युदधिर्मणीन् । तथापि जानुर्दग्धोऽयमिति चेतासि मा कथाः ॥ २ ॥

१. मेरुणा. २. कैलासेन. ३. निर्बलत्वम्. ४. निर्लज्जत्वम्. ५. अवमानः. ६. अचतुरत्वम्. ७. जा-
नुप्रमाणः.

१०९

तैत्तिरीयस्यैव मदलेशोऽस्ति नाम्बुधेः । मुक्ताः कतिपयाः प्राप्य मातङ्गा मदविह्वलाः
 ॥ ३ ॥ अधः करोषि रत्नानि मूर्ध्ना धारयसे तृणम् । दोषस्तवैव जलधे रत्नं रत्नं तृणं
 तृणम् ॥ ४ ॥ वातोल्लासितकल्लोल धिक्ते सागर गर्जितम् । यस्य तीरे तृषाकान्तः पान्थः
 पङ्क्ति वापिकाम् ॥ ५ ॥ अयं रत्नाकरोऽम्भोधिरित्यसेवि धनाशया । धनं दूरेऽस्तु वद-
 न्मूर्ति क्षारवारिभिः ॥ ६ ॥ यद्यपि बद्धः शैलैर्यद्यपि गिरिमथेनमुषितसर्वस्वः । तदपि
 निषीतैकमूधररक्षायां दीक्षितो जलधिः ॥ ७ ॥ किं खलुरत्नैरेतैः किं पुनरभ्रायितेन वपुषा
 ॥ ८ ॥ सलिलमपि यन्न तावकमर्णव वदनं प्रयाति तृषितानाम् ॥ ९ ॥ मा कुरु गुरुतागर्वं
 त्वन्यो नास्ति सागर त्वत्तः । जलसंग्रहमन्यस्मात्त्वयि सति कुर्वन्ति पोतस्थाः ॥ १० ॥
 द्विषिकमस्य ब्रूमो महिमानं वारिधेर्हरिर्यत्र । अज्ञात एव शेते कुक्षौ निक्षिप्य भुवनानि
 ॥ १० ॥ लघुरयमाह न लोकः कामं गर्जन्तमपि पतिं पयसाम् । सर्वमलज्जाकरमिह
 कुर्वन्तीह परिपूर्णाः ॥ ११ ॥ तृषां धरायाः शमयत्यशेषां यः सोऽम्बुदो गर्जति गर्ज-
 नः । यस्त्वेव कस्यापि न हन्ति तृष्णां स किं वृथा गर्जति निस्त्रपोऽब्धिः ॥ १२ ॥
 अथ सिन्धो जगदेकबन्धो रत्नानि दातुं विमुखोऽसि कस्मात् । किं वा सुतः कल्पमही-
 हते दानैः कृतार्थीकुरुते जगन्ति ॥ १३ ॥ अयि रोपमुरीकरोपि नो चेत्किमपि त्वां
 स्ते वारिधे वदामः । जलदेन तवार्थिना विमुक्तान्यपि तोयानि महान्न हा जहासि ॥ १४ ॥
 नात्यस्तु विद्रुमवनाय नमो मणिभ्यः कल्याणिनी भवतु मौक्तिकशुक्तिमाला । प्राप्तं मया
 कलमेव फलं पयोधे यद्धारुणैर्जलचरैर्न विदारितोऽस्मि ॥ १५ ॥ आदाय वारि परितः
 शेतां मुखेभ्यः किं तावदर्जितमनेन दुरर्णवेन । क्षारीकृतं च वडवादहने हुतं च पाताल-
 इन्द्रिहरे विनिवेशितं च ॥ १६ ॥ निःपीतमीनातिमिराणि मनोहराणि रत्नानि सन्ति न
 वेदन्ति तवान्तिकेषु । एतस्य कौस्तुभमणेर्ब्रजतः परंतु पाथोनिधे स्मरणमान्तरमावहेयाः
 ॥ १७ ॥ कल्लोलेवेल्लितदृष्टपुरुषप्रहारै रत्नान्यमूनि मकरालय मावमंस्थाः । किं कौस्तुभेन
 वेदितो भवतो न नाम याच्चाप्रसारितकरः पुरुषोत्तमोऽपि ॥ १८ ॥ चपलतरतरगैर्दूरमु-
 च्यतेऽपि प्रथयति तव कीर्तिं दक्षिणावर्तशङ्खः । परिगर्णय पयोधे पद्मनाभार्घ्ययोग्यस्तव
 केदनिपण्णैः क्षुल्लकैः श्लाघ्यता का ॥ १९ ॥ यद्वीचीभिः स्पृशसि गगनं यच्च पाताल-
 तलैरुदीपयसि पयसा यत्पिधत्से धरित्रीम् । धिक्सर्वं तत्तव जलनिधे यद्रिमुच्याश्रुधारा-
 नी नौरग्रहणरसिकैरध्वगैरुज्झितोऽसि ॥ २० ॥ अयं वारामेको निलय इति रत्नाकर इति

१. वायुनोल्लासिता उत्पादिताः कल्लोला महोर्मयो यस्य. २. गिरिमथेन हुतं सर्वं स्वं चतुर्दशरत्नात्मकं
 ३. विशेषण भीतो यो मूधरो मैनाकस्तद्रक्षायां रक्षणे. इन्द्राद्भीतो मैनाको जलधि प्रविष्ट इति
 ४. नौकास्थिताः. नाविका इत्यर्थः. ५. दक्षिणभागे आवतौ यस्यैतादृशः शङ्खः. ६. जानीहि.
 ७. विष्णुपूजायोग्यम्. ८. क्षुद्रहृद्भैः. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

श्रितोऽस्माभिस्तृष्णातरलितमनोभिर्जलनिधिः । क एवं जानीते निजकरपुटीकोटरगतं क्षणादेन
ताम्यन्तिमिमकरमापास्यति मुनिः ॥ २१ ॥ अये वारांराशे कुलिशकरकोपप्रतिभयादयं
पक्षप्रेम्णा गिरिवरसुतस्त्वामुपगतः । त्वदन्तर्वास्तव्यो यदि पुनरयं वाडवशिखी प्रदीप्तः
प्रत्यङ्गं ग्लपयति ततः कोऽस्य शरणम् ॥ २२ ॥ इतः स्वपिति केशवः कुलमितस्तदीय-
द्विषामितश्च शरणार्थिनः शिखरिपत्रिणः शेरते । इतोऽपि वडवानलः सह समस्तसंघ-
कैरहो विततमूर्जितं भरसहं च सिन्धोर्वपुः ॥ २३ ॥ ग्रावाणो मणयो हरिर्जलचरो लक्ष्मीः
पयोमानुषी मुक्तायाः सिकताः प्रवाललतिकाः शैवालमम्भः सुधा । तीरे कल्पमहीरुहाः
किमपरं नाम्नापि रत्नाकरो दूरे कर्णरसायनं निकटतस्तृष्णापि नो शाम्यति ॥ २४ ॥ एत-
स्मादमृतं सुरैः शतमुखेनोच्चैः श्रवाः सद्गुणः कृष्णेनाद्भुतविभ्रमैकवसतिर्लक्ष्मीः समासादिता ।
इत्यादि प्रचुराः पुरातनकथाः सर्वेभ्य एव श्रुता अस्माभिर्न च दृष्टमत्र जलधौ मिष्टं
पयोऽपि क्वचित् ॥ २५ ॥ संख्येया न भवन्ति ते युगशतैर्गाम्भीर्यमुख्या गुणाः सत्त्वं
वारिनिधे तथापि तदिदं चित्तं विधत्ते व्यथाम् । स्वच्छन्देन तिर्मिगिलान्निजकुलग्रासं मुहुः
कुर्वतो यत्ते वारयितुं निजेऽपि विषये न स्वामिता विद्यते ॥ २६ ॥ कछोलैः स्थगयन्-
खानि ककुभामभ्रंलिहैरम्भसा क्षारेणापि दिवानिशं जलनिधे गर्जन्न विश्राम्यसि । एतत्ते
यदि घोरनक्रनिलयं स्वाद् व्यधास्याद्विधिः किं कर्तासि तदा न वेद्मि तरलैः स्वैरेव दुश्चे-
ष्टितैः ॥ २७ ॥ द्यमारोहति वाञ्छति स्थगयितुं तेजोऽपि तेजस्विनामुच्चैर्गर्जति पूरयन्नापि
महीमम्भोधिरम्भोधरः । काञ्चिद्वागुपजीव्य तोयचुलुकान्सिन्धो भवत्संनिधौ पानीयप्रचयेषु
सत्स्वपि न ते जातो विकारः क्वचित् ॥ २८ ॥ किं वाच्यो महिमा तवात्र जलधे यत्ते-
न्द्रवज्राहतित्रस्तक्ष्माभृदमज्जदम्बुनिचये मज्जत्कलङ्काकृतिः । मैनाकोऽपि गभीरनीरविल-
सत्पाठीनपृष्ठोलसच्छैवालाङ्कुरकोटिकोटरकुटीकुञ्जन्तरे निवृतः ॥ २९ ॥ आस्तां तावदहो
समुद्रमहिमा दूरेऽपि कर्णप्रियस्तीरे यस्य पिपासयैव मरणं प्राप्नोति शीघ्रं जनः । तस्मा-
दम्बुनिधेर्वरं लघुसरः कूपोऽथवा वापिका यत्र स्वात्मकरद्वयेन सलिलं पेपीयते स्वेच्छया
॥ ३० ॥ देवैर्यद्यपि तक्रवद्विमथितः केदारवद्भानैर्बद्धः सिद्धवदञ्जनाविजनुषा कुल्यावदुल्लङ्घितः ।
किं चासीच्चुलकेऽम्बुबिन्दुवदयं द्राक्कुम्भयोनेर्मुनेर्नातारोपमिति प्रजा जलनिधेरासीदथापि
श्रुथा ॥ ३१ ॥ पीयूषेण सुराः श्रिया मुररिपुर्मर्यादया मेदिनी शक्रः कल्परुहा शशाङ्ककल्या-
श्रीशंकरस्तोषितः । मैनाकादिनगा निजोदरगताः संस्थानतः स्थापितास्त्वचूलीकरणे षटो-
द्भवमुनिः केनापि नो वारितः ॥ ३२ ॥ हे हेलाजितबोधिसत्त्व वचसां किं विस्तरैस्तोषे-
नास्ति त्वत्सदृशः परः परहिताधाने गृहीतव्रतः । तृण्यत्पान्थजनोपकारघटनावैमुख्यलब्धा-
यशोभारप्रोद्धहने करोषि कृपया साहायकं यन्मरोः ॥ ३३ ॥ पीत्वा गर्जन्यपस्ते दिशि

दिशि जलदास्त्वं शरण्यो गिरीणां सुत्रामत्रासभाजां त्रिदशविटपिनां जन्मभूमिस्त्वमेव ।
 गाम्भीर्यं तच्च तादृक्त्वयि सलिलनिधे किंतु संभावनीयं सर्वापायेन मैत्रावरुणिमुनिरुपाह-
 वयः काङ्क्षणीयाः ॥ ३४ ॥ क्षीरसागरः ॥ दिशि दिशि गिरिग्रावाणः स्वां वमन्तु सर-
 स्वतीं तुलयतु मिथस्तामापातस्फुरद्भ्रनिडम्बराम् । स परमपरः क्षीरोदन्वान्यदीयमुदीर्यते
 मथितुरमृतं खेदच्छेदि प्रभोरनमोदनम् ॥ ३५ ॥ साकं ग्रावगणैर्लुठन्ति मणयो वालार्कवि-
 खोपमा नीरे नीरचरैः समं स भगवान्निद्राति नारायणः । एवं वीक्ष्य तवाविवेकमथ च
 प्रौढं परामुन्नतेः किं निन्दाभ्यथवा स्तवीमि कथय क्षीरार्णव त्वामहम् ॥ ३६ ॥ अगस्त्यः ॥
 अखर्वपर्वगतेषु विच्छिन्नो यस्य वारिधिः । हास एव मुनेः पाणिरधस्ताद्विन्ध्यभूभृतः
 ॥ ३७ ॥ अल्पीयसैव पयसा यत्कुम्भः पूर्यते प्रसिद्धं तत् । ब्राह्मं तेजः पश्यत कुम्भोद्भूतः
 पौ वौर्धम् ॥ ३८ ॥ कम्पन्ते गिरयः पुँरंदरभिया मैनाकमुख्याः पुनः क्रन्दन्त्यम्बुधराः
 स्फुरन्ति वडवावक्रोद्धता वह्नयः । भो कुम्भोद्भव मुच्यतां जलनिधिः स्वस्त्यस्तु ते सांप्रतं
 निद्रालुश्च्यवाहुवह्निकमलाश्लेषो हरिः सीदति ॥ ३९ ॥ रत्नानि ॥ मणिलुठति पादेषु
 काचः शिरसि धार्यते । यथैवास्ते तथैवास्तां काचः काचो मणिर्मणिः ॥ ४० ॥ अप्याक-
 रमुत्पन्ना मणिजातिरसंस्कृता । जातरूपेण कल्याणि नहि संयोगमर्हति ॥ ४१ ॥ अष्टं
 वृत्तिकिरीटाङ्गमौ पतितं तिरोहितं रजसा । विधिविलसितेन रत्नं जनचरणविडम्बनां सहते
 ॥ ४२ ॥ वपुःपरीणांहगुणेन तेभ्यो यशस्विनः किं मणयो भवन्ति । तथापि चूडासु मही-
 पतीनां त एव खेलन्ति न गण्डशैलाः ॥ ४३ ॥ सिन्धुस्तरंगैरुपकल्प्य फेनान्तरत्नानि पङ्क्तै-
 र्गलिनीकरोति । तथापि तान्येव महीपतीनां किरीटकोटीषु पदं लभन्ते ॥ ४४ ॥ विरम-
 त्तमुधा तरलायसे तव न कश्चिदिहास्ति परीक्षकः । विधिवशेन परिच्युतमाकराचमपि
 अचर्माणं कृतमीश्वरैः ॥ ४५ ॥ अनभालित एव केवलं खनिगर्भे निधिरेष जीर्यतु । न तु
 प्रीदतु मूल्यहानितो वणिजालोकनगोचरीकृतः ॥ ४६ ॥ समुद्रेनान्तस्थस्तटभुवि तरंगैरकरुणैः
 स्फुल्लिसोऽस्मीति त्वमिह परितापं त्यज मणे । अवश्यं क्वापि त्वद्गुणपरिचयाकष्टद्वयो नरे-
 न्द्रस्त्वां कुर्यान्निजमुकुटकोटिप्रणयिनम् ॥ ४७ ॥ पयोधेः सर्वस्वं शिरसि धृतवान्यं नृप-
 यणः पणो यस्य क्षोणी चतुरुदधिसीमावधिरभूत् । स एवायं दैवाच्छंवरवनितापाणिपतितो
 मणिमैप्रीवाद्दिगुणगुणबद्धो विहरति ॥ ४८ ॥ आघ्रातं परिलीढमुग्रनखरैः क्षुण्णं च यच्च-
 कितं क्षिप्तं यद्वत नीरसत्वकुपितेनेति व्यथां मा कृथाः । हे सद्रत्न तवैतदेव कुशलं यद्वा-
 रेणाग्रहादन्तःसारविचारणव्यसनिना चूर्णीकृतं नाश्मना ॥ ४९ ॥ उत्तंसेषु न नर्तितः
 क्षितिभुजां न प्रेक्षकैर्लक्षितः साकाङ्क्षं लुठितो न च स्तनतटे लीलावतीनां कचित् । कष्टं

१. पाषाणसमूहैः. २. ब्राह्मणसामर्थ्यम्. ३. समुद्रम्. ४. इन्द्रमयेन. ५. छादितम्. ६. दैवदुर्विपाकेन.
 ७. विशालता.

भोश्चिरमन्तरेण जलधेर्देवाद्विशीर्णोऽभवत्खेलव्यालकुलाङ्गघर्षणपरिक्षीणे प्रमाणे मणिः ॥ ९० ॥
 ये गृह्णन्ति हठात्तृणानि मणयो ये चाप्ययः खण्डकं ते दृष्टाः प्रतिधामदग्धमणयो विच्छि-
 न्नसंख्याश्चिरम् । नो जाने किमभावतः किमथवा दैवादहो श्रूयते नामाप्यत्र तु तादृशस्य
 हि मणे रत्नानि गृह्णाति यः ॥ ९१ ॥ यन्मुक्तामणयोऽम्बुधेरुदरतः क्षिता महावीचिभिः
 पर्यन्तेषु लुठन्ति निर्मलरुचः स्पष्टादृहासा इव । तत्तस्यैव परीक्षया जलनिधेर्द्वीपान्तराल-
 म्बिना रत्नानां तु परिग्रहव्यसनिनः सन्त्येव सांयात्रिकाः ॥ ९२ ॥ यंत्रानुल्लिखिताख्य-
 मेव निखिलं निर्माणमेतद्विधेरुत्कर्षप्रतियोगिकल्पनमपि न्यक्कारकोटिः परा । याताः प्राण-
 भृतां मनोरथगतीरुल्लङ्घ्य यत्संपदस्तस्याभासमणीकृताश्मसु मणेरश्मत्वमेवोचितम् ॥ ९३ ॥
 (वज्रमणिः) ॥ यस्य वज्रमणेर्भेदे भिद्यन्ते लोहसूचयः । करोति तत्र किं नाम नारी
 नखविलेखनम् ॥ ९४ ॥ (कौस्तुभमणिः) ॥ न श्वेतांशुवदन्धकारदलनादुद्योतिता
 रोदसी नाप्यैरावतवन्निरस्तादितिजत्रासः कृतो वासवः । नो चिन्तामणिरत्नवन्निभुने
 छिन्ना विपद्वार्थिनां भूत्वा तस्य हरेरुरःप्रणयिना किं कौस्तुभेनार्जितम् ॥ ९५ ॥ (सोम-
 कान्तसूर्यकान्तौ) ॥ सोमकान्तो मणिः स्वच्छः सूर्यकान्तस्तथा न किम् । उद्गारे तु
 विशेषोऽस्ति तयोरमृतवह्नयः ॥ ९६ ॥ (चन्द्रकान्तः) ॥ सुधाकरकरस्पर्शाद्विर्द्भवति
 सर्वतः । चन्द्रकान्तमणेस्तेन मृदुत्वं लोकविश्रुतम् ॥ ९७ ॥ (स्फटिकः) ॥ स्फटिकस्य
 गुणो योऽसौ स एवायाति दोषताम् । धत्ते स्वच्छतया छायां यतो मलवतामपि ॥ ९८ ॥
 (मरकतः) ॥ त्यज निजगुणाभिमानं मरकत पतितोऽसि पामरे वणिजि । काचमणेरपि
 मौल्यं लभसे यत्तदपि ते श्रेयः ॥ ९९ ॥ केनासीनः सुखमकरुणेनाकरादुद्धृतस्त्वं विक्रे-
 तुं वा समभिलषितः केन वास्मिन्कुदेशे । यास्मिन्वित्तव्ययभरसहो ग्राहकस्तावदास्तां नास्ति
 भ्रातर्मरकतमणे त्वत्परीक्षाक्षमोऽपि ॥ १०० ॥ आसीत्पूर्वं विमलजलधौ मण्डनं भूपतीनां
 नारीणां च प्रबलमुकुटे काञ्चनेन प्रसङ्गात् । तच्चीवद्धः कथमिदमहो काचखण्डेन सार्धं
 भिच्छीकण्ठे मरकतमणे कामवस्थां गतोऽसि ॥ १०१ ॥ (माणिक्यम्) ॥ पौरस्त्यैर्दाशि-
 णात्यैः स्फुरदुरुमतिभिर्मित्रपाश्रात्यसंघैरौदीच्यैर्यत्परीक्ष्य क्षितिपतिमुकुटे न्यासि माणि-
 क्यमेकम् । यद्येतस्मिन्कथंचित्कथयति रूपणः कोऽपि मालिन्यमन्ये प्रेक्षावन्तस्तदा तं
 निरवाधिजडतामन्दिरं संगिरन्ते ॥ १०२ ॥ काचः ॥ अज्ञतया प्रेम्णा वा चूडामणिमाकल-
 ध्य काचमणिम् । नृपतिर्वहेत शिरसा तेनासौ न ह्यनर्घ्यमणिः ॥ १०३ ॥ शङ्खः ॥ अन्तः
 कुटिलतां विभ्रच्छङ्खः स खलु निष्ठुरः । हुंकरोति यदा ध्मातस्तदैव बहु गण्यते ॥ १०४ ॥
 उच्चैरुच्चरतु चिरं शिष्टी वर्त्मनि तरुं समारुह्य । दिग्व्यापिनि शब्दगुणे शङ्खः संभावना-
 भूमिः ॥ १०५ ॥ कीटगृहं कुटिलोऽन्तः कठिनः क्षाराम्बुसंभवः शून्यः । शङ्खः श्रीपति-

किन्ते केन गुणेन स्थितिं लेभे ॥ ६६ ॥ जलनिधौ जननं धवलं वपुर्मुरारिपोरपि पाणितले
स्थितिः । इति समस्तगुणान्वित शङ्ख भो कुटिलता हृदये न निवारिता ॥ ६७ ॥ ध्वनि-
तिमधुरः शुचित्वमुच्चैर्जनिरपि शङ्ख न दीनतस्तवाभूत् । अवगतमखिलं बहिः सितत्वं
कुटिलतरं पुनरन्तरं न विद्वन् ॥ ६८ ॥ क्व वाम्भोधौ जन्म क्व च वपुरिदं कुन्दधवलं क्व
ज्जातस्थानं कृतमहह विष्णोः करतलम् । क्व नीचानामास्ये परिणतिरियं चुम्बनविधावि-
नीतयं शङ्खः करुणकरुणं रोदिति मुहुः ॥ ६९ ॥ तातः क्षीरनिधिः स्वसा जलैधिजा
ज्जाता मुरेशद्वयः सौजन्यं सह कौस्तुभेन शुचिता यस्य द्विजेशादपि । धिक्कर्माणि स एव
इवभुना पाखण्डकान्ताकरे विश्रान्तः प्रतिवासरं प्रतिगृहं भैक्ष्येण कुक्षिभरिः ॥ ७० ॥
(पाञ्चजन्यः) ॥ सर्वाशापरिपूरिदुं कृतमदो जन्मापि दुग्धोदधेर्गोविन्दाननचुम्बि सुन्दर-
त्वं पूर्णैन्दुविम्बाद्वपुः । श्रीरेखाः सहजा गुणाः किमपरं भण्यन्त एते हि यत्कौटिल्यं हृदि
पञ्चजन्यं भवतस्तेनातिलज्जामहे ॥ ७१ ॥ शङ्खाः सन्ति सहस्रशो जलनिधेर्वीचिशृङ्गा-
द्वेष्टाः पर्यन्तेषु लुठन्ति ये दलशतैः कल्माषितक्ष्मातलाः । एकः कोऽपि स पाञ्चजन्य
इवभूदाश्चर्यधामा सतां यः संवर्तभरक्षमैर्मधुरिपोः श्वासानिलैः पूर्यते ॥ ७२ ॥

नद्यन्योक्तयः ।

तटिनि चिराय विचारय विन्ध्यभुवस्तव पवित्रायाः । शुष्यन्त्या अपि युक्तं किं खलु
स्योदकादानम् ॥ १ ॥ कतिपयदिवसस्थायी पुरो दूरोन्नतोऽपि भविता ते । तटिनि तट-
मुपातनपातकमेकं चिरस्थायि ॥ २ ॥ यास्यति जलधरसमयस्तव च समृद्धिलघीयसी
विता । तटिनि तटद्वमपातनपातकमेकं चिरस्थायि ॥ ३ ॥ कुरु गम्भीराशयतां कल्लोलै-
र्यम लोकविभ्रान्तिम् । वीतपयोधरलक्ष्मीः कस्य न चरणैर्विलङ्घ्यासि ॥ ४ ॥ छायां
भुवन्ति नमन्ति पुष्पैः फलानि यच्छन्ति तटद्वमा ये । उन्मूल्य तानेव नदी प्रयाति तैरं-
गां क्व प्रैतिपन्नमस्ति ॥ ५ ॥ न वारयामो भवतीं विशन्तीं वर्षानदि स्रोतसि जहुजायाः ।
युक्तमेतत्तु पुरो यदस्यास्तरंगमङ्गान्प्रकटीकरोषि ॥ ६ ॥ गङ्गा ॥ यद्यपि दिशि दिशि
स्रोतः परितः परिपूरितामसः सन्ति । तदपि ध्रुन्दरतरुणीसंगतिमुखदायिनी गङ्गा ॥ ७ ॥
शोणः ॥ आजन्मस्थितयो महीरुह इमे कामं समुन्मीलिताः कल्लोलाः क्षणमङ्गुराः पुन-
र्यो नीताः परामुन्नतिम् । अन्तग्राहपरिग्रहो बहिरपि आस्यन्ति गन्धद्विपा भ्रातः शोण
यो न सहते त्वत्संपदां विष्ठवान् ॥ ८ ॥

१. कुन्दपुष्पवच्छुभ्रम्. २. भगिनी. ३. लक्ष्मीः. ४. तरंगवच्चपलस्वभावानाम्. ५. अङ्गीकृतम्. ६. इन्द्र-
वर्षा रम्भोर्विश्यादीनां समागमस्तुल्यश्चासीत्. gamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

तडागान्योक्तयः ।

आगतानामपूर्णाणां पूर्णानामप्यगच्छताम् । यदध्वानि न संघट्टा घटानां तत्सरोवरम् ॥ १ ॥
 अयमवसरः सरस्ते सलिलैरुपकर्तुमर्थिनामानिशम् । इदमतिमुललितमम्भो भवति पुरा
 जलधराभ्युदये ॥ २ ॥ कस्य तृषं न क्षपयसि पिबति न कस्तव पयः प्रविश्यान्तः । यदि
 सन्मार्गसरोवर नक्रो न क्रोडमधिवसति ॥ ३ ॥ तानि तानि कमलानि तज्जलं तानि पद्म-
 दकुलानि ते खगाः । सर्वमेकसमये तु विच्युतं पङ्कशेषमचिरादभूत्सरः ॥ ४ ॥ अमरैर्गतिं
 मधुकैरैश्वर्यं प्रकरैः प्रयातमपि पद्मदशाम् । विभवे गते सकलमेव गतं ध्रुवमेकमञ्जलि-
 यशः सरसः ॥ ५ ॥ आपेदिरेडम्बरपथं परितः पतङ्गा भृङ्गा रसालमुकुलानि समाश्रयन्ति ।
 संकोचमञ्जलिं सरस्त्वयि दीनदीनो मीनो नु हन्त कतमां गतिमभ्युपैतु ॥ ६ ॥ इत्यत्र
 संपत्तावपि च सलिलानां त्वमधुना न तृष्णामार्तानां हरासि यदि कौसार सहसा । निर्दोष-
 चैण्डांशौ किरति परितोऽङ्गारनिकरं कृशीभूतः केषामहह परिहर्तासि खलु ताम् ॥ ७ ॥
 विपन्नं पद्मिन्या द्रुतमनिमिषैर्यतमलिभिः खगैरप्युड्डीनं रथचरणहंसप्रभृतिभिः । दशा दीना
 लेभे सरसि विषमैर्ग्रीष्मदिवसैः कुलीनत्वादास्ते तटरुहतारुः कोऽपि तदपि ॥ ८ ॥ क्रौञ्चः
 क्रीडतु कूर्दतां च कुररः कङ्कः परिष्वज्यतां मँड्रुर्माद्यतु सारसश्च रसतु प्रोडीयतां टिट्ठिभिः ।
 भेकाः सन्तु वका वसन्तु चरतु स्वच्छन्दमाटिस्तटे हंहो पद्मसरः कुतः कतिपयैर्हंसैर्विना
 श्रीस्तव ॥ ९ ॥ एतस्मिन्मरुमण्डले परिचलत्कल्लोलकोलाहलक्रीडत्कङ्कमपङ्कमङ्कविलसन्नि-
 शङ्कमत्स्यव्रजम् । केनेदं विकसत्कुशेशयकुटीकोणकणतषट्पदं स्त्रैणप्रीणितपान्थमुज्ज्वलजलं
 चक्रे विशालं सरः ॥ १० ॥ स्तोकाग्मः परिवर्तिताङ्गशफरीग्रासार्थिनः सर्वतो लप्स्यन्ते
 वकटिट्ठिभप्रभृतयस्तल्पेषु साधु स्थितम् । सद्यः शोषमुपागतेऽद्य सरसि श्रीपद्मपद्माकरे
 तस्मिन्पङ्कजिनीविलासरुचयो हंसाः क्व धास्यन्त्यमी ॥ ११ ॥ माद्याद्दिग्गजदानलिप्तक-
 टप्रक्षालनक्षोभिता व्योम्रः सीमि विचेरुरप्रतिहता यस्योर्मयो निर्मलाः । कष्टं भाग्यविपर्य-
 येण सरसः कल्पान्तरस्थायिनस्तस्याप्येकवक्त्रप्रचारकलुषं कालेन जातं जलम् ॥ १२ ॥ रे
 पद्माकर यावदस्ति भवतो मध्ये पयः पूरितं तावच्चक्रचकोरकङ्कुररश्रेणीं समुच्छासय ।
 पश्चाच्च समटङ्ककोटचटुलत्रोटीपुटव्याहतित्रुट्यत्कर्कटकपर्परव्यतिकरैर्निन्दास्पदं यास्यसि
 ॥ १३ ॥ याते मय्यचिरान्निदाघमिर्हिरज्वालाशतैः शुष्कतां गन्तां कं प्रति पान्थसंतति-
 रसौ संतापमालाकुला । एवं यस्य निरन्तराधिर्पटलैर्नित्यं वपुः क्षीयते धन्यं जीवनमस्य
 मार्गसरसो धिग्वारिधीनां जनुः ॥ १४ ॥ सोपानानि तिरोहितानि पदवी च्छन्ना तृणैर्नूतनैः
 कालुष्यं पयसां विलोक्य शनैरुड्डीय हंसा गताः । माधुर्यं न मधुव्रतोच्चतगिरां पद्मानि

१. आकाशमार्गम्. २. प्राप्नुवति सति. ३. हे सरः. ४. ग्रीष्मे. ५. सूर्ये. ६. शब्दं करोतु. ७. जलकाकः.
 ८. सूर्यः. ९. गमिष्यति. १०. मनोव्यथापरंपराभिः. ११. मार्गे यस्यस्तस्य.

अत्रानि के भेकानामिह गर्जितं परमहो वृद्धचैव नष्टं सरः ॥ १९ ॥ आपूर्येत पुनः स्फुर-
च्छंफरिकासारोर्मिभिर्वारिभिर्भूयोऽपि प्रविजृम्भमाणनलितं पश्येम तोयाशयम् । इत्याशा-
तनुवद्धदयो नक्तं दिवं दीनधीः शुष्यत्यातपशोषितस्य सरसस्तीरे जरत्सारसः ॥ १६ ॥
हसैरलम्बप्रशंसैस्तरलितकमलस्त्रस्तरङ्गैस्तरंगैर्नीरैरन्तर्गभीरैश्चपलवककुलत्रासलौनैश्च शोभि-
पालीरूढदुमालीतलसुखशयितस्त्रीप्रणीतैश्च गीतैर्भ्रान्तिप्रक्रीडदातुः स्रवसलिलचलच्चक्र-
वाकस्तडागः ॥ १७ ॥

कूपान्योक्तयः ।

हे कूप त्वं चिरं जीव स्वल्पतोये बहुव्ययः । गुणवद्विक्तपात्राणि प्राप्नुवन्ति हि पूर्णताम्
॥ १ ॥ रे कूप जीवनागार यदि दातृत्वमिच्छसि । तदा त्वं गुणवत्पात्रमेकं वा संनिधौ कुरु
॥ २ ॥ अमुना मरुकूपेन के के नाम न वञ्चिताः । रुदत्पथिकनेत्रांश्चुपिच्छिलप्रान्तभूमिना
॥ ३ ॥ सगुणैः सेवितोपान्तो विनतैः प्राप्तदर्शनः । नीचोऽपि कूपः सत्पात्रैर्जीवैर्नार्थं समा-
श्रितः ॥ ४ ॥ न यत्र गुणवत्पात्रमेकमप्यस्ति संनिधौ । कस्तत्र भवतः पान्थ कूपेऽम्बुग्रह-
णादरः ॥ ५ ॥ यद्यपि बहुगुणगम्यं जीवनमेतस्य कूपमुख्यस्य । जयति तथापि विवेको दानं
पात्रानुमानेन ॥ ६ ॥ नितैरां नीचोऽस्मीति त्वं खेदं कूप मा कदापि कृथाः । अत्यन्तसर-
वेददयो यतः परेषां गुणग्रहीतासि ॥ ७ ॥ चित्रं न तद्यदयमम्बुधिरम्बुदौघसिन्धुप्रवाहप-
रिपूर्णया महीयान् । त्वं त्वर्थिनामुपकरोषि यदल्पकूप निष्पीड्य कुक्षियुगलं हि महत्त्वमे-
कम् ॥ ८ ॥ दिनमवासितं विश्रान्ताः स्म त्वया मरुकूप हे परमुपकृतं शेषं वक्तुं वयं न
पुनः क्षमाः । भवति सुकृतैरध्वन्यानामशेषजलो भवानियमपि घनच्छाया भूयात्तवोपतटं
शोभी ॥ ९ ॥ भीमश्यामप्रतनुवदन क्रूरपातालकुक्षिक्रोडप्रान्तोपहितविभवस्याथ किं ते
शोभि । येन त्वत्तः समभिलषितं वाञ्छितं क्षुद्र कूप ह्याम्यन्मूर्तेर्भवति सहसा कस्य नाधो-
पलम्बम् ॥ १० ॥

मरुस्थलान्योक्तयः ।

मरौ नास्त्येव सलिलं कृच्छ्राद्यदपि लभ्यते । तत्कटु स्तोकमुष्णं च न करोति वितृष्ण-
ताम् ॥ १ ॥ सत्पादपान्विपुलपल्लवपुष्पपुञ्जसंपत्परीतवपुषः फलभारनम्बान् । यो मार्गसि-
न्धिशकुन्तसमाश्रितोरुशाखान्मरौ मृगयते न ततोऽस्ति मुग्धः ॥ २ ॥ पायं पायं पिव पिव
यः सिञ्च सिञ्चाङ्गमङ्गं भूयो भूयः कुरु कुरु सखे मज्जनोन्मज्जनानि । एषोऽशेषश्रमशम-
नः सिन्धुः सिन्धुर्दूरीभवतु भवतो मारवः पान्थ पन्थाः ॥ ३ ॥ कल्याणं नः

१. रज्जुसहितैः. २. उदकार्थम्. ३. अत्यन्तम्. ४. निम्नः. ५. रसयुक्तं हृदयं यस्य. ६. भीमं भयंकरं
तत्र अन्धकारयुक्तत्वात् प्रतनु संकुचितं मुखं यस्य.

किमधिकमितो जीवन्तं यतस्त्वं छित्त्वा वृक्षानहह दहसि भ्रातरङ्गारकार । नन्वेतस्मिन्ना-
निपिशुनैरातपैराकुलानामध्वन्यानामशरण मरुप्रान्त रे कोऽभ्युपायः ॥ ४ ॥ किमसि विम-
नाः किं चोन्मादी क्षणादपि लक्ष्यसे पुनरपि पयः प्रेक्ष्यापूर्वा न काश्चन ताः क्रियाः । स्व-
मजलदां जानानोऽपि प्रविश्य मरुस्थलीं शिशिरमधुरं वारि प्राप्तुं यदध्वग वाञ्छसि ॥ ५ ॥
भो भोः किं किमकाण्ड एव पतितस्त्वं पान्थ कान्या गतिस्तत्तादृक्तृषितस्य मे खलमतिः
सोऽयं जलं गूहते । अस्थानोपगतामकालसुलभां तृष्णां प्रति कुम्भहे त्रैलोक्यप्रथितप्रभा-
वमहिमा मार्गोऽप्यसौ मारवः ॥ ६ ॥

दावानलान्योक्तयः ।

हे दावानल शैलाग्रवासिनः साधुशाखिनः । मुग्ध व्यर्थं त्वया दग्धाः प्रेरितेन प्रभञ्जनैः
॥ १ ॥ यस्यां महत्त्वभाजो भवन्ति गुणिनोऽमितो धनुर्दण्डाः । दहतस्तां वंशालि को वन-
वहे विवेकस्ते ॥ २ ॥ अभ्युन्नतेऽपि जलदे जगदेकसार साधारणप्रणयहारण हा यदेते ।
उच्छास्यलास्यललितं तरवो न यान्ति हे दावपावक स तावक एव दोषः ॥ ३ ॥ छाया-
फलानि मुकुलानि च यस्य विश्वमाह्लादयन्ति सहकारमहीरुहस्य । आमृष्य तस्य शिख्या
नवपल्लवानि मथ्नासि रे दवहुताश हताश कष्टम् ॥ ४ ॥ दुर्दैवप्रभवप्रभञ्जनभयादुद्धूतभूमी-
रुहानेतांसत्त्वगुणाश्रयानकरुणः शुष्यन्किमुन्माद्यसि । ब्रूमस्त्वां वनहव्यवाह यदमी दग्धा-
र्धदग्धा अपि द्रष्टव्यास्तव तत्क्षणाद्विलयिनो नामापि न ज्ञायते ॥ ५ ॥ विध्वस्ता मृग-
क्षिणो विधुरतां नीताः स्थलीदेवता धूमैरन्तरिताः स्वभावमलिनैराशा मही तापिता ।
भस्मीकृत्य सपुष्पपल्लवफलैर्नम्रान्महापादपानुद्धृत्तेन दवानलेन विपिनं वल्मीकशेषं कृतम्
॥ ६ ॥ वाडवानलः ॥ तेजांसि यस्य प्रशमं प्रयान्ति वारां प्रवाहेण स वह्निरन्यः । अयं
पुनर्वाडवनामधेयः समुद्रमापीय विमर्ति तेजः ॥ ७ ॥

व्योमचरान्योक्तयः ।

गरुडः ॥ दामोदरमुदैराहितभुवनं यो वहति लीलया गरुडः । कस्य तरोरुपरिष्ठात्खि-
न्नोऽसौ श्रान्तिमपनयतु ॥ १ ॥ अहिरहिरिति संभ्रमपदमितरजनः किमपि कातरो भवतु ।
विहंगपतेराहारे स तु सरलमृणालदलरुचिरः ॥ २ ॥ हंसः ॥ कंसारिचरणोद्धूतसिन्धुक-
छोललालितम् । मन्ये हंस मनो नीरे कुल्यानां रमते न ते ॥ ३ ॥ अस्ति यद्यपि सर्वत्र
नीरं नीरजमण्डितम् । रमते न मरालस्य मानसं मानसं विना ॥ ४ ॥ एकेन राजहंसेन या

१. वायुभिः. २. असंख्याः. ३. वेणुपङ्क्तिम्. ४. उदरे आहितं स्थापितं भुवनं ब्रह्माण्डं येन. ५. श्रान्तः.
६. गरुडस्य. ७. कृत्रिमसरिताम्. ८. मानससरोवरम्.

१०९

शोभा सरसो भवेत् । न सा वकसहस्रेण परितस्तीरवासिना ॥ ९ ॥ हंसः श्वेतो वकः
 श्वेतो को भेदो वकहंसयोः । नीरक्षीरविभागेन हंसो हंसो वको वकः ॥ ६ ॥ अपसरण-
 वे शरणं मौनं वा तत्र राजहंसस्य । कटु रटति निकटवर्ती वाचालष्टिष्टिभो यत्र ॥ ७ ॥
 वद नाम दैवगत्या जगदसरोजं कदाचिदपि जातम् । अवकैरनिकरं विकिरति तत्किं कृक-
 कुरिव हंसः ॥ ८ ॥ नीरक्षीरविवेके हंसालस्यं त्वमेव तनुषे चेत् । विश्वस्मिन्नधुनान्यः
 कुर्वतं पालयिष्यति कः ॥ ९ ॥ सैव सैव सरसी रमणीया यत्र यत्र वलते तव रागः ।
 राजहंस रसिक स्मरणीया श्रीमता तदपि मानसकेलिः ॥ १० ॥ गाङ्गमम्बु सितमम्बु या-
 नं कज्जलामुमयत्र मज्जतः । राजहंस तव सैव शुभ्रता चीयते न च न चापचीयते
 ॥ ११ ॥ कंचिदेव समयं समागता त्वां न विस्मरति शश्वदम्बुजम् । मानसे विहर हंस
 मानसे मा विमुञ्च पुनरस्य सौहृदम् ॥ १२ ॥ अम्भोजिनीवनविलासनमेव हन्त हंसस्य
 हन्तु नितरां कुपितो विधाता । न त्वस्य दुग्धजलभेदविधिप्रसिद्धां वैदेग्यकीर्तिमपहर्तुमसौ
 मर्षः ॥ १३ ॥ भृङ्गाङ्गनाजनमनोहरहारिगीतराजीवरेणुकणकीर्णपिशङ्गतोयम् । रम्यां हि-
 मचलनदीं प्रविहाय हंस देहे हताश वद कां दिशमुत्सुकोऽसि ॥ १४ ॥ स्थित्वा क्षणं
 क्षितपक्षतिनान्तरिक्षे मातङ्गसङ्गकलुषां नलिनीं विलोक्य । उत्पन्नमन्युपरिघर्षरानिःस्वनेन
 क्षित साश्रु परिवृत्त्य गतं नलीनम् ॥ १५ ॥ रे राजहंस किमिति त्वमिहागतोऽसि योऽसौ
 कः स इह हंस इति प्रतीतः । तद्रम्यतामनुपदेन पुनः स्वभूमौ यावद्वदन्ति न वकं खलु
 हल्लोकाः ॥ १६ ॥ ये वर्धिताः कनकपङ्कजरेणुमध्ये मन्दाकिनीविमलनीरतरंगमङ्गैः । ते
 ज्ञातं विधिवशात्खलु राजहंसाः शैवालजालजटिलं जलमाश्रयन्ति ॥ १७ ॥ हा हन्त मा-
 मसरःसलिलावतंस रे राजहंस पयसोः प्रविवेचनाय । चेच्छक्तिमान्खलु भवान्न तदा
 क्षियु स्यात्किंवा कपोत उत वा कलविकपोतः ॥ १८ ॥ नेदं सरः सरसवारि न वारिजं
 न नैतन्मधूनि मधुपाः सहवासिनो वा । हेमारविन्दवनवासविलासभाजो रे हंस मानसजुष-
 त्त मानसेऽपि ॥ १९ ॥ हंसः प्रयाति शनैर्यदि यातु तस्य नैसर्गिकी गतिरियं नहि
 च चित्रम् । गत्या तया जिगमिषुर्वक एव मूढश्चेतो दुनोति सकलस्य जनस्य नूनम् ॥ २० ॥
 कृष्ण मृणालपटली भवता निपीतान्यम्बूनि यत्र नलिनानि निषेवितानि । रे राजहंस वद
 त्वं सरोवरस्य कृत्येन केन भवितासि कृतोपकारः ॥ २१ ॥ तरौ तीरोद्धूते क्वचिदपि
 अञ्छादिततनुः पतङ्गारासारां गमय विषमां प्रावृषमिमाम् । निवृत्तायां तस्यां सरसि
 प्रप्लवङ्गनलिने स एव त्वं हंसः पुनरपि विलासास्त इह ते ॥ २२ ॥ गतं तद्गाम्भीर्यं
 यत्रापि चितं जालिकशतैः सखे हंसोत्तिष्ठ त्वरितममुतो गच्छ सरसः । न यावत्पङ्कान्तःक-
 र्णध्वजतनुर्भूरि विलसद्भकोऽसौ वाचालश्ररणयुगलं मूर्ध्नि कुरुते ॥ २३ ॥ पुरा सरसि मानसे

१. संकरसंचयम्. २. ताम्रचूडः. ३. चातुर्यम्.

विकचसारसालिस्खलत्परागसुरभीकृते पयसि यस्य यातं वयः । स पर्वलजलेऽधुना मिल-
 दनेकमेकाकुले मरालकुलनायकः कथय रे कथं वर्तताम् ॥ २४ ॥ वातान्दोलितपङ्कजस्थि-
 तरजःपुञ्जारागोज्ज्वलो यः शृण्वन्कलकूजितं मधुलिहां संजातहर्षः पुरा । कान्ताचक्षुषु-
 टापवर्जितविसम्राहग्रहेऽप्यक्षमः सोऽयं संप्रति हंसको मरुगतः कौपं पयो याचते ॥ २५ ॥
 यो दिव्याम्बुजलोलमत्तमधुपप्रोद्रीतरम्यं सरस्त्यक्त्वा मानसमल्पवारिणि रतिं वध्नाति कैदा-
 रिके । तस्यालीकसुखाशया परिभवक्रोडीकृतस्याधुना हंसस्योपरि टिट्ठिभो यदि पदं धत्ते-
 ऽत्र को विस्मयः ॥ २६ ॥ अन्या सा सरसीमरालमुनिभिर्यत्तीरसोपानिकाविन्यस्तांस्तिल-
 तण्डुलान्कवल्यन्दष्टोऽसि हृष्टैर्मुखैः । एषा पक्वणवापिका कमलिनीखण्डेन गुप्तात्मभिर्व्या-
 धेस्त्वद्विधमुग्धवन्धनविधौ को नाम नो सूच्यते ॥ २७ ॥ कस्त्वं रोहितलोचनास्यचरणो
 हंसः कुतो मानसार्त्तिक तत्रास्ति सुवर्णपङ्कजवनान्यम्भः सुधासंनिभम् । रत्नानां निचयाः
 प्रवालमणयो वैदूर्यरोहः क्वचिच्छम्बूका न वसन्ति नेति च वकैराकर्ण्य हीहीकृतम् ॥ २८ ॥
 यः संतापमपाकरोति जगतां यश्चोपकारक्षमः सर्वेषाममृतात्मकेन वपुषा प्रीणाति नेत्राणि
 यः । तस्याप्युन्नतिमम्बुदस्य सहसे यन्न त्वमेतावता वर्णेनैव परं मरालं धवलः कृष्णश्रि-
 त्रैरसि ॥ २९ ॥ आकारः कमनीयता कुलगृहं लीलालसा सा गतिः संपर्कः कमलालयैः
 कलतया लोकोत्तरं कूजितम् । यस्येयं गुणसंपदस्ति महती तस्यातिभव्यस्य ते संरब्धत्वम-
 सद्गुणकलहेनाहं सहे हंस हे ॥ ३० ॥ नद्यो नीचगता दुरापपयसः कूपाः पयोराशयः
 शारा दुष्टवकोटसंकटतटोद्देशास्तडागादयः । इत्थं भूतलमाकलय्य सकलानम्भोनिवेशानिति
 त्वां भो मानस संस्मरन्पुनरसौ हंसः समभ्यागतः ॥ ३१ ॥ हंसी वेत्ति परागपिञ्जरतनुः
 कुत्रापि पद्माकरे प्रेयान्मे विसकन्दलीकिसलयं भुङ्क्ते ह्ययं निर्वृतः । नो जानाति तपस्विनी
 यदनिशं जम्बालमालोडयञ्चैवालाङ्कुरमप्यसौ न लभते हंसो विशीर्णच्छदः ॥ ३२ ॥ प्रम्ला-
 ना नलिनी जलानि किरणैः सूर्यस्य शोषं ययुर्नाशं प्राप विहंगमावलिरियं वृष्णाविशीर्ण-
 क्षणा । एते तीरमहीरुहा अपि पतत्पत्राश्रियोऽद्यापि रे कोऽयं राजमरालशुष्कसरसीतीरे
 रतिप्रक्रमः ॥ ३३ ॥ एषा पुष्करिणी मरालमलिनैश्छन्ना कुवीथीजलैर्यस्यामज्ञतया विधेर-
 कृपया चेद्वस्तु मां काङ्क्षसे । विश्रम्भो बकमण्डलेषु विनयो भेकेषु संबन्धिता रात्र्यन्धेषु
 विधीयतां कृपणता कोयष्टिकश्रेणिषु ॥ ३४ ॥ पीतं येन पुरा पुरंदरपुरे रम्भोरुकेलिस्व-
 लन्मन्दाराङ्कुरकर्णपूरसुरभि स्वर्गापगायां पयः । सोऽयं मारववारिपामरवधूपादार्प-
 णप्रोच्छलत्पङ्कातङ्कितभेकभिन्नमधृणो हंसः समासंसते ॥ ३५ ॥ भो हंसास्तावदम्भो-
 रुहकुहररजोरजिताङ्गाः सहेलं हंसीभिः पद्मखण्डे मधुरमधुकरारावरम्ये रमध्वम् ।
 यावन्नायं दुरन्तो हरगलगरलव्यालजालालिनीलप्रोन्मीलन्मेघमालामलिनसकलदिङ्मण्डलो-

१. अल्पजलाशयजले. २. दुर्दुरव्याप्ते. ३. रक्तम्. ४. जलशुक्तयः. ५. हंस.

अवेति कालः ॥ ३६ ॥ मधुकरः ॥ सरजस्कां पाण्डुवर्णां कण्टकप्रकराङ्किताम् । केतकीं
 वसे हन्त कथं रोलम्ब निर्व्वेष ॥ ३७ ॥ फलानां च दलानां च सन्तु ते ते विवेकिनः ।
 कान्दविशेषज्ञो मिलिन्दमपहाय कः ॥ ३८ ॥ पलाशकुसुमभ्रान्त्या शुकतुण्डे पतत्यालिः ।
 भोजि जम्बूफलभ्रान्त्या तमलिं धर्तुमिच्छति ॥ ३९ ॥ मधुकर तव करनिकरैः किं किं
 कनं वनं न कुसुमानाम् । तद्वद सरसिजकमले लब्धं किञ्चिदन्यतस्तत्किम् ॥ ४० ॥
 भौं चम्पककलिकामपहाय भ्रान्तदुर्वुद्धे । शास्मलिकुसुमदलेषु स्वैरं गुञ्जन्न लज्जसे मधुप
 ॥ ४१ ॥ मदनमवलोक्य निष्फलमनित्यतां बन्धुजीवकुसुमानाम् । वनमुपगम्य भ्रमरः संप्रति
 जतो जपासक्तः ॥ ४२ ॥ अपसर मधुकर दूरं परिमलबहुलेऽपि केतकीकुसुमे । इह न हि
 मुकुललाभो भवति परं धूलिधूसरं वदनम् ॥ ४३ ॥ कृत्वापि कोशपानं भ्रमरयुवा पुरत
 त्र कमलिन्याः । अभिलषति बकुलकलिकां मधुलिहि मलिने कुतः सत्यम् ॥ ४४ ॥
 मदनमन्दमन्दे दलंदरविन्दे दिनान्यनान्यिषत । कुटजे खलु तेनेहं तेने^१ हा मधुकरेण
 कम् ॥ ४५ ॥ अमरैतरुकुसुमसौरभैः सेवनसंपूर्णकामस्य । पुष्पान्तरसेवेयं भ्रमरस्य विड-
 म्ना महती ॥ ४६ ॥ इह रूपमात्रसारे चित्रगते कनककहारे । न रसो नापि च गन्धो
 मधुकर बन्धो मुधा भ्रमसि ॥ ४७ ॥ अपनीतपरिमलान्तरकथे पदं न्यस्य देवतरुकुसुमे ।
 पुष्पान्तरेऽपि गन्तुं वाञ्छसि चेद्भ्रमर धन्योऽसि ॥ ४८ ॥ मलिनेऽपि रागपूर्णां विकसित-
 दानामनलपल्लवेऽपि । त्वयि चपलेऽपि च सरसां भ्रमर कथं वा सरोजिनीं त्यजसि ॥ ४९ ॥
 मदनजन्मा मधुपः सुरंतरुकुसुमेषु पीतमकरन्दः । दैवादवनिमुपेतः कुटजे कुटजे समीहते
 क्तिम् ॥ ५० ॥ दूरतया स्थूलतया नीलतया दानलोर्लुपैर्मधुपैः । भ्रामितमिभराजधिया
 ल्यासीदन्ततो महिषः ॥ ५१ ॥ यस्तोषं न गतः कमलेषु बकुलदले चम्पककुसुमेषु ।
 लालार्थेदि निम्बे वासः कथय कथं न भवत्युपहासः ॥ ५२ ॥ आलिङ्गसे चारुलतां लव-
 णाम्बुसे चाम्बुजिनीं क्रमेण । तां चूतवल्लीं मधुप प्रकामं संताडयस्येव पदैः किमेतत्
 ॥ ५३ ॥ वेत्रत्वचा तुल्यरुचां वधूनां कर्णाग्रतो गण्डतलागतानि । भृङ्गाः सहेलं यदि नाप-
 न्यन्को वेदयिष्यन्नवचम्पकानि ॥ ५४ ॥ भ्रमर भ्रमता दिगन्तराणि क्वचिदासादितमी-
 तं श्रुतं वा । वद सत्यमपास्य पक्षपातं यदि जातीकुसुमानुकारि पुष्पम् ॥ ५५ ॥ अभि-
 नलिनीविनोदलुब्धो मुकुलितकैरविणीवियोगभीरुः । भ्रमति मधुकरोऽयमन्तराले श्रयति
 पङ्क्तिनीं कुमुद्वतीं वा ॥ ५६ ॥ अलिरयं नलिनीदलमध्यगः कमलिनीमकरन्दमदाल-
 ॥ विधिवशात्परदेशमुपागतः कुटजपुष्परसं बहु मन्यते ॥ ५७ ॥ अपि दलन्मुकुले बकुले

१. जोयुक्ताम्. २. समूहः. ३. भ्रमर. ४. निर्लज्ज. ५. पीतवर्णाम्. ६. मदनवाणाख्यं पुष्पम्. ७. दूरं
 ८. प्रचुरपुष्परसे. ९. विकसितकमले. १०. नीतानि. ११. इच्छा. १२. विस्तारिता. कृतेति यावत्.
 १३. कल्पवृक्षः. १४. सौगन्ध्य

यया पदमधायि कदापि न हेलया । अहह सा सहसा विधुरे विधौ मधुकरी बदरीमनुसेवते ॥ ५८ ॥ आनम्राः स्तवकभरेण पल्लविन्यः शोभन्ते कति न लताः परागपूर्णाः । आमोदे मधुनि च मार्दवे च तासां यो भेदः स खलु मधुव्रतैकवेद्यः ॥ ५९ ॥ रात्रिर्गमिष्यति भविष्यति सुप्रभातं भास्वानुदेष्यति हसिष्यति पङ्कजश्रीः । इत्थं विचिन्तयति कोशगते द्विरेफे हा मूलतः कमलिनीं गज उज्जहार ॥ ६० ॥ अन्यासु तावदुपमर्दसहासु भृङ्ग लोलं विनोदय मनः सुमनोलतासु । मुग्धामर्जौतरजसं कलिकौमकाले बालां कर्दर्थयसि किं नवमल्लिकायाः ॥ ६१ ॥ फुल्लेषु यः कमलिनीकमलोदरेषु चूतेषु यो विलसितः कलिकान्तरस्थः । पश्याद्य तस्य मधुपस्य शरद्वचपाये कृच्छ्रेण वेणुविवरे दिवसाः प्रयान्ति ॥ ६२ ॥ वेवर्धिताः करिकपोलमदेन भृङ्गाः प्रोत्फुल्लपङ्कजरजःसुरभीकृताङ्गाः । ते सांप्रतं प्रतिदिनं क्षपयन्ति कालं निम्बेषु चार्ककुसुमेषु च दैवयोगात् ॥ ६३ ॥ एणीदृशः श्रवणसीमि यदा नयन्ति तेनैव तस्य महिमा नवचम्पकस्य । त्वं तत्र नो विहरसे यदि भृङ्ग तेन नैतस्य किञ्चिदपि तत्तु तवैव हानिः ॥ ६४ ॥ सानन्दमेष मकरन्दमिहारविन्दे विन्देत् षट्पदयुवेति जनैरटङ्कि । दैवादकाण्डपरिमुद्रितपुण्डरीककोषादभूदहह निःसरणं पुमर्थः ॥ ६५ ॥ आजन्मकल्पतरुकाननकामचारी यत्कौतुकादुपगतः कुटजं मिलिन्दः । तत्कर्मणः सुसदृशं फलमेतदेव यत्प्राप साम्यमधुना मधुमक्षिकाभिः ॥ ६६ ॥ मा गा विषादमलिपोतक केतकीनामन्तर्निगूढमनवाप्य मधुप्रकर्षम् । लाभः स एव परमो ननु कण्टकानां श्रेणीभिरक्षतशरीरतया प्रयासि ॥ ६७ ॥ इह सरसि सहर्षं मर्जुं गुञ्जाम्भिरामं मधुकर कुरु केलिं सार्धमम्भोजिनीभिः । अनुपममकरन्दमोददत्तप्रमोदा त्यजति बत न निद्रां मालती यावदेषा ॥ ६८ ॥ भ्रमर मरणभीतिं मुञ्च चाम्पेयपुष्पे विहर हर तदीयं सौरभं सौहृदेन । मधुकर सुकरं चेदस्तु हस्तेन लब्धुं भवतु तदुपभोगेऽनिष्टमिष्टं फलं वा ॥ ६९ ॥ गन्धैराढ्या जगति विदिता केतकी स्वर्णवर्णा पुष्पभ्रान्त्या क्षुधितमधुपः पुष्पमध्ये पपात । अन्धीभूतस्तदनु रजसा कण्टकैश्छिन्नपक्षः स्थातुं गन्तुं क्षणमपि सखे नैव शक्तो द्विरेफः ॥ ७० ॥ दृष्ट्वा स्फीतोऽभवदलिरसौ लेख्यपद्मं विशालं चित्रं चित्रं किमिति किमिति व्याहरन्निष्पपात । नास्मिन्गन्धो न च मधुकणा नास्ति तत्सौकुमार्यं घूर्णन्मूर्धा बत नतशिरा व्रीडया निर्जगाम ॥ ७१ ॥ सदम्भोजाम्भोजं परिवृषति संभोगरहितो गतोऽमन्दे कुन्दे वहति मकरन्दं न हि मनः । ततो मन्येऽरण्ये क्वचिदधिकपुण्येऽपि ललितां लवङ्गीमासङ्गीं भजति नवभृङ्गीपरिवृढः ॥ ७२ ॥ निरानन्दो कौन्दे मधुनि विधुरो बालवकुले रसाले सालम्बो लवमपि लवङ्गेन रमते । प्रियङ्गौ नासङ्गं रचयति न चूतेऽपि रमते स्मरंछस्मीलीलाकमलमधुपानं मधु-

१. उपमर्दं सहन्ते ताः. २. सतृष्णम्. लुब्धमिति यावत्. ३. अनुत्पन्नपरागाम्. ४. अयोग्ये काले. ५. दूषयसि. ६. मधुरम्. ७. रवं कुरु.

॥ ७३ ॥ श्रियो वासाम्भोजे त्रिदिवसरिदम्भोजकुहरे हरेर्नाभ्ये पद्मे मधु मधुकोरो
न किल पपी । स दैवादुन्मीलत्तपनकरतापव्यतिकरव्यथाकम्पः संप्रत्यतरुमरुभूमौ विचरति
॥ ७४ ॥ लतास्तास्तास्तादृक्धुरसवतीः पङ्कजवनीः समालिङ्ग्युस्वन्नयमगमयद्भूरि सम-
म् । इदानीं चेन्नीचे विचरति रुचरेष लकुचे कुचेष्टेयं धातुर्भवति नहि वाच्यो मधुकरः
॥ ७५ ॥ नापो नापगतस्तृषा न च कृशा धूता न धूली तनोर्न स्वच्छन्दमकारि कन्दक-
रः का नाम केलीकथा । दूरान्मुक्तकरेण हन्त करिणा स्पष्टा न वा पद्मिनी प्रारब्धं मधु-
रिंकारणमहो झङ्कारकोलाहलः ॥ ७६ ॥ नो मल्लीमयमीहते न भजते मत्तेभकुम्भस्थलीं
मत्तेनीं सहते न चन्दनवनीमालम्बते न क्वचित् । जातीमेव हृदीश्वरीमिव महानन्दैकक-
याङ्गां ध्यायन्निर्दृतिमेति षट्पदयुवा योगीव वीतभ्रमैः ॥ ७७ ॥ किं क्वापि प्रलयानलैर्विट-
ते निर्दह्य भस्मीकृताः किंस्विद्देवगजेन पङ्कजवनं निष्कन्दमुन्मूलितम् । किंवा हन्त कृतौ-
त्केसरियात्तयक्तो मदः कुञ्जरैर्येनास्मिन्विसे करीरकुसुमे हा भृङ्ग विश्राम्यासि ॥ ७८ ॥
स्याः संगमवाञ्छया न गणिता वाप्यो विनिद्रोत्पला यामालिङ्ग्य समुत्सुकेन मनसा यातः
तां निर्दृतिम् । भग्नां तामवलोक्य चन्दनलतां भृङ्गेण यज्जीव्यते धैर्यं नाम तदस्तु तस्य न
तः स्नेहानुरूपं कृतम् ॥ ७९ ॥ दग्धा सा वकुलावलोकवलितास्ते ते रसालद्रुमाः झुष्टा-
प्रेषि विनिद्रपुष्पपटलीपीतातपाः पादपाः । आतर्भृङ्ग दवाग्निना वनमिदं वल्मीकशेषं
हं किं त्वं संप्रति काननान्तरपरिस्पन्दाय मन्दायसे ॥ ८० ॥ दूरादुज्जति चम्पकं न च
जलसम्भोजराजीरजो नो जिघ्रत्यपि पाटलापरिमलं धत्ते न चूते रतिम् । मन्दारे यदना-
शेषि च किलोपान्ते न संतृप्यते तन्मन्ये क्वचिदङ्गभृङ्गतुरुणेनास्वादिता मालती ॥ ८१ ॥
लोपोदिनि केसरस्य मुकुले पीतं मधु स्वेच्छया नीता येन निशा शशाङ्कधवला पद्मोदरे
प्रेरदी । भ्रान्तं येन मदप्रवाहमलिने गण्डस्थले दन्तिनां सोऽयं भृङ्गयुवा करीरविटपे
आति तुष्टि कुतः ॥ ८२ ॥ आतर्भ्रास्य लवङ्गवल्लीषु पिव स्वैरं नवाम्भोरुहं माध्वीमाध-
वैकामधूनि मधुराण्याकण्ठमास्वादय । कस्मादापतितोऽसि केतकमिदं यस्मिन्न दीर्घ रजो
वैट लुप्यति सूचयः प्रविचिताः कृन्तन्ति मर्माण्यपि ॥ ८३ ॥ आस्वाद्यात्र मधूनि षट्पद
दं या गाः कषायाङ्कुरैर्माकन्दस्य पिकान्प्रतारितवतो मूर्धानमध्यासितः । प्रत्यासन्नतमे पि-
त्रे भवते येनार्पिता तादृशी माध्वी तस्य विवेकविच्युतिरियं षाङ्गुण्यमेतन्न ते ॥ ८४ ॥
ये जन्म नवीननीरजवने पीतं मधु स्वेच्छया मालत्याः कुसुमेषु येन सततं केली कृता
कथा । तेनेयं मधुगन्धलुब्धमनसा गुञ्जालता सेव्यते हा धिग्दैवकृतं स एव मधुपः कां कां
नागतः ॥ ८५ ॥ प्रारम्भे कुसुमाकरस्य परितो यस्योच्छसन्मञ्जरीपुञ्जे मञ्जुलगुञ्जि-

१. रच्छं करोति. २. माधवीलताम्. ३. गतभ्रमः. ४. कृतान्तः कालः स एव केसरी सिंहः.
५. शतसंविधनी.

तानि रचयंस्तानातनोत्सवान् । तस्मिन्नद्य रसालशाखिनि दशां दैवात्कृशामञ्जति त्वं
 चेन्मुञ्चसि चञ्चरीक विनयं नीचस्त्वदन्योऽस्ति कः ॥ ८६ ॥ सोऽपूर्वो रसनाविपर्ययविधि-
 स्तत्कर्णयोश्चापलं दृष्टिः सा मदविस्मृतस्वपरादिक्किं भूयसोक्तेन वा । सर्वं विस्मृतवानसि
 भ्रमर हे यद्धारणोऽद्याप्यसौ अन्तःशून्यकरो निषेव्यत इति भ्रातः क एष ग्रहः ॥ ८७ ॥
 कोकिलः ॥ समुद्रिरसि किं वाचः पुंस्कोकिल सुकोमलाः । श्वभ्रेऽस्मिञ्जडपाषाणगुरुनिषे-
 षभैरवे ॥ ८८ ॥ तवैतद्वाचि माधुर्यं जाने कोकिल कृत्रिमम् । प्रपोषितो यैस्तानेव जात-
 पक्षो जहासि यत् ॥ ८९ ॥ रसालशिखरासीनाः शतं सन्तु पतत्रिणः । तन्मञ्जरीरसामो-
 दविन्दुरेव कुहूमुखः ॥ ९० ॥ भद्रं भद्रं कृतं मौनं कोकिलैर्जलदागमे । वक्तारो दैर्दुरा
 यत्र तत्र मौनं समाचरेत् ॥ ९१ ॥ शृगालशशशार्दूलदूषितं दण्डकावनम् । पञ्चमं गाय-
 तानेन कोकिलेन प्रतिष्ठितम् ॥ ९२ ॥ काकः कृष्णः पिकः कृष्णः को भेदः पिकका-
 कयोः । वसन्तसमये प्राप्ते काकः काकः पिकः पिकः ॥ ९३ ॥ तावन्मौनेन नीयन्ते को-
 किलैश्चैव वासराः । यावत्सर्वजनानन्ददायिनी वाक्प्रवर्तते ॥ ९४ ॥ कोकिलोऽहं भवा-
 न्काकः समानः कालिमावयोः । अन्तरं कथयिष्यन्ति काकलीकोविदाः पुनः ॥ ९५ ॥ सह-
 कारे चिरं स्थित्वा सलीलं बालकोकिल । तं हित्वाद्यान्यवृक्षेषु विचरन्न विलज्जसे ॥ ९६ ॥
 कलकण्ठ यथा शोभा सहकारे भवद्भिरः । खदिरे वा पलाशे वा किं तथा स्याद्विचारय ॥ ९७ ॥
 कोकिल कलमालापैरलमलमालोकसे रसालं किम् । शरनिकरभरितशरधिः शबरः सरतीह
 परिसरे स धनुः ॥ ९८ ॥ तर्किं स्मरसि न भुक्तं यत्पिकै रे काकमन्दिरे पूर्वम् । सहका-
 रकुसुमकाले हठेन कुरुषेऽधुना रावम् ॥ ९९ ॥ तावत्कोकिल विरसान्यौपय दिवसा-
 न्वनान्तरे निवसन् । यावन्मिलदलिमालः कोऽपि रसालः समुल्लसति ॥ १०० ॥ एकस्त्वं
 गहनेऽस्मिन्कोकिल न कलं कदाचिदपि कुर्याः । साजात्यशङ्कयामी न त्वां निघ्नन्तु निर्द-
 याः काकाः ॥ १०१ ॥ रे रे कोकिल मा भज मौनं किञ्चिदुदञ्चय पञ्चमरागम् । नो
 चेन्वामिह को जानीते काककदम्बकपिहिते चूते ॥ १०२ ॥ अस्यां सखे बधिरलोकनि-
 वासभूमौ किं कूजितेन खलु कोकिल कोमलेन । एते हि दैवहतकास्तर्दभिनन्तवर्णं त्वां काक-
 मेव कलयन्ति कलानभिज्ञाः ॥ १०३ ॥ रे बालकोकिल करीरमरुस्थलीषु किं दुर्विदग्ध-
 मधुरध्वनिमातनोषि । अन्यः स कोऽपि सहकारतरुप्रदेशो राजन्ति यत्र तव विभ्रमभाषि-
 तानि ॥ १०४ ॥ किं कोमलैः कलरवैः पिकं तिष्ठ तूष्णीमेते तु पामरनराः स्वरमाकलयन् ।
 को वा रटत्ययमये निकटे कटूनि रे वध्यतामिति वदन्ति गृहीतदण्डाः ॥ १०५ ॥ ताव-
 च्चकोरचरणायुधचक्रवाकपारावतादिविहगाः कलमालपन्तु । यावद्दसन्तरजनीघटिकावसा-

१. त्यजति. २. वर्षाकाले. ३. भेकाः. ४. संचरति. ५. आसमन्ताद्भागे. ६. कोकिल. ७. नय. ८. का-
 कसमानवर्णम्. ९. आग्रः.

कोकिलयुवा न कुहू करोतिः ॥ १०६ ॥ कचिज्जिह्वादिनादः कचिदतुलकाको-
किलहः कचित्कङ्कारावः कचिदपि कपीनां कलकलः । कचिद्दोरः फेरुध्वनिरयमहो दैव-
दनाकथंकारं तारं रसेति चकितः कोकिलयुवा ॥ १०७ ॥ मूकीभूय तमेव कोकिल-
युवं वन्धुं प्रतीक्षस्व हे हेलोच्छासितमल्लिकापरिमलामोदानुकूलानिलम् । यत्रैतास्तव सूक्तयः
मलतामायान्त्यमी तूच्छसत्पांशूत्तंसभृतो निदाघदिवसाः संतापसंदायिनः ॥ १०८ ॥ येना-
न्वये वसन्तसमये सौरभ्यहेलामिलदृङ्गालीमुखरे रसालशिखरे नीताः पुरा वासराः । आः
शलस्य वशेन कोकिलयुवा सोऽप्यद्य सर्वा दिशः खेलद्वायसचञ्चुघातविदलनमूर्धा मुहुर्धा-
वति ॥ १०९ ॥ दात्यूहाः सरसं रसन्तु सुभगं गायन्तु केर्काभृतः कादम्बाः कलमालपन्तु
सुगं कूजन्तु कोर्यष्टयः । दैवाद्यावदसौ रसालविटपिच्छायामनासादयन्निर्विण्णः कुटजेषु
कोकिलयुवा संजातमौनव्रतः ॥ ११० ॥ भ्रातः कोकिल कूजितेन किमलं नाद्याप्यनर्थो
भूतसूणीं तिष्ठ विशीर्णपर्णपटलच्छन्नः कचित्कोटरे । प्रोद्दामद्रुमसंकटे कटुरटकाकावली-
कुलाः काकोऽयं शिशिरस्य संप्रति सखे नायं वसन्तोत्सवः ॥ १११ ॥ अम्भोजप्रकरो-
प्र केतककुलं कुन्दोत्करः कैरवव्रातो मल्लिगणोऽथ चम्पकचयो जातीसमूहोऽथवा । नो
चेदरमातनोति पिक ते खेदं वृथा मा कृथा यस्मात्कापि कदापि कोऽपि भविता यस्त्व-
द्गन्तास्यति ॥ ११२ ॥ चातकः ॥ एक एव खगो मानी चिरं जीवतु चातकः । त्रियते
पिपासायां याचते वा पुरंदरम् ॥ ११३ ॥ पिपासाक्षामकण्ठेन याचितं चाम्बु पक्षिणा ।
समेधोज्जिता चास्य धारा निपतिता मुखे ॥ ११४ ॥ चातक धूमसमूहं दृष्ट्वा मा धाव
वारिवुद्धया । इह हि भविष्यति भवतो नयनयुगादेव वारिणां पूरः ॥ ११५ ॥ यद्यपि
चातकक्षी क्षपयति जलधरमकालवेलायाम् । तदपि न कुप्यति जलदो गतिरिह नान्या
वस्तस्य ॥ ११६ ॥ दीनोन्नतचलपक्षतया बह्वपि लब्धमवस्तु । चातक सत्संभावनया कि-
मेतदस्ति तदस्तु ॥ ११७ ॥ विश्वोपजीव्येन पिबत्यथोऽयं पद्माकरे यद्यपि चातकश्चेत् ।
वार्धक्षतिस्तस्य तृषातुरस्य लघुत्वमेवास्ति न किंचिदस्य ॥ ११८ ॥ ऊर्ध्वीकृतग्रीवमहो
मेधोः किं याचसे चातकपोत मेघम् । अत्यूर्जितं गर्जितमात्रमस्मिन्नम्भोधरे विन्दुलवस्तु दूरे
॥ ११९ ॥ वृथा कथं नृत्यसि चातक त्वं न नीलमेधोऽथ गजो मक्ष्मन्धः । स त्वादृशेभ्यो
ददाति नूनं मातङ्गदानं मधुपेभ्य एव ॥ १२० ॥ आत्मानमम्भोनिधिरेतु शोषं ब्रह्माण्ड-
मसिञ्चतु वा तरंगैः । नास्ति क्षतिर्नोपचितिः कदापि पयोदवृत्तेः खलु चातकस्य ॥ १२१ ॥
आत्मपुञ्जरजसारुणितान्विमुच्य स्वच्छान्सुधासमरसानपि वारिराशीन् । यच्चातकः पिबति
विषरोदविन्दून्मन्ये तदा नतिभयाच्छिरसोऽभिमानी ॥ १२२ ॥ अन्येऽपि सन्ति बत

१. शोणकाकः. २. जम्बुकध्वनिः. ३. अत्युच्चं यथा तथा. ४. कूजति. ५. कालकण्टकः. जलकाक इति
नन्दः. ६. मयूराः. ७. कलहंस्तः. ८. अन्वयः. ९. दिङ्मिमाः. १०. नमनभयात्.

तामरसावतंसा हंसावलीवलयिनो जलसंनिवेशाः । कोऽप्याग्रहो गुरुरयं बत चातकस्य पौ-
 रंदरीं यदभिवाञ्छति वारिधाराम् ॥ १२३ ॥ धिग्वारिदं परिहृतान्यजलाशयस्य यच्चात-
 कस्य कुरुते न तृषाप्रशान्तिम् । धिक्चातकं तमपि योऽर्थितयास्तलैज्जस्तं तादृशं च यदु-
 पैति पिपासितोऽपि ॥ १२४ ॥ बीजैरङ्कुरितं लताभिरुदितं वल्लीभिरुज्जृम्भितं कन्दैः कन्द-
 लितं जनैः प्रमुदितं धाराधरे वर्षति । भ्रातश्चातक पातकं किमपि ते सम्यङ् जानीमहे येना-
 स्मिन्न पतन्ति चञ्चुपुटके द्वित्राः पयोविन्दवः ॥ १२५ ॥ अन्ये ते जलदायिनो जलध-
 रास्तृष्णां विनिघ्नन्ति ये भ्रातश्चातक किं वृथा विरुदितैः खिन्नोऽसि विश्राम्यताम् । मेघः
 शारद एव काशधवलः पानीयरिक्तोदरो गर्जत्येव हि केवलं भृशतरं नो विन्दुमप्युज्जति
 ॥ १२६ ॥ यः कृष्णं कुरुते मुखं जनयति त्रासं तडिद्विस्तु यो यश्च प्रार्थयते परं दलयति
 श्रोत्रं निजैर्गर्जितैः । सत्यं चातक ते तथाविधमपि भ्रातस्त्वया याचता जीमूतं कृतेमेव
 तुल्यमनयोरर्थित्वतिर्यक्त्वयोः ॥ १२७ ॥ रे रे चातक सावधानमनसा मित्र क्षणं श्रूयताम-
 भ्योदा बहवो वसन्ति गगने सर्वेऽपि नैतादृशाः । केचिद्वृष्टिभिरार्द्रयन्ति धरणीं गर्जन्ति
 केचिद्वृथा यं यं पश्यसि तस्य तस्य पुरतो मा ब्रूहि दीनं वचः ॥ १२८ ॥ वापी स्वल्प-
 जलाशयो विषमयो नीचापगाहो ह्रदः क्षुद्रात्क्षुद्रतरो महाजलनिधिर्गण्डूषमेकं मुनेः । गङ्गा-
 द्याः सरितः पयोनिधिगताः संत्यज्य तस्मादिमानसंमानी खलु चातको जलमुचामुच्चैः पयो
 वाञ्छति ॥ १२९ ॥ मयूरः ॥ अहमस्मि नीलकण्ठस्तव खलु तुष्यामि शब्दमात्रेण । नाहं
 जलधर भवतश्चातक इव जीवनं याचे ॥ १३० ॥ यत्नादपि कः पश्यति शिखिनामाह्व-
 निर्गमस्थानम् । यदि जलदानिनदमुदितास्त एव मूढा न नृत्येयुः ॥ १३१ ॥ वेगज्वलद्वि-
 पिपुञ्जमहारयोऽयं गर्जन्न तीव्रतरहेतिरियं न शंथाः । दावाग्निधूमनिवहोऽयमये न मेघः किं
 नृत्यसि द्रुतमितो व्रज तत्कलापिन् ॥ १३२ ॥ अस्मान्विचित्रवपुषस्तव पृष्ठलग्नान्कस्मा-
 द्बिमुञ्चति भवान्यदि वा विमुञ्च । रे नीलकण्ठ पुरुहानिरियं तवैव मौलौ पुनः क्षितिभृतो
 भविता स्थितिर्नः ॥ १३३ ॥ अये नीलग्रीव क्व नु खलु सखे तेप्वनुनयः परं तोषं येषां
 तव रवविलासो वितनुते । अमी दूरात्क्रूराः कणितमिदमाकर्ण्य सहसा त्वरन्ते हन्तुं त्वाम-
 हह शवराः पुङ्खितशराः ॥ १३४ ॥ समन्तादाक्राम्ता दवदहनसंघैः शिखरिणः किरातैरा-
 कीर्णाः करकलितकाण्डैर्वनभुवः । बिडालैरालीढाः सपदि सरसीनां परिसराः शिखण्डी पा-
 ण्डित्यं निजमहह कुत्र प्रकटतु ॥ १३५ ॥ एतस्मिन्मलयाचले बहुविधैः किं तैरैकचित्करैः
 काकोलूककपोतकोकिलकुलैरेकोऽपि पार्श्वस्थितः । केँकी कूजति चेत्तदा विधटितव्यालवली-

१. ऐन्द्रीम्. मेघोत्पन्नामित्यर्थः. २. परिहृतास्त्यक्ता अन्ये जलाशयाः समुद्रादयो येन. ३. गतलज्जः.
 निर्लज्ज इत्यर्थः. ४. काशपुष्पवत्पाण्डुरः. ५. गुदस्थानम्. ६. मेघनादेन संजातानन्दाः. ७. मयूरः.
 ८. विधटितं व्यालवलीनां बन्धनं यस्य.

स्वयः सेव्यः स्यादिह सर्वलोकमनसामानन्दनश्चन्दनः ॥ १३६ ॥ हारीताः सरसं रसन्तु
 पुंस्कोकिलाः सानन्दं गिरमुद्गिरन्तु च शुकाः किं तैः शिरस्थैरपि । एकेनापि
 वदनाच्छीखण्डनिस्तर्जनाद्व्यालानां च शिखण्डिना न तु महत्पाण्डित्यमुदण्डि-
 त् ॥ १३७ ॥ किं दूरेण पयोधरा उपरि किं नान्यैरटन्तः श्रुता निर्व्यापारतया च
 गताः किं वानपेशा वृथा । रम्यं वा गगनेन किं विहरणं किं तूग्रकाकावलीपर्याय-
 विपत्तिलाघवभयाद्भूमौ स्थिता बर्हिणः ॥ १३८ ॥ केकी कर्णामृतं ते सकुसुमकवरीका-
 विहाराः कलापाः कण्ठच्छाया पुरारेर्गलरुचिरुचिरा सौहृदं मेघसंघैः । विश्वद्वेषी द्विजिह्वः
 सुदुरुषिषितैर्नित्यमाहारवृत्तिः कैः पुण्यैः प्राप्तमेतत्सकलमपि सखे चित्रवृत्तं मयूर
 ॥ १३९ ॥ चक्रवाकः ॥ त्यज चक्रवाकि शोकं वधान धैर्यं सहस्व समयममुम् । अय-
 न् वासरमृण्हरिष्यते शापमूर्च्छां ते ॥ १४० ॥ अस्तं गतोऽयमरविन्दवनैकवन्धुर्मास्वान्न
 मृष्यति कोऽपि विधिप्रणीतम् । हे चक्र धैर्यमवलम्ब्य विमुञ्च शोकं धीरास्तरन्ति विपदं
 न तु दीनचित्ताः ॥ १४१ ॥ शुकः ॥ अखिलेषु विहंगेषु हन्त स्वच्छन्दचारिषु । शुक
 स्वबन्धस्ते मधुराणां गिरां फलम् ॥ १४२ ॥ किंशुके शुक मा तिष्ठ चिरं भाविफले-
 च्छ्या । बाह्यरङ्गप्रसङ्गेन के के नानेन वञ्चिताः ॥ १४३ ॥ काकाः किं किं न कुर्वन्ति
 श्रेयारं यत्र यत्र वा । शुक एव परं वक्ति नृपहस्तोपलालितः ॥ १४४ ॥ शुक तव पठनं
 वसनं नैव गुणः किंतु सद्गुणाभासः । समजनि येनाभरणं शरणं ते पञ्जरे वासः ॥ १४५ ॥
 श्रे नीरसकरीरपादपे किं स्थितोऽसि कथयामि धीरतः । मामकीनसहकारपादपा दुःसमी-
 ल्यभीराहवाः ॥ १४६ ॥ सुभाषितस्याध्ययनानुसक्तं शुकं वराकाः प्रहसन्ति काकाः ।
 तेन संसत्सु गिरं किरन्तं दृष्ट्वा भवन्ति त्रपयानतास्याः ॥ १४७ ॥ द्राक्षां प्रदेहि मधु
 वदने निधेहि देहे विधेहि किमु वा करलालनानि । जातिस्वभावचपलः पुनरेष कीरस्त-
 न् वास्यति रुशोदरि मुक्तबन्धः ॥ १४८ ॥ हे कीर कैरवमुगीरिति संकलध्य मामात्र
 मसि सज्जनरञ्जनाय । वालोऽपि यत्र कलकण्ठसुकण्ठपीठः संलेढि कोमलकुहूकृतपूर्ण-
 र्धः ॥ १४९ ॥ इदमपटु कपाटं जर्जरः पञ्जरोऽयं विरमति न गृहेऽस्मिन्क्रूरमार्जारयात्रा ।
 शुक मुकुलितजिह्वः स्तीयतां किं वचोभिस्तव वचनविनोदैर्नादरः पामराणाम् ॥ १५० ॥
 शुकमिन्द्रुद्याने विहगखल एष प्रतिकलं विलोलः कौकोलः कणति खलु यावत्कटुतरम् ।
 ते तावत्कीर द्रव्य हृदि वाचं च सकलां न मौनेन न्यूनो भवति गुणभाजां गुणगणः
 ॥ १५१ ॥ इयं पल्लीभिर्छैरनुचितसमारम्भरसिकैः समन्तादाक्रान्ता विषविषमबाणप्रण-
 तैः । तरोरस्य स्कन्धे गमय समयं कीर निभृतं न वाणी कल्याणी तदिह मुखमुद्रैव
 राणम् ॥ १५२ ॥ अमुष्मिन्नारामे तरुभिरभिरामे विटपिनः स्फुटं नृत्यदृष्टीविविधनर्वसंगी-

तकलनात् । परानन्दैः पूर्णाः क इव तव वर्णावलिपदक्रमश्रोता वेत्ता द्विजवर शुक्र श्राम्य-
 सि कुतः ॥ १५३ ॥ अये कीर श्रेणीपरिवृढ दृथा वासरशतं किमर्थं त्वं व्यर्थं क्षपयसि
 पलाशे रमसतः । यदा पुष्पारम्भे मुखमलिनिमा किंशुकतरोस्तदैवेदं ज्ञातं फलपरिचयो
 दुर्लभतरः ॥ १५४ ॥ अपारः पाथोधिः पुलिनपदवी योजनशतं निरालम्बो मार्गो विचि-
 तिल शून्या दश दिशः । इतीवायं कीरः कतिपयपदान्येव गगने मुहुर्भ्राम्यन्भ्राम्यन्पतति
 गुणवृक्षे पुनरपि ॥ १५५ ॥ वासः काञ्चनपिञ्जरे नृपकराम्भोजैस्तनूमार्जनं भक्ष्यं स्वाङ्गु-
 सालदाडिमफलं पेयं सुधामं पयः । पाठः संसदि रामनाम सततं धीरस्य कीरस्य मे हाहा
 हन्त तथापि जन्मविटपिक्रोडं मनो धावति ॥ १५६ ॥ सत्सांगत्यमवाप्य यः पुरवने नाना-
 रसास्वादवत्कीरः शास्त्रविचारचारुवचनैरानन्दकारी जने । दैवेनास्फुटवाक्प्रपञ्चपिहितं श्रोत्र-
 स्य तस्याटवीं प्राप्तस्यात्मसभाप्रगल्भकपिषु स्यान्मौनमेवोचितम् ॥ १५७ ॥ भ्रातः कीर कठो-
 रचञ्चुकषणक्रोधाघातैः कूजितैः किं माधुर्यनिषिक्तसूक्तिविशदः कण्ठावटुः शोष्यते । सेयं दैवव-
 शादशा परिणता राजन्यपात्रस्य ते भिक्षैश्छिद्रितभित्तिमुद्रितघटः प्राप्तो यतः पञ्जरः ॥ १५८ ॥
 माणिक्यद्रवलिप्तमौक्तिकतुलां विभ्रन्ति नो दमडिमीवीजान्येष निरीक्षते न रमते हैमेऽप्यहो
 पञ्जरे । तत्तादृग्वनवाससमदमहामोदैकमेदस्विनी वृत्तिर्मे गलितानया हतगिरित्येवं शुक्रः
 शोचति ॥ १५९ ॥ याते यातमधःस्थिते स्थितमुपर्यालोकिते लोकितां यद्युद्यानशुकोऽयमा-
 कलयते शुद्धान्तहस्तस्थितः । तत्सर्वं मणिभित्तिमेत्य भवतां छाया शुकाङ्गीकृतं तस्मिन्कर्ण-
 मुधां वितन्वति गिरं तूष्णीं किमु स्थीयते ॥ १६० ॥ स्वस्वव्यापृतिमग्रमानसतया मत्तो
 निवृत्ते जने चञ्चूकोटिविघट्टिताररपुटो यास्याम्यहं पञ्जरात् । इत्थं कीरवरे मनोरथमयं
 पीयूषमास्वादयत्यन्तः संप्रविवेश वारणकराकारः फणिग्रामणीः ॥ १६१ ॥ दृष्ट्वा शाखाव-
 कीर्णं फलभरनमितं भूमिभागावनद्धं त्यक्त्वा शालप्रकाण्डं पनसमुपगतश्चिन्तयित्वेति कीरः ।
 हत्वा चञ्चुं प्रहर्षाद्विगलितपयसा संभृताशेषपक्षो भिन्नश्रोडीय गन्तुं गगनपरिचिता या
 गतिः सापि नष्टा ॥ १६२ ॥ काकः ॥ वयं काका वयं काका जल्पन्तीति प्रगे द्विकौ ।
 तिमिरारिस्तमो हन्यादिति शङ्कितमानसाः ॥ १६३ ॥ तुल्यवर्णच्छदः कृष्णः कोकिलैः
 सह संगतः । केन विज्ञायते काकः स्वयं यदि न भाषते ॥ १६४ ॥ अहो मोहो वराक-
 स्य काकस्य यदसौ पुरः । सरीसर्पि नरीनर्ति यदयं शिखिहंसयोः ॥ १६५ ॥ आमरणा-
 दपि विरुतं कुर्वाणाः स्पर्धया सह मयूरैः । किं जानन्ति वराकाः काकाः केकारवं कर्तुम्
 ॥ १६६ ॥ तत्काकं त्वयि युक्ताः कटुवाग्वैवर्ण्यधूर्तताशुचिताः । यदि विष्ठाकृमिपुष्टे तत्र
 न दोषा हि तच्चित्रम् ॥ १६७ ॥ विधिरेव विशेषगैर्हणीयः कैरट त्वं रैट कस्तवापराधः ।
 सहकारतरौ चकार यस्ते सह वासं सरलेन कोकिलेन ॥ १६८ ॥ काकस्य गात्रं यदि

१. प्रातःकाले. २. द्वौ ककारौ नान्नि विद्येते येषां ते. ३. निन्द्यः. ४. काक. ५. शब्दं कुरु.

अथ तस्य माणिक्यरत्नं यदि चञ्चुदेशे । एकैकपक्षे ग्रथितं मणीनां तथापि काको न तु
 राजहंसः ॥ १६९ ॥ त्रोटिपुटं करट कुङ्कुलयाद्य तात यावत्प्रतिव्रजति नाकमयं मरालः ।
 नो चेदमङ्गलकठोररवा विहंगाः सर्वे भुवीति निजसंसदि शंसिता नः ॥ १७० ॥ प्रत्यङ्गणं
 प्रतिवरं प्रतिवारितीरं काकाश्चरन्ति चलचञ्चुपुटा रटन्तः । नो यान्ति तृप्तिमथ मण्डितपु-
 ष्परीकलण्डे वसन्नहह तृप्यति राजहंसः ॥ १७१ ॥ कृष्णं वपुर्वहतु चुम्बतु सत्फलानि
 त्वेषु संवसतु चूतवनान्तरेषु । पुंस्कोकिलस्य चरितानि करोतु कामं काकः कलध्वनिविधौ
 न तु काक एव ॥ १७२ ॥ पथि निपतितां शून्ये दृष्ट्वा निरावरणाननां दधिभृतघटीगर्वो-
 ह्वः समुद्धृतकन्धरः । निजसमुचितास्तास्ताश्चेष्टा विकारशताकुला यदि न कुरुते क्वाणं काकः
 दानु मरिष्यति ॥ १७३ ॥ गात्रं ते मलिनं तथा श्रवणयोरुद्देगलुत्केकृतं भक्ष्यं सर्व-
 मी स्वभावचपलं दुश्चेष्टितं ते सदा । एतैर्वायससंगतोऽस्य विनयैर्दोषैरमीभिः परं यत्सर्वत्र
 सुखवत्सलमतिस्तेनैव धन्यो भवान् ॥ १७४ ॥ रूक्षस्यामधुरस्य चातिमलिनच्छायस्य
 मृदस्य च क्षुद्रस्य क्षतकारिणोऽतिचपलस्याह्लादविच्छेदिनः । येयं निम्बफलेषु काक भव-
 तीत्येकेषु नैसर्गिकी प्रीतिस्तत्सदृशं विधेर्विलसितं निष्पन्नमेतच्चिरात् ॥ १७५ ॥ कर्णारु-
 ण्मन्तरेण रणितं गाह्रस्व काक स्वयं माकन्दं मकरन्दंशालिनमिह त्वां मन्महे कोकिलम् ।
 म्यानि स्थलवैभवेन कतिचिद्वस्तूनि कस्तूरिकां नेपालक्षितिपालफालपतिं पङ्केन शङ्केत
 ॥ १७६ ॥ काक त्वं फलनम्रमाभ्रविपिनं दैवात्समासादर्यान्क कर्णौ बधिरीकरोषि परु-
 षेक्षरकोलाहलैः । मौनं चेदवलम्बसे रतभरप्रच्छान्तपुंस्कोकिलभ्रान्त्यापि त्वयि संचरन्ति
 ॥ १७७ ॥ नो चारू चरणौ न चापि चतुरा चञ्चूर्नं वाच्यं
 त्वे नो लीलाचतुरा गतिर्न च शुचिः पक्षग्रहोऽयं तव । क्रूरक्रेकृतिनिर्भरां गिरिमिह स्थाने
 त्वेनोद्विग्नमूर्ख ध्वाङ्क् न लज्जसेऽप्यसदृशं पाण्डित्यमुन्नाटयन् ॥ १७८ ॥ यस्याकर्ण्य
 तः सुधाकवलितं वाच्यमानामपि व्यग्राणि व्यथयन्ति मन्मथकथाश्चेतांसि चैत्रोत्सवे । रे
 काकवराक सौकममुना पुंस्कोकिलेनाधुना स्पर्धाबन्धमुपेयुषस्तव तु किं लज्जापि नो जा-
 या ॥ १७९ ॥ आलापं कलकण्ठिका न कुरुते कीरा न धीरध्वनिं व्याहारं कलयन्ति
 प्रेमलगिरः कूजन्ति नो बर्हिणः । नीराडम्बरदुर्दिनाम्बरतले दूरे द्विरेफध्वनिः काकाः
 प्रमेव केकृतारवैः कुर्वन्ति कर्णज्वरम् ॥ १८० ॥ बन्धं लब्धवतः परस्य वदनं भिक्षा-
 यथा पश्यतः स्वावासच्युतिवेदनां विदधतः कान्तां विना सीदतः । आस्यन्तः सह भार्यया
 कतिदिशं प्रत्यापणं प्रत्यगं कीरस्याध्ययनं हसन्ति विविधक्रीडालसा वायसाः ॥ १८१ ॥
 किं केकीव शिखण्डमण्डिततनुः किं कीरवत्पाठकः किं वा हंस इवाङ्गनागतिगुरुः सौरीव
 किं सुस्वरः । किं वा हन्त शकुन्तबालपिकवत्कर्णामृतं स्यन्दते काकः केन गुणेन काञ्चन-

मये व्यापारितः पञ्जरे ॥ १८२ ॥ अत्रस्थः सखि लक्षयोजनगतस्यापि प्रियस्यागमं वेत्त्याख्याति च धिक्शुकादय इमे सर्वे पठन्तः स्थिताः । मत्कान्तस्य वियोगतापदहनज्वालावलीवारिदः काकस्तेन गुणेन काञ्चनमये व्यापारितः पञ्जरे ॥ १८३ ॥ अस्मिन्नम्बोदरुन्ध्वनिजनितरुषि प्रेक्षमाणेऽन्तरिक्षं मा काक व्याकुलो भूस्तरुशिखरशवक्रव्यलेशानशान । धत्ते मत्तेभकुम्भव्यतिकरकरजग्रामव्यग्राग्रजाग्रद्भासव्यासक्तमुक्ताधवलितकवलो न स्पृहामत्र सिंहः ॥ १८४ ॥ बक्रः ॥ अम्भसि लीनान्दीनान्मीनान्कीनाशवन्नयसि । धिग्धिक्चलतां तव तां कुटिलद्विजलं बकोट बककोट ॥ १८५ ॥ एष बकः सहसैव विपन्नः श्राव्यमहो क नु तद्रतमस्य । साधु कृतान्त न कश्चिदपि त्वां वञ्चयितुं सुशवोऽपि समर्थः ॥ १८६ ॥ न कोकिलानामिव मञ्जु गुञ्जितं न लब्धलास्यानि गतानि हंसवत् । न बर्हिणानामिव चित्रपक्षितागुणस्तथाप्यस्ति बके बकव्रतम् ॥ १८७ ॥ बकोट ब्रूमस्त्वां लघुनि सरसि कापिशफरैस्तव न्याय्या वृत्तिर्न पुनरवगाढं समुचितः । इतश्चेतश्चाभ्रंलिहलहरिहेलातरलितक्षितिभ्रग्रासैकग्रहलमिति पोतः पतिरपाम् ॥ १८८ ॥ नैर्मल्यं वपुषस्तवास्ति वसतिः पद्माको जायते मन्दं याहि मनोरमां वद गिरं मौनं च संपादय । धन्यस्त्वं बक राजहंसपदवीं प्राप्तोऽसि किं तैर्गुणैर्नीरक्षीरविभागकर्मनिपुणा शक्तिः कथं लभ्यते ॥ १८९ ॥ जातिस्तस्य न मानसेन शुचिभिर्दत्तिर्मृणालाङ्कुरैर्न ब्रह्मोद्बहनेन निर्मलयशः प्राप्ता न वाचः कलाः । जीवैस्तत्त्वधनेन बाह्यधवलो भ्राम्यन्सर्वं पुनर्मिथ्यैवोन्नतकन्धरः शठबको हंसैः सह स्पर्धते ॥ १९० ॥ रे रे शिष्टबकोट नाकतटिनीतीरे तपस्विन्नतं ध्यानेनानिमिषोपभोगमनसा युक्तं करोषीदृशम् । एवं यत्किल मानसस्य पदवीं काङ्क्षस्ययुक्तं हि तन्नीरक्षीरविवेकनिर्मलधियो हंसस्य नान्यस्य वा ॥ १९१ ॥ न भ्रूणां स्फुरणं न चञ्चुचलनं नो चूलिकाकम्पनं न ग्रीवाचलनं मनागपि न यत्पक्षद्वयोत्क्षेपणम् । नासाग्रे क्षणमेकपाददमनं कष्टैकनिष्ठं परं यावत्तिष्ठति हीनमीनवदनस्तावद्वकस्तापसः ॥ १९२ ॥ खद्योतः ॥ जर्जरतृणाग्रमदहन्सर्षपकणवत्प्रकाशयन्नूनम् । कीटत्वमात्मतत्त्वात्खद्योत ख्यापयस्यवनिम् ॥ १९३ ॥ घनसन्तमसमलीमस दशदिशि निशि यद्विराजसि तदन्यत् । कीटमणे दिनमधुना तरणिकरान्तरितसितकिरणम् ॥ १९४ ॥ इन्दुः प्रयास्यति विनश्यति तारकश्रीः स्थास्यन्ति लीढतिमिरा न मणिप्रदीपाः । अन्धं समग्रमपि कीटमणे भविष्यत्युन्मेषमेष्यति भवानपि दूरमेतत् ॥ १९५ ॥ अदृष्टव्यापारं गतवति दिनानामविपतौ यशःशेषीभूते शशिनि गतधाम्नि ग्रहगणे । तथा ध्वान्तं जातं जगदुपगते मेघसमये यथामी गण्यन्ते तमसि पटवः कीटमणयः ॥ १९६ ॥

१. जन्म. २. शुभ्रैः. ३. जीवनम्. ४. ब्रह्मण उद्बहनेन वाहनतया पृष्ठे धारणेन. ५. जीवन्तो ये सत्त्वा मत्स्यादयस्तद्रूपेण धनेन हेतुना. ६. दर्शनव्यापाररहितं यथा स्यात्तथा. ७. यशोमात्रावशिष्टं. ८. गततेजसि.

स्थलचरान्योक्तयः ।

सिंहः ॥ एकोऽहमसहायोऽहं कशोऽहमपरिच्छदः । स्वमेऽप्येवंविधा चिन्ता मृगेन्द्र-
 न जायते ॥ १ ॥ मृगेन्द्रं वा मृगारिं वा सुखं व्याहरतां जनः । तस्योभयमपि श्लाघ्यं
 ब्रूवदलितदन्तिनः ॥ २ ॥ मृगेभ्यो रक्ष्यते क्षेत्रं नरैस्तृणमयैरपि । सिंहाक्रान्तं पुनर्मूढं न
 हर्षे च दन्तिभिः ॥ ३ ॥ मृगेर्नष्टं शशैर्लीनं वराहैश्चलितं स्थलात् । हयानां हेधितं श्रुत्वा
 सिंहैः पूर्ववदासितम् ॥ ४ ॥ खनन्नाखुबिलं सिंहः पाषाणशकलाकुलम् । प्राप्नोति नख-
 प्लवे वा फलं वा मूषको भवेत् ॥ ५ ॥ जीर्णोऽपि क्रमेहीनोऽपि कशोऽपि यदि केसरी-
 न्नापि यूथनाथस्य शङ्कातङ्काय कल्पते ॥ ६ ॥ नाभिषेको न संस्कारः सिंहस्य क्रियते
 ने । विक्रमार्जितसत्त्वस्य स्वयमेव मृगेन्द्रता ॥ ७ ॥ वैतैण्डगण्डकण्डूतिपाण्डित्यपरि-
 मेना । हरिणा हरिणालीषु कथ्यतां कः पराक्रमः ॥ ८ ॥ उत्तुङ्गमत्तमातङ्गमस्तकन्यस्त-
 जेवनः । आसन्नेऽपि च सारंगे न वाञ्छां कुरुते हरिः ॥ ९ ॥ जातः स्तन्यं न जग्राह
 श्वोरवकिशोरकः । चक्षुर्व्यापारयामास कुञ्जे कुञ्जरशालिनि ॥ १० ॥ वरमुन्नतलङ्कूला-
 ज्जार्धननभीषणात् । सिंहात्पादप्रहारोऽपि न शृगालाधिरोगम् ॥ ११ ॥ यस्मिञ्जीवति
 न्न वनमिदमासीदुरासदं द्विरदैः । घटयन्ते कटिसूत्रं तस्य स्वराभिः शवरशिशवः ॥ १२ ॥
 र्वाकिनि वनवासिन्यरजिलक्ष्मण्यनीतिशास्त्रज्ञे । सर्व्वोच्छ्रिते मृगपतौ राजेति गिरः परि-
 ष्यन्ति ॥ १३ ॥ अनिशं मतंगजानां बृंहितमाकर्ण्यते यथा विपिने । मन्ये तथा न जी-
 र्णो मृगेन्द्रपलकवलनः सिंहः ॥ १४ ॥ यद्यपि च दैवयोगात्सिंहः पतितोऽतिदुस्तरे
 शे । तदपि च वाञ्छति सततं करिकुम्भविदारणं मनसि ॥ १५ ॥ यद्यपि रटति सरोषं
 न्नपतिपुरतोऽपि मत्तगोमायुः । तदपि न कुप्यति सिंहोऽप्यसदृशपुरुषेषु कः कोपः ॥ १६ ॥
 मृगजलनज्वलताप्यपगतशङ्कं समागतापि पुरः । करिणामरिणा हरिणा हरिणाली हन्यतां
 न कथम् ॥ १७ ॥ हेलाविदलितकरिकुल कण्ठीरव कीदृशः प्रकोपोऽयम् । लोले बालशृ-
 लोले केवलकोलाहलाधारे ॥ १८ ॥ गर्जितमाकर्ण्य मनागङ्गे मातुर्निशार्धजातोऽपि । हरि-
 णैरुत्पतितुं द्रागङ्गान्याकुञ्च्य लीयते निभृतम् ॥ १९ ॥ वयोऽभिमानादपमानता चेद्वि-
 र्वेते फेरुजरत्तरेण । हेलाहतानेककरीन्द्रयूनेर्हीन्द्रसूनोरपि कापि हानिः ॥ २० ॥
 न्नैति भीमं करिराजकुम्भं बिभर्ति वेगं पवनादतीव । करोति वासं गिरिगह्वरेषु तथापि
 न्नः पशुरेव नान्यः ॥ २१ ॥ गम्यते यदि मृगेन्द्रमन्दिरे लभ्यते करिकपोलमौक्तिकम् ।
 न्नकुललयगतेन लभ्यते वत्सपुच्छखुरचर्मखण्डनम् ॥ २२ ॥ येन भिन्नकरिकुम्भविस्ख-
 न्नौक्तिकावलिभिरञ्चिता मही । अद्य तेन हरिणान्तिके कथं कथ्यतां न हरिणा परा-

१. परिवारहीनः. २. पराक्रमरहितः. ३. मत्तगजानाम्. ४. वैरिणा. ५. मृगपङ्क्तिषु. ६. मृगे. ७. सिंहः.
 ८. मूषको. ९. कम्पनम्. १०. राजचिह्नरहितः. ११. बलवान्ते. १२. गर्जितम्. १३. हस्तिमांसप्रादकः.

क्रमः ॥ २३ ॥ हरिरलसविलोचनः सहेलं बकमवलोक्य पुनर्जगाम निद्राम् । अधिगत-
पतिविक्रमास्तभीतिर्न तु वनितास्य विलोकांचकार ॥ २४ ॥ उच्चुङ्गशैलशिखरस्थितपाद-
पस्य काकोऽपि पक्कफलमालभते सपक्षः । सिंहो बली गजविदारणदारुणोऽपि सीदत्यहो
तरुतले खलु हीनपक्षः ॥ २५ ॥ अन्तर्बलान्यहममुष्य मृगाधिपस्य वाचा निवेद्य कथमद्य
लघूकरोमि । जानन्ति किं तु करजक्षतकुम्भिकुम्भनिर्मुक्तमौक्तिकमयानि वनान्तराणि ॥ २६ ॥
आबद्धकृत्रिमसटाजटिलांसभित्तिरारोपितो मृगपतेः पदवीं यदि श्वा । मत्तेभकुम्भतटपाटन-
लम्पटस्य नादं करिष्यति कथं हरिणाधिपस्य ॥ २७ ॥ भिन्ना महागिरिशिलाः करजाग्रजा-
ग्रदुद्दामशौर्यनिकरैः करटिभ्रमेण । दैवे पराचि करिणामरिणा तथापि कुत्रापि नापि खलु
हा पिशितस्य लेशः ॥ २८ ॥ पारीन्द्रशावक न तावकरीतिरेषा वेषान्तरौर्वहरासि श्वशृ-
गालशावैः । कुम्भीन्द्रकुम्भदलनोत्पतनाक्रमेच्छां वंशोचितं न खलु रीतिमुरीकरोषि ॥ २९ ॥
दिगन्ते श्रूयन्ते मदमलिनगण्डाः कैरटिनः करिण्यः कारुण्यास्पदमसमशीलाः खलु मृगाः ।
इदानीं लोकेऽस्मिन्ननुपमाशिखानां पुनरयं नखानां पाण्डित्यं प्रकटयतु कस्मिन्मृगपतिः ॥ ३० ॥
न यत्र स्येमानं दधुरातिभयभ्रान्तनयनागलद्धानोद्वेकभ्रमदलिकदम्बा करटिनः । लुठन्-
क्ताहारे भवति परलोकं गतवतो हैरेरद्य द्वारे शिव शिव शिवानां कलकलः ॥ ३१ ॥
कुंरंगीणां यूथं निभृतमिदमङ्गीकृतभयं निरातङ्को यन्निर्दयहृदयभावोऽर्दयतु तत् । निवेद्यो वा
कस्मिन्नयमविनयः केसरियुवा हठान्मत्तेभानां युवतिषु विधत्ते नखपदम् ॥ ३२ ॥ स्थितिं
नो रे दध्याः क्षणमपि मदान्धेक्षण सखे गजश्रेणीनाथ त्वमिह जटिलायां वनभुवि । असौ
कुम्भभ्रान्त्या खरनखरविद्रावितमहागुरुग्रावग्रामः स्वपिति गिरिगर्भे हरिपतिः ॥ ३३ ॥
पिब स्तन्यं पोत त्वमिह मददन्तावलधिया दृगन्तानाधत्से किमिति हरिदन्तेषु परुषान् ।
त्रयाणां लोकानामपि हृदयतापं परिहरन्नयं धीरं धीरं ध्वनति नवनीलो जलधरः ॥ ३४ ॥
क्षुद्राः सन्ति सहस्रशोऽपि विपिने शौण्डीर्यवीर्योद्धतास्तस्यैकस्य पुरस्तवी महिमहः सिंहस्य
विश्वोत्तरम् । केलिः कोलकुलैर्मदो मदकलैः कोलाहलो नाहलैः संहर्षो महिषैश्च यस्य
मुमुचे साहंक्रुते हुंक्रुते ॥ ३५ ॥ कोलः केलिमलंकरोतु करिणः क्रीडन्तु कान्तासखाः
कासारे वनकेसराः सरभसं मज्जन्त्वह स्वेच्छया । अभ्यस्यन्त्वभयोषिताश्च हरिणा भू-
योऽपि रूपां गतिं कान्तारान्तरसंचरिष्णुरधुना पञ्चाननो वर्तते ॥ ३६ ॥ नास्योच्छ्रायवती
तनुर्न दशनौ नो दीर्घदीर्घः कैरः सत्यं वारण नैष केसरिशिशुस्त्वादम्बरैः स्पर्धते । तेजोबीज-
मजेयमस्य हृदये न्यस्तं पुनर्वैधसा तादृक्तादृशमेव येन सुतरां भोज्यं पशुं मन्यते ॥ ३७ ॥
क्षुत्क्षामोऽपि जराकृशोऽपि शिथिलप्रायोऽपि कष्टां दशामापन्नोऽपि विषन्नदीधितिरपि प्राणेषु
गच्छत्स्वपि । मत्तेभेन्द्रविभिन्नकुम्भपिशितग्रासैकबद्धस्पृहः किं जीर्णं तृणमस्ति मानमहता-

१. गजाः. २. स्थितिम्. ३. सिंहस्य. ४. क्रीडनाम्. ५. नीचाः. ६. शुण्डादण्डः. ७. क्षुधया कृशः.
८. क्षीणतेजाः.

केसरी ॥ ३८ ॥ येनानर्गलकालकेलिकलितप्रत्यग्रकादम्बिनी धाराधोरणिधौतधा-
 पुपुरा शैलेषु लीलायितम् । सोऽयं शृङ्गनिपातभग्नचरणः स्फारस्फुरत्फेरीवीफूत्कारैः कु-
 त्तोऽद्य खादति मुहुः पाणी मृगग्रामणीः ॥ ३९ ॥ ग्रामाणामुपश्लयसीमनि मदोद्वेकस्फु-
 त्तौष्ठवाः फेत्कारध्वनिमुद्गिरन्ति बहवः संभूय गोमायवः । सोऽन्यः कोऽपि घनाघनध्व-
 निवः पारीन्द्रगुञ्जारवः शुष्यद्रण्डमलोलशुण्डमचलत्कर्णं गतैर्यः श्रुतः ॥ ४० ॥ एणः
 क्रीडति शूकरश्च खनति द्वीपी च गर्वायते क्रोष्टा क्रन्दति वल्गते च शशको वेगाद्गुरुधा-
 रति । निःशङ्कः करिपोतकस्तरुलतामुन्मोदते लीलाया हंहो सिंह विना त्वयाद्य विधिने
 वीह्यदशा वर्तते ॥ ४१ ॥ हे मातङ्ग मदाम्बुडम्बरतया रोलम्बरोलम्बवद्वन्यानामवलम्बनं
 ममिदं भुक्तं यदुत्कण्ठसे । दृष्टस्तत्किमहो महोन्नतधराधौरेयधात्रीधरप्रस्थप्रस्थितमेघयूय-
 ष नोत्कण्ठेन कण्ठीरवः ॥ ४२ ॥ यस्यावैन्ध्यरुषः प्रतापवसतेर्नादेन धैर्यद्रुहः शुष्यन्ति
 त मद्रप्रवाहसरितः सद्योऽपि दिग्दन्तिनाम् । दैवात्कष्टदशावशंगतवतः सिंहस्य तस्या-
 यु कर्षन्त्येव करेण केसरसटाभारं जरत्कुञ्जराः ॥ ४३ ॥ यः शौर्यावधिरेव यस्य सहसा
 विदन्तिनोऽप्यन्तिकं नायाताः किल येन विन्ध्यवसुधा गम्या न कस्याप्यभूत् । तस्मिन्कौ-
 ष्ठिना त्वया करिपतौ लुप्ते कपोलस्थली भृङ्गः केसरिवीर संप्रति पुनः कुत्रैष विश्राम्यतु
 ॥ ४४ ॥ यूना येन विभिन्नवारणघटाकुम्भोच्छलन्मौक्तिकश्रेणीभिः परिपूरितास्तटभुवो
 श्शीघ्रतां कोटिशः । तस्यैवाद्य निवाससीमि कलभाः क्रीडन्ति निःसाध्वसं पारीन्द्रस्य जरा-
 श्लथ तदहो जीर्णो जिगीषारसः ॥ ४५ ॥ कः कः कुत्र न घुर्घुरायितघुरीघोरो घुरेच्छू-
 षः कः कः कं कमलाकरं विमलकं कर्तुं करी नोद्यतः । के के कानि वनान्यरण्यमहिषा
 केगुलयेयुर्यतः सिंहीस्नेहविलासबद्धवसतिः पञ्चाननो वर्तते ॥ ४६ ॥ मातङ्गाः किमु
 विगतैः किमफलैराडम्बरैर्जम्बुकाः सारङ्गा महिषा मदं व्रजत किं शून्येषु शूरा न के । को-
 ष्येषसमुद्रोत्कटसटाकोटेरिभारेः पुरः सिन्धुध्वानिनि हुंछते स्फुरति यत्तद्गर्जितं गर्जितम्
 ॥ ४७ ॥ निष्कन्दामरविन्दिनीस्थपुटितोद्देशाङ्गसेतुस्थलीं जम्बालाविलमम्बु कर्तुमितरा सूते
 ग्राही सुतान् । दंष्ट्रायां चतुरर्णवोर्भिपटलैराह्लावितायामियं यस्या एव शिशोः स्थिता वसु-
 धो सा पौत्रिणी पुत्रिणी ॥ ४८ ॥ काकः पक्षबलेन भूपतिगृहे ग्रासं यदि प्राप्तवान्किंवा
 तस्य महस्वमस्य लघुता पञ्चाननस्यागता । येनाक्रम्य करीन्द्रगण्डयुगलं निर्भिद्य हेलालवा-
 ज्ज्या ग्रासवरं वर्राटकाधिया मुक्तागणस्त्यज्यते ॥ ४९ ॥ निद्रामीलितलोचनो मृगपति-
 र्निद्रुहां सेवते तावत्स्वैरममी चरन्तु हरिणाः स्वच्छन्दसंचारिणः । उन्निद्रस्य विधूतकेस-
 रस्य भारस्य निर्गच्छतो नादे श्रोतृपथं गते गतधियः सन्त्वेव दीर्घायुषः ॥ ५० ॥ गजः ॥
 तस्य पङ्कमग्रस्य त्रपाकरमिदं महत् । पारमुद्धृत्य यद्रच्छन्हरिणोऽपि हसत्यसौ ॥ ५१ ॥

१. नूतनमेघमाला. २. जम्बुकी. ३. सफलकोपस्य. ४. वृद्धगजाः. ५. सिंहस्य. ६. कपर्दकबुद्ध्या.

मलोत्सर्गं गजेन्द्रस्य मूर्ध्नि काकः करोति चेत् । कुलानुरूपं तत्तस्य यो गजो गज एव सः ॥ ५२ ॥ ग्रासाद्रलितसिक्थस्य किं गतं करिणां भवेत् । पिपीलिकस्तु तेनैव सकुटुम्बोऽपि जीवति ॥ ५३ ॥ बन्धनस्थो हि मातङ्गः सहस्रभरणक्षमः । अपि स्वच्छन्दचारी श्वा स्तोदरेणापि दुःखितः ॥ ५४ ॥ अन्तर्वसति मार्जारी शुनी वा राजवेश्मनि । वहिर्वदोऽपि मातङ्गस्ततः किं लघुतां गतः ॥ ५५ ॥ कौपे पयसि लघीयसि तापेन करः प्रसारितः करिणा । सोऽपि न पयसा लिप्तो लाघवमात्मा परं नीतः ॥ ५६ ॥ यदि मत्तोऽसि मत्-गज किममीभिरसारसरलतरुदलनैः । हरिमनुसर खरनखरं व्यपनेष्यति ते स करटकण्डू-तिम् ॥ ५७ ॥ कलभ तवान्तिकमागतमलिमेनं मा कदाप्यवज्ञासीः । अपि दानसुन्दराणां द्विपधुर्याणामयं शिरोधार्यः ॥ ५८ ॥ लीलामुकुलितनयनं किं सुखशयनं समातनुषे । परिणामविषमहरिणा करिनायक वर्धते वैरम् ॥ ५९ ॥ आपातालगभीरे मज्जति नीरे निदाघ-संतप्तः । न स्पृशति पल्वलाम्भः पञ्जरशेषोऽपि कुञ्जरः क्वापि ॥ ६० ॥ गिरिगह्वरेषु गुरु-गर्वगुम्फितो गजराजपोत न कदापि संचर । यदि बुद्धयते हरिशिशुः स्तनंधयो भक्ता को-णुपरिशेषिता मही ॥ ६१ ॥ केलिं कुरुष्व परिभुङ्क्व सरोरुहाणि-गौहस्व शैलतटनिर्झरिणी-पयांसि । भावानुरक्तकरिणीकरलालिताङ्ग मातङ्ग मुञ्च मृगराजरणाभिलाषम् ॥ ६२ ॥ भो भोः करीन्द्र दिवसानि कियन्ति तावदस्मिन्मरौ समतिर्वाहय कुत्रचिन्वम् । रेवाजलैर्निज-करोणुकरप्रयुक्तैर्भूयः शमं गमयितासि निदाघदाहम् ॥ ६३ ॥ दानार्थिनो मधुकरा यदि कर्ण-तालैर्दूरीकृताः करिवरेण मदान्धबुद्ध्या । तस्यैव गण्डयुगमण्डनहानिरेषा भृङ्गाः पुनर्विक-चपद्मवने चरन्ति ॥ ६४ ॥ लाङ्गूलचालनमधश्चरणावपातं भूमौ निषत्य वदनोद-दर्शनं च । श्वा पिण्डदस्य कुरुते गर्जपुंगवस्तु धीरं विलोकयति चाटुशतैश्च मुञ्चे ॥ ६५ ॥ न गृह्णाति ग्रासं न च कमलकिञ्चलिकनि जले न पङ्कजैर्वाह्यदं विशति बिसमङ्गार्धशबलैः । ललन्तीं प्रेमाद्रामपि विषहते नान्यकरिणीं स्मरन्दावभ्रष्टां हृदयदयितां वारणपतिः ॥ ६६ ॥ गले पाशस्तीव्रश्चरणयुगले गाढनिगडो दृढं स्कन्धे बद्धः शिरसि सृणिपातः खरतरः । नः स्कन्धारूढो वत रमणयोग्येऽपि विषये न जानीमोऽत्यर्थं द्विरद वद कस्मात्तव मदः ॥ ६७ ॥ निषेवन्तामेते वृषमहिषमेषाश्च हरिणा गृहाणि क्षुद्राणां कतिपयतृणैरेव सुखिनः । गजानामास्थानं मदसलिलजम्बालितभुवां तदेकं विन्ध्याद्रेर्विपिनमथवा भूपसदनम् ॥ ६८ ॥ जहीहि गुरुगर्जितं विजाहि शुण्डया सीत्कृतं परिभ्रमशतैर्वनं किमु गजेन्द्र गर्वायसे । यथा न किल केसरी गिरिदरीषु निद्रां त्यजन्विमूर्च्छयति जृम्भया सुभग तावकीनं मनः ॥ ६९ ॥ रे चाञ्चल्यजुषो मृगाः श्रितनगाः कल्लोलमालाकुलामेतामम्बुधिगामिनीं व्यवसिताः संग-

१. क्रीडाम्. २. मज्जनं कुरु. ३. मरुदेशं. ४. यापय. ५. दानोदकार्थिनः. ६. प्रफुल्लकमलवने. ७. पुच्छ-विक्षेपणम्. ८. गजश्रेष्ठः. ९. अङ्कुशपातः.

हिं वा कथम् । अत्रैवोच्छलदम्बुनिर्भरमहावर्तैः समावर्तितो यद्वावेव रसातलं पुनरसौ
 यातो गजग्रामणीः ॥ ७० ॥ नीर्वारप्रसवाग्रमुष्टिकवलैर्यो वर्धितः शैशवे पीतं येन सरोज-
 पत्रपुटके होमावशेषं पयः । तं पश्चान्मदमन्थरालिवलयव्यालुप्तगण्डं गजं सानन्दं सभयं च
 पश्यति मुहुर्दूरे स्थितस्तापसः ॥ ७१ ॥ कर्णे चामरचारुचक्षुकलिकाः कण्ठे मणीनां गणाः
 सिन्दूरप्रकरः शिरःपरिसरे पार्श्वान्तिके किङ्किणी । लब्धश्चेन्नृपवाहनेन करिणा बद्धेन भूषा-
 विधिस्तार्त्तिकं भूधरधूलिधूसरतनुर्मान्यो न वन्यः करी ॥ ७२ ॥ पीतं यत्र हिमं पयः कव-
 लिता यस्मिन्मृणालाङ्कुरास्तापार्तेन निमज्ज्य यत्र सरसो मध्ये विमुक्तश्रमः । धिक्तस्यैव
 जलानि पङ्किलयतः पाथोजिनीं मथन्तो मूलान्युत्खनतः करीन्द्र भवतो लज्जापि नो जायते
 ॥ ७३ ॥ तापो नापगतस्तृषा न च कृशा धौता न धूली तनोर्न स्वच्छन्दमकारि कन्दक-
 वलः का नाम केलीकथा । दूरोत्क्षिप्तकरेण हन्त करिणा स्पृष्टा न वा पद्मिनी प्रारब्धो
 मधुरैकारणमहो झाङ्कारकोलाहलः ॥ ७४ ॥ नाभूवन्भुवि यस्य कुत्रचिदपि स्पर्धाकराः कु-
 श्राः सिंहेनापि न लङ्घिता किमपरं यस्योद्धता पङ्क्तिः । कष्टं सोऽपि कैदर्थ्यते करिवरः
 स्फारारवैः फेरवैरापातालगभीरपङ्कपटलीमग्नोऽद्य भैरवोद्यमः ॥ ७५ ॥ पादाघातविधूर्णिता
 वसुमती त्रासाकुलाः पक्षिणः पङ्काङ्कानि सरांसि गण्डकषणक्षोदक्षताः शाखिनः । प्राप्येदं
 करिपोतकैर्विधिवशाच्छार्दूलशून्यं वनं तत्तन्नाम कृतं विशृङ्खलतया वक्तुं न यत्पार्यते ॥ ७६ ॥
 आरामोऽयमनर्गलेन बलिना भग्नः समग्रो मयेत्यन्तः संभृतहर्षवर्धितमदोदग्रः किमुन्मा-
 दसि । मातङ्ग प्रतिवर्षमेव भवतो भावी निदाधज्वरस्तत्रापि प्रतिकारमर्हसि सखे सम्यक्स-
 मालोचितम् ॥ ७७ ॥ कौपं वारि विलोक्य वारणपते किं विस्मितेनास्यते प्रायो भोजनमस्य संप्रति
 भवास्तत्पीयतामादरात् । उन्मज्जच्छफरीपुलिन्दैललनापीनस्तनास्फालनस्फारीभूतमहोर्मिनि-
 र्मलजला दूरेऽधुना नर्मदा ॥ ७८ ॥ नो मन्ये दृढबन्धनात्सतामिदं नैवाङ्कुशाघातनं स्क-
 न्धारोहणताडनात्परिभवं नैवान्यदेशागमम् । चिन्तां मे जनयन्ति चेतसि यथा स्मृत्वा स्व-
 यथ्या वने सिंहत्रासितभीतभीरुकैलभा यास्यन्ति कस्याश्रयम् ॥ ७९ ॥ पत्युर्यत्पतितावशे-
 षकवलग्रासेन वृत्तिः कृता पीतं यच्च करावगाहकलुपं तत्पीतशेषं पयः । प्राणान्पूर्वतरं
 विहाय तदिदं प्राप्तं करिण्या फलं यद्वन्धव्रणकातरस्य करिणः क्लिष्टं न दृष्टं मुखम् ॥ ८० ॥
 क्रीडाकारि तडागवारिणि गतातङ्कं न पङ्केरुहैर्वल्ली काचन शङ्खकी तरुगतानाकर्षिता हर्षतः ।
 गच्छिष्टा करिणी करेण करिणा कामातुरेणामुना दंष्ट्राभिर्विकटाननः शिव शिव व्यालोकि
 पञ्चाननः ॥ ८१ ॥ सान्द्रामोदवतीः स्वकीयवसतीः पङ्केरुहाणां ततीस्त्यक्त्वायं अमरः करीन्द्र
 भवतामभ्याशमभ्यागतः । एतच्चेतसि संप्रधार्य जगतीविरुद्धातदानैस्तथा युष्माभिः क्रियतां
 योपरमते हास्याय नास्यागमः ॥ ८२ ॥ ऊर्णा नैष दधाति नापि विषयो वाहस्य दो-

१. वृणधान्यानि. २. धिक्क्रियते. ३. हतप्रयत्नः. ४. पात्रम्. ५. शबरकी. ६. करिशवकाः.

हस्य वा तृप्तिर्नास्त्य महोदरस्य बहुशो घासैः पलालैरपि । हा कष्टं चिरमस्य पृष्ठशिखरे
 गोणीसमारोपणे को गृह्णाति कपर्दकैरयमिति ग्रास्यैर्गजो हस्यते ॥ ८३ ॥ घासग्रासं गृहाण
 त्यज करिकलभप्रीतिबन्धं करिण्याः पाशग्रन्थि व्रणानामविरलमधुना देहि पङ्कानुलेपम् ।
 दूरीभूतास्तवैते शबरवरवधूविभ्रमोद्भ्रान्तदृश्या रैवातीरोपकण्ठच्युतकुसुमरजोधूसरा विन्ध्य-
 पादाः ॥ ८४ ॥ यूथान्यग्रेगतानि प्रबलबलभृतो बद्धवैरा मृगेन्द्रा मूलादाकृष्यमाणाः स-
 पदि तटरुहो भूरुहा निष्पतन्ति । दृष्ट्वा हृष्यन्ति हन्त प्रतिदिनमखिला भिष्टपृष्ठ्या
 अधीशा हस्तालम्बाय केषां कलयतु वदनं पङ्कमग्रः करीन्द्रः ॥ ८५ ॥ मृगः ॥ इह किं
 कुरंगशावक केदारे कलममञ्जरी त्यजसि । तृणधन्वा तृणबाणस्तृणघटितः कपटपुरुषोऽयम्
 ॥ ८६ ॥ तृणमुखमपि न खलु त्वां त्यजन्ति हे हरिण वैरिणः शबराः । यशसैव जीवि-
 तमिदं त्यज योजितशृङ्गसंग्रामः ॥ ८७ ॥ कति कति न मदोद्धताश्चरन्ति प्रतिशिखरं प्रति-
 काननं कुरंगाः । क्वचिदपि पुनरुत्तमा मृगास्ते मदयति यन्मद एव मेदिनीशान् ॥ ८८ ॥
 अयि कुरंगि तपोवैनविभ्रमादुपगतासि किरातपुरीमिमाम् । इह न पश्यासि दारय मारय ग्रस
 पिवेति शुकानपि जल्पतः ॥ ८९ ॥ सेयं स्थली वनतृणाङ्कुरजालमेतत्सेयं मृगीति हृदि
 जातमुदः कुरंगः । नैवं तु वेत्ति यदिहान्तरितो लताभिरायाति सज्जितकठोरशरः किरातः
 ॥ ९० ॥ रोमन्थमारचय मन्थरमेत्य निद्रां मुञ्च श्रमं तदनु संचर रे यथेच्छम् । दूरे स
 पामरजनो मुनयः किलैते निष्कारणं हरिणपोत बिभेषि कस्मात् ॥ ९१ ॥ एणीगैणेषु गुरु-
 गर्वनिमीलिताक्षः किं कृष्णसार खलु खेलासि कानकेऽस्मिन् । सीमामिमां कल्लय भिन्नकरी-
 न्द्रकुम्भमुक्तामयीं हैरिविहारवसुंधरायाः ॥ ९२ ॥ द्रुततरमितो गच्छ प्राणैः कुरंग वियु-
 ज्यसे किमिति वलितग्रीवं स्थित्वा मुहुर्मुहुरीक्षसे । विदधति हतव्याधानां ते मनागपि ना-
 द्र्गतां कठिनमनसामेषामेते विलोकितविभ्रमाः ॥ ९३ ॥ स्थलीनां दग्धानामुपरि मृगतृणामु-
 पसरंस्तृषार्तः सारङ्गो विरमति न खिन्नेऽपि मनसि । अजानानस्तत्त्वं न स मृगपतेऽन्यत्र
 सरसीमभूमौ प्रत्याशा न च फलति विघ्नं च कुरुते ॥ ९४ ॥ अग्रे व्याधः करधृतशरः
 पार्श्वतो जालमाला पृष्ठे बद्धिर्दहति नितरां संनिधौ सौरमेयाः । एणी गर्भादलसगमना वा-
 लकै रुद्धपादा चिन्ताविष्टा वदति हि मृगं किं करोमि क्व यामि ॥ ९५ ॥ सौरभ्येण
 त्रिभुवनमनोहारिणा काननेऽस्मिन्सत्कस्तूरीहरिण भवता वासितो दिग्विभागः । तस्यैतत्ते फल-
 मुपगतं पत्रिभिर्लुब्धकानां विद्धः प्राणांस्त्यजसि न गुणः श्रेयसे निर्गुणेषु ॥ ९६ ॥ अल्पायास-
 वलेन यत्र पतनं कृच्छ्रेण यत्रोन्नतिर्द्वारे वेत्रलतावितानगहने कष्टप्रवेशक्रमः । हे सारंग मनो-
 रमा वनभुक्स्त्यक्त्वा विशेषार्थिना किं भूभृत्कटकस्थितव्यसानिना व्यर्थं खुराः शातिताः ॥ ९७ ॥
 सारंगो न लतागृहेषु रमते नो पांशुले भूतले नो रम्यासु वनोपकण्ठहरितच्छायासु शीता-

१. धान्यत्वग्भिः, ३. तपोवनभ्रान्त्या, ३. हरिणीसंघेषु, ४. जानीहि, ५. सिंहविहारस्थानस्य, ६. श्रानः.

वपि । तमेवायतलोचनामनुदिनं ध्यायन्मुहुः प्रेयसीं शैलेन्द्रोदरकन्दरासु गतधीः शृङ्गाव-
 न्तः स्थितः ॥ ९८ ॥ आः कष्टं वनवाससाम्यकृतया सिद्धाश्रमश्रद्धया पङ्क्तिं बालकुरंगं
 कुतः प्राप्तोऽसि मृत्योर्मुखम् । यत्रानेककुरंगकोटिकदनक्रीडोल्लसोल्लोहितस्रोतोभिः
 परिपूरयन्ति परिखामुडामराः पामराः ॥ ९९ ॥ स्वच्छन्दं हरिणेन या विरहिता दैवात्समा-
 दादिता भङ्गप्रस्तुतदुग्धबिन्दुमधुरा शालेर्नवा मञ्जरी । निःश्वासानलदग्धकोमलतृणप्रख्या-
 तितान्तर्व्यस्तमेव प्रतिवासरं मुनिरिव ध्यायन्वने शुष्यति ॥ १०० ॥ त्यक्तं जन्मवनं
 मृगाङ्गुरवती मातेव मुक्ता स्थली विश्रान्तिस्थितिर्हेतवो न गणिता बन्धूपमाः पादपाः । बा-
 द्यस्तविवियोगकातरमुखी त्यक्तार्धमार्गे मृगी मृग्यन्तः पदवीं तथाप्यकरुणा व्याधा न मुञ्च-
 ति माम् ॥ १०१ ॥ यद्वक्रं मुहुरीक्षसे न धनिनां ब्रूषे न चाटून्मृषा नैषां गर्वगिरः शृणो-
 ति न त्र तान्प्रत्याशया धावसि । काले बालतृणानि खादासि परं निद्रासि निद्रागमे तन्मे
 ग्रे कुरंग कुत्र भवता किं नाम तप्तं तपः ॥ १०२ ॥ नात्र व्याधशराः पतन्ति परितो
 नात्र दावानलो नाप्युच्चावचभीतिरस्ति कुहचिन्नो वागुरा भङ्गुराः । पर्यालोच्य कुरंगकेन
 विहितो नक्षत्रनाथाश्रयो नो जानाति यदत्र दास्यति विधिः स्वर्मानुदन्तव्रणम् ॥ १०३ ॥
 ज्योतिर्ध्वज्वलितो रविः कवलितं दावानलैः काननं धूम्याभिर्निदिशः स्फुरन्ति परितः
 न्या शिलादन्तुरः । इत्थं लोहितसिक्तसृक्कणि यथा प्राणं मृगे धावति व्याधेनापि शरासने
 रूपाया नारोपिताः पत्रिणः ॥ १०४ ॥ शृङ्गं कन्दाशनानां नयनमृगदृशां कर्णयुग्मं च
 धि व्याधे जीवोऽर्पिता त्वग्वसनमिव मुनेर्जिह्वलौह्ये हि मांसम् । चन्द्रे दत्तः कलङ्कस्त्व-
 ज्जिह्वदगतिः कातराणां हि दत्ता सारंगैर्नैव तुल्या बलिसगरनलाः कर्णजीमूतकाद्याः ॥ १०५ ॥
 रणः ॥ वपुर्विषमसंस्थानं कर्णज्वरकरो रवः । कैरमस्याशौगत्यैव छादिता दोषसंहतिः
 ॥ १०६ ॥ दासेरको रसत्येष युक्तं भारेऽधिरोहति । उत्तार्यमाणोऽपि पुनर्यत्तत्र किमु
 र्हि ॥ १०७ ॥ दुःप्रापमम्बु पवनः परुषोऽतितापी छायाभृतो न तरवः फलभारनम्राः ।
 त्वं सखे करम वच्मि भवन्तमुच्चैः का संगतिः खलु मरौ रमणीयतायाः ॥ १०८ ॥ अ-
 न्यत्रभवत्य भवतः खलु कोटिरेषा कण्टारिका यदि भवेदविशीर्णपर्णा । योग्याः कथं करम
 सरोर्लतायास्ते पङ्कवा विमलविद्रुमभङ्गभाजः ॥ १०९ ॥ रूक्षं वपुर्न च विलोचनहारि-
 त्वं न श्रोत्रयोः सुखदमारटितं कदापि । इत्थं न साधु तव किञ्चिदिदं च साधु तुच्छे
 करम कण्टकिनि द्रुमे यत् ॥ ११० ॥ कुमुदशबलैः फुल्लाम्भोजैः सरोभिरलंकृतां
 चरन्मरुधन्वनां शैष्ण्वैर्विहाय वनस्थलीम् । स्मरति करमो यदृक्षाणां चरन्मरुधन्वनां
 विपरीतः सा दुर्वारा न सा गुणवैरिता ॥ १११ ॥ करमदयिते योऽसौ पीलुस्त्वया मधु-
 र्गन्धो व्यपगतधनच्छायस्त्यक्तो न सादरमीक्षितः । चलकिसलयः सोऽपीदानीं प्ररूढन-

१. वृक्ष. २. शीघ्रगमनेन. ३. बालतृणै. ४. पीलुवृक्षः. ५. पङ्कवः.

वाङ्मुरः करमदयितादृन्दैरन्यैः सुखं परिभुज्यते ॥ ११२ ॥ करमदयिते यत्तत्पीतं सुदुर्लभमेकदा मधुवनगतं तस्यालामे विरौषि किमुत्सुका । कुरु परिचितैः पीलोः पत्रैर्धृतिं मरुगोचरैर्जगति सकले कस्यावाप्तिः सुखस्य निरन्तरम् ॥ ११३ ॥ यस्मिन्नुच्चैर्विषमगहना-न्तर्गता स्वादुवल्ली स्वेच्छं मुक्तासरलितगले नात्मचेतोऽनुलगा । तत्तारुण्यं करम गलितं कुत्र ते प्राग्विलासा यत्स्वाधीनं तदपि सुलभं तेन तुष्टिं विधेहि ॥ ११४ ॥ चिन्तां मुञ्च गृहाण पल्लवमिदं छक्षस्य शालस्य वा गाङ्गस्यास्य जलस्य चन्द्रवपुषो गण्डूषमेकं पिव । जीवन्द्रक्ष्यसि ताः पुनः करम हे दासेरकीया भुवो रम्याः पीलुशमीकीरीरवदरीकूजत्कपो-ताकुलाः ॥ ११५ ॥ यस्यासीन्नवपीलुपत्रवदरग्रासोऽपि संतुष्टये दीर्घाध्वन्यनुगम्यते न पदवी यस्यास्य यूथैरपि । सोऽयं संप्रति याति बालकरमः क्षीणोद्यमः क्षामतां मन्ये नून-मनेन दैवहतकेनास्वादितं तन्मधु ॥ ११६ ॥ पीलूनां फलवत्कषायमधुरं रोमन्थयित्वा मरौ शाखाग्रं यदखादि चारुकरभो वक्रार्पितं प्रेमतः । तत्स्मृत्वा करमेण खेदविधुरं दीर्घं तथा फूत्कृतं प्राणानामभवत्तदेव सहसा प्रस्थानतूर्यं यथा ॥ ११७ ॥ रासभः ॥ रे रे रासभ वस्त्रभारवहनात्कुग्रासमश्नासि किं राजाश्वौवसथं प्रयाहि चणकौभ्यूषान्सुखं भक्षय । सर्वान्पुच्छवतो हया इति वदन्त्यत्राधिकारे स्थिता राजा तैरुपदिष्टमेव मनुते सत्यं तैटस्थाः परे ॥ ११८ ॥ वृषभः ॥ नास्य भारग्रहे शक्तिर्न च वाहगुणः क्वचित् । देवागारे वलीवर्द-स्तथाप्यश्नाति भोजनम् ॥ ११९ ॥ अनेसि सीदति सैर्कतवर्त्मनि प्रचुरभारभरक्षपितोदके । गुरुभरोद्धरणोद्धुरकन्धरं स्मरति सारथिरेष धुरंधरम् ॥ १२० ॥ एतानि बालधवल प्रवि-हाय कामं गोष्ठाङ्गणे तरलतर्णकचेष्टितानि । स्कन्धं निधेहि धुरि पूर्वधुरीणमुक्ते नेतव्यता-मुपगतोऽस्ति तवैव भारः ॥ १२१ ॥ गुरुर्नायं भारः क्वचिदपि न पन्थाः स्थपुटितो न ते कुण्ठा शक्तिर्वहनमपि तेऽङ्गेन विकलम् । इह त्वङ्गे नान्यस्तव गुणसमानस्तदधुना धुनानेन स्कन्धं धवल किमु मुक्तः पथि भरः ॥ १२२ ॥ मार्गे कर्दमदुर्गमे जलभृते गैर्ताशतैराकुले खिन्ने शीकटिके भरोऽतिविषमे दूरं गते रोधसि । शब्देनैतदहं ब्रवीमि महता कृत्वोच्छ्रितां तर्जनीमीदृक्षे विषमे विहाय धवलं वोढुं क्षमः को धुरम् ॥ १२३ ॥ दत्ताः सप्तबलं विषा-णयुगलं मुष्ठाश्चलः कर्बुरः कुक्षिश्रन्द्रकितो वपुः कुसुमितं संघूर्णितं चेष्टितम् । अस्मिन्दुष्ट-दृष्टे मृषा मितगुणग्रामानभिज्ञात्मनो ग्रामीणस्य तथापि चेतासि चिरं धुर्यभ्रमः स्फूर्जति ॥ १२४ ॥ केषांचिद्धवलाश्रिरं निवसिताश्रिते परेषां पुनर्नीलो वा कपिलोऽथवा वरुषो रक्तोऽथवा मेचकः । ग्रामीणैरवधीरितोऽपि शिथिलस्कन्धोऽप्यनुच्चैःश्रवाः स्वान्ते मे परत-न्त्रतुन्दिलतनुर्जागर्त्ययं कर्बुरः ॥ १२५ ॥ न ध्वानं कुरुषे न यासि विकटं नोच्चैर्वहस्या-

१. गर्दभ. २. अश्वशालाम्. ३. अपक्वचणकान्. ४. उदासीनाः. ५. शकटे. ६. बालुकामयमार्गं. ७. श्वभ्रम्. ८. शकटस्वामिनि.

सर्वद्वान्नोद्धितसि क्षितिं खुरपुटैर्नावज्ञया वीक्ष्यसे । किंतु त्वं वसुधातलैकधवलः स्कन्धा-
 रिक्ते भरे तीराण्युच्चतटीविटङ्कविषमान्युलङ्घयन्क्षीयसे ॥ १२६ ॥ यस्यादौ ब्रजमण्डनस्य
 स्ततो गुर्वी धुरं धैर्यतो धौरैर्यैः प्रगुणीकृतस्य युगपत्स्कन्धैः समस्तैरपि । तस्यैवं श्लथकम्ब-
 लस्य धवलस्योत्थापने सांप्रतं द्वागत्रैव जरावसादितनोगोपुण्यमुदोष्यते ॥ १२७ ॥
 अपि ॥ हारं वक्षसि केनापि दत्तमज्ञेन मर्कटः । लेढि जिघ्रति संक्षिप्य करोत्युन्नतमाननम्
 ॥ १२८ ॥ वृक्षान्दोलनमद्य ते क नु गतं घर्मस्य यूथस्य वा मूकान्वेषणरोषसौख्यबहुला-
 श्लेषमुखोत्थाः कुतः । कारण्ये फलपूर्णगल्लकुहरस्यानेषुताभीषिका भीतः संप्रति कौशिका-
 श्लवलद्वयालः कपे नृत्यसि ॥ १२९ ॥ वराहः ॥ सर्वलोकपरितोषकारिणि स्वर्धुनीवि-
 लम्बारिणि स्थिते । पूतिगन्धवति पल्वलोदके सूकरः सुखमतीव मन्यते ॥ १३० ॥ आ-
 र्ण्य गर्जितरवं घनगर्जतुल्यं सिंहस्य यान्ति वनमन्यदिमा भयार्ताः । तत्रैव पौरुषनिधिः
 त्रकुलेन सार्धं दपोद्धुरो वसति वीतमयो वराहः ॥ १३१ ॥ (आदिवराहः) ॥ निःकन्दा-
 गतिन्दिनीं स्थपुटितोद्देशां कसेरुस्थलीं जम्बालाविलमम्बु कर्तुमित्ररा सूते वराही सुतान् ।
 दृष्ट्वायां प्रलयाणवोर्मिसलिलैराच्छावितायामियं यस्या एव शिशोः स्थिता विपदि भूः सा
 पुत्रिणा पोत्रिणी ॥ १३२ ॥ श्वा ॥ पिब पयःप्रसरः क्षितिपान्तिकं कलय कांचन का-
 लशृङ्खलाम् । इदमवद्यतमं हि यदीहसे मषक संप्रति केसरिणस्तुलाम् ॥ १३३ ॥
 श्विकः ॥ विषभारसहस्त्रेण गर्वं नायाति वासुकिः । वृश्चिको विन्दुमात्रेण ऊर्ध्वं वहति
 कृत्कम् ॥ १३४ ॥ भेकः ॥ दिव्यं चूतरसं पीत्वा गर्वं नो याति कोकिलः । पीत्वा कर्द-
 मातीयं भेको रटरटायते ॥ १३५ ॥ गङ्गादीनां सकलसरितां प्राप्य तोयं समुद्रः किंचि-
 द्धी न भवति वर्षादिव्यरत्नाकरोऽपि । एको भेकः परममुदितः प्राप्य गोष्पादनीरं को मे
 श्रे मे रटति बहुधा स्पर्धया विश्वमुच्चैः ॥ १३६ ॥ जम्बुकः ॥ उदस्योच्चैः पुच्छं शिरसि
 निहितं जीर्णजटिलं यदृच्छाव्यापन्नद्विपपिशितलेशाः कवलिताः । गुहागते शून्ये सुचिरमु-
 त्तिं जम्बुक सखे किमेतस्मिन्कुर्मो यदसि न गतः सिंहसमताम् ॥ १३७ ॥ सर्पः ॥ ताव-
 द्भेति मण्डूकाः कूपमाश्रित्य निर्भयाः । यावत्करिकराकारः कृष्णसर्पो न विद्यते ॥ १३८ ॥
 तस्य ददाति विवरं भूमिः फूत्कारमात्रभीतेव । आशीविषः स दैवाडौर्भ्वकरण्डे स्थितिं सहते
 ॥ १३९ ॥ मौलौ सन्मणयो गृहं गिरिगुहा त्यागः किलौत्मत्वचो निर्यत्नोपनतैश्च वृत्तिरिनलैरे-
 ष्वचर्ये दृशी । अन्यत्रानृजुवर्त्मता द्विरसना वक्त्रे विषं वीक्षणं सर्वामङ्गलसूचकं कथय भो
 योगिन्सखे किं त्विदम् ॥ १४० ॥ (शेषः) ॥ अनेके फणिनः सन्ति भेकभक्षणतत्पराः ।
 त एव हि शेषोऽयं धरणीधरणक्षमः ॥ १४१ ॥ युक्तोऽसि भुवनभारे मा वक्रां वितनु

१. सर्पः. २. गारुडिकरण्डे. ३. आत्मभोगकञ्चुकस्य. ४. वर्तनम्. ५. वक्रमार्गता. ६. द्विरावृत्ता
 त्परा. रत्नाद्वयमित्यर्थः.

कन्धरां शेष । त्वय्येकस्मिन्दुःखिनि सुखितानि भवन्ति भुवनानि ॥ १४२ ॥ सर्पाः
सन्तु परे शतं प्रतिदिनं वल्मीकरन्ध्रं गताः श्रेणीभूतपिपीलिकाजलधरा हारा धराम-
ण्डले । ते सर्वे निजभोगशायिमुर्जिन्नाभीसरोजोद्गतं निःश्वासामृतपारणीपरिणमद्वेषो हि
शेषोरगः ॥ १४३ ॥

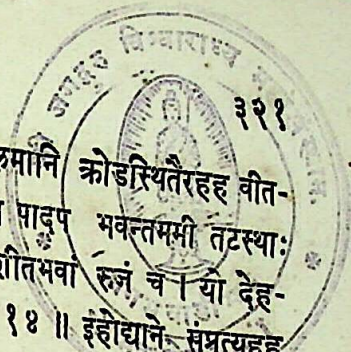
जलचरान्योक्तयः ।

राघवमत्स्यः ॥ यस्मिन्वेच्छति सर्वतः परिचलत्कल्लोलकोलाहलैर्मन्थाद्रिभ्रमणभ्रमं हृदि
हरिद्वन्तावलाः पेदिरे । सोऽयं तुङ्गतिर्मिगिलाङ्गकवलीकारक्रियाकोविदः क्रोडे क्रीडतु
कस्य केलिकलहत्यक्तार्णवो राघवः ॥ १ ॥ कूर्मः ॥ भ्रमति गिरिराट्टुष्ठे गर्जत्युपर्यति-
सागरे दहति विततज्वालाजालो जगन्ति विषानलः । स तु विनिहितग्रीवाकाण्डः कटाह-
कठोदरे स्वपिति भगवान्कूर्मो निद्राभरालसलोचनः ॥ २ ॥ पुत्रिण्यः कति नात्र सन्ति
भुवनेऽभूवन्कियन्तोऽथवा सौभाग्यैकमठी तथादिकमठी स्त्रीषु प्रशंसास्पदम् । भग्रे भोगिनि
भङ्गुरेषु करिषु भ्रष्टोत्सवे दंष्ट्रिणि क्षोणीं साहसिकाग्रणीस्तुलयितुं जागर्ति यस्याः सुतः ॥ ३ ॥

वृक्षान्योक्तयः ।

अहो एषां वरं जन्म सर्वं प्राण्युपजीवनम् । धन्या महीरुहा येभ्यो निराशा यान्ति ना-
र्थिनः ॥ १ ॥ पत्रपुष्पफलच्छायामूलवल्कलदारुभिः । गन्धनिर्यासमस्मास्थितोकमैः कामान्वि-
तन्वते ॥ २ ॥ प्रत्यग्रैः पत्रनिचयैस्तरुणैरेव शोभितः । जहाति जीर्णास्तानेव किंवा चित्रं कुंज-
न्मनः ॥ ३ ॥ छायामन्यस्य कुर्वन्ति तिष्ठन्ति स्वयमातपे । फलान्यपि परार्थाय वृक्षाः सत्पु-
रुषा इव ॥ ४ ॥ परोपसर्पणानन्तचिन्तानलशिखाशतैः । अचुम्बितान्तःकरणाः साधु जी-
वन्ति पादपाः ॥ ५ ॥ मुखेन गरलं मुञ्चन्मूले वसति चेतफणी । फलसंदोहगुरुणा
तरुणा किं प्रयोजनम् ॥ ६ ॥ शाखाशतचितवियतः सन्ति कियन्तो न कानने तरवः ।
परिमलभरमिलदलिकुलदलितदलाः शाखिनो विरलाः ॥ ७ ॥ तीव्रो निदाघसमयो बहुप-
थिकजनश्च मौरवः पन्थाः । मार्गस्थिततरुरेकः कियतां संतापमपहरति ॥ ८ ॥ हिमसमयो
वनवर्द्धिर्जवनः पवनस्तडिलिताविभवः । हन्त सहन्ते यावत्तावद्द्रुम कुरु परोपकृतिम् ॥ ९ ॥
कलमाः पाकविनम्रा मूलतलाघ्राणसुरभिकल्हाराः । पवनाकम्पिताशिरसः प्रायः कुर्वन्ति
परिमलश्छावाम् ॥ १० ॥ कश्चिन्नवं पल्लवमादधाति कश्चित्प्रसूनानि फलानि कश्चित् । परं
करालेऽस्य निदाघकाले मूलेन दाता सलिलस्य कश्चित् ॥ ११ ॥ व्यागुञ्जन्मधुकरपुञ्जमधु-
गीतान्याकर्ण्य श्रुतिमदजाह्नयातिरेकात् । आभूमीतलनतकन्धराणि मन्येऽरण्येऽस्मिन्न-

१ नूतनैः. २. कुः पृथ्वी तस्या जन्म यस्य; (पक्षे) कुत्सितं जन्म यस्य. ३. मरुदेशसंबन्धी.

अत्रिहं कुटुम्बकानि ॥१२॥ भुक्तानि यैस्तव फलानि पंचेलिमानि क्रोडस्थितैरह वीत-
 नैः प्रसुप्तम् । ते पक्षिणो जलरयेण विक्षुण्णमाणं पश्यन्ति पादप भवन्तममी तदस्थाः
 ॥१३॥ धत्ते भरं कुसुमपत्रफलावलीनां धर्मव्यथां वहति शीतभवा रुजं च । यो देह-
 र्भयति चान्यमुखस्य हेतोस्तस्मै वैदान्यगुरवे तरवे नमस्ते ॥१४॥ इहोद्याने संप्रत्यहह
 वरिशिष्टाः क्रमवशादमी वल्मीकास्ते भुजगकुललीलावसतयः । गतास्ते विस्तीर्णस्तवक-
 रसौतम्यलहरीपैरीतव्योमानः प्रकृतिगुरवः केऽपि तरवः ॥१५॥ विपन्नं पद्मिन्या मृतम-
 मिषैर्यातमलिभिः खगैरप्युड्डीनं रथचरणहंसप्रभृतिभिः । दशां दीनां नीते सरसि विषमग्री-
 षदिवसैः कुलीनत्वादास्ते तटरुहतारुः कोऽपि तदपि ॥१६॥ इयं वाला वल्ली मृदुकिंसलयं
 नाविलयं धनच्छायं शालं नवमतिविशालं परिगता । परं त्वस्याभ्यन्तर्गललवभस्मीकृतवनं
 जूयं प्रोचुङ्गं कथमिव वराकी कलयतु ॥१७॥ किं जातोऽसि चतुष्पथे धनतरं छन्नोऽसि किं
 ज्ञापया छन्नश्चेत्फलितोऽसि किं फलभरैराढ्योऽसि किं संनतः । हे सदृक्ष सहस्र संप्रति सखे
 आखाशिखाकर्षणक्षोभामोटनभञ्जनानि जनतः स्वैरेव दुश्चेष्टितैः ॥१८॥ छायासुप्तमृगः
 अकुन्तानिवहैर्विष्ठावलितच्छदः कीटैरावृतकोटरः कपिकुलैः स्कन्धे कृतप्रश्रयः । विश्रब्धं
 सुषैर्निपीतकुसुमः श्लाघ्यः स एकस्तरुर्यत्राङ्गीकृतसत्त्वसंछवभरे भग्रापदोऽन्ये द्रुमाः ॥१९॥
 जन्ता स्वादुफलं कृतं च शयनं शाखाग्रजैः पल्लवैस्त्वच्छायापरिशीतलं मुसलिलं पीतं
 व्यपेतश्रमैः । विश्रान्ताः सुचिरं परं सुमनसः प्रीतिः किमत्रोच्यते त्वं सन्मार्गतर्कव्यं च
 भिका यामः पुनर्दर्शनम् ॥ २० ॥ पान्थाधार इति द्विजाश्रय इति श्लाघ्यस्तरूणामिति
 श्लाघ्यच्छाय इति प्रियो दृश इति स्थानं गुणानामिति । पर्यालोच्य महातरो तव धनच्छा-
 यो वयं संश्रितास्तत्त्वत्कोटरवासिनो द्विरैसना दूरीकरिष्यन्ति नः ॥ २१ ॥ मूलं स्थूल-
 नीव बन्धनद्वंद्वं शाखाः शतं मांसला वासो दुर्गमहीधरे तरुपते कुत्रास्ति भीतिस्तव ।
 किंतु मनागयं जनयति स्वान्ते ममाधिज्वरं ज्वालाली वलयीभवन्नकरुणो दावानलो
 रमरः ॥ २२ ॥ ये पूर्वं परिपालिताः फलभरच्छायादिभिः प्राणिनो विश्रामद्वम कथ्यतां
 तव विपत्काले क्व ते सांप्रतम् । एताः संगतिमात्रकल्पितपुरस्कारास्तु धन्यास्त्वचो यासां
 जन्मन्तरेण पतितो नायं कुठारस्त्वयि ॥ २३ ॥ वृद्धिर्यस्य तरोर्मनोरथशतैराशावता प्रार्थि-
 ता जातोऽसौ सरसप्रकामफलदः सर्वाश्रितोपाश्रयः । नानादेशसमागतैरविदितैराक्रान्तमन्यैः
 केषां लब्धावसरेऽपि वृद्धशकुनिर्दूरे स्थितो वीक्ष्यते ॥ २४ ॥ छायाभिः प्रथमं ततस्तु
 पश्यात्फलैः स्वादुभिः प्रीणात्येव तरुः पथीति पथिकैः श्रान्तैः सुखं स्थीयते । को
 ज्ञाति यदत्र कोटरगतः प्रत्यग्रहालाहलज्वालाजालकरालकाष्ठकुहरः रुष्णः फणी वर्तते

१. पक्षानि. २. दानशौण्डानां गुरवे. ३. व्याप्तम्. ४. स्वभावतो महान्तः. ५. सर्पाः; (पक्षे) पिशुनाः.
 ६. शृगः.

॥ २५ ॥ आमोदैर्मरुतो मृगाः किसलयोद्धासैस्त्वचा तापसाः पुष्पैः षट्चरणाः फलैः शकु-
नयो धर्मादितश्चायया । स्कन्धैर्गन्धगजास्त्वयेव विहिताः सर्वे कृतार्थास्ततस्त्वं विश्वोप-
तिक्ष्मोऽसि भवता भग्रापदोऽन्ये द्रुमाः ॥ २६ ॥ कल्पद्रुमः ॥ कल्पद्रुमोऽपि कालेन
भवेद्यदि फलप्रदः । को विशेषस्तदा तस्य वन्यैरन्यैर्महीरुहैः ॥ २७ ॥ न मया रचितं तवा-
लवालं पयसा वा विहितस्तवाभिषेकः । अयि कल्पतरो परोपकारे भवतो विश्वविलक्षणः
प्रकारः ॥ २८ ॥ स्वर्णैः स्कन्धपरिग्रहो मरकतैरुद्धासिताः पल्लवा मुक्ताभिः स्तवकश्रियो
मधुलिहां वृन्दानि नीलोत्पलैः । संकल्पानुविधायि यस्य फलितं कस्तस्य धत्ते तुलां धिक्वानु-
द्रुमसंकथासु यदयं कल्पद्रुमोऽपि द्रुमः ॥ २९ ॥ औदार्यं भुवनत्रयेऽपि विदितं संप्र-
रम्भोनिधेर्वीरसो नन्दनकानने परिमलो गीर्वाणचेतोहरः । एवं दातृगुणोत्करः सुरतरोः सर्वो-
ऽपि लोकोत्तरः स्यादर्थिप्रवरार्थितार्पणविधावेको विवेको यदि ॥ ३० ॥ पारिजातः ॥
परिमलसुरभितनमसो बहवः कनकाद्रिपरिसरे तरवः । तदपि सुराणां चेतसि निवसितमिव
पारिजातेन ॥ ३१ ॥ चन्दनः ॥ सन्त्येव मिलिताकाशा महीयांसो महीरुहः । तथापि
जैनताचित्तानन्दनश्चन्दनद्रुमः ॥ ३२ ॥ यद्यपि चन्दनविटपी विधिना फलकुसुमवर्जितो
विहितः । निजवपुषैव परेषां तथापि संतापमपहरति ॥ ३३ ॥ अयि मलयज महिमायं
कस्य गिरामस्तु विषयस्ते । उद्भिरतो यद्भरलं फणिनः पुष्पासि परिमलोद्भारैः ॥ ३४ ॥
पाटीर तव पाटीयान्कः परिपाटीमिमाभुरीकर्तुम् । यत्पिषंतामपि नृणां पिष्टोऽपि तनोषि
परिमलैः पुष्टिम् ॥ ३५ ॥ यैस्त्वं गुणगणवानपि सतां द्विजिह्वैरसेव्यतां नीतः । तानपि
वहसि पटीरज किं कथयामस्त्वदीयमौन्नत्यम् ॥ ३६ ॥ जनकः सानुविशेषो जातिः काष्ठं
भुजंगमैः सङ्गः । स्वगुणैरेव पटीरज यातोऽसि तथापि महिमानम् ॥ ३७ ॥ मूलं भुजंगैः
शिखरं छर्वङ्गैः शाखा विहङ्गैः कुसुमानि भृङ्गैः । नास्त्येव तच्चन्दनपादपस्य यन्नाश्रितं
सत्त्वमरैः समन्तात् ॥ ३८ ॥ धिक्चेष्टितानि परशोपरि शोचनीयबालप्रवालमलयाद्रिरुह-
द्रुहस्ते । निर्भिद्यमानहृदयोऽपि महानुभावः स त्वन्मुखं पुनरभिः सुरभीकरोति ॥ ३९ ॥
कालागरौ सुरभितातिशयेऽपि सङ्गादारभ्यते सुरभितापरपादपेऽपि । पाटीर पाटवमिदं तव
सङ्गिवातैस्तादात्म्यमेति कतरो न तरोः समूहः ॥ ४० ॥ उपानीतं दूरात्परिमलमुपाग्राय
मरुता समायासीदस्मिन्मधुरमधुलोभान्मधुकरः । परो दूरे लाभः कुपितफणिनश्चन्दनतरोः
पुनर्जीवन्त्यायाद्यदि तदिह लाभोऽयमतुलः ॥ ४१ ॥ कान्ताकेलिं कलयतु तरुः कोऽपि
कश्चित्प्रभूणामत्यानन्दं जनयतु फलैः कोऽपि लोकान्धिनीतु^३ । धन्यं मन्ये मलयजमहो यः

१. संभवः. २. वसतिः. ३. इन्द्रवने. ४. आमोदः. ५. जनसमूहः. ६. चन्दन. ७. अतिशयेन पदः
समर्थः. ८. रीतिम्. ९. अङ्गीकर्तुम्. १०. पेषणं कुर्वताम्. ११. सपैः. १२. वानरैः. १३. प्रीणयतु.

मूलोपतापं संसारस्य द्रुतमपनयत्यात्मदेहव्ययेन ॥ ४२ ॥ आमोदैस्ते दिशि दिशि गतैर्दु-
 त्वाकृष्यमाणाः साक्षाच्छर्मां तव मलयज द्रष्टुमभ्यागताः स्मः । किं पश्यामः सुभग भवतः
 कीर्ति क्रोड एव व्यालस्तुभ्यं भवतु कुशलं मुञ्च नः साधु यामः ॥ ४३ ॥ केचिल्लोचन-
 धारिणः कतिपये सौरभ्यसंभारिणः केऽप्यन्ये फलधारिणः प्रतिदिनं ते सन्तु हन्त द्रुमाः ।
 न्योऽयं हरिचन्दनः परिसरे यस्य स्थितैः शाखिभिः शाखोटादिभिरप्यहो मृगदृशामङ्गेषु
 प्रोत्थितम् ॥ ४४ ॥ भ्रातश्चन्दन किं ब्रवीमि विटपस्फूर्जत्फणाभीषणा गन्धस्यापि महा-
 विषाः फणभृतो गुप्त्यै पदे ते कृताः । दैवात्पुष्पफलान्वितो यदि भवानत्राभविष्यत्तदा नो
 जने किमकल्पयिष्यदधिकं रक्षार्थमस्यात्मनः ॥ ४५ ॥ एतैर्दक्षिणगन्धवाहचलनैः श्रीखण्ड
 किं सौरभं ब्रूमस्ते परितो मधुव्रतयुवा येनायमानीयते । माकन्दादपहृत्य पङ्कजवनादुद्भूय
 ह्योदरादुद्भ्राम्यद्विपगण्डमण्डलदलादाकृष्य हृष्यन्मनाः ॥ ४६ ॥ वासः शैलशिलान्तरेषु
 ब्रूतः सङ्को भुजंगैः सह प्रेङ्खत्क्षारपयोधिवीचिभिरमूढदूतसेकाक्रिया । जानीमो न वयं
 मदीदु भवाञ्श्रीखण्ड तत्कथ्यतां कस्मात्ते परतापखण्डनमहो पाण्डित्यमप्यागतम् ॥ ४७ ॥
 त्रेक्षानन्दन चन्दनद्रुम सखे नास्मिन्वने स्थायतां दुर्वैशैः परुषैरसारहृदयैराक्रान्तेतद्वनम् ।
 तस्योन्यनिषर्षजातदहनज्वालावलीसंकुला न स्वान्येव कुलौनि केवलमिदं सर्वं दहेयुर्व-
 त् ॥ ४८ ॥ सौरभ्यं भुवनत्रयेऽपि विदितं शैत्यं नु लोकोत्तरं कीर्तिः किं च दिगङ्गना-
 मगता किं त्वेतदेकं शृणु । सर्वानेव गुणानियं निगिरति श्रीखण्ड ते सुन्दरातुज्जन्ती खलु
 गेदेषु गरलज्वालां द्विजिह्वावली ॥ ४९ ॥ श्रीमच्चन्दनवृक्ष सन्ति बहवस्ते शाखिनः का-
 ले येषां सौरभमात्रकं निवसति प्रायेण पुष्पश्रिया । प्रत्यङ्गं सुकृतेन तेन शुचिना ख्यातः
 मीढात्मना योऽसौ गन्धगुणस्त्वया प्रकटितः क्वासाविह प्रेक्ष्यते ॥ ५० ॥ अगुरुः ॥
 कुरुरिति वदतु लोको गौरवमत्रैव पुनरहं मन्ये । दर्शितगुणैव वृत्तिर्यस्य जने जनितदाहे-
 ति ॥ ५१ ॥ एणाद्याः पशवः किरातपरिषन्नैषा गुणग्राहिणी संचारोऽस्ति न नागरस्य
 तेषोच्छिन्नं मुनीनां मनः । धूमेनातिसुगन्धिनात्र विपिने दिक्चक्रमामोदयन्नामूलं परिद-
 क्षेऽगुरुतरुः कस्मै किमाचक्ष्महे ॥ ५२ ॥ चम्पकः ॥ साधारणतरुबुद्ध्या न मया वद्धस्तवा-
 त्रालोऽपि । लज्जयसि मामिदानीं चम्पक भुवनाधिवासिभिः कुसुमैः ॥ ५३ ॥ यद्यपि खदि-
 मप्ये गुप्तो वस्ते हि चम्पको वृक्षः । तदपि च परिमलमतुलं दिशि दिशि कथयेत्समीरणस्तस्य
 ॥ ५४ ॥ केनात्र चम्पकतरो बत रोपितोऽसि कुग्रामपामरजनान्तिकवाटिकायाम् । यत्र प्रवृद्ध-
 तशाकविट्छिलोभाद्भो भग्नवाटघटनोचितपल्लवोऽसि ॥ ५५ ॥ उद्यानपालकलशाम्बुनिषेचना-
 न्नतस्य चम्पकतरोरयमेव कालः । अस्मिन्निदाघनिहते घनवारिणा वा संवर्धितस्तव वृयो-
 न्येयोपयोगः ॥ ५६ ॥ कोपं चम्पक मुञ्च याचकजनैरायासि नस्त्वं सखे मा म्लासीः

परितो विलोकय तरुः कस्तेऽधिरूढस्तुलाम् । कोपश्चेन्नियतस्तवास्ति हृदये धात्रे तथा कु-
प्यतां येन त्वं हि सुवर्णवर्णकुसुमामोदो द्वितीयः कृतः ॥ ५७ ॥ वकुलः ॥ निसर्गादा-
रामे तरुकुलसमारोपसुकृती कृती मालाकारो वकुलमपि कुत्रापि निदधे । इदं को जानीति
यदयमिह कोणान्तरगतो जगज्जालं कर्ता कुसुमभरसौरभ्यभरितम् ॥ ५८ ॥ दधानः
प्रेमाणं तरुषु समभावेन विपुलं न मालाकारोऽसावकृतं करुणां बालवकुले । अयं द्रागु-
द्यत्कुसुमनिकराणां परिमलैर्दिगन्तानातेने मधुपकुलझङ्कारभरितान् ॥ ५९ ॥ अशोकः ॥
गर्वायसे विकचकोरकमञ्जुगुञ्जदुद्धृत्तषट्पदघटाविभवेन किं नु । वामभ्रुवां चरणताडनदोहदानि
किं नाम न स्मरसि तावदशोक तानि ॥ ६० ॥ उन्मीलयन्ति कुसुमानि मनोरमाणि
के नाम नात्र तरवः समयोचितानि । कस्येदृशं कथय दोहदमस्ति तस्य यादृग्विनिर्मितम-
शोकमहीरुहस्य ॥ ६१ ॥ मृदूनां स्वादूनां लघुरपि फलानां न विभवस्तवाशोक स्तोके-
स्तवकमहिमा सोऽप्यसुरभिः । यदेतन्नो तन्वीकरचरणलावण्यसुभगं प्रवालं बालं स्यात्तरुषु
स कलङ्कः किमपरः ॥ ६२ ॥ किं ते नम्रतया किमुन्नततया किं वा घनच्छायया किं वा
पञ्चवलीलया किमनया वाशोक पुष्पश्रिया । यत्त्वन्मूलनिषण्णखिन्नपथिकस्तोमैः स्तुवन्नन्व-
हं न स्वादूनि मृदूनि खादति फलान्याकण्ठमुत्काण्ठितः ॥ ६३ ॥ मालती ॥ कुसुमस्तव-
वकानम्राः सन्त्येव परितो लताः । तथापि भ्रमरश्रान्तिं हरत्येकैव मालती ॥ ६४ ॥ माल-
तीकुसुमे भाति गुञ्जन्मत्तमधुव्रतः । प्रयाणे पञ्चबाणस्य शङ्खमापूरयान्निव ॥ ६५ ॥ गुञ्जति
मञ्जु मिलिन्दे मालति मा मौनमुपयासीः । शिरसा वदान्यगुरवः सादरमेनं वहन्ति सुरतरवः
॥ ६६ ॥ मा मालति म्लायसि यद्यविद्यंश्चुचुम्ब तूम्बीकुसुमं षडङ्घ्रिः । पदैश्चतुर्भिर्हि युतः
पशुश्चेत्स षड्विध्यध्वपशुः कथं नो ॥ ६७ ॥ किं मालतीकुसुम ताम्यासि निष्ठुरेण केनापि
यत्किल विलून्नमितो लताग्रात् । लोकोत्तरेण विलसद्गुणगौरवेण को नामुना शिरसि नाम
करिष्यति त्वाम् ॥ ६८ ॥ अदीयस्त्वाधिकयान्न भवति विमर्दक्षममिदं न चान्येभ्यो रूपं
भवति कुसुमेभ्योऽधिकतरम् । प्रसूनं मालत्यास्तदपि हृदयाद्वादकरणं प्रवीणैरामोदैर्भवति
जगतो मौलिनिलयम् ॥ ६९ ॥ अस्मिन्केलिवने सुगन्धपवने क्रीडत्पुरंध्रीजने गुञ्जदृङ्गकुले
विशालवकुले कूजत्पिकीसंकुले । उन्मीलन्नवपाटलापरिमले मल्लीप्रसूनाकुले यद्येकापि न
मालती विकसिता तर्त्किं न रम्यो मधुः ॥ ७० ॥ मल्लिका ॥ न च गन्धर्वहेन जुम्बिता
न च पीता मधुपेन मल्लिका । ^३पिहितैव कठोरशाखया परिणामस्य जगाम गोचरम्
॥ ७१ ॥ केतकी ॥ पत्राणि कण्टकशतैः परिवोष्टितानि वार्तापि नास्ति मधुनो रजसान्ध-

१. कुशलः. २. अल्पः. ३. सुगन्धरहितः. ४. समूहः. ५. खिद्यसि. ६. मूढः. ७. इक्ष्वाकुकुसुमम्.
षट्पदः. ८. संतापं कुरुषे. ९. छिन्नम्. १०. मार्दवाधिक्यात्. ११. वायुना. १२. छादिता. १४. परि-
णतिं प्राप्तेत्यर्थः.

आमोदमात्ररसिकेन मधुव्रतेन नालोक्तितानि तव केतकि दूषणानि ॥ ७२ ॥ ए-
तासु केतकिलतासु विकासिनीषु सौभाग्यमद्भुततरं भवती विभर्ति । यत्कण्टकैर्व्यथितमात्म-
बुद्धेर्न जानंस्त्वामेव सेवितुमुपक्रमते द्विरेफः ॥ ७३ ॥ रोलम्बस्य चिराय केतकपरिष्वङ्गेष्व-
भङ्गो रसः सुज्ञातं वत केतकस्य च मनोभृङ्गप्रसङ्गोत्सुकम् । जानात्येव मिथोऽनुरागमनयोः
सर्वोऽपि नैसर्गिकं प्रत्यूहाय दलेषु धिक्समभवन्मर्माभिधः कण्टकः ॥ ७४ ॥ पाटला ॥
पाटलया वनमध्ये कुसुमितया मोहितस्तथा भ्रमरः । सैवेयमिति यथाभूत्प्रतीतिरस्यान्यपुष्पे-
ऽपि ॥ ७५ ॥ सहकारः ॥ यद्यपि दिशि दिशि तरवः परिमलवहुलाश्च पारिजाताद्याः ।
यद्यपि रसालोऽप्येकः कोकिलहृदये सदा वसति ॥ ७६ ॥ वेत्ता कोकिल एव ज्ञाता च
रसाल एव नियतमिदम् । यः पञ्चममुद्रायति यस्यास्थिषु पुलकमुकुलानि ॥ ७७ ॥ लोडि-
नखिलं गहनं परितो दृष्टाश्च विटपिनः सर्वे । सहकार न प्रपेदे मधुपेन तवोपमा जगति
॥ ७८ ॥ भूरिशोऽपि च वसन्ति कानने शाखिनो फलविशेषशालिनः । कोकिलस्य तद-
पेक्ष मानसं नो रसालमपहाय तुष्यति ॥ ७९ ॥ आम्र यद्यपि गता दिवसास्ते पुष्पसौर-
भलप्रचुरा ये । हन्त संप्रति तथापि जनानां छायायैव दलयस्यतितापम् ॥ ८० ॥ फलि-
तस्य रसाल शाखिनः फलदानव्यसनैकशालिनः । विनिपत्य ददातु कः फलं श्रममुत्पाध्व-
णाणिपल्लवे ॥ ८१ ॥ कति पल्लविता न पुष्पिता वा तरवः सन्ति समन्ततो वसन्ते !
अतीविजये तु पुष्पकेतोः सहकारी सहकार एक एव ॥ ८२ ॥ दिङ्मण्डलं परिमलैः सुरभी-
श्रोणि सौन्दर्यमावहासि लोचनलोभनीयम् । हंहो रसाल फलैर्वै तथापि दूये यद्वन्थितं च
अग्रेन हृदयं बिभर्षि ॥ ८३ ॥ उत्तंसकौतुकरसेन विलासिनीभिर्लूनानि यस्य न नखैरपि
छानि । उद्यानमण्डनतरो सहकार स त्वमङ्गारकारकरगोचरतां गतोऽसि ॥ ८४ ॥
शतफलोदयमुखः सहकार जातः प्रागेव कण्टकचयेन दतोऽसि तावत् । छायापि ते न
पुलसा फलमस्तु दूरे तन्निष्फलोऽपि हि वरं सुखसेवनीयः ॥ ८५ ॥ उत्फुल्लरस्य
सहकार रसाल बन्धो कूजत्पिकावलिनिवास तथा विधेहि । गुञ्जमङ्गरकस्त्वयि बद्धतृ-
णो नान्यान्प्रयाति पिचुमन्दकरीरवृक्षान् ॥ ८६ ॥ शश्वन्निर्गमलिनाः सहकार कामं
श्रमन्ति तान्यपि मधूनि तव द्विरेफाः । युक्तं न तत्तव कषायरसप्ररोहैरेतान्प्रतारयसि
किं कलकण्ठयूनः ॥ ८७ ॥ रे रे रसाल तरुसार वचो विधेहि वासन्तिकी स्वफलपल्लवपु-
ष्पलसीः । तावद्विकस्वरपिकद्विजसात्कुरु द्राङ्ग व्यग्रितोऽसि कलभैः शलभैश्च यावत्
॥ ८८ ॥ यद्यध्वनीनचिरमध्वनि धर्मखिन्नः कासारतीररुहमाश्रयनभ्रमाभ्रम् । छायां न केव-
लमितः श्रमिता लभन्ते कामं पचेलिमफलं विमलं जलं च ॥ ८९ ॥ सौरभ्यगर्भमकरन्द-
प्रभितानि पङ्केरुहाण्यपि विहाय समागतस्त्वाम् । संसारसार सहकार तथा विधेहि येनो-

पहासविषयो न भवेद्विरेफः ॥ ९० ॥ कति कति न वसन्ते वल्लयः शाखिनो वा किसल-
यसुमनोभिः शोभमाना बभूवुः । तदपि युवजनानां प्रीतये केवलोऽभूदभिनवकलिकाली-
भारशाली रसालः ॥ ९१ ॥ यदेकस्मिन्वर्षे न फलति रसालस्तरुरयं पिकं किं काकेष्टं
फलतिमपि निम्बं व्रजति किम् । व्रजन्म्लानिं ग्लानिं न वदति च कस्यापि पुरतः स्मरन्वा-
रंवारं पुनरपि रसालं मृगयते ॥ ९२ ॥ अधिश्रीरुद्याने त्वमसि भवतः पल्लवचयो धुरीणः
कल्याणे तव जगति शाखा श्रमहरा । मुदे पुष्पोल्लेखः फलमपि च तुष्ट्यै तनुभृतां रसाल
त्वां तस्माच्छ्रयति शतशः कोकिलकुलम् ॥ ९३ ॥ न तादृक्कर्पूरे न च मलयजे नो मृग-
मदे फले वा पुष्पे वा तव मिलति यादृक्परिमलः । परं त्वेको दोषस्त्वयि खलु रसाले यद-
धिकः पिके वा काके वा लघुगुरुविशेषं न मनुषे ॥ ९४ ॥ चिरश्रान्तो दूरादहमुपगतो हन्त
मलयात्तदेकं त्वद्गृहे तरुणि परिणेष्यामि दिवसम् । समीरेणोक्तैवं नवकुसुमिता चूतलतिका धु-
नाना मूर्धानं नहि नहि नहीत्येव वदति ॥ ९५ ॥ येऽभिज्ञाः कुसुमोद्गमादनुदिनं त्वामाश्रिताः
षट्पदास्ते भ्राम्यन्ति फलाद्बहिर्बहिरहो दृष्ट्वा न संभाषसे । ये कीटास्तव दृक्पथं न च गताः
स्ते त्वत्फलाभ्यन्तरे धिक्त्वां चूततरो परापरपरिज्ञानानभिज्ञो भवान् ॥ ९६ ॥ किं जातो-
ऽसि चतुष्पथे घनतरच्छन्नोऽसि किं छायाया छन्नश्चेत्पलितोऽसि किं फलभरैरानभ्रशाखोऽसि
किम् । हे चूताध्वग लोष्ठपातविधुतः खिन्नोऽसि मा खिद्यतां पार्श्वस्थां जनवर्जितां बहुफलां
पश्याधमां शाल्मलीम् ॥ ९७ ॥ आकर्ण्यभ्रफलस्तुतिं जलमभूत्तन्नारिकेलान्तरं प्रायः कण्ट-
कितं तथैव पनसं जातं द्विधार्वारुकम् । आस्तेऽधोमुखमेव कादलमलं द्राक्षाफलं क्षुद्रतां
श्यामत्वं वत जाम्बवं गतमहो मात्सर्यदोषादिह ॥ ९८ ॥ यो दृष्टः स्फुरदस्थिसंपुटवशा-
त्तिर्यक्प्रवालाङ्कुरो दैवात्स द्विदलादिकक्रमवशादारूढशाखाशतः । स्निग्धं पल्लवितो घनं
मुकुलितः स्फारच्छदं पुष्पितः सोत्कर्षं फलितो भृशं च विततः कोऽप्येष चूतद्रुमः ॥ ९९ ॥
एतस्मिन्वनमार्गभूपरिसरे सौन्दर्यमुद्राङ्कितः प्रोद्यद्भिः फलपुष्पपत्रनिचयैश्चूतः स एकः परम् ।
यं वीक्ष्य स्मितवक्त्रमुद्रितमहासंतोषमुल्लासितस्फारोत्कण्ठमकुण्ठितक्रमममी धावन्ति पान्थव्रजाः
॥ १०० ॥ कूष्माण्डीफलवत्फलं न यदपि न्यग्रोधवन्नोच्चता रम्भापत्रनिभं दलं न कुसुमं नो केत-
कीपुष्पवत् । सौरभ्यं कुसुमे फले तदपि तत्किञ्चित्समुज्जृम्भते लोको येन रसाल शालनिकरा-
स्त्यक्ता गुणान्स्तौति ते ॥ १०१ ॥ गर्वं मा कुरु शर्करे तव गुणाज्जानन्ति राज्ञां गृहे ये दीना
धनवर्जिताश्च कृपणाः स्वप्नेऽपि पश्यन्ति नो । आम्रोऽहं मधुकूपकैर्मम फलैस्तृप्ता हि सर्वे
जना हे रण्डे तव किं गुणा मम फलैस्तुल्यं न किञ्चित्फलम् ॥ १०२ ॥ उन्मीलद्रसबिन्दु-
गन्धकुसुमावल्लभो वसन्तोदये कान्ताः कोमलपल्लवाः कति कति क्रोडा वने सन्ति न । सौ-
भाग्यैकनिधे रसाल तदपि श्रीमञ्जरीशालिनस्त्वत्तोऽन्यत्र च कुत्रचिन्मधुकरश्रेणी न विश्रा-

वति ॥ १०३ ॥ स्निग्धाग्राः फलिनो वृताः परिमलैः पौष्पैर्मधुस्यन्दिनो नानन्दाय भवन्ति
किं वनभुवां भूमीरुहो भूरिशः । माधुर्यं मधुनस्तवैव परमं माकन्द मन्यामहे माध्वीर्मर्म-
विदो दृढं मधुलिहः स्यूता यतो मर्मणि ॥ १०४ ॥ पनसः ॥ गरीयः सौरभ्यं रसपरिचये
नर्हति मुषा सिता मृद्वीकापि प्रथिमनि निमग्नः फलभरः । परार्थे कोशश्रीरिति पुलकिते
मृद्वीकमिषादहो ते चारित्रं पनस मनसः कस्य न मुदे ॥ १०५ ॥ कदली ॥ तालीतरो-
लुम्कारि फलं फलित्वा लज्जावशादुचित एव विनाशयोगः । एतच्च चित्रमुपकृत्य फलैः
नेम्यः प्राणान्निजाञ्जटिति यत्कदली जहाति ॥ १०६ ॥ द्राक्षा ॥ दौसेरकस्य दासीयं
हरी यदि रोचते । एतावतैव किं द्राक्षा न साक्षादमृतप्रदा ॥ १०७ ॥ यद्यपि न भवति
हृतिः परकीयां चरति रासभे द्राक्षाम् । असमञ्जसमिति मत्वा तथापि खलु खिद्यते चेतः
॥ १०८ ॥ दाडिमः ॥ मयि जीवति बीजादये किमन्ये बीजपूरकाः । इति संचिन्त्य मन-
ना विद्वे दाडिमीफलम् ॥ १०९ ॥ आ पुष्पप्रसवान्मनोहरतया विश्वास्य विश्वं जनं
हो दाडिम तावदेव सहसे दृढि स्वकीयामिह । यावन्नैति परोपभोगसहतामेपां ततस्तां
न ज्ञात्वा ते हृदयं द्विधा दलति यत्तेनातिवन्द्यो भवान् ॥ ११० ॥ नालिकेरः ॥ उच्चै-
रुक्तः फलं च विपुलं दृष्ट्वैव दृष्ट्या शुकः पक्वं शालिवनं विहाय जडविस्तं नालिकेरीं
न । तत्रारुह्य बुभुक्षितेन मनसा यत्नः कृतो भेदने आशा तस्य न केवलं विगलिता
वर्गता चूर्णताम् ॥ १११ ॥ तालः ॥ अये ताल व्रीडां व्रज गुरुतया भाति न भवा-
न्ये न छाया नो कठिणपरिवारो हि भवतः । इयं धन्याधन्या सरलकदली सुन्दरदला
मानं मन्ये सुखयति फलेनामृतवता ॥ ११२ ॥ अध्वन्यध्वनि भूरुहः फलमृतो नत्रा-
न्यादरादूरादुन्नतिसंश्रयव्यसनिनः पान्यस्य मूढात्मनः । यन्मूलं समुपागतस्य मधुरच्छा-
रुलैः का कथा शीर्णेनापि हि नोपयोगमगमत्पर्णेन तालद्रुमः ॥ ११३ ॥ भूर्जः ॥
किं न्यमात्मनि परं त्रयितं विधात्रा भूर्जद्रुमस्य विफलत्वसमर्थनेन । किं चर्मभिर्निशितशस्त्र-
तानुचैराशां न पूरयति सोऽर्थपरंपराणाम् ॥ ११४ ॥ कुर्वन्तु नाम जनतोपकृतिं प्रमून-
चयानलैरविकलैः सुलभैर्द्रुमास्ते । सोढास्तु कर्तनरुजः पररक्षणार्थमेकेन भूर्जतरुणा कर्त-
नयोग ॥ ११५ ॥ अश्वत्थः ॥ वधितैः सेवितैः किं तैः सत्यश्वत्थेऽन्यपादपैः । वधितो
मृद्वीकस्यष्टोऽरिष्टानि हन्ति यः ॥ ११६ ॥ न्यग्रोधः ॥ महातरुर्वा भवति समूले वा
निरति । नान्तरप्रत्ययानेति न्यग्रोधकलिकाङ्कुरः ॥ ११७ ॥ विस्तीर्णो दीर्घशाखाश्रि-
तः शाखिनामग्रंणीस्त्वं न्यग्रोध क्रोधमन्तः प्रकटयसि न चेद्वच्चि किञ्चित्दल्पम् ।
लोऽप्येष त्रैपाकत्पलव्युपरिकरा कापि कूष्माण्डवल्ली पल्लीष्टप्रतिष्ठा हसति हि फलेने
नानां किमन्यत् ॥ ११८ ॥ मधूकः ॥ तत्तेजस्तरणेर्निदावसमये तद्वारि मेवागमे

तज्जाड्यं शिशिरे यदेकशरणैः सोढुं पुरा यैर्दलैः । आयातोऽप्यधुना फलस्य समयः
 कोऽपि विना तैरिति स्मृत्वा तानि शूचेव रोदिति गलत्पुष्पैर्मधूकद्रुमः ॥ ११९ ॥
 मूलदेव यदस्य विस्तृतिभरच्छायाभ्यनन्यादृशी ते यस्य प्रसवाः सुमञ्जुलरसैरानन्दयन्तः
 प्रजाः । स्नेहं च प्रकटीकरोति परमं भूयः फलानां गुणैर्हित्वैकैकगुणांस्तरुन्मज सति
 तस्मान्मधूकद्रुमम् ॥ १२० ॥ शाल्मलिः ॥ विशालं शाल्मल्या नयनसुभगं वक्ष्य कुसुमं
 शुकस्यासीद्बुद्धिः फलमपि भवेत्तादृशमिति । चिरं तत्र स्थित्वा फलमपि च काले परिणतं
 विपाके तूलोऽन्तः सपदि मरुता सोऽप्यपहतः ॥ १२१ ॥ दूरे मार्गान्निवससि पुनः कण्ट-
 कैरादृतोऽसि छायाशून्यः फलमपि च ते वानरैरप्यभक्ष्यम् । निर्गन्धस्त्वं मधुपरहितः
 शाल्मले सारशून्यः सेवास्माकं भवति विफला तिष्ठ निःश्वस्य यामः ॥ १२२ ॥ हंसाः
 पद्मवनाशया मधुलिहः सौरभ्यलाभाशया पान्थाः स्वादुफलाशया बैलिभुजो गृध्राश्च मांसा-
 शया । दूरादुत्तमपुष्परगनिकरैर्निःसारमिथ्योन्नते रे रे शाल्मलिपादप प्रतिदिनं के न त्वया
 वञ्चिताः ॥ १२३ ॥ कायः कण्टकभूषितो न च घनच्छायायुक्ताः पल्लवाः पुष्पाणि च्युत-
 सौरभाणि न दलश्रेणी मनोहारिणी । किं ब्रूमः फलपाकमस्य यदुपन्यासेऽपि लज्जामहे
 तद्भोः केन गुणेन शाल्मलितरो जातोऽसि सीमद्भुमः ॥ १२४ ॥ निम्बः ॥ निम्ब किं
 बहुनोक्तेन निःफलानि फलानि ते । यानि संजातपाकानि काका निःशेषयन्त्यमी ॥ १२५ ॥
 यैश्च निम्बं परशुना यश्चैनं मधुसर्पिषा । यश्चैनं गन्धमाल्याद्यैः सर्वस्य कटुरेव सः ॥ १२६ ॥
 शर्करामधुसंयुक्तैर्निम्बबीजप्रतिष्ठितम् । पयोघटसहस्राणि निम्बं किं मधुरायते ॥ १२७ ॥
 चित्रं चित्रं वत वत महच्चित्रमेताद्विचित्रं जातो दैवादुचितघटनासंविधाता विधाता । यन्नि-
 म्बानां परिणतफलस्फीतिरास्वादनीया यच्चैतस्याः कवलनकलाकोविदः काकलोकः ॥ १२८ ॥
 यस्मादर्थिजनो मनोऽभिलषितं लब्ध्वा मुदा मेदुरः सार्धं बन्धुजनैश्चकार विविधान्भोगा-
 न्विलासोद्धुरः । तं दैवेन विवेकशून्यमनसा निर्मूल्यः चूतद्रुमं स्थाने तस्य तु काकलोकव-
 सतिर्निम्बः समारोपितः ॥ १२९ ॥ बब्बुलः ॥ पत्रफलपुष्पलक्ष्म्या कदाप्यदृष्टं द्रुतं च
 खलु शूकैः । उपसर्पेम भवन्तं बर्बुर वद कस्य लोभेन ॥ १३० ॥ गात्रं कण्टकसंकटं प्रवि-
 रलच्छाया न चायासद्वन्निर्गन्धः कुंसुमोत्करस्तव फलं न क्षुद्धिनाशक्षमम् । बब्बुलद्रुममूल-
 मेति न जनस्तत्तावदास्तामहो ह्यन्येषामपि शाखिनां फलवतां गुप्त्यै द्यौर्तिर्जायसे ॥ १३१ ॥
 आमूलाग्रनिबद्धकण्टकतनुर्निर्गन्धपुष्पोद्गमच्छाया न श्रमहारिणी न च फलं क्षुत्क्षामसंतोष-
 कृत् । रे रे बब्बुल साधुसङ्गरहितस्तत्तावदास्तामहो ह्यन्येषामपि शाखिनां फलवतां गुप्त्यै
 द्यौर्तिर्जायसे ॥ १३२ ॥ खदिरः ॥ चन्दने विषधरान्सहामहे वस्तु सुन्दरमगुप्तिमत्कुतः ।

१. शोकेन. २. काकाः. ३. अत्र वृश्चति सिञ्चति अर्चति इत्यध्याहारेण वाक्यानि पूरणीयानि.
 ४. पुष्पप्रकरः. ५. प्राचीरम्. ६. सर्पान्. ७. रक्षारहितम्.

रक्षितुं वद किमात्मसौष्ठवं संचिताः खदिर कण्टकास्त्वया ॥ १३३ ॥ परं तदिह नास्ति
 यत्र खदिरैः खरैरावृतं न तेऽपि खदिरा न ये कुटिलकण्टकैरावृताः । न ते कुटिल-
 कण्टकाः किमपि ये न मर्मच्छिदः समुज्जितवृथास्थितिर्वत सहध्वमध्वश्रमम् ॥ १३४ ॥
 किंशुकः ॥ किंशुक किं शुकमुखवत्कुसुमानि विकासयस्यनिशम् । यस्यां जनोऽनुरागी सा
 भीरुतैः कदापि नोच्चार्या ॥ १३५ ॥ त्यज किंशुक पुष्पिताभिमानं निजशिरसि भ्रमरोपसे-
 वनेन । विकसन्नवमल्लिकावियोगात्कुरुते वह्निधिया त्वयि प्रवेशम् ॥ १३६ ॥ शाखोटः ॥
 शाखोट शाल्मलिपलाशकरीरकाद्याः शृण्वन्तु पुण्यनिलयो यदसौ वसन्तः । युष्मभ्यमर्प-
 यति पञ्चवपुष्पलक्ष्मीं सौरभ्यसंभवविधिस्तु विधेरधीनः ॥ १३७ ॥ कस्त्वं भोः कथयामि
 देवहतकं मां विद्धि शाखोटकं वैराग्यादिव वक्षि साधुविदितं कस्मादिदं कथ्यते ।
 वनेनात्र वटस्तमध्वगजनः सर्वात्मना सेवते न च्छायापि परोपकारकृतये मार्गस्थितस्यापि
 मे ॥ १३८ ॥ पीलुः ॥ धन्याः सूक्ष्मफला अपि प्रियतमास्ते पीलुवृक्षाः क्षितौ क्षुत्क्षीणेन
 जनेन हि प्रतिदिनं येषां फलं भुज्यते । किं तैस्तत्र महाफलैरपि पुनः कल्पद्रुमाद्यैर्द्रुमैर्येषां
 नाम मनागपि श्रमनुदे छायापि न प्राप्यते ॥ १३९ ॥ करीरः ॥ फलं दूरतरेऽप्यास्तां
 पुष्पासि कुसुमैर्जनान् । इतरे तरवो मन्ये करीर तव किंकराः ॥ १४० ॥ किं पुष्पैः किं
 फलैस्तस्य करीरस्य दुरात्मनः । येन वृद्धिं समासाद्य न कृतः पत्रसंग्रहः ॥ १४१ ॥
 विल्वः ॥ आमोदीनि सुमेदुराणि च मृदु स्वादूनि च क्षमारुहामुद्यानेषु वनेषु लब्धजनुषां
 मन्तीतरेषामपि । किं तु श्रीफलता तवैव जयिनी मालूर दिङ्मण्डले यस्यैतानि फलानि
 पवनवतीवक्षोजलक्ष्मीगृहाः ॥ १४२ ॥ शालः ॥ शाखासंततिसनिरुद्धनभसो भूयांस
 एवानौ विद्यन्ते तरवः फलैरविकलैरार्तिच्छिदः प्राणिनाम् । किंतु द्वित्रिदलैरलंकृततनोः
 शालेद्रुमस्तुङ्गतां दत्त्वा येन निजं शिरः सुकृतिना को नाम न प्रीणितः ॥ १४३ ॥ कुटजः ॥
 मधुपागतवति दैवादवलेहां कुटज मधुकरे मा गाः । मकरन्दतुन्दिलानामरविन्दानामयं
 महामान्यः ॥ १४४ ॥ पलाशः ॥ उपनदिपुलिने महापलाशः पवनसमुच्छलदेकपत्र-
 शाणिः । दवदहनविनष्टजीवितानां सलिलमिवैष ददाति पादपानाम् ॥ १४५ ॥ इक्षुः ॥
 शन्तोऽसि नित्यमधुरोऽसि रसाकुलोऽसि किंचासि पञ्चशरकार्मुकमद्वितीयम् । इक्षो तवा-
 पति सकलं परमेकमूनं यत्सेवितो भजसि नीरसतां क्रमेण ॥ १४६ ॥ परार्थे यः पीडामनु-
 भवति भङ्गेऽपि मधुरो यदीयः सर्वेषांमिह खलु विकारोऽप्यभिमतः । न संप्राप्तो वृद्धिं यदि
 य मृशमक्षेत्रपतितः किमिक्षोर्दोषोऽसौ न पुनरगुणा या मरुभुवः ॥ १४७ ॥ मुखे यद्वैरस्यं
 चरापि पुनर्ग्रन्थिनिचितं न संतप्तः कोऽपि क्षणमपि भजेन्मूलमभितः । फलं चैवाप्राप्यं वित्तै-

१. पलाशवृक्ष. २. गुडशर्करादिः. ३. अग्रे. ४. पर्वग्यासम्. ५. वितथा दलनातिरिक्तसाधनाभावेन
 रसस्य लिप्सा लब्धुमिच्छा यस्मिन्नुक्त.

थरसलिप्तस्य भवतस्तदिक्षोर्नयुक्तं विहितमितरैर्यत्तु दलनम् ॥ १४८ ॥ लवङ्गः ॥ लूनं
 मत्तमतंगैः कियदपि छिन्नं तुषारादितैः शिष्टं ग्रीष्मजतीक्ष्णभानुकिरणैर्भस्मीकृतं काननम् ।
 एषा कोणगता मुहुः परिमलैरामोदयन्ती दिशो हा कष्टं ललिता लवङ्गलतिका दावाग्निना
 दहते ॥ १४९ ॥ कार्पासः ॥ नीरसान्यपि रोचन्ते कार्पासस्य फलानि मे । येषां गुण-
 मयं जन्म परेषां गुह्यगुप्तये ॥ १५० ॥ श्लाघ्यं कार्पासफलं यस्य गुणै रन्ध्रवन्ति पिहि-
 तानि । मुक्ताफलानि तरुणीकुचकलशतटेषु विलसन्ति ॥ १५१ ॥ निष्पेपोऽस्थिचयस्य
 दुःसहतरः प्राप्तस्तुलारोहणं ग्राम्यस्त्रीनखचुम्बनव्यतिकरस्तन्त्रीप्रहारव्यथा । मौतङ्गोक्षितम-
 ण्डवारिकणिकापानं च कूर्चाहतिः कार्पासेन परार्थसाधनविधौ किं किं न चाङ्गीकृतम्
 ॥ १५२ ॥ शणः ॥ भूर्जः परोपकृतये निजकवचविकर्तनं सहते । परबन्धनाय तु शणः
 प्रेक्षध्वमिहान्तरं कीदृक् ॥ १५३ ॥ कण्टकारिका ॥ उचितं नाम नारिङ्ग्यां केतक्या-
 मपि कण्टकाः । रसगन्धोज्जिते किं ते कण्टकाः कण्टकारिके ॥ १५४ ॥ धतूरः ॥
 माधुर्यसाराधरितामृतस्य तत्कण्टकित्वं पनसस्य सहम् । उन्मादिनो मातुलपुत्रकस्य कथं
 सहामो वत कण्टकित्वम् ॥ १५५ ॥ धतूर धूर्तं तरुणेन्दुनिवासयोग्ये स्थाने पिशाचपतिना
 विनिवेशितोऽसि । किं कैरवाणि विकसन्ति तमः प्रयाति चन्द्रोपलो द्रवति वार्धिरूपैति
 वृद्धिम् ॥ १५६ ॥ धतूरकण्टक फलप्रतिरोधबुद्ध्या वैरं वृथैव कुरुषे पनसेन सार्धम् । सन्तो
 हसन्ति न भजन्ति च चेतसा त्वां भ्रान्ता भवन्ति पुरुषास्तव सेवनेन ॥ १५७ ॥ महेशत्वां
 धत्ते शिरसि रसरजस्य जयिनी विंशुद्धिस्त्वत्सङ्गात्कनकमयमेतन्निभुवनम् । तनोति त्वत्सेवां
 ननु कनकवृक्ष त्वदपरः परः को नु स्यात्तद्यदि न सुलभीभावमभजः ॥ १५८ ॥ पलाण्डुः ॥
 कर्पूरधूलिरचितालवालः कस्तूरिकाकुङ्कुमलिप्तदेहः । सुवर्णकुम्भैः परिषिच्यमानो निजं गुण
 मुञ्चति किं पलाण्डुः ॥ १५९ ॥ तृणानि ॥ रूढस्य सिन्धुतटमनु तस्य तृणस्यापि जन्म
 कल्याणम् । यत्सलिलमज्जदाकुलजनस्य हस्तावलम्बनं भवति ॥ १६० ॥ उत्तुङ्गैस्त-
 रुभिः किमेभिरखिलैराकाशसंस्पर्शिभिर्धन्योऽसौ नितरामुलूपविटपी नद्यास्तटेऽवस्थितः ।
 एवं यः कृतबुद्धिरुज्झितजलव्यालोलवीचीवशान्मज्जन्तं जनमुद्धरामि सहसा तेनैव मज्जामि
 वा ॥ १६१ ॥ कलमाः ॥ कलमाः पाकविनम्रा मूलतलाघ्रातसुरभिकहाराः । पवनाकम्पित-
 शिरसः प्रायः कुर्वन्ति परिमलश्लाघाम् ॥ १६२ ॥ अस्मानवेहि कर्लमानलमार्हतानां येषां
 प्रचण्डमुसलैरवदातैस्तैव । स्नेहं विमुच्य सहसा खलैतां प्रयान्ति ये स्वल्पपीडनवशात्त वयं

१. शुष्काणि. २. सूत्रमयम्. ३. मातङ्गेनान्त्यजेनोक्षितं सिक्तं यन्मण्डवारि असिक्थद्वयोदकं तत्कणिका-
 याः पानम्. अतीवाशुचीति भावः. ४. माधुर्यसारेण तुच्छीकृतममृतं येन. ५. धतूरफलस्य. ६. शंकरेण.
 ७. चन्द्रकान्तः. ८. जयिनी उत्कर्षवती रसरजस्य पारदस्य विशुद्धिः एतत्त्रिभुवनं कनकमयं सुवर्णमयं
 तनोतीत्यन्वयः. ९. जातेति शेषः. १०. कंदर्पः. ११. शालिविशेषान्. १२. कण्डितानाम्. १३. शुभ्रत्वम्.
 १४. तैलम्; (पक्षे) प्रीतिम्. १५. दर्जनत्वम्; (पक्षे) खलरूपत्वम्.

विलास्ते ॥ १६३ ॥ ताम्बूलम् ॥ किं वीरुधो भुवि न सन्ति सहस्रशोऽन्या यासां
दलानि न परोपकृतिं भजन्ते । एकैव वल्लिषु विराजति नागवल्ली या नागरीवदनचन्द्रमलं-
करोति ॥ १६४ ॥ वल्लीनां कति न स्फुरन्ति परितः पत्राणि किं तैरिह स्निग्धैरप्यति-
क्रोमलैरपि निजामेवाश्रयाङ्गिः श्रियम् । तानेव स्तुमहे महाजनमुखं श्रीकारिजन्मव्रतान्यान्मूते
नवनागरीप्रियतमांस्ताम्बूलवल्लीदलान् ॥ १६५ ॥ तुम्बी ॥ सर्वास्तुम्ब्यः समकटुरसास्तु-
विबल्लीप्रसूतास्ताः संवद्धा अपि कतिपया दुस्तरं तारयन्ति । शब्दायन्ते सरसमपराः शुष्क-
गृष्टे निषण्णास्तन्मध्येऽन्या ज्वलितहृदयाः शोणितं संपिबन्ति ॥ १६६ ॥ वंशः ॥ छिन्नः
गुनिरितैः शस्त्रैर्विद्धश्च नव सप्तधा । तथापि हि सुवंशेन विरसं नापजल्पितम् ॥ १६७ ॥
कुन्दम् ॥ एष षट्पदयुवा मदायतः कुन्द यापयति यामिनीस्त्वयि । दुर्वहा तदपि नोपची-
नो पद्मिनीहृदयवेदना यदि ॥ १६८ ॥ संदर्शयस्व मधुवैभवमस्ति यत्ते रे कुन्द किं दुर-
भिमानमुरीकरोषि । एतन्न चेतसि करोषि सरोजवन्धुः पुष्पंघयोऽपि मम सौरभमातनोति
॥ १६९ ॥ कमलानि ॥ वरमश्रीकता लोके नासमानसमानता । इतीव कुमुदोद्भेदे कमलै-
रुल्लालयितम् ॥ १७० ॥ प्रसारितकरे मित्रे जगदुद्घोतकारिणि । किं न कैव लज्जा ते
ईदृशः कोशसंघटितम् ॥ १७१ ॥ लक्ष्मीसंपर्कजातोऽयं दोषः पद्मस्य निश्चितम् । यदेष
गुणसंदोहघात्रि चन्द्रे पराङ्मुखः ॥ १७२ ॥ अन्तश्छिद्राणि भूयांसि कण्टका बहवो
अहिः । कथं कमलनालस्य नाभूवन्भङ्गुरा गुणाः ॥ १७३ ॥ पङ्कज जलेषु वासः प्रीतिर्मधुपेषु
गृष्टकैः सङ्गः । यद्यपि तदपि तवैतच्चित्रं मित्रोदये हर्षः ॥ १७४ ॥ कुसुमं कोशातक्या
किंसति रात्रौ दिवा च कूष्माण्ड्याः । अलिकुलनिचयै रुचिरं किं नु यशः कुमुदकमलयो-
ते ॥ १७५ ॥ उदितवति द्विजराजे कस्य न हृदये मुदः पदं दधति । संकुचसि कमल
नयं हर हर वामो विधिर्भवतः ॥ १७६ ॥ एते हि गुणाः पङ्कज सन्तोऽपि न ते प्रकाश-
यन्ति । यल्लक्ष्मीवसतेस्तव मधुपैरुपजीव्यते कोशः ॥ १७७ ॥ पद्मिनि किमिति क्रीडसि
मधुपैरलज्जालवोऽपि न हि किं ते । हर हर विस्मृत्योक्तं क नु लज्जा सवितूरक्तायाः
॥ १७८ ॥ किं कुप्यसि कस्मैचन सौरभसाराय कुप्य निजमधुने । यस्य कृते शतपत्र प्र-
तिपत्रं तेऽद्य मृग्यते भ्रमरैः ॥ १७९ ॥ अयि मकरन्दस्यान्दिनि पद्मिनि मन्ये तवैव सुभ-
गम् । पुष्पवतीमपि भवतीं त्यजति न वृद्धः शुचिर्हंसः ॥ १८० ॥ मधुप इव मारुते-
ष्वसिन्मा सौरभलोभमम्बुजिनि मंस्थाः । लोकानामेव मुदे महितोऽप्यात्मानुनार्थितां नीतः

१. लताः. २. कोशसंवरणम्. ३. उदकेषु; (पक्षे डलयोः सावर्ण्यात्) जडेषु मूलेषु. ४. भ्रमरेषु; (पक्षे) जडेषु. ५. साङ्गरुहैः; (पक्षे) दुष्टैः. ६. सूर्यः; (पक्षे) स्निग्धः. ७. सूर्यानुरक्तायाः; (पक्षे) सविता. ८. तस्मिन्नुक्तायाः. पितृगामिन्या इत्यभिप्रायः. ९. पुष्पयुक्ताम्; (पक्षे) रजस्वलाम्. १०. श्वेतः; (पक्षे) पवित्रः. ११. राजहंसः; (पक्षे) परमहंसः.

॥ १८१ ॥ रे पद्मिनीपत्र भवच्चरित्रं चित्रं प्रतीमो वयमत्र किञ्चित् । त्वं पङ्कजन्मापि
यदृच्छभावादपि स्पृशस्यम्बु न पङ्कसङ्गि ॥ १८२ ॥ जनिः सरोऽङ्कादतिपङ्किनो यद्यल्लो-
लुपैर्वा मधुपैर्विहारः । कलङ्क एवैष कुमुद्वतीनां कलङ्किनः किं तु कलावतीनाम् ॥ १८३ ॥
अपि त्वया कैरविणि व्यधायि मुधा सुधाबन्धुनिधामभावः । जनापवादः परितः प्रयातः समा-
गतो हन्त न जातु जातः ॥ १८४ ॥ कमलिनि मलिनीकरोषि चेतः किमिति बकैरेवहेलितानि-
भिज्ञैः । परिणतमकरन्दमैर्मिकास्ते जगति भवन्तु चिरायुषो मिलिन्दाः ॥ १८५ ॥ स्वच्छ-
न्दं दलदरविन्द ते मरन्दं विन्दन्तो विदधतु गुञ्जितं मिलिन्दाः । आमोदानथ हरिदन्त-
राणि नेतुं नैवान्यो जगति सँमीरणात्प्रवीणः ॥ १८६ ॥ यावत्त्वां न खलु हसन्ति कैर-
विण्यो यावत्त्वां तरणिकराः परामृशन्ति । यावत्ते मधुविभवो नवोऽस्ति तावन्माध्वीकं वितर
सरोज षट्पदेभ्यः ॥ १८७ ॥ रे पद्मिनीदल तवात्र मया चरित्रं दृष्टं विचित्रमिव यद्विदितं
ध्रुवं तत् । यैरेव शुद्धसलिलैः परिपालितस्त्वं तेभ्यः पृथग्भवति पङ्कभवोऽसि यस्मात्
॥ १८८ ॥ कामं भवन्तु मधुलम्पट्पद्मदौघसंघट्टघर्घरघनध्वनयोऽब्जखण्डाः । गायन्नापि श्रु-
तिसुखं विधिरेव यत्र भृङ्गः स कोऽपि धरणीधरनाभिपद्मः ॥ १८९ ॥ विभ्रम्य काननमसौ
दिवसावसाने त्वय्येव षट्पदयुवा हृदयं बबन्ध । राजीव चेन्मलिनिमानमुरीकरोषि कः स्या-
दहो मधुलिहामधुनावलम्बः ॥ १९० ॥ स्वामोदवासितसमग्रदिगन्तराला रक्ता मनोहर-
शिखा सुकुमारमूर्तिः । सेव्या सरोजकलिका तु यदैव जाता नीतस्तदैव विधिना मधुपोऽन्य-
देशम् ॥ १९१ ॥ अयि दलदरविन्द स्यन्दमानं मरन्दं तव किमपि लिहन्तो मञ्जु गुञ्जन्तु
भृङ्गाः । दिशि दिशि निरपेक्षस्तावकीनं विवृण्वन्परिमलमयमन्यो बान्धवो गन्धवाहः
॥ १९२ ॥ समुत्पत्तिः स्वच्छे सरसि हरिहस्ते निवसनं निवासः पद्मायाः सुरहृदयहारी
परिमलः । गुणैरैतैरन्यैरपि च ललितस्याम्बुज तव^१ द्विजोत्तंसे हंसे यदि रतिरतीवोन्नतिरि-
यम् ॥ १९३ ॥ नालस्य प्रसरो जलेष्वपि कृतावासस्य कोशे रुचिर्दण्डे कर्कशता मुखेऽति-
मृदुता मित्रे महान्प्रश्रयः । आमूलं गुणसंग्रहव्यसनिता द्वेषश्च दोषार्करे यस्यैषा स्थितिर-
म्बुजस्य वसतिर्युक्तैव तत्र श्रियः ॥ १९४ ॥ नीरान्निर्मलतो जनिर्मधुरता वामामुखस्पर्धिनी
वासो यस्य हरेः करे परिमलो^२ गीर्वाणचेतोहरः । सर्वस्वं तदहो महाकविगिरां कामस्य
चाम्भोरुह त्वं चेत्प्रीतिर्भुरीकरोषि मधुपे किं त्वां प्रति ब्रूमहे ॥ १९५ ॥ एकस्मिन्ननिरा-
वयोः समजनि स्वच्छे सरोवारिणि भ्रातः काचिदिहैव कानिचिदहान्यत्र व्यतीतानि नौ ।
लब्धं तामरसं ज्वया मृगदृशां लीलावतंसास्पदं शैवालं विलुठामि पामरवधूपादा-

१. कलुषीकरोषि. २. अवहेलां नीता. तिरस्कृतेति यावत्. ३. अपण्डितैः. ४. मर्मज्ञाः. ५. भ्रमराः.
६. दिगन्तराणि. ७. वायोः. ८. कर्दमोत्पन्नः. ९. लक्ष्म्याः. १०. पक्षिश्रेष्ठे. ११. दोषाणामाकरे; (पक्षे)
चन्द्रे. १२. देवमनोहरः. १३. अङ्गीकरोषि.

हते मायसि ॥ १९६ ॥ वैमुख्यं मृगलाञ्छनस्य मनसो निर्माति मे न व्यथां नो दूये चिर-
ललिता मधुलिहः सर्पन्ति यन्नान्तिकम् । जल्पन्तीव दुरक्षराणि मधुपश्रेणीरवच्छन्ना यत्का-
द्व कुमुद्वती हसति मां तन्मे मनस्ताम्यति ॥ १९७ ॥ संभूतिस्तव मानसे सरसिज त्वत्सौ-
त्वैर्वासिताः सर्वास्ताः ककुभस्तवास्ति परमो बन्धुर्विवस्वानिति । त्वं चेदद्य गुणानवद्य
शिशिरे शीतानिलैः शीर्यसि प्रायः प्राप्तमिदं तदत्र परमं दिष्टेऽवदष्टं वलम् ॥ १९८ ॥
हृद्योतास्तरला भवन्ति भगवानस्तंगतो भानुमान्कोकः शोकमुपैति मत्तमनसः केङ्कुर्वते कौ-
तिकाः । इत्थं चेत्सदसद्विवेकविधुरो धाता तदेतादृशं न द्रष्टव्यमितीव मुद्रितवती पद्मे-
रुपं पद्मिनी ॥ १९९ ॥ पौलोमीपतिकानने विलसतां गीर्वाणभूमिरुहां येन घ्रातसमु-
ज्जितानि कुसुमान्याजघ्निरे निर्जरैः । तस्मिन्नद्य मधुव्रते विधिवशान्माध्वीकमाकाङ्क्षति
तं वेदञ्चसि लोभमम्बुज तदा किं त्वां प्रति ब्रूमहे ॥ २०० ॥

संकीर्णान्योक्तयः ।

शिवः ॥ भस्मनि स्मररिपोरनुरागो हीयते न घनसारपरागः । भूषणं यदि फणी न
स्त्रीनां काचिदप्यपचितिर्न च हेम्रः ॥ १ ॥ विभ्राणे त्वयि भस्म कः समभवन्मन्दादरश्च-
दने कः क्षौमं कलयांचकार न कृती कृत्ति वसाने त्वयि । धत्तूरस्पृहयालुतां त्वयि गते
ह्याज कः केतकीं स्वातन्त्र्याज्जहिहि त्वमीश्वर गुणांछोकोऽसि तद्ग्राहकः ॥ २ ॥ त्वं
केसंचरसे वृषेण लघुता का नाम दिग्दन्तिनां व्यालैः काञ्चनकुण्डलानि कुरुपे हानिर्न हेम्रः
तः । मूर्ध्ना चेद्वहसे जैटांशुमयशः किं नाम लोकत्रये दीपस्याम्बुजबान्धवस्य जगतामी-
शोऽसि किं ब्रूमहे ॥ ३ ॥ छेत्सि ब्रह्मशिरो यदि प्रथयसि प्रेतेषु सख्यं यदि क्षीवः क्री-
डसि मातृभिर्यदि रतिं धत्से श्मशाने यदि । सृष्ट्वा संहरसि प्रजां यदि तथाप्याधाय भक्त्या
तः कं सेवे करवाणि किं त्रिजगती शून्या त्वमेवेश्वरः ॥ ४ ॥ परशुरामः ॥ गोत्राचा-
विचारपारगतया वृद्धानिरादिष्टया मात्रा वस्तुषु तेषु तेषु पुरतः प्रस्तारितेषु क्रमात् । अन्न-
पानवासरे सरभसं वक्षोभरोत्सर्पिणा येनात्तं धनुरीक्षिताश्च सपदि क्षत्रावतंसा दिशः ॥ ५ ॥
रामचन्द्रः ॥ संग्रामाङ्गणमागते दशमुखे सौमित्रिणा विस्मितं सुग्रीवेण विवर्तितं हनुमता व्या-
मेलमालोकितम् । श्रीरामेण परंतु पीनपुलकस्फूर्जत्कंपोलश्रिया सान्द्रानन्दरसालसानि दधिरे
वशासने दृष्टयः ॥ ६ ॥ सीता ॥ वनान्ते खेलन्ती शशकशिशुमालोक्य चकिता
पुनश्चान्तं भर्तुर्भजति भयहर्तुः सपदि या । अहो सेयं सीता दशवदननीता हलरदैः परीता
श्रीभिः श्रयति विवशा कामपि दशाम् ॥ ७ ॥ इन्द्रः ॥ जम्भारिरेव जानाति रम्भासं-
योगविभ्रमम् । घटीचेटीविटः किंस्विज्जानात्यमरकामिनीम् ॥ ८ ॥ स्मरः ॥ पुरो गीर्वाणानां

१. नन्दिना. २. दिग्गजानाम्. ३. चन्द्रम्. ४. व्यापयसि. ५. मत्तः. ६. ब्राह्म्यादिभिः. ७. इन्द्रः.
८. यथाहिका दासी तस्या जारः. ९. देवाकृतम्.

निजभुजबलाहोपुरुषिकामहो कारं कारं पुरभिदि शरं संमुखयतः । स्मरस्य स्वर्वालानयनशु-
भमालार्चनपदं वपुः सद्यो भालानलभसितजालास्पदमभूत् ॥ ९ ॥ आकाशम् ॥ यः पीयू-
षसहोदरैः स्नपयति ज्योत्स्नाजलैः सर्वतो यश्च त्वामधिकाधिकं ज्वलयति प्रोद्धामतापैः
करैः । भ्रातर्व्योम तयोरपि स्थितिमिह व्यातन्वतो विक्रियानिर्मुक्तस्य महत्त्वमेतदसमं दूरे-
ऽधिरूढं तव ॥ १० ॥ पृथ्वी ॥ विश्वास्य मधुरवचनैः साधून्ये वक्ष्यन्ति नम्रतमाः ।
तानपि दधासि मातः कौश्यापि यौतस्तवापि च विवेकः ॥ ११ ॥ जलम् ॥ शैल्यं नाम
गुणस्तवैव तदनु स्वाभाविकी स्वच्छता किं ब्रूमः शुचितां भजन्त्यशुचयः स्पर्शेन यस्यापरे ।
किंवातः परमुच्यते स्तुतिपदं यज्जीवनं देहिनां त्वं चेन्नीचपथेन गच्छसि पयः कस्त्वां निरोद्धुं
क्षमः ॥ १२ ॥ अब्जं त्वब्जमथाब्जभूस्ततः इदं ब्रह्माण्डमण्डात्पुनर्विश्वं स्थावरजंगमं तदि-
तरं त्वन्मूलमित्थं पयः । धिक्त्वां चोर इव प्रयासि निभृतं निर्गत्य जालान्तरैर्वध्यन्ते विव-
शास्त्वदेकशरणास्त्वामाश्रिता जन्तवः ॥ १३ ॥ मृगतृष्णिका ॥ जलभ्रमोत्पत्तिरुतो
गुणौघान्प्रकाशयन्त्यां मृगतृष्णिकायाम् । जलाशयभ्रान्तिरभून्ममैषा प्रभूतसंतापकरी पिपा-
सा ॥ १४ ॥ सुवर्णम् ॥ न वै ताडनात्तापनाद्ब्रह्मिमध्ये न वै विक्रियात्क्लिश्यमानोऽह-
मस्मि । सुवर्णस्य मे मुख्यदुःखं तदेकं यतो मां जना गुञ्जया तोलयन्ति ॥ १५ ॥ मौ-
क्तिकम् ॥ अत्यच्छेनाविरुद्धेन सुवृत्तेनातिचारुणा । अन्तर्भिन्नेन संप्राप्तं मौक्तिकेन निव-
न्धनम् ॥ १६ ॥ हृदये कुरु संचयं गुणानां यदि रे वाञ्छसि नासिके निवासम् । इति
मौक्तिक ते वदामि नूनं गुणहीनो नहि नासिके विभाति ॥ १७ ॥ सुवर्णकारः ॥ हे
हेमकार परदुःखविचारमूढ किं मां मुहुः क्षिपसि वारशतानि वह्नौ । संदीप्यते मयि सुवर्ण-
गुणातिरेको लाभः परं तव मुखे खलु भस्मपातः ॥ १८ ॥ हारः ॥ गुणवत्तत्त्व हार न
युज्यते परकलत्रकुचेषु विलुण्ठनम् । स्पृशति शीतकरो जघनस्थलीमुचितमस्ति तदेव कल-
ङ्किनः ॥ १९ ॥ सदृत्तसद्गुणविचित्रमहार्हकान्ते कान्ताघनस्तनतटाञ्चितचारुमूर्ते । आः पाम-
रीकठिनकण्ठविलग्नभङ्ग हा हार हारितमहो भवता गुणित्वम् ॥ २० ॥ कुण्डलम् ॥ यत्पूर्वं
पवनाग्निशस्त्रसलिलैश्चीर्णतपो दुष्करं तस्यैतत्फलमीदृशं परिणतं यज्ज्वातरूपं वपुः । मुग्धापा-
ण्डुकपोलचुम्बनमुखं सङ्गश्च रत्नोत्तमैः प्राप्तं कुण्डल वाञ्छसे किमपरं यन्मूढ दोलायसे ॥ २१ ॥
नासाभूषणम् ॥ हारस्यातिदुरापमस्त्रिभुवने हे नासिकाभूषण त्वत्सौभाग्यमिति प्रतीहि वनिता-
वक्रेदुकान्तिप्रदा । यत्कान्तातनुसंगमाय सहते सोऽन्तर्विभेदव्यथां सा नासापुटभेदनादपि भ-
वत्सङ्गं यतो वाञ्छति ॥ २२ ॥ वीणादण्डः ॥ यदेतत्कामिन्याः सुरतविरतौ पृष्ठवरुचा करेणा-
नीतस्त्वं वससि सह हारेण गुणिना । मुहुः कुर्वन्गीतं कुचकलशपीठोपरि लुठन्नये वीणादण्ड
प्रकटय फलं कस्य तपसः ॥ २३ ॥ कुविन्दः ॥ भ्रातर्ग्राम्य कुविन्द कन्दलयता वस्त्राण्यमूनि

१. भूमे. २. गतः. ३. आचरितम्. ४. सुवर्णरूपम्. ५. गुणयुक्तेन.

नशु- गोणीविभ्रमभाजनानि सुबहून्यात्मा किमायास्यते । किं त्वेकं रुचिरं चिरादभिनवं
 पीयू- सून्यतां यन्नोज्झन्ति कुचस्थलात्क्षणमपि क्षोणीमुजां वल्लभाः ॥ २४ ॥ कस्तू-
 तापै- अयि त्यक्तासि कस्तूरि पामरैः पङ्कशङ्कया । अलं खेदेन भूपालाः किं न सन्ति
 दूरे- ॥ २५ ॥ यद्यपि देवाल्लब्धा कस्तूरीभूमिरत्र भूरितरम् । नेया किमसौ तदपि
 गाः । शौचार्थं जानता पुंसां ॥ २६ ॥ दुर्लोलपल्लीपतिपुत्रहस्ते कस्तूरि कस्ते वद दुर्वि-
 नाम- कः । आरभ्य सौरभ्यकथासु मौनं मालिन्यमात्रे वचसोऽवकाशः ॥ २७ ॥ अयि
 परे- गुरुगर्वं मा स्म कस्तूरि यासीरखिलपरिमलानां मौलिना सौरभेण । गिरिगहनगुहायां
 रोह- नमन्यन्तदीनं स्वजनकममुनैव प्राणहीनं करोषि ॥ २८ ॥ जन्मस्थानं न खलु विमलं
 तदि- स्त्रीयो न वंशो दूरे पुंसां वपुषि रचना पङ्कशङ्कां करोति । यद्यप्येवं सकलसुरभिद्वय-
 वेव- र्णहारी को जानीते परिमलगुणः कोऽपि कस्तूरिकायाः ॥ २९ ॥ दीपः ॥ रक्षपात्र-
 कृतो- न स्नेहं प्रदीपश्रीविवर्धनम् । प्रयास्यन्ति विना तेन भस्मत्वं ये भवद्गुणाः ॥ ३० ॥ यां
 मेपा- न्नं वहसि परां प्रदीप भद्र स्वीयासाविति हृदि मा स्म मन्यथास्त्वम् । सन्नेहे त्वयि
 उह- नो भानुनाहितासौ नैवं चेदहनि सति क्व वा गता सा ॥ ३१ ॥ प्रदीप किमु कुप्यसि
 मौ- न्यभासुतप्रज्वलत्प्रभापटलपाटलप्रकटपावकव्यक्तये । त्वमङ्ग किमु कामिनीकुचतटीपटीप-
 नेव- म्रकम्पनपरिस्फुरत्पवनलेशपारं गतः ॥ ३२ ॥ रे रे दीप तिरस्कृताखिलतमः स्तोमरि-
 इति- तय ते रात्रौ गूढनिजाङ्गपातिशलभाघातेन किं पौरुषम् । तत्कर्माचर येन तावकयशो
 । हे- न्नाप्रभाते पुनर्न स्नेहो न च सा दशा नहि परं ज्योतिः परं स्थास्यति ॥ ३३ ॥
 र्ण- ॥ गुरुषु मिलितेषु शिरसा प्रणमसि लघुषून्नता समेषु तुला । उचितज्ञासि तुले किं
 न- न्यसि गुञ्जाफलैः कनकम् ॥ ३४ ॥ प्राप्य प्रमाणपदवीं को नामास्ते तुलेऽवलेपस्ते ।
 ल- गिषि गरिष्ठमधस्तात्तदितरमुच्चैस्तरां कुरुषे ॥ ३५ ॥ कुम्भः ॥ दृढतरगलकनिबन्धः
 म- निपातोऽपि कलश ते धन्यः । यज्जीवनदानैस्त्वं तर्षामर्षं नृणां हरसि ॥ ३६ ॥
 पूर्व- न्यं नीरसकाष्ठताडनशतं श्लाघ्यः प्रचण्डातपः क्लेशः श्लाघ्यतरः सुपङ्कनिचयैः श्ला-
 पा- ष्विदाहानलः । यत्कान्ताकुचपार्श्वबाहुलं तिकाहिच्छोललीलासुखं लब्धं कुम्भवर त्वया
 १॥ नै मुखं दुःखैर्विना लभ्यते ॥ ३७ ॥ कलशः ॥ भ्रातः काञ्चनलेपैर्गोपितबहिस्ताम्रा
 ता- न्नैः सर्वतो मा भैषीः कलश स्थिरो भव चिरं देवालयस्योपरि । ताम्रत्वं गतमेव काञ्च-
 भ- न्नो कीर्तिः स्थिरा तेऽधुना नान्तस्तत्त्वविचारणप्रणयिनो लोका बहिर्बुद्धयः ॥ ३८ ॥
 णा- ॥ माधवस्य मुरली मुखलम्बा रागमावहतु किंतु वयस्यै । वंशजाहमिति मास्तु सगर्वा
 ण्ड- निभर्ति बहुशो विवराणि ॥ ३९ ॥ परिपीड्य करद्वयेन गाढं परपुंसां परिचुम्बितान-
 नि- ॥ मुरली महनीयवंशजा मुहुराक्रन्दममन्दमातनोतु ॥ ४० ॥ लाङ्गलिकः ॥ ३

१. हस्तपादादिक्षालनार्थम्. २. काञ्चनलेपेन गोपिता बाह्या ताम्रा आकृत्यस्य.

लाङ्गलिक विषद्याः क्रोडं लोहं पुरा यदद्वाक्षीः । स्पर्शं स्पर्शविशेषात्तदखिलमजनिष्ट हेम
नृपयोग्यम् ॥ ४१ ॥ कर्णधारः ॥ दुर्गा नदी शिथिलबन्धविडम्बिनी नौरभ्युत्तता जल-
मुचो विषमः समीरः । आरूढवान्निजकुटुम्बयुतोऽध्वनीनस्तत्कर्णधार कुरु यत्सदृशं कुलस्य
॥ ४२ ॥ शैलूषः ॥ वंशः प्रांशुरसौ घुणव्रणमयो जीर्णा वरत्रा इमाः कीलाः कुण्ठतया विश-
न्ति न महीमाहन्यमाना अपि । आरोहव्यवसायसाहसमिदं शैलूष संत्यज्यतां दूरे श्रीर्निकटे
कृतान्तमहिषप्रैवेयघण्टारवः ॥ ४३ ॥ कुशीलवाः ॥ मौलिः स्वर्णकिरीटकान्तिरुचिरः के-
यूरभव्यौ भुजौ त्वदृत्याः किल कञ्चुकिप्रभृतयो देवेति विज्ञाप्यसे । इत्थं कल्पनया कुशी-
लवनृपाहंकारदाढ्यं वृथा नृत्यान्ते भवतो भविष्यति मसीमात्रावशेषं वपुः ॥ ४४ ॥ तैलिकः ॥
अमी तिलास्तैलिक नूनमेतां स्नेहादवस्थां भवतोपनीताः । द्वेप्योऽभविष्यद्यदमीषु नूनं तदा
न जाने किमिवाकरिष्यः ॥ ४५ ॥ बाला ॥ स्वग्दाम मूर्धनि निधेहि गवेधुकानां गुञ्जामयी-
मुरसि धारय हारयष्टिम् । बाले कलावति चिरं पतितासि पञ्चौ तञ्चौहमन्यदपि भूषणमेप-
णीयम् ॥ ४६ ॥ पान्थः ॥ न यत्र गुणवत्पात्रमेकमप्यस्ति संनिधौ । कस्तत्र भवतः पान्थ
कूपास्त्रुग्रहणाग्रहः ॥ ४७ ॥ दुग्धम् ॥ को हि तुलामधिरोहति शुचिना दुग्धेन सहज
मधुरेण । तप्तं विकृतं मथितं तथापि यत्स्नेहमुद्गिरति ॥ ४८ ॥ वडिशदण्डाः ॥ यत्सद्-
णोऽपि सरलोऽपि तटस्थितोऽपि वंशोद्भवोऽपि विदधासि नृशंसकर्म । वक्रात्मनो वडिशदण्ड
तदेव तस्य जानामि संगतिफलं तव कण्टकस्य ॥ ४९ ॥ पञ्जरलावकः ॥ भ्रातः पञ्ज-
लावक मा कुरु संतोषमन्यनिधनेन । प्रातस्तवैव धातुः स्वामित्वं किं न जानासि ॥ ५० ॥
व्याधः ॥ एको विश्वसतां हराभ्यपघृणः प्राणानहं प्राणिनामित्येवं परिचिन्त्य मा स्वम-
नासि व्याधानुतापं कृथाः । भूपानां भवनेषु किञ्च विमलक्षेत्रेषु गूढाशयाः साधूनामरयो
वसन्ति कति नो त्वत्तुल्यकक्षाः खलाः ॥ ५१ ॥ सर्वोद्वेगकरं मृगादनममुं संत्यज्य हा-
धिकत्वया लोकस्यानपकारिणं गिरिनदीतीराटवीनिर्वृतम् । अश्वन्तं तृणमेणशावमदयं व्याध
घ्नतामुं वृथा देवो दुर्बलघातकोऽयमिति सा गाथा यथार्थीकृता ॥ ५२ ॥ शरः ॥ कोटि-
द्वयस्य लामेऽपि नतं सद्वंशजं धनुः । असद्वंश्यः शरः स्तब्धो लक्षलाभाभिकाङ्क्षया ॥ ५३ ॥
लम्पाकः ॥ प्रागल्भ्यं प्रथयन्त्यशो विशदयन्धाटीं मुखे योजयन्भूपानां कलयन्कथां विर-
चयन्हस्ताङ्गुलीः स्फोटयन् । दानं पल्लवयन्गुणं द्विगुणयन्नेत्राञ्चलं घूर्णयन्लम्पाकः सविधं समे-
त्य मुदृशां किं नाम नो भाषते ॥ ५४ ॥ विषमन्त्री ॥ भेकेन कणता सरोषपरुषं यत्क-
ष्णसर्पानने दातुं कर्णचपेटमुज्जितैर्भाषा हस्तः समुल्लासितः । यच्चाधोमुखमक्षिणी विदधता
नागेन तूष्णीं स्थितं तत्सर्वं विषमन्त्रिणो भगवतः कस्यापि लीलायितम् ॥ ५५ ॥ कण्टकः ॥
सुमुखोऽपि सुवृत्तोऽपि सन्मार्गपतितोऽपि सन् । सतां वै पादलग्नोऽपि व्यथयत्येव कण्टकः

॥ ५६ ॥ कालकूटम् ॥ नन्वाश्रयस्थितिरियं तव कालकूट केनोत्तरोत्तरविशिष्टपदोप-
दिष्टा । प्रागर्णवस्य हृदये वृषलक्ष्मणोऽथ कण्ठेऽधुना वससि वाचि पुनः खलानाम् ॥ ५७ ॥
जिह्वा ॥ द्वात्रिंशदशान्द्वेषीमध्ये भ्रमसि नित्यशः । तदिदं शिक्षितं केन जिह्वे संचारकौश-
लम् ॥ ५८ ॥ मालाकारः ॥ तोयैरल्पैरपि करुणया भीमभानौ निदात्रे मालाकार व्य-
रचि भवता या तरोरस्य पुष्टिः । सा किं शक्या जनयितुमिह प्रावृषेण्येन वारां धारासा-
रानपि विकिरता विश्वतो वारिदेन ॥ ५९ ॥ नन्दनवनम् ॥ स्वर्लोकस्य शिखामणिः सुर-
तरुग्रामस्य धामाद्भुतं पौलोमीपुरुहूतयोः परिणतिः पुण्यावलीनामसि । सत्यं नन्दन किं
त्विदं सहृदयैर्नित्यं विधिः प्रार्थ्यते त्वत्तः खाण्डवरङ्गताण्डवनटो दूरेऽस्तु वैश्वानरः ॥ ६० ॥
वसन्तः ॥ धूमायिता दशदिशो दलितारविन्दा देहं दहन्ति दहना इव गन्धवाहाः । त्वाम-
न्तरेण मृदुताम्रदलाभ्रमञ्जुगुञ्जमधुव्रत मधो किल कोकिलस्य ॥ ६१ ॥ खलः ॥ किमहं
वदामि खलदिव्यमतं गुणपक्षपातमभितो भवतः । गुणशालिनो निखिलसाधुजनान्यदह-
र्निशं न खलु विस्मरसि ॥ ६२ ॥ मुसलः ॥ जगति विदितमेतत्काष्ठमेवासि नूनं तदपि च
किल सत्यं कानने वर्धितोऽसि । नवकुवलयनेत्रीपाणिसङ्गोत्सवेऽस्मिन्मुसल किसलयं
ते तत्क्षणाद्यन्न जातम् ॥ ६३ ॥ संकीर्णाः ॥ गतास्ते दिवसां यत्र अवज्ञा कल्पशा-
खिनाम् । औदुम्बरफलेभ्योऽपि स्पृहयामोऽद्य जीवितम् ॥ ६४ ॥ नौकां वै भजते ता-
वद्यावत्पारं न गच्छति । उत्तीर्णे तु नदीपारे नौकायाः किं प्रयोजनम् ॥ ६५ ॥
कौस्तुभमुरासि मुरारेः शिरसि शशी द्योतते पुरंजयिनः । ननु जन्मना न जलधेर्जन्मतुरियतीं
र्गतिं पश्य ॥ ६६ ॥ शतपदी शतपादतलेक्षणा यदि न गोपदमप्यतिवर्तितुम् । किमियतां
द्विपदस्य हनूमतो जलपदेः क्रमणे विदिदामहे ॥ ६७ ॥ यः कुन्तपाणिरिह भूप इति
प्रसिद्धो भूखण्डमात्रविभवः परसेवकश्च । तस्यात्मजः सततमिच्छति राजशब्दं व्रीडे जग-
जननि हन्त निराश्रयासि ॥ ६८ ॥ इत्येतस्मिन्वा निरवधिचमत्कृत्यतिशये वराहो वा
राहुः प्रभवति चमत्कारविषयः । महीमेको मग्रां यदयमवहदन्तसलिलैः शिरःशेषः शत्रुर्नि-
गलति परं संत्यजति च ॥ ६९ ॥ श्रुत्वा कुम्भसमुद्भवेन मुनिना किञ्चित्तदात्यायिकं सिन्धा-
वन्धकुटुम्बदुर्दुरकुलं हर्षादिदं ध्यायति । गाम्भीर्याद्यादि तेन बिभ्यति न वा त्रस्यन्ति भेकी-
शिशोरत्रागत्य सुखं वसन्तु तिमयो जातानुकम्पा वयम् ॥ ७० ॥ वक्रां नैष तनूविवर्तन-
र्गतिं गृह्णाति साचि स्मितं स्मेरैर्दृग्गलनैरमुष्य नयनाञ्चेतः परावर्तते । हस्ते त्वं मुनिदारकस्य
शतिता कल्याणि तन्नीयतां वेदीमार्जनवर्हिरर्पणवषट्कर्तव्यपाकैर्वयः ॥ ७१ ॥ सन्त्यन्येऽपि
तृष्पतिप्रभृतयः संभावितोः पञ्चषास्तान्प्रत्येष विशेषविक्रमरुचीं राहुर्य वैरायते । द्वावेव
प्रसते दिनेश्वरनिशाप्राणेश्वरौ भासुरौ भ्रातः पर्वणि पश्य दानवपतिः शीर्षावशेषीकृतः ॥ ७२ ॥

१. आश्रयो निवासस्तत्र स्थितिः. २. सदाशिवस्य. ३. दन्ताः.

वीणाप्येकगुणो न राजरमणीनीरन्ध्रपीनस्तनद्वन्द्वे खेलति शुष्कदारुनिचया निःसारतुम्भी-
 फला । चञ्चत्पार्विकशर्वरीपरिवृढप्रोढप्रथाभासुरं मुक्ताजातमपीह निर्गुणतया योग्यं न संभा-
 व्यते ॥ ७३ ॥ तृष्णालोलविलोचने कलयति प्राचीं चकोरीगणे मौनं मुञ्चति किं च कैरव-
 कुले कामे धनुर्धुन्वति । माने मानवतीजनस्य सपदि प्रस्थातुकामेऽधुना धातः किं नु विधौ
 विधातुमुचितो धाराधराडम्बरः ॥ ७४ ॥ कस्मै हन्त फलाय सज्जनगुणग्रामार्जने सज्जसि
 स्वात्मोपस्करणाय चेन्मम वचः पथ्यं समाकर्णय । ये भावा हृदयं हरन्ति नितरां शोभाभरैः
 संभृतास्तैरेवास्य कलेः कलेवरपुष्पो दैनंदिनं वर्धनम् ॥ ७५ ॥

इति श्रीसुभाषितरत्नभाण्डागारे पञ्चमं प्रकरणं समाप्तम् ।

प्रकरणम् ६ ।

मनसिजप्रशंसा ।

अनङ्गेनावलासङ्गाज्जिता येन जगन्नयी । स चित्रचरितः कामः सर्वकामप्रदोऽस्तु वः
॥ १ ॥ एकं वस्तु द्विधा कर्तुं बहवः सन्ति धन्विनः । धन्वी स मार एवैको द्वयोरैक्यं
करोति यः ॥ २ ॥ न कठोरं न वा तीक्ष्णमायुधं पुष्पधन्वनः । तथापि जितमेवासीदमुना
भुवनत्रयम् ॥ ३ ॥ स एकस्त्रीणि जयति जगन्ति कुसुमायुधः । हरतापि तनुं यस्य शंभुना
न हतं बलम् ॥ ४ ॥ कर्पूर इव दग्धोऽपि शक्तिमान्यो जने जने । नमोऽस्त्ववार्यवीर्याय
तस्मै मकरकेतवे ॥ ५ ॥ बाणेष्वारोप्य गुणान्विधाय चापं वियोगिनीनयने । स्वयमतनुर्ज-
ग्मेतज्जयति सुमास्त्रो विचित्रधानुष्कः ॥ ६ ॥ संपदमतरललभ्यामनन्यसामान्यबलहृद-
र्षिभ्यः । पुष्पातु चित्तयोनेरघटितघटनापटीयसी विभुता ॥ ७ ॥ जयति मनसिजः सुखैक-
हेतुर्मिथुनकुलस्य वियोगिनां कठोरः । वपुषि यद्विषुपातवारणार्थं वहति वधूं शशिखण्डम-
ण्नोऽपि ॥ ८ ॥ चेतोभुवश्चापवति प्रसङ्गे का वा कथा मानुषलोकभाजाम् । भर्तुः पुरा-
ण्यलिकेक्षणस्य तथाविधं पौरुषमर्धमासीत् ॥ ९ ॥ शिव शिव हि शिवेन पुष्पधन्वा प्रलय-
गेन किमित्यकारि भस्म । स हि पुनरुदितश्छलाय लोके स तु मणिमन्त्रमहौषधैरसाध्यः
॥ १० ॥ शंभुस्त्रयंभुहरयो हरिणेषणानां येनाक्रियन्त सततं गृहकर्मदासाः । वाचामगो-
चरचरित्रविचित्रिताय तस्मै नमो भगवते कुसुमायुधाय ॥ ११ ॥ वक्षस्थलीवदनवामश-
रिरभोगैः पुष्यन्ति यस्य विभुतां पुरुषास्त्रयोऽपि । सोऽयं जगन्नितयजित्वरचापधारो मारः
पान्तरहरतीति न विस्मयाय ॥ १२ ॥ स्तोकास्त्रसाधनवता भवता मनोज स्वैरं जगज्जित-
मनङ्गतयापि सर्वम् । स्याच्चेद्भवान्बहुशरः प्रतिलब्धगात्रः कुर्यात्स्ततो यदपि कर्म कियन्न
जाने ॥ १३ ॥ कुलगुरुरबलानां केलिदीक्षाप्रदाने परमसुहृदनङ्गो रोहिणीवल्लभस्य । अपि
कुसुमपङ्क्तैर्देवदेवस्य जेता जयति सुरतलीलानाटिकासूत्रधारः ॥ १४ ॥ हृदयतृणकुटीरे
दीप्यमाने स्मराग्रावुचितमनुचितं वा वेत्ति नो पण्डितोऽपि । किमु कुवलयनेत्राः सन्ति नो
नाकनार्यस्त्रिदशपतिरहल्यां तापसीं यः सिषेवे ॥ १५ ॥ न गम्यो मन्त्राणां न च भवति
मैष्यविषयो न चापि प्रध्वंसं व्रजति विविधैः शान्तिकशतैः । भ्रमावेशादङ्गे किमपि
निदधद्भव्यमसमं स्मरापस्मारोऽयं भ्रमयति दृशं घूर्णयति च ॥ १६ ॥ कान्तेत्युत्पललोच-
नेति विपुलश्रोणीभरेत्युल्लसत्पीनोत्तुङ्गपयोधरेति सुमुखाम्भोजेति सुभ्रूरिति । दृष्ट्वा माद्यति
भेदतेऽभिरमते प्रस्तौति विद्वानपि प्रत्यक्षाशुचिपुत्रिकां स्त्रियमहो कामस्य दुश्चेष्टितम्
॥ १७ ॥ चन्द्रे शीतलयत्यलीकनयनं शंभोः सुधाशीकरैर्विष्वग्याकुलयत्सु संयमधनान्का-

न्तादृगन्तेषु च । लीलायै परमैक्षवं धनुरिषून्विभ्रत्प्रसूनात्मनः स्वच्छन्दं रतिवल्गुभो विजयते
त्रैलोक्यवीरः स्मरः ॥ १८ ॥ इक्षुर्धन्वशराः प्रसूनविततिर्भङ्गावलीसिञ्जिनी यस्याज्ञावश-
वर्तिनः प्रमनसो निर्विष्टराष्ट्रादयः । यद्वाणा विहता विरञ्चिमुराजिन्मृत्युंजयेन्द्रादयो व्या-
प्ताशेषमुखा इव त्रिभुवनं पायादजेयः स्मरः ॥ १९ ॥

स्त्रीप्रशंसा ।

दृशा दग्धं मनसिजं जीवयन्ति दृशैव याः । विरूपाक्षस्य जयिनीस्ताः स्तुवे वामलो-
चनाः ॥ १ ॥ न हयैर्न च मातङ्गैर्न रथैर्न च पत्तिभिः । स्त्रीणामपाङ्गदृष्ट्यैव जीयते जगतां
त्रयम् ॥ २ ॥ सोमः शौचं ददौ तासां गन्धर्वाश्च शुभां गिरम् । अग्निः सर्वाङ्गकान्तित्वं
तस्मादिष्टसमाः स्त्रियः ॥ ३ ॥ स्त्रियः पवित्रमतुलं नैता दुष्यन्ति कर्हिचित् । मासि मासि
रजो यासां दुष्कृतान्यपहन्ति च ॥ ४ ॥ अमृतस्येव कुण्डानि रत्नानामिव राशयः । रते-
रिव निधानानि निर्मिताः केन योषितः ॥ ५ ॥ प्राणानां च धिया याश्च मूढाः सादृश्य-
कारिणः । प्रियाकण्ठगता रत्यै प्राणा मरणहेतवः ॥ ६ ॥ आकृतिप्रेमसरसा विलासाल-
सगामिनीः । असारे दग्धसंसारे सारं सारङ्गलोचनाः ॥ ७ ॥ हरिणप्रेक्षणा यत्र गृहिणी
न विलोक्यते । सेवितं सर्वं संपद्भिरपि तद्रवनं वनम् ॥ ८ ॥ यासामञ्चलवातेन दीपो
निर्वाणतां गतः । तासामालिङ्गने पुंसां नरके पतनं कुतः ॥ ९ ॥ नामृतं न विषं किञ्चि-
देकां मुक्त्वा नितम्बिनीम् । यस्याः सङ्गेन जीव्येत म्रियेत च वियोगतः ॥ १० ॥ यासां
नाम्नापि कामः स्यात्संगमं दर्शनं विना । तासां दृक्संगमं प्राप्य यन्न द्रवति कौतुकम्
॥ ११ ॥ यावदृष्टिर्मृगाक्षीणां नो नरीनर्ति भङ्गुरा । तावज्ज्ञानवतां चित्ते विवेकः कुलो
पदम् ॥ १२ ॥ समाश्लिष्टाः समाश्लेषैश्चुम्बिताश्चुम्बनैरपि । दष्टाश्च दंशनैः कान्तं दासी-
कुर्वन्ति योषितः ॥ १३ ॥ ज्योत्स्नेव नयनानन्दः सुरेव मदकारणम् । प्रभुतेव समारुष्ट-
सर्वलोका नितम्बिनी ॥ १४ ॥ प्रभवति मनसि विवेको विदुषामपि शास्त्रसंभवस्तावत् ।
निपतन्ति दृष्टिविशिखा यावन्नेदीवराक्षीणाम् ॥ १५ ॥ सन्तु विलोकनभाषणविलासपरि-
हासकेलिपरिरम्भाः । स्मरणमपि कामिनीनामलमिह मनसो विकाराय ॥ १६ ॥ ह्लादनापन-
शक्ती सहजे स्तः सुभ्रुवां कटाक्षेषु । तत्राद्या प्रबला स्यान्नेदीयस्त्वे परा दवीयस्त्वे
॥ १७ ॥ अवलोकनमपि मुखयति कुवलयदलचारुचपलनयनायाः । किं पुनरमृतसमानं सरभस-
मालिङ्गनं तस्याः ॥ १८ ॥ ग्रीडावेलारुद्धं सागरतोयमिव योषितां हृदयम् । रागेन्दुरुदयमानो
भूयो भूयस्तरङ्गयति ॥ १९ ॥ अकृशं कुचयोः कृशं वलग्रे विततं चक्षुषि विस्तृतं नितम्बे ।
अरुणाधरमाविरस्तु चित्ते करुणाशालिकपालिभागधेयम् ॥ २० ॥ अधरे नववीटिकानुरागो
नयने कज्जलमुज्ज्वलं दुकूलम् । इदमाभरणं नितम्बिनीनामितरद्रूषणमङ्गदूषणाय ॥ २१ ॥

रत्नानि विभूषयन्ति योषा भूष्यन्ते वनिता न रत्नकान्त्या । चेतो वनिता हरन्त्यरत्ना नो
 रत्नानि विनाङ्गनाङ्गसङ्गात् ॥ २२ ॥ तावदेव विदुषां विवेकिनी बुद्धिरस्ति भवबन्धछे-
 दिनी । यावदिन्दुवदना न कामिनी वीक्षिता रहसि हंसगामिनी ॥ २३ ॥ तरुणिमनि-
 र्मनः ॥ २४ ॥ जये धरित्र्याः पुरमेव सारं पुरे गृहं सन्नानि चैकदेशः । तत्रापि शय्या
 शयने वरा स्त्री रत्नोज्ज्वला राज्यसुखस्य सारः ॥ २५ ॥ आस्यं सहास्यं नयनं सलास्यं
 सिन्दूरविन्दूदयशोभि भालम् । नवा च वेणी हरिणीदृशश्चेदन्यैरगण्यैरपि भूषणैः किम्
 ॥ २६ ॥ मात्सर्यमुत्सार्य विचार्य कार्यमार्गाः समर्यादमिदं वदन्तु । सेव्या नितम्बा किमु-
 भूषणाणामुत स्मरस्मेरविलासिनीनाम् ॥ २७ ॥ स्मितेन भावेन च लज्जया भिया पराङ्मुखै-
 र्यकटाक्षवीक्षणैः । वचोभिरीर्ष्याकलहेन लीलया समस्तभावैः खलु बन्धनं स्त्रियः ॥ २८ ॥
 उदुराजमुखी मृगराजकर्णिकराजविराजितमन्दगतिः । यदि सा वनिता हृदये निहिता क
 न्यः क तपः क समाधिरतिः ॥ २९ ॥ तदाखण्डलाशां महीमण्डलाशां तथा भोगिभो-
 गानुरागं त्यजामः । मनःक्षोभदक्षान्कृपातः कटाक्षान्कुरंगेक्षणाश्चेत्क्षणं पातयन्ति ॥ ३० ॥
 भ्रूचातुर्याकुञ्चिताक्षाः कटाक्षाः स्निग्धा वाचो लज्जिताश्चैव हासाः । लीलामन्दं प्रस्थितं च
 स्थितं च स्त्रीणामेतद्भूषणं चायुधं च ॥ ३१ ॥ नूनं हि ते कविवरा विपरीतबोधा ये नित्य-
 ग्राहुरवला इति कामिनीस्ताः । याभिर्विलोलतरतारकदृष्टिपातैः शक्रादयोऽपि विजितास्त्व-
 बलाः कथं ताः ॥ ३२ ॥ नान्दीपदानि रतिनाटकविभ्रमाणामाज्ञाक्षराणि परमाण्यथवा स्मरस्य ।
 दृष्टेऽधरे प्रणयिना विधुताग्रपाणेः सीत्कारशुष्करुदितानि जयन्ति नार्यः ॥ ३३ ॥ द्रुतं यस्या-
 लोकाद्विरहिजनशोकापनयनं यदङ्गे सानन्दं नयनमरविन्दं विहरति । न यस्यापैति
 श्रीः कचनिचयराहोरपि पुनः स मे खेदं रामावदनहितधामा शमयतु ॥ ३४ ॥ श्रुतं दृष्टं स्पष्टं
 स्मृतमपि नृणां ह्लादजननं न रत्नं स्त्रीभ्योऽन्यत्कचिदपि कृतं लोकपतिना । तदर्थं धर्मार्यौ
 विभववरसौख्यानि च ततो गृहे लक्ष्म्या मान्याः सततमबला मानविभवैः ॥ ३५ ॥ ललाटे
 कस्तूरीतिलकमबलाः कज्जलरुचिं दृशोः कर्णद्वन्द्वे विमलमणिताटङ्कयुगलम् । गले मुक्ता-
 मालां शुचि वसनमङ्गे च सततं वशीकर्तुं विश्वं दधति खलु बाह्योपकरणम् ॥ ३६ ॥
 विमुञ्चति बुधो जनः सुकृतचिन्तनं दूरतो जहाति च मुनिस्तपस्त्यजति धीरतां शंकरः ।
 विधिर्भवति चञ्चलस्त्रिजगतीपतिः क्षुभ्यति क्षणं कुटिलदृष्टयो यदि पतन्ति वामभ्रुवः
 ॥ ३७ ॥ अलमतिचपलत्वात्स्वप्नमायोपमत्वात्परिणतिविरसत्वात्संगमेनाङ्गनायाः । इति
 यदि शतकृत्वस्तत्त्वमालोचयामस्तदपि न हरिणाक्षीं विस्मरत्यन्तरात्मा ॥ ३८ ॥ यासां
 प्रत्यपि सद्गुणानुसरणे दोषानुरागो भृशं याः प्राणान्प्रति तर्पयन्ति न पुनः संपूर्णदृष्टिं
 मिये । अत्यन्ताभिमतोऽपि वस्तुनि विधिर्यासां निषेधात्मकस्तत्तत्केलिषु दक्षिणा अपि सदा

वामा जयन्त्येव ताः ॥ ३९ ॥ स्त्रीमुद्रां कुसुमायुधस्य परमां सर्वार्थसंपत्करां ये मूढाः प्रवि-
 हाय यान्ति कुधियो मिथ्याफलान्वेषिणः । ते तेनैव निहत्य निर्दयतरं नप्रीकृता मुण्डिताः
 केचिद्रक्तपटीकृताश्च जटिलाः कापालिकाश्चापरे ॥ ४० ॥ द्रष्टव्येषु किमुत्तमं मृगदंशः
 प्रेमप्रसन्नं मुखं घ्रातव्येष्वपि किं तदास्यपवनः श्राव्येषु किं तद्वचः । किं स्वाद्येषु तदोषः
 पल्लवरसः स्पृश्येषु किं तद्रूपद्वयं किं नवयौवनं सुहृदयैः सर्वत्र तद्विभ्रमः ॥ ४१ ॥
 यत्रैता लहरीचलाचलदृशो व्यापारयन्ति भ्रुवं यत्तत्रैव पतन्ति संततममी मर्मस्पृशो या-
 र्गणाः । तच्चक्रीकृतचापमञ्चितशरप्रेङ्खत्करः क्रोधनो धावत्यग्रत एव शासनधरः सत्यं सदासां
 स्मरः ॥ ४२ ॥ सद्रत्नस्फारहारा भयवरदकरा स्वस्तधम्मिच्छभारा मूलाधाराधिकारा निग-
 मनिधिधरा काव्यकोटिप्रचारा । संसारानल्पकारा सदनमयहरा चिद्वनैकावतारा तारा
 शृङ्गारधारा मनसि वसतु ते सर्वदा सर्वसारा ॥ ४३ ॥ संसारेऽस्मिन्नसारे परितितरले द्वे
 गती पण्डितानां तत्त्वज्ञानामृताम्भः पुलकितमनसां यान्तु कालः कदाचित् । नो चेन्मुग्धा-
 ङ्गनानां स्तनजघनभराभोगसंभोगिनीनां स्थूलोपस्थस्थलीषु स्थगितकरतलस्पर्शलोचोद्यता-
 नाम् ॥ ४४ ॥

बालावर्णनम् ।

अभ्यासः कर्मणां सम्यगुत्पादयति कौशलम् । विधिना तावदभ्यस्तं यावत्सृष्टा मृगे-
 क्षणा ॥ १ ॥ न देवकन्यका नापि गन्धर्वकुलसंभवा । तथाप्येषा तपोभङ्गं विधातुं वेषसो-
 ऽप्यलम् ॥ २ ॥ इयं व्याधायते बाला भ्रूरस्याः कार्मुकायते । कटाक्षाश्च शरायन्ते मनो
 मे हरिणायते ॥ ३ ॥ मनोऽपि शङ्कमानांभिर्बालाभिरुपजीव्यते । अषडक्षीणषाड्गुण्यमन्त्री
 मकरकेतनः ॥ ४ ॥ अतन्द्रचन्द्राभरणा समुद्दीपितमन्मथा । तारकातरला श्यामा सानन्दं न
 करोति कम् ॥ ५ ॥ दग्धो विधिविधत्ते न सर्वगुणसुन्दरं जनं कमपि । इत्यपवादभयादिव
 मुग्धाक्षी निर्मिता विधिना ॥ ६ ॥ मीनवती नयनाभ्यां चरणाभ्यामपि प्रफुल्लकमलवती ।
 शैवालिकी च केशैः सुरसेयं सुन्दरी सरसी ॥ ७ ॥ कुङ्कुमपङ्केनाङ्कितदेहा गौरपयोधरकशि-
 तहारा । नूपुरहंसरणत्पदपद्मा कं न वशीकुरुते भुवि रामा ॥ ८ ॥ मन्दमन्दगमना करिणी
 किं वा विशालनयना हरिणी किम् । पूर्णचन्द्रवदना रजनी किं पश्य गच्छति सखे तरुणी
 किम् ॥ ९ ॥ उत्तुङ्गस्तनभरतान्ततान्तमध्यं विश्लिष्यद्वनकचवान्तवान्तसूनम् । वक्त्राब्जप्र-
 मदलिभीतभीतनेत्रं मुग्धाक्षी मम धुरि मन्दमन्दमेति ॥ १० ॥ एकान्तसुन्दरविधानजडः क
 वेधाः सर्वाङ्गकान्तिचतुरं क्व च रूपमस्याः । मन्ये महेश्वरभयान्मकरध्वजेन प्राणार्थिना
 युवतिरूपमिदं गृहीतम् ॥ ११ ॥ किं कौमुदीः शशिकलाः सकला विचूर्ण्य संयोज्य चा-
 मृतरसेन पुनः प्रयत्नान् । कामस्य मोहहारकं निदधमूर्तेः संजीवनौषधिरियं विहिता विधात्रा

॥ १२ ॥ लीलास्मितेन शुचिना मृदुनोदितेन व्यालोकितेन लघुना गुरुणा गतेन । व्याजृ-
 म्भितेन जघनेन च दर्शितेन सा हन्ति तेन गलितं मम जीवितेन ॥ १३ ॥ नेदं मुखं मृग-
 वियुक्तशशाङ्कत्रिम्बं नेमौ स्तनावमृतपूरितहेमकुम्भौ । नैवालकावलिरियं मदनास्त्रशाला नैवे-
 द्यमक्षियुगलं निगडं हि यूनाम् ॥ १४ ॥ चित्ते निवेश्य परिकल्पितसत्त्वयोगान् रूपोच्चयेन
 विधिना विहिता कृशाङ्गी । स्त्रीरत्नसृष्टिरपरा प्रतिभाति सा मे धातुर्विभुत्वमनुचिन्त्य वपुश्च
 तस्याः ॥ १५ ॥ चन्द्रो जडः कदलिकाण्डमकाण्डशीतमिन्दीवराणि च विमुद्रितविभ्र-
 माणि । येनाक्रियन्त सुतनोः स कथं विधाता किं चन्द्रिकां क्वचिदशीतरुचिः प्रसूते ॥ १६ ॥
 निर्मुक्तशैशवदशा शिशिरा नवीनसंप्राप्तयौवनवसन्तमनोरमश्रीः । उन्मीलितस्तनवस्तवका
 निकाममेणीदृशस्तनुलता तनुते मुदं नः ॥ १७ ॥ नीलोत्पलोच्छसितखञ्जनमञ्जुनेत्रा संपूर्ण-
 शरदसुधाकरकान्तवक्त्रा । बाला जगन्नितयमोहनदिव्यमूर्तिर्मन्ये विभाति जगति स्मरवी-
 रकीर्तिः ॥ १८ ॥ एताः स्वलद्वलयसंहतिमेखलोत्थङ्गारनूपुररावहृतराजहंसाः । कुर्वन्ति
 कस्य न मनो विवशं तरुण्यो विश्वस्तमुग्धहरिणीसदृशैः कटाक्षैः ॥ १९ ॥ अपाङ्गतरे
 दशौ तरलवक्त्रवर्णा गिरो विलासभरमन्थरा गतिरतीव कान्तं मुखम् । इति स्फुरितमङ्गके
 मृगदृशां स्वतो लीलया तदत्र न मदोदयः कृतपदोऽपि संलक्ष्यते ॥ २० ॥ दृशः पृथुत-
 रीकृता जितनिजाब्जपत्रत्विषश्चतुर्भिरपि साधु साध्विति मुखैः समं व्यादृतम् । शिरांसि च-
 लितानि विस्मयवशाद्भुवं वेधसो विधाय ललनां जगन्नयललामभूतामिमाम् ॥ २१ ॥ क्वचि-
 त्सुभ्रमङ्गैः क्वचिदपि च लज्जापरिणतैः क्वचिद्गीतित्रस्तैः क्वचिदपि च लीलाविलसितैः ।
 मोहानामेभिर्वदनकमलैर्नेत्रचलितैः स्फुरच्छीलालीनाप्रकरपरिपूर्णा इव दृशः ॥ २२ ॥
 अमुष्या लावण्यं मृदुलमृदुलानप्यवयवान्मनोलौल्यं धातुः करकठिनतां मे विमृशति । पदं
 चित्ते धत्ते मतिरिति पुरा पङ्कजभुवा ध्रुवं कल्याणीयं कलितसुकृतैरेव रचिता ॥ २३ ॥
 मणीचीना चीनांशुकपरिवृताङ्गी प्रविलसत्कुचापीना हीना जघनघनभागेऽञ्जवदना । न
 चीना दीनान्तःकलितमदना सेयमधुना नवीना मीनाक्षी व्यथयति मुनीनामपि मनः ॥ २४ ॥
 रुरञ्जानारत्नारुणितवसना वृत्तमसृणस्तनापीना मत्ता तरसजघना हंसगमना । स्मराधीना-
 पीना कविहृदि जिताशेषललना नवीना मीनाक्षी व्यथयति मुनीनामपि मनः ॥ २५ ॥
 उदासीना लीनामपि वचसि लीनातनुलसन्नपाधीना दीना लपनपदवीनायकधृता । कवीना-
 भासीना हृदि कुमुदिनीनाथवदना नवीना मीनाक्षी व्यथयति मुनीनामपि मनः ॥ २६ ॥
 निलीना वेश्मान्तः कथमपि सखीनामभिहितैः कृताधीना हीनाकृतिरपि मतीनामविषया ।
 स्त्रीनामज्ञत्वं ज्ञपयति विपीना तनुतया नवीना मीनाक्षी व्यथयति मुनीनामपि मनः ॥ २७ ॥
 कुचाभ्यां भास्वन्ती विजितलकुचाभ्यां युवमनो हरन्ती विब्वोकैः सरसि विहरन्ती मधुरगीः ।
 गुरुण्यं लावण्यं किमपि विदधानार्भकविधौ नवीना मीनाक्षी व्यथयति मुनीनामपि मनः ॥ २८ ॥

अमलमृणालकाण्डकमनीयकपोलरुचेस्तरलसलीलनीलनलिनप्रतिफुल्लदृशः । विकसदशोकशो-
णकरकान्तिभृतः सुतनोर्मदलुलितानि हन्त ललितानि हरन्ति मनः ॥ २९ ॥ लावण्यामृ-
तदीर्घिका कुलगृहं सौन्दर्यसौभाग्ययोस्त्रैलोक्याकररत्नकन्दलिरियं जीव्यात्सहस्रं समाः ।
रूपालोकनकौतुकेन बटुना शिल्पश्रमेणादरान्मन्ये यां विधिना विधाय विहितं सृष्टेर्ध्वजा-
रोपणम् ॥ ३० ॥ अस्याः सर्गविधौ प्रजापतिरभूच्चन्द्रो तु कान्तिप्रदः शृङ्गारैकरसः स्वयं
नु मदनो मासो नु पुष्पाकरः । वेदाभ्यासजडः कथं नु विषयव्यावृत्तकौतूहलो निर्मातुं प्रम-
वेन्मनोहरमिदं रूपं पुराणो मुनिः ॥ ३१ ॥ वक्रं चन्द्रविकासि पङ्कजपरीहासक्षमे लोचने
वर्णः स्वर्णमपाकरिष्णुरलिनीजिष्णुः कचानां चयः । वक्षोजाविभकुम्भविभ्रमहरौ गुर्वी नित-
म्बस्थली वाचां हारि च मार्दवं युवतिषु स्वाभाविकं मण्डनम् ॥ ३२ ॥ अस्याश्चेद्व्रति-
सौकुमार्यमधुना हंसस्य गवैरलं संलापो यदि धार्यतां परभृतैर्वाच्यमत्वव्रतम् । अङ्गानाम-
कठोरता यदि दृष्टप्रायेव सा मालती कान्तिश्चेत्कमला किमत्र बहुना काषायमालम्ब्य-
ताम् ॥ ३३ ॥ निर्मित्सुः सुदतीमजो विरचिते वक्त्रे शशिभ्रान्तितः कोशीभूतनिजाम्बुजा-
सनमधिष्ठातुं न शक्तो विधिः । मध्यं विस्मृतवान्कुचौ च कठिनौ पीनौ नितम्बौ कचान्-
क्रान्तिर्मितवान्मतिः स्फुरति हि स्वस्थे नृणां चेतसि ॥ ३४ ॥ सौन्दर्यस्य तरंगिणी तरुणि-
मोत्कर्षस्य हर्षोद्गमः कान्तेः कर्पणकर्म नर्मरहसामुल्लासनावासभूः । विद्या वक्रगिरां विधे-
रनवधिप्रावीण्यसाक्षात्क्रिया बाणाः पञ्चशिलीमुखस्य ललनाचूडामणिः सा प्रिया ॥ ३५ ॥
दृष्टिः सालसतां विभर्ति न शिशुक्लीडासु बद्धादरा श्रोत्रे प्रेषयति प्रवर्तितसखीसंभोग-
वार्तास्वपि । पुंसामङ्गमपेतशङ्कमधुना नारोहति प्राग्यथा बाला नूतन्नयौवनव्यतिकरावष्ट-
भ्यमाना शनैः ॥ ३६ ॥ आयाति श्रियमञ्जसा नयनयोरम्भोरुहप्रेयसीं सन्नाहः स्तनयोरयं
कथयते संभोगयोग्यां दशाम् । वैदग्धेन सहासिकां वितनुते वाचामियं प्रक्रियां मुग्धायाः
पुनरैन्दवीं न सहते मुख्यामभिरूपां मुखम् ॥ ३७ ॥

वयःसंधिवर्णनम् ।

यथा यथा विशत्यस्या हृदये हृदयेश्वरः । तथा तथा बहिर्यातौ मन्ये संकोचतः कुचौ
॥ १ ॥ अन्तरङ्गमनङ्गस्य शृङ्गारकुलदैवतम् । अङ्गीकरोति तन्वङ्गी सा विलासमयं वयः ॥ २ ॥
दृश्यं दृशां सहस्रैर्मनसामयुतैर्विभावनीयं च । सुकृतशतकोटिभोग्यं किमपि वयः सुश्रुवो
जयति ॥ ३ ॥ न्यञ्जति वयसि प्रथमे समुदञ्जति तरुणिमनि सुदृशः । दधति स्म मधुरि-
माणं वाचो गतयश्च विभ्रमाश्च भृशम् ॥ ४ ॥ यदवधि विलासभवनं यौवनमुदियाय चन्द्र-
वदनायाः । दहनं विनैव तदवधि यूनां हृदयानि दहन्ते ॥ ५ ॥ अधरः किसलयरागः
कोमलविटपानुकारिणौ बाहू । कुसुममिव लोभनीयं यौवनमङ्गेषु संनद्धम् ॥ ६ ॥ मृदुलबलि-

शो-
मृ-
जा-
व्यं
भ-
चे
नेत-
ति-
म-
व्य-
जा-
न्य-
णि-
वे-
॥
गो-
ष्ट-
रयं
याः
चौ
२॥
ध्रुवो
रि-
न्द्र-
गा-
लि-

कलितमध्यं पृथुलकुचं चारु विपुलभूजघनम् । पुन्नागस्पृहणीयं स्फुरति वनं यौवनं च नारी-
णाम् ॥७॥ संभिन्नयोरमुष्या वयसोः पयसोरिवाङ्गेषु । अनयोरसद्विभेदं मानसजन्मा परं वेद
॥८॥ स्तनतटमिदमुत्तुङ्गं निम्नो मध्यः समुन्नतं जघनम् । विषमे मृगशावाक्ष्या वपुषि नवे
क इव न स्खलति ॥९॥ अयमङ्कुरभाव एव तावत्कुचयोः कर्षति लोकलोचनानि । इतरेतर-
रोदनीमवस्थां गतयोः श्रीरनयोः कथं भवित्री ॥ १० ॥ परिहरति यथा यथा वयोऽस्याः
स्फुरदुरुकन्दलशालिवालभावम् । दृढयति धनुषस्तथा तथा ज्यां स्पृशति शरानपि सज्ज-
न्मनोमूः ॥११॥ यथा यथास्याः कुचयोः समुन्नतिस्तथा तथा लोचनमेति वक्रताम् । अहो
सहन्ते वत नो परोदयं निसर्गतोऽन्तर्मलिना ह्यसाधवः ॥१२॥ समं विलासोऽङ्कुरितः स्तनाभ्यां
त्रया विलासेन सहावतीर्णा । अवर्ततान्यस्त्रपयैव साकं कान्तः प्रकारो वचसां रुशाङ्गचाः ॥१३॥
उन्मीलितं तूलिकयेव चित्रं सूर्याशुभिर्भिन्नमिवारविन्दम् । बभूव तस्याश्रुतुरश्रोभि वपुर्विभक्तं
नयौवनेन ॥ १४ ॥ आवृणोति यदि सा मृगीदृशी स्वाञ्चलेन कुचकाञ्चनाचलम् । भूय
एव हिरेति गौरवाद्बुद्धतो न सहते तिरस्क्रियाम् ॥१५॥ अत्युन्नतस्तनमुरो नयने सुदीर्घे वक्रे
श्रुवावतितरां वचनं ततोऽपि । मध्योऽधिकं तनुरनूनुगुरुर्नितम्बो मन्दा गतिः किमपि चाद्भुतलोच-
नायाः ॥१६॥ भ्रूपल्लवो धनुरपाङ्गततरङ्गितानि बाणा गुणाः श्रवणपालिरिति स्मरेण । तस्या-
मङ्कजयजंगमदेवतायामस्त्राणि निर्जितजगन्ति किमर्पितानि ॥१७॥ दृशोः सीमावादः श्रव-
णयुगलेन प्रतिकलं स्तनाभ्यां संरुद्धे हृदि मनसिजस्तिष्ठति वलात् । नितम्बः साक्रन्दं क्षि-
प्ति रशनादाम परतः प्रवेशस्तन्वङ्ग्या वपुषि तरुणिम्नो विजयते ॥ १८ ॥ अनाघ्रातं पुष्पं
किसलयमलूनं कररुहैरनाविद्धं रत्नं मधु नवमनास्वादितरसम् । अखण्डं पुण्यानां फलमपि
च तद्रूपमनघं न जाने भोक्तारं कमिह समुपस्थास्यति विधिः ॥ १९ ॥ भ्रुवौ काचिच्छीला-
परितरिपूर्वा नयनयोः स्तनाभोगो व्यक्तस्तरुणिमसमारम्भसमये । इदानीं बालायाः किम-
भूतमयः किं विषमयः किमानन्दः साक्षाद्भूतितमधुरः पञ्चमरवः ॥ २० ॥ अनाकूतैरेव प्रि-
यसहचरीणां शिशुतया वचोभिः पाञ्चालीमिथुनमधुना संगमयितुम् । उपादत्ते नो वा विर-
प्ति न वा केवलमियं कपोलौ कल्याणी पुलकमुकुलैर्दन्तुरयति ॥ २१ ॥ प्रगल्भा-
नामन्तः प्रविशति शृणोति प्रियकथां स्वयं तत्तच्चेष्टाशतमभिनयैर्वञ्चयति च । स्पृहामन्तः
गन्ते वहति न समभ्येति निकटं यथैवेयं बाला हरति हि तथा चित्तमधिकम् ॥ २२ ॥
स्मितं किंचिद्वक्रे सरलतरलो दृष्टिविभवः परिस्यन्दो वाचामभिनवविलासोक्तिसरसः ।
श्रीनामारम्भः किसलयितलीलापरिकरः स्पृशन्त्यास्तारुण्यं किमिह न हि रम्यं मृगदृशः
॥ २३ ॥ इमे तारुण्यश्रीनवपरिमलाः प्रौढसुरतप्रतापप्रारम्भाः स्मरविजयदानप्रतिभुवः ।
तिरं चेतश्चौरा अभिनवविकारैकरुचयो विलासव्यापाराः किमपि विजयन्ते मृगदृशः ॥२४॥
अपञ्चन्ते बाल्ये तरुणिमनि चागन्तुमनसि प्रयाते मुग्धत्वे चतुरिमणिं चाश्लेषरसिके । न

केनापि स्पृष्टं यदिह वयसा मर्म परमं यदेतत्पञ्चषोर्जयति वपुरिन्दीवरदृशः ॥ २५ ॥
 तदात्वप्रोन्मीलन्मृदिमरमणीया कठिनतां विचित्य प्रत्यङ्गादिव तरुणभावेन घटितौ । स्तनौ
 संविभ्राणाः क्षणविनयवैधात्यमसृणस्मरोन्मेषाः केषामुपरि न रसानां युवतयः ॥ २६ ॥ मुखं
 विकसितं स्मितं वशितवक्रिमप्रेक्षितं समुच्छलितविभ्रमा गतिरपास्तसंस्था मतिः । उरोमुकु-
 लितौ स्तनौ जघनमंसबन्धोद्धुरं बतेन्दुवदनातनौ तरुणिमोद्गमो मोदते ॥ २७ ॥ न दन्तुर-
 मुरःस्थलं वचसि नाश्रिता चातुरी विकारे न विलोकितं भ्रुवि न वक्रिमोपक्रमः । तथापि
 हरिणीदृशो वपुषि कापि कान्तिच्छटापटावृतमहामणिद्युतिरिवात्र संलक्ष्यते ॥ २८ ॥ इदं
 परमसुन्दरं तनुपुरं कुरङ्गीदृशां निवार्य खलु शैशवं स्वयमनेन नीतं बलात् । तदागमनश-
 ङ्क्या मकरकेतुना किं कृतं पयोधरधराधरौ त्रिवलिवाहिनीदुस्तरौ ॥ २९ ॥ स्थिरत्वमचिर-
 द्युतौ तमसि कोऽपि बन्धग्रहो विधौ किमपि सौरभं मधुनि कापि वर्णात्मता । शिरीषनव-
 दामनि स्फुरति कोऽपि शैलोदयो वयोऽभिनववेधसस्तदिह मन्महे कौशलम् ॥ ३० ॥ क्षणं
 सरलवीक्षणं क्षणमपाङ्गसंवीक्षणं क्षणं रजसि खेलनं क्षणमतीव भूषादरः । क्षणं हृततरा-
 गतिः क्षणमतीव मन्दा गतिः क्षणक्षणाविलक्षणं जयति चेष्टितं सुभ्रुवः ॥ ३१ ॥ पद्भ्यां
 मुक्तास्तरलगतयः संश्रिता लोचनाभ्यां श्रोणीबन्धस्त्यजति तनुतां सेवते मध्यदेशः । धत्ते
 वक्षः कुचसचिवतामद्वितीयत्वमास्यं त्वद्वात्राणां गुणविनिमयः कल्पितो यौवनेन ॥ ३२ ॥
 क्षोभं धत्ते यदतिबहलः स्निग्धलावण्यपूरः प्रत्यङ्गं यत्तटमनुसरन्त्यूर्मयो विभ्रमाणाम् । उन्मग्नं
 यत्स्फुरति च मनाक्कुम्भयोर्द्विन्द्वमेतत्तन्मन्येऽस्याः स्मरगजयुवा गाहते हृत्तडागम् ॥ ३३ ॥
 मन्दं मन्दं श्रवणपुटकोपान्तगन्ता दृगन्तः किञ्चित्किञ्चिद्विरमति मनो धूलिकेलीरसेभ्यः ।
 आविर्भावः स्तनमुकुलयोः कापि कान्तिः समन्तादद्य श्वो वा कुसुमधनुषो यौवराज्याभि-
 धेकः ॥ ३४ ॥ संनद्धोऽयं नवतरुणिमा काममास्कन्दुकामो नैनां मुञ्चत्यहह सहसा कौतुकी
 बालभावः । तद्वैराज्यं वरतरतनुस्वर्णभूमौ प्रवृत्तं प्रायस्त्वस्मादनुदिनमयं क्षीयते मध्यदेशः
 ॥ ३५ ॥ दोलायां जघनस्थलेन चलता लोलेक्षणा लज्जते साशङ्कं तनुकण्टकक्षतभिया
 क्रीडावने क्रीडति । धत्ते दिक्षु निरीक्षणं स्मितमुखी पारावतानां रुतैः सज्जं मौग्ध्यविसर्ज-
 नाय सुतनोः शृङ्गारमिश्रं वयः ॥ ३६ ॥ वक्षस्यावरणादनस्तनयुगोद्वेदं विनाप्यङ्गुलीमुद्रा-
 सूचितहास्यमास्यमधिकं नो पुत्रिकादौ रसः । तिर्यग्लोचनवीक्षितानि वचसां छेकोक्तिसंक्रा-
 न्तयस्तस्याः सीदति शैशवे समभवत्कोऽप्येष नव्यः क्रमः ॥ ३७ ॥ लावण्यामृतनिर्झरेण
 सुदृशः सिक्ताखिलाङ्गस्थली जातस्तत्र नवीनयौवनकलालीलालतामण्डपः । तस्मिन्वेषविशे-
 षशीतलतरच्छायासु सुप्तोत्थितः कंदर्पस्त्रिजगज्जयोऽयमपरोऽप्यद्यापि निद्रालसः ॥ ३८ ॥
 बाल्ये गेहपतौ निमीलति वयःसंधिं विधाय स्मरश्रौरश्चास्तरं विवेश निभृतं बालाशरी-
 रालेयम् । चाञ्चल्यं चरणे पृथक्त्वमुदरे निर्लज्जतां चेतसि क्षामत्वं हृदये दृशोः सरलतां

सर्वस्वमस्या हरन् ॥ ३९ ॥ एतस्यां रतिवच्छभक्षितिपतेः क्रीडासरस्यां शनैः संशोषं नयतीव
 शैशवजलं तारुण्यतिग्मद्युतिः । अन्तस्था च यथा यथा विकसति प्रायः कुचोच्चस्थलीस्थौल्यं
 हन्त तथा तथा वितनुते दृक्पीनमीनावली ॥ ४० ॥ रेखा काचन कज्जलस्य नयनाम्भोजे
 मिथः कौशलात्पुच्छीभिः सरलीकृतापि कुटिलीभावं समालम्बते । लक्ष्या वक्षसि पाणिपद्म-
 विषमस्पर्शोदयादुन्नतिर्जानीमो वयमेणशावनयने वाल्यं न पाल्यं तव ॥ ४१ ॥ मध्यस्य
 प्रथिमानमेति जघनं वक्षोजयोर्मन्दतां दूरं यात्युदरं च रोमलतिका नेत्रार्जवं धावति । कंदर्प
 परिवीक्ष्य नूतनमनोराज्याभिषिक्तं क्षणादङ्गानीव परस्परं विदधते निर्लुण्ठनं सुभ्रुवः ॥ ४२ ॥
 दृष्टिः शैशवमण्डना प्रतिकलं लावण्यमभ्यस्यते पूर्वाकारमुरस्तथापि कुचयोः शोभां नवामी-
 हते । संप्राप्ता गुरुतां तथाप्युपचिता भोगा नितम्बस्थली तन्व्याः स्वीकृतमन्मथं विजयते
 तत्रैकेपेयं वयः ॥ ४३ ॥ तत्तस्याः कमनीयकान्ति विजितत्रैलोक्यनारीवपुः शृङ्गारस्य नि-
 केतनं समभवत्संसारसारं वयः । यस्मिन्विस्मृतपक्ष्मपालि चलनाः कामालसा दृष्टयो नो
 वृत्तां पुनरुत्पतन्ति पतिताः पत्रे शकुन्ता इव ॥ ४४ ॥ केलीकौतुकमादराच्चृणवयोरोली-
 शिराश्राव्यते बालाभिस्तु पुरः पुरेव रजसि क्रीडार्थमाहूयते । चेतो याति न वा ततस्तदु-
 भयोरेणीदृशः सांप्रतं मध्ये चुम्बकयोरयःशकलवन्निःपक्षपातं मनः ॥ ४५ ॥ उत्ताला-
 लम्बज्जनानि कवरीपाशेषु शिक्षारसो दन्तानां परिकर्म नीविनहनं भ्रूलास्ययोग्याग्रहः ।
 तिर्यग्लोचनचेष्टितानि वचसां छेकोक्तिसंक्रान्तयः स्त्रीणां म्लायति शैशवे प्रतिकलं कोऽप्येष
 केलिक्रमः ॥ ४६ ॥ मात्रानर्तनपण्डितभ्रु वदनं किञ्चित्प्रगल्भे दृशौ स्तोकोद्वेदनिवेशितस्तनमुरो
 भयं दरिद्राति च । अस्या यज्जघनं घनं च कलया प्रत्यङ्गमेणीदृशः सत्यंकारमिव स्मरैक-
 पुद्गा तद्यौवनेनार्पितम् ॥ ४७ ॥ लावण्यामृतमाहितं वरतनोरङ्गे स्थितं यत्पुरा तत्तारुण्य-
 भनोदयेन बहुधा संवर्धितं पद्मभूः । वीक्ष्य स्यन्दनशङ्कितः कुचयुगव्याजान्नितम्बस्थलाच्चक्रे
 सेतुपुगं न चेदिह कुतस्तादृग्रसस्थास्तुता ॥ ४८ ॥ विस्तारी स्तनभार एष गमितो न स्वो-
 चितामुन्नतिं रेखोद्भासिकृतं वलित्रयमिदं न स्पष्टनिम्नोन्नतम् । मध्येऽस्या ऋजुरायतार्ध-
 कपिला रोमावली निर्मिता रम्यं यौवनशैशवव्यतिकरोन्मिश्रं वयो वर्तते ॥ ४९ ॥ आला-
 शान्भ्रूविलासो विरलयति लसद्बाहुविक्षिप्ति यातं नीविग्रन्थि प्रथिम्ना प्रतनयति मनाङ्गघनिम्नो
 नितम्बः । उत्पुण्यत्पार्श्वमूर्च्छत्कुचशिखरमुरो नूनमन्तः स्मरेण स्पष्टा कोदण्डकोट्या हरिण-
 मिशुदृशो दृश्यते यौवनश्रीः ॥ ५० ॥

तरुणीपृथगवयववर्णनम् ।

केशपाशः ॥ अस्या मनोहराकारकवरीभारनिर्जिताः । लज्जयेव वने वासं चक्रुश्चमर-
 हरिणः ॥ १ ॥ भाति विन्यस्तकङ्कारं सुकेश्याः केशसंचयम् । शोणिताङ्गैः शरैस्तूर्णं तूणी-

रमिव मान्मथम् ॥ २ ॥ स्तनाभोगे पतन्भाति कपोलात्कुटिलोऽलकः । शशाङ्कबिम्बतो मेरौ
लम्बमान इवोरगः ॥ ३ ॥ चलत्कामिमनोमीनमादातुं चित्तजन्मनः । गलयष्टिरिवाभाति
बालवेणी गुणोज्ज्वला ॥ ४ ॥ एणीदृशो विजयते वेणी पृष्ठावलम्बिनी । कशेव पञ्चवा-
णस्य युवतर्जनहेतवे ॥ ५ ॥ तमस्तोम भृशं सोममण्डलोपरि राजसे । धूमपानेन किं नाम
धाम गम्यमतः परम् ॥ ६ ॥ वेणी श्यामा भुजंगीयं नितम्बान्मस्तकं गता । वक्रचन्द्रसुधां
लेढुं सान्द्रसिन्दूरजिह्वा ॥ ७ ॥ तस्याः कचभरव्याजान्तनयस्नेहलालितः । आरूढा पार्व-
तीनुद्धया गुहबर्हीव मूर्धनि ॥ ८ ॥ श्यामा मिलिन्दमाला बालाया वदनपद्मकरन्दम् ।
आस्वादितुमिव मिलिता ललिता वेणीमिषादेषा ॥ ९ ॥ मलिना अपि संयमनात्कु-
टिला अपि सुमनसां समागतः । बाला अपि मुक्तानामनुषङ्गान्निर्जरत्वमुपयान्ति
॥ १० ॥ स्नानार्द्रमुक्तेष्वनुधूपवासं विन्यस्तसायंतनमल्लिकेषु । कामो वसन्तात्यय-
मन्दवीर्यः केशेषु लेभे बलमङ्गनानाम् ॥ ११ ॥ एणीदृशः पाणिपुट निरुद्धा
वेणी विराजे शयनोत्थितायाः । सरोजकोशादिव निष्पतन्ती श्रेणी घनीभूय मधु-
व्रतानाम् ॥ १२ ॥ इयं मुखाम्भोरुहसन्निधाने विलम्बिधम्मिलिततीच्छलेन । समागतां
सादरमेव बाला द्विरेफमालामुत वा दधाति ॥ १३ ॥ अस्याः सपक्षैकविधोः कचौघः
स्थाने मुखस्योपरि वासमाप । पक्षस्थतावद्बहुचन्द्रकोऽपि कलापिनां येन जितः कलापः
॥ १४ ॥ अस्या यदास्येन पुरस्तिरश्च तिरस्कृतं शीतरुचान्धकारम् । स्फुटं स्फुरद्भङ्गकच-
च्छलेन तदेव पश्चादिदमस्ति बद्धम् ॥ १५ ॥ अस्याः कचानां शिखिनश्च किं नु विधिं
कलापौ विमतेरगाताम् । तेनायमेभिः किमपूजि पुष्पैरभर्त्सि दत्त्वा स किमर्धचन्द्रम् ॥ १६ ॥
केशान्धकारादथ दृश्यभालस्थलार्धचन्द्रा स्फुटमष्टमीयम् । एतां यदासाद्य जगज्जयाय मनो-
भुवा सिद्धिरसाधि साधु ॥ १७ ॥ चिकुरप्रकरा जयन्ति ते विदुषी मूर्धनि यान्बिभर्त्सि सा ।
पशुनाप्यपुरस्कृतेन तत्तुलनामिच्छति चामरेण कः ॥ १८ ॥ लसन्मौक्तिकश्रेणिगङ्गातरंगा
स्वयं नन्दिनीभास्वतो नीलवर्णा । ससीमन्तसिन्दूरसारस्वताभा त्रिवेणीयमेणीदृशो मौलि-
वेणी ॥ १९ ॥ उत्थितो निशि कलानिधिर्भवेदेतदीयमुखतुल्यताप्तये । प्रापितो मलिनभाव-
मेतया लज्जया रमसि यात्यदृश्यताम् ॥ २० ॥ एतां नवाम्बुधरकान्तिमुदीक्ष्य वेणीमिणी-
दृशो यदि वदन्ति वदन्तु नाम । ब्रूमो वयं मुखसुधांशुसुधाभिलाषादभ्यागतां भुजगिनीं मणि-
मुद्रहन्तीम् ॥ २१ ॥ स्वर्भानुराकलयितुं स समुद्यतोऽभूद्राकां विनाननसुधांशुमहो य-
दस्याः । मन्ये तदस्य न च तिष्ठति पूर्णिमायां भावो हि किंतु परिपूर्णकले सुधांशौ ॥ २२ ॥
विकचकचकलापः किंचिदाकुञ्चितोऽयं कुचकलशनिवेशी शोभते श्यामलाक्ष्याः । मधुरसपरि-
तोषार्त्तिकचिदुत्फुल्लकोशे कमल इव विलीनः पेटकः षट्पदानाम् ॥ २३ ॥ उन्मीलद्वदनेन्दु-
कान्तिविसरैर्दूरे समुत्सारितं भग्नं पीनकुचस्थलस्य च रुचा हस्तप्रभाभिर्हतम् । एतस्याः

कलविक्ककण्ठकदलीकरुपं मिलत्कौतुकादप्राप्ताङ्गमुखं रुषेव सहसा केशेषु लग्नं तमः ॥२४॥
 (अभ्यङ्गारम्भः) ॥ अस्याः पीठोपविष्टाया अभ्यङ्गं वितनोत्यसौ । ललच्छ्रोणि चल-
 द्धेणि नटदुरूपयोधरम् ॥ २५ ॥ आवर्त्य कण्ठं सिचयेन सम्यगावद्धय वक्षोरुहकुम्भयु-
 ग्मम् । कासौ करालम्बिततैलपात्रा मन्दं समासीदति सुन्दरीं ताम् ॥ २६ ॥ वक्षोजौ
 निविडं निरुद्धय सिचयेनाकुञ्च्य मध्यं शनैः कृत्वा चम्पकतैलसेकमबला संपीड्य मन्दं
 स्मिरः । पाणिभ्यां चलकङ्कणोद्यतझणत्कारोत्तराभ्यां करोत्यभ्यङ्गं परिपश्यतः सकुतुकं दोर-
 न्तरं प्रेयसः ॥ २७ ॥ जानुभ्यामुपविश्य पार्श्विनिहितश्रोणीभरा भोन्नमद्दोर्वल्ली नमदुन्नम-
 त्कुचतटी दीव्यन्नखाङ्गावलिः । पाणिभ्यामवधूय कङ्कणझणत्कारावतारोत्तरं बाला न्ह्यति
 किं निजालकभरं किंवा मदीयं मनः ॥ २८ ॥ आश्रान्तं दृढयन्त्रणेन कुचयोरत्यन्तका-
 स्त्रिन्योरावद्धस्फुटमण्डलोन्नतिमितश्चोलं विमुच्यो रसः । नीवीविच्छुरितं विधाय तममुं वा-
 मत्तनालम्बिनीं वेणीं पाणिनखाञ्चलैः शिथिलयत्याक्रम्य पीठं पदा ॥ २९ ॥ (सीमन्त-
 रचनम्) ॥ स्नेहसंवर्धितान्बालान्दृढं बध्नाति सुन्दरी । करुणा हरिणाक्षीणां कुतः कठिन-
 चेतसाम् ॥ ३० ॥ संप्राप्तचिकुरभावः कचनिचयो वा युवा करे लग्नः । स्त्रीभिर्दृढं निब-
 द्यो नो चेत्परकलत्रमनुसरति ॥ ३१ ॥ यथा यथायं वलते भुजोऽस्या उदञ्चितः संय-
 म्ने कचानाम् । तथा तथा वल्गति काममेकः स एव वक्षोरुह उत्पलाक्ष्याः ॥ ३२ ॥
 बाभ्रुग्राङ्गुलिपल्लवौ कचभरे व्यापारयन्ती करौ बन्धोत्कर्षनिबद्धमानसतया शून्यां दधाना
 दशम् । बाहूक्षेपसमुन्नते कुचतटे पर्यस्तचोलांशुका ह्रीसंकोचितबाहुमूलमुभगं बध्नाति जूटीं
 च ॥ ३३ ॥ जानुस्थापितदर्पणं परिणमद्भीवं समुद्यद्भुजं न्यञ्चत्कूर्परमुन्नमद्भुजलसत्कक्षा-
 नरोहत्कुचम् । पाणिभ्यां प्रविभज्य केशनिचयं सीमन्तकर्मोद्यता चेतः कस्य वशीकरोति
 न बलाद्बाला विलोलेक्षणा ॥ ३४ ॥ केशान्वामकरावलम्बितशिखान्भूयो रणत्कङ्कणं व्याधू-
 ष्य कनिष्ठिकानखमुखेनाकुञ्चितान्याङ्गुलि । सीमन्तं विरचय्य तस्य करभेणोन्मृज्य पार्श्व-
 द्वयं तान्पश्चाद्युगपत्प्रणीय करयोर्युग्मेन बध्नात्यसौ ॥ ३५ ॥ (तिलकः) ॥ बाले लला-
 टेक्षेयं बाले मल्लीव राजते । भ्रूलताचापमाकृष्य न विद्वः कं हनिष्यति ॥ ३६ ॥ कस्तूरी-
 तिलकं बाले बाले मा कुरु मा कुरु । अद्य साम्यं भजामीति जृम्भते शशलाञ्छनः ॥ ३७ ॥
 आमलेनाङ्कितं बाले बाले केनापि लक्ष्मणा । मुखं तवान्तरासुप्तभृङ्गफुल्लाम्बु जायते ॥ ३८ ॥
 नासावंशविनिर्मुक्तमुक्ताफलसनाभिना । मातिं भालतलस्थेन बालचन्दनविन्दुना ॥ ३९ ॥
 श्रेयनफुल्लाम्भोजद्वयलोभान्दोलितैकमनाः । कस्तूरीतिलकमिषादयमलिकेऽलिः समुल्लसति
 ॥ ४० ॥ अस्या ललाटे रचिता सखीभिर्विभाव्यते चन्दनपत्रलेखा । आपाण्डुरक्षामकपो-
 तमितावनङ्गवाणव्रणपट्टिकेव ॥ ४१ ॥ विराजतेऽस्यास्तिलकोऽयमञ्चितो विकुञ्चितभ्रूलति-
 तद्वर्णान्तरे । विजित्य लोकद्वितयं दिवं प्रति स्मरेण बाणो धनुषीव योजितः ॥ ४२ ॥ अ-

स्याः सुगन्धिनवकुङ्कुमपङ्कदतो मुग्धश्चकास्ति तिलको मदिरक्षणायाः । आविष्टरागमभिराममु-
 खारविन्दनिष्यन्दलग्नमिव मे हृदयं द्वितीयम् ॥ ४३ ॥ लोके कलङ्कमपहातुमयं मृगाङ्को जातो मुखं
 तव पुनस्ति लकच्छलेन । तत्रापि कल्पयसि तन्वि कलङ्करेखां नार्यः समाश्रितजनं हि कलङ्क-
 यन्ति ॥ ४४ ॥ भ्रुवौ ॥ भ्रूरेखायुगलं भाति तस्याश्चटुलचक्षुषः । पत्रद्वयीव हरिता नासावंशवि-
 निर्मिता ॥ ४५ ॥ असितात्मा समुन्नद्धः समाविष्कृतचापलः । भुजंगकुटिलस्तस्या भ्रूविक्षेपः खला-
 यते ॥ ४६ ॥ स्मरकल्पद्रुमो बाले तव भाले द्विपत्रकः । पत्रयोरनयोश्छाया भ्रुवोर्व्याजा-
 दुदञ्चति ॥ ४७ ॥ किञ्चित्सविभ्रमोदञ्चिभ्रूलता भाति भामिनी । बालक्रीडाप्रतिद्वन्द्वि तर्ष-
 यन्तीव यौवनम् ॥ ४८ ॥ कामकार्मुकतया कथयन्ति भ्रूलतां मम पुनर्मतमन्यत् । लोचना-
 म्बुरुहयोरुपरिस्थं भृङ्गशावकततीद्वयमेतत् ॥ ४९ ॥ तस्याः शलाकाञ्जननिर्मितेव कान्तिर्भ्रु-
 वोरायतलेखयोर्या । तां वीक्ष्य लीलाचतुरामनङ्गः स्वचापसौन्दर्यमदं मुमोच ॥ ५० ॥
 भ्रूम्यां प्रियाया भवता मनोभूचापेन चापे घनसारभावः । निजां यदाष्टोषदशामपेक्ष्य संप्र-
 त्यनेनाधिकवीर्यतार्जि ॥ ५१ ॥ स्मारं धनुर्यद्विधुनोज्झितास्यामास्येन भूतेन च लक्ष्मलेखा ।
 एतद्भ्रुवौ जन्म तदाप युग्मं लीलाचलत्वोचितबालभावम् ॥ ५२ ॥ नेत्रे ॥ नूनमाज्ञाकरस्त-
 स्या सुभ्रुवो मकरध्वजः । यतस्तन्नेत्रसंचारसूचितेषु प्रवर्तते ॥ ५३ ॥ निःसीमशोभासौ-
 भाग्यं नताङ्ग्या नयनद्वयम् । अन्योन्यालोकनानन्दविरहादिव चञ्चलम् ॥ ५४ ॥ आसां
 व्रतमतीवाक्ष्णोर्यत्पुरुः परिसर्पणम् । सह यातं मनस्तत्र त्यक्त्वा भूयो निवर्तनम् ॥ ५५ ॥
 अर्जुनः कृष्णसंयुक्तः कर्णं यत्रानुधावति । तन्नेत्रं तु कुरुक्षेत्रमिति मुग्धे मृशामहे ॥ ५६ ॥
 एकमेवाक्षि वामाक्षि रञ्जयाञ्जनलेखया । जायतामैन्दवे विम्बे खञ्जनाम्बुजसंगमः ॥ ५७ ॥
 अमुष्य मुषिता लक्ष्मीश्चक्षुषेति न नूतनम् । न वेद्मि कथयत्यस्याः कर्णे लग्नं किमुत्पलम्
 ॥ ५८ ॥ मृगसंबन्धिनी दृष्टिरसौ यदि न सुभ्रुवः । धावति श्रवणोत्तंसलीलादूर्वाङ्कुरे कुतः
 ॥ ५९ ॥ तस्याः श्रवणमार्गेण चलिते यदि लोचने । कुतः प्रकामधवले धत्तः कृष्णानु-
 रक्तताम् ॥ ६० ॥ श्रूयतां कौतुकं सोऽपि स्मरः शृङ्गारिणां गुरुः । अमुष्याः शिष्यतामेति
 श्रवणोन्मुखयोर्दृशोः ॥ ६१ ॥ भास्वत्कुण्डलमाणिक्यप्रभाप्रतिहतेरिव । नताङ्ग्याः श्रवणो-
 त्सङ्गमारूढा नयनद्वयी ॥ ६२ ॥ श्रमयति शरीरमधिकं भ्रमयति चेतः करोति संतापम् ।
 मोहं मुहुश्च कुरुते विषविषमं वीक्षणं तस्याः ॥ ६३ ॥ अतिपूजिततारेयं दृष्टिः श्रुतिलङ्घ-
 नक्षमा सुतनु । जितसिद्धान्तस्थितिरिव सवासनाकं न मोहयति ॥ ६४ ॥ नयनच्छलेन
 सुतनोर्वदनजिते शशिनि कुलपतौ क्रोधात् । नासानालनिबद्धं स्फुटितमिवेन्दीवरं द्वेधा ॥ ६५ ॥
 आयामिनोस्तदक्षोरञ्जनरेखाविधिं वितन्वन्त्याः । पाणिः प्रसाधिकायाः प्रापदपाङ्गं चिरेण
 विश्रम्य ॥ ६६ ॥ प्रवातनीलोत्पलनिर्विशेषमधीरन्निप्रेक्षितमायताक्ष्या । तथा गृहीतं नु मृगा-
 ङ्गनाभ्यस्ततो गृहीतं नु मृगाङ्गनाभिः ॥ ६७ ॥ मुखारविन्दोपरिभागसंस्थं नेत्रद्वयं खञ्ज-

नमनन्ति । प्रफुल्लवक्रास्त्रुजपार्श्ववर्तिदलद्वयं भृङ्गयुतं मतं मे ॥ ६८ ॥ इन्दीवरं लोचनयो-
 तुलायै निर्माय यत्नेन विधिः कदाचित् । अतुल्यतां वीक्ष्य ततो रजांसि निक्षिप्य चिक्षेप
 पङ्कमध्ये ॥ ६९ ॥ इषुत्रयेणैव जगन्नयस्य विनिर्जयात्पुष्पमयाशुगेन । शेषा द्विवाणी
 तल्लीकृतेयं प्रियादृग्भोजपदेऽभिषिच्य ॥ ७० ॥ सेयं मृदुः कौसुमचापयष्टिः स्मरस्य
 मुष्टिग्रहणार्हमध्या । तनोति नः श्रीमदपाङ्गमुक्तां मोहाय या दृष्टिशरीरवदृष्टिम् ॥ ७१ ॥
 आर्षणीतं पद्मलमक्षिपद्मं प्रान्तद्युतिश्वेत्यजितामृतांशु । अस्या इवास्याश्रलदिन्द्रनीलगोला-
 न्मथ्यामलतारतारम् ॥ ७२ ॥ कर्णोत्पलेनापि मुखं सनाथं लभेत नेत्रद्युतिनिर्जितेन । यद्ये-
 क्षयेन तदा कृतार्था स्वचक्षुषी किं कुरुते कुरङ्गी ॥ ७३ ॥ त्वचः समुत्तार्य दलानि रीत्या
 मेवावचः पञ्चषपाटनानाम् । सारैर्गृहीतैर्विधिरूपलौघादस्यामभूदीक्षणरूपशिल्पी ॥ ७४ ॥
 कोरेत्रैणदृग्गुत्पलानां निमेषयन्त्रेण किमेष कृष्टः । सारः सुषोद्गारमयः प्रयत्नैर्विधातुमे-
 क्षयेन विधातुः ॥ ७५ ॥ ऋणीकृता किं हरिणीभिरासीदस्याः सकाशान्नयनद्वयश्रीः ।
 श्लोकेण्यं सकला बलाद्यत्ताभ्योऽनयालभ्यत बिभ्यतीभ्यः ॥ ७६ ॥ दृशौ किमस्याश्रप-
 त्तभावे न दूरमाक्रम्य मिथो मिलेताम् । न चेत्कृतः स्यादनयोः प्रयाणे विघ्नः श्रवःकूप-
 तिषातभीत्या ॥ ७७ ॥ केदारभाजा शिशिरप्रवेशात्पुण्याय मन्ये मृतमुत्पलिन्या । जाता
 तस्तत्कुसुमेक्षणेयं यतश्च तत्कोरकदृक्चकोरः ॥ ७८ ॥ नलिनं मलिनं विदृण्वती स्पृशती-
 न्मृशती तदीक्षणे । अपि खञ्जनमञ्जनाञ्चिते विदधाते रुचिगर्वदुर्विधम् ॥ ७९ ॥ श्रुतिल-
 ङ्गीहमानयोर्मलिनाभ्यन्तरयोरधीरयोः । स्मृतितापकरत्वमेतयोरुचितं लोचनयोर्मृगीदृशः
 ॥ ८० ॥ लोचने हरिणगर्वमोचने मा विदूषय नताङ्गि कज्जलैः । सायकः सपदि जीवहा-
 कः किं पुनर्हि गरलेन लेपितः ॥ ८१ ॥ कामिनीनयनकज्जलपङ्कादुत्थितो मदनमत्तव-
 हः । कामिमानसवनान्तरचारी मूलमुत्खनति मानलतायाः ॥ ८२ ॥ उत्तरङ्ग्य कुरङ्गलो-
 चे लोचने हरिणगर्वमोचने । अस्तु सुन्दरि कलिन्दनन्दिनीवीचिदम्बरगभीरमम्बरम् ॥ ८३ ॥
 गगविलोलनयने किमु मीनबाणौ नीलोत्पले किमथवा किमु खञ्जरीटौ । किं वा जगन्नय-
 न्नाथ कृतिर्न जाने कंदर्पभूपरचिता नवकर्मणस्य ॥ ८४ ॥ मुखविधुपरिवृत्तोत्तानताटङ्क-
 मशावधिकितचकोरीकान्तिचौरं तदक्षि । त्रिभुवनयुवचेतोबन्धसंकेतहेतोः सहचरमिव कर्तुं
 यामाशङ्क्य याति ॥ ८५ ॥ (कटाक्षः) ॥ यान्ती गुरुजनैः सार्धं स्मयमानमुखास्त्रुजा ।
 निष्प्रीकं यदद्राक्षीत्तन्निष्पत्राकरोज्जगत् ॥ ८६ ॥ क्वचित्कृष्णार्जुनगुणा क्वचित्कर्णान्त-
 यामिनी । अपाङ्गश्रीस्तवाभाति सुभ्रूर्भारतगीरिव ॥ ८७ ॥ विशालाक्षीकटाक्षस्य साक्षी
 यतो महेश्वरः । नाद्यापि प्रकृतिं याति येन विद्धो दिगम्बरः ॥ ८८ ॥ यासां कटाक्षवि-
 रलैः स्मरचौरेण ताडिताः । हृतचैतन्यसर्वस्वा मोहयन्ते मुग्धकामुकाः ॥ ८९ ॥ रे रे
 कृष्ट मा रोदीः कं कं न भ्रामयन्त्यमूः । कटाक्षवीक्षणादेव कराकृष्टस्य का कथा ॥ ९० ॥

प्रभवति मनसि विवेको विदुषामपि शास्त्रसंभवस्तावत् । निपतन्ति नेत्रविशिखा यावन्नेन्दी-
 वराक्षीणाम् ॥ ९१ ॥ हत्वा लोचनविशिखैर्गत्वा कतिचित्पदानि पद्माक्षी । जीवति युवा न
 वा किं भूयो भूयो विलोकयति ॥ ९२ ॥ यत्र यत्र वलते शनैः शनैः सुभ्रुवो नयनको-
 णविभ्रमः । तत्र तत्र शतपत्रधोरणी तोरणी भवति पुष्पधन्वनः ॥ ९३ ॥ तावदेव कृति-
 नामपि स्फुरत्येष निर्मलविवेकदीपकः । यावदेव न कुरङ्गचक्षुषां ताड्यते चपललोचनाध्वलैः
 ॥ ९४ ॥ यान्त्या मुहुर्वलितकन्धरमाननं तदावृत्तवृत्तशतपत्रनिभं वहन्त्या । दिग्धोऽभूतेन
 च विषेण च पक्ष्मलाक्ष्या गाढं निखात इव मे हृदये कटाक्षः ॥ ९५ ॥ भवनभुवि सृजन्त-
 स्तारहारावतारान्दिशि दिशि विकिरन्तः केतकानां कुटुम्बम् । वियति च रचयन्तश्चन्द्रि-
 कां दुग्धमुग्धां प्रतिनयननिपाताः सुभ्रुवो विभ्रमन्ति ॥ ९६ ॥ प्रणालीदीर्घस्य प्रतिपद-
 मपाङ्गस्य सुहृदः कटाक्षव्याक्षेपाः शिशुशफरफालप्रतिभुवः । सुवानाः सर्वस्वं कुसु-
 मधनुषोऽस्मान्प्रति सखे नवं नेत्राद्वैतं कुवलयदृशः संनिदधति ॥ ९७ ॥ दिनान्ते
 स्नातीनां कनककलशाकारकुचयोरुपर्यस्यन्तीनां कमलकलिकाकोमलकरौ । समुद्यत्का-
 लिन्दीतरलतरकल्लोलकुटिलः कटाक्षः कान्तानां कमिह कमितारं न कुरुते ॥ ९८ ॥
 शिलासम्यग्धौतोज्ज्वलधवलधारापरिसरानिमानन्तःश्यामानिव विषमबाणस्य विशिखान् ।
 दृढप्रज्ञावर्माण्यपि हृदयमर्माणि रुजतः कटाक्षानेतस्या मुनिरपि न सोढुं प्रभवति ॥ ९९ ॥
 सन्मार्गे तावदास्ते प्रभवति पुरुषस्तावदेवेन्द्रियाणां लज्जां तावद्विधत्ते विनयमपि समाल-
 म्बते तावदेव । भ्रूचापाकृष्टमुक्ताः श्रवणपथजुषो नीलपक्षमाण एते यावल्लीलावतीनां हृदि
 न धृतिमुषो दृष्टिवाणाः पतन्ति ॥ १०० ॥ नासा ॥ पुराणबाणत्यागाय नूतनास्त्रकुतु-
 हलात् । तन्नासा भाति कामेन तूणीवाधोमुखीकृता ॥ १०१ ॥ दन्तालिदाडिमीवीजभक्ष-
 णोत्कण्ठचेतसः । मन्ये मारशुकस्येयं नासा चञ्चू विराजते ॥ १०२ ॥ नासादसीया तिल-
 पुष्पतूणं जगन्नयन्यस्तशरत्रयस्य । श्वासानिलामोदभरानुमेयां दधद्विबाणीं कुसुमायुधस्य
 ॥ १०३ ॥ केचित्तिलस्य कुसुमं शुकचञ्चुमन्ये नासां वदन्ति कथयाम्यहमन्यदेव । सं-
 क्षितो निजशरासनसन्निधाने कामेन केतकदलैकमयो निषङ्गः ॥ १०४ ॥ (नासाभूष-
 णम्) ॥ नासामौक्तिकमबले किमधराविम्बेन विद्रुमं कुरुषे । दृष्ट्या गुञ्जाबीजं शिव शिव
 भूयस्तदेव हसितेन ॥ १०५ ॥ श्लेष्मागारे वसतिर्जातास्माकं तदत्र मा यात । आन्दोल-
 नच्छलादिह निवारयन्तीव मौक्तिकानि विरान् ॥ १०६ ॥ सुधामयोऽपि क्षयरोगशान्त्यै
 नासाग्रमुक्ताफलकच्छलेन । अनङ्गसंजीवनदृष्टिर्शक्तिर्मुखामृतं ते पिबतीव चन्द्रः ॥ १०७ ॥
 आकाशात्पतितं पुनर्जलनिधौ मध्ये चिरं संस्थितं पश्चाद्दुःसहदेहरन्ध्रजनितक्लेशान्वितं
 मौक्तिकम् । बाले बालकुरंगलोचनयुगे घोरं तपः संचरन्नासाभूषणतामुपैति सखि ते विम्बा-
 धरापेक्षया ॥ १०८ ॥ कर्णौ ॥ सौन्दर्यपात्रे वक्त्रेन्दौ कुरङ्गासङ्गभीतया । सूचितौ श्रोत्र-

पाशाभ्यां पाशाविव मृगीदृशा ॥ १०९ ॥ कमनीयतानिवासः कर्णस्तस्या विचित्रमणि-
 भूषः । सविधप्रसूनरत्नं शङ्खनिधिं दूरतरमकरोत् ॥ ११० ॥ तालीदलं काञ्चनकर्णपाशौ
 प्रसारयन्ती सुतनुः कराभ्याम् । रराज कर्णान्तनिपण्णदृष्टिः शाणे दधानेव कटाक्षवाणान्
 ॥ १११ ॥ वियोगवाष्पाश्रितनेत्रपद्मच्छद्मान्वितोत्सर्गपयःप्रसूनौ । कर्णौ किमस्या रति-
 त्वपतिभ्यां निवेद्यपूपौ विधिशिल्पमीदृक् ॥ ११२ ॥ इहाविशद्येन पथातिवक्रः शास्त्रीध-
 न्यन्दरसप्रवाहः । सोऽस्याः श्रवःपत्रयुगे प्रणालीरेखेव धावत्यभिकर्णकूपम् ॥ ११३ ॥
 अस्या यदष्टादश संविभज्य विद्याः श्रुती दध्रतुर्धर्मधम् । कर्णान्तरुत्कीर्णगभीरेखः किं
 तस्य संख्यैव न वा नवाङ्कः ॥ ११४ ॥ मन्येऽमुना कर्णलतामयेन पाशद्वयेन च्छिदुरे-
 तणे । एकाकिपाशं वरुणं विजिग्येऽनङ्गीकृतायासतती स्तीशः ॥ ११५ ॥ आत्मैव ता-
 तस्य चतुर्भुजस्य जातश्रुतुर्दोरुचितः स्मरोऽपि । तच्चापयोः कर्णलते ध्रुवोर्ज्ये वंशत्वंगशौ
 विपिटे किमस्याः ॥ ११६ ॥ (कर्णभूषणम्) ॥ मुक्ताताटङ्कयुगं प्रतिमुक्तं कर्णपार्श्वयो-
 रस्याः । मुखकमलमिव निषेवितुमागतममृतांशुबिम्बयुगम् ॥ ११७ ॥ ताटङ्कमस्यास्तरले-
 षणाया मुक्ताफलैश्चारुरुचिं विधत्ते । मुखश्रिया चन्द्रमिवाभिभूय वन्दीकृतं तारकचक्रवा-
 लम् ॥ ११८ ॥ कपोलौ ॥ कपोलपालीं तव तन्वि मन्ये लावण्यधन्ये दिशमुत्तराख्याम् ।
 विभाति यस्यां ललितालकायां मनोहरा वैश्रवणस्य लक्ष्मीः ॥ ११९ ॥ आवध्नन्परिवे-
 षण्डलमलं वक्त्रेन्दुविस्वाद्बहिः कुर्वन्पङ्कजजृम्भमाणकलिकाकर्णावतंसक्रियाम् । तन्वङ्ग्याः
 परिगृह्यतीव हसतीवोत्सर्पतीवोल्बणं लावण्यं ललतीव काञ्चनशिलकान्ते कपोलस्थले
 ॥ १२० ॥ अधरः ॥ तवैष विद्रुमच्छायो मरुमार्ग इवाधरः । करोति कस्य नो मुग्धे पिपा-
 साकुलितं मनः ॥ १२१ ॥ अल्पेनापि सुरक्तेन साधनेन प्रयोजनम् । ओष्ठद्वयसहयेन
 अन्तास्येन जगज्जितम् ॥ १२२ ॥ सर्वस्यैव हि रत्नस्य व्रणेऽर्धः परिहीयते । दयिता-
 शरत्नं तु व्रणितं यात्यनर्घताम् ॥ १२३ ॥ अधरोऽयमधीराक्ष्या वन्धुजीवप्रभाहरः ।
 कन्यजीवप्रभां हन्त हरतीति किमद्भुतम् ॥ १२४ ॥ मुखारविन्ददत्तश्रीः सुतनोरुणो-
 धरः । कुरुते हारमाणिक्यप्रदीपान्पाण्डुरत्विषः ॥ १२५ ॥ संततोदयसंध्येव वदनेन्दोर-
 मिन्दिता । तदोष्ठमुद्रा लावण्यसमुद्रस्येव विद्रुमः ॥ १२६ ॥ अधरोऽसौ कुरङ्गाक्ष्याः शो-
 षो नासिकातले । सुवर्णनलिकामध्यान्माणिक्यमिव विच्युतम् ॥ १२७ ॥ अधरं खलु
 निम्बनामकं फलमाभ्यामिति भव्यमन्वयम् । लभतेऽधरविम्ब इत्यदः पदमस्या रदनच्छदे
 क्तम् ॥ १२८ ॥ अपि मृगाक्षि तवाधरपल्लवे दयितदन्तपदं न भवत्यदः । भुवनमोहनम-
 न्यपदाङ्कितं किमुत यन्त्रमिदं स्मरयान्त्रिणः ॥ १२९ ॥ अभिलषन्ति तवाधरमाधुरीं तदिह
 किं हरिणाक्षि मुधा बुधाः । सुरसुधामधरीकुरुते यतस्त्वदधरोऽधरतामगमत्ततः ॥ १३० ॥
 एषं प्रवालपहितं यदि स्यान्मुक्ताफलं वा स्फुटविद्रुमस्थम् । ततोऽनुकुर्याद्विशदस्य तस्या-

स्ताम्रौष्ठपर्यस्तरुचः स्मितस्य ॥ १३१ ॥ बन्धूकबन्धूभवदेतदस्या मुखेन्दुनानेन सहोज्जि-
 हानम् । रागश्रिया शैशवयौवनीयां स्वमाह संध्यामधरोष्ठलेखा ॥ १३२ ॥ अस्या मुखे-
 न्दोरधरः सुधाभूर्बिम्बस्य युक्तः प्रतिबिम्ब एषः । तस्याथवा श्रीर्द्रुमभाजि देशे संभाव्यमा-
 नास्य तु विद्रुमेऽसौ ॥ १३३ ॥ जानेऽतिरागादिदमेव बिम्बं बिम्बस्य च व्यक्तमितोऽधर-
 त्वम् । द्वयोर्विशेषावंगमाक्षमाणां नाम्नि भ्रमोऽभूदनयोजनानाम् ॥ १३४ ॥ प्रियामुखीभूय
 सुखी सुधांशुर्वसत्यसौ राहुभयव्ययेन । इमां दधाराधरबिम्बलीलां तस्यैव बालं करचक्र-
 वालम् ॥ १३५ ॥ अधरममृतं कः संदेहो मधून्यपि नान्यथा मधुरमधिकं द्वाक्षायाश्च प्रस-
 न्नरसं फलम् । सकृदपि पुनर्मध्यस्थः सन्नसान्तरविज्जनो वदतु यदिहान्यत्स्वादु स्यात्प्रि-
 यादशनच्छदात् ॥ १३६ ॥ त्वं पीयूष दिवोऽपि भूषणमसि द्वाक्षे परीक्षेत को माधुर्यं तव
 विश्वतोऽपि विदितं माध्वीक माध्वीकता । एतत्किं तु मनागरुतुदमिव ब्रूमो न चेत्कुप्यसि
 यः कान्ताधरपल्लवे मधुरिमा नान्यत्र कुत्रापि सः ॥ १३७ ॥ दन्ताः ॥ द्विधा विधाय
 शीतांशुं कपोलौ कृतवान्विधिः । तन्व्यास्तद्वसनिष्पत्तिबिन्दवो रदनावलिः ॥ १३८ ॥
 चन्द्राधिकैतन्मुखचन्द्रिकाणां दरायतं तत्किरणाद्जनानाम् । पुरःपरिस्त्रस्तपष्टद्वितीयं रदाव-
 लिद्वन्द्वति बिन्दुद्वन्द्वम् ॥ १३९ ॥ राजौ द्विजानामिह राजदन्ताः संविभ्रति श्रोत्रियवि-
 भ्रमं यत् । उद्वेगरागादिमृजावदाताश्चत्वार एते तदवैमि मुक्ताः ॥ १४० ॥ यावद्यावत्कुव-
 लयदृशा मृज्यते दन्तपालिस्तावत्तावद्विगुणमधरच्छायया शोणशोचिः । काचिन्वस्याः
 परिमलकलाहूतमात्रालिकान्त्या वक्त्राश्वासे प्रसरति मुहुः श्यामिकाप्याविरासीत् ॥ १४१ ॥
 चिबुकः ॥ विलोकितास्या मुखमुन्नम्य किं वेधसेयं सुषमासमाप्तौ । धृत्युद्रवा यच्चिबुके
 चकास्ति निम्ने मनागङ्गुलियन्त्रणेव ॥ १४२ ॥ मुखम् ॥ जितेन्दुपद्मलावण्यं कः कान्ता-
 वदनं जयेत् । मुक्त्वा तदेव सुरतश्रमजिहितलोचनम् ॥ १४३ ॥ चलद्भङ्गमिवाम्भोजमधीर-
 नयनं मुखम् । तदीयं यदि दृश्येत कामः क्रुद्धोऽस्तु किं ततः ॥ १४४ ॥ विलसत्याननं
 तस्या नासाग्रस्थितमौक्तिकम् । आलक्षितबुधाश्लेषं राकेन्दोरिव मण्डलम् ॥ १४५ ॥ मुखं
 वहति बन्धूकबन्धुरेणाधरेण सा । पूर्णेन्दुमिव सौंदर्यादङ्गलालितकौस्तुभम् ॥ १४६ ॥ वि-
 धायापूर्वपूर्णेन्दुमस्या मुखमभूद्भवम् । धाता निजासनाम्भोजविनिमीलनदुःस्थितः ॥ १४७ ॥
 शरत्कालसमुच्छासिपूर्णमाशर्वरीप्रियम् । करोति ते मुखं तन्वि चपेटापातनातिथिम् ॥ १४८ ॥
 राकायामकलङ्कं चेदमृतांशोर्भवेद्बुधः । तस्या मुखं तदा साम्यपराभवमवाप्नुयात् ॥ १४९ ॥ ननु
 नीलाञ्चलसंवृतमाननमाभाति हरिणनयनायाः । प्रतिबिम्बित इव यमुनागभीरनीरान्तरेणाङ्कः
 ॥ १५० ॥ अम्बुजमम्बुनि मग्नं त्रासादाकाशमाश्रितश्चन्द्रः । संप्रति कः परिपन्थी यं प्रति कोपारुणं
 वदनम् ॥ १५१ ॥ आसायं सलिलभरे सवितारमुपास्य सादरं तपसा । अधुनाब्जेन मनाक्तव
 मानिनि तुलना मुखस्याप्ता ॥ १५२ ॥ सुविरलमौक्तिकतारे धवलांशुकचन्द्रिकाचमत्कारे ।

वदनपरिपूर्णचन्द्रे सुन्दरि राकास्ति नात्र संदेहः ॥ १५३ ॥ पुंसां दर्शय सुन्दरि मुखेन्दुमीषन्नपाम-
 पाकृत्य । जायाजित इति रूढा जनश्रुतिर्मे यशो भवतु ॥ १५४ ॥ उचितं गोपनमनयोः
 स्तनयोः कनकाद्रिकान्तितस्करयोः । अवधीरितविधुमण्डलमुखमण्डलगोपनं किमिति
 ॥ १५५ ॥ अबले सलिले तपस्यता मुखभावो गमितो न पङ्कजेन । कथमादिमवर्णतान्त्य-
 जस्य द्विजराजेन कृतोरुनिग्रहस्य ॥ १५६ ॥ सुषुमाविषये परीक्षणे निखिलं पद्मभाजि
 तन्मुखात् । अधुनापि न भङ्गलक्षणं सलिलोन्मज्जनमुज्झति स्फुटम् ॥ १५७ ॥ यः ससर्ज
 कर्मलं रमागृहं विश्वलोचनमहोत्सवं विधिः । एष तादृगसृजन्मृगीदृशो मीनकेतननिकेतनं
 मुखम् ॥ १५८ ॥ तस्या मुखस्यातिमनोहरस्य कर्तुं न शक्तः सदृशं प्रियायाः । अद्यापि शीत-
 द्युतिरात्मबिम्बं निर्माय निर्माय पुनर्भिनत्ति ॥ १५९ ॥ अनेन रम्भोरु तवाननेन पीयूषभा-
 नोत्तुल्या धृतस्य । ऊनस्य नूनं परिपूरणाय ताराः स्फुरन्ति प्रतिमानखण्डाः ॥ १६० ॥
 अस्या मुखस्यास्तु न पूर्णिमास्यं पूर्णस्य जित्वा महिमा हिमांशुम् । भ्रूलक्ष्मखण्डं दधदर्ध-
 मिन्दुर्भालस्तृतीयः खलु यस्य भागः ॥ १६१ ॥ व्यधत् धाता मुखपद्ममस्याः सम्राजमम्भो-
 जकुलेऽखिलेऽपि । सरोजराजौ सृजतोऽदसीयां नेत्राभिधेयावतएव सेवाम् ॥ १६२ ॥
 दिवारजन्यो रविसोमभीते चन्द्राम्बुजे निक्षिपतः स्वलक्ष्मीम् । अस्या यदास्येन तदा तयोः
 श्रीरेकश्रियेदं तु कदा न कान्तम् ॥ १६३ ॥ अस्या मुखश्रीप्रतिबिम्बमेव जलाच्च ताता-
 न्कुहाच्च मित्रात् । अभ्यर्थ्य धत्तः खलु पद्मचन्द्रौ विभूषणं याचितकं कदाचित् ॥ १६४ ॥
 अस्या मुखेनैव विजित्य नित्यस्पर्धी मिलत्कुङ्कुमरोषभासा । प्रसह्य चन्द्रः खलु नह्यमानः
 स्यादेव तिष्ठन्परिवेशपाशः ॥ १६५ ॥ विधोर्विधिर्विम्बशतानि लोपं लोपं कुहूरात्रिषु
 ग्रासि मासि । अभङ्गुरश्रीकमसुं किमस्या मुखेन्दुमस्थापयदेकरोषम् ॥ १६६ ॥ कपोलपत्रा-
 न्मकरात्सकेतुर्भूम्यां जिगीषुर्धनुषा जगन्ति । इहावलम्ब्यास्ति रतिं मनोभू रज्यद्वयस्यो
 भुनाधरेण ॥ १६७ ॥ धिक्तस्य मन्दमनसः कुकवेः कवित्वं यः स्त्रीमुखं तुहिनविम्बसमं
 करोति । भ्रूमङ्गविभ्रमकटाक्षनिरीक्षितानि कोपप्रसादहसितानि कुतः शशाङ्के ॥ १६८ ॥
 चन्द्रं कलङ्करहितं शफरद्वयं च निस्तोयमन्धतमसं च सुगन्धि तन्व्याः । वक्त्रच्छलेन भुवि
 गृष्टवतो विधातुर्वर्ण्येत केन करकौशलमद्भुतं तत् ॥ १६९ ॥ प्रविश झटिति गेहं मा बहि-
 तिष्ठ कान्ते ग्रहणसमयवेला वर्तते शीतरश्मेः । तव मुखमकलङ्कं वीक्ष्य नूनं स राहुर्ग्रसति
 त्वं मुखेन्दुं पूर्णचन्द्रं विहाय ॥ १७० ॥ यदमरशतैः सिन्धोरन्तः कथंचिदुपार्जितं सकलमपि
 तद्वात्रा कान्तामुखे विनिवेशितम् । सुरसुमनसः श्वासामोदे शशी च कपोलयोरमृतमधरे
 निर्यगभूते विषं च विलोचने ॥ १७१ ॥ असावन्तश्चन्द्रिकचनवलीलाब्जयुगलस्तलस्फूर्ज-
 कम्बुर्विलसदलिसंघात उपरि । विना दोषासङ्गं सततपरिपूर्णाखिलकलः कुतः प्राप्तश्चन्द्रो
 तिमलितकलङ्कः सुमुखि ते ॥ १७२ ॥ जगन्नेत्रानन्दं वदनमतुलं पद्मलदृशः कथंकारं पङ्के-

रुहमनुविधातुं प्रभवति । अयं चेदाकाङ्क्षी सह मदनकोदण्डलतया वराको राकेन्दुः कुव-
 लययुगं किं न वहति ॥ १७३ ॥ अनाकाशे चन्द्रः सरसिजदलद्वन्द्वसहितो गृहीतः
 पश्चार्धे कुटिलकुटिलैः सोऽपि तिमिरैः । सुधां मुञ्चत्युच्चैरशनिमथ संमोहजननो किमुत्पा-
 लीयं वदत जगतः कर्तुरुदिता ॥ १७४ ॥ सुधाबद्धग्रासैरुपवनचकोरैरनुसृतां किरञ्ज्योत्स्ना-
 मच्छां नवलवलिपाकप्रणयिनीम् । उपप्राकाराग्रं प्राहिणु नयने तर्कय मनागनाकाशे कोऽयं
 गलितहरिणः शीतकिरणः ॥ १७५ ॥ विना सायं कोऽयं समुदयति सौरभ्यसुभगः किर-
 ञ्ज्योत्स्नाधारामधिधराणितारापरिवृढः । धनुर्धत्ते स्मारं तिरयति विहारं न तमसां निरातङ्कः
 पङ्केरुहयुगलमङ्के नटयति ॥ १७६ ॥ स्मितज्योत्स्नागङ्गातपनतनया श्यामलरुचिः सरस्वत्यो-
 ष्ठाभारुणकिरणसौन्दर्यजयिनी । इमास्तिस्वस्तीर्थाधिप इव मुखे सुभ्रु मिलितास्तवेदं सेवको
 न लभत इहानन्दलहरीम् ॥ १७७ ॥ कोशस्यातितरः स्थितानि परितः पात्राणि दुर्गं जलं
 मन्त्रैर्मण्डलमुज्ज्वलं चिरमधो नीतास्तथा कण्टकाः । इत्याकृष्य शिलीमुखेन रचनां कृत्वा
 तदत्यद्भुतं यत्पद्मेन जिगीषुणापि न जितं मुग्धे त्वदीयं मुखम् ॥ १७८ ॥ आरब्धे दयि-
 तामुखप्रतिसमे निर्मातुमस्मिन्नपि व्यक्तं जन्मसमानमेव मिलितामंशुछटां वर्षति । आत्मद्वेहिणि
 रोहिणीपरिवृढे पर्यङ्कपङ्केरुहः संकोचादथ दुःस्थितस्य न विधेस्तच्छीलमुन्मीलितम् ॥ १७९ ॥
 तानि प्राञ्चिदिनानि यत्र रजनी सेहे तमिस्रापदं सा सृष्टिर्विरराम यत्र भवति ज्योत्स्नामयो
 नातपः । अद्यान्यः समयस्तथाहि तिथयोऽप्यस्या मुखस्योदये हस्ताहस्तिकया हरन्ति
 परितो राकावराकीयशः ॥ १८० ॥ अज्ञातेन्दुपराभवं परिलसद्ब्यालोलनेत्राञ्जनं भ्रा-
 न्तभ्रूलतमैणनाभितिलकं श्रीखण्डपत्रालकम् । बन्धूकाधरसुन्दरं सुरमुनिव्यामोहि वाक्या-
 मृतं त्रैलोक्याद्भुतपङ्कजं वरतनोरास्यं न कस्य प्रियम् ॥ १८१ ॥ (स्मितम्) ॥ काम-
 वाणप्रहारेण मूर्च्छितानि पदे पदे । जीवन्ति युवचेतांसि युवतीनां स्मितामृतैः ॥ १८२ ॥
 समयमानमायताक्ष्याः किञ्चिदभिव्यक्तदशनशोभि मुखम् । असमग्रलक्ष्यकेसरमुच्छ्वसदिव
 पङ्कजं दृष्टम् ॥ १८३ ॥ पुष्पं प्रवालोलहितं यदि स्यान्मुक्ताफलं च स्फुटविद्रुमस्थम् ।
 ततोऽनुकुर्याद्विशदस्य तस्य तामौष्ठपर्यस्तरुचिस्मितस्य ॥ १८४ ॥ यदि प्रसादीकुरुते सुधांशो-
 रेपा सहस्रांशमपि स्मितस्य । तत्कौमुदीनां कुरुते तमेव निमित्त्य देवः सफलं स्वजन्म
 ॥ १८५ ॥ कण्ठः ॥ कण्ठस्य विदधे कान्तिं मुक्ताभरणता तथा । नास्याः स्वभावरस्यस्य
 मुक्ताभरणता तथा ॥ १८६ ॥ असावुद्वेललावण्यरत्नाकरसमुद्भवः । जगद्विजयमङ्गल्यशङ्कः
 कुसुमधन्वनः ॥ १८७ ॥ श्रोत्रपीयूषगण्डूपैः काकलीकलगीतिभिः । कण्ठः कुण्ठितं चातुर्यो
 विपञ्ची पञ्चमध्वनेः ॥ १८८ ॥ अयं त्रयाणां ग्रामाणां निधानं मधुरध्वनिः । रेखात्रय-
 मितीवास्याः सूत्रितं कण्ठकन्दले ॥ १८९ ॥ कण्ठस्य तस्याः स्तनबन्धुरस्य मुक्ताकला-
 पस्य च निस्तलस्य । अन्योन्यशोभाजननाद्भुव साधारणो भूषणभूष्यभावः ॥ १९० ॥

कवित्वगानप्रियवादसत्यान्यस्या विधाता न्यधिताधिकण्ठम् । रेखात्रयन्यासमिषादभीषां
 वासाय सोऽयं विवभाज सीमाः ॥ १९१ ॥ (वाणी) ॥ अमृतद्रवमाधुरीधुरीणां गिर-
 मकर्य कुरङ्गलोचनायाः । मुहुरभ्यसनं कषायकण्ठी कलकण्ठी कुरुते कुहुरुतेन ॥ १९२ ॥
 तस्मिन् तस्याममृतमृतेव प्रजल्पितायामभिजातवाचि । अप्यन्यपुष्टा प्रतिकूलशब्दा श्रोतुर्वि-
 त्तीरिव ताड्यमाना ॥ १९३ ॥ शिरीषकोषादपि कोमलाया वेधा विधायाङ्गमशेषमस्याः ।
 प्रसन्नमर्कः सुकुमारसर्गे समापयद्वाचि मृदुत्वमुद्राम् ॥ १९४ ॥ प्रसूनवाणाद्वयवादिनी सा
 अपि द्विजेनोपनिषत्पिकेन । अस्याः किमास्यद्विजराजतो वा नाधीयते भैक्षमुजा तरुभ्यः
 ॥ १९५ ॥ पङ्काङ्कसद्धानमवेक्ष्य लक्ष्मीमेकस्य विष्णोः श्रयणात्सपत्नीम् । आस्येन्दुमस्या भजते
 किंवाञ्जं सरस्वती तद्विजिगीषया किम् ॥ १९६ ॥ कण्ठे वसन्ती चतुरा यदस्याः सरस्वती वाद-
 ते विपञ्चीम् । तदेव वाग्भूय मुखे मृगाक्ष्याः श्रोतुः श्रुतौ याति सुधारसत्वम् ॥ १९७ ॥ बाहू ॥
 विधावाहुपाशस्य कुतोऽयमपरो विधिः । जीवयत्यर्पितः कण्ठे मारयत्यपवर्जितः ॥ १९८ ॥
 अन्तर्द्वारलंकारैरुपेतमतिकोमलम् । सुवृत्तं काव्यवद्वेजे तद्वाहुलतिकाद्वयम् ॥ १९९ ॥
 अले एव दोल्लेखे यदि चञ्चलचक्षुषः । अमुग्धाभ्यो मृणालीभ्यः कथमाजहृतुः श्रियम्
 ॥ २०० ॥ बाहू तस्याः कुचाभोगनिरुद्धान्योन्यदर्शनौ । मन्त्रितं कथमेताभ्यां मृणालीकी-
 लुण्ठनम् ॥ २०१ ॥ बाहू प्रियाया जयतां मृणालं द्वन्द्वे जयो नाम न विस्मयोऽस्मिन् ।
 जैस्तु तच्चित्रममुष्य भग्नस्यालोक्यते निर्व्यथनं यदन्तः ॥ २०२ ॥ अजीयतावर्तशुभंयु-
 ग्म्यां दोभ्यां मृणालं किमु कोमलाभ्याम् । निःसूत्रमास्ते घनपङ्कमृत्सु मूर्तासु नाकीर्तिषु
 प्रियमग्रम् ॥ २०३ ॥ करौ ॥ कुसुमायुधकोदण्डे हस्तौ विस्तीर्णचक्षुषः । अशोकपल्लवा-
 वाणां प्रतिहस्तत्वमागतौ ॥ २०४ ॥ नाहं धार्यमधीराक्षि मुखेन्दोः संमुखं त्वया । इतीव
 मेलापद्येन करेऽस्याः कान्तिरर्पिता ॥ २०५ ॥ अस्याः करस्पर्शनगर्धिर्ऋद्धिर्बालत्वमा-
 नसु पल्लवो यः । भूयोऽपि नामाधरसाम्यगर्वं कुर्वन्कथं वास्तु न स प्रवालः ॥ २०६ ॥
 अथैव सर्गाय भवत्करस्य सरोजमृष्टिर्मम हस्तलेखः । इत्याह धाता हरिणेशणायां किं
 हस्तलेखीकृतया तयास्याम् ॥ २०७ ॥ मुग्धे प्रतारयसि किं कुमुमानि हर्तुमेतान्यशोकवि-
 त्तस्य कुतूहलेन । अस्यैव तन्वि नवपल्लवडम्बरेषु त्वं हारयिष्यसि न तु स्वयमेव पाणी
 ॥ २०८ ॥ (कङ्कणम्) ॥ गौराङ्ग्या भुजलावण्यमीलितं हेमकङ्कणम् । कण्ठाश्लेषे वय-
 नापिः काठिन्यादन्वमीयत ॥ २०९ ॥ प्रकोष्ठबन्धे विम्बोष्ठयास्तस्याः काञ्चनकङ्कणम् ।
 ललितं हस्ते हेमाब्जस्येव राजते ॥ २१० ॥ सौवर्णकङ्कणश्रेण्या माति तद्वाहुक-
 त्तौ । तूणचम्पकमौर्व्येव पुष्पचापेन वेष्टिता ॥ २११ ॥ सहेमकटकं धत्ते सा करं पद्म-
 त्तम् । पद्मिनीवल्लभस्येव मूले वेष्टितमंशुना ॥ २१२ ॥ हस्ते चकास्ति बालायास्तस्याः
 मृणमालिका । मनः कुरङ्गबन्धाय पाशालीव मनोभुवः ॥ २१३ ॥ कृशाङ्ग्याः कुच-

भारेण दूरमुत्सारितौ भुजौ । वहतः कलहायेव वाचालां वलयावलिम् ॥ २१४ ॥ न्यस्ता-
 नि दन्तवलयानि करे कदाचित्तानीन्दुखण्डघटितानिति मे वितर्कः । अस्या निसर्गमृदुपा-
 णिसरोजमेषामामोचने झटिति यन्मुकुलीवभूव ॥ २१५ ॥ (हस्तरेखा) ॥ आपूरेखां
 चकारास्याः करे द्वाधीयसीं विधिः । शौण्डीर्यगर्वनिर्वाहप्रत्याशां च मनोभुवः ॥ २१६ ॥
 अङ्गुल्यः ॥ सुदीर्घा रागशालिन्यो बहुपर्वमनोहराः । तस्या विरेजुरङ्गुल्यः कामिनां संकथा
 इव ॥ २१७ ॥ रज्यन्नखस्याङ्गुलिपञ्चकस्य मिषादसौ हैङ्गुलपद्मतूणे । हैमैकपुङ्खास्ति वि-
 शुद्धपर्वा प्रियाकरे पञ्चशरी स्मरस्य ॥ २१८ ॥ (मुद्रिका) ॥ अङ्गुलीषु कुरङ्गाक्ष्याः
 शोभते मुद्रिकावलिः । प्रोतेव बाणैः पुष्पेषोः सूक्ष्मलक्ष्यपरंपरा ॥ २१९ ॥ स्तनौ ॥
 मृदङ्गि कठिनौ तन्वि पीनौ सुमुखि दुर्मुखौ । अत एव बहिर्यातौ हृदयात्ते पयोधरौ ॥ २२० ॥
 तन्वङ्ग्याः स्तनयुग्मेन मुखं न प्रकटीकृतम् । हाराय गुणितं स्थानं न दत्तमिति लज्जया
 ॥ २२१ ॥ यन्न भाति तदङ्गेषु लावण्यमिति संभृतम् । पिण्डीकृतमुरोदेशे तत्पयोधरतां
 गतम् ॥ २२२ ॥ स्वयंभूः शंभुरम्भोजलोचने त्वत्पयोधरः । नखेन कस्य धन्यस्य चन्द्र-
 चूडो भविष्यति ॥ २२३ ॥ अविवेकि कुचद्वन्द्वं हन्तु नाम जगन्नयम् । श्रुतिप्रणयिनोर-
 क्ष्णोरयुक्तं जनमारणम् ॥ २२४ ॥ प्रायश्चित्तं न गृह्णीतस्तन्वङ्ग्याः पतितौ स्तनौ । अत
 एव तयोः स्पर्शो लोकोऽयं शिथिलादरः ॥ २२५ ॥ पयोधरघनीभावस्तावदम्बरमध्यगः ।
 आश्लेषोपगमस्तत्र यावच्चैव प्रवर्तते ॥ २२६ ॥ भाति निर्विवरे तस्याश्चित्रं कुचयुगान्तरे ।
 क्रीडाकुण्डलितोच्चण्डकोदण्डः कुसुमायुधः ॥ २२७ ॥ कुचद्वये चकोराक्षी चिबुकप्रान्तचु-
 म्बिनि । नमोक्तिषु न शक्नोति स्थातुं लज्जानतानना ॥ २२८ ॥ शङ्के तच्चित्तमङ्गेशसाध्यं
 कुसुमधन्वनः । काठिन्यं बहिरेवास्याः स्तनाभ्यां येन धारितम् ॥ २२९ ॥ सा स्तनाङ्ग-
 लिबन्धेन मन्मथं प्रथमागतम् । करोतीवोन्मुखं बाला बान्धवं यौवनश्रियः ॥ २३० ॥
 अस्त्यप्रतिसमाधेयं स्तनद्वन्द्वस्य दूषणम् । स्फुटतां कञ्चुकानां यन्नायात्यावरणीयताम्
 ॥ २३१ ॥ कुम्भौ सदम्भौ करिणां कलशौ मन्दकौशलौ । चक्रवाकौ वराकौ च तदीय-
 कुचयोः पुरः ॥ २३२ ॥ मुखेन्दुचन्द्रिकापूरष्टाव्यमानौ पुनः पुनः । शीतभीताविनान्योन्यं
 तस्याः पीडयतः स्तनौ ॥ २३३ ॥ तत्कुचौ चरतः किञ्चिन्नूनं मनसिजव्रतम् । नित्योन्मुखौ
 यदासाते मौलिरत्नस्य भास्वतः ॥ २३४ ॥ सा धारयत्यधीराक्षी दुर्वहं स्तनमण्डलम् ।
 गर्वपर्वतमारूढाश्चित्रं कुसुमकार्मुकः ॥ २३५ ॥ तस्यास्तुङ्गस्तनच्छाया चकास्ति त्रिवलीतटे ।
 लीना तिमिरलेखेव वदनेन्दोरगोचरे ॥ २३६ ॥ स्वकीयं हृदयं भिच्वा निर्गतौ यौ पयो-
 धरौ । हृदयस्यान्यदीयस्य भेदने का कृपा तयोः ॥ २३७ ॥ अल्पं निर्मितमाकाशमना-
 लोच्यैव वेधसा । इदमेवंविधं भावि भवत्याः स्तनमण्डलम् ॥ २३८ ॥ उच्छ्वसन्मण्डलप्रा-
 न्तरेखमावद्धकुङ्कुलम् । अपर्याप्तमुरोवृद्धेः शंसत्यस्याः स्तनद्वयम् ॥ २३९ ॥ पटविघटितमपि

कुचतटमकपटमनसः कुरङ्गनयनायाः । मणिमवमयूखपटली पटलीनतया न सम्यगालोचि
॥ २४० ॥ प्रतिपक्षो यदि वक्षोरुहपरिणाहः कुरङ्गनयनायाः । आकाशवासतपसः श्रीफ-
लविफलस्तवायासः ॥ २४१ ॥ चञ्चत्काञ्चनरौलावस्या वक्षोरुहौ तन्व्याः । नो चेत्ताव-
विहृदा कथमनिमिषतां मजेत मे दृष्टिः ॥ २४२ ॥ करतलयुगपरिणद्धे कुचकलशे कुङ्कु-
मरूपे तस्याः । सिन्दूरिते करिपतेः कुम्भे नक्षत्रमालेव ॥ २४३ ॥ काठिण्यमङ्गैरखिलैर्नि-
स्तं कुचौ युवत्याः शरणं जगाम । अधः पतिष्याव इतीव भीत्या न शक्नुवस्तावपि हातु-
तेत् ॥ २४४ ॥ दिवानिशं वारिणि कण्ठदग्ने दिवाकराराधनमाचरन्ती । वक्षोजतास्थै
किमु पद्मलाक्ष्यास्तपश्चरत्यम्बुजपङ्क्तिरेषा ॥ २४५ ॥ अन्योन्यमुत्पीडयदुत्पलाक्ष्याः स्तन-
र्यं पाण्डु तथा प्रवृद्धम् । मध्ये यथा श्याममुखस्य तस्य मृणालसूत्रान्तरमप्यलभ्यम्
॥ २४६ ॥ किं नर्मदाया मम सेयमस्या दृश्यामितो बाहुलतामृणाली । कुचौ किमुत्तस्थतु-
त्तरीपे स्मरोष्मशुष्यत्तरवालयवारः ॥ २४७ ॥ तालं प्रमु स्यादनुकर्तुमेतावुत्थानसुस्थौ
प्रति न तावत् । परं च नाश्रित्य तरुं महान्तं कुचौ कृशाङ्गचाः स्वत एव तुङ्गौ ॥ २४८ ॥
एतकुचस्पर्धितया घटस्य ख्यातस्य शास्त्रेषु निदर्शनत्वम् । तस्माच्च शिल्पान्मणिकादिकारी
मिद्विनामाजनि कुम्भकारः ॥ २४९ ॥ निःशङ्कसंकोचितपङ्कजोऽयमस्यामुदीतो मुखमिन्दु-
विवः । चित्रं तथापि स्तनकोकयुग्मं न स्तोकमप्यञ्चति विप्रयोगम् ॥ २५० ॥ आभ्यां
द्व्याभ्यामिभकुम्भयोः श्रीरादीयतेऽसावनयोः क्व ताभ्याम् । मयेन गोपायितमौक्तिकौ तौ
व्यक्तमुक्ताभरणाविमौ यत् ॥ २५१ ॥ कराग्रजाग्रच्छतकोटिरर्थी ययोरिमौ तौ तुलये-
कुचौ चेत् । सर्वं तदा श्रीफलमुन्मदिष्णु जातं वटीमप्यधुना न लब्धम् ॥ २५२ ॥ मध्यं
मूल्यं यदीदमीयं वेधा न दध्यात्कमनीयमंशम् । केन स्तनौ संप्रति यौवनेऽस्याः
प्रेमदन्यप्रतिमाङ्गदीप्तेः ॥ २५३ ॥ नयननीरज किं भवता कृतं मुखशशीवदयं वपुराश्रितः ।
पति वचो वितरीतुमिवोन्मुखं वरतनोः स्तनचक्रयुगं बभौ ॥ २५४ ॥ बदरामलकाप्रदाडिमा-
गमपहृत्य श्रियमुन्नतौ क्रमेण । अधुना हरणे कुचौ यतेते दयिते ते करिशिवकुम्भलक्ष्म्याः
॥ २५५ ॥ जम्बीरश्रियमतिलङ्घ्य लीलयैव व्यानम्रीकृतकमनीयहेमकुम्भौ । नीलाम्बोरुह-
यनेऽधुना कुचौ ते स्पर्धेते किल कनकाचलेन सार्धम् ॥ २५६ ॥ शुकीचञ्चूत्खातच्छवि फलयुगं
यौवनतरोरयः शङ्कुक्षुण्णं मदनकरिणः कुम्भयुगलम् । समुद्राम्भोगोर्यामृतकलशयुग्मं सुकृ-
तेनः कुचद्वन्द्वं तन्व्या नवनखपदाङ्गं विजयते ॥ २५७ ॥ कुचावस्याः कामद्विपकलमकु-
पाविति परे वदन्त्यन्ये वक्षः सदसि कमले काञ्चनघटौ । ममायं सिद्धान्तः स्फुरति
यनेन त्रिजगतीं विनिर्जित्यन्युब्जीकृतमिव निजं दुन्दुभियुगम् ॥ २५८ ॥ जम्बीरं वा
अमलमुकुलं हेमगुच्छं यथेच्छं मङ्गल्यं वा कलयतु जनो भूपतेर्मनमथस्य । एतद्वन्द्वं कल-
पितं मतिर्ममकीना नवीना केनाप्यस्या हृदि विनिहितं मनमथानन्दकन्दम् ॥ २५९ ॥

पुष्पेधोरभिषेकहेमकलशौ हारप्रभावाहिनीचक्राह्वौ मदनोन्मदद्विपपतेः कुम्भौ रतेः कन्दुकौ ।
 कन्दौ बाहुमृणालिकायुगलयोर्लीलालतासत्फलं नव्यौ रत्नसमुद्रकौ वहति सा लावण्यपूर्णौ
 स्तनौ ॥ २६० ॥ यूनां मोहमहाफलप्रसविनीं नाभ्यालवालोत्थितां सेकुं लोमलतां मुक्तामृ-
 तनिधेर्लावण्यनामामृतम् । नेप्यन्सारणिकां विभज्य कृतवान्कूटद्वयं पार्श्वयोः पञ्चेपुस्तद्विदं
 पयोधरयुगं लोकाः समाचक्षते ॥ २६१ ॥ उद्भिन्नं किमिदं मनोभवनृपक्रीडारविन्दद्वयं
 सूते तत्कथमेकतः किल लसद्गोमावलीनालतः । चक्रद्वन्द्वमिदं क्षमं तदपि न स्यातुं मुखे-
 न्दोः पुरो लावण्याम्बुनि मग्नयौवनगजस्यावैमि कुम्भद्वयम् ॥ २६२ ॥ उद्भेदं प्रतिपद्य
 पक्वदरीभावं समेत्य क्रमात्पुंनागाकृतिमाप्य पूगपदवीमारुह्य विल्वश्रियम् । लब्ध्वा ताल-
 फलोपमां च ललितामासाद्य भूयोऽधुना चञ्चत्काञ्चनकुम्भजृम्भणमिमावस्याः स्तनौ विभ्रतः
 ॥ २६३ ॥ रत्याप्तप्रियलाब्धने कठिनतावासे रसालिङ्गिते प्रह्लादैकरसे क्रमादुपचिते
 भूभृद्वृत्त्वापहे । कोकस्पर्धिनि भोगभाजिजनिनितानङ्गे खलीनोन्मुखे भाति श्रीरमणावतारद-
 शकं वाले भवत्याः स्तने ॥ २६४ ॥ (कञ्चुकी) ॥ उपरि पीनपयोधरपातितापरकुटीव
 मनोभवभूपतेः । विजयिनस्त्रिपुरारिजिगीषया तव विराजति मामिनि कञ्चुकी ॥ २६५ ॥
 (हारः) ॥ घटीयन्त्रायते हारो नाभिकूपे मृगीदृशः । संसेक्तुमिव लावण्यपयसा यौवमद्रुमम्
 ॥ २६६ ॥ हारः कुरङ्गशावाक्ष्या राजति स्थूलमौक्तिकः । नाभिलावण्यपानीयघटीयन्त्र-
 गुणोपमः ॥ २६७ ॥ मातङ्गकुम्भसंसर्गजातपातकशङ्कया । स्नातीव मुक्तहारोऽस्याः स्फुर-
 त्कान्तिगले जले ॥ २६८ ॥ मणिहारलता विभाति तन्व्याः स्तनसिंहासनसीमि तस्यि-
 वांसम् । अभिषेक्तुमनङ्गदेवराजं गलशङ्खाद्रलितेव दुग्धधारा ॥ २६९ ॥ ग्रीवाद्भुतैवावदु-
 शोभितापि प्रसाधिता माणवकेन सेयम् । आलिङ्ग्यतामप्यवलम्बमाना सरूपताभागखिलो-
 र्ध्वकाया ॥ २७० ॥ स्तनातटे चन्दनपङ्क्तिरेऽस्या जातस्य यावद्युवमानसानाम् । हारा-
 वलीरत्नमयूखधारार्काराः स्फुरन्ति स्वलनस्य रेखाः ॥ २७१ ॥ निबिडानुषक्तकुचकोकदं-
 पतीमुखतारकापरिवृढेन शासितुम् । अवतारितेव निजतारकावली हरिणीदृशः स्फुरति हार-
 वल्ली ॥ २७२ ॥ एकावलीकलितमौक्तिककैतवेन तन्व्याः समुन्नतपयोधरयुग्मसेवाम् ।
 चक्रुर्मनांसि यमिनामतिनिर्मलानि कंदर्पमुक्तशरपातकृतान्तराणि ॥ २७३ ॥ मुक्तावली
 स्मरविदाहविपाण्डुमूले नद्धा चकास्ति जितकम्बुनि कण्ठकाण्डे । निश्चिन्वती मृगदृशो
 वदजं मृगाङ्गं नक्षत्रपङ्क्तिरिव संपतिता नभस्तः ॥ २७४ ॥ मध्यदेशः ॥ युक्तं मध्ये कृशा
 तन्वी कार्मुकीकरणाय यत् । अत्रैव कुसुमास्त्रेण पीड्यते श्लिष्टमुष्टिना ॥ २७५ ॥ स्तनौ
 भारार्पणव्यग्रौ काञ्ची कलकलोन्मुखी । कस्यां दिशि न मध्यस्य तस्याः काश्च्यं सहे-
 तुकम् ॥ २७६ ॥ स्मरमानसिकसमस्यात्स्यास्तनिमा निरवधिर्मध्यः । श्रीरेव पूरयति
 यां न गिरां देवी न चापि गुरुरस्याः ॥ २७७ ॥ वयःप्रकर्षादुपचीयमानस्तनद्वय-

स्योद्धहनश्रमेण । अत्यन्तकाश्यं वनजायताक्ष्या मध्यो जगामेति ममैष तर्कः ॥ २७८ ॥
 स्फुटमसदवलग्रं तन्नि निश्चिन्वते ते तदनुपलभमानास्तर्कयन्तोऽपि लोकाः । कुचगि-
 त्तिरयुग्मं यद्विनाधारमास्ते तदिह मकरकेतोरिन्द्रजालं प्रतीमः ॥ २७९ ॥ नाभिः ॥
 मध्ये समासलावण्यसारे सर्गे मृगीदृशः । अपूरयित्वेव गतो नाभिरन्ध्रं चतुर्मुखः ॥ २८० ॥
 कुचकुम्भौ समालम्ब्य तरन्ती कान्तिनिम्नगाम् । भ्रमादितस्ततो दृष्ट्वा दृष्टिर्नाभौ निमज्जति
 ॥ २८१ ॥ स्तनौ तुङ्गौ समारूढे चापन्यस्तभरे स्मरे । कोदण्डाटनिमुद्रेव जाता नाभी नतभ्रुवः
 ॥ २८२ ॥ उरोजवच्चक्रमनोजरूपा केशावलीव भ्रमराजिता वा । संगीतवत्सत्पुटभेददृष्ट्या
 विद्येत नाभीसरसी मृगाक्ष्याः ॥ २८३ ॥ वलित्रयम् ॥ एकमेव बलिं वध्वा जगाम हरि-
 रत्नतिम् । तन्व्यास्त्रिवलिवन्धेऽपि सैव मध्यस्य नम्रता ॥ २८४ ॥ स्तनमाराय मध्येन
 त्रिवलिव्याजतः कृता । तस्याः शङ्कितभङ्गेन भ्रूमङ्गानामिवावलिः ॥ २८५ ॥ तदीयत्रि-
 वलीमार्गसोपानारोहणश्रमः । अनङ्गत्वादनङ्गस्य जातो रत्येकगोचरः ॥ २८६ ॥ परिहृत्य
 दुरारोहं तस्याः स्तनतटं कृता । कंदर्परथसंचारमार्गालीव वलित्रयी ॥ २८७ ॥ दरिद्र-
 मुदं दृष्ट्वा चक्रे लावण्यपूर्णयोः । पन्थानं स्तनयोस्तस्यास्त्रिवलीविषमं विधिः ॥ २८८ ॥
 राजति त्रिवली तस्याः स्तनभारोन्नतिक्रमात् । उपर्युपरि जातेव हारमुद्रापरंपरा ॥ २८९ ॥
 मध्यत्रिवलीत्रिपथे पीवरकुचचत्वरे च चपलदृशाम् । छलयति मदनपिशाचः पुरुषं हि मना-
 ग्निं स्खलितम् ॥ २९० ॥ मध्येन सा वेदिविलग्रमध्या वलित्रयं चारु बभार बाला ।
 आरोहणार्थं नवयौवनेन कामस्य सोपानमिव प्रयुक्तम् ॥ २९१ ॥ अनन्यसाधारणकान्ति-
 कान्ततनोरमुष्याः किमु मध्यदेशः । जगन्नयी जन्मभृतां निषण्णा चित्तावलीयं त्रिवली-
 मिषेण ॥ २९२ ॥ मध्यात्समानीय सुसारभागं वक्षोजमुत्पादयिता विधाता । अतिप्रयत्ना-
 त्रिवलीमिषेण सोपानवर्त्मत्रितयं चकार ॥ २९३ ॥ मत्वा चापं शशिमुखि निजं मुष्टिना
 पुष्पधन्वा तन्वीमेनां तव तनुलतां मध्यदेशे बभार । यस्मादत्र त्रिभुवनवशीकारमुद्रानुकारा-
 तिस्रो भान्ति त्रिवलिकपटादङ्गुलीसंधिरेखाः ॥ २९४ ॥ रोमावलिः ॥ नाभिरन्ध्रं प्रवि-
 ष्यास्याः श्यामला रोमवल्ली । त्रस्ता तिमिरलेखेव मेखलामणिकान्तितः ॥ २९५ ॥ भाति
 रोमावली तस्याः पयोधरभरोन्नतौ । जाता रत्नशलाकेव श्रोणिवैदूर्यभूमितः ॥ २९६ ॥
 नाभिसङ्गेन गौराङ्ग्याः शोभते रोममञ्जरी । कंदर्पहेमकटकाच्छाक्षाधारेव निर्गता ॥ २९७ ॥
 नाभीवलयसंबद्धा रोमाली भाति सुभ्रुवः । सहिता निगडेनेव शृङ्खला स्मरदन्तिनः ॥ २९८ ॥
 रोमावली विलासिन्याः प्रविष्टा नाभिमण्डलम् । कियद्नाम्भीर्यमत्रेति तात्पर्यमिव विभ्रती
 ॥ २९९ ॥ लिखन्त्याः कामसाम्राज्यशासनं यौवनश्रियः । गलितेव मषीधारा रोमाली
 नाभिगोलकात् ॥ ३०० ॥ जाने रात्रिषु तन्मध्ये ददाति शनकैः पदम् । गम्भीरनाभिकु-
 रप्रवेशाराङ्ग्या स्मरः ॥ ३०१ ॥ कुचदुर्गराजधान्योर्मध्ये मार्गं मृगीदृशो मदनः । किम-

कृत नाभीवापीमपि रोमालीतमालवनरेखा ॥ ३०२ ॥ तस्याः प्रविष्टा नतनाभिरन्ध्रं रराज
 तन्वी नवरोमराजिः । नीवीमतिक्रम्य सितेतरस्य तन्मेखलामध्यमणोरिवार्चिः ॥ ३०३ ॥
 गौरीव पत्या सुभगा कदाचित्कर्त्रीयमप्यर्धतनूसमस्याम् । इतीव मध्ये निदधे विधाता रोमा-
 वलीमेचकसूत्रमस्याः ॥ ३०४ ॥ रोमावलीरज्जुमुरोजकुम्भौ गम्भीरमासाद्य च नाभिकूपम् ।
 मद्दृष्टितृष्णा विरमेद्यादि स्यान्नैषां बतैषा सिचयेन गुप्तिः ॥ ३०५ ॥ उन्मूलितालानविला-
 भनाभिश्छिन्नस्खलच्छृङ्खलरोमदामा । मत्तस्य सेयं मदनद्विपस्य प्रस्वापवप्रोच्चकुचास्तु
 वास्तु ॥ ३०६ ॥ रोमावलिभ्रुकुसुमैः स्वमौर्वीचापेषुभिर्मध्यललाटमूर्ध्नि । व्यस्तैरपि स्थासु-
 भिरेतदीयैर्जैत्रः स चित्रं रतिजानिवीरः ॥ ३०७ ॥ गम्भीरनाभिहृदसंनिवेशे रराज
 तन्वी नवरोमराजिः । मुखेन्दुभीतस्तनचक्रवाकद्वन्द्वोज्झिताः शैवलमञ्जरीव ॥ ३०८ ॥
 स्वर्णावदातद्युतिकायकाण्डे संपूर्णपीयूषमयूखमुख्यः । एणीदृशः पृष्ठविलम्बिवेणौबिम्बः पुरो
 राजति रोमराजी ॥ ३०९ ॥ पयोधरस्तावदयं समुन्नतो रसस्य दृष्टिः सविधे भविष्यति ।
 अतः समुद्रच्छति नाभिरन्ध्रतो विसारि रोमालिपिपीलिकावलिः ॥ ३१० ॥ गम्भीरनाभीहृ-
 दपार्श्ववर्तिनी विराजते लोमतती मृगीदृशः । मुखारविन्दस्य रसाभिलाषिणी द्विरे-
 फपङ्क्तिश्चलितेव नीरवा ॥ ३११ ॥ समुदितकुचकुम्भमङ्गनाया हृदयमनङ्गमनङ्गजोऽधि-
 शेते । तदखिलपदबन्धनाय रोमावलिरिह शृङ्खलिका विलोक्यते यत् ॥ ३१२ ॥ दत्तं मया
 पदमिदं नवयौवनाय त्वं सत्वरं कचन शैशव साधयेति । कामस्य हस्तलिखिताक्षरमालिकेव
 रोमावली विजयते जलजेक्षणायाः ॥ ३१३ ॥ नाभीबिलान्तरविनिर्गतपद्मगीयं संप्रस्थिता
 नयनखञ्जनभक्षणाया । नासामुदीक्ष्य गरुडभ्रममुद्रहन्ती गुप्तेव पीनकुचपर्वतयोरधस्तात्
 ॥ ३१४ ॥ अतिबहुतरलज्जा शृङ्खलाबद्धपादो मदननृपतिवाहो यौवनोन्मत्तहस्ती । प्रक-
 टितकुचकुम्भो लोमराजीकरेण पिबति सरसि नाभीमण्डलाख्ये पयांसि ॥ ३१५ ॥ अमु-
 र्मिच्छावण्यामृतसरसि नूनं मृगदृशः स्मरः शर्वश्लुष्टः पृथुजघनभारे निपतितः । यदङ्गाङ्गा-
 राणां प्रशमपिशुना नाभिकुहरे शिखा धूमस्येयं परिणमति रोमावलिमिषात् ॥ ३१६ ॥
 उत्तुङ्गस्तनपर्वतादवतरद्भजेव हारावली रोमाली नवनीलनीरजरुचिः सेयं कलिन्दात्मजा ।
 जातं तीर्थमिदं सुपुण्यजनकं यत्रानयोः संगमश्चन्द्रो मज्जति लाञ्छनापहतये नूनं नखाङ्क-
 च्छलात् ॥ ३१७ ॥ उत्तुङ्गस्तनभार एष तरले नेत्रे चले भ्रूलते रागान्धेषु तदोष्ठपञ्चमिदं
 कुर्वन्तु नाम व्यथाम् । सौभाग्याक्षरपङ्क्तिरेव लिखिता पुष्पायुधेन स्वयं मध्यस्थापि करोति
 तापमधिकं रोमावली केन सा ॥ ३१८ ॥ पृष्ठभागः ॥ अस्याः खलु ग्रन्थिनिबद्धकेशम-
 ङ्गीकदम्बप्रतिबिम्बवेशात् । स्मरप्रशस्ती रजताक्षरेयं पृष्ठस्थलीहाटकपट्टिकायाम् ॥ ३१९ ॥
 नितम्बः ॥ तन्नितम्बस्य निन्दन्ती दृष्टिं परिजनाङ्गनाः । काञ्चीनवनवग्रन्थिग्रथनेन कद-
 र्थिताः ॥ ३२० ॥ नितम्बबिम्बं बिम्बोष्ठी चन्द्रकान्तशिलाघनम् । धत्ते कंदर्पदोःस्तम्भप्र-

शक्तिफलकोपमम् ॥ ३२१ ॥ विस्तारिणा मुहुस्तस्याः श्रोणीविम्बेन पीडिता । वृष्टिता
 वृष्टितास्मीति पूत्करोतीव मेखला ॥ ३२२ ॥ अपर्याप्तभुजायामः सखेदोऽस्याः सखीजनः ।
 श्रोण्यां कथंचित्कुरुते रशनादामबन्धनम् ॥ ३२३ ॥ नितम्बगौरवेणासौ गौराङ्गी खिद्यते
 दृढम् । हारयत्यपरिस्पन्दा कन्दुकं क्रीडितेषु यत् ॥ ३२४ ॥ स कथं न स्पृहणीयो विष-
 रतैस्तन्नितम्बविन्यासः । शान्तात्मनापि विहितं विश्वसृजा गौरवं यत्र ॥ ३२५ ॥ पृथु-
 र्बलतन्नितम्बकृन्मिहिरस्यन्दनशिल्पशिक्षया । विधिरैककचक्रचारिणं किमु निर्मित्सति मा-
 न्यं रथम् ॥ ३२६ ॥ चक्रेण विश्वं युधि मत्स्यकेतुः पितुर्जितं वीक्ष्य सुदर्शनेन । जगज्जि-
 नीषन्त्यमुना नितम्बद्वयेन किं दुर्लभदर्शनेन ॥ ३२७ ॥ रोमावली दण्डनितम्बचक्रे गुणं च
 लवण्यजलं च बाला । तारुण्यमूर्तेः कुचकुम्भकर्तुर्विभर्ति शङ्के सहकारि चक्रम् ॥ ३२८ ॥
 (काञ्ची) ॥ बद्धा मणिमयकाञ्ची तस्याः परिणाहशालिनि नितम्बे । पङ्क्तिरिव सारसानां
 सुसारितः पुलिनमण्डलाभोगे ॥ ३२९ ॥ काञ्चीगुणैर्विरचिता जघनेषु लक्ष्मीर्लब्धस्थितिः
 सनतटेषु च रत्नहारैः । नो भूषिता वयमितीव नितम्बिनीनां काञ्चीनिरगलमधार्यत मध्य-
 गौः ॥ ३३० ॥ जघनम् ॥ तस्याः पद्मपलाशाक्ष्यास्तन्व्यास्तज्जघनं घनम् । दृष्टं सखि-
 र्ध्याभिस्ताः पुंभावं मनसा ययुः ॥ ३३१ ॥ अनङ्गरङ्गपीठोऽस्याः शृङ्गारस्वर्णविष्टरः ।
 लवण्यसारसंघातः सा घना जघनस्थली ॥ ३३२ ॥ तदीयजघनाभोगगरिमा विस्मयास्प-
 दम् । दूरपाती षष्टकोऽभूद्येनानङ्गस्य साङ्गना ॥ ३३३ ॥ वपुरनुपमं नाभेरूर्ध्वं विधाय
 मृगीदृशां ललितललितैरङ्गन्यासैः पुरा रमसादिव । तदनु सहसा खिन्नेनेव प्रजापतिना भृशं
 धुलधुला स्थूलस्थूला कृता जघनस्थली ॥ ३३४ ॥ मदनमन्दिरम् ॥ अङ्गेन केनापि
 विजेतुमस्या गवेष्यते किं चलपत्रपत्रम् । न चेद्विशेषादितरच्छेदस्यस्तस्यास्तु कम्पस्तु कुतो
 मयेन ॥ ३३५ ॥ गौरवर्णवनितावराङ्गके रेजुरुत्थिततनूरुहाङ्कुराः । तर्पणाय मदनस्य वेधसा
 तर्णशुक्तिनिहितास्तिला इव ॥ ३३६ ॥ ऊरू ॥ मन्ये तदूरू संभाव्य हस्तसर्वस्वहा-
 रिणौ । वहन्त्यस्पृश्यताहेतोर्मातङ्गत्वं मतङ्गजाः ॥ ३३७ ॥ लम्बिताः कदलीस्तम्भास्तदू-
 रूभ्यां पराभवम् । अत्यन्तमृदुभिर्लब्धो जडैः क्व जयडिण्डिमः ॥ ३३८ ॥ ऊरुः कुरङ्गक-
 दशश्चलचेलालो भाति । सपताकः कनकमयो विजयस्तम्भः स्मरस्येव ॥ ३३९ ॥
 तरुमूरुयुगेण सुन्दरी किमु रम्भां परिणाहिना परम् । तरुणीमपि जिष्णुरेव तां धनदापत्य-
 तपःफलस्तनीम् ॥ ३४० ॥ रम्भापि किं चिद्व्यति प्रकाण्डं न चात्मनः स्वेन न चैतदूरू ।
 तस्यैव येनोपरि सा दधाना पत्राणि जागर्त्यनयोर्भ्रमेण ॥ ३४१ ॥ विधाय मूर्धानमधश्चरं
 चेन्मुञ्चेत्तपोभिः स्वमसारभावम् । जाज्यं च नाञ्चेत्कदली बलीयस्तदा यदि स्यादिदमूरु-
 चारुः ॥ ३४२ ॥ ऊरुप्रकाण्डद्वितयेन तस्याः करः पराजीयत वारणीयः । युक्तं ह्रिया
 कण्डलनच्छलेन गोपायति स्वं मुखपुष्करं सः ॥ ३४३ ॥ अस्यां मुनीनामपि मोहमूहे भृगु-

महान्यत्कुचशैलशीली । नानारदाह्लादि मुखं श्रितोरुर्व्यासो महाभारतसर्गयोग्यः ॥३४४॥
 पश्यन्हतो मन्मथबाणपातैः शक्तो विधातुं न निमील्य चक्षुः । ऊरू विधात्रा हि कथं कृतौ
 तौ विन्यासवत्याः सुमतेर्वितर्कः ॥ ३४५ ॥ नागेन्द्रहस्तास्त्वचि कर्कशत्वादेकान्तशैत्यात्क-
 दलीविशेषाः । लब्ध्वापि लोके परिणाहि रूपं जातास्तदूर्वरूपमानबाह्याः ॥ ३४६ ॥
 कदली कदली करमः करमः करिराजकरः करिराजकरः । भुवनत्रितयेऽपि विभार्ति तुला-
 मिदमूरुयुगं न चमूरुदृशः ॥ ३४७ ॥ जङ्घे ॥ जङ्घे तदीये संतापं यज्जनस्यानुरागिणः ।
 जनयांचक्रतुस्तीव्रं तत्र हेतुर्विलोमता ॥ ३४८ ॥ हेममञ्जीरमालाभ्यां भाति जङ्घालताद्व-
 यम् । लावण्यशाखिनः स्थानं कुङ्कुमेनेव वेष्टितम् ॥ ३४९ ॥ वृत्तानुपूर्वे च न चातिदीर्घे
 जङ्घे शुभे सृष्टवतस्तदीये । शेषाङ्गनिर्माणविधौ विधातुर्लावण्य उत्पाद्य इवास यत्नः ॥३५०॥
 क्रमोद्गता पीवरताधिजङ्घं वृक्षाधिरूढिं विदुषी किमस्याः । अपि भ्रमीभङ्गिभिरावृताङ्गं वासो
 लतावेष्टितकप्रवीणम् ॥ ३५१ ॥ चरणौ ॥ अमूल्यस्य मम स्वर्णतुलाकोटिद्वयं कियत् ।
 इति कोपादिवाताम्रं पादयुग्मं मृगीदृशः ॥ ३५२ ॥ जाग्रतः कमलाच्छर्मा यज्जग्राह तद-
 द्रुतम् । पादद्वन्द्वस्य मत्तेभगतिस्तेये तु का स्तुतिः ॥ ३५३ ॥ स्तनभारोऽत्र वक्त्रेन्दुचन्द्रि-
 कावरणं मम । इति तत्पादयोर्लज्जा वेद्वि प्राङ्गणपद्मिनी ॥ ३५४ ॥ अत्यपूर्वस्य रागस्य
 पूर्वपक्षाय पल्लवाः । पद्मानि पादयुग्मस्य प्रत्युदाहरणानि च ॥३५५॥ दृश्यन्ते मानसोत्तंसा
 राजहंसाः कचिद्यदि । गतौ चरणयोस्तस्याः प्रक्ष्यते यावदन्तरम् ॥३५६॥ नितम्बपीड्यमा-
 नेन पादयुगेन सुभ्रुवः । कृता भ्रुकुटिभङ्गीव नीलनूपुरमालया ॥३५७॥ चरणकमलं तदीयं
 लाक्षाबालातपेन संवलितम् । अध्यास्त भृङ्गमालावलिभिर्मणिखचितनूपुरव्याजात् ॥ ३५८ ॥
 दशकैरवबान्धवान्दधानौ जडसंसर्गविमुक्तिसावधानौ । चरणौ नलिनेन तोलयन्तः कथमस्याः
 कवयो न यान्ति लज्जाम् ॥ ३५९ ॥ अभ्युन्नताङ्गुष्ठनखप्रभाभिर्निक्षेपणाद्रागमिवोद्गिरन्तौ ।
 आजहूतुस्तच्चरणौ पृथिव्यां स्थलारविन्दश्रियमव्यवस्थाम् ॥ ३६० ॥ अस्याः पदौ चारु-
 तया महान्तावपेक्ष्य सौक्ष्म्याल्लवभावभाजः । जाता प्रवालस्य महीरुहाणां जानीमहे पल्लव-
 शब्दलब्धिः ॥ ३६१ ॥ जगद्बधूमूर्धसु रूपदर्पाद्यदेतयाधायि पदारविन्दम् । तत्सान्द्रसि-
 न्दूरपरागरागैर्ध्रुवं प्रवालप्रबलारुणं तत् ॥ ३६२ ॥ यानेन तन्व्या जितदन्तिनाथौ पदा-
 ब्जराजौ परिशुद्धपाष्णी । जाने न शुश्रूषयितुं स्वमिच्छू न तेन मूर्धा कतरस्य राज्ञः
 ॥ ३६३ ॥ प्रियासखीभूतवतो मुदेदं व्यधाद्विधिः साधुदशत्वंमिन्दोः । एतत्पदच्छद्मसरा-
 गपद्मसौभाग्यभाग्यं कथमन्यथा स्यात् ॥ ३६४ ॥ गुल्फौ ॥ अरुंधतीकामपुरंभ्रिलक्ष्मी-
 जम्भद्विषदारनवाम्बिकानाम् । चतुर्दशीयं तदिहोचितैव गुल्फद्वयाप्ता यददृश्यसिद्धिः
 ॥ ३६५ ॥ पादाङ्गुल्यः ॥ एष्यन्ति यावद्गणनाद्दिगन्तान्नृपाः स्मरार्ताः शरणे प्रवेष्टुम् ।
 इमे पदाब्जे विधिनापि सृष्टास्तावत्य एवाङ्गुलयोऽत्र रेखाः ॥ ३६६ ॥ नखाः ॥ तस्याः

पादनखश्रेणिः शोभते किल सुभ्रुवः । रत्नावलीव लावण्यरत्नाकरसमुद्रता ॥ ३६७ ॥ तत्पा-
 दनखरत्नानां यदलक्तकमार्जनम् । इदं श्रीखण्डलेपेन पाण्डुरीकरणं विधोः ॥ ३६८ ॥
 तद्वत् नेत्रपद्मं प्रकटितमसकृत्स्पर्धितं यन्मयैतज्जातं तस्मात्कृशत्वं ग्रहणमपि ततो जाय-
 मानः कलङ्कः । तत्सर्वं क्षम्यतां मे पुनरपि न करोम्येवमुक्त्वा तु तस्या गाढं लग्नः शशा-
 ङ्गशरणनखमणिच्छद्मना पादयुग्मम् ॥ ३६९ ॥ (गमनम्) ॥ सलीयमियमायाति का-
 मिनी गजगामिनी । उन्नतं हि नखज्योतिः पुष्पैर्भुवमिवार्चति ॥ ३७० ॥ मारयन्त्या जनं
 पूर्वं निरागसमिवाज्ञया । मातङ्गानां गतिर्यादृक्तादृगासीदसंशयम् ॥ ३७१ ॥ सा राजहं-
 सेव संनताङ्गी गतेषु लीलाञ्चितविक्रमेषु । व्यनीयत प्रत्युपदेशलुब्धैरादित्सुभिर्नूपुरासि-
 क्षितानि ॥ ३७२ ॥ (कान्तिः) ॥ सुन्दरी सा भवत्येवं विवेकः केन जायते । प्रभामात्रं
 हि तरलं दृश्यते नात्र संशयः ॥ ३७३ ॥ अवयवेषु परस्परविम्बितेष्वतुलकान्तिषु राजति
 व्रतनोः । अयमयं प्रविभाग इति स्फुटं जगति निश्चिनुते चतुरोऽपि कः ॥ ३७४ ॥

समग्रस्त्रीस्वरूपवर्णनम् ।

सा दृष्टा यैर्न वा दृष्टा मुषिताः सममेव ते । हृदयं हृतमेतेषामन्येषां चक्षुषोः फलम्
 ॥ १ ॥ मुखेन चन्द्रकान्तेन महानीलैः शिरोरुहैः । पादाभ्यां पद्मरागाभ्यां रेजे रत्नमयीव
 ॥ २ ॥ गुरुणा स्तनभारेण मुखचन्द्रेण भास्वता । शनैश्चराभ्यां पादाभ्यां रेजे ग्रहमयीव
 ॥ ३ ॥ फलायते कुचद्वन्द्वमियं हेमलतायते । अङ्गानि कुसुमायन्ते मनो मे भ्रमरायते
 ॥ ४ ॥ वक्त्रे गुरुत्वं यदि ते वृत्तशास्त्रविदो विदुः । कठिने कुचयुग्मेऽस्या वदतां किं नु
 हीयते ॥ ५ ॥ आवर्त एव नाभिस्ते नेत्रे नीलसरोरुहे । तरङ्गा वलयस्तेन त्वं लावण्याम्बु-
 नापिका ॥ ६ ॥ राकाविभावरीकान्तसंक्रान्तद्युति ते मुखम् । तपनीयशिलाशोभा
 कटिश्च हरते मनः ॥ ७ ॥ निर्माणकौशलं धातुश्चन्द्रिका लोकचक्षुषाम् । क्रीडागृहमन-
 जस्य सेयमिन्दीवरेक्षणा ॥ ८ ॥ अकृशं नितम्बभागे क्षामं मध्ये समुन्नतं कुचयोः । अत्या-
 यतं नयनयोर्मम जीवितमेतदायाति ॥ ९ ॥ अव्याजसुन्दरीं तां विज्ञानेनाद्भुतेन योजयता ।
 उपकल्पिता विधात्रा बाणाः कामस्य विषदिग्वाः ॥ १० ॥ आलोक्य चिकुरनिकरं सततं
 सुमनोधिवासयोग्यं ते । कामोऽनिलं निसङ्गं परिदृत्य परामृशति साशङ्कः ॥ ११ ॥ आ-
 लपति पिकवधूरिव पश्यति हरिणीव चलति हंसीव । स्फुरति तडिड्डातिकेव स्वदते तुहिनां-
 गुलेखेव ॥ १२ ॥ वेणीबन्धमहीनं कृष्णं नेत्रान्तमचलरूपं तम् । कुचमस्याः स्वीकुर्वन्पु-
 लो लीलां वहत्यहो शंभोः ॥ १३ ॥ अङ्गं भूषणनिकरो भूषयतीत्येष लौकिको वादः ।
 अङ्गानि भूषणानां कामपि सुषुमामजीजनस्तस्याः ॥ १४ ॥ सौरभमम्भोरुहवन्मुखस्य कु-
 स्माविव स्तनौ पीनौ । हृदयं मदयति वदनं तव शरदिन्दुर्यथा बाले ॥ १५ ॥ मधुरः

सुधावदधरः पल्लवतुल्योऽतिपेलवः पाणिः । चकितमृगलोचनाभ्यां सदृशी चपले च लोचने
तस्याः ॥ १६ ॥ कलयति कुवलयमालाललितं कुटिलः कटाक्षविक्षेपः । अधरः किसल-
यलीलामाननमस्याः कलानिधिविलासम् ॥ १७ ॥ तरुणिमनि कलयति कलामनुमदनधनु-
र्भुवोः पठत्यग्रे । अधिवसति सकलललनामौलिमियं चकितहरिणचलनयना ॥ १८ ॥
संन्यस्तभूषापि नवैव नित्यं विनापि हारं हसतीव कान्त्या । सौम्यं विनापि स्वलतीव
भावैर्वाचं विना व्याहरतीव दृष्ट्या ॥ १९ ॥ यतो यतोऽङ्गादपयाति कञ्चुकं ततस्ततः
स्वर्णमरीचिवीचयः । यतो यतोऽस्या निपतन्ति दृष्टयस्ततस्ततः श्यामसरोजदृष्टयः ॥ २० ॥
तदा तदङ्गस्य विभर्ति सभ्रमं विलेपनामोदमुचः स्फुरद्बुचः । दरस्फुरत्काञ्चनकेतकीदलात्सु-
वर्णमभ्यस्यति सौरभं यदि ॥ २१ ॥ भ्रूयुग्ममुच्चैर्धनुरुज्झितज्या बाणाः कटाक्षाः कुटिला
नितान्तम् । तथापि यूनां हृदयं भिनत्ति कोऽयं विलासो वनिताजनस्य ॥ २२ ॥ अधरे
मधुरा सरस्वती ननु कर्णे मणिकर्णिकाप्रवाहः । शिरसि प्रतिभाति चारुवेणी कथमेणीनयना
न तीर्थराजः ॥ २३ ॥ अलीकरूपो यदि मध्यभागः पयोधराकारभृतश्च केशाः । उत्सङ्ग-
शोभापि सरोरुहाक्ष्याः करस्य शोभां कलयेन्न कस्मात् ॥ २४ ॥ सर्वोपमाद्रव्यसमुच्चयेन
यथाप्रदेशं विनिवेशितेन । सा निर्मिता विश्वसृजा प्रयत्नादेकस्थसौन्दर्यदिदृक्षयेव ॥ २५ ॥
केशः काशस्तवकविकासः कायः प्रकटितकरमविलासः । चक्षुर्दग्धवराटककल्पं त्यजति
न चेतः काममनल्पम् ॥ २६ ॥ जानेऽतिरागादिदमेव बिम्बं बिम्बस्य च व्यक्तमितोऽध-
त्वम् । द्वयोर्विशेषवगमाक्षमाणां नाम्नि भ्रमोऽभूदनयोजनानाम् ॥ २७ ॥ प्रत्यङ्गमस्याम-
भिकेन रक्षां कर्तुं मघोनेव निजास्त्रमस्ति । वज्रं च भूषामणिमूर्तिधारि नियोजितं तद्वशु-
तिकार्मुकं च ॥ २८ ॥ भ्रूश्चित्ररेखा च तिलोत्तमास्या नासा च रम्भा च यदूरुसृष्टिः । दृष्टा
ततः पूरयतीयमेकानेकाप्सरःप्रेक्षणकौतुकानि ॥ २९ ॥ कर्णाक्षिदन्तच्छदबाहुपाणिपदा-
दिनः स्वाखिलतुल्यजेतुः । उद्वेगभागद्वयताभिमानादिहैव वेधा व्यधित द्वितीयम् ॥ ३० ॥
यशः पदाङ्गुष्ठनखौ मुखं च विभर्ति पूर्णेन्दुचतुष्टयं या । कलाचतुःषष्टिरुपैति वासं तस्यां
कथं सुभ्रुवि नाम नास्याम् ॥ ३१ ॥ वेणी विडम्बयति मत्तमधुव्रतालीमङ्गीकरोति गुणमै-
न्दवमास्यमस्याः । बाहृमृणाललतिकाश्रयमाश्रयन्ते पुङ्खोऽनुपुङ्खयति कामशरान्कटाक्षैः
॥ ३२ ॥ भ्रूपल्लवं धनुरपाङ्गतरङ्गितानि बाणा गुणश्रवणपालिरिति स्मरेण । तस्यामनङ्ग-
जयजंगमदेवतायामस्त्राणि निर्जितजगन्ति किमर्पितानि ॥ ३३ ॥ बन्धूकबन्धुरधरः सितके-
तकामं चक्षुर्मधूककलिकामधुरः कपोलः । दन्तावली विजितदाडिमबीजराजिरास्यं पुनर्वि-
कचपङ्कजदत्तदास्यम् ॥ ३४ ॥ येनोत्पलानि च शशी च मृणालिकाश्च रम्भालताश्च कम-
लानि च निर्मितानि । नूनं स एव मृगशावदृशोऽपि वेधाः सृष्टिक्रमो यदयमेकतया चकास्ति
॥ ३५ ॥ सा रामणीयकविधेरधिदेवता वा सौन्दर्यसारसमुदायनिकेतनं वा । तस्याः सखे

नियतमिन्दुसुधामृणालज्योत्स्नादि कारणमभून्मदनश्च वेधाः ॥ ३६ ॥ विनैवाम्भोवाहं
 बहलरुचिदीप्ताम्बरवलात्तडिलेखा हेमद्युतिविततिरम्या विलसति । विनैव स्वर्गङ्गां नभसि
 रभसव्यग्रशफरीपरीवर्तैः सार्धं स्फुरति विकचेन्दीवरवनम् ॥ ३७ ॥ तमःस्तोमः पूर्वं
 तदनु सकलः शीतकिरणस्ततः कोकद्वन्द्वं तदनु च न किञ्चित्पुनरभूत् । अधस्तस्याव-
 र्तस्तदनु कदलीकाण्डयुगलं ततो वाचो पद्मौ शिवशिव विधेः शिल्परचना ॥ ३८ ॥
 पदाम्ब्यामुन्निद्रामधरयति शोणाम्बुजसूचिं कराभ्यामादत्ते नवकिसलयानामरुणताम् । प्रवा-
 लस्य च्छायां दशनवसनाग्रेण पिबति स्मितज्योत्स्नापूरैरुपहसति कान्तिं हिमरुचेः ॥ ३९ ॥
 बहृत्यस्या दृष्टिर्विकचनवनीलोत्पलतुलामखण्डस्याभिरुयां वदनमिदमिन्दोः कलयति । कुचौ
 किञ्चिन्मीलत्कमलतुलनां कन्दलयतस्तमःशोभां चित्रां चिकुरानिकुरं बहिकुरुते ॥ ४० ॥
 दयादत्वं मनसिजधनुर्भूविलासस्य धत्ते योगक्षेमौ वहति नयनद्वन्द्वमिन्दीवराणाम् ।
 तद्वात्राणां पुनरिह जगज्जेत्रलावण्यभाजामाभात्यग्रे मलवदखिलं मूलवर्णं सुवर्णम् ॥ ४१ ॥
 मुखं यदि किमिन्दुना यदि चलाञ्चले लोचने किमुत्पलकदम्बकैर्यदि तरङ्गभङ्गी भ्रुवौ ।
 किमात्मभवधन्वना यदि सुसंयताः कुन्तलाः किमम्बुरुहडम्बरैर्यदि तनूरियं किं श्रिया ॥ ४२ ॥
 इदं वक्त्रं साक्षाद्विरहितकलङ्कः शशधरः सुधाधाराधारश्चिरपरिणतं बिम्बमधरः । इमे नेत्रे
 रात्रिदिवमधिकशोभे कुवलये तनुर्लावण्यानां जलधिरवगाहे सुखतरः ॥ ४३ ॥ लीलाब्जा-
 नां नयनयुगलद्राधिमादत्तपत्रः कुम्भावैभौ कुचपरिकरः पूर्वपक्षी चकार । भ्रूविश्रान्तिर्मद-
 नधनुषो विभ्रमानन्ववादीद्वक्त्रज्योत्स्ना शशधररुचं दूषयामास यस्याः ॥ ४४ ॥ तद्वक्त्रं यदि
 मुद्रिता शशिकथा तच्चेत्स्मितं का सुधा तच्चक्षुर्यदि हारितं कुवलयैस्ताश्चेद्विरो धिक्क्षु ।
 धिर्कंदर्पधनुर्भ्रुवौ यदि च ते किंवा बहु ब्रूमहे यत्सत्यं पुनरुक्तवस्तुविरसः सर्गक्रमो वेधसः
 ॥ ४५ ॥ सौरभ्यं मृगलाञ्छने यदि भवेदिन्दीवरे वक्रता माधुर्यं यदि विद्रुमे तरलता
 कंदर्पचापे यदि । रम्भायां यदि विप्रतीपगमनं प्राप्तोपमानं तदा तद्वक्त्रं तदुदीक्षणं तदधर-
 तद्वस्तुदूरूयुगम् ॥ ४६ ॥ वेणीवेष्टणमङ्गणं किमु वलन्नेणीदृशो मध्यमं संव्यानं किमिदं
 विद्वत्तिविषमाद्वासः स्तनाच्छंसते । नृत्यन्तीव किमन्तिके वलितयोः स्निग्धा दृशोः कान्तयः
 साकूतस्मितगर्भितं किमु मुखं वक्तुं सखीं वाञ्छति ॥ ४७ ॥ बाहू द्वौ च मृणालमास्यक-
 मलं लावण्यलीलाजलं श्रोणीतीर्थशिला च नेत्रशफरीधम्मिच्छशैवालकम् । कान्तायाः स्तन-
 चक्रवाकयुगलं कंदर्पबाणानलैर्दग्धानामवगाहनाय विधिना रम्यं सरो निर्मितम् ॥ ४८ ॥
 निघट्टाननमिन्दुकान्तिरधरं बिम्बप्रभा चुम्बति स्पष्टं वाञ्छति चारुपद्ममुकुलच्छायाविशेषः
 तनौ । लक्ष्मीः कोकनदस्य खेलति करावालम्ब्य किं चादरादेतस्याः सुदृशः करोति
 पदयोः सेवां प्रवालद्युतिः ॥ ४९ ॥ कर्णारुतुदमेव कोकिलरुतं तस्याः श्रुते भाषिते चन्द्रे
 लोकरुचिस्तदाननरुचेः प्रागेव संदर्शनात् । चक्षुर्मीलनमेव तन्नयनयोरग्रे मृगीणां वरं हैमी

वल्लभपि तावदेव ललिता यावन्न सा लक्ष्यते ॥ ५० ॥ चक्षुर्मेचकमम्बुजं विजयते वक्रस्य
 मित्रः शशी भ्रूसूत्रस्य सनाभिमन्मथधनुर्लावण्यपण्यं वपुः । लेखा कापि रदच्छदे च सुत-
 नोर्गात्रे च तत्कामिनीमेनां वर्णयिता स्मरो यदि भवेद्वैदग्ध्यमभ्यस्यति ॥ ५१ ॥ स्निग्ध-
 स्मेरविलोलमुग्धमधुरा यन्नेत्रयोर्विभ्रमा यद्वचामृष्टविलासपत्रलतिका धर्मोद्गमाद्गण्डयोः ।
 यच्च प्रौढकदम्बकुड्मलसखी काप्यङ्गके विक्रिया तत्तस्यां किमपि स्फुटं रतिपतेर्दोदण्डवि-
 स्फूर्जितम् ॥ ५२ ॥ स्निग्धेन्द्रोपलसुन्दरः कचभरो वक्रं सगोत्रं विधोर्वक्षोजौ मणिकुम्भ-
 म्बरमुषौ मध्योऽस्ति वा नास्ति वा । श्रोणीमण्डलमूरुदूर्वहमहो शोणाब्जतुल्ये पदे मन्ये
 मञ्जुगिरो मरालमहिलाध्येयो गतेर्विभ्रमः ॥ ५३ ॥ नेत्रोपान्तवतंसिते श्रुतिपुटे नीलोत्पलं
 निष्फलं हासश्रीपरिकर्मिते स्तनतटे हारोऽन्यहारः कथम् । पिण्डालक्तकपातनं चरणयोः
 पीडाफलं ताम्रयोर्वामाक्ष्या वपुषि स्वभावसुरभौ व्यर्थानुलेपव्यथा ॥ ५४ ॥ एतस्याः स्तन-
 पद्मकोरकयुगं यस्याननेन्दोः सितज्योत्स्नाभिर्न भजत्यतो मृगदृशः शङ्के प्रकाशं पुनः ।
 तस्मिच्छोचनपङ्कजं विकसितं भ्रूमङ्गसंसेवितं स्वान्ते संशयमातनोति सुतरामेतन्ममैवासकृत्
 ॥ ५५ ॥ पानायावरतोऽमृतं वसतयेऽप्यस्याः स्तनक्षमाधरोऽधस्तात्सज्जघनान्तकन्दरधरः
 सख्याय चक्षुर्मृगः । जप्यो मन्त्रवरो मनोहरकथा ध्यानाय वक्राम्बुजं चेत्यं देहतपःस्थले
 सति कथं सन्तो वनान्तं गताः ॥ ५६ ॥ कर्णोत्सङ्गविसर्पिणी नयनयोः कान्तिर्वसन्तोत्पलं
 लाक्षासंभ्रमनिर्व्यपेक्षमधुरं लावण्यमेवाञ्चति । हारोऽस्याः स्मितचन्द्रिकैव कुचयोरङ्गप्रमाक-
 ञ्चुकी तन्व्याः केवलमङ्गहारमधुना मन्ये परं भूषणम् ॥ ५७ ॥ अस्याश्चेदलकावली कृत-
 मलिश्रेणीभिरेणीदृशः सौन्दर्यं यदि चक्षुषोः सरलयोः किं मन्मथस्यायुधैः । का प्रीतिः
 कनकारविन्दमुकुले पीनौ स्तनौ चेदतो मन्ये काचिदियं मनोभवकृता माया जगन्मोहिनी
 ॥ ५८ ॥ ऊर्ध्वं नीरदवृन्दमैन्दवमिदं विम्बं त्वधो निर्मितं व्योम्नः पल्लवचित्रितस्य नि-
 हितौ शैलावुपर्युन्नतौ । किं चाधः पुलिनोच्चयस्य कदलीकाण्डाववारोपितौ तन्मन्ये चतुरस्य
 पुष्पधनुषः सर्गोऽयमन्यादृशः ॥ ५९ ॥ भृङ्गालीमुदरे क्षिपन्ति शतशः पद्मानि शस्त्रीभिर्व
 प्रत्यागच्छन्ति लङ्घनार्थमसकृद्दयोमाङ्गणं चन्द्रमाः । वक्त्रेणापहृते कुरङ्गमुदृशस्त्रैलोक्यरूपो-
 चये प्रत्यावर्तनवाञ्छयेव कति न क्लेशं समातन्वते ॥ ६० ॥ वक्रं निर्मलमुन्नता कुचतटी
 मध्यप्रदेशः कृशः श्रोणीमण्डलमङ्गनाकुलगुरोर्देवस्य सिंहासनम् । कृत्वा चारुदृशश्चतुष्ट-
 यमिदं तुष्टाव मन्ये विधिर्हर्षाद्भद्रदगद्यपद्यरचनागमैश्चतुर्भिर्मुखैः ॥ ६१ ॥ मध्यं विष्णुपदं
 कुचौ शिवपदं वक्रं विधातुः पदं धम्मिल्लः सुमनःपदं प्रविलसत्काञ्ची नितम्बस्थली । वाणी
 चेन्मधुराधरोऽरुणधरः श्रीरङ्गभूमिर्वपुस्तस्याः किं कथयामि पुण्यचरितं मान्या सदा निर्भरैः
 ॥ ६२ ॥ यत्तीर्थाम्बुमुखांम्बुजासवरसो नेत्रे नवेन्दीवरे दन्तश्रेणिरखण्डिताक्षतचयो दूर्वा च
 रोमावली । उचुङ्गं च कुचद्वयं फलयुगं पात्रं कराम्भोरुहं तन्मन्ये मदनार्चनाहितमतिः स्वा-

प्रीतिहारैरियम् ॥ ६३ ॥ दीर्घाक्षं शरदिन्दुकान्ति वदनं बाहू नतावंसयोः संक्षिप्तं निविडोन्नत-
स्तनमुरः पार्श्वे प्रमृष्टे इव । मध्यः पाणिमितो नितम्बि जघनं पादाबुदग्राङ्गुली छन्दो नर्त-
यितुर्यथैव मनसः सृष्टं तथास्या वपुः ॥ ६४ ॥ नेत्रे खञ्जनगञ्जने सरसिजप्रत्यर्थि पाणि-
द्वयं वक्षोजौ करिकुम्भविभ्रमकरीमत्युन्नतिं गच्छतः । कान्तिः काञ्चनचम्पकप्रतिनिधि-
र्वाणी सुधास्पर्धिनी स्मेरेन्दीवरदामसोदरवपुस्तस्याः कटाक्षच्छटाः ॥ ६५ ॥ दृष्टिः
कापि सुरा सुधा स्मितमिदं वक्त्रं कलानां निधिर्वक्षः कुम्भि झषौ दृशौ विजयते धन्वन्तरिः
सकृपा । कान्तिः श्रीस्त्रिवलीतरंगलहरीनाभीगता वर्ततामेतस्यामचिरेण भाविकलने
लावण्यवारानिधौ ॥ ६६ ॥

नायकदर्शनम् ।

न जाने संमुखायाते प्रियाणि वदति प्रिये । सर्वाण्यङ्गानि किं यान्ति नेत्रतामुत कर्ण-
ताम् ॥ १ ॥ यां यां प्रियः प्रैक्षत कातराक्षीं सा सा ह्रिया नम्रमुखी बभूव । निःशङ्क-
मन्याः सममाहितेर्ष्यास्तत्रान्तरे जम्बुमुं कटाक्षैः ॥ २ ॥ काचिन्निवारितवहिर्गमना जनन्या
दृष्टुं प्रियं भवनजालकमाससाद । तस्या विलोचनमदृश्यत दाशदत्तं मन्त्रोपरुद्धराफलोप-
मितं क्षणेन ॥ ३ ॥ कृच्छ्रेण कापि गुरुणैव जने निरोधमुल्लङ्घ्य नायकसमीपभुवं प्रतस्थे ।
हा हन्त शीघ्रगमनप्रतिरोधहेतुस्तस्याः पुनः स्तनभरोऽपि गुरुर्वभूव ॥ ४ ॥

नायिकादर्शनम् ।

प्रियादर्शनमेवास्तु किमन्यैर्दर्शनान्तरैः । प्राप्यते येन निर्वाणं सरागेणापि चेतसा ॥ १ ॥
शिरसागरकल्लोललोललोचनया तया । असारोऽपि हि संसारो सारवानिव लक्ष्यते ॥ २ ॥
मेघं सीधुमयी वा सुधामयी वा हलाहलमयी वा । दृग्भ्यां निपीतमात्रा मदयति मोदयति
मूर्च्छयति च ॥ ३ ॥ सेयं ममाङ्गेषु सुधारसच्छटा सुपूरकर्पूरशलाकिका दृशोः । मनोरथ-
श्रीमनसः शरीरिणी प्राणेश्वरी लोचनगोचरं गता ॥ ४ ॥ मदनमपि गुणैर्विशेषयन्ती रति-
रिव मूर्तिमती विभाति येयम् । मम हृदयमनङ्गवद्विषं भृशमिव चन्दनशीतलं करोति ॥ ५ ॥
पुरः स्थित्वा किञ्चिद्वलितमुखमालोकय सखे सखेदाः स्थास्यन्ति ध्रुवमिदमदिष्टास्तव दृशः ।
इतश्चञ्चत्काञ्चीरणितमुखरात्सौधशिखरादराकायां कोऽयं कवलयति चान्द्रेण महसा ॥ ६ ॥
अये केयं लीलाधवलगृहवातायनतले तुलाकोटिकाणैः कुसुमविशिखं जागरयति । अहो
नेत्रद्वन्द्वं विकसति विलङ्घ्य श्रुतिमहो कथं न त्रैलोक्यं जयति मदनः स्वेरवदनः ॥ ७ ॥
वदिल्लेखा नेयं विलसति परं सौधशिखरे वसन्त्याः कस्याश्चित्कनकरुचिरा गात्रलतिका ।

अपीदं नोन्मज्जत्कुवलयवनं मीनतरलं परं तस्या एव स्फुरति नयनालोकललितम् ॥ ८ ॥
 अमृतममृतं चन्द्रश्चन्द्रस्तथाम्बुजमम्बुजं रतिरपि रतिः कामः कामो मधूनि मधून्यपि । इति
 न भजते वस्तु प्रायः परस्परसंकरं तदियमवला धत्ते लक्ष्मीं कुतः सकलात्मिकाम् ॥ ९ ॥
 केयं श्यामोपलविरचितोल्लेखहेमैकोरखालग्रैरङ्गैः कनककदलीकन्दलीगर्भगौरैः । हारिद्राम्बु-
 द्रवसहचरं कान्तिपूरं वहङ्गिः कामक्रीडाभवनवलभीदीपिकेवाविरस्ति ॥ १० ॥ अङ्क-
 च्छायं तिरयति सुधालिप्तविद्युन्मतल्ली चक्रप्रख्यं महति सुषुमामण्डले दूरमग्रम् । रक्ता-
 दर्शप्रतिफलमिव श्रीमदङ्गं वहन्ती दृष्ट्वा काचित्तरलनयना देवतेव स्मरस्य ॥ ११ ॥ नेयं विद्यु-
 द्रुवमधिगता काञ्चनी नापि वल्ली मन्दं मन्दं प्रचलति यतो नापि वा पन्नगस्य । चूडारत्न-
 स्फुरदुरुशिखा कापि धत्ते सरोजं का वा तर्हि प्रकृतिसुभगा तत्सखे न प्रतीमः ॥ १२ ॥
 वक्रोपान्तं नयनयुगलं सर्वतो निःक्षिपन्ती श्रोणीभाराच्छिथिलशिथिलन्यस्तपादारविन्दा ।
 आरादालीकरकिसलये दत्तहस्तावलम्बा काचित्कान्त्या विकसितमहीचक्रमायाति तन्वी
 ॥ १३ ॥ इयं भुजगिनी श्रितालसदनेकपुष्पान्विता द्विरेफततिसेविता प्रमदखञ्जनालंकृता ।
 फलद्वयभरानता विलसिताननैः पल्लवैर्विलोचनपथं गता भवति कापि हैमी लता ॥ १४ ॥
 पातालाद्भवनावलोकनपरा किं नागकन्योत्थिता मिथ्या तत्खलु दृष्टमेव हि मया तस्मिन्कु-
 तोऽस्तीदृशी । मूर्ती स्यादिह कौमुदी न घटते तस्या दिवा दर्शनं केयं हस्ततलस्थितेन
 कमलेनालोक्यते श्रीरिव ॥ १५ ॥ अच्छिन्नामृतबिन्दुदृष्टिसदृशीं प्रीतिं ददत्या दृशां
 याताया विगलत्पयोधरपरादृष्टव्यतां कामपि । अस्याश्चन्द्रमसस्तनोरिव करस्पर्शास्पदं
 गता नैते यन्मुकुलीभवन्ति सहसा पद्मास्तदेवाद्भुतम् ॥ १६ ॥ श्रोणीभारभरालसा द-
 गलन्माल्यापवृत्तिच्छलाल्लीलोत्क्षिप्तभुजोपदर्शितकुचोन्मीलन्नखाङ्कावलिः । नीलेन्दीवरदामदी-
 र्घतरया दृष्ट्या धयन्ती मनो दोरान्दोलनलोलकङ्कणझणत्कारोत्तरं सर्पति ॥ १७ ॥ लग्नं
 पादतले नखेषु विलुठत्संसक्तमूर्वोर्युगे विश्रान्तं जघनस्थले निपतितं नाभीसरोमण्डले । शून्यं
 मव्यमवेक्ष्य रोमलतिकामालम्बमानं क्रमादारूढं स्तनयोः छुतं नयनयोल्लिखं मनः कैशिके
 ॥ १८ ॥ अस्या धामसरोवरे भुजविषे वक्रारविन्दे भ्रमन्नेत्रभ्रूमरे सुयौवनजले कस्तूरी-
 कापङ्किले । वक्षोजप्रतिकुम्भिकुम्भदलनक्रोधादुपेत्य द्रुतं मग्नश्चित्तमतंगजः कथमसावुत्थाय
 निर्यास्यति ॥ १९ ॥ स्वैरं सस्मितभीक्षते क्षणमलं व्याजृम्भते वेपते रोमाञ्चं तनुते मुहुः
 स्तनतटे व्यालम्बते नाम्बरम् । आलिङ्ग्यपरां तनोति चिकुरं प्रत्युत्तरं याचते केयं काम-
 कला विलासवसतिल्लेक्षणा भाविनी ॥ २० ॥ खेलत्खञ्जननेत्रया परिलसत्स्वर्णारविन्दा-
 स्या पीनोत्तुङ्गनिरन्तरस्तनभरव्यालोलसन्मध्यया । स्फीतस्फीतनितम्बया क्षणमपि व्या-
 लौकितश्चानया किं न स्याद्वशिनां वरः स्मरहरः स्मरैः शरैर्जर्जरः ॥ २१ ॥ सायं चन्द्र-
 कलाभूतोदयगिरिस्पर्धादधानः स्तनस्पर्शोत्तुङ्गतरो तखाङ्गरुचिरः शोणाम्बराभ्यन्तरे । अस्याः

कं न विलोकनोत्कमकरोत्तीक्ष्णः कटाक्षः क्षणं भृङ्गाकृष्टगरिष्ठकेतकदलभ्रान्ति वहन्नप्य-
यम् ॥ २२ ॥ उचुङ्गस्तनशैलदुस्तरमुरो निम्नातिनाभिस्थली भीमं देहवनं स्फुरद्भुजलतं
लोमालिजालाकुलम् । व्याधः पञ्चशरः किरत्यतितरांस्तीक्ष्णान्कटाक्षाशुगांस्तन्मे ब्रूहि
मनःकुरङ्ग शरणं कं सांप्रतं यास्यसि ॥ २३ ॥

वियोगिनोऽवस्थावर्णनम् ।

प्रियाविरहितस्यास्य हृदि चिन्ता समागता । इति मत्वा गता निद्रा के कृतघ्नमुपासते
॥ १ ॥ गमनमलसं शून्या दृष्टिः शरीरमसौष्ठवं श्वसितमधिकं किं न्वेतत्स्यात्किमन्यदितो-
ऽथवा । भ्रमति भुवने कंदर्पाज्ञा विकारि च यौवनं ललितमधुरास्ते ते भावाः क्षिपन्ति च
धीरताम् ॥ २ ॥ धत्ते चक्षुर्मुकुलिनि रणत्कोकिले बालचूते मार्गे गात्रं क्षिपति वकुलामोद-
गर्भस्य वायोः । दाहप्रेम्णा सरसविसिनीपत्रमात्रान्तरायस्ताम्यन्मूर्तिः श्रयति बहुशो मृत्यवे
चन्द्रपादान् ॥ ३ ॥ रम्यं द्वेष्टि यथा पुरा प्रकृतिभिर्न प्रत्यहं सेव्यते शय्योपान्तविवर्त-
नैर्विगमयत्युन्निद्र एव क्षपाः । दाक्षिण्येन ददाति वाचमुचितामन्तःपुरेभ्यो यदा गोत्रेषु
स्खलितस्तदा भवति च ब्रीडावनम्रश्रिरम् ॥ ४ ॥ प्रत्यादिष्टविशेषमण्डनविधिवामप्रकोष्ठे
छथं विभ्रत्काञ्चनमेकमेव वलयं श्वासोपरक्ताधरः । चिन्ताजागरणप्रताम्रनयनस्तेजोगुणैरा-
त्मनः संस्कारोल्लिखितो महामणिरिव क्षीणोऽपि नालक्ष्यते ॥ ५ ॥ चन्द्रश्रण्डकरायते मृदु-
गतिर्वातोऽपि वज्रायते माल्यं सूचिकुलायते मलयजालेपः स्फुलिङ्गायते । रात्रिः कल्पश-
तायते विधिवशात्प्राणोऽपि भारायते हा हन्त प्रमदावियोगसमयः संहारकालायते ॥ ६ ॥

वियोगिन्या अवस्थावर्णनम् ।

दह्यमानेऽपि हृदये मृगाक्ष्या मन्मथांग्रिना । स्नेहस्तथैव यत्तस्थौ तदाश्चर्यमिवाभवत् ॥ १ ॥
अस्तमितविषयसङ्गा मुकुलितनयनोत्पला मुहुः श्वसिता । ध्यायति किमप्यलक्ष्यं बाला यो-
गाभियुक्तेव ॥ २ ॥ लिखति न गणयति रेखा निर्झरबाष्पाम्बुधौतगण्डतटा । अवधिदिव-
सावसानं मा भूदिति शङ्किता बाला ॥ ३ ॥ आस्वाद्य निर्विशेषं विराहिवधूनां मृदूनि
गांसानि । करकामिषेण मन्ये निष्ठीवति नीरदोऽस्थीनि ॥ ४ ॥ अपसारय घनसारं कुरु
हारं दूर एव किं कमलैः । अलमलमालि मृणालैरिति वदति दिवानिशं बाला ॥ ५ ॥
पातयति हृदयदेशे प्रियजनगर्भे पुनः पुनर्मुग्धा । वर्णितमदनातङ्का बाष्पवती भावमन्यरां
दृष्टिम् ॥ ६ ॥ विश्रम्य विश्रम्य वनहुमाणां छायासु तन्वी विचचार काचित् । तनूत्तरी-
येण करोद्धृतेन निवारयन्ती शशिनो मयूखान् ॥ ७ ॥ अपि मरणमुपैति सा मृगाङ्गे विल-
सति कैव कथा रसान्तरस्य । अपि कथमधुना दधातु शान्तिं विषमशरज्वरतीव्रदेहदाहः

॥ ८ ॥ सा तोरणान्तिकमुपेत्य दिशोऽवलोक्य निःश्वस्य दीर्घमुपधाय करं कपोले । मत्वा
च तं पुरत एव, ससंभ्रमत्वाज्ज्ञात्वा समोहलिखिते च न किं किमासीत् ॥ ९ ॥ मदनदह-
नशुष्यत्कान्तकान्ताकुचान्तर्धनमलयजपङ्के गाढवद्धाखिलाङ्घ्रिः । उपरि विततपक्षो लक्ष्यते-
ऽलिर्निमग्नः शर इव कुसुमेषोरेष पुङ्खावशेषः ॥ १० ॥ नवकिसलयतल्पं कल्पितं ताप-
शान्त्यै करसरसिजसङ्गात्केवलं म्लापयन्त्याः । कुसुमशरकृशानुप्रापिताङ्गारतायाः शिवशिव
परितापं को वदेत्कोमलाङ्गचाः ॥ ११ ॥ दरदलितहरिद्राग्रन्थिगौरे शरीरे स्फुरति विरह-
जन्मा कोऽप्ययं पाण्डुभावः । वलति सति हि यस्मिन्सार्धमावर्त्य हेम्ना रजतमिव मृगाक्ष्याः
कल्पितान्यङ्गकानि ॥ १२ ॥ किसलयमिव मुग्धं बन्धनाद्विप्रलूनं हृदयकुसुमशोपी दारुणो
दीर्घशोकः । ग्लपयति परिपाण्डु क्षाममस्याः शरीरं शरदिज इव धर्मः केतकीगर्भपत्रम्
॥ १३ ॥ परिमृदितमृणालीम्लानमङ्गं प्रवृत्तिः कथमपि परिवारप्रार्थनाभिः क्रियासु । कल-
यति च हिमांशोर्निष्कलङ्कस्य लक्ष्मीमभिनवकरिदन्तच्छेदकान्तः कपोलः ॥ १४ ॥ परि-
म्लानं पीनस्तनजघनसङ्गादुभयतस्तनोर्मध्यस्यान्तः परिमिलनमप्राप्य हरितम् । इदं व्यस्तं
न्यस्तं श्लथभुजलताक्षेपचलनैः कृशाङ्गचाः संतापं वदति विसिनीपत्रशयनम् ॥ १५ ॥
प्रयातेऽस्तं भानौ श्रितशकुनिनीडेषु तरुषु स्फुरत्संध्यारागौ शशिनि शनकैरुल्लसति च ।
प्रियप्रत्याख्यानद्विगुणविरहोत्कण्ठितदृशा तदारब्धं तन्व्या मरणमपि यत्रोत्सवपदम् ॥ १६ ॥
लतामूले लीनो हरिणपरिहीनो हिमकरः स्वलन्मुक्ताकारा गलति जलधारा कुवलयत् ।
धुनीते बन्धूकं तिलकुसुमजन्मा हि पवनो गृहद्वारे पुण्यं परिणमति कस्यापि कृतिनः ॥ १७ ॥
मरालश्रेणीभिर्नियतमुपनीतं सफलतां गतिस्पर्धा वैरं मृदुकलरवैरम्बुजदृशः । यदेतावृष्व-
न्त्याः प्रियविरहवत्याः कृशतनोरगादस्यास्तम्भादहह गतिसंभावनमपि ॥ १८ ॥ अगारे-
ऽस्मिन्कान्ते गिरिशमनिशानाथशकलं भुजंगानुत्तुङ्गान्सकलमपि वातायनपथे । निकुञ्जेषु
श्येनानभिगृहंशिरो राहुवलयं लिखन्त्या नीयन्ते शिवशिव तथा हन्त दिवसाः ॥ १९ ॥
स्तनन्यस्तोशीरं प्रशिथिलमृणालैकवलयं प्रियायाः साबाधं तदपि कमनीयं वपुरिदम् । सम-
स्तापः कामं मनसिजनिदाघप्रसरयोर्न तु ग्रीष्मस्यैवं सुभगमपराङ्गं युवतिषु ॥ २० ॥ कपोले
पाण्डुत्वं किमपि जलधारां नयनयोस्तनौ काश्च्यं दैन्यं वचसि हृदि दावानलशिखाम् । अवज्ञां
प्राणेषु प्रकृतिषु विपर्यासमधुना किमन्यद्वैराग्यं सकलविषयेष्वाकलयते ॥ २१ ॥ निकामं
क्षामाङ्गी सरसकदलीगर्भसुभगा कलाशेषा मूर्तिः शशिन इव नेत्रोत्सवकरी । अवस्थामापन्ना
मदनदहनोद्वाहविधुरामियं नः कल्याणी रमयति मनः कम्पयति च ॥ २२ ॥ वीणामङ्के
कथमपि सखीप्रार्थनाभिर्विधाय स्वैरं रत्यां सरसिजदृशा गातुमारब्धमेव । तन्त्राबुद्ध्या
किमपि विरहक्षीणदीनाङ्गवल्लीमेनामेव स्पृशति बहुशो मूर्च्छना चित्रमेतत् ॥ २३ ॥ व्यजन-
मरुतः श्वासश्रेणीमिमामुपचिन्वते मलयजरसो धाराबाष्पं प्रपञ्चयितुं प्रभुः । कुसुमशयनं

कामास्त्राणां करोति सहायतां द्विगुणगरिमा कामोन्माथः कथं नु विरंस्यति ॥ २४ ॥
 त्विद्वौ गण्डौ स्फुरितमधरं स्पन्दितं चूचुकाग्रं सन्नौ बाहू मंसृणमुकुले लोचने भ्रूश्रलैव ।
 अङ्गादङ्गादजनि पुलकश्रेणिरूरू सकम्पौ किं च श्वासास्तरलितदुकूलाञ्चलाश्चलाक्ष्याः
 ॥ २५ ॥ विषयविधुरा दृष्टिः श्वासानिला ग्लपिताधरास्तनुरपि भृशं म्लाना लूनेव पङ्खव-
 मञ्जरी । अपि च लवलीपाकोद्भेदाभिरामवदावदः स्फुरति कुचयोर्मूले गण्डे च कश्चन पा-
 ण्डिमा ॥ २६ ॥ पीनोत्तुङ्गस्तनकलशयोस्तारहारं न धत्ते हस्तेनापि स्पृशति सहसा नैव-
 कर्पूरवीटीम् । मञ्चं नापि श्रयति शयितुं हंसतूलास्तराढ्यां तादृक्तन्वी गुरुजनभयाद्गोमु-
 कामा स्वतापम् ॥ २७ ॥ गण्डे पाण्डौ कलयति पुनश्चान्दनान्पत्रभङ्गान्निद्रालामे स्वयम-
 रुणद्वक्छति त्वान्निदानम् । प्रत्यासन्ने मधुरलपिते गृह्यके कीरशावे कण्ठे धत्ते कमल-
 नयना चारु वैदूर्यहारम् ॥ २८ ॥ नीवीबन्धोच्छ्वसनमधरस्पन्दनं दोर्विषादः स्वेदश्चक्षुर्म-
 सृणमधुराकेकरस्निग्धमुग्धम् । गात्रस्तम्भः स्तनमुकुलयोरुत्प्रबन्धः प्रकम्पो गण्डाभोगे पुल-
 कपटलं मूर्च्छना चेतना च ॥ २९ ॥ संध्यां कोषं तत उपगतां हन्त रात्रिं कृपाणीं चन्द्रं
 चक्रं विरहविधुरा तारकापाङ्क्तिमुग्राम् । तूणीरान्तर्गतशरततीः प्रज्वलत्पुङ्खभागं संनद्धास्त्रं
 कलयति पुनर्मन्मथं राक्षसेन्द्रम् ॥ ३० ॥ लीलावल्लीभवनकुहरे पत्ररन्ध्राञ्चकोरीचक्षुस्तं
 शशिकरकणं वीक्ष्य मूर्च्छामुपैति । लीलारामात्पिकमुखरितात्का कथा सा विमेति स्वालोपे-
 म्यश्चकितनयना यत्कुहूकोमलेभ्यः ॥ ३१ ॥ तन्वङ्ग्या गुरुसंनिधौ नयनजं यद्धारि संस्त-
 म्भितं तेनान्तर्गलितेन मन्मथशिखी सिक्तो वियोगोद्भवः । मन्ये तस्य निरस्यमानकिरणस्यैषा
 मुखेनोद्गता श्वासायाससमागतालिसरणिव्याजेन धूमावली ॥ ३२ ॥ मुग्धा स्वप्नसमागते
 प्रियतमे तत्पाणिसंस्पर्शनं रोमाञ्चाञ्चितया शरीरलतया संभाव्य कोपात्किल । मा मा वल्लभ
 संस्पृशेति सहसा शून्यं वदन्ती मुहुः सख्या नो हसिता सचिन्तमसकृत्संशोचिता प्रत्युत
 ॥ ३३ ॥ शीघ्रं भूमिगृहे गृहाण वसतिं प्राणैः किमु क्रीडसि प्राप्तां पश्यसि किं न दैवहतिकां
 ज्योत्स्नां गवाक्षोदरे । इत्थं मन्मथतीव्रसंज्वरजुषो गेहेषु वामभ्रुवामुद्रच्छन्ति कुरङ्गलाञ्छ-
 नभयादीनाः सखीनां गिरः ॥ ३४ ॥ शय्या पुष्पमयी परागमयतामङ्गारपणादश्रुते ताम्य-
 न्यनिकतालवृन्तनलिनीपत्राणि दाहोष्मणा । न्यस्तं च स्तनमण्डले मलयजं शीर्णान्तरे
 दृश्यते क्वाथादाशु भवन्ति फेनिलमुखा भूषा मृणालाङ्कुराः ॥ ३५ ॥ आदातुं सकृदीक्षि-
 तेऽपि कुसुमे हस्ताग्रमालोहितं लाक्षारञ्जनवार्तयापि सहसा रक्तं तलं पादयोः । अङ्गाना-
 मनुलेपनस्मरणमप्यत्यन्तखेदावहं हन्ताधीरदृशः किमन्यदलकामोदोऽपि भारायते ॥ ३६ ॥
 अङ्गासङ्गिमृणालकाण्डमयते मृङ्गावलीनां रुचं नासामौक्तिकमिन्द्रनीलसरणिं श्वासानिलाद्वा-
 हते । क्षिप्ता सा हिमवालुकापि कुचयोर्धत्ते क्षणं दीपतां तप्तायःपतिताम्बुवत्करतले धा-
 राम्बु संलीयते ॥ ३७ ॥ केशैः कोमलमालिकामपि चिरं या विभ्रती विद्यते या गात्रेषु

घनं विलेपितमपि न्यस्तं न वोढुं क्षमा । दीपस्यापि शिखां न चापि भवने स्वप्नेऽपि या
वीक्षितं तापं सा विरहानलस्य महतः सोढुं कथं शिक्षति ॥ ३८ ॥ उद्धूयेत तनूलतेति
विसिनीपत्रेण नो वीज्यते स्फोटः स्यादिति नाङ्गकं मलयजक्षोदाम्भसा सिच्यते । स्यादस्या-
तिभरात्पराभव इति त्रासान्न वा पल्लवारोपो वक्षसि तत्कथं वरतनोराधिः समाधीयताम्
॥ ३९ ॥ निःश्वासानलविद्धदन्तवसना नेत्राम्बुसिक्तस्तनी हस्तन्यस्तकपोलदीनवदना हारै-
कभूषावती । बिभ्राणांसपदेन तुङ्गजघना विस्त्रंसिनीं वेणिकामास्ते स्थण्डिल एव पाण्डुमधु-
रक्षामालसैरङ्गकैः ॥ ४० ॥ क्षामक्षामकपोलमाननमुरः काठिन्यमुक्तस्तनं मध्यः क्लान्ततरः
प्रकामविनतावंसौ छविः पाण्डुरा । शोच्या च प्रियदर्शना च मदनगलानेयमालक्ष्यते पत्रा-
णामिव शोषणेन मरुता स्पृष्टा लता माधवी ॥ ४१ ॥ कर्पूराम्बुनिषेकभाजिसरसैरम्भोजि-
नीनां दलैरास्तीर्णेऽपि विवर्तमानवपुषः स्वस्तस्त्रजि संस्तरे । मन्दोन्मेषदृशः किमन्यदभवत्सा
काप्यवस्था तदा यस्याश्चन्दनचन्द्रचम्पकदलश्रेण्यादि वहीयते ॥ ४२ ॥ आलीचालितप-
द्मिनीदलचलत्सर्वाङ्गमङ्गीकृता स्वाङ्गालिङ्गनमर्मरीकृतनवाम्भोजालिशय्या चिरात् । चैत-
न्यं कथमप्युपेत्य शनकैरुन्मीर्य नेत्राञ्चलं बाला केवलमेव शून्यहृदया- शून्यं जगत्पश्यति
॥ ४३ ॥ न क्रीडासु कुतूहलं वितनुते नालंकृतौ सादरा नाहारेऽपि च सस्पृहा न गण-
यत्यालापलोलां सखीम् । बाला केवलमङ्गकैरनुकलक्षामैर्विविक्तस्थले ध्यायन्ती किल किं-
चिदन्तरधुना निस्पन्दमास्ते सदा ॥ ४४ ॥ केसैः केसरमालिकामपि चिरं या विभ्रती
खिद्यते या गात्रेषु घनं विलेपनमपि न्यस्तं न सोढुं क्षमा । दीपस्यापि शिखां न वा स्वभ-
वने शक्नोति या वीक्षितुं तापं सा विरहानलस्य महतः सोढुं कथं शक्यति ॥ ४५ ॥
सोन्मेषो न सखीजनः परिजनः प्रागल्भ्यभूमिर्न वा वात्सल्यादपि भावितस्फुटवयोऽवस्था
विशेषो गुरुः । आयाता नवमल्लिकापरिमलकूराः शरद्वासराः कस्याख्यातु नितम्बिनी पि-
तृगृहावस्थानदुःस्थं जनुः ॥ ४६ ॥

वियोगिनो विप्रलापाः ।

यदि प्रियावियोगेऽपि रुद्यते दीनदीनकम् । तदिदं दग्धमरणमुपयोगं क्व यास्यति ॥ १ ॥
दिव्यचक्षुरहं जातः सरागेणापि चक्षुषा । इहस्थो येन पश्यामि देशान्तरगतां प्रियाम् ॥ २ ॥
नपुंसकमिति ज्ञात्वा तां प्रति प्रहितं मनः । तच्च तत्रैव रमते हताः पाणिनिना वयम् ॥ ३ ॥
न मे दुःखं प्रिया दूरे न मे दुःखं हतेति सा । एतदेवानुशोचामि वयोऽस्या ह्यतिवर्तते ॥ ४ ॥
यदि स्मरामि तन्वङ्गं जीविताशा कुतो मम । अथ विस्मृत्य जीवामि जीवितव्यसनेन किम्
॥ ५ ॥ मुखं तस्याः स्मितस्मेरं किञ्चिदञ्चलसंवृतम् । मदालोकनलोलाक्षं स्मृत्वा मन्ये सुधां
मुषा ॥ ६ ॥ तद्वियोगसमुत्थेन तच्चिन्ताविपुलार्चिषा । रात्रिदिवं शरीरं मे दह्यते मदना-

त्रिना ॥ ७ ॥ विशालाक्ष्याः कटाक्षेण विकृष्टं रश्मिनेव मे । हृदयं किं करिष्यामि न
 पुनर्विनिवर्तते ॥ ८ ॥ सति प्रदीपे सत्यग्नौ सत्सु तारारवीन्दुषु । विना मे मृगशावाक्ष्या
 तमोभूतमिदं जगत् ॥ ९ ॥ दत्त्वा कटाक्षमेणाक्षी जग्राह हृदयं मम । मया तु हृदयं दत्त्वा
 गृहीतो मदनज्वरः ॥ १० ॥ अपूर्वो दृश्यते वह्निः कामिन्याः स्तनमण्डले । दूरतो दहते
 गात्रं हृदि लग्नस्तु शीतलः ॥ ११ ॥ नूनमयं मे पापः कान्ताविरहो रसायनीभूतः । वर्ष-
 सहस्राभ्यधिकान्नयामि कथमन्यथा दिवसान् ॥ १२ ॥ संगमविरहवितर्के वरमिह विरहो
 न संगमस्तस्याः । सङ्गे सैव तथैका त्रिभुवनमपि तन्मयं विरहे ॥ १३ ॥ अनिशमपि मक-
 केतुर्मनसो रुजमावहन्नभिमतो मे । यदि मदिरायतनयनां तामधिकृत्य प्रहरतीति ॥ १४ ॥
 अपसरति न चक्षुषो मृगाक्षी रजनिरियं च न याति नैति निद्रा । प्रहरति मदनोऽपि
 दुःखितानां व्रत बहुशोऽभिमुखीभवन्त्यपायाः ॥ १५ ॥ पुनरपि मिलनं यदाकदाचित्प्रिय-
 तमया कृपया भवेद्विधातुः । हरिरिव करवै हृदि प्रतिष्ठामिह रमणीं तनवै तनोरभिन्नाम्
 ॥ १६ ॥ स्वलदंशुकमव्यवस्थितारं स्मितकान्ति स्तपिताधरप्रवालम् । असमाप्तनकारमाप्त-
 शोभं हरिणाङ्गं हरिणीदृशः स्मरामः ॥ १७ ॥ यत्राकृतिस्तत्र गुणा वसन्ति नैतद्वि सम्य-
 क्त्वभिः प्रणीतम् । येनातिचार्वङ्ग्यपि मे हृदिस्था दुनोति गात्रं विरहे प्रियासौ ॥ १८ ॥
 पञ्चसायकमहेन्द्रजालिना पाणिपद्मसमुदञ्चिता स्वयम् । वर्धनाय मनसः प्रगल्भते पिच्छि-
 क्वेव मम चञ्चलेक्षणा ॥ १९ ॥ असति कोऽपि विमोहविधुंतुदो हृदयचन्द्रमसं मम दारुणः ।
 तदपि हन्त तदन्तरशायिनीं लगति चिह्नमृगीव मृगेक्षणा ॥ २० ॥ असुलभा सकलेन्दुमुखी
 च सा किमपि चेदमनङ्गविचेष्टितम् । अभिमुखीष्विव वाञ्छितसिद्धिषु व्रजति निर्दृतिमेकपदे
 मनः ॥ २१ ॥ तप्ते महाविरहवह्निशिखावलीभिरापाण्डुरस्तनतटे हृदये प्रियायाः । मन्मा-
 र्गवीक्षणनिवेशितदीनदृष्टेर्नूनं छमच्छमितबाष्पकणाः पतन्ति ॥ २२ ॥ कान्तामुखं सुरतके-
 लिविर्मर्दखेदसंजातधर्मकणविच्छुरितं रतान्ते । आपाण्डुरं विलसदर्धनिमीलिताक्षं संस्मृत्य हे
 हृदय किं शतधा न यासि ॥ २३ ॥ अद्यापि तत्प्रचलकुण्डलमृष्टगण्डं वक्त्रं स्मरामि विप-
 रीतरताभियोगे । आन्दोलनश्रमजलस्फुटसान्द्रविन्दुमुक्ताफलप्रकरविच्छुरितं प्रियायाः ॥ २४ ॥
 निद्रार्थमीलितदृशोर्मदमन्थराणि नाप्यर्थयन्ति न च नाम निरर्थकानि । अद्यापि मे मृगदृशो
 मधुराणि तस्या न्यस्ताक्षराणि हृदये किमपि ध्वनन्ति ॥ २५ ॥ अद्यापि तां कनकचम्प-
 कदामगौरीं फुल्लारविन्दनयनां तनुरोमराजिम् । सुप्तोत्थितां मदनविह्वललालसाङ्गीं विद्यां
 प्रमादगलितामिव चिन्तयामि ॥ २६ ॥ अद्यापि सा मनसि संप्रति वर्तते मे रात्रौ मयि
 क्षुतवति क्षितिपालपुत्र्या । जीवेति मङ्गलवचः परिहृत्य कोपात्कर्णे कृतं कनकपत्रमनाल-
 पन्त्या ॥ २७ ॥ आसन्नमार्गमतिलङ्घ्य नतेन मूर्ध्ना पश्चात्प्रसङ्गवलितेन सुखेन यान्त्या ।
 आरोपिताः कतिपये मयि पङ्कजाक्ष्या साकूतहासमनतिप्रकटाः कटाक्षाः ॥ २८ ॥

राजललाटफलका कमनीयकूजत्काञ्चीगुणप्रणयिनी धृतकेशपक्षा । हा किं करोमि मम सा
 हृदयं प्रविष्टा नाराचयष्टिरिव पुष्पशिलीमुखस्य ॥ २९ ॥ यत्र क्षिपामि दशमन्यदिदृक्ष-
 याहं तत्राग्रतः स्फुरति केवलमेतदेव । तद्वक्त्रविम्बमरुणाधरलोभनीयं ते लोचने तदलसालस-
 मीक्षितं च ॥ ३० ॥ मन्दस्मितेन मधुराधरपल्लवेन कुम्भोन्नमत्कुचभरेण लशोदरेण ।
 विद्युन्निभाङ्गलतया च विचिन्त्यमाना चेतो धुनोति च धिनोति च चञ्चलाक्षी
 ॥ ३१ ॥ तामिन्दुसुन्दरमुखीं सुचिरं विभाव्य चेतः कथं कथमपि व्यपवर्तते मे ।
 लज्जां विजित्य विनयं विनिवार्य धैर्यमुन्मथ्य मन्थरविवेकमकाण्ड एव ॥ ३२ ॥
 यद्विस्मयस्तिमितमस्तमितान्यभावमानन्दमन्दममृतप्लवनादिवाभूत् । तत्संनिधौ तदधुना हृ-
 दयं मदीयमङ्गारचुम्बितमिव व्यथमानमास्ते ॥ ३३ ॥ पश्यामि तामित इतः
 पुरतश्च पश्चादन्तर्बहिः परित एव विवर्तमानाम् । उद्धुङ्क्षमुग्धकनकाब्जनिभं वहन्तीमासक्त-
 तिर्यगपवर्तितदृष्टि वक्त्रम् ॥ ३४ ॥ ब्रीडायोगान्नतवदनया संनिधाने गुरूणां बद्धोत्कम्प-
 स्तनकलशयोर्मन्युमन्तर्निगूह्य । तिष्ठेत्युक्तं किमिव नतया यातमुत्सृज्य बाष्पं मय्यासन्नश्च-
 कितहरिणीहारिनेत्रत्रिभागः ॥ ३५ ॥ वारंवारं तिरयति दृशोरुद्रमं बाष्पपूरस्तत्संकल्पो-
 पहितजडिमस्तम्भमभ्येति गात्रम् । सद्यः स्विद्यन्नयमविरतोत्कम्पलोलाङ्गुलीकः पाणिलेखा
 विधिषु नितरां वर्तते किं करोमि ॥ ३६ ॥ दलति हृदयं गाढोद्वेगं द्विधा न तु भिद्यते
 वहति विकलः कायो मोहं न मुञ्चति चेतनाम् । ज्वलयति तनूमन्तर्दाहः करोति न भस्म-
 सात्प्रहरति विधिर्मर्मच्छेदी न कृन्तति जीवितम् ॥ ३७ ॥ हा हा देवि स्फुटति हृदयं
 स्तंसते देहबन्धः शून्यं मन्ये जगदविरतज्वालमन्तर्ज्वलामि । सीदन्नन्धे तमसि विधुरो
 मज्जतीवान्तरात्मा विष्वङ्मोहः स्थगयति कथं मन्दभाग्यः करोमि ॥ ३८ ॥ कदा कान्ता-
 गारे परिमलमिलत्पुष्पशयने शयानः श्यामायाः कुचयुगमहं वक्षसि वहन् । अये स्निग्धे मुग्धे
 चपलनयने चन्द्रवदने प्रसीदेत्याक्रोशन्निमिषमिव नेष्यामि दिवसान् ॥ ३९ ॥ तथा गाढं
 मुक्तो भ्रुवि धनुषि संधाय निशितः कटाक्षेषुर्नान्यैः सह पठनयोग्यः शरगणैः । पतन्गात्रे
 गात्रे परमनृतमास्त्रौदिव तदा दवीयानद्यायं दलयति पुनर्न व्रणयति ॥ ४० ॥ तदा मुग्धं
 वक्त्रं किसलयसखः सोऽधरमणिर्विशाले ते नेत्रे स्तनभरनता सा तनुलता । सलीलं तद्यातं
 जननयनसंजीवनसुधा प्रिया सा सा सा सेत्यजनि हृदयं तन्मयमहो ॥ ४१ ॥ कटाक्षे-
 षोदञ्चत्कुचकलशानिर्भिन्नवसनः परीरम्भारम्भः क इव भविताम्भोरुहदृशः ॥ ४२ ॥ पुरस्ताद्-
 च्छन्ती सह सहचरीभिः प्रियतमा ममालापं श्रुत्वा सचकितपरावृत्तवदना । किमग्रे व्यास-
 ङ्गादहमहह यामीति विनयप्रणालीमालीनां यदकृत तदन्तर्व्यथयति ॥ ४३ ॥ समुत्कीर्णं
 तन्व्या निशितनयनान्ते न मृदिते स्तनद्वन्द्वस्पन्दैः स्मितलवसुधाभिः स्फुटिमति । मदन्तःके-

दारे मदनकृषिकारेण जनिता चिरादाशावल्ली किमिति न फलं हन्त लभते ॥ ४४ ॥
 विलीयेन्दुः साक्षादमृतरसवापी यदि भवेत्कलङ्कस्तत्रत्यो यदि च विकचेन्दीवरवनम् । ततः
 स्नानक्रीडाजनितजडभावैरवयवैः कदाचिन्मुञ्चेयं मदनशिखिपीडाव्यतिकरम् ॥ ४५ ॥
 परागैः कार्पूरैस्तुहिनसलिलैश्चानन्दनरसैः सुधाभिर्ज्योत्स्नाभिः स्तपितमिव यः प्रागकृत माम् ।
 स एवासौ मारः शिवशिव वियोगे मृगदृशः करालं काकोलं किरति मयि कालानलमपि
 ॥ ४६ ॥ न दूतीसंचारो न सरसपरोक्षोक्तिकलना न सांमुख्ये हासः कचिदपि न वाचां व्यति-
 करः । अहो चित्रं चेतः क्षणपरिचितालोकनवशान्मुहुर्धर्वावधावं व्रजति मुदृशं नो विरमति
 ॥ ४७ ॥ शरीरं क्षामं स्यादसति दयितालिङ्गनसुखे भवेत्सास्त्रं चक्षुः क्षणमपि न सा दृश्यत
 इति । तथा सारङ्गाक्ष्या त्वमसि न कदाचिद्विरहितं प्रसक्ते निर्वाणे हृदय परितापं वहसि
 किम् ॥ ४८ ॥ आः पात्री स्यामकृतकघनप्रेमविस्फारितानां सत्रीडानां सकलकरुणानन्दनादि-
 न्धमानाम् । तेषां तेषां हृदयनिहिताकूतनिष्यन्दिनेत्रव्यापाराणां पुनरपि तथा मुध्रुवो विभ्र-
 माणाम् ॥ ४९ ॥ तदङ्गमपि नाम तत्सहजकान्तिपूराकृतं सुवर्णकदलीदलोद्दलितगर्भगौरं
 पुनः । कठोरमदनव्यथापिशुनपाण्डिमाधिष्ठितप्रथीयकुचमण्डलं परिरभेय वीक्षेय वा ॥ ५० ॥
 हृदयमिषुभिः कामस्यान्तः सशल्यमिदं सदा कथमुपलभे निद्रां स्वप्ने समागमकारिणीम् ।
 न च सुवदनामालेख्येऽपि प्रियामसमाप्य तां मम नयनयोरुद्वाष्पत्वं सखे न भविष्यति ॥ ५१ ॥
 कुसुमशयनं न प्रत्यग्रं न चन्द्रमरीचयो न च मलयजं सर्वाङ्गीणं न वा मणियष्टयः । मन-
 सिजरुजं सा वा दिव्या ममालमपोहितुं रहसि लघयेदारब्धा वा तदाश्रयिणी कथा ॥ ५२ ॥
 इदमशिशिरैरन्तस्तापाद्विवर्णमणीकृतं निशि निशि भुजन्यस्तापाङ्गप्रवर्तिभिरश्रुभिः ।
 अनतिलुलितज्याघाताङ्कं मुहुर्मणिबन्धनात्कनकवलयं स्वस्तं स्वस्तं मया प्रतिसार्यते ॥ ५३ ॥
 जाने कोपपराङ्मुखी प्रियतमा स्वप्नेऽद्य दृष्टा मया मा मा संस्पृष्टा पाणिनेति रुदती गन्तुं
 प्रवृत्ता पुरः । नो यावत्परिरभ्य चाटुकशैतराश्वासयामि प्रियां आतस्तावदहं शठेन विधिना
 निद्रादरिद्रीकृतः ॥ ५४ ॥ याताः किं नु मिलन्ति सुन्दरि पुनश्चिन्ता त्वया मल्लते नो
 कार्या नितरां कृशासि कथयत्येवं सबाष्पे मयि । लज्जामन्युरतारकेन निपतत्पीताश्रुणा
 चक्षुषा दृष्ट्वा मां हसितेन भाविमरणोत्साहस्त्वया सूचितः ॥ ५५ ॥ श्वासा एव मृगीदृशो
 न गणिताः के नाम झञ्झानिलास्तीर्णा बाष्पपरंपरैव सरितां वृन्देषु कः संभ्रमः । सोढा
 कातरदृष्टिरेव कियती वज्राभिघातव्यथा प्रेमैवायमुपेक्षितो यदि तदा प्राणेषु कोऽनुग्रहः
 ॥ ५६ ॥ सा बाला वयमप्रगल्भवचसः सा स्त्री वयं कातराः सा पीनोन्नतिमत्पयोधरयुगं
 वस्ते सखेदा वयम् । सा क्रान्ता जघनस्थलेन गुरुणा गन्तुं न शक्ता वयं दोषैरन्यजना-
 श्रयैरपटवो जाताः स्म इत्यद्भुतम् ॥ ५७ ॥ प्रेमार्द्राः प्रणयस्पृष्टाः परिचयादुद्गाढरागोद-
 यास्तास्ता मुग्धदृशो निसर्गमधुराश्रेष्ठा भवेयुर्मयि । यास्वन्तःकरणस्य बाह्यकरणव्यापार-

रोधी क्षणादांसापरिकल्पितास्वपि भवत्यानन्दसान्द्रो लयः ॥ ५८ ॥ धन्या सा गृहदे-
हली स्पृशति या तत्पादपद्मप्रभां जाता सा सरसी रसाद्विशति सा यस्यां विहारेच्छया ।
वन्द्यः कोऽपि स एव यः खलु तया नेत्रेण संभाव्यते धिग्धिग्वेधसमेषु मां यदनयन्नैकं कथं-
चित्कथम् ॥ ५९ ॥ किं मे सद्गुरुसेवनैः प्रतिदिनं किं व्योमधामार्चनैः किं स्यादध्ययनेन
वा सुरपुरप्राप्त्याथवा किं फलम् । एतस्याः कुचकुम्भनिर्भरपरीरम्भप्रभावोद्भवस्वेदास्मोभिर-
नङ्गवह्निरधुना निर्वापितो नो यदि ॥ ६० ॥ तन्वी सा यदि गायति श्रुतिकटुवीणाध्वनिर्जायते
यद्याविष्कुरुते स्मितानि मलिनैवालक्ष्यते चन्द्रिका । आस्ते म्लानमिवोत्पलं नवमपि स्याच्चे-
त्पुरो नेत्रयोस्तस्याः श्रीरवलोक्यते यदि तडिद्वल्ली विवर्णेव सा ॥ ६१ ॥ तानि स्पर्शसुखानि
ते च तरलस्निग्धा दृशोर्विभ्रमास्तद्वक्त्राम्बुजसौरभं स च सुधास्यन्दी गिरां वक्रिमा । सा वि-
म्बाधरमाधुरीति विषयासङ्गेऽपि मन्मानसं तस्यां लग्नसमाधि हन्त विरहव्याधिः कथं वर्तते
॥ ६२ ॥ तस्मिन्पञ्चशरे स्मरे भगवता भर्गेण भस्मीकृते जानाम्यक्षयसायकं कमलभूः का-
मान्तरं निर्मेमे । यस्यामीभिरितस्ततश्च विशिखैरापुङ्गवमग्रात्मभिर्जातं मे विदलत्कदम्बमुकुल-
स्पष्टोपमानं वपुः ॥ ६३ ॥ ज्योत्स्नीं श्यामलिमानमानयत भोः सान्द्रैर्मधीकूर्चकैर्मन्त्रं तन्त्र-
मथ प्रयुज्य हरत श्वेतोत्पलानां स्मितम् । चन्द्रं चूर्णयत क्षणाच्च कणशः कृत्वा शिलाप-
ट्टके येन द्रष्टुमहं क्षमे दश दिशस्तद्वक्त्रमुद्राङ्किताः ॥ ६४ ॥ किं तिष्ठामि किमु व्रजामि
किमहं जागमि निद्रामि किं किं जानामि किमु भ्रमामि किमु वा सुख्यामि दुःख्यामि वा ।
किं नास्म्यस्मि किमित्यनल्पकलिते न कापि पक्षे स्थितः प्राप्या निर्वचनीयमेव कमपि कूरं
विकारं सखे ॥ ६५ ॥ आसीनः स इतः स्थितः प्रचलितः स्वभायितो जाग्रतः पश्यन्मी-
लितलोचनो व्यवहरन्मौनं प्रपन्नोऽथवा । तां प्रेमाकुलवीक्षितां स्मितमुखीं सग्रीडमन्दागमां
श्लिष्यन्तीं प्रणयार्द्रमुग्धलपितां पश्यामि नक्तं दिवम् ॥ ६६ ॥ नीलेन्दीवरशङ्कया नयन-
योर्बन्धूकबुद्ध्याधरे पाणौ पद्माधिया मधूककुसुमभ्रान्त्या तथा गण्डयोः । लीयन्ते कवरीषु
वान्धवजनव्यामोहजातस्पृहा दुर्वारा मधुपा कियन्ति तरुणि स्थानानि रक्षिष्यसि ॥ ६७ ॥
सा मे यद्यपि सुन्दरी भगवतो मामेव चेतोभुवो न स्वप्ने न च जागरे नयनयोः पन्थानमा-
सादिता । तामाकर्ष्य तथापि तादृशदशवैधुर्यमासेदुषीमानन्दाद्भुतशोककौतुकभयव्रीडाकुलं
मे मनः ॥ ६८ ॥ सा संचारचमत्कृतिर्नयनयोः सभ्रूलताविभ्रमस्तद्विम्बाधरपाटलस्मितयुत-
स्यास्यस्य सा वैखरी । सेयं संक्रमचातुरी चरणयोः सोऽप्यङ्गहारक्रमो दिष्ट्या तन्मम नेत्र-
पात्रमखिलं जायेत जीवामि च ॥ ६९ ॥ लीनेव प्रतिबिम्बितेव लिखितेवोत्कीर्णरूपेव च प्रत्यु-
प्तेव च वज्रलेपघटितेवान्तर्निखातेव च । सा नश्चेतसि कीलितेव विशिखैश्चेतोभुवः पञ्चभिश्चि-
न्तासंततितन्तुजालनिबिडस्यूतेव लग्ना प्रिया ॥ ७० ॥ सा विद्याधरकन्यका किमु भुवं पुण्यैः
प्रपन्ना नृणां लक्ष्म्यामृतसागराद्विमथिता लक्ष्मीः किमन्योत्थिता । आ ज्ञातं धनसारचन्दनमु-

धाज्योत्तमामृणालादिभिः प्रारब्धा हृदयं मम भ्रमयितुं पौष्पेष्वी शाम्बरी ॥७१॥ इत्वा पद्म-
 वनद्युतिं प्रियतमेवेयं दिनश्रीर्गता रागोऽस्मिन्मम चेतसीव सवितुर्विम्बेऽधिकं लक्ष्यते । चक्रा-
 होऽहमिव स्थितः सहचरीं ध्यायन्नलिन्यास्तटे संजाताः सहसा ममैव भुवनस्याप्यन्धकारा दिशः
 ॥७२॥ पादाङ्गुष्ठेन भूमिं किसलयरुचिना सापदेशं लिखन्ती भूयोभूयः क्षिपन्ती मयि सितशबले
 लोचने लोलतारे । वक्त्रं ह्रीन्ममीषत्स्फुरदधरपुटं वाक्यगर्भं दधाना यन्मां नोवाच किञ्चि-
 स्थितमपि पुरतो मानसं तदुनोति ॥७३॥ मदनं प्रति उक्तयः ॥ स्वयमप्राप्तदुःखो यः
 स दुनोति न विस्मयः । त्वं स्मर प्राप्तदाहोऽपि दहसीति किमुच्यते ॥ ७४ ॥ अद्यापि
 नूनं हरकोपवद्विस्त्वयि ज्वलत्थौर्व इवाम्बुराशौ । त्वमन्यथा मन्मथ मद्विधानां भस्मावशेषः
 कथमेवमुष्णः ॥ ७५ ॥ दृष्टैव संकल्पशतरैजस्वमनङ्ग नीतोऽसि मयातिदृढिम् । आकृष्य
 चापं श्रवणोपकण्ठे मध्येव युक्तस्तव बाणमोक्षः ॥ ७६ ॥ क रुजा हृदयप्रमाथिनी क च
 ते विश्वसनीयमायुधम् । मृदुतीक्ष्णतरं यदुच्यते तदिदं मन्मथ दृश्यते त्वयि ॥ ७७ ॥
 बाणाग्रिमस्तकरुणो विकिरन्ममाङ्गे प्रायो न वेत्ति विषमास्त्रवर स्वपीडाम् । संताप एष
 भवता किमु नान्वभावी चण्डीपतेरलिकलोचनगोचरेण ॥ ७८ ॥ तव कुसुमशरत्वं शीतर-
 श्मिन्त्वमिन्दोर्द्वयमिदमयथार्थं दृश्यते मद्विधेषु । विसृजति हिमगर्भैरग्निमिन्दुर्मयूखैस्त्वमपि
 कुसुमबाणान्वज्रसारीकरोषि ॥ ७९ ॥ हृदि विसलताहारो नायं भुजंगमनायकः कुवलयद-
 लश्रेणी कण्ठे न सा गरलद्युतिः । मलयजरजो नेदं भस्म प्रियारहिते मयि प्रहर न हर-
 प्रान्त्यानङ्ग क्रुधा किमु धावसि ॥ ८० ॥ पाणौ मा कुरु चूतसायकममुं मा चापमारोपय
 क्रीडानिर्जितविश्वमूर्च्छितजनाघोतन किं पौरुषम् । तस्या एव मृगीदृशो मनसिजप्रे-
 ष्णकटाक्षानलश्रेणीजर्जरितं मनागपि मनो नाद्यापि संशुसते ॥ ८१ ॥ रे रे निर्दय
 दुर्निवार मदन प्रोत्फुल्लपङ्केरुहं बाणं संदणु संदणु त्यज धनुः किं पौरुषं मां प्रति ।
 कान्तासङ्गवियोगदुःखदहनज्वालावलीढं वपुः शूराणां मृतमारणे न हि परो धर्मः प्रयुक्तो
 नृषैः ॥ ८२ ॥ आपुङ्गाग्रममी शरा मनसि मे मग्नाः समं पञ्च ते निर्दग्धं विरहाग्निना वपु-
 रिदं तैरेव सार्धं मम । तत्कंदर्प निरायुधोऽसि भवता जेतुं न शक्तः परो दुःखी स्यामहमेक
 एव सकलो लोकः सुखं जीवतु ॥ ८३ ॥ बाणाः पञ्च मनोभवस्य नियतास्तेषामसंख्यो
 जनः प्रायोऽस्मद्विध एव लक्ष्य इति यद्धोके प्रसिद्धिं गतम् । दृष्टं तत्त्वयि विप्रतीपमधुना
 यस्मादसंख्यैरयं विद्धः कामिजनः शरैरशरणो नीतस्त्वया पञ्चताम् ॥ ८४ ॥ चन्द्रं प्रति
 उक्तयः ॥ तारापते कुमुदिनीमनुकूलकान्तां पादेन पीडयसि कम्पयसि द्विजातीन् । विद्वेष-
 पाचरसि किं च वियोगिलोके नक्तं चरस्य भवतः करुणा कुतः स्यात् ॥ ८५ ॥ अभिलषसि
 यदिन्दो वक्त्रलक्ष्मीं मृगाक्ष्याः पुनरपि सकृदब्धौ मज्ज संक्षालयाङ्गम् । सुविमलमथ विम्बं
 पारिजातस्य गन्धैः सुरमय वद नो चेत्त्वं क तस्या मुखं क ॥ ८६ ॥ सूतिर्दुग्धममुद्रतो

भगवतः श्रीकौस्तुभौ सोदरौ सौहार्दे कुमुदाकरेषु किरणाः पीयूषधाराकिरः । स्पर्धा ते वदनाम्बुजैर्मृगदृशां तत्स्थाणुचूडामणे हंहो चन्द्र कथं नु सिञ्चासि मयि ज्वालामुचो रोचिषः ॥ ८७ ॥ पवनं प्रति उक्तयः ॥ उन्मीलन्मुकुलकरालकुन्दकोशप्रश्न्योतद्वनमकरन्द-
गन्धबन्धो । तामीषप्रचलविलोचनां नताङ्गीमालिङ्गन्पवन मम स्पृशाङ्गमङ्गम् ॥ ८८ ॥
हंहो धीर समीर हन्त जननं ते चन्दनक्षमाभृतो दाक्षिण्यं जगदुत्तरं परिचयो गोदावरीवा-
रिभिः । प्रत्यङ्गं दहसीह मे त्वमपि चेदुद्दामदावाग्रिवन्मत्तोऽयं मलिनात्मको वनचरः किं
वक्ष्यते कोकिलः ॥ ८९ ॥ मेघं प्रति उक्तयः ॥ भो मेघ गम्भीरतरं नद त्वं तव प्रसादा-
त्स्मरपीडितं मे । संस्पर्शरोमाञ्चितजातरागं कदम्बपुष्पत्वमुपैति गात्रम् ॥ ९० ॥ भ्रमय
जलदानम्भोगर्भान्प्रमोहय चातकान्कलय शिखिनः केकोत्कण्ठान्कठोरय केतकान् । विर-
हिणि जने मूर्च्छालब्धां विनोदयति व्यथामकरुण पुनः संज्ञाव्याधि विधाय किमीहसे
॥ ९१ ॥ अशोकं प्रति उक्तिः ॥ रक्तस्त्वं नवपल्लवैरहमपि श्लाघ्यैः प्रियाया गुणैस्त्वामा-
यान्ति शिलीमुखाः स्मरधनुर्मुक्तास्तथा मामपि । कान्तापादतलाहतिस्तव मुदे तद्वन्ममाप्या-
वयोः सर्वं तुल्यमशोक केवलमहं धात्रा सशोकः कृतः ॥ ९२ ॥

वियोगिन्या विप्रलापाः ।

हारो नारोपितः कण्ठे मया विश्लेषभीरुणा । इदानीमन्तरे जाताः पर्वताः सरितो द्रुमाः
॥ १ ॥ बिभेमि सखि संवीक्ष्य भ्रमरीभूतकीटकम् । यद्ध्यानादागते पुंस्त्वे तेन सार्धं रतिः
कथम् ॥ २ ॥ याः पश्यन्ति प्रियं स्वप्ने धन्यास्ताः सखि योषितः । अस्माकं तु गते
कान्ते गता निद्रापि वैरिणी ॥ ३ ॥ यदीयबलमालोक्य गतः प्रेयान्वियुज्यते । आलोक्ये
कथं सख्यस्तस्य चन्द्रमसो मुखम् ॥ ४ ॥ विरमत विरमत सख्यो नलिनीदलतालवृन्तपव-
नेन । हृदयगतोऽयं वह्निर्झटिति कदाचिज्ज्वलत्येव ॥ ५ ॥ अनलस्तम्भनविद्यां सुभग
भवान्नियतमेव जानाति । मन्मथशराग्नितप्ते हृदि मे कथमन्यथा वससि ॥ ६ ॥ अजनि
प्रतिदिनमेषा कर्दमशेषा मदङ्गसङ्गेन । प्रतिनिशमपूरि यं या दक्षिणसंपातिभिः सलिलैः
॥ ७ ॥ वरमसौ दिवसो न पुनर्निशा ननु निशैव वरं न पुनर्दिनम् । उभयमेतदुपैत्वथवा
क्षयं प्रियजनेन न यत्र समागमः ॥ ८ ॥ अहमिह स्थितवत्यपि तावकी त्वमपि तत्र वसन्नपि
मामकः । न तनुसंगम एव सुसंगमो हृदयसंगम एव सुसंगमः ॥ ९ ॥ बकुलमालिकया मया
न सा तनुरभूषि तदन्तरभीरुणा । तदधुना विधिना कथमावयोर्गिरिदरीनगरीशतमन्तरम्
॥ १० ॥ हन्तालि संतापनिवृत्तयेऽस्याः किं तालवृन्तं तरलीकरोषि । उत्ताप एषोऽन्त-
रदाहहेतुर्नतभ्रुवो न व्यजनापनोद्यः ॥ ११ ॥ अरतिरियमुपैति नापि निद्रा गणयति
तस्य गुणात्मनो न दोषान् । विगलति रजनी न संगमाशा ब्रजति तरुस्तनुतां न चानुरागः

॥ १२ ॥ एतानि निःसहतनोरसमञ्जसानि शून्यं मनः पिशुनयन्ति गतागतानि । एते च
 तीतरवः प्रथयन्ति तापमालम्बितोज्झिततरुग्लपितैः प्रवालैः ॥ १३ ॥ अन्तर्गता मदनवह्नि-
 शिखावली या सा बाधते किमिह चन्दनचर्चितेन । यः कुम्भकारपवनोपरि पङ्कलेपस्ता-
 पाय केवलमसौ न च तापशान्त्यै ॥ १४ ॥ रिपुरिव सखीसंवासोऽयं शिखीव हिमानिलो
 विषमिव सुधारश्मिर्यस्मिन्दुनोति मनोगते । हृदयमदयेतस्मिन्नेवं पुनर्वलते बलात्कुवलयदृशां
 वामः कामो निकामनिरङ्कुशः ॥ १५ ॥ इदानीं तीव्राभिर्दहन इव भाभिः परिदृतो ममा-
 श्रयं सूर्यः किमु सखि रजन्यामुदयति । अयं मुग्धे चन्द्रः किमिति मयि तापं प्रकटयत्य-
 नाथानां बाले किमिव विपरीतं न भवति ॥ १६ ॥ पिकाली वांचाली भवति बहुधालीक-
 वचने मृणाली व्यालीव व्यथयतितरामङ्गमनिशम् । विषज्वालाजालं सखि किरति पीयूष-
 किरणो जगत्प्राणः प्राणानपहरति केयं परिणतिः ॥ १७ ॥ आदौ हालाहलहुतभुजादत्त-
 हस्तावलम्बो बाल्ये शंभोर्निटिलमहसा बद्धमैत्रीनिरूढः । प्रौढो राहोरपि मुखविषेणान्तर-
 झीकृतो यः सोऽयं चन्द्रस्तपति किरणैर्मामिति प्राप्तमेतत् ॥ १८ ॥ भस्मीभूतः कुसुमवि-
 शिखः शंभुनेत्राग्निनाभूज्ज्वालादायी तदनु मनासि प्राप्तजन्मा बभूव । भूयस्तस्मिन्विरहदह-
 नैर्दाहितोऽसौ मयैवं कुत्रोत्पन्नो व्यथयति पुनर्मामहो तन्न वेद्मि ॥ १९ ॥ प्रस्थानं वलयैः
 कृतं प्रियसखैरस्रैरजस्रं गतं धृत्या न क्षणमासितं व्यवसितं चित्तेन गन्तुं पुरः । यातुं नि-
 श्रितचेतसि प्रियतमे सर्वैः समं प्रस्थितं गन्तव्ये सति जीवितप्रियसुहृत्सार्थः किमुत्सृज्यते
 ॥ २० ॥ पञ्चत्वं तनुरेतु भूतनिवहाः स्वांशैर्मिलन्तु ध्रुवं धातारं प्रणिपत्य हन्त शिरसा
 तत्रापि याचे वरम् । तद्वापीषु पयस्तदीयमुकरे ज्योतिस्तदीयाङ्गनव्योम्नि व्योम तदीयव-
 र्त्मानि धरा तत्तालवृन्तेऽनिलः ॥ २१ ॥ यास्यामीति समुद्यतस्य गदितं विश्रब्धमाकर्णितं
 गच्छन्दूरमुपेक्षितो मुहुरसौ व्यावृत्त्य तिष्ठन्नपि । तच्छून्ये पुनरागतास्मि भवने प्राणास्त
 एते दृढाः सख्यस्तिष्ठत जीवितव्यसनिनी दम्भादहं रोदिमि ॥ २२ ॥ यात्रामङ्गलसंनि-
 धानरचनाव्यग्रे सखीनां जने बाष्पाग्निःपिहितेक्षणे गुरुजने तद्वस्तुहन्मण्डले । प्राणेशस्य
 महीक्षणार्पितदृशः कृच्छ्रादपि क्रामतः किं व्रीडाहतया मया भुजलतापाशो न कण्ठेऽर्पितः
 ॥ २३ ॥ ज्योत्स्ना मौक्तिकदाम चन्दनरसः शीतांशुकान्तद्वयः कर्पूरं कदली मृणालवल-
 यान्यम्भोजिनीपल्लवाः । अन्तर्मानसमास्त्वया प्रभवता तस्याः स्फुलिङ्गोत्करव्यापाराय
 भवन्ति हन्त किमनेनोक्तेन न ब्रूमहे ॥ २४ ॥ दाक्षिण्यं मलयानिलस्य विदितं शैत्यं सुधा-
 दीधितेर्वाचामेव न गोचरो मलयजस्यापि स्फुटं सौष्ठवम् । विच्छेदे तव के न मे परिचिताः
 प्राणेश तत्तत्कथाविष्कारे पुनरप्रमाणयति मामव्याहतेयं तनुः ॥ २५ ॥ दुर्वाराः स्मरमार्ग-
 गाः प्रियतमो दूरे मनोऽन्युत्सुकं गाढं प्रेम नवं वयोऽतिकठिनाः प्राणाः कुलं निर्मलम् ।
 शीतलं धैर्यविरोधि मन्मथसुहृत्कालः कृतान्तो क्षमी नो सख्यश्रतुराः कथं नु विरहः सोढ-

व्य एषो मया ॥ २६ ॥ शंवत्तत्त्वविबोधवत्कुसुमवत्पीयूषवान्मित्रवद्यान्यासन्भजति प्रिये
मृगदृशोऽथ प्रस्थिते तत्क्षणात् । गेहं तन्मुकुरं तदेव वलयं तच्चन्दनं सा निशा कारा-
त्करवालवत्क्रकचवत्काकोलवत्कालवत् ॥ २७ ॥ रोलम्बो मधुपः पिकस्तु परभृङ्गानुसारी
मरुदंसाः केवलपक्षपातनिरताश्चन्द्रोऽपि दोषाकरः । चेतो नैति शुक्रस्त्वहैकपठिताख्यायी
पयोदो जडः कं वाहं प्रहिणोमि हन्त कठिनस्वान्ताय कान्ताय मे ॥ २८ ॥ आयाता
मधुयामिनी यदि पुनर्नायात एव प्रभुः प्राणा यान्तु विभावसौ यदि पुनर्जन्मग्रहं प्रार्थये ।
व्याधः कोकिलबन्धने हिमकरध्वंसे च राहुग्रहः कंदर्पे हरनेत्रदीधितिहं प्राणेश्वरे मन्यथः
॥ २९ ॥ रात्रिर्मे दिवसायते हिमरुचिश्चण्डांशुलक्षायते तारापङ्क्तिरपि प्रदीप्तवडवावह्निस्फु-
लिङ्गायते । धीरो दक्षिणमारुतोऽपि दहनज्वालावलीढायते हा हा चन्दनबिन्दुरद्य जलव-
त्संचारिरङ्गायते ॥ ३० ॥ मदनं प्रति उक्तयः ॥ जटा नेयं वेणीकृतकचकलापो न गरलं
गले कस्तूरीयं शिरसि शशिलेखा न कुसुमम् । इयं भूतिर्नाङ्गे प्रियविरहजन्मा धवलमा
पुरारातिभ्रान्त्या कुसुमशर किं मां व्यथयसि ॥ ३१ ॥ पञ्चत्वं यान्तु बाणाः समयपरिण-
तस्ते विदीर्णोऽस्तु चापः क्रूरः क्रूराहिवक्त्रं विशतु तव रथो मा भव त्वं शरीरी । किं ते
शापेन मादृग्युवतिवधमहापातकिन्मीनकेतो शप्यः पाथोजयोनिः स खलु रचितवान्पापिनो
दीर्घमायुः ॥ ३२ ॥ चन्द्रं प्रति उक्तयः ॥ मुग्धस्य ते वद विधुंतुद किं वदामि किं तूक्-
वानसि मुखे पतितं शशाङ्कम् । अस्यार्द्रबिम्बगलितेन सुधारसेन संधानमेति तव किं न जर-
त्कबन्धः ॥ ३३ ॥ प्रियविरहमहोष्मा मुर्मरामङ्गलेखामपि हतकहिमांशो मा स्पृश क्रीड-
यापि । इह हिं तव लुठन्तः छोषपीडां भजन्ते दरजठरमृणालीकाण्डमुग्धा मयूखाः ॥ ३४ ॥
रोहिणीं प्रति उक्तिः ॥ भो रोहिणि त्वमसि रात्रिचरस्य भार्या एनं निवारय पतिं
सखि दुर्निवारम् । जालान्तरेण मम सद्धानि सन्निविष्टः श्रोणीतटं स्पृशति किं कुलधर्म
एषः ॥ ३५ ॥

नायिकां प्रति सरवीवचनम् ।

पाण्डु क्षामं वदनं हृदयं सरसं तवालसं च वपुः । आवेदयति नितान्तं क्षेत्रियोगं
सखि हृदन्तः ॥ १ ॥ सहसा हृदये निधाय चेतो नयनादीन्द्रियमुद्रणां विधाय । अपि
कण्टकिताङ्गयष्टि सत्यं कथय ध्यायसि किं रहो निषण्णा ॥ २ ॥ सहचरि शपथाः शतं
मदीया वद विरहालयितां निजामवस्थाम् । सहचरि परिपृच्छ भानुकन्यानवदलिनीनलिनी-
निकुञ्जशय्याः ॥ ३ ॥ नलिनीदलतालवीजनं सखि तन्व्या विनिवारितं मया । तनुवद्धि-
विभूतिशङ्कया विनिवार्यः श्वसितानिलः कथम् ॥ ४ ॥ अयं विपाको वद कस्य यूनः क-
स्याणि करुणानपरंपराणाम् । यदसिकोणस्तवदृच्छधारा हारावतारो गुणमन्तरेण ॥ ५ ॥

अनुदिनमधिकं ते कम्पते कायवल्ली शिव शिव नयनान्तं नाश्रुधारा जहाति । कथय कथय
 कोऽयं यत्कृते कोमलाङ्गी त्यजति न परिणहं पाण्डिमानं कपोलम् ॥ ६ ॥ विलुलितमति-
 पूर्वाष्पमानन्दशोकप्रभवमवसृजन्ती तृष्णयोत्तानदीर्घा । क्षपयति हृदयेशं स्नेहनिष्यन्दिनी
 ते धवलबहलमुग्धा दुग्धकुल्येव दृष्टिः ॥ ७ ॥ अलसवलितैः प्रेमाद्रिर्द्रिमुहुर्मुकुलीकृतैः क्षण-
 मभिमुखैर्लज्जालोलैर्निमेषपराङ्मुखैः । हृदयनिहितं भावाकृतं वमद्भिरिवेक्षणैः कथय सुकृती
 कोऽयं मुग्धे त्वयाद्य विलोक्यते ॥ ८ ॥ भगिनि मदनः श्रीमानेषस्त्वया यदि लिख्यते
 किमपि सुमुखि व्यग्रासीति ब्रजामि निजालयम् । यदपि मकरोद्धस्तात्पौष्पं करे च
 शरासनं तदपि परितो दृष्टिर्देया जनः सखि नागरः ॥ ९ ॥ गोपायन्ती विरह-
 जनितं दुःखमग्रे गुरूणां किं त्वं मुग्धे नयनविसृतं बाष्पपूरं रुणत्सि । नक्तं
 नक्तं नयनसलिलैरेष आर्द्राकृतस्ते शय्योपान्तः कथयति दशामातपे शोष्यमाणः
 ॥ १० ॥ शोणौ कौणौ सखि नयनयोरुद्यतौ गोपनाय शङ्कामेव स्फुटयतितरां स्वेदबिन्दुप्रचा-
 रः । अन्तः प्रेमाङ्कुरपरिकरारम्भकं कन्दमस्याः किञ्चित्किञ्चित्कथयति पुनः कापि दिव्या
 मुखश्रीः ॥ ११ ॥ मुखं पाण्डुच्छायं नयनयुगलं बाष्पतरलं तनुः क्षामः क्षामो गतमवि-
 शदं धैर्यविगमः । द्वियं मुक्त्वा मूढे कथयसि न मे सारवचनान्यवस्था येनेयं तव सखि
 मुहूर्तेन पतिता ॥ १२ ॥ पद्माग्रप्रथिताश्रुबिन्दुनिकरैर्मुक्ताफलस्पर्धिभिः कुर्वन्त्या हरहास-
 हारिहृदये हारावलीभूषणम् । बाले बालमृणालनालवलयालंकारकान्ते करे विन्यस्याननमा-
 यताक्षि सुकृती कोऽयं त्वया स्मर्यते ॥ १३ ॥ आसन्नामवलम्ब्य केसरलतामेकेन पुष्पो-
 ज्ज्वलां सव्यं निःसहया नितम्बफलके कृत्वा कराम्भोरुहम् । आमीलन्नयनां वनान्तस-
 लिलं श्लाघ्यस्य निन्द्यस्य वा कस्येदं दृढसौहृदे प्रतिदिनं दीनं त्वया स्मर्यते ॥ १४ ॥
 उज्जृम्भाननमुल्लसत्कुचतटं लोलङ्घ्रमङ्गलतं स्वेदाग्मःक्षपिताङ्गयष्टिविगलद्वीडं सरो याञ्चया ।
 धन्यः कोऽपि युवा स यस्य वदने व्यापारिताः सांप्रतं मुग्धे दुग्धमहाब्धिफेनपटलप्रख्याः
 कटाक्षच्छटाः ॥ १५ ॥ मुग्धे दोर्लतिकां निधाय न कृतो द्वारोपरोधस्त्वया लग्ना नो
 रुदती गतासि रभसात्तस्योत्तरीयांशुके । कालेऽस्मिन्कुसुमाकरे द्विगुणितप्रेमोत्सवे रागिणां
 गच्छन्नग्रत एव मूढ हृदये मुक्तस्त्वया वल्लभः ॥ १६ ॥ विश्रान्तो दिवसस्तटीमयमटत्य-
 ताचलस्यांशुमान्संप्रत्यङ्कुरितान्धकारपटलैर्लम्बालका द्यौरमृत् । एहान्तविश वेश्मनः राशि-
 मुखि द्वारस्थलीतोरणस्तम्भालम्बितबाहुवल्ली रुदितं किं त्वं पथः पश्यसि ॥ १७ ॥ आ-
 हारे विरतिः समग्रविषयग्रामे निवृत्तिः परा नासाग्रे नयनं यदैतदपरं यच्चैकतानं मनः ।
 हारे विरतिः समग्रविषयग्रामे निवृत्तिः परा नासाग्रे नयनं यदैतदपरं यच्चैकतानं मनः ।
 मौनं चेदमिदं च शून्यमखिलं यदिश्वमाभाति ते तद्भूयाः सखि योगिनी किमासि भोः किंवा-
 वियोगिन्यासि ॥ १८ ॥ यत्तालीदलपाकपाण्डु वदनं यद्गुर्दिनं नेत्रयोर्यत्प्रेङ्खोलितकेलिपङ्क-
 जवनाः श्वासाः प्रसर्पन्ति च । गौरी कुक्ष्यतु वर्तते यदि न ते तत्कोऽपि चित्ते युवा

धिग्धक्त्वां खलु पांसुखेलनसखील्लोकेऽपि यन्निहवः ॥ १९ ॥ क्षामं गात्रमतीव पाण्डु
वदनं छिष्टा कपोलस्थली कोऽसौ चेतसि वर्तते तव युवा लोकैकमान्याकृतिः । त्यक्त्वा
किंचिदपत्रपा कथय मे खिन्नासि किं त्वं वृथा घोरः पञ्चशरो यदि त्वमबला वक्ष्यामि ना-
तः परम् ॥ २० ॥ चिन्ताभिः स्तिमितं मनः करतले लीना कपोलस्थली प्रत्यूषक्षणे-
पाण्डुवदनं श्वासैकखिन्नोऽधरः । अम्भःशीकरपद्मिनीकिसलयैर्नोपैति तापः शमं कोऽस्याः
प्रार्थितदुर्लभोऽस्ति सहते दीनां दशामीदृशीम् ॥ २१ ॥ लावण्यद्रविणव्ययो न गणितः
क्लेशो महानर्जितः स्वच्छन्दं चरतो जनस्य हृदये चिन्ताज्वरो निर्मितः । एषापि स्वगुणा-
नुरूपपरमणाभावाद्धराकी हता कोऽर्थश्चेतसि वेधसा विनिहितस्तन्वीभिमां तन्वता ॥ २२ ॥

नायकं प्रति दूतीप्रेषणम् ।

अपूजितैवास्तु गिरीन्द्रकन्या किं पक्षपातेन मनोभवस्य । यद्यस्ति दूती सरसोक्तिदक्षा
दासः पतिः पादतले वधूनाम् ॥ १ ॥ न च मेऽवगच्छति यथा लघुतां करुणां यथा
च कुरुते स मयि । निपुणं तथैनमवगम्य वदेरभिदूति काचिदिति संदिदिशे ॥ २ ॥ ननु
संदिशेति सदृशोदितया त्रपया न किंचन किलाभिदधे । निजमैक्षि मन्दमनिशं
निशितैः कृशितं शरीरमशरीरशरैः ॥ ३ ॥ वाच्यं तस्मै सहचरि भवदूरिविच्छे-
षवह्नौ स्नेहैरिद्धे मम वपुरिदं कामहोता जुहोति । प्राणानस्मै तदिहमुचितां
दक्षिणां दातुमीहे तत्रादेशो भवतु भवतां यन्त्वमेषामधीशः ॥ ४ ॥ जीवामीति
वियोगिनी यदखिले लोके प्रवृत्ता कथा अद्य श्वोऽथ मरिष्यतीति मरणे कालात्ययः किं
कृतः । आगन्तव्यमिहेति संप्रति सखे संभावनानिष्फलात्प्रातः संप्रति याहि नास्ति लि-
खितं तद्ब्रूहि यत्ते क्षमम् ॥ ५ ॥ उल्लङ्घ्यापि सखीवचः समुचितामुल्लङ्घ्य लज्जामलं भीत्वा
भीतिभरं निरस्य च निजं सौभाग्यगर्वं मनाक् । आज्ञां केवलमेव मन्मथगुरोरादाय नूनं
मया त्वं निःशेषविलासिवर्गगणनाचूडामणिः संभृतः ॥ ६ ॥ दूति त्वं तरुणी युवा स
चपलः श्यामास्तमोभिर्दिशः संदेशः स रहस्य एव विपिने संकेतकावासकः । भूयोभूय इमे
वसन्तमरुताश्चेतो नयन्त्यन्यथा गच्छ क्षेमसमागमाय निपुणे रक्षन्तु ते देवताः ॥ ७ ॥

नायकस्याग्रे दूत्युक्तयः ।

सुभग त्वत्कथारम्भे कर्णकण्डूतिलालसा । उज्जृम्भवदनाम्भोजा भिनन्त्यङ्गानि साङ्गना
॥ १ ॥ सा सुन्दर तव विरहे सुतनुरियन्मात्रलोचना सपदि । एतावतीमवस्थां याता दिव-
सैरियन्मात्रैः ॥ २ ॥ तव विरहे विधुवदना मदनाधिक का न सीदन्ति । सीदसि विरहे
यस्याः साधु तपस्याफलं तस्याः ॥ ३ ॥ प्राणेश तव विरहिणी हिमकरकिरणेषु हर्म्यभि-

लिखे । संतापनिःसहाङ्गी मुञ्चति निचयं चकोराणाम् ॥ ४ ॥ अनयनपथे प्रिये न व्यथा
 यथा दृश्य एव दुःप्राये । स्लानैव केवलं निशि तपनशिला वासरे ज्वलति ॥ ५ ॥ सा
 सर्वथैव रक्ता रागं गुञ्जेव न मुखेन वहति । वचनपटोस्तव रागः केवलमास्ये शुक्तस्येव ॥ ६ ॥
 न स वर्णो न च रूपं न संस्क्रिया नैव सा प्रकृतिः । बाला त्वद्विरहापदि जातापभ्रंश-
 भावेव ॥ ७ ॥ सा विरहदहनदूना मृत्वा मृत्वापि जीवति वराकी । सारीव कितव भवता-
 नुकूलिता पातिताक्षेण ॥ ८ ॥ गायति गीते सति वा वंशे वादयति सा विपञ्चीषु । पाठ-
 यति पञ्जरशुकं तव संदेशाक्षरं रामा ॥ ९ ॥ तव विरहमसहमाना सा तु प्राणान्विमुक्त-
 वती । किंतु तथाविधमङ्गं न सुलभमिति ते न मुञ्चन्ति ॥ १० ॥ अभिनवनलिनीकिसलय-
 मृणालवलय्यादि दवदहनराशिः । सुभग कुरङ्गदृशोऽस्या विधिवशतस्त्वद्वियोगपविपाते
 ॥ ११ ॥ क्षणमपि विरहः पुरा न सेहे नयननिमीलनखिन्नयानया ते । श्वसिति कथमसौ
 रसालशाखां चिरविरहेण विलोक्य पुष्पिताग्राम् ॥ १२ ॥ हारावशेषा ननु कण्ठनाला
 त्वन्नामशेषा रसना तदीया । लावण्यशेषा तनुमात्रयष्टिस्त्वद्भ्रान्तशेषं परमं तदायुः ॥ १३ ॥
 तस्या महाविरहवह्निशिखाकलापतप्ते स्थितोऽसि हृदये सततं प्रियायाः । प्रालेयसीकरसमे
 हृदि सा कृपालो बाला क्षणं वसति नैव खलु त्वदीये ॥ १४ ॥ अङ्गानि मे दहतु कान्त-
 वियोगवह्निः संरक्षतां प्रियतमो हृदि वर्तते यः । इत्याशया शशिमुखी गलदश्रुविन्दुधारा-
 मिरुष्णमभिषिञ्चति हृत्प्रदेशम् ॥ १५ ॥ संकेतकुञ्जभुवि सा शयनोपधानव्यालंकृतं सुभग
 कुण्डलिनं न वेद । तत्कण्ठलग्नघनचन्दनगन्धलुब्धस्तत्रैव निश्चलमुवास चिराय सोऽपि
 ॥ १६ ॥ राका सुधाकरकरैर्नलिनीदलश्च नीहारहारघनसारभरैः किमेतैः । किंवा भयेन
 हरिचन्दनपङ्कसेकैर्न त्वां विना मृगदृशः परितापशान्तिः ॥ १७ ॥ त्वामञ्जनीयति कलासु
 विलोकयन्ती त्वां शृण्वती कुवलयीयति कर्णपूरम् । त्वां पूर्णिमाविधुमुखी हृदि भावयन्ती
 वक्षोनिलीननवनीलमणीकरोति ॥ १८ ॥ अविरलपरिवाहैरश्रुणः सारणीनां स्मरदहनशि-
 खोष्णश्वासपूरैश्च तस्याः । सुभग बत कृशाङ्ग्याः स्पर्धयान्योन्यमेभिः क्रियत इव पुरोभूः
 पङ्किला पांसुला च ॥ १९ ॥ स्मरवमधुनिमित्तं गूढमुन्नेतुमस्याः सुभग तव कथायां प्रस्तु-
 तायां सखीभिः । भवति विततपृष्ठोदस्तपीनस्तनाग्रा ततवलयितवाहुर्जृम्भितैः साङ्गमङ्गैः
 ॥ २० ॥ विपुलपुलकपालिः स्फीतसीत्कारमन्तर्जनितजडिमकाकुव्याकुलं व्याहरन्ती । तव
 कितव विधायामन्दकंदर्पचिन्तारसजलनिधिमग्रा ध्यानलग्ना मृगाक्षी ॥ २१ ॥ अङ्गेऽनङ्ग-
 ज्वरहुतवहश्चक्षुषि ध्यानमुद्रा कण्ठे जीवः करकिसलये दीर्घशायी कपोलः । अंसे वेणी
 कुचपरिसरे चन्दनं वाचि मौनं तस्याः सर्वं स्थितमपि न तु त्वां विना क्वापि चेतः ॥ २२ ॥
 किं पृष्ठेन द्रुततरमितो गम्यतां सा प्रिया ते दृष्ट्वा मार्गे दिवसमखिलं साश्रमे कामयैवम् ।
 दृष्टे दृष्टे त्वमिति रभसोद्दीवमालोकयन्ती पृष्ठे पृष्ठे न भवति भवानित्युदस्तूर्यभूवम्

॥ २३ ॥ चित्रोत्कीर्णादपि विषधराङ्गीतिभाजो निशायां किं त्वद्रूमस्त्वदभिसरणे साहसं
 नाथ तस्याः । ध्वान्ते यान्त्या यदतिनिभृतं बालया सप्रकाशां त्रासात्पाणिं पथि फणिफणा-
 रत्नरोधी व्यधायि ॥ २४ ॥ यावद्यावद्भवति कलया पूर्णकामः शशाङ्कस्तावत्तावद्दयुतिम-
 यवपुः क्षीयते सा मृगाक्षी । मन्ये धाता घटयति विधुं सारमादाय तस्यास्तस्माद्यावन्न भवति
 सखे पूर्णिमा तावदेहि ॥ २५ ॥ हस्ताम्भोजे वदनमलकानायतान्बाहुमूले द्वारि स्वैरं नय-
 नमधरे तर्जनीं संनिधाय । दीर्घोच्छ्वासं विरतविषयास्वादमुत्कण्ठितोष्णं मुग्धाक्षी त्वां हृदि
 विदधती बाष्पमाविष्करोति ॥ २६ ॥ आद्यः कोपस्तदनु मदनस्त्वद्वियोगस्तृतीयः शान्त्यै
 दूतीवचनमपरः पञ्चमः शीतभानुः । इत्थं बाला निरवधि परं त्वां फलं प्रार्थयन्ती हा हा
 पञ्चज्वलनमधुना सेवते योगिनीव ॥ २७ ॥ गृहीतं ताम्बूलं परिजनवचोभिः कथमपि स्मर-
 त्यन्तःशून्या सुभग तव मूर्तिं प्रतिदिनम् । तथैवास्ते हस्तः कलितफणिवल्लीकिसलयस्तथै-
 वासीत्तस्याः क्रमुकफलतालीपरिगतम् ॥ २८ ॥ गलत्येका मूर्च्छा भवति पुनरन्या यदनयोः
 किमप्यासीन्मध्ये सुभग सकलायामपि निशि । लिखन्त्यास्तत्तस्याः कुसुमशरलेखं तव कृते
 समाप्तिं स्वस्तीति प्रथमपदभागोऽपि न गतः ॥ २९ ॥ सखीभिक्षां याचे वत नतशिरास्त्वा-
 मिदमहं न चेदस्ति प्रीतिः कुरु तदपि कारुण्यकणिकाम् । अवस्था सा तस्याः सुकृतमय-
 मस्यां किमपरं प्रमोहो विश्रामस्त्वमथ मरणं वा प्रतिकृतिः ॥ ३० ॥ विमुञ्चन्त्या प्राणां-
 श्रिरविरहदुःखासहनया तथा संदिष्टं ते कठिनहृदया पश्चिममिव । अपत्यं बालैका मम वि-
 धिहतायाः सलिलदा तथा नेयं सेव्या व्यसनरुचये दीयत इति ॥ ३१ ॥ न हारं नाहारं
 कलयति विहारं विषमिव स्मरन्ती सा रामा सुभग भवतश्चागमदिनम् । परं क्षीणा दीना
 परमसुखहीना सुवदना कुहूपक्षग्लौवच्चपलनयनाङ्गीकृतगतिः ॥ ३२ ॥ क्षणं मूर्च्छामेति
 भ्रमति परितोऽथ क्षणमपि क्षणं प्रैति स्तम्भं निरवधि भवद्भयान्निरता । क्षणं स्वप्ने बाला
 तव सुभग योगं च लभते क्षणं तेजः शंभोर्नयनजमथ ध्यायति यमम् ॥ ३३ ॥
 कुसुमशयनेऽप्यङ्गं ताम्यत्यनङ्गविवर्तनं वदनपवनैः श्यामच्छायो बभूव सखीजनः ।
 हृदयनिहितः शीलोपेतश्छमीति रवं करोत्यहह कठिनावस्था तस्यास्त्वयैवमुपेक्ष्यते ॥ ३४ ॥
 विरहविषमः कामः कामं तनुं कुरुते तनुं दिवसगणनादक्षश्चायं व्यपेतघृणोपमः । त्वमपि
 वशागो मानव्याधेर्विचिन्तय नाथ हे किसलयमृदुर्जीवत्येवं कथं प्रमदाजनः ॥ ३५ ॥ मृग-
 शिशुदृशस्तस्यास्तापं कथं कथयामि ते दहनपातिता दृष्टा मूर्तिर्मया न हि वैधवी । इति तु
 विदितं नारीरूपः स लोकदृशां सुधा तव शठतया शिल्पोत्कर्षो विधेर्विघटिष्यते ॥ ३६ ॥
 मुहुर्व्यजनवीजनैः सरसचन्दनासेचनैः सरोजदलवेष्टनैरपि न चेष्टते सुन्दरी । तथापि तव
 नामनि प्रियसखीभिरावेदिते निवेदयति जीवितं श्रवणसीमि रोमोद्गमः ॥ ३७ ॥ गेहादङ्ग-
 णमङ्गणादपि बहिर्बाह्याच्च पृथ्वीतलं तामार्तिं यदि वेत्ति सैव सुमुखी किं चान्यदाचक्ष्महे ।

पर्यङ्केऽपि तवाङ्गसङ्गसुभगैः स्वेदाम्भसां निर्झरैर्धारामण्डपतामनीयत तथा तस्मिन्नुदत्या
 मुहुः ॥ ३८ ॥ दृष्टे चन्द्रमसि प्रलूनतमसि व्योमाङ्गणस्थेयसि स्फूर्जन्निर्मलतेजासि त्वयि
 गते दूरं निजप्रेयासि । श्वासः कैरवकोरकीयति मुखं तस्याः सरोजीयति क्षीरोदीयति
 मन्मथो मृगदृशो दृक्चन्द्रकान्तीयति ॥ ३९ ॥ आवासो विपिनायते प्रियसखीमालापि
 जालायते तापो निःश्वसितेन दावदहनज्वालाकरालायते । सापि त्वद्विरहेण हन्त हरिणी-
 रूपायते हा कथं कन्दर्पोऽपि यमायते विरचयन्शार्दूलविक्रीडितम् ॥ ४० ॥ अच्छिन्नं नयना-
 म्बु बन्धुषु कृतं तापः सखिष्वाहितो दैन्यं न्यस्य विशेषतः परिजने चिन्ता गुरुभ्योऽर्पिता ।
 अद्य श्वः किल निर्द्यतिं व्रजति सा श्वासैः परं खिद्यते विश्रब्धो भव विप्रयोगजनितं दुःखं
 विभक्तं तथा ॥ ४१ ॥ त्वच्चिन्तापरिकल्पितं सुभग सा संभाव्य रोमाञ्चिता शून्यालिङ्ग-
 नसंचलदुजयुगेनात्मानमालिङ्गति । किं चान्यद्विरहव्यथाप्रशमनीं संप्राप्य मूर्च्छां चिरा-
 त्प्रत्युज्जीवति कर्णमूलपठितैस्त्वन्नाममन्त्राक्षरैः ॥ ४२ ॥ नीरागा मृगलाञ्छने मुखमपि स्वं
 नेक्षते दर्पणे त्रस्ता कोकिलकूजितादपि गिरं नो मुद्रयत्यात्मनः । चित्तं दुःसहदाहदा-
 यिनि धृतद्वेषापि पुष्पायुधे सा बाला सुभगं प्रति प्रतिपदं प्रेमाधिकं पुष्यति ॥ ४३ ॥
 उन्मीलन्ति नखैर्लुनीहि वहति शौमाञ्जलेनावृणु क्रीडाकाननमाविशन्ति वलयक्काणैः समु-
 त्रासय । इत्थं वञ्जुलदक्षिणानिलकुहूकण्ठेषु साङ्केतिकव्यापाराः सुभग त्वदीयविरहे तस्याः
 सखीनां मिथः ॥ ४४ ॥ वर्षन्ति स्तनयित्नवोऽनुसरतो धारा गृहे वर्तते गर्जन्ति प्रतिकूल-
 वादिनि न ते द्वारि स्थिता दन्तिनः । इत्येवं गमितो घनव्यतिकरः सा राजपुत्री पुनर्वाते
 वाति कदम्बपुष्पसुरभौ केन प्रतारिष्यते ॥ ४५ ॥ संप्राप्तेऽवधिवासरे क्षणमनु त्वद्वर्त्मवा-
 तायनं वारंवारमुपेत्य निष्कृपतया निश्चित्य किञ्चिच्चिरम् । संप्रत्येव निवेद्य केलिकुररीः
 सास्रं सखीभिः शिशोर्माधव्या सह कारकेण करुणः पाणिग्रहो निर्मितः ॥ ४६ ॥ नायं
 मुञ्चति सुभ्रुवामपि तनुत्यागे वियोगज्वरस्तेनाहं विहिताञ्जलिर्यदुपते पृच्छामि सत्यं वद ।
 ताम्बूलं कुसुमं पटीरमुदकं यद्वन्धुभिर्दीयते स्यादत्रैव परत्र तत्किमुचितज्वालावलीदुःस-
 हम् ॥ ४७ ॥ श्वासान्मुञ्चति भूतले विलुठति त्वन्मार्गमालोके दीर्घं रोदिति निक्षिपत्य-
 विरतं-क्षामां भुजावल्लीम् । किं च प्राणसमा न काङ्क्षितवती स्वप्नेऽपि ते संगमं निद्रां
 वाञ्छति न प्रयच्छति पुनर्दग्धो विधिस्तामपि ॥ ४८ ॥ कोदण्डो विशिखो मनो निवसतिः
 कामस्य तस्या अपि भ्रूवल्लीनयनाञ्चलं मनसि ते वासः समुन्मीलति । इत्थं साम्यविधौ
 तयोः प्रभवति स्वामिस्तथा स्निह्यतां तन्वाना तनुतां क्रमादतनुतां नैषा यथा गच्छति ॥ ४९ ॥
 शोकोत्पत्तिरशोकतः सुमनसो यद्वैमनस्योदयो वैरस्यं च रंसारतो विकलता तावत्कलानां
 विधेः । किं चान्यन्नलदो भवत्यनलदो निर्णीतमुन्नीयते वामः केवलमेक एव न भवानस्या-
 मशेषं जगत् ॥ ५० ॥ नैष्ठुर्यं कलकण्ठकोमलगिरां पूर्णस्य शीतद्युतेस्तिग्मत्वं बत दक्षि-

णस्य मरुतो दाक्षिण्यहानिश्च ताम् । स्मर्तव्याकृतिमेव कर्तुमबलां सन्नाहमातन्वते तद्विघ्नः
क्रियते तृणादिचलनोद्भूतैस्त्वदाप्तिभ्रमैः ॥ ५१ ॥ या चन्द्रस्य कलङ्किनो जनयति स्पेरा-
ननेन त्रपां वाचा मन्दिरकीरसुन्दरगिरो या सर्वदा निन्दति । निःश्वासेन तिरस्करोति
कमलामोदान्वितान्यानिलान्सा तैरेव रहस्त्वया विरहिता कांचिदशां नीयते ॥ ५२ ॥ चन्द्रं
चन्दनकर्दमेन लिखितं संमार्ष्टि दष्टाधरा कामः पुष्पशरः किलेति सुमनोवर्गं लुनीते च यत्
वन्द्यं निन्दति यच्च मन्मथमसौ भृङ्गाग्रहस्ताङ्गुलीस्तत्कामं सुभग त्वया वरतनुर्वातुल्य
लम्बिता ॥ ५३ ॥ तापोऽम्भः प्रसृतिपचः प्रचयवान्बाष्पः प्रणालोचितः श्वासाः कम्पितदी-
पवर्तिकलिकाः पाण्डिभि मग्नं वपुः । किं चान्यत्कथयामि रात्रिमखिलां त्वन्मार्गवातायने
हस्तच्छत्रनिरुद्धचन्द्रमहसस्तस्याः स्थितिर्वर्तते ॥ ५४ ॥ बिभ्राणा हृदये त्वया विनिहितं
प्रेमामिधानं नवं शल्यं यद्विदधाति सा विधुरिता साधो तदाकर्ण्यताम् । शेते शुष्यति
ताम्यति प्रलपति प्रम्लायति प्रेङ्खति भ्राम्यत्युल्लुठति प्रणश्यति गलत्युन्मूर्च्छति व्रुट्यति
॥ ५५ ॥ काश्यं चेत्प्रतिपत्कला हिमरुचः स्थूलैव चेत्पाण्डिमा लीना एव मृणालिका
यदि पुनर्बाष्पः कियानम्बुधिः । संतापो यदि शीतलो हुतवहस्तस्याः कियद्वर्ण्यतां किं तु
त्वत्स्मृतिमात्रमेव शरणं लावण्यशेषं वपुः ॥ ५६ ॥ सौधादुद्विजते त्यजत्युपवनं द्वेष्टि
प्रभामैन्दवीं द्वारात्रस्यति चित्रकेलिसदसौ वेषं विषं मन्यते । आस्ते केवलमब्जिनीकिसल-
यप्रस्तारशय्यातले संकल्पोपनमत्तदाकृतिरसायत्तेन चित्तेन ते ॥ ५७ ॥ सा न स्नाति न
चानुलिम्पति न वा केशेषु धत्ते स्वजं न क्रीडासु मनो दधाति न सखीरालोके चाटुषु ।
किं तु न्यस्तमुखाम्बुजं करतले बाष्पायमाणेक्षणं निःश्वासग्लपिताधरं च नयने जागर्ति ते
चिन्तया ॥ ५८ ॥ सा रोमाञ्चति सीत्करोति विलपत्युत्कम्पते ताम्यति ध्यायत्युद्भ्रमति
प्रमीलति पतत्युद्याति मूर्च्छत्यपि । एतावत्यतनुज्वरे वरतनुर्जीवेन्न किं ते रसात्स्वर्वैद्यप्रतिम
प्रसीदसि यदि त्यक्तोऽन्यथा हस्तकः ॥ ५९ ॥ कंदर्पज्वरसंज्वराकुलतनोराश्रयमस्याश्रिरं
चेतश्चन्दनचन्द्रमाः कमलिनीचिन्तासु संताम्यति । किं तु क्षान्तिवशेन शीतलतनुं त्वामेवमेकं
प्रियं ध्यायन्ती रहसि स्थिता कथमसौ क्षीणा क्षणं प्राणिति ॥ ६० ॥ अङ्गेष्वाभरणं
करोति बहुशः पत्रेऽपि संचारिणि प्राप्तं त्वां परिशङ्कते वितनुते शय्यां चिरं ध्यायति ।
इत्याकल्पविकल्पतत्परचनासंकल्पलीलाशतव्यासक्तापि विना त्वया वरतनुर्नैषा निशां
नेष्यति ॥ ६१ ॥

नायकं प्रति नायिकासंदेशः ।

आलीभिः सह भाषितं किमपि तद्वर्मापि संवीक्षितं पञ्चेषुः कुसुमैरपूजि कथमप्याधाय
चित्ते मनाक् । तेनापि प्रिय चेत्तथा मयि कृपाकार्पण्यमालम्बसे प्राणेश प्रबलं तदत्र नि-

खिलं तत्प्रातिकूल्यं विधेः ॥ १ ॥ नित्यं ब्रह्म यथा स्मरन्ति मुनयो हंसा यथा मानसं
सानन्दास्फुटशङ्खकीवनयुतां ध्यायन्ति रेवां गजाः । युष्मद्दर्शनलालसाः प्रतिदिनं युष्मा-
न्स्मरामो वयं घन्यः कोऽपि स वासरोऽत्र भविता यत्रावयोः संगमः ॥ २ ॥

नायिकां प्रति नायकसंदेशः ।

त्वं दूरमपि गच्छन्ती हृदयं न जहासि मे । दिनावसाने छायेव पुरो मूलं वनस्पतेः
॥ १ ॥ तपति तनुगात्रि मदनस्त्वामनिशं मां पुनर्दहत्येव । ग्लपयति यथा शशाङ्कं न
तथा हि कुमुद्वर्ती दिवसः ॥ २ ॥ किमकारि मन्दमतिना रतिपतिना कामतन्त्रनिपुणेन ।
स्यूतासि हरिणनयने हन्त हृदि स्नेहतन्तुना न तनौ ॥ ३ ॥ कृष्णा ते कचसंहति-
स्त्वुजनयने तवाधरः शोणः । त्वं सुरतरंगिणी कथमभितस्तापी न ते वियोगः स्यात् ॥ ४ ॥
स्निग्धमालपसुरूक्षमेव वा त्वत्कथैव सखि मे रसायनम् । शीतलं सलिलमुष्णमेव वा
पावकं हि शमयेदसंशयम् ॥ ५ ॥ दूरं मुक्तालतया विससितया विप्रलोभ्यमानो मे । हंस इव
दर्शिताशो मानसजन्मा त्वया नीतः ॥ ६ ॥ स्वप्नेऽपि देवि रमसे न मया विना त्वं
स्वापे त्वया विरहितो मृतवद्भवामि । दूरीकृतासि विधिदुर्ललितैस्तथापि जीवत्येवेहि मन
इत्यसवो दुरन्ताः ॥ ७ ॥ वल्लङ्कुचानि वलनासहमध्यमानि कण्ठोदयत्कलरुतानि गलत्क-
चानि । आस्वादिताधरदलान्यलसेक्षणानि तान्येव तन्वि सुरतानि तव स्मरामि ॥ ८ ॥
अद्यापि सुन्दरि तवाननचन्द्रबिम्बं वन्दीकृताम्बुजयुगं परिचुम्ब्य चेतः । त्वत्संगमोद्भवसुखं
तनुते तथापि वैरं करोति करुणाविकलो विवेकः ॥ ९ ॥ त्वदीयमुखपङ्कजं यदि विधोरलं
वार्तया तवाधरसुधा यदा भवति किं सुधा नो मुधा । त्वदङ्गपरिरम्भणं भण कृतं सुधागाह-
नैस्त्वदीयदृगनुग्रहस्तदपि धिग्धिगैन्द्रं पदम् ॥ १० ॥ यदिन्दोर्लक्ष्मीस्ते वदनकमले वासम-
करोत्तमः सोमस्थेमा तव तरुणि धम्मिष्ठमभजत् । अनुप्राप्ता हारावलिमपि च तारावलि-
रुचिः शरण्यायाः कस्ते मम शरणदाने परिभवः ॥ ११ ॥ भवत्या विक्षेपे गुरुहृदयस्नेदेन
तनुतां तनुर्नित्यं घत्ते सदृशमिति मत्तेभगमने । इदं तावच्चित्रं कमलमुखि सर्वैरवयवैः सुरूपा
त्वं लोके नियतमसुरूपा भवसि नः ॥ १२ ॥ सुमध्ये वाग्भङ्गैर्वचनविधिमङ्गीकुरु न वा
स्मितज्योत्स्ना कान्तं कुरु वदनमेतन्मयि न वा । त्रिलोकीमूर्धन्या यदि विविधपुण्याधिक-
तया मया दृष्टासि त्वं तदिह सफलं मेऽजनि जनुः ॥ १३ ॥ यदि प्राणा एव प्रणयपरि-
णाहः कथमयं विभिन्ना तेभ्यश्चेत्कथमियमभेदव्यवसितिः । न भिन्ना नाभिन्ना यदि भवसि
किं नाम तदासि त्वमेकासि त्वं मे कुवलयदलश्रेणिनयने ॥ १४ ॥ यदेकः कासारं रचयति
तथा कूपमथवा तदाकाङ्क्षां देवो वितरतितरां श्रीपतिरपि । मया तु त्वद्धेतोः कमलमुखि
सान्द्राश्रुसलिलैः कृताः पारावारास्तदपि गणना ते न हृदये ॥ १५ ॥ इतो विद्युत्पुञ्जस्फु-

रितमसकृद्वावयतु मामितः केकानेका हरतु हृदयं निर्दयमिदम् । इतः कामो वामः प्रहरतु
 मुहुः पुञ्जितशरो गतासि त्वं दूरं चपलनयने प्राप्स्यसि यतः ॥ १६ ॥ हिमांशुश्चण्डांशुर्नव-
 जलधरो दावदहनः सरिद्धीचीवातः कुपितफणिनिःश्वासपवनः । नवा मल्ली मल्ली कुवलयवनं
 कुन्तगहनं मम त्वद्विश्लेषात्सुमुखि विपरीतं जगदिदम् ॥ १७ ॥ आस्तां तावद्वचनरचनाभा-
 जनत्वं विदूरे दूरे चास्तां तव तनुपरीरम्भसंभावनापि । भूयो भूयः प्रणतिभिरहं किंतु याचे
 विधेया स्मारं स्मारं स्वजनगणने कापि लेखा ममापि ॥ १८ ॥ श्यामास्वङ्गं चकितहरिणी-
 प्रेक्षणे दृष्टिपातं वक्रच्छायां शशिनि शिखिनां बर्हभारेषु केशान् । उत्पश्यामि प्रतनुषु नदी-
 वीचिषु भ्रूविलासान्हन्तैकस्मिन्कचिंदपि न ते चण्डि सादृश्यमस्ति ॥ १९ ॥ त्वामालिङ्ग्य
 प्रणयकुपितां धातुरागैः शिलायामात्मानं ते चरणपतितं यावदिच्छामि कर्तुम् । अस्मैस्ताव-
 न्मुहुरुपचितैर्दृष्टिरालुप्यते मे क्रूरस्तस्मिन्नपि न सहते संगमं नौ कृतान्तः ॥ २० ॥ मामा-
 काशप्रणिहितभुजं निर्दयाश्लेषहेतोर्लब्धायास्ते कथमपि मया स्वप्नसंदर्शनेषु । पश्यन्तीनां न
 खलु बहुशो न स्थलीदेवतानां मुक्तास्थूलास्तरुक्सिलयेष्वश्रुलेशाः पतन्ति ॥ २१ ॥ भित्त्वा
 सद्यः किसलयपुटान्देवदारुद्रुमाणां ये तत्क्षीरस्रुतिसुरभयो दक्षिणेन प्रवृत्ताः । आलिङ्ग्यन्ते
 गुणवति मया ते तुषाराद्विवाताः पूर्वं स्पृष्टं यदि किल भवेदङ्गमेभिस्तवेति ॥ २२ ॥ संसि-
 प्येत क्षण इव कथं दीर्घायामा त्रियामा सर्वावस्थास्वहरपि कथं मन्दमन्दातपं स्यात् । इत्थं
 चेतश्चटुलनयने दुर्लभप्रार्थनं मे गाढोष्माभिः कृतमशरणं त्वद्वियोगव्यथाभिः ॥ २३ ॥
 त्वद्रूपामृतया न दुर्ललितया दृष्ट्या क्व विश्रम्यतां त्वद्वाक्यश्रवणाभियोगपरयोः श्रव्यं
 कुतः श्रोत्रयोः । एभिस्त्वत्परिरम्भनिर्भररसैरङ्गैः कथं स्थीयतां कष्टं त्वद्विरहेण संप्रति
 वयं कष्टामवस्थां गताः ॥ २४ ॥ यच्चन्नेत्रसमानकान्तिसलिले मग्नं तदिन्दीवरं
 मेघैरन्तरितः प्रिये तव मुखच्छायानुकारी शशी । येऽपि त्वद्रमनानुकारिगतयस्ते
 राजहंसा गतास्त्वत्सादृश्यविनोदमात्रमपि मे दैवेन न क्षम्यते ॥ २५ ॥ गूढालिङ्ग-
 नगण्डचुम्बनकुचस्पर्शादिलीलायितं सर्वं विस्मृतमेव विस्तृतवतो बाले खलेभ्यो भयात् ।
 संलापस्त्वधुना सुदुर्घटतमस्तत्रापि नातिव्यथा यच्चदर्शनमप्यभूदमुलभं तेनैव दूये भूषाम्
 ॥ २६ ॥ धन्यस्तन्वि स एष पाण्डिमवरश्चुम्बत्कपोलस्थलं धन्यं तन्वि तदेव कार्श्यमिह
 यत्प्रत्येकमालिङ्गति । धन्योऽयं विरहानलस्तव मनो यस्यानुवृत्तेः पदं दूरे हन्त तया तु
 यातकितया मादृग्जनः सीदति ॥ २७ ॥ स्थानान्निर्गत्य दूरं व्रजति मयि चिरं-मुक्तकण्ठं
 रुदित्वा पश्चादुन्मृज्य नेत्रे प्रणतिमुपगता वेपमानाङ्गयष्टिः । कान्ते यन्मामवोचः प्रलय-
 नघटाटोपवन्द्वान्धकारे काले कापालिकोऽपि प्रवसति न गृहात्तन्मनो मे दुनोति ॥ २८ ॥

[प्र० ६ दूतीं प्रति नायिकाप्रश्नाः—दूत्युपहासप्रश्नाः—नायिकां प्रति नायकावस्थाकथनम् । ३९१]

दूतीं प्रति नायिकाप्रश्नाः ।

उच्छापयन्त्यां दयिताय दूतीं वध्वा विभूषां च निवेशयन्त्या । प्रसन्नता कापि मुखस्य जज्ञे वेषश्रिया नु प्रियवार्तया नु ॥ १ ॥ अलमलमघृणस्य तस्य नाम्ना पुनरपि सैव कथा गतः स कालः । कथय कथय वा तथापि दूति प्रतिवचनं द्विषतोऽपि मानवानाम् ॥ २ ॥ कथय निपुणे कस्मिन्दृष्टः कथं नु कियच्चिरं किमिव लिखितं किं तेनोक्तं कदा स इहे-
प्यति । इति बहुविधं प्रेमालापः प्रपञ्चितविस्तरा प्रियतमकथाः स्वल्पेऽप्यर्थे प्रयान्ति न नष्टताम् ॥ ३ ॥

दूत्युपहासप्रश्नाः ।

पार्श्वाभ्यां सप्रहाराभ्यामधरे व्रणखण्डिते । दूति सङ्ग्रामयोग्यासि न योग्या दूतकर्मणि ॥ १ ॥ बहुनात्र किमुक्तेन दूति मत्कार्यसिद्धये । स्वमांसान्यपि दत्तानि वक्तव्येषु तु का कथा ॥ २ ॥ किं त्वं निगूहसे दूति स्तनौ वक्रं च पाणिना । खण्डिता एव शोभन्ते शूरा-
धरपयोधराः ॥ ३ ॥ त्वं दूति निरगाः कुञ्जं न तु पापीयसो गृहम् । किंशुकाभरणं देहे दृश्यते कथमन्यथा ॥ ४ ॥ दूति त्वया कृतमहो निखिलं मदुक्तं न त्वाद्दृशी परहितप्रव-
णास्ति लोके । श्रान्तासि हन्त मृदुलाङ्गि गता मदर्थं सिध्यन्ति कुत्र सुकृतानि विना श्रेमेण ॥ ५ ॥ रजन्यामन्यस्यां सुरतपरिवृत्तावनुचितं मदीयं यद्वासः कथमपि हृतं तेन सुहृदा ।
त्वया प्रत्यानीतं निजवसनदानात्पुनरिदं कुतस्त्वादृग्दूती स्वलितशमनोपायनिपुणा ॥ ६ ॥ निःशेषच्युतचन्दनं स्तनतटं निर्मृष्टरागोऽधरो नेत्रे दूरमनञ्जने पुलकिता तन्वी तथेयं तनुः ।
मिथ्यावादिनि दूति बान्धवजनस्याज्ञातपीडागमे वापीं स्नातुमितो गतासि न पुनस्तस्याधम-
स्यान्तिकम् ॥ ७ ॥ दूतीदं नयनोत्पलद्वयमहो तान्तं नितान्तं तव स्वेदाम्मःकणिका लला-
टफलके मुक्ताश्रियं विभ्रति । निःश्वासाः प्रचुरीभवन्ति नितरां हा हन्त चन्द्रातपे याता-
यातवशाद्दृथा मम कृते श्रान्तासि कान्ताकृते ॥ ८ ॥ दूति श्वासविशेष एष किमहो चण्डि-
यत्पराधावनाद्विभ्रष्टालकवल्ली कथमहो त्वन्नाथपादार्पणात् । निर्मृष्टाधररागपल्लवरुचिस्त्व-
त्कार्यसंजल्पनाद्वासस्तस्य किमङ्गसंगतमहो विश्वासहेतोस्तव ॥ ९ ॥ श्वासः किं त्वरिता-
गता पुलकिता कस्मात्प्रसादः कृतः स्वस्ता वेण्यपि पादयोर्निपतनान्नीवी गमादागमात् ।
स्वेदार्द्रं मुखमातपेन गमितं क्षामा किमित्युक्तिभिर्दूति म्लानसरोरुहाकृतिधरस्यौष्ठस्य किं वक्ष्यसि ॥ १० ॥

नायिकां प्रति नायकावस्थाकथनम् ।

पदशब्दलीनहृदयो रूपालंकारभावनानिपुणः । कविरिव वञ्चितमुद्रस्तरुणि तवार्थे परं

स युवा ॥ १ ॥ विकिरति मुहुः श्वासान्नाशां पुरो मुहुरीक्षते प्रविशति मुहुः कुञ्जात्कुञ्जं
मुहुर्वहु ताम्यति । रचयति मुहुः शय्यां पर्याकुलं मुहुरीक्षते मदनकदनक्रान्तः कान्ते प्रिय-
स्त्व वर्तते ॥ २ ॥ सा मां द्रक्ष्यति वक्ष्यति स्मरकथां प्रत्यङ्गमालिङ्गनैः प्रीतिं यास्यति
रंस्यते सखि समागत्येति चिन्ताकुलः । मार्गं पश्यति वेपते पुलकयत्यानन्दति स्विद्यति
प्रत्युद्गच्छति मूर्च्छति प्रियतमः कुन्ते निकुञ्जप्रियः ॥ ३ ॥

नायिकां प्रति दूत्युपदेशः ।

समयचकितं विन्यस्यन्तीं दृशं तिमिरे पथि प्रतितरु मुहुः स्थित्वा मन्दं पदानि वित-
न्वतीम् । कथमपि रहः प्राप्तमङ्गैरनङ्गतरंगिभिः सुमुखि सुभगः पश्यन्स त्वामुपैतु कृतार्थ-
ताम् ॥ १ ॥ पूर्वं यत्र समं त्वया रतिपतेरासादिताः सिद्ध्यस्तस्मिन्नेव निकुञ्जमन्यमहा-
तीर्थं पुनर्माधवः । ध्यायंस्त्वामनिशं जपन्नपि तवैवालापमन्त्रावलीभूयस्त्वत्कुचकुम्भनिर्भरपरी-
रम्भामृतं वाञ्छति ॥ २ ॥

सूर्यास्तमनसमयवर्णनम् ।

मन्त्रसंस्कारसंपन्नास्तन्वदौदन्वतीरपः । एतन्नयीमयं ज्योतिरादित्याख्यं निमज्जति ॥ १ ॥
तापनैरिव तेजोभिर्दग्धनिर्वाणमेचकाः । दिशो जाताः प्रतीची तु समुदाचरति क्रमात् ॥ २ ॥
पुराणरश्मिजालेषु स्वस्तेष्वस्तावलम्बनम् । बिम्बमम्बुरुहां नेतुरम्बरादवलम्बते ॥ ३ ॥ वि-
लोक्य संगमे रागं पश्चिमायां विवस्वतः । कृतं कृष्णं मुखं प्राच्या नहि नार्यो विनेर्ष्यया
॥ ४ ॥ अस्तं गतवति सवितरि भर्तारि मधुपं निवेश्य कोशान्ते । कमलिन्योऽपि रमन्ते
किमत्र चित्रं मृगाक्षीणाम् ॥ ५ ॥ कृतोपकारं प्रियबन्धुमर्कमद्राक्ष्म हीनांशुमधः पतन्तम् ।
इतीव मत्वा नलिनीवधूभिर्निमीलितान्यम्बुरुहेक्षणानि ॥ ६ ॥ सान्ध्यरागरुधिरारुणमारा-
न्निःपपात रविमण्डलमब्धौ । क्रूरकालकरवालविलूनं वासरस्य सहसैव शिरो नु ॥ ७ ॥ नो
रविर्न च तमो न तमीशो न द्युतिर्ग्रहगणो न च संध्या । यादृशी प्रथमतः किल सृष्टेस्ता-
दृगेव भुवनं श्रियमूहे ॥ ८ ॥ भानुबिम्बमिदमस्तगामि च प्रोद्यतं कुमुदबन्धुमण्डलम् ।
दृश्यते रतिपतेः प्रवासिनां क्रोधरक्तमिव लोचनद्वयम् ॥ ९ ॥ पश्य पश्चिमदिगन्तलम्बिना
निर्मितं कथमिदं विवस्वता । दीर्घया प्रतिमया सरोम्भसां तापनीयमिव सेतुबन्धनम् ॥ १० ॥
पूर्वभागतिमिरप्रवृत्तिभिर्व्यक्तपङ्कमिव जातमेकतः । खं हृतातपजलं विवस्वता भाति किञ्चिदिव
शेषवत्सरः ॥ ११ ॥ दूरलग्नपरिमेयरश्मिना वारुणी दिगरुणेन भानुना । भाति केशरवतेव
मण्डिता बन्धुजीवतिलकेन कन्यका ॥ १२ ॥ सान्ध्यमस्तमितशेषमातपं रक्तलेखमपरा
विभर्ति दिक् । संपरायवसुधा सशोणितं मण्डलाग्रमिव तिर्यगुत्थितम् ॥ १३ ॥ कोऽत्र

भूमिवलये जनान्मुधा तापयन्सुचिरमेति संपदम् । वेदयन्निति दिनेन भानुमानाससाद चर-
 माचलं ततः ॥ १४ ॥ अनुरागवन्तमपि लोचनयोर्दधतं वपुः सुखमतापकरम् । निरकासय-
 द्रविमपेतवसुं वियदालयादपरदिग्गणिका ॥ १५ ॥ महद्भिराद्यैस्तमसोऽपि दुद्रुते भयेऽथ
 संमूढमतिर्भ्रमन्सितौ । प्रदीपवेषेण गृहे गृहे स्थितो विखण्ड्य देहं बहुधैव भास्करः ॥ १६ ॥
 अयमसौ गगणाङ्गणदीपकस्तरलकालभुजंगशिखामणिः । क्षणविडम्बितवाडवविग्रहः पतति
 वारिनिधौ विधुरो रविः ॥ १७ ॥ अभिभूय सतामवस्थितं जडजेषु प्रतिपाद्य च श्रियम् ।
 जगतीपरितापकृत्कथं जलधौ नावपतेदसौ रविः ॥ १८ ॥ परिपतति पयोनिधौ पतङ्गः सर-
 सिरुहामुदरेषु मत्तभृङ्गः । उपवनतरुकोटरे विहंगस्तरुणिजनेषु शनैः शनैरनङ्गः ॥ १९ ॥
 सुचिरिति परितः प्रसिद्धिभाजि प्रकटिततेजसि दुर्जये कृशानौ । निजवसुनिकुरम्बमस्तवे-
 लाव्यतिकरवान्निदधे सरोजबन्धुः ॥ २० ॥ जगदिव बहुलातपाभितप्तं जनयितुमद्य जंला-
 भिवेकशीतम् । परिधृतरविशातकुम्भकुम्भा प्रचलति पश्चिमवारिधिं दिनश्रीः ॥ २१ ॥
 पतति रविरपूर्ववारिराशौ हृदि पथिकस्य यथात्मभूर्हुताशः । प्रसरति चरमां तमःप्ररोहः
 प्रतिपदमद्य यथा मनोविमोहः ॥ २२ ॥ अस्तावलम्बिरविविम्बतयोदयाद्विश्रुडोन्मिषत्स-
 कलचन्द्रतया च सायम् । संध्याप्रवृत्तहरहस्तगृहीतकांस्यं तालद्वयेव समलक्ष्यत नाकल-
 क्ष्मीः ॥ २३ ॥ यातोऽस्मि पद्मनयने समयो ममैष सुप्ता मयैव भवती प्रतिबोधनीया ।
 प्रत्यायनामयमितीव सरोरुहिण्याः सूर्योऽस्तमस्तकनिविष्टकरः करोति ॥ २४ ॥ कृत्वा
 प्रबुद्धकमलामखिलां त्रिलोकीमम्भोनिधेर्विशति गर्भमसाविदानीम् । अन्तः प्रसुप्तहरिनाभि-
 सरोजबोधकौतूहलीव भगवानरविन्दबन्धुः ॥ २५ ॥ पूर्वा क्षणक्रमनिरस्तसमस्तरागं हित्वा
 निजान्तिकमुपेत्य रवौ सरागे । आलोकतः पुनरमुष्य घृतप्रसादाज्जाता चिरेण चरमा परमानु-
 रक्ता ॥ २६ ॥ पृथु गगनकबन्धस्कन्धचक्रं किमेतत्किमु रुधिरकपालं कालकापालिकस्य ।
 कललभारितमन्तः किंतु ताक्ष्याण्डखण्डं प्रजनयति वितर्कं सांध्यमर्कस्य विम्बम् ॥ २७ ॥
 अयमपि खरयोषित्कर्णकाषायमीषद्विसृमरतिमिरोर्णाजर्जरोपान्तमर्चिः । मदकलकलविङ्की-
 काकुनान्दीकरेभ्यः क्षितिरुहशिखरेभ्यो भानुमानुच्चिनोति ॥ २८ ॥ गंतवति दिननाथे
 पश्चिमक्षमाधरान्तं शिशिरकरमयूखैर्निर्भरं दह्यमाना । परिहृतमिलितालिः पान्थकान्तेव
 दीना सपदि कमलिनीयं हास्यहीना बभूव ॥ २९ ॥ खेरस्तं तेजः प्रमुदयति खद्योतप-
 टली मरालाली मूका कलकलपरोलूकपटली । इदं कष्टं दृष्ट्वा चिरमसहमाना कमलिनः
 मदभृङ्गव्याजात्कलयति हलाहालमिव च ॥ ३० ॥ सैरन्ध्रीकरकृष्टकङ्कणसरद्धीरध्वनिः
 संचरद्दूतीसूत्रितसंधिविग्रहविधिः सोच्छासलीलाधरः । वारस्त्रीजनसज्जमानंशयनः संनद्धपु-
 ष्पायुधः श्रीखण्डद्रवधौतसौधशिखरो रम्यः क्षणो वर्तते ॥ ३१ ॥ विश्लेषाकुलचक्रवाक-
 मिधुनैरुत्पक्षमाक्रन्दितं कारुण्यादिव मीलितासु नलिनीष्वस्तं च मित्रे गते । शोकेनेव

दिगङ्गनाभिरमितः श्यामायमानैर्मुखैर्निःश्वासानिलधूमवर्तय इवोद्गीर्णास्तमोराजयः ॥ ३२ ॥
 निर्याद्वासरजीवपिण्डकरुणां बिभ्रत्कवोष्णैः करैर्माञ्जिष्ठं रविबिम्बमम्बरतलादस्ताचलं चु-
 म्बति । किं च स्तोतमः कलापकलनाश्यामायमानं मनाग्धूमश्यामपुराणाचित्ररचनारूपं
 जगज्जायते ॥ ३३ ॥ संध्याताण्डवचण्डचण्डपरशुप्रारब्धभीमभ्रमीवेगस्त्रस्तकपर्दवासुकि-
 फणामाणिक्यशङ्कावहम् । मग्नं पाथसि पश्चिमस्य जलधेर्मार्तण्डबिम्बं ततो ध्वान्तैर्भूतगणै-
 रगाहि भुवनं मन्ये तदन्वेषिभिः ॥ ३४ ॥ पाश्चात्याम्बुधिदृष्टपूर्ववडवासंदर्शनोत्कण्ठया
 धावद्ब्रह्मतुरंगनिष्ठुरखुरक्षुण्णेऽस्तशैलस्थले । तस्मादुच्चलितेन धातुरजसा लिप्तानुरक्ताङ्गको
 मन्दांशुः प्रियदर्शनः खलु सहस्रांशुर्दरीदृश्यते ॥ ३५ ॥ तद्बोधोऽन्तरसंततान्धतमसं नि-
 भिद्य तिग्मांशुभिः संछेत्तुं बलिसद्गगं कृतमतिर्भानुर्जगाहेऽम्बुधिम् । अन्यत्संप्रति संनिपत्य
 वृणुते लोके तमोमण्डलं किं चैतस्य नयत्यहो परिभवं पाथोजिनीं वल्लभाम् ॥ ३६ ॥
 द्वागैन्द्रीमनुचुम्ब्य सस्मितमुखीमामोदिनीं पद्मिनीं कृत्वासौ परिरम्भसंभ्रमपरिश्रान्तां च
 वारस्त्रियम् । संरक्तो हिमभानुरद्य चरमां श्लिष्यत्यहो रागिणीं काश्मीरोपलसत्पयोधरमरां
 कान्तां दिशं वारुणीम् ॥ ३७ ॥ अध्वानं नैकचक्रः प्रभवति भुवनभ्रान्तिदीर्घं विलङ्घ्य
 प्रातः प्राप्तुं रथो मे पुनरिति मनसि न्यस्तचिन्तातिभारः । संध्याकृष्टावशिष्टस्वकरपरिकरैः
 स्पष्टहेमारपङ्क्तिव्याकृष्यावस्थितोऽस्तक्षितिभृति नयतीवैष दिक्चक्रमर्कः ॥ ३८ ॥ प्राची-
 मालम्बमाने घनतिमिरचये बान्धवे बन्धकीनां संप्राप्ते च प्रतीचीं शशिकरनिकरे वैरिणि
 स्वैरिणीनाम् । अर्धश्यामोपलार्धस्फटिकमिव दिशामन्तरालं विधत्ते कालिन्दीजहुकन्यामिलदम-
 लजलस्यन्दसंदोहमैत्रीम् ॥ ३९ ॥ संध्यावध्यास्त्रशोणं तनुदहनचिताङ्गारमन्दार्कबिम्बं तारा-
 नारास्थिकीर्णं विशदनरकरङ्गायमाणोज्ज्वलेन्दु । हृष्यन्नक्तं चरौघं घनतिमिरमहाधूमधूप्रानु-
 कारं जातं लीलाश्मशानं जगदखिलमहो कालकापालिकस्य ॥ ४० ॥ गाढं प्रौढाङ्गनाभिः
 सुरतरतमनःसन्मदोत्सारिताक्षं मुग्धाभिः स्वस्तनेत्रं रतिसमरभयं चिन्तयन्तीभिरेवम् । पा-
 न्यानामङ्गनाभिः ससलिलनयनं शून्यचित्ताभिरुच्चैः कष्टं दृष्टोऽस्तशैलं भृशममजदयं मण्ड-
 लश्रण्डरश्मेः ॥ ४१ ॥ व्योम्रस्तापिच्छगुच्छावलिभिरिव तमोवल्लरीभिर्वियन्ते पर्यन्ताः
 प्रान्तवृत्त्या पयसि वसुमती नूतने मज्जतीव । वात्यासंवेगविष्वग्विततवलयितस्फीतधूम्या-
 प्रकाशं प्रारम्भेऽपि त्रियामा तरुणयति निजं नीलिमानं वनेषु ॥ ४२ ॥

चक्रवाकावस्थाख्यानम् ।

दृष्टतामरसकसरत्नजोः क्रन्दतोर्विपरिवृत्तकण्ठयोः । निघ्नयोः सरसि चक्रवाकयोरल्प-
 मन्तरमनल्पतां गतम् ॥ १ ॥ आयाति याति पुनरेव जलं प्रयाति पद्माङ्कुरं च विचिनोति
 धुनोति पक्षम् । उन्मत्तवद्भ्रमति कूजति मुक्तकण्ठः कान्तावियोगविधुरो निशि चक्रवाकः

॥ २ ॥ एकेनाक्षणा प्रविततरुषा वीक्ष्यते लम्बमानं भानोर्विम्बं जलविलुलितेनापरेण स्व-
कान्तम् । अद्वश्लेदे दयितविरहाशङ्किनी चक्रवाकी द्वौ संकीर्णौ रचयति रसौ नर्तकीव
प्रगल्भा ॥ ३ ॥ वापीतोयं तटरुहवनं पद्मिनीपत्रशय्या चन्द्रालोको विकचकुसुमामोद-
हृद्यः समीरः । यत्रैतेऽपि प्रियविरहिणौ दाहिनश्चक्रनाम्नस्तत्रोपायः क इव भवतु प्राणसं-
धारणो यः ॥ ४ ॥ चक्राहो विरही हतोऽपि हृदये वाणेन न त्यक्तवान्प्राणान्प्राणसमा-
समागममुखध्यानैकतानश्चिरम् । स्वां छायामवलोक्य वारिणि गलद्रक्तामवेक्ष्य प्रियां आ-
न्तस्त्वद्गणवेदनापरिगतः कष्टं मृतः सांप्रतम् ॥ ५ ॥ तीरात्तीरमुपैति रौति करुणं चिन्तां
समालम्बते किञ्चिद्वायति निश्चलेन मनसा योगीव युक्तक्षणः । स्वां छायामवलोक्य कूजति
पुनः कान्तेति मुग्धः खगो धन्यास्ते भुवि ये निवृत्तमनसो धिगदुःखिताः कामिनः ॥ ६ ॥
मित्रे कापि गते सरोरुहवने बद्धानेने ताम्यति क्रन्दत्सु भ्रमरेषु वीक्ष्य दयिताच्छिष्टं पुरः
सारसम् । चक्राङ्केन वियोगिना विसलता नास्वादिता नोज्झिता वक्त्रे केवलमर्गलेव निहिता
प्राणस्य निर्गच्छतः ॥ ७ ॥ भुक्त्वा भोक्तुं न मुञ्चे कुटिलविसलतां कोटिमिन्दोर्वितर्कात्तारा-
कारा तृषार्तः पिबति न पयसां विपुषः पत्रसंस्थाः । छायामम्भोरुहाणामलिकुलसवलां वेत्ति
संध्यामसंध्यां कान्ताविश्लेषभीरुर्दिनमपि रजनीं मन्यते चक्रवाकः ॥ ८ ॥

रजनिवर्णनम् ।

व्योमपात्रमपि चैकपाणिना विस्फुटोडुकुसुमानि विभ्रती । अन्यपाणिकलितेन्दुदर्पणा
कामिनीव रजनीयमांगता ॥ १ ॥ नृपतिपुरुषशङ्कितप्रचारं परगृहदूषणनिश्चितैकवीरम् ।
धनतिमिरनिरुद्धसर्वभावा रजनिरियं जननीव संवृणोति ॥ २ ॥ मुग्धस्य केलिविजितस्मर-
चापयष्टेरातन्वती रुचिमतीव सुधाकरस्य । रागोदुरा स्फुटमुदञ्चिततारकश्रीः संध्याविरस्ति
ननु कापि पतिवरेव ॥ ३ ॥ अस्तोदयाचलविलम्बितस्वरवीन्दुविम्बव्याजात्क्षणं श्रवणयोर्नि-
हितारविन्दा । ताराच्छलेन कुसुमानि समुत्क्षिपन्ती संध्येयमागतवती प्रमदेव काचित् ॥ ४ ॥
शशाङ्के संनद्धे भरत इव संध्यायवनिका तिरोभूत्वा पुष्पाञ्जलिमिव विकीर्योडुनिकरान् ।
कलं गायन्तीभिः कुमुदवनभृङ्गीभिरधुना नभोरङ्गं प्राप्ता विहरति निशालासिकवधूः ॥ ५ ॥
उन्मुक्ताभिर्दिवसमधुना सर्वतस्ताभिरेव स्वच्छायाभिर्निचुलितमिव प्रेक्ष्यते विश्वमेतत् । पर्य-
न्तेषु ज्वलति जलधौ रत्नसानौ च मध्ये चित्राङ्गीयं रमयति तमःस्तोमनीला धरित्री ॥ ६ ॥
ज्योत्स्नाभस्मच्छुरणधवला विभ्रती तारकास्थीन्यन्तर्धानव्यसनरसिका रात्रिकापालिकीयम् ।
द्वीपाद्वीपं भ्रमति दधती चन्द्रमुद्रा कपाले न्यस्तं सिद्धाञ्जनपरिमलं लाञ्छनस्य च्छलेन ॥ ७ ॥

तमोवर्णनम् ।

लिम्पतीव तमोऽङ्गानि वर्षतीवाञ्जनं नभः । असत्पुरुषसेवेव दृष्टिर्निष्फलां गता ॥ १ ॥
 अविज्ञातविशेषस्य सर्वतेजोपहारिणः । स्वामिनो निर्विवेकस्य तमसश्च किमन्तरम् ॥ २ ॥
 आपूरितमिदं श्यामतमसं तमसैरलम् । ब्रह्माण्डमण्डलं भाति सकज्जलकरण्डवत् ॥ ३ ॥
 तनुलम्ना इव ककुभः क्षमावलयं चरणचारपात्रमिव । वियदपि चालिकदग्धं मुष्टिग्राह्यं तमः
 कुरुते ॥ ४ ॥ नोर्ध्वमीक्षणगतिर्न चाप्यधो नाभितो न पुरतो न पृष्ठतः । लोक एष तिमिरो-
 ल्ववेष्टितो गर्भवास इव वर्तते निशि ॥ ५ ॥ शुद्धमाविलमवस्थितं चलं वक्रमार्जवगुणान्वितं
 च यत् । सर्वमेव तमसा समीकृतं धिक्बह्वचमसतां हतान्तरम् ॥ ६ ॥ पिदधति तिमिरे
 समस्तलोकं प्रलयमहाब्धिनिभे भृतोच्चनीचे । व्यरुचदुदुगणोऽवलक्षरोचिर्बहुविधफेनसमूह-
 ल्यरूपः ॥ ७ ॥ काश्मीरगौरवपुषामभिसारिकाणामाबद्धरेखमभितो मणिमञ्जरीभिः । एत-
 त्तमालदलनीलतमं तमिस्रं तत्प्रेमहेमनिकषोपलतां तनोति ॥ ८ ॥ उद्दामदिग्विद्वरदचक्ष-
 कर्णपूरगण्डस्थलोच्चलदलिस्तवकाकृतीनि । मीलन्नभांसि मृगनाभिसमानभांसि दिक्चन्द्रेषु
 विलसन्ति तमां तमांसि ॥ ९ ॥ व्यसनिन इव विद्या क्षीयते पङ्कजश्रीर्गुणिन इव विदेशे
 दैन्यमायान्ति भृङ्गाः । कुनृपतिरिव लोकं पीडयत्यन्धकारो धनमिव कृपणस्य व्यर्थतामेति
 चक्षुः ॥ १० ॥ इदं नभसि भीषणभ्रमदुकूलकोलाहलैर्निशाचरविलासिनीनिवहदत्तनेत्रो-
 त्सवम् । परिस्फुरति निर्भरप्रचुरपङ्कममोल्लसद्गराहकुलमांसलप्रबलबद्धमन्धं तमः ॥ ११ ॥
 पुरः पूर्वमेव स्थगयति ततोऽन्यामपि दिशं क्रमात्क्रामन्नद्रिद्रुमपुरविभागांस्तिरयति । उपेतः
 पीनत्वं तदनु भुवनस्येक्षणपथं तमःसंघातोऽयं हरति हरकण्ठद्युतिहरः ॥ १२ ॥ अमुष्मि-
 न्नुद्यानद्रुमकुहरनीरन्ध्रभरिते तमःखण्डे पिण्डीकृतबहलकालायसघने । यतामद्यास्माकं कथं
 मपि पुरोन्यस्तचरणं निमेषेऽप्युन्मेषे नहि नहि विशेषो नयनयोः ॥ १३ ॥ काकोलं कल-
 कण्ठिका कुवलयं कादम्बिनी कर्दमः कंसारिः कबरी कृपाणलतिका कस्तूरिका कज्जलम् ।
 कालिन्दी कषपट्टिका करिघटा कामारिकण्ठस्थली यस्यैते करदा भवन्ति सखि तद्वन्दे वि-
 निद्रं तमः ॥ १४ ॥ किं भूमौ परितः स्फुरन्ति किरणाः कस्तूरिकाया रसैः सिक्ताः किं
 निखिला दिशः किमखिलं व्याप्तं सखीभिर्नभः । किं व्याप्तं भुवनं समस्तमपि च श्रीकण्ठ-
 कण्ठत्विषा कालिन्दीजलकान्तिभाजि निविडे जातेऽन्धकारेऽधुना ॥ १५ ॥ सद्यः सान्द्र-
 मधीविलुप्तककुभः स्निग्धेन्द्रनीलेन्दवव्यामीलन्नभसो निरन्तरमिलनीलीरसद्योतिनः । एते
 कोकिलकायकालिमहतो लुप्यन्ति दृष्टिं दिशोरुन्निद्राननपुञ्जमेचकरुचो भीमास्तमप्रक्रमाः
 ॥ १६ ॥ चिन्वच्चोरचिकीर्षितानि घटयद्वेतालगोष्ठीसुखं तन्वानं शवसाधनोद्धतरसं निर्व्या-
 जवीरात्मनाम् । कुर्वत्कामकृशानुतप्तमनसां गुप्ताङ्गनासंगमं दृष्यत्कोकिलकालकण्ठमलि-
 ध्वान्तं समुज्जृम्भते ॥ १७ ॥ नाकाशं न दिशो न भूधरकुलं नास्मोदयो न क्षितिर्न द्यौर्ना-

॥१॥
॥२॥
॥३॥
तमः
मिरो-
न्वितं
मिमे
मूह-
एत-
धल-
न्दरेषु
वेदेशे
गामेति
नेत्रो-
॥१॥
उपेतः
गुप्ति-
कथ-
कल-
लम् ।
॥ वि-
किं
कण्ठ-
मान्द्र-
एते
क्रमाः
वर्त्या-
मलिनं
पौर्नी-

सुधरा न तीव्रकिरणो नेन्दुर्न तारागणः । एतैः षट्पदकायकान्तिपटलीपाण्डित्यवैतण्डिकैः
कल्लोलैस्तमसामसांप्रतमयं विश्वव्ययः कल्प्यते ॥ १८ ॥ एतद्वचोमवनीवराहवल्यं विश्वै-
कवीरस्मरस्कन्धावारमदान्धसिन्धुरकुलं श्यामावधूकैशिकम् । चक्षुष्याञ्जनवस्तुधूकसदसां वि-
च्छिष्टचक्राद्वयः स्तोमान्तर्जरधूमकेतनमहाधूम्या तमः स्थीयते ॥ १९ ॥ सर्वे ध्वान्तमिदं
वदन्तु बहुधा सिद्धान्त एवं तु नः स्वाधारेषु करेषु पुष्करमणेः स्वस्तेषु नूनं शनैः । अस्ता-
लम्बतयाम्बरेण पतता ग्रस्ते समस्ते जनत्युन्मीलत्करकन्दलैरपि विधोस्तत्तावदुत्तार्यते ॥ २० ॥
विश्वं चाक्षुषमस्तमस्ति हि तमःकैवल्यमौपाधिकप्राच्यादिव्यवहारबीजविरहादिङ्गात्रमेव
स्थितम् । गृह्यन्ते भयहेतवः पटुभिरप्यक्षान्तरैर्भाति च ध्वान्तेनातिघनेन वस्तुवचसा ज्ञातः
स्वरेणामुकः ॥ २१ ॥ उत्खातच्छिन्नसंध्यारुणकमलवनो व्योमकासारमध्यं मन्ये मत्तो नि-
शीथाह्वयवनमहिषो मङ्गुर्विशन्निमङ्गुः । तत्कालोद्भिद्यमानैः सह तनुप्युभिस्तारकाबुद्बुदोद्घै-
स्तस्मादेवोज्जिहीते कलुषितभुवनं भीषणो ध्वान्तपङ्कः ॥ २२ ॥

अभिसारिकासंचारकथनम् ।

मेघा वर्षन्तु गर्जन्तु मुञ्चन्त्वशनिमेव वा । गणयन्ति न शीतोष्णं रमणाभिमुखाः स्त्रियः
॥१॥ मल्लिकाभारवाहिण्यः सर्वाङ्गेणार्द्रचन्दनाः । क्षौमवन्त्यो न लक्ष्यन्ते ज्योत्स्नायामभि-
सारिकाः ॥२॥ गर्ज वा वर्ष वा शक्र मुञ्च वा शतशोऽशनिम् । न शक्या हि स्त्रियो रोद्धुं
प्रस्थिता दयितं प्रति ॥ ३ ॥ प्राणेशमभिसरन्ती पथि स्वलन्ती सुपिच्छलं मुग्धा । अवल-
म्बनाय वारां धारासु करं प्रसारयति ॥ ४ ॥ अधियामिनि गजगामिनि कामिनि सौदामि-
नीव यं ब्रजसि । जलदेनेव न जाने कति कति मुकृतानि तेन विहितानि ॥ ५ ॥ जलधर
निर्लज्जस्त्वं यन्मां दयितस्य वेश्म गच्छन्तीम् । स्तनितेन भीषयित्वा धाराहस्तैः परामृशसि
॥ ६ ॥ यद्वदहल्याहेतोर्मृषा वदसि शक्र गौतमोऽस्मीति । तद्वन्ममापि दुःखं निरवेक्ष्य
निवार्यतां जलदः ॥ ७ ॥ यदि गर्जति वारिधरो गर्जतु तन्नाम निष्ठुराः पुरुषाः । अयि
विद्युत्प्रमदानां त्वमपि च दुःखं न जानासि ॥८॥ स्फुरदुरसिजभारभङ्गुराङ्गी किसलयकोम-
लकान्तिना पदेन । अथ कथय कथं सहेत गन्तुं यदि न निशासु मनोरथो रथः स्यात् ॥९॥
संचरन्ति मृगनाभिचर्चिता मेचकाम्बरकृतावगुण्ठनाः । प्राणनाथमभिसर्तुमुद्यताः सुभ्रुवस्ति-
मिरदेवता इव ॥१०॥ क्व प्रस्थितासि करभोरु घने निशीथे प्राणाधिपो वसति यत्र मनः-
प्रियो मे । एकाकिनी वद कथं न विभेषि बाले नन्वस्ति पुङ्खितशरो मदनः सहायः
॥ ११ ॥ मन्दं निधेहि चरणौ परिधेहि नीलं वासः पिधेहि वलयावलिमञ्चलेन । मा जल्प
साहसि निशारदचन्द्रकान्तदत्तांशवस्तव तमांसि समापयन्ति ॥ १२ ॥ मीतासि नैव भुज-
गात्पाथि मङ्गुजस्य सङ्गे पुनः किमपि कम्पमुरीकरोषि । अम्भोधरध्वनिभिरक्षुभितासि तन्वि

मद्वाचि साचिवदनासि किमाचरामि ॥ १३ ॥ मूढे निरन्तरपयोधरया मयैव कान्तः
 सहाभिरमते यदि किं तवात्र । मां गर्जितैरिति मुहुर्विनिवारयन्ती मार्गं रुणद्धि कुपितेव
 निशा सपत्नी ॥ १४ ॥ उरसि निहितस्तारो हारः कृता जघने घने कलकलवती काञ्ची
 पादौ रणन्मणिनूपुरौ । प्रियमभिसरस्येवं मुग्धे त्वमाहतडिण्डिमा यदि किमधिकत्रासो-
 त्कम्पं दिशः समुदीक्षसे ॥ १५ ॥ वातोद्धूतमुखी प्रनष्टतिलका तोयौघनीलांशुका मेघानां
 निनदेन भीतहृदया गत्वा प्रियस्यालयम् । द्वारं नेच्छति लज्जया प्रलपितुं देहीति वर्षा-
 हता पादौ नूपुरकर्दमप्रतिहतौ संशब्दयन्ती स्थिता ॥ १६ ॥ मुक्तं मौक्तिकदाम हेमवल-
 यश्रेणी समुत्सारिता वासो नीलमुरीकृतं नियमितो मञ्जीरकोलाहलः । गच्छन्त्यास्तव
 साहसं न सहते तन्वङ्गि संगोपनं धस्मिच्छच्युतमल्लिकापरिमलप्रौढो निशीथानिलः ॥ १७ ॥
 जाताः प्रासादपालीकनकवलभिकान्यस्तमाणिक्यदीपच्छायाविच्छर्दतुच्छीकृतविरलतमा ये
 निशीथान्धकाराः । तेऽमी स्फारीक्रियन्ते प्रतिविशिखमितः कान्तसंकेतधावद्दामधूमुक्तने-
 त्रोत्पलतरलतरत्तारकामेचकिन्ना ॥ १८ ॥ उत्तंसः केकिपिच्छैर्मरकतवलयैः श्यामलैर्दोःप्र-
 काण्डे हारः सान्द्रेन्द्रनीलैर्मृगमदरचितो वक्रपत्रप्रपञ्चः । नीलाब्जैः शेखरश्रीरसितवसनता
 चेत्यभीकामिसारे संप्रत्येणेक्षणानां तिमिरभरसखी वर्तते वेषलीला ॥ १९ ॥

नक्षत्रोदयवर्णनम् ।

घनतरतिमिरघुणोत्कटजग्धानामिव पतन्ति काष्ठानाम् । छिद्रैरमीभिरुडुभिः किरणव्या-
 जेन चूर्णानि ॥ १ ॥ उद्धर्तुं किल शैलकेलिरभसस्वस्तानि पाथोनिधेरन्तर्भूषणमौक्तिकानि
 दिविजस्त्रीभिः समुत्कण्ठया । गाढं तत्र निमज्जितेन रविणा बद्धा दृढं रश्मिभिः प्रोत्क्षि-
 प्तानि निपत्य तानि गगने तारापदेशं दधुः ॥ २ ॥

चन्द्रोदयवर्णनम् ।

ततः कुमुदनाथेन कामिनीगण्डपाण्डुना । नेत्रानन्देन चन्द्रेण माहेन्द्री दिगलंकृता ॥ १ ॥
 कुमुदेष्वाधिकं भान्ति पतिताश्चन्द्ररश्मयः । अतिप्रकृष्टशीलेषु कुलेष्विव समृद्धयः ॥ २ ॥
 आनन्दं कुमुदादीनामिन्दुः कन्दलयन्नयम् । लङ्घयत्यम्बराभोगं हनुमानिव सागरम् ॥ ३ ॥
 पिनष्टीव तरंगाग्रैः समुद्रः फेनचन्दनम् । तदादाय करैरिन्दुलिम्पतीव दिगङ्गनाः ॥ ४ ॥
 उदयतटान्तरितमियं प्राची सूचयति दिङ्मिशानाथम् । परिपाण्डुना मुखेन प्रियमिव हृदय-
 स्थितं रमणी ॥ ५ ॥ अथ पथिकवधूदहनः शनकैरुदभून्निशाकरालोकः । कुमुदप्रवोष-
 दूतो व्यसनगुरुश्चक्रवाकीनाम् ॥ ६ ॥ त्रिनयनचूडारत्नं मित्रं सिन्धोः कुमुदतीदयितः ।
 अयमुदयति घुसृणारुणरमणीवदनोपमश्चन्द्रः ॥ ७ ॥ हंसो यथा राजति पञ्जरस्थः सिंहो
 यथा मन्दरकन्दरस्थः । वीरो यथा दर्पितकुञ्जरस्थश्चन्द्रोऽपि बभ्राम तथाम्बरस्थः ॥ ८ ॥

आकाशवापीसितपुण्डरीकं शाणोपलं मन्मथसायकान्तम् । पश्योदितं शारदपद्मलाक्षि संध्या-
 कृत्नाकन्दुकमिन्दुविम्बम् ॥ ९ ॥ वीथीषु वीथीषु विलासिनीनां मुखानि संवीक्ष्य शुचिस्मि-
 तानि । जालेषु जालेषु करं प्रसार्य लावण्यभिक्षामटतीव चन्द्रः ॥ १० ॥ अथ मन्मथवा-
 हिनीपरागः किमपि हि ज्योतिरुदस्फुरत्पुरस्तात् । तिमिरस्य जरा चकार दूरं कुलटाकेलि-
 वनीदवानलार्चिः ॥ ११ ॥ नवकुङ्कुमचर्चिका रजन्या गगनाशोकतरोः प्रवालपङ्क्तिः । मणि-
 कुन्तलता स्मरस्य मन्ये शशिनः प्राथमिकी मयूखलेखा ॥ १२ ॥ उपोदरागेण विलोल-
 तारकं तथा गृहीतं शशिना निशामुखम् । यथा समस्तं तिमिरांशुकं तथा पुरोऽपि रागा-
 द्भूलितं न लक्षितम् ॥ १३ ॥ करमुदयमहीधरस्तनाग्रे गलिततमःपटलांशुके निवेश्य ।
 विकसितकुमुदेक्षणं विचुम्बत्ययममरेशदिशोमुखं सुधांशुः ॥ १४ ॥ अन्धकारगरलं यतो
 जगन्मोहकारि भृशमेति नित्यशः । उज्ज्वलं जठरमोषधीपतेरञ्जनार्थमभवत्ततः प्रिये ॥ १५ ॥
 मानिनीजनविलोचनपातानुष्णबाष्पकलुषान्प्रतिगृह्णन् । मन्दमन्दमुदितः प्रययौ खं भीत भीत
 इति शीतमयूखः ॥ १६ ॥ शंकरार्धतनुवद्धपार्वतीकुङ्कुमाक्तकुचकोरकाकृतिः । सूच्यते कम-
 लिनीभिरुन्नमत्पद्मकोशकरलीलया शशी ॥ १७ ॥ इन्दुरिन्दुरिति किं दुराशया विन्दुरेष
 पयसो विलोक्यते । नन्विदं विजयते मृगीदृशः श्यामकोमलकपोलमाननम् ॥ १८ ॥
 रुद्धनिर्गमनमा दिनक्षयात्पूर्वदृष्टतनुचन्द्रिकास्मितम् । एतदुद्गिरति रात्रिचोदिता दिग्रहस्य-
 मिव चन्द्रमण्डलम् ॥ १९ ॥ पश्य पक्कफलिनीफलत्विषा बिम्बलाञ्छितवियत्सरोम्भसा ।
 विप्रकृष्टविवरं हिमांशुना चक्रवाकमिथुनं विडम्ब्यते ॥ २० ॥ अङ्गुलीभिरिव केशसंचयं
 संनिकृष्य तिमिरं मरीचिभिः । कुङ्गलीकृतसरोजलोचनं चुम्बतीव रजनीमुखं शशी ॥ २१ ॥
 रक्तभावमपहाय चन्द्रमा जात एव परिशुद्धमण्डलः । विक्रिया न खलु कालदोषजा निर्म-
 लप्रकृतिषु स्थिरोदया ॥ २२ ॥ उन्नतेषु शशिनः प्रभा स्थिता निम्नसंश्रयपरं निशातमः ।
 नूनमात्मसदृशी प्रकल्पिता वेधसैव गुणदोषयोर्गतिः ॥ २३ ॥ उन्नतावनतभागवत्तया
 चन्द्रिका सतिमिरा गिरेरियम् । भक्तिभिर्बहुविधाभिरर्पिताभाति भूतिरिव मत्तदन्तिनः ॥ २४ ॥
 एतदुच्छ्वसितपीतमैन्दवं सोढुमक्षममिव प्रभारसम् । मुक्तषट्पदविरावमञ्जसा भिद्यते कुमुदमा
 निबन्धनात् ॥ २५ ॥ आननानि हरिणीनयनानामद्भुतानि च समीक्ष्य जगत्याम् । लज्जयैव
 धनमण्डललीनो मन्दमन्दमहहेन्दुरुदेति ॥ २६ ॥ कलितमम्बरमाकलयन्करैर्मृदितपङ्कजको-
 शपयोधरः । विकसदुत्पलनेत्रविलोकितः सखि निशां सरसीकुरुते विधुः ॥ २७ ॥ ख्याता वयं
 समधुपा मधुकोशवत्यश्चन्द्रः प्रसारितकरो द्विजराज एषः । अस्मत्समागमकृतोऽस्य पुनर्द्वितीयो
 मा भूत्कलङ्क इति संकुचिता नलिन्यः ॥ २८ ॥ उद्गर्भहूणतरुणीरमणोपमर्दमुग्रोन्नतस्तननिवेशनिमं
 हिमांशोः । बिम्बं कठोरविसकाण्डकण्डारमेतदंमापदं प्रथममग्रकरैर्व्यनक्ति ॥ २९ ॥ तारा-
 क्षतान्प्रविकिरन्कलकण्ठनादान्मन्त्राक्षराणि निगदन्कुसुमेषुरेषः । लाभाय वासरमणेर्मुषि-

तस्य सायं संचारयत्यमृतदीधितिकास्यपात्रम् ॥ ३० ॥ एतद्विभाति चरमाचलचूडचुम्भि-
हिण्डीरपिण्डरुचिशीतमरीचिबिम्बम् । उज्ज्वालितस्य रजनीं मदनानलस्य धूमं दधत्प्रक-
टलाञ्छनकैतवेन ॥ ३१ ॥ भूयस्तराणि यदमूनि तमस्विनीषु ज्योत्स्नीषु च प्रविरलानि
ततः प्रतीमः । संध्यानलेन भृशमम्बरमूषिकायामावर्तितैरुडुभिरेव कृतोऽयमिन्दुः ॥ ३२ ॥
स्मेरा दिशः कुमुदमुद्गिरं पिबन्ति ज्योत्स्नाकरम्भमुदरं भरयश्चकोराः । आः कीदृगन्निमु-
निलोचनदूषिकायां पीयूषदीधितिरिति प्रथितोऽनुरागः ॥ ३३ ॥ उज्जृम्भते कुमुदिनीसुकृतं
मृगाङ्को विष्वग्विकीर्णपरिपाटलरश्मिदण्डः । उत्सूतविद्रुमकुलो जलधेस्तरंगादुत्क्षिप्यमाण इव
कश्चन राजकम्बुः ॥ ३४ ॥ गगनविपिनसिंहः कामभूपातपत्रं निखिलदिगवलानां कन्दुकं
क्रीडनाय । मणिरिव रतिभर्तुः कर्मणः पार्वणोऽयं जयति कुमुदबन्धुर्बन्धुरश्चन्द्रबिम्बः
॥ ३५ ॥ अयमुदयति चन्द्रो वारिधेरम्बुगर्भादमृतकणकरालैरंशुभिर्दीप्यमानः । भुजगशयनवक्षो
हर्म्यदेशे ललन्त्या वदनमिव यदृच्छोत्तानितं विश्वमातुः ॥ ३६ ॥ अयमुदयति चन्द्रश्च-
न्द्रिकाधौतविश्वः परिणतविमलिन्नि व्योम्नि कर्पूरगौरः । ऋजुरजतशलाकास्पर्धिभिर्भ्यस्य
पादैर्जगदमलमृणाली पञ्जरस्थं विभाति ॥ ३७ ॥ उदयति कलमन्द्रैः कण्ठतालैरलीनां
कुमुदमुकुलकेषु व्यञ्जयन्नङ्गहारान् । मदमुखरचकोरीतोयकर्मान्तिकोऽयं तुहिनरुचिरधामा
दक्षिणं लोकचक्षुः ॥ ३८ ॥ मृगाङ्कोऽयं धत्ते गगनजलतः फेनतुलनां सितच्छत्रा-
कारां मदननृपतेर्विश्वजयिनः । त्रियामारामाया मलयजविशेषप्रतिकृतिं जगद्धात्रीदेव्या
मणिमुकुटलक्ष्मीं च विमलाम् ॥ ३९ ॥ कपोले मार्जारः पय इति कराञ्छेदि शशिनस्तरु-
च्छिद्रप्रोतान्बिसमिति करी संकलयति । रतान्ते तल्पस्थान्हरति वनिताप्यंशुकमिति प्रमा-
मत्तश्चन्द्रो जगदिदमहो विष्ठवयति ॥ ४० ॥ अयं नेत्रादत्रेरजनि रजनीवल्लभ इति अमः
कोऽयं प्रज्ञापरिचयपराधीनमनसाम् । सुधानामाधारः स खलु रतिबिम्बाधरसुधारसासेकस्ति-
ग्धादजनि नयनात्पुष्पधनुषः ॥ ४१ ॥ जटाभाभिर्भाभिः करधृतकलङ्काक्षवलयो वियोगिव्या-
पत्तेरिव कलितवैराग्यविशदः । परिप्रेङ्खन्तारापरिकरकपालाङ्किततले शशी भस्मापाण्डुः
पितृवन इव व्योम्नि चरति ॥ ४२ ॥ तथा पौरस्त्यायां दिशि कुमुदकेदारकलिकाकवाट-
घ्रीमिन्दुः किरणलहरीमुल्लसयति । समन्तादुन्मीलद्वहलजलबिन्दुस्तबकिनो यथा पुञ्जयन्ते
प्रतिगुडकमेणाङ्गमणयः ॥ ४३ ॥ त्रिनयनजटावल्लीपुष्पं निशावदनस्मितं ग्रहकिसलयं
संध्यानारीनितम्बनखक्षतिः । तिमिरभिदुरं व्योम्नः शृङ्गं मनोभवकार्मुकं प्रतिपदि नवस्येन्दो-
बिम्बं सुखोदयमस्तु नः ॥ ४४ ॥ प्रथममरुणच्छायस्तावत्ततः कनकप्रभः तदनु विरहोत्ता-
म्यत्तन्वीकपोलतलद्युतिः । उदयति ततो ध्वान्तध्वंसक्षमः क्षणदामुखे सरसबिसिनीकन्दच्छे-
दच्छविर्मृगलाञ्छनः ॥ ४५ ॥ मयूखनखरन्नुटत्तिमिरकुम्भिकुम्भस्थलोच्छलत्तरलतारकागण-
विकीर्णमुक्तागणः । पुरंदरहरिद्रीकुहरगर्भसुप्तोत्थितस्तुषारकरकेसरी गगनकाननं गाहते

॥ ४६ ॥ प्रसारणपरैः करैः प्रकटितानुरागोदये सुधाकिरणकामुके त्वरितमस्वरालम्बिनि ।
 तदा विगलितोच्छसत्तिमिरजालनाशांशुका पुरंदरदिगङ्गना पुलकितैव तारागणैः ॥ ४७ ॥
 कलानिधि रवेरयं समुपलभ्य रूपं स्वयं दिनान्तसमयेऽष्टशतसपदि पद्मिनी रागवान् ।
 ध्वान्यकरसंगमान्मुकुलितेति पूर्वाकृतिं समीक्ष्य जहसुः प्रिया ध्रुवमभूदतः पाण्डुरः ॥ ४८ ॥
 दर्पोद्रेकः कुसुमधनुषो जीवितं कैरवाणां जीवं जीवप्रणयगरिमा भाग्यराशिर्निशायाः ।
 शृङ्गारश्रीललितहसितं पानपात्रं सुराणां पौरस्त्याद्रेर्जयति शिखरं किं तमः स्थातुमीष्टे ॥ ४९ ॥
 तैः सर्वज्ञीभवदभिसृतानेत्रसिद्धाञ्जनैर्वा नीरन्ध्रैर्वा त्रिभुवनदशामन्धपट्टैस्तमोभिः ।
 व्याप्तं पृथ्वीवलयमखिलं क्षालयन्नुच्छलद्भिज्ज्योत्स्नाजालैरयमुदयते शर्वरीसार्वभौमः ॥ ५० ॥
 पश्योदेति वियोगिनीदिनमणिः शृङ्गारक्षामणिस्तारामौक्तिकहारनायकमणिश्चण्डीशचूडा-
 मणिः । प्रौढानङ्गभुजंगमस्तकमणिः कंदर्पसीमन्तिनीकाञ्चीमध्यमणिश्चक्रोरपरिष्विन्तामणि-
 श्चन्द्रमाः ॥ ५१ ॥ उङ्कारो मदनद्विजस्य गगनक्रोडैकदंष्ट्राङ्कुरस्तारामौक्तिकशुक्तिरन्धत-
 मस्तम्बेरमस्याङ्कुशः । शृङ्गारार्गलकुञ्चिकाविरहिणी मर्मच्छिदा कर्तरी संध्यावारवधूनखक्ष-
 तिरियं चान्द्री कला राजते ॥ ५२ ॥ स्वैरं कैरवकोरकान्विदलयन्यूनां मनो दोलयन्नम्भो-
 ज्ञानि निमीलयन्मृगदृशां मानं समुन्मूलयन् । ज्योत्स्नां कन्दलयन्दिशो धवलयन्नम्भोधिमु-
 द्रेल्लयन्कोकानाकुलयंस्तमः कवलयन्निन्दुः समुज्जृम्भते ॥ ५३ ॥ एष स्वर्गतरंगिणीजल-
 मिलद्विगदन्तिदन्तद्युतिर्भ्रश्यद्राजतकुम्भविभ्रमधरः शीतांशुरभ्युद्यतः । हंसीयत्यमलाम्बुजी-
 यति लसडीण्डीरपिण्डीयति स्फारत्स्फाटिककुण्डलीयति दिशामानन्दकन्दीयति ॥ ५४ ॥
 अद्यापि स्तनशैलदुर्गविषमे सीमन्तिनीनां हृदि स्थातुं वाञ्छति मान एष धिगिति क्रोधादि-
 वालोहितः । उद्यद्भूतरप्रसारितकरः कर्षत्यसौ तत्क्षणात्फुल्लकैरवकोशनिःसरदलिश्रेणीक-
 पाणं शशी ॥ ५५ ॥ कैलासायतमद्विभिर्विदपिभिः श्वेतातपत्रायितं मृत्पङ्केन दधीयितं
 जलनिधौ दुग्धायितं वारिभिः । मुक्ताहारलतायितं व्रततिभिः शाखायितं श्रीफलैः श्वेतद्वी-
 पजनायितं जनपदैर्जाते शशाङ्कोदये ॥ ५६ ॥ पीयूषाश्रयिणं जगन्नयदशामालानलेखालवो
 विश्वोन्माथहुताशनस्य ककुभामुद्राटिनी कुञ्चिका । वीरेषु प्रथमा च पुष्पधनुषो रेखा मृगा-
 क्षीमुखश्रीणां च प्रतिराजबीजमधिकानन्दी नवश्चन्द्रमाः ॥ ५७ ॥ दिग्बालाकरकन्दुकः
 स्मरवधूसीमन्तमुक्तामणिः कामक्षोणिपतेर्विहारवलभीनिर्व्यूहपारावतः । हृष्टव्योम्नि विकीर्ण-
 तारकमणिः श्यामा वणिक्सुभ्रुवः स्फारः स्फाटिकसंपुटः कुमुदिनीकान्तोऽयमुन्मीलति ॥ ५८ ॥
 यातस्यास्तमनन्तरं दिनकृतो वेषेण रागान्वितः स्वैरं शीतकरः करं कमलिनीमालिङ्गितुं यो-
 जयन् । शीतस्पर्शमुपेत्य संप्रति तथा रुद्धे मुखाम्भोरुहे हासेनैव कुमुदतीव्रनितया वैलक्ष्य-
 पाण्डूकृतः ॥ ५९ ॥ एतत्कोककुटुम्बिनीजनमनःशाल्यं चकोराङ्गनाचञ्चूकोटिकपाटयोर्घटित-
 योरुद्राटिनी कुञ्चिका । दग्धस्यापि नवाङ्कुरः स्मरतरोराद्वर्गसां प्रेयसीमालोद्दामगजाङ्कुशो

त्रिजयते मुग्धं सुधांशोर्वपुः ॥ ६० ॥ क्षीराब्धेर्लहरीषु फेनधवलाश्चन्द्रोपलेषु स्वत्पाथःसी-
 करिणो विकासिकुमुदक्रोडे रजःपिञ्जराः । उन्मीलन्ति चकोरचञ्चुगहने छिन्नप्रखण्डाश्च-
 त्कुर्वन्तः प्रियविप्रयुक्तरमणीगात्रे सुधांशोः कराः ॥ ६१ ॥ ध्वान्तौघे शितिकण्ठकण्ठमहसि
 प्राप्ते प्रतीचीमुखं प्राचीमञ्चति किं च दुग्धलहरीमुग्धे विधोर्धामनि । एतत्कोकचकोरशोक्त-
 भसम्प्लानप्रसन्नोच्छसदृक्पातोर्मिकदम्बचुम्बितमिव त्रैलोक्यमाभासते ॥ ६२ ॥ शीतांशुस्फ-
 टिकालवालवलयद्रागुल्लसत्कौमुदीवल्लीनूतनपल्लवाञ्चितमिव प्राप्य क्षणं ताम्रताम् । चञ्चन्-
 त्चकोरचञ्चुघटनाच्छिन्नाग्रकाण्डस्तुतक्षीरस्यन्दनिरन्तराश्रुतमिव श्वेतं वियद्भासते ॥ ६३ ॥
 यः श्रीखण्डतमालपत्रति दिशः प्राच्याः स्मरक्षमापतेः पाण्डुच्छत्रति दन्तपत्रति वियल्लक्ष्मी-
 कुरङ्गीदृशः । केलिश्वेतसहस्रपत्रति रतेः किं च क्षपायोषितः क्रीडाराजतसीधुपात्रति शशी
 सोऽयं जगन्नेत्रति ॥ ६४ ॥ ये पूर्वं यवसूचिसूत्रसुहृदो ये केतकाग्रच्छदच्छायासाम्यभूतो
 मृणाललतिकालावण्यभाजोऽत्र ये । ये धाराम्बुविडम्बिनः क्षणमथो ये तारहारश्रियस्तेऽभी
 स्फाटिकदण्डडम्बरजितो जाताः सुधांशोः कराः ॥ ६५ ॥ सद्यश्चन्दनपङ्कपिच्छिलमिव व्यो-
 माङ्गणं कल्पयन्पश्यैरावतकान्तदन्तमुसलच्छेदोपमेयाकृतिः । उद्गच्छत्ययमच्छमौक्तिकलता-
 प्रालम्बलम्बैः करैर्मृगधानां स्मरलेखवाचनकलाकेलिप्रदीपः शशी ॥ ६६ ॥ कोकानाकुल्यं-
 श्रकोरतरुणीवैकल्यमुन्मूलयन्नम्भोजानि निमीलयन्कुमुदिनीरुन्मीलयन्सर्वतः । पान्थानाकुलतां
 नयन्कुलवधूचेतः समुल्लासयन्नस्तं याति दिवापतिः समुदयं यात्येष दोषापतिः ॥ ६७ ॥
 स्वर्धामामृतपानचारुचषकं किं कामदेवाङ्गनाक्रीडाकन्दुक एष किं सुरनदीहिण्डीरपिण्डः
 किमु । किं छत्रं स्मरभूपतेः किमु यशःपुञ्जं पुरस्तादिदं चेतःसंशयकारकं समुदितं शीत-
 द्युतेर्मण्डलम् ॥ ६८ ॥ पद्मिन्या दयितेऽनुधावति रुषा स्वं पद्मिनीद्रोहिणं भ्रान्त्वा भीत-
 मना दिगन्तमखिलं चन्द्रो जगाहेऽम्बुधिम् । गाढे तत्र च तत्र विह्वलममुं कर्षन्ति ताराः
 पतिं सोऽयं तच्छ्रमवारिकुङ्कुमरसैः सिक्तोऽरुणो दृश्यते ॥ ६९ ॥ भानावभ्युदिते तथा मयि
 गते किं स्यान्मम प्रेयसी हा हेत्यस्तमितः शशी रसवशादिन्दीवरिण्याः स्मरन् । सोऽयं
 संप्रति नीलिमाङ्किततनुस्तस्माद्वरीदृश्यते ये वै यत्किल संस्मरन्ति चरमे तद्रूपमेव्यन्ति ते
 ॥ ७० ॥ आदायामृतपूर्णमर्कचषकं शोणारविन्दप्रभे पाणाविन्द्रवधूर्विलोक्य च पुनस्तस्मि-
 न्नमःश्यामिकाम् । चिक्षेपोपरि कोपतः परिजने संशोध्य दत्ता सुधेत्येनं तं शशिनं प्रशंसति
 जनस्तत्पाणिमुक्तार्जुनम् ॥ ७१ ॥ आनीतां करपल्लवैरपनयन्नच्छां तमःकञ्जुलीमाशां संप्रति
 वासवीमनुभवन्नक्षीणरागः शशी । अस्याश्च स्तनसंगिनीमिव वहत्यङ्गेन कस्तूरिकामालिङ्ग-
 ल्ययमादरेण रजनीमधोन्मिषत्तारुकाम् ॥ ७२ ॥ यत्पीयूषमयूखमालिनि तमःस्तोमावलीढा-
 युषां नेत्राणामपमृत्युहारिणि पुरः सूर्योऽह एवातिथौ । अम्भोजानि पराञ्चितं निजमग्धं दन्तैव
 तेभ्यस्ततो गौराङ्गीवदनोपमासुकृतमादत्ते पतिर्यज्वनाम् ॥ ७३ ॥ यं प्राक्प्रत्यगवागुदञ्चि

ककुभां नामानि संविभ्रतं ज्योत्स्नाजालझलझलाभिरभितो लुम्पन्तमन्धं तमः । प्राचीनादच-
 लादितस्त्रिजगतामालोकबीजाद्बहिर्निर्यान्तं हरिणाङ्गमङ्कुरमिव द्रष्टुं जनो जीवति ॥ ७४ ॥
 स श्रीकण्ठकिरीटकुट्टिमपरिष्कारप्रदीपाङ्कुरो देवः कैरववन्धुरन्धतमसप्राग्भारकुक्षिभरिः ।
 संस्कर्ता निजकान्तिमौक्तिकमणिश्रेणीभिरेणीदृशां गीर्वाणाधिपतेः सुधारसवतीपौरोगवः प्रोद-
 गात् ॥ ७५ ॥ प्राचीनाचलचुम्बिचन्द्रमणिभिर्निर्व्यूढपाद्यं निजैर्निर्यासैरुडुभिर्निजेन वपुषा
 दत्तार्धलाजाञ्जलि । अन्तःप्रौढकलङ्कतुच्छमभितः सान्द्रं परिस्तीर्यते विम्बादङ्कुरभग्ननैशिक-
 तमःसंदोहमिन्दोर्महः ॥ ७६ ॥ प्राणायामोपदेष्टा सरसिरुहमुनेर्यौवनोन्मादलीलागोष्ठीनां
 पीठमर्दस्त्रिभुवनवनिनानेत्रयोः प्रातराशः । कामायुष्टोमयज्वा शमितकुमुदिनीमौनमुद्रानुरागः
 शृङ्गाराद्वैतवादी प्रभवति भगवानेष पीयूषभानुः ॥ ७७ ॥ कङ्ठोलक्षितपङ्कत्रिपुरहरशिरः-
 स्वःस्त्रवन्तीमृणालं कर्पूरक्षोदजालं कुसुमशरवधूसीधुमृङ्गारनालम् । एतद्गुग्धाब्धिबन्धोर्गगनक-
 मलिनीपत्रपानीयविन्दोरन्तस्तोषं न केषां किसलयति जगन्मण्डलं खण्डमिन्दोः ॥ ७८ ॥ संरम्भो-
 द्विक्तनक्तंसमयदशमुखोच्चण्डदोर्दण्डहेलाकैलासः सप्तलोकीजयमुदितमनोजन्मवादित्रिशङ्खः ।
 लोलाक्षीगण्डपालीलवणिमजलधेरुद्रतः फेनपिण्डः पश्य व्योमावकाशं विशति विरहिणां दत्त-
 शङ्खः शशाङ्कः ॥ ७९ ॥ क्वैतन्मार्तण्डविम्बं सरसि सरसिजश्रेणिहास्यं क्रयातं क्वैते याता रथाङ्गाः
 सपदि गतह्रियः क्व प्रविष्टा मरालाः । संध्यारागारुणाङ्गः कुपित इव पतिः प्रोद्यतोऽयं हिमांशुर्म-
 न्ये हर्षादिवेयं हसति कुमुदिनी जाग्रतीवालिनदैः ॥ ८० ॥ प्राचीभागे सरागे धरणिविरहिणीञ्चा-
 न्तवक्त्रे समुद्रे निद्रालौ नीरजालौ विकसति कुमुदे निर्विकारे चकोरे । आकाशे सावकाशे तमसि
 शममिते नागलोके सशोके कन्दर्पे मन्ददर्पे वितरति किरणाञ्शर्वरीसार्वभौमः ॥ ८१ ॥ ज्यो-
 त्स्नावर्णनम् ॥ दलविततिभृतां तले तरूणामिह तिलतण्डुलितं मृगाङ्कुरोचिः । मदचपलच-
 कोरचञ्चुकोटीकवलनतुच्छमिवान्तरान्तराभूत् ॥ ८२ ॥ आलोक्य चन्द्रमसमभ्युदितं समन्तादुद्रे-
 छदूर्मिविचलत्कलशाम्बुराशेः । विष्वग्विसारिपरमाणुपरंपरैव ज्योत्स्नात्मना जगदिदं धव-
 लीकरोति ॥ ८३ ॥ सिताकिरणकपोलीमालिमालोकयन्ती तिमिरविरहतापव्याकुलां व्योम-
 लक्ष्मीम् । रजनिरमलताराशीकरैः सिक्तमस्याः परिमलयति गात्रं चन्द्रिकाचन्दनेन ॥ ८४ ॥
 अपि पिबत चकोराः कृत्स्नमुन्नाम्य कण्ठं क्रमकवलनचञ्चञ्चवश्चन्द्रिकास्मः । विरहवि-
 धुरितानां जीवितत्राणहेतोर्भवति हरिणलक्ष्मा येन तेजोदारिद्र्यः ॥ ८५ ॥ सह कुमुदक-
 दम्बैः काममुल्लासयन्तः सह घनतिमिरोधैर्धैर्यमुत्सारयन्तः । सह सरसिजखण्डैः स्वान्तमामी-
 लयन्तः प्रतिदिशममृतांशोरंशवः संचरन्ति ॥ ८६ ॥ भास्वत्कर्कशशाणचक्रकषणैराकाश-
 कोलायसाद्यच्चूर्णं निविडं निपत्य तम इत्याख्यां जगत्यामगात् । यच्चेन्दोश्चलसिद्धपारद-
 महाविन्दोः समायोगतो जातं रूप्यरजोमयं वयमिदं ज्योत्स्नां समाचक्ष्महे ॥ ८७ ॥ एत-
 तर्क्य कैरवक्लमहरे शृङ्गारदीक्षागुरौ दिक्कान्तामुकुरे चकोरसुहृदि प्रौढे तुषारत्विषि ।

कर्पूरैः किमपूरि किं मलयजैरालेपि किं पारदैरक्षालि स्फटिकोपलैः किमघटि द्यावापृथिव्योर्वपुः ॥ ८८ ॥ उन्मीलन्ति मृणालकोमलरुचो राजीवसंवर्तिका संवर्तव्रतवृत्तयः कतिपये पीयूषभानोः कराः । अप्युत्सैर्धवलीभवत्सु गिरिषु क्षुब्धोऽयमुन्मज्जता विश्वेनेव तमोमयो निधिरपामहायं फेनायते ॥ ८९ ॥ किं नु ध्वान्तपयोधिरेष कृतकक्षोदैरिवेन्दोः कैरत्यच्छोऽयमधश्च पङ्कपटलं छायापदेशादभूत् । किं वा तत्करकर्तरीभिरभितो निस्तक्षणादुज्ज्वलं व्योमैवेदमितस्ततश्च पतिताश्छायाच्छलेन त्वचः ॥ ९० ॥ पौलोमीकुचकुम्भकुम्भमरजःस्वाजन्मजन्मोद्धताः शीतांशोर्द्युतयः पुरंदरपुरीसीमामुपस्कुर्वते । एताभिर्लिहतीभिरन्धतमसान्युद्भृतीभिर्दिशः क्षौणीमास्तृणतीभिरन्तरतमं व्योमेदमोजायते ॥ ९१ ॥ नैवायं भगवानुदञ्चति शशी गव्यूतिमात्रीमपि द्यामद्यापि तमस्तु कैरवकुलश्रीचाटुकाराः कराः । मध्रान्ति स्थलसीमि शैलगहनोत्सङ्गेषु संरुन्धते जीवग्राहमिव क्वचिच्छाचिदपि छायासु गृह्णन्ति च ॥ ९२ ॥ यन्नद्रावितकेतकोदरदलस्रोतश्चियं विभ्रती येयं मौक्तिकदामगुम्फनविधौ योग्यच्छविः प्रागभूत् । उत्सेच्या कलशीभिरञ्जलिपुटैर्ग्राह्या मृणालाङ्कुरैः पातव्या च शशिन्यमुग्धविभवे सा चन्द्रिका वर्तते ॥ ९३ ॥ इन्द्रोरस्य त्रियामायुवतिकुचतटीचन्दनस्थासकस्य व्योमश्रीचामरस्य त्रिपुरहरजटावच्छरीकोरकस्य । कन्दर्पक्षोणिपालस्फटिकमणिगृहस्यैतदाखण्डलाशानासामुक्ताफलस्य स्थगयति जगतीं कोऽपि भासां विलासः ॥ ९४ ॥ लक्ष्मीक्रीडातडागो रतिधवलगृहं दर्पणो दिग्वधूनां पुष्पं श्यामालतायास्त्रिभुवनजयिनो मन्मथस्यातपत्रम् । पिण्डीभूतं हरस्य स्मितममरसरिपुण्डरीकं मृगाङ्को ज्योत्स्नापीयूषवापी जयति सितवृपस्तारकागोलकस्य ॥ ९५ ॥ सकलङ्कचन्द्रवर्णनम् ॥ दोषागमनमाशङ्क्युरविरेष तिरोहितः । कथमिन्दुः समायाति कुतः शङ्का कलङ्किनः ॥ ९६ ॥ यक्षं विरहिणं कंचिन्नासयामास तेजसा । यक्ष एव विलोमेन संछन्नोऽभूद्विधौ क्षयः ॥ ९७ ॥ शिवभालानलोत्थेन धूम्रयोगेन कालिमा । विधौ शुक्लतरे किं वा इति मन्मानसाशयः ॥ ९८ ॥ इन्दोरेककलाया रुद्रेणोद्धृत्य मूर्धनि धृतायाः । स्थानमिव तुच्छमेतत्कलङ्करूपेण परिणमति ॥ ९९ ॥ अस्तं गतवाति सवितरि पायसपिण्डं सुधाकरं प्राची । विरचयदम्बरकुशभुवि चरति । कलङ्कस्तदन्तरे काकः ॥ १०० ॥ कृष्णवर्णहृदयं सितदीप्तिं दुर्धियः किल कलङ्किनमाहुः । कृष्णवर्णसमुदीरणमात्रा देव यद्वलति दृश्यकलङ्कः ॥ १०१ ॥ आयताग्रसितरश्मिनिवद्धं लाञ्छनच्छविमधीरसदिग्धम् । चन्द्रकैतवमरुत्पटचक्रं क्रीडयोत्सृजति किं स्मरवालः ॥ १०२ ॥ शम्बरारिमृतं विषगर्भं चन्द्रबिम्बकंपटात्प्रयुनक्ति । यद्वहिः सितमथासितमन्तः प्रोषितान्दहति दर्शनमात्रात् ॥ १०३ ॥ अयं पुरः पार्वणशर्वरीशः किं दर्पणोऽयं रजनीरमण्याः । यतस्तदीयं प्रतिबिम्बमस्मिन्संलक्ष्यते लाञ्छनकैतवेन ॥ १०४ ॥ प्रदोषमातङ्गमनङ्गदेवस्तुङ्गं समारुह्य समागतोऽयम् । सिन्दूरिते तस्य सुधांशुकुम्भे किमङ्कुशो

लक्ष्यमिषेण दत्तः ॥ १०५ ॥ मम प्रियां कैरविणीं करेण संतापयामास दिनाधिनाथः ।
 इतीव दुःखैर्विकलः कलावान्पयौ विषं लक्ष्यमिषेण सद्यः ॥ १०६ ॥ कलाधिनाथानयनाय
 सायं कुमुद्वर्तप्रिषित एष भृङ्गः । किमिन्दुनालिङ्ग्य सरागमङ्गे कृतः कलङ्कभ्रममातनोति
 ॥ १०७ ॥ नेदं नभोमण्डलमम्बुराशिनैताश्च तारा नवफेनभङ्गाः । नायं शशी कुण्डलितः
 फणीन्द्रो नासौ कलङ्कः शयितो मुरारिः ॥ १०८ ॥ मधुव्रतौघः कुपितः स्वकीयमधुप्रपा-
 पद्मनिमीलनेन । बिम्बं समाक्रम्य वलात्सुधांशोः कलङ्कमङ्गे ध्रुवमातनोति ॥ १०९ ॥
 अत्रान्तरे च कुलटाकुलवर्त्मयानसंजातपातक इव स्फुटलाञ्छनश्रीः । वृन्दावनान्तरमलिम्प-
 यदंशुजालैर्दिकसुन्दरीवदनचन्दनविन्दुरिन्दुः ॥ ११० ॥ अच्छप्रकाशवति चन्द्रमसि प्रिये-
 ऽस्मिन्नाल्हादकारिणि सुधावति पूर्णविम्बे । धाता विचिन्त्य मनसाखिलदृष्टिपातं हर्तुं चकार
 किमु कज्जलविन्दुयोगम् ॥ १११ ॥ दष्टे जगद्वपुषि कालभुजंगमेन तत्रान्धकारमिषमा-
 विरभूद्विषं यत् । संजातलक्ष्मणि तदिन्दुमणौ निपाय्य ज्योत्स्नामये पयसि तत्क्षिपति स्म
 घाता ॥ ११२ ॥ दिग्यन्त्रतस्तिमिरचूर्णविशेषपूर्णादुद्वतरोदुमयरञ्जकविस्फुलिङ्गात् । कालेन
 पूर्वगिरिदुर्गजुषा प्रयुक्तो वृत्तोपलो विधुमिषात्पथिकान्हिनस्ति ॥ ११३ ॥ मन्थानभूमिधर-
 मूलशिलासहस्रसंघटनव्रणकिणः स्फुरतीन्दुमध्ये । छायामृगः शशक इत्यतिपामरोक्तिस्तेषां
 कथंचिदपि तत्र हि न प्रसक्तिः ॥ ११४ ॥ वत सखि कियदेतत्पश्य वैरं स्मरस्य प्रियवि-
 रहकृशेऽस्मिन्रागिलोके तथाहि । उपवनसहकारोद्भासिभृङ्गच्छलेन प्रतिविशिखमनेनोदङ्कितं
 कालकूटम् ॥ ११५ ॥ अवाप्तः प्रागल्भ्यं परिणतरुचः शैलतनये कलङ्को नैवायं विलसति
 शशाङ्कस्य वपुषि । अमुष्येयं मन्ये विगलदमृतस्यन्दशिशिरे रतिश्रान्ता शेते रजनिरमणी
 गाढमुरसि ॥ ११६ ॥ समयशंवरो व्योमारण्ये सुधाशनमक्षिका सुविहितसुधाविम्बसौद्र-
 स्फुरत्पटलं प्रति । कलयति कलङ्काख्यं धूमं निपीड्य पुनश्च तत्किरति मधुरज्योत्स्नासौद्रं
 महीतलभाजने ॥ ११७ ॥ रुचिभिरभितष्टङ्कोत्कीर्णैरिव त्रसरेणुभिर्द्युदुभिरपि च्छेदैः स्थूलै-
 रिव भ्रियते नभः । प्रकृतिमलिनी भास्वद्विम्बोन्मृजाकृतकर्मणस्तदयमपि हि त्वष्टुः कुन्दे
 भविष्यति चन्द्रमाः ॥ ११८ ॥ तरुणतमालकोमलमलीमसमेतदयं कलयति चन्द्रमाः किल
 कलङ्कमिति ब्रुवते । तदनृतमेव निर्दयविधुतुददन्तपदव्रणविरोपदर्शितमिदं हि विभाति नभः
 ॥ ११९ ॥ अङ्कं केऽपि शशं तथा जलनिधेः पङ्कं परे मेनिरे सारङ्गं कतिचिच्च संजगद्विरे
 भूच्छायमैच्छन्परे । इन्दौ यदलितेन्द्रनीलशकलश्यामं दरीदृश्यते तत्साद्रं निशि पीतमन्ध-
 तमसं कुक्षिस्थमाचक्ष्महे ॥ १२० ॥ रङ्गावङ्गगते त्रिविष्टपवनीखेलत्कुरंगीगणैः साकं क्रीड-
 नकौतुकेन रभसादुत्फुल्लयताते दिवम् । तच्छायायानुगतात्ममूर्तिरधुना धर्तुं तमेनं शशी मन्दं
 व्यायतरश्मिजालकलितः स्वाग्रं समारोहति ॥ १२१ ॥ इन्दुर्यद्युदयाद्रिमूर्ध्नि न भवत्यद्यापि
 तन्मास्म भून्नासीरेऽपि तमःसमुच्चयममूरुन्मूलयन्ति त्विषः । अप्यङ्गोर्मुदमुद्गिरन्ति कुमुदैरा-

मोदयन्ते दिशः संप्रत्यूर्ध्वमसौ तु लाञ्छनमभिव्यक्तुं प्रकाशिष्यते ॥ १२२ ॥ काश्मीरेण
दिहानमम्बरतलं वामभ्रुवामाननद्वैराज्यं विदधानमिन्दुदृशदां भिन्दानमम्भःशिरः । प्रत्युद्य-
त्पुरुहूतपत्तनवधूदत्तार्धदूर्वाङ्कुरक्षीबोत्सङ्गकुरङ्गमैन्दवमिदं बिम्बं समुज्जृम्भते ॥ १२३ ॥

नायकागमनवर्णनम् ।

आगच्छन्सूचितो येन येनानीतो गृहं प्रति । प्रथमं सखि कः पूज्यः किं काकः किं
क्रमेलकः ॥ १ ॥ सज्जितसकलशरीरा क्षणे क्षणे मनसि किमपि गणयन्ती । उत्सवमिव
तं दिवसं मनुते मुग्धा प्रियागमने ॥ २ ॥ अपाङ्गसंसर्गि तरङ्गितं दृशोर्भ्रुवोररालान्तविकासि
वेच्छनम् । विसारि रोमाञ्चितकञ्चुकं तनोस्तनोति योऽसौ सुभगे तवागतः ॥ ३ ॥

नायकातिथ्यवर्णनम् ।

आयाते दयिते मरुस्थलभुवामुत्प्रेक्ष्य दुर्लङ्घ्यतां गेहिन्या परितोषबाष्पकलिलामासाद्य
दृष्टिं मुखे । दत्त्वा पीलुशमीकरीरकवलं लोलाञ्जलेनादरादुन्मृष्टं करभस्य केसरसटाभारा-
ग्रलभ्रं रजः ॥ १ ॥ बाला चन्दनमालिकाकिसलयग्रन्थीनधः कुर्वतः श्रुत्वा वल्लभवाह-
नस्य रटितं दासेरकस्याङ्गने । आक्रन्दात्सुहृदो वनाद्गुरुजनं नासाग्रसङ्गादसून्कान्तं स्त्रीव-
धपातकात्स्मरमसत्कीर्त्यै परावर्तयत् ॥ २ ॥ किञ्चित्कम्पितपाणिकङ्कणरवैः पृष्ठं ननु स्वा-
गतं व्रीडानम्रमुखाब्जया चरणयोन्यस्ते च नेत्रोत्पले । द्वारस्य स्तनयुग्ममण्डलघटे दत्तः प्र-
वेशो हृदि स्वामिन्किं भवतातिथेः समुचितं सख्यानयानुष्ठितम् ॥ ३ ॥

नायकस्य नायिकां प्रश्नः ।

कृशा केनासि त्वं प्रकृतिरियमङ्गस्य ननु मे मलाधूम्ना कस्माद्गुरुजनगृहे पावकतया ।
स्मरस्यस्मान्कच्चिन्नहि नहि नहीत्येवमवदच्छिरःकम्पं बाला मम हृदि निपत्य प्ररुदिता ॥ १ ॥
कृशासीत्यालीना मलिनवसनासीत्यवनता चिराद्दृष्टासीति स्तनकलशकम्पं प्ररुदिता । परि-
ष्वक्ता यावत्प्रणयपदवीं कामपि गता ततः सारङ्गाक्ष्या हृदयसदने भीतमभवत् ॥ २ ॥

प्रणयकलहे नायिकानुनयः ।

अनिर्दयोपभोगस्य रूपस्य मृदुनः कथम् । कठिनं खलु ते चेतः शिरीषस्येव बन्धनम्
॥ १ ॥ किं त्वां भणामि विच्छेददारुणायासकारिणि । कामं कुरु वरारोहे देहि मे परि-
म्पणम् ॥ २ ॥ मयि ते पादपतिते किंकरत्वमुपागते । प्रिये कामातुरः कोपं कान्ते कोऽन्यो-
ऽप्यनेष्यति ॥ ३ ॥ दाक्षिण्यं नाम बिम्बोष्ठि बैम्बिकानां कुलव्रतम् । तन्मे दीर्घाक्षि ये

प्राणास्ते त्वदाशानिवन्धनाः ॥ ४ ॥ मुखमिन्दुर्यथा पाणिः पृष्ठेन समः प्रिये । वाचः सुधा
 इवोष्ठस्ते बिम्बतुल्यो मनोऽश्ववत् ॥ ५ ॥ सोढुमलमस्मि नाहं सुन्दरि मन्दागमाद्विलम्बं
 ते । पञ्चशरास्त्रहतं मां संजीवय चारुगात्रि परिरम्भैः ॥ ६ ॥ सकृदिव समर्प्य वाले मम
 हस्ते मदनधर्मतप्तस्य । अपहरसे कुचकुम्भं तृपितकरादमृतकुम्भमिव ॥ ७ ॥ अपराधी
 नूनमहं प्रसीद रम्भोरु विरम संरम्भात् । सेव्यो जनश्च कुपितः कथं नु दासो निरपराधः
 ॥ ८ ॥ त्वामयमावद्धाञ्जलि दासजनस्तमिममर्थमर्थयते । स्वपिहि मया सह सुरतव्यतिकर-
 खिन्नैव मा मैवम् ॥ ९ ॥ सरले साहसरागं परिहर रम्भोरु मुञ्च संरम्भम् । विरसं विरहा-
 यासं वोढुं तव चित्तमसहं मे ॥ १० ॥ नयननिपातेऽङ्कुरितः पृष्ठवितो वचसि पुष्पितो
 हसिते । फलतु कृशाङ्गि तवाङ्गस्पर्शनमात्रे मनोरथारूढतरुः ॥ ११ ॥ विराममेवानलया-
 तितोषात्तथापि रोषारुणितेव दृष्टिः । निशापतिः श्लिष्यति पश्चिमाशामये किमाशां विफ-
 लीकरोषि ॥ १२ ॥ यदि प्रिये वेत्सि तव प्रभुं मामनन्यसाधारणदासमङ्गुचोः । तदद्य
 वक्षो मम पात्रमस्तु स्वयंग्रहाश्लेषमहोत्सवानाम् ॥ १३ ॥ उत्तरंगय कुरङ्गलोचने लोचने
 कमलगर्वमोचने । अस्तु सुन्दरि कलिङ्गनन्दिनीवीचिडम्बरगभीरमम्बरम् ॥ १४ ॥ शशि-
 मुखि तव भाति भङ्गुरभ्रूर्युवजनमोहकरालकालसर्पः । यदुदितभयभङ्गनाय यूनां त्वदधरसी-
 धुसुधैव सिद्धमन्त्रः ॥ १५ ॥ त्वयि निवद्धरतेः प्रियवादिनः प्रणयभङ्गपराङ्मुखचेतसः ।
 कमपराधलवं मयि पश्यसि त्यजसि मानिनि दासजनं यतः ॥ १६ ॥ विसृज सुन्दरि संग-
 मसाध्वसं ननु चिरात्प्रभृति प्रणयोन्मुखे । परिगृहाण गते सहकारतां त्वमतिमुक्तलताचरितं
 मयि ॥ १७ ॥ मोहान्मया सुतनु पूर्वमुपेक्षितस्ते यो वाष्पाबिन्दुरधरं परिबाधमानः । तं
 तावदाकुटिलपक्ष्माविलग्नमद्य कान्ते प्रमृज्य विगतानुशयो भवामि ॥ १८ ॥ मुग्धे विधेहि
 मयि निर्देयदन्तदंशं दोर्वल्लिवन्धनिविडस्तनपीडनानि । चण्डि त्वमेव मुदमुञ्चय पञ्चबाण-
 चण्डालकाण्डदलनादसवः प्रयान्ति ॥ १९ ॥ मा मा ससाध्वसमवोहि विलोलेनेत्रे दासे जने
 किमिति सञ्जमकातरासि । किं युज्यते वत मया चिरकाङ्क्षितस्य मध्ये वराङ्गि परिरम्भसु-
 खस्य भङ्गः ॥ २० ॥ किं शीकरैः क्लमविमर्दिभिरार्द्रवातं संचालयामि नलिनीदलतालवृन्तम् ।
 अङ्गे विधाय चरणानुत पद्मताम्रौ संवाहयामि करमोरु यथासुखं ते ॥ २१ ॥ आताम्रता-
 मपनयामि विलक्ष एष लाक्षाकृतां चरणयोस्तव देवि मूर्धा । कोपोपरागजनितां तु मुखेन्दु-
 बिम्बे हर्तुं क्षमो यदि परं करुणा मयि स्यात् ॥ २२ ॥ इन्दीवरेण नयनं मुखमम्बुजेन
 कुन्देन दन्तमधरं नवपृष्ठेन । अङ्गानि चम्पकदलैः स विधाय वेधाः कान्ते कथं घटित-
 वानुपलेन चेतः ॥ २३ ॥ किं मुक्तमासनमलं मयि सञ्जमेण नोत्थातुमित्यमुचितं मम तन्तु-
 मध्ये । दृष्टिप्रसादविधिमात्रहतो जनोऽयमत्यादरेण किमिति क्रियते विलक्षः ॥ २४ ॥
 भुगालकं स्मितपराजितचन्द्रलेखं दृग्गलिलया कुवल्यश्रियमादधानम् । एतन्मुखं दिविषदा-

मिव दुर्निरीक्ष्यं तन्वङ्गि मामिव मुधा किमधःकरोषि ॥ २५ ॥ लावण्यकान्तिपस्मिरितदि-
 क्षुखेऽस्मिन्स्मेरेऽधुना तव मुखे तरलायताक्षि । क्षोभं यदेति न मनागपि तेन मन्ये सुव्य-
 क्तमेव जलराशिरयं पयोधिः ॥ २६ ॥ सुतनु जहिहि मौनं मुञ्च वाचो जडत्वं प्रणयेनि
 मयि कोपं किंकरे किं करोषि । अथ यदि तव चित्ते सापराधोऽस्मि बाले निजभुजयुगवल्ग्या
 बन्धनं मां विधेहि ॥ २७ ॥ किमपि किमपि शङ्के-मङ्गलेभ्यो यदन्यद्विरमतु परिहासश्रृण्वि
 पर्युत्सुकोऽस्मि । कलयसि कलितोऽहं वल्लभे देहि वाचं भ्रमति हृदयमन्तर्विह्वलं निर्दयासि
 ॥ २८ ॥ यदिदमगणयित्वा दुर्वहं श्रोणिभारं मदभिसरणलोभात्प्रस्थितं पद्मताम्रम् ।
 अयमहमभिवाञ्छाम्यप्रमृज्यैव पांसुं सुमुखि पदतलं ते चूडितुं चुम्बितुं च ॥ २९ ॥ वितरय
 कुचयोस्त्वद्दर्शनोपक्रमाणां मदनशररुजानां शान्तये मामकीनाम् । सकृदपि परिरम्भं सुधु-
 दोर्मूलकूलंकषघनपरिणाहख्यातयोरेतयोस्ते ॥ ३० ॥ चरणकमलदासस्त्वेष संकल्पसङ्गे
 सुमुखि यदभिघत्से त्वं बलात्कारधूर्तम् । प्रसभविधृततर्षः पीडयत्यात्मनैव द्विरद इव सरोजं
 पाणिमापाटलं ते ॥ ३१ ॥ विकिर धवलदीर्घपाङ्गसंसर्पि चक्षुः परिजनपथवर्तिन्यत्र किं
 संभ्रमेण । स्मितमधुरमुदारं देवि मामालपोच्चैः प्रभवति मम पाण्योरञ्जलिः सेवितुं त्वाम्
 ॥ ३२ ॥ परिलुठति ललाटे भङ्गुरा भ्रूलता किं मदनजयपताकाविभ्रमं बिभ्रतीयम् ।
 स्फुरति च किमकाण्डे चण्डि बिम्बाधरोऽयं मृदुपवनविधूतोन्निद्रबन्धूकबन्धुः ॥ ३३ ॥
 मुहुर्मुहुरवेक्षणं सरसमञ्जसा संस्तवः समुच्चलतरङ्गिणि प्रचुरनर्ममर्मस्पृहा । मुहुर्निविडनम्रता
 परिजनव्यपेक्षापि नो कुतः सुमुखि शिक्षिता कथय कोपरीतिस्त्वया ॥ ३४ ॥ तरङ्गय
 दृशोऽङ्गने पततु चित्रमिन्दीवरं स्फुटीकुरु रदच्छदं व्रजतु विद्रुमः श्वेतताम् । क्षणं वपुरपा-
 वृणु स्पृशतु काञ्चनं कालिमामुदञ्चय मुखं मनाग्भवतु च द्विचन्द्रं नमः ॥ ३५ ॥ कृतो
 दूरादेव स्मितमधुरमभ्युद्रमविधिं शिरस्याज्ञा न्यस्ता प्रतिवचनवत्या नतिमति । न दृष्टः
 शैथिल्यं मिलित इति चेतो दहति मे निगूढान्तः कोपात्कठिनहृदये संवृतिरियम् ॥ ३६ ॥
 गतप्राया रात्रिः शशिमुखि शशी शीर्यत इव प्रदीपोऽयं निद्रावशमुपगतो घूर्णत इव ।
 प्रणामान्तो मानस्तदपि न जहासि ध्रुवमहो कुचप्रत्यासत्त्या हृदयमपि ते चण्डि कठिणम्
 ॥ ३७ ॥ इदं दूर्वाकाण्डद्युतिमुषि कपोले कतिप्रयैः श्रमास्मोभिः कीर्णं सहजबकुलामोद-
 सुभगम् । समाकाङ्क्षे ताम्राधरमनुमनुष्व प्रियतमे मनोज्ञं ते पातुं मुखकमलमाघ्रातुमथवा
 ॥ ३८ ॥ प्रसादे वर्तस्व प्रकटय मुदं संत्यज रुषं प्रिये शुष्यन्त्यङ्गान्यमृतमिव ते सिञ्चतु
 वचः । निधानं सौख्यानां क्षणमभिमुखं स्थापय मुखं न मुग्धे प्रत्येतुं प्रभवति गतः कालह-
 रिणः ॥ ३९ ॥ पुरो दिगनुरागिणी तदपि नानुरागोदयः कृशोदरि निशा कृशा तदपि
 ते न मानः कृशः । प्रसन्नमिदमम्बरं तदपि न प्रसन्नं मनो ननाद चरणायुधस्तदपि मौन-
 मालम्बसे ॥ ४० ॥ सुतनु हृदयात्प्रत्यादेशव्यलीकमपैतु ते किमपि मनसः संमोहो मे तदा

बलवानभूत् । प्रबलतमसामेवंप्रायाः शुभेषु हि वृत्तयः स्रजमपि शिरस्यन्धः क्षिप्तां धुनो-
 त्यहिशङ्कया ॥ ४१ ॥ परिहर कृतातङ्गे शङ्कां त्वया सततं धनस्तनजघनया क्रान्ते
 स्वान्ते परानवकाशिनि । विशति वितनोरन्यो धन्यो न कोऽपि ममान्तरं स्तनभरपरीरम्भा-
 रम्मे विधेहि विधेयताम् ॥ ४२ ॥ व्यथयति वृथा मौनं तन्वि प्रपञ्चय पञ्चमं तरुणि मधु-
 रालपैस्तापं विनोदय दृष्टिभिः । सुमुखि विमुखीभावं तावद्विमुखं न वञ्चय स्वयमतिशय-
 स्निग्धो मुग्धे प्रियोऽहमुपस्थितः ॥ ४३ ॥ कोऽयं कोपविधिः प्रयच्छ करुणागर्भं वचो
 जायतां पीयूषद्रवदीर्घिकापरिमलैरामोदिनी मेदिनी । आस्तां वा स्पृहयालुलोचनमिदं व्या-
 वर्तयन्ती मुहुर्यस्मै कुप्यसि तस्य सुन्दरि तपोवृन्दानि वन्दामहे ॥ ४४ ॥ सूर्येऽस्ताचल-
 मौलिमालिनि गृहे दीपावलीशालिनि प्राणस्वामिनि मानिनि प्रतिपदं सत्कारमातन्वति ।
 यन्मानं न जहासि कोपकलनादालोहितस्तत्क्षणादिन्दुः सुन्दरि पूर्वपर्वतशिरःसीमानमारो-
 हति ॥ ४५ ॥ सन्त्येवात्र गृहे रहो युवतयस्ताः पृच्छ गत्वाधुना प्रेयांसः प्रणमन्ति किं
 तव पुनर्दासो यथा वर्तते । आत्मद्रोहिणि दुर्जनप्रलपितं कर्णे वृथा मा कृथाश्चिन्नस्नेहरसा
 भवन्ति पुरुषा दुःखानुवृत्त्या यतः ॥ ४६ ॥ क्षीणांशुः शशलाञ्छनः सखि पुनः क्षीणो
 न मानस्तव स्मेरं पद्मवनं मनागपि न ते स्मेरं मुखास्मोरुहम् । पीतं श्रोत्रयुगेन षट्दरुतं
 पीतं न ते जल्पितं रक्ता शक्रदिगङ्गना रविकरैर्नाद्यापि रक्तासि किम् ॥ ४७ ॥ किं कण्ठे
 शिथिलीकृतो भुजलतापाशः प्रमादान्मया निद्राच्छेदविवर्तनेष्वभिमुखी नाद्यापि संभाविता ।
 अन्यस्त्रीजनसंकथालघुरहं स्वप्ने त्वया लक्षितो दोषं पश्यसि किं प्रिये परिजनोपालम्भयोग्ये
 मयि ॥ ४८ ॥ चक्षुर्जाज्यमुपैतु मानिनि मुखं संदर्शय श्रोत्रयोः पीयूषक्षुति सौख्यमस्तु
 मधुरां वाचं प्रिये व्याहर । तापः शाम्यतु मे प्रसादशिशिरां दृष्टि शनैः पातय त्यक्त्वा
 दीर्घमभूतपूर्वमचिराद्रोषं सखीदोषजम् ॥ ४९ ॥ कल्याणाङ्गरुचानुरक्तमनसा त्वं येन संप्रा-
 र्थ्यते यस्यार्थे सुमुखि त्वया पुनरमुत्यागेऽपि संनह्यते । सोऽयं सुन्दरि पञ्चबाणविशिख-
 व्यालीढदोरन्तरस्वैरोत्पीडितपीवरस्तनतटस्त्वद्दोर्लतापञ्जरे ॥ ५० ॥ शीतांशुर्मुखमुत्पले तव
 दशौ पद्मानुकारौ करौ रम्भागर्भनिभं तवोरुयुगलं बाहू मृणालोपमौ । इत्याह्लादकराखि-
 लाङ्गि रभसान्निःशङ्कमालिङ्ग्य मामङ्गानि त्वमनङ्गतापविधुराण्येहोहि निर्वापय ॥ ५१ ॥
 स्निग्धं यद्यपि वीक्षितं नयनयोस्ताम्रा तथापि द्युतिर्माधुर्यापि सती स्खलत्यनुपदं ते गद्गदा
 वागियम् । निःश्वासा नियता अपि स्तनभरोत्कम्पेन संलक्षिताः कोपस्ते प्रकटं प्रयत्नवि-
 धृतोऽप्येषः स्फुटं लक्ष्यते ॥ ५२ ॥ भ्रूमङ्गैः क्रियते ललाटशशिनः कस्मात्कलङ्को मुधा
 वाताकम्पितबन्धुपुष्पसमतां नीतोऽधरः किं स्फुरन् । मध्यश्चाधिककम्पितस्तनभरेणायं पुनः
 सिध्यते कोपं मुञ्च तवैव चित्तहरणायैतन्मया क्रीडितम् ॥ ५३ ॥ भ्रूमङ्गं न करोषि रोदिषि
 मुहुर्मुग्धेक्षणे केवलं नातिप्रस्फुरिताधरानवरतं निःश्वासमेवोज्झसि । वाचं नापि ददासि ति-

ष्टसि परं प्रध्यातनम्रानना कोपस्ते स्तिमितोऽतिपीडयति मां गूढप्रहारोपमः ॥ ५४ ॥ धृष्टः
किं पुरतोऽवरुध्य विहसन्गृह्णामि कण्ठे प्रियां किं वा चाटुशतप्रचण्डरचनाप्रीतां करिष्यामि
ताम् । किं तिष्ठामि कृताञ्जलिर्निपतितस्तस्याः पुरः पादयोः सत्यं सत्यमहो न वेदानुनय-
स्तस्याः कथं स्यादिति ॥ ५५ ॥ सुभ्रु त्वं कुपितेत्यपास्तमशनं त्यक्ताः कथा योषितां दूरा-
देव मयोज्झिताः सुरभयः स्रग्गन्धधूपादयः । रागं रागिणि मुञ्च मय्यवनते दृष्टे प्रसीदा-
धुना सद्यस्त्वद्विरहे भवन्ति सुभगे सर्वा ममान्धा दिशः ॥ ५६ ॥ व्यावृत्तं खलु सर्वतो
विषयतस्त्वय्येव लीनं मनो नित्यं च त्वदधीनमेव नियतं मज्जीवितं मानिनि । मत्सर्वं मयि
नूनमन्यविषयां शङ्का त्वया त्यज्यतां किंवान्यत्र निशाकरोऽभिरमते मुक्ता क्षणं कौमुदीम्
॥ ५७ ॥ यद्रस्यं गुरुगौरवस्य सुहृदो यस्मिंश्च भन्तेऽन्तरं यदाक्षिण्यवशात्प्रसह्य सहते
नर्मोपचारानपि । यच्छज्जा निरुणद्धि यत्र शपथैरुत्पाद्यते प्रत्ययस्तर्कि प्रेम स उच्यते
परिचयस्तत्रापि कोपेन किम् ॥ ५८ ॥

सख्यनुनयः ।

मुग्धे मानं न ते कर्तुं युक्तं प्राणाधिके प्रिये । धत्से मत्सी कियत्कालं जीवितं जीवनं
विना ॥ १ ॥ कुपितासि यदा तन्वि निधाय करजक्षतम् । बधान भुजपाशाभ्यां कण्ठमस्य
दृढं तदा ॥ २ ॥ यदि कुप्यसि नास्ति रतिः कोपेन विनाथवा कुतः कामः । कुप्य च
कोपय च त्वं प्रसीद च त्वं प्रसादय च कान्तम् ॥ ३ ॥ वियदलिमलिनाम्बुगर्ममेघं मधुक-
रकोकिलकूजितैर्दिशां श्रीः । धरणिरभिनवाङ्कुराङ्कटङ्कां प्रणतिपरे दयिते प्रसीद मुग्धे ॥ ४ ॥
समयचकितं विन्यस्यन्तीं दृशं तिमिरे पथि प्रतितरु मुहुः स्थित्वा मन्दं पदानि वितन्वतीम् ।
कथमपि रहःप्राप्तमङ्गैरनङ्गतं रंगिभिः सुमुखि सुभगः स त्वां पश्यन्नुपैतु कृतार्थताम् ॥ ५ ॥
लिखन्नास्ते भूमिं बहिरवनतः प्राणदयितो निराहाराः सख्यः सततरुदितोच्छूननयनाः ।
परित्यक्तं सर्वं हसितपठितं पञ्जरशुकैस्तवावस्था चेयं विसृज कठिने मानमधुना ॥ ६ ॥
असद्वृत्तो नायं न च खलु गुणैरेव रहितः प्रियो मुक्ताहारस्तव चरणमूले निपतितः । गृहा-
णैनं मुग्धे व्रजतु तव कण्ठप्रणयितामुपायो नास्त्यन्यस्तव हृदयदाहोपशमने ॥ ७ ॥ अना-
लोच्य प्रेम्णः परिणतिमनादृत्य सुहृदस्त्वयाकाण्डे मानः किमिति सरले संप्रतिकृतः । समा-
कृष्टा ह्येते मलयदहनोद्भासुराशिखाः स्वहस्तेनाङ्गारास्तदलमधुनारण्यरुदितैः ॥ ८ ॥ अयेऽस्त-
मयते शशी न हि कृशी भवत्या ग्रहो विनश्यति तमो हतं किमणुमप्ययास्ते मनः । सखि
प्रकटितोऽरुणो न करुणोदयस्ते मनाक्प्रयाति खलु यामिनी न विमनीकृथा नायकम्
॥ ९ ॥ आयातः कुमुदेश्वरो विजयते सर्वेश्वरो मारुतो भृङ्गः स्फूर्जति भैरवो न निकटं प्राणे-
श्वरो मुञ्चति । एते सिद्धरसाः प्रसूनविशिखो वैद्योऽनवद्योत्सवो मानव्याधिरयं कुरोदरि

कथं त्वच्चेतसि स्थास्यति ॥ १० ॥ मानं मानिनि मुञ्च मानसभुवः साम्राज्यमुज्जृम्भतां
 हा हा गच्छति यामिनी न समयो यातः पुनः प्राप्यते । अत्यल्पागसि कल्पिताधिकमये
 कान्तं पदान्तानते कोऽयं कोकिलवासिकेलिसमये कोपस्त्वया लम्बितः ॥ ११ ॥ स्निग्धे य-
 त्पुरुषासि यत्प्रणमति स्तब्धासि यद्वागिणि द्वेषस्थासि यदुन्मुखे विमुखतां यातासि तस्मि-
 न्प्रिये । तद्युक्तं विपरीतकारिणि तव श्रीखण्डचर्चाविधौ शीतांशुस्तपनो हिमं हुतवतः
 क्रीडामुदो पातनाः ॥ १२ ॥ त्वां चित्तेन चिरं वहन्नयमतिश्रान्तो भृशं तापितः कन्दर्पेण
 च पातुमिच्छति सुधासंवादि विम्बाधरम् । अस्याङ्गं तदलंकुरु क्षणमिह भ्रूक्षेपलक्ष्मीलव-
 क्रीते दासजनेऽपि सेवितपदाम्भोजे कुतः संभ्रमः ॥ १३ ॥ मुग्धे किं नखरैः क्षिपस्यवि-
 रतं नेत्राम्बु मानोन्नते पश्यैनं चरणान्नम्रशिरसं स्वं कान्तमात्ताञ्जलिम् । अप्यङ्गे तव चे-
 तसि प्रणयिनि प्राप्तेऽतिनिर्विण्णतामन्यासक्तमनस्युपेक्षितगता फूत्कृत्य रोहिष्यति ॥ १४ ॥
 मुग्धे मुग्धतयैव नेतुमखिलः कालः किमारभ्यते मानं धत्स्व धृतिं वधान ऋजुतां दूरे कुरु
 प्रेयसि । सख्यैव प्रतिबोधिता प्रतिवचस्तामाह भीतानना नीचैः शंस हृदि स्थितो हि ननु
 मे प्राणेश्वरः श्रोष्यति ॥ १५ ॥

कलहान्तरिताप्रलापाख्यानम् ।

स्फुरसि बाहुलते किमनर्थकं त्वमपि लोचनभावमहो गता । तमहमागतमप्यपराधिनं न
 परिरब्धुमलं न च वीक्षितुम् ॥ १ ॥ उपचारानुनयास्ते कितवस्योपेक्षिताः सखीवचसा ।
 अधुना निष्ठुरमपि यदि स वदति कलिकैतवाद्यामि ॥ २ ॥ मानोन्नतेत्यसहनेत्यतिपण्डितेति
 मध्येव धिक्कृतिरनेकमुखी सखीनाम् । दाक्षिण्यमात्रमसृणेन विचेष्टितेन धूर्तस्य तस्य हि
 गुणानुपवर्णयन्ति ॥ ३ ॥ इदं कृष्णं कृत्स्नं प्रियतमतनुश्वेतमथ किं गमिष्यामो यामो भवतु
 गमनेनाथ भवतु । पुरा येनैव मे चिरमनुसृता चित्तपदवी स एवान्यो जातः सखि परिचिताः
 कस्य पुरुषाः ॥ ४ ॥ गते प्रेमावन्धे प्रणयबहुमाने विगलिते निवृत्ते सद्भावे जन इव जने
 गच्छति पुरः । तदुत्प्रेक्षोत्प्रेक्ष्य प्रियसखि गतांस्तांश्च दिवसान्न जाने को हेतुर्दलति शतधा
 यन्न हृदयम् ॥ ५ ॥ कथमपि सखि क्रीडाकोपाद्भजेति मयोदिते कठिनहृदयस्त्यक्त्वा शय्या
 बलाद्गत एव सः । इति सरमसध्वस्तप्रेम्णि व्यपेतघृणे स्पृहां पुनरपि हतव्रीडं चेतः करो-
 ति करोमि किम् ॥ ६ ॥ अद्यारभ्य यदि प्रिये पुनरहं मानस्य चान्यस्य वा गृहीयां शठ
 दुर्नयेन मनसा नामापि संक्षोभतः । तत्तेनैव विना शशाङ्किरणस्पष्टाट्टहासा निशा एको
 वा दिवसः पयोदमलिनो भूयान्मम प्रावृषि ॥ ७ ॥ मानव्याधिनिपीडिताहमधुना शक्नोमि
 तस्यान्तिकं नो गन्तुं न सखीजनोऽपि चतुरो यो मां बलान्नेष्यति । मानी सोऽपि जनो न
 लाघवमयादभ्येति मानः स्वयं कालो याति चलं च जीवितमिदं क्षुण्णं मनश्चिन्तया ॥ ८ ॥

निःश्वासा वदनं दहन्ति हृदयं निर्मूलमुन्मील्यते निद्रा नैति न दृश्यते प्रियमुखं नक्तंदिनं
 रुद्यते । अङ्गं शोषमुपैति पादपतितः प्रेयांस्तथोपेक्षितः सख्यः कं गुणमाकलय्य दयिते मानं
 वयं कारिताः ॥ ९ ॥ तद्वक्त्राभिमुखं मुखं विनमितं दृष्टिः कृता पादयोस्तस्यालापकुतूहला-
 कुलतरे श्रोत्रे निरुद्धे मया । पाणिभ्यां च तिरस्कृतः सपुलकः स्वेदोद्गमो गण्डयोः सख्यः
 किं करवाणि यान्ति शतशो यत्कञ्चुके संघयः ॥ १० ॥ नो चाटु श्रवणं कृतं न च दृशा
 हारोऽन्तिके वीक्षितः कान्तस्य प्रियहेतवे निजसखीवाचोऽपि दूरीकृताः । पादान्ते विनि-
 पत्य तत्क्षणमसौ गच्छन्मया मूढया पाणिभ्यामवरुध्य हन्त सहसा कण्ठे कथं नार्पितः
 ॥ ११ ॥ भर्तुर्यस्य कृते गुरुर्लघुरभूद्गोष्ठी कनिष्ठीकृता धैर्यं कोषधनं गतं सहचरी नीतिः
 कृता दूरतः । निर्मुक्ता तृणवन्नपा परिचिता स्रोतस्विनी बिन्दुवत्सक्रोधादवधीरितो हतधिया
 मातर्बलीयान्विधिः ॥ १२ ॥ यत्पङ्केरुहलक्ष्मपाणिकमलं भाग्यालये यदुरुर्न्यस्तं वा मम
 यल्ललाटफलके भाग्याक्षरं वेधसा । तत्सर्वं सखि यो यथार्थमकरोत्तस्मिन्प्रकोपः कृतो धिक्कां
 धिक्म जीवितं धिगतनुं धिक्चेष्टितं धिग्वयः ॥ १३ ॥

नायकानुनयः ।

घनघनमपि दृष्टं व्योमवातो मरुत्वाञ्छिखिकुलकलयाच्चां श्रोत्रमासीन्निवासः । असु-
 शमनमृताहं यद्वियोगेऽपि जाते तव घनपरिरम्भप्रार्थनाशावरोन ॥ १ ॥ मयि मलयस-
 भीरो वर्षतीव स्फुलिङ्गानहह हिमकरो मामग्निना सिञ्चतीव । किमिति मकरकेतोः किं नु
 वक्ष्ये कठोरं कथमपि तदहं ते नाथ नोपेक्षणीया ॥ २ ॥ विरहविषमः कामो वामः करोति
 तनुं तनुं दिवसगणनादक्षश्चायं व्यपेतघृणो जनः । त्वमपि वशगो मानव्याधेर्विचिन्तय नाथ
 हे किसलयमृदुर्जीवेदेवं कथं प्रमदाजनः ॥ ३ ॥ त्वं तावद्बहुवृद्धो नवयुवा कान्तः सुखी
 निर्घृणो नो जानासि परव्यथां शठमते नैवासि दुःखी यतः । किं त्वन्याः परिपृच्छ मन्म-
 थशरैः पीडामसह्यामिमां त्राता नो भव येन सज्जनजनैः कापालिको नोच्यसे ॥ ४ ॥
 मुक्तो मानपरिग्रहः सहसखीसारथेन तन्मन्त्रिणा शक्ता त्वच्चरणप्रसादरहिता नाहं क्षणं प्रा-
 णितुम् । पश्य त्वं कृशकं शरीरकमिदं यां यामवस्थां गतं सैषाहं तव पादयोर्निपतिता
 नाथ प्रसीदाधुना ॥ ५ ॥

नायकयोरुक्तिप्रत्युक्तयः ।

सार्धं मनोरथशतैस्तव धूर्त कान्ता सैव स्थिता मनसि कृत्रिमभावरम्या । अस्माकमस्ति
 न कथंचिदिहावकाशस्तस्मात्कृतं चरणपातविडम्बनाभिः ॥ १ ॥ तदवितथमवादीर्यन्मम त्वं

१] दिने माने ला- ह्यः शा नि- र्तः तिः वेया मम जां सु- स- क नु ोति नाथ सुखी न्म- २ ॥ प्रा- तेता

प्रियेति प्रियजनपरिभुक्ते यदुकूलं दधानः । मदधिवसति मागाः कामिनां मण्डनश्रीर्व्रजति
 हि सफलत्वं वञ्चभालोकेनेन ॥ २ ॥ पुराभूदस्माकं प्रथममविमक्ता तनुरियं ततोऽनु त्वं
 प्रेयानहमपि हता च प्रियतमा । इदानीं नाथस्त्वं वयमपि कलत्रं किमपरं मयाप्तं प्राणानां
 कुलिशकठिनानां फलमिदम् ॥ ३ ॥ यदा त्वं चन्द्रोऽभूः शिशिरकरसंपर्करुचिरस्तदाहं
 जाता द्वाक्शशधरमणीनां प्रतिवृत्तिः । इदानीमर्कस्त्वं खरुचिसमुत्सारितरसः किरन्ती
 कोपाग्नीनहमपि रविश्रावघटिता ॥ ४ ॥ तवेदं पश्यन्त्याः प्रसरदनुरागं बहिरिव प्रियापा-
 दालक्तच्छुरितमरुणद्योतिरुदयम् । ममाद्य प्रख्यातप्रणयभरमङ्गेन कितव त्वदालोकः शोका-
 दपि किमपि लज्जां जनयति ॥ ५ ॥ कृतककृतकैर्मयाशाक्यैस्त्वयाप्यनिर्वर्तितं निमृति-
 निभृतैः कार्यालपैर्मयाप्युपलक्षितम् । भवतु विदितं नेष्टा तेऽहं वृथा परिक्षिद्यते अहमसह-
 ना त्वं निःस्नेहः समेन समं गतम् ॥ ६ ॥ कोपो यत्र भ्रुकुटिरचना निग्रहो यत्र मौनं
 यत्रान्योन्यस्मितमनुनयो दृष्टिपातः प्रसादः । तस्य प्रेम्णस्तदिदमधुना वैरासं पश्य जातं
 त्वं पादान्ते लुठसि न च मे मन्युमोक्षः खलायाः ॥ ७ ॥ बाले नाथ विमुञ्च मानिनि रुषं
 रोषान्मया किं कृतं खेदोऽस्मासु न मेऽपराध्यति भवान्सर्वेऽपराधा मयि । तर्त्तिक रोदिषि
 गद्गदेन वचसा कस्याग्रतो रुद्यते नन्वेतन्मम का तवास्मि दयिता नास्मीत्यतो रुद्यते ॥ ८ ॥
 किं किं वक्रमुपेत्य चुम्बसि बलान्निर्लज्ज लज्जा क्व ते वस्त्रान्तं शठ मुञ्च मुञ्च शपथैः
 किं धूर्तं वागबन्धनैः । खिन्नाहं तव रात्रिजागरवशात्तामेव याहि प्रियां निर्माल्योज्झितपुष्प-
 दामनिकरे का षट्पदानां रतिः ॥ ९ ॥ साहारं वचनं प्रयच्छसि न मे नो वाञ्छितं यच्छ-
 सि प्रायः प्रोच्छ्वसिषि द्रुतं द्रुतवहज्वालासमं रात्रिषु । कण्ठाश्लेषपरिग्रहे शिथिलिता य-
 न्नादराञ्चुम्बसे तत्ते धूर्तं हृदि स्थिता प्रियतमा काचिन्ममैवापरा ॥ १० ॥ सत्यं तद्यद्वो-
 चया मम महान्रागस्त्वदीयादिति त्वं प्राप्तोऽसि विभात एव सदनं मां द्रष्टुकामो यतः ।
 रागं किं च विमर्षि नाथ हृदये काश्मीरपत्रोदितं नेत्रे जागरजं ललाटफलके लाक्षारसा-
 पादितम् ॥ ११ ॥

नायकशिक्षा ।

अङ्गुलीकिसलयाग्रतर्जनं भ्रूविभङ्गकुटिलं च वीक्षितम् । मेखलाभिरसरुच्च बन्धनं वञ्चनं
 प्रणयिनीरवाप सः ॥ १ ॥ अधिरजनि जगाम धाम तस्याः प्रियतमयेति रुषा स्वजावनद्धः ।
 पदमपि चालितुं युवा न सेहे किमिव न शक्तिहरं ससाध्वसानाम् ॥ २ ॥ कोपात्किंचिदु-
 पानतोऽपि रमसादाकृष्य केशेष्वलं नीत्वा मोहनमन्दिरं दयितया हारेण बध्वा दृढम् ।
 भूयो यास्यसि तद्रूहानिति मुहुः कण्ठार्धरुद्धाक्षरं जल्पन्त्याः श्रवणोत्पलेन सुकृती कश्चिद्र-
 हस्ताज्यते ॥ ३ ॥ सा बाढं भवते क्षितेऽतिनिविडं संयम्य बाह्वोः स्वजा भूयो द्रक्ष्यसि तां

शठेति नितरां संभर्त्स्य संतर्ज्य च । आलीनां पुर एव निहुतिपरः कोपाद्रसन्नूपुरं मानिन्या-
 श्ररणप्रहारविधिना प्रेयानशोकीकृतः ॥ ४ ॥ पादे मूर्धनि ताम्रतामुपगते कर्णोत्पले चूर्णिते
 छिन्ने हारलतागुणे करतले संपातजातव्रणे । अप्राप्तप्रियताडनव्यतिकरा हन्तुं पुनः कोपि-
 ता वाञ्छन्ती मुहुरेणशावनयना पर्याकुला रोदिति ॥ ५ ॥ कोपात्कोमललोलबाहुलतिका-
 पाशेन बद्धा दृढं नीत्वा केलिनिकेतनं दयितया सायं सखीनां पुरः । भूयोऽप्येवमिति स्त-
 लत्कलगिरा संसूच्य दुश्चेष्टितं धन्यो हन्यत एष निहुतिपरः प्रेयान् रुदन्त्या हसन् ॥ ६ ॥

नायिकाप्रसादः ।

भवति विततश्वासोन्नाहप्रणुन्नपयोधरं हृदयमपि च स्निग्धं चक्षुर्निजप्रकृतौ स्थितम् ।
 तदनु वदनं मूर्च्छाच्छेदात्प्रसादि विराजते परिगतमिव प्रारम्भेऽहः श्रिया सरसीरुहम् ॥ १ ॥
 आविर्भूते शशिनि तमसा मुच्यमानेव रात्रिर्नैशस्यार्चिर्दुतभुज इव छिन्नभूयिष्ठधूमा । मोहे-
 नान्तर्वरतनुरियं लक्ष्यते मुक्तकल्पा गङ्गारोधःपतनकलुषा गृह्णीतव प्रसादम् ॥ २ ॥ कृष्ण-
 स्निग्धकनीनिके विकसतः कर्णान्तदीर्घे दशवुत्कम्पो हृदयस्य वेपितकुचाभोगः शनैः
 शाम्यति । धत्ते शीतरुचो विधुतुदमुखान्मुक्तस्य लक्ष्मीमिदं मुग्धाङ्गचा विगलद्विमोहतिमिरं
 वक्त्रं प्रसीदत्क्रमात् ॥ ३ ॥

परस्परप्रसादः ।

इह स्फुटं तिष्ठति नाथ कण्टकः शनैः शनैः कर्षं नखाग्रलीलया । इति च्छलात्काचि-
 दलम्रकण्टकं पदं तदुत्सङ्गतले न्यवेशयत् ॥ १ ॥ लोलांशुकस्य पवनाकुलितांशुकान्तं
 त्वदृष्टिहारि मम लोचनबान्धवस्य । अध्यासितुं तव चिरं जघनस्थलस्य पर्याप्तमेव करभोरु
 मभोरुयुग्मम् ॥ २ ॥ सुतनु जहिहि मौनं पश्य पादानतं मां न खलु तव कदाचित्कोप
 एवंविधोऽभूत् । इति निगदति नाथे तिर्यगामीलिताक्ष्या नयनजलमनल्पं मुक्तमुक्तं न
 किञ्चित् ॥ ३ ॥ वचो वीचीदानं स्फुरदधरपानं विविनयं कृशीभूते माने मयि मृगयमाने
 मृगदृशः । बभूव भ्रूमङ्गः सनयनतरंगः सपदि यः प्रभुत्वं व्यातेने जगदुपरि तेनेह मदनः
 ॥ ४ ॥ तदेवाजिह्वाक्षं मुखमविशदास्ता गिर इमाः स एवाङ्गश्लेषो मयि सरसमाश्लिष्यति
 तनुम् । तदुक्तं प्रत्युक्तं यदपटु शिरःकम्पनपरं प्रिया माने हीने पुनरपि कृता मे नववधूः
 ॥ ५ ॥ दृष्ट्वासासनसंस्थिते प्रियतमे पश्चादुपेत्यादरादेकस्या नयने निमील्य विहितक्रीडानु-
 बन्धच्छलः । ईषद्विक्रितकन्धरः सपुलकः प्रेमोच्छसन्मानसामन्तर्हसलसत्कपोलफलकां धूर्ता-
 ऽपरां चुम्बति ॥ ६ ॥ आगत्य प्रणिपातसान्निवतसखीं दन्तान्तरे सागसि स्वैरं कुर्वति
 तत्पथार्थनिभूते धूर्ताङ्गसंवाहनम् । ज्ञात्वा स्पर्शवशात्प्रियं किल सखीभ्रान्त्या स्वमङ्गं शनैः

खिन्नासीत्यभिधाय मीलितदृशा सानन्दमारोपितः ॥ ७ ॥ सत्यं दुर्लभ एष वल्लभतरो रागो
ममास्मिन्पुनः कोपोऽस्यातिगुरुर्न चातिनिपुणाः सख्योऽपि संवोधने । संचिन्त्येति मृगीदृशा
प्रियतमे दृष्टे श्लथां मेखलां बध्नन्त्या न गतं स्थितं न च चलद्वासोऽथवा संवृतम् ॥ ८ ॥
वाचो वाग्मिनि किं तत्राद्य पुरुषाः सुभ्रु भ्रुवो विभ्रमोऽप्युद्भ्रान्तः कृत एष लोलनयने किं
लोहिते लोचने । नास्त्यागो मयि किं मुधैव कुपितेत्युक्ते पुनः प्रेयसा मानिन्या जलविन्दु-
दन्तुरपुटा दृष्टिः सखीष्वाहिता ॥ ९ ॥ सा यावन्ति पदान्यलीकवचनैरालीजनैः पाठिता
तावन्त्योऽवक्रतागमो द्रुततरं संलप्य पत्युः पुरः । प्रारेमे पुरतो यथा मनसिजस्येच्छा तथा
वर्तितुं प्रश्नो मौग्ध्यविशेषणस्य सहजः कोऽप्येष कोऽतिक्रमः ॥ १० ॥ दृष्टे लोचनवन्म-
नाङ्गुकुलितं पार्श्वे स्थिते वक्रवद्यद्भूतं वहिरासितं पुलकवत्स्पर्शं समातन्वति । नीवीबन्धनता-
गतां शिथिलतां संभाषमाणे क्षणान्मानेनापसृतं द्वियेव मुदराः पादस्थशि प्रेयसि ॥ ११ ॥
एकस्मिन्वशयने पराङ्मुखतया वीतोत्तरं ताम्यतोरन्योन्यस्य इदि स्थितेऽप्यनुनये संरक्षतोर्गौ-
रवम् । दंपत्योः शनकैरपाङ्गवलनान्मिश्रीभवच्चक्षुषोर्भ्रमो मानकलिः सहासरमसव्यासक्तक-
ण्ठग्रहः ॥ १२ ॥ कृत्वा विग्रहमश्रुपातकलुषं शय्यासनादुत्थिता क्रोधात्तापि विगूह्य गर्भ-
भवनाद्वारं रुषा प्रस्थिता । दृष्ट्वा चन्द्रमसं प्रभाविरहितं प्रत्यूषवाताहता हा रात्रिस्त्वारिता
गतेति पतिता कान्ता प्रियस्योरसि ॥ १३ ॥ पश्यामः किमियं प्रपद्यत इति स्थैर्यं मयाल-
म्बितं किं मां नालपतीत्ययं खलु शठः कोपस्तयाप्याश्रितः । इत्यन्योन्यविलक्ष्यदृष्टिच-
तुरे तस्मिन्नवस्थान्तरे सव्याजं हसितं मया धृतिहरो मुक्तस्तु बाष्पस्तया ॥ १४ ॥ चक्षुर्लु-
प्तमधीकणं कवलितस्ताम्बूलरागोऽधरे विश्रान्ता कवरी कपोलफलके लुप्तेव गात्रद्युतिः ।
जाने संप्रति मानिनि प्रणयिना कैरप्युपायक्रमैर्भ्रमो मानमहातरुस्तरुणि ते चेतःस्थली-
वर्धितः ॥ १५ ॥ तस्याः सान्द्रविलेपनस्तनयुगप्रश्लेषमुद्राङ्कितं किं वक्षश्चरणानतिव्यति-
करव्याजेन गोपाय्यते । इत्युक्ते क्व तदित्युदीर्य सहसा तत्संप्रमार्ष्टुं मया संश्लिष्टा रमसेन
तत्सुखवशात्तन्व्यापि तद्विस्मृतम् ॥ १६ ॥

प्रियचाटूक्तयः ।

मुग्धे धनुष्मता केयमपूर्वा त्वयि दृश्यते । यथा विध्यसि चेतांसि गुणैरेव न सायकैः
॥ १ ॥ कृष्णार्जुनानुरक्तापि दृष्टिः कर्णावलम्बिनी । याति विश्वसनीयत्वं कस्य ते कल-
भाषिणी ॥ २ ॥ स्मितपुष्पोद्गमोऽयं ते दृश्यतेऽधरपङ्खवे । फलं तु जातं मुग्धाक्षि चक्षुषोर्भ्रम
पश्यतः ॥ ३ ॥ अपूर्वं चौर्यमभ्यस्तं त्वया चञ्चललोचने । दिवैव जाग्रतां पुंसां चेतो हरसि दूरतः
॥ ४ ॥ कुतः कुवलयं कर्णे करोषि कलभाषिणि । किमपाङ्गमपर्याप्तमस्मिन्कर्मणि मन्यसे ॥ ५ ॥
दृष्टिं देहि पुनर्बाले कमलायतलोचने । श्रूयते हि पुरा लोके विपस्य विषमौषधम् ॥ ६ ॥

विभ्रमैर्विश्वहृद्यैस्त्वं विद्याप्यनवद्यया । केनापि हेतुना मन्ये प्राप्ता विद्याधरी क्षितिम् ॥७॥
 त्वदङ्गमादेव दृष्टे कस्यचित्तेन भासते । मालतीशशभृच्छेखाकदलीनां कठोरता ॥ ८ ॥
 बिम्बौष्ठ एव रागस्ते तन्नि पूर्वमदृश्यत । अधुना हृदयेऽप्येष मृगशावाक्षि दृश्यते ॥ ९ ॥
 पातालमिव ते नाभिः स्तनौ क्षितिधरोपमौ । वेणीदण्डः पुनरयं कालिन्दीपातसंनिभः ॥१०॥
 साहजिकरूपवत्या भवति भवत्या विभूषणं भारः । सर्वाङ्गसौरभिण्या दमनकवल्ल्याः कि-
 मालि कुसुमेन ॥ ११ ॥ इन्दुः किं क्व कलङ्कः सरसिजमेतत्किमम्बु कुत्र गतम् । ललित-
 सविलासवचनैर्मुखमिति हरिणाक्षि निश्चितं परतः ॥ १२ ॥ आरुह्य शैलशिखरं त्वद्वदना-
 पहतकान्तिसर्वस्वः । प्रतिकर्तुमिवोर्ध्वकरः स्थितः पुरस्तान्निशानाथः ॥ १३ ॥ कौटिल्यं
 कचनिचये करचरणाधरदलेषु रागस्ते । काठिन्यं कुचयुगले तरलत्वं नयनयोर्वसति ॥१४॥
 आक्षिपसि कर्णमक्षणा बलिरपि बद्धस्त्वया त्रिधामध्ये । इति जितसकलवदान्ये तनुदाने
 लज्जसे सुतनुं ॥ १५ ॥ कम्बुकण्ठि चरणः शनैश्चरो राहुरेष तव केशकलापः । न च्युतं
 तदपि यौवनमेतत्सा पयोधरगुरोरनुकम्पा ॥ १६ ॥ भवत्कृते खञ्जनमञ्जुलाक्षि शिरो मदीयं
 यदि याति यातु । नीता विनाशं जनकात्मजार्थं दशाननेनापि दशाननानि ॥ १७ ॥ ताम्बू-
 लरागोऽधरलोलुपो यद्यदञ्जनं लोचनचुम्बनोत्सुकम् । हारश्च कण्ठग्रहलालसो यत्स्वार्थः स
 तेषां न तु भूषणं ते ॥ १८ ॥ यत्पद्ममादित्सु तवावनीयां कुरङ्गलक्ष्मस्य मृगाक्षि लक्ष्मीम् ।
 एकार्थलिप्साकृत एव मन्ये शशाङ्कपङ्केरुहयोर्विरोधः ॥ १९ ॥ कमलाक्षि विलम्ब्यतां क्षणं
 कमनीये कचभारवन्धने । दृढलग्नमिदं दृशोर्युगं शनकैरद्य समुद्धराम्यहम् ॥ २० ॥ अयि
 मन्मथचूतमञ्जरि श्रवणायतचारुलोचने । अपहृत्य मनः क्व यासि तत्किमराजकमत्र राजते
 ॥ २१ ॥ अनेन रम्भोरु तवाननेन तुषारमानोस्तुलया धृतस्य । ऊनस्य नूनं प्रतिपूरणाय
 ताराः स्फुरन्ति प्रतिमानखण्डाः ॥ २२ ॥ सदा प्रदोषो मम याति जाग्रतः सदा च मे
 निःश्वसतो गता निशा । त्वया समेतस्य विशाललोचने ममाद्य शोकान्तकरः प्रदोषकः
 ॥ २३ ॥ अनधिगतमनोरथस्य पूर्वं शतगुणितेव गता मम त्रियामा । यदि तु तव समागमे
 तथैव प्रसरति सुष्ठु ततः कृती भवेयम् ॥ २४ ॥ दलितकुचनखाङ्कमङ्कपाणिं रचय ममाङ्क-
 मुपेत्य पीवरोरु । अनुहर हरिणाक्षि शंकराङ्कस्थितहिमशैलसुताविलासलक्ष्मीम् ॥ २५ ॥
 दासे कृतागसि भवेदुचितः प्रभूणां पादप्रहार इति मानिनि नास्म दूये । उद्यत्कठोरपुल-
 काङ्कितकण्टकाग्रैर्यद्विद्यते तव पदं ननु सा व्यथा मे ॥ २६ ॥ बाले तवाधरसुधारसपान-
 काले चेतो मदीयमभिवाञ्छति शेषभावम् । आलिङ्गने तव विरोचनपौत्रभावमाखण्डलत्वम-
 खिलाङ्गनिरीक्षणे ते ॥ २७ ॥ एको हि खञ्जनवरो नलिनीदलस्थो दृष्टः करोति चतुरङ्ग-
 बलाधिपत्यम् । किंवा करिष्यति भवद्वदनारविन्दे जानामि नो नयनखञ्जनयुग्ममेतत् ॥२८॥
 कोपस्त्वया हृदि कृतो यदि पङ्कजाक्षि सोऽस्तु प्रियस्तव किमत्र विधेयमन्यत् । आश्लेष-

मर्पय मदर्पितपूर्वमुच्चैर्दन्तक्षतं मम समर्पय चुम्बनं च ॥ २९ ॥ म्लानस्य जीवकुसुमस्य वि-
 कासनानि संतर्पणानि सकलेन्द्रियमोहनानि । एतानि ते सुवचनानि सरोरुहांशि कर्णाभृ-
 तानि मनसश्च रसायनानि ॥ ३० ॥ मालिन्यमब्जशशिनोर्मधुलिङ्गलङ्कौ धत्ते मुखे तु तव
 हृत्किलकाञ्जनाभाम् । दोषावितः कचन मेलनतो गुणत्वं वक्तुर्गुणो हि वचसि भ्रमविप्रलम्भौ
 ॥ ३१ ॥ पादास्त एव शशिनः सुखयन्ति गात्रं बाणास्त एव मदनस्य ममानुकूलाः ।
 संरम्भरूक्षमिव सुन्दरि यद्यदासीच्चत्संगमेन मम तत्तदिवानुनीतम् ॥ ३२ ॥ यः प्रागासी-
 दभिनववयोविभ्रमावाप्तजन्मा चित्तोन्माथी विगतविषयोपल्वानन्दसान्द्रः । वृत्तीरन्तस्तिर-
 यति तवाश्लेषजन्मा स कोऽपि प्रौढप्रेमा नव इव पुनर्मान्मथो मे विकारः ॥ ३३ ॥ गोत्रे
 साक्षादजनि भगवानेष यत्पद्मयोनिः शय्योत्थायं यदखिलमहः प्रीणयन्ति द्विरेफान् ।
 एकाग्रां यद्वधति भगवत्युष्णभानौ च भक्तिं तत्प्रापुस्ते सुतनु वदनौपम्यमम्भोरुहाणि ॥ ३४ ॥
 उन्मेषं यो मम न सहते जातिवैरी निशायामिन्दोरिन्दीवरदलदृशा तस्य सौन्दर्यदर्पः ।
 नीतः शान्तिं प्रसभमनया वक्रकान्त्येति हर्षाच्छग्रा मन्ये ललिततनु ते पादयोः पद्मलक्ष्मीः
 ॥ ३५ ॥ विनिश्चेतुं शक्यो न सुखमिति वा दुःखमिति वा प्रमोहो निद्रा वा किमु विष-
 विसर्पः किमु मदः । तव स्पर्शे स्पर्शे मम हि परिमूढेन्द्रियगणो विकारश्चैतन्यं भ्रमयति च
 संमीलयति च ॥ ३६ ॥ स्मितज्योत्स्नाभिस्ते धवलयति विश्वं शशिमुखि दृशस्ते पीयूषद्र-
 वमिव विमुञ्चन्ति परितः । वपुस्ते लावण्यं किरति मधुरं दिक्षु तदिदं कुतस्ते पारुष्यं सुतनु
 हृदयेनाद्य गुणितम् ॥ ३७ ॥ स्तुमः कं वामाक्षि क्षणमपि विना यं न रमसे विलेभे कः
 प्राणान्रणमखमुखे यं मृगयसे । सुलभे को जातः शशिमुखि यमालिङ्गसि बलात्तपःश्रीः
 कस्यैषा मदननगरि ध्यायसि तु यम् ॥ ३८ ॥ दृशौ तव मदालसे वदनमिन्दुमत्यान्वितं
 गतिर्जनमनोरमा विधुतरम्भमूरुद्वयम् । रतिस्तव कलावती रुचिरचित्रलेखे भ्रुवावहो विबुध-
 यौवतं वहसि तन्वि पृथ्वीगता ॥ ३९ ॥ दिनकरकरामृष्टं विभ्रदद्युतिं परिपाटलां दशन-
 किरणैरुत्सर्पद्भिः स्फुटीकृतकेसरम् । अयि मुखमिदं मुग्धे सत्यं समं कमलेन ते मधु मधुकरः
 किं त्वेतस्मिन्पिबन्न विभाव्यते ॥ ४० ॥ बन्धूकद्युतिवान्धवोऽयमधरः स्निग्धो मधूकच्छ-
 किं विर्गण्डश्चण्डि चकास्ति नीलनलिनश्रीमोचनं लोचनम् । नासाभ्येति तिलप्रसूनपदवीं कुन्दा-
 भदन्ति प्रिये प्रायस्त्वन्मुखसेवया विजयते विश्वं स पुष्पायुधः ॥ ४१ ॥ केशाः संयमिनः
 श्रुतेरपि परं पारंगते लोचने ह्यन्तर्वक्रमपि स्वभावशुचिभिः कीर्णं द्विजानां गणैः । मुक्तानां
 सततं निवासरुचिरं वक्षोजकुम्भद्वयमित्थं तन्वि वपुः प्रशान्तमपि ते रागं करोत्येव नः
 ॥ ४२ ॥ भ्रूचापे निहितः कटाक्षविशिखो निर्मातु मर्मव्यथा श्यामात्मा कुटिलः करोतु क-
 वरीमारोऽपि मारोद्यमम् । मोहं तावदयं च तन्वि तनुतां बिम्बाधरो रागवान्सदृक्तं स्तनम-
 ष्णलं तव कथं प्राणैर्मम क्रीडति ॥ ४३ ॥ ये ये खञ्जनमेकमेव कमले पश्यन्ति दैवात्क-

चित्ते सर्वे कवयो भवन्ति सुतरां प्रख्यातभूमीभुजः । त्वद्वक्त्रास्वुजनेत्रखञ्जनयुगं पश्यन्ति
 ये ये जनास्ते ते मन्मथबाणजालविकला मुग्धे किमत्यद्भुतम् ॥ ४४ ॥ धत्ते बर्हभरे शिखी
 तव न किं धम्मिल्लभारश्रियं सारङ्गो भजते न किं तव दृशोः सौभाग्यमालोकने । मत्तेभश्च
 शिरःपदे वहति ते वक्षोजलक्ष्मीं न किं तन्मन्ये तरुणि त्वया विवृणुते साम्यं वनश्रीरियम्
 ॥ ४५ ॥ किं पद्मस्य रुचिं न हन्ति नयनानन्दं विधत्ते न किं दृष्टिं वा श्लेषकेतनस्य कुरुते
 नालोकमात्रेण किम् । वक्त्रेन्दौ तव सत्ययं यदपरः शीतांशुरुज्जृम्भते दर्पः स्यादमृतेन
 चेदिह तदप्यस्त्येव बिम्बाधरे ॥ ४६ ॥ उज्जृम्भाननमुल्लसत्कुचतटं लोलभ्रमद्भूलतं स्वेदा-
 म्मःस्तपिताङ्गयष्टिविगलद्वीढं सरोमाञ्चया । धन्यः कोऽपि युवा स यस्य वदने व्यापा-
 रिताः सस्पृहं मुग्धे दुग्धमहाब्धिफेनपटलप्रख्याः कटाक्षच्छटाः ॥ ४७ ॥ लावण्यामृत-
 वर्षिणि प्रतिदिशं कृष्णागरुश्यामले वर्षाणामिव ते पयोधरभरे तन्वङ्गि दूरोन्नते । नासावं-
 शमनोज्ज्वलकतनुर्भूपत्रगर्भोऽसत्पुष्पश्रीस्तिलकः सहेलमलकैर्भृङ्गैरिवापीयते ॥ ४८ ॥ अन्तः-
 कूजदुदारकण्ठमसकृन्मुञ्चेति लोलेक्षणं प्रायः स्मेरकपोलमूलममृतप्रस्यन्दि बिम्बाधरम् ।
 आधूताङ्गुलिपङ्कवाग्रमलमित्यानर्तितभ्रूलतं पीतं येन मुखं त्वदीयमबले सोऽयं हि धन्यो
 युवा ॥ ४९ ॥ हुंकारैर्ददता मया प्रतिवचो यन्मौनमासेवितं यद्वावानलदीप्तिभिस्तनुरियं
 चन्द्रातपैस्तापिता । ध्यातं यत्सुबहून्यनन्यमनसा नक्तंदिनानि प्रिये तस्यैतत्तपसः फलं
 मुखमिदं पश्यामि यत्तेऽधुना ॥ ५० ॥

पानगोष्ठीवर्णनम् ।

दृश्यते पानगोष्ठीषु कान्ते वक्त्रगतं मधु । स्मरं सहायमासाद्य ग्रस्तो राहुरिवेन्दुना
 ॥ १ ॥ प्राप्यते गुणवतापि गुणानां व्यक्तमाश्रयवशेन विशेषः । तत्तथाहि दयिताननदत्तं
 व्यानशे मधु रसातिशयेन ॥ २ ॥ सागसि प्रियतमे कृतकोपा याद्वियुग्मपतितेऽपि न तुष्टा ।
 सैव मद्यपरिघत्तविवेका तां तथैव परितोषयति स्म ॥ ३ ॥ हावहारि हसितं वचनानां
 कौशलं दशविकारविशेषाः । चक्रिरे भृशमृजोरपि वध्वाः कामिनेव तरुणेन मदेन ॥ ४ ॥
 मूर्तिमन्तमिव रागरसौघं ते परस्परसमर्पितवक्त्राः । अङ्गनासवमिषेण तदानीमक्षिपन्त हृदयेषु
 युवानः ॥ ५ ॥ पीतस्तुषारकिरणो मधुनेव सार्धमन्तः प्रविश्य चषकप्रतिबिम्बवर्ति । मा-
 नान्धकारमपि मानवतीजनस्य नूनं विभेदं यदसौ प्रससाद सद्यः ॥ ६ ॥ पिपिप्रिय सस-
 स्वयं मुमुमुस्त्रासवं देहि मे ततत्यज दुदुद्भुतं भभभभाजनं काञ्चनम् । इति स्वलितजल्पितं
 मदवशात्कुरङ्गीदृशः प्रगे हसितहेतवे सहचरीभिरध्येयत ॥ ७ ॥

द्युतक्रीडावर्णनम् ।

आश्लेषचुम्बनरतोत्सवकौतुकानि क्रीडादुरोदरपणः प्रतिभूरनङ्गः । भोगः सपद्यपि जये च पराजये च यूनोर्मनस्तदपि वाञ्छति जेतुमेव ॥ १ ॥ अद्य द्यूतजिताधरग्रहविधावासो-
 सितात्खण्डनादाधिक्ये वद को भवानिति मृषा कोपाञ्चितभ्रूलता । सद्यः स्विन्नकराग्रकु-
 न्तलपरा यन्त्रीकृतास्यस्य मे मुग्धाक्षी प्रतिकृत्य तत्कृतवती द्यूतेऽपि यन्नार्जितम् ॥ २ ॥
 गाढालिङ्गनपूर्वमेकमनया द्यूते जिते चुम्बनं तर्कचित्परिरम्य दत्तममुना प्रत्यर्पितं चानया ।
 नैतत्तादृगिदं न तादृशमिति प्रत्यर्पणप्रक्रमैर्यूनोश्चुम्बनमेकमेव बहुधा रात्रिर्गता तन्वतोः
 ॥ ३ ॥ आश्लेषे प्रथमं क्रमेण विजिते हृद्येऽधरस्यार्पणे नर्मद्युतविधौ पणं प्रियतमे कान्तां
 पुनः पृच्छति । अन्तर्हासविरोधसंभृतसोद्वेदस्फुरद्गण्डया स्वैरं सारिविसारणाय विहितः
 स्वेदाम्बुगर्भोत्करः ॥ ४ ॥

सुरतप्रशंसा ।

सुरते च समाधौ च माया यत्र न लीयते । ध्यानेनापि हि किं तेन किं तेन सुरतेन वा
 ॥ १ ॥ यत्र न वदनविकारः सद्भावसमर्पणं न गात्राणाम् । तस्मिन्नुद्धतभावे पशुकर्मणि पशव
 एव रज्यन्ते ॥ २ ॥ प्रतिक्षणसमुद्धसन्नवकलाकलान्वितक्षपाकरविलोके यदि तवास्ति
 कौतूहलम् । विलोक्य तदा सखे सुरतसंगरालोकनप्रहृष्टदयितामुखं निविडकञ्चुकोत्तारणे
 ॥ ३ ॥ नरैर्विफलजन्मभिर्गिरिदरी न किं सेव्यते न यच्छ्रवणगोचरीभवति जातुचिज्जन्मनि ।
 कपोतरवमाधुरीविरचनानुकारादरीरतासहकृशोदरीवचनकाकुरीतिध्वनिः ॥ ४ ॥ संदष्टाधर-
 पल्लवा सचकितं हस्ताग्रमाधुन्वती मा मा मुञ्च शठेति कोपवचनैरानर्तितभ्रूलता । सीत्का-
 राञ्चितलोचना सरभसं यैश्चुम्बिता मानिनी प्राप्तं तैरमृतं श्रमाय मथितो मूढैः सुरैः सागरः
 ॥ ५ ॥ किं चेतैर्गुरुसेवनैः किमपरव्योमार्चनैः किं फलं किं स्यादध्ययनेन मे सुरपदप्रा-
 प्त्या किं वा फलम् । एतस्याः कुचकुम्भसंभ्रमपरीरम्भप्रवाहोद्गमस्वेदाम्भोभिरनङ्गवहिर-
 धुना निर्वापितो नो यदि ॥ ६ ॥ प्राङ्ग मेति ततो नवोदयगुणं मानामिलापं ततः सत्रीडं
 तदनु श्लथोद्यममथ प्रभ्रष्टधैर्यं पुनः । प्रेमार्द्रस्पृहणीयनिर्भरतरं वीराग्रगल्भं ततो निःसङ्गाङ्ग-
 विमर्शनाधिकसुखं रम्यं कुलस्त्रीरतम् ॥ ७ ॥

नववधूसंगमे सखीवाक्यम् ।

रक्षामालिकया बाले बद्धया किं प्रयोजनम् । अवश्यं भाविनावेतौ कुचग्रहपरिग्रहौ
 ॥ १ ॥ बाला तन्वी मृदुतनुरियं त्यज्यतामत्र शङ्का दृष्टा कापि भ्रमरभरतो मञ्जरी भज्य-

माना । तस्मादेषा रहसि भवता निर्दयं पीडनीया मन्दाक्रान्ता - विमृजति रसं नेक्षुयष्टिः
समग्रम् ॥ २ ॥ नीरन्ध्रं परिरम्यते प्रियतमो भूयस्तरां मुञ्चते तद्वाढं क्रियते तदस्य
रुचिरं चाटूत्करैः स्तूयते । सख्या मुग्धवधूरसौ रतविधौ यत्नेन सा शिक्षिता निर्भ्रान्तं
गुरुणा पुनः शतगुणं पञ्चेषुणा कारिता ॥ ३ ॥

नववधूसंगमः ।

आभाति बालिकेयं पाणिस्पर्शेन पुलकितावयवा । अभिनववसन्तसङ्गादाविर्मुकुलेव बाल-
चूतलता ॥ १ ॥ खिद्यति कूणति वेष्टति विवलयति निमिषति विलोकयति तिर्यक् । अन्त-
र्नन्दति चुम्बितुमिच्छति नवपरिण्या वधूः शयने ॥ २ ॥ भुजपञ्जरे गृहीता नवपरिणीता
वरेण रहसि वधूः । तत्कालजालपतिता बालकुरङ्गीव वेपते नितराम् ॥ ३ ॥ असंमुखा-
लोकनमाभिमुख्यं निषेध एवानुमतिप्रकारः । प्रत्युत्तरं मुद्रणमेव वाचो नवाङ्गनानां नव एव
पन्थाः ॥ ४ ॥ चुम्बनेषु परिवर्तिताधरं हस्तरोधि रसनाविघटने । विघ्नितेच्छमपि तस्य
सर्वतो मन्मथेन्धनमभूद्रधूरतम् ॥ ५ ॥ विरम नाथ विमुञ्च ममाश्वलं शमय दीपमिमं समया
सखी । इति नवोदवधूवचनैर्युवा मुदमगादधिकं सुरतादपि ॥ ६ ॥ नीवीदृढार्पितकरां
निबिडीकृतोरुं ब्रीडानतां तत इतो वदनं हरन्तीम् । आरोप्य वक्षसि सुखं परिरब्धुमेनां
बालां बलादभिलषामि न पारयामि ॥ ७ ॥ पटालग्रे पत्यौ नमयति मुखं जातविनया हठा-
श्लेषं वाञ्छत्यपहरति गात्राणि निभृतम् । न शक्नोत्याख्यातुं स्मितमुखसखीदत्तनयना द्विया
ताम्यत्यन्तः प्रथमपरिहासे नववधूः ॥ ८ ॥ समाकृष्टं वासः कथमपि हठात्पश्यति तदा
क्रमादूरुद्वन्द्वं जठरशरगौरं मृगदृशः । तया दृष्टिं दत्वा महति मणिदीपे निपुण्या
निरुद्धं हस्ताभ्यां झटिति निजनेत्रोत्पलयुगम् ॥ ९ ॥ बलान्नीता पार्श्वं मुखमभिमुखं नैव
कुरुते धुनाना मूर्धानं हरति बहुशश्चुम्बनविधिम् । हृदि न्यस्तं हस्तं क्षिपति गमनारोपित-
मना नवोदा वोढारं सुखयति च संतापयति च ॥ १० ॥ स्फुरद्भोमोद्रेदस्तरलतरताराकुल-
दृशो भयोत्कम्पोत्तुङ्गस्तनयुगभरासङ्गमुभगः । अधीराक्ष्या गुञ्जन्मणिवलयदोर्वद्धिरचितः
परीरम्भो मोदं जनयति च संमोहयति च ॥ ११ ॥ अप्यौत्सुक्ये महति दयितप्रार्थनासु
प्रतीपाः काङ्क्षन्त्योऽपि व्यतिकरमुखं कातराः स्वाङ्गदाने । आबाध्यन्ते न खलु मदनेनैव
लब्धान्तरत्वादाबाधन्ते मनसिजमपि क्षिप्तकालाः कुमार्यः ॥ १२ ॥ दृष्ट्वा दृष्टिमधो ददाति
कुरुते नालापमाभाषिता शय्यायां परिवृत्य तिष्ठति बलादालिङ्गिता वेपते । निर्यान्तीषु
सखीषु वासभवनान्निर्गन्तुमेवेहेते बाला वामतया प्रियस्य नितरां प्रीत्यै नवोदाभवत् ॥ १३ ॥
अंसाकृष्टदुकूलया सरभसं गूढौ भुजाभ्यां स्तनावाकृष्टे जघनांशुके कृतमधःसंसक्तमूरुद्व-
यम् । नाभीमूलनिबद्धचक्षुषि तया ब्रीडानताङ्ग्या प्रिये दीपः फूत्कृतवातवेपितशिखाकर्णो-

त्पलेनाहतः ॥ १४ ॥ हस्तं कम्पवती रुणद्धि रशनाव्यापारलोलाङ्गुलिं हस्तौ स्वौ नयति
स्तनावरणतामालिङ्ग्यमाना बलात् । पातुं पक्ष्मलचक्षुरुन्नमयतः साचीकरोत्याननं व्याजेनाप्य-
भिलाषपूर्णसुखं निर्वर्तयत्येव मे ॥ १५ ॥ कण्ठाश्लेषिणमुन्नतस्तनभरश्रोणीतटग्राहिणं संस-
कोरुयुगं गृहीतजघनप्राकारमप्यन्ततः । द्रागेव श्लथबन्धमिन्दुवदना गाढावमर्दासहं विज्ञा-
यात्यजदाशु काञ्चनपटं व्रीडाकुलापि क्षणम् ॥ १६ ॥ कान्ते कञ्चुलिकावलोकिनि कला-
वत्या नमन्त्या स्थितं तस्मिन्कोमलकाकुभाषिणि तया स्पन्दी निरुद्धोऽधरः । उत्थायाथ
करस्पृशि प्रियतमे यूनोर्नवे संगमे काञ्चीकूजितकैतवेन मदनो द्यौःशान्तिमभ्यस्यति ॥ १७ ॥

सुरतकेलिकथनम् ।

आस्तां दूरेण विश्लेषः प्रियामालिङ्गतो मम । स्वेदः किं नु सरिन्नाथो रोमाञ्चः किं नु
पर्वतः ॥ १ ॥ उग्ररूपं कुचद्वन्द्वं हारगङ्गाधरं तव । चन्द्रचूडं करिष्यामि कुरु तावद्दिग-
म्बरम् ॥ २ ॥ ब्रह्मानन्दप्रचुरं किमपीदं नेति रतिषु वचनेन । श्रुतिसीमसंगताक्षी मुग्धे
सारङ्गमादिशसि ॥ ३ ॥ तव तन्वि तरुणपुण्यादम्बरमणिमकरसंक्रमो जातः । अधिवेणि
भवति नियमः फलमविलम्बेन भावि कामस्य ॥ ४ ॥ चारुनूपुरझणत्कृतं रते कामिनां हरति
मानसं यथा । नो तथा मधुरगीतवादितं केकिचातकपिकस्वना अपि ॥ ५ ॥ पत्युः प्रवृ-
त्तस्य रतौ जिगीषावचो निशम्याथ न किञ्चिदूचे । कलावती किं तु विहस्य तस्य कपो-
लयोः स्वेदमपाचकार ॥ ६ ॥ स्वामिन्प्रभो प्रिय गृहाण परिष्वजस्व किं किं शठोऽस्य-
करुणोऽसि मुखोत्थितोऽसि । हा दुःखयस्यलमलं विरमेति वाचः स्त्रीणां भवन्ति सुरते
प्रणयानुकूलाः ॥ ७ ॥ मत्तेभकुम्भपरिणाहि. निकुम्भमार्द्रं कान्तापयोधरयुगे रतिखेदखिन्नः ।
वक्षो विधाय भुजपञ्जरमध्यवर्ती धन्यः क्षपां क्षपयति क्षणलब्धनिद्रः ॥ ८ ॥ कान्ते तथा
कथमपि प्रथितं मृगाक्ष्या चातुर्यमुद्धतमनोभवया रतेषु । तत्कूजितान्यनुवदद्भिरनेकवारं शि-
ष्यायितं गृहकपोतशतैर्यथास्याः ॥ ९ ॥ रतिरभसनितान्श्रान्तकान्ताकुचान्तश्चलदमल-
कराग्रा नाभिदेशेष्वधो वा । स्मितमधुरमुखीनां ह्रीणनेत्रोत्पलानामधरमधु वधूनां भाग्यवन्तः
पिबन्ति ॥ १० ॥ अविदितसुखदुःखं निर्मलं ब्रह्म किञ्चिज्जडमतिरिह कश्चिन्मोक्ष इत्याच-
क्षे । मम तु मतमनङ्गस्मेरतारुण्यधूर्णमदकलमदिराक्षीनीविमोक्षो हि मोक्षः ॥ ११ ॥
अभिनवपुलकालीमण्डिता गण्डपाली निगदति विनिगूढानन्दहिन्दोलि चेतः । सुदति वदति
पुण्यैः कस्य धन्यैर्मनोजप्रसरमसकृदेतच्चापलं लोचनस्य ॥ १२ ॥ भजन्त्यास्तल्पान्तं कृत-
कपटकण्डूतिपिहितं स्मितं जाते गेहाद्बहिरवहितालीपरिजने । प्रियास्यं पश्यन्त्याः स्मरशर-
समाकूलसुभगं सलज्जाया लज्जा व्यगमदिव दूरं मृगदृशः ॥ १३ ॥ दुकूलं दोर्मूलात्प्रण-
यिनि परीरम्भरासिके हरत्यम्भोजाक्षी निभृतनिभृतं नम्रवदना । प्रियाश्लेषद्वेषिण्यपसरतु

लज्जा स्फुटमिति स्मितक्षीरेणैव स्तनकलशशंभुं स्त्रपयति ॥ १४ ॥ चिरविरहिणो रत्युत्क-
 ण्ठाश्लथीकृतगात्रयोर्नवमिव जगज्जातं भूयश्चिरादभिनन्दतोः । कथमपि दिने दीर्घे याते
 निशामधिरूढयोः प्रसरति कथा बह्वी यूनोर्यथा न तथा रतिः ॥ १५ ॥ दृशा सपदि
 मीलितं दशनरोचिषा निर्गतं करेण परिवेपितं वलयकैरथाक्रन्दितम् । प्रियैः समदयोषितां
 तनुविखण्ड्यमानेऽधरे परव्यसनकातराः किमिव कुर्वतां साधवः ॥ १६ ॥ नैषा वेगं
 मृदुतरतनुस्तावकीनं विसोढुं शक्ता नैनां चपलनितरां खेदयेन्दीवराक्षीम् । रत्यभ्यासं
 विदधत इति प्राणनाथस्य गत्वा कर्णोपान्ते निभृतनिभृतं नूपुरं शंसतीव ॥ १७ ॥
 आयाते दयिते मनोरथशतैर्नीते कथंचिद्दिने वैदग्ध्यापगमाज्जडे परिजने दीर्घा कथां कुर्व-
 तीम् । दृष्टासीत्याभिधाय सत्वरपदं व्याधूय चीनांशुकं तन्वङ्ग्या रतिकातरेण मनसा नीतः
 प्रदीपः स्वयम् ॥ १८ ॥ गाढालिङ्गनवामचीकृतकुचप्रोद्विन्नरोमोद्गमा सान्द्रस्नेहरसातिरेक-
 विगलच्छ्रीमन्नितस्वाम्बरा । मा मा मानद माति मामलमिति क्षामाक्षरोच्छापिनी सुप्ता किं
 नु मृता नु किं मनसि मे लीना विलीना नु किम् ॥ १९ ॥ दोर्म्या संयमितः पयोधरम-
 रेणापीडितः पाणिजैराविद्धो दशनैः क्षताक्षरपुटः श्रेणीतटेनाहतः । हस्तेनानभितः करो-
 ऽधरमुधास्पन्देन संमोहितः कान्तः कामपि तृप्तिमापतदहो कामस्य वामा गतिः ॥ २० ॥
 ईषन्मीलितदृष्टि मुग्धहसितं सीत्कारधारावशादव्यक्ताकुलकेलिकाकुविकसद्दन्तांशुधौताध-
 रम् । श्वासोत्कस्मिपयोधरोपरि परिष्वङ्गात्कुरङ्गीदृशो हर्षोत्कर्षविमुक्तनिःसहतनोर्धन्यो
 धयत्याननम् ॥ २१ ॥ खिन्नं मण्डलमैन्दवं विगलितं स्वग्भारबद्धं तमः प्रागेवं प्रथमानके-
 तकशिखावीरायितं च स्थितम् । शान्तं कुण्डलताण्डवं कुवलयद्वन्द्वं तिरोमीलितं वीतं
 विद्रुमसीत्कृतं नहि ततो जाने किमासीदिति ॥ २२ ॥ गाढाश्लेषनिपीडनान्निपतितामालो-
 क्य हारावलीं स्थातुं हन्त भिया क्षणं निबिडया नीव्यापि न व्यापृतम् । विश्लेषज्वरे-
 दनासहनयोः कारुण्यकीर्णात्मना क्वापि प्रापि तयोः समागमसुखं यूनोर्मनोजन्मना ॥ २३ ॥
 हारम्बुद्वयति कङ्कणं निपतति स्वकौमुदी छिश्यति ध्वान्तं धावति सीत्करोति रजनीजानि-
 र्वली भज्यति । काञ्ची क्षुभ्यति काञ्चनक्षितिधरे किं च क्षतं चञ्चति प्रारम्भे मदनाहवस्य
 विजयी देवो मनोभूरभूत् ॥ २४ ॥ आघातं कमलं प्रियेण सुदृशा स्मित्वापनीतं मुखं दत्तं
 विभ्रमकन्दुके नखपदं गूढौ कराम्यां स्तनौ । न्यस्ता चम्पकमालिकोरसि मुदा पर्यस्तरो-
 माञ्चया मीलछोचनया स्थितं प्रणयिनोर्दूरेऽपि पूर्णं रतम् ॥ २५ ॥ सिन्दूरं रतिमिन्दुमा-
 ननमसौ धम्मिल्लराहुस्त्वयं यद्वाढं ग्रसतीव तत्प्रियतमे निर्णीतमौत्पातिकम् । चोले चञ्च-
 लता भविष्यति मुहुः स्यात्कुन्तले कर्षणं नीवी स्थास्यति न स्थिरा समुदयेदङ्गे महान्संगरः
 ॥ २६ ॥ पश्यन्तीं परिणामकेलिषु मुहुर्निशङ्कमालिङ्ग्य तां प्रोत्कूजत्कलमग्रहीषमधरं
 स्पर्धावती साप्यभूत् । नाहं वेद्मि न वेत्ति सा च दयिता तत्रावयोश्चेष्टितं शय्या वेत्ति

न वेत्ति वा स तु कुतः सङ्ग्रामलोलः स्मरः ॥ २७ ॥ प्रत्यूहः पुलकाङ्कुरेण निविडाश्लेषे निमेषेण
 च क्रीडाकूतविलोकितेऽधरमुधापाने कथाकेलिभिः । आनन्दाधिगमेन मन्मथकलायुद्धेऽपि
 यस्मिन्नभूदुद्धतः स तयोर्विभूव सुरतारम्भः प्रियंभावुकः ॥ २८ ॥ धम्मिल्लो भङ्गमेतु प्रवि-
 शतु तिलकः केशपाशान्धकारं पत्राली गण्डपालि त्यजतु च विवरं कर्णयोर्गन्तुकामा ।
 वामायाः कान्तदत्तक्षतततिसहने एक एवाधरोऽसौ वीरः कामाहवेऽस्मिन्निति वदति मुहु-
 र्नूपुरः क्राणमङ्गचाः ॥ २९ ॥

विपरीतरतक्रिया ।

प्रशान्ते नूपुरारावे श्रूयते मेखलाध्वनिः । कान्ते नूनं रतिश्रान्ते कामिनी पुरुषायते
 ॥ १ ॥ पततु तवोरसि सततं दयिताधम्मिल्लमल्लिकानिकरः । रतरसरमसकचग्रहलुलिताल-
 कवल्लीरगलितः ॥ २ ॥ विपरीतमविपरीतं यद्व्रतमन्यत्तदेव विपरीतम् । तरुमारोहति लतिका
 नारोहति च लतिकां तरुः क्वापि ॥ ३ ॥ साक्षादभूत्स्वयंभूरथ मुक्तास्तिमिरनिकरमाराः ।
 प्रणनाम शीतरोचिस्तव पाठं मेखला विदधे ॥ ४ ॥ वल्गत्कुचं व्याकुलकेशपाशं स्विद्य-
 न्मुखं स्वीकृतमन्दहासम् । पुण्यातिरेकात्पुरुषा लभन्ते पुंभावमम्भोरुहलोचनानाम् ॥ ५ ॥
 मधुपानसमुल्लसत्प्रवालं चलहेमाचलकान्तिभिर्चटालम् । विधुनिःपतदन्धकारजालं शुभकालं
 क्व पुनर्विलोकयामः ॥ ६ ॥ अभिमुखपतयालुभिर्ललाटश्रमसलिलैरपनीतपत्रलेखः । कथय-
 ति पुरुषायितं वधूनां मृदितहिमद्युतिनिर्मलः कपोलः ॥ ७ ॥ तत्रास्ति कारयति यत्र
 मनोभवस्य सा शक्तिरप्रतिहता भुवने तथाहि । उत्पाद्य पीवरपयोधरमण्डलाग्रं वल्गन्ति
 यत्पुरुषवत्प्रमदा अपीह ॥ ८ ॥ मुग्धे तवास्मि दयिता पुरुषो भव त्वमित्युक्तया नहि नही-
 ति शिरो विधूय । स्वस्मात्करात्प्रियकरे वलयं क्षिपन्त्या वाचं विनाभ्युपगमः कथितो
 मृगाक्ष्या ॥ ९ ॥ वीरायितेषु मृगशावविलोचनानां कण्ठोदितान्यचरमं कलकूजितानि ।
 आम्नेडयद्भिरथ सौधगतैः कपोतैः शङ्के गृहीत इति संप्रति शिष्यभावः ॥ १० ॥ तमःस्तोमं
 सोमं गिलति वमतीवोडुनिकरं रथाङ्गद्वन्द्वेऽस्मिन्नमरतटिनी खेलति मुहुः । लतायामुत्कम्पो
 मदनवसतीकाञ्चनगिरिर्विपर्येति प्रायो रतिपतिमते सर्वमधुना ॥ ११ ॥ विहायसि विहा-
 रिणी भवतु नाम सौदामिनी सुमेरुशिखरादधः पततु नाम मन्दाकिनी । परं तदिदमद्भुतं
 यदयमेत्य भूमीतलं नमन्नमृतदीधितिः कमलसारमाकर्षति ॥ १२ ॥ प्रारब्धे रतिकेसि-
 कुलरणारम्भे तथा साहसं प्रातः कान्तजयाय किञ्चिदुपरि प्रारम्भि यत्संभ्रमात् । खिन्ना
 येन कटीतटी शिथिलिता दोर्वल्लिरुत्कम्पितं वक्षो मीलितमक्षि पौरुषरसः स्त्रीणां कुतः
 सिध्यति ॥ १३ ॥ ईषत्कम्पयोधरं गुरुकटीप्रौढप्रहाराद्भुतं स्विद्यद्भालमनेकहास्यसरसं सर-
 म्भमन्दव्यथम् । वारंवारमुरःप्रतापसुभगं संदश्यमानाधरं किञ्चिद्वत्तनितस्वदेशानखरं धन्यो

रतं सेवते ॥ १४ ॥ आलोकामलकावलिं सुकुसुमां विभ्रच्चलं कुण्डलं किञ्चिन्मृष्टविशेषकं
तनुतरैः स्वेदाम्भसः सीकरैः । तन्व्या यत्सुरतान्ततान्तनयनं वक्त्रं रतिव्यत्यये तत्त्वां पातु चि-
राय किं हरिहरब्रह्मादिभिर्देवतैः ॥ १५ ॥ प्रारब्धे विपरीतनामनि रते सर्वं तदाभूत्क्षणा-
त्क्षामाङ्ग्यां विपरीतमेव कुटिला मुक्ताः सुवृत्ता अपि । मुक्ता निःपतिता भवन्ति तरलास्तौ
चाचलौ चेलतुः सीदन्ति श्रुतिपारगाः सुमनसः कान्ता नु कान्तायते ॥ १६ ॥ निःशेषं
व्यपनीय नीविवसनं मञ्जुकणन्मेखलं क्रीडान्दोलनखिन्नमध्यलतिकं किञ्चित्प्रकम्पस्तनम् ।
उद्यत्कुण्डलताण्डवं च रुचिरं विक्रम्य कान्तोपरि छान्ता वक्षसि कामिनां मुकुलितप्रान्ता-
क्षिकं शेरते ॥ १७ ॥ प्रागल्भ्यं पुरुषायिते मम पुरः पश्येति संनद्धा तन्व्या ताम्यदुरो-
जयापि सुचिरं विक्रम्य रम्यं तथा । श्रान्ता वक्षसि मे निपत्य च पुनः सापत्रपं सस्मितं
साकूतं च समीक्षितं मृगदृशा यत्तत्कथं कथ्यते ॥ १८ ॥

सुरतनिवृत्तिः ।

संन्यासमकृत काञ्ची जहौ कलत्रं दुकूलमवलायाः । तत्याज रागमधरो मुक्तिमुरीच-
क्रिरे चिकुराः ॥ १ ॥ सुतनुश्रुतिसेवनतो मन्ये नयनाञ्जनं जातम् । मुग्धा स्नेहात्कवरी-
युक्तां मुक्तिं कथं प्राप ॥ २ ॥ संवरणाय वधूटी बहुपरिपाटीं करोतु किं तेन । संप्रति रज-
निरहस्यं नयनालस्यं निवेदयति ॥ ३ ॥ खिन्नालसनयनान्तं खिन्नालिकलग्रकुन्तलस्तवकम् ।
वदनमवलुप्ततिलकं मदनं नेदयति दवयति धृतिं मे ॥ ४ ॥ पपात मेरोः सुरसिन्धुधारा
ववर्ष तारागणमन्धकारः । वभूव भृङ्गावलिरप्यकम्पा शशाम शम्फालतिकाविलासः ॥ ५ ॥
पपात गङ्गा हरमौलिसङ्गा बन्धं तमोभूतमपेतबन्धम् । तडिच्छताचञ्चलतामहासीदस्यन्दमासी-
दरविन्दयुग्मम् ॥ ६ ॥ कामसंगरविधौ मृगीदृशः प्रौढपौरुषधरे पयोधरे । स्वेदराजिरुदि-
याय सर्वतः पुष्पदृष्टिरिव पुष्पधन्वनः ॥ ७ ॥ उपबर्हमम्बुजदृशो निजं भुजं विरचय्य वक्त्र-
मपि गण्डमण्डले । निजसक्थिसक्थिनि निधाय सादरं स्वपिति स्तनार्पितकराम्बुजो युवा
॥ ८ ॥ करकिसलयं धूत्वा धूत्वा विमार्गति वाससी क्षिपति सुमनोमालारोषं प्रदीपशिखां
प्रति । स्थगयति मुहुः पत्युर्नेत्रे विहस्य समाकुला सुरतविरतौ रम्या तन्वी मुहुर्मुहुरीक्षते
॥ ९ ॥ सुरतविरतक्रीडावेशश्रमश्च्यवहस्तया रहसि गलितं तन्व्या प्राप्तुं न पारितमंशुकम् ।
रतिरसजडैरङ्गैरङ्गे पिघातुमशक्तया प्रियतमतनौ सर्वाङ्गीणं प्रविष्टमचेष्टया ॥ १० ॥ प्रिय-
कृतपटस्तेयव्रीडाविलम्बनविह्वलां किमपि रूपणालापां बाला विलोक्य ससंभ्रमः । अपि
विचकितस्कन्धाचारे गले सुरताहवे त्रिभुवनमहाधन्वी स्थाने न्यवर्तत मन्मथः ॥ ११ ॥
शयानस्योत्तानं हृदि निहितवक्षोरुहभरा तिरश्चीने वक्त्रे निबिडकलितात्मीयवदना । समा-
क्रम्योरुभ्यामतटिद्वतरं सक्थियुगलं स्वपित्यम्भोजाक्षी शिथिलभुजबन्धेयमधुना ॥ १२ ॥

क्वचित्ताम्बूलाक्तः क्वचिदगुरुपङ्काङ्गमलिनः क्वचिच्चूर्णोद्गारी क्वचिदपि च सालक्तकपदः ।
 बलीभङ्गाभोगैरलकपतितैः शीर्णकुसुमैः स्त्रियाः सर्वावस्थं कथयति रतं प्रच्छदपटः ॥ १३ ॥
 मुखं जृम्भारम्भ प्रसरति मदामोदलहरी दृशोस्तन्द्राभारः स्फुरति विगलत्यङ्गलतिका ।
 त्वमेतादृक्कान्तिः कमलमुखि धन्यैव नितरामसौ धन्यो यस्ते सकलरजनीं जागरयिता ॥ १४ ॥
 प्रियायाः प्रत्यूषे गलितकवरीबन्धनविधावुदञ्चदोर्विच्छीदरदलितचेलाञ्चलमुरः । घनाकूते प-
 श्यत्यथ मयि समन्दाक्षिवलितं नमन्त्या यद्द्रूपं न हि लिखितुमीशो मनसिजः ॥ १५ ॥
 शान्ते मन्मथसंगरे रणभृतां सत्कारमातन्वती वासोऽदाज्जघनस्य पीनकुचयोर्हारं श्रुतेः कु-
 ण्डलम् । बिम्बोष्ठस्य च वीटिकां सुनयना पाण्योरेणत्कङ्कणे पश्चाच्छिन्विनि केशपाशनिचये
 युक्तो हि बन्धक्रमः ॥ १६ ॥ नेपथ्यादपि राजते हि नितरां व्यालुप्तभूषा तनुः संभोग-
 श्रममीलितं विजयते चक्षुः कटाक्षादपि । गाढालिङ्गनकौतुकादपि नवं दोर्विच्छिविस्त्रंसं
 प्रीत्यालापरसादपि प्रियतमं मौनं कुरङ्गीदृशः ॥ १७ ॥ निर्वृत्ते सुरतोत्सवे बहुविधे जाते-
 ऽधिकेऽङ्गुलमे तल्पे स्वेदजलार्द्रचन्दनमये किञ्चिद्रहीताम्बरे । सान्द्रस्नेहवशाद्विशेष-
 विषयव्यासङ्गजिह्वात्मनोर्दपत्योः स्मर यत्स्मरातुरतया भूयोऽपि जाता स्पृहा ॥ १८ ॥ मु-
 क्ताभूषणमिन्दुबिम्बमजनि व्याकीर्णतारं नभः स्मारं चापमपेतचापलमभूदिन्दीवरे मु-
 द्रिते । व्यालीनं कलकण्ठकण्ठनिनदैर्मन्दानिलैर्मन्दितं निष्कम्पस्तबकापि चम्पकलता
 सा भून्न जानेऽथ किम् ॥ १९ ॥ नीव्यां संयमनं कचे नियमनं श्रोणीतले चासनं वि-
 श्वासाभ्यसनं मुखे समभवत्प्रत्याहृतिभूषणे । ध्यानं प्रेमणि धारणा स्तनतटे तन्व्याः
 समाधिः प्रिये निर्वेदादिव किं रतान्तसुलभात्सर्वाङ्गयोगोत्सवः ॥ २० ॥ निर्लेपौ कुचकुङ्गलौ
 कचभरस्तत्याज बन्धं ययौ काञ्ची निर्गुणतां निरञ्जनदशा दृग्भ्यां समासादिता । नीरागो-
 ऽधरपल्लवश्च गुरुणा केनापि गौराङ्गि ते शङ्के शम्बरशासनोपनिषदां तत्त्वावबोधः कृतः
 ॥ २१ ॥ तन्द्रातुन्दिलशोणलोचनयुगं दन्ताङ्गदन्तच्छदं पर्यस्तालकवच्छिघर्मपटलप्रोद्भिन्नप-
 त्रावलि । जृम्भोज्जृम्भितसीधुसौरभमिलद्रुङ्गीभिरङ्गीकृतस्तोत्रं शंसति वृत्तमेव रजनीवृत्तान्त-
 मेणीदृशः ॥ २२ ॥ स्वामिन्भङ्गुरयालकं सतिलकं भालं विलासिन्कुरु प्राणेश त्रुटितं पयो-
 धरतटे हारं पुनर्योजय । इत्युक्त्वा सुरतावसानसमये संपूर्णचन्द्रानना स्पृष्टा तेन तथैव जा-
 तपुलका प्राप्ता पुनर्मोहनम् ॥ २३ ॥ व्यालोलः केशपाशस्तरलितमलकैः स्वेदलोलौ
 कपोलौ छिष्टा बिम्बाधरश्रीः कुचकलशरूचा हारिता हारयष्टिः । काञ्ची काञ्चिद्रताशां
 स्तनजघनपदं पाणिना छादयन्ती भूषाहीनापि काचित्प्रियहृदयमहो प्रीणयत्येव मुग्धा
 ॥ २४ ॥ सव्यासव्योरुबाहुव्यतिकरमधुरं कूर्परन्यस्तशीर्षं संसक्तास्याब्जयुग्मश्वसितहतच-
 लच्चारुनासाविभूषम् । भूयो निद्रातिरेकात्क्रमशिथिलभुजाश्लेषदत्तावकाशोच्छ्वासोदञ्चत्कुचा-
 ग्रप्रतिहतहृदयं शेरतेऽमी रतान्ते ॥ २५ ॥ व्यामिश्रैकैकबाहु प्रवलितपृथुलैकैकचारुरु-

काण्डं दष्टा दष्टाधरोष्ठं दरशिथिलतनुश्छेषमालिङ्ग्य कान्ताः । शश्वन्निःश्वासवेगस्फुरितगु-
रुकुचद्वन्द्वसंवृष्टवक्षाः श्रान्तः शेते रतान्ते सुखमिह सुकृती लीलया कामिलोकः ॥ २६ ॥

चन्द्रास्तसमयवर्णनम् ।

कलङ्कदाशो गगनाम्बुराशौ प्रसार्य चन्द्रातपतन्तुजालम् । लग्नोडुमीनांछषु संजिघृक्षुश्च-
न्द्रछवस्थश्चरमाब्धिमेति ॥ १ ॥ असौ हि दत्त्वा तिमिरावकाशमस्तं व्रजत्युन्नतकोटिरिन्दुः ।
जलावगाढस्य वनद्विपस्य तीक्ष्णं विषाणाग्रमिवावशिष्टम् ॥ २ ॥ अरुणकिरणजालैरन्तरिक्षे
गतक्षे चलति शिशिरवाते मन्दमन्दं प्रभाते । युवतिजनकदम्बे नाथमुक्तौष्ठबिम्बे चरमगिरि-
नितम्बे चन्द्रबिम्बं ललम्बे ॥ ३ ॥ जरठ इव मशालो जर्जराग्रैर्मयूखैः स्खलति शिशिरमानुः
पश्चिमाभ्योधिपारे । श्लथगरुत इवामूस्तत्र तत्रान्तरिक्षे विरलविरलभासः किं च तारा
लुठन्ति ॥ ४ ॥ विकसितमुखी रागासङ्गाद्गलत्तिमिरावृतिं दिनकरकरस्पष्टामैन्द्रां निरीक्ष्य
दिशं पुरः । जरठलवलीपाण्डुच्छायो भृशं कलुषान्तरः श्रयति हरितं हन्त प्राचेतसीं तुहि-
नद्युतिः ॥ ५ ॥ पादन्यासं क्षितिधरगुरोर्मूर्ध्नि कृत्वा मुमेरोः क्रान्तं येन क्षपिततमसा मध्यमं
धाम विष्णोः । सोऽयं चन्द्रः पतति गगनादल्पशेषैर्मयूखैरत्यारूढिर्भवति महतामप्यपभ्रंश-
निष्ठा ॥ ६ ॥ नक्षत्रक्षितिनायकोऽयमधुना रुद्धः प्रभातागमे सप्ताश्वेन बलीयसातिमहसा
रोषारुणज्योतिषा । अश्यङ्कान्तशिरोरुहां प्रविगलत्तारालिहारावलीमादाय क्षणदीप्तियां
क्षितिधरं पश्चात्यमारोहति ॥ ७ ॥ संश्लिष्टा सानुरागं स्वकरपरिचयप्राप्तभूरिप्रसादा या
पूर्वा भुक्तपूर्वा रविकरकलितां तामुदीक्ष्यामृतांशुः । निस्तेजाः पश्चिमाब्धौ प्रविशति हि
सतां दुःसहो मानभङ्गः किं वक्तव्यं सितांशोः स तु सकलसतां मण्डलस्यापि नेता ॥ ८ ॥

मध्यरात्रक्रीडा ।

आश्लेषशेषा रतिरङ्गनानामामोदशेषा कुचकुङ्कुमश्रीः । तूणीरशेषः कुसुमायुधोऽपि प्रभा-
तशेषां रजनी भभूव ॥ १ ॥ शमितनिखिलदीपे सुप्तनिद्रालुलोके रतपरवशचित्ता मध्यरात्रे
विबुद्धाः । प्रथमसुरतखिन्नां मुग्धिकां बोधयन्तो बहुदृढपरिरम्भैः कामुकाः खेदयन्ति ॥ २ ॥
चिररतिपरिखेदात्प्राप्तनिद्रासुखानां चरममपि शयित्वा पूर्वमेव प्रबुद्धाः । अपरिचलितगात्राः
कुर्वते न प्रियाणामशिथिलभुजचक्राश्लेषभेदे तरुण्यः ॥ ३ ॥ वदनशशिनः स्पर्शे शीता
दिवा गतवेषथुः स्तनयुगलके भ्रान्त्वा तुङ्गे निविष्ट इव भ्रमात् । ज्वालितमदनाङ्गारे तन्व्या-
स्ततो जघनस्थले सपुलकजलः पत्युः पाणिर्विलीन इवाभवत् ॥ ४ ॥ रतिकृतिगते माया-
निद्रां प्रवर्तितचुम्बनां पुलकपयसा तत्त्वं मत्वा सुखेदहतानना । कृतकशयनो निग्राहोऽसी-
त्युदीर्य कलं वधूर्वाणितमधरं कृत्वा दन्तैरपूरयत स्पृहाम् ॥ ५ ॥

प्रभातवर्णनम् ।

ततोऽरुणपरिस्पन्दमन्दीकृतवपुः शशी । दध्रे कामपरिक्षामकामिनीगण्डपाण्डुताम् ॥ १ ॥
विकसितसंकुचितपुनर्विकस्वरेष्वम्बुजेषु दुर्लक्षाः । कलिकाः कथयति नूतनविकासिनीर्मधुलि-
हामर्घः ॥ २ ॥ प्रियवसतेरपयान्त्यो मिथः करम्बितकराम्बुजन्मानः । करजपदव्रणविरल-
स्तनपुलकममूः किमपि विवदन्ते ॥ ३ ॥ नभोवनं नक्तमसौ विगाह्य नक्षत्रसेनासाहितः
शशाङ्कः । कराग्रलग्नान्कतिचित्प्रहृत्य पान्थान्प्रभाते प्रपलायतेऽद्य ॥ ४ ॥ चन्द्रकान्तंग-
लदम्बुनाधुना या चकोरनयने समाश्रिते । कोकलोकहृदयानलः पुनः सूर्यकान्तमणिमा-
श्रयत्यहो ॥ ५ ॥ तरुणां दिवाकरमयूखमञ्जरीमरुणामशोकशिखरावलम्बिनीम् । कमनी-
यपुष्पमनसा समाश्रितां मधुपो विडम्बयति मञ्जुभाषिणीम् ॥ ६ ॥ प्राची दिगम्बरमणौ
दयिते विभाते प्रान्तेऽम्बरं स्पृशति वासकसज्जिकेयम् । धीरा जगाद रमणस्य न दूषणानि
रोषारुणाच्यजति तारकभूषणानि ॥ ७ ॥ यात्येकतोऽस्तशिखरं पतिरोषधीनामाविष्कृता-
रुणपुरःसर एकतोऽर्कः । तेजोद्वयस्य युगपद्व्यसनोदयाभ्यां लोको नियम्यत इवैष दशा-
न्तरेषु ॥ ८ ॥ अन्तर्हिते शशिनि सैव कुमुद्वतीयं दृष्टिं न नन्दयति संस्मरणीयशोभा ।
इष्टप्रवासजनिनान्यबलाजनेन दुःखानि नूनमतिमात्रदुरुद्धहानि ॥ ९ ॥ प्रालेयमिश्रमकर-
न्दंकरालकोशैः पुष्पैः समं निपतिता रजनीप्रवुद्धैः । अर्कांशुभिन्नमुकुलोदरसान्द्रगन्धसं-
चितानि कमलान्यलयः पतन्ति ॥ १० ॥ दिङ्गण्डलीमुकुटमण्डनपद्मरागरत्नाङ्गुरे किरणमा-
लिनि गर्भितेऽपि । सौख्यप्रसुप्तिकमधुव्रतचक्रवालवाचालपङ्कजवनीसरसाः सरस्यः ॥ ११ ॥
पीत्वा भृशं कमलकुङ्कुलशुक्तिकोषादोषातनीं तिमिरवृष्टिमथ स्फुरन्तः । निर्यन्मधुव्रत-
कदम्बमिषाद्वमान्ति विभ्रन्ति कारणगुणानिव मौक्तिकानि ॥ १२ ॥ आपाटलैः प्रथममङ्कु-
रितैर्मयूखैरद्वापतिः प्रथमशैलविहारिणीनाम् । सोऽयं करोति सुरपुंगवसुन्दरीणां कर्णेषु
कल्पतरुपङ्खवमङ्गलक्ष्मीम् ॥ १३ ॥ अन्यत्र वाञ्छितनिशं परिलोहिताङ्गमन्याङ्गनागतमि-
वागतमुष्णरश्मिम् । प्रातर्निरीक्ष्य कुपितेव हि पद्मिनीयमुत्फुल्लहल्लकमुलोहितलोचनाभूत्
॥ १४ ॥ दिशि दिशि मृगयन्ते पञ्चवग्राममेते मुहुरपगतनिद्राः सप्तयो हेषितेन । अय-
मपि च सरोषैः कामिभिः श्रूयमाणो नदति मधुरतारं ताम्रचूडो विहंगः ॥ १५ ॥ अवि-
रतमविरामा रागिणां सर्वरात्रं नवनिधुवनलीलाकौतुकेनाभिवीक्ष्य । इदमुदवसितानामस्फुटा-
लोकसंपन्नयनमिव सनिद्रं घूर्णते देह्यमर्चिः ॥ १६ ॥ कुमुदवनमपश्चि श्रीमदम्भोजखण्डं
त्यजति मुदमुलूकः प्रीतिमांश्चक्रवाकः । उदयमहिमरोचिर्याति शीतांशुरस्तं हतविधिललि-
तानां ह्रीविचित्रो विपाकः ॥ १७ ॥ ललितनयनताराः क्षामवक्त्रेन्दुविम्बा रजनय इव
निद्राक्लान्तनीलोत्पलाक्ष्यः । तिमिरमिव दधानाः स्त्रांसिनः केशपाशानवनिपतिगृहेभ्यो
यान्त्यमूर्वारवध्वः ॥ १८ ॥ शिथिलयति सरांगो यावदको नलिन्याः कमलमुकुलनीवी-

ग्रन्थिमुद्रां करेण । प्रविकसदलिमाला गुञ्जितैर्मञ्जुशब्दा जनयति मुदमुच्चैः कामिनां कामि-
नीव ॥ १९ ॥ नभसि विरलतारा मौक्तिकानीव भान्ति स्फुटतरमयमस्तश्माधरं चुम्बती-
न्दुः । रविरुदयधरित्रीधारि मूर्धानमेतुं हृदयमनु नितान्तोल्लासमङ्गीकरोति ॥ २० ॥ अभू-
त्प्राची पिङ्गा रसपतिरिव प्राश्य कनकं गतच्छायश्चन्द्रो बुधजन इव ग्राम्यसदसि । क्षणं
क्षीणास्तारा नृपतय इवानुद्यमपरा न दीपा राजन्ते द्रविणरहितानामिव गुणाः ॥ २१ ॥
इतः शुष्का चन्द्रद्युतिभिरिह रक्तारुणकणैस्तमितैरप्यन्तःस्वलितगतिभिर्मेचकरुचिः ।
प्रभातश्रीरेषा विलसति पुरस्था सुकृतिनामिमङ्गूणां जह्नुद्युमणिविधिजासंगम इव ॥ २२ ॥
तमोभिः पीयन्ते गतवयसि पीयूषवपुषि ज्वलिष्यन्मार्तण्डोपलपटलधूमैरिव दिशः । सरो-
जानां कर्षन्नलिमयमयस्कान्तमणिवत्क्षणादन्तःशल्यं तपति पतिरद्यापि न रुचाम् ॥ २३ ॥
इतः पौरस्त्यायां ककुभि विवृणोति क्रमदलत्तमित्तामर्माणं किरणकलिकामम्बरमणिः । इतो
निष्क्रामन्ती नवरतिगुरोः प्रोञ्छति वधूः स्वकस्तूरीपत्राङ्कुरमकरिकामुद्रितमुरः ॥ २४ ॥
द्रुमाः पाण्डुप्राया धृतनिविडगर्भाः स्त्रिय इव प्रफुल्लास्ते कुन्दा नृपतिकृतमाना इव जनाः ।
पिको मन्दं मन्दं हृदि मदननामानि जपति प्रभोरग्रे पूर्वापरिचितसभाकः कविरिव ॥ २५ ॥
विरलविरलीभूतास्ताराः कलौ सुजना इव व्यपसरति च ध्वान्तं चित्तात्सतामिव दुर्जनः ।
मन इव मुनेः सर्वत्रापि प्रसन्नमभून्नभो विगलति निशा क्षिप्रं लक्ष्मीरनुद्यमिनामिव ॥ २६ ॥
व्रजत्यपरवारिधिं रजतपिण्डपाण्डुः शशी न भान्ति जलबुद्बुदद्युतिसपत्निकास्तारकाः ।
कुरण्टकविपाण्डुरं दधति धाम दीपाङ्कुराश्चकोरनयनारुणा भवति दिक्च सौत्रामणिः ॥ २७ ॥
अयं मृदुमृणालिनीवनविलासवैहासिकस्त्रिषां वितपते पतिः सपदि दृश्यमाना निजाः ।
स्तनौ पुलकयन्ति चोत्पलदृशां प्रियोरःस्थले विपर्ययितवृत्तयो घुसृणपङ्कपत्राङ्कुराः ॥ २८ ॥
जृम्भारम्भप्रविततदलोपान्तजालप्रविष्टैर्हस्तैर्भानोर्नृपतय इव स्पृश्यमाना विबुद्धाः । स्त्रीभिः
सार्धं घनपरिमलस्तोकलक्ष्याङ्गरागा मुञ्चन्त्येते विकचनलिनीगर्भशय्यां द्विरेफाः ॥ २९ ॥
यः सैन्ये स्मरपार्थिवस्य विरहिप्रत्यर्थिनामग्रणीज्योत्स्नानिर्झरमुज्झति स्म जगतां यस्तापनि-
वारणम् । सोऽयं तारकनायकः किमपरं शृङ्गारसंजीवनं जातः पुष्पपरागपाण्डुरजरत्कूष्माण्ड-
पिण्डाकृतिः ॥ ३० ॥ ये कुण्ठीकृतवल्गुमप्रकृतयः शस्त्रैरनङ्गस्य ये न प्राप्ताश्च निशीथि-
नीपतिकरैः शैथिल्यवीथीमपि । ते निःशङ्कविटङ्कत्तालतुमुलप्रोतःस्रुतछावितैश्छिन्नाः कुक्कु-
टकूजितैर्मृगदृशां मानग्रहग्रन्थयः ॥ ३१ ॥ कान्ते जग्मुषि ताम्रचूडरटितं श्रुत्वा प्रबुद्धा
जवार्त्किचिद्वासवदिङ्मुखं प्रविकसदृष्ट्वा गवाक्षाध्वना । संत्रासेन समीरिता प्रियतमप्रेम्णावरुद्धा
शनैरुत्थानोपनिवेशनानि कुरुते तल्पे मुहुः पांसुलाः ॥ ३२ ॥ निर्यान्त्या रतिवेश्मनः परि-
णतप्रायां विलोक्य क्षपां गाढालिङ्गनचुम्बनानि बहुशः कृत्वाप्यसंतुष्टया । एकं भूमितले
निधाय चरणं तल्पे प्रकल्प्यापरं तन्वङ्ग्या परिवर्तिताङ्गलतया प्रेयांश्चिरं चुम्बितः ॥ ३३ ॥

पद्मिन्याः सकलां विधाय विकलां ताराधिपः संपदं तत्प्रेयस्युदयोन्मुखे सति रवावुद्भि-
तामाश्रितः । ताराः स्वस्य करैर्विकृष्य सहसा गच्छन्नितोऽस्ताचलं लग्नाः काश्चन ताः
प्रभाकरकरे पश्यन्परिभ्रूयति ॥ ३४ ॥ एते केतकधूलिधूसररुचः शीतद्युतेरंशवः प्राप्ताः
संप्रति पश्चिमस्य जलधेस्तीरं जराजर्जराः । अप्येते विकसत्सरोरुहवनीदृक्पातसंभाविताः
प्राचीरागमुदीरयन्ति तरणेस्तारुण्यभाजः कराः ॥ ३५ ॥ सद्यःसंघटमानकोकमिथुनव्या-
जेन पीनस्तनद्वन्द्वव्यञ्जितयौवनोज्ज्वलरुचो निर्माय दिक्कन्यकाः । दुर्दैवाक्षरमालिकामिव
झटित्याकृष्य भृङ्गावलीं लक्ष्मीमम्बुजिनीजनस्य तनुते देवस्तिवषामीश्वरः ॥ ३६ ॥ उन्मी-
लन्ति निशानिशाचरवधूप्रोच्चाटना मात्रिकाः सायं सालसमुपपङ्कजवनप्रोद्धोषवैतालिकाः ।
फुल्लपङ्कजकोशगर्भकुहरप्रोद्धूतभृङ्गावलीझङ्कारप्रणवोपदेशगुरवस्तीव्रद्युतेरंशवः ॥ ३७ ॥ ए-
तत्तर्कय चक्रवाकमुदशामाश्वासनादायिनः प्रौढध्वान्तपयोधिमग्नजगतीदत्तावलम्बोत्सवाः ।
दीप्तांशोर्विकसन्ति दिङ्मुगदशां काश्मीरपङ्कोदकव्यात्युक्षीचतुराः सरोरुहवनश्रीकेलिकाराः
कराः ॥ ३८ ॥ द्वित्रैर्व्योम्नि पुराणमौक्तिकमणिच्छायैः स्थितं तारकैर्योत्त्नापानमरालसे-
वनपुषा मत्ताश्चकोराङ्गनाः । यातोऽस्ताचलचूलमुद्रसमधुच्छत्रच्छविश्चन्द्रमाः प्राचीबाल-
बिडाललोचनरुचां जाता च पात्रं ककुप् ॥ ३९ ॥ जाताः पक्वपलाण्डुपाण्डुमधुरच्छाया-
किरस्तारकाः प्राचीमङ्कुरयन्ति किञ्चन रुचो राजीवजीवातवः । लूतातन्तुवितानवर्तुलमितो
बिम्बं दधच्चुम्बति प्रातः प्रोषितरोचिरम्बरतलादस्ताचलं चन्द्रमाः ॥ ४० ॥ प्राचीविभ्रम-
कर्णिकाकमलिनीसंवर्तिकाः संप्रति द्वे तिस्रो रमणीयमम्बरमणेर्यामुच्चरन्ते रुचः । सूक्ष्मो-
च्छ्वासमपीदमुत्सुकतया संभूय कोषाद्वहिर्निष्क्रामद्भ्रमरौघसंभ्रमभरादम्भोजमुज्जृम्भते ॥ ४१ ॥
एकाद्विप्रभृति क्रमेण गणनामेषामिवास्तं यतां कुर्वाणा समकोचयद्दशशतान्यम्भोजसंवर्तिकाः ।
भूयोऽपि क्रमशः प्रसारयति ताः संप्रत्यमूनुद्यतः संख्यातुं सकुतूहलेव नलिनी भानोः सहस्रं क-
रान् ॥ ४२ ॥ प्रत्यासन्नसुरेन्द्रसिन्धुरशिरःसिन्दूरसान्द्रारुणा यत्तेजस्त्रसरेणवो वियदितः
प्राचीनमाचिन्वते । शङ्के संप्रति यावदभ्युदयते तत्कर्तुर्दङ्कौन्मृजा रज्यद्विम्बरजश्छटावलथितो
देवस्तिवषामीश्वरः ॥ ४३ ॥ प्रत्यग्रज्वलितैः पतङ्गमणिभिर्निराजिता भानवः सावित्राः कुरुवि-
न्दकन्दलरुचः प्राचीमलंकुर्वते । प्रौढध्वान्तकरालितस्य वपुषश्छायाछलेन क्षणादप्रक्षालित-
निर्मलं जगदहो निर्मोकमुन्मुञ्चति ॥ ४४ ॥ स्तोकोन्निद्रनिदाघदीधितिमहस्तन्द्रालुचन्द्रातपा-
स्तयन्ते ककुभो रथाङ्गगृहिणीगार्हस्थ्यगर्हाभिदः । अद्यापि स्वकुलायशाखिशिरसि स्थित्वा
रुवन्तो मुहुस्तूष्णीं प्रत्यभिजानते वलिभुजो भीताः स्वयूथ्यस्वरान् ॥ ४५ ॥ प्राचीं वास-
कसज्जिकामुपगते भानौ दिशां वल्लभे पश्यैता रुचयः पतङ्गदशदामाग्नेयनाडिधमाः । लो-
कस्य क्षणदानिरङ्कुशरसौ संभोगनिद्रागमौ कोकद्वन्द्वकुमुद्वतीविपिनयोर्निक्षेपमातन्वते ॥ ४६ ॥
कस्य क्षणदानिरङ्कुशरसौ संभोगनिद्रागमौ कोकद्वन्द्वकुमुद्वतीविपिनयोर्निक्षेपमातन्वते ॥ ४६ ॥
मालिन्यं परिदृश्यते हिमरुचौ मन्दश्रियस्तारकाः शीताः केचन संचरन्ति कमलामोदस्पृशो

मारुताः । आसीदन्ति च चक्रवाकमिथुनान्यन्योन्यमुत्कण्ठया पादैस्ताडितकैरवा मधुलिहो
 गच्छन्ति पद्माटवीम् ॥ ४७ ॥ किञ्चिद्विश्लथकेशवान्तकुसुमाः क्रीडाविलोलांशुका लुप्तालु-
 प्तशरीरचन्दनतया लोकैकनेत्रोत्सवाः । संभोगश्रमविह्वलैरवयवैः संकेतशालान्तरान्निद्राशो-
 षकषायितार्धनयना निर्यान्ति वाराङ्गनाः ॥ ४८ ॥ सौरभ्ये चलिते रसे विगलिते चाप्ता-
 लिवर्गे गते म्लानातीव कुमुदतीयमधुना मूर्च्छा परामृच्छति । तामुद्वीक्ष्य तथाविधां कम-
 लिनी जाता प्रहासोन्मुखी हन्तोदीक्ष्य विपन्नवैरिवनितां का वा न संतुष्यति ॥ ४९ ॥
 आलोकैरतिपाटलैरचरमां विस्तारयद्भिर्दिशं नक्षत्रद्युतिमाक्षिपद्भिरचिरादाशङ्क्य सूर्योदयम् ।
 पुष्पीभूय भयादिवान्धतमसं मन्ये द्विरेफच्छलान्मीलनीलसरोरुहोदरकुटीकोणान्तरे लीयते
 ॥ ५० ॥ भिन्दानो मानिनीनां पतिषु रुषमयं हर्म्यपारावतेभ्यो वाचालत्वं ददानः कवितृषु
 कविताप्रातिभं संदधानः । प्रातस्त्यस्तूर्यनादः स्थगयति गगनं मांसलः पांशुतल्पादस्वलपादु-
 त्थितानां नरवरकरिणां शृङ्खलासिञ्जितेन ॥ ५१ ॥ पश्चादङ्गी प्रसार्य त्रिकनतिविततं द्राघ-
 यित्वाङ्गमुच्चैरासज्याभुग्नकण्ठो मुखमुरसि सटाधूमधूम्ना विधूय । वासग्रासाभिलाषादनवरतच-
 लत्प्रोथतुण्डस्तुरंगो मन्दं शब्दायमानो विलिखति शयनादुत्थितक्ष्माङ्कुरेण ॥ ५२ ॥ कुर्वन्ना-
 भुग्नपृष्ठो मुखनिकटकटीस्कन्धरोमा तिरश्चीं लीलेनाहन्यमानस्तुहिनंकणमुचा चञ्चता केश-
 रेण । निद्राकण्डूकषायं कषति निबिडितः श्रोत्रशुक्तिस्तुरंगः त्वङ्गत्पक्ष्माग्रलग्नप्रतनुबुसगणं
 कोणमक्ष्णः खुरेण ॥ ५३ ॥

प्रभातवायुवर्णनम् ।

लतां पुष्पवतीं स्पृष्ट्वा स्नातो विमलवारिणा । पुनः संपर्कशङ्कीव मन्दं चरति मारुतः
 ॥ १ ॥ वान्ति कल्हारसुभगाः सप्तच्छदसुगन्धयः । वाता नवरतग्लानवधूगमनमन्थराः
 ॥ २ ॥ सुरतभरस्त्रिपन्नगविलासिनीपानकेलिजर्जरितः । पुनरपि विरहिश्चासैर्मलयमरुन्मां-
 सलीक्रियते ॥ ३ ॥ दरफुल्लकमलकाननसौरभसंभारमन्थरः पवनः । दयितोरसि शयिता-
 मपि दयितां संतापयांचक्रे ॥ ४ ॥ अपहाय शनैः पटीरवाटीरिह लाटीजनमानलुण्ठनाय ।
 समुदेति मनोजराजधाटीपरिपाटीपटुरेष गन्धवाहः ॥ ५ ॥ उत्सार्य कुन्तलमपास्य दुकूल-
 कूलमुन्नाम्य बाहुलतिकामलसास्तरुण्यः । स्वेदाम्बुसिक्ततनवः स्पृहयन्ति यस्मै तस्मै नमः
 सुकृतिने मलयानिलाय ॥ ६ ॥ चोलाङ्गनाकुचनिचोलतलानुलौनो द्राक्केरलीविरलकुन्तलक-
 म्पलोलः । लाटीललाटतटशोषणमानसोऽयं फुल्लारविन्दघनबन्धुरूपैति वायुः ॥ ७ ॥ विक-
 चकमलगन्धैरन्धयन्भृङ्गमालाः सुरभितमकरन्दं मन्दमावाति वायुः । प्रमदमदनमाद्यद्यौवनो-
 द्दामरामारमणरभसखेदच्छेदविच्छेददक्षः ॥ ८ ॥ स्तनपरिसरभागे दूरमावर्तमानाः स्फुटत-
 रमणिमध्ये किञ्चिदेव स्खलन्तः । प्रचुरलघुनितम्बामोगरुद्धा वधूनां निधुवनरतखेदच्छेदिनः

शीतवाताः ॥ ९ ॥ दरविगलितमल्लीवल्लीचञ्चत्परागप्रकटितपटवासैर्वासियन्काननानि । इह
हि दहति चेतः केतकीगन्धवन्धुः प्रसरदसमवाणप्रागवद्वन्धवाहः ॥ १० ॥ सुललितमलका-
न्तावल्ली नर्तयन्तो मधुसुरभिमुखाब्जोच्छ्वासगन्धानुगन्धाः । नवतररतभाजां योषितां स्वेद-
बिन्दून्सतृष इव पिबन्तो वान्ति मन्दं समीराः ॥ ११ ॥ पुरातनपरीमलप्रक-
स्मेदुरा मारुता न वान्ति मुकुलीभवत्कुमुदगर्भलीना इव । चरन्ति नवसौरभाः पुनरमी
समीराङ्कुराः सजृम्भणसरोजिनीसरसिजास्यमुक्ता इव ॥ १२ ॥ अमी तटसमीपनिर्झरतरंगरिङ्ग-
त्पयोजडीकृतपटीरभूरुहकुटीरसंचारिणः । मनो विधुरयन्ति मे मलयमेखलामेदुरादुरास-
दवनप्रियप्रियतमारुता मारुताः ॥ १३ ॥ लताकुञ्जे गुञ्जमदवदलिपुञ्जं चपलयन्समालिङ्गन्नङ्गं
दृढतरमनङ्गं प्रबलयन् । मरुन्मन्दं मन्दं दलितमरविन्दं तरलयन्रजोवृन्दं विन्दन्किरति मक-
रन्दं दिशि दिशि ॥ १४ ॥ अनन्यक्षुण्णश्रीर्मलयवनजन्मायमनिलो निपीय स्वैराम्बु स्मरम-
करसंभुक्तविभवम् । विदर्भाणां भूरि प्रियतमपरीरम्भरभसप्रसङ्गारङ्गानि द्विगुणपुलकासञ्जि
तनुते ॥ १५ ॥ वृथा धूलीधाराः परिकिरसि वात्याः प्रथयसे न वा वेगः कोऽयं पवन तव
हा नन्वसमये । रतान्तः श्रान्ताभिः स्तिमितनयनान्ताभिरनिशं स्मृतो यत्कान्ताभिर्न सुलभ-
तरः कापि च भवान् ॥ १६ ॥ वारंवारं ध्रुतकुसुमितारण्यरेवातटे वा सेवापुण्यं परिणतमिदं ता-
वकं तर्कयामि । यत्त्वां मत्वान्तिकमुपगतं कामवामाभिरामा रामाः स्वैरं कुचकलशतो वस्त्र-
मुत्सारयन्ति ॥ १७ ॥ चूतश्रेणीपरिमलमुखश्चञ्चरीकानुयाता भूयो भूयः कुवलयकुटीकोटरे
लीयमानाः । मन्दं मन्दं सुरतविरतौ वान्ति सीमन्तिनीनां गण्डाभोगश्रमजललवग्राहिणो
गन्धवाहाः ॥ १८ ॥ रामाणां रमणीयवक्त्रशशिनः स्वेदोदबिन्दुप्लुता व्यालोलाः कलमञ्जरीः
प्रचलयन्धुन्वन्नितम्बाम्बरम् । प्रातर्वाति न चातिकृष्टविकसद्वाजीवराजीरजःपुञ्जामोदमनोहरो
रतिरसग्लानिं हरन्मारुतः ॥ १९ ॥ उत्सिक्तः कुसुमासवैः कुमुदिनीं राजप्रियां पुष्पिणी-
मालिङ्गन्निशि निर्भयं परिचयं कुर्वन्पुनः पृष्ठवैः । यावत्पङ्कजसौरभस्वमाखिलं गृह्णन्
प्रस्थितस्तावत्कलय उपस्थिते मरुदयं विष्वग्भयाद्वावति ॥ २० ॥ अद्योत्सङ्गवमदु-
जंगकवलक्लेशादिवेशाचलप्रालेयष्टवनेच्छयानुसरति श्रीखण्डशैलानिलः । किञ्चित्ति-
ग्धरसालमौलिमुकुलान्यालोक्य हर्षोदयादुन्मीलन्ति कुहुः कुहूरिति कलोत्तालाः
प्रिकानां गिरः ॥ २१ ॥ नारीणां मृगनाभिकुङ्कुमरसप्रक्षालनस्थामलान्संभोगश्रमशी-
करान्परिकरन्नाकम्पयन्कुन्तलान् । पुष्पामोदमनोरमान्विगलितान्मोजगन्धं वहन्प्रात-
स्त्यः पवनो वहत्ययमलं स्वान्तप्रमोदप्रदः ॥ २२ ॥ प्रातः सीमन्तिनीनां निधुवनलु-
लिताञ्शक्तयन्केशपाशानुन्मीलत्पङ्कजाश्चः परिमलसुरभिः स्फारयन्कामलीलाः । स्वच्छा
वश्याद्य बिन्दून्दिशि दिशि विकिरन्स्थूलमुक्ताफलाभान्धूलीभिः केतकीनां धवलितभुवनो
वाति मन्दं नभस्वान् ॥ २३ ॥ धुवनानाश्चन्दनालीं वकुलमुकुलजां धूलिमुदूलयन्त-

श्रुम्बन्तश्रुतयष्टीः परिमलबहलांश्रम्पकान्कम्पयन्तः । आरादारामसीमातटघटितघटी-
यन्ननिर्मुक्तवारां धारामाधारयन्तः श्रमशमपटवो वान्त्यमी गन्धवाहाः ॥ २४ ॥ कु-
प्यच्छेदशबाहुप्रकरनियमिताशेषलेखाम्बुजाक्षीशापक्षीणाः क्षरन्तः क्षणपरिकलिताः केकिनां
कामिनीभिः । कार्णाटीनामकाण्डे मृगमदमसृणं केशपाशं स्पृशन्तः पम्पासंपातसम्पामलय-
जमरुतो जातकम्पाः पतन्ति ॥ २५ ॥ कृत्वा कार्णाटकान्ताकुचकनकगिरिप्रान्तसंचारलीलां
झम्पामासाद्य पम्पापयसि वनभुवि क्षिप्तमल्लीरजस्काः । आकर्षन्तः पुरस्तान्निगडमिव कल-
ध्वानपुष्पंधयालीं धावन्त्येते मदान्धा मदननरपतेः सिन्धुरा गन्धवाहाः ॥ २६ ॥ एते पाटी-
रवाटीनवविटपतटीलास्यशिक्षातिदक्षा दोलाखेलत्पुरंग्रीश्रमजलकणिकाजालपातिप्रतानाः ।
सौरभ्यादापतद्भिर्मधुकरपटलैः पृष्ठतोऽनुप्रयाताः कामाग्नेः स्फारधायाः पथिककुलवधू-
बद्धवैराः समीराः ॥ २७ ॥ एष क्रीडान्तताम्यत्कुसुमपुरवधूवक्रसौरभ्यबन्धुर्मुग्धं नि-
द्राजडानां रसितमनुसरो द्राघयन्सारसानाम् । आवात्यङ्गानुकूलश्रुतिविचकिलश्रेणि-
गन्धानुधावच्छोलम्बोदुष्यमाणस्मरजयविरुदाडम्बरो मातरिश्वा ॥ २८ ॥ कावेरीवारि-
वेच्छहरिपरिकरक्रीडनक्कान्तशान्तस्फीतः श्रीखण्डखण्डभ्रमणभरभवदूरिसौरभ्यगर्भाः । चौ-
लस्त्रीचीनचेलञ्चलचलनकलाक्रान्तकान्ताकुचान्ता वान्ति प्रेमाग्निकीलाकलितवरवधूबद्ध-
वैराः समीराः ॥ २९ ॥ चञ्चत्कर्पूरचोला मलयगिरिगुरुग्रावहावादावाप्ता मन्दानन्दैर्मिलिन्दै-
रहमहमिकयानुद्रवदीर्घपान्थाः । कावेरीवारिसेका विरलतरतरत्तीरवानीरसिक्ता मुक्ताद्राः
स्वेदनिद्रालव इव पवनास्तालवत्यां विशन्ति ॥ ३० ॥ लीलादोलातिखेलारसरभसलसत्वा-
लचेलञ्चलानां चेलीनामापिबन्तो मृगमदसुरभिः स्वेदबिन्दूनमन्दान् । लोलन्तः केरलीनां
कुचकलशलसत्कुङ्कुमालपनेषु श्लिष्यन्तो मालवीनां मलमजमधुराः कञ्चुकीर्वान्ति वाताः ॥ ३१ ॥

सूर्योदयवर्णनम् ।

ततः कोकवधूबन्धुर्बन्धूककुसुमप्रभः । उदयाद्रिशिरोरत्नमुद्ययौ तेजसां निधिः ॥ १ ॥
निजांशुकावृतां प्राचीं चुम्बत्यर्कोऽतिरागिणीम् । लज्जयेव ययौ क्वापि श्यामा मीलितलो-
चना ॥ २ ॥ पुरुहूतदिगङ्गना प्रसूता रविमुद्दामसुतं चिरादुपेतम् । अलिनो नलिनीदला-
दिमुक्ताः प्रियबाहुद्वयबन्धनान्नवोढाः ॥ ३ ॥ उदयति विततोर्ध्वरश्मिरज्जावहिमरुचो हिम-
घाम्नि याति चास्तम् । वहति गिरिरयं विलम्बिघण्टाद्वयपरिवारितवारणेन्द्रलीलाम् ॥ ४ ॥
घटमानकोककुचमामृशान्करैर्विकसत्पयोजनयनावलोकितः । परिचुम्बतीदमरुणप्रभाधरं रवि-
रद्य वारवनितामुखं मुहुः ॥ ५ ॥ आगत्य संप्रति वियोगविसंस्थुलाङ्गीमम्भोजिनीं क्वचि-
दपि क्षपितत्रियासः । एतां प्रसादयति पश्य जनेः प्रभाते तन्वङ्गिपादपतनेन सहस्ररश्मिः
॥ ६ ॥ उन्निद्रकोकवदरेणुपिशङ्किताङ्गा गायन्ति यत्र मधुपा गृहदीर्घिकासु । एतच्चकास्ति

च रवेर्नवबन्धुजीवपुष्पच्छदाभमुदयाचलचुम्बि विम्बम् ॥ ७ ॥ भूयो निपीय लवणाम्बुधि-
माप्रभातं पुञ्जीभवन्नुदयते तपनच्छलेन । और्वाग्रिरम्बरपयोनिधिमद्य पातुं लीनोदुबुद्धदकद-
म्बमिति प्रतीमः ॥ ८ ॥ अयमुदयति मुद्राभञ्जनः पद्मिनीनामुदयगिरिवनालीबालमन्दार-
पुष्पम् । विरहविधुरकोकद्वन्द्वबन्धुर्विभिन्दन्कुपितकपिकपोलक्रोडताम्रस्तमांसि ॥ ९ ॥ कर-
नखरविदीर्णध्वान्तकुम्भीन्द्रकुम्भात्तुहिनकणमिषेण क्षिप्तमुक्ताप्ररोहः । अयमुदयधरित्रीधारि-
मूर्धाधिरूढो नयनपथमुपेतो भानुमत्केशरीन्द्रः ॥ १० ॥ उदयमयते दिङ्मालिन्यं निराकु-
रुतेतरां नयति निधनं निद्रामुद्रां प्रवर्तयति क्रियाः । रचयतितरां स्वैराचारप्रवर्तनकर्तनं
वत वत लसत्तेजःपुञ्जो विभाति विभाकरः ॥ ११ ॥ अयं खलु मृणालिनीनवविलासवै-
हासिकास्त्विषां वितपते रतिः सपदि दृश्यमाना निजाः । स्तनौ पुलकयन्ति चोत्पलदृशां
प्रियोरःस्थले विर्षयतितृप्तयो घुसृणपङ्कपत्राङ्कुराः ॥ १२ ॥ आयान्त्या दिवसश्रियः पद-
तलस्पर्शानुभावादिव व्योमाशोकतरोर्नवीनकलिकागुच्छः समुज्जृम्भते । आतन्वन्नवतं-
सविभ्रममसावाशाकुरङ्गीदृशामुन्मीलत्तरुणप्रभाकरकरस्तोमः समुद्रासते ॥ १३ ॥ एतत्तर्कय
चक्रवाकहृदयाश्वासाय तारागणग्रासाय स्फुरदिन्दुमण्डलपरीहासाय भासां निधिः ।
दिक्कान्ताकुचकुम्भकुङ्कुमरसन्यासाय पङ्केरुहोच्छासाय स्फुटवैरकैरववनत्रासाय विद्योतते
॥ १४ ॥ मीलत्कैरवलोचनां प्रविगलत्ताराच्छहारावलीं ग्लायच्चन्द्रमुखां विशृङ्खलतमः-
केशां सशेषाम्बराम् । प्राप्तः सत्वरमीत्वरीमिव बलादुद्गाढरागैः करैराकर्षन्निव यामिनीमनु-
पतत्यम्भोजिनीवल्लभः ॥ १५ ॥ कीलालैः कुङ्कुमानां सकलमपि जगज्जालमेतन्निषिक्तं मु-
क्ताश्चोन्मत्तभृङ्गा विघटितकमलक्रोडकारागृहेभ्यः । उत्सृष्टं गोसहस्रं किमुत कलकलः श्रूयते
च द्विजानां भाग्यैर्वन्दारकाणां हरिहयदयिता सूयते पुत्ररत्नम् ॥ १६ ॥

संभोगाविष्करणम् ।

रतखिन्नतरं प्रातर्लज्जानम्रमुखीं वधूम् । स्मरन्तीं रात्रिचरितं दृष्ट्वाप्नोति न को मुदम्
॥ १ ॥ राजते राजरामाया एष बिम्बाधरव्रणः । सुधां पीत्वेव कान्तेन तच्छेषोऽयं समु-
द्रितः ॥ २ ॥ आच्छादयसि किं मुग्धे वस्त्रेणाधरपल्लवम् । खण्डिता एव शोभन्ते वीरा-
धरपयोधराः ॥ ३ ॥ चन्दनं स्तनतटेऽधरबिम्बे पावकं घनतरं च सपत्न्याः । प्रातरीक्ष्य
कुपितापि मृगाक्षी सागसि प्रियतमे परितुष्टा ॥ ४ ॥ दर्पणेषु परिभोगदर्शिनी दृष्टतः
प्रणयिनो निषेदुषः । प्रेक्ष्य बिम्बमनुबिम्बमात्मनः कानि कानि न चकार लज्जया ॥ ५ ॥
किमपि कान्तभुजान्तरवर्तिनी कृतवती यदियं कलमाषिणी । तदनुकृत्य गिरा गुरुसं-
निधौ ह्रियमनीयत सारिकया वधूः ॥ ६ ॥ धन्यासि या कथयसि प्रियसंगमेऽपि
नमोक्तिचाटुकशतानि रतान्तरेषु । नीवीं प्रति प्रणिहिते तु करे प्रियेण सख्यः शपामि यदि

किञ्चिदपि स्मरामि ॥७॥ बहु जगद पुरस्तात्तस्य मत्ता किलाहं चकर चकितचाटुप्रौढयो-
षिद्विदस्य । विदितमिति सखिभ्यो रात्रिवृत्तं विचिन्त्य व्यपगतमदया हि व्रीडितं मुग्ध-
वध्वा ॥ ८ ॥ शशपदमणिमालं चन्द्ररेखाभिरामं ललितपुलकजालं लक्ष्मविन्दुप्रवालम् ।
वपुरनघममुष्या वक्ति कस्यापि यूनः सुरतकलहलीलासूक्ष्ममार्गाभियोगम् ॥ ९ ॥ प्रभाते
पृच्छन्तीरनुरहसवृत्तं सहचरीर्नवोढा न व्रीडामुकुलितमुखीयं सुखयति । लिखन्तीनां पत्रा-
ङ्कुरमनिशमस्यास्तु कुचयोश्चमत्कारो गूढं करजपदमासां कथयति ॥ १० ॥ वक्षस्ते दृढ-
लग्नकर्कशकुचद्वन्द्वावभग्नान्तरं कण्ठः कङ्कणरत्नकोटिकलनासुव्यक्तमुद्राङ्कितः । व्यत्यास-
व्यतिषञ्जितश्च तिलकः फाले तवायं सखे कस्याश्चित्प्रकटीकरोति सुरतप्रौढिं परां सुभ्रुवः
॥ ११ ॥ तस्याः पाटलपाणिजाङ्कितमुरो निद्राकषाये दृशौ निर्धूताधरशोणिमाविलुलितस्व-
स्तस्वजो मूर्धजाः । काञ्चीदामदरश्छथाञ्चलमिति प्रातर्निखातैर्दृशोरेभिः कामशरैस्तदद्भुत-
महो पत्युर्मनः कीलितम् ॥ १२ ॥ लाक्षालक्ष्म ललाटपट्टफलके केयूरमुद्रा गले वक्त्रे
कज्जलकालिमा नयनयोस्ताम्बूलरागः परः । दृष्ट्वा कोऽपि विधाय मण्डनमिदं प्रातश्चिरं
प्रेयसो लीलातामरसोदरे मृगदृशः श्वासाः समाप्तिं गताः ॥ १३ ॥ यद्वात्रौ रहसि व्य-
पेतविनयं वृत्तं रसात्कामिनोरन्योन्यं शयनीयमीहितरसावाप्तिप्रवृत्तिस्पृहम् । तत्सानन्द-
मिलदृशोः कथमपि स्मृत्वा गुरूणां पुरो हासोद्भेदनिरोधमन्थरमिलत्तारं कथंचित्स्थिरम्
॥ १४ ॥ दंपत्योर्निशि जल्पतोर्गृहशुकेनाकर्णितं यद्वचस्तत्प्रातर्गुरुसंनिधौ निगदतस्तस्योप-
हारं वधूः । कर्णालम्बितपद्मरागशकलं विन्यस्य चञ्चोः पुटे व्रीडार्तां प्रकरोति दाडिमफ-
लव्याजेन वाग्बन्धनम् ॥ १५ ॥ धन्यास्ताः सखि योषितः प्रियतमे सर्वाङ्गलग्नेऽपि याः
प्रागल्भ्यं रचयन्ति मन्मथविधावालम्ब्य धैर्यं महत् । अस्माकं तु तदीयपाणिकमलेनोन्मो-
चयत्यंशुकं कोऽयं का वयमत्र किं च सुरतं नैव स्मृतिर्जायते ॥ १६ ॥ कान्ते तल्पमुपा-
गते विगलिता नोवी स्वयं बन्धनाद्वासो विश्वथमेखलागुणधृतं किञ्चिन्नितम्बे स्थितम् ।
एतावत्सखि वेद्मि केवलमहं तस्याङ्गसङ्गे पुनः कोऽयं का वयमत्र किं नु सुरतं स्वल्पापि मे
न स्मृतिः ॥ १७ ॥

प्रियप्रस्थानावस्थाकथनम् ।

मुग्धा कान्तस्य यात्रोक्तिश्रवणादेव मूर्च्छिता । बुद्ध्वा वक्ति प्रियं दृष्ट्वा किं चिरेणा-
गतो भवान् ॥ १ ॥ यामीति प्रियपृष्ठायाः कान्तायाः कण्ठवर्त्मनि । वचो जीवितयोरा-
सीद्वहिर्निःसरणे रणः ॥ २ ॥ मनसि निविशिते स कोऽपि तापः प्रणयिनि बाहुलतान्तर-
स्थितेऽपि । सरसिजमकरन्दगन्धबन्धुर्वहति यदेष शनैः शनैः समीरः ॥ ३ ॥ कान्ते
कथंचिद्वदितप्रयाणे क्षणं विनम्रा विरहार्दिताङ्गी । ततः समालोक्य कदागतोऽसीत्याख्याय

कान्ता मुदमाससाद ॥ ४ ॥ लज्जां विहाय रुदितं विधृतः पटान्ते मा गास्त्वमित्युदित-
मङ्गुलयो मुखस्य । स्थित्वा पुरः पतितमेव निवर्तनाय प्राणेश्वरे व्रजति किं न कृतं कृशा-
ङ्गया ॥ ५ ॥ गन्तुर्विवस्वदुदये हृदयेश्वरस्य प्रत्यूषपक्षिनिनदश्रमजातकम्पा । निद्रां
जलैरशिशिरैर्नयनावज्जातैः कान्ता तदंसशिखिरे पतितैर्जहार ॥ ६ ॥ ग्रहरविरतौ मध्ये
वाहस्ततोऽप्यपरेण वा किमुत सकले यातेऽप्यहि प्रिय त्वमिहैष्यसि । इति दिनशतप्राप्यं
देशं प्रियस्य यियासतो हरति गमनं बालालापैः सवाष्पगलज्जलैः ॥ ७ ॥ पितुरधिपुरं
त्यक्ताः सख्यः समं निजबान्धवैर्न च परिचितिर्जाता पत्युर्गृहेऽपि कयाचन । कतिपयदि-
नोदञ्चत्प्रेम्णि प्रिये प्रवसत्यसौ कथयतु मनस्तापं कस्मै नवं नवकामिनी ॥ ८ ॥ सान्त्व-
प्रायैः प्रणयवचनैर्गन्तुमाष्टच्छमाने कान्ते तिर्यङ्गमितवदना रुन्धती वाष्पपूरम् । दीर्घोच्छ्वा-
सस्थगनविकलोत्कम्पि नासापुटान्ता संख्याशून्यं गणयति मृगलोचना कङ्कणानि ॥ ९ ॥
यामीत्युक्ते हृदयपतिना पञ्चशः शङ्खभूषाः स्वैरं स्वैरं झटिति गलिताः पाणिपङ्केरुहाग्रात् ।
नो यास्यामीत्यनुपदमिमां वाचमाकर्णयन्त्यास्तन्व्याः शेषा अपि चटचटेत्येव भङ्गं समीयुः
॥ १० ॥ आयाते श्रुतिगोचरं प्रियतमप्रस्थानकाले वलात्तल्पान्तःस्थितया तया जनमलं
दृष्ट्वा चिरं मुग्धया । सोच्छ्वासं दृढमन्यु निर्भरगलद्वाष्पोन्मुधौतं तया स्वं वक्त्रं विनिवेश्य
भर्तृहृदये निःशब्दकं रुद्यते ॥ ११ ॥ दृष्टः कातरनेत्रया चिरतरं बद्धाञ्जलिं याचितः
पश्चादंशुकपल्लवेन विधृतो निर्व्याजमालिङ्गितः । इत्याक्षिप्य समस्तमर्थममृणो गन्तुं प्रवृत्तः
शठः पूर्वं प्राणपरिग्रहो दयितया मुक्तस्ततो वल्लभः ॥ १२ ॥ लग्ना नांशुकपल्लवे भुज-
लता नो हारदेशोऽर्पिता नो वा पादयुगे तया निपतितं तिष्ठेति नोक्तं वचः । काले केवल-
मम्बुदालिमिलिते गन्तुं प्रवृत्तः शठस्तन्व्या वाष्पजलौघपूरितनदीपूरेण रुद्धः प्रियः ॥ १३ ॥
दूरं सुन्दरि निर्गतासि नगरादिषु ह्रुमः क्षीरवानस्मादेव निवर्त्यतामिति शनैरुक्ताध्वगेन
प्रिया । गाढालिङ्गनचक्रितस्तनतटाभोगस्फुटत्कञ्चुकं वीक्ष्योरःस्थलमश्रुपूरितदृशः प्रस्थान-
भङ्गः कृतः ॥ १४ ॥ यामि प्रेयसि वारिदागमदिने जानीहि मामागतं चिन्तां चेतसि मा
विधेहि कथयत्येवं सवाष्पे मयि । निःश्वासैः पवनायितं वरतनोरङ्गैः कदम्बायितं कान्त्या
केतकपत्रकामितमहो दृग्भ्यां पयोदायितम् ॥ १५ ॥ यामीत्यप्रियवादिनि प्रियतमे मुद्रा-
भवत्कङ्कणं केलीसद्ववहिर्गतैकचरणे भूमौ शरीरस्थितिः । अन्तर्धानगते पुनर्मृगदृशो वाच्या
किमन्या दशा लाजास्फोट इव स्फुटत्यविरलं हारोऽपि वामभ्रुवः ॥ १६ ॥

सखीं प्रति नायिकावाक्यम् ।

आयाता जलदावली सरभसं विद्युत्समालिङ्गिता शैलानां परितः सशब्दमहिभुक्श्रेणी
नरीनृत्यति । एवं सत्यपि हन्त संप्रति पतिर्देशान्तरं प्रस्थितस्तदुःखं विनिवेद्यतां सखि

कथं कस्याधुनाग्रे मया ॥ १ ॥ कान्तो यास्यति दूरदेशमिति मे चिन्ता परं जायते लोका-
नन्दकरो हि चन्द्रवदने वैरायते चन्द्रमाः । किं चायं वितनोति कोकिलकलालापो विला-
पोदयं प्राणानेव हरन्ति हन्त नितरामाराममन्दानिलाः ॥ २ ॥

नायकं प्रति नायिकोक्तयः ।

गच्छ गच्छसि चेत्कान्त पन्थानः सन्तु ते शिवाः । ममापि जन्म तत्रैव भूयाद्यत्र गतो
भवान् ॥ १ ॥ सहिष्ये विरहं नाथ देहदृश्याञ्जनं मम । यद्रक्तनेत्रां कंदर्पः प्रहर्तुं मां न
शक्यति ॥ २ ॥ प्राणेश विज्ञप्तिरियं मदीया तत्रैव नेया दिवसाः कियन्तः । संप्रत्ययो-
ग्यस्थितिरेष देशः करा हिमांशोरपि तापयन्ति ॥ ३ ॥ एतस्मिन्सहसा वसन्तसमये
प्राणेश देशान्तरं गन्तुं त्वं यतसे तथापि न भयं तापात्प्रपद्येऽधुना । यस्मात्कैरवसारसौ-
रभमुषा साकं सरोवायुना चान्द्री दिक्षु विजृम्भते रजनिषु स्वच्छा मयूखच्छटाः ॥ ४ ॥
लोलैर्लोचनवारिभिश्च शपथैः पादप्रमाणैः परैरन्यास्ता विनिवारयन्ति कृपणाः प्राणेश्वरं
प्रस्थितम् । पुण्याहं ब्रज मङ्गलं सुदिवसः प्रातः प्रयातस्य यत्त्वत्प्रेहोचितमीहितं प्रिय
मया त्वं निर्गतः श्रोष्यसि ॥ ५ ॥ भास्वांश्चूततरुर्गुरुर्मनसिजः कोऽप्येष भृङ्गस्तमा मन्दो
गन्धवहः सितो मलयजो दोषाकरो माधवः । अङ्गारो नवपल्लवः परभृतो विज्ञो गुरो राजपो
या निर्यासि निवारिता कथममी कूरा ग्रहा न त्वया ॥ ६ ॥

नायकं प्रति सखीवाक्यम् ।

किमिति सखे परदेशे गमयसि दिवसान्धनाशया लब्धुम् । वर्षति मौक्तिकनिकरं तव
मवनद्वारि काञ्चनी वल्ली ॥ १ ॥ या त्रिस्त्रीष्टरुचिः क्वचिद्दुममणिः स्वप्नेऽपि तां लब्धवा-
न्हासश्रीसदृशैस्तपोभिरपि किं मुक्ताफलैः स्तूयते । तत्कान्तिः शतशोऽपि वह्निपतनैर्हेमः
कुतः सेत्स्यति त्यक्त्वा रत्नमयीं प्रयासि दयितां कस्मै धनायाध्वग ॥ २ ॥ उद्यद्बहिष-
दर्दुरारवपुषि प्रक्षीणपान्थायुषि श्रयोतद्विप्रुषि चन्द्ररुद्रुषि सखे हंसद्विषि प्राद्युषि । मा
मुञ्चोच्चकुचान्तसंततगलद्वारपाकुलां बालिकां काले कालकरालनीलजलदव्यालुप्तभास्व-
त्विषः ॥ ३ ॥ मा गच्छ प्रमदाप्रिय प्रियशतैरभ्यर्थितस्त्वं मया बालाप्राङ्गनमागतेन
मवता प्रामोक्ष्यवस्थां पराम् । किं चास्याः कुचभारनिःसहतरैरङ्गैरनङ्गाकुलैस्तुल्यत्कञ्चु-
कजालकैरनुदिनं निःसूत्रमस्मद्गृहम् ॥ ४ ॥

सखायं प्रति नायकोक्तिः ।

शेते शीतकरोऽम्बुजे कुवलयद्वन्द्वद्विनिर्गच्छति स्वच्छा मौक्तिकसंहतिर्धवलिमा हैमी
लतामञ्चति । स्पर्शात्पङ्कजकोशयोरभिनवा यान्ति स्वजः क्लान्ततामेषोत्पातपरंपरा मम सखे
यात्रास्पृहां क्लन्तति ॥ १ ॥

नायिकां प्रति सखीवाक्यम् ।

वारंवारमुदश्रु लोचनयुगं पर्याकुलं जायते निःश्वासा विरमन्ति न क्षणममी व्याश्लिष्ट-
दन्तच्छदः । प्रस्थानश्रवणादपि प्रियतमस्याहो तवेयं स्थितिर्नो जाने निलयं गते तु दयिते
कीदृग्दशामाप्यसि ॥ १ ॥

देशान्तरोपगतो नायकः ।

दिदृक्षमाणः क्षणमायताक्ष्या मुखाम्बुजं मञ्जुलमध्वनीनः । मुहूर्तमात्रं सुमुहूर्तकालं सवर्ष-
कालं कलयांचकार ॥ १ ॥ निशम्य केलीभवनोपकण्ठे मञ्जीरमञ्जुध्वनिमध्वनीनः । यथा
तथा बद्धकथावशेषं समापयामास समं सुहृद्भिः ॥ २ ॥ मुखं प्रियायाः समुदीक्ष्यमाणः
कान्तो दिनस्यान्तमपेक्षमाणः । मुहुर्मुहुर्व्योमनि तिग्मभानौ निवेशयामास विलोचनानि ॥ ३ ॥

स्त्रीस्वभावनिन्दा ।

अनृतं साहसं माया मूर्खत्वमतिलोभता । अशौचं निर्दयत्वं च स्त्रीणां दोषाः स्वभा-
वजाः ॥ १ ॥ स्त्रियो ह्यकरुणाः क्रूरा दुर्मर्षाः प्रियसाहसाः । घ्नन्त्यल्पार्थेऽपि विश्रब्धं
पतिं भ्रातरमप्युत ॥ २ ॥ स्त्रियो हि नाम खल्वेता निसर्गादेव पण्डिताः । पुरुषाणां तु
पाण्डित्यं शास्त्रेणैवोपदिश्यते ॥ ३ ॥ विधायालीकविश्रम्भमज्ञेषु त्यक्तसौहृदाः । नवं
नवमभीप्सन्त्यः पुंश्चल्यः स्वैरवृत्तयः ॥ ४ ॥ जल्पन्ति सार्धमन्येन पश्यन्त्यन्यं सविभ्रमम् ।
हृदये चिन्तयन्त्यन्यं प्रियः को नाम योषिताम् ॥ ५ ॥ स्त्रीणां द्विगुण आहारो लज्जा
चापि चतुर्गुणा । साहसं षड्गुणं चैव कामश्चाष्टगुणः स्मृतः ॥ ६ ॥ अन्तःक्रूराः सौम्य-
मुखा अगाधहृदयाः स्त्रियः । अन्तर्विषा बहिःसौम्या भक्ष्या विषकृता इव ॥ ७ ॥ काम-
नाम्ना किरातेन वितता मूढचेतसाम् । नार्यो नरविहंगानामङ्गबन्धनवागुराः ॥ ८ ॥ दर्शना-
द्भ्रसते चित्तं स्पर्शनाद्भ्रसते धनम् । संगमाद्भ्रसते सत्त्वं नारी प्रत्यक्षराक्षसी ॥ ९ ॥ चतुरः
मृजतः पूर्वमुपायास्तेन वेधसा । न सृष्टः पञ्चमः कोऽपि गृह्यन्ते येन योषितः ॥ १० ॥
स्त्रियस्तु यः कामयते संनिकर्षं च गच्छति । ईषत्प्रकुरुते सेवां तं तमिच्छन्ति योषितः
॥ ११ ॥ स्थानं नास्ति क्षणो नास्ति नास्ति प्रार्थयिता नरः । तेन नारद नारीणां सतीत्व-

मुपजायते ॥ १२ ॥ यो मोहान्मन्यते मूढो रक्तेयं मम कामिनी । स तस्या वशगो नित्यं
भवेत्क्रीडाशकुन्तवत् ॥ १३ ॥ तासां वाक्यानि कृत्यानि स्वल्पानि सुगुरूण्यपि । करोति
यः कृतैर्लोके लघुत्वं याति सर्वतः ॥ १४ ॥ अनर्थित्वान्मनुष्याणां भयात्परिजनस्य च ।
मर्यादायाममर्यादाः स्त्रियस्तिष्ठन्ति सर्वदा ॥ १५ ॥ नासां कश्चिदगम्योऽस्ति नासां च
वयसि स्थितिः । विरूपं रूपवन्तं वा पुमानित्येव भुञ्जते ॥ १६ ॥ रक्तोऽभिजायते
भोग्यो नारीणां शाटको यथा । घृण्यते यो दशालम्बी नितम्बे विनिवेशितः ॥ १७ ॥ अ-
लक्तको यथा रक्तो निष्पीड्य पुरुषस्तथा । अबलाभिर्बलाद्रक्तः पादमूले निपात्यते ॥ १८ ॥
शम्बरस्य च या माया या माया नमुचेरपि । बलेः कुम्भीनसेश्चैव सर्वास्ता योषितो विदुः
॥ १९ ॥ हसन्तं प्रहसन्त्येता रुदन्तं प्ररुदन्त्यपि । अप्रियं प्रियवाक्यैश्च गृह्णन्ति काल-
योगतः ॥ २० ॥ उशाना वेद यच्छास्त्रं यच्च वेद बृहस्पतिः । स्त्रीबुद्ध्या न विशेष्येत
तस्माद्ब्रह्म्याः कथं हि ताः ॥ २१ ॥ अनृतं सत्यमित्याहुः सत्यं चापि तथानृतम् । इति
यास्ताः कथं धीरैः संरक्ष्याः पुरुषैरिह ॥ २२ ॥ अन्तर्विषमया ह्येता बहिश्चैव मनोरमाः ।
गुञ्जाफलसमाकारा योषितः केन निर्मिताः ॥ २३ ॥ यदि स्यात्पावकः शीतः प्रोष्णो वा
शशलाञ्छनः । स्त्रीणां तदा सतीत्वं स्याद्यदि स्याद्बुर्जनो हितः ॥ २४ ॥ या भार्या दुष्ट-
चरिता सततं कलहप्रिया । भार्यारूपेण सा ज्ञेया विदग्धैर्दारुणा जरा ॥ २५ ॥ तस्मा-
त्सर्वप्रयत्नेन नामापि परिवर्जयेत् । स्त्रीणामिह हि सर्वासां य इच्छेत्सुखमात्मनः ॥ २६ ॥
के नाम न विनश्यन्ति मिथ्याज्ञानान्नितम्बिनीम् । रम्यां बुद्धोपसर्पन्ति ये ज्वालां शलभा
इव ॥ २७ ॥ यदन्तस्तन्न जिह्वायां यज्जिह्वायां न तद्वहिः । यद्वहिस्तन्न कुर्वन्ति विचित्र-
चरिताः स्त्रियः ॥ २८ ॥ ताडिता अपि दण्डेन शस्त्रैरपि विखण्डिताः । न वशं योषितो
यान्ति न दानैर्न च संस्तवैः ॥ २९ ॥ आस्तां तावत्किमन्येन दौरात्म्येनात्र योषिताम् । विधृतं
स्वोदरेणापि घ्नन्ति पुत्रमपि स्वकम् ॥ ३० ॥ रूक्षायां स्नेहसंभारं कठोरायां सुमार्दवम् ।
नीरसायां रसं बालो बालिकायां विकल्पयेत् ॥ ३१ ॥ भोजनाच्छादने दद्यादृतुकाले च
संगमम् । भूषणाद्यं च नारीणां न ताभिर्मन्त्रयेत्सुधीः ॥ ३२ ॥ यत्र स्त्री यत्र कितवो
बालो यत्र प्रशासिता । राजन्निर्मूलतां याति तद्गृहं भार्गवोऽब्रवीत् ॥ ३३ ॥ तावत्स्यात्सुप्र-
सन्नास्यस्तावद्गुरुजने रतः । पुरुषो योषितां यावन्न शृणोति वचो रहः ॥ ३४ ॥ एताः
स्वार्थपरा नार्यः केवलं स्वसुखे रताः । न तासां वल्लभः कोऽपि सुतोऽपि स्वसुखं विना
॥ ३५ ॥ यदि स्याच्छीतलो वह्निश्चन्द्रमा दहनात्मकः । सुस्वादः सागरः स्त्रीणां तत्स-
तीत्वं प्रजायते ॥ ३६ ॥ संगतानि मृगाक्षीणां तडिद्विलसितान्यपि । क्षणद्वयं न तिष्ठन्ति
धनारब्धान्यपि स्वयम् ॥ ३७ ॥ उत्तमानामपि स्त्रीणां विश्वासो नैव विद्यते । राजप्रियाः
कैरविण्यो रमन्ते मधुपैः सह ॥ ३८ ॥ नयनविकारैरन्यं वचनैरन्यं विचेष्टितैरन्यम् । रमयति

सुरतेनान्यं स्त्रीबहुरूपाणि जायते कस्याः ॥३९॥ स्त्रीषु न रागः कार्यो रक्तं पुरुषं स्त्रियः
परिभवन्ति । रक्तैव हि रन्तव्या विरक्तभावा तु हातव्या ॥ ४०॥ सुमुखेन वदन्ति वल्गुना
प्रहरन्त्येव शितेन चेतसा । मधु तिष्ठति वाचि योषितां हृदये हालहलं महद्विषम् ॥४१॥
अतएव निपीयतेऽधरो हृदयं मुष्टिभिरेव ताड्यते । पुरुषैः सुखलेशवञ्चितैर्मधुलुब्धैः कमलं
यथालिभिः ॥ ४२ ॥ गुणाश्रयं कीर्तियुतं च कान्तं पतिं विधेयं सधनं रतिज्ञम् । विहाय
शीघ्रं वनिता व्रजन्ति नरान्तरं शीलगुणादिहीनम् ॥ ४३ ॥ समुद्रवीचीव चलस्वभावाः
संध्याभ्रलेखेव मुहूर्तरागाः । स्त्रियो हृतार्थाः पुरुषं निरर्थं निष्पीडितालक्तकवच्यजन्ति
॥४४॥ स्त्रियो हि मूलं निधनस्य पुंसः स्त्रियो हि मूलं व्यसनस्य पुंसः । स्त्रियो हि मूलं नर-
कस्य पुंसः स्त्रियो हि मूलं कलहस्य पुंसः ॥४५॥ अपण्डितास्ते पुरुषो मता मे ये स्त्रीषु च
श्रीषु च विश्वसन्ति । श्रियो हि कुर्वन्ति तथैव नार्यो भुजंगकन्यापरिसपर्णानि ॥४६॥ अन्यं
मनुष्यं हृदयेन कृत्वा अन्यं ततो दृष्टिभिराह्वयन्ति । अन्यत्र मुञ्चन्ति मदप्रसेकमन्यं शरी-
रेण च कामयन्ते ॥४७॥ नातिप्रसङ्गः प्रमदासु कार्यो नेच्छेद्बलं स्त्रीषु विवर्धमानम् । अति-
प्रसक्तैः पुरुषैर्यत्तस्ताः क्रीडन्ति काकैरिव लूनपक्षैः ॥४८॥ कुर्वन्ति तावत्प्रथमं प्रियाणि यावन्न
जानन्ति नरं प्रसक्तम् । ज्ञात्वाथ तं मन्मथपाशबद्धं अस्तामिषं मीनमिवोद्धरन्ति ॥ ४९ ॥
संमोहयन्ति मदयन्ति विडम्बयन्ति निर्भर्त्सयन्ति रमयन्ति विषादयन्ति । एताः प्रविश्य
सदयं हृदयं नराणां किं नाम वामनयना न समाचरन्ति ॥५०॥ स्त्रीणामशिक्षितपटुत्वममानु-
षीणां संदृश्यते किमुत याः परिबोधवत्यः । प्रागन्तरिक्षगमनात्स्वमपत्यजातमन्यद्विजैः
परभृताः किल पोषयन्ति ॥५१॥ अनङ्कुरितकूर्चकः स तु सितोपलाढ्यं पयः स एव धृतकूर्चकः
सलवणाम्बुतक्रोपमः । स एव सितकूर्चकः कथितगुग्गुलोद्रेवकृद्भवन्ति हरिणीदृशां प्रिय-
तमेषु भावास्त्रयः ॥ ५२ ॥ स्वातन्त्र्यं पितृमन्दिरे च वसतिर्यात्रोत्सवे संगतिर्गोष्ठीपुरुषसंनि-
धाननियमो वासो विदेशे तथा । संसर्गः सह पुंश्चलीभिरसकृद्भृत्तेर्निजायाः क्षतिः पत्युर्वा-
र्धकमीप्सितं प्रवसनं नाशस्य हेतुः स्त्रियाः ॥ ५३ ॥ अग्राह्यं हृदयं तथैव वदनं यद्वर्प-
णान्तर्गतं भावः पर्वतसूक्ष्ममार्गविषमः स्त्रीणां न विज्ञायते । चित्तं पुष्करपत्रतोयतरलं
विद्वद्भिराशंसितं नारी नाम विषाङ्कुरैरिव लतादोषैः समं वर्धिता ॥ ५४ ॥ एकेन स्मित-
पाटलाधररुचो जल्पन्त्यनल्पाक्षरं वीक्षन्तेऽन्यमितः स्फुटकुमुदिनीफुल्लोच्छसल्लोचनाः । दूरो-
द्गारचरित्रचित्रविभवं ध्यायन्ति चान्यं धिया केनेत्थं परमार्थतोऽर्थवदिव प्रेमास्ति वामभ्रु-
वाम् ॥ ५५ ॥ कार्कश्यं स्तनयोर्दृशोस्तरलतालीकं मुखे दृश्यते कौटिल्यं कचसंचये प्रव-
चने मान्द्यं त्रिके स्थूलता । भीरुत्वं हृदये सदैव कथितं मायाप्रयोगः प्रिये यासां दोष-
गुणो गुणा मृगदृशां ताः किं नराणां प्रियाः ॥ ५६ ॥ भर्ता यद्यपि नीतिशास्त्रनिपुणो
विद्वान्कुलीनो युवा दाता कर्णसमः प्रसिद्धविभवः शृङ्गारदीक्षागुरुः । स्वप्राणाधिकक-

ल्लिप्ता स्वनिता स्नेहेन संलालिता तं कान्तं प्रविहाय सैव युवती जारं पतिं वाञ्छति ॥ ५७ ॥ आलापैर्मधुरैश्च काश्चिदपरानालोकितैः सस्मितैरन्यान्विभ्रमकल्पनाभिरितरानङ्गै-
रनङ्गोज्ज्वलैः । आचारैश्चतुरैः परानभिनवैरन्यान्भुवः कम्पनैरित्थं काश्चन रञ्जयन्ति सु-
दृशो मन्ये मनस्त्वन्यथा ॥ ५८ ॥ हासस्तूत्कलिकाप्रदीपनपटुर्हस्ताङ्घ्रिनेत्राननं तन्वङ्ग्या
विषजातमेव भुजगी वेणी च रोमावलिः । किं च श्रीफलमुन्नतस्तनभरः कामं मनस्तामिमां
सर्वाकारविषोऽग्रमूर्तिमबलां प्राप्यापि यज्जीवति ॥ ५९ ॥ आवर्तः संशयानामविनयभवनं
पत्तनं साहसानां दोषाणां संनिधानं कपटशतमयं क्षेत्रमप्रत्ययानाम् । दुर्ग्राहं यन्महद्भि-
र्नरवरवृषभैः सर्वमायाकरण्डं स्त्रीयन्त्रं केन लोके विषममृतमयं धर्मनाशाय सृष्टम् ॥ ६० ॥

सतीवर्णनम् ।

यस्य भार्या शुचिर्दक्षा भर्तारमनुगामिनी । नित्यं मधुरवक्त्री च सा रमा न रमा रमा
॥ १ ॥ नित्यं स्नाता सुगन्धा च नित्यं च प्रियवादिनी । अल्पभुङ्क्षितवक्त्री च देवता सा
न मानुषी ॥ २ ॥ असारभूते संसारे सारभूता नितम्बिनी । इति संचिन्त्य वै शंभुरर्धाङ्गे
पार्वतीं दधौ ॥ ३ ॥ सैव साध्वी सुभक्तश्च सुस्नेहः सरसोज्ज्वलः । पाकः संजायते यस्याः
करादप्युदरादपि ॥ ४ ॥ रूपसंपन्नमग्राम्यं प्रेमप्रायं प्रियंवदम् । कुलीनमनुकूलं च कलत्रं
कुत्र लभ्यते ॥ ५ ॥ न गृहं गृहमित्याहुर्गृहिणी गृहमुच्यते । गृहं तु गृहिणीहीनं कान्ता-
रादतिरिच्यते ॥ ६ ॥ वृक्षमूलेऽपि दयिता यत्र तिष्ठति तद्गृहम् । प्रासादोऽपि तथा
हीनो हारण्यसदृशः स्मृतः ॥ ७ ॥ तावत्कुलस्त्रीमर्यादा यावच्छजावगुण्ठनम् । हृते त-
स्मिन्कुलस्त्रीभ्यो वरं वेश्याङ्गनाजनः ॥ ८ ॥ जीवति जीवति नाथे मृते मृता या मुदा
युता मुदिते । सहजस्नेहरसाला कुलवनिता केन तुल्या स्यात् ॥ ९ ॥ प्रतिरजनि प्रतिदि-
वसं विरहवहिश्चण्डि डिण्डिमं दत्त्वा । कोणवधूद्वग्वलितैर्विश्वं पुनराकुलीभवति ॥ १० ॥
दीपदशा कुलयुवती वैदग्ध्येनैव मलिनतामेति । दोषा अपि भूषायै गणिकायाः शशिक-
लायाश्च ॥ ११ ॥ प्रतिपक्षेणापि पतिं सेवन्ते भर्तृवत्सलाः साध्व्यः । अन्यरुदितां शतानि
हि समुद्रगाः प्रापयन्त्यब्धिम् ॥ १२ ॥ तल्पे प्रभुरिव गुरुरिव मनसिजशास्त्रे श्रमे भुजि-
ष्येव । गेहे श्रीरिव गुरुजनपुरतो मूर्तेव सा ब्रीडा ॥ १३ ॥ कार्येषु मन्त्री करणेषु दासी
भोज्येषु माता शयनेषु रम्भा । धर्मानुकूला क्षमया धरित्री भार्या च षाड्गुण्यवतीह दुर्लभा
॥ १४ ॥ वहिर्न लोला दृगपाङ्गमूलादुपैति कूलादिव सागरोर्मि । न वा सतीनामभिलाषबन्धं
व्यनक्ति गन्धं कलिकेव चेतः ॥ १५ ॥ लज्जावशाच्च नतमन्थरदृष्टिपातं यैश्चुम्बितं कुलवधू-
वदनारविन्दम् । तेषामनेकपुरुषव्रणिताधरेषु शक्तिः कथं भवति वेशवधूमुखेषु ॥ १६ ॥ नातः परं
कुलमतः परतो न शीलं नातः परं च करुणासदनं मृगाक्ष्याः । यद्वाष्पबिन्दुरपरा धवतोऽपि

पत्युरुत्सङ्गितेन चरणेन तयापि निन्ये ॥ १७ ॥ मानाग्निवर्धनमहौषधमेतदेव स्त्रीणां सपत्न-
 वनिताह्वयकीर्तनं यत् । अव्याजनिर्भरभयप्रणतोत्तराणां मन्ये विशेषत इदं कुलकन्यका-
 नाम् ॥ १८ ॥ पदन्यासो गेहाद्वहिरहिफणारोपणसमो निजावासादन्यद्भवनमपरद्वीपतुलि-
 तम् । वचो लोकालम्भ्यं कृपणधनतुल्यं मृगदृशः पुमानन्यः कान्ताद्विधुरिव चतुर्थीसमुदितः
 ॥ १९ ॥ भक्तिः प्रेयसि संश्रितेषु करुणा श्वश्रूषु नम्रं शिरः प्रीतिर्यातृषु गौरवं गुरुजने
 क्षान्तिः कृतागस्यपि । अम्लाना कुलयोषितां व्रतविधिः सोऽयं विधेयः पुनर्यद्भर्तुर्दयिता इति
 प्रियसखीबुद्धिः सपत्नीष्वपि ॥ २० ॥ अभ्युत्थानमुपागते गृहपतौ तद्भाषणे नम्रता तत्पादार्पि-
 तद्वष्टिरासनविधिस्तस्योपचर्या स्वयम् । सुप्ते तत्र शयीत तत्प्रथमतो जह्याच्च शय्यामिति
 प्राच्यैः पुत्रि निवेदितः कूलवधूसिद्धान्तधर्मागमः ॥ २१ ॥ शुश्रूषस्व गुरुन्कुरु प्रिय-
 सखीवृत्तिं सपत्नीजने भर्तुर्विप्रकृतापि रोषणतया मा स्म प्रतीपं गमः । भूयिष्ठं भव
 दक्षिणा परिजने भोगेष्वनुत्सेकिनी यान्त्येवं गृहिणीपदं युवतयो वामाः कुलस्याधयः ॥ २२ ॥
 साध्वी शीलवती दयावसुमती दाक्षिण्यलज्जावती तन्वी व्याजपराङ्मुखी स्मितवती मुग्धा
 प्रियालापिनी । देवब्राह्मणबन्धुसज्जनरता यस्यास्ति भार्या गृहे तस्यार्थागमकाममोक्षफलदां
 कुर्वन्ति पुण्यप्रियाः ॥ २३ ॥ निर्व्याजादपि तेन तादृषु नता श्वश्रूषु भक्ता भव स्निग्धा
 बन्धुषु वत्सला परिजने स्मेरा सपत्नीष्वपि । भर्तुर्मित्रजने सनम्रवचना खिन्ना च तद्वैरिषु
 प्रायः संवननं नतभ्रु तदिदं वीतौषधं भर्तृषु ॥ २४ ॥ स्नानाम्भो बहुसाधिता रसवती देवा-
 भिकार्योचितः संभारो रचितो विशुद्धवसने कालोचिते योजिते । स्नानं नाथ विधीयताम-
 तिथयः सीदन्ति नान्या त्वरा धन्यं बोधयते शनैरिति पतिं मध्याह्नसुप्तं सती ॥ २५ ॥
 संचारो रतिमन्दिरावधि सखीकर्णावधि व्याहृतं चेतः कान्तसमीहितावधि महामानोऽपि
 मौनावधि । हास्यं चाधरपल्लवावधि पदन्यासावधि प्रेक्षितं सर्वं सावधि नावधिः कुलभुवां
 प्रेम्णः परं केवलम् ॥ २६ ॥ शुश्रूषामनुरुन्धती गुरुजने वाक्ये ननान्दुः स्थिता दाक्षिण्यै-
 कपरायणा परिजने स्निग्धा सपत्नीष्वपि । सन्नद्धातिथिसत्कृतौ गृहभरे नैस्तन्ममाविभ्रती
 वत्से किंहुना भजस्व कुशलं भर्तुः प्रिये जाग्रती ॥ २७ ॥

असतीचरितम् ।

यस्य भार्या विरूपा च कश्मला कलहप्रिया । अधिकाधिकभक्षा च सा जरा न जरा
 जरा ॥ १ ॥ स्थानं नास्ति क्षणं नास्ति वक्तारमपि सुभ्रुवः । जहार हारकूटेन पयोधरम-
 हीधरः ॥ २ ॥ एषैव योषितां धन्या शीलं च लभते सुखम् । दिवा पतिव्रता भूयो नक्तं
 च कुलटा यतः ॥ ३ ॥ पर्यङ्कः स्वास्तरणः पतिरनुकूलो मनोहरं सदनम् । तृणमिव लघु
 मन्यन्ते कामिन्यश्चौर्यरतिलुब्धाः ॥ ४ ॥ दुर्दिवसे घनतिमिरे दुःसंचारासु नगरवीथीषु ।

पत्युर्विदेशगमने परमसुखं जघनचपलायाः ॥ ५ ॥ इह वटवृक्षे यक्षः प्रतिवसति दिवापि
 यत्र भयशङ्का । तस्मिन्नभिनववध्वा नीता वीतोदयाः क्षणदाः ॥ ६ ॥ सुखशय्या ताम्बूलं
 विश्रब्धाश्चेष्टचुम्बनादीनि । तुलयन्ति न लक्षांशं त्वरितक्षणचौर्यसुरतस्य ॥ ७ ॥ दिवसे
 घटिकास्त्रिंशस्त्रिंशद्वटिकाः परं रजनौ । लक्षं नगरयुवानस्तात विधातः किमाचरितम् ॥ ८ ॥
 आरोपिता शिलायामश्मेव त्वं भवेति मन्त्रेण । मग्नापि परिणयापदि जारमुखं वीक्ष्य हसि-
 तैव ॥ ९ ॥ कुलपतनं जनगर्हं बन्धनमपि जीवितस्य संदेहम् । अङ्गीकरोति सकलं वनिता
 परपुरुषसंसक्ता ॥ १० ॥ सखि सुखयत्यवकाशे प्राप्तः प्रेयान्यथा तथा न गृहे । वातादवा-
 रितादपि भवति गवाक्षानिलः शीतः ॥ ११ ॥ अम्भोरुहाक्षि शंभोश्चरणावाराधितौ केन ।
 यस्मै विवलितवदना मदनाकूतं विभावयसि ॥ १२ ॥ द्वारि स्तम्भविलग्ना प्रियसखि दृष्टिं
 पथि क्षिपसि । ग्रहिणोषि भाग्यभाजि प्रेयसि दूतीमिव भ्रमरीम् ॥ १३ ॥ सुभगं वदति
 जनस्तः निजपतिरिति नैष रोचते मह्यम् । पीयूषेऽपि हि भेषजभावोपहिते । भवत्यरुचिः
 ॥ १४ ॥ इह नगरे प्रतिरथ्यं भुजंगसंवाधरुचिरसंचारे । सुन्दरि मम मतमेतन्नकुलप्रतिपा-
 लनं श्रेयः ॥ १५ ॥ केलिः प्रदहति मज्जां शृङ्गारोऽस्थीनि चाटवः कटवः । बन्धक्याः
 परितोषो न स्यादनभीष्टदंपत्योः ॥ १६ ॥ संदिग्धे परलोके जनापवादे च जगति बहु-
 चित्रे । स्वाधीने पररमणे धन्यास्तारुण्यफलभाजः ॥ १७ ॥ यदि भवति दैवयोगात्पुमा-
 न्विरूपोऽपि बन्धकी रहासि । न तु कृच्छ्रादपि भद्रं निजकान्तं सा भजत्येव ॥ १८ ॥
 मया कुमार्यापि न सुप्तमेकया न जारमुत्सृज्य पुमान्विलोकितः । अनेन गोत्रस्थितिपाल-
 नेन मे प्रसन्नतामेतु भवोपकारिणी ॥ १९ ॥ विवादशीलां स्वयमर्थचोरिणीं परानुकूलां
 बहुपाकपाकिनीम् । आक्रोशिनीं दुर्विषहप्रकोपिनीं त्यजन्ति भार्या दशपुत्रमातरम् ॥ २० ॥
 पाणौ गृहीतापि पुरस्कृतापि स्नेहेन नित्यं परिवर्धितापि । परोपकाराय भवेदवश्यं वृ-
 द्धस्य भार्या करदीपिकेवा ॥ २१ ॥ प्रियो मयैवावचितैः प्रसूनैर्दृष्टो हरस्थां तनुते सपर्याम् । अतो
 नतानेकलतावृतानि यास्यामि सायं विपिनानि सख्यः ॥ २२ ॥ शिरसि शिरसिजं दृशोर्निमेषं
 विटपिनि पल्लवमालये तृणं वा । गणयितुमपि पारयन्ति केचित्प्रियसखि के कथयन्तु जा-
 रसंख्याम् ॥ २३ ॥ पतिरतीव धनी सुभगो युवा परविलासवतीषु पराङ्मुखः । शिशुरलं-
 कुरुते भवनं सदा तदपि सा सुदती रुदती कुतः ॥ २४ ॥ नाम्बुजैर्न कुसुमैरुपमेयं स्वैरि-
 णीनयनपङ्कजयुग्मम् । नोदये दिनकरस्य नवेन्दोः केवलं तमसि यस्य विकासः ॥ २५ ॥
 दृग्भङ्गभङ्गिमशतैरसतीरहस्यमन्वेषयन्कपटभिक्षुक लक्षितोऽसि । स्वस्य प्रभुर्न च भवांश्च
 ततः क्षमस्व भिक्षो पटो कणमिषादयमञ्जलिस्ते ॥ २६ ॥ ब्रह्मैव सत्यमखिलं नहि किं-
 चिदस्ति तस्मान्न मे सखि परावरभेदबुद्धिः । जारे तथा निजवरे सदृशोऽनुरागो व्यर्थ
 किमर्थमसतीति कदर्थयन्ति ॥ २७ ॥ जन्मैव मास्तु यदि वा न नितम्बिनीषु तत्रापि चेद-

हह नैव कुलाङ्गनासु । हा धिग्विधे कुलवधूरथ चेद्भवेयं नैवास्तु च कचन मे मनसोऽनुव-
 न्धः ॥ २८ ॥ वयं बाल्ये बालांस्तरुणिमनि यूनः परिणतावपीच्छामो वृद्धान्परिणयविधौ
 नः स्थितिरियम् । त्वयारब्धं जन्म क्षपयितुमनेनैकपतिना न मे गोत्रे पुत्रि कचिदपि सती-
 लाञ्छनमभूत् ॥ २९ ॥ दृशा किंचित्किंचिच्चलितभुजलीलाविलसितैः कराघातैः किंचिन्नख-
 विलिखनैः किंचिदधिकम् । स्पृशन्त्यः संबाधे गुरुभिरनभिप्रेक्षितपथे यथेष्टं चेष्टन्ते स्फुट-
 कुचतटाः पश्य कुलटाः ॥ ३० ॥ अनार्यप्रज्ञानामिह जनवधूनां हि मनसो महाशल्यं कर्णे तन-
 नवकजम्बूकिसलयः । भ्रमन्मिक्षाहेतोरधिनगरि बुद्धोऽसि न मया त्वयैतावद्वेशः पथिक व-
 विधेयः पुनरपि ॥ ३१ ॥ अयं रेवाकुञ्जः कुसुमशरसेवासमुचितः समीरोऽयं वेलानवविंदलदे-
 लापरिमलः । इयं प्रावृङ्गन्या नवजलदविन्यासचतुरा वराधीनं चेतः सखि किमपि कर्तुं मृग-
 यते ॥ ३२ ॥ गुरुत्रासादासादितभवदुपालम्भवचसां मुहुः स्मारं स्मारं कथमपि निशीथे सम-
 गमम् । इदानीं मुञ्च त्वं दयित पुनरेष्यामि समभूदुषःकालीनोऽयं चटुलचटकालीकलकलः
 ॥ ३३ ॥ स्थितिर्गेहोपान्ते परिजनपरीहासकलना मुहुर्यातायाते सकृदपि गृहे व्याजगमनम् ।
 मुहुस्तद्गोत्रेऽपि क्षणपरिचयो वस्तुनि दृशः समुत्पन्नप्रेम्णः सकलमिदमापातसुखदम्
 ॥ ३४ ॥ ताम्बूलाक्तं दशनमसकृद्दर्शयन्तीह चेटी घोटीद्वेषाविकृतविरुतं हेतुहीनं हसन्ती ।
 स्थानस्थानस्खलितपदविन्यासमाभासमाना यूनामग्रे वसति कुटिलं नर्तितोच्चैर्नितम्बम् ॥ ३५ ॥
 ज्ञाता मैत्री सहजमधुरा यातिभिर्लोचितान्तैः कर्णाकर्णि प्रथितमयशो बन्धुवर्गैरभाणि ।
 संप्रत्येवं तदपि न मनाञ्जुञ्चति प्राणनाथं को जानीते कुवलयदृशः कीदृशः प्रेमबन्धः ॥ ३६ ॥
 भ्रूभेदैः कतिचिद्भिरा कुटिलया काश्चित्कियत्यः स्मितैः स्वैरिण्यः कथयन्ति मन्मथरसव्या-
 पारवश्यं मनः । कासांचित्पुनरङ्गकेषु मसृणच्छायेषु मध्यस्थितो भावः काचपुटेषु पुष्करमिव
 प्रव्यक्तमालोक्यते ॥ ३७ ॥ यः कौमारहरः स एव हि वरस्ता एव चैत्रक्षपास्ते चोन्मी-
 लितमालतीसुरभयः प्रौढाः कदम्बानिलाः । सा चैवास्मि तथापि चौर्यसुरतव्यापारलीला-
 विधौ रेवारोधसि वेतसीतरुतले चेतः समुत्कण्ठते ॥ ३८ ॥ दृष्टिं हे प्रतिवेशिनि क्षणमि-
 हाप्यस्मद्गृहे दास्यसि प्रायेणास्यं शिशोः पिता न विरसाः कौपीरपः पास्यति । एकाकि-
 न्यपि यामि तद्वनमितः स्रोतस्तमालाकुलं नीरन्ध्राः स्तनमालिखन्तु जठरच्छेदानलग्नन्थयः
 ॥ ३९ ॥ शुश्रूषस्व गुरून्निवर्तय सखीर्वन्दस्व बन्धुस्त्रियः कावेरीतटसंनिविष्टनयने मुग्धे
 किमुत्ताम्यसि । आस्ते पुत्रि समीप एव भवनादेलालतालिङ्गितन्यञ्चद्वालतमालदन्तुरदरी
 तत्रापि गोदावरी ॥ ४० ॥ भद्रं तस्य तरोः स्वयं चिरकृतप्रस्थानकं कथ्यतां दुर्वारस्तम-
 रण्यवहिरदहद्विगदारुणं दुर्वचः । मा खिद्यस्व ततः प्रभृत्यनुदिनं तस्याः पतद्भिर्दृशोरम्भो-
 मिः परिणद्धपल्लवघनच्छायस्तरुर्वधते ॥ ४१ ॥ स्वामी निःश्वसितेऽप्यसूयति मनोजिघ्रः
 सपत्नीजनः श्वश्रुरिङ्गितदैवतं नयनयोरीहालिहो यातरः । तद्दूरादयमञ्जलिः किमधुना

दृग्मङ्गिभावेन ते वैदग्धीमधुरप्रपञ्चचतुर व्यर्थोऽयमत्र श्रमः ॥ ४२ ॥ आयातासि विमुञ्च
 वेपथुभरं दृष्टासि केनासि नो नीलं चोलममुं विमुञ्च हरतु स्वेदं निशीथानलः । इत्यन्तर्भ-
 यसन्नकण्ठमसक्तदामीति तल्पं गता त्रस्यन्ती परिरम्यते सुकृतिभिः स्वैरं नवस्वैरिणी ॥ ४३ ॥
 सत्रीडार्धनिरीक्षणा यदुभयोर्द्यूतिसंप्रेरणमद्य श्वो भविता समागम इति प्रीतिप्रसादं वचः ।
 प्राप्ते कालसमागमे सरभसं जम्बूवनालिङ्गनं तत्कामस्य फलं तदेव सुरतं शेषः पशूनां स्थितिः
 ॥ ४४ ॥ इन्दुर्यत्र न निन्द्यते न मधुरं दूतीवचः श्रूयते नोच्छ्वासा हृदयं दहन्त्यशिशिला
 नापैति कार्श्यं वपुः । साधूनामनुकूलिकां स्वगृहिणीमालिङ्ग्य यत्सुप्यते तर्त्तिक प्रेम गृहांश्र-
 मव्रतमिदं कष्टं समाचर्यते ॥ ४५ ॥ चेतपौरादपि शङ्कसे हिमरुचोरप्यर्चिषो लज्जसे भोगी-
 न्द्रादपि चेद्विभेषि तिमिरस्तोमादपि त्रस्यसि । चेतकुञ्जादपि दूयसे जलघटध्वानादपि क्षुभ्य-
 सि प्रायः पुत्रि हतास्मि हन्त भविता त्वत्तः कलङ्कः कुले ॥ ४६ ॥ आः पाकं न करोषि
 पापिणि कथं पापी त्वदीयः पिता रण्डे जल्पसि किं तवैव जननी रण्डा त्वदीया स्वसा ।
 निर्गच्छ त्वरितं गृहाद्वहिरितो नेदं त्वदीयं गृहं हा हा नाथ ममाद्य देहि मरणं जारस्य
 भाग्योदयः ॥ ४७ ॥ कार्ये सत्यपि जातु याति न बहिर्नाप्यन्यमालोकते साध्वीरप्यनु-
 कुर्वती गुरुजनं श्वश्रू च शुश्रूषते । विस्रम्भं कुरुते च पत्युरधिकं प्राप्ते निशीथे पुनर्निद्राणे
 सकले जने शशिमुखी निर्याति रन्तुं विटैः ॥ ४८ ॥ आकारेण शशी गिरा च परभृत्पा-
 रावतश्रुम्बने हंसश्रङ्गमणे समं दयितया रत्यां प्रमत्तो गजः । इत्थं भर्तरि मे समस्तयुवति-
 श्लाघ्येऽपि नो रोचते मद्भागेन विवाहितः पतिरिति स्यान्नैकदोषो यदि ॥ ४९ ॥ ज्ञातं
 ज्ञातिजनैः प्रमृष्टमयशो दूरं गता धीरता त्यक्ता ह्रीः प्रतिपादितोऽप्यविनयः साध्वीपदं प्रो-
 ज्झितम् । लुप्ता चोभयलोकसाधुपदवी दत्तः कलङ्कः कुले भूयो दूति किमन्यदस्ति यदसा-
 वद्यापि नागच्छति ॥ ५० ॥ देहे दुर्ललितस्य देवरशिशोः स्फोटव्रणो दारुणो यातस्तेन
 वनस्पतित्वचमुपाहर्तुं मया गम्यते । दृप्यन्तु श्वसितानि धर्मसलिलैः पत्राणि लुप्यन्तु वा
 वक्षो वा विलिखन्तु हन्त नखरैः क्रुद्धाः कपिश्रेणयः ॥ ५१ ॥ न्यस्तं पन्नगमूर्ध्नि पादयु-
 गलं भक्तिर्विमुक्ता गुरोस्त्यक्ता प्रीतिरकारि किं न भवतो हेतोर्मया दुष्कृतम् । अङ्गानां
 शतयातना नयनयोः कोऽपि क्रमो रौरवः कुम्भीपाकपराभवश्च मनसो युक्तं त्वयि प्रस्थिते
 ॥ ५२ ॥ श्वश्रूः पद्मदलं ददाति तदपि भ्रूसंज्ञया गृह्यते सद्यो मर्मरशङ्कया न च तया
 संस्पृश्यते पाणिना । यातुर्वाचि सुहृद्गणस्य वचसा प्रत्युत्तरं दीयते श्वासः किं तु न मुच्यते
 हृतवहकूरः कुरंगीदृशा ॥ ५३ ॥ नारीणां खलु बन्धुरन्धुतमसः पाथोदरः सोदरः कुञ्जं
 चाभिगृहं निशा सहचरी सेव्यः स्मरः स्मापतिः । इत्थं चारुचकोरचञ्चलदृशां यासां
 मतिर्जायते तासामेव यशः सुधांशुधवलं तासां च सौख्यं तदा ॥ ५४ ॥ कोकः स्तोक-
 विमुक्तमौक्तिकभरो निःस्पन्दमिन्दीवरं चापं चामलवर्जितं हिमकरक्रोडे तमः क्रीडति ।

वातः कातरयत्यपाकृतरसं बन्धूकमेतावता वार्ता कापि कदापि पाणिपिहिता कस्यापि वा
 तिष्ठति ॥ ५५ ॥ हंसैः शैवलमञ्जरीति कवरी चञ्चुभिरार्कषिता वक्त्रे चन्द्रधिया चकोरव-
 निता चक्रे नखैरक्रमम् । भृङ्गैः पङ्कजकोरकप्रतिभया वक्षोरुहो वीक्षितस्तन्मातः करवै पुनर्न
 सरसीतोयावगाहोद्यमम् ॥ ५६ ॥ आस्तां विश्वसनं सखीषु विदिताभिप्रायसारे जने तत्रा-
 प्यर्पयितुं दृशं मुरुचिरां शक्रोमि न ब्रीडया । लोकोऽप्येष परोपहासकुशलः सूक्ष्मेङ्गित-
 जोऽप्यलं मातः कं शरणं ब्रजामि हृदये जीर्णोऽनुरागानलः ॥ ५७ ॥ कार्येणापि विड-
 म्बनं परगृहे श्वश्रून् संमन्यते शङ्कामारचयन्ति यूनि भवनं प्राप्ते मिथो यातरः । वीथीनिर्ग-
 मनेऽपि तर्जयति च क्रुद्धा ननान्दा पुनः कष्टं हन्त मृगीदृशां पतिगृहं प्रायेण कारागृहम्
 ॥ ५८ ॥ एकान्ते च तनौ गृहं शशिमुखो यान्यादृशो दृश्यते क्षिप्रं साधय यातु पुत्रि सद्ने
 भुक्तान्यमावासकम् । श्वश्रवा सञ्चमिता किलेति बहुशः संप्रेरयन्त्या वधूः पान्थं वीक्ष्य बभञ्ज
 सस्मितमुखी सैवार्धसिद्धोदनम् ॥ ५९ ॥ संपत्कस्याद्य तारा भवति तरलिता यत्पुरो नेत्र-
 तारा दृष्टा केनाद्य काञ्ची यदभिमुखगता वेपते रत्नकाञ्ची । उग्रः कस्याद्य तुष्टः सखि
 यदनुमते कश्चिदुग्रोऽनुतापः स्नातं केनाद्य वेणीपयसि विलुलिता यत्कृते कापि वेणी ॥ ६० ॥
 पश्यन्ति स्निग्धमुग्धं प्रतिकलमधुरैर्मोहयन्त्यङ्गहारैः साकूतैर्मन्दहासैरपि परपुरुषाञ्च श्वदानन्द-
 यन्ति । चेष्टन्ते चेत एते किमपि परिचयाद्वारयिष्यन्ति तेषां प्राणान्को वेद लोके परजलजदृशां
 चित्तमत्यन्तलोलम् ॥ ६१ ॥ पान्थसंकेतः ॥ ग्रामेऽस्मिन्प्रस्तरप्राये न किञ्चित्पान्थ विद्यते ।
 पयोधरोन्नतिं दृष्ट्वा वस्तुमिच्छसि चेद्वस ॥ ६२ ॥ पान्थ मन्दमते किंवा संतापमनुविन्दसि ।
 पयोधरं समाशास्व येन शान्तिरवाप्नुयात् ॥ ६३ ॥ वीक्षितुं नक्षमा श्वश्रूः स्वामी दूरतरंगतः ।
 अहमेकाकिनी बाला तवेह वसतिः कुतः ॥ ६४ ॥ त्वमिव पथिक प्रियो मे विटपिस्तोमेषु गमयति
 क्लेशान् । किमितोऽन्यत्कुशलं मे संप्रति यत्पान्थ जीवामि ॥ ६५ ॥ किमिति कृशासि कृशो-
 दरि किं तव परकीयवृत्तान्तैः । कथय तथापि मुदे मम कथयिष्यति पान्थ तव जाया ॥ ६६ ॥
 भो पान्थ पुस्तकधर क्षणमत्र तिष्ठ वैद्योऽसि किं गणितशास्त्रविशारदोऽसि । केनौषधेन मम
 पश्यति भर्तुरम्बा किं वागमिष्यति पतिः सुचिरप्रवासी ॥ ६७ ॥ एकाकिनी यदबला तरुणी
 तथाहमस्मिन्गृहे गृहपतिश्च गतो विदेशे । शङ्कां विशेषदिह वासमियं वराकी श्वश्रूर्मान्धब-
 धिरा ननु मूढं पान्थ ॥ ६८ ॥ भवनमिव मदीयं निर्जनः पान्थ पन्थाः कुसुमशर इवास्मि-
 स्तस्करा दुर्निवाराः । गृहप इव पतङ्गोऽप्येष यातो दिगन्तान्मदनसुभग भूयो नैव गन्तुं
 समीहे ॥ ६९ ॥ यामिन्येषा बहलजलदैर्बद्धमीमान्धकारा निद्रां यातो मम पतिरसौ क्ले-
 शितः कर्मदुःखैः । बाला चाहं मनसिजभयात्प्राप्तगाढप्रकम्पा ग्रामश्रोत्रैर्यमुपहतः पान्थ
 निद्रां जहीहि ॥ ७० ॥ इयं सुरतरंगिणी न पुनरत्र नौसंगमो भवेत्तरणिमज्जनं पथिक नैव
 पान्थागमः । निधाय हृदये सदा विपुलचारुकुम्भद्वयं सखे धनघनागमे धनरसस्य पारं ब्रज

॥ ७१ ॥ वाणिज्येन गतः स मे गृहपतिर्वार्तापि न श्रूयते प्रातस्तज्जननी प्रसूततनया
जामातृगेहं गता । बालाहं नवयौवना निशि कथं स्थातव्यमस्मिन्गृहे सायं संप्रति वर्तते
पथिक हे स्थानान्तरं गम्यताम् ॥ ७२ ॥ रे रे पान्थ कुतो भवान्नगरतो वार्ता न चापि
श्रुता बाढं ब्रूहि युवा पयोदसमये हित्वा प्रियां जीवति । सत्यं जीवति जीवतीति कथिता
वार्ता मयापि श्रुता विस्तीर्णा पृथिवी जनोऽपि विविधः किं किं न संभाव्यते ॥ ७३ ॥
शून्यं वेश्म चिरायितो गृहपतिर्जाताधुना शर्वरी स्थातुं नोचितमत्र गच्छ निभृतं लोकैरना-
लक्षितः । इत्थं लोलदृशा ह्यसाध्वभिहितो दासीमुखेनाध्वगः स्थित्वा किञ्चिदिव क्व यामि
रजनी प्राप्तेत्युदीर्य स्थितः ॥ ७४ ॥ यामः सुन्दरि याहि पान्थ दयिते शोकं दृष्ट्वा मा
कृथाः शोकस्ते गमने कुतो मम ततो बाष्पं कथं मुञ्चसि । शीघ्रं न व्रजसीति मां गमयितुं
कस्मादियं ते त्वरा भूयानस्य सह त्वया जिगमिषोर्जीवस्य मे संप्रमः ॥ ७५ ॥ स्मर्तव्या
वयमिन्दुसुन्दरमुखि प्रस्तावतोऽपि त्वया स्यादेवं यदि नाथ दास्यति विधिर्जातिस्मरत्वं
मम । एकस्मिन्नपि जन्मानि प्रियतमे जातिस्मरत्वं कुतः प्राणाः पान्थ समं त्वयैव चलिताः
क्वाद्यापि जन्मैकता ॥ ७६ ॥

वेश्यागर्हणम् ।

वेश्यासौ मदनज्वाला रूपेन्धनसमेधिता । कामिभिर्यत्र हूयन्ते यौवनानि धनानि च
॥ १ ॥ अयं च सुरतज्वाला कामाग्निः प्रणयेन्धनः । नराणां यत्र हूयन्ते यौवनानि धनानि
च ॥ २ ॥ इह सर्वस्वफलिनः कुलपुत्रमहाद्रुमाः । निष्फलत्वमलं यान्ति वेश्याविहगम-
क्षिताः ॥ ३ ॥ धनाशा कैतवस्त्रेहो वितथैश्चित्ततोषणम् । एकमप्यस्ति नास्मासु कथं वेश्या-
समा वयम् ॥ ४ ॥ कष्टं जीवति गणिका गणकोऽपि च राजसेवको वैद्यः । दिवसे दिवसे
मरणं परस्य यश्चित्तरञ्जनं वृत्तिः ॥ ५ ॥ न पर्वताग्रे नलिनी प्ररोहति न गर्दभा वाजिधुरं
वहन्ति । यवाः प्रंकीर्णा न भवन्ति शालयो न वेशजाताः शुचयस्तथाङ्गनाः ॥ ६ ॥ हार-
हीरकहिरण्यमूषणैस्तोषमेति गणिका धनैषिणी । प्रेमकोमलकटाक्षवीक्षितैरेव जीवति कुलाङ्ग-
नाजनः ॥ ७ ॥ एता हसन्ति च रुदन्ति च वित्तहेतोर्विश्वासयन्ति पुरुषं न च विश्व-
सन्ति । तस्मान्नरेण कुलशीलसमन्वितेन वेश्याः श्मशानघटिका इव वर्जनीयाः ॥ ८ ॥
जात्यन्धाय च दुर्मुखाय च जराजीर्णाखिलाङ्गाय च ग्रामीणाय च दुष्कुलाय च गलत्कुष्ठा-
भिभूताय च । यच्छन्तीषु मनोहरं निजवपुर्लक्ष्मीलवश्रद्धया पण्यस्त्रीषु विवेककल्पलतिका-
शस्त्रीषु रज्येत कः ॥ ९ ॥ केशः कुन्दमिषादिवोपहसति द्रव्यैर्विहीनाञ्जनान्यूनं ग्रन्थिघनं
विलोकि तुमिवोद्धीवस्तनस्तिष्ठति । प्रेमच्छेदकृपाणवह्निषुषुमां रोमालिरालम्बते यस्याः सा
कथमस्तु चेतसि चमत्काराय वाराङ्गना ॥ १० ॥ वाप्यां स्नाति विचक्षणो द्विजवरो मूर्खो-

ऽपि वर्णाधमः फुल्लं नाम्यति वायसोऽपि हि लतां या नामिता बर्हिणा । ब्रह्मक्षत्रविशास्त-
रन्ति च यया नावा तयैवेतरे त्वं वापीव लतेव नौरिव जनं वेश्यासि सर्वं भज ॥ ११ ॥

अष्टनायिकाः ।

स्वाधीनपतिका ॥ अस्माकं सखि वाससी न रुचिरे ग्रैवेयकं नोज्ज्वलं नो वक्रा गति-
रुद्धतं न हसितं नैवास्ति कश्चिन्मदः । किं त्वन्येऽपि जना वदन्ति सुमगोऽप्यस्याः पतिर्ना-
न्यतो दृष्टिं निक्षिपतीति विश्वमियता मन्यामहे दुःखितम् ॥ १ ॥ श्वश्रूः पश्यति नैव
पश्यति यदि भ्रूमङ्गवक्रेक्षणा मर्मच्छेदपटुप्रतिक्षणमसौ ब्रूते ननान्दा वचः । अन्यासामपि
किं ब्रवीमि चरितं स्मृत्वा मनो वेपते कान्तः स्निग्धदृशा विलोकयति मामेतावदागः सखि
॥ २ ॥ खण्डिता ॥ सत्यमेव गदितं त्वया विभो जीव एक इति यत्पुरावयौः । अन्यदा-
रनिहिता नखव्रणास्तावके वपुषि पीडयन्ति माम् ॥ ३ ॥ नवनखपदमङ्गं गोपयस्यंशुकेन
स्थगयसि पुनरोष्टं पाणिना दन्तदष्टम् । प्रतिदिशमपरस्त्रीसङ्गशंसी विसर्पन्नवपरिमलगन्धः
केन शक्यो वरीतुम् ॥ ४ ॥ भवतु विदितं व्यर्थालापैरलं प्रिय गम्यतां तनुरपि न ते दो-
षोऽस्माकं विधिस्तु पराङ्मुखः । तव परि तथा रूढं प्रेम प्रपन्नमिमां दृशां प्रकृतितरले का
नः पीडा गते हतजीविते ॥ ५ ॥ जातस्ते निशि जागरो मम पुनर्नेत्राश्रुजे शोणिमा निःपीतं
भवता मधु प्रविततं व्याघूर्णितं मे मनः । आभ्यद्रुङ्ग घने निकुञ्जभवने लब्धं त्वया श्रीफलं
पञ्चेषुः पुनरेष मां बहुतरैः क्रूरैः शरैः कृन्तति ॥ ६ ॥ प्रातः प्रातरुपागतोऽसि जानिता
निर्निद्रता चक्षुषोर्मन्दाया मम गौरवं व्यपहृतं प्रोत्पादितं लाघवम् । किं तद्यन्न कृतं त्वया
रमण भीर्मुक्ता मया गम्यते दुःखं तिष्ठति यच्च पथ्यमधुना कर्तास्मि तच्छोष्यसि ॥ ७ ॥ अभि-
सारिका ॥ इह जगति रतीशप्रक्रियाकौशलिन्यः कति कति न निशीथे सुभ्रुवः संचरन्ति ।
मम तु विधिहताया जायमानस्मितायाः सहचरिपरिपन्थी हन्त दन्तांशुरेव ॥ ८ ॥ चित्रोत्की-
र्णादपि विषधराङ्गीतिभाजो निशायां किं नु ब्रूमस्त्वदभिसरणे साहसं नाथ तस्याः । ध्वान्ते
यान्त्या यदतिनिभृतं बालयात्मप्रकाशत्रासात्पाणिः पथि फणिफणारत्नरोधी व्यधायि ॥ ९ ॥
अम्भोजाक्ष्याः पुरनवलताघाम्नि संकेतभाजश्चेतोनाथे चिरयति मृशं मोहनिद्रां गतायाः । स्वच्छं
नाभीह्रदवलयितं कान्तरत्नांशुजालं तोयभ्रान्त्या पिबति हरिणी विस्मयं च प्रयाति ॥ १० ॥
किमुत्तीर्णः पन्थाः कुपितभुजगीभोगविषमो विसोढा भूयस्यः किमिति कुलपालीकटुगिरिः ।
इति स्मारं स्मारं दरदलितशीतद्युतिरुचौ सरोजाक्षी शोणं दिशि नयनकोणं विकिरति
॥ ११ ॥ जनो दुर्लक्ष्णोऽयं कुलममलिनं वर्त्म विषमं पतिश्छिद्रान्वेषी प्रणयिवचनं दुःप-
रिहरम् । अतः काचित्तन्वी रतिविहितसंकेतगतये गृहद्वारं वारं निरगमदथ प्राविशदथ
॥ १२ ॥ सितं वसनमर्पितं वपुषि नीलचोलभ्रमान्मया मृगमदाशया मलयजद्रवः सेवितः

। करेण परिवोधितः स्वजनशङ्कया दुर्जनः परं परमपुण्यतः सखि न लङ्घिता देहली ॥ १३ ॥
 प्रत्यावृत्त्य यदि व्रजामि भवनं वाचां भवेत्प्रच्यवो निर्गच्छामि निकुञ्जमेव यदि वा को
 वेद किं स्यादितः । तिष्ठामो यदि वा क्वचिद्वनतटे किं जातमेतावता मध्ये वर्त्म कलानिधेः
 समुदयो जातः किमातन्यताम् ॥ १४ ॥ आतः कङ्कण किं कदाप्यसि घनाश्लेषेषु विश्ले-
 षितं दूरे किङ्किणि किं कृताप्यसि रतारम्भे रणत्कारिणि । किं मञ्जीर बहिः कृतोऽप्यसि
 रहस्तल्पाधिरोहे मया संकेताध्वनिबद्धवैरमिव यन्मौख्यमालम्बसे ॥ १५ ॥ उत्क्षिप्तं कर-
 कङ्कणद्वयमिदं बद्धा दृढं मेखला यत्नेन प्रतिपादिता मुखरयोर्मञ्जीरयोर्मूकता । आरब्धे
 रमसान्मया प्रियसखि क्रीडाभिसारोत्सवे चण्डालस्तिमिरावगुण्ठनपटक्षेपं विधत्ते विधुः
 ॥ १६ ॥ एषा फुल्लकदम्बनीपसुरभौ काले घनोद्भासिते कान्तस्यालयमागता समदना दृष्टा
 जलार्द्रालका । विद्युद्धारिदगर्जितैः सचकिता त्वद्दर्शनाकाङ्क्षिणी पादौ नूपुरलग्नकर्मधरौ
 प्रक्षालयन्ती स्थिता ॥ १७ ॥ मार्गे पङ्कचिते घनान्धतमसे निःशब्दसंचारया गन्तव्या च
 मया प्रियस्य वसतिर्मुग्धेति कृत्वा मतिम् । आजानूद्धतनूपुराः करतलेनाच्छाद्य नेत्रे भृशं
 कृच्छ्रेणाप्तपदस्थितिः स्वर्भवेने पन्थानमभ्यस्यति ॥ १८ ॥ छिद्रान्वेषणतत्परः प्रियसखी
 प्रायेण लोकोऽधुना रात्रिश्चापि घनान्धकारबहला गन्तुं न ते युज्यते । मा मैवं सखि वल्लभः
 प्रियतमस्तस्योत्सुका दर्शने युक्तायुक्तविचारणा यदि भवेत्स्नेहाय दत्तं जलम् ॥ १९ ॥
 दूती विद्युदुपागता सहचरी रात्रिः सहस्थायिनी दैवज्ञो दिशति स्वनेन जलदः प्रस्थानवेलां
 शुभाम् । वाचं माङ्गलिकीं तनोति तिमिरस्तोमोऽपि शिङ्खीरवैर्जातोऽयं दयिताभिसारस-
 मयो मुग्धे विमुञ्च त्रपाम् ॥ २० ॥ कलहान्तरिता ॥ न बैरीभरीति कबरीभरे स्वजो
 न चरीकरीति मृगनाभिचित्रकम् । विजरीहरीति न पुरेव मत्पुरो विवरीवरीति न च
 विप्रियं प्रिया ॥ २१ ॥ तत्तद्वदत्यपि यथावसरं हसन्त्यप्यालिङ्गनेऽपि न निषेधति
 चुम्बनेऽपि । किं तु प्रसादनभयादपि निहुतेन कोपेन कोऽपि विहितोऽद्य रसावतारः
 ॥ २२ ॥ न तिर्यग्वलोकितं भवति चक्षुरालोहितं वचोऽपि परुषाक्षरं न च पदेषु संग-
 च्छते । हिमार्त इव वेपते सकल एव बिम्बाधरः प्रकामविनते भ्रुवौ युगपदेव भेदं
 गते ॥ २३ ॥ मर्यायाते सपदि शयनादुत्थितं चाटु वाक्यं बध्वा पाणी बहु निग-
 दितं क्षालितं पादपद्मम् । दत्त्वा वीटीं सविनयमथोद्गीजितं तालवृन्तैर्ब्रूते कोपं कुवलयदृशो
 भूयसी भक्तिरेव ॥ २४ ॥ पयःपीठं दत्ते त्वरितमभिधत्ते न च वचः समाज्ञामाधत्ते
 शिरसि न विधत्ते च मिलनम् । इति स्वान्ते गोपायितनिविडकोपा प्रतिपदं रुशोदर्या-
 श्रर्याप्रियमहह पर्याकुलयति ॥ २५ ॥ आनन्द क्वचिदञ्च मुञ्च हृदयं चातुर्यधैर्यं त्वया
 स्थेयं केति विचार्यतां रसिकते निर्याहि पर्याकुला । रक्ताम्भोजपरीतषट्पद नदत्पक्षोपमानक्षम
 क्षुम्भ्यत्पक्ष्मचलाचलेक्षणयुगं पश्यामि तस्या मुखम् ॥ २६ ॥ मानम्लानमना मनागपि नतं

नालोकोत्ते बल्लभं निर्याति दयिते निरन्तरमियं बाला परं तप्यते । आनीते रमणे बलात्परि-
 जनैर्मनं समालम्ब्यते धत्ते कण्ठगतानसून्प्रियतमे निर्गन्तुकामे पुनः ॥ २७ ॥ आयस्ता
 कलहं पुरेव कुरुते न संसते वाससो भग्नभ्रूगतिखण्ड्यमानमधरं धत्ते न केशग्रहे । अङ्गा-
 न्यर्पयति स्वयं भवति नो वामा हठालिङ्गने तन्व्या शिसित एष संप्रति कुतः कोपप्रका-
 रोऽपरः ॥ २८ ॥ एकत्रासनसंस्थितिः परिहृता प्रत्युद्गमाहूरतस्ताम्बूलानयनच्छलेन रमसा-
 श्लेषोऽपि संविधितः । आलापोऽपि न मिश्रितः परिजनं व्यापारयन्त्यान्तिके कान्तं प्रत्यु-
 पचारतश्चतुरया कोपः कृतार्थीकृतः ॥ २९ ॥ आशङ्क्य प्रणतिं पटान्तपिहितौ पादौ करो-
 त्यादराद्धचानेनागतमावृणोति हसितं चास्पष्टमुद्गीक्ष्यते । मध्यालापवति प्रतीपवचनं सख्या
 सहाभाषते तन्व्यास्तिष्ठतु निर्भरा प्रणयिता मानोऽपि रम्योदयः ॥ ३० ॥ वेगादुत्सुकमा-
 गते विवलितां संभाषिणि स्फारितं संश्लिष्यानुगुणं गृहीतवसने कोपाश्रितं भ्रूलतम् । मानि-
 न्याश्ररणानतिव्यतिकरे बाष्पास्तुपूर्णक्षणं चक्षुर्जातमहो प्रपञ्चचतुरं जातागसि प्रेयसि ॥ ३१ ॥
 तारुण्यं सुखमेलने न च वचोवैदग्ध्यमन्यादृशं न भ्रूमङ्गपरिग्रहो न च रहःप्रश्नेऽपि मौन-
 स्थितिः । एवं संप्रति तर्क्यते तु सुदृशः कोपस्तु मद्गस्तुनि स्वाधीनेऽपि पुरेव पङ्कजदृशो
 यन्न प्रभुत्वग्रहः ॥ ३२ ॥ शोणं वीक्ष्य मुखं विचुम्बितुमहं यातः समीपं ततः पादेन प्रहृतं
 तया सपदि तं धृत्वा सहासे मयि । किञ्चित्तत्र विधातुमक्षमतया बाष्पं त्यजन्त्याः सखे
 ध्यातश्चेतसि कौतुकं वितनुते कोपोऽपि वामभ्रुवः ॥ ३३ ॥ सा पत्युः प्रथमापराधसमये
 सख्योपदेशं विना नो जानाति सविभ्रमाङ्गवलनावक्रोक्तिसंसूचनम् । स्वच्छैरच्छकपोलमूल-
 गलितैः पर्यस्तनेत्रोत्पला बाला केवलमेव रोदिति लुठलोलालकैरश्रुभिः ॥ ३४ ॥ एकस्मि-
 न्कायने विपक्षरमणीनामग्रहे मुग्धया सद्यः कोपपरिग्रहग्लपितया चाटूनि कुर्वन्नपि । आवेगा-
 दवधीरितः प्रियतमस्तूष्णीं स्थितस्तत्क्षणं मा भूत्सुप्त इवेत्यमन्दवलितग्रीवं पुनर्वीक्षितः ॥ ३५ ॥
 विप्रलब्धा ॥ उत्तिष्ठ दूति यामो यामो यातस्तथापि नायातः । यातः परमपि जीवेज्जी-
 वितनाथो भवेत्तस्याः ॥ ३६ ॥ निःस्नेह निःकरुण निस्त्रप निर्निमित्त मद्गच्छक त्वमसि संप्रति
 वञ्चितस्याः । इत्यक्षराणि लिखितानि समीक्ष्य कश्चित्संकेतकेतकदले नितरामताम्यत् ॥ ३७ ॥
 नायातो यदि निर्दयः सखि शठस्त्वं दूति किं दूयसे स्वच्छन्दं बहुवल्लभः स रमते किं
 तत्र ते दूषणम् । पश्याद्य प्रियसंगमाय दयितस्याकृष्यमाणं गुणैरुत्कृष्टार्तिभरादिव स्फुट-
 दिदं चेतः स्वयं यास्यति ॥ ३८ ॥ शून्यं कुञ्जगृहं निरीक्ष्य कुटिलं विज्ञाय चेतोभुवं दूती
 नापि निवेदिता सहचरी पृष्ठापि नो वानया । शंभो शंकर चन्द्रशेखर हर श्रीकण्ठ शूलि-
 न्निशव त्रायस्वेति परंतु पङ्कजदृशा भर्गस्य चक्रे स्तुतिः ॥ ३९ ॥ तर्कि कामपि कामि-
 नीमभिसृतः किंवा कलाकेलिभिर्बद्धो बन्धुभिरन्धकारिणि वनोपान्ते किमु आगम्यति ।
 कान्तः क्लान्तमना मनागपि पथि प्रस्थातुमेवाक्षमः संकेतीकृतमञ्जुवञ्जुललाकुञ्जेऽपि यन्ना-

गतः ॥ ४० ॥ सास्त्रे मा कुरु लोचने विगलति न्यस्तं शलाकाञ्जनं तीव्रं निःश्वसितं
निर्वर्तय नवास्ताम्यन्ति कण्ठस्त्रजः । तल्पे मा लुठ कोमलाङ्गि तनुतां हन्ताङ्गरागोऽश्रुते
नातीतो दयितोपयानसमयो मास्मान्यथा मन्यथाः ॥ ४१ ॥ अन्यत्र व्रजतीति का खलु
कथा नाप्यस्य तादृक्सुहृदो मां नेच्छति नागतश्च हहहा कोऽयं विधेः प्रक्रमः । इत्यल्पे-
तरकरूपनाकवलितस्वान्ता निशान्तान्तरे बाला वृत्तविवर्तनव्यतिकरा नामोति निद्रां निशि
॥ ४२ ॥ प्रोषितभर्तृका ॥ तां जानीथाः परिमितकथां जीवितं मे द्वितीयं दूरीभूते मयि
सहचरे चक्रवाकीमिवैकाम् । गाढोत्कण्ठां गुरुषु दिवसेष्वेषु गच्छत्सु बालां जातां मन्ये
शिशिरमथितां पद्मिनीं वान्यरूपाम् ॥ ४३ ॥ माला बालाम्बुजदलमयी मौक्तिकी हारयाष्टिः
काञ्ची याते प्रभवति हरौ सुश्रुवः प्रस्थितैव । अन्यद्भूमः किमपि धमनी वर्तते वा न वेति
ज्ञातुं बाहोरहह वलयं पाणिमूलं प्रयाति ॥ ४४ ॥ समर्प्य हृदि दारुणां मदनवेदनां भूयसी-
मनेन तव वर्त्मना प्रचलितः स मे वल्लभः । न वा प्रदिशि शब्दितं किमिति बालयावाय-
सत्त्वया सदनसारिके किमिति वा कृतं न क्षतुम् ॥ ४५ ॥ आदृष्टिप्रसरात्प्रियस्य पदवीमु-
द्दीक्ष्य निर्विण्णया विश्रान्तेषु पथिष्वहःपरिणतौ ध्वान्ते समुत्सर्पति । दत्वैकं सशुचा गृहं
प्रति पदं पान्थस्त्रियास्मिन्क्षणे मा भूदागत इत्यमन्दवलितग्रीवं पुनर्वीक्षितम् ॥ ४६ ॥
वासकसज्जा ॥ निजपाणिपल्लवतटस्खलनादभिनासिकाविवरमुत्पतितैः । अपरा परीक्ष्य
शनकैर्मुमुदे मुखवासमास्यकमलश्वसनैः ॥ ४७ ॥ नेदं समीरितमकारि कला न चेयमित्या-
कुलाः कथमपि प्रथमार्धमहः । एवं विधेयमथ वाच्यमिदं मयेति शेषं प्रियाः सुकृतिनामति-
वाहयन्ति ॥ ४८ ॥ कृतं वपुषि भूषणं चिकुरधोरणी धूपिता कृता शयनसंनिधौ क्रमुकवी-
टिकासंभृतिः । अकारि हरिणीदृशा भवनमेत्य देहत्विषा स्फुरत्कनककेतकीकुसुमकान्ति-
भिर्दुर्दिनम् ॥ ४९ ॥ विदूरे केयूरे कुरु करयुगे रत्नवलयरलं गुर्वी श्रीवाभरणलतिकेयं कि-
मनया । नवामेकामेकावलिमपि मयि त्वं विरचयेर्न पथ्यं नेपथ्ये बहुतरमनङ्गोत्सवविधौ
॥ ५० ॥ उत्क्रा ॥ सखि स विजितो वीणावाद्यैः कयाप्यपरस्त्रिया पणितमभवत्ताभ्यां तत्र
क्षपाललितं ध्रुवम् । कथमितरथा सेफालीषु स्खलत्कुसुमास्त्रपि प्रसरति नभोमध्येऽपीन्दौ
प्रियेण विलम्ब्यते ॥ ५१ ॥ भ्रूमङ्गे रचितेऽपि दृष्टिरधिकं सोत्कण्ठमुद्दीक्ष्यते रुद्धायामपि
वाचि सस्मितमिदं दग्धाननं जायते । कार्कश्यं गमितेऽपि चेतसि तनू रोमाञ्चमालम्बते दृष्टे
निर्वहणं भविष्यति कथं मानस्य तस्मिञ्जने ॥ ५२ ॥ किं रुद्धः प्रियया कयाचिदथवा सख्या
ममोद्देजितः किंवा कारणगौरवं किमपि यन्नाद्यागतो वल्लभः । इत्यालोच्य भृगीदृशा करतले
विन्यस्य वक्त्राम्बुजं दीर्घं निःश्वसितं चिरं च रुदितं क्षिप्ताश्च पुष्पस्त्रजः ॥ ५३ ॥

SRI JAGADGURU VISHWARADHYA
JNANA SIMHASAN JNANAMANDIR
LIBRARY

Jangamwadi Math, Varanasi

Acc. No. 17-33

SRI JAGADGURU VISHWARADHYA
JNANA SIMHASAN JNANAMANDIR
LIBRARY

Jangamwadi Math, VARANASI

1106-33-33

26/11/84

